

1110/6-31

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szaklelt. sz. 7a 3008/15

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

Tanszéki lelt. sz.
D
743/15

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLÓ GYULA

1913. — XXXVII. ÉVFOLYAM. — 49. KÖTET

KIR. JÓZSEF MŰEGYETEM
GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS STATISZTIKAI
SZEMINÁBIUMA

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1913

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1913. XXXVII. ÉVFOLYAM. — 49. KÖTE T.

I. Értekezések.

	Oldal
Antal Géza: Államvagyon-leltár és költségvetés	147
Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem	268
Bud János: A munkanélküliség statistikája	344
Bud János: Magyar árstatistika	18
Buday Béla: A közigazgatási mérnök	292
Fellner Frigyes: Alfred de Foville †	289
Ferenczi Izsó: A magyar külkereskedelem	32
Gärtner Henrik: Malmi többtermelés, beviteli jegyek és a gazdák	112
Gerber Ferencz: Költségvetésünk tárgyalása és a költségvetési év megváltoztatása	176
György Endre: A magyar vasművek és gépgyárak	410
Kenéz Béla: Javaslat a munkanélküliség statistikájának szervezésére Magyarországon	335
Kunosi Ödön: Amerikai gazdasági vázlatok	161
Kvassay Jenő: A nemzetközi Duna és Magyarország	364
Matlekovits Sándor: Az ipartörvény revisiója	1, 92
Méhely Kálmán: A közgazdasági mérnök	218, 310
Neumann Ernő: Hector Denis †	361
Szabó Ervin: A társadalomgazdaságtani bibliographia	277
Tonelli Sándor: Érdekképviselői tisztviselők képzése	261, 330
Varró István: A német kereskedelmi főiskolák	236
Varró István: A kielii Staatswissenschaftliches Institut	399
Váradai Antal: Falk Zsigmond lovag †	145
Wekerle Sándor: A passiv kereskedelmi mérlegről	73

II. Közlemények és ismertetések.

	Oldal
Adatok a drágaság kérdésének bibliographiájához (Tonelli Sándor)	60
Anglia ipari termelési statistikája (9)	351
Angol sztrájkstatistika (Sz.)	206
Angol termelési statistika eredményei	420
Állatbiztosítás fejlődése (Wellmann Oszkár)	356
Állatszámllás eredményei, 1911 (9)	203
Balkáni krízis (M. V.)	359
Czéhek története Magyarországon (—ro—)	198
Északamerikai Egyesült-Államok viziútjai	56
Francia selyemipar 1911-ben	134
Francia syndicalista mozgalom fejlődése (Sch. O.)	155

	Oldal
Hatezerötsházötvenhárom berlini munkanélküli és hajléktalan	129
Kereskedelmi szerződések előkészítése (§)	20, 286
Középosztály-kérdés Franciaországban (Sch.)	127
Községi és socialis közigazgatás főiskolája (Sch.)	211
Magyar kartellek (S. F.)	358
Magyar kivándorlás (Hegedüs Loránt)	188
Magyar Közgazdasági Baedeker (Varró István)	423
Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi működése	64
Magyar Közgazdasági Társaság	70, 212, 288, 359, 426
Magyar otthonmunkásfölvétel	51
Munkás- és munkaadószervezetek Németországban (Sz.)	208
Munkaviszony a kereskedelemben (Sch.)	197
Munkaviszonyok Angliában 1912-ben (Sch.)	207
Nagy birodalmak birtokpolitikája (Farkas Geiza)	192
Német munkásmozgalom hivatalnokserege (Sz.)	128
Németország állatállományának csökkenése (ro.)	155
Német vasipar eredményei 1912-ben	419
Nemzetközi drágasági conferentia elhalasztása (§)	284
Panama-csatorna jövője	54
Passiv kereskedelmi mérlegről (§)	285
Socialpolitikai bibliographia (Kőhalmi Béla)	281
Svájczai csokoládé-kivitel	137
Svájczai gyárstatistika (Sz.)	354
Szakszervezetek fejlődése 1911-ben (Sch.)	209
Szakszervezeti mozgalom Boszniában és Herzegovinában	51
Szegény ember (Pernyési Szabó Ferencz)	191
Tarifaszerződések a német kisiparban	131
Tarifaszerződések Ausztriában (Sz.)	53
Új könyvek a drágaságról (Tonelli Sándor)	138
Világ aranytermelés 1912-ben	201
Világ legnagyobb kikötőinek nemzetközi forgalma (Sch.)	53
Zürichi socialis hét (Máday Andor)	124

III. Ismertetett művek.

	Oldal
Bericht der Presidialkommission der Handelskammer Prag über den Stand der gegenwärtigen Teuerung, deren Ursachen und die Mittel zur Abhilfe. Prag, 1912	138
Bizony László: A keleti határról. A magyar suprematia veszedelme Erdélyben. Budapest, 1912	188
Borgius, W.: Wegweiser durch die Wirtschaftsverhältnisse des Königreichs Ungarn. Berlin, 1913	423
Brutzer Gustav: Die Verteuerung der Lebensmittel in Berlin in den letzten 30 Jahren. Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Leipzig, 1912	138
Ecseri Lajos: A szegény emberről. Budapest, 1912	188, 190
Esslen I.: Die Fleischversorgung des Deutschen Reiches. Stuttgart, 1912	138
Ferenczi Imre: Rapport sur le chômage et les migrations internationales des travailleurs. (Association International pour la lutte contre le chômage.) Gand, 1912	188
Kovács József: Az állatbiztosítás fejlődése és szervezete Európában, tekintettel hazai viszonyainkra. Budapest, 1913	356
Kreutzer Lipót: A munkaviszony a kereskedelemben. Könyv a magántisztviselőkéről. Kiadja a Magántisztviselők Országos Szövetsége. Budapest, 1912	197
Labriola Arturo: Rincaro e Capitalismo. Napoli, 1912	138
Layton W. T.: An Introduction to the Study of Prices. London, 1912	138
Magyar szent korona országainak állatállománya az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint. A magyar kereskedelemügyi minister rendeletéből szerkeszti és kiadja a m. kir. Közp. Statistikai Hivatal. Budapest, 1913	201

	Oldal
Ratzka-Ernst Clara: Welthandelsartikel, und ihre Preise. Der Zucker, der Kaffee und die Baumwolle. Leipzig, 1912	138
Report of the Commission on the Cost of Living in New Zealand. Wellington, 1912	138
Révész Vilmos: Balkáni krízis. Budapest, 1913	359
Sering M.: Politik der Grundbesitzverteilung in den grossen Reichen — Berlin, 1912	192
Stammhammer I: Bibliographie der Sozialpolitik. Bd. II. 1895—1911. u. Ergänzungsband zu Bd. I. Jena	281
Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Okirattárral 1307—1848. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtárának VI. és VII. kötete. Budapest, 1913	198
Untersuchungen über Preisbildung. Francken Theodor: Die Gesteuerungskosten im Buchdruckergewerbe. Hertel Lothar: Einfluss der Konjunkturen auf die Preisentwicklung der unedlen Metalle und der Steinkohlen seit 1890. Schraeder Johannes: Die Preisgestaltung der inländischen Braunkohlen seit 1890. Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Leipzig, 1912	138
Varga Jenő: A magyar kartellek. A „Népszava“ könyvkereskedés kiadása	358

Az ipartörvény revisiója. I.

Közéletünknek egyik állandó kérdése az ipartörvény és revisiója.

Magyarországon a régi czéhrendszert az 1859. évi osztrák iparrendtartás 1860-ban megszüntette. Ez a rendszabály az iparszabadság elvén alapszik erős államhatósági beavatkozással.

Mikor 1867-ben a magyar felelős ministerium vette át az ország kormányzását, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium első teendői közé tartozott a tulajdonképpen felfogásunk szerint nem is érvényes osztrák iparrendtartás helyébe ipartörvényt készíteni. Az akkori iparosztály feje, gróf Zichy József és a ministerium államtitkára, Feszt Imre, el is készítették a javaslatot és az ipartörvény 1872-ben meg is hozatott. (1872: VIII. t.-cz.). Természetes, hogy az alkotmányos élet első éveiben mindenkit lelkesítő szabadság érzete és az első ministerium szabadelvű felfogása, de különben is a közgazdaságban akkor világszerte uralkodó szabadelvű szellem, és talán nem utolsósorban a magyar ipartörvény mintaképének, az 1869 június 21-iki német ipartörvénynek teljesen szabadelvű iránya magával hozta azt, hogy az 1872. évi ipartörvény teljesen szabadelvű volt és az iparszabadságot a legnagyobb következetességgel vitte keresztül.

Az iparosság körében a törvényjavaslatnak a képviselőházban történt tárgyalása alatt is már oly határozott ellenszenv nyilatkozott meg, hogy a Nemzeti Szállodában nagy országos értekezletet tartottak és küldöttséget akartak meneszteni a királyhoz, őt megkérendő, hogy ezt a magyar iparra nézve állítólag vészthozó törvényt szentesítésével ne lássa el. Csak nagy nehezen sikerült az értekezleten résztvevő Keleti Károly és Ráth Károlynak az efféle lépésnek céltalanságát kimutatni, s a helyett az iparosságot arra hívni fel, hogy az ép meginduló országos választásoknál az ipar érdekében működő jelöltek mellett kardoskodjanak.

Világos, hogy az 1872-iki ipartörvényvel a magyar iparos közvélemény megbarátkozni soha sem tudott és napirenden állandóan a törvény revisiójának követelése volt. Meg kell jegyezni, hogy a mikor itt a magyar iparos közvéleményről beszélünk, csak az iparosságnak akkor

zömét képező mesteremberekről, a kézművesiparról, a kisiparról van szó; a gyáripár, a nagyipar és a kereskedés a szabadelvű irány ellen sem akkor, sem később nem panaszkodott, és ha általában az ipartörvény elleni agitációról szólunk, mindig a kézművesiparos hangulata az irányadó.

Időközben Németországban a Mittelstandspolitik mozgalma és Ausztriában a Christlich social irány lassan-lassan tért foglalnak. Németországban az 1881. évi július 18-ik törvénynovella a kézművesek testületét (Innungen) teremti meg, s habár ez az intézmény messze áll a régi czéhek szervezetétől, a távol álló magyar kisiparos a régi idők felelevenítését üdvözölte benne. 1883. évi márczius 15-én az osztrák törvényhozás a kötelező testületet (Genossenschaft) és a mesterségek üzésére a képesítés kimutatását honosítja meg.

Nincs az a hatalom, mely most Magyarországon az 1872. évi szabadelvű ipartörvény módosítását meggátolni képes. Már 1881 tavaszán tart báró Kemény Gábor minster az akademia termében nagy enquétet, hogy a törvény módosítására a szükséges anyagot minden oldalról megvilágítva lássa, és 1884 tavaszán előterjeszti gróf Széchenyi Pál az ipartörvényjavaslatot, mely az 1884: XVII. törvényczikkben törvénynyé lett. Ezzel a törvénynyel a magyar kézműves iparosságnak két főkövetelése: a testület és a képesítés megvalósul.

Néhány évi nyugalom után a kisiparosok az 1884. ipartörvényt sem tartották jónak. A revisió követelése ismét általánossá lett. Sem a testület, sem a képesítés nem hozta vissza az általuk óhajtott régi jó időt, a czéhek szellemét és az akkor uralkodott állapotokat. Törvénynyel a multakat jelenné tenni a közgazdasági életben nem lehet. Azok a közgazdasági viszonyok, melyekben a czéhek tartották fenn a mesteremberek működését, ma a gőz, elektromosság és tőkehatalom világában, lehetetlenek. Azok az intézkedések, melyeket az akkori élet megteremtett, a mai viszonyokba nem illeszthetők. Hiába kívánkozunk utánuk, hiába irjuk azokat törvénykönyvünkbe: az élet holt betükké változtatja.

És ilyen holt betük után sopánkodik a kisiparosok egész tömege és ez a vágy képezi alapját a revisió folytonos hangoztatásának.

Tagadhatatlan, hogy az 1884. ipartörvény több tekintetben revisióra méltó; de legkevésbé szükséges a revisió alapelveiben. Ma az ipar szabadságnak minden korlátozása a magyar közgazdasági életet versenyképességében támadja meg. Ma a tőke szabad elhelyezkedésének bármily korlátokat szabni, annyit jelent, mint a magyar ipart fejlődésében gátolni. Az egyéni szabadságnak korlátozását korunkban sociális szempontból kell kívánni és az 1884. törvénynek a munkaviszonyra vonatkozó része az, mely a kornak megfelelő módosítását követeli; és éppen ebben az irányban hangzik legkevésbé követelés.

Az ipartörvény revisióját főképp az ipartestületek országos szövetsége írta fel működési programjába s erről az oldalról hangzik fel állandóan és évi országos ülésein megújulva a revisió szükséges volta. Ezen nyomásnak engedve egy évtized óta a kereskedelmi ministerium foglalkozik is egy új törvény készítésével. A koalíciós kormány egy terjedelmes javaslatot bocsátott nyilvánosságra, melyet az érdekeltek megvitattak. A koalíciós kormány bukása után tovább folyik az ipartörvény megújítására vonatkozó munkálat, csakhogy most már nem egy nagy codex, hanem egyes részek feldolgozása van tervben.

Ezen rövid visszapillantás után tegyük vizsgálatunk tárgyává magát a kérdést: az ipartörvény revisióját.

Mindenekelőtt utalni akarok arra, hogy az 1884-iki ipartörvény alakjára nézve a német és az osztrák törvényekhez simul. Angolország ép oly kevéssé ismeri az efféle ipartörvényeket, mint Franciaország. Ezekben az országokban a mi ipartörvényünkben foglalt anyag különböző időkben, különböző tárgyak szerint külön szabályozást nyert; Franciaországban csak az utóbbi időben próbálkoztak a fennálló különböző törvényekből egy rendszeres törvényt Code du travail et de la prévoyance sociale czímen hozni, de az 1896-ban előterjesztett javaslatból csak az első könyv lett 1910. évi december hó 28-án törvénynyé. Ez a törvény igazán csak rendszeres összefoglalása a régi törvények egyes határozatainak és a francia jogirodalom részéről egyszerűen ferczelménynek tekintetik. Tartalmazza a tanoncszerződés, a munkaszerződés, a munkabér és a munkásközvetítés viszonyainak szabályozását. Nagyon tévedne azonban az, a ki a törvénynek ezen címei után indulva azt hinné, hogy ez az új francia Code talán szabályozza a munkáskérdésnek ma oly fontos függő részleteit, milyenek pl. a collectiv szerződés, a sztrájk, a gyári rend stb. Ezekről ez a Code hallgat és a francia törvényhozás előtt a Contrat du travail cím alatt fekszik egy 1906-ban előterjesztett javaslat, mely azonban alig lesz törvénynyé.

Németország és Ausztria egy törvényben, a „Gewerbeordnung“ czíműben, foglalta össze az iparoséltre vonatkozó összes intézkedéseket. Miután azonban a kor szelleme ép az ipari téren nagy haladást mutat, de e mellett a különböző politikai és socialis fejlemények az iparosság és az ipari munkásság körében időnkint újabb követelményekkel léptek fel: mind Németországban, mind Ausztriában az ipartörvény egyes részeit, sőt egyes szakaszait több ízben módosították vagy kiegészítették. Nem a törvény revisiója, hanem novellaris javítása az irány, melyet ezen két országnak törvényhozása követ. Németországban még ma is az 1869. évi junius hó 21-iki Gewerbeordnung érvényes, mely a német törvényhozás felhatalmazása folytán a birodalmi kancellár által a számos

novellák alapján időnkint revideálva adatik ki. Ezen kiadásokban az eredeti szakaszok kiegészítését betűk jelzik, így az eredeti 105. §. mellett 105a)–105i) jelzéssel 8 új szakasz szerepel, s utánuk következik immár az eredeti 106. §.

Németország ipartörvénye 1869 óta 18 novella útján módosított és kiegészített. Így már az 1872. évi június hó 12-iki törvény, mellyel az ipartörvény érvénye Bajorországra terjesztetett ki, az ipartörvénynek némely büntető intézkedését módosítja, illetőleg az új német büntetőtörvénnyel összhangzásba hozza. Az 1874. évi márczius hó 2. törvény a telepengedélyezés alá eső iparok számát szaporítja. Sokkal fontosabb intézkedéseket tartalmaz az 1878. évi július hó 17-iki törvény, mely a munkaviszony számos részeit, különösen a tanoncügyet és a fiatal munkások helyzetét szabályozza és a gyári felügyeletet rendezi. Az 1879. évi július hó 23-iki törvény az engedély alá eső némely foglalkozással, jelesen a magánkórházak, szülőházak és magán elme gyógyintézetek engedélyezésével és a zálogkölcönüzletekkel foglalkozik. Az 1880. évi június hó 15-iki törvény a színházakat vonja engedélyezési eljárás alá. Az 1881. évi július hó 18-iki törvény meghonosítja az ipartestületek (Innungen) intézményét s ezzel rálép a középosztály védelmére alakult pártok követeléseinek megvalósítására. Az 1883. évi július hó 1. törvény a nyilvános látványosságok engedélyezését és a vándoripar szabályozását tartalmazza; ez a törvény egyuttal felhatalmazza a birodalmi kancellárt, hogy az időközben az ipartörvényen tett módosítások figyelembe vételével egy egységes ipartörvényt hirdessen ki. Az 1886. évi április hó 26-iki törvény az ipartestületek szövetségének testületi jogot ad. Az 1887. évi június hó 6-iki törvény megengedi, hogy a testület működése a testületbe be nem lépett iparosokra is kiterjedjen. Az 1891. évi június hó 1-iki törvény behatóan szabályozza a munkásjogot és nagyobb munkásvédelemről gondoskodik. Az 1896. évi augusztus hó 8-iki törvény némely engedély alá eső iparokat és a vándoripart szabályozza. Az 1897. évi július hó 26-iki törvény a kézművesiparosok szervezetét állapítja meg. Az 1900. évi június hó 30-iki törvény a munkásvédelmet bővíti és a helyszerzést az engedélyezendő iparok közé sorozza. Ebben a törvényben a kormány ismét utasított, hogy az 1883 óta történt számos módosítás folytán az ipartörvény újabb rendszeres szövegét állíttassa össze és hirdesse ki. Az 1905. évi október hó 14-iki törvény módosítja a törvény 44. §. 1. pontját, a kereskedelmi ügynökök viszonyáról intézkedvén. Az 1907. évi január hó 1. törvény az építőiparosok megbízhatlansága esetén az iparjogositvány elvonhatását rendeli el. Az 1908. évi május hó 30-iki törvény a mesterjogot honosítja meg, s vele kapcsolatban a tanoncztartást szabályozza, csak

mesternek adván jogot tanoncz alkalmazására és képzésére. Az 1908. évi június hó 29-iki törvény az élőmadarakkal való kereskedést szabályozza. Az 1908. évi december hó 28-iki törvény kiterjeszti a munkásvédelmi intézkedéseket minden vállalatra, melyben legalább 10 egyén nyer alkalmazást. Az 1911. évi december hó 27-iki törvény kiegészíti a bérkönyvek és más bérczédulákra vonatkozó 114a), b), c), d), e) §-okat, a továbbképző iskolák látogatásáról intézkedik, a 120e) §. munkásvédelmi intézkedéseit bőviti, a bérfizetésről szóló 130. §-ban módosítást tesz és a büntetőhatározatokat szaporítja.

Meg kell még említeni, hogy a német törvényhozás az ipartörvény novellaris módosítása és átalakítása mellett külön törvényeket is hozott, melyek az ipartörvény anyagára vonatkoznak; így nem említve a munkásbiztosítási ügyre vonatkozó irányadó törvényeket 1901. évi szeptember 29-én az ipari bíraskodást, 1903. évi márczius 30-án a gyermekek foglalkoztatását, az 1904. évi július 6-iki törvény a kereskedelmi bíraskodást, az 1910. évi június 2-iki törvény a helyszerzést és az 1911. évi december 20-iki törvény az otthon- és házimunkát szabályozta. Továbbá az 1896. évi augusztus 18-iki törvény, melylyel a német polgári törvény és az 1897. évi május 10-iki törvény, melylyel az új kereskedelmi törvény életbeléptetett az ipartörvényt összhangzásba hozván az említett nagy törvényekkel, szintén módosítja az ipartörvényt. Ez utóbbi módosította az ipartörvény 15a) §-át s intézkedett a boltok és nyílt üzletek címzése iránt, továbbá a 133f) §-ban a szolgálatból kilépők versenyviszonyáról említ korlátozó szabályt.

Ausztriában az 1859. évi december 20-iki ipartörvényt 10 novella annyira átalakította, hogy ma alig maradt még valami az eredeti törvényből. De a törvényhozás itt sem codificált egyszerre, hanem a kor és a politikai áramlat követeléseihez képest az ipartörvény egyes részeit módosította, illetőleg új szabályokat alkotott. Az 1882. évi márczius 15-iki törvény a régi ipartörvény 1., 2., 3., 4. és 7. fejezeteit teljesen ujakkal helyettesítette; ez a novella honosította meg a kézműves mesterségekre a képesítést, elvül tartván fenn mégis azt, hogy a gyárilag üzött kézművesipar a képesítés kimutatásától mentes; ez a novella rendezte továbbá az ipartestületek (Genossenschaften) szervezetét, meghonosította a kötelező társulást a kézműves mesterségeknél. Az 1885. évi márczius 8-iki novella az ipartörvény 6. fejezetét a munkásviszonyról dolgozta át, szabályozta a tanonczügyet és a munkásvédelmet fejlesztette. Az 1895. évi január 16-iki novella a vasárnapi munkaszünetről szól és a régi ipartörvény 75. §. helyébe lépett. Az 1896. évi július 4-iki novellában az ipartörvény 38. §. új szakasszal egészített ki, mely a kereskedőnek iparüzési jogát korlátozza. 1896. évi november

27-én hirdették ki az ipari bíróságról szóló törvényt, mely az ipartörvénynek 87. §-át az ipari pörösügyekről hatályon kívül helyezte. Az 1897. évi február 23-iki törvény a tanonczügyben és az ipartestületek működésében tett lényeges módosításokat. Az 1902. évi február 25-iki novella az üzletben használt megnevezések visszaéléseiről (49. és 50. §.) és a vándoripar (60a), b) egyes rendszabályozásáról szól. Az 1902. évi július 22-iki törvény (96c) §.) kiterjeszti a munkaidő maximumát az építőmunkásokra is. Az 1905. évi július 18-iki novella a vasárnapi munkaszünetet szigorítja. Az 1907. évi február 5-iki nagy novella a kereszténysocialis irány legmerevebb követeléseit törvényesíti. A novella nem kevesebb, mint 159 szakaszra terjed ki. Meghonosítja a mester-vizsgát, nagyobbítja a testületek hatáskörét és a kereskedés némely ágainál (vegyeskereskedés és fűszerkereskedésnél) megköveteli a képesítést.

Magyarországon az ipartörvény 1884 óta majdnem megmerevedve változatlanul áll fenn. Daczára annak, hogy a kisiparosok részéről állandóan felhangzik a kívánság az ipartörvény revisiojára nézve, törvényhozásunk nem követte Ausztria avagy Németország példáját, sőt akkor mikor a kormány rá lépett a revisio terére és hajlandónak mutatkozott az iparosok kívánságát teljesíteni, nem a novella útja, azaz egyes hiányos részeknek módosítása vagy a kor haladása folytán kívánatos új intézkedések felvétele, hanem az egész törvény helyett egy új törvénynek megalkotása vétetett programmba.

Nem szabad azonban megemlítés nélkül hagyni, hogy az 1884-iki ipartörvényen is történtek novelláris módosítások.

A legelső módosítás az ipartörvény 50. §-ának azon intézkedésére vonatkozott, mely szerint hetivásárokon az élelmiszereken, kerti és mezei terményeken és házi iparcikkeken kívül másféle iparkészítményeket csak helyben lakó iparos van jogosítva eladni. Az 1887: XVIII. t.-cz. ezt a korlátozást enyhítette és kimondja: „mennyiben engedhető meg az, hogy ipari készítményeket hetivásárokon a nem helyben lakó iparos is jogosítva legyen eladni, azt az érdekelt felek, esetleg a kereskedelmi és iparkamara javaslata alapján az illető vásártartó községek képviselőtestületének meghallgatása után a törvényhatóságok szabályrendeletileg állapítják meg. A felvidéki házalókereskedők, kik a régi szokás alapján a heti vásárokat látogatták, eddigi joguk gyakorlatában meghagyatnak“.

Az 1888: XXII. t.-cz. az árverési csarnokokról az ingó tárgyak árverezésével üzletszerűen való foglalkozást engedélyezéshez köti és ezt az üzletet szabályozza, illetőleg agyonszabályozta. A belügyministerium ugyanis oly súlyos feltételekhez kötötte ezt az üzletet, hogy mai napig egyetlen egy vállalkozó sem mert a törvény alapján árverési csarnokot nyitni.

Az 1891 : XIII. t.-cz. az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről intézkedik; vasárnapokon és Szent-István napján az ipari munkának vasárnap reggeli 6 órától számítandó 24 óráig, de legalább is a szüneti napot követő reggeli 6 óráig szünetelését rendeli el és a ministert felhatalmazza, hogy a törvényben megjelölt elvek alapján a munka szünetelése alól kivételeket engedélyezhet.

Az 1891 : XIV. t.-cz. az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről intézkedvén, az ipartörvénynek a betegsegélyezésről szóló 142. és 143. §-ait hatályon kívül helyezte; e törvény helyébe lépett az 1907 : XIX. t.-cz. az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról.

Az 1893 : XXVIII. t.-cz. az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőről a munkásvédelmet szabályozza; ez által az ipartörvénynek 158. §. a) pontjának a munkásvédelem tekintetéből elkövetett mulasztások büntetésére vonatkozó rendelkezését, továbbá a 121. §-t, mely a gyárak felügyeletéről megszüntette. Az iparfelügyelet rendszeresítése és a munkavédelem ezen törvény által a nyugati államok szellemében rendezte; sajnos, hogy ez a törvény az iparfelügyelők amúgy is súlyos teendőit az ipar fejlesztése körüli dolgokkal szaporítja.

Az 1900 : XXV. t.-cz. megváltoztatta az ipartörvény azon intézkedését, melynél fogva minden iparosnak joga van úgy saját, mint mások készítményeire nemcsak lakhelyén, hanem azonkívül bárhol és bármikor minták előmutatásával is megrendeléseket gyűjteni vagy gyűjtetni, hatályon kívül helyezte és elrendelte, hogy úgy a belföldi, mint a külföldi iparosok, kereskedők vagy ezek megbízottjai az iparos és kereskedő lakhelyén kívül, mintával vagy minta nélkül megrendelések gyűjtése végett csak oly iparosokat vagy kereskedőket kereshetnek fel, kik üzletkörükben az illető árú eladásával vagy felhasználásával foglalkoznak.

Az 1908 : LIII. t.-cz. becikkelyezi az iparban alkalmazott nők éjjeli munkájának tilalma iránt Bernben 1906. évi szeptember 26-án kötött nemzetközi egyezményt, melynek alapján az 1911 : XIX. t.-cz. szabályozza a nők éjjeli munkáját.

Ezek a novelláris intézkedések azonban az ipartörvény számos fontos kérdéseit mereven hagyták s így tekintettel a szomszéd Ausztriában történt nagy átalakulásokra és Németországnak mind a kézművesiparban, mind pedig különösen a munkaviszony körül ismételten hozott nagyszámú novelláira az ipartörvény revisiója nálunk oly napi kérdéssé vált, melylyel szemben állást kell foglalni és melynek részleteivel irodalmilag is foglalkozni kell.

* * *

Az 1884-iki ipartörvény alapelve — mint általában a mai viszonyok közt művelt országokban az ipari foglalkozás terén uralkodó elv — az iparszabadság. A szabadság az ipar és kereskedés üzésében megfelel azon individualistikus iránynak, mely az újabb kor közgazdasági fejlődését lehetővé tette és mely a capitalismus uralmára vezetett. Ezt az alapelvet — az iparszabadságot — az individualisticus rendszerrel szemben természetesen kifejlődött reactio az interventio, az állami közbenlérés elve kezdi ostromolni; egyúttal pedig az individualismus árnyoldalai a socialismus növekedésére erős tápanyagot nyújtanak. Az interventio és a socialismus mindenképp igyekszik az individualismus legerősebb várát, az iparszabadságot ostromolni, és ha több tekintetben sikerült is az iparszabadságot korlátok közé vetni és az egyéniség szabad működését állami, társadalmi és erkölcsi szempontból megszorítani, és ha főképp a munkások érdekében ma már igen sok üzemben erős állami közbenjárás mutatkozik kívánatosnak, mégis az iparszabadság az a vezető elv, mely korunkban az ipar és kereskedés terén továbbra is uralkodik, s melyet megbénítani ma a világ nagy versenyében a saját nemzetgazdasági érdekek veszélyeztetése nélkül nem lehet és nem szabad.

Az iparszabadság korlátozását a rendészet szempontjából a középosztály védelme és a munkások érdekében szokták követelni; eddigi ipartörvényünk tényleg e tekintetben foglal magában több rendbeli intézkedéseket, melyeket azonban sokoldalról elégteleneknek tüntetnek fel.

Rendészeti szempontból már mai törvényünk is bizonyos iparágakat engedélyekhez köt és folytatásukat bizonyos korlátokhoz köti. Így engedélyezendő iparok ma: a fogadó, vendéglő, korcsma, sörház, pálinkamérés, kávéház és kávémérés tartása, a zsibáruskodás, a foglalkozást közvetítő és a cselédszerző üzlete, a kéményseprés, a rendes járatú időhöz kötött személyszállítás, azok ipara, kik közhelyeken a közönség számára személyszállító eszközöket tartanak készen vagy szolgálataikat ajánlják, az építőmester ipara, mérges anyagok és gyógyszerek készítése és a velük, valamint a gyógyszerfélékkel való kereskedés, a robbanószerek készítése és a vele való kereskedés. Ezeknél az iparoknál a hatóság mind az engedélyezésnél, mind az ipar üzésénél korlátokat szabhat. Az engedélyezendő iparok tekintetében elvi nehézségek vagy kívánságok nem merültek fel. Itt-ott hangzanak fel követelések egyik vagy másik iparra nézve, nevezetesen a magas feszültségű villamos áramvezetékek felszerelését kívánják engedélyhez köttetni. Bizonyos tekintetben ez a követelés éppen rendőri szempontból igazolt is, az élet úgy segített ezen, hogy miután a villamos-telepek rendszerint községi szerződés és engedély alapján jönnek létre, a telep vezetékéhez való minden csatlakozás és az e végből eszközöndő munka csak a község engedélyével bíró iparos által teljesíthető.

Rendőri szempontból szab korlátokat törvényünk az u. n. telepengedélyezési eljárás által. Ha ugyanis valamely iparág gyakorlása oly üzlettelepek felállításával jár, melyek fekvésük vagy az üzlet minősége által a szomszéd birtokosokat vagy lakókat, avagy egyáltalában a közöniséget háborgatják, megkárosíthatják vagy veszélyeztethetik, ily telepek csak iparhatósági engedély alapján állíthatók fel. Maga a törvény felsorolja az efféle telepeket, de fel is hatalmazza a ministeriumot, hogy új iparágakra nézve elrendelheti az engedélyezést. Tényleg több ízben ki is lett terjesztve más üzemekre is a telepengedélyes eljárás. A törvény ezen intézkedése ellen sem merültek fel lényeges észrevételek. Minden országban a mi telepengedélyezési eljárásunkhoz hasonló szokásos. Az elv magában véve helyes, és ha vannak a gyakorlati életben kifogások, azok leginkább az eljárás ellen merülnek fel; e tekintetben nem annyira a törvény módosítása, mint a közigazgatás javításában és az iparügyek iránti rokonszenv fejlesztésében lehet és kell orvoslást találni. Mindaddig, míg a hatóságok kebelében meg nem erősödik az a tudat, hogy új gyári telepek nem egyedül a vállalkozónak használnak, hanem javára szolgálnak az illető községnek, az egész környéknek és a magyar nemzetgazdaságnak: a telepengedélyezés nem lesz az iparnak megfelelő módon lebonyolítva és többé-kevésbé meg fogja nehezíteni vagy legalább is lassítani az új telepek felállítását. De itt nem a törvény hiánya, hanem a közigazgatás hibája az, a mi az ügyben hátrányos.

Rendőri szempontból van korlátozva a húsmérés, pék- és kéményseprési ipar, a mennyiben a hús és a sütemény árát szükség esetén a hatóság megállapíthatja, ámbár törvényünknek (53. §.) ezt az intézkedését a szabad verseny korában igénybe a hatóságok nem igen vették. Szükség esetében a marhahúsmérés szabad gyakorlása megszüntethető és ez az ipar számhoz köthető, és végül a marhahúsmérés rendes kezelése a hatóság ellenőrzése alatt áll. A sütők, mészárosok és kéményseprők az egyszer elkezdett iparüzletüket tetszés szerint félbe nem hagyhatják, hanem ha azt abba szándékoznak hagyni, kötelesek ebbeli szándékukat az iparhatóságnak bejelenteni és ennek meghagyására az ipart még bizonyos ideig és pedig a sütők legfeljebb négy hétig, a kéményseprők és mészárosok legfeljebb három hónapig folytatni. A közönség érdekében fennálló ezek az intézkedések panaszra eddig okot nem szolgáltatottak.

* * *

A mikor 1884-ben az ipartörvényt hozták, Németországban és Ausztriában, már erős gyökeret vert az a mozgalom, mely a középosztály megmentését, illetőleg a capitalismus ellen való megvédését tűzte ki feladatául és mely a Mittelstandspolitik neve alatt kizárólag német tala-

jon nőtt nagyra. A kis ember védelme, a tőke túlkapásainak megtörése, a polgári elem alapjának, a kézműves-osztálynak erősítése állami közbenjárás, helyes megadóztatás és törvényhozási intézkedések útján lett a jelszó, melyet erős politikai pártok hangzatos szavakban és kitartó törekvéssel keresztül vinni igyekeznek. Mennyiben bir ez a mozgalom a mai közgazdasági állapotban megokoltsággal, nem tartozik ezen értekezés keretébe. Csak jelezni akarjuk, hogy Németország és Ausztria törvényhozásában, még pedig az illető kormányok erős ellenzése mellett is nagy tért foglal, annyival is inkább, mert az agráriusokban szövetséges társakra talált, kik a „kisember“ védelmét és a tőke hatalma elleni küzdelmet az ipar terén saját érdeküknek tekintik és a Mittelstandspolitik mellett szívesen kardoskodnak.

Ez a politikai irányzat nálunk 1884-ben már kifejezésre jut. A kisiparosok főképp az országos iparegyesületben nem annyira a középosztály megmentése végett, mint inkább a czéhrendszerre való visszaemlékezésben az iparszabadság korlátok közé szorítását legalább a kézművesség terén követelték, s teheték ezt annál inkább, mert a szomszéd Ausztria, tehát egy iparilag erősebb ország, sőt bizonyos tekintetben Németország is ebben az irányban hozott törvényt. Ily előzmények mellett az akkori szabadelvű kormány főképp, miután az ipartörvény javaslatát közvetlenül az 1884. évi őszi általános választások előtt nyújtotta be és így az iparos vidéki választókra tekintettel kellett lennie, kénytelen volt jobb meggyőződése ellenére is az iparszabadságot korlátok közé szorítani. Ezek a korlátozások vonatkoznak különösen a képesítés meghonosítására és az ipartestületek életbeléptetésére.

A képesítést az ipartörvény 4. §-a következő módon követeli meg: „a ki oly mesterséget szándékozik üzni, mely kézműves természeténél fogva rendszerint csak hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, tanonczbizonyítványát bemutatni és igazolni tartozik azt, hogy a tanviszony megszűnése után szakbavágó műhelyben vagy gyárban szakbavágó munkával legalább két évig foglalkozott. A minister jelöli meg névszerint a képesítéshez kötött mesterségeket.“ A kisiparosok és a középosztály védelmezői első pillanatban a törvény ezen intézkedésében kivánságukat kielégítve látták. Ámde idővel és részben azon törvényes intézkedések, melyek a képesítés kimutatását enyhítették és részben feleslegessé tették és azonkívül a hatósági eljárásban mutatkozó könnyedség és talán nem legutolsó sorban az a körülmény, hogy a verseny még a képesítés követelése mellett sem akar szünni: a képesítés szigorúbb kezelése köré csoportosította a mindinkább megújuló és hangzatosabbá váló iparos közvéleményt.

Kétségtelen, hogy az 1884. ipartörvény azt a célt, hogy az önálló

mesterember csak az lehessen, a ki mesterségét érti, azt tudja, arra képesítve van, nem érte el, de el sem akarta érni, sőt a mai gazdasági világban el sem érheti. Már maga alapgondolata, hogy tanoncz idején felül két éven át szakbavágó munkában volt, csak feltételezi, hogy azon idő alatt szakmájában kiképezhette magát, de a képesség minőségéről biztosítékot nem nyújt. Ehhez járulnak már most azok a kivételek, melyeket a törvény maga, még az így látszólagos képesítés megállapítására alkalmas szabály alól tesz. Így a 6. §. kimondja, hogy az, a ki 21-ik évét betöltötte és tanonczbizonyítványt nem mutathat be, ha kimutatja, hogy három éven át szakbavágó munkát teljesített, önálló iparos lehet. A 7. §. kimondja, hogy az, a ki képesítés igazolásához kötött ipart önállóan üzött, bármely más képesítéshez kötött mesterségre átmehet a képesítésnek kimutatása nélkül, tehát a szabó képesítés kimutatása nélkül lehet pék és viszont. A 8. §. pedig kimondja, hogy az, a kinek nincs meg a képesítés kimutatására való kelléke és mégis képesítéshez kötött ipart akar üzni, ezt megteheti, ha igazolja, hogy üzletében oly egyént alkalmaz, a ki a képesítését igazolni képes. Végül az ipartörvény 48. §-a kimondja azt az elvet, hogy minden iparüzőnek joga van készítményeinek teljes ellátására szükséges mindennemű munkát egyesíteni s az erre megkivántató segéd munkásokat tartani. Tehát a könyvnyomda könyveit bekötetheti és így könyvkötő munkát végezhet. A sörgyáros söröshordókat javíthat vagy ha tetszik neki, készíthet ujakat, végezhet tehát kádármunkát. A petroleumgyár a petroleum eladására szokásos bádogszelenczét készíthet, lehet tehát bádogos. A kárpitos megmázolhatja vagy megaranyozhatja szállítandó butorait, végezhet mázólo vagy aranyozó munkát stb. stb.

A képesítést ezen átlyukasztó intézkedések képezik a támadás első pontjait és tekintetnek az 1884 iki törvénynek a kisiparosokat sértő legfőbb bűneiül, nem említve azt, hogy egy egész sereg iparos követeli a maga számára is e képesítéshez való kötést s így a fehérenemű- és vegytisztítók, tehát a ruhamosás és tisztítás, az üveges, a divatárús, a fényképész, a nyomda, a vendéglős, sőt még a kereskedés köréből is felhangzanak a képesítés után áhítozó hangok.

Eltekintve attól, hogy korunkban a versenyt efféle törvényes intézkedésekkel, milyen a képesítés kimutatása, kiküszöbölni nem lehet és hogy a tőke, mely első sorban áll a verseny terén, mindig meg fogja találni módját annak, hogy mikép lehet a képesítést követelő törvényes intézkedést teljesíteni és mégis a törvény követelményei nélkül a versenyterén megmaradni: a képesítés szigorítására vonatkozó követelések a mai gazdasági életben megokolásukat nem találják, de gyakorlatilag keresztül sem vihetők.

A képesítés alapja, az oktatás, határozottan korunk követelése; és minél több történik az ipari oktatás terén és főképp minél jobban szerveztetik a felnőttek oktatása az egyes iparágak körében: annál jobban halad majd iparunk. Azért mindazok a törekvések, melyeket a hatóságok és első sorban az állam is tesz a végből, hogy az iparoktatás ügye fejlesztessék és mindazok a törvényhozási intézkedések, melyek ezt a célt tűzik feladatukul, mint az interventio politikának egyik legmegokoltabb ágát, csak helyeselhetők. Maga az 1884. ipartörvény bizonyos tekintetben úttörő irányt mutat, melyet a nyugati államok törvényhozásai részben utánoztak, midőn a tanoncokra nézve a tankötelezettséget mondja ki és azok a törekvések, melyeket az állam a tanoncziskolák, a szakiskolák, az ipariskolák, a különböző szaktanfolyamok és technológiai intézet útján kifejt, s azok a pénzáldozatok, melyek e célra fordítatnak és most már évenként milliókban nyernek kifejezést, bizonyára az iparfejlesztés érdekében tett intézkedések és áldozatok között a leggyümölcsözőbbek. Ipariskolai célokra az állam, az ipar- és kereskedelmi kamarák és az illető törvényhatóságok fordítottak:

1892. évben	1,076.000 K
1900. „	3,759.000 „
1905. „	4,000.000 „
1910. „	5,548.000 „
1911. „	6,017.000 „

És ha így mindenki, a ki az ország iparát szívében viseli az ipar fejlesztését az iparosok kiképeztetése útján kívánatosnak tartja is, azt, hogy az ipar megkezdése és üzése bármily alaki föltételtől, nevezetesen a „képesítés“-nek bármily módon való kimutatásától tétessék függővé: ezt a mai korban, a midőn az üzleti életben még az ipar terén is a kereskedelmi szellem és a speculativ tehetség a döntő, a melyet semmiféle előleges vizsgálat vagy más minősítés útján megállapítani nem lehet anachronismusnak kell tekinteni. Ez okból Németországban mindeddig nem is követték Ausztria törvényhozásának példáját és bármennyire követelték is a képesítés kimondását, mindeddig erélyesen ellenálltak annak, hogy az iparüzés megkezdésének előfeltételül a képesítést törvénnyel megszabják. A sokszoros szorongatásnak engedve törvényhozásilag megállapították az u. n. kisebb képesítési kényszert. Elrendelték a mester-vizsgát és csak az ilyen vizsgázott mesternek van joga tanonczot tartani, illetőleg tanonczot képezni. Más nyugati államban a képesítés kérdését még az iparosok sem vetik fel. A képesítés tehát csak osztrák vívmány, melyet mi magyarok gyorsan majmoltunk.

Nem lehet tagadni, hogy azzal a ténnyel szemben, mely 1884 óta a képesítést tényleg sok mesterségre nézve fentartja, hogy Ausztriában

ezt a rendszert mai napig fejlesztik és hogy e körülmények következtében az ország kisiparosai az ipartestületek országos szövetsége útján állandóan követeli a képesítés elvének szigorú és következetes keresztülvitelét: a törvényhozás nem állhat a közgazdasági szempontból egyedül helyeselhető alapra és nem szüntetheti meg az 1884. törvény által már elfogadott „képesítés“ rendszerét. Ámde, ha megmarad ezen a kor szellemével meg nem egyeztethető alapon, nagyon bajos megjelölni az utat, melyen ezt az ügyet rendezze. Annál bajosabb, mert hiszen egyrészt maguk a kisiparosok sincsenek tisztában azzal, hogy mit akarnak tulajdonképpen a képesítéssel és másrészt igen sokat, a mit akarnak, közgazdaságunk érdekében nem lehet teljesíteni. Ha összefoglaljuk a kisiparosok kívánságait, a képesítést körülbelül úgy szeretnék rendszerbe öntöttnek látni, a miként az egykori czéhrendszer alatt volt. Iparát tanulja mindenki 3—4 éven át mint tanoncz valamely hozzáértő mesternél; tanonczideje után tegyen hozzáértő mesterek előtt vizsgálatot; ha ezen túlesett, dolgozzék 3—4 éven át jóra való mestereknél, mint segéd; ezen idő végeztével hozzáértő mesterek előtt tegye le a mestervizsgát és ha ezt jól letette, elérte azt a képesítést, melynek alapján most már önálló iparüzésre, mint mester, jogot nyerhet.

A képesítésnek ezt az ideális rendszerét csak három feltétel alatt lehetne talán megvalósítani. Először a vizsgáló bizottságoknak olyan hatósági ellenőrzésére lenne szükség, mely a verseny mesterséges megszorítását lehetetlenné teszi, azaz mely a vizsgálatokat nem engedné elfajulni arra, hogy a segédek önállósítását gátolja. Másodszor gyárak alapítását az efféle képesítési kényszer alól fel kellene menteni, miután a gépi berendezés, ha sokszor kézműves gyakorlat nélkül nem állhat is fenn, mégis egészen más feltételek mellett működik, mint a kézműves mesterember. Egy dobozgyár előfeltétele egészen más, mint a régi könyvkötő mesterségé, melyben szintén dobozokat készítettek; pléhedényeket sajtoló gyár egészen másképp dolgozik, mint a képesítéshez kötött bádogosmester; egy cipőgyár egészen más rendszer szerint és készülékekkel dolgozik, mint a cipésmester. A gyárnak előfeltétele a tőke, a gépek és az üzleti szellem, ennek a képesítését előre meg nem ítélni senki, legkevesebb a mesteremberek vizsgálati bizottsága. De harmadszor a képesítésnek törvényben való kimondása mulhalhatlanul megköveteli azt, hogy nem képesített egyén önálló ipart, mint vállalkozó üzhessen. A vállalkozási szellemet nálunk, a hol úgylis ipari téren nem nagy a verseny, akadályozni nem szabad. Ha egyrészt folyvást hangoztatjuk az iparfejlesztés szükségességét, nem szabad az önként kinálkozó vállalkozót a képesítés szigorú követelésével ismét leszorítani az ipar teréről. Legkevesebb, a mit e részben fenn kell tartani, az, hogy az ilyen vállalkozók mestersé-

gükben képesített egyént kötelesek tartani, a mit saját érdekükben valószínűleg úgy is megtesznek.

A „képesítés“ követelésével kapcsolatban a kisiparos helyzetének védelmére megkívánják a régi „czéh“ emlékében az iparosok testületi szervezetét, a kötelező testületet, a kényszertársulást. Itt is a német „Innung“ és az osztrák „Genossenschaft“ intézményei hatottak nagy mértékben arra, hogy az 1884-iki törvény a kényszertársulást az „ipartestületi“ intézményben megteremtette. A magyar ipartörvény tervezői abban a sajátos állapotban voltak, hogy jobb meggyőződésük ellenére léptek a társulati kényszer terére, de ha már egyszer odaszorítottak, igyekeztek abból korunknak megfelelő intézményt teremteni, mely ha a testület tagjai kellő értelemmel bírnak, nemcsak az iparnak, hanem közigazgatásnak és az ipari rendnek nagy előnyére válik. A magyar ipartörvény ipartestülete a német „Innung“ és az osztrák „Genossenschaft“-tól lényegesen eltérő intézmény. Ipartörvényünk a testületet hatósági teendőkkal látta el, a munkások és tanoncok munkaviszonya tekintetében előirt hatósági teendőket az ipartestület, mint elsőfokú iparhatóság végzi (127. §); a testületi tagdíjak késedelmezés esetén közigazgatási úton a közadók módjára hajttnak be (138. §), az iparosok és segédek közötti viszony, nemkülönben a tanoncok ügyének rendezése végett a testületek általánosan kötelező szabályok létrehozatala céljából javaslatokat készíthetnek, melyek törvényhatósági és ministeri jóváhagyás esetében szabályrendeletek gyanánt szolgálnak (140. §.) vagyis saját ügyeikben törvényeket hozhatnak, szabályozhatják a munkaidőt, a munkarendet, a munkafeltételeket stb. stb. A munkaviszonyból eredő viszályok kiegyenlítésére és első fokú iparhatóság gyanánt való elintézésére békéltető bizottságot szerveznek, mely egyenlő számú iparos és segédből alakúva hatósági személy elnökle mellett dönt (141. §.)

A törvény alapján ma (1910 végén) 386 ipartestület áll fenn, melyben 129.138 mester, 156.387 segéd és 91.273 tanonc van. Talán elég tekintélyes szám. De ha valahol, úgy az ipartestületeknél áll az, hogy a statistika pusztá száma a dolog megítélésére jelentőséggel nem bír. Az iparegyesület ugyancsak 1910. évben felvételt készített a végből, hogy a testületi élet jelentőségéről kellő tájékoztatást nyerjen. Jellemző, hogy a 398 vidéki ipartestület közül, melyhez a felvételi ívek küldettek, csak 258 tartotta érdemesnek a feleletet, tehát 140 megtagadta, még pedig többszöri sürgetésre a válaszadást. A 258 testület közül 20-nak nem volt még csak 100 tagja sem és 193 100—500 tag felett rendelkezett, vagyis 258 testület közül 213, azaz 82%, oly csekély számú tagból állott, hogy a tagdíjából alig kerültek ki az igazgatási költségekre való bevételek. Összefügg ez a törvény azon hibás intézkedésével, mely meg-

engedi, hogy ipartestület minden községben alakuljon, a hol legalább 100 képesítéshez kötött önálló iparos van és azok kétharmada az ipartestület megalakulását kívánja. A törvényjavaslat (eltérőleg a törvény intézkedésétől) abból a felfogásból indult ki, hogy testület csak ott alakuljon, a hol elég számban elég értelmes mesterember van és a testületek alakulását csak törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városokban vélte megengedhetőnek, kis községekben sem az anyagi, sem a szellemi erő nincs meg a testületi intézmény megvalósítására és ha törvényünk az ipartestületek felosztására oly módot engedné meg, melyet a megalakulásra szab elé, testületeink nagy része már régen nem állna fenn. A törvényjavaslat elvét megváltoztatta a törvény és ipartestület alakítását minden községben megengedi, melyben legalább 100 képesítéshez kötött önálló iparos van. Így szaporodott meg az ipartestületek száma.

Hasznára váltak-e e nagyszámú ipartestületek iparosainknak? E kérdésre ily általánosságban felelni lehetetlen. Annyi bizonyos, hogy sok testület, s közülök kivált a fővárosi testületek, melyekre nézve a törvény megkivánta, hogy rokonszakok szerint alakuljanak (és Budapesten van is ma 24 testület 14.435 mesterrel, 58.989 segéddel és 15.290 tanonczzal), míg a vidéki községekben az összes iparosok csak egy testületben működnek és egyes vidéki testületek is kedvező eredményt mutathatnak fel. Tényleg gondot fordítanak az oktatásügyre, rendeznek tanoncok munkakiállításokat, az építőmesterek testülete szakkönyveket írat és ad ki, pallér tanfolyamokat rendez, több helyütt a munkaviszony szabályozásán közreműködnek, békéltető bizottságaik sok helyütt bizalmat keltenek. Szóval a hol a vezetőkben megvan a szándék s a jóakarat a testület az érdekelt iparosok előnyére dolgozik. Eddigi tapasztalatok szerint az ipartestületi intézmény továbbra is fenttartható, azzal a megszorítással, hogy életképességét biztosítjuk és aprócseprő testületeket nem teremtünk. Az ipartestületi rendszerben fekvő kényszer, hogy minden mesternek tagjává kell lenni, kell a tagdíjakat fizetni, kell intézményeit elismerni, megköveteli, hogy ezzel szemben a kényszerített részvétel előnyöket is nyújtson, akár az egyes testületi tagnak, akár a község iparosainak együttesen. A törvénynek tehát gondoskodnia kell arról, hogy csak ott működjék a testület, hol az anyagi és szellemi erő ily testület fentartására megvan; módot kell adni arra, hogy a tanoncügy kellő ellenőrzésére a testület működését igénybe lehessen venni; a munkaviszony, illetőleg az önálló iparos és munkása közötti viszony rendezését, a belőle keletkező surlódások és peres kérdések elintézését a testületek tapintatára kell bízni s általában a socialis kérdések előzeny megoldásánál a testületek közreműködését igénybe kell venni. Az a körülmény, hogy törvényünk a testületet hatósági teendőkkal bizta

meg, nagy erkölcsi erőt ad a kényszertársulatnak és jövőre is fenntartható az az irány, mely az ipartestületet a hatósági teendőkben segítségül használja. Csak hogy e részben a támasztott követelésekkel szemben a határt az képezze, hogy a testület a szabad versenyt ne gátolja meg; ép ezért nem lehet ugyan ellenezni azt, hogy esetleg német vagy osztrák mintára a mesteri cím megadása a testület közreműködésével történjék, de az iparnak önálló üzésére nézve jövőre is egyedül a közgazgatási hatóság döntsön, a miként tényleg Ausztriában is — a hol a középosztálypolitika legmesszebb érvényesült — az iparüzés jogát ma is a hatóság állapítja meg. Jogfejlődésünk természete szerint az ipartestület fenntartandó, iparerősítő irányban fejleszthető, de nagyjában a mai keretek közé szoritandó.

Bizonyos tekintetben a középosztály politikájának megfelelő intézkedésekül tekintendők a végeladások szabályozása és a megrendelések gyűjtésének korlátozása.

Abban az időben, midőn az ipartörvény készült, divatban volt nem csak nálunk, hanem Ausztriában és Németországban is, hogy néhány hétre sűrűen látogatott utcákban boltok nyitak meg, melyekben árverések vagy más nagyhangú hirdetések mellett rendesen selejtes árúkat árultak. Az efféle üzletek a helybeli állandó üzleteknek nagy kárára szolgáltak és sok esetben selejtes árúikkal a vevőközönségnek sem voltak előnyére. Ipartörvényünk az efféle üzleteket kellő korlátok közé szoritotta és elrendeli, hogy „saját vagy mások készítményeit végeladás, árverés vagy más a tömeges és gyors eladásra ingerlő módon eladni csak az iparhatóság engedélyével szabad, az engedély legfeljebb 3 hónapra terjedhet; Budapesten 100, tizezernél több lakóval bíró városban 50 és más helyeken 20 ft díjat kell az engedélyért fizetni, és az eladásból befolyó összeg tizedrésze a hatóságnak átadandó (51. §). Ezen intézkedések hátránya a rendes üzletekre nézve abban jelentkezik, hogy a sok üzletben előforduló idénycikkek az idény befejeztével alkalmas reklám útján kellően nem értékesíthetők, valamint a sok esetben szükségessé váló gyorsabb eladási eljárást, pl. üzlethelyiségek változtatásakor, vagy tényleg az üzlet szándékolt feloszlátásakor, megnehezíti; ép ez okból az intézkedés a mai rideg szövegében bizonyos módosítást igényel.

Ipartörvényünk még a megrendelések gyűjtését nem korlátozta, sőt ellenkezőleg világosan kimondja, hogy „minden iparosnak joga van úgy saját, mint mások készítményeit nemcsak lakhelyén, hanem azon kívül is az ország bármely helyén tartott országos vásárokon akár személyesen, akár megbízott által eladni, továbbá jogában áll azokon bárhol és bármikor, minták előmutatásával is megrendeléseket gyűjteni vagy gyűjtetni, megrendelt munkát teljesíteni vagy munkásai által teljesíttetni (50. §).

A 80-as évek vége felé nálunk erős mozgalom indult meg a megrendelések gyűjtésének szabadsága ellen, még pedig annyival inkább, mert a megrendelések gyűjtésével éppen osztrák czégek okoztak erős versenyt a hazai iparnak és kereskedésnek. Ennek a mozgalomnak a nyomása alatt jött létre az 1900: XXV. t.-cikk, mely szerint úgy a belföldi, mint a külföldi iparosok és kereskedők vagy ezek megbizottjai megrendelések gyűjtése végett csak oly iparosokat vagy kereskedőket kereshetnek fel, kik üzletkörükben az illető árú eladásával vagy felhasználásával foglalkoznak. Igaz, hogy a törvény nem érte el célját, a mennyiben a törvényben nyert felhatalmazás folytán a ministerium a varrógépek, mezőgazdasági gépek és háziipari cikkek tekintetében kivételeket engedett és a megrendelések gyűjtését e cikkekben megengedte; ezen engedély alapján azután az osztrák iparosok és kereskedők ép oly szépen folytatják, mint annak előtte, üzletüket. Időközben a kormány felhasználva az Ausztriában 1902 óta és a Németországban is a megrendelések gyűjtése ellen jelentkező áramlatot, a nemzetközi szerződésekben a külföldieknek nemzetbeli polgárokkal való egyenjoguságát a „vándoripar“ fogalma alá eső foglalkozásokra nézve kizárta és így történt ez az Ausztriával kötött kereskedelmi szerződésben is. Ezen alapon készült a vándoriparról szóló törvény tervezete, mely a többi vándoripari foglalkozások között a megrendelések gyűjtését akkép szabályozza, hogy *a)* a megrendelések gyűjtése kereskedőnél és iparosnál, úgy mint eddig, teljesen szabad mindenkinek, *b)* a megrendelések gyűjtése közvetlenül más fogyasztónál vándoripari engedélyhez van kötve, ilyen engedélyt azonban csak magyar alattvaló kap, különben engedély alapján a gyűjtés szabadon folyhat, *c)* a minister felhatalmaztatik, hogy bizonyos árucikkekre és vidékekre a megrendelés gyűjtését a fogyasztóknál megtilthatja.

Bizonyos tekintetben a középosztály védelme szempontjából emlithető fel a tisztességtelen verseny szabályozására szolgáló intézkedés. E részben ipartörvényünk szép gondolatot tartalmaz, melyből a francia törvénykezés a concurrence déloyale egész sorozatát következtethette volna. Ipartörvényünknek ez az intézkedése így szól: „egy iparos vagy kereskedő sem használhat czégén, nyomtatványain vagy hirdetéseiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat, melyek a tényleges viszonyoknak vagy a valóságnak nem felelnek meg“ (58. §.). Igaz a tisztességtelen versenyzők esete pl. egyik főalakja versenytársának lekicsinylése ebből az intézkedésből ki nem magyarázható, s így minden esetre új javaslat készítésénél a tisztességtelen verseny korlátozására nézve bővebb intézkedésekről kell gondoskodni, illetőleg a külföldi törvényhozások példáját követve, a tisztességtelen versenyt külön törvény tárgyává lehet tenni.

(Folytatása következik.)

* * *

Matlekovits Sándor.

Magyar árstatistika.

A XVI. század közepén kezdetét vett s a következő század elejére áthuzódó és forradalminak nevezett áralakulás óta a XIX. század és a jelen idők azok, a melyek változatosabb és érdekesebb árhullámzást árulnak el. Az elmúlt évszázad a kezdetén erősen duló háborúk, a szárazföldi zárlat stb. folytán magas árakkal köszönt be, a melyeket csak a normalisabb viszonyok beálltával a második évtized közepe felé vált fel majdnem 1850-ig elhuzódva árnyatló irányzat. Az egyre fokozottabb ármérséklés előidézésében legnagyobb szerepe van az ekkor kialakulni kezdő vasutaknak, ezután a szállítás olcsóbbodásának, valamint a modern termelési technika szárnybontogatásának, a mely a verseny fokozásával az árak leszorításának is az előidézője.

Az 1850. évet egy-két évvel megelőzőleg azonban az irányzat megváltozik, árfokozó emelés észlelhető, a mely lassan-lassan oly éles lesz, hogy ismét árforradalomról esik szó. Az árhullám csúcspontját 1873-ban éri el. Mellőzve az okok kutatását, csak az ez időszakra nézve ama jellegzetes tényre hívjuk fel a figyelmet, hogy európaszerte, kivételes és egész ideiglenes zavarokat nem említve, a gazdasági élet óriási fellendülése észlelhető, a melynek az ármozgalom előidézésében mindenesetre több része volt, mint az ausztráliai és kaliforniai aranybányáknak az 1850-es évekre eső felfedezésének.

Az 1873. évi válság újabb fordulatot jelent az áralakulásban. Rohamos árcsökkenés áll be, a mely több mint két évtizeden át tart s alsó pontja a 90-es évek közepére esik. Az ármozgalom ez alakulásában sok minden közrejátszott, leginkább azonban két tényező érvényesítette hatását. Az első a szállításnak rendkívüli olcsóbbodása, a minek jelentőségét növeli kivált a tengeri viteldíjaknak — a mint erről lesz alkalmunk később positiv adatokban is meggyőződni — páratlanul álló alaszállása. Ez tette lehetségessé, hogy a tengerentúli államok belekapcsolódjanak teljes erővel a világforgalomba s különösen, hogy az európai piacokat — súlyos versenyt támasztva — eláraszszák mezőgazdasági

termékeikkel. A másik mozzanat, a melylyel az árhanyatlás jórészt összefüggésbe hozható, a termelési technika nagyarányú fejlődése s még inkább a nagyüzemnek világszerte ez időszakra eső hatalmas előtérbe nyomulása. A nagyüzemnek érvényesülése épen az árúknak nagy tömegekben, gyorsan és a mi fő, olcsón való elhelyezési képességében rejlett. Ezt elérte pedig egyrészt azzal, hogy legmesszebbmenőleg tudta alkalmazni a munkamegoszlást, másrészt értékesíteni tudta a végletekig a modern technika vívmányait.

A több, mint két évtizedet jellemző árhanyatlás a 90-es évek derekán szűnik meg. Az áremelkedés előbb mérsékelt s csak egyes cikkeknel, különösen a húsféléknél ölt nagyobb mérveket. Majd bizonyos állandósulás következik be az árakban, míg az elmúlt évtized utolsó éveiben megindul az a folyamat az árképződésben, a mely napjainkig tart s a melyet csekély kivétellel szinte hónapról-hónapra az áraknak úgyszólván általános, folytonos s nem egyszer rohamos magasabbá és magasabbá válása jellemez. A megváltozott árirányzat mindjárt magára hívja a figyelmet, mégis az érdeklődés iránta az utóbbi években lesz fokozottabb, a mikor a drágaság már élesebb és élesebb lesz és széles néptömegekre támaszkodó s nem egy helyen már forradalomszerű mozgalmaknak lesz okozójává. Ennek folytán a tudományos és gyakorlati élet vállvetett erővel törekszenek gazdaságtársadalmi életünk eme érdekes jelenségének megmagyarázására, okainak kifürkészésére, valamint nem maradnak el oly törekvések sem, a melyek, ha nem tudnak is gátat vetni az élet megdrágulásának, legalább a mérséklésére törekszenek.

Abban a tevékenységben pedig, a melyet a mai idők árviszonyai a társadalom és állam részéről kiváltottak, egyike a legfontosabbaknak az, a mely annak az anyagnak összehordását célozza, a melynek segítségével megismerhetni a multtal szerves kapcsolatban a jelennek áralakulását. Alapvető munkásság ez, mert csak ha tudott a drágaság mérve, kiderítették az előidéző okok, megállapították a gazdaság-társadalmi életre kiható hatásai, lehet megtalálni a támpontot olyan s kizárólag a gyakorlati élet részéről foganatosítható intézkedésekre, a melyek addig a határig menőleg, a meddig a magas árak tényleg bajt s veszélyt rejtenek magukban, hivatottak a helyzeten javítani s lehetőleg gyökeresen változtatni.

Az egyes államok ez indokoknál fogva törekszenek mindenekelőtt összehozni legalább is az utolsó évtizedek ártörténetét megvilágító statisztikai adatokat. E tekintetben hazánk sem marad el s még az 1911. év elején megtörténnek a kereskedelmi kormány részéről a képviselőház közgazdasági bizottságának utasítására a rendelkezések, melyek értelmében a m. kir. központi statisztikai hivatal utasítatik, hogy a hazánkra

vonatkozó s legalább az utolsó évtizedeket felölelő árstatistikai anyag állittassék össze.

Ott, a hol az árstatistika helyes alapon szervezve régibb multra tekint vissza, az ily munkálatok különös nehézséget nem okoznak. Nálunk azonban más a helyzet. Azt, hogy a statistikának ez az ága elhanyagoltatott volna, állítani nem lehet. Sőt ép az ellenkezője áll. Hivatalos statistikánk azonnal, a hogy kellő szervezetet nyer, tudatában van annak, hogy mily fontos érdekek fűződnek az áralakulás ismeretéhez. Megkísérli mindenekelőtt 1867-ig visszamenőleg áradatoknak gyűjtését. Midőn ez nem sikerül, az 1872. évvel rendszeres piaczi árstatistikai adatgyűjtést indít meg. Árstatistikánk ez alapon negyvenéves multra tekint vissza, nagyon értékes anyagnak kellene tehát birtokában lennünk.

Ha még sem így van, annak több oka van. Kisebb hiánya volt árstatistikánknak, hogy csak a kisforgalmat ölelte fel. Nem férhet kétség ahhoz, hogy az árstatistikának gerinczét a nagy árak teszik. Ezek alapján lesz ismeretessé a pénz vásárló ereje, a kereslet és kínálat viszonya, a nagyforgalom árai árulják el a fejlődés és hanyatlás időszakait, a munkabér, tőke és kereskedelmi viszonyok esélyeit stb. Mindez tény, azonban, ha ennek daczára árstatistikánk a kisforgalom árviszonyait hűen tárná fel, rendkívül becses adatokkal szolgálna. Annál inkább, mert jelenleg már túlhaladott álláspont a kicsinybeni áralakulásnak mellőzése. Különösen fontos socialpolitikai érdekek szólnak a mellett, hogy ez minél helyesebben tudott legyen. Ezért, de annál fogva is, mert csakis a forgalom összes változásainak figyelembevételével lehet majd oly eredményekhez jutni, a melyek a tudomány igazságai és törvényei mellett a gyakorlati életnek amazoktól sokszor elütő követeléseinek is megfelelnek, állítják be sorra az egyes államok a kiskereskedelem árait is a megfigyelés körébe.

Piaczi áradatgyűjtésünk azonban, sajnos, nem felel meg egészen ezeknek a követelményeknek. Hiánya az adatgyűjtésnek már az, hogy igen gyakori változásokon esett át, a mi erősen rontja az egységességet. Még nagyobb hiba ennél, hogy igen sok szó fér az adatok pontosságához és megbízhatóságához. Az a tény ugyan, hogy az árak a közigazgatási hatóságok útján, tehát mintegy nyilvános ellenőrzés mellett irattak és iratnak össze, az ellenkezőjét engedi sejtetni. A való azonban az, hogy az említett hatóságok egyrészt nagy elfoglaltságuk, másrészt gyakran kis létszámuk folytán legjobb akarat mellett sem képesek ezt a tagadhatatlanul sok fáradságot és szakértelmet is kívánó feladatkört betölteni.

Ez lévén a tényállás a m. kir. központi statistikai hivatalnak, midőn összeállította a közelben nyilvánosságra kerülő hatalmas árstatistikai kötetet, egész más forrásokhoz kellett fordulnia, hogy a hozzánk közelebb eső

idők árviszonyait megvilágíthassa. Természetesen ebben a munkában, bár a teljességet, rendszerességet, pontosságot és megbízhatóságot illetőleg mai napig folyamatban levő árstatistikai adatgyűjtésünknek rovására sokat lehet írni, eredményeit még sem nélkülözhattük. Két szempont szolt a figyelembevételük mellett. Az első, hogy ép nálunk, a hol sajnos az elmúlt évszázadokra vonatkozólag a legnagyobb utánjárás mellett sem tudjuk megállapítani az ártörténetet, fokozott érdekek követelik, hogy legalább a hozzánk legközelebb eső időről összegyűjtsük a rendelkezésre álló anyagot. Másodsorban megindokoljuk eljárásunkat azzal, hogy a külföld részéről is tapasztalni, hogy ép a drágaság megismerésére való tekintettel a legnagyobb fáradságot sem sajnálják hasonló, bár nem absolut értékű adatoknak feldolgozására. Maga az anyag a közben történt változásokra való tekintettel három részre való tagolással közlötett és pedig 1872—1893, majd 1894—1898 és végül 1899—1910. időszaki beosztással. Legértékesebb az utolsó rész, a mely minden hiánya mellett elárulja az ország különböző vidékein az árképződést s össze-sítve tájékoztat országosan az árviszonyokról a kisforgalomban.

A kötet szerkesztésénél a főtörekvés volt azonban a rendszeres piaczi áradatgyűjtésen kívül álló s ép a nagy forgalom viszonylataira vonatkozó adatokat összehozni. Fel kellett e végből kutatni mindazokat az adatforrásokat, a melyekről feltehető, hogy árjegyzéseikkel valamely csekély mértékben is hozzájárulhatnak az utolsó évtizedek árhullámozásának megismeréséhez. Nagyon kívánatos lett volna mindenekelőtt oly megoldást találni, a mely biztosította volna a budapesti kereskedelmi és iparkamarának az 1873. bécsi kiállítás alkalmából kiadott „Adalékok Magyarország nyersterményeinek a XIX-ik században“ című s a magyar árstatistikában és az ártörténeti kutatás terén az úttörő szerepét teljesítő munkájában foglalt anyagnak, mely 21 cikknek állapítja meg a század elejétől 1872-ig árviszonyait a budapesti piacokon hétről-hétre, illetve vásárról-vásárra, a folytatólagozóságát. Egyöntetű anyag lett volna így az egész elmúlt évszázadról. Ez a megoldás azonban a mellett, hogy a székesfővárost illetőleg a már erősen fejlett közgazdasági élet s a rendkívüli élénk s a más könnyebb utakon lebonyolódó forgalom folytán a régi jelentős szerepet vivő vásárok, a melyek az 1872-ig menő időszak ártörténetéhez az alapot szolgáltatták, jelentőségüket elvesztették, főként azért nem vált lehetővé, mert a feldolgozott cikkek egy részének árjegyzése megszűnt, más része pedig oly minőségi változáson ment át, hogy az áradatokat a két különböző időszakról egységes alapra hozni ma már nem lehet. A hol azonban valamennyire lehetővé vált, ott folytattatott az áradatok feldolgozása. Különben is a munkálatok összeállításánál alapelvül tüzetett ki legalább is 1867-ig visszakisérni az árala-

kulást egyrészt, hogy az alkotmányos élet helyreállításával beállott új korszak viszonyai e szempontból megvilágítottassanak, másrészt, mert ez körülbelül az az alap, a melyen egyes nevesebb külföldi árstatistikák eredményeivel összevetve a világgazdaság szempontjából lehessen követni hazánkban is az utolsó évtizedek árfejlődését. A termények száma azonban, a hol ez sikerrel járt, elég korlátozott. Ezek a gabonaneműek, őrlemények, hüvelyesek, gyapjú, repcze, repczeolaj és repczepogácsa. 1871-ig lehetett összeállítani ezenkívül a szalonna és zsirákat. Mindez árak vagy tőzsdei vagy ilyszerű (a Pester Lloydban hetenként közölt) árjegyzések alapján nyertek feldolgozást.

Ezzel az anyaggal azonban meg nem elégedhettünk. Keresni kellett oly alapot, hogy a világpiac árviszonyaival összefüggésben is bemutatható legyen áralakulásunk, vagyis a munkálatok eredményeként oly százalékszámokat nyerjünk, a melyek erre képesítenek bennünket. Legalkalmasabbnak véltük e célra a Sauerbeck-féle angol összeállítást alapul venni. Kettős indok szól e mellett; az első, hogy London még ma is az a világpiaczi hely, a mely döntő befolyással van a legtöbb árúczikk áralakulására, másodsorban arra is figyelemmel kellett lenni a rendszer kiszemelésénél, hogy oly árúczikkeket foglaljon magában, a melyekre nézve valamely formában mi is összehozhatunk adatokat. Önként értendőleg megfelelő források hiányában hazánkra vonatkozólag ily összeállítást eszközölni nem lehetett, hanem e végett az egész szerződéses vámterületet fel kellett ölelni s ezen területen belül keresni a megoldást, abból a jogos feltevésből indulva ki, hogy ama gazdasági érdekközösségnél fogva, a melyben Ausztriával élünk, kisebb eltéréseket figyelmen kívül hagyva, a két államterületen belül a nagybani áralakulás általában véve eléggé azonos tényezők hatása alatt áll. A szerződéses vámterületre vonatkozó indexszámok összeállíthatása végett tehát feldolgozásra kerültek mindenekelőtt a bécsi St.-Marxi „Zentral-Viehmarkt“-nak marhaárai. A többi czikkekre vonatkozólag és a melyekre nézve mi anyagunk adatokat nem szolgáltat, részben a trieszti tőzsdének, részben a bécsi Börsekammernek (régebben Handelskammernek) árjegyzései vétettek feldolgozás alá. A kiindulási év minden esetben az 1867. év volt. A vas, juta és len ármenetét azonban még ilyformán sem lehetett megállapítani, hanem igénybe kellett venni e végből a vasra a csehországi termelési áradatokat, míg a lennél az import-, a jutára nézve magukat az angol árakat kellett beállítani, hogy a Sauerbeck-féle 45 árúczikk meglegyen az összefoglaló indexszámok megnyeréséhez.

Képet nyervén a szerződéses vámterület áralakulásáról s ennek következtében sok tekintetben a saját 1867-től napjainkig tartó árviszonyainkról, a következő teendő volt, részben oly adatokhoz jutni,

a melyek egyes kérdéseket minél körülményesebben megvilágítanak, másrészt a hazánkra nézve rendelkezésre álló egyéb anyagot megfelelő kritikával feldolgozni.

Különös súly helyeztetett ez okból első sorban a gabonaneműekre, a melyek a népek élelmezésében nemcsak a legfőbb szerepet játszzák, hanem mert kevés oly termény van, mint ezek, a melyek elsősorban a világpiacz esélyei alatt állanak. Külön kimutatásokban összefoglaltattak tehát 1867-ig visszamenőleg gabonanemek szerint a fontosabb államok árviszonyai. Minthogy ez árak javarésze nemcsak hivatalos tőzsdei jegyzések, hanem más egyéb módon történt adatszolgáltatások eredménye is, a teljesség kedvéért kiegészített e rész a németbirodalmi statisztikai hivatalnak ama feldolgozásával, a mely 1892-től kezdve minden gabonanemre a fontosabb világpiaczokat képező városokban a tőzsdék által határozott minőségre vonatkoztatott jegyzett árakat tünteti fel. E gazdag anyag nemcsak a világpiacz helyzetét világítja meg a gabona áralakulás szempontjából, hanem ennek révén meg van adva a mód az államok szerint eltérő termelésviszonyoknak, a vámoknak, a forgalmi viszonyoknak stb. az árakkal kapcsolatos összefüggésének megismerésére.

A drágaság jelenségében kevés rész van annyira előtérben, mint a húskérdés. Ez oknál fogva a hivatal nagy súlyt helyezett arra, hogy ezt a kérdést lehetőleg minél teljesebben megvilágítsa. A feladat nem volt könnyű. 1867-ig nekünk nincsen ebben az irányban egységes adatszolgáltatásunk. Budapesten ugyanis 1887-ig vágott súly szerint jegyzik az állatárakat, innen kezdődőleg élősúlyban, azonban sokszor módosul az adatgyűjtés, úgy hogy ennek folytán a marhaárak csak 1887-től voltak figyelembe vehetők és pedig a budapesti közvágóhidakon történt vásárok alkalmával ez intézménynek hivatalos árjegyzései alapján. Ezen hiány miatt kellett az osztrák adatokat is igénybevevünk. Lehetett volna ugyan a budapesti közvágóhidak mellett az országszerte tartott fontosabb állatvásárookra, illetve az itt elért árakra is gondolni, a melyek 1893 óta képezik rendszeres adatgyűjtés tárgyát, annál inkább, mert az árak tagoltatnak állatfajok, állatnemek és minőségek szerint is. Tény, azonban ez adatokat mégis mellőzni kellett, mivel az ármegállapítás pár szerint történik és minden további megszorítás nélkül a vásár alkalmával elért árszélsőségek vétetnek számba. A legjobb és legelejtesebb árú kerül tehát egyszerre megfigyelés alá, az árak a súlylyal összefüggésbe nem hozhatók, miért is az eredmények valamely komolyabb következtetésre nem használhatók fel. Megjegyzendő, hogy különben sem a leközölt st.-marxi, sem a budapesti közvágóhidi adatok, mivel szintén szélsőséges árakra vonatkoznak, egész határozott képet nem nyújtanak

az árviszonyokról. Csak megfelelőbb anyag hiányában kellett értékesíteni ezeket, mert igazán — a mint azt már Bécs keresztülvitte, nálunk pedig a jövőben tervezetik — csak oly áradatok felelnek meg a való árképződésnek, a melyek a bizonyos ártételek mellett eladott darabszámok minőségi osztályozása mellett a súlylyal való kombinálásából származnak.

Sokkal értékesebb anyagot sikerült a sertésárakról beszerezni a budapest-kőbányai sertéskereskedelmi csarnok részéről. Tulajdonképpen ez intézmény a XIX. századbéli 70-es évektől rendelkezik adatokkal, de teljesen egynemű az anyag csak 1881 óta. Folytonos árfejlődést bemutató adatok voltak összehozhatók a magyar öreg és fiatal nehéz, a magyar fiatal közép könnyű és nehéz, valamint a magyar szedett közép és könnyű sertésekről, míg a többi minőségekről, hol később kezdődnek, hol 1911 előtt érnek véget a jegyzések. Mégis figyelmen kívül hagyni az utóbbiakat sem lehetett, annál kevésbbé, mert nem egy fajtának (szerb, romániai), a melyek közben vámügyi intézkedések folytán a piacokról lemaradtak, a piacon való szereplése módosítólag hatott a többi árakra is.

A húskérdést illetőleg az árstatistikának egyik igen érdemleges feladata volna az állat- és húsárak közötti kapcsolatnak kiderítése, mert bizonyos, hogy a kettő közötti viszonylat rámutat oly tényezőkre, mint a termelés és kereskedelem szervezettségére vagy ennek ellenkezőjére, a kettőnek egymáshoz való viszonyára, a közvetítés szerepére stb. Mint-hogy ép e szempontból az állatárak köréből sovány anyag áll rendelkezésre, a m. kir. központi statistikai hivatal czélszerűnek vélte, ha a termelők részéről is szereztetnek be az általuk történt eladásoknál elért árakról adatok. Különösen gondolni lehetett e végből a már hosszabb idő óta rendszeres állathizlalással foglalkozó s bizonyára könyvvezetéssel is bíró kincstári uradalmakra. Tényleg valami anyagot szolgáltatott is a bábolnai, kispéri és mezőhegyesi állami birtokok.

A húsdrágaság nemcsak nálunk, hanem európszerte érezhető s első sorban a nagyobb városok azok, a melyek népességét legérzékenyebben érinti a húsféléknek az utolsó években beállott erős árfokozódása. Nem szorul bizonyításra, hogy nagyon tanulságos adathalmaz volna az, a mely az egyes államokban, illetve ezeken belül a nagyobb városokban a húsrképződését mutatná be. Az árstatistika mai állása azonban ezt nem engedi meg. Ebben a tekintetben kivételes helyzete van a Német-birodalomnak, a melynek statistikai hivatala évről-évre közöl a fontosabb városokról ily árakat. E becses anyag javarésze a m. kir. központi statistikai hivatal kiadásában megjelenő árstatistikai kötet részéről is értékesített. Önként értetődőleg ez adatok értékben nyernének, ha a

mieinkkel egységes alapra volnának hozhatók, a mi azonban az állatfajoknak egyik és másik helyen erősen eltérő minőségi osztályozása miatt nem vihető keresztül.

Különben egyik főelvnek kellene lenni, az árstatistikában nemzetközileg egységes alapra törekedni. A mi árstatistikánk reformja törekszik is már lehetőleg simulni a német árstatistikához s ugyancsak alapos remény van arra, hogy Ausztriával azonos elvek mellett oldjuk meg az újjászervezést. Kivált addig nem ütközik ez nehézségekbe, a míg oly czikkek nagy kereskedelmi áraitól van szó, a melyek kevésbé függnék a helyi piacz esélyeitől és hatásukban többé-kevésbé kiegyenlítődnek az egész világpiaczon. Az ily módon szervezett árstatistika képesitene positiv alapon az áralakulásra ható azonos és hasonfokú tényezők szerepének megismerésére s az így nyert eredményekben mutatkozó különbségek adnák meg a támpontot az egyik vagy másik piacz áralakulásában érvényesülő különleges viszonyok felderítésére. El is mondhatjuk, hogy ma általánosan érezhető a szükségesség az árstatistikának nemzetközileg azonos elvek mellett való szervezése iránt. Kedvező jel ebben az irányban a mult év folyamán a kereskedelmi és iparkamarák részéről Bostonban tartott congressus, a mely e kérdést tárgyalás alá vevén, egyhangulag elfogadta a magyar megbizottaknak elvileg részemről kidolgozott s általuk beterjesztett javaslatát, a mely e kérdés megoldását célozza. Törekedni fogunk arra, hogy az erre leghivatottabb szerv, vagyis a nemzetközi statistikai intézet, ez év folyamán Bécsben történő sessióján szintén érdemlegesen foglalkozzék e tervvel s remélhető, hogy a kivihetőség útjába álló nehézségek legnagyobb részét sikerül eloszlatni s legalább részben lerakhatni az egységes nemzetközi árstatistika alapjait.

Mindaz az anyag, a melyet eddig felsoroltunk, kivétel nélkül a nagyforgalmat érinti. Hazánkra vonatkozólag még egy adatforrás ajánlott, a mely speciálisan az élelmiszereknek ily jellegű ármenetének megfigyelésére elég becses anyagot szolgáltat és pedig a Budapest fővárosi központi vásárcsarnokok árjegyzései. A fővárosi közlélmelés ügyét szolgáló e fontos intézmény 1897-ben alakult s úgyszólván megalakulásától kezdve gondoskodott arról, hogy az érvényben levő árak hivatalos árjegyzések alakjában a nagyközönség előtt ismertessé váljanak. Eleinte csak heti jegyzések voltak, később ellenben a nagyforgalom árai napról-napra tétettek közé. Bár rövid időről van szó, az anyag még sem egységes, kivált a minőségi tagolás ma sok czikknél részletesebb, mint kezdetben. A legtöbb czikknél azonban sikerült vagy azonos minőségeket kapni vagy megtalálni a kapcsolatot a megindulás éveivel. Az adatok feldolgozásának legajánlatosabb lett volna a napi

árjegyzések alapján történnie. Túlsok munkát és óriási költségeket igényelt volna ez. Miért is ennek mellőzésével havonta egy-egy heti időközzel csak négy napnak árai vétettek figyelembe s ezeknek alapján nyertek megállapítást a havi, illetve majd az évi átlagárak. A hibaforrás, a mely ebből származik, jelentéktelen s biztosra vehető, hogy a jellegzetesebb áringadozások mind kifejezésre jutnak. A hivatalos árjegyzések minden terményre vonatkozólag a szélsőségi árakat tüntetik fel, a kötet számára azonban csak a hús és hústermékekre vonatkozólag vétettek a legalacsonyabb és legmagasabb, valamint az ezek számtani átlagát képező átlagárak feldolgozás alá, a többi termény csoportokban csakis az utóbbiak nyertek méltatást.

Áttérve a kiskereskedelem áaira, a mint már említettük, itt első sorban felölel ettek a hivatal részéről 1872 óta folytatott piaczi árstatisztikai adatgyűjtés eredményei. Ezenkívül még három adatforrás állt rendelkezésre, de kizárólag Budapestre vonatkozólag. Mint nagyon gazdag és változatos anyagot tartalmazók említendőek mindenekelőtt a budapesti vásár-csarnokok árjegyzései. Mindaz, a mi ezeket illetőleg a nagybani árakra nézve elmondattott, áll a kicsinybeni árakra is, azzal a megszorítással, hogy ezek teljes megbízhatóságához már sok szó fél. Bár el kell ismerni, hogy az intézmény vezetőségében megvan ez irányban a legjobb akaratú törekvés, azonban egyrészt a kellő s főként megfelelő szakértelemmel bíró személyzet hiánya, másrészt a megfigyelés alá eső termények rendkívüli nagy száma érthetővé tesz, ha az adatok a pontosság és megbízhatóság tekintetében sokszor érdemleges kifogás alá esnek. A feldolgozásuk is ennél fogva a legnagyobb gondot s körültekintést igényelte, rendkívül gyakran találkoztunk kivételes árjegyzésekkel, a melyek mellőzésével, továbbá ugyanazon cikknek a vásár-csarnokokon belül nagybani és kicsinybeni árai között felmerülő ellenmondásoknak kiküszöbölésével vált lehetségessé a valószínű áralakulásnak s így az árhullámvázsnak megállapítása.

Majdnem ugyanazon cikkekre vonatkoznak, mint a vásár-csarnokok árjegyzései, a székesfővárosi vásárigazgatóság által a nyílt piacokon gyűjtött s 1892. év óta megőrzött s közlés végett átengedett áradatai. Lényeges különbség csak a minőségi megkülönböztetésekből található, a melyek közeiről sem oly változatosak, mint a vásár-csarnokokban. Talán szükségtelen is kiemelnünk, hogy itt még nagyobb kritikával kellett eljárunk az adatok megítélésében és felhasználásában.

A kisforgalom köréből minden tekintetben positiv anyag az, a mely a magyar köztisztviselők fogyasztási szövetkezetének árjegyzéseiben lelhető fel. Nagy kár viszont, hogy a midőn 19 éve áll fenn a szövetkezet, csak az utolsó 13 évnek havi árjegyzéseit sikerült összehozni,

mert a többi évekről elkallódtak. De a már megfogyatkozott eredményeket is hátrányosan befolyásolja, hogy nem egyöntetűek, az 1904. évben az árú s főként a minőség megjelölésekben oly változások állottak be, a melyek csak részben engedték meg ez előtti időről is az áraknak azonos alapon való megfigyelését.

Ki van ezzel merítve körülbelül mindaz az adatforrás, a melyet hazánk utolsó évtizedei ártörténetének bemutatására értékesíteni lehetett. Mikor azonban a drágaság világtünet s az összes kulturállamok a legtevékenyebb munkásságot fejtik ki, hogy nemcsak a saját határaikon belül tisztázzák a jelenség mérvét s okait, valamint orvosszereket leljenek erre, a mennyiben erre szükség van, hanem épen egyetemes jellegénél fogva első sorban az általános okok kiderítésére törekszenek, a m. kir. központi statistikai hivatal is szolgálatot vélt teljesíteni, ha felhasználja a kérdés megvilágítása érdekében azt az értékes s gazdag anyagot, a mely egyes külföldi államoknak már előrehaladottabb s nagyobb multa visszatekintő árstatistikáiban össze van halmozva. Mód van adva ez úton egyrészt az egész kérdésnek egyetemesebb szempontokból való megvilágítására s felfogására, másrészt a mi viszonyaink között érvényesülő sajátos tényezők erősebb kidomborítására. Előre kell jeleznünk azonban, hogy az összes államokat figyelembe nem vehettük. Alapelv volt csak oly árstatistikákra szoritkozni, a melyek legalább is az utolsó 20 évről engednek és pedig lehetőleg azonos alapon az árfejlődésbe betekintést. Ugyancsak mellőztük az Európától távol fekvő s értékesebb árstatistikákkal bíró államok közül Indiát és Japánt, egyrészt, mert ez országokban nem találjuk fel mindama cikkeket, a melyeket európai árstatistikák felölelnek, másrészt, s ez még fontosabb érv, e piacok kereskedelmi és termelési viszonyai annyira különbözők a mienktől, egyes vidékeken az árkiegyenlítődés részben a lélektani, részben szállítási nehézségek következtében annyira tökéletlen, hogy egész kockázatos vállalkozás lenne e piacok adatait közvetlenül összehasonlítani az európai piacok nagykereskedelmi áraival.¹⁾

A külföldi anyag összeállításánál, a mint már erre történt is utalás, első sorban gondoltunk a velünk gazdasági érdekközösségben élő Ausztriára. A már említett forrásokon kívül nem lett volna érdektelen Ausztriának sok tekintetben a mienkhez hasonló rendszeres piaczi árstatistikai adatgyűjtését is értékesíteni. Több mint fél évszázada annak, hogy ily adatszolgáltatás van a Lajtán túl, azonban oly gyakori a változás, annyira nincs meg az egész adatszolgáltatásban a rendszeresség

¹⁾ Jankovich Béla. *Agio és áralakulás az osztrák-magyar Monarchiában 1867–1897-ig vonatkozással a világpiac viszonyaira*. Közgazdasági Szemle. 1899. 460. oldal.

és egységesség, hogy az adatok nemcsak hosszú évtizedekre, de az utolsó 10—15 évre visszamenőleg sem hasonlíthatók össze. Ugyancsak kívánatos lett volna, a mi viszonyainkkal való egybevetetés végett a bécsi vásárcsarnokok árviszonyait mélyebb tanulmány tárgyává tenni, azonban az előbbiekhöz hasonló okokból erről is le kellett mondani s meg kellett elégedni tisztán a húsáraknak 1892-től való feldolgozásával.

Az az állam különben, a hol az árstatistika legszebb eredményekkel dicsekszik: Nagybritannia. Az angol árstatistikáknak kiváló jelentőségük abban van, hogy eredményeik nemcsak az angol viszonyokra mutatnak rá, hanem mivel az összeállítás anyagát rendszerint olyan árúképezik, a melyek valamennyi állam gazdasági életében s első sorban kereskedelmében kivétel nélkül szerepet játszanak, továbbá Angliáról elmondható, hogy mint a nagykereskedelem emporiuma a continentalis piacok árára is döntő befolyást gyakorol, egyrészt az egész világpiacon a megítélésére képesítenek, másrészt más adatokkal szemben alkalmasak az ellenőrző szerepet is betölteni.

Közleményünk felvette anyagába a „The Economist“ folyóiratnak árait s a „Journal of The Royal Statistical Society“ folyóiratban közölni szokott úgynevezett Sauerbeck-féle árstatistikát. Az előbbi összeállítás 22 árú ölel fel s az összehasonlítási alap az 1845—1850. évek árátlaga, utóbbi 45 árúczikkre vonatkozik, 1867-ből indulva ki, a számítások alapjául az 1867—1877. évek árátlaga szolgálván. Mint már utaltunk, ez utóbbi szolgált mintául a szerződéses vámterületre vonatkozó árstatistika összeállításánál.

Mind a két árstatistika tulajdonképpen magánfáradozások eredménye. Nagybritanniának van azonban igen becses hivatalos árstatistikai anyaga is. A kereskedelemügyi ministerium ugyanis 1903-ban kiadott mindenekelőtt egy munkát, a mely a XIX. századra visszamenőleg felkutatta az áralakulást. Ez idő óta kezdve ez rendszeresen folytatódik és pedig felölelve a kiskereskedelmi árakat is. Hogy nem vétettek fel a szóban forgó adatok közleményünkbe, annak egyszerű magyarázata abban van, hogy túl részletes az anyag.

Ha nem is az angolhoz hasonlóan értékes, mégis eléggé érdemleges eredményeket képes felmutatni a német árstatistika is. 1873-ban megszűnik az 50-es évektől tartó emelkedő árirányzat, helyét ellenkező áramlat váltja fel. Ugyanekkor az ezüst értékcsökkenése is egyre tart, a mi az árak hanyatlását fokozottabbakká teszi. Megindul a kutatás, hogy úgy az árúczikkékben, mint az ezüst árában mi okozza a mélyreható változást. Egy német munka és pedig Soetbeernek „Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage“ című műve volt az, a mely ennek kap-

csán nemcsak a Németbirodalomban, hanem nemzetközi szempontokból is nagy tekintélyre tett szert. Ez a munka igen nagy árstatistikai anyagot tartalmazott. Többek között 100 árúnak dolgozta fel Hamburg városának bevitelében tőzsdeszerűleg megállapított árait, hozzávéve még 14 angol exportcikknek áralakulását. Az alap az 1847—1850. évek árátlaga, az ármenet pedig 1851-től 1885-ig nyer megfigyelést. Hogy mai napig ez árstatistika nem nyer folytatást, indokolja az, hogy 1888-ban Hamburg a német vámterületbe kebeleztetett be, tehát az adatgyűjtés alapja megváltozott. Soetbeer maga ugyan még 1890-ig folytatja kimutatásait, majd a Conrad-féle „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ című folyóiratban nyertek az adatok folytatást. Nem lévén meg a teljes egységesség, az utóbbiakat nem lehetett figyelembe venni, míg a Soetbeer-féle adatokat helyesnek véltük ártörténeti jelentőségüknél fogva leközölni. Az 1910. évben a hamburgi statisztikai hivatal ellenben a jelen viszonyok alapján egységes alagra hozván mindvégig az anyagot, az eredményeket, mint olyanokat, a melyek párhuzamosan a többi, az elmúlt évszázad utolsó évtizedeinek ártörténetét feldolgozó statistikákkal, a németbirodalmi árviszonyok tanulmányozásánál értékesíteni lehet, a közleményben szintén felöleltük.

Németország részéről felhasználtattak ezenkívül a hivatalos statisztika részéről 1879. óta gyűjtött s a nagybani áralakulásra vonatkozó adatok.

Az európai államok közül még Franciaország és Belgium azok, a melyek a kötet szempontjainak megfelelő anyagot szolgáltatottak. A francia statisztikai hivatal ép az 1911. évben tett közzé egy hatalmas munkát,¹⁾ a mely a legkülönbözőbb források felhasználásával összegyűjtötte az utóbbi évtizedeknek a nagy- és kisforgalomban szereplő árait. Nagyobb jelentősége e munkának, hogy a munkabérek és lakbérek alakulásába is beletekintést nyújt s így ezeket összevetve az árakkal, messze menő gazdaság- és socialpolitikai következtetésekre adnak alkalmat. Az adatok azonban el lévén aprózva források szerint, tömörebb összefoglalásuk nem lévén, a m. kir. központi statisztikai hivatal kiadványában — bármennyire is óhajtandó lett volna, nem voltak felvehetőek. Nem maradt tehát más hátra Franciaország részéről, mint »a Comission des valeurs en douane« megállapításai és becslése alapján a francia statisztikai évkönyvben 1857. év óta Sauerbecknél is előforduló 43. cikknek árait figyelembe venni.

Belgiumot illetőleg pedig a mindössze 20 cikkre vonatkozólag a

¹⁾ »Salaires et coût de l'existence à diverses époques jusqu'en 1910.« Paris, 1911.

belga belügyministerium által rendszeresen kiadott statisztikai évkönyvben foglalt adatokat közöltük le.

Ezzel be is van fejezve az európai államok sorozata. Az ezen kívül eső államok közül mindössze az Észak-amerikai Egyesült-Államok azok, a melyek részéről szintén tartalmazand anyagot hivatalos kiadványunk. Az utóbbi időkben ugyanis alig talált valahol az árstatistika nagyobb méltánylásra, mint a szóbanforgó államokban. Érdekes az is, hogy mily okok terelték felé a figyelmét. A senatus a múlt század 90-es éveiben az Egyesült-Államok tarifa- és kereskedelempolitikájának minél tüzetesebb megvilágítása érdekében elrendeli az egész Unió területéről áradataknak összegyűjtését. Két hatalmas jelentés kerül ennek kapcsán a senatus elé. Az első a nagy kereskedelmi árakat foglalja magában, nem kevesebb, mint 223 fogyasztási cikk és 63 egyéb árú piaczi árait dolgozván fel és pedig lehetőleg 1840-től 1892-ig bezárólag. A másik jelentés 3 évnek és pedig 1889—1891. évi kis forgalmi árait tartalmazza. Nem férhet kétség ahhoz, hogy az említett adatok figyelembevételére egyrészt az Egyesült-Államok speciális viszonyainál s gazdasági politikájánál, másrészt ennek az óvilág gazdasági életére gyakorolt befolyásánál fogva igen ajánlatos lenne. Oly gazdag, annyira széles részletekig kidolgozott adathalmaz ez viszont, hogy közlése már technikai okoknál fogva sem volt keresztülvihető. Sokkal szerencsésebb a helyzet azonban az 1890. évtől kezdve. A munkaügyi hivatal az 1901. évben ugyanis elrendeli még az előbbi munkálatok folytatásaként az utolsó tíz évről az áradatak gyűjtését s ezt rendszeresíti is. Az eredmények a »Bulletin of the Bureau of Labor«-ban látnak napvilágot és pedig közel 300 cikkről évi átlagok közöltetvén. Ennek az igen értékes anyagnak a nagykereskedelemben érvényes árait adja közleményünk, míg a kicsinybeni árak, a melyek túlságosan részletezettek, figyelmen kívül hagyattak.

Ami a külföldi áradatak közlését illeti, rá kell mutatnunk arra, hogy legcélszerűbbnek véltük ezeket teljes eredeti formájukban s azután az eredményeket a mi pénz- és mértékrendszerünkre átszámítva közölni. Legpontosabb eljárás lett volna a külföldi pénznemek értékváltozásait figyelembe venni, ez azonban óriási munkával járt volna. Éltünk tehát azzal a módszerrel, hogy a legutóbbi koronára átszámított s kikerekített értéket vettük.

Ez tehát az a nyers anyag, a melyet tartalmaz majd a nemsokára nyilvánosságra kerülő első magyar hivatalos árstatistika. Kétségtelen, hogy már ebből is kiviláglik az árhullámozás. Ezt azonban szemléltetőbben a százalékszámok juttatják kifejezésre. Ezek kiszámításánál kettős elvet követünk. Elsősorban is megtartottuk mindenütt az eredeti százalékszámokat. Ahol ilyenek nem voltak, a mennyiben lehetséges vott 1867-ig visszamenni,

alapul a Sauerbeck-féle 1867—1877. évek árátlagát vettük. Ezt a rendszert követtük a szerződéses vámterületre vonatkozó indexszámításnál is.

Ha kizárólag ez indexszámítási rendszer mellett maradunk, kettős hiány származott volna árstatistikai anyagunk felhasználásában. A mint volt alkalmunk tapasztalni, a mi anyagunk legjava része nagyon közeli időpontból való. Hiányoztak volna tehát oly százalékszámok, a melyek a mi specialis árviszonyainkról adtak volna számot. De ugyancsak uélkülöztünk volna minden támpontot az egyes államoknak egymás közt s kivált az utolsó évek áralakulására kiterjedő összehasonlítására. Kellett tehát oly alapot keresni, hogy ez lehetségessé váljék. Erre nézve úgy a szerződéses vámterületi, mint a többi államok százalékszámait az 1890—1899. évek árátlagának alapul vételével egységes alapra hoztuk. Mivel azonban saját áraink csak kis részben mennek vissza ez időpontig s így többek között, a mi pedig a drágaság kérdésében leginkább van előtérben, a húsfélék áralakulása sem képezhetne volna indexszámítás tárgyát gondolni kellett oly módozatra is, hogy a legszorosabban saját százalékszámaink rendelkezésre álljanak s a külföldi anyaggal egybevetethők legyenek. Az árátlagot ez okokból az 1900. év körüli évek áraiból kellett formálni. Az akkori árviszonyokat vizsgálat alá véve, legmegfelelőbbnek ígérkezett az 1899—1903. öt év áraitól kiindulni. Az áremelkedés ekkor még mérsékelt s az árképződés eléggé állandó. Ily formán e kettős eljárás segélyével nemcsak a saját, hanem az összes külföldi árakat is egységes alapra hoztuk s elég világos kép alakul ki a jelen időknek ugy nálunk, mit ezzel párhuzamosan világszerte végbemenő árképződéséről.

Végül kiegészítettük a közleményt oly adatokkal, a melyek a szállítási díjtételek fejlődésébe engednek bepillantást. A trieszti tőzsde árjegyzései ugyanis 1867. év óta rendszeresen közlik a hajófuvardíjakat. Mikor ép a hajófuvarozás viszonyaiban az idők folyamán bekövetkezett változások oly mélyen érintették az európai gazdasági életet, hasznos munka az e viszonyokra rámutató adatokat egybegyűjteni. A monarchiáról ily anyagnak különben még teljes hiányában vagyunk s így a mi általunk összeállított adatok nagy hézagot töltenek be. A fuvardíjak tagoltatnak vitorlások s gőzösök szerint, s minden évről jan.—ápril.—július és október hónapokról, tehát negyedévenként dolgoztattak fel az összes fontosabb állomások figyelembevételével. Ugyancsak felvették a közleménybe a Fiume kikötőnk részéről rendelkezésre álló fuvardíjak és pedig 1889. év óta évi átlagokban az árucikkek megkülönböztetésével.

Bud János.

A magyar külkereskedelem.¹⁾

A magyar külkereskedelem ismertetése első pillanatban száraz témának, statisztikai adatok sivár felsorolásának ígérkezik. De ha a számok tömegétől vissza nem riadva, a végeredmények mögött a részleteket, a részletek között az összefüggéseket keresve, mindig analizálva és mindig összehasonlítva, eligazodnunk sikerül az adatok tengerében, oly eredményt érünk el, a mely megérte a fáradságot. Meglepő éles megvilágításban látjuk ugyanis a magyar gazdasági élet egész szövevényét, szemben találjuk magunkat az ország közgazdasági életének minden problémájával, perspektívák nyílnak meg, melyek gondolkodásunknak és nézeteinknek új irányokat adhatnak s — a mi nálunk különösen fontos — a közgazdasági életünkben uralkodó számos jelszónak és közhelynek, számos jó- és rosszhiszeműen táplált illúzióknak kérelhetetlenül nekiszégeződik a tények hatalma. Az alábbi fejtegetések a magyar külkereskedelem ismertetése közben ezek felé a czélok felé akarnak kalauzolni; el fognak kalauzolni a magyar külkereskedelem ismertetése kapcsán addig a határig, a hol a gyakorlati életnek statisztikailag megállapított tényei véget érnek s kezdődik a gazdasági politikának küzdelmektől visszhangzó csatatere.

A magyar külkereskedelem ma már kétségtelenül igen impozáns arányokat öltött. Külkereskedelmi statisztikánk adatai szerint a Magyarországra behozott árúk értéke volt 1891-ben kerek egy milliárd korona, 1901-ben is még csak alig több mint 1·1 milliárd korona, 1911-ben pedig közel 2·1 milliárd korona. A növekedésnek ez a rendkívül gyorsított tempója egymagában is érdekes jelenség: az előző évtized folya-

¹⁾ A cikk azonos szerzőnek az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők továbbképző tanfolyamán 1912. évi október hó 8-án tartott előadásával; ez a körülmény magyarázza azt, hogy a cikk egyik-másik vonatkozásban talán oly mozzanatokat is ismertet, melyek e folyóirat olvasó közönsége számára sem elég újak, sem pedig elég érdekesek.

Az előadás időpontja is külön figyelembe veendő. Azóta persze a magyar külkereskedelemnek balkán vonatkozásaiban teljesen új helyzet előtt állunk, melyre a cikk még nincs tekintettel.

mán 100 millió koronával nőtt meg a behozatal értéke, az utolsó tíz évben pedig kerek 1.000 millió koronával. E jelenségnek okaival még foglalkozni fogunk. Nézzük előbb a kivitel adatait. Ugyancsak 1891-ben statistikánk szerint a magyar kivitel értékösszege 1·1 milliárd korona, 1901-ben közel 1·3 milliárd korona, az 1911. esztendőben pedig 1·8 milliárd korona. A növekedés itt is tekintélyes, de — látnivaló — üteme lassúbb mint a behozatalnál. Ennek okait a következőkben szintén igyekezni fogunk felderíteni.

Összesen tehát az ország árúcsereje minden más országgal 1911-ben — külkereskedelmi statistikánk adatai szerint — közel járt a 4 milliárd korona értékhez. Külkereskedelmünknek ez az összege oly nagy, hogy — ha kritika és kommentár nélkül áll magában — könnyen büszke illúziókat kelthet gazdasági életünk elevensége tekintetében. Ha ugyanis figyelembe vesszük azt, hogy 1911-ben az olasz külkereskedelem értékösszege valamivel több mint 5 milliárd korona volt, Franciaország árúforgalma közel 14 milliárd korona volt, a Németbirodalom árúcsereje a 21 milliárd koronát haladta meg valamivel, Nagybritannia külkereskedelme pedig valamivel több volt mint 25 milliárd korona, akkor minden gondolkodó elme előtt fel kell, hogy merüljön az a kérdés, vajjon a mi négy milliárdos árúforgalmunk igazán összehasonlítható-e az említett államok külkereskedelmével s vajjon lehetséges-e, hogy Magyarország a világkereskedelem óriási forgalmában közel akkora súlylyal érvényesüljön, mint Olaszország, s hogy Franciaország három és félszeresen, Németország mindössze ötszörösen és Nagybritannia is alig több mint hétszeresen akkora tényezője lenne csak az árúk nemzetközi forgalmának, mint a mi elmaradt Magyarországnak? A felelet minderre az, hogy a magyar külkereskedelem nem állítható egy sorba más államok árúforgalmával. Ez pedig Ausztriával való gazdasági kapcsolatunkkal függ össze. Minden közjogot mellőzve, a gyakorlati közgazdasági élet szempontjából a helyzet ma kétségtelenül az, hogy Magyarország Ausztriával és az annectált tartományokkal egyetlen nagy gazdasági területet képez, melyen belül — vámtételektől és vámeljárásoktól érintetlenül — korlátlanul bonyolódik le az árúcsere oly árúkból is, melyek csakis éppen teljesen szabad forgalom esetén képezhetik tárgyát két állam közötti árúforgalomnak. Hozzájárul ehhez az is, hogy az évtizedeken át érvényesült tényezők hatása folytán nagyban és egészben ma is olyan a helyzet, hogy az őstermelő Magyarország alimentálja Ausztria fogyasztását s viszont az osztrák ipari termelés fedezi gyártmányokból való szükségletünknek túlnyomó részét; a két ország gazdasági életének ez a komplementár jellege természetesen aránytalanul nagy árútömegeket mobilizál az egyik államból a másikba. Hozzájárul továbbá mindehhez az a szoros kapcsó-

lat, mely számos magyar és osztrák vállalat között fennáll — osztrák vasműveknek Magyarországon vannak vasércztelepeik, osztrák faárúgyárak saját magyar erdőségeikből hozatják a nyersanyagot, morva cukorgyáraknak saját nagy uradalmaik vannak a határszélen, osztrák tulajdonban levő gyáraink termelésüket a bécsi raktárba szállítják stb. — s mely számos oly forgalmat teremt a két állam területe között, melyet a külkereskedelem neve tulajdonkép meg sem illet.

Visszatérve korábban közölt adatainkhoz, mindenekelőtt magyarázatát kell adnunk annak, hogy a magyar behozatal különösen az utolsó évtized alatt annyival gyorsabban nagyobbodott, mint a magyar kivitel. Még feltűnőbb ez a disparitása a két viszonylat fejlődésének, ha a mennyiségi adatokat is figyelembe vesszük: a behozott árútömeg volt 1901-ben 37 millió métermázsa, 1911-ben pedig 74 millió métermázsa — a gyarapodás tehát épen 100⁰/₀-os, — kivittek pedig az országból tíz évvel ezelőtt 64 millió métermázst, az 1911. esztendőben pedig 70 millió métermázst, a gyarapodás tehát mindössze 10⁰/₀-os. Ennek a nagy eltérésnek okai nyilvánvalóak. Ezer akadály és nehézség ellenére is a magyar közgazdaság mégis csak fejlődik, mezőgazdaságunk modernizálódik, van már egyik-másik termelési ágban számottevő nagyiparunk, az építkezés hatalmasan fellendül, a széles néprétegek igényeinek növekedésével nagy arányokat ölt az iparcikkek fogyasztása: mindez ipari nyersanyagoknak és szénnek — melyek itthon vagy egyáltalában nem, vagy nem elegendő mértékben szerezhetők be —, gépeknek és közvetlen használatra szánt ipari gyártmányoknak — melyek itthon nem készülnek vagy a melyek hazai gyártását elnyomja a hatalmasabb idegen verseny — egyre fokozódó beözönlésével jár. Ezzel szemben őstermelésünk — mely kivitelünk túlnyomó részét szolgáltatja — nagyban és egészben ma sem szállíthat mást és többet termékeiből, mint azelőtt tíz vagy husz évvel, a kivitel céljaira rendelkezésre álló árúmenyiség ma is első sorban a termékek alakulásától függ s a mit talán egyik-másik termelési ágban az üzemek fokozódó intensivitása többtermelésként eredményez, azt legalább is ellensúlyozza a belföldi fogyasztásnak gyarapodása. Ezért is mindaddig, a míg őstermelésünkben a jelenlegi termelési rendszer nagyjában változatlan marad, kivitelünk erőteljesebb és állandó jellegű gyarapodását alig várhatni s a mi növekedést a számok mutatni is fognak, az többnyire vagy az árak további emelkedésével vagy pedig egyes iparágaink (pl. cukoripar stb.) változó conjuncturáival lesz összefüggésben.

A magyar behozatalnak és a magyar kivitelnek az eddigiekben vázolt fejlődése egy másik, igen figyelemreméltó eredményre vezetett s ez a magyar külkereskedelem mérlegének fokozódó passivitása. A

korábbi időkben külforgalmunk általában inkább kiviteli többletet eredményezett; különösen az elmúlt évtized első felében statistikánk az *activ* mérlegek egész sorozatát mutatja. 1906 óta azonban egy csapásra megváltozott a helyzet: azóta csak egyetlenegyszer — 1908-ban — mutat külkereskedelmünk valamelyes kiviteli többletet, a legutóbbi években pedig valósággal rohamosan nő a *passivitásunk* s 1911-ben már kerek negyedmilliárd koronával haladja meg a behozott árúk értéke a kivitel összértékét. Mindenesetre érdekes tünet, hogy kereskedelmi mérlegünknek ez a markans megváltozása éppen arra az esztendőre esik, a melyben érvényre lépett a Középeurópában ma uralkodó váméra, fokozott védvamos irányzatával s különösen az agrárérdekeknek szinte prohibítív védelmével. Csak igen mélyrejáró, alapos és objectív kutatások deríthetnének világot arra a kérdésre, vajjon az gyorsítja-e mérlegünk megromlását, hogy a nyugati piacok fokozódó elzárkózásával termékeink kivitele egyre több nehézséggel találkozik s hogy a Balkánnal szemben való elzárkózásunk termékeink árát itthon annyira felhajtja, hogy azok már nem exportképesek vagy pedig az vezetett-e behozatalunk aránytalan gyors emelkedésére, hogy mezőgazdaságunk éppen érdekeinek hathatós védelme folytán megerősödött s ettől az ország egész gazdasági élete, az ipari vállalkozás, az építkezés, a tömegfogyasztás élénkebben pezsdül, mint valaha? Oly mélyreható, nehéz problémák ezek, hogy egy rövid ismertetésben egyik vagy másik irányban feleletet adni a felmerülő kérdésekre, valósággal lelkiismeretlen könnyelműség lenne . . .

Külkereskedelmünknek ez a nagy *passivitása* mindinkább magára vonja hivatott és hivatlan köröknek figyelmét. *Passivitásunk* tárgyalásánál szinte közhelylyé vált már az is, rámutatni arra, hogy *passiv külkereskedelmi mérleg* egyáltalában nem baj, hiszen épp a legfejlettebb és leggazdagabb országoknak — Angliának épp úgy, mint a Németbirodalomnak, Franciaországnak épp úgy, mint Olaszországnak, Svájcznak épp úgy mint Belgiumnak — *passzív mérlegük* van. S valósággal közhely már az is, hogy ezen gazdag és fejlett országok *passiv külkereskedelme* és a mi növekedő behozatali többletünk között igen lényeges különbség van. Amaz országok legtöbbje ugyanis az importtöbblet ellenében tőkét exportál s — árú kivitelükön felül — a külföldön elhelyezett tőkék kamatjövedelme is fizetési mérlegük javára válik; ezen országok sorában vannak továbbá a tengerentúli árucserének legnagyobb fuvarozói, melyeknek fizetési mérlegében ezen szállítási bevételek nagy súlylyal esnek latba s végül ezen országok között vannak az idegenforgalom gyújtó pontjai, mely nemzeti jövedelmüknek igen fontos gyarapítója. Ezzel szemben nekünk úgyszólván egyáltalában nincs idegen-

forzalmunk, ellenben mi visszük pénzünket utazásaink alkalmával külföldre, nekünk nincs tőke-exportunk, mert mi magunk idegen tőke után szomjuhozunk. Nem tőkét, hanem csak zálogleveleket és államadóssági kötvényeket, részvényeket és váltókat exportálunk s még jó, ha a külföld vállalja papírjainkat, mert ha a külföldi tőke politikai okokból vagy mert odakünn is pénzszüke áll fenn, gyéribben hullatja áldását közgazdasági életünk tikkadt mezejére, nagy bankjaink megszorítván a mindent éltető hitelt, tömegesen jelentkeznek a fizetésképtelenségek s gondokkal lesz teli mindenki, a kinek csak valamilyen köze van iparhoz, kereskedelemhez és vállalkozáshoz. Ily körülmények között kétségtelenül baj - vagy talán helyesebben mondva — bajoknak tünete, hogy fizetési mérlegünknek mondhatjuk notorius passivitása mellett még a külkereskedelmi mérleg is egyre növekedő behozatali többlettel zárul. Mert gondoljuk csak meg: államadósságunk kamatszolgálata rendes kezelésben évente kerek 300 millió koronát igényel s ha — jobb hiányában — alapul vesszük a pénzügyministerium által tíz évvel korábban felállított azt a számítást, hogy állami címleteink kétharmada van külföldön elhelyezve, ez évi 200 millió korona kamatfizetést jelent a külföldnek. Most vegyük hozzá azt, hogy 1911-ben a magyar hitelintézetek részvénytőkéje 1·6 milliárd korona, forgalomban levő jelzálogleveleik értéke 2·5 milliárd korona s forgalomban levő községi kötvényeik értéke kerek egy milliárd korona volt. Ha ismét kiindulunk abból, hogy ezen címleteknek is csak kétharmadrésze van külföldön elhelyezve s csak átlag 4⁰/₆-os kamatozást veszünk — a mi azonban bizonyára nagyon alacsonyan van számítva, — ismét körülbelül 130-140 millió korona kamatfizetést nyerünk. És most hol vannak még az ipari részvénytársaságok részvénytőkéi és adósságai, hol vannak még vasutjaink s egyéb közlekedési vállalataink címletei, hol az idegen — főleg osztrák — pénzintézeteknek magyarországi ingatlanokra adott jelzálogos kölcsönei, hol a külföldi biztosító intézeteknek magyarországi díjbevételei, hol a magánczégek adósságai stb. stb.? Mindehhez azután a külkereskedelmi statistikánk 250 millió korona passivitást mutat ki! S mindezzel szemben számottevő bevétel csak az a talán 200 millió korona, a mennyire az Amerikában élő honfitársaink pénzküldeményei becsülhetők egy esztendőben. A fizetési kötelezettségnek ezen kábitó összegei, a passiv tételeknek ez a szédületes örvénye azt a szorongó kérdést váltja ki ugyebár mindenkiből, hogy vajjon lehetséges-e mindez, lehetséges-e, hogy Magyarország még egyáltalában létezik ily körülmények között s hogy egyeztethetők össze mindezzel a vagyonosodásnak, a fokozódó jólétnek azon tünetei, melyekkel — különösen a vidéken — találkozni? Nehéz erre a kérdésre is kielégítő feleletet adni. Hiszen talán a perspectiva, a mit a fentebbi

számok elének tárnak, túlságos pessimistikus, de álljon azért előttünk intelemként az, mennyi birtok megy át idegen kézre, mennyi honi alapítású vállalatot sajátít ki és olvaszt magába az osztrák ipar, gondoljunk arra, hogy a pénzüzetek és ipari vállalatok részvénytőke-emelése mindig új és új adósságot jelent, gondoljunk arra, hogy a magyar hitelintézetek jelzálogos kölcsönálladéka csak 1908-ról 1911-re 2·8 milliárd koronáról 3·8 milliárd koronára, ugyanekkor a hitelintézeteink váltóleszámitolása 2·1 milliárd koronáról 3·1 milliárd koronára emelkedett. Ebben a megvilágításban senki sem fogja tagadhatni, hogy negyedmilliárdos behozatali többletünk igen komoly problémát rejt magában s hogy nemzeti termelésünk rendszerének nagy s égetően orvoslásra váró fogyatkozásai vannak.

De térjünk vissza külkereskedelmünk ismertetésére. Felette fontos kérdés, annak megoszlása országok szerint; fontos különösen az, hogy külkereskedelmünkben mennyi az, a mi a szerződéses vámterület határain belül bonyolódik le s mennyiben veszünk részt a tulajdonképpeni nemzetközi árúcserében. Adataink szerint évről-évre körülbelül változatlanul úgy a behozatalunknak, mint a kivitelünknek mintegy háromnegyedrésze Ausztriával bonyolódik le. Így 1911-ben is Ausztriából érkezett 1·5 milliárd korona értékű árú, Ausztriába kivittünk pedig közel 1·4 milliárd korona értékű termékeket. Ausztriának ez a domináló szerepe számos tényezőnek természetes következménye. Legfontosabb tényező természetesen az, a mit már korábban a magyar külkereskedelem viszonylagos nagyságának általános megvilágításánál kiemeltünk: a gazdasági területnek egységes volta, mely a két ország árúcseréjét a valóságban belkereskedelem jellegűvé teszi s a két ország gazdasági organizmusának az évszázados fejlődésben gyökerező komplementär volta, mely szinte ráutalja a két országot az árúcserére. De Ausztriával volna legnagyobb áruforgalmunk akkor is, ha a két ország között vámvonal állana fenn, mert hiszen a földrajzi helyzet szerint is Ausztria szinte egészen körülvéve s közénk és a Nyugat közé helyezkedik. Tengerpartunk is alig van s egyetlen — a világoczeánok egy félreeső zugában fekvő, területi terjeszkedésében meggátolt s vasuton is csak nehezen hozzáférhető — kikötővárosunk nem nyit elegendő szabad pályát a nagy világforgalom utjai felé. Folyamhajózásunk főerének, a Dunának iránya is kedvezőtlen, mert oly országok felé folyik, melyek maguk is őstermelők s melyekbe nekünk, gyenge iparú országnak, kevés vinni valónk van, viszont egygyel több előnyt nyújt a mienknél százszorta hatalmasabb külföldi iparnak, mert a legolcsóbb tömegszállítást lehetővé téve, egyre jobban zúditja ránk a külföldi iparcikkek tömegeit. Mindehhez járul a két ország vállalatai és cégei között fennálló — s már említett — szoros kapcsolat, Bécsnek

mint óriási consumhelynek nagy attractiója az ország nyugati felében termelt minden fogyasztási cikkre s viszont az ország nyugati részeiben meggyökeresedett az a szokás, hogy mindent Bécsben vásárolnak. Érvényesül továbbá a nemzetiségi kapocs gazdasági téren is, mert a tót felvidéken, valamint Horvát-Szlavonországban erősen észlelhető az a tendentia, lehetőleg minél többet Ausztria szláv (főleg cseh és morva) vidékeiről vásárolni. Erősen számottevő az is, hogy Ausztriának régebbi fejlettségű hatalmasabb közvetítő kereskedelme közénk és a többi külföld közé ékelődik, hogy Triest szállítja hozzánk a legtöbb kávé és fűszert, hogy Bécs útján kapjuk a német, francia és angol iparcikkek száz meg száz fajtáját s hogy viszont magyar tojást, vadat és sok más árút osztrák czégek szállítanak tovább nyugati piacokra. Szerepet játszik az árúk helyettesítése oly értelemben, hogy Ausztria a maga szükségletei számára magyar szarvasmarhát, magyar árpát vásárol, hogy a maga magasabb értékű hizlalt marhájából és magasabb minőségű árpájából többet vihessen ki külföldre. Előnyére válik Ausztria domináló posztójának a postatarifa is, mely lehetővé teszi azt, hogy az áru Reichenbergből Brassóba vagy Innsbruckból Körösmezőre ugyanazzal a költséggel szállíttassék, mint Budapestről Érsekújvárra vagy Szolnokra. S fenntartja végül Ausztria túlsúlyát az, hogy Ausztria legnagyobb hitelezője bankjainknak, iparvállalatainknak és kereskedőinknek, melytől vásárolni és melynek eladni egyszerűen kell.

Az éremnek van természetesen másik oldala is; Ausztria prosperálásának, sőt mondhatjuk gazdasági létének alapfeltétele, hogy ipara számára a nagy magyar piac biztosítva legyen s felette fontos érdeke az is, hogy ipara és fogyasztása a magyar őstermelésre támaszkodhassék. Mind a mellett azonban természetesen Magyarországnak távolról sincs akkora jelentősége Ausztria külkereskedelmében, mint a mennyire Ausztria dominál a magyar külforgalomban. Az osztrák kereskedelemügyi ministerium combinatív számítása szerint 1911-ben volt Ausztria összes bevétele 4·1 milliárd korona, összes kivitele pedig 3·7 milliárd korona s magyar eredetű volt a bevétel 33⁰/₀-a, magyar rendeltetésű pedig a kivétel 41⁰/₀-a. (Meg kell jegyezni, hogy ez az arányszám, különösen a kivitelnél, a tényleges aránynál valamivel nagyobb, mert az Ausztria összes kereskedelméről közölt számok nem tartalmazzák az annectált tartományokkal való forgalmat, melyről Ausztriának nincs statistikája). Hogy nekünk csak ekkora szerepünk van Ausztria forgalmában, annak legfontosabb két oka a következő. A hatalmas osztrák iparnak nagy mennyiségű olyan nyersanyagokra és segédanyagokra van szüksége, melyeket Magyarországnak egyáltalában nem, vagy csak elégtelen mértékben szerezhet be; hogy csak a legfontosabbakat említsem:

Ausztria 1911-ben a vámhatáron kívüli országokból nyerspamutot importált 280 millió koronáért, kőszentet 135 millió koronáért. A másik ok pedig az, hogy azonfelül, hogy Ausztriának azokból az iparágakból, melyek létének és virágzásának forrása a magyar piac, más országokba is van aránylag virágzó, erős kivitele, van számos olyan osztrák iparág, melynek szempontjából a magyar szükséglet alig tesz számot a vámhatáron kívüli exporthoz képest. Az első kategóriába esik pl. az osztrák pamutipar, melynek 1910. évi kivitele Magyarországra 274 millió koronát, a vámhatáron kívülre is 129 millió koronát tett, a másik kategóriába pedig mindenekelőtt az osztrák cukoripar, mely 1910-ben Magyarországra 15 millió korona értékű árút, a vámhatáron túlra pedig közel 180 millió korona értékű árút szállított. Érdekes mindenekelőtt kiemelni, hogy az a hányad, a melylyel a magyar piac részesedik az osztrák összkivitelben, az utolsó öt évben erősen növekedett: 35⁰/₀-ról 41⁰/₀-ra, míg a magyar részesedés az osztrák összbevételben évek óta stagnál, sőt újabban inkább csökken. A két jelenség egymással bizonyos mértékben összefügg, annyiban, hogy minél több gyártmányt szállít Ausztria a magyar piacra, annál nagyobb mennyiségekre van szüksége azokból a nyersanyagokból, melyeket tengerentúlról szerez be.

Ausztria után kell, hogy említsük Bosznia-Hercegovinával való külkereskedelmünket, nem mintha fontosságra nézve ez állana második helyen, hanem, mert előbb — mint említettem — végezni szándékozom a vámterületen belüli forgalmunkkal. Adataink szerint az annectált tartományokból 1911-ben közel 26 millió korona értékű behozatalunk volt, kivittünk pedig 48 millió korona értékű árút. Az a positio, a melyet a boszniai külkereskedelemben elfoglalunk, egyáltalában nem nevezhető kedvezőnek. Bosznia-Hercegovina bevitele az országos kormány kimutatása szerint 1906-tól 1910-ig 109 millió koronáról 145 millió koronára emelkedett, ugyanezen évek alatt Magyarország részesedése 32⁰/₀-ról 28⁰/₀ ra hanyatlott. Ezek a számok szomorú jelei annak, hogy mily kevésbé vagyunk képesek nemcsak tért hódítani, de még csak positiónkat meg is tartani oly piacokon, hol vámok nem korlátoznak s a hol a földrajzi helyzet nagyon a mi javunkra alakul. Boszniának is egyre nagyobbodó ipari szükségletei, a culturának fokozódó elterjedése az osztrák iparnak válnak mind nagyobb előnyére, annál is inkább, mert a mi mint iparcikkeknek magyar kivitele van kimutatva, az is részben nem áll egyébből, mint osztrák eredetű árúkból, melyeket magyarországi nagykereskedő cégek árusítanak tovább Boszniába. De csökken Magyarország részesedése a boszniai kivitelben is; az országos kormány adatai szerint a boszniai kivitel 1906-ban 118 millió koronát, 1910-ben 135 millió koronát tett. A magyar részesedés ugyanezen idő alatt 22⁰/₀-ról

18%-ra hanyatlott, a mi alkalmasint első sorban azzal függ össze, hogy Boszniának egyes erősen fejlődő iparágai — így első sorban a fűrészipar, a vegyészeti ipar — egyre több árut szállítanak a vámhatáron kívüli piacokra is.

Külkereskedelmünknek fennmaradó része az, melylyel közvetlenül részt veszünk az áruk nemzetközi forgalmában. Az 1911. évi adatok szerint 528 millió korona behozatalunk volt a vámhatáron kívüli országokból és 390 millió korona értékű árut vittünk ki a vámhatáron túlra; az összes magyar behozatalként kimutatott értéknek 25%-a, az összes magyar kivitelként kimutatott összegnek pedig nem több, mint 21%-a esik erre a forgalomra. Amellett ez a forgalom igen labilis természetű; egy-egy évnek változó esélyei, egy-egy cikknek változó conjuncturái a vámhatáron kívüli országokkal való külkereskedelmünk képén erős nyomokat hagynak. Általános irányzatként megállapítható az, hogy a vámhatáron kívüli országokból származó importunk általában erősen növekvő tendenciát mutat (pl. az utolsó évtöd folyamán 334 millió koronáról 528 millió koronára), míg a vámhatáron kívüli országokba irányuló kivitelünk már évek óta körülbelül változatlan színvonalon marad. Ennek az okát abban találhatjuk, hogy a magyar nagyiparnak lassú kibontakozásával egyre nagyobb a mi szükségletünk is tengerentúli nyersanyagokból, külföldi kőszénből, specialisabb gépekből; ehhez járul az is, hogy egyik esztendőben az egyik, másik esztendőben a másik termékünkben nem jól sikerülven a termés, egyik évben búzából, másik esztendőben kukoriczából stb. sok millióra menő importra szorunk. Ellenben a mi mezőgazdasági és állattenyésztési termékeinkből rendes években nincs elegendő quantum arra, hogy saját növekedő fogyasztásunk és Ausztriának is egyre többet felszívó consumjának kielégítésén túl még a többi piacokra is növekedő mennyiséget juttathatnánk; a miből pedig van elég, az vagy áránál vagy minőségénél vagy a szállítás nehézségeinél fogva távolabbi piacokon nem versenyképes. Hogy csak két jellemző példát említsek: hogyan fejlődnek a magyar vajkivitel vagy a magyar mézkivitel — a mely áruból közfel fogás szerint csak van az országban elég! —, a mikor mi magunk egyre több dán, sőt legujabban szibériai vaját és egyre több trinidadi és chilei mézet importálunk?

A vámhatáron kívüli országok közül külkereskedelmünkben messze kimagasló szerepe van a Németbirodalomnak, honnan 1911-ben 188 millió korona értékű árut — összes importunknak 9%-át — hoztunk be, míg kivitelünk 127 millió koronát tett, a mi az összes exportunknak 7%-át képviseli. Német behozatalunknak legfontosabb tényezője a porosz-sziléziai kőszén, melynek — mint ismeretes — magas kalóriatartalmá-

nál fogva mint szobatudós anyagnak, de azonkívül az ipari fogyasztás terén is, nálunk nagy szerepe van. Egyébként gépekből, finomabb bőrökből, fémekből, fémárúkból és vasárúkból, végül répamagvakból hozunk be legtöbbet Németországból. Német kivitelünkben ez idő szerint tojás, vágómarha, fa, gyümölcs és baromfi állanak első helyen. Németországgal való forgalmunkban számottevő tényező az is, hogy a német kereskedelem erős mértékben közvetítője úgy importunknak, mint exportunknak. Nagyobb arányban még, mint azt az árúkat lehetőleg eredeti származásuk szerint csoportosító külkereskedelmi statistikánk mutatja, szerepel a valóságban a hamburgi s más német kereskedelem tengerentúlról importált árúk közvetítőjeként s ugyancsak német exporteur cégek közvetítésével jut el távolabbi piacokra egyik-másik kiviteli cikkünk (pl. tojás, hajlított bútor, üveg stb.). Felette tanulságos annak összehasonlítása, hogy alakult az utolsó évtődben német behozatalunk és német rendeltetésű kivitelünk. A Közép-Európa vámpolitikájában határkövet képező 1906. év óta a Németbirodalomból való behozatalunk 109 millióról 188 millió koronára, tehát 72⁰/₀-kal növekedett, a Németbirodalomba való kivitelünk pedig 146 millió koronáról 127 millió koronára, tehát 13⁰/₀-kal csökkent. A behozatalt illetőleg kétségtelen, hogy a dolgoknak ez az alakulása nem vámpolitikánknak egy következménye, már csak azért sem, mert tekintélyes részben oly árúk gyarapodott importjáról van szó, melyek azelőtt is, most is vámentesen voltak behozhatók. A behozatal nagy növekedése inkább egyrészt az ipari és mezőgazdasági termelés fokozásával, az ipari és mezőgazdasági investíciók nagyobbodásával függ össze, másrészt pedig azt jelenti, hogy a német termelés és vállalkozás diadalmas expansiója nálunk is érezteti hatását. Német rendeltetésű kivitelünknek stagnálása és hanyatlása azonban jórészt eredménye a német vámpolitikának és — alighanem — egyuttal a saját vámpolitikánknak is. Amannak agrár-protectionistikus iránya erős korlátokat szabott termékeink kivitelének s eredményezte például azt, hogy árpakivitelünk az utolsó öt év alatt 17 millió koronáról alig 4 millió koronára esett vissza s hogy a magyar árpa most már csak akkor találkozik erősebb kereslettel német részről, ha kiválóan jó minőségű vagy kivételesen olcsó. A mi vámpolitikánknak is része van pedig annak az előidőzésében, hogy állatokból és állati termékekből nem vihetünk ki már annyit, mint korábban, mert megnehezítve azt, hogy a vámterület fogyasztása a Balkánról kisegíttessék s fontos takarmányneműeket is vámmal terhelve, állattenyésztésünk fejlődése elé nem egy komoly akadályt gördített. Hatása ennek abban az adatban jelentkezik, hogy míg 1906-ban 24 ezer szarvasmarhát vittünk Németországba, hol vágóállatainknak különösen a bajor nagyvárosok

élelmezésében volt jelentős szerepük, az 1911. esztendőben a kivitel már csak 13 ezer darabot tett.

A többi nyugati országgal való forgalmunk együtt sem éri el a Németországgal való külkereskedelmünket. Legfontosabbak ez országok közül Nagybritannia és Olaszország, másodsorban következnek Franciaország és Svájc s csak jóval ezek mögött Belgium, Németalföld, Spanyolország. Valamennyi viszonylatnak közös jellemvonása, hogy behozatalunk erősen fejlődik, kivitelünk pedig stagnál. Hogy csak néhány számot említsünk: Nagybritanniaból, honnan állandóan textilgépeket, varrógépeket, kazánokat, azután gyapjúárukat importálunk leginkább s a melynek egyes esztendőkben angol hajóműhelyekben épült új gőzhajókért fizetünk aránylag nagy összegeket, 1906-ban 28 millió korona, öt évvel később 42 millió korona behozatalunk volt. Olaszország, melynek déligyümölcsreiből, főzelék- és gyümölcs-primeurjeiből a mi fogyasztásunk is egyre nő, 1906-ban 17 millió, 1911-ben 23 millió korona importot ért el. Franciaországból az importot öt év alatt 16 millió koronáról 25 millió koronára, Svájcából pedig alig 7 millióról 10 millióra nőtt. Nem így a kivitelnél. Angol kivitelünk, melynek ma a cukorüzlet a döntő tényezője, 1906-ban 35 millió, 1911-ben 39 millió volt, francia kivitelünk, melyen különösen faexportunk visszaesése ejtett csorbát, ugyanezen évötöd alatt 28 millió koronáról 22 millió koronára hanyatlott, svájcki kivitelünk 1906-ban is és az 1911. évben is 12 millió volt. Csakis az olasz kivitel nagyobb mint a korábbi években, de az utolsó négy év óta ez is inkább hanyatló irányzatú. Ezek a jelenségek ugyanannak a fejlődésnek tünetei, amelyről már több vonatkozásban volt szó: fogyasztásunk, szükségleteink egyre jobban differentiálódnak, új termelési ágak és új termelési módok honosulnak meg nálunk is, exportunknak ellenben meg vannak nyesve szárnyai, egyik cikknél azért, mert már drágán termelünk, másik cikknél, mert az export organizatiója hiányos, más cikkeknel ismét a legkülönbözőbb más okokból.

Nem kedvezőbb a kép, ha az országok másik csoportjával, a Balkán államokkal és Oroszországgal való külkereskedelmünket tekintjük. Az 1911. évben ezekből az országokból 80 millió K értékű behozatalunk és 84 millió K értékű kivitelünk volt; külkereskedelmünk tehát még ezekben a viszonylatokban is nagyon kevéssé activ. Kivitelünknek szerény arányait mi sem jellemzi jobban, mint az hogy Ausztriának és Magyarországnak együttes kivitele ez országokba 1911-ben 474 millió korona volt, Magyarországra tehát ebből is alig 18%, Ausztriára pedig 82% jut. Arról, hogy ipari kivitelünk ezekben az országokba valami számottevően fejlődne, sajnos, szó sincsen. A mi ipari expansiónkát a Balkánon két oldal felől fojtogatják. Ott találjuk egyik oldalon az osztrák, német, angol olasz, francia, belga stb.

iparnak hatalmas versenyét, s ott találjuk a másik oldalon a külföldi tőke által a Balkán államaiban alapított iparvállalatokat, melyek — mint „nemzeti ipar“ — természetesen egyre több téren követelnek erős vám-védelmet, hogy az illető országok belszükséglete az ottani „hazai iparnak“ biztosíttassék. Így járt például czukoriparunk Szerbiában és így fog előreláthatólag a közel jövőben járni Bulgáriában is. Egy-egy friss lendületet a Balkánra irányuló kivitelünk csak kivételes események hatása alatt mutat; ha pl. mint az 1909/10. évi campagneban, a délorosz czukortermelésben nagy hiány jelentkezik s akkor a levantei piacok czukorfogyasztásából nekünk a rendesnél nagyobb rész jut, vagy ha valamely banksoport kölcsönt nyújt egyik vagy másik balkán államnak s ilyenkor az illető banksoporthoz tartozó magyarországi vállalatnak is jut a vasuti felszereléseknek, a fegyvereknek és lőszereknek azon szállításából, mely a nyújtott kölcsönnek ellenértéke. Egyébként pedig be kell érünk azzal, ha czukron kívül, melyet Törökországba és Bulgáriába viszünk ki és katonai lovakon kívül, melyeket főleg Törökország és Románia vásárol tőlünk, mezőgazdasági gépeket és vasfeldgyártmányokat, továbbá valamelyes más iparcikket is exportálhatunk a Balkánra, mely iparcikkek közül azonban nagyon sok a mi nagykereskedőink által közvetített osztrák árú is. Viszont azonban vámpolitikánk, mely a Balkán államaival szemben tanusított — azt mondhatjuk — barátságatlan irányzatával nem egy vonatkozásban erős gátat vetett ipari kivitelünknek, mégsem akadályozhatta meg azt, hog a Balkánról származó behozatalunk — több évi átlagot tekintve — nagyban és egészben csak akkora maradjon körülbelül, mint azelőtt. Ha csak a jó közepesnél valamivel gyengébb termésünk van, rögtön jelentkezik határunkon a román és az orosz buza, a szerb és a bolgár árpa, a román és a szerb kukoricza és zab; s a mi fogyasztásunk — és különösen az osztrák fogyasztás — sürgetésére mégis csak kaput kellett nyitni s előreláthatólag egyre nagyobb mértékben fog kelleni kaput nyitni a balkán eredetű húsimportnak is.

A hátralevő — jórészt tengerentúli — országok közül ki kell emelnünk a többit jóval felülmuló fontosságuknál fogva Brit-Keletindiát és az észak-amerikai Egyesült-Államokat. Brit-Keletindia az ipari nyersanyagoknak — első sorban nyers rizsnek, jutának, olajosmagvaknak, pamutnak és bőröknek — oly tömegeit szállítja hozzánk, hogy importunkban — nemcsak az 1911. évben, a mikor indiai behozatalunk első sorban a juta nagy drágulása folytán 52 millió koronára megnőtt — rendszerint a harmadik helyet foglalja el. Kivitelünkben Indiának távolról sincs hasonló jelentősége. Exportunk szempontjából az indiai piac csak azokban az években nyer a rendesnél nagyobb fontosságot, a mikor rosszul

sikerül az ottani és a jávai nádczukortermés s így az indiai fogyasztás jobban rászorul az európai származású homokcukorra. Az észak-amerikai Uniónak is első sorban importunk szempontjából van fontossága; nyers pamutot, vörösrezet, nyers foszfátföldet, mezőgazdasági gépeket, kenőolajat stb. szállítva, rendes években ötödik helyen áll behozatalunk származási országainak sorában. A kivitelnek élénküléséhez pedig azonkívül, hogy egyes árúkból, így főleg a vasolvasztóknál használt magnetitből, azután babból stb. állandó nagy exportunk van, hozzájárul az is, hogy a nagy kivándorlási mozgalomnak mintegy kísérő jelenségeként rendkívül változatos exportunk van mindazokból az árúkból, melyeket odakünn lakó honfitársaink – a megszokásnál fogva új honukban is szívesen vásárolnak. Ezért találkozunk kivitellel Amerika felé szegedi paprikából és tarhonyából, liptói turóból és szilvapálinkából, horvát tamburiczákból és felvidéki pásztorfurulyákból, magyar ponyvaregényekből és tót kalendáriumokból. A többi tengerentúli országgal való forgalmunknak csak annyiban van jelentősége, hogy egyes ipari nyersanyagoknak beszerzési helyei: így vásárolunk japán és sziámi nyers rizst, jávai és manilai dohányt, kínai sesammagot és arachiddiót a francia elefántcsontpartvidékről, chilei salétromot, foszfátföldet Algirből és a Karolinák szigeteiről, argentinai lenmagot és quebrachofát stb. Olyan árunk viszont, mely a világ minden tájékát keresné fel, nagyon kevés van s fontosabb közülük csak a cukor, melyből Uruguayba és Perzsiába is, Zanzibárba és Kanadába is szállítunk, továbbá, már-már egyre csökkenő mértékben, a magyar liszt, melynek piacza van Rio de Janeiróban éppúgy, mint Bataviában vagy Mombassaban. A világnak majdnem minden részébe szállítunk még hajlított bútorokat, zománczott pléhedényeket, üvegárúkat és keféket, csakhogy ezek legtöbbször egészen elvesz a hazai származás, mert az árúk vagy „Made in Austria” jelzéssel indulnak útra, vagy pedig elvesznek azon különböző származású árúk tömegében, melyeket német, angol vagy más nagy exportcégek juttatnak a távoli piacokra. Talán az egyetlen árú, mely el van terjedve a világnak minden részében s a melynek magyar eredete többé-kevésbé a köztudatban van, az a budai keserűviz, mely Amerikában és Egyiptomban, Ausztráliában és Indiában egyaránt ismertté teszi történelmünk nagy neveit.

Magyarország külkereskedelmét még egy szempontból kell ismertetnünk s ez a megvilágítás fog éppen legmélyebbre hatni és ez fogja a legérdekesebb eredményeket adni. A magyar külkereskedelmi statisztikában az eredményeknek oly csoportosítását találjuk, mely valóságos Röntgen-képét nyújtja a magyar közgazdaság strukturájának s ez a forgalom csoportosítása az árúknak gazdasági rendeltetése, használati célja

szerint. Ez a csoportosítás együvé foglalja az élelmezési és élvezeti cikkeket, tekintet nélkül arra, hogy nyersanyagok vagy gyártmányok, külön a mezőgazdaság és az ipar segédanyagait — mint a milyenek a tüzelőanyagok, vetőmagvak, takarmányneműek és trágyaszerek, végül külön mutatja be az ipari nyersanyagok, félgyártmányok és gyártmányok forgalmát. Ismételjük, hogy az élelmezési ipar termékeit ez a csoportosítás nem foglalja az ipari gyártmányok alá; indokolja ezt az a körülmény, hogy az élelmezési ipar — szó van tehát a malomiparról, cukorgyártásról, szesz- és söriparról, — lényegében mezőgazdasági ipar; termelésének nagysága inkább a mezőgazdaság fejlettségének kifejezése s nem tekinthető valamely ország ipari fejlettségének fokmérőjeként úgy, mint például a vasipar vagy a textilipar. Ha ennek a csoportosításnak nyomán vizsgáljuk a magyar külkereskedelem összetételét, felette kedvezőtlen, sőt valóságos elszomorító eredményre jutunk. Két pregnáns arányszám világítja meg legélesebben a helyzetet. A magyar kivitelnek 72⁰/₀-a élelmezési cikk, tehát gabona, liszt, cukor, bor, tojás stb., élelmezésre és továbbtartásra szolgáló élő állat, takarmánynemű s eféle, szóval oly áru, melyet igazi jóléttel, igazán intenzív termeléssel s igazán erőteljes fogyasztással bíró ország nem vihet ki ily mértékben s viszont a magyar behozatalnak 59⁰/₀-a kész ipari gyártmány, melyek fogyasztásával a külföldi tőkének és a külföldi munkának adózunk. Súlyos jelentősége van annak az adatnak, hogy a kész ipari gyártmányok behozatala 1911-ben 1.234 millió koronát, ezzel szemben a kész ipari gyártmányok összes kivitele csak 239 millió koronát tett, tehát az iparcikkek forgalmából körülbelül egy milliárd korona passivitás hárul az országra, melyet azután nyersterményeinknek, élelmezési cikkeknek, állatjainknak szinte forcirozott kivitelével kell — annyira a mennyire, s mint látjuk nem teljes sikerrel -- ellensúlyoznunk. Ennek a passivitásnak súlyát még növeli két körülmény. Az egyik az, hogy ipari nyersanyagokból is érték szerint körülbelül ugyanannyit, — sőt az Ausztriával való forgalomban többet is — viszünk ki, mint a mennyit behozunk s viszont már ipari félgyártmányokból ismét többet, — sőt az Ausztriával való forgalomban több mint kétszer annyit — hozunk be, mint a mennyit kiviszünk. A másik pedig az, hogy a magyar külkereskedelmi statistika mai rendszere számos olyan elemet vesz fel a kimutatásokba, melyek tulajdonképp nem képeznek kereskedelmi kivitel s a melyek épp az iparcikkek kivitelét a valóságnál nagyobbnak tüntetik fel. Így szerepelnek kivitelünkben azok az árúk, melyeket osztrák czégeknek magyar területen fekvő telepeikről ugyanazon czégeknek bécsi főtelepeire szállítanak, szerepelnek azok az árúk, melyeket magyarországi vállalatok a közös hadseregnek és a haditengerészetnek Ausztriában és Boszniában levő csapatai,

intézetei és raktárai számára szállítanak, szerepelnek végül a javítás végett Ausztriába küldött árúk, mely tényezőnek hatását elegendő azzal az egy adattal megvilágítanom, hogy például a magyar külkereskedelmi statistika 1911-ben kimutat automobilo kból és automobilmotorokból valamivel több, mint egy millió korona értékű kivitelt, holott — azt hiszem, nem lehet kétséges — eféle magyar kivitelről nem lehet szó.

A kész iparcikkeknek 1.234 millió koronás behozatala egy esztendőben — mely összegből 1.070 millió korona Ausztriára esik — oly megdöbbenően érdekes tény, hogy talán szabad lesz annak egyes jellemző részleteit is ismertetnem. Jellemző mindenekelőtt az, hogy statistikánk tanúsága szerint ez a behozatal 1908-tól 1911-ig, tehát négy év alatt 952 millió korónáról 1.234 millió koronára, vagyis közel 30%-kal emelkedett. Ehhez sok minden tényező járul hozzá. Gondoljunk csak arra, mennyi új árú kerül minduntalan piacra, mely egészen új szükségleteknek felel meg, vagy a szükségletek kielégítésének oly módját nyújtja, mely tökéletesebb és gazdaságosabb a régebben ismert módoknál, így pl. gondoljunk csak a mezőgazdasági gépek új fajtáinak egész sorára, gondoljunk az automobilo kra, grammofonokra, írógépekre, ellenőrző pénztárakra stb. Ennél azonban sokkal fontosabb tényező az igények fokozódása és pedig nemcsak a közép- és felsőbb osztályok vékony rétegében, hanem a nagy tömegek körében is. Népünk egyre mobilabbá válván, egyre jobban hagyja el a primitív igénytelenségnek differentiatibb szükségleteket alig ismerő állapotát; a mellett az összes mezőgazdasági termékeknek szinte állandóan magas árai, a munkabéreknek nagy emelkedése hatalmasan növelték a fizetőképességet és a vásárlókedvet, annál is inkább, mert népünknek széles rétegeiben — különösen pedig ott, hol hiányzik a lehetőség vagy a hajlandóság a földszerzésre —, a gazdasági előrelátás, a takarékoság nem éppen gyakori erény. Gondoljunk csak meg, — hogy két igen közelfekvő példát említsek —, hogy az iparcikkek fogyasztása szempontjából milyen óriási fejlődést foglal magában az az átalakulási processus, melynek folyamán a mezitlábos, kendős kis falusi leányból fővárosi cseléd vagy a napszámba járó parasztleányból jól öltözködő, külsejére gondot fordító ipari munkás lesz! S ezzel szinte egyenrangúan fontos tényező a kereskedelem növekedő elevensége. Hirdetések, házról-házra járó ügynökök útján, az ajánlásnak és csábításnak ezerféle módjával igyekszik ma a kereskedelem a legfélreesebb zugokban is propagandát csinálni az árúknak, felkelteni a kíváncsiságot és az érdeklődést s éleszteni a vásárlókedvet, mert a fokozódó verseny és az egyre nagyobbodó regieköltségek mellett csak minél nagyobb forgalom biztosítja az existenciát s mert mentől nagyobb a

forgalom, annál nagyobb — nálunk igen sok esetben — a forgó tőkét helyettesítő váltó-anyag.

Ezek a tényezők hatnak azután mind oda, hogy az az összeg, a mit textilárúkért, confectionált árúkért és bőrárúkért — tehát nagyban és egészben ruházkodásunkért — a külföldnek fizetünk, statistikánk szerint 1911-ben már 677 millió koronát tett, vagyis többet, mint a mennyit pl. a magyar állam 1910-ben az összes egyenes és fogyasztási adókból, bélyegekből, illetékekből és díjakkól együttvéve bevételként elért. Vagy nem jellemző adat az is, hogy 1911-ben a behozatal csupán vas- és fémárúkból, gépekből és járművekből 245 millió koronának van kimutatva, vagyis majdnem ugyanannyinak mint — az 1911. évihez hasonlóan erős kivitel és jó árak mellett — az egész magyar gabonaliszt-export? És még a mellett ezekben az adatokban nincsen belefoglalva a félgyártmányok behozatala, mely a textil- és bőriparnál együttvéve 122 millió koronát, a vas- és fémiparnál együttvéve 73 millió koronát tesz. Ha még ehhez hozzáteszszük, hogy a butorok és más faárú behozatala 1911-ben 54 millió koronát, a papiros és papírárú, a vegyészeti gyártmányok és az ékszerek, drágakövek, arany- és ezüstművesárú csoportjának importja egyenkint körülbelül 40 millió koronát képviselt, hogy sok millióra összegeződik a műszerek, hangszerek, órák, üvegárú, kő- és agyagárú importja is, akkor körülbelül fogalmat alkothatunk magunknak az iparcikkeknek arról a hatalmas áradatáról, mely évről-évre az országba hömpölyög s a melyet feltartóztatni vagy visszaszorítani eddigelé semmiféle iparpártoló társadalmi mozgalomnak és semmiféle iparfejlesztő állami actiónak nem sikerült.

Ha már most a kivitelnek néhány részletét kutatjuk, ott is — kétségtelen — impozáns számokkal találkozunk. de alig találunk akár egy oly nagyobb kiviteli tételt is, mely nem rejtene magában kedvezőtlen viszonyokra valló momentumokat. Magyarország gabonakivitele 1911-ben 342 millió koronát tett, a mely összegből 115 millió korona esik a búzára, 77 millió korona a kukoriczára, 62 millió korona a rozsra, mely utóbbi két gabonanemből recordkivitelünk volt, a többi az árpára és a zabra. Ez a nagy kivitel mezőgazdasági termelésünk szempontjából kétségtelenül felette fontos, s termékeink kelendősége szempontjából igen megnyugtató jelenség. Csakhogy ebben a kivitelben hiányzik a fejlődőképeség eleme; mennyiségre és értékre egyaránt ez a kivitel bizonytalan, erős ingadozásoknak van alávetve s főleg mennyiségére nézve ma sem több, mint a korábbi évtizedekben. Közgazdaságunk szempontjából továbbá kétségtelenül nem örvendetes az sem, hogy évente 4—5 millió métermázsza buza és 2—3 millió métermázsza rozs megy ki az országból, s hogy ez a gabonamennyiség is nem liszt alakjában kerül exportra. Itt van azután

gabonalisztból való nagy kivitelünk, mely 1911-ben kerek negyed milliárd koronával van kimutatva. Kétségtelenül ez a magyar kiviteli statistikának legbüszkébb száma . . . s mind a mellett malmaink szüntelenül panaszkodnak nehéz helyzetük miatt s tagadhatatlanul nem egészséges tünet az, hogy legnagyobb vállalataink az év nagyobb részében erős üzemkörüklatozásokhoz kénytelenek fordulni. Malmaink ugyanis az őrlés-kikészítési eljárás megszüntetése óta úgyszólván teljesen kiszorultak Ausztrián és Bosznián kívül minden más piacról; míg még a múlt század utolsó évtizedében is a magyar liszt kedvelt és állandóan nagy fogyasztási cikke volt az angol és a francia, a belga és a brazilai fogyasztásnak, addig ma ezekben az országokban valósággal csak a magyar finomlisztspecialitásoknak néhány „amateurje“ vesz egy keveset. Malomiparunk ma már csak a belföldi, erősen megdrágult gabonát dolgozhatván fel, nem versenyképes többé a nyugaton, de megváltozott a helyzet annyiban is, hogy időközben korábbi nagy piacainkon erőteljesen ki-fejlődött a belföldi malomipar is. A magyar liszt így kénytelen valósággal élet-halál harcot vívni az osztrák piaczért, s ezért a piaczért viaskodnak a magyar malmok egymás között, viaskodik valamennyi magyar malom az osztrák malmokkal, melyeknek az osztrák kormány erélyes tarifapolitikával hathatós támogatást nyújt. Nagy jelentőségű mezőgazdaságunk szempontjából az állat-kivitel is, mely — noha az 1911. évi kivitel mennyiség szerint egyike volt a legkisebbeknek — a szarvasmarhából 134 millió korona, sertésekből 57 millió korona, lovakból 39 millió korona értéket képviselt. Ennél a kivitelnél is azonban nagyon kevés a fejlődési lehetőség; a takarmányneműek termése és ára szerint, állategészségügyünknek változó állapota szerint ez a kivitel is erős ingadozásokat mutat. Meggondolandó továbbá az is, hogy vajjon állattenyésztésünk jövő fejlődése szempontjából tulajdonképp nem aggasztó forszírozása-e az állatkivitelnek az, ha — mint az az utolsó években nem egyszer történt — egy-egy évben 80–90 ezer tehenet, 55 ezer növendékmarhát és 35 ezer borjút vittek ki az országból s vajjon nem intenek-e e tekintetben óvatosságra az 1911. évben végrehajtott állatszámolás azon eredményei, melyek szerint a Magyarbirodalomban csak 580 ezer darabbal több szarvasmarha számláltatott meg, mint 1895-ben, tehát másfél évtizeddel korábban? S meggondolandó az is, nem jelent-e a magyar fogyasztás szempontjából túlságos és aránytalan megterhelést az, hogy pl. 1910-ben, a mikor közbárányhidaink statistikája szerint az egész országban 1,458.779 szarvasmarha és borjú vágatott le közfogyasztásra, ugyanakkor kivittünk 422 ezer darabot . . . ? Ha még mindehhez hozzáveszszük azt, hogy a magyar kivitelből további 58 millió korona a borra és mustra, 37 millió korona a tojásra esik, s számba

veszszük azokat a milliókat, melyek a baromfi-, a gyümölcs-, a főzelék-, a széna- stb. kivitelre esnek, úgy — bármennyire tekintélyesek legyenek is a milliók — nagyban és egészben mégis csak az lesz az impressiónk, hogy a mai Magyarország kivitelének képe nagy vonásaiban nagyon is hasonlít a régi Magyarország egykori kiviteléhez. Nagyobb szabású új jelenség talán csak az, hogy a magyar cukorkivitel például 1911-ben már 56 millió koronát képviselt. De itt is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a magyar cukorgyárak egy tetemes része kénytelen megelégedni a legelső termék, a nyerscukor vagy a félfinomítvány, a homokcukor termelésével és azt exportálja távoli világrészekbe, míg a magyar cukorfogyasztás körülbelül egynegyedrészenek ellátását átengedi az osztrák cukoriparnak . . .

Nem akarom e cikk olvasóit további adatokkal és további részletekkel fárasztani. Hiszen az adatok és részletek mulók és változók s e közlemény inteniója csak az, hogy az általános szempontokat, a fejlődés irányait és a magyar külkereskedelem jelenségei mögött rejlő problémákat ismertesse. Ezek a problémák a közel jövőben különösen aktuálisak és a politikai küzdelmek felszínén lesznek, mert hiszen közeledik a magyar gazdasági politikának nevezetes dátuma, az 1917. év. A várható nagy küzdelmek idején is, a mikor összetűznek majd azok a jelszavak, melyek mögött semmi sincs és azok a jelszavak, melyek mögé érdekek rejtőznek, a magyar külkereskedelmi statistika tüzetes tanulmányozása nagy segítségére lesz annak, a ki a jelszavak zürzavarában kissé közelebb akar jutni az igazsághoz.

Ferenczi Izsó.

Közlemények és ismertetések.

Magyar otthonmunkás föl vétel.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara a kereskedelemügyi minister felszólítására a mult év folyamán otthonmunka ankétot rendezett Budapesten.

A Budapesten és környékén otthonmunkában foglalkoztatott munkások helyzetének és bérvizonyainak alapos megismerése céljából szükségesnek tartotta a kamara egyrészt a munkaadókkal és ipartestületekkel, másrészt a kismesterekkel és otthonmunkásaikkal, valamint a munkás-szakszervezetekkel érintkezésbe lépni. Az összegyűjtött anyag nagy része a helyszínen nyert informálódások, megfigyelések és tapasztalatok eredménye. A munkálat különösen figyelemmel volt a munkások átlagos, valamint minimális és maximális heti keresetére, a nagy munkaidőben való munkabéremelkedésre, a holt saisonban való bércsökkenésre, a munkások szervezeti viszonyaira, az általuk előállított árúkra, valamint arra, hogy a munkaadó közvetlen összeköttetésben áll-e az otthonmunkásokkal, vagy pedig közvetítő mestereknek adja-e ki a munkát. Kérdések tettek fel arra nézve is, vajjon az illető munkaadó becslése szerint hány otthonmunkás dolgozik e szakmában Budapesten és környékén s hogy a munkások egy vagy több munkaadó, illetve közvetítő mester számára dolgoznak-e. A vizsgálódások kiterjedtek továbbá a munkabéreknek az utolsó 5 évben való emelkedésre s ennek okaira, az otthonmunka előnyeire és hátrányaira, nemkülönben azokra az okokra, a melyek az otthonmunkának az illető iparágban való kialakulását felidézték és szükségessé tették. A lakás- és életviszonyok kikutatására és megállapítására különös gond fordított. Az elaboratum az otthonmunkának egyik lényeges jellemző vonását abban látja, hogy a munkaadó a műhelytartás költségeit áthárítja az árú előállítóira, a másik lényeges ismervet pedig abban, hogy a készitendő árúk minőségét épp úgy a munkaadó határozza meg, mintha az árú a saját műhelyében készülne. A munkálat során a következő szakmák ismertetnek részletesen: a cipőkészítés, a szabómunka, a szűcsmunka, a keztyűkészítés, a fehérneműkészítés, a női kézimunka, a szemfedő és művirágkészítés, a babaruhakészítés és babafelszerelés, a bútorasztalosmunka, a kosárárúkészítés, a szitakötés, valamint különféle

kisebb szakmák mint pl. gyermek-fejkötők és kabátkák, valamint papírzacskók és papírdobozok készítése, sodronyfonás, szijgyártás stb. stb.

Az elaboratum végül az otthonmunkások helyzetének javítására irányuló törekvéseket ismerteti és megállapítja, hogy a legelső feladat a szomorú és szégyenletes lakásviszonyokon segíteni és olcsó, könnyen hozzáférhető, egészséges munkáslakások és műhelyházaknak akár az állam, vagy a község, akár pedig az érdekeltek közreműködés útján való építéséről gondoskodni. Az olcsó és jó lakást, valamint az ipari szakoktatásnak az otthonmunkások körében való terjesztését és fejlesztését a munkálat a hazai viszonyok között hatékonyabb eszköznek tartja a bérminimumoknak közkötelező erővel való megállapításánál. A bérek emelkedését az otthonmunkások szervezettsége nálunk úgyszintén jelentékeny mértékben előmozdítja, ehhez járul, hogy az otthonmunkások munkatermékeire irányuló gyakran igen élénk kereslet, valamint a kellő iskolázottsággal bíró munkások sokszor előforduló hiánya következtében, a munkabérek minden szervezettség nélkül is — mint az pl. a fehérneműkészítésnél és a női kézimunkánál megfigyelhető — emelkedő irányzatot követnek.

Szakszervezeti mozgalom Boszniában és Herczegovinában.

Még a nyáron tartották Bosznia és Herczegovina munkásszakszervezetei évi gyűlésüket, a melyet socialdemokrata pártcongressus előzött meg. A központi szövetség ez alkalommal nyomtatott jelentést adott ki, a melyből azt látjuk, hogy a vezetőség tevékenységének javarésze oda irányult, hogy egy munkásotthon teremtse, a melyben az összes szakszervezeti és pártintézmények tető alá jussanak. Ez a tevékenység sikeres volt, mert az idejű gyűlés már a szakszervezetek otthonában folyhatott le. A munkásotthon költségei 110.000 koronát tettek ki. A jelentés évében hét új helyi csoport létesült. A tagok száma ellenben az előző évvel szemben csökkent és a tényleges tagvesztés 529. Junius elsején a központhoz csatlakozott szakszervezetek tagjainak teljes száma 3.690 tag volt, 1911-ben ellenben 6.068 az előző jelentési év 5.539-ével szemben. A taglétszám csökkenésének oka a rossz gazdasági viszonyokban keresendő. A legnagyobb vérvesztés a gyári és nem kvalifikált munkások szervezete mutatja. Jelenleg a következő szervezetek tartoznak a központi szövetséghez: Famunkás (566 tag), fémmunkás (505), építőmunkás (727), vasutas (933), cipő- és bocskorkészítő (368), gyári és tanulatlan munkás (793), élelmiszeripari munkás (191), festő, mázoló (132), kereskedelmi alkalmazott (81), szabó (186), borbély (31), városi munkás és alkalmazott (319), pinczér (60), könyvkötő (29),

ápoló (120), bányamunkás (390), nyomdász (185). Mivel megfelelő állami statistika nincs, csak hozzávetőleg lehet megállapítani, hogy minő arányban állanak a szervezett munkások a többiekkel. A Boszniában és Hercegovinában foglalkoztatott munkások számát mintegy 60.000-re becsülik, úgy, hogy a munkásságnak mintegy tiz százaléka tartozik a szervezetekhez. Sarajevóban ez az arányszám 43⁰/₀-ra rúg. A fa- és fém-munkások, szabók, festők, könyvkötők 80—90⁰/₀-a szervezett. Szervezetlen nyomdász Boszniában egyáltalán nem alkalmazható.

A jelentés évében 25 mozgalom volt, a melyek közül sikeresen végződött 16 és sikertelen maradt 8. A mozgalmakban 2.210 munkás vett részt, a kik 11.252 munkanapot veszítettek. Csak négy bérmozgalom volt eszközölhető munkabeszüntetés nélkül. A mozgalmak költségeiként 19,517 korona készkiadás szerepel a szervezetek részéről, 49,841 korona pedig bérveszteség. A mozgalmak eredménye 2.493 heti óra munkaidőrovidítés 461 munkás számára, 2.854 munkás számára pedig heti 6.107·40 koronás bérfeljavítás.

A jelentés különösen a szakszervezeteknek a munkaidőre vonatkozó sikereit emeli ki. Még hét év előtt a szokásos napi munkaidő 12 óra, némelyik szakmában pedig 13—16 óra is volt. Ez idő szerint már a szokásos munkaidő csekély kivétellel 9 óra, egynémely ágban még kevesebb is. (Igy például Sarajevóban sokhelyütt 8¹/₂ óra). A bevételek 74.309 koronát tettek járulékokban és 19.550 koronát kamatokban stb. A kiadások világosan mutatják, hogy kis országok és kis szervezetek még oly szerény igényeiket is csak nehezen elégíthetik ki és az igazgatás és szervezés tevékenység kiadásainak arányszáma viszonylag sokkal magasabb, mint nagy szervezeteknél és nagyobb országokban. A 90.500 koronányi összkidadás következőleg oszlik meg: Támogatások, munkanélkülieknek 4.194, utazás költségek 3.739, betegsegélyezés, halálesetre való támogatás 6.844, egyéb és rendkívüli kiadások 2.400 K., strájkolóknak, megrendszabályozottak, kizártaknak 7.383. Összesen 24.561 korona. Kezelés és leltár 20.112 K., hozzájárulás a szakszervezeti központnak, agitáció, sajtó 31.651.

A congressus tárgyalásai első sorban a socialis biztosítás körül forogtak. Az idevonatkozólag hozott határozat követeli a betegség esetére való biztosítás kiterjesztését és balesetbiztosítás bevezetését. Továbbá azt kívánja a resolúció, hogy a teljes baleseti járulék legalább 75⁰/₀-át teszi a tényleges munkabérijövedelemnek. A balesetet szenvedett hátramaradt családtagjai számára 60—70⁰/₀-os járadék követeltetik. A nem boszniai és hercegovinai illetőségű munkásokra nézve azonos elbánás követeltetik. Kívánatosnak mondták ki továbbá, hogy a bányatársulások megszüntetessenek és a bányamunkások bevonassanak az általános munkásbiztosítás körébe.

A napirend egy pontja „tarifaszerződések és sztrájkok“ volt. Ennek tárgyalása során határozat hozatott, a melyet a congressus sztrájkregulativum tervezete gyanánt tekint. Itt határozatba ment, hogy a szervezetek kötelesek megfelelően magas járulékok beszedésével az organisatio pénzügyi erejéről gondoskodni. Határozmányok szerkesztettek továbbá a strájkok kezdésére, vezetésére és financirozására nézve.

Tarifaszerződések Ausztriában.

Az 1910. évben 696 szerződést kötöttek Ausztriában, a melyek 8.508 üzem és 118.103 munkás bérvizonyait szabályozták. A szerződések 62⁰/₀-a új megállapodás, a többi megújítás. A legtöbb szerződést kötötték a fém- és gépiparban (179) és a ruházati iparban (146); ezek után következnek: az építő-, építőanyag-, élelmiszerkészítő- és a textilipar. A helyek szerint csoportosítva a szerződéseket, a legtöbb esik Bécsre és Csehországra. Az eseteknek több mint felében a szerződő munkások száma nem haladta meg az ötvenet. A megállapított munkaidő a szerződésben érdekelt munkások 29 százalékánál 9¹/₂ óra, 23⁰/₀-ánál 10, és 15⁰/₀-ánál 9 óra volt; a munkások 49⁰/₀-ánál az idő- és akkordbért együttesen állapították meg. Általánosan tapasztalható, hogy az időbér háttérbe szorul az accordbérrel szemben. A szerződések legnagyobb része egyes cégek és munkásszervezetek között jött létre, és pedig 67⁰/₀-a a szerződéseknek békés úton.

SZ.

A világ legnagyobb kikötőinek nemzetközi forgalma.

Sok kereskedő-országban a tengeri hajózás a nemzetközi forgalom szempontjából sokkal fontosabb szerepet játszik, mint a vasuti hálózat és különösen némely kikötőváros a világhajózás útvonalában elsőrendű helyet foglal el, holott vasuti forgalma nem ilyen jelentékeny. Ebből következik, hogy a legfontosabb kikötők nemzetközi forgalmáról szóló statistika nagyjából az illető városok, sőt az illető országok nemzetközi forgalmának adatait is szolgáltatja. Az 1910. számadási év statistikája szerint a legnagyobb nemzetközi forgalma London kikötőjének volt és pedig 13·260 millió tonna netto importforgalma, 11·337 millió exportforgalma. A newyorki kikötő 1909/10. évi megfelelő forgalma 13·043 millió, illetve 12·542 millió tonnát tett ki. Harmadik a sorban, valamivel kisebb számokkal, Antwerpen (12·654 millió tonna megérkezett és 12·625 millió tonna elindult hajóúrtartalom), a negyedik Hamburg (11·463 millió, illetve 11·633 millió tonna) és így tovább: Liverpool

(11·021, ill. 10·021 millió), Hongkong (10·467, ill. 10·455 millió), Rotterdam (9·228, ill. 10·991 millió), Marseille (8·161, ill. 8·186 millió), Lissabon (1908-ban 6·885, ill. 6·890 millió), Singapore (1909-ben 6·778, ill. 6·818 millió), Colombó (1909-ben 6·594, ill. 6·587 millió), Newcastle (6·563, ill. 7·539 millió), Cardiff (6·328, ill. 9·055 millió), Funchal (6·232, ill. 6·230 millió), Kobe (5·609, ill. 5·584 millió), Buenos-Ayres (1907-ben 5·388, ill. 4·586 millió), Southampton (5·084, ill. 4·998 millió), Gibraltar (4·896, ill. 4·857 millió), Melbourne (4·895, ill. 4·859 millió), Sidney (4·791, ill. 4·300 millió), Genua (4·562, ill. 4·025 millió), Rio de Janeiro (1909-ben 4·337, ill. 4·360 millió), Hull (4·334, ill. 3·962 millió), Moji (4·132, ill. 4·151 millió), Cherbourg (4·034, ill. 4·031 millió), Havre (4·028, ill. 4·138 millió), Piräus (3·900, ill. 3·898 millió), Malta (1909/10-ben 3·755, ill. 3·750 millió), Plymouth (3·399, ill. 3·339 millió), Nápoly (3·304, ill. 3·297 millió), Kopenhága (3·135, ill. 3·239 millió), Triest (2·733, ill. 2·662 millió), Barcelona (2·464, ill. 1·645 millió), Fiume (2·172, ill. 2·185 millió), Bilbao (2·148, ill. 1·609 millió), Szt. Pétervár (1·898, ill. 1·895 millió), Malmö (1·857, ill. 1·607 millió), Göteborg (1·756, ill. 1·811 millió), Riga (1·684, ill. 1·745 millió), Bremerhaven (1·591, ill. 1·617 millió), Odessa (1·413, ill. 1·355 millió), Bremen (1·259, ill. 1·209 millió), Stettin (1·233, ill. 1·199 millió) stb. Az itt felsorolt kikötők az illető országokban a legnagyobbak. A tengerentúli országok jelentékeny forgalmú kikötői közül azonban csak azok vannak megemlítve, a melyeknek forgalmára vonatkozólag a netto ürtartalom ismeretes volt. *Sch.*

A Panama-csatorna jövője.

A Panama-csatorna megnyitásától az egész gazdasági világ nagyon sokat vár. Mindenki biztosra veszi, hogy mélyenjáró változásokat fog előidézni az egész világgazdaságban. Az európai államok szállító vállalatai már régebben készülődnek, hogy az új követelmények készületlenül ne találják őket. Az az élénk harcz, a mely a Panama-csatorna-bill körül folyt, mutatja, hogy Amerikában is tisztában vannak a jövőbeli csatorna forgalmának terjedelme felől. A Panama-csatornán való hajózási forgalom sűrűségére vonatkozólag felmerülő kérdésekre eddig preciz feleletet még senki sem adott és inkább csak tapogatódzásról lehet e téren szólni, semmint positivumokról. Mindenesetre különbséget kell tenni olyan szállitmányok közt, a melyek bizonyosan a Panama-csatornán át veszik útjokat, mert lényeges megrövidítést jelent nekik az eddigi tengeri úttal szemben, és ama hajók közt, a melyek csak bizonyos feltételek között mennek „via Panama“. Az első sorban említett

csoporthoz tartozik Chilének, Perunak és Ecuadornak Európával való összes külkereskedelme. Néhány statisztikai számadat élénk világitást fog vetni eme kereskedelmi vonatkozások fontosságára. A chilei áruforgalmi statistika szerint Nagybritanniának külkereskedelme Chilevel 1909-ben 323·17 millió márkát képvisel, a miből 131·01 millió márka a Chilébe való bevételre és 192·16 millió márka a Nagybritanniába való exportra esik. Németország áruforgalma Chilével, előbbi ország kimutatásai szerint 1909-ben 191·44 millió márkára rugott. Nevezetesen 93·08 millió márka értékű német készítmény került a chilei piacra, míg Chile kivitelét Németországba 98·36 millió márkával értékelték. Ezeken kívül a francia-chilei árúkereskedelmet 44·71 millió márka értékűre, Belgium Chilébe irányuló külkereskedelmét 23·22 millióra és az olasz-chilei áruforgalmat 14·93 millió márka értékűre becslik. Az iránt sincs kétség, hogy az Északamerikai Egyesült-Államoknak Chilevel való áruforgalma, a melynek igen tekintélyes értéke 120·36 milliót ért el, ugyancsak javarészből a Panamacsatornán át veszi majd útját. Perura nézve csak a teljes külkereskedelmet illető számadatok állanak rendelkezésre. Ezen külkereskedelmi áruforgalom értéke 1910-ben 224·42 millió márkára rugott, a miből 93·65 millió márka esett a bevételre, míg 130·76 millió márka exportérték. Helyes számítás a régebbi részletezett kimutatások alapján feltételezni, hogy ezen árútömegeknek több mint kétharmada 1913-tól kezdve a közép-amerikai víziúton fog átmenni. Németország áruforgalma Peruval a birodalmi statisztikai kimutatás szerint 1910-ben 19·66 millió márka értékű volt. Számba veendő még Ecuador nemzetközi áruforgalma is. Ezen állam statisztikájából látható, hogy 1909-ben Németországgal 13·02 millió márka értékű, Nagybritanniával 17·60 millió márka értékű és Franciaországgal 30·28 millió márka értékű árút cserélt. Ecuador forgalmának értéke az Északamerikai Egyesült-Államokkal 23·26 millió márka volt. Meglehetősen bizonyos az is, hogy Keletázsának az Északamerikai Egyesült-Államokkal való forgalma is nagyrészből az új csatornán fog keresztül vonulni, mert a legtöbb termék természetesen Északamerika keleti részét érdekli. Még számításba veendő ezeken kívül 215·17 millió márka érték, a mely a China és az Északamerikai Unio forgalmát fedi, e közt 6·59 millió márka értékű forgalom Kiaucusu és Északamerika között. Továbbá figyelembe veendő 421·39 millió márka mint a Japán és az Egyesült-Államok közötti külkereskedelmi forgalom értéke, végül 233·90 millió márka, mint az Ausztrália és Újzélánd valamint az Északamerikai Egyesült-Államok között való forgalom értéke.

A jövőre nézve legfontosabb kérdés természetesen az marad, hogy miképpen irányítatik Európának Keletáziával és Ausztráliával való

hajóforgalma a Panama-csatorna megnyitása után, mert a távolságok a mai és a jövőbeli tengeri utak közt csak kevés jelentékeny különbséget mutatnak. A Bremerhaven—Suez—Sydney közötti út talán még néhány nappal tovább fog tartani, mint a Bremerhaven—Panama—Sidney közötti vonal. Minden valószínűség szerint az itt számbajövő rengeteg árú-tömegek körül nagy harcz keletkezik Panama és Suez között, a melynek első jeléül a legutóbbi Suez-csatorna díjszabás leszállítására tekinthető.

Az Északamerikai Egyesült-Államok viziutjai.

A Comissioner of Corporations 1909-ben és 1910-ben három jelentést adott közre az Egyesült-Államok vizi útjainak forgalmára vonatkozólag¹⁾. A vasuti forgalom nagy mértékű fokozódása, nagy forgalmi zavarok, a melyek bizonyos időpontokban úgy keletkeztek, hogy az áruszállítás a vasutakon szerfölött összetorlódott, végül a vasutak tarifapolitikája okozták, hogy a figyelem újból egyszer a viziutakra esett. Ezek valamikor rendkívül nagy szerepet játszottak, nevezetesen az Erie-csatorna, a mely Newyorkot a Hudsonon át kötötte össze a nagy tavakkal. Ez a 352 angol mértföldnyi csatorna Buffalótól Albanyig terjed. 81 mértföldes mellákcatornájával együtt 327 millió koronába került. Még ma is üzemben van, de forgalma ma csak valamivel mulja felül az üzembehelyezés évének forgalmát. 1837-ben 0·6 millió tonna szállított rajta Hudsonba, 1907-ben 0·8 millió. A forgalom tetőpontját 1887-ben érte el 3·2 millió tonnával. Kedvezőbb az arány, ha a csatornán való forgalmát általában vesszük. E téren a forgalom az 1837. évi 0·6 millió tonnáról 1887-ig 3·8 millióra emelkedett, a mikortól fogva újból csökkent. 1907-ben 2·4 millió tonnát tett ki. Newyork egész csatornahálózatában 1907-ben a forgalom fele annyit tett ki, mint 1872-ben, vagyis 3·4 millió tonnát 6·7 millióval szemben. 1864-ig a newyorki csatornák forgalma nagyobb volt, mint a vasutaké. Ettől fogva úgy viszonylag, mint pedig absolut számokban visszafejlődik és 1907-ben már csak 3%/-át teszi a vasuti forgalomnak, a mely 125 millió tonnára rugott. Hasonló visszaesést mutat a többi csatorna is. Így például azok a csatornák, a melyek a Delaware folyammal vannak kapcsolatban. Ez öt csatorna, a melyeknek forgalma 1880-ban 4·1 milliót, 1906-ban pedig már csak 1·4 millió tonnát tett. A Chesapeake- és Ohio-csatorna forgalma, a mely 1880-ban 0·6 millió tonna volt, 1906-ig 0·2 millió tonnára esett le. Szerencsésen

¹⁾ Part I. *General Conditions of transportations beg water 1909*; Part II. *Water-Borne Traffic*; Part III. *Water Terminals 1910*.

fejlődtek azok a csatornák, a melyek az északi tavakat, (Lake Superior, Lake Huron, Michigan, Erie, Ontario) a St. Lorenzo folyammal Kanadában és Buffalón át az Erie-csatorna által a Hudson folyammal összekötik. E csatornák egyikének (St. Marys Fall) forgalma 1887 óta 2 millió tonnáról 44 millió tonnára emelkedett 1907-ig. A kanadai részen a St. Lawrence folyammal létesített összeköttetéssel közvetlen hajóforgalom lehetséges a tavaktól Kanada keleti partjáig. Azért ezek a víziutak sem tartóztatták fel a szárazföldi, vasuti teherfuvarozás fejlődését. Így Chicagóból lisztet, búzát, rozst, árpát 1860-tól 1864-ig átlag 41 millió tonnát szállítottak kelet felé hajón és csak 3·9 millió tonnát vasuton. Ez a kedvező arány fennáll a víziutak javára 1900-ig, vagyis 135 millió tonna 110 tonnával szemben, majd azonban eltolódik a vasutak előnyére, a melyek 1907-ben 149 millió tonnát szállítanak, szemben a víziutak 80 millió tonnáival. •

A folyamokon sem nagy a forgalom és ez is csökkenőben van. Így a Hudson forgalma Albanyban (az Erie-csatorna végén) 1899-ben 5 millió tonna volt, 1906-ban 3·3 millió tonna. Az Ohio mellékfolyóival együtt közel 5.000 mértföldnyi hosszúságban hajózható és csatornáival együtt (köztük az Erie-csatorna) 210.000 négyzetmértföldnyi terület forgalma felett rendelkezik, a melyen olyan fejlettségű ipari központok vannak, mint Pittsburg, Cincinnati, Cleveland stb. Pittsburgban folyik egybe az Ohio a Monongahela és Allegheny folyamokkal. Itt nagy a szénrakodás. 1900 és 1906 között a szállítmányozott szén tömege 5·8 és 9·7 (1906) millió közt ingadozik. Az összforgalom tavalról túlnyomó részét mégis a vasutak bonyolítják, 68% (1902) és 74% (1906) között. Nagyjában tartja még magát a víziuti forgalom egy kis csökkenés mégis észlelhető. 1889-ben az egész Ohio folyamon 15·3 millió tonnát tett, 1906-ban 15·2 millió tonnát. Ha figyelembe vesszük az összes szállítás ez időbeli lényeges izmosodását, relativ visszaeséről kell szólnunk. Különösen feltűnő a Missisippi és mellékfolyói hajózásának visszafejlődése. A Missisippi hossza 2.429 mértföld. Ebből 1.256 mértföldnyi vonalon nagyobb folyami hajók közlekedhetnek a torkolattól St. Louisig, innen-től felfelé St. Paulig (729 mértföld) csak kisebb hajók. Ötven mellékfolyójával együtt több mint 13.000 mértföldnyi hajózható víziút hálózat van itt együtt, a mely az Egyesült-Államok középső részét borítja. Mégis csekély és visszafejlődő tendenciájú a vízi közlekedés. A Commissioner of Corporations jelentése az összhelyzetet következőleg jellemzi: „A Missisippi völgy helyzete jellemző és komoly. Az észak és dél felé irányuló teherszállítás e völgyben rendkívül nagymérvű és gyorsuló. A nagy teherszállítás folytán voltak és lesznek még torlódások. De még a legnagyobb árutorlódás idejében is csak igen elenyésző

rész jutott a Missisippire.“ Ezt a forgalmi statistika megerősíti. St. Louisban az árúfeladás hajón 1890-ben több, mint 600.000 tonnát tett, 1906-ban csak 89.000 tonnát. Ugyanekkor a vasutak 1890-ben 9,969.291 tonnát, 1906-ban 27.292 tonnát szállítottak. A Missisippi és mellékfolyamrendszere összforgalmára nézve nem lehet pontos összeállítást csinálni, mert az egyes vonalak statistikája külön készül, miért is az összegezésnél kettős számítások fordulnak elő. Azonban megállapítható, hogy a leginkább hajózható rész, az alsó Missisippi St. Louistól a tengerpartig, vesztette el forgalmát majdnem teljesen. 1906-ban 34.905 tonnát, azaz az 1890-diki rakományok 7⁰/₀-ával kevesebbet tett ki (543.805 tonna). Ezen csökkenés okát a jelentés részben természeti körülményekben, részben a vasutak versenyében látja. A vizállás ingadozása, a mélységek egyenetlensége, a jégzajlások és természeti akadályok azok, a melyek az Egyesült-Államok egész folyamrendszerét megfosztják az állandó, időben zavartalan vízi közlekedés lehetőségétől. Az Egyesült-Államok egész folyamrendszerében 110 folyó 5.800 mértföldön át hajózható 6 lábnyi és még mélyebb járatú hajók számára. Az egyes folyókra nézve ez a vonal legtöbbnyire csak 100 mértföld hosszúra terjed. A Missisippi folyamrendszerben igaz, hogy 2.500 mértföldnyi vonal járható 6 lábnyi mélyjáratú hajók által, hogy minő eredménnyel azt feljebb láttuk. A jelentés szerint kétségtelen, hogy a belhajózás visszafejlődésének második oka, a vasutak versenye, a döntő. Erről a kérdésről külön jelentés fog beszámolni. Egyelőre a jelentés az eredményeket a következőkben foglalja össze: „Itt elegendő lesz megjegyezni, hogy a vasutak versenye a vízi közlekedés legfontosabb visszaszorító faktora és hogy a vasutak és viziutak közt feltétlenül bizonyos cooperatióra van szükség, hogy a folyók észszerű felhasználhatása biztosítsák.“

Eme tényállás mellett nem lehet azon csodálkozni, hogy az annak idején nagy költséggel létesített csatornáknak több mint a fele forgalmon kívül van. A 19. század folyamán több, mint 4.500 mértföldnyi csatorna épült. Ebből 2.444 mértföld, a mi több, mint 400 millió koronát követelt, nincs üzemben. A jelentés szavai szerint „folyam- és csatornaközlekedés ma jelentéktelen a vasuti forgalomhoz képest.“ A vízi forgalom újból csak akkor emelhető, ha egyfelől nagy befektetések történnek a viziutak és kikötők javítására és oly állapotba hozatnak, hogy „még a vasutak versenyével szemben is nagyobb részt biztosíthatnak maguknak az Unió forgalmából, mint ma.“ A hol mesterségesen kell viziutakat teremteni, ott a vasutakkal való verseny kérdése első helyen szerepel.

Philippovich az Österreichischer Volkswirt-ben foglalkozván e kérdéssel, igyekszik Ausztria számára bizonyos tanulságokat levonni, a

melyek természetszerűleg minket is a legnagyobb mértékben érdekelnek. Az osztrák vasutak állami vasutak legnagyobb részben, a melyeken az áruforgalom messzire az Egy.-Államoké, sőt Németország, Anglia és más európai államoké mögött marad, az Ausztriában számba jövő viziutak rentabilitása tekintetében pedig semmiféle támpont sincs. Az bizonyos, hogy a veszteséggel fenntartott csatornákon oly árúk szállítanak, a melyek az állam vasutaitól, a mely államnak ama veszteséget pótolni kell, vonatnak el. Egyfelől tehát deficit a csatornaüzemben, másfelől jövedelemcsökkenés az államvasutaknál. Erre úgymond Philippovich „a nemzetgazdaság ápolásának érdekében való beruházások“ szép nevét találták fel és fedezik vele ama tényt, hogy senki sem tudja megmondani, hogy az Ausztriában tervezett csatornák mit fognak jövedelmezni. Amerikában, így folytatja, behatóan tanulmányozzák a viziutak forgalma csökkenésének okait, mielőtt beruházásokra határoznák el magukat, a melyeknek az az előnyük mindenesetre meg volna, hogy nyomást gyakorolnának egy magán monopoliумra. Ausztriában százmilliókat akarnak kiadni csatorna tervekre, a melyeknek commerciális jelentőségéről a hivatalos jelentés¹⁾ következőleg szól: „A tervezett csatornák szállítási költségeire vonatkozó fejtegetések és a vasuti, valamint csatornai helyi és vegyes forgalom szállítási tételeinek összevetései lehetővé teszik az ama kérdés körül való tájékozódást, vajjon egyáltalán és milyen viszonylatokban pótolja vagy egészíti ki a csatornaközlekedés sikerrel a vasuti közlekedést, (vagyis csökkenti az államvasutak bevételeit). Tulajdonképen a forgalmi statisztika számadatain felépülő rentabilitásszámítást ezek nem pótolhatják. Az efféle minden vitatott eshetőségre szóló alternatíva kidolgozása legalább 1^{1/2}–2 évet venne igénybe. Ez idő szerint az efféle munka legnélkülözhetetlenebb alapjai is hiányzanak. Az osztrák kereskedelmi ministeriumban sem kész részletes tervezetek az összes számbajövő traçe-ok tekintetében, sem a tervbevett csatornák Oderbergtől keletre fekvő attrakciós területekre szóló vasuti forgalmat illető szükséges, kellőleg részletezett és viszonylatok szerint tagolt statisztikai alapok sem állanak rendelkezésre. A hasznavehető vasuti forgalmi statisztikának ez a hiánya útját állja a jövőbeli csatornaforgalom és annak pénzügyi eredményeit illető megközelítőleg pontos számításoknak is.“ Ezek után úgy véli Philippovich, szerfölött aggályosak és veszélyesek a százmilliókat kockára tevő osztrák csatornatervek.

¹⁾ *Nachtrag zum Bericht vom Mai 1910 über den Stand der Wasserstrassenfrage.* Wien 1910. Verlag der Direktion für den Bau der Wasserstrassen.

Adatok a drágaság kérdésének bibliográfiájához ¹⁾

Áttekintés: I. A drágaság kérdésének elmélete. — II. Élelmiszerárak. — III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem. — IV. Városok élelmezése. — V. Háztartási költségvetések. — VI. A drágaság Magyarországon. — VII. A drágaság a külföldön.

I, A drágaság kérdésének elmélete.

- Amelung** Eugen: Die Teuerung, ein internationales Problem der Sozialökonomie. = Dokumente des Fortschritts. 1912. 2 Heft. (102—111.)
- Ashley W. I.:** The Rise in Prices and the Cost of Living. An Inquiry into its Extent and Causes. London: P. King and Son. 1912.
- Ashley W. I.:** Gold and Prices. London: Longmans, Green and Co. 1912.
- Bauer** Stephan und Fisher Irving: Preissteigerung und Reallohnpolitik. = Annalen für soziale Politik und Gesetzgebung. 1912. IV und V. Heft. (394—430.)
- Bud** János: Árstatistika. (264—313) 8°. L. »A drágaság« cz. kötet.
- Chapin** R. C.: Living Costs: A World Problem. = Survey, London. February 3, 1912.
- A drágaság.** Magyar Közgazdasági Társaság. 1912. (XIII és 454.) 8°. Heller Farkas, Tonelli Sándor, Varga Jenő, Bud János, Jankovich Béla, Katona Sándor, Vágó József, Herzfeld Frigyes, Gärtner Henrik, Bernát István, Wolff Vilmos, Varró István tanulmányai. (Egyes tanulmányok külön címek alatt is fel vannak sorolva.)
- Drágaságra** vonatkozó tanulmányok. (416—432) 8°. L. »A drágaság« című kötet (31 munka tartalmának ismertetése).
- Fisher** Irving. A more stable gold standard. = Economic Journal. 1912 December (570—576)
- Fisher** Irving: An International Conference regarding the Cost of Living. Publications of the Fifth Congress of Chambers of Commerce. Boston. 1912.
- Fisher** Irving: Instability of Gold. Alexander Hamilton Institute. New-York 1912.
- Fisher** Irving: Will the Present Upward Trend of World Prices Continue? = American Economic Review. 1912 Sept.
- Heller** Farkas: A drágaság kérdése elméleti világításban. (1—76.) 8°. L. »A drágaság« cz. kötet.
- Hill** William: The Rise in the Cost of Living. = Daily Mail Year Book 1913. (26—30) 8°.
- Jankovich** Béla: Osztrák és magyar index számok. 1867—1909. (314—333) 8° L. »A drágaság« cz. kötet.
- Kádár** Gusztáv: A pénz betegségei. = Magyar Figyelő. 1912 október 1. (60—64) 8°.
- Katona** Sándor: A világgiaaczi és hazai drágaság okairól. (334—348) 8°. L. »A drágaság« cz. kötet.
- Komáromi** Sándor: Ujabb adatok a drágaság kérdéséhez. = Magyar Ipar. 1912 nov. 3, nov. 17.
- Layton** W. T.: Introduction to the Study of Prices, with special reference to the Nineteenth Century. London: Macmillan and Co. 1912 (158) 8°.

¹⁾ Előző adatokat l. ugyanezen cím alatt a »Drágaság« című kötet 433. old. *Magy. Közg. Társ.* 1912.

Navratil Ákos: A drágaság okairól. = Pénzügyi Szemle. 1912 április. 8°. (264—281).

Persons Warren M.: Fisher's The Purchasing Power of Money. = Quarterly Publications of the American Statistical Association. 1911. December (818—829).

Schwarzwald Hermann: Goldproduktion und Teuerung. = Das Handelsmuseum 1912. 7. 14. u 21 März. Separatabdruck. (10) 4°.

Tonelli Sándor: A drágaság. = Uj Élet. 1912. VII. évf. 7. sz. (529—550) 8°.

Tonelli Sándor: A drágaság a világpiaczon és nálunk. (77—215) 8°. L. »A drágaság« cz. kötet.

Varga Jenő: A drágaság. (216—263) 8°. L. »A drágaság« cz. kötet.

II. Élelmiszerárak.

Anglia. Report on the Wholesale and Retail Prices in the United Kingdom in 1902. 1903. (456.) British Govern. Publication.

British and Foreign Trade and Industrial Conditions. 1903. (495). British Govern. Publication. (Élelmiszerek, nyersanyagok árai stb.)

Busch A.: Die Preisbewegungen auf dem Lebensmittelmarkt zu Frankfurt a/M. und deren Einfluss auf die Haushaltungsführung der Bevölkerung Beiträge zur Statistik der Stadt Frankfurt a/M. Frankfurt 1912. (63) 8°.

Conrad I. E.: Die Entwicklung des Preisniveaus in den letzten Dezennien und der deutsche Getreidebedarf in den letzten Jahren. = Jahrb. für Nat. und Stat. 3 Folge. Band 17 1909.

Conrad I. E.: Jährliche Nachweisungen über Veränderungen des Preisniveaus. Jahrb. für Nat. und Stat. Jährlich seit Band 4 der 3 Folge. 1909.

Eulenburg Franz: Die Preissteigerung des letzten Jahrzehnts. Vorträge der Gehe-Stiftung. Leipzig: Teubner 1912.

Magyarország. Terményárak 1911 november elején a vármegyei székhelyek piaczaín. Földművelésügyi ministerium mezőgazdasági statisztikai osztálya. Budapest. 1912. Pallas r.-t. (13).

Preisbewegung wichtiger Waren von 1903—1905. Herausgegeben von der Deutschen Bank. (Als Manuskript gedruckt.) Berlin 1906.

III. Élelmiszerelőállítás és kereskedelem.

Die Fleischversorgung des Deutschen Reiches=Soziale Praxis. 1912 dec 29.

Esslen R.: Die Fleischversorgung des Deutschen Reiches. Eine Untersuchung der Ursachen und Wirkungen der Fleischteuerung und der Mittel zur Abhilfe. Ferdinand Encke. Stuttgart. 1912 (289) 8°.

Gerlich H.: Die deutsche Fleischproduktion, ihr gegenwärtiger Stand und ihre voraussichtliche Entwicklung. Sonderabdruck aus: Zeitschrift für Agrarpolitik. Schöneberg. 1909.

Lénárd Jenő: Többtermelés. = Közg. Szemle XXXVI. évf. 48. köt. 3. sz. (568—589).

Magyarország. Mezőgazdasági többtermelés és kereskedelem. Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés 1912 márczius 5 ik és következő napjain tartandó ankétjének előadói dolgozatai. (125) 8°. Omke. kiadása.

Balkányi Béla: A kereskedők és a többtermelés.

Gyárfás József: A kereskedelem és a mezőgazdasági kísérletügy.

Farkas Geyza dr.: A mezőgazdasági termelő szövetkezetek és a kereskedelem.

Katona Sándor dr.: Többtermelés és vámpolitika.

Szende Pál dr.: A kereskedelem és a birtokpolitika.

Dr. von Podbielski: Die Teuerung vom Standpunkte des Produzenten. = Die Woche. 1912 szept. 7.

Suets Arnold: Was verbilligt, was verteuert? Wien. Bund der Kaufleute 1912. (8°) 36.

Vágó József: Kiskereskedelem és áralakulás. (349 360) 6°. L. »A drágaság« cz. kötet.

Der Anteil des **Zwischenhandels** an der Teuerung. = Dorns Volkswirtschaftliche Wochenschrift. 1912. IX/13.

IV. Városok élelmezése.

Budapest. Az éhes város. = Budapesti Hirlap. 1912. október 11.

Millió gyomor. A táplálkozó **Budapest**. = Esti Ujság. 1912. szept. 26., 27, 28, okt. 1, 2, 4, 10, 19, 23. nov. 6, 14, 15.

Dallmayr Alois: Milchversorgung und Milchkriege der Stadt München. München 1912. Kellerer (56) 8°.

Gerlich H.: Massnahmen der deutschen Städteverwaltungen für die Fleischversorgung der Bevölkerung. Deutscher Landwirtschaftsrat: Vorlagen der 38. Plenarversammlung vom 13—18 Februar 1910.

Lange Edgar: Die Versorgung der grosstädtischen Bevölkerung mit frischen Nahrungsmitteln. Leipzig: Duncker und Humblot, 1911.

Rothe Fritz: Die Fleischversorgung der Grosstädte unter besonderer Berücksichtigung der Preisbildung und Preisentwicklung der Stadt Cöln. (141 m. 2 Taf.) M. Gladbach. Volksvereins Verlag 1912.

Silbergleit H.: Statistische Beiträge zur Frage der Lebensmittelversorgung in deutschen Grosstädten. Bericht an den Verband des deutschen Städtetages im Auftrage seiner Kommission bearbeitet von Prof. Dr. H. Silbergleit, Direktor des Statistischen Amtes der Stadt Berlin. Berlin, 1912. Im Selbstverlage der Zentralstelle des deutschen Städtetages.

Städtische Massnahmen zur Bekämpfung der Lebensmittelteuerung. = Soziale Praxis. 1912. jan. 18.

Städtische Lebensmittelämter. = Soziale Praxis. 1911. nov. 2.

Dr. Wilms: Städtische Massnahmen auf dem Gebiet der Fleischversorgung = Die Woche. 1912. szept. 7.

V. L.: A városok élelmezése. = A Tengerpart (Fiume) 1912 október 19.

V. Háztartási költségvetések.

Accounts of Expenditure of Wage-earning Women and Girls. 1908 (96) British Govern. Publication.

Brutzer Gustav: Die Verteuerung der Lebensmittel im Laufe der letzten 30 Jahre und ihre Bedeutung für den Berliner Arbeiterhaushalt. Leipzig: Duncker und Humblot. 1912. (87) 8°.

Chapin R. C.: Standard of Living among Working men's Families in New-York City. London: P. King and Son. 1909 (XV. és 372).

Cost of Living of the Working Classes. = Edinburgh Review. January 1911.

Family Budgets: Being the Income and Expenses of Twenty-eight British Household, 1891—94. London: Economic Club (76).

Fürth Henriette: Mindesteinkommen, Lebensmittelpreise und Lebenshaltung. (In Anlehnung an die Verhältnisse in Frankfurt a/M.) = Arch. f. Szw. u. Szpl. XXXIII. (523—542.)

320 Haushaltsrechnungen von Metallarbeitern. Bearbeitet und herausgegeben vom Vorstand des Deutschen Metallarbeiterverbandes. Stuttgart. 1909.

More L. B.: Wage earner's Budgets: A Study of Standards and Cost of Living in New-York City. London: P. King and Son. 1907 (280).

Quantz B.: (Göttingen) Haushalt und Haushaltsrechnungen eines holsteinischen Küstenfischers. Sonderabdruck aus der „Zeitschrift des Kön. Preussischen Statistischen Landesamts.« 1912. (Vom Verfasser zu beziehen.)

Slosse A. & Waxweiler E.: Enquête sur le régime alimentaire de 1.065 ouvriers belges. Bruxelles: Institut Solvay. 1910 (260) 8°.

Stein Erwin: Teuerung und Haushalt. = Dokumente des Fortschritts. 1912. 2 Heft (112—117).

VI. A drágaság Magyarországon.

Hogyan drágul a világ? Tíz év ár-emelkedése számokban. (Csak Magyarországra vonatkozik.) = Az Ujság 1912. decz. 25.

Gärtner Henrik: Milyen hatása volt az örlési forgalom megszüntetésének és milyen hatása volna újból való megengedésének? (367—377) 8°. L. „A drágaság“ cz. kötet.

Herzfeld Frigyes: Az örlési forgalom és a drágaság. (361—366). L. „A drágaság“ cz. kötet.

Kukuljevics József: A húdrágaság. = Budapesti Hirlap. 1912. szept. 11.

Richter József: Die volkswirtschaftlichen Ursachen der Lebensmittelteuerung in Österreich und Ungarn und die Massnahmen dagegen. (III. 88) 8°. Wien 1912. W. Frick.

Szendrői Mór: A drágaságról. = Honi Ipar. 1912. január 1.

VII. A drágaság a külföldön.

Die Agrarzollpolitik der nächsten Zukunft. = Der Deutsche Ökonomist. 1912. szept. 28. (Vámok és élelmiszerek termelésének összefüggése.)

Bergfried Esslen Joseph: Fleischteuerung und Getreidezölle. = Arch. f. Sozw. u. Szpl. XXXV. (1—21).

Cerbeano Max: Die Fleischfrage! Einblick in die Fleischverhältnisse Österreichs. (VII. 70) 8°. Wien 1912. W. Frick.

Clausen W.: Die Ernährung der ländlichen und städtischen Bevölkerung. = Volkswirtschaftliche Blätter. Berlin. 1912. jun. 10.

Dade H.: Die Ernährungsfrage keine Parteifrage. = Die Woche. 1912. okt. 5.

Fleischeinfuhr und nationalwirtschaftliche Selbständigkeit. = Mitteilungen des Handelsvertragsvereins. 5. nov. 1912.

Die **Fleischteuerung**. = Dorns Volkswirtschaftliche Wochenschrift. 1912. szept. 13.

Forman S. E.: Conditions of Living among the Poor. = Bulletin of the Bureau of Labour. Washington. May 1906. (593—698).

Lair Maurice: La vie chère et l'agriculture française. = Revue Econ. Int. 1912. Vol. I. No. 3. (496—525.)

Mc. Ilraith W. James: The Course of Prices in New Zealand. Wellington. Government Printing Office 1912. (112) 8°.

Money L. G. C. Things that Matter: Papers upon subjects which are, or ought to be under discussion. London. 1912 (299). (A reális munkabérek hanyatlása, az árak emelkedése és a szegénység növekedése.)

New Zealand. Report of Commission on the Cost of Living in New Zealand, together with Minutes of Proceedings and Evidence. Wellington. Government Printing Office. 1912. (XXXVI+510) 8°.

Mrs. Pember Reeves: Family Life on a Pound a Week. London: Fabian Society. 1912 (23).

Schneider Martin: Die Einfuhr von Gefrierfleisch. = Leipziger Illustrierte Zeitung. 1912. október 10. (Mit 9 Abbildungen.)

Die **Teuerungsmassregeln** und die handelspolitische Lage. = Der Deutsche Ökonomist 1912. okt. 12.

Watkins I. L.: Production and price of cotton for one hundred years. (Miscel. Series. Bul. No. 9. N. S. Departement of agriculture. Div. of Statistics) Washington 1895.

Gyűjtötte: *Tonelli Sándor.*

A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi működése.

Társaságunk az 1912. év folyamán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük Mariska Vilmost, a ki Társaságunk alapítása óta tagja volt az igazgató-választmánynak és a ki mint a pénzügyi jog tudós művelője és mint lelkes, kötelességtudó egyetemi tanár nagy érdemeket szerzett magának. Társaságunk az elhunyt sirjára koszorút helyezett és a családhoz részvétiratot intézett.

Társaságunk rendes tagjai közül elhunytak: Ballai Lajos a Szabadalmi hivatal elnöke és Bosnyák Béla a nagytehetségű fiatal közgazdasági író.

Az elhunytak emlékét tisztelettel megfoglaljuk őrizni.

Társaságunk az 1912. év folyamán képviseltette magát a Magyar Földrajzi Társaság debreczeni vándorgyűlésén; a Société d'Économie Politique-t (Paris) és a Társadalmi Tudományi Társaságot (Budapest) jubiláris gyűlésük alkalmából, a Horn Ede Emlékbizottságot (Vágújhely) pedig a Horn Ede emléktábla leleplezése alkalmából melegen üdvözölte.

Társaságunk a Magyar Jogászegylettel együtt rendezte a Kölni Vereinigung für rechts- und staatswissenschaftliche Fortbildung budapesti tanulmány-látogatását.

Társaságunk a Magyar Jogászegylettel, a Törvényes Munkásvédelem magyarországi egyesületével, a Nemzetközi Munkásbiztosítás magyarországi Egyesületével és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem magyarországi egyesületével együtt Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság szervezését határozta el; e bizottság minden valószínűség szerint az 1913. év folyamán megkezdí működését (l. Közgazdasági Szemle 1912. évf. 779—781. oldal).

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban ismét javulást mutat, mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják.

Az 1912. évben 43 új tagot vettünk fel; 27 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1912. év folyamán Társaságunkban a következő előadások, illetve viták tartottak.

Január 18-án, *Vita a pénzüintézetek revisiójáról.*

Február 8 án, dr. Heller Farkas műegyetemi magántanár: *az 1911. évi nagy angol strikeról.*

Február 28-án, dr. Földes Béla egyetemi tanár, országgyűlési képviselő: *Államvasuti kérdéseinkről.*

Márczius 7-én: *Vita a pénzüintézetek revisiójáról.*

Márczius 9-én, dr. Farkas Geiza: *A Kisgazdákról.*

Május 22-én, együtt a Magyar Jogászegylettel a *kölni Vereinigung für rechts- und staatswissenschaftliche Fortbildung* tiszteletére felvilágosító értekezlet jogi és közgazdasági kérdésekről.

Október 25-én, együtt a Magyar Jogászegyesület és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem magyarországi egyesületével dr. Ferenczi Imre a székesfőváros socialpolitikai szakelőadója: *A munkanélküliség és a nemzetközi munkásvándorlások.*

November 21-én, dr. Kovács Alajos ministeri titkár: *Népesedésünk újabb jelenségei.*

Deczember 19-én, dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t.: *Az ipartörvény főbb elvei.*

Az 1912. év vége felé Társaságunk kiadásában megjelent a „Drágaság” című kötet, melyet a Társaságunk tagjainak tagilletményképpen megküldöttünk.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely zárszámadásainkat, valamint vagyonskimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Úgyszintén ide csatoljuk az 1913. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

A könyvtár értékéből újabb 1.000 koronát leirtunk, úgy hogy könyvtárunk ezzel teljesen le van írva és vagyonskimutatásunkban értékkel többé nem szerepel. Miután könyvtárunk elhelyezésére megfelelő helyiség nem áll rendelkezésünkre, de anyagi erőnk sem engedi meg, hogy könyvtárunkat megfelelően kiegészítsük, új szerzeményekkel gyarapítsuk, a legfontosabb folyóiratokra előfizessünk és könyvtár személyzetet díjazunk: az igazgató-választmány javasolja, hogy a könyvtárt oly intézményeknek engedi át, a hol az a nagy közönség számára hozzáférhetővé válik és a tudomány művelésének szolgálatot tehet. Az igazgató-választmányt ezen javaslatában különösen az a megfontolás vezeti, hogy az elaprózott kis könyvtárak nem felelnek meg a mai kor igényeinek és hogy könyveink nagyobb könyvtárak keretén belül több hasznot fognak nyújtani a kutató és olvasó közönségnek, mintha azokat csakis Társaságunk tagjai számára tennők hozzáférhetővé. Könyvtárunknak statistikai vonatkozású munkáit a Társaságunk elnökének vezetése alatt álló Budapesti Királyi Tudományegyetemi Statistika szemináriumának, egyéb munkáit pedig és így különösen a közgazdaságiakat, a kir. József műegyetem szervezése alatt levő közgazdasági szakosztálynak óhajtjuk át engedni. Az a reményünk, hogy a műegyetem közgazdasági szakosztálya nagy mérvben fog hozzájárulni a közgazdasági tudományok intensivebb műveléséhez és a közgazdasági műveltség oly körökben való terjesztéséhez, a melyek gyakorlati élethivatásuk közben hazánk közgazdasági felvirágoztatásán fáradoznak.

Az igazgató-választmány *elnökünk kívánságára*, az alapszabályok 15., 16. és 17. §-ainak részbeni megváltoztatását javasolja. Ez alapszabály-módosításnak főcélja az, hogy Társaságunk elnöksége évről-évre tudományos és gyakorlati közgazdasági életünk más-más kitünőségére ruházható legyen. A londoni Royal Economic Association, a Royal Statistical Society, a párisi Société d'économie politique és a Societé de Statistique példáját követjük ezzel, a hol az elnöki váltógazdaság már régóta előnyösnek bizonyult. *Ezen rendszerváltoztatás nem fogja meglazítani azon kapcsolatot, mely Társaságunk és azon kiváló tudós és államférfiu között fennáll, a ki Társaságunknak alapítása óta elnöke volt és a kit kereskedelmi ministersége korában Társaságunk tiszteletbeli elnökévé választottunk meg. E méltóságában őt továbbra is elnökünknek fogjuk tisztelhetni.*

A javasolt alapszabály-módosítás a következő:

A 15. §. második bekezdésének harmadik sorában [„3 (három) évre“] *törlendő.*

A 15. §. *kiegészítettik egy harmadik bekezdéssel, a következő szövegezéssel:*

„Az elnököt a közgyűlés 1 (egy), az elnökség többi tagjait 3 (három) évre választja“.

A 16. §-ban 4. és 5. sor [„ a költségvetés határain belül a fizetéseket utalványozza“] *törlendő.*

A 17. §-ban 6., 7., 8. és 9. sor [„a pénztárra szóló utalványokat ellenjegyzí és sürgősen szükséges kiadásokat az elnök távollétében 50 korona (ötven korona) erejéig maga utalványozhat“] *törlendő és a következő szövegezéssel helyettesítendő:*

„a költségvetés határain belül az előírányzott kiadásokat utalványozza“.

A mennyiben a t. közgyűlés ez alapszabály-módosításhoz hozzájárulna és azt határozatilag kimondaná, az ekként módosított alapszabályokat jóváhagyás végett a belügyminister úrhoz fogjuk terjeszteni.

A belügyministeri jóváhagyás reményében, az elnöki állás betöltése az 1913. évre a t. közgyűlésnek alkotja feladatát.

Az egyik főtitkári állás nem lévén betöltve, az igazgató-választmány ennek betöltését, úgyszintén négy megüresedett igazgató-választmányi tag helyére négy új igazgató-választmányi tag megválasztását javasolja. A főtitkár és a négy igazgató-választmányi tag megválasztása, az alapszabályok 15., illetve 18. §-ában megállapított három évi turnusból még hátralevő két évi időtartamra szól. Az alapszabályok 9. §-ának 3. pontja értelmében az 1913. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az új választást megejteni méltóztassék.

*Az igazgató-választmány
1913. évi január hó 30-án tartott üléséből.*

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1912. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1911. XII. 31-én	Törlés halál vagy kilépés miatt	Átirás	Uj belépés	Összesen	Taglétszám 1912. XII. 31-én
Alapító tag 6	—	—	—	—	6
Fővárosi tag à 20 K . . 344 (ezek közül 1 féléves)	24	+ 1	+ 39	+ 16	360
Vidéki tag à 20 K . . 18	1	—	+ 4	+ 3	21
Vidéki tag à 10 K . . 52	2	- 1	—	- 3	49
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag —	—	—	—	—	—
Összesen: . . 420	- 27	—	+ 43	+ 16	436

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám az 1912. évben	Előirányzat 1912. évre	1912. évben befolyt tagdíjak
Alapító tag 6	— K	Régi hátraléokra . 2.650 K
Fővárosi tag à 20 K . 360	7.200 „	1912. évi tagdíjra 6.105 „
Vidéki tag à 20 K . . 21	420 „	1913. évi tagdíjra 40 „
Vidéki tag à 10 K . . 49	490 „	Összesen: 8.795 K
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag —	— „	Az 1912. évben 1913. évre fizetett tagdíj levonásba hozandó 40 „
Összesen: . . 436	8.110 K	Az 1912. évi tagdíj- és hátralékbe- vétel 8.755 K

Tényleges elő-
irányzat 8.010 K

C) Tagdíjhátralék.

a	b	c	d	e	f	g
Hátralék 1911. XII. 31-én	Előirányzat 1912. évre	(a + b) Összesen	Hátralék-törlés 1912-ben (I. az I., II., III. jegyzéket)	Befizetés hátra- lékra és 1912. tagdíjra	(d + e) Összesen	(a + b) - (d + e) Hátralék
6.510	8.010	14.520	765	8.755	9.520	5.000 K
6.510	—	—	765	2.650	3.415	hátralék 1912. XII. 31. (a - f)
—	8.010	—	—	6.105	8.755	3.095 K régi hátralék. (b - e)
						1.905 K 1912. évi hát- ralék. (a - f) + (b - e)
						3.095 K + 1.905 „

Hátralék 1912. december hó 31-én 5.000 K

Mandelló s. k., igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevétel	Összesen		Tételszám	Kiadás	Összesen	
		K	f			K	f
1	Befolyt tagsági díj	8795	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4400	—
	Hátralékra	2650	—	2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliografiához	400	—
	1912. évi tagdíjra	6105	—	3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—
	1913. évi tagdíjra	40	—	4	Berendezés	1000	—
2	Segélyek	3220	—	5	Házbér	500	—
3	Kamat és nyereség	1132	75	6	Értékpapírvásárlás (2000 K n. 4 ^{1/2} M. tak. kp. Jzgbank záloglevél)	1994	75
	Kamat	130	14	7	Pénztári maradvány 1912. évi XII. 31-én	15135	—
	Szelvény	262	81				
	Pesti könyvnyomda térítés	90	—				
	Lejár eladásáért	16	—				
	Összesen	1138	95				
	Költség banknál	1	40				
	Tagdíj beszedésénél kézbesítési különbözet	(9-420) = 480	-620				
	Összesen	1132	75				
4	Téitmény a költségszámla javára	1050	—				
5	" a berendezési számla javára	1000	—				
6	" a házbér számla javára	500	—				
7	Pénztármaradvány 1911. év XII. 31-én	10732	—				
	Főösszeg	26429	75				

Budapesten, 1912. évi december hó 31-én.

Báró Lang Lajos s. k., *Huszár Gyula s. k.,* *Mandello Gyula s. k.,* *Lovag Falk Zsigmond s. k.,*
elnök. *penztárnok.* *igazgató* *ellenőr.*

Ezen zárszámadást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.

Budapesten, 1913. évi január hó 15-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. *Beck Dénes s. k.* *Schöber Béla s. k.* *Székelly Ferencz s. k.* *Zsengery Manó s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1912. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tétel szám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Készpénz-maradvány 1912. XII. hó 31-én . . .	15135	—	1	Tartozás nyomdának 1912. évből	425	54
2	Értékpapírok [névértékben] (ebből alapítványi tőke 2000)	4000	—	2	Egyleti vagyon : a) alapítványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díj	5000	—		b) vagyontöbblet	21709	46
4	Leltári tárgyak értéke	—	—				
5	Könyvtár értéke (beszerzési ár) 17211 K régebbi leírások 16211— újabb leírás 1000—	—	—				
	Összesen . . .	24135	—		Összesen . . .	24135	—

Budapesten, 1912. évi december hó 31-én.

Báró Láng Lajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Lovag Falk Zsigmond s. k.,
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenkint megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1913. évi január hó 15-én.

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1913. évre.

Kiadás	Összeg		Bevétel	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4550	—	1 Pénztári maradvány 1912. XII. 31-ről	15135	—
2 Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2 Tagdíj	5400	—
3 Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—	3 Hátralék befolyásából . .	200	—
4 Berendezés	1000	—	4 Segélyek	3000	—
			5 Kamat	350	—
Összes kiadás	8950	—	Összes bevétel	24085	—
			Előirányzott kiadás	8950	—
			Várható több bevétel	15135	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1913. évi január hó 30-án tartott üléséből.

*Mandello s. k.,
igazgató.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi január hó 16-án, Vargha Gyula ministeri tanácsos, a Központi Statistikai Hivatal igazgatója elnöklése mellett felolvasó-ülést rendezett, melyen Bud János dr., ministeri titkár *Ujabb adatok a drágaságról* czímen előadást tartott.

Az előadáson jelen voltak Láng Lajos, Jankovich Béla v. b. t. tanácsosok, György Endre volt földművelésügyi minlster, Gaál Jenő főrend, műegyetemi tanár, Antal Géza és Szilassy Zoltán országgyűlési képviselők, Halász Sándor, Lers Vilmos, Hajdu László min. tanácsosok, Mandello Gyula a társaság igazgatója, Buday László, Scitovszky Tibor min. osztálytanácsosok, Tonelli Sándor, Förster Lajos, Kovács Alajos, Farkas Geiza, Katona Sándor, Beck Dénes, Kopely Géza és közgazdasági életünk számos képviselője.

Előadás előtt elnök megemlékezett a Horn Ede emléktáblának a közel múltban történt leleplezéséről és Horn Ede érdemeit méltatta.

Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét Bud János előadónak érdekes és tanulságos előadásáért és kiemelte, hogy a Statisztikai Hivatal kiadásában megjelenő „Árstatistika“ nagyrészt előadónak műve. De egyidejűleg köszönetet mondott az elnök Jankovich Béla önmagyméltóságának is azért a szives támogatásért, melyben a Központi Statisztikai Hivatalt e munka kiadásánál részesítette.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1913. évi január hó 30-án báró *Láng Lajos* v. b. t. t. elnök elnöklete alatt ülést tartott.

Az igazgató-választmány megállapította az 1912. évi működésről szóló jelentést, melyet egész terjedelmében fentebb közlünk.

Igazgató bemutatta az 1912. évi zárszámadást és a számvizsgáló bizottság jelentését, a mely a zárszámadásokat, valamint a vagyonkimutatást tételenként átvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja. Úgyszintén bemutatásra került az 1913. évi költségvetés, melyet az igazgató-választmány elfogadott. Az 1912. évi zárszámadásokat, valamint az 1913. évi költségvetést fentebb közöljük.

Igazgató bemutatja a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének jelentését az 1912. évről, melyet az igazgató-választmány helyesnek talált és tudomásul vett.

Az igazgató-választmány az 1913. évi közgyűlést február hó 20-án délután 6 órára hívja össze; a közgyűlés napirendjét lejjebb közöljük.

Igazgató előterjesztésére az igazgató-választmány a Társaság könyvtárának átengedését javasolja a közgyűlésnek, abban az értelemben, mint a hogy ez a fentebb közölt évi jelentésben részletesen kifejtetik.

Igazgató előterjesztésére az igazgató-választmány az alapszabályok 15., 16. és 17. §-ának módosítását javasolja a közgyűlésnek, abban az értelemben, a mint ez a fentebb közölt évi jelentésben kifejtetik. Ez alapszabály-módosítás folytán a Magyar Közgazdasági Társaság ezentúl évről-évre választja meg elnökét. Ez intézkedésnek célja az, hogy a tudományos és gyakorlati közgazdasági életünk kitünőségei váltakozva résztvehessenek a Társaság vezetésében. Elnöklő báró *Láng Lajos* v. b. t. t. hosszabb beszédben megmagyarázza, hogy miért kívánja ezen rendszer-változást és egyidejűleg kijelentette, hogy mint a Társaság tiszteletbeli elnöke továbbra is fentartja azon szoros kapcsolatot, a mely közötte és a Társaság között annak alapítása óta fennállott. *Fenyvessy Adolf* udvari

tanácsos nagy súlyt helyez annak kidomborítására, hogy ezen rendszer-változás elnökünk kezdeményezésére történik és hogy Társaságunk továbbra is számíthat tiszteletbeli elnökünk irányítására és támogatására.

Rendes tagokul felvételtek 1913. évi január hó 1-sei hatállyal: Ferenczi Izsó dr., Halász Tibor, Meixner-Ernő dr., Paál Lajos.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlését 1913. évi február hó 20-án, csütörtökön délután 6 órakor új helyiségében (V., Mária Valéria-utca 11. sz., Magy. Folyam- és Tengerhajózási palota, I., em.) tartja meg.

Napirend:

1. Elnöki megnyitó.
 2. Az igazgató-választmány 1912. évi jelentése.
 3. Számvizsgáló bizottság jelentése az 1912. évi számadásokról.
 4. Az 1913. évi költségvetés megállapítása.
 5. A társasági könyvtár átengedése.
 6. Az alapszabályok 15., 16, és 17. §-ainak módosítása. (A módosításokat I. az igazgató-választmány jelentésében az 1912. évi működésről.)
 7. I. Az 1913. évre az *elnök*,
II. egy *főtitkár*,
III. négy igazgató-választmányi tag,
IV. öt számvizsgáló bizottsági tag megválasztása.
 8. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)
 9. Baumgarten Nándor dr., egyetemi magántanár előadása: *A vezérigazgató.*
-

A passiv kereskedelmi mérlegről.¹⁾

A monarchia kereskedelmi mérlege, mely már több mint egy évtizede stagnáló tendenciát mutat, 1908-tól kezdve jelentékenyen növekedő passivitással zárul. s e passivitás 1911-ben már 692 millióra emelkedett.

Az 1912. év adatai még nincsenek ugyan lezárva, de a november végéig az 1911-iki áradatok alapján egybeállított értékmérleg már is 769 millió passivumot mutat. Az értékadatok csak ezen túl fognak rectificáltni, de a forgalmi súlymennyiségekben újabban is mutatkozó növekedő passivum kétségtelenné teszi, hogy az értékmérleg 1912-ben még kedvezőtlenebb lesz, mert egyes ipari nyersanyagok ára újból emelkedett, így a pamuté 40⁰/₀, a vasé 30⁰/₀, a rézé 17⁰/₀-kal, másfelől egyes kiviteli cikkeinknek, mint teszem a lisztnek ára tetemesen, úgy tudom métermázsánkint 2 koronával alászállott.

Bármennyire tisztázódtak is a fogalmak a kereskedelmi mérlegek jelentősége tekintetében s vesztett tért az a felfogás, mely a kereskedelmi mérlegek activitását a gazdasági emelkedés, azok passivitását a decadentia fokmérőjéül tekintette, s bármennyire tekintetnek is az áruforgalmi statistika adatai, különösen értékadatai ingadozóknak és megbizhatlanoknak, azt nem tagadhatjuk, hogy ugyanazon alapon összehasonlítva mindig egyik útmutatója lesz az internationalis gazdasági viszonyok változatainak s annyi is bizonyos, hogy mikor ez a mutató a korábbi állapotokhoz képest oly rohamos eltérést mutat, mint a mi növekedő passivitásunk, nem térhetünk a fölött közömbösen napirendre, hanem foglalkoznunk kell, még pedig behatóan foglalkoznunk, e gazdasági jelenség okaival s ez okok nyomán az okozattal.

Nem lehet czélom, hogy számadatokkal vegyem igénybe a t. urak figyelmét, vagy hogy oly kérdések fejtegetésével terheljem, a melyek különösen az utóbbi időben sokszorosan foglalkoztatták a gazdasági köröket s a melyekben az egyes kérdések hordereje, jelentősége, hogy

¹⁾ Szerzőnek Bécsben, a „Niederösterreichischer Gewerbevereine“-ben 1913. évi február hó 14-én tartott előadása.

úgy fejezzem ki magamat, mértéke tekintetében eltérők lehetnek a nézetek, de tisztázottaknak tekinthetők az eszmék annyiban, hogy mindannyian figyelembe veendők a következtetések levonásánál.

Tisztázottnak tekintem először is azt a kérdést, hogy gazdasági viszonyaink alaposabb és biztosabb megítélhetése végett kiterjedtebb, specifikáltabb, sok tekintetben más alapon felvett adatokra van szükségünk, de más felől azt a nézetet vallom, hogy következetesen ugyanazon alapon felvett mai statistikánk is elegendő útmutatást szolgáltat arra, hogy áruforgalmi adatainkat, kereskedelmi mérlegünket a gazdasági viszonyok egyik, még pedig legkevésbé symptomaticus alapon nyugvó fokmérőjéül tekintsük.

Másodszor tisztázottnak tekintem azt a kérdést is, hogy internationalis gazdasági helyzetünknek, gazdasági súlyunknak, a világgazdaságban elfoglalt positionknak mértékét nem a kereskedelmi mérleg, hanem a persze sokban csak combinativ alapon egybeállitható fizetési mérleg képezi. Az a fizetési mérleg, melyben a kereskedelmi mérleg szerint kivitt árúk értékén kívül, a külföldön elhelyezett tőkék, a külföldön levő vállalatok, a külföldi kereset után, különösen a külföldnek teljesített közvetítési és szállítási szolgáltatások után, az idegen forgalom után befolyó jövedelmek s a kivándorlók és saisonmunkások pénzbehozatalai activumként, viszont a behozott árúk értékén kívül, melyben a külföld által teljesített közvetítési és szállítási szolgáltatások értéke rendszerint már bennfoglaltatik, a külföldnek fizetett kamatok, a belföldön elhelyezett külföldi tőkék és vállalati befektetések után fizetett járandóságok, a belföldieknek külföldön elköltött jövedelme, a kivándorlók magukkal vitt pénze s a külföldi munkásoknak külföldre irányuló keresete passivumként szerepelnek.

Harmadszor tisztázottnak tekintem azt a kérdést, hogy a fizetési mérleg is csak a külföldi viszonylatokat tünteti fel, de nem mértéke a belföldi prosperálásnak, mert ez tulajdonképp attól függ, hogy a gazdasági tevékenység által előállított értéktermelés meghaladja-e a saját belföldi szükséglet fedezésén kívül a külföld javára teljesítendő szolgáltatások értékét, mert helyesen mondja egyik szakirónk, hogy „ohne Heranziehung der inneren Wirtschaftsbilanz lässt sich die Handelsbilanz nicht aufklären“.

Végül negyedszer, ha nem is tisztázottnak, de elfogadottnak állítom oda azt a tételt, hogy a monarchia fizetési mérlege a kereskedelmi mérleg nagy passivitása mellett is activ, még pedig növekedően activ, gazdasági emelkedésének tulajdonképpeni fokmérője, a gazdasági mérleg pedig nagyarányú emelkedő tendenciát mutat. Sajnos, nem állithatom ezt Magyarország fizetési mérlegéről, mely passivitásával a monarchia

fizetési mérlegére is csökkentőleg hat. De másfelől nem hagyhatom felemlítés nélkül, hogy a gazdasági emelkedés tulajdonképeni fokmérője, a gazdasági mérleg, itt is activ saldoval végződik.

Igen bajos egy majdnem kizárólag csak symptomaticus jelenségekre vagy combinativ adatokra alapított fizetési vagy gazdasági mérleg saldoját megállapítani, de Magyarország gazdasági mérlegének aktivitását mégis kétségtelenné teszi először az a körülmény, hogy a felvett új kölcsönök, sőt ezeken felül még a saját fölös jövedelem is tőkegyűjtésre és investitiókra, vagy új értéktárgyak előállítására fordíttatik.

A gazdasági mérleg aktivitását bizonyítja másodszer az ingatlanok s főleg a földbirtok állandó keresettsége, értékének nagymérvű emelkedése, elannyira, hogy a nem alkalmi, hanem maradandó jellegű érték-emelkedés sokszorosan meghaladja nemcsak az új kölcsönöket, hanem a régi kölcsönök teljes összegével is felér.

A gazdasági saldo javulását mutatja a haszonbérek állandó emelkedése is, mely éppen úgy, mint a földbirtok értékemelkedése az utóbbi tizedben nem ritkán 100%-ot is meghalad.

Ezt mutatja az adóképességnek s különösen azoknak a közvetett adóknak nagy mérvű emelkedése, a melyek nem kényszerszolgáltatások, hanem a jóléttel összefüggő kiadások emelkedésével járnak.

Ezt mutatja az ipari termékeknél a fogyasztásnak s a behozatalnak óriási emelkedése, mely emelkedés nemcsak az első rendű életszükségleti, hanem a kényelmi és luxusczikkekre is kiterjedne.

Ezt mutatja a közlekedési s főleg a vasuti forgalom állandó és nagy mérvű emelkedése s az ipari termelés állandó növekedése, mely a mezőgazdaság évi 8 millióra tehető értéktermelésével szemben immár évi $4\frac{1}{2}$ milliárdot meghaladó összegre tehető s az utóbbi másfél tizedben 1 milliárdot meghaladó növekedést mutat.

De ezt mutatják ezen jelenségeken kívül főleg azok a tőkegyűjtést számszerűleg is igazoló adatok, melyeket a takarékpénztári betétek állagának emelkedése és az értékpapírok belföldi birtokállományának növekedése igazolnak.

A takarékpénztári betétek 1900. év végétől 1911. év végéig 1.868 millióról 4.229 millióra, vagyis 2.361 millió koronával, a pénzüzetek tulajdonában levő értékpapírok értékállománya ugyanezen idő alatt — a jegybank, a postatakarékpénztár s az állam, állami vállalatok és az alapítványok tulajdonában levőket ide nem számítva — 458 millióról 1.290 millióra, tehát 732 millió koronával emelkedett.

Még inkább mutatja a tőkeszaporodást az állami adósságoknak elhelyezése, mely a szelvénybeváltásoknak helyére alapítva meglehetősen biztonsággal tünteti ezt fel.

E szerint az 1900 végével kereken 5 milliárdot tevő magyar államadósságból az 1900. év végével Ausztriában 32·30⁰/₀, Németbirodalomban 20·90⁰/₀, Franciaországban 10·31⁰/₀, Angliában, Hollandiában és Belgiumban 1·64⁰/₀, Magyarországon pedig 34·85⁰/₀ volt elhelyezve. Az azóta tefolyt 11 év alatt a magyar államadósság a kincstári utalványokat s pénztári jegyeket is beszámítva 5.829 millióra emelkedett s e magasabb összállományból Ausztria részesedése 23·94⁰/₀-ra, Franciaországé 3·44⁰/₀-ra, Angolország, Hollandia, Belgium és a Svájcze együtt véve 1·55⁰/₀-ra apadt, ellenben a Németbirodalomé 24·29⁰/₀-ra, Magyarország birtokállománya pedig 44·78⁰/₀-ra emelkedett. Számokban kifejezve ez annyit tesz, hogy daczára az időközben történt új kibocsátásoknak, az ott elhelyezett magyar államadósság Ausztriában ma 219, Franciaországban 300, Angliában, Hollandiában, Belgiumban és Svájcban együtt véve 1½ millióval kevesebb, ellenben a Németbirodalomban 488, Magyarországon pedig 869 millióval több, mint 1900 végével volt. A Németbirodalom álladéka 1904-ben érte el tetőpontját 33·99⁰/₀-kal, s azóta mutat állandó jellegű apadást az 1911 végén kimutatott 26·29⁰/₀-ra. Számszerűleg kifejezve azt tanusítják továbbá ezek az adatok, hogy e lefolyt 11 év alatt Magyarország birtokállománya saját állami kötvényeiben 40 milliót kitevő nagyobb összeggel szaporodott, mint azóta kibocsátott összes államadósságai.

Csak azért hozom fel ezeket az adatokat, hogy képét és bizonyítékát szolgáltatassam annak, hogy Magyarország gazdasági mérlegének saldója mindenben emelkedő tendenciát mutat. Jól tudom, hogy ezekkel a számadatokkal szembe állithatók a zálogleveleknek, községi kötvényeknek folytonos növekedése, a külföldi pensiópénzek, a belföldi vasuti és ipari vállalatokban fekvő külföldi tőke s a nagymérvű behozatallal kétségtelenül emelkedő árúhitel, — a fentebb elősorolt s a gazdaság egész körére kiterjedő kedvező jelentések mégis arra a végeredményre juttatnak, hogy Magyarország gazdasági mérlege activ saldoval végződik.

Az 1912-ik év számadatai nincsenek ugyan még egybeállítva, de az általános európai pénzdrágulás folytán az értékeknek nagymérvű visszaözönlése, a külföldi ellátmányok visszavonása kétségtelenül csak apasztotta a külföld irányában fennálló tartozásainkat. Másfelől azonban sajnosan nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában a hiteligények oly mérvű emelkedését, a hitelviszonyoknak oly feszült-ségét, s ez által a hiteltőkéknek oly elégtelenségét és drágulását idézte fel, hogy teljes mérvben éreztette Magyarországgal fizetési mérlegének passivitását s az egész monarchiával együttes fizetési mérlegének activitása daczára azokat a hátrányokat, melyek a külföldi tőkék igénybe vételének válságok idején elmaradhatlan következményei szoktak lenni; ezek

között első sorban azt a visszahatást, melyet e viszonyok s ezek mellett kereskedelmi mérlegünk passivitásának gyors emelkedése is valuta- és kamatozási viszonyainkra gyakorolt.

Bármily kedvező felfogása legyen is valakinek a monarchia pénzügyi és gazdasági mérlegéről, s bármennyire tekintse is a kereskedelmi mérleg passivitását átmenetinek, s a nagyobb méretű ipari fejlődés természetes előzményének, ha semmi más ok nem forogna fenn, mint a legutóbbi hónapok pénzügyi depressiója, már ez magában véve is arra int, hogy gazdasági helyzetünket pénzügyi és kereskedelempolitikai szempontból behatóan megvizsgáljuk s e kérdést napirenden tartsuk.

Messze vezetne, ha azokkal a kérdésekkel is foglalkoznám, hogy hitel- és pénzviszonyaink emelése érdekében mily intézkedéseket kell tennünk az új emissiók korlátozása s különösen a közhatóságok emissióinak az elkerülhetlen szükség mérve s kizárólag a gazdaságilag is közvetlenül gyümölcsöző célokra való szorítása, a pénzhelyettesítők nagyobb mérvű propagálása, a felgyülemlett tőkék okszerűbb felhasználásának irányítása tekintetében; s azért csakis felvetett themámnál — a kereskedelmi mérleg passivitásánál — s az ezzel összefüggő kereskedelmi politikai kérdéseknél kívánok ezúttal maradni. Ezekkel azonban foglalkoznunk, még pedig idő előtt sürgősen kell foglalkoznunk.

Azok az események, melyek a Balkánon lejátszódtak s már is bénító visszahatást gyakoroltak kivitelünkre, hitelünkre s egész gazdaságunkra, a küszöbünkön beköszöntő új államalakulatok új alapjait teremtik meg gazdasági érdekeinknek. Ha érvényesíteni vagy csak megóvni kívánjuk azokat, először önmagunkkal kell tisztában lenni.

Ne türtessük magunkat abban az illúzióban, hogy ideiglenes intézkedések, megegyezések célhoz vezetnek; nem a mi egymás között kötött szerződéseinknek időpontja, hanem az ottani változások kialakulása határozza meg cselekvésünk időhatárát. Ha eredményt akarunk, készenlétben kell lennünk s ha készenlétben akarunk lenni, haladék nélkül meg kell a jövőre nézve egyeznünk, mert elérkezett a cselekvés ideje.

Ezektől a nézetektől áthatva kívánok most foglalkozni a kereskedelmi mérleg passivitásával.

Nem sok új, inkább ismétlésnek látszó szempontokat leszek kénytelen felemlíteni, hogy azokból vonjam le a következtetéseket s járulhassak néhány nézettel a kereskedelempolitikai kérdések megérleléséhez.

Kereskedelmi mérlegünk passivitásának első és természetes indoka a népesség szaporodása. A monarchia népességének tényleges szaporulata az utolsó évtizedben Ausztriában 2,421.226-ot, a magyar korona országaiban 1,631.928-at tesz; a tényleges szaporulat együtt véve Bosznia nélkül 4,053.154 volt. Hogy a népesség ezen tetemes növekedése a

korábban kivitt élelmiszer fölöslegek apadására, sőt rossz termékek esetében a kenyértermények behozatalára, más felől a nálunk elő nem állított élelmiszerek és gyarmatárúk nagyobb mérvű importálására vezetett, természetesen; de másfelől azt is tanúsítja, hogy mezőgazdaságunk intenzívitása, a többtermelés kisebb arányú volt a népesség szaporodásával növekedő szükségletnél.

A népesség szaporodásával növekedő szükséglet természetesen nem csak az élelmi szerekre s általában a tápanyagokra szorítkozik, hanem talán még fokozottabb mérvben jut kifejezésre az ipartermelvények körébe eső szükségleti cikkeknel, kivált ha a népesség szaporodása kiadóbb kereseti forrásokkal jár karöltve.

Az életviszonyok alapos megfigyelése arra a tapasztalásra vezet, hogy a kereset fokozódása által előálló több jövedelem az élelmiszerek drágulása esetén is csak kisebb részben fordítatik a táplálék pótlására vagy javítására, hanem nagyobb részében oly igények kielégítésére szolgál, a melyek a kereset bővülésével kelnek fel. Kivált áll ez akkor, ha a közönségesebb foglalkozást minősítettebb foglalkozás váltja fel; főleg ha az őstermelési foglalkozás helyébe ipari foglalkozás lép.

A műveltség terjedése már magában véve az igények fokozásával jár s az igények általános emelkedése visszahat oly körökre is, melyeknek viszonyai nem változtak, sőt akaratlanul oly köröket is magával ragad, melyeknek életviszonyai rosszabbodtak.

Széles néprétegeinkre terjed ki ez a változás s egész társadalmunkat ragadta magával.

A munkabérek általában nagy mértékben emelkedtek nemcsak az ipar, hanem az őstermelés körében is, kölcsönös hatásuknál fogva emelkedésök minden foglalkozási ágat felölelt s kiterjeszkedett az állandó fizetésekre és illetményekre az értelmi és szellemi foglalkozások körére is.

Az ipari fejlődés szintén nagy méreteket öltött s a vele járó fokozottabb igények általánosítására vezetett. S ne feledjük, hogy a civilizációval járó azok a hatósági intézkedések, melyeket a biztosítottabb ellátás, az egészségügy, a lakásügy, a tanügy, egyes culturalis intézmények tekintetében teszünk, mindannyi emeltyűi a fokozottabb igények felkeltésének és általánosításának, melyek költségesebb lakásra, berendezésre, ruházkodásra, ezek után a táplálkozásra s eddig általánosabban nem ismert költségesebb életmódra, fizikai, sőt szellemi szükségletekre vezetnek, s viszonylag nagyobb arányokban növelik az anyagi, mint a szellemi munka értékét.

Az industrialisálódás gyűneve alá szokás ezeket a társadalmi jelenségeket foglalni, mert kétségtelen, hogy az ipar fejlődése előállásuknak

leghatalmasabb tényezője s mert a közgazdaság azon általános törvényének megfelelőleg, hogy a szükségletek kielégítésöknek tárgyait is megteremtik, rendszerint az ipar fejlődését szokták maguk után vonni, sőt fejlődésének egyik leghatásosabb előfeltételét képezik. De megtaláljuk éppen a kölcsönös visszahatás folytán ezeket az igényeket ott is, a hol az ipar fejlődésének nyomai sem látszanak, sőt éppen az a baj, hogy az igények nagyobbodása általánosabban és hamarabb áll be, mint az ipar fejlődése, úgy hogy a fokozott ipari fejlődés sem képes lépést tartani az igények gyorsabb haladásával.

Ezt a, reméljük átmeneti állapotot tünteti fel a mi kereskedelmi mérlegünk is, a nyers anyagok és félgyártmányok kivitelének hanyatló, a készgyártmányok kivitelének stagnáló, a nyersanyagok, félgyártmányok és készgyártmányok behozatalának emelkedő tendenciáját s ezek következményeként a készgyártmányok forgalmi saldojának romlását.

A népesség szaporodásán s az igények fokozódásán kívül még több más okot szokás felsorolni a kereskedelmi mérleg passivitásának indokául. Így 1. hogy kivitelünk azért apadt, mert a népesség szaporodásának s az igények fokozódásának folyományaként a nyersanyagok, fél- és készgyártmányok a belszükséglet növekedésével a belföldön előnyösebben, vagy legalább is könnyebben és kényelmesebben voltak értékesíthetők, mintha külföldre vitetnek, 2. hogy iparunk nagy nehézségekkel küzd, mert a nyersanyagok egy részében szűkölködik vagy drágábban szerzi azokat meg, mint más concurrens kiviteli államok, s így termelési költségeink tetemesen nagyobbak s iparunk helyzetét a nyersanyagok drágulása is hátrányosan befolyásolta.

Az első érvelés nem ok, hanem csak okozat. A népesség szaporodásának csak örvendünk kell, mert nagy tőkét és erőforrást jelent, az igények fokozódásának határt szabni, helyesebben azt illő határok közt tartani pedig oly szétágazó társadalmi feladat, melylyel a meny nyíben körünkbe esik is, külön kell foglalkoznunk, s a melyet a kereskedelmi mérleg megítélésénél csak mint okot és oly jelenséget vehetünk figyelembe, a melynek gazdasági kielégítéséről lehetőleg gondoskodnunk kell. A másik, a mi iparunk helyzetét megnehezítő kérdéssel már bővebben kell foglalkoznunk. Kétségtelen, hogy egyes nyersanyagok és ipari segédanyagok megszerzése, így a vasé és kőszéné, nálunk nehezebb, költségesebb, kevésbé koncentrált, mint más concurrens gazdasági területeken. Kétségtelen az is, hogy continentalis fekvésünk is megdrágítja sok nyersanyag beszerzését, s hogy ezen anyagok drágulása sokszor az előállítás költségeit annyira növeli, hogy a külföldi viszonylatokban az előállított árú versenyképességének szab határt. Kétségtelen az is, hogy egyes nyersanyagoknak és félgyártmányoknak vámja még

fokozza ezeket a visszásságokat, s végül kétségtelen az is, hogy belpiacunk fogyasztásának korlátolt volta akadályoz a tekintetben, hogy egyes félgyártmányokat magunk előállíthassunk. De mindezek dacára sem merném azt az álláspontot elfoglalni, hogy a nyersanyagok és félgyártmányok vámját megszüntessük. Nem azért, mert ez által lehetlenné tennők egyes oly nyersanyagok előállítását, melyek habár korlátolt mérvben és drágábban is, de mégis előállíthatnak, s ez által még hátrányosabb függő viszonyba jutnánk a külfölddel szemben. A feladat itt csak az lehet, hogy megtaláljuk e félgyártmányok védelmének helyes mértékét s lehetlenné tegyük, hogy a vám a szükséges ipari védelmen kívül illetéktelen nyeréskedéseknek válják támpontjává.

A nyersanyagok és félgyártmányok olcsóbb beszerzése tekintetében e helyütt csak azokra az intézkedésekre utalok, melyeket külforgalmi viszonyaink tekintetében kellene tennünk s melyekről később leszek bátor tüzetesebben megemlékezni. Azon félgyártmányok előállíthatása tekintetében, melyek előállításának a belföldi fogyasztási piac korlátolt-sága képezi akadályát, pedig csak arra utalhatok, hogy egyedül iparunk nagyobb mérvű fejlesztésében s ez által a fogyasztási szükséglet nagyobb mérvű növelésében kereshetjük a baj orvosságát.

Az utolsó és némelyek szerint legfőbb indok, a melyre kereskedelmi mérlegünk passivitása visszavezethető, kereskedelmi politikánkban keresendő.

Tápot ad ennek a felfogásnak az a körülmény, hogy a kereskedelmi mérleg passivitásának számszerű kezdete összeesik az új kereskedelmi szerződések kezdő időpontjával, s még inkább tápot az, hogy a kereskedelmi mérlegünk passivitását befolyásoló okok, mint a népesség szaporodása, s habár nem is a mai mérvben, de bizonyos fokig az igények növekvése s az ipar fejlődése korábban is fenforogtak a nélkül, hogy a kereskedelmi mérleg ily nagy mérvű és gyorsan növekedő romlására vezettek volna. Nem szabad azonban feledni, hogy a munkabérek rohamos emelkedése s az igényeknek ezzel járó mód nélküli fokozódása az utóbbi éveknek jelenségei vagy legalább is az utolsó években éreztették hatásukat; a gazdasági változások nem vetik előre árnyékukat, hanem mivel gazdasági okoknak következései, csak akkor állanak be, midőn ezek az okok a mindennapi életben érvényesülnek.

Kétségtelenül áll az a tétel, hogy a kereskedelmi mérleg passivitására a kereskedelmi politikai intézkedéseknek is befolyása volt, de korántsem döntő indokát képezik a passivitásnak.

Áll az a tétel, hogy az agrár érdekekért áldozatokat hoztunk egyes ipari vámoknál a német szerződésben, a borért az olasz szerződésben, az állatbehozatalnál tilalmi intézkedéseket tettünk a balkán államokkal

szemben. Áll az a tétel, hogy valóra nem vált érdekekért is hoztunk áldozatokat, mert a remélt nagyobb mérvű állatkivitel helyett a szükséges anyag hiányából jelentékeny apadás állott be a szarvasmarha kivitelben, teljesen negatív eredmény a sertéskivitelben. Áll az a tétel is, hogy még az agrár érdekeket sem szolgáltuk jól, mert egyes takarmányanyagok vámjának magassága, a takarmányanyagok kivitelének megkönnyítése, az őrlési forgalom visszaéléseinek megszüntetése helyett az egész őrlési forgalomnak megszüntetése s a merev állatbehozatali tilalmak magának az állattenyésztésnek sem váltak előnyére. Nem váltak előnyére, mert hizlalási célokra is lehetetlenné tették az állatbehozatalt s ez által megnehezítették jobb minőségű anyagunk nyereségesebb kivitelét, sőt állatállományunk elégtelen voltánál fogva sokszor a kivített egyáltalában. Áll az a tétel is, hogy az agrár érdekekben különösen Németországban kivivott előnyök a legtöbb kedvezményt biztosító clausulák folytán sokszor nem nekünk, hanem concurrensainknak, Amerikának és Oroszországnak váltak előnyeivé, még pedig Oroszországnak fokozottabb mértékben az által, hogy a szarvasmarhák vámjánál Németország a darabvámról a súlyvámrá tért át, a mi által a mi súlyosabb állatanyagunk az orosz importtal szemben darabonként mondhatni kétszer akkora vám alá esett. Végül áll az a tétel is, hogy sokáig rendezetlen viszonyunk a balkán államokkal, a szerződéseknek késedelmes megkötése s a tilalmak behozatala zsibbasztólag hatott és félő maradandóan csökkentőleg befolyásolta oda irányuló kivitelünket.

De viszont túlzott állítás és nem áll, mint ha az agrárvámok okozták volna az élelmi cikkek drágulását s azért azok eltörlésében vagy lényeges mérséklésében kellene keresnünk a bajok orvosságát.

Azok az áradatok, a melyeket a magyar statisztikai hivatal gyűjtött össze, azt igazolják, hogy a kenyértermények és a hús ára, függetlenül a vámtól, emelkedett az internationalis forgalomban, hogy előállott ott i. a hol vámmal terhelve nem volt s előállott már oly időben, melyben a mi vámjaink még nem éreztethették hatásukat, mert kiviteli feleslegeink voltak.

Nem kívánám kisebbíteni azt az igazságot, hogy a kiviteli feleslegek megszűnése a drágulásban is érvényre juttatja a vámemelések hatását, de az áradatok gondos egybevetése azok álláspontját látszik előttem igazolni, a kik a kenyértermények és húsarak emelkedését fele részben írják az érvényesülő vámnak s fele részben az egyébként előállott áremelkedésnek rovására.

S ehhez képest vonom le a teendőkre nézve a következtetéseket.

Az a jelenség, hogy az agrártermények ára a világ szabad forgalmában is jelentékenyen emelkedett, azt mutatja, hogy azok előállítási

költségei is növekedtek, még pedig növekedtek oly helyen is, a hol az ipar fejlődése nem hatott közre a munkabérek emelésére, nem idézett elő fokozott igényeket s a hol a mezőgazdasági célokra rendelkezésre álló terület sem érte még el azokat a korlátokat, melyek a külterjes fejlődésnek — mint nálunk — immár határokat szabnak.

A természetes áremelkedés nem nyújt biztosított fedezetet annak a mezőgazdasági termelésnek előállítási költségeire, a mely emelkedő munkabérekkel küzd, a melyre az ipari termeléssel járó magasabb munkabéreken kívül a fokozódó egyéni igények is visszahatnak, a mely nemcsak elérte külterjes fejlődésének tetőpontját, mert nem állanak többé parlagon heverő területek rendelkezésére s a mely nagyobb hasznót hajtó művelési ág változtatásokban sem kereshet többé menedéket, hanem nem ritkán az okszerű gazdálkodás érdekében minősítettebb művelési ágak helyett kisebb haszonnal járó művelési ágakra kénytelen áttérni, sokszor szőlőket szántóföldekké, szántóföldeket újból legelőkké kénytelen átalakítani, szántókat és legelőket beerdősíteni.

Ezt a mezőgazdaságot nem lehet más államok előnyösebb viszonyai közt előállított mezőgazdasági terményei védtelen concurrentiájának a belföldön kitenni még akkor sem, ha kiviteli fölöslegei még jó termékek esetében sem lennének, mert kétségtelen, hogy akkor, midőn a mezőgazdasági terményeket importáló államok az egy Anglia kivételével saját nemzeti termelésök biztosítása érdekében vámokat, még pedig magas vámokat szednek, vámvédelem nélkül hagyott belföldünkre özönlenének ezek a termények s még a világgazdaság áremelkedésének előnyeitől is megfosztanak saját nemzeti termelésünket. Ne feledjük el, hogy a mi mezőgazdaságunk, és pedig itt nem a magyar mezőgazdaságról szólok, mert hisz ez nagyban így áll az osztrák mezőgazdaságra nézve is, sőt fokozottabb mérvben annak galicziai és bukovinai részére — most van átalakulóban a naturál gazdaságról a pénzgazdaságra. Az eddig terményekben, naturál élvezményekben fizetett járandóságok készpénzben fizettetnek, a hányados gazdálkodást a bérgazdaság, a termelt javakért szolgáltatott munkát a készpénzben fizetett napszám vagy egyéb készpénzben megfizetett munkaszolgáltatás váltja fel, a mi, miután a mezőgazdasági termények értékei piaczi áron szoktak releváltatni s e mellett még előre, vagy a munkaszolgáltatással egyidejűleg fizettetni, óriásilag emeli az üzemköltségeket, rossz termékek esetén egyedül a gazdálkodóra hárítja a költségek nagy részét, szóval oly nem ritkán — legalább részben veszendőbe menő — forgó tőkét igényel, mely sokszorosan megnehezíti a gazdálkodást, úgy hogy a forgó tőke hiánya vagy elégtelensége sok esetben oka a rentabilitás alacsony voltának s általában legfőbb oka a mezőgazdaság intensivebb fejlődésének.

Ez a hátrány természetesen alig érinti azt a kis gazdát, a ki segéd-erőre nincs utalva, de ónsúlyként nehezedik arra, a ki tisztán segéd-erővel dolgozik, még inkább arra, a ki gazdaságának kisebb terjedelme miatt a gépek alkalmazását is csak korlátoltan veheti igénybe.

Azért említem ezt fel, mert sokszor felvetett kérdés az, hogy a gabonavámok által okozott drágulás csak a nagyobb birtokosoknak válik előnyére, a legkisebbeknek pedig — a kik szükségletök kielégítésére még gabonát venni is kénytelenek — egyenesen hátrányára.

Azt merem állítani, hogy különösen intensivebb gazdálkodásnál, a melynél a gabonából eredő jövedelem a gazdasági összjövedelemben mind kisebb szerepet játszik, ezt az előnyt teljesen felemészti a gazdasági költségek nagyobb volta s a kis gazdával szemben teljesen paralizálja ennek magasabb s minden risico nélkül készpénzben kapott munkabére s azok a viszonylagos könnyebbségek, a melyek között a kiscgazda képes viszonylag nagyobb hasznot húzni a hústermelésből, főleg a sertésenyésztésből s a nagyobb gazdára nézve jövedelmi forrásként úgyszólván egyáltalán nem tekinthető mezőgazdasági mellékterményekből, milyenek a mind nagyobb jelentőséggel bíró baromfityésztés, gyümölcstermelés, kertészet stb.

Egyébként a kérdések kereskedelempolitikai vitatásánál az együttes nagy nemzeti termelés szempontjából kell megitélnünk a kérdéseket a külfölddel szemben s az egyenlő teherviselés, helyesebben a kereskedelmi politika által nyújtott előnyök egyforma biztosítása szempontjából a belföld különböző gazdasági ágazatai között. S azért az ipari vámok által okozott nagyobb megterhelés ellenértékeül jogosultnak tartom azt a felfogást, mely a mezőgazdasági érdekek védelmét egyenértékű feladatnak tartja, annyival inkább, mert a mezőgazdasággal foglalkozók fogyasztó képességének megóvása és emelése iparunknak is leghathatósabb támasza s azzal a nagy importtal szemben, melyet kereskedelmi mérlegünk mutat, iparunk megfelelő védelme mellett fejlődésének is legfőbb biztosítója.

Az előadottakból azt a következtetést kell levonnom, hogy a mezőgazdasági vámokra szükség van nemcsak a productio emelése, hanem a mai productio megvédése szempontjából is. Szükség van a gabonavámokra, szükség az állati vámokra, szükség a borvámra. A vámok nagyságát illetőleg függünk a mezőgazdasági terményeket importáló államok vámjaitól, mert ügyelnünk kell arra, hogy az előnyösebb feltételek mellett termelő államok fölös terményei bennünket el ne özönöljenek. De határozottan szükségesnek tartom annak megfontolását, hogy megfelelő állategészségügyi intézkedések és egyéb korlátozások mellett magának mezőgazdaságunknak érdekében is miként tudjuk megengedni

az élő állatbehozatalt, mérsékelni a takarmányneműek vámját, megnehezíteni azok kivitelét s ezzel kapcsolatosan s a visszaéléseket korlátozó intézkedések mellett újból megengedni a behozatali bárczarendszer alkalmazásával az őrlési forgalmat.

Kerülendőnek vélek továbbá minden a mezőgazdasági kivitel érdekében akár az ipari vámoknál, akár más téren adott oly engedményt, mely illusorius s nem positiv érdekeket szolgál s általában úgy a mezőgazdasági, valamint az ipari kivitelről illetőleg csak oly előnyöket tartok honorálandóknak, a melyek egyenesen nekünk adatván, valóban nekünk s a legtöbb kedvezmény révén, nem inkább concurrensainknak válnak előnyévé.

A mezőgazdasági vámpolitikai így kezelve már magában véve előnyösebb helyzetbe hozza ipari kivitelünket; előnyösebb helyzetbe a nyugati államokkal szemben, mert supponált kiviteli előnyeink felhagyása esetén ezekért áldozatokat nem követelhetnek, — s még inkább előnyösebb helyzetbe a balkán államokkal szemben, mert a változott alapon iparunknak nagyobb előnyöket követelhetünk, sőt egyenesen csak ezen az alapon hasznosíthatjuk azt a geográfiai helyzetünkönél fogva első sorban nekünk kínálkozó gazdasági szerepet, mely a közvetítő kereskedelemben és transitoforgalomban természetesen megillet.

Az ipari termelés védelmét azonban korántsem tekintem ez által kimerítettnek.

Mai ipari vámjaink prohibitív jelleget úgyszólván soha sem öltenek, legfeljebb a félgyártmányok vámjánál néhol magasak vagy indokolatlanok, de túlmagasaknak nem mondhatók.

Legfőbb bizonyítéka ennek az, hogy különben oly korlátozólag hatnának a belfogyasztásra, hogy készgyártmányaink kiviteli mérlege alig végződhetnék apadó saldóval, vagy más szavakkal kifejezve: az igények bármily mérvű fokozódása mellett sem képesítenének arra, hogy évenként másfél milliárdot fizessünk a külföldnek fél- és készgyártmányokért. E túlmagasaknak nem mondható vámok viszonylagos jelentősége is apadt az által, hogy az árúk értéke emelkedett, a vámok pedig ugyanazok maradtak. Mindazonáltal perhorrescálnék minden túlzott vámemelést s vámnnyelven szólva a mellett vagyok, hogy a kiegyenlítő s a termelést védő vámok rendszerénél maradjunk. Ezt az álláspontot tartom igazoltnak először azért, mert az ipari vámok emelése épp úgy megdrágítja az életet, mint az agrár vámoké, sőt a kölcsönös visszatásnál fogva megbénítja általában a fogyasztóképességet és sokszor lehetlenné teszi más iparágak keletkezését vagy fejlődését. De másodszor mellőzendőnek és fölöslegesnek tartom szorosan vett ipari szempontból is a vámok emelését, mert az az óriási fedezetlen fogyasztás, mely ipari

behozatalunk nagy számaiban nyilvánult meg, már magában biztosítékát képezi az iparfejlődésnek.

A szerződéses vámtarifa vámjai elég védelmet nyújtanak az ipar fejlődésének s nem azok emelésében, hanem inkább abban kell a netalán még szükséges védelmet keresnünk, hogy a szerződések megkötésénél mellőzzük azokat az engedményeket, a melyeket valóra nem vált előnyökért nyújtottunk, vagy a melyek iparunk védelmében is csak fölöslegeseznek vagy éppen károsoknak bizonyultak. Főleg a félgyártmányok és az ipari segédeszközök vámjánál gondosan mérlegelendőnek tartom tételenként azt, hogy vajjon csakugyan a belső termelés védelmére vagy meghonosítására szolgálnak-e s leszállítandóknak vagy éppen mellőzendőnek tartom azokat a tételeket, a melyek a nélkül, hogy a belföldi termelés biztosítékát nyújtanák, csak a belföldi termelés megdrágítására vezetnek.

A mint ezt igen szépen okadatolva láttam egyik kitűnő szakemberünknek, Schuller udv. tanácsos úrnak értekezéseiben kifejtve, általában annak a vezérelvnek kell érvényesülnie, hogy a szorosán vett és fogyasztási adók jellegével bíró pénzügyi vámokon kívül vámot csak ott alkalmazunk, a hol és a mennyiben az csakugyan a belföldi termelés fokozására vagy megvédésére szolgál.

E vezérelv szemmel tartása s a szükséges — nem emelések, hanem rectificatiók keresztül vitele mellett mai szerződéses vámtarifánk elegendő biztosítékot nyújt a nemzeti termelés megvédésének és emelésének.

A mai szerződéses vámtarifa megfelelő alapot szolgáltat arra, hogy külállamokkal szemben érdekeinket sikerrel érvényesítsük, s nem a tarifa tételei, hanem azok mikénti érvényre juttatásában, a szerződések mikénti megkötésében rejlik kulcsa az érdekek megfelelő érvényre juttatásának.

Ne feledjük általában azt, hogy a vámszerződések csak egyik tagolata a nemzetközi érintkezést szabályozó gazdasági intézményeknek, s a mint a kereskedelmi mérleg tekintetében tisztázottnak tekinthetjük azt, hogy az még nem fokmérője, hanem csak combinative használható útmutatója a gazdasági haladásnak vagy visszaesésnek, úgy kétségtelennek kell tartanunk azt is, hogy a legjobb tarifa, a legelőnyösebb kereskedelmi és vámszerződések sem képesek pótolni azokat a feladatokat, melyek teljesítését a világgazdaságban elfoglalt posztiónk biztosítása megkíván.

Ez a posztió, habár extensiv irányt mutat is, relative más népek nagy mérvű előhaladásához képest az elmaradottság ismérveit tünteti fel.

Engedjék meg azért, hogy röviden érinthessem azokat a feladatokat, melyek e posztió emelésére s kereskedelmi mérlegünk homályos színezetének élénkítésére vezetnek.

A fél- és készgyártmányok beözönlő s növekedő nagysága első sorban is arra utal bennünket, hogy magunk elégszük ki az ezek iránt mutatkozó szükségletet, a mi egyértelmű iparunk nagyobb méretű fejlesztésével.

Az ipar nagyobb mérvű fejlesztése már magában véve a kivitel emelését vonja maga után, de az iparnak kiviteli szempontból való fokozottabb gondozása nem csak azért kívánatos, mert a versenyképesebb — tehát jövedelmezőbb — iparágak fokozott emelkedésével jár, hanem fontos és kívánatos az egész ipar szempontjából is, mert a kölcsönös hatásnál s a külpiaczkok szaporodásánál fogva más iparágak fejlődését, a külföldi relatiók szaporodását, s azt a biztonságot rejti magában, hogy a helpiacz fogyasztási képességének a viszonyok miatt néha korlátozottabbá váló voltát paralizálja.

Azt hiszem, fölösleges annak bővebb fejtegetésébe bocsátkoznom, hogy az ipar fejlesztése nem lehet egyoldalú osztrák érdek, mert hisz mind szűkebb térre kezdenek szorulni azok a nézetek, a melyek a ma kétségtelenül fennálló domináló jelleg alapján Ausztriát mint ipari, s Magyarországot mint agrár államot kívánnák csak fejleszteni. Az ipart mind ott kell fejleszteni, a hol feltételei megvannak. Magyarország iparának nagyobb mérvű fejlesztését a népesség jövedelmezőbb foglalkozása s a modern állami terhek elviselésére való képesítés teszik el nem odázható szükséggá s a mezőgazdaság intenzívebb fejlődése helyileg is kívánatosá. De azért a magyar ipar fejlesztése nem egyoldalú magyar érdek, a mint hogy az ipar közelsége miatt intenzívebben fejlődő osztrák mezőgazdaság fejlesztése sem tekinthető egyoldalú osztrák érdeknek. Nem a saját ipar vagy mezőgazdaság érdekében tett intézkedések, hanem egyedül a másiké ellen irányuló s meg nem engedett intézkedések okozhatnak csak tulajdonképeni ellentéteket. A magyar ipar fejlesztése még az osztrák iparnak is érdeke, nem csak azért, mert emeli a fogyasztó képességet, s az egyes iparok más iparoknak legjobb fogyasztói, hanem mert elősegíti más és új iparágak keletkezését s különösen azoknak a gyártmányoknak előállítását, melyeknek az ipari piac korlátoltsága képezi most akadályát.

Egy közgazdánknak az a mondása, hogy a monarchia érdeke mindkét államnak érdeke, megfordítva is áll, mert a két állam érdeke a monarchia érdeke s ez a tétel az iparfejlődés kölcsönösen előnyös visszahatásában sokszorosán igazolását találja. Legyen azért elég az ipar nagyobb méretű fejlesztésének szükségességéről mondottakat annak megemlítésével bezárnom, hogy a fejlesztés első sorban ugyan az érdekelt ipari körök feladata, de el nem odázható feladatok várnak különösen a forgalom és a közszolgáltatások tekintetében magára

a törvényhozásra, az ipar fejlesztésének irányítása és gyámolítása tekintetében pedig a kormányokra és hatóságokra.

Nemzetközi posztiónk emelésének második feladatáé a kereskedelmi szerzödések tartamáról kívánok szölni. Ezeknek rövid tartama nagyban növeli a gazdasági bizonytalanságot. Bármily gyorsan élünk is, a vámok hatása nem azonnal, hanem az ipari termelésnél is csak lassan, a mezőgazdasági termelésnél még épen csak hosszabb idő múlva érvényesül, úgy hogy a szerzödések tartama nem ritkán korábban lejár, mintsem azok consummálva lehetnének.

S e tekintetben mi rosszabb helyzetben vagyunk, mint az ipari államok, mert mi a vámoktól nem annyira kész árúk és termelvények azonnali külkereskedelmi értékesítését, hanem inkább vagy legalább is egyszersmind a productio emelését, sokban épen egészen új productio létesülését várjuk. De rosszabb helyzetben vagyunk nemcsak az ipari, hanem általában minden külállammal szemben főleg azért, mert a külállamokkal szemben fennálló bizonytalanságot nemcsak növeli, hanem sokszor egyenesen felidézi az, hogy a monarchia két állama közötti gazdasági viszony aránylag rövid időtartamhoz van kötve.

A gazdasági prosperálás egyik emeltyűjét keresném azért abban, hogy lehetőleg hosszabb időre terjedő külkereskedelmi szerzödésekét kössünk, első sorban pedig abban, hogy a monarchia két állama — természetesen nem a viszony automaticus prolongálása, hanem a szerzödések lejártával feleledő jogának sértetlen megóvása s a szerzödések lényegét nem érintő egyébkénti szabad cselekvési jogának fenntartása mellett — hosszabb időre kiterjedőleg kösse meg egymáshoz való viszonyát.

A harmadik feladatként jelentkező szempont, melyet érintenem kell, az a már több oldalról felmerült eszme, hogy lehetőleg a tengeren túli államokkal igyekezzünk szerzödésekét kötni, s kereskedelmi viszonyainkat intensivebbekké tenni.

A differentialis vámkezelés már tért foglalt egyes külállamok között kötött szerzödésekben s még inkább tért kezd foglalni az egyes államok és a gyarmataik közötti kereskedelmi viszonyban. Az a szorosabb kapocs, mely az egyes államok és gyarmataik között van, csak idő kérdésévé teszi ennek a differáló vámkezelésnek általánosabb érvényesülését, a mi újabb korlátját fogja képezni kereskedelmi szabadságunknak. Nekünk gyarmataink, a melyekben compensatiót kereshetnének, nincsenek, de ha nem késlekedünk, sokban megtalálhatjuk ezt a compensatiót a tengeren túli államokkal való összeköttetések keresésében s szerzödései biztosításában, mert szabad verseny mellett is azé szokott lenni az elsőbbség és túlsúly, a ki korábban létesíti és erősíti ezeket az összeköttetésekét.

Talán védelmi és politikai okokból fejlesztésre és megerősítésre váró hadi tengerészetünk is nemcsak védőjévé, hanem egyúttal előmozdítójává válhatnék e gazdasági törekvéseknek.

Negyedik feladatként a külföldön teljesítendő közvetítő szolgálatot, fuvarozást, szállítmányozási szolgálatot és a transito forgalom nagyobb mérvű fejlesztését kell felemlítenem.

Bármily haladás constatálható is tengeri forgalmunkban, gazdasági erőnkhez képest viszonylag kicsinyes az a hozadék, melylyel az jövedelmünket növeli. Pedig ezek a foglalkozások majdnem korlátlan teret biztosítanak a tevékenységnek s megfelelőleg organisálva, kivált kereskedői közvetítéssel összekötve jelentékeny nyereséget is adnak, s e nyereségen kívül az összeköttetések közvetlensége folytán nyersanyagának, sőt egyes félgyártmányainak olcsóbb beszerzése által nagy előnyökben részesülne még gazdaságunk s első sorban iparunk is.

Világgazdasági posztionk emelésének kulcsa rejlik ez ágazatok nagyobb mérvű felkarolásában, de ipari kivitelnünknek is sokban nagyobb biztositékát nyújtja annak világgazdasági sokoldalúsága, mint az egyes államokkal időhöz kötve létre jött s az ezek viszonyai szerint változó szerződések.

Különös gondban vélem részesítendőnek — a mint az előtt is említém — geográfiai fekvésünknél fogva transito forgalmukat. Ez a transito forgalom nem egyszerű fuvarkeresmény (Frachtverdienst), hanem előfeltétele a közvetítő szolgálat (Vermittlungsdienst) s a nemzetközi szállítmányozási (internationaler Speditionsdienst) szolgálatból eredő nyereségnek, feltétele a nemzetközi vonatkozások szaporításának, a nemzetközi kereskedelem és pénzforgalom, sőt azt merem mondani, még a vándor- és idegenforgalom ide irányításának is.

A világ minden tája felé irányuló forgalom úgy szólván nyomtalanul vonul el mellettünk, a nélkül, hogy kivennők belőle részünket; sőt még a közvetlen szomszédságunkban levő balkán államok forgalma is mind nagyobb mérvben más irányt kezd venni. Pedig a balkáni új államalakulatok kétségtelenül újabb gazdasági fejlődést vonnak maguk után, a mi által sokszorosan emelkedni fog ennek a forgalomnak jelentősége.

Sajnos, mostoha kezelésben részesült a transito forgalom korábban részünkről. A monarchia két állama sokszor egymással versenyzett, a helyett, hogy a más irányú külföldi forgalommal versenyzett volna. A gazdaságilag leelőnyösebb irány helyett kicsinyes indokokból sokszor egyik-másik fél saját egyoldalú érdekét toltá előtérbe s ez által magát a nagy feladatot a nemzetközi forgalomban ide vonását mulasztotta el. Versengő tarifális kedvezmények, majd terhelő tarifális intézkedések, összeköttetések megtagadása vagy megnehezítése a személy- és árúfor-

galomban vegyesen váltották fel egymást s hátráltatták a nagy célnak, a nemzetközi nagy forgalomnak s az avval járó nagy és sokoldalú gazdasági előnyöknek megvalósulását. Pedig az ide irányuló nemzetközi forgalom a mi kiviteli forgalmunknak is megkönnyíti útját és feltételeit. Általában azt a nézetet vallom, hogy az internationalis forgalomban a Balkánon is nem hatalmi positionkra, hanem maradandó előnyöket nyújtó gazdasági intézkedésekre kell domináló szerepünket basiroznunk a külfölddel szemben s a kicsinyes érdekeken felül emelkedve, tisztán a mindkét félnek nagyobb hasznot hajtó transito forgalom megszerzése végett a kölcsönös megegyezésre a belföldön.

A monarchia két állama között fennálló vasuti tarifális egyezmények direct tarifák egyezményes felállítása által sokban segítettek már a bajon s tarifaengedmények árán megkönnyítették a két állam áruinak kölcsönös kivitelét. Ezek a tarifamérséklések a transito forgalomnak is előnyére válnak, mert sokszor olcsóbban szállítjuk a kizárólag direct tarifák alá eső külföldi árút, mint saját árúinkat; ámde ezek az intézkedések is csak egyes relatiokra s csak az áruforgalomra szoritzoznak, nem a transito forgalom ide vonása, hanem saját árúinknak kölcsönösen biztosítandó kivitele képezte kiindulási pontjukat, inkább csak a kelet-nyugoti irányra szoritzoznak a délészaki irány figyelmen kívül hagyásával, ez utóbbi irányban nélkülözik a személyforgalomra nézve megfelelő és czélszerű összeköttetéseket s ez által sokban akadályát képezik annak, hogy a gazdasági erőforrásoknak egyik legkiadóbbika a vándor- és idegenforgalom, melynek kihasználását ötödik feladatként kívánom a kereskedelempolitikai-val kapcsolatosan felemlíteni, valóban kifejlődhessék.

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok idegenforgalma jelentékeny és erősen növekedő internationalis bevételi forrást képez, ha nem tévedek már évek előtt hozzávetőleg becsülve évi 400 millió activ saldot mutatott, de egyes tartományokra nézve itt is ismeretlen bevételi forrás, a magyar korona országaiban pedig éppen erősen negativ saldoval végződik s a vigasztaló legfeljebb az, hogy ennek egy része a birodalmi tanácsban képviselt országok javára esik.

Úgy Magyarország, mint az egész monarchia szempontjából azonban úgy állitható fel a kérdés, hogy ez a jövedelmi forrás, szép és tanulságos vidékek, természeti sajátosságok, parlagon heverő természeti kincsek kihasználva nincsenek. Óriási előhaladás, rendszeres és tervszerű előlátás bizonyosságait látjuk ugyan Ausztria legtöbb tartományában, de egyes tartományokban itt is s egész Magyarországon a kezdő gondoskodás nyomaival is alig találkozunk. Tulajdonkép nem is itt, hanem inkább odahaza kellett volna ez ügyben szót emelnem, de ma, midőn a monarchia internationalis gazdasági kérdéseivel foglalkozom, ennek

együttes érdekei szempontjából bírálom meg a feladatokat, nem terjeszkedve ki arra, kinek tisztében áll azoknak sikeres megoldása. S azért különös jelentőségének bizonyosságául csak azt kívánom felemlíteni, hogy ma, midőn azt látjuk, hogy az idegenforgalomnak mai gyúpontjai bizonyos idényekben már alig képesek e forgalomnak a kényelmi igényeknek megfelelő lebonyolítására, s a midőn azt látjuk, hogy a nemzetközi nagyforgalom nemcsak a nyugoti államokból indul ki, hanem kelet és észak népei újabb és újabb rajokban sietnek annak gyarapítására, talán különösen alkalmas az időpont arra, hogy fokozott gondot fordítsunk annak emelésére.

Az internationalis vonatkozásoknak alig van ágazata, mely hasznot hajtóbb lenne s a kölcsönös összeköttetésekre minden irányban emelőkben hatna, mint az idegenforgalom; nem a luxuskiadások közé, hanem a közvetlenül is gyümölcsöző modern gazdasági beruházások közé kell sorolnunk azokat a költségeket, a melyeket okszerűen e célra kiadunk, s a modern gazdasági tevékenység sorába azt a gondoskodást, melyet erre fordítunk.

A nemzetközi forgalom kérdésének bírálatánál nem kell külön felmlitenem a postára, távirdára s a vasuti forgalomra vonatkozó, valamint azokat a szerződéseket, melyek e forgalmat közvetlenül befolyásolják ugyan, de a kereskedelmi szerződéseknek alkatrészei vagy legalább tartozékai szoktak lenni, milyenek az állategészségügyi, hajózási, halászati, szerződések, vámkezelési egyezmények, forgalmi és tarifális kikötések. Ellenben nem meriteném ki tárgyamat, ha meg nem emlékezném azokról a külön egyezményekről, a melyek csak közvetett befolyást gyakorolnak ugyan az internationalis fogalomra, de lényegesen közre hatnak annak élénkítésére, megkönnyítésére s ezáltal a viszonyok egységesítésére. Ilyenek azok a pénzforgalmi, igazságügyi, iparvédelmi, munkásvédelmi, egészségügyi egyezmények, melyek a kereskedelmi szerződésektől egészen függetlenül szoktak megkötetni s rendszeren több állam hozzájárulásával jönnek létre. Azt a célt szolgálják ezek a szerződések, hogy azonosítva a viszonyokat, vagy az illetéktelen versenynek vegyék elejét, milyenek az iparvédelmi s a munkásokra vonatkozó szerződések, vagy pedig megkönnyítsék a nemzetközi érintkezést, milyenek a pénzforgalmi és igazságügyi egyezmények. Kétségtelen, hogy akár szerződéseken, akár pedig csak azonos intézkedéseken alapuljanak ezek a megállapodások, lényegesen megkönnyítik a nemzetközi érintkezést s ez által eléggé meg nem becsülhető előnyeivel járnak az egész közgazdaságnak. Internationalis positiónk erősítésére szolgál tehát, ha lehetőleg elősegítjük ezeket az egységesítési, azonosítási törekvéseket s első sorban a monarchia két állama között tartom szükségesnek, hogy

az említettekhez hasonló s általában a gazdaságra kiható intézkedéseket lehetőleg azonosítsák. Ezt követeli az a szoros viszony, mely a monarchia két állama között van, azok a kötelékek, azok a számtalan látható és nem látható szálak, melyek a két állam gazdaságát összekötik s minden irányban átszöve, a világgazdaságban egy gazdasági alakulattá teszik.

Ez a valóság képezte mai előadásomnak is kiindulási pontját, ez vezetett annak egész fonalán. Főöslegesen tartottam annak bizonyítgatását, hogy a bennünket összekötő szálak megszakítása csak mindkét résznek nagy mérvű károsodására vezetne, s adott tételként vettem alapul, hogy fenntartott államjogi helyzetünk és cselekvési jogunk sértetlen megóvása mellett gazdasági viszonyunk fennmaradjon. Sőt gazdaságpolitikai indokokra támaszkodva igyekeztem bizonyítékát szolgáltatni annak, hogy ezt a viszonyt idő előtt is meg kellend ujitanunk, lehetőleg hosszabb időre szabályoznunk.

A világgazdaság fejlődése mind nagyobb érvényre látszik juttatni azt, hogy a nemzetközi viszonyokban csak nagy gazdasági egységek képesek igazán helyt állani, érdekeiket valóban érvényre juttatni. S a nagyhatalomnak az a criteriuma, hogy saját súlyával és erejével képes érdekeit megóvni, a legújabb történelmi tanulságok szerint is inkább látszik érvényesülni a gazdasági, mint a szorosán vett politikai téren, mert úgy szólván ennek is amaz szabja meg irányát.

Egymásra utaltságunk mellözhetetlen szükségét vonom le ezekből következtetéskép, s hogy ezt az egymásra utaltságot valóban megértjük, átérezzük és kövessük is, tanuságként s boldogulásunk előfeltételeként. S azért, midőn megköszönöm szives figyelmöket, avval fejezem be előadásomat, vajha avval csak egy kis mértékben is hozzájárulhattam volna ezen egyetértés megerősítéséhez.

Wekerle Sándor.

Az ipartörvény revisiója. II.

A szabadság, melyet gazdasági téren az individualisticus rendszer követel, leghevesebb küzdelemre ad okot a technikai fejlődés következtében nagygyá lett iparos életben a munkásviszonyok terén. A feltétlen szabadság, azaz az az elv, hogy a munkás és a vállalkozó teljes szabadsággal állapíthatja meg a munkaviszony feltételeit, legtöbb esetben oda vezetett, hogy a vállalkozó egyoldalúan állapítja meg a munkafeltételeket és a munkás gazdasági helyzetében kénytelen a reá nézve leg-súlyosabb feltételekbe is beleegyezni, különben munka nélkül marad és családjával együtt nyomorba jut. A szabadság előnye tehát nagy részben elveszett a munkásnál és tisztán a vállalkozó javára szolgál. A gazdasági szabadságban leginkább kifejlődött Anglia volt az első ország, mely gyári törvényeiben korlátozta ezt a szabadságot és állami ellen-örzés alá vette a munkások ügyét; és minél jobban halad a capitalis-mus az ipar terén, annál jobban fejlődik a munkások érdekében az állam beavatkozása, sőt legújabb időben nemzetközi úton fejlesztik a munkaviszony szabályozását, kiindulva abból a szempontból, hogy a nemzetközi versenyben a munkaviszonyok egyenlőtlen rendezése ne nyújtson előnyöket a munkásaival rosszabbul bánó nemzetnek, hanem legyenek a munkások érdekében kívánatosaknak tetsző korlátozások és rendszabályok minden művelt nemzetnél egyenlőek.

Tagadni nem lehet, hogy törvényhozásunk a munkáskérdésben a nyugati nemzetekkel szemben nem haladt egyenlő lépésben. Nem szabad azonban feledni azt, hogy a sajtószabadság és a nálunk törvényes alap nélkül is szokásos egyesülési szabadság (illetőleg az egyesületek alakulásánál és működésénél szokásos hatósági eljárás, melynek jellege az, hogy az egyesületek alakulásánál nagy nehézségeket nem tesz, és működésüket majdnem teljesen ellenőrzés nélkül hagyja), a munkások szakszervezeteit erősen fejlesztette, és hogy a munkások ezen szakszerveze-tük által oly befolyást nyertek a munkaviszony szabályozására, mely majdnem odafejlődött, hogy a munkaviszony feltételeinek megállapítá-sánál sok iparágban a munkások az erősebb fél és pedig annyival is inkább, mert a munkásszervezetekkel szemben a vállalkozók vagy nem szervezkedtek, vagy szervezetük legtöbb esetben az összetartozandóság-ban sokkal gyöngébb, mint a munkásoké. Ebből magyarázható, hogy a vál-

lalkozók köréből is az ipartörvény módosítását követelik, de oly irányban, mely a munkások hatalmát megszorítsa és a strike, a boycott, a sabotage, az amerikázás és másféle hatalmi eszközök korlátozására vezethetne.

Törvényhozásunk a munkásviszonyok terén eddig is intézkedett, habár természetesen a német vagy részben az osztrák és az egészen más természetű és más talajon felépült francia vagy angol törvényhozással szemben (nem említve az egészen socialisticus ausztráliai törvényhozást) nagyon elmaradtunk; másrészt azonban törvényhozásunk a munkásviszonyok terén is ma már oly intézkedéseket tartalmaz, melyek más országokkal szemben kiválnak és ha eredményükben nem tűnnek fel vagy nem hatnak úgy, a miként az lehetséges volna, hazai viszonyaink hátramaradottságából magyarázható.

Az 1884. évi ipartörvény egyik legszebb fejezete a tanonczügy. E téren megelőztük a külföldet és ha ez a fejezet az életben nem vált be úgy, a miként az alapgondolata szerint lehetséges, annak oka igazán első sorban hazai közművelődésünknek nem megfelelő fejlődése és másrészt a hatóságoknak s maguknak az érdekelt iparosoknak nagy közönye, mely a törvény szigorú intézkedéseit nyűgnek és terhes kötelességnek tekinti, mely alól lehetőleg szabadulni kell.

Ipartörvényünk szerint minden iparos tarthat tanonczot (59. §.) kivéve ha a hatóság a tanoncztartással járó kötelességek meg nem tartása miatt az iparostól a tanoncztartási jogot megvonta (160. §.) és az az iparos, ki valamely képesítéssel járó ipart azon az alapon üz, hogy más iparról mutatta ki képesítését az előbbeni iparban (45. §.); a tanonczszerződést az iparhatóság előtt kell megkötni (60. §.); az iparhatóság a tanonczokról lajstromot vezet (77. §.); az iparhatóság havonként kiküldöttje által meggyőződést szerez magának a tanonczok magatartásáról (78. §.), a tanoncz köteles a tanoncz-iskolába járni, s ezt a hatóság kellően ellenőrzi; a tanviszony megszűntével az iparhatóság bizonyítványt állít ki (66. §.). Minthogy pedig a hatósági teendőket, a tanonczügyet illetőleg a képesítéshez kötött mesterségeknél az ipartestületek végzik: a kézműves iparosok kezében fekszik első sorban a tanonczképzés sorsa. Ha mindezekhez vesszük, hogy törvényünk kötelezi a tanonczot, hogy mindaddig, a mig tanoncz, a számára külön felállított tanoncz-iskolát látogatni köteles és a látogatásra való időre nézve elrendeli, hogy az a munkaidőbe beszámíttassék és a tanoncz mesterére rója azt a terhet, hogy az iskolába járásra ügyeljen: a tanonczügy szervezésénél oly messze menő állami és hatósági beavatkozást látunk, melyet más törvényben hiába keresünk.

A midőn ipartörvényünk a tanoncz általános oktatásáról így gondoskodik, egyuttal intézkedik a tanoncz-iskolákról is. Elrendeli, hogy

minden község, melyben legalább 50 tanoncz van, köteles tanoncz-iskolát felállítani (80. §.); ezen iskolák támogatására szolgál, a mennyiben a község a költségeket sajátjából nem tudná fedezni, az ipartörvény alapján befolyó díjakból és büntetéspénzekből alakult iparalap, vagy a közoktatási minister részéről utalványozott összeg. A törvény ezen intézkedése alapján van ma (1911) 583 ipari tanoncz-iskola 2.843 osztálylyal, 2.224 rajzcsoporttal, a közismereti tantárgyakat 2835 tanító, a rajzot 1.587 rajztanár tanítja; az ipari tanoncz-iskolába 113.174 tanoncz jár; ezek az ipariskolák évi költsége 2,463.484 K, melyhez a közoktatási minister 425.832 K és az iparoktatási alap 193.664 koronával járul; ugyancsak e törvény alapján létezik ma 114 kereskedelmi tanoncz-iskola 320 osztálylyal, 496 tanítóval összesen 7.641 tanonczczal; a kereskedelmi tanoncz-iskolák évi költsége 316.998 K, mihez az állam 45.610 koronával járul.

Tagadhatlan, hogy ezen iskolák nagy része az elemi oktatás anyagával foglalkozik, mert a tanulóanyag oly csekély előképzettséggel jön az iskolába, hogy például 20% számára előkészítő osztályokat kellett létesíteni; ez azonban a közoktatási törvénynek most már 44-ik évében első sorban ezen törvény végrehajtásának hiányából ered; de mindenestre még így is előny, hogy vagy 20—22.000 analfabeta az ipari iskolákban nyeri az írás és olvasás mesterségét. Tagadhatlan továbbá az is, hogy az iskolák közül még igen sok a tulajdonképpeni szakismeret helyett csak az általános közismeretet, az olvasás, írás és számolás mesterségét terjeszti. De nem tekintve azt az előnyt, mely ezen elemi ismereteknek e körökben való terjesztésében áll, már ipari szempontból nagy jelentőségű, hogy a rajztanítás nagyban folyik és nagyobb városokban a szakiskolák és az iparosok csoportok szerinti beosztásával a szakoktatás elég sikerrel folyik.

Ipartörvényünknek az iparos tanonczokra vonatkozó része ellen tényleg nincs is sok elvi kifogás. Sok oldalról azt kívánják, hogy iparostanoncz csak az lehessen, a ki az elemi iskola 4 osztályát végezte, mások azt kívánják, hogy legalább 14 éves legyen. Mindkét irány — ha helyes okból indul is ki, — az élet gyakorlatát szem elől téveszti. A ki tudja, hogy inasnak a gyermeket legtöbb esetben azért adják, hogy a szülői ház gondjain és terhein könnyítsenek és hogy a gyermek minél előbb szerezzen valamit, az nem nehezítheti meg a tanoncz-felvétel föltételeit. És nem kell felejtetni azt, hogy tanoncz-hiánnyal állunk tulajdonképpen szemben, még pedig ez a hiány általánosan érzett — nem csak nálunk, hanem nyugati országokban is jelentkező — jelenség. Egyrészt panaszkodni a tanoncz hiánya miatt és másrészt megnehezíteni a tanoncz fölvételét valóban nem helyes dolog.

Egy további követelmény az, hogy a tanonczokkal való munkálko-

dás korlátoztassék. Ismételten előforduló esetek mutatják, hogy egyes vállalkozók az olcsóbb tanoncz-munkát a felnőtt segédek drágább munkájával szemben aránytalanul használják s így versenytársaikkal könnyebben versenyezhetnek. Ez okból a tanonczok számát a segédekhez törvényben kívánják szabályozni. Elvben az efféle korlát ellen kifogást nem lehet tenni, habár a collectiv szerződések már is kiterjeszkednek e kérdésre és korlátozó intézkedéseket tartalmaznak.

A mesterek részéről az az óhaj is merült fel, hogy a tanonczok tanidejük befejeztével segédképesítő vizsgálatot tegyenek le. Mindaddig mig az efféle vizsgálatok társadalmi úton juttatnak érvényre, azaz mig a mesterek közt meg van az erkölcsi erő, hogy csak vizsgázott tanonczot fogadnak segédnek, a mit a mai törvény alapján is tehetnek, nem lehet ellenezni az efféle óhajokat, de törvénynyel elrendelni, milyen segédet vagy munkást fogadjon fel valaki, ez a munkamegosztás mai korszakában anachronismus.

Végül tankörökben kívánatosnak mondják, hogy törvény szabja meg azt, hogy a tanonczoktatás nappal és nem az esti órákban, mikor a tanonczok már a napi munkálkodás által fáradtan jönnek iskolába történjék. Ez a megokolt kívánság mindenesetre figyelemre méltó, de a törvény 83. §. szerint az iparhatóság állapítja meg azt, vajjon a tanítás a munkanapokon és vasárnaponkint a nappali vagy esti órákban tartassék-e, s így már a mai törvény megadja lehetőségét annak, hogy ez a kérdés hatóságilag rendeztessék. Eddig a nappali oktatás részben az érdekelt iparosok ellenszenvén hiúsult meg, kik a munkaidőben a tanonczokat nélkülözni nem akarják, legtöbb esetben azonban a nappali oktatás azért nem volt keresztülvihető, mert a tanoncziskolák számára azok a termek, helyiségek, sőt tanítók szolgálnak, melyek és a kik az elemi és középiskoláknál vannak alkalmazva. Ha valahol, úgy e kérdésnél áll az, hogy a jobb a jónak ellensége. Nehéz e fontos kérdésben ridegen törvényhozási intézkedést követelni, ha csak nem akarunk törvényt, mely a helyzet nehézségei mellett papiroson marad.

A tanonczügy nehéz és sok bajjal járó kérdés. Megoldása, illetőleg a mostani viszonyokhoz való alkalmazkodása nem törvényhozási, hanem társadalmi utra tartozik, és a tanoncz-otthonok intézménye szép kezdetnek jelentkezik, melynek fejlesztése az iparosok, hatóságok és a kormány jóindulatától függ.

Ha így a tanonczügy körül az 1884. évi ipartörvény még a mai viszonyoknak is teljesen megfelel, nem lehet ezt mondani a többi alkalmazottakra nézve. Itt az idő haladása és a socialis érzés kifejlődése ma már nagyobb állami közbenjárást követel. Ipartörvényünk az alkalmazottakra nézve kimondja azt az elvet, hogy a munkaviszony föltéte-

lei a munkaadó és a munkás szabad egyezkedése állapítja meg (88. §.); kiindul tehát az individualisticus irány azon alapelvéből, hogy közgazdasági téren mindenki teljesen függetlenül szabad elhatározása szerint teszi azt, a mit legjobbnak talál. Csakhogy ez az elv a capitalismus korszakában nem felel meg eszményi céljának; a capitalisticus korszakban a munkaviszony megállapításánál a munkaadó a munkással szemben többnyire az erősebb fél s ez okból a munkafölttételek nem szabad egyezkedés útján, hanem a munkaadó dictálása folytán keletkeznek; a munkás szabadsága csak odáig terjed, hogy vagy elfogadja a nélküle megállapított feltételeket, vagy nem; de ez utóbbi esetben munka és kereset nélkül marad. Azért, ha a munkaviszony szabad egyezkedés tárgya, a capitalisticus korszakban a törvényhozásnak kell gondoskodnia arról, hogy az egyezkedő felek gyöngébb része, a munkás, az erősebb (a munkaadó) által oly föltételekkel ne terheltesék, melyek nem csak a humanismussal ellenkeznek, hanem a munkás osztály jólétét és fejlesztését gátolják.

Ipartörvényünk e tekintetben már tartalmaz némely intézkedést. Így kimondja, hogy a munkaadó segédjétől (munkásától) munkát csak oly mérvben kívánhat, mely a munkás testi erejének és alkotásának megfelel. A munkaadó köteles időt engedni arra, hogy a munkás vallása ünnepnapjain az isteni tiszteletet látogathatja (89. §.). Megtiltja azt, hogy gyárakban 10 évnél fiatalabb gyermekek alkalmaztassanak és 12 évnél ifjabbakat csak hatósági engedélyvel lehet alkalmazni. A 14 évnél fiatalabb munkások munkaidejét legföljebb 8, a 14—16 évesekét 10 órára szabja meg, és a fiatal munkások éjjeli munkáját 6 órára korlátozza. (117. §.). A fiataikorú munkásokra nézve elrendeli, hogy a 16 évet még be nem töltött munkások vagy éppen nem, vagy csak bizonyos föltételek mellett alkalmazhatók azon iparágakhoz tartozó gyárakban, melyek egészségteleneknek vagy veszélyeseknek nyilvánítatnak (116. §.). Elrendeli, hogy minden munkás délben egy, délelőtt és délután fél-fél órai munkaszünetet élvezzen (117. §.). Megköveteli, hogy minden gyáros köteles gyárában saját költségén mindazt létesíteni és fenntartani, a mi tekintettel az ipari üzlet és telep minőségére a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgál (114. §.) és ebből a szempontból a gyárak időnkénti megvizsgálásáról intézkedik (121. §.). A nőket szülés után négy hétig szerződésileg kötelezett munkájuk alól fölmenti, még pedig a szerződés megszűnése nélkül (116. §.) A truck-rendszert tilalmazza, midőn elrendeli, hogy a gyáros a munkás bérét köteles készpénzben kifizetni, árúkat és szeszes italokat neki nem hitelezhet (118. §.) és érvényteleneknek nyilvánítja azokat a megállapodásokat, melyek szerint a munkások szükségleteiket bizonyos eladási telepekből megsze-

rezni, vagy bérük egy részét más célokra, mint a munkások sorsának javítására fordítani köteles volna (120. §.).

A munkaviszony rendezése szempontjából az ipartörvény meghonosította a munkakönyvet (99. §.), ezt a munkakönyvet az iparos a munkábalépés alkalmából a munkástól átveszi és a munkás alkalmazását a munkakönyv bemutatásával legkésőbb két hét alatt az iparhatóságnak bemutatja (103. §.); mindaddig, míg a munkás munkában áll, a munkakönyvet az iparos megőrzi, a munkából kilépéskor pedig a kilépést az iparhatóságnak bejelenti és a munkakönyvet a munkásnak átadja (106. §.). A hatóság a munkaviszonyban beálló minden változást a munkakönyvben igazolja és egyúttal a munkakönyvekről vezetett lajstromba feljegyzi (107. §.). A munkakönyvben ugyan a szolgálati viszonyra vonatkozó adatokat pontosan ki kell tölteni (104. §.), de a munkás erkölcsi magaviseletére és minősítésére vonatkozó megjegyzéseknek vagy jeleknek helye nem lehet (99. §.), ezzel kívánt az ipartörvény az ú. n. fekete listák ellen intézkedni és meggátolni azt, hogy a munkások saját munkakönyvükben szolgáltatassák a további alkalmaztatásuknál való figyelmeztető és megróvó megjegyzéseket.

Gyárakban a munkások kellő ellenőrzése szempontjából megkívánja a törvény, hogy a munkásokról rendes jegyzék vezettessék, melybe minden munkás nevét, születésének évét és helyét, foglalkozását és bérét feljegyezni kell és ezt a jegyzéket az iparhatóság bármikor megtekintheti (112. §.). A munkások védelme szempontjából minden műhelyben munkarendet kell kifüggeszteni, melyet az iparhatóság láttamoz. A munkarendbe fel kell venni a dolgozó személyzet különféle osztályzatát és foglalkozását, jelesül a nők és gyermekek alkalmazásának módozatát; a munkaidő tartamát; a leszámolás idejére és a munkabér kifizetésére vonatkozó határozatokat; a munkásokkal való bánásmódot megbetegedés vagy szerencsétlenség esetére; a munkarend áthágására szabott pénzbírságokat; a fölmondás határidejét és azokat az eseteket, melyekben a szerződési viszony azonnal felbontható (112. §.).

Az ipartörvény a munkások egyesülési jogáról hallgat. Szabályozza az önálló iparosok egyesülését és megengedi, hogy az ipartársulatok tagjai közé a segédek és gyári munkások is felvehetők (149. §.), de nem tartalmaz intézkedéseket a munkások egyesületeiről s így ezek az ipartörvény keretén kívül állnak. A strikekérdés is csak mellékúton van érintve. Ugyanis a törvény 162. §. szerint: összebeszélések, melyekkel:

- a) az iparosok azt célozzák, hogy üzleteik félbeszakítása vagy a munkások elbocsátása által ezeknek terhesebb föltételeket szabjanak, különösen bérüket leszállítják;
- b) vagy melyekkel a munkások oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér

megadására kényszerítsék s általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki; c) úgyszintén mindazon egyezmények, melyek által azoknak támogatása czéloztatik, a kik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak vagy azoknak károsítása, a kik azokkal szakítanak: jogérvénynyel nem bírnak. Az ipartörvény a striket és lockont-ot nem tiltja, csak az összebeszélők egymáshoz viszonyát jogsegélyben nem részeseíti, sőt az által, hogy elrendeli: mihelyt ily összebeszélések az iparhatóság értésére jutnak, megszüntetésükre békéltető-bizottságot alakítson (163. §.) törvényes voltukat elismeri és csak a strike-ok alkalmából előforduló kényszereszközöket tiltja, a ki ugyanis ily összebeszélések és egyezmények létesítése, terjesztése vagy foganatosítására a munkaadókat, illetőleg a munkásokat szabad akaratuk érvényesítésében, fenyegetés vagy tetteges bántalmazás által akadályozza vagy akadályozni törekszik, 300 forint erejéig terjedhető pénzbüntetéssel és 30 napig terjedhető elzárással büntethető (164. §.).

A munkásügy rendezéséről szóló ezek az egyéni szabadságot korlátozó intézkedéseket 1884 óta három törvény egészíti ki: a vasárnapi munkaszünetről szóló 1891 : XIII. t.-cz. — az ipari és gyári alkalmazottaknak a baleset elleni védelméről és az ipari felügyelőről szóló 1893 : XXVIII. t.-cz. — és a nők éjjeli munkájáról szóló 1911. évi XIX. t.-cz. Mind a három törvény az állami beavatkozást korunk mai socialis felfogása alapján azon az alapon érvényesíti, a miként ezt a nyugoti előrehaladottabb országok teszik.

Az ipartörvénynek a munkásviszony feltételeinek szabad rendezési jogát a vasárnapi munkára nézve lényegesen megszorította az 1891. évi XIII. t.-cz. az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről. Ez a törvény szabályul állítja fel, hogy vasárnapokon, valamint Szent István király napján az ipari munkának szünetelnie kell (1. §.), a szünetelés reggeli 6 órától kezdődőleg 24 óráig, de legalább a szünnapot követő 6 óráig tart (2. §.). A szünetelés alól kivételt képez az üzleti helyiségek és berendezések tisztán tartásához és helyreállításához szükséges munka (1. §.); továbbá a kereskedelmi minister felhatalmaztatott, hogy rendeletben határozza meg azon iparnemeket, melyeknél azért, mert az üzem félbeszakítása lehetetlen vagy a folytonos üzemben tartást a fogyasztó közönség vagy a közforgalom igényei vagy valamely hadászati vagy egyéb közérdek, jelesen ipari indokok feltétlenül megkövetelik, az ipari munka vasárnapokon is végezhető (3. §.).

A törvény ellen két oldalról nyilatkoztak követelések. Egy részt az ipari és kereskedelmi érdekek utaltak arra, hogy az évnek bizonyos szakaszaiban a vasárnapi munkát épp úgy az üzleti viszonyok, mint a közönség érdekei megkívánják; így gyors romlásnak kitett cikkek feldolgozásánál; bizonyos ünnepeket megelőző vasárnapokon pl. mind-

szenteken a sirok diszitására való cikkek árúsítása, Karácsonykor és újévkor az ajándékot kereső és megrendelő közönség érdekében az előző vasárnapokon a munkát meg kellene engedni; leltározás céljából az üzleti év zárásakor a két vasárnapon a leltár készítésével megbizott munkája meg volna engedendő. Nagyobb üzletekben és intézeteknél az ú. n. inspectios szolgálatra nézve a vasárnapi szünetelést fel kellene függeszteni. Igaz, hogy mai törvényünk mindezekben az esetekben megadja a miniszternek a hatalmat, hogy kivételes intézkedéseket tegyen, de éppen az, hogy minden egyes esetben ministeri intézkedést kell kérni és várni, képezi az üzleti világ panaszát és sokkal jobbnak tartaná, ha a törvény közvetlenül intézkednék.

Ezzel szemben jelentkeztek követelések, melyek éppen a ministeri hatalmat kívánják korlátozni és éppen abban látják a törvény hiányát, hogy a ministeri önkényre bizza a vasárnapi munkaszünet sorsát. Munkás körökben pedig az a kívánság merült fel, hogy a vasárnapi munkaszünet ne 24 órában, hanem 36-ban állapitassék meg, vagyis kezdődjék szombat este 6 órától és tartson hétfő reggel 6 óráig.

Ezek a kívánságok képezik anyagát a vasárnapi szünetre vonatkozó törvény revisiójának. Fontos kérdések, melyek azonban új törvényt már azért sem követelnek, mert a mai törvény keretében megoldhatók, igaz csak ministeri rendelettel, de épp ily az élet számos viszonyaira vonatkozó ügyben a rendeleti út sokkal kedvezőbb mint a rideg és nálunk csak nehézkesen megváltoztatható törvény. A rendelet bármikor mással helyettesíthető, törvényhozási intézkedés csak nehezen érhető el.

A nők éjjeli munkájának eltiltásáról szóló 1911: XIX. t.-cz. nemzetközi egyezménynek következménye. E szerint esti 10 órától kezdve reggeli 5 óráig nőt ipari munkában rendszerint foglalkoztatni nem szabad. Az ipari munkánál alkalmazott nőnek tizenegy órai megszakítás nélkül tartó éjjeli munkaszünetet kell adni. (1. §.) E szerint nők ipari munkában reggel 5-től este 6-ig, reggel 6-tól este 7-ig, reggel 7 órától este 8-ig, reggel 8-tól este 9-ig és reggel 9 órától 10 óráig, azaz 13 órán át foglalkoztathatók; természetesen az ipartörvény által kiszabott összesen 2 órai munkaszünetekkel, s így munkaidejük 11 órára van korlátozva.

Ezen szabály alól a törvény 3 kivételt tesz. Megengedi, hogy hatósági engedélyvel az iparvállalat a 11 órai éjjeli munkaszünet helyett 10 órai szünetet adjon, de ez a kivétel egy évben összesen 60 napra vehető igénybe. (3. §.) Ennél a kivételnél az este 10 órától reggel 5 óráig tartó éjjeli munkaszünet fennmarad.

A második kivétel gyors romlásnak kitett cikkek feldolgozásánál tehető; a kereskedelmi minister ugyanis rendelettel megengedheti a nőknek éjjeli munkáját, de azzal a korlátozással, hogy az éjjeli munka csak 10 órán át tarthat és a nők összes munkaideje egy-egy héten csak 66 órára terjedjen. (4. §.)

A harmadik kivétel rendkívüli esetekre vonatkozik, olyan előre nem látható munkálatoknál, melyeket erőhatalom vagy elemi csapás által okozott üzemmegszakítások megelőzése vagy megszüntetése vagy balesetek elhárítása céljából haladék nélkül kell végezni. Ez esetben a nőket éjjeli munkára is szabad alkalmazni, de úgy hogy 24 órában szünetek beszámítása nélkül legfeljebb 13 órán át dolgoznak, minden 6 óra után egyszerre vagy részletekben legalább egy óra munkaszünetet élvezzenek és minden 24 órában legalább 10 órai szünetet kapjanak; csapatváltásnál hetenkint az éjjeli csapat felváltandó. (5. §.)

Meg kell jegyezni, hogy ez a törvény ipartörvényünkkel bizonyos tekintetben ellenkezik, a mennyiben az ipartörvény a nappali munkát reggel 5-től esti 9 óráig szabja meg (117. §.), holott a nők számára esti 10 órától reggeli 5 óráig honosittatik meg az alkalmazás tilalma.

A berni egyezmény folytán így törvényhozásunkba átvett elvek most ugyan csak a nőkre vonatkoznak, de mindenesetre kihatással lesznek a munkásügyre általában, nemcsak azért, mert mindenütt ott, hol nők férfiakkal együtt alkalmaztatnak, az időbeosztás a különböző alkalmazottak szerint lényegesen eltérő a munka folytonossága szempontjából sem lehet, de különösen azért, mert a törvényhozás a munkásviszonynak jövőben való rendezésénél nem mellőzheti az általa most már elfogadott elveket s kivált a fiatal munkások ügyénél tekintetbe kell vennie a vázolt időmeghatározást.

Az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőkről szóló 1893 : XXVIII. t.-cz. az ipartörvényben foglalt elvi intézkedéseknek bővebb kifejtése; ugyanazt az elvet állítja föl, mint az ipartörvény (114. §.). Eltérő intézkedései, hogy az iparfelügyelők ellenőrzési jogát és kötelességét szorosan meghatározza és kiterjeszti mindazon gyárokra és ipartelepekre, melyekben elemi (gőz-, gáz-, víz-, szél-, hő-, electromos-) erő által hajtott erőgép van alkalmazva, vagy melyekben, bár erőgép nem működik, de legalább husz alkalmazott rendszerint foglalkozik (15. §.). A törvény ezzel a gyár fogalmát akarta meghatározni. Egy további új intézkedés az, hogy büntetés terhe mellett kötelezi az alkalmazottakat, hogy ők „a munkaadó által a vállalat üzeme körül az élet, testi épség és egészség biztosítása érdekében tett intézkedésekhez alkalmazkodni, illetve az e tekintetben mérvadó rendszabályokat megtartani és teljesíteni tartoznak (2. §.). Végül lényeges intézkedés az, hogy az iparfelügyelők teendői közé sorolta az iparfejlesztést is, sőt utóbb kormányintézkedéssel még a kazánvizsgálat is az iparfelügyelet körébe jutott.

Az ipari felügyelet mai rendszere ellen lényegében nem lehet sokat mondani; nagyjában megfelel az a nyugati országok viszonyainak és ha az ipari felügyelet felszabadíttatik a működési köréhez nem tartozó

iparfejlesztés és kazánvizsgálat teendőitől és így több ideje lesz tulajdonképeni célját, a munkások védelmét szemmel tartani, működése sikeresebbé tehető. Sok panasz merült fel egyrészt az iparosok köréből a túlságos követelések miatt, melyeket néha az iparfelügyelők tesznek; de e tekintetben a gyakorlat és az a körülmény, hogy az iparfelügyelők intézkedései a rendes iparhatóságok döntése elé vihetők s így egész a ministeriumig kerülnek, az esetleges túlhévből kívánt intézkedések ellen orvoslást nyújt. Másrésztől épp az iparfelügyelők panaszkodnak arról, hogy az iparhatóságok részéről nem nyernek kellő támogatást s így működésük sok esetben a kívánt eredményre nem vezet. Felmerült az az eszme, hogy a felügyeleti és tanácskozási jog mellett az iparfelügyelők a hatósági intézkedés jogával is láttassanak el. Nem említve azt, hogy a külföldi gyárfelügyelet sem bir végrehajtási hatalommal, nálunk egyelőre gondolni sem lehet arra, hogy az amúgy is sok oldalról ellenőrzött és rendszabályozott ipari vállalatok az iparfelügyelőkben egy újabb intézkedő hatóságot nyerjenek. Az iparfelügyelet fő feladata az atyai gondoskodás és tanácsadás. Törekednie kell, hogy a munkásvédelem első sorban a vállalkozó meggyőződéséből és saját érdekében történik és csak ha ebbeli működése sikertelen, nyuljon a másikkhoz, mely abban áll, hogy a törvényt, mely az iparos és a felügyelő fel-fogása szerint nem egyenlő módon talál magyarázatot, az illetékes hatóság hajtsa végre. Az iparfelügyelet ebben a szellemben a mai törvény szerint áll és fejleszthető.

A munkaviszony és a munkáskérdés kétségtelenül több tekintetben törvényhozási rendezést követel, habár nem lehet tagadni, hogy épp e téren igen sok kérdés épp most van a társadalmi forrás állapotában és még nem alakult ki annyira, hogy a törvény rideg határozataival megoldást nyerhetne.

A munkaviszony alapját jövőre is a szabad egyezkedésnek kell átengedni, csak hogy a szabad egyezkedést a munkás védelme szempontjából nagyobb korlátok közé kell szorítani, mint eddig. Egyik korlát vonatkozik a munkaidőre. A nők tekintetében máris elfogadtuk az éjjeli munka eltiltását és ha nem is ily világosan, de közvetve a 11 órai maximális munkaidőt, miután az éjjeli munkaszünet egyfolytában 11 óra és a munka közben nyújtandó munkaszünetek együttvéve 2 óra. A nők tekintetében még csak a szülés előtti négy hetet is szabaddá kell tenni, akkor a női munkásokkal szemben egyelőre el volna érve az a helyzet, mely a nyugati nemzeteknél szokásos.

Több a teendő a fiatalkori, azaz a 16 évnél fiatalabb munkásoknál. Ezekre mindenekelőtt ki kellene terjeszteni a nőkre vonatkozó intézkedéseket. Ausztriában a gyárakban a 14 évnél fiatalabb munkás

munkaideje 8 órára van korlátozva, egyéb korlát a munkaidőre nincs. Németországban a 14 évnél fiatalabb munkaideje 6, a 14—16 éveseké 10 órára van szabva. A mi viszonyaink közt a 14 évnél fiatalabb munkás idejét 8 órára és a 14—16 évesekét a nőikkel egyformán lehetne szabályozni.

A felnőtt munkások munkaidejére nézve külön intézkedés alig szükséges. Az eddigi állapotok e tekintetben vtsszásságokra nem igen mutatnak. Ausztriában ugyan a 11 órás idő van előszabva, de a ministeriumnak jogában áll ezt az időt meghosszabbítani. Németországban ellenkezőleg a törvény nem szabja meg a munkaidőt, hanem fölhatalmazza a szövetségtanácsot arra, hogy oly üzemekben, melyekben a munkaidő túlhosszúnak látszanék, az időt korlátozza. Nálunk a szakszervezetek gondoskodnak arról, hogy túlhosszúra ne nyuljon a munkaidő.

A munkaidő tekintetében még a munkaszünetek szabályozása föl-
említendő. Ebédidőre mulhatlanul szükséges az 1—1^{1/2} órára terjedő szünet. Mennyiben szükséges az u. n. reggeli és ozsonnai fél órasi szünet, ez vitás kérdés és a ma fennálló törvényes intézkedés még a munkások részéről is szükségtelennek találtatik. Legczélszerűbb az az intézkedés, hogy hat óránál egyfolytában tovább tartó munkaidőnél fél-
órasi munkaszünet adandó.

A szokás meghonosította már, hogy szombaton a munkaidő 2—3 órával előbb szünjék meg; semmi akadály, hogy e tekintetben törvény is mondja ki ezt a kívánalmat.

A szerződés korlátozása fenntartandó az u. n. trukrendszer szempontjából is; eddigi törvényünk e részben elég szigorú; sok esetben nehézséget képez épp a munkások érdekében azon intézmények felállításában, melyek elhagyott vidékeken a munkások élelmezése és háztartása érdekében a gyárosok által tervbe vétetnek. A törvényben meg kell adni a lehetőséget ily intézmények létesítésére, melynek a munkásokra vonatkozó hátránya minden tekintetben mellőzve leend, mihelyt felállításuk- és kezelésükhöz a munkásoknak bizonyos befolyás biztosittatik.

A szerződési szabályozás korlátozása a bérfizetésre és módozataira valamint az ezzel kapcsolatos levonásokra terjesztendő. Irányul szolgál itt az, hogy a munkás bérét lehetőleg egészen készpénzben, életviszonyaihoz képest hetenkint vagy havonkint kapja és a törvény szerint megengedhető levonásokról pontos tájékoztatást nyerjen. Az a kérdés, vajjon a törvény szabja-e meg a bér legkisebb összegét, vagy állapítsa meg azokat a módozatokat, melyek szerint bizonyos iparágakban és vidékeken a legkisebb bér a munkás életviszonyainak megfelelően meghatározottassék: nálunk még megoldást nem igényel. Ausztráliában ez iránt

más törvény intézkedik és az utolsó nagy szénstrike alkalmából az angol törvény is a bérminimum álláspontjára állott; nálunk egyelőre a collectiv szerződések szabályozzák ezt a kérdést, törvényhozási intézkedésre iparunk fejlődése még nem követel.

A felmondási jog sem hagyható egészen az egyezkedés szabadságára; e részben a mai ipartörvénynek azon határozatai, melyek a munkásnak jogot adnak, hogy bizonyos reá nézve sérelmes esetekben a munkából azonnal kiléphet, már is helyes intézkedéseket tartalmaznak; a felmondási jog szabályozásánál még azt az elvet is érvényre kell juttatni, hogy a felmondási idő a munkás javára rövidebb nem lehet, mint a milyent a munkaadó a maga részére kikötött.

A munkásügy rendezésénél a munkakönyv intézménye követel megfontolást. Mai törvényünk az ipari segédeknel és a gyári munkásoknál a munkakönyvet követeli, a kereskedelmi segédeknel pedig nem. A munkakönyv a rend kedvéért és a munkások ellenőrzése okából honosított meg. Hátránya, hogy mind a hatóságnak, mind az iparosnak sokkal több dolgot ad, mint a mennyi előnnyel jár az ezen könyv alapján, netán nyerhető felvilágosítás. A művelt nyugati országok (Ausztria kivételével) már rég elvetették ezt a rendszert. Németország legújában a fiatal munkások részére honosította meg és pedig abból a jól megfontolt okból, hogy a munkakönyv útján a hatóság könnyebben ellenőrizhesse a fiatal munkások védelmére elrendelt törvényes intézkedéseket. Fontos ok a munkakönyvek további fentartására alig hozható fel. A gyáros amúgy is köteles munkásairól pontos jegyzéket vezetni és ezt a hatóságnak bármikor bemutatni, s így a netán rendőri szempontból szükséges ellenőrzés e jegyzékek alapján bármikor gyakorolható. A munkakönyv elestével megszűnik a munkások részéről támasztott az az aggály, hogy a vállalkozók az ú. n. fekete listákra használják a munkakönyveket, habár már mai ipartörvényünk eltiltja azt, midőn mondja, hogy a munkakönyvben a munkás erkölcsi magaviseletére és minőségére vonatkozó megjegyzéseknek vagy jeleknek helye nem lehet. (99. §.) A munkakönyv elestével a munkásnak meg kell adni azt a jogot, hogy munkaviszonyának befejeztével bizonyítványt követelhessen, a melyben az eltöltött munkaidőről igazolványt nyer és csak az ő kívánatára soroltatik fel munkabére és esetleg munkaképességéről kedvező nyilatkozat.

A munkarend megállapítását gyárakban már a mai törvény rendeli el és megköveteli, hogy a hatóság azt láttamozza; a törvény szerint a láttamozás bizonyos megvizsgálásra is ad jogot, mert a törvény felsorolja azt, hogy mit kell a munkarendnek okvetlenül tartalmaznia és kimondja azt, hogy a munkarend nem tartalmazhat semmi olyant, a mi a törvény rendelkezéseivel ellenkezik. (113. §.) Ha így a munkarend

intézményét jövőre is fentartandónak tartjuk, létrejövetele és módosítása tekintetében a munkások befolyása biztosítandó. A munkások érdeke is az, hogy gyárakban kellő rend legyen, és így értelmességük és belátásuk a gyári rend megállapításánál, esetleg a kebelükből választott küldöttség útján igénybe vétessék. Ezzel a gyár vezetése felelősség érzetében nem szenved sérelmet, mert a munkarend alkotásánál és módosításánál a munkások befolyása csakis a meghallgatásig terjed és ha a munkások részéről tett megjegyzéseket és módosításokat a vállalat elfogadhatóknak nem találja és okait a láttamozó hatóságnál kifejti, a mennyiben a munkarend törvényelleneseket nem tartalmaz, úgyis láttamozandó. A munkásoknak befolyása az efféle meghallgatás útján bizonyos tekintetben erősíti a munkarend irányadó hatását; a munkások saját maguk által hozott szabályzatnak tekintik, de egyúttal kifejezik őszinte nézeteiket az általuk esetleg el nem fogadható pontokra nézve is és így alkalmat adnak a vállalat vezetőjének arra, hogy a munkások igényeit figyelembe vegye és ha csak komoly okok nem szólnak ellene, saját érdekében meg fogja hallgatni kívánságaikat. A munkásoknak ily közreműködése bizonyos tekintetben egy lépés a társadalmi béke felé, mely a gyáriparban nagyon is szükséges.

A szolgálati viszony szempontjából a mai törvény nagy hiánya az, hogy az összes alkalmazottakra egy és ugyanazokat az intézkedéseket írja elő, pedig 1884 óta az ipar és kereskedelem terén a magántisztviselők, a technikai szakemberek egész serege jelent meg, kikre a segédek és gyári munkásokról szóló intézkedések legalább sok esetben elégtelenek. Már az 1884. törvény érezte azt, hogy nem minden alkalmazott egyenlő; így a kereskedelmi segédek és a fontosabb teendőkkal megbízott segédekre nézve a munkakönyvet nem tartja szükségesnek (99. §.); míg az ipari segédekénél és a gyári munkásoknál a felmondási idő egy hét, kereskedelmi segédekénél 6 hét, a fontosabb teendőkkal megbízott iparos vagy kereskedősegédekénél, jelesen a nagy iparvállalatokban vagy gyárakban vagy kereskedői üzletekben, mint könyvelők, pénztárnokok, üzletvezetők, utazók, raktárnokok, stb. alkalmazottakra nézve 3 hónap. (92. §.) Ámde a magántisztviselők és a kereskedelmi alkalmazottak időközben számos viszonyban egészen más irányú fejlődést mutatnak, mint a gyári és ipari munkások. Egy külön osztálylyal állunk szemben, melynek szolgálati viszonya a többi munkásokétól lényegesen különbözik, s így törvényhozási rendezése is külön útra tartozik. Ausztriában 1911-ben hoztak külön törvényt, Németországban már 1900-ban novellával rendezte a technikai és fontosabb teendőkkal megbízott alkalmazottak viszonyát s ott is erős mozgalom indult meg a magántisztviselők viszonyának külön rendezése iránt. Ezen általános kívánság elől nálunk sem szabad kitérni, annál kevésbé, mert

nagy vállalataink érdekében is áll, hogy a már tisztán a bíróságok belátásától függő állapot, kellően szabályoztassék. A kereskedői alkalmazottak részéről a záróra rendezése tárgyában folytatott agitatio is megköveteli a törvényhozási intézkedést. —

A munkásügy nagy jelentőségű kérdései a collectiv szerződés, az egyesülési jog és az összebeszélések törvényhozási szabályozása nem csak nálunk, hanem a nyugoti országokban is állandó tárgyát képezik a politikai és az irodalmi törekvéseknek. Nálunk ezeket a nagy jelentőségű kérdéseket a munkások szakszervezete érlelte meg; fejlődésük nálunk is még nem jutott annyira, hogy végleges rendezésüket törvényben ajánlani lehetne. Egyes jelenségeit mindazonáltal nem csak hogy lehet, de viszonyaink közt kell is rendezni.

A collectiv szerződést ki kell emelni a mai kétes jogi helyzetéből, melyben a bíró belátásától függ az, vajjon jogérvényesnek tekinti-e vagy sem. A collectiv szerződést, ha az írásban megkötött, és valamely a törvény által kijelölt hatóságnál letéteményezett, jogerősnek kell nyilvánítani, a mi nem zárja ki annak a kimondását, hogy netán törvényellenes pontozatai érvényteleneknek tekintessenek. A collectiv szerződés határozatai a szerződő munkás- és munkaadó csoport valamennyi tagjára, még a szerződés megkötése után belépő tagokra nézve is kötelezők és a munkarendet ép úgy, mint az egyéni szerződéseket abban az irányban módosítják, hogy a munkás helyzetét rosszabbá nem tehetik. Azt a kérdést, vajjon a szerződő csoportok anyagi felelősséggel bírnak-e a szerződés teljesítésére, azaz érvényesíthető-e a collectiv szerződés a munkaadó-csoport részéről a munkás csoport ellenében és viszont: ezt az anyag fejlődésének mai álláspontjában törvénnyel még szabályozni nem lehet. A collectiv szerződések fejlődése ezentúl is a szakszervezetek és a munkaadó szövetségek hatalmában bírja jövőjét és ha a törvényhozás jogérvényüket elismeri, a munkaviszony békés alakulására nagy hatással lesz.

Az egyesülési jog ma törvényben a munkások egyesületei és szervezetei tekintetéből szabályozva nincsen. Az önálló iparosok és kereskedők egyesüléseire többrendbeli törvényeink vannak. Az ipar és kereskedelmi kamarákról szóló 1868 : VI. törvényczikk az önálló iparosok és kereskedők törvényes és hivatalos szervezetéről gondoskodik; az ipartörvény az ipartestületekben kötelező társulatokat ismer és ezenkívül szabályozza az önként alakuló egyesülési alakokat (V. fejezet) és megengedi, hogy az ipartársulat tagjai közé a segédek és gyári munkások is fölvehetőek (149. §.), de a segédek és gyári munkások külön egyesüléseiről szó nincsen. Ma a munkások egyesületei és szakszervezetei épp úgy kezeltetnek, mint az egyesületek általában, s miután az egyesülési

jog törvény által még szabályozva nincsen, a kormány rendeleti úton intézkedett és az engedélyezés képezi ma az egyesülési jog alapját.

Munkásviszonyaink ma még annyira nem fejlődtek, hogy törvényes képviselőtükről esetleg munkás kamarák felállításáról vagy az ipar és kereskedelmi kamaráknak munkás kamarai osztályáról gondoskodni kellene. Egyáltalában nagyon vitatható kérdés, célszerűek-e az efféle törvényes képviselők. Munkásaink körében ezek az eszmék nem bírnak talajjal és valószínűleg nem is törekszenek az efféle képviseltetésre vagy szervezetre. Egészen más kérdés az, hogy a munkások önként alakuló egyesületei vagy a miként nálunk most már szokásos elnevezéssel ismerjük, szakszervezetei a rendelkezési állapotból a törvénnyel szabályozott állapotba helyeztessenek. Tisztában kell azonban lenni azzal, hogy a törvény a munkás szervezetekkel szemben csak az egyesülési szabadság elvén állhat; a munkásügynek és magának az ország gazdasági jólétének ma nem használunk azzal, ha a szervezeteket működésükben állami vagy rendőri beavatkozással gátolni vagy törekvéseiket akadályozni akarjuk. Németország példája megtaníthat rá, hogy szigorú törvények és üldözések ki nem sodorják a munkásügy fejlődését és csak arra vezetnek, hogy a munkásokat erőszakoskodásra és a törvények megszegésére ösztönözzék. A miként az önálló iparosok társulatai szabadon alakulhatnak és rendőri ellenőrzés nélkül működhetnek, épp úgy legyen ez a munkások társulatainál vagy a szakszervezeteknél is. Az egyesületi szabadság természetesen nem jelenti azt, hogy törvénnyel tiltott cselekményeket ily szakszervezet útján büntetlenül el lehetne követni, például államellenes vagy 'osztálygyűlöletre vezető mozgalmakat rendszeresíteni. Az egyesülési szabadság éppen a törvénytiszteletnek a föltételeiben gyökerezik és abból indul ki, hogy állami és rendőri beavatkozás nélkül juttatja érvényre az egyesület saját tagjainak előnyére a törvények által biztosított jogokat. Az egyesülési szabadság tehát nem a jogfelforgatás, hanem a jogfenntartás és a jogfejlesztés kereteiben valószínű meg és épp ezért körülhatárolandó az az eshetőség is, melyben az egyesülési szabadság alapján létrejött társulatokba vagy szakszervezetekbe az állam beavatkozhat, sőt a társulat feloszlását is elrendelheti. Az állam kötelessége a szabadságot korlátok közé szorítani, ha az az állam érdekeit fenyegeti vagy veszélyezteti s épp ezért az egyesülési jog törvényhozói szabályozásánál tisztába kell hozni azokat a határokat, melyeknél az állam az egyesülési szabadságot korlátok közé szoríthatja; vezérelvül szolgáljon mindig az, hogy a szabadság e téren csak ott szűnjék meg, a hol a büntetőtörvény uralma kezdődik. Politikai okok vagy hatalmi okok mellőzendők, mert ezeket hosszú időn át amugy sem lehet erőszakkal érvényre juttatni. A munkásosztály ma

politikai tényező; ezt leendő törvényhozásunk nem ignorálhatja, ezzel számolni kell, ezt semmivé tenni nem lehet.

* * *

A munkásviszonyok legkényesebb pontja — törvényhozási szempontból — a strike és a vele kapcsolatos jelenségek, a boycott, zár alá helyezés, az amerikázás, passiv resistentia, a sabottage. Itt a munkaadók és a közönség köréből hangzik fel az a követelés, hogy a munkásviszonyoknak ezen veszélyes hajtásai törvény útján szabályoztassanak. Csak hogy könnyű ezt kívánni, de miképp és mely irányban szabályozhatók ezek a jelenségek. Eltiltani és büntetni ezeket a jelenségeket, mint teszi azt törvényhozásunk a strikera nézve a mezőgazdasági munkásoknál, azt a kifejlett szakszervezetek mellett lehetetlenség. Még a mai törvényes intézkedéseket sem igen lehet érvényesíteni. A munkaszerződésnek a strike-kal járó megszegése ma kártérítési jogot adna az iparosnak, pedig az efféle jogot alig lehet érvényesíteni; az ipartörvény 159. §. szerint „azon segédet vagy gyári munkást, a ki munkájából jogtalanul kilép, az iparhatóság visszahozattathatja, kötelessége teljesítésére szoríthatja, sőt ezen felül még 20 ftig terjedhető pénzbüntetéssel büntetheti,“ azonban a törvénynek ez az intézkedése annyira keresztülvihetetlennek bizonyult strike alkalmából, hogy a kereskedelmi ministerium — igaz törvényellenesen — rendelettel kimondta azt, hogy strikeoknál ne alkalmazzák.

Büntető intézkedéseink a strike szempontjából ma a következők: az ipartörvény 164. §. szerint a ki a strike létesítése, terjesztése vagy foganatosítása céljából a munkaadókat vagy munkásokat szabad akaratuk érvényesítésében fenyegetés vagy tetteleges bántalmazás által akadályozza vagy akadályozni törekszik, a mennyiben a büntető törvények szerint súlyosabb büntetésnek helye nem volna, 100 frtig terjedhető pénzbüntetéssel és 30 napig terjedhető elzárással büntethető.“ Büntető törvényünk 177. §. pedig hat hónapig terjedhető fogházzal bünteti azt, a ki a munkabér felemelése vagy leszállítása végett valamely munkás vagy munkaadó ellen erőszakot követ el, azt szóval vagy tettel bántalmazza vagy erőszakkal fenyegeti,“ továbbá azokat, „a kik gyárak, műhelyek vagy azon helyiségek előtt, a hol munkások dolgoznak, vagy a munkaadó, munkavezető lakása, illetőleg tartózkodási helye előtt összecsoportosulnak a végett, hogy a munka megkezdését vagy folytatását megakadályozzák vagy pedig a munkásokat a munka elhagyására bírják.“ Hatásuk ezeknek az intézkedéseknek nem volt, mert a büntető eljárás természetes lassúsága az ítélkezést, sőt sok esetben a tárgyalást oly időben végezné, a mikor a strike-on túl vagyunk és senki sem szereti a multak sebeit újra megújítani.

A strike-ot megtiltani ma lehetetlenség; épp oly lehetetlenség a strike kitörését feltételekhez kötni vagy lefolyását szabályozni. Ily föltétel volna az, (a mi több állam törvényében elrendeltetett és Millerand francia kereskedelmi minister striketörvényjavaslatában is szándékba vétetett), hogy a strike-ra alkalmat adó vitás kérdés előbb az e célból szervezett bíróság által megítélendő és csak ha az ítélet a strike-ra készülőknek nem megfelelő, lépjen életbe a strike. Az intézkedésnek alapgondolata mindenesetre strikemérséklő, mert először időt enged mindkét félnek, hogy meggondolva a strike következményeit, még kellő időben békés úton egyenlítik ki viszályuk okait; de másodszor időt enged a vállalkozónak, hogy a strike hatása ellen védekezzen és ügyeit akképp rendezze be, hogy legkevesebb kárral bírja ki a strike-ot. Az eszme gyöngéje azonban az, hogy ha a felek bármelyike magát az intézkedésnek alávetni nem akarja, kényszerítő módon való alkalmaztatása majdnem lehetetlen. Meggondolandó, nem volna-e tanácsos a strike-ok békés lebonyolítására alkalmas bíróságokról gondoskodni, a melyek elé a vitakozó felek ügyeiket hozhatnák. Ebben az értelemben némileg gondoskodott már mai ipartörvényünk, mikor a 163. §-ban mondja, hogy „mihelyt a strike az iparhatóság értésére jut, megszüntetésére békéltető-bizottság alakítását rendeli el, illetőleg a testülethez tartozó iparágaknál a testület békéltető-bizottságát eljárásra utasítja.“ Az iparfelügyelőről szóló 1893. évi XXVIII. t.-cz. 35. §. pedig mondja, ha ezen az ipartörvény 163. §-ban megállapított eljárás eredményre nem vezetne, a kereskedelemügyi minister a békéltető-bizottság megalakításával, illetőleg a felmerült egyenetlenségek békés kiegyenlítésével és megszüntetésével az iparfelügyelőt bizhatja meg.“ Ezt az eszmét kellene és lehetne tovább fejleszteni, esetleg állandó és előre kijelölt bíróság szervezésével, illetőleg ezen ügyeknek hozzája utalásával.

A strike erőszakos kitörését magát is megakadályozza az a szervezet, mely módot ad vitás kérdéseknek békéltetés és biráskodás útján való eligazítására. A collectiv szerződéseknek egyik célja, hogy ily békéltetés és biráskodás által elejét vegyék a viszályoknak. Ha ez a strike elhárítására a legcélszerűbb eszköz, úgy tisztában kell lenni azzal, hogy az efféle békéltető szervek csak akkor vétetnek igénybe, ha munkaadók és munkások bennük megbiznak. Ez a bizalom a munkásszervezetek és a munkaadó szövetségek megerősödéséből származik. Minél hatalmasabbak a munkás szakszervezetek és minél jobban fejlődnek a munkaadók szövetségei, annál ritkábbakká válnak a strike-ok, annál több vitás kérdést oldanak meg közös egyetértéssel és kölcsönös engedékenységgel. A törvényhozás föladata tehát a munkás szakszervezeteknek épp úgy, mint a munkaadók szövetségeinek fejlődését előmozdítani.

Az a félelem, mely a munkás szakszervezetekkel szemben oly gyakran felébred; az a vélemény, hogy a szakszervezetek közgazdaságunkban veszélyes intézmények; az a hiszem, hogy a szakszervezetek csak a munkások izgatására és munkaadók elleni ellenszenvre ingerelnek: félreismerése ezen társulatoknak. Az bizonyos, hogy a szakszervezetek a munkás jóléte érdekében a strike-ot, sőt a tömegstrike-ot is alkalmas fegyverül használják és épp ezért a strike szervezését feladatokul tekintik, strikepénztárról gondoskodnak, a strike folytán munkanélkül maradókat segélyezik, a striketörők ellen intézkednek, szóval a strike-ot működési körük egyik főrészeül tekintik. De ugyanezt teszik és kell tenniök a munkaadók szövetségeinek is; ők is a kizárást érdekeik megvédéseül fegyvernek használják; ők is gondoskodnak arról, hogy a kizárás folytán gazdasági hátrányba jutó munkaadótársaik kárpótlást nyerjenek; ők is szigorúan járnak el azokkal a társaikkal szemben, kik a kizárást vezető intézőség parancsait megszegik. Igaz, hogy nálunk legalább a munkaadók szövetségei a szakszervezetek hatásos működése folytán csak védekezés okából léptek életbe. Ez azonban korunk munkásviszonyainak physionomiáját nem változtatja meg. A capitalisticus szervezetben a munkások jogait csak szervezetek útján érvényesíthetik, és ennek természetes folyamánya az, hogy a munkaadók is szövetségekbe egyesüljenek. Ha ez a kétoldalú szervezet elég erős: akkor az ellentétes érdekek számára fognak találni alkalmas intézményt és csak végső esetben nyulnak a háború fegyveréhez, a strike-hoz és a kizáráshoz. Az eddigi tapasztalatok bizonyítják, hogy a strike ellen alkalmazott minden törvényhozási intézkedés célját tévesztette; ezt igazolja Angolország, Franciaország és Németország példája. A társadalmi béke e téren az egyesülési szabadság mellett még legjobban elérhető. A midőn azonban ezt az elvet kívánjuk törvényhozásunkban érvényesíteni, tisztában vagyunk azzal, hogy a munkás és munkaadó érdeke a capitalisticus gazdasági rendszerben teljes békére soha sem jut. Az érdekellentéteket e téren összhangzásba hozni lehetetlen s mindig meg fog újulni a harcz, mihelyt a kibékülés után az újabb előnyökhöz a harczoló felek hozzászoktak. A folytonos evolutio, vagy a jobbra való törekvés meg van a munkásban is, és a miként a vállalkozók vállalataik érdekében minden technikai újítást a legnagyobb mohósággal meghonosítanak: úgy igyekszik a munkás is a maga számára mindig nagyobb és nagyobb előnyöket szerezni és ha ma béremelést, jobb elhelyezést, kisebb munkaidőt ért el, már holnap újabb béremelésről, újabb gyári rendszabályokról és rövidebb munkaidőről gondolkozik és ennek elérésére törekszik. A társadalmi béke munkaadó és munkás közt olyan, mint az az örök béke, melyet ma a nemzetek a felfegyverkezés folytonos gyarapításában biztosítanak.

Ha így a strike ügyében az egyesülési szabadságot és a szabadság teljes fejlődésének biztosítását tűzzük ki leendő törvényhozásunk feladatául, ezzel természetesen nem mondjuk azt, hogy a strike és a szabad egyesülés joga korlátokat nem ismer, és hogy strike és szakszervezet útján bárminő eszközöket szabad alkalmazni. Az általános jog azon elvét, hogy más szabad akaratának teljesítésében kényszerrel gátolni, másnak becsületét, testi épségét vagy vagyonát sérteni tilos, a munkásügy szabályozásánál sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A strike-kérdéssel kapcsolatosan ismételtén fölmerült az a kérdés, vajjon a közügy érdekében nem kellene-e a közérdekű vállalatok működését a strike-ok hatása ellen megvédeni. Annyi bizonyos, hogy vasutak, a posta, a táviró, a telefon, a központi világítási telepek, a gáz és villamos telepek csak rövid ideig tartó szünetelése óriási zavart, kellemetlenséget, sőt veszélyt okoz főképp nagy városokban. A nagy vasuti strike-ok, melyek újabb időben nálunk, Belgiumban, Olaszországban, Franciaországban és Angolországban kitörték, irodalmi téren is erős mozgalmat indítottak meg és az efféle strike-ok közvetlen behatása alatt gyors törvényhozási intézkedést szoktak követelni. Törvényjavaslatok készülnek is a közérdekű vállalatoknak sztrájk elleni megóvásáról, de tárgyalásuk nem igen halad előre és egy országban sincsen még elvileg szabályozva e kérdés. A megoldás nehézsége itt is abban fekszik, hogy törvényben kellene megállapítani azt, miképp egyenlítették ki az a viszály, mely munkás és munkaadó közt a munkaviszony feltételei körül felmerülhet; mindaddig, míg ez a pont nem oldható meg másképp, mint kölcsönös egyetértéssel, mindaddig a közérdekű vállalatok is ki lesznek téve a strike-nak. Egyébiránt közérdekű vállalatok rendszerint az állam, községek kezelésében állanak, vagy ha magánvállalatok, szoros összeköttetésben vannak az állammal vagy a községekkel s így reájuk nézve a sztrájk megelőzéséről tényleg külön ítélkező bíróságról lehetne gondoskodni, mely legalább a vállalatra nézve kötelező döntést hozhatna s így sok esetben a strike kitörését elhárítaná.

A strike segédeszközei: a boycot, a zár alá helyezés, az amerikázás, a passiv resistentia és a sabotage közül tulajdonképpen csak a sabotage ellen lehet törvényt nyel intézkedni. A sabotage ugyanis munkanyagban vagy gépekben és szerszámokban való szándékos rongálás abból a célból, hogy a vállalat rendes működésében szenvedjen; ez ma is büntény, jövőre sem maradhat büntetés nélkül. De a bosszantásnak többi eszközei nehezen foghatók meg mai jogi fogalmaink által és a jogfejlémények kereteibe sem igen foglalható be.

A boycotnál valamely üzletet rendes vevői mellőzik és így éreztetik az üzlet tulajdonosával, hogy olyas valamit tett, a mi eddigi összeköt-

tetésben levő feleinek vagy legalább egy részének nem tetszik. Miután az, hogy valaki valamely üzletben nem vásárol, magában véve még nem büntetendő cselekmény, de magánjogilag tekintve kártérítési igényt nem ad: ezen egyes cselekménynek sok oldalról való megnyilatkozása sem válik bünténynyé vagy kártérítési igényre alkalmas jelenséggé. Miután tehát a boycot magában véve nem tiltható, a boycotra való ösztönzés vagy uszítás sem szabályozható. Természetesen tilosak maradnak a boycotra való ösztönzés azon cselekményei, melyek megszólásban, becsületsértésben, fenyegetésben vagy erőszakban megnyilatkoznak, de ekkor is nem mint a boycottal kapcsolatos tények, hanem mint megszólás, becsületsértés, fenyegetés vagy erőszak.

Körülbelül azonos a boycottal, sőt legtöbb esetben annak is nevezik, a zár alá helyezés, a midőn a munkások a kijelölt vállalkozónál munkába nem állanak. Itt sem található fel a büntetendő szándék és így nem tiltható.

Még nehezebb a helyzet az amerikázásnál. Ha a munkás szándékosan kevesebbet dolgozik, mint a mennyit megerőltetés nélkül rendszerint birna, ezt nevezik amerikázásnak (ca' canny-nak). Az amerikázással szemben a munkaadó legfeljebb a munkásnak fölmondás nélküli elbocsátással élhet, ha igazolni tudja, hogy a munkás tényleg kevesebbet dolgozik, mint ereje megengedi és a rendes munkás szokott; de akár büntetni a munkást, akár kényszeríteni jobb munkára, talán a hatóság útján nem lehet. Itt a törvény hatálya megszűnik; az amerikázás ellen csak társadalmi úton, csak a békés viszony nevelése és fenntartásával lehet segíteni, hatalmi szó, törvényhozási intézkedés hiábavaló.

A passiv resistentia ellen hasonlóképp nem lehet törvényhozási ellenszert alkalmazni; a passiv resistentia éppen abban áll, hogy minden alkalmazott szigorúan csak annyit, de nem többet tesz, mint a mennyit a szabályok szerint tennie kell; ebből azután oly késedelem áll be, mely a szokásos üzletet megakasztja. A strike ezen előkészítő eszközénél is tapintatos elővigyázat és békülékeny hangulat az, a mely célra vezet.

Végig tekintve az ipartörvény fő elveit, azzal fejezhetjük be értekezésünket, hogy a szabadság elve az, mely a mai capitalisticus gazdasági rendszerben a vállalkozás terén irányadó, hogy a szabadsággal individualisticus módon való visszaélések ellen az egyesülési szabadságot minél jobban fejleszteni, és hogy az elszigetelten álló munkást állami beavatkozással munkaerejében a capitalisticus hatalom visszaélései ellen biztosítani kell.

Matlekovits Sándor.

Malmi többtermelés, beviteli jegyek és a gazdák.

I.

Valamikor az őrlési forgalomnak nem volt nagyobb ellensége, mint a magyar gazdatársadalom. Nagyrészt ennek a gazdatársadalomnak állandó támadásai okozták az őrlési forgalom megszüntetését is. Azonban nem telt bele egy évtized és a magyar gazdavilág fölfogása olyan változáson ment keresztül, hogy most már a gazdák nagy része is hajlandó volna elfogadni, a mit azelőtt elvetett magától. Példa rá, a többi közt, az Omke többtermelési enquetjén egy gazdának ilyen nyilatkozata: „Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ránk gazdákra nézve milyen előnyös volna, ha újból behoznák (t. i. az őrlési forgalmat). A fehérliszt nálunk nem kell. A korpa, a takarmányliszt, a barnaliszt az, a mi szegény népünknek kell. Az által, ha kimenne a fehérliszt, a barnaliszt és a korpa itt maradna, itt maradna a munkabér is. Az őrlési forgalom helyreállítása életkérdés ránk nézve.“

A vélemények ilyen megváltozása után lényegesen közelednek egymáshoz az agráriusok és mercantilisták s velük együtt a közvélemény is nagyrészt osztozik abban a fölfogásban, hogy:

1. az őrlési forgalom teremtette Magyarország vámkülföldi lisztkivitelét;
2. eltörlése pedig elsorvasztotta ezen kivitelünket és hogy ennél fogva:
3. föltámasztásától egyrészt fehérliszt-feleslegeink levezetését, másrészt korpatermelésünk, valamint kenyérlisztünk szaporítását remélhetni.

A gazdavilág felfogásának ez a megváltozásához, melynél érdekesebb jelenség újabb gazdasági életünkben alig található, a kulcsot az 1. és 2. alatti tételek története szolgáltatja. Csakhogy ezen tételek elsejét soha senki sem vizsgálta és csak a másodikból való visszakövetkeztetésnek köszöni létét. Viszont ezt a második tételt soha senki sem bizonyította. Állítólagos igazságának alapja a szüntelen hangoztatás. Ha az ismétlés gyakorisága igazsággá bélyegezhet egy állítást, akkor nincs ennél megingathatatlanabb igazság. De, ha az igazság nem lehet el a tényekkel való megegyezés nélkül, akkor bátran fölvethető a következő kérdés: lehetséges-e, hogy az őrlési forgalom eltörlése idézte elő a vámkülföldi kivitel hanyatlását, holott ugyancsak fennállása is a vámkülföldi lisztkivitel hanyatlását okozta. Ez utóbbit ugyanis ugyanannyi joggal állit-

hatni, mint az előbbit. Mert ha az őrlési forgalom megszűnésének és a kivitel hanyatlásának időbeli coincidentijából a kettőnek okozati összefüggését meg szabad construálni, akkor miért ne legyen szabad, ugyan csak a vámkülföldi kivitel hanyatlásának ténye és az őrlési forgalom egyidejű fennállása között ugyanolyan okozati összefüggésre következ tetni. Ezt a kérdést azonban eddig nem vetették fel soha és sohasem kutatták, mi volt a helyzet az őrlési forgalom előtt. Arra, hogy valóban az őrlési forgalom eltörlése okozta a kivitel pusztulását, egyéb bizonyítékot, mint magát a hanyatlás tényét, nem hozták fel. De, ha a vizsgálatot kiterjesztették volna a régebbi korra, lehetetlen lett volna észre nem venni, hogy a vámkülföldi kivitel hanyatlása az őrlési forgalom fennállása alatt is már nagyon erős volt, tehát nem az őrlési forgalom eltörlésével kezdődött, ergo nem is lehetett ennek következménye.

II.

Magyarországnak eddig legnagyobb lisztkivitele a vámkülföldre volt: 1883-ban 1,599.000 q és 1888-ban 1,592.000 q. Az őrlési forgalom előtti 9 év átlagos kivitele pedig 1,371.000 q. Ezzel szemben az őrlési forgalom idejére eső évtized legnagyobb kivitele 1896-ban: 1,188.000 q volt, átlagos exportja pedig 955.000 q. Ebből megczáfolatlanul kiderül, hogy az állítólag kivitel fejlesztő vagy kivitel előidéző őrlési forgalom fennállása alatt a kivitel nem hogy emelkedett, hanem ellenkezőleg átlag évi 416.000 q-val csökkent. Sőt az őrlési forgalom utolsó (igaz, hogy csonka) évében a kivitel 818.000 q-ra hanyatlott, ellenben a következő három évben, tehát az őrlési forgalom eltörlése után magasabb volt, ú. m.: 1901-ben 840.000 q, 1902-ben 960.000 q, 1903-ban pedig 933.000 q. Tehát ha őrlési forgalom és kivitel közt egyáltalában okozati összefüggés construálandó, csak azt lehetne mondani, hogy az őrlési forgalom fennállása csökkentőleg, eltörlése meg emelőleg hatott. S mégis ország-világ az ellenkezőre esküszik.

Herzfeld Frigyes is a Közgazdasági Társaság legújabb kiadványában „A drágaság“ azt mondja (362. l.) az őrlési forgalom eltörléséről, hogy „ezen elhibázott rendszabály elsősorban csökkentette a liszt kivitelét külföldre“ és ezen elhibázott rendszabály romboló hatásának kimutatására az az őrlési forgalom beszüntetése előtti és utáni 4—4 év adatait állítja szembe, de nem a kiviteli adatokat (ettől óvakodik, mert hisz ezek a tételének éppen ellenkezőjét bizonyítják, hanem a budapesti malmok üzleti eredményét). Ide vonatkozó adatai azonban nem állhatnak meg a tényeken alapuló kritika előtt. Tévedésektől ugyan senki sem mentes és fájdalom jómagamat is ugyan abban a kötetben megjelent tanulmányomban néhány — bár a lényegét nem érintő, de azért nagyon bántó —

számbeli baleset ért; csakhogy Herzfeld egyszerűen imaginarius számokat produkál, melyek a helyes számoknak még közelébe sem esnek. Ennek bizonyítékául egymás mellé állítjuk az ő adatait és a fővárosi statisztikai hivatal correspondáló adatait: a budapesti malmok osztaléka ugyanis Herzfeld szerint, a fővárosi statisztikai hivatal szerint

	%-ban	‰-ban
1896-ban	15·63	5·8
1897-ben	8·64	6·1
1898-ban	8·44	6·2
1899-ben	0·75	3·—
1900-ban	1·13	6·—
1901-ben	2·28	3·5
1902-ben	8·09	5·5
1903-ban	7·87	5·1
1905-ben	0·45	4·3

Elképzelhetetlen, hogy honnan kerültek elő ezek a képtelen százalékok. Kiszámítási hibák nem lehetnek, mert a forintokban, illetőleg koronákban közölt vonatkozó számok szintoly hamisak. Ilyen számokkal persze bármit könnyű bizonyítani, nem csak azt, hogy az őrlési forgalom előtti 8‰ kamatozásra az őrlési forgalom utáni 4·26‰ kamatozás következett, mint az eltörlés gyászos következménye. Tényleg azonban erre a 4—4 évre az osztalék átlag aránya 5·3 : 5, a miből persze nem lehet a Herzfeldéhez hasonló következtetéseket levonni. Herzfeld tanulmányában egyébként csaknem végig ugyan olyan hamisak, ha nem is a számadatok maguk, de a beállítások, mire azonban itten ki nem terjeszkedhetünk.

Az, hogy az őrlési forgalom eltörlésének három éven keresztül semmiféle kivitelcsökkentő hatása nem volt, az nem jön számba; ellenben az, hogy azután három évig valamivel gyengébb kivitel volt (átlag 682.000 q), azt kizárólag az őrlési forgalom eltörlésének hatásának tulajdonítsák. Hogy az őrlési forgalom egész évtizeden keresztül még az előző korszak átlagáig sem bírta a kivitelt emelni és hogy átlagban 416.000 q-val csökkenni engedte (miért nem inkább: csökkentette?), az nem csorbitja semmivel az őrlési forgalom nimbusát; ellenben az, hogy az eltörlése utáni közvetlen hat éven átlag 160.000 q-val csökkent a kivitel, az az őrlési forgalom hívei szerint czáfolhatatlan bizonyítéka az abolitio romboló hatásának! Arról nem is szólva, hogy a közkeletű felfogás szerint az új vámaera óta bekövetkezett teljes sorvadása a kivitelnek nem a felemelt vámok egyik mellékhatása, hanem egyes-egyedül az őrlési forgalom eltörlésében gyökerezik! *Difficile est satiram non scribere.*

III.

Az őrlési forgalom korabeli hanyatlás tényét az előbbieknél még teljesebb bizonyítás világitásába is állithatjuk. Hisz elképzelhető volna,

hogy a kivitel a maga egészében számszerű hanyatlás képét nyújtja ugyan, az egyes kiviteli relációk egybevetése azonban mégis az őrlési forgalom kivitelfejlesztő hatásáról tanuskodik. Így például elképzelhető, hogy bizonyos vámpolitikai rendszabályok hatása folytán az addig elfoglalt kiviteli területekről kiszorultunk, de ugyanakkor az őrlési forgalom segítségével más területeket hódítottunk meg, legalább megközelítőleg ugyanolyan arányban. Ez esetben a minusz-saldo mellett is jelentékeny activum állana fenn az őrlési forgalom javára. Ám alig volt kiviteli piacunk, a hol már az őrlési forgalom aerájában tért nem vesztettünk volna.

Nagybritanniába kivitelünk legnagyobb az őrlési forgalom előtti korszakban, 1888-ban és 1889-ben volt: 923.000 és 856.000 q.; átlag pedig évi 700.000 q. Ezt az átlagszámot az őrlési forgalom legerősebb éve 1896: 638.000 q. sem éri el, az őrlési forgalom idejének átlaga csak 500.000 q.

Németországi kivitelünk legerősebb 1882-ben: 310.000 q.; az őrlési forgalom előtti korszak átlaga: 170.000 q.; az őrlési forgalom idejének átlaga csak csekély emelkedést tüntet fel 191.000 q.

Franciaországba kivitelünk legnagyobb 1888-ban: 214.000 q.; őrlési forgalom előtti átlag: 144.000 q.; őrlési forgalom korszakában: 115.000 q.

Svájcz. Ide legtöbbet 1882-ben vittünk ki: 197.000 q.-t. Őrlési forgalom előtti átlag: 135.000 q.; őrlési forgalom idejében 30.000 q.

Hollandia és Belgium. Őrlési forgalom előtti évi átlag: 54.000 q.; őrlési forgalom idején: 20.000 q.

Tehát a németországi jelentéktelen emelkedést kivéve, mindenütt hanyatlást tapasztalunk az őrlési forgalom korszakában. Egyetlenegy terület van, a hol számbavehető, sőt hatalmas mértékben (96%-kal, átlag évi 2·4 millió q-ról 4·7 millió q-ra) emelkedik a kivitel, azonban ez a terület éppen az, a melynek forgalmából a kikészítési eljárás egészen ki volt kapcsolva, Ausztria.

Itt melleleg mindjárt le is szögezhetjük, hogy az a szintén közkeletű állítás, hogy az őrlési forgalom megszüntetése folytán a magyar malmok az elvesztett külföldi kivitelért kárpótlást keresve, annál nagyobb vehementiával Ausztriára vetették magukat, közelebbi megvilágításban meglehetősen túlzottnak tetszik s legalább is oda módosítandó, hogy ausztriai kivitelünknek az őrlési forgalom megszüntetése utáni elég jelentékeny emelkedése sem absolute, sem relative távolról sem tart lépést éppen az őrlési forgalombeli emelkedés tempójával. Az őrlési forgalom évtizedében ugyanis a kivitel Ausztriába 96%-kal = 2·3 millió q-val, az őrlési forgalom utáni évtizedben csak 1·3 millió q-val = 27%-kal

emelkedik. S e tekintetben különösen figyelemreméltó az a momentum, hogy mindjárt az abolito utáni első években (1901—1903-ban), a melyekben még nagyjában ugyanakkora vámkülföldi kivitelünk volt, mint az őrlési forgalom aerájában, az ausztriai kivitel már elérte azt a magasságot (6·1 millió q.), melyen túl a vámkülföldi kivitelnek úgyszólván teljes megszünése után sem emelkedett. Tehát a vámkülföldi kivitel elpusztítása és az ausztriai kivitel felszöktetése egyformán hamis vád az őrlési forgalom eltörlése ellen.

IV.

Hogy a magyar gazdák az őrlési forgalom kivitelátmasztó képességének, illetőleg eltörlése kivitelromboló hatásának legendáját minden felülvizsgáló kritika nélkül átvették hajdani ellenfeleiktől, a következőben leli magyarázatát: Mint harczaik tárgya az őrlési forgalom mindig a buzaár kérdése volt. A 90-es évek árdepressióját nyögve, az őrlési forgalom körül elkövetett visszaélések gyanussá s gyűlöletessé tették előttük ezt az intézményt és az árdevalvatio egyetlen kútforrását ebben kezdték látni. Így történt, hogy egész fennállása alatt s még azután is, az őrlési forgalom körül vívott csatákban mindig az volt a vitapont: lenyomja-e a buzaárakat vagy nem? És ellenfél és barát, állításban és tagadásban egyaránt túlozva jelentőségét, illetőleg oly jelentőséggel ruházva fel őt, mely egyáltalán nem rejlett benne, a buza egész áralakulását egyesegyedül ő neki tulajdonította. A mióta azonban az őrlési forgalom megszűnt és a gabonaár a hathatósabb vámvédelemben elég megbízható támaszt nyert, a gazdák látva, hogy az őrlési forgalom nem árproblema, vagy legalább nem olyan, mely őket közelről érinti, fogékonyakká lettek arra a suggestióra, hogy az őrlési forgalom tisztára az [export kérdése, olyan exporté, mely a malmoknak a finom liszt levezetése által használ, a nélkül, hogy a gazdáknak ártana, sőt a korpatermelés fokozása folytán csak előnyükre válik. Ekkép tehát az őrlési forgalom megszűnven aggályuk tárgya lenni, a gazdáknak eszükbe sem jutott, bizalmatlankodni azzal az új tétellel szemben, mely szerint az őrlési forgalom eltörlése a kivitel pusztulását vonta maga után, míg feltámasztása a kivitel felélesztését jelentené és nem forgott fenn ok, megvizsgálni e tétel helyességét, annál kevésbé, mivel látszat szerint e tétel első felét a megbírálatlan kiviteli számadatok, másik felét a németbirodalmi beviteli jegyek eredményei megerősítik.

V.

Az őrlési forgalomnak valamely formában való visszaállítása a közhit szerint finomlisztfeleslegeink levezetésére szolgálna. Hogy ezen feleslegeink keletkezése nem az őrlési forgalom eltörlésére vezetendő vissza,

az előbbi fejtegetéseken kívül még az is tanúsítja, hogy már az őrlési forgalom fennállása idején szüntelenül felhangzott a panasz „a beiföldön elhelyezhetetlen finomlisztkészletek“-ről. Tehát nem mai keletű bajjal van dolgunk. S ha mindegyre jobban kiélesedik a helyzet, eme sokszor kellemetlenül érezhető többtermelésnek valódi okait kutatni, talán nem egészen felesleges munka. És ennek kapcsán azt is nyomozhatjuk, mennyire jogosult az a panasz, hogy a malmok üzemreductiója folytán a korpatermelés a mezőgazdaság nagy kárára tetemesen csökkent.

Magyarország átlagos buzatermése volt:

$\frac{1882-1890}{34.2 \text{ millió q}}$	$\frac{1891-1900}{40.3 \text{ m. q}}$ (17.8% emelkedés)	$\frac{1901-1910}{43.7 \text{ m. q.}}$ (8.4% emelkedés).
---	--	---

A liszttermelésről megbízható statistikánk csak a budapesti malmokra vonatkozólag van. Ezeknek productiója volt:

$\frac{1882-1890}{4.2 \text{ millió p}}$	$\frac{1891-1900}{5.4 \text{ m. q}}$ (28.6% emelkedés)	$\frac{1901-1910}{6 \text{ m. q}}$ (11.1% emelkedés).
--	---	--

Azaz az ország termésének

(őrlési forgalom alatti) 6.1 millió q növekedésével párhuzamosan 1.2 m. q-val növekedett az ő termelésük és a további

(őrlési forgalom utáni) 3.4 q növekedésével párhuzamosan 0.6 millió q-val növekedett az ő termelésük, a mi azt jelenti, hogy a budapesti malmok az őrlési forgalom után az ország buzatermésének ugyanakkora hányadát dolgozták fel, mint az őrlési forgalom alatt, tehát arról, hogy talán termelésük arányában valami visszafejlődés állt volna be, beszélni nem lehet.

A vidéki malmok termelési statistikája nagyon fogyatékos. De nem igen távolodunk a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy termelésük az őrlési forgalom aerája előtt nem érte el a budapestiekét, az őrlési forgalom alatt egészben ugyanakkora mennyiséget öröltek fel, azóta pedig rohamos fejlődésükkel messze túlszárnyalták, úgy hogy a vidéki kereskedelmi malmok őrlése közel kétszer akkorára becsülhető, mint a budapesti malmoké. S e szerint az ország

liszttermelése . . .	$\frac{1882-1890}{7-8}$	$\frac{1891-1900}{10-12}$	$\frac{1901-1910}{15-18 \text{ millió q.}}$
átlag			

Ennyire becsülhetőek a lisztmennyiségek, melyek kereskedelmi forgalomba kerültek. De ezen hatalmasan megnövekedett termelés még nem jelentette azt a túltermelést, mely miatt annyit fejjajdultak, hanem csak a benne képviselt finomliszt mennyisége. Nagyjában számítva (0-2. sz. lisztet calculálva) a finomliszt termelése 40% arányban

az őrlési forgalom előtt körülbelül 3 millió q, az őrlési forgalom alatt 4—5 m. q, jelenleg 6—7 m. q-ra volna tehető. A finom liszt termelése azonban kettős tempóban haladt. A malomipar expansiója, a termelő-képesség hatalmas fokozása mellett a technikai haladás is jelentékenyen emeli. Míg az előtt ugyanis alig 40⁰/₀, sőt régebben még kevesebb volt a kivonat, a mostani tökéletesedett gépek s eljárások segítségével mind több finom lisztet sikerül kivonni, úgy hogy a 0—2 arányt (mutatis mutandis) már eléri, sőt néha meghaladja az 50⁰/₀-ot. Ehhez képest ma már 7—8·5 millió q-ra rugó, az őrlési forgalombelinek csaknem kétszeresét kitevő finomlisztproductionk van. Mérsékelt becslés szerint a technica haladása által elért termelési többlet 6—7⁰/₀, azaz körülbelül évi 1—1·2 millió q. Ez azt jelenti, hogy a technikai tökéletesedés egymagában több finom liszttel árasztja el a piacot, mint a mennyi a vám-külföldi kivitel eldugulása folytán itthon rekedt lisztmennyiség.

Ezen megállapítások világitásában betekinteni liszttermelésünk fejlődésébe és finomlisztfeleslegeink keletkezésébe, ha talán nem túlságosan nagy gyakorlati horderejű dolog, de mindenesetre helyesebb tájékozódáshoz segít. És legalább tudhatjuk, hogy nem a kikészítési eljárás kedvezményének hiánya folytán kénytelen a malomipar redukálni üzemét (mint a többtermelési enquete vámpolitikai előadója sokadmagával állítja) és hogy a reductiók nem a malomipar hanyatlásának tünetei, hanem ellenkezőleg a reductiók egy a régi kereteken erősen túlnőtt termelés biztosító szelepei.

VI.

Ha a malomipart a finomlisztfelesleg fojtogatja, a gazdákat viszont az állítólag a malomipar hanyatlása által előidézett kényszer-reductio folytán beállt korpagyártás csökkenése károsítja igen érzékenyen. A korpa termelése valóban csökkent,¹⁾ csakhogy ebben is a technica haladásának milyen szerepe van, igen világosan kiderül a budapesti malmok termelési statistikájából. Míg ugyanis az őrlési forgalom előtti és alatti években a korpa átlagban 21·5⁰/₀-a a felőrölt búzának, addig az 1900—1910-iki évtizedben csak 19⁰/₀, sőt az 1907—10-i években csak 18·25⁰/₀. Tehát nem a kényszerreductiók, vagy legalább nem első sorban azok, hanem a technica haladása csökkentette a korpatermelést, mint pl. eléggé

¹⁾ Jóllehet a Statistikai Évkönyv adatai ennek ellentmondanak, mert ezek szerint 1906 óta a korpatermelés emelkedett. csakhogy ezen adatoknak a Statistikai Hivatal előtt is ismert megbízhatatlansága mekkora, arra elég a többi közt az az egy példa, hogy 1910-ben ezen statistika szerint az eladásra és más célra őrlő malmok, tehát nagyobbára a primitív berendezésű malmok korpa- és liszttermelése együttesen 4,430.000 q-t tesz, ellenben a megőrölt búzájuk mennyisége csak 4,376.000 q, tehát 58.000 q-val kevesebb, mint a mennyi terméket belőle előállítottak!

illusztrál az, hogy 1896-ban a budapesti malmok felőrölt 8,285.000 q búzából 1,723.000 q korpát termeltek, ellenben 1906-ban 8,368.000 q búzából csak 1,611.000 q korpát és 1907-ben 8,297.000 q-ból csak 1,595.000 korpát. S ha már most a budapesti malmokon kívül a vidéki kereskedelmi malmok termelését is számba vesszük, a $2\frac{1}{2}$ —3% csökkenés 4—500.000 q kevesletet eredményez. Így látni, hogy a vizsgálatlanul elfogadott dogma, mely szerint az őrlési forgalom tartotta fenn a magyar vámkülföldi kivitel, az egész vonalon hamis irányba téveszt és útját állja, hogy a malomiparral vonatkozásban lévő jelenségek helyes összefüggését fölismerjük. Ám ha bajok orvoslására törekszünk, nem kell-e mindenekelőtt óvakodnunk, hogy az orvoslást helytelen diagnosis alapján kíséreljük meg.

VII.

Föltéve, hogy az őrlési forgalom még, vagy újra, functionálna, milyen hatása lehetne a fojtogató fehérlisztkészletek levezetésére és a korpa-hiány csökkentésére? Mekkora súlylyal esnék latba pl. egy millió métermázsás finomlisztkivitel?

Ha vámvisszatérítés mellett 1 millió q exportált liszt helyébe 1 millió q idegen búzát hoznánk be,¹⁾ abból a technica mai fejlettsége mellett minden esetre közel $\frac{1}{2}$ millió q fehérliszt állíthatnák elő. Ez egyértelmű a honi termelésnek ugyanakkora mennyiségű szaporításával. A millió q-nyi kivitel tehát csak félannyival könnyitene a túltermelés terhén. Effectusban egyenértékű a budapesti malmok egy havi finomliszt-termelésével, az ország egész malomiparára átszámítva egy általános 10—12 napi üzemreductióval. Az ezen bevétel révén szerzendő korpátöbblet pedig legfeljebb 2—240.000 q, semmi esetre sem megvetendő quantum, de vajjon az ország 4 milliónyi korpatermelése mellett csakugyan olyan életkérdéssé teszi az őrlési forgalmat, a melynek mielőbbi megoldását a gazdák is sóvárogva kell, hogy várják?

VIII.

Ez lenne 1 millió q-nyi vámrestitutiós kivitel hatása. Ekkora quantumot kivitelünk az őrlési forgalom fennállása tiz esztendejében mindössze négyszer ért el. Kérdés, vajjon a mai viszonyok között a vámvissza-

¹⁾ Kivitel és bevétel 100% egyenértékűséggel számítva. Minél kisebbre van a lisztegyenérték megszabva, annál jobban megkönnyíti a kivitel, de annál kevésbé felel meg a levezetés feladatának (pl. 75%-os hányad — közel 50% lévén a finomlisztnyeredék — a bevétel q-jaként csak 25 kg. tehermentesítéssel járna). A bevétel mennyiségével egyenes arányban áll a gazdák számára értékes korpátöbblet, de viszont nagyarányú búzabehozatali forgalom által könnyen veszélyeztetve látnák érdekeiket, mint buzaeladók.

téritiséses kivitel felélédése esetén lehetne ekkora kivitelre számítani? Közgazdasági rendszabályoknak hatását megjósolni vagy előre kicalculálni bajos dolog, mert hisz azoknak hatékonysága nagyon különféle tényezők találkozásától függ, a mit éppen ezen intézmény sürgetése körül figyelmen kívül hagyni szoktak. De azért nem teljesen megközelíthetetlen feladat és megoldásának bizonyos valószínűségi értéke lehet.

A vámvisszatéritiséses kivitt nálunk újabban rendszerint valami hasonlónak contemplálják, mint a minő a német beviteli jegyek intézménye. Vizsgáljuk tehát ennek hatását és lássuk, lehet-e ebből némi következtetéseket vonni a mi viszonyainkra?

Az utolsó 3 évben, mikor a német birodalom buzalisztkivitele a legnagyobb volt, ez kitett:

1909-ben	1,650.000 q-t	} átlagban 1,727.000 q.
1910-ben	1,904.000 „	
1911-ben	1,625.000 »	

Ez a mennyiség a 3 év átlagában a következő főbb kiviteli területekre oszlott el:

Nagybritannia	248.000 q.
Svájcz	473.000 »
Hollandia	288.000 »
Finnland	312.000 »
Dánia	262.000 »

A mint látni, egytől egyig Németországgal szomszédos területek, a melyekkel sűrű kereskedelmi összeköttetése van. Tehát ez a kivitel a lehető legkedvezőbb fuvarrelációktól támogatott szomszédos forgalomban bonyolódik le. Mi ilyféle szomszédos forgalmat lisztünk számára nem remélhetünk. A mi szomszédaink közül sem a Balkán országai, sem Oroszország, sem Olaszország felé nem számíthatunk valamire való kivitelre. Ez magyarázatra sem szorul. Maradna Németország. De mig Németország saját lisztkivitele csupa olyan területek felé irányul, melyek vagy vámmentesen, vagy csak igen csekély vámmal (mint Svájc 2 fcs. 50 c. vámmal) engedik be a lisztet, addig az idegen lisztet a 10 márka 50 filléres áthághatatlan vámfallal tartja távol magától. Ezzel a 10·50 márka védővámmal szemben a mi 6·30 korona vámrestitúciónk nagyobb-szerű invasióhoz nem nyújthat erőt a mi lisztünknek, a mikor Berlinben rendszeren olcsóbb a 00 mint Budapesten a nullás liszt. Hisz a liszt árában sohasem jut kifejezésre a teljes lisztvám, hanem maximalisan a buzavám.

Milyen chance-aink volnának már most azokon az import-területeken, melyeket Németország cultivál? Dániát és Finnországot azt hisszük

eleve kiküszöbölhetjük. Oda kivitelünk legnagyobb virágzása idején soha számottevő kivitelünk nem volt és semmi sem jogosít arra a feltevésre, hogy ott most talán sikeresebben felvehetnők a versenyt a nálunk különben is agilisabb németekkel. Hollandiában és Svájcban mindenestre lennének kilátásaink, de hogy távolról sem közelíthetnénk meg a német lisztkivitel számait, az nem lehet kétséges, ha meggondoljuk, hogy három évtizedes kereskedelmi összeköttetésünk folyamán, a maiaknál jóval kedvezőbb viszonyok közt sem vittük fel Svájcban soha 200.000 q-ig, Hollandiában még 100.000 q-ra sem. De mind ez országokat mellőzhetjük, mert ha mi lisztkivitelről álmodunk, mindig a világ nagy fogyasztója: Anglia lebeg szemünk előtt.

Már most Angliába Németország az utolsó három évben, midőn buzalisztkivitele maximumát elérte, átlag 248.000 q-t exportált. Ebben a számban kell a német beviteli-jegyek maximális határfokát látnunk. Hogy miért nem szabad nálunk a beviteli-jegyek intézményétől nagyobb — vagy lényegesen nagyobb — hatást az angolországi exportra várni, arra alább még visszatérünk. Egyelőre ezt mint maximumot elfogadva, a vámrestitutio révén remélhető kivitel mennyiségét körülbelül így taksálhatjuk: Svájcba és Hollandiába legfeljebb a német kivitel fele: 380.000 q. s Angliába maximum 300.000 q., Németországba esetleg 100.000 q., összesen tehát legfeljebb 800.000 q. Nehezen hihető, hogy ennél nagyobb quantumra fejlődhetnék a vámvisszatérítési buzalisztkivitel. Minthogy ekkora kivitel hatását a meglevő malmok várható expensiója és a keletkezendő új malmok termelése egészben vagy nagy részben semlegesítené: a malmoknak és a gazdáknak a beviteli jegyekhez fűződő reményei alighanem nagyon vérmeseknek bizonyulnának.

IX.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a német beviteli-jegyek maximalis eredménye a mi főbb export-területünk irányában, mint fentebb láttuk, nem több mint átlag 250.000 q. Ez a német lisztexportnak csupán 14⁰/₀-a. Ha csakugyan akkora kivitelfejlesztő erő rejlik a beviteli-jegyek intézményében mint intézményben, honnan van, hogy éppen Anglia felé nem bír nagyobb eredményt producálni, holott a szigetország felvevő képessége sok millió q-ra megy? Honnan van, hogy Németország 1894 óta, az azonosság igazolásának megszüntetése óta, a beviteli-jegyekkel sem birt Angliában tért hódítani, éppen csak az utolsó években. holott Magyarországnak 1901—1906-ban minden vámrestitutio nélkül is a mostani német kivitelnél jóval nagyobb lisztkivitele volt Angliába? (Közbevetve arra is kell hogy utaljunk, hogy más kiviteli relatiókban is csak az utolsó években mutatkozik a német beviteli-

jegyek hatása a lisztexportban.) Ez a gyenge eredmény annál inkább kell hogy gondolkodóba ejtsen, mivel Németországnak valamikor a 70-es és 80-as években, afféle kiviteLfokozó intézmény nélkül, nagyon jelentékeny liszt kivitele volt Nagybritanniába. S gondolkodóba kell hogy ejtsen az a körülmény is, hogy Franciaországnak az admission temporaire 1902-iki rendezése óta fellendült kivitele mellett, éppen angliai exportja félreismerhetetlen visszafejlődésben van (körülbelül felényire leszállt) és hogy az Egyesült-Államokban azelőtt 14—18 millió angol Cwt. közt mozgott, a mienknél sokszorta hatalmasabb lisztimportja Nagybritanniába 10 — 5 millióra lesúlyedt. Tehát őrlési forgalom eltörlése nélkül, hisz az Egyesült-Államokban a mi őrlési forgalmunkkal rokon intézmény ma is fennáll!

Ezen észleléseknek két nagy tanulsága van:

1. Nem igaz, hogy az állítólag az őrlési forgalom eltörlése következtében Angliában elvesztett positionkat a vámvisszatérítéses intézménnyel rendelkező, szerencsésebb versenytársaink foglalták el. Hanem ellenkezőleg, az egy Németországot kivéve, azok a versenytársak is jelentékeny tért veszítettek Angliában, csak úgy mint mi, éppen az utóbbi időben, a mivek közös oka az, hogy Anglia mindjobban a saját liszttermelése számára magához ragadja szükségletének fedezését. 1901-ben még 11^{1/2} millió q-t kitevő lisztbevitale 1910-ig már felénél kevesebbre: 5 millióra apadt, míg ugyanazon idő alatt buzabehozatala az 1901-iki 35 millió q-ról közel 53 millió q-ra emelkedett. Ez megmagyarázza egyszerre azt, hogy miért szorultunk mi ki Angliából és miért nem képes az agilis német ott nagyobb hódítást tenni.

2-ik tanulsága az a naivan egyszerű, de nagyon szükséges elvi megállapítás, hogy őrlési forgalom, beviteli jegyek vagy hasonló intézmény létezése magában véve még nem elegendő a liszt kivitel fejlesztéséhez és idegen piacok meghódításához. Az ilyen intézménynek is csak akkor van hatása és oly mértékben, a mikor és a mennyire az egyéb körülmények kedveznek hatásá kifejtésének.

Ezen tétel illusztrálására még csak egy példa, a mi kivitelünk történetéből: az őrlési forgalom utolsó 4 évében az átlagos liszt kivitelünk 842.000 q; az eltörlése utáni első négy évben (1901/04.) pedig az átlag 872.000 q, tehát évi 30.000 q-val több. Nem akarom újra azt a malitiát megkoczkáztatni, hogy az őrlési forgalom eltörlése emelte kivitelünket, de annyit minden esetre bizonyítanak ezek az adatok, hogy voltak okok, melyeknél fogva a vámrestitutio mellett kevesebb volt a kivitel, mint vámvisszatérítés nélkül. Azaz az őrlési forgalom vagy akár a beviteli jegyek pusztá fennállása nem panacea, nem döntő tényező, ha azt egyéb körülmények nem támogatják.

X.

Azt pedig, hogy mely tényezők képesek a vámvisszatérítés intézményéből a kellő hatást kiváltani, azt ezen intézmény szószólói nálunk tudtommal még nem tették tanulmány tárgyává, holott ezzel ügyüknek értékesebb szolgálatot tennének, mint a jelszótáplálással. Vajjon fennforognak-e nálunk olyan viszonyok, a minők Németországban, hatékonnyá tették a beviteli jegyeket, vajjon annak átplántálása mihozzánk és vajjon milyen formában ígérkeznek hatásosnak, azt csak beható kutatás deríthetné ki, a melyet másoknak engedek át. Itt az uralkodó optimismussal szemben csak két kevésbé biztató momentumra óhajtok még rámutatni.

Az egyik az, hogy Németország évenként 20 millió q-nál jóval több búzát importál. Hogy ekkora importszükséglet mellett ezen mennyiség $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ -e a kikészítési eljárás transito forgalmában be- és megint kivitetik (vagy fordítva), annak közgazdasági hatása mindenestre másmilyen lesz, mintha egy kiviteli területen, mint a minő Magyarország, a transito forgalmi mennyiség fele részben a meglévő túltermelést fokozza. Tudvalevő különben, hogy Németbirodalomban a beviteli jegyek rendszabálya lényegében nem feleslegnek levezetésére (hisz a kivitelénél többszörös búzabevitele van), hanem a gabonatermelés kedvezőtlen területi eloszlása hátrányainak ellensúlyozására szolgál. Szerény nézetem szerint a kikészítési eljárástól annál inkább várhatók sikerek, minél jobban fog búzabeviteli területté átalakulni a közös vámterület.

Egy másik momentum a magyar liszt minősége. A mi a magyar lisztnek világhírét megalapította, kiváló minősége, az útját állja annak, hogy nemzetközi tömegforgalom tárgya lehessen. Olyan minőségű liszt, mint a magyar nullás, sehol sem szükséglet, még kevésbé tömegszükséglet. Luxusczikk és mint ilyen tartja néhol positioját, a mi a jövőben is nehezen fog változni. A magyar őrlési rendszer mellett ez a czikk sokkal drágább, hogysen a külföldi, gyengébb minőségű, de olcsó lisztekkel, pl. az amerikai patens lisztekkel állhatná a versenyt. S azért sem valószínű, hogy Angliába a mai német bevített meghaladó tömegben betódulhatna. Pedig a beviteli jegyek várható hatását nálunk az angol kivitel szabja meg.

Összefoglalva tehát, a beviteli jegyek előreláthatólag nem lesznek olyan hatással, hogy a malmi túltermelést és a korpahiányt gyökeresen orvosolnák. Előnye ilyféle intézménynek csak abban állhatna, hogy conjuncturák kihasználását elősegítené és ezzel időnkint könnyíthetne a túltermelés nyomásán.

Gärtner Henrik.

Közlemények és ismertetések.

A zürichi socialis hét.

III.

A munkanélküliség.

A munkanélküliség leküzdésére alakult nemzetközi egyesület congressusát *Bourgeois* Léon francia minister mint elnök és *Freund* berlini kormánytanácsos mint alelnök vezették. A magyar delegatio tagjai *Földes* Béla egyetemi-tanár, *Pap* Géza és *Pap* Dezső ministeri o. tanácsosok, *Somogyi* Manó egyetemi m. tanár és *Ferenczy* Imre székesfővárosi socialpolitikai előadók voltak, a kik *Földes* Béla kivételével tényleg részt is vettek a congressuson.

A congressus munkálkodásának eredményeit a következőkben összegezzük.

Varlez főtitkár évi jelentése szerint a munkanélküliség ellen küzdő nemzetközi egyesületnek jelenleg 867 tagja van, a kik 14 országos szakosztályban működnek. E 14 szakosztály közül öt: a svájci, a dán, a svéd, az amerikai és a finn csak az idén alakultak, s így ezúttal először vesznek részt az egyesület congressusán. A tagok számát tekintve a magyar szakosztály 72 taggal a negyedik helyen szerepel. Az egyesület, melynek székhelye Gandban van, Gand városától 6.000 frank, Páris városától 2.000 frank, a francia államtól 6.000 frank, Spanyolországtól 5.000 frank, Magyarországtól 3.500 frank stb. subventiót kap és így évi 35.000 frank jövedelemmel rendelkezik.

A zürichi összejövetel napirendjén ezúttal főképpen theoretikus kérdések állottak, a mennyiben a fiatal, alig két éves egyesület mindenekelőtt *adatgyűjtéssel* kénytelen foglalkozni, s gyakorlati javaslatai egyelőre még szűk korlátok között mozognak. A viták, melyekben a magyaroknak fontos, sőt helyenkint vezető szerep jutott, két napot vettek igénybe; azonban rövidség kedvéért e vitákat nem chronologikus, hanem tárgy szerinti sorrendben fogom ismertetni.

A congressus mindenekelőtt az adatgyűjtés legelemibb formájával: a *munkanélküliség bibliographiájának* kérdésével foglalkozott egy alapos jelentés alapján, melyet *Szabó* Ervin székesfővárosi könyvtáros és *Varlez*

egyesületi főtitkár szerkesztettek. A jelentés oda concludált, hogy az egyesület fogadja el Budapest székesfőváros ajánlatát, melynek értelmében a munkanélküliség bibliographiáját az egyesület vezetősége és Szabó Ervin készítik, a kiadás költségeit pedig székesfővárosunk és a berlini socialbibliographiai intézet viselik, oly módon, hogy a könyv az általuk kiadott sorozatban fog megjelenni. A közgyűlés a javaslat értelmében való további intézkedések megtételével a tisztikart bizta meg.

Részletesebben foglalkozott a congressus a *munkanélküliség és a munkaközvetítés statistikájának* kérdéseivel, melyeknek megvitatásához ugyancsak *Varlez* főtitkárnak, valamint *Freund* alelnöknek és *Zachernak*, a német munkásstatistikai hivatal igazgatójának jelentései szolgáltatták az anyagot.

A *munkanélküliség statistikáját* illetőleg *Varlez* azt ajánlotta jelentésében, hogy a hivatalos számlálást a szakszervezetek és a munkaadók adataival egészítsék ki; kívánatosnak tartotta ezenkívül, hogy az országos számlálásokat megelőzően egyes nagyobb városokban nemzetközileg ellenőrzött próbaszámlálások tartassanak, s a *kérdőívek* csakis ezen próbák eredményei alapján szerkesztendők.

A *munkaközvetítés statistikáját* illetőleg az előkészületek már előbbre haladtak, a mennyiben itt *Freund* és *Zacher* már kész *kérdőív-tervezettel* állítottak elő, a melynek végleges formája az egyes országok szakértői véleményének figyelembe vételével készült. A magyar szakvéleményt *Bud* János ministeri titkár szerkesztette.

A javaslatokat számos kiküldött, így többek között *Fontaine* francia államtanácsos és *Mayr* német egyetemi tanár, az ismert statistikus felszólalásai után némi módosításokkal elfogadták.

Figyelemre méltó indítványt terjesztett elő *Somogyi* Manó egyetemi m. tanár, melyben azt kívánta, hogy a tudományos társulatok, valamint az egyetemeken a tanárok, enquètek és seminariumi munkálatok keretében készítsenek *monographiákat a munkanélküliségről*. *Somogyi* javaslata, melynek socialpaedagogiai szempontból is nagy jelentősége van, csakis néhány burokrata részéről talált ellenzésre, s az elnök által javasolt formában, lényegileg változatlanul fogadtatott el. E határozat értelmében az egyesület fel fogja hívni az országos szakosztályokat a kérdéses monographiák készítésére.

Hasonlóképpen részletes vitára adott alkalmat a *kivándorlás* kérdése, a mely a munkanélküliségre gyakorolt hatásainál fogva érdekelte a congressust. E tárgynál *Ferenczynek* egy rendkívül részletes és gazdag anyagot tartalmazó, bár éppen ezért nem egykönnyen áttekinthető jelentése és az ennek alapján készült javaslata állott szemben az olasz *Marchetti* javaslatával.

Marchetti indítványa arra szorított, hogy a *periodicus vándorlásoknak* a munkapiacra gyakorolt hatásait kívánta országonkint a statisztikai hivatalok útján tanulmány tárgyává tételni. Ferenczy javaslata sokkal messzebbmenő volt, s eltekintve attól, hogy a nők ipari munkáját elítéli, progressiv szellemben szállt sikra egy valóban radicalis, bár egyelőre még elérhetetlen program érdekében. Ferenczy a kivándorlási statisztikát nem akarja a *periodicus vándorlásokra* korlátozni, hanem minden ki- és bevándorlást fel akar vétetni a statisztikába; kívánja ezen kívül, hogy az egyes országok állandóan közöljék egymással a munkaközvetítés statisztikai adatait. De Ferenczy nem áll meg az adatgyűjtésnél, hanem *positiv intézkedéseket is követel*, nevezetesen a kivándorlási törvényhozásnak nemzetközileg megállapított elvek szerint való egységes szabályozását, a kivándorlók érdekében tudakozódó- és védőhivatalok felállítását, a kikötővárosokban specialis egészségügyi védelmet, a hajókon emberhez méltó állapotok létesítését. Kívánatosnak tartja ezenkívül Ferenczy, hogy az 1882-iki francia-belga és az 1909-iki magyar-olasz szerződések mintájára, a kivándorlók pénzküldeményeinek adandó postai kedvezmény, valamint a munkásbiztosítás tekintetében teljes viszonyosság létesüljön a különböző államok között.

Fontaine, Freund, Mayr, valamint *Mahaim* belga egyetemi tanár felszólalásai után a congressus Marchetti javaslatát fogadta ugyan el, de egyben úgy határozott, hogy Ferenczy érdekes jelentése és indítványa az országos szakosztályoknak adandó ki annak megjelölése végett, hogy mely tárgyakat találják alkalmasoknak arra, hogy további intézkedések alapjául szolgáljanak.

Csakis egy kérdésben bir a munkanélküliség elleni congressus állásfoglalása már most *gyakorlati* jelentőséggel: a *közmunkák* tekintetében. E tárgyban a congressus *Treub* németalföldi képviselő és *Keeling* angol delegátus indítványára kimondotta, hogy a munkanélküliség enyhítésére mocsarak száritása, erdőirtás stb. veendő munkába. Kívánatos ezen kívül, hogy a földmunkák és átépítések lehetőleg oly időszakokban végeztesenek, melyekben kevés a munka s e célból indokolt, hogy a hatóságok szakma szerint adják ki a közmunkákat. A javaslat utolsó pontjának megszavazása előtt *Fontaine* rámutatott arra, hogy a közszállításoknak en bloc való kiadása a hatóságok szempontjából időt kiméltőbb s így előnyösebb, a mi a javaslat keresztülvitelét számos esetben megnehezíti.

A congressus a Gandban tartandó jövő évi összejövetel tárgysorozatának megállapításával zárta be tanácskozásait és *Jay* parisi egyetemi tanár javaslatára, hosszas vita után 18 szóval 11 ellen kimondotta,

hogy a munkanélküliség ellen való biztosítást a *gandi éongressus napirendjére tűzi*. Miután a conservativok nagyon hevesen elleneztek a Jay-féle indítványt, ennek elfogadása a radicalisabb irány győzelmének tekinthető.

Máday Andor.

A középosztály-kérdés Franciaországban.

A „Société d'économie politique de Paris“ vitáulési során legutóbb a középosztály-kérdés volt napirendre tűzve. M. Bellom a középosztály definitióját próbálta adni. Kiindult abból, hogy az osztályalakulás szempontjából a legfontosabb tényező a vagyon, közvetlen materialis és a jellemre gyakorolt hatásainál fogva. A középosztályba azok tartoznak, a kik nem rendelkeznek jelentékeny vagyonforrásokkal, de fölül állanak a nagy munkástömegben úgy anyagi tekintetben, mint kisebb testi erő-kifejtésük, nagyobb képzettségük és felelősségük által. A középosztálybeli ember típusa az önálló kisiparos és a kiskereskedő, de a középosztályba számítják Franciaországban a hivatalnokokat és azokat az alkalmazottakat is, a kik jobb viszonyok között élnek, úgy, hogy a munkaadóival közös érdekeik vannak és jórészt előbb-utóbb maguk is munkaadókká válnak.

A középosztály legfőbb feladatát az önkéntes biztosításban látja, mely a szabad szervezkedésnek egyik fajtája. A járadék-biztosítást és a halálesetre szóló biztosítást egyformán szükségesnek tartja. Franciaországban a kis összegre szóló biztosítások vannak túlsúlyban, mégsem lehet azt mondani, hogy a középosztály biztosításának ügye ne volna nagy mértékben elhanyagolva. M. Dufourmantelle arra figyelmeztet, hogy maga az új n. középosztály is több rétegből áll, melyeknek céljai nem azonosak. A termelés és a hitel kérdései sokkal jobban érdeklik a kisbirtokost, kisiparost és kiskereskedőt, mint a hivatalnokot, a ki viszont ugyanazt a fogyasztási szövetkezetet követeli, melynek a kiskereskedők az ellenségei stb. A gazdasági szabadság és az állami protectionismus kérdésében a középosztály, érdekeltségéhez képest, esetről-esetre más-más álláspontot foglal el; állami beavatkozást sürget pl. a nagy árúházak ellen, de tiltakozik, ha a kötelező biztosítás gondolatát vetik felszínre. A középosztály fő problémái szerinte a kisemberek hitelviszonyainak a rendezése, a lakásügy és a tanonczügy. Németországban és részben Olaszországban a kisipari hitelt szövetkezeti alapon próbálták szervezni. Franciaországban most készül a törvényhozás a kisiparosok hiteligenyeit a mezőgazdaságban uralkodó állapotok mintájára kielégíteni.

A 60 év óta minden irányban folytatott kísérletek ebben a kérdésben eddig sehol sem vezettek kellő eredményre. A lakásügyben Ausztriában és Svájcban a községek vették át a kezdeményezést; fölmerült az az indítvány is, hogy a középosztály a járadékbiztosításokra fizetett összegeket convertálja megfelelő kislakásos házak tulajdonának ellenértékévé, vagyis magának „természetbeni járadékot“ biztosítson. A tanoncok szakszerű és kereskedelmi kiképzése nemcsak a leendő iparosokra fontos, a kik éppen a minőség terén vehetik föl a versenyt a nagyban való termeléssel, hanem a jelenlegi munkaadókra is, sőt az egész iparág reputációjára. Neymarck utal arra, hogy a munkások nem mindig azért szereznek háztulajdont, hogy abban megmaradjanak, hanem sokszor nyereszkedés céljából, a mi rájuk nézve veszélyes. Feilbogen a kötelező biztosításnak kérdésével foglalkozik. Ausztriában 1910-ben 20 millió biztosításra kötelezett alkalmazott közül 5 millió fölkutathatatlan volt, a munkaadókat pedig visszariasztotta a pusztá tény, hogy a munkásokkal egy törvényben legyenek elbirálva. A magánbiztosítás gyakorlati értékét kétségessé teszi a nehéz megélhetés. Paul Leroy-Beaulieu az erős középosztályt nélkülözhetetlennek tartja és minden erre irányuló mozgalmat üdvözöl. A vagyoni census, mely a középosztályhoz való tartozást megállapítja, időnkint igen különböző lehet, Franciaországban ma alacsonyabb, mint volt azelőtt. A biztosítást a középosztály fontos feladatának ismeri el, de hangsúlyozza, hogy nem szabad túlságosan halmozni a biztosítási költségeket. A halálesetre való biztosítást pl. a munkás-ság még nem igen engedheti meg magának, égetőbb a munkanélküliség esetére való biztosítás kérdése. A lakásügy lesz a XX. század legnagyobb socialis problémája, miután a XIX. század a tömegek élelmezésének nehézségeit nagyjában már megoldotta. A munkásra nem minden körülmények között előnyös, ha háztulajdonossá válik; ebben veszélyes speculatio is rejlik, hiszen vannak visszafejlődött városok, melyekben ma egy házbirtok harmadannyit sem ér, mint 20 évvel ezelőtt, másrészt az ingatlanhoz való lekötöttség a munkást károsan megakadályozza szabad mozgásában. A hitel problémáját illetőleg eddig a Schultze-Delitsch-féle szövetkezetek érték el a legszebb eredményeket, a nélkül, hogy a hozzájuk fűzött reményeket teljesen beváltották volna.

Sch.

A német munkásmozgalom hivatalnokserege.

A német munkásmozgalom hivatalnokainak és alkalmazottainak segélyzőegyesülete legutóbbi jelentésében statistikát közöl a német socialdemokrata pártszervezet alkalmazottairól, a kik a segélyző-

egyesülethez csatlakoztak. Minthogy a hivatalnokok túlnyomó része — kivéve a szakszervezeti alkalmazottakat — megtette ezt, az alábbi áttekintés elég megbízható és érdekes képet ad a német munkásmozgalom hivatalnoklétszámának, közigazgatási és agitációs apparatusának óriási fejlődéséről.

	1902	1903	1904	1905	1906
Munkástitkárok	31	38	48	74	86
Pártalkalmazottak	1	3	10	17	39
Szakszervezeti alkalmazottak	111	268	363	549	747
Szerkesztők	114	123	141	158	185
Betegsegélyző pénztári alkalmazottak	27	49	53	57	64
Könyvkereskedésben alkalmazottak	14	17	20	24	41
Expediciónál alkalmazottak	57	71	94	108	145
Üzletvezetők	30	39	45	49	61
Írók	29	28	29	31	33
Referensek	19	23	25	28	31
Összesen	433	659	829	1095	1432
	1907	1908	1909	1910	1911
Munkástitkárok	105	111	121	134	143
Pártalkalmazottak	58	75	86	99	111
Szakszervezeti alkalmazottak	1039	1267	1448	1599	1718
Szerkesztők	205	225	245	243	273
Betegsegélyző pénztári alkalmazottak	74	82	91	92	95
Könyvkereskedésben alkalmazottak	57	71	81	93	110
Expediciónál alkalmazottak	185	204	224	257	284
Üzletvezetők	77	101	102	107	113
Írók	31	32	33	40	43
Referensek	40	47	53	53	58
Összesen	1871	2215	2474	2717	2948

SZ.

6553 berlini munkanélküli és hajléktalan.

A berlini „Dienst an Arbeitslosen“ nevű egyesület, a mely arra törekszik, hogy különösen fiatal még el nem züllött embereket megmentsen a munkanélküliség és hajléktalanság nyomorától, az által, hogy lehetőség szerint eltávolítja őket Berlinből, rendes munkakörbe állítja őket vissza vagy igyekszik őket családjukba visszaillesztani, az elmúlt évben 6.553 berlini munkanélkülivel és hajléktalannal foglalkozott, a kik segítségért fordultak hozzá. Ezek a folyamodók kérésüket rendszeren négy szem között adták elő, részletes nationale vétetett fel velük. A róluk szóló pontos adatok rendkívül becses anyagot szolgáltatottak, a mely anyagból itt közlünk egyetmást.

Jelentékeny körülmény mindenek előtt az, hogy az egyesület véden-
cei között a 14—20 éves korosztály legerősebben volt képviselve, (1892
személylyel). Majd a 21—25 évesek csoportja következik (1.592 személy-
lyel). Miután ezek is fiatalkorúak közé számíthatók, megállapítható, hogy
három, tizennégynél fiatalabb fiúval együtt összesen 3.447 fiatal hajlékta-
lan, azaz az összes szóban forgó hajléktalanok felénél több vette az egye-
sület segítségét igénybe. A hajléktalanok eredete igen tarka. Első sorban
áll Brandenburg 1.561-el. Legtöbb a berlini, számszerint 689, a többi a
nevezett tartományból való vidéki. Majd a távolabbi porosz tartományok
következnek, nevezetesen Porosz-Szilízia 753-mal, Sachsen-tartomány 418,
Pommern 463-mal majd Westpreussen 380-nal stb. A szövetséges államok-
ból való hajléktalanok legnagyobb részben Szász királyságbeliek (961).

A legtöbb segítségre szoruló ezuttal is nagy városból került már
Berlinbe, a miből látnivaló, hogy téves az a felfogás, a mely szerint az
ügyefogyott falusi lakosság szolgáltatná a hajléktalanok zömét. Hang-
súlyozandó, mily alaptalan az a vád, hogy a falusi lakosság azért tódul
nyugodtan a nagyvárosba, mert tudja, hogy ott minden esetben gon-
doskodnak róla. A hajléktalanok közül városi születésű 3988, falusi szü-
letésű 2.180. Ezt a megfigyelést megerősítik ama kérdésre kapott felele-
tek, hogy a hajléktalanok hol határozták el, hogy Berlinbe fognak menni.

Érdekesek azok a feleletek, a melyek ama kérdésre adattak, hogy
mely okokból jöttek a hajléktalanok Berlinbe? E vizsgálat természetese-
sen csak a válaszadók teljesen ellenőrizhetetlen válaszaire van utalva.
A végből, hogy Berlinben munkát keressen, (saját bevallása szerint)
5320 jött. Átutazóban fennakadt 243. Kitanulni csak 66 akart Berlinben.
63-at önbevallása szerint a könnyelműség vitt a fővárosba, 126-ot a
rokona csábitott fel. Elenyészően kevés azt vallotta, hogy néhány napot
mulatni akart és pénze elfogyván, nem tudott mihez kezdeni.

A mi a hajléktalanok foglalkozását illeti, a legnagyobb tarkabarka-
ság észlelhető. Legtöbb volt a munkás, 1.966. Majd a háziszolgák követ-
keznek 388, 170 kocsis. A kézművesek közül első helyen állanak a
lakatosok 382 képviselővel, sorban következnek az asztalosok 169, fes-
tők 136 stb. A magasabb képzettségű elemek közül elől állanak a ke-
reskedők és utazók 641-gyel, következnek az irnokok 633-an, a többi
csoport igen csekély számú (22 technikus, 21 tanító, 4 színész,
4 diák stb.) Képviselve van minden társadalmi osztály. Ha a tanulatlan
munkások és szakmunkások csoportja a legmagasabb számot adja is,
aránylag mégis a műveltebb osztályokból valók összessége adja a
sokkal magasabb számot, a mi elég figyelemre méltó körülmény.

A bajbakerülés okáról is értékes adatokat találunk. 1.147 munka-
nélküliség folytán került szorultságba, 316 helyének elhagyása miatt.

1.191 saját bevallása folytán könnyelműségből jutott nyomorba, 157 büntetés folytán. 470-nél az iszákosság okozta a bajt, 189 nél rossz családi viszonyok, 127-nél munkakerülés. A statistika »vegyes« rovatában érdekes körülmény, hogy 750-nek mostoha szülője van, 58 árva és 226 házasságon kívül született. Megjegyzendő végül, hogy az egyesület 2.280 személyt biztos állásba segített. 639-et maga foglalkoztat saját »Schreibstube«-jében, 602 Berlinben helyeztetett el, mint háziszolga. 1.039 vagy közvetlenül vagy pedig a nyilvános munkaközvetítő intézetek révén vidékre került mint béres, háziszolga, tanoncz stb.

Tarifaszerzések a német kisiparban.

A tizenharmadik német iparkamarai congressus (Handwerks- und Gewerbekammertag), a mely a nyár végén Würzburgban ülésezett és a melyen majdnem valamennyi német ide tartozó érdekképviselői testület résztvett, ügyvezető választmányának következő határozatát vette tárgyalás alá:

1. A congressus a tarifaszerzések kérdését a kézműipar egyes ágaiban fontosnak tartja a munkaadók és munkások között való jó (gedeihlich) viszony létrehozása és fenntartása érdekében, mert bizonyos rendkívül kedvező körülmények között tarifaszerződés révén bizonyos időre létrehozható és fenntartható a béke a munkaadók és munkások között.

2. Minthogy csak erőteljes szervezetek biztosítják a tarifaszerzések létrejövetelét és sikerét, ajánlatos, hogy munkaadók mindinkább munkaadó-szövetségekbe tömörüljenek.

3. A tarifaszerzések tartalmi alakulása megítélésük tekintetében döntő befolyású. Nemcsak a teljesített munka és az azért nyújtott bér egymáshoz való viszonyára kell, hogy vonatkozzanak, hanem ama körülményekre is, a melyek között a munka teljesítendő, valamint a munkaadót megillető igazgatási és kezelési jogok végrehajtására is. (A munkások minőségére vonatkozó határozmányok.) A tarifaszerzéseknek határozmányokat kell tartalmazniok, a melyek ezeknek végrehajthatóságát, az üzemtechnikai fejlődéshez való alkalmazkodását békéltető-bizottságok, tarifa-hivatalok stb. létesítése révén biztosítják. Végül czélszerű eme szerzésekbe a törvények megfelelő helyeit a felmondásra stb.-re nézve belevenni. A munkabérek megszabásánál nem szabad megfeledkezni arról, hogy a bérminimumok megállapítása a minimalis teljesítmények megszabása nélkül az összteljesítmények állandó csökkentésére vezet.

4. A tarifaszerzések jogilag kötelező volta magától értetődő követelmény. Ezért feladata a törvényhozásnak, hogy a tarifaszerzést az

azt megillető jogi kiképzésben részesítse, hogy eltüntesse a tarifaszerveződések jogi érvényességét illetőleg támasztott kételyeket.

5. Követelendő *a)* hogy az ipari rendtartás 152. §-ának 2. kikezdése töröltessék vagy 3. kikezdés gyanánt a következők toldassanak be: „A 2. bekezdés határozmányai nem érintik az iparüzők és ipari munkásoknak bizonyos iparokbeli bér- és munkafeltételek szabályozására nézve kötött egyezményeit,“ (tarifaszerveződések); *b)* a szakegyleteknek jogképesség adassék, a mi — külön törvény nélkül — lehetséges, úgy hogy egy pótló határozmány toldatik be a Polgári törvénykönyvbe annak 21. §-ához és a „socialpolitisch“ szó töröltetik ugyanazon törvény 61. §-ának 2. bekezdéséből; *c)* a munkarend és tarifaszerveződés jogi viszonya akként módosittatik, hogy a munkarend nem lehet jogérvényes akkor, ha az üzemre nézve érvényes tarifaszerveződésbe ütközik.

6. A tarifaszerveződés szabályozása ügyének betetőzése az lesz, hogy birodalmi törvény útján fog szabályoztatni a tarifaszerveződés a Polgári törvénykönyv különböző szerveződési formáival párhuzamosan.

Ezen vezető motívumok megokolásaképen kifejezésre jutott ama körülmény, hogy a tarifaszerveződést általában a társadalmi béke eszközeként fogják fel. Tudjuk, úgymond az indokolás, minő nyomort jelent a sztrájk munkaadóra és munkásra nézve egyaránt és hogy mit jelent az az egyenetlenség, a melyet munkáltató és munkás közt szítanak. Ezért közgazdasági áldás volna, ha a tarifaszerveződés javítaná a viszonyokat. Ha azonban a tarifaszerveződés megkötetik, akkor ezen körülmény a mindkét részről való szervezetek elismerését is feltételezi. Megszűnik az „úr lenni a maga portáján“ és bekövetkezik az alkotmányosság. A munkás kötelességérzete emelkedik, öntudata erősödik. A munkaadó részéről a tarifaszerveződés a termelés biztonságát garantálja, a piszkos versenyek kiküszöbölését involválja és az árak szilárdulását vonja maga után. Ezek kétségkívül előnyök, a melyekkel szemben hátrányok is mutatkoznak. A munkásnak, igaz, csak előnye van a csoportos munkabérszerződésből, de nem mindig a munkaadónak. A tarifaszerveződés könnyen odavezet, hogy a munkás igyekezete ellanyhul. Angliában is, Németországban is tapasztalták, hogy az ú. n. „Strecken“, amerikázás, a munka elnyújtása következik be, hogy a munkás nem dolgozik teljes buzgalommal. Ez különösen a kézműiparban, mint kvalifiált munkában, hátrány. Bár a kézműipar sokkal kevésbé alkalmas tarifaszerveződések kötésére, mint a nagyipar, mégis amabban többször fordul elő, mint emitt. Az oka eme körülménynek talán abban rejlik, hogy a kézművesnek hagyomány folytán különös előszeretete van testületi szerveződések iránt. Aztán figyelembe jön az a körülmény is, hogy a kézműves társadalmi okoknál fogva inkább hajlandó a munkásával megbeszéléseket folytatni, mert szorosabb

a köztük levő nexus. A főok persze a kézműves gazdasági gyengeségében rejlik. A kisiparos nem tud a munkásokkal olyan teljesítőképes szervezeteket szembeállítani, mint a gyáripár. Ez a fő oka annak, hogy a kézműiparban a tarifaszerveződés oly erősen el van terjedve. Semmi esetre sem rejlik az ok abban a körülményben, hogy a kisipar különösen alkalmas volna a tarifaszerveződésre. Ezért azt ajánlják a kisiparosoknak, hogy a tarifaszerveződést se egészen el ne fogadják, se egészen el ne vessék, hanem várakozó álláspontra helyezkedjenek vele szemben. Meg kell engedni, hogy a kézműipar bizonyos ágaiban különösen alkalmas a tarifaszerveződések kötése. Ezért a kérdés két referense abban a követelményben állapodott meg, hogy ott, ahol tarifaszerveződések léteznek vagy meghonosíthatók, bizonyos követelmények támasztandók. A másik referens többek közt azt fejtette ki, hogy a tarifaszerveződések ugyan alkalmasak arra, hogy érdekellentéteket kiegyenlítsenek, de sohasem küszöbölhetnek ki társadalmi eltéréteket. Erre ma már az osztályharcz túlságosan kiélesítette a különbségeket. A tarifaszerveződés egy adott állapotot nem fixírozhat örök időkre, mégis remélhető, hogy a társadalmi béke ezen eszközzel elősegíttetik, a mennyiben bizonyosképen érdekházasság (Vernunftthe) hozatik létre tőke és munka között. A tarifaszerveződés hátrányai elkerülhetők az által, hogy mindkét fél organizatiói erősíttetnek. A munkaadószervezetek csak védelmi, nem pedig küzdő organizatiók. Nem akarják a munkásokat abban megakadályozni, hogy helyzetükön javítsanak, hanem csak a túlzott követelésekkel szemben fejtenek ki ellenállást.

A congressus a bevezetésül reprodukált határozati javaslatot egyhangulag elfogadta. Ezekhez a határozatokhoz sok érdekes kommentárt fűzött az érdekelt szaksajtó.

Az apostrophált törvényhozási factorok egyike megszólamlott egy berlini félhivatalos organum révén, kifejtvén, hogy „A birodalmi kormány, egyetértésben a munkaadók többségével és a munkások organizatióival, eddig azon az állásponton volt, hogy a mai időpont még nem alkalmas arra, hogy beleavatkozás történjék a tarifaszerveződéseknek e pillanatban oly örvendetes fejlődésébe. Az eféle szabályozásnál természetesen csak a magánjogi szabályozásról lehet szó, nem pedig a közjogiról. Itt első sorban az a kérdés jön figyelembe, hogy a tarifaszerveződésekben létrejött egyezményeknek perelhetési jog adassék. A perelhetési jogát tudvalevőleg a birodalmi törvényszék előbbi ellentétes döntések után a tarifaszerveződésekben eredő megállapodásokra nézve elismerte és az organizatió, valamint az egyes tagok kártérítési köteleességét kimondotta. Ezzel a tarifaszerveződések törvényes szabályozásának indító oka elesik. Másrészt azonban a szerveződésekkel szembeni magatartásból eredő

kártérítési kötelezettség elve kívánatosnak tünteti fel a terjedelem tekintetében való korlátozást, mert különben fennforogna annak a veszedelem, hogy a tarifaszerveződések jelenlegi fejlődése fennakadást szenvedne. Ez idő szerint Németországban mintegy kilenczezer tarifaszerveződés van érvényben és sok iparágban a kerületi tarifaszerveződésekről át kezdenek térni a nemzeti szabályozásra. Ebben a körülményben oly fejlődési irányzat nyilvánul meg, a mely törvényes beavatkozást nem kíván. A magánjogi szabályozás további feltétele volna a szakszervezeteknek jogképességben való részeltetése, a minek keresztülvitele a szakszervezetek fejlődésébe való befolyásra kellene, hogy vezessen, mert a jogok adásával természetesen kötelezettségek vállalása is járna a szavatosság tekintetében.

A francia selyemipar 1911-ben.

Az 1911. év nem volt valami kedvező a selyempiaczra és a lyoni gyártásra. Okul több érdekes szempontot hoznak fel az érdekeltek. Nevezetesen első sorban azt, a mit „crise de l'aunage“ neveznek, vagyis a mai női divat, a mely szerint felével, néha pedig kétharmadával kevesebb kelme kell egy ruhához, mint azelőtt. A kereskedők félve, hogy a divatirányzat még tovább terjed, nem merészelnek nagyobb készleteket beszerezni. Hozzájárul ezekhez a körülményekhez az állandó drágulás, az 1910-iki rossz termés, az 1911. évi nyári nagy meleg, a melyek mind desorganisálták a párisi piacot, nem is szólva az 1911. év utolsó felének politikai zavarairól.

Mindezek az okok tették, hogy Lyonban 1911-ben az összes provenienciákat beleszámítva, csak 7,590.445 kilogramm selyem termelését jegyezték fel ellentétben az 1910-diki 8,344.566 kilogrammal, a mi 9·03⁰/₀-os csökkenést jelent. Milano, Lyon nagy versenytársa a selyempiaczon még jobban ellanyhult, egyik nagy csoportja 15·60⁰/₀-ot, a másik pedig 9·68⁰/₀-ot apadt. Torino és St. Étienne is visszaesést mutat az előző évvel szemben. Az érdekeltek, úgy a milánói, mint a lyoni csökkenés egyik okának az amerikai rendelkezések egy részének elmaradását is mondják, a melyek China és Japán javára esnek. A jelzett depressió természetesen a selyembevitelre is vonatkozik általában. Az import 1911-ben csak 7,071.500 kilogramm volt az 1910. évi 7,905.700 és az 1909-diki 7,730.900 kilogrammal szemben. Mig az olaszországi, török, japáni és egyéb országokból való francia import csökkent, azalatt a chinai szépen emelkedett, mert míg 1910-ben 3,627.800 és 1909-ben 3,229.300 kilogramm volt, az alatt 1911-ben 3,817.900 kilogrammot tett ki. A Franciaország-

ból történt kivétel is megcsappant. Motolált selyemből 1,989.800 kilogrammot exportáltak az 1910-diki 2,521.400 és az 1909-diki 2,627.100 kilogrammal szemben. Czérnázott selyemből kivittek 1,248.100 kilogrammot az 1910. évi 1,310.900 és az 1909. évi 1,042.700 kilogrammhoz képest. Figyelemre méltó körülmény, hogy a selyem árfolyamok nem túlságos ingadozást mutattak. A selymek átlagára Lyonban 1910-hez képest nem túlságosan változott. A lyoni kereskedelmi kamara rendkívül nagybecsű jelentésében¹⁾ foglalt táblázatos kimutatás szerint a franciaországi motolált selymek átlagára 1911-ben 45 fr. 25 c. volt az 1910-diki 46 fr. 25-höz képest; az olasz motolált selymeké 46 franc volt, akárcsak az előző évben; a francia czérnaselyem és organtin ára 49 fr. 50 c. volt az 1910-diki 50 fr. 25 c-al szemben; az olasz 50 fr. 50 c. az 1910-diki 51 fr.-al szemben. A lyoni kamara szerint a selyemárak két éven át alig valamelyest ingadoztak.

Az eddigiekben a selyemkereskedelmet láttuk. Ha a selyemgyártást vesszük figyelembe, azt tapasztaljuk, hogy a lyoni gyárak is szenvedtek a szóbanforgó időszakban. Míg 1910-ben a termelés értékét 454,190.000 frankra becsülték, a mi 17 millió szaporulatot jelentett 1909-el szemben, az alatt 1911-ben nagyban gyengült a productió. Azon összeállítás értelmében, a melyet a kereskedelmi kamara végzett a selyemgyárosok szabad egyesületével és a selyemkereskedők szövetségével, a lyoni gyártás 1911-ben nem éri el a négyszáz millió frankot (399,220.000), a mi azt jelenti, hogy a csökkenés folytán visszaesés történt 1895—96-ra. Ezóta csak egy esztendő volt, a mely 400 millió franknál kevesebbet produkált. Ez az 1905. év volt, a melyben csak 391,850.000 franknyi termelést regisztráltak.

Ime a lyoni selyemgyártás összeállítása az utolsó húsz esztendőben a lyoni kamara adatai nyomán:

1892	382.400	1902	444.700
1893	279.200	1903	413.300
1894	365.350	1904	409.000
1895	399.150	1905	391.850
1896	399.300	1906	426.600
1897	404.950	1907	446.050
1898	415.000	1908	406.450
1899	451.000	1909	437.050
1900	441.350	1910	454.190
1901	439.350	1911	399.220
Tíz éves átlag .	397.700	Tíz éves átlag .	422.840

¹⁾ *Compte rendu des travaux de la Chambre de Commerce de Lyon année 1911.*
Lyon: imprimerie Rey 1912.

Ugyancsak a divatváltozásnak estek áldozatul az ú. n. mousseline-ok, gaze-ok, crêpe-ek is. Ezeknek a gyártása több mint 25 milliónyi értékkel csökkent, a mennyiben az 1911. évi ide vonatkozó termelést 89 millió frankra teszik, ellentétben az 1910. évi 114,500.000 frankkal. A közönséges fajta mousseline teljesen visszament. Árai sohasem tapasztalt alacsonyra süllyedtek. A tüll- és csipkegyártás 32,500.000 frank értékről 22,600.000 frankra csökkent.

Ha a lyoni selyemgyártás fluctuatióit tanulmányozzuk, tapasztalnunk kell, minő hatással vannak rá a legkülönbözőbb események. Az 1911-diki nyár nagy szárazsága és melege ártott az esernyő-fogyasztásnak. Az ide tartozó aranyozott árúk, a melyek keletre exportáltak, szenvedtek az olasz-török háború folytán és Indiában sem keltek oly mértékben, mint az angol királyi pár indiai utazása alkalmából remélték.

A peluche és a bársony voltak egyedül ama cikkek, a melyeknek árai alig ingadoztak és a melyeknek termelt mennyisége még valamelyest szaporodott is. Az egész gyártásmennyiség 29,520.000 frank értékű volt az 1910-diki 29,590.000-el szemben. A mi a kivitel illeti, némi haladás észlelhető, a mennyiben az 1910-diki 4,954.000 frank értékű kivitellel szemben 1911-ben 4,986.000 frank áll.

1911-ben a francia selyemgyárak kivitele a postai szállítást beleértve kitett 333,890.000 frankot, szemben az 1910. évi 362,130.000 és az 1909. évi 346,391.000 frankkal. Franciaország selymeit az egész világ minden tájára exportálja. Azonban legfőbb vásárlói Anglia és az Amerikai Egyesült-Államok. Mindkettő erősen restringálta utolsó évi szükségleteit. Anglia vásárlásai, a melyek állandóak és változatlanok voltak 1909-ben és 1910-ben (egyikben 158,409.000, a másikban 157,180.000 fr.) 1911-ben 137,275.000 frankra csökkentek. Az Egyesült-Államokba való kivitel, a mely már 1910-ben is esőben volt, még jobban megcsappant 1911-ben. Ezen állam vásárlása 1909-ben 68,191.000 frankkal, 1910-ben 53,213.000-rel és 1911-ben 39,418.000 frankkal csökkent. Argentina, a mely nem nagy vevő, ugyancsak kevesebbet vásárolt. Brazília néhány év óta fokozza bevitelét. Mig 1909-ben 735.000 frank, 1910-ben 835.000 frank, 1911-ben pedig 894.000 franknyi volt vásárlása. Európában a Németbirodalom vásárlásai 10¹/₂ millió frankkal állandó jellegűek, Svájczi 15—16 millió frank közt ingadoznak, Belgiumi estek 1910 óta 15,713.000-ről 10,383.000-re. Olaszország 1911-ben majdnem annyit hozott, mint 1910-ben (3,812.000—3,869.000) de lényegesen kevesebbet mint 1910-ben, a mi 4,505.000 frank értéket tett ki. Oroszország és Ausztria-Magyarország korlátozták különben sem túlnagy szükségleteiket. Oroszország, a mely 1909-ben 805.000, 1910-ben 598.000 frank volt, 1911-ben már csak 468.000 frank értékűt importált

Franciaországból. Ausztria-Magyarország selyembehozatala ugyanezen években 362.000, 279.000 és 176.000 franknyi értékű. Törökország nagyobb tételekkel szerepel és e tételek emelkedést mutatnak. 1909-ben 4,661.000 franknyit, 1910-ben 6,512.000 franknyit, 1911-ben pedig 6,915.000 franknyit vitt Franciaországból. Spanyolország részeseése is csökkent az 1910-diki 3,552.000 frankról 2,341.000 frankra. Érdekes körülmény, hogy a többi külön fel nem sorolt ország francia selyemfogyasztása szépen emelkedik. Nevezetesen ezen tétel 1909-ben 30,385.000 frankot, 1910-ben 57,017.000 frankot és 1911-ben 65,083.000-et tett ki. Franciaország saját fogyasztását maga látja el. Selyembehozatala csekély és csökkenőben van. Kített 1911-ben 51,764.000 frankot az előző évi 57,273.000-el szemben.

A svájci csokoládé-kivitel.

A svájci vámigazgatás 1911-iki jelentéséből azt látjuk, hogy a svájci cacao-termékek kiviteli értéke 1910 óta, a mikor is 41·4 millió frankot tett ki, 1911-ig 47·1 millió frankra emelkedett, a mi mintegy 13·8 százalékos fokozódást jelent. Az eladási árak úgy csokoládéra, mint pedig cacaoporra nézve valamelyest estek. A kivitt árutömeg tekintetében, a mely mintegy 17 százalékkal emelkedett, most Olaszország második helyen áll. Anglia foglalja el még mindig az első helyet, azonban a svájci statistika szerint már némi esési irányzattal. Erős emelkedést mutat Ausztrália bevitele cacao és csokoládéfélékből. A svájci csokoládéexport kített ezer frankokban:

	1910-ben	1911-ben
Nagybritanniába	14.573	14.332
Németbirodalomba	5.589	5.952
Olaszországba	4.603	5.484
Franciaországba	2.764	3.196
Oroszországba	1.827	2.046
Belgiumba	1.521	1.528
Az amerikai Unióba	700	591
Ausztria-Magyarországba	937	1.052
Kanadába	502	706
Ausztráliába	1.118	3.942
Ujzéländba stb.	346	644
Egyéb országokba	3.907	4.698
Összesen	38.387	44.171

A folyó 1912-ik év első negyedében úgy a csokoládé, mint pedig a cacaoporkivitel tovább is emelkedő irányzatot mutat.

Új könyvek a drágaságról.

„*Untersuchungen über Preisbildung*“. Francken Theodor : *Die Gesteungskosten im Buchdruckergewerbe*. Hertel Lothar : *Einfluss der Konjunktoren auf die Preisentwicklung der unedlen Metalle und der Steinkohlen seit 1890*. Schraeder Johannes : *Die Preisgestaltung der inländischen Braunkohlen seit 1890*. Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Duncker und Humblot. Leipzig 1912. (VIII + 251.) 8°.

Brutzer Gustav : *Die Verteuerung der Lebensmittel in Berlin in den letzten 30 Jahren*. Schriften des Vereins für Sozialpolitik. Duncker und Humblot. Leipzig, 1912. (87) 8°.

Ratzka-Ernst Clara : *Welthandelsartikel und ihre Preise. Der Zucker, der Kaffee und die Baumwolle*. Duncker und Humblot. Leipzig, 1912. (XVI + 244) 8°.

Esslen I. : *Die Fleischversorgung des Deutschen Reiches*. Ferdinand Encke. Stuttgart. 1912. (289). 8°.

Bericht der Präsidialkommission der Handelskammer Prag über den Stand der gegenwärtigen Teuerung, deren Ursachen und die Mittel zur Abhilfe. Prag, 1912. (135) 8°.

Report of the Commission on the Cost of Living in New Zealand. Wellington. Government Printing Office. 1912 (XXXVI+510) 8°.

Labriola Arturo : *Rincarò e Capitalismo*. Società editrice Partenopea Napoli 1912. (89) 8°.

Layton W. T. : *An Introduction to the Study of Prices*. Macmillan and Co. London 1912. (XII + 155) 8°.

A tudomány nagy érdeklődése, a melyet a drágaság kérdésével szemben tanúsított, természetszerűleg magával hozta, hogy az általános jellegű munkákat, a melyek a kérdést egészében törekszenek megvilágítani, egymásután követik olyan szakmunkák, a melyek egy cikk vagy szakma áralakulását tanulmányozzák és nyomról-nyomra kísérik az illető cikk útját a termelés kezdetétől addig az időpontig, míg a fogyasztó kezébe jut. Ez a tudományos részletmunka hivatva van világosságot deríteni számos olyan kérdésre, a mely eddig homályban maradt és csak ennek alapján lesz lehetséges később a mai drágaság összefoglaló, oknyomozó történetét megírni. Megemlékeztünk már róla, hogy a német socialpolitikai egyesület az ilyen értelemben eszközlendő tudományos munka megindítására és vezetésére egy bizottságot küldött ki, a mely egyrészt a császári statistikai hivattal állapodott meg egy olyan gyűjteményes munka kibocsátására nézve, a mely a főbb gabonatermények bel- és külföldi nagykereskedelmi árait tartalmazza harmincz évre visszamenőleg, a különböző statistika-felvételi módszerek összehasonlító méltatásával, másrészt külön tanulmányokat ad ki a mezőgazdasági és ipari termelés egyes ágainak helyzetéről, az áralakulás elemeiről és az élet-

fenntartási költségek változásairól. Nagyon természetesen sorrendet e kötetek közzétételére a társaság nem állapíthatott meg, minthogy a kutatás az egyes kérdéseknél igen különböző időt vesz igénybe.

Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy a sorrendben első kötetek, a melyek a múlt év végén láttak napvilágot, egyrészt tartalmilag igen erősen eltérnek egymástól, másrészt ugyanegy kérdésről két tanulmány is tétetett egy kötetben közzé. Az első ilyen kötet három tanulmányt közöl és pedig, Francken Theodor: „Die Gesteungskosten im Buchdruckergewerbe mit Einschluss des Buchhandels und der Papiermacherei“, Hertel Lothar: „Einfluss der Konjunktoren auf die Preisentwicklung der unedlen Metalle und der Steinkohlen seit 1890“ és Schraeder Johannes; „Die Preisgestaltung der inländischen Braunkohlen seit 1890 in den Oberbergamtsbezirken Bonn und Halle“. A három tanulmány közül különösen az első kettő tarthat általános érdeklődésre számot, a mennyiben a német viszonyokon túlmenőleg általánosságban vizsgálják a tárgyal választott szakma viszonyait. A részletek elemzésébe természetesen e helyen bocsátkozni az anyag terjedelménél fogva alig lehet, csak megemlítjük, hogy a tárgyalás rendszere mindkettőnél ugyanaz: megállapítják az összes árképző tényezőket, valamennyi tényező viszonyainak fejlődését külön-külön ismertetik és ebből vonják le a következtetéseket. Francken például a könyvnyomdai iparnál kiindul a papirgyártásból és a nyomdászat egyéb segédeszközeinek készítéséből, vizsgálja a nyomdai munkabérek emelkedését és a munkaidő fokozatos megrovidülését, az ipart sújtó közterheket, a szellemi munkások, írók stb. díjazását és a könyvkiadó üzlet és könyvkereskedelem költségeit. Megállapítása, melyet e tényezők részletezése után levon, az, hogy csaknem az összes tételek áremelkedése nem vezetett szükségképpen a nyomdaipar minden termékének drágulására, mert a példányszámok tömege és a könyvkereskedelem erős organisatiója ellensúlyozni tudta a tehertételek növekedését. Mig így Francken tanulmánya önállóan használható, Hertel és Schraeder igen értékes segédanyagot nyújtanak az általános ipari drágulás kérdésének tanulmányozásához.

Szintén a socialpolitikai egyesület kiadásában jelent meg Brutzer Gustav könyve is: „Die Verteuerung der Lebensmittel in Berlin im Laufe der letzten 30 Jahre und ihre Bedeutung für den Berliner Arbeiterhaushalt.“ A könyv a drágaság kérdését első sorban a munkásosztály életfenntartási viszonyainak megváltozása szempontjából vizsgálja, alapul véve a berlini városi statisztikai hivatalnak 1903-ban eszközölt adatgyűjtését, a mely a normális munkásháztartás költségeinek eloszlását a következőkben állapítja meg:

Lakás, fűtés, világítás	20·31 ^o / _o
Élelem	49·70 ^o / _o
Élvezeti cikkek	5·99 ^o / _o
Ruházat	8·10 ^o / _o
Tisztálkodás	0·64 ^o / _o
Közlekedés	1·93 ^o / _o
Állami és községi kiadások	3·65 ^o / _o
Egyéb	9·68 ^o / _o
Összesen	100·00 ^o / _o

Ezt az 1903-as összeállítást alapul véve, két oldalon azt törekszik megállapítani, hogy egyrészt az árak alakulása milyen méretű, másrészt hogy az egyes kiadáscsoportokban minő eltolódások állottak be. Míg azonban az áralakulás vizsgálatában harmincz évre megy vissza, ezeket az eltolódásokat csak az 1903-tól máig terjedő időszakra mutatja ki. Megállapításainak eredménye az, hogy a munkabérek emelkedése mellett is, a munkásság a három első tételre (lakás, élelem, élvezeti cikkek) ma százalékosan többet kénytelen fordítani, mint 1903-ban. Másik érdekes megállapítása, hogy minden bevételtöbblet rögtön az élelemre fordított kiadások emelkedését is eredményezi. Statistikailag igazolja egyúttal azt is, hogy munkáscsaládoknál van az élelmezésnek egy alsó határa, melyen alul a jövedelem különbözősége mellett sem mehet. Így alapul véve olyan családokat, melyeknek jövedelme 1.401·50 és 2.234·02 márka között váltakozik, az élelmezésre fordított kiadások csak 802·06 és 1.017·52 márka között mozognak, szóval e tételnél a latitude sokkal csekélyebb, mint a jövedelemnél. Következése ennek, hogy csökkenő jövedelem mellett a munkás nemcsak absolute, de százalékosan is kevesebbet fordíthat egyéb testi és szellemi szükségleteire, mint szerencsésebb helyzetben lévő társa. A kötet egyébként nagy statistikai anyagot is tartalmaz, a mely a különböző élelmicikkek árváltozásait és a munkabérek alakulását tünteti fel.

A socialpolitikai egyesület kiadványaihoz hasonló czélt szolgál Ratzka-Ernst Clara tanulmánya is: „Welthandelsartikel und ihre Preise“, a mely a cukor, kávé és gyapot termelési, kereskedelmi és áralakulási viszonyait mutatja be. Tárgyalási rendszere teljesen a Franckenéhoz hasonlít, azzal a különbséggel, hogy az árak vizsgálatában körülbelül a harminczas évekig megy vissza, a mi kissé hosszú időnek tűnik fel. Ezek az adatok legfeljebb gazdaságtörténelmi érdekességűek, a mai árakkal azonban a közlekedési viszonyoknak a hetvenes évek óta történt óriási megváltoztatása folytán párhuzamba nem állíthatók. Megemlítjük még, hogy a kötet a tárgytól független két tanulmánnyal fejeződik be: „Die Theorien der Preisbildung“ és „Die Praxis der Preisbildung“.

Az idézett könyvek sorozatában a negyedik munka, Esslen tanulmánya Németország húsellátásáról, a húsárak fokozatos emelkedéséből kiindulva, melyek 1900—1909 között 10 százalékkal multák felül a kilenczvenes és 26·8 százalékkal a nyolczvanas évek árait, a kereslet és kínálat viszonya alapján keresi a nagy áremelkedés magyarázatát. Az okok között szerepel első sorban a városi, ipari lakosság nagymérvű növekedése a mezőgazdasági lakosság számszerű stagnálása mellett, a mi pedig annál döntőbb factor, mert a húsfogyasztás a városi lakoságnál nagyobb, mint a vidékinél és így nagyobb hússzükséglet állt be, mint a mekkorát a lakosság tulajdonképpen növekedése indokolt volna. Számításai szerint 1900 óta a német marhatenyésztésben stagnálás állott be és ennek a stagnálásnak megszűnése nem is várható addig, míg a gazdák a melléktermékeket, tejet, vaját, a melyek után szintén rendkívül erős kereslet mutatkozik, a húsnál is jobban tudják értékesíteni. Németország ipari lakosságát a standardon aluli táplálkozás veszedelme fenyegeti, sőt ez már talán jelen is van, mert a statisztikai hivatal által kiszámított, évenként egy főre eső 38¹/₂ kg. húsfogyasztás a valóságot aligha fedi. Ezt mutatja ugyanis a fémmunkások szövetségének 320 tagjánál végzett felvétel is, a hol az egy főre eső átlag 33 kg.-ra rugott. Ha már Németország élelmiszerellátás szempontjából a külföldre szorul, inkább törekedjék arra, hogy a húst termelje a belföldön és a gabonát hozza be, a mi politikai szempontból is, tekintettel egy esetleges háborúra, előnyösebb. Ez azonban az egész vámpolitikai rendszernek gyökeres reformját tételezi fel. A végrehajtás, melylyel egyidejűleg az északi tartományok közepes területei is az állattenyésztés számára volnának biztosítandók, természetesen hosszú éveket venne igénybe. Az így megváltozott vámpolitika egyuttal a kisemberek és fogyasztók érdekét szolgálná, az extensiven gazdálkodó nagybirtokossággal szemben.

A prágai kamarának idézett jelentése, a mely Hotowetz R. kamarai titkár tollából került ki, új szempontokra nem terjeszkedik ki, az általános ismert okokkal: aranytermelés emelkedése, termelés és fogyasztás közötti viszony megváltozása, munkabérek emelkedése, kartellek, kereskedelmi szervezet hiányai, stb. törekszik a jelenlegi drágulási processus magyarázatát adni. Minthogy a jelentés a cseh tartománygyűlés számára készült és előre körül volt írva, hogy mely pontokra terjeszkedhetik ki, — a vám- és kereskedelempolitikai kérdések, tarifapolitika bírálata, közigazgatás reformja például eleve ki voltak zárva belőle, — javaslatai természetesen magukon viselik a megkötöttség jellegét és nekik nagyobb érték nem tulajdonítható. Statisztikai anyaga azonban, a mely 1911-gyel, sőt sok helyütt az 1912. év első felével zárul, igen értékes és különösen az ausztriai drágulás adatait bármely eddigi mun-

kánál teljesebben nyújtja. Végezetül a tanulmány külön adja a legfontosabb élelmiszerek és ipari nyersanyagok áralakulásának adatait az utolsó évtizedre vonatkozólag. Azok számára, a kik a drágaság kérdésével már foglalkoztak, mint kiegészítő munka, ez a tanulmányzámba menő jelentés igen jó szolgálatokat tehet.

Igen figyelemreméltó a jelentés, a melyet a new-zealandi bizottság bocsátott ki a drágaság kérdéséről, mert első eset, hogy egy gazdasági fejlődése elején levő állam viszonyai vannak e kérdés szempontjából megvilágítva. A bizottság, a mely tavaly május 31-től augusztus 30-ig működött, megállapítja, hogy az életfenntartási költségek a kilenczvenes évek közepétől 1912-ig mintegy 16 százalékkal, a munkabérek ellenben 24 százalékkal emelkedtek, szóval New-Zealandban reális munkabéremelkedés történt, a mi főként a kormány és parlament erős munkásvédelmi politikájának és a kifejlett munkásügyi törvényhozásnak tulajdonítandó. A másik érdekes megállapítása a bizottságnak, hogy a vámvédelem nincs jó hatással a megélhetési viszonyokra, értve ezt abból a szempontból, hogy a vámokkal védett iparágakban a lakosságnak aránylag igen csekély része, mintegy 5 százalék van akár mint munkaadó, akár mint munkás érdekelve. Nagy része van ebben annak a körülménynek, hogy a mezőgazdaság és különösen az állattenyésztés Uj-Zealand szempontjából oly jövedelmező foglalkozások, hogy mellettük még az erősen védett iparok sem tudnak megfelelően fejlődni. A bizottság éppen ezért czéltalannak tartja a természetes gazdasági fejlődés megakasztására vagy módosítására irányuló kísérleteket és helyette a vámok fokozatos megszüntetését ajánlja.

Az anyagot a bizottság túlnyomó részben az érdekeltek megkérdezése és adataiknak más oldalról való ellenőrzése révén szerezte be. E működése közben igen érdekes harczba keveredett New-Zealand legnagyobb kereskedelmi egyesülésével, a Merchants Association-nal, a mely érthető okoknál fogva minden felvilágosítást megtagadott. A vizsgálat során kiderült, hogy ez a szövetség, a mely az ország kereskedőinek legnagyobb részét magába foglalja, a legélesebb harczot folytatja a független kereskedők ellen, sőt bojkottálja azokat a külföldi gyárakat is, a melyek független kereskedőkkel összeköttetésben állanak. A közvetítést, a melynek természetes tendenciája az árak emelése, a bizottság a lakosság nagy többsége szempontjából határozottan károsnak tartja.

Érdekes javaslata még a bizottságnak, hogy a közgazdasági oktatás vitessék be az alsófokú és középiskolákba is, hogy az életbe kikerülő emberek ne álljanak oly idegenül a gazdasági problémákkal szemben, mint az jelenleg történik. A gazdasági oktatás két irányú legyen, első sorban a termelési viszonyok gyakorlati ismertetése, másodsorban a

közgazdasági élet jelenségeinek elméleti magyarázata. Ilyen szempontok szerint iskolázott közönség a jelentés szerint kevésbé hajlandó túrni, hogy kizsákmányolás tárgya legyen, mint az, a mely nem lát bele a gazdasági élet szövevényeibe. Uj-Zealand kormányrendszere minden felnőtt férfi és nő politikai jogegyenlőségén alapszik; a politika azonban mindinkább gazdasági kérdések körül forog, a mi viszont involválja, hogy a kormány, a mely a politikai jogok legdemokratikusabb kiterjesztésének alapján áll, gondoskodik az állampolgárok gazdasági neveléséről is.

Labriolának rövid, alig kilenczven kis oldalra terjedő tanulmánya teljesen socialista felfogásból kiindulva vizsgálja a drágaság kérdését. A drágaság kérdése igen egyszerűen meg volna magyarázható, de a tudomány nagy része a drágaságot előidéző capitalismus szolgálatában állván, nem akar a jelenségnek igazi okára rámutatni, hanem színleges, fémtermelési, vámpolitikai, pénzügyi stb. okokkal akarja azt megmagyarázni. A drágaság igazi oka a magánföldtulajdon, a mely monopolium természetével bir és különbözeti járadékot biztosít a szerencsés helyzetben levő tulajdonosnak. Az így kezdődő drágaság a gazdasági élet kölcsönhatásánál fogva átmegegy az iparba is, noha ott a termelési képesség növekedésénél, a javak elosztásának tökéletesebb voltánál és a nyersanyagok jobb kihasználásánál fogva tulajdonképpen az áraknak mérséklődniök kellene. Ez azonban a capitalismusnak nem érdeke; ellenkezőleg mesterséges eszközökkel gondoskodik az árak további felhajtásáról. A drágaságot és vele együtt a capitalismust együttesen csak egy módon lehet megszüntetni: a földtulajdon kisajátításával. Gondolatmenetének e részében Labriola közel áll Oppenheimerhez. Tanulmánya nem megy a részletekbe és inkább csak vázlat jellegével bir.

Az összes ismertetett könyvek közül legáltalánosabb jellegű Laytoné: „Az Introduction to the Study of Prices“, a mely az áralakulás általános tényezőit vizsgálja világgazdasági szempontból. A könyv erősen történeti alapokon van fölépítve és megállapításait az 1820-tól 1911-ig terjedő évek vizsgálatára alapítja, melyeket áralakulás szempontjából négy periodusba oszt. Az első peridus 1820-tól 1849-ig hanyatló, a második 1849-től 1874-ig emelkedő, a harmadik 1874-től 1896-ig újból hanyatló, a negyedik pedig 1896-tól máig ismét emelkedő árak jegyében áll. Az áraknak ez a változása igen fontos gazdasági és socialis problémákkal áll összefüggésben, minthogy a megélhetési költségek szabályozzák végeredményben az osztályoknak egymáshoz való viszonyát. Layton véleménye szerint a társadalomnak inkább a hanyatló, mint az emelkedő árak állnak érdekében és tévesnek tartja azt a nézetet, a mely az emelkedő árak idején mutatkozó fellendülésben keresi a magas árak

okozta drágulás kiegyenlítését. Az emelkedő ár a munkaadónak érdeke a munkásság széles rétegeivel szemben. Igazolja ezt szerinte az a körülmény is, hogy az utolsó felfelé menő árhullám idején az árak Angliában körülbelül 25 százalékkal emelkedtek, melylyel szemben a legerősebb munkásszakszervezet, a szénbányászoké is csak 21 százalék béremelést tudott elérni. Hasonlók a tapasztalatok más szakmákban és más államokban is, melyek közül a szerző különösen az Egyesült-Államok, Németország és Franciaország viszonyait vizsgálja behatóbban. Az áralakulás theoretikus magyarázata tekintetében közel áll a mennyiségi elmélethez és szerinte az árszínvonalat a forgalomban levő fizetőeszközök mennyisége és az összes eszközölt ügyletek mennyisége adja meg. E két oldalon működő tényezőket táblázatban csoportosítja:

A fizető eszközök mennyiségét érintő körülmények :

1. Forgalomban levő arany és váltópénz mennyisége.
2. Az érmék forgási sebessége.
3. A bankbetétek összege, melyekre utalványok állíthatók ki.
4. Átlagszáma annak, hogy a bankbetétek hányszor utaltatnak át, vagyis bankbetétek forgási sebessége.
5. Forgalomban levő bankjegyek száma.
6. Bankjegyek forgási sebessége.

A fizető eszközökkel végrehajtott ügyletek mennyiségét érintő körülmények :

1. Termelt árúknak mennyisége.
2. Hányszor változtatnak ezek gazdát a termelés kezdetétől a fogyasztóig.
3. Személyes szolgáltatások összege munkásoknál, alkalmazottaknál stb., kizárva a saját számlára dolgozókat.
4. Föld-, házbérleti és tőkekamat-fizetési kötelezettségek.
5. Tőzsdei ügyletek és egyéb tulajdonátruházások.
6. Ügyletek, melyek nem javakért, vagy szolgáltatásokért adatnak. pld. ajándékok, jótékony adományok.

A középső vonal az árszínvonal, melynek eltolódását mindig a két oldalon mutatkozó változások idézik elő. Layton egyébként igen gazdag statisztikai anyaggal dolgozik és számos táblázatban és grafikonban mutatja be a legfontosabb cikkek árváltozásait, a munkabérek, bankbetétek, aranytermelési viszonyok stb. alakulását.

Tonelli Sándor.

Falk Zsigmond lovag †

Pár hóval ezelőtt a Petőfi Társaság pályadíjat tüzött ki olyan ódára, mely a munka dicsőítését zengje. A beérkezett pályaművek közül egy sem nyerte el a jutalmat. Akkor nagy ünnepélyt ültünk a Lloyd-teremben s ez az ünnep ódái emelkedettséggel dicsőítette a munkát, mert ez az ünnepély Falk Zsigmond lovag hetven éves nyomdász-jubileuma volt. ¹⁾

Hetven esztendő becsületes munkában! Közel egy évszázad, mindig törekvő, sohasem fáradó, ernyedetlen, hazáját, nemzetét előbbre vivő tevékenységben. Ez oly dicső himnusz, a melyet költő nem énekelhetne senki dicséretére.

Ez a Falk Zsigmond rövid és találó jellemzése. A kik ismerték, a kik közlekedtek vele, a kik vezetése alatt állottak, bámulták energiáját, tisztelték bölcs vezérlő elveit és nyugodtan haladtak előre vezetése alatt abban a biztos öntudatban, hogy jó ösvényen járnak, el nem tévedhetnek.

1830—1913! . . . Milyen spatium az emberi életben! És ennek a nagy időbeli rayonnak egyetlen esztendeje sem mult el valami nagyobb alkotás, valami maradandóbb munka nélkül. Se szeri, se száma a jótékony, emberbaráti és társadalmi egyesületeknek, melyeket életrehívott vagy támogatót, alapított és fenntartott. Hát még az ipari alkotások végtelen sora? Az ő dísz-elnökségei nem voltak sine-curák, az ő tiszteleti tagságai és egyesületi hivatalai mind embert kívántak és Falk Zsigmond lovag ott állt minden gáton, megjelent majdnem minden ülésen s nagy bajnak vagy akadálnak kellett lennie, ha valamelyikről elmaradt.

A magyar nyomdaipar fejlődése, nagyranövése Falk Zsigmond lovag nevével van összeforrva.

Az igazi munka emberének kidőlte mindig nagy ürt hagy maga után, különösen olyan országban, mint a miénk, a mely csak félszázad

¹⁾ *Lovag Falk Zsigmond élete és működése.* Hetvenéves nyomdász-sága emlékére kiadja a Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete. Budapest, 1913.

óta kezdi ismerni a vállvetett munka kötelességeit és áldásait és ebben a félszázadban Falk Zsigmond lovag példája, ereje, energiája útmutató, intő, vezető és bátorító volt az egész magyar munkásvilágra, az ipari alkotásokra és mindenre, a mi a jövőnk Magyarország fejlődésére fontos és döntő lehet.

Mélységes a magyar ipar gyásza, mely benne nemcsak vezért, de a munkásokkal munkálkodót, a verejtékezőkkel verejtékezőt és a magyar haza föllendülésében hívőkkel hívőt és a mi jövőnkben bizó férfiút sirat.

Váradi Antal.

Államvagyonelettár és költségvetés.

Ha valaki azt kérdezné, hogy az államvagyonelettár egy adott időpontra vonatkoztatva az államvagyonnak valódi értéke szerint tünteti-e ki, aligha nyerhetne igenlő feleletet olyantól, a ki ismeri azokat a nehézségeket, melyek az államvagyonelettár összeállításával kapcsolatosan felmerülnek és úgyszólván elháríthatatlanok, mert a kérdéssel behatóbban foglalkozó nem mondhat egyebet, mint hogy az állami vagyonelettár igen sok tétele csak többé-kevésbé approximatív értékeket foglal magában és így az államvagyonelettár mennyiségét illető kérdésre adott felelet ugyancsak többé-kevésbé problematikus. Hiszen, hogy csak egy eklatáns példát mondjunk, ha vagyonelettárunkba a kiegyezésben elvállalt államadóssági járulék tőkeösszege az 1908. évi XVI. t.-cikkbe foglalt pótegyezmény szerint beállítatnék, állami adósságaink számszerű összege 1.348,886.462 K-val emelkednék s a most 2.464,522.214 K-val kitüntetett tiszta államvagyonelettár leszállana 1.100 s néhány millióra. Ez a nagyon is szembeszökő példa, melyet a kevésbé feltűnőek egész seregével lehetne kiegészíteni, mutatja, hogy az államvagyonelettár számszerű végösszegei nem fedik a tényleges állapotot s ebből a szempontból aligha lehetne megdönteni azoknak érveit, kik az államvagyonelettárral szemben a feltétlen pontosság követelményét állítva fel, mivel ez e követelménynek megfelelni nem tud, a vagyonelettárt, mint a szigorúan vett számadások körébe nem tartozót, elhagyhatónak tartják.

Am ha a vagyonelettárt nem ebből a szempontból tekintjük, hanem abból, hogy ez képezi tulajdonképpen az államháztartás vitele helyességének és egyúttal a költségvetés realitásának kritériumát, értékére és szükségességére nézve azonnal más nézetre jutunk. Mint az egyesek háztartásában a bevétel és kiadás szembeállításából állapíthatjuk meg a háztartás aktiv, vagy passiv voltát és ebből konstatálhatjuk, hogy az illető „tett-e félre valamit“, vagyis vagyona gyarapodott-e, vagy ellenkezőleg háztartási kiadásainak kiegyenlítésére adósságot volt-e kénytelen csinálni, úgy az államháztartásban is a kiadások és bevételek szembeállítása és a vagyonelettár értékének növekedése, vagy csökkenése mutatja ki egyedül az államháztartás aktiv, vagy passzív voltát. Ha az állam vagyona gyarapodik, úgy az államháztartás nyilvánvalóan nemcsak az állami élet rendes ki-

adásait volt képes fedezni, hanem olyan kiadásokat is, a melyek az államvagyon növelésére szolgálnak; viszont, ha az államvagyon csökken, úgy nyilvánvaló, hogy az állam összes bevételei nem voltak elégségesek a rendes kiadások fedezésére. Ebből a szempontból tehát nélkülözhetetlen a vagyonleltár, mert ez ad számot a vagyonnak végső eredményben növekedéséről, vagy csökkenéséről.

Az évi költségvetés realitásának és az államháztartás helyes vezetésének a vagyonleltárban mutatkozó növekedés, az ellenkezőnek pedig az ugyanitt mutatkozó csökkenés lévén a kritériuma, ha a leltárra befolyással bíró tételek helyesen vezetettek, egyáltalán nem bír fontossággal az, hogy a vagyonleltár első összeállítása teljes rigorozitással történt-e és hogy a vagyonmérleg a maga végösszegét tekintve, helyesen mutatja-e azt az értéket, mely a benne foglalt tárgyak realis értéke? Mert a főkérdés ebből a szempontból tekintve nem az, hogy a vagyonként kimutatott összeg utolsó fillérig vág-e, a mi — ismételjük, lehetetlen kíváncsi lenni a vagyonleltárral szemben — hanem az, hogy az évi gazdálkodás a meglévő vagyonra mily mértékben hatott gyarapítólag vagy csökkentőleg. Úgy, hogy ebből a szempontból helyesebb is, ha a vagyonleltár nem igyekszik pl. az ingatlanok terén mutatkozó örökös értékfluctuatiót nyomon követni, a mi csak folytonos becslésekkel és akkor is csak megközelítőleg volna elérhető, hanem elfogadva az egyszer megállapított értéket, csak az újabb gyarapodásokat vagy csökkenéseket veszi tekintetbe, mert ezek fejezik ki az államháztartás valódi eredményeit és ennek az eredménynek megállapítására és világos áttekinthetőségére csak zavarólag hatna az alapértékeken eszközölt folytonos helyesbités, nem is szólva arról a nagy apparatusról, melyet a folyton ismétlődő becslés céljaira állandóan működésben kellene tartani és arról a nagy költségről, melylyel ez a rendezés járna.

Nem hathat megtévesztőleg e tekintetben az évi vagyonszaporulat, vagy vagyoncsökkenés helyes megállapítására az a körülmény, hogy vannak tárgyak, a melyeknél értékszaporulat, vagy értékcsökkenés állhat be a nélkül, hogy ebből közvetlen az államháztartásnak, mint első sorban pénzgazdaságnak a vitelére és az ennek alapját képező költségvetésre következtetést vonhatnánk. Kétségtelen pl., hogy az állam mezőgazdasági birtokai a maguk productumaival szaporíthatják az állami vagyont, vagy kedvezőtlen gazdasági viszonyok között csökkenthetik azt a nélkül, hogy ez a pénzzel való gazdálkodást directe érintené. Ménes birtokoknál pl. az állatok szaporodása vagy járvány esetén azok elhullása emelőleg, illetve csökkentőleg hat az állami vagyonra és ennek folytán a vagyonleltárnak megfelelő részére. Ezek a körülmények azonban nem téveszthetnek meg minket az állami gazdálkodás egészének megítélésében,

mert a mint azt az állami számvevőszék is helyesen distinguálja, meg van a mód arra, hogy az e fajta vagyonszaporulatot, vagy vagyonsökkenést, mint közvetlenül pénzkezeléssel nem járót, külön vegyük számba, ellentétben a közvetlenül pénzkiadással járó vagyonszaporulattal, vagy az ugyanilyen módon pénzbevétellel járó vagyonsökkenéssel.

Állami leltárunk az activ vagyont 7 különböző cím alatt sorolja fel, míg a passiv vagyont két cím alatt foglalja össze. Mi az alábbiakban kizárólag az activ vagyonnal foglalkozunk, mert bár a passiv vagyon mindkét címe, úgy az államadósságok, mint a terhelő hátralékok összefüggésben állanak a költségvetéssel és az államháztartással, mégis azt hisszük, elégséges itt erre az összefüggésre csak rámutatni, annyi- val is inkább, mert az activ vagyon és a költségvetés közti összefüggés felmutatása révén magától is kiviláglík az a kapcsolat, mely a passiv vagyon és a költségvetés között fennáll.

Állami leltárunkban az activ vagyon 7 címe így következik: 1. ingatlan vagyon, 2. hasznos jogok, 3. természetmények, anyagok, szerek és eszközök, 4. készpénz, 5. értékpapírok, 6. állami követelések, 7. cselekvő hátralékok és pedig A) készpénzben, B) értékpapírokban. E 7 cím közül a költségvetéssel csak távolabbi összefüggésben van 3, t. i. a „hasznos jogok“, az „értékpapírok“ és az „állami követelések“, s ezekre a költségvetésnek rendes körülmények között nincs is kihatása. Vegyük pl. a „hasznos jogok“ címet, melynek 473,988.695 K-t kitevő álladékból 472,373.238 K, tehát másfél millió hijján az egész összeg úgy állott elő, hogy a városoktól és községektől, mint szintén a magánosoktól megváltott italmérési jog fejében kiadott kamatozó kötvények értéke, mely mint államadósság teherként volt felveendő, a maga teljes összegében beállított mint hasznos jog activumként is az állami vagyonleltárba és éppen így az aldunai vaskapu szabályozási kölcsön ellenértékeképpen „hajódíjszedési jog“ címen az egész kölcsön értéke. Nyilvánvaló, hogy ez az évenkénti költségvetéssel nincs szorosabb összefüggésben, mert hisz a költségvetésben csak az évi törlesztésre felvett összeg szerepel, mint szintén nyilvánvaló az is, hogy ugyan ilyen joggal lehetne egyéb állami jogokat, regálékat és monopoliumokat egy bizonyos összegben az állami vagyonleltárba a hasznos jogok közé beállítani, mert ezek éppen olyan elbírálás alá esnek, bár megváltás tárgyait nem képezték, mint az 1888-ban megváltott italmérési jog, vagy a vaskapuszabályozással kapcsolatos hajódíjszedési jog.

Az „értékpapírok“, bár köztük különösen a helyi érdekű vasutak törzsrészevényei a költségvetés correspondeáló címével összeköttetésben vannak, szintén nem oly jellegűek, hogy belőlük az államháztartás vitelére és a költségvetésre vonatkozó következtetéseket vonhatnánk.

Ugyanez az eset az „állami követelések“-re is, melyeknek 699.740.290 K-t kitevő összegéből 369,782.713 K állami adósságok ellenértékét képezi (földtehermentesítési adósság, szőlődézsma váltság, Tisza-szegedi kölcsön fedezésére szolgáló követelés stb.), 254,942.249 K-t vasuti kamatbiztosítási előlegek és csak a többi, kerek számban 80 milliót képezik különböző tételek.

A vagyonleltár többi 4 címe azonban már szoros kapcsolatban van a költségvetéssel és ketteje t. i. a „készpénz“ és a „cselekvő hátralékok“ egymással is. E kettő tulajdonképpen kiegészíti egymást, a mennyiben a szerint, a mint az előirt állami követeléseket pl. az adókat az adózók buzgóbban, vagy lanyhábban róják le, lesz a készpénzbevétel és az évvégi készpénzmaradvány nagyobb, vagy kisebb és a cselekvő hátralékok összege ennek megfelelőleg kisebb, vagy nagyobb. ¹⁾ Készpénz és hátralék még abban is egyeznek egymással, hogy mind a kettőre befolyással van nemcsak a valódi, hanem az átfutó kezelés is s a költségvetés realitásának megítélésére külön-külön sem a készpénz, sem a hátralék, hanem csak a kettő együttesen szolgáltatathat alapot. És ez érthető is. A költségvetési előirányzattal tulajdonképpen csak a végrehajtási „előírás“ hasonlítható össze, mert hisz a teljesítés már nem áll a kormányzó hatalom tetszésében, arra a legkülönbözőbb körülmények befolyással lehetnek a nélkül, hogy a költségvetés realitását akár egy, akár más irányban érintenék. Ex-lexes időben pl. a befizetések csökkenhetnek, sőt egészen is szünetelhetnek és ennek következtében az állam készpénz bevétele kevesebb lehet, de ha a cselekvő hátralék a maga egészében biztosítva van, úgy a kisebb készpénzbevétel s ennek megfelelőleg kisebb készpénzmaradvány sem a költségvetés realitása, sem az államvagyon szempontjából nem bír jelentőséggel, mert hisz a mi nincs meg készpénzben, az meg van cselekvő hátralékban. A készpénzbevétel esetleges csökkenése, ha egyébként az előirt tételek realisak, legfeljebb figyelmeztetőül szolgálhat a kormánynak arra, hogy a csökkenés okait kutassa és a szükséges intézkedéseket tegye. Felelősségre a kormány a készpénzbevételnél mutakozó visszamaradásért csak akkor volna vonható, ha a tételek annyira irrealisak voltak, hogy azoknak teljes összegben befolyása kizártnak volt tekinthető; ám a felelősségben ez esetben osztozik a költségvetést elfogadó parlament is.

Az állami vagyonleltár címei között minden tekintetben legfontosabb az ingatlan vagyon, mely a legutóbbi zárszámadás szerint

¹⁾ A zárszámadás a cselekvő hátralékokat éppúgy, mint a terhelő hátralékokat a Részletezésben kimutatja ugyan, de sem a Sommázatban, sem az Előirányzattal való összehasonlításban nem, ez pedig óhajtható volna már csak azért is, hogy a hátralékok összesített kimutatása, úgy a Sommázattal, mint a Fejezetek szerint való mérlegszerű átnézetek s az előirányzattal való összehasonlításban részletesen felsorolt tételekkel minden nehézség nélkül konfrontálható legyen.

4,955.224.806 K-ra, tehát majdnem kerek 5 milliárdra rug. Az ingatlan vagyonleltárban szerepelnek egyes címek, melyeknek a vagyonleltárba való felvétele kérdésessé volna tehető. Ilyen pl a „közutak“ címén felvett 194,062.583 K, vagy a „vizügyi műszaki szolgálat“ címén felvett 265,749.724 K, melynek jelentékeny része folyamszabályozás és csatornázás céljaira kiadott összegekből áll. Nem kisebb szaktekintély, mint Matlekovits Sándor, állítja úgy a Magyar Államháztartás Történetében, mint a Közgazdasági Lexikon „Államvagyon“ című cikkében, hogy e tételek az állami vagyonleltárba helytelenül vannak felvéve. Kétségtelenül igaza van Matlekovitsnak abban, hogy a közutak szolgálják ugyan a nemzet egyetemének érdekeit, de nem képeznek realizálható államvagyonot és éppen így a folyamszabályozási kiadások nagy mértékben hozzájárulnak a nemzet vagyona értékének emeléséhez, de szintén nem képeznek állami vagyonot, mert hiszen ez az értékemelkedés a parti birtokosok javára esik, a kik között az állam, mint birtokos, csak ritkán szerepel. Ám, ha igazak is ezek a megjegyzések, mégis tekintettel arra, hogy az egyik címnél éppúgy, mint a másiknál nem az állami élet rendes szükségleteinek a kielégítéséről, nem is könnyelmű s szükségtelen költségekről, hanem a nemzet egyetemére hasznos befektetésekről van szó, részünkről helyesnek tartjuk az e címen kiadott összegeknek az államvagyon leltárába való felvételét már csak annak dokumentálására is, hogy a szükségelt összegek a nemzet egyetemét szolgáló maradandó célokra fordítottak.

Az államháztartás és a magánháztartás között lényeges különbség van és éppen azért olyan dolgok, melyek a magánháztartás szempontjából nem volnának vagyonnak tekinthetők, bár az amelioratiók a magánvagyon értékét is emelik, az államnál minden aggodalom nélkül felvehetők a vagyon alkatrészei közé. Hisz, ha az állam az általa megcsinált utakon éppúgy vámot szedne, mint a hogy a hidakon vámot szed — a mitől egyébként óvjon meg a kormányzó bölcseség! — és ha a folyamszabályozás költségeit egészben a parti birtokosokra hárítaná, hasznos jogokká tenné úgy az egyik, mint a másik címet és ezek ez esetben realis értéket, még pedig jövedelmező értéket képviselnének.

Van azonban az ingatlan vagyonleltárnak egy oly tétele, melyet részemről nem tarthatok az állam ingatlan vagyonát képező részek közé felvehetőnek és ez a Magyar Királyi Államvasutak „kibocsátási költségei“ címén felvett 406,025,463 K, az államvasutak címén felvett 2,830.181.189 K összegnek majdnem $\frac{1}{7}$ -része. Természetes, nem szólunk itt arról, hogy a magyar állam tulajdonát képező vasutak tényleg ekkora összeget, illetve értéket képviselnek-e; megengedjük, hogy ha ma kellene kiépíteni őket, annyiba körülbelül belekerülnének, mint a mekkora értékben fel vannak véve a leltárba, bár ez összeget elosztva a kilometer

hosszal, egy-egy kilométerre 300.000 K esik. Azt is értjük, hogy az ellenőrzés szempontjából kívánatos állandóan nyilvántartani, hogy a kölcsönökből épült vasutak a kibocsátási költségeket tekintve tényleg mennyibe kerültek és helyesnek is tartunk egy ilyen irányú kimutatást az állami zárszámadás sokféle kimutatásai között. De hogy ingatlan vagyónként szerepeljen a kibocsátási költség, illetve veszteség, ezt helyesnek semmiképpen nem tarthatjuk. A kibocsátási költség nem a vasut értékének, hanem az állam hitelének a kérdése. Egy vasut, a melynek kiépítése 1,000.000 K-ba kerül, semmivel sem lesz értékesebb csak azért, mert annak az 1,000.000 K-nak az előteremtése 100.000 K-val többbe került. A vagyoneleltárban nem szerepelhet tehát 1,100.000 K-val, hanem csak 1,000.000 K-val. Kedvező pénzviszonyok között az állam al parin adhatja ki a kötvényeket, kedvezőtlen pénzviszonyok között 10—20, sőt mint saját államadósságunk története mutatja, majdnem 40% veszteséggel. Ám a vasut értékére magára nem tesz az különbséget, hogy ezt az állam oly pénzből építtette-e, a melyet al parin kibocsátott kötvényekből szerzett, vagy pedig olyanból, a melyet jelentékenyen parin alól kibocsátott kötvényekből volt kénytelen megszerezni. Ha az ingatlan vagyon értékének az emelkedése a szerint irányzódnék, a mint az állam kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb viszonyok között jut pénzhez, nyilvánvalóan akkor emelkednék az érték legkevésbé, a mikor az állam hitele a legjobb és akkor emelkednék legtöbbször, a mikor az állam hitele a legrosszabb. Amerikai vasutaknál látunk elsőbbségi kötvényeket, a melyek 19—20% állanak parin alul, a mint egyébként a varasd—goluboveci h. é. vasut elsőbbségi kötvényei is 22%-on jegyezték. Az ilyen pénzen épített vasutak a mi állami ingatlan vagyoneleltárunkban ötször akkora értékkel szerepelnének, mint a mekkora értékkel szerepelnek azok, a melyeket parin kibocsátott kötvényekből építenek. Ismételjük, a vasutak értékének semmi köze a változó pénzdrágaság szerint alakuló állami hitelhez és ha annak kimutatása, hogy az államnak mennyibe kerültek a vasutak, külön nagyon érdekes, tanulságos, sőt szükséges is, az ingatlan vagyoneleltárban az árfolyamveszteséget, vagy a kibocsátási költséget, mint ingatlan vagyont feltüntetni, nem egyeztethető össze a zárszámadás követelményeivel.

Utolsó címül, mely szintén szoros kapcsolatban van a költségvetéssel, említjük a vagyoneleltárnak „termesztmények, anyagok, szerek és eszközök“ négyes elnevezése alatt felvett címét 585,727.359 K értékben. Ez a cím teljesen azonos elbírálás alá esik, mint az ingatlanok elnevezés alatt felvett vagyonrész; ez a kettő van a költségvetéssel a legszorosabb kapcsolatban, s tulajdonképpen a költségvetés csak e kettőre vonatkozólag foglal részleges előirányzatot magában. Mi is az alábbiak-

ban erről a két címről, tehát az ingatlan és az ingó vagyonról szólunk, kapcsolatban a költségvetéssel.

A költségvetésnek ugyanis, ha az az állami élet minden terére vonatkoztatva realis akar lenni, szükségképpen ki kell terjeszkednie azokra a vagyon-változásokra is, a melyek az állami élet fejlődésével elváhatatlan kapcsolatban vannak; gondoskodni kell az ingó és ingatlan vagyon jó karban tartásáról, de gondoskodni kell azok szaporításáról is, ha az az államélet szempontjából — pl. vasuti hálózat fejlesztése — kívánatos, a mi természetesen pénzkiadással jár, másrészt gondoskodni kell azok egy részének eladásáról, ha ez az eladás az állam érdekében szükségesnek mutatkozik, a mi viszont pénzbevételt fog eredményezni. Véleményünk szerint az ingatlan és ingó javak jó karban tartásáról az állam rendes kiadásai közt kell gondoskodni, míg a vagyonszaporulatot jelentő pénzkadások, illetve vagyonsökkenést jelentő pénzbevételek nem szerepelhetnek az állam rendes kiadásai, illetve bevételei között és ezeket a rendes kiadásoktól és bevételektől megkülönböztetve, külön címek alatt kell már a költségvetésbe is beállítani, illetve előíranyozni.

Hogy csak a kiadásoknál maradjunk, köztudomású, hogy az állami költségvetés azokat a kiadásokat, a melyek nem az állam folytonos szükségleteinek kielégítésére fordítatnak, a „rendkívüli kiadások“ csoportjába veszi fel, megkülönböztetve e csoportban „átmeneti“ és „beruházási“ kiadásokat. A kettő közti különbséget — egyelőre eltekintve az idevágó szabályok meghatározásától — röviden abban foglalhatjuk össze, hogy átmeneti kiadás az a kiadás, mely nem évenként visszatérő államszükségletet jelent és az állami vagyonleltárban változást nem idéz elő; beruházás pedig az a kiadás, a mely szintén nem évenként visszatérő szükségletet jelent ugyan, de az állami vagyonleltárban változást és pedig értékszaporulatot idéz elő. A folyó évi állami költségvetésből vett tétellel megvilágosítva ezt, átmeneti kiadásként felhozhatjuk pl. a belügyi tárczában a választó kerületek beosztása céljaira szükséges statisztikai munkálatok költségére és az új választási törvény alapján összeállítandó névjegyzék elkészítésénél felmerülő rendkívüli költségekre felvett 100.000 K-t, mert nyilvánvaló, hogy, a mint ezek a munkálatok elkészülnek, ezen a címen az államháztartást újabb terhelés nem éri, másrészt nyilvánvaló, hogy ennek a 100.000 K-nak a kiadása az államvagyonot nem szaporítja. Ellenben beruházásra felvehetjük ugyancsak a folyó évi költségvetésben pl. a kereskedelemügyi tárczánál az államvasuti építkezésekre felvett összeget, mert egyfelől nyilvánvaló, hogy ez sem jelent évről-évre ismétlődő, hanem csak időnként visszatérő kiadást, másfelől azonban ez a kiadás az állam vagyonleltárában vagyonszaporulattal van összekötve.

Daczára a megkülönböztetés ezen világosságának, úgy látjuk, hogy az

átmeneti és beruházási kiadások között a határvonalat a multban sem sikerült megtartani, a mint nem sikerült azt megtartani a folyó évi költségvetésnél sem. Az állami számvitelről szóló 1897 : XX. t.-cz. végrehajtása tárgyában kiadott Utasítás a beruházási kiadásokat csakis az ingatlan államvagyonba fektetendő kiadásokra szorítja, melyekkel szemben az ingatlan vagyonleltárában megfelelő ellenérték áll (29. §.) Elismeri azonban, hogy az építkezéseknél: hajóépítéssel, távirda- és távbeszélővonalakkal szorosán összefüggő első felszerelések szükséglete a könnyebb elszámolás érdekében szintén a beruházások között irányozható elő (31. §.). Minden más rendkívüli kiadást, vagyis olyan kiadást, mely állandó jelleggel nem bírván, csak egyszer s mindenkorra merül fel, vagy ha több éven át ismétlődik is, az állami háztartás rendes folyamánját nem képezi, az átmeneti kiadások közé sorol és ilyenekül felemlíti: a rendkívüli közösügyi kiadásokat, inségi kölcsönöket és egyéb hasonló címeken előforduló kiadásokat, az értékpapírok vásárlására fordítandó kiadásokat, az állami adósságok kibocsátásával és conversiójával járó kiadásokat és egyéb átmeneti kiadásokat.

Ha összevetjük ezt az utasítást a tényleges eljárással, először is szemünkbe tűnik, hogy beruházásokul nemcsak ingatlan vagyonszaporulatot képező kiadások szerepelnek költségvetéseinkben és ebből kifolyólag zárszámadásainkban is, hanem ingó vagyont képező szaporulatok is, még pedig szélesebb alapon, mint azt az Utasítás 31. §-a alapján következtetni lehetne. Másrészt látjuk azt, hogy az átmeneti és beruházási kiadások között nincs megvonva egyéb tekintetben sem a határvonal, mert akár a költségvetés, akár a zárszámadások egyes tételeit tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy nem minden olyan tétel kerül a beruházások alosztálya alá, a mely — a szó tág értelmében — tényleg beruházásjellegű és viszont a beruházások alosztálya alatt fordulnak elő olyan tételek, a melyekre teljesen ráillik az Utasításnak az átmeneti kiadásokra vonatkozó jellemzése, vagyis a melyek az állami vagyonleltárban semmi változást nem okoznak.

Hogy csak a folyó évi költségvetés tételeinél maradjunk, a miniszterelnökségnél pl. az átmeneti kiadások között szerepel a fiumei kormányzóság hivatalának elhelyezése céljából megszerzett épület átalakítására és kibővítésére felvett 180.000 K, mely összegben, a mint az az Indoklásból kitetszik, benne van magának az épület megszerzésének vételára is, már pedig nyilvánvaló, hogy ezzel az államvagyon szaporodik és így ez nem átmeneti kiadás, hanem beruházás. A mint hogy majdnem hasonló szavakkal csakugyan beruházásnak van felvéve a pénzügyminiszteriumnál ugyancsak a fiumei pénzügyőrségi laktanya kibővítési költségeire felvett összeg. Világos tehát, hogy a két tétel közül az egyik helytelenül van előirányozva, még pedig szerintünk a kormányzó-

sági épület megvételére és átalakítására szánt összeg, mely a beruházások közé tartozik.

Hasonlóképpen a pénzügyminisiteriumnál a bányászati, erdészeti és chemiai tanszékek felszerelésére és belső berendezésére összesen fel van véve 98.000 K, mint átmeneti kiadás; ellenben az érczelőkészítési labororium létesítésére, — a mely labororium pedig teljesen analog czélt szolgál, mint a chemiai labororium, — 20.000 K-t a beruházások között vettek fel. A költségvetésből nem tűnik ki, hogy ez a 20.000 K egészben, vagy részben ingatlan szerzésre is fordítandó-e, hogy ehhez képest az utóbbi tétel mennyiben esik a számviteli utasítás 29. §., vagy 31. §-ának rendelkezése alá, csak azt látjuk, hogy a szövegezés szerint majdnem azonos jellegű kiadások egyike átmenetinek, másika pedig beruházásinak van jelezve. Ha még sem azonosak, a különbséget a tételek szövegezésében megfelelően kifejezésre kellene juttatni.

Továbbá a földművelésügyi minisiterium körében a vízi munkálatoknál egy olyan tételt, melyet maga a szöveg is befektetésnek nevez és a melyben kisebb ingatlanok megszerzéséről is van szó, az átmeneti kiadások közé állítottak; ellenben beruházási kiadásnak vették fel az ármentesítő és vízlevezető társulatok segélyezésére szánt összegeket, a melyek pedig, mint állami segélyezés, igazán csak átmeneti tételt képeznek, mert hisz az állami vagyont nem gyarapítják és a vagyonleltárra semmi befolyással nincsenek.

Felhozhatjuk még ugyancsak a földművelésügyi tárca keretében, hogy a méhész munkásiskola és a kertészsegédképző gyakorló felállítására és felszerelésére felvett 18.000 K átmeneti tétel, ellenben a kerítésre felvett 4.000 K beruházás. Viszont a kertészetnél az új kertgazdasági tanszékek bekerítése átmeneti tétel, majd ugyanazon a czímen a kertészeti tanintézet kerítésére fordítandó kiadás beruházás. Kísérleti intézmények felszerelésére és berendezésére felvett 70.000 K átmeneti tétel, ellenben a magyaróvári kísérleti állomás villamos világításának berendezésére felvett 8.000 K beruházás, jóllehet pl. a belügyminisiteriumi tárca keretében a budapest-lipótmezei elmeagyógyintézetnél ugyanezen czímen felvett 10.000 K átmeneti kiadásként szerepel.

Végül még egy példa: az igazságügyminisiteriumnál a fiatalokú büntettek budapesti intézetének felszerelési költségeire felvett 120.000 K átmeneti kiadás, ellenben a börtönügyi építkezésekre és ezekkel kapcsolatos kiadásokra beruházásként felvett 370.000 K a költségvetés szerint a többek közt felszerelésekre is van szánva. A felszerelés tehát itt hol átmeneti, hol beruházási kiadás.

A felsorolt példák mutatják, hogy nincs meg az eljárásban a számviteli törvény és annak végrehajtási utasítása által is megkívánt egy-

öntetőség, a minek folyománya azután az, hogy a zárszámadásnak úgy az ingatlan, mint ingó leltárában azok a pénzkidadások, a melyek leltári értékszaporulatot vontak maguk után, mint a költségvetési törvénynek nemcsak beruházási alosztályában, hanem rendes és átmeneti csoportjában is elszórtan elszámolt tételek vannak kimutatva és pedig a dolog természetéből kifolyólag oly összegekkel, melyeket akár a költségvetés illető fejezete és tétele, akár a zárszámadás megfelelő tétele és fejezete alatt önálló tételekként hiába keresünk.

És ez nagyon érthető is. Mert ha pl. a költségvetés egy összegben rendes kiadási tételnek vesz fel oly szükségletet, mely részben egy állami épület belső berendezésének megújításából áll és az állami számvevőszék ebből azt a részösszeget tünteti fel ingó leltári szaporulatnak, a mely az új berendezésre esik, nyilvánvaló, hogy hasztalan keressük a költségvetés kérdéses tétele alatt a zárszámadás ingóvagyon leltárában kimutatott összeget, mert ez csak a leltárt nem szaporító másik összeggel együttesen fordul elő. Ugyanez áll természetesen az átmeneti kiadásokra is, a mennyiben ezen alosztályban szintén részben leltári vagyonszaporulatot képező kiadások foglaltatnak más, leltári értéknövekedést nem okozó kiadásokkal egy összegben.

Ne méltóztassanak azt gondolni, hogy ez a költségvetésben, illetve zárszámadásban jelentéktelen összegeknél fordul csak elő, melyek éppen kicsiségüknél fogva nem igényelhetik az eddigi eljárás megváltoztatását. Mert nem is szólva arról, hogy a helyes számvitel szempontjából a számon vett összegek nagysága vagy kicsisége nem játszik szerepet, azok az összegek, melyekről itt szó van, nagyságukat tekintve is igen jelentékenyek. A legutóbbi zárszámadás szerint az ingatlan vagyon értékének gyarapodása 166,260.830 K pénzkidadást okozott. Ebből a legnagyobb résznek megfelelő pénzkidadás tényleg a beruházási kezelésben fordul ugyan elő, de azért a rendes kezelésben is 8,675.902 K és az átmeneti kezelésben 2,363.746 K szerepel olyan összeg gyanánt, mely az ingatlan vagyon értékének gyarapodására kihatással volt. Viszont az ingó vagyonleltárban a 86,189.049 K értékgyarapodásnak legnagyobb része a rendes kezelésben előirányzott pénzkidadás révén állott elő, mert itt beruházási kezelés címén csak 6,649.526 K van elszámolva, átmeneti kezelésben 4,041.334 K, míg a rendes kezelésben 75,498.188 K.

Ezt az eljárást több szempontból nem véljük fenntartandónak. A törvényhozás budgetjogának helyes gyakorlása szempontjából joggal megkivánhatja, hogy évről-évre olyan előirányzat terjesztessék eléje, mely megközelítőleg tájékoztassa arról is, hogy az általa megszavazandó hiteleknek a felhasználása mily hatással lesz az állami vagyon alakulására. Mert gyakorolhatja-e a törvényhozás és jelesül az országgyűlés a

maga budgetjogát eléggé tudatosan és hatályosan, ha azt sem tudja, hogy a kormány által kért hitelekből mennyi esik vagyoncserére és mennyi költségre?

A törvényhozás, illetőleg az országgyűlés éppen budgetjoga révén gyakorolván előzetesen befolyást az államháztartás intézésére, az előirányzatok megfelelő szerkesztésével meg kell neki adni a módot ahhoz, hogy legalább az államháztartás legfőbb részeiben eleve tisztában lehessen szavazatának következményeivel. Ennek legkiválóbb előfeltétele a kellő világosság az előterjesztésekben. De még az ellenőrzésnek is nagy szolgálatot tesz az, ha a birálat tárgyát képező kezelési tény minden combinatio nélkül egyszerűen és könnyen szembe lehet állítani azzal az előirányzati tétellel, mely kizárólag rá vonatkozik, mintsem ha ezt a más előirányzati tételekkel való közösségből több-kevesebb szerencsével ki kell hámozni.

Számviteli törvényünk és ennek végrehajtási utasítása helyes érzékel ki is mondják, hogy az ingatlan vagyonra vonatkozó kiadásokat a költségvetésnek csupán ebben az alosztályában („Beruházás»), az ingó vagyonnak (a természetményeknek, anyagoknak, szereknek és eszközöknek) megszerzéséből és értékesítéséből eredő pénzkiadásokat és pénzbevételeket pedig — bár nem a beruházások között, hanem a rendes és átmeneti kezelésben — külön tételnek (alrovatok alatt) kell felvenni az előirányzatba és természetesen az elszámolásnak is itt kell történnie. Ezen kétségtelenül helyes rendelkezések azonban, sajnos, máig sincsenek teljesen végrehajtva. Aránylag nagyon csekély azon számadási ágak száma, a melyeknél a vagyoncserét képező tételeknek ez az elkülönítése a többi pénzkiadástól és pénzbevételtől, keresztül van véve. A legkevesebb tehát, a mit kívánnunk kell ebben a kérdésben, az, hogy számviteli szabályainknak ez a része az egész vonalon mielőbb végrehajtsék.

E mellett azonban felmerülhet az a kérdés, nem lehetne-e még egy lépéssel tovább menni? Nevezetesen nem lehetne-e minden olyan pénzkiadást, mely akár az ingó, akár az ingatlan vagyonnak leltárában egészen új szaporulatot van hivatva előidézni, a beruházások alosztálya alá venni és ehhez képest rendes és átmeneti kiadásokul csak olyanokat állítani be a költségvetésbe, a melyek az állam vagyonára vagy egyáltalán semmi kihatással nincsenek, vagy a melyek csak annyiban állanak vonatkozással az állami vagyonleltárral, hogy az ott bekövetkezett értékcsökkenést pótolni, tehát a vagyont eredeti értékálladékában fenntartani hivatvák. Ez már csak a költségvetés realitása szempontjából is megfontolást érdemel. Az állam legnagyobb üzeménél: az államvasutaknál van pl. évről-évre óriási értékcsökkenés, a melynek pótlását ezek szerint a rendes kiadások keretében kell elszámolni úgy, hogy beruházásokul csak azok

a kiadások irányozhatók elő, a melyek a rendes elhasználás folytán bekövetkezett értékcsökkenésen és ennek pótlásán felül, tehát a kiselejtezett anyagok és leltári tárgyak pótlására fordított kiadásokon felül, mint új befektetések szerepelnek. Ha nem így járnánk el, akkor egyfelől nem látnók tisztán az államvasutak fenntartásának költségét, másfelől pedig nem volna világos képünk az államvasutaknál szükséges tulajdonképeni beruházásokról sem.

Igy lehetne eljárni nemcsak az üzemi ágaknál, hanem az igazgatási ágazatoknál is. Igaz ugyan, hogy talán kissé szokatlannak látszik, hogy egy az eddiginél értékesebb butorzattal megújítandó fölszerelés beszerzésére szükséges összegnek egyik része a rendes kiadások, másik része a beruházások között szerepeljen, de a helyes könyvelésnek és főleg az állami vagyonleltár helyes továbbvitelének ez az eljárás felelne meg. Nézzük pl. a mai eljárást az ingatlan vagyonnál. Ha egy épületet, mely 100.000 K értéket képvisel, lebontanak és helyébe egy 300.000 K értékű új épületet emelnek, úgy a jelenlegi eljárás szerint az előbbinek az értékét, mint „folyó évi fogyatkozást“ leírják a leltárban, az utóbbinak az értékét pedig, miután a viszonylagos pénzkidrást egészében a beruházások alosztályán számolták el, mint „folyó évi gyarapodást“ felveszik a leltárba. Az értékshaporulat nem lévén több 200.000 K-nál, felmerül a kérdés, hogy miért ne lehetne a 300.000 K-ból 100.000 K-t a költségvetésben az átmeneti kiadások közé venni fel és csak az értékshaporulatot jelentő 200.000 K-t iktatni be a beruházások közé, hiszen a 100.000 K csak az eddigi érték fenntartására szolgál, s ha az egész 300.000 K beruházásként szerepel a költségvetésben, úgy látszik, mintha az állami vagyont nem 200.000, hanem 300.000 K-val gyarapítanók a kérdéses tétel elfogadása által. Pedig ez nyilvánvalóan hamis látszat, melyet legbiztosabban a fenti módon lehetne eloszlatni. Azt hisszük, ezzel úgy költségvetésünk, mint zárszámadásunk jelentékenyen nyerne áttekinthetőségben és világosságban, de nyerne — és ez a fődolog — áttekinthetőség szempontjából állami háztartásunk egész képe is.

Elvileg így volna helyén a dolog, legfeljebb a technikai kivitel nehézségeiről lehetne szó. Hogy azonban ezek a nehézségek leküzdhetetlenek volnának, nem akarjuk hinni. A m. kir. állami számvevőszék legutóbbi jelentésében maga is kimondja, hogy állami zárszámadásunk szerkezete reformra és egyszerűsítésre szorul. Igen helyesen jegyzi meg az állami számvevőszék elnöke, hogy „meggyőződése szerint a célból, hogy állami zárszámadásaink rendeltetésüknek teljesen megfeleljenek, minél könnyebbé kell tennünk az áttekinthetést az államháztartás eredményei felett és kerülnünk kell mindazt, a mi ezen eredményeknek téves megítélésére okot adhat.“ Már pedig kétségtelen, hogy azon szoros

kapcsolatnál fogva, a melyben a költségvetés és az állami vagyonleltár állanak, ez a kérdés egész állami háztartásunk rendje szempontjából nagy figyelmet és gondot követelhet magának. Csak ha szorosán különbséget teszünk már a költségvetésben a rendes, a valóban csak átmeneti és a tényleg beruházást képező kiadások között, csak akkor remélhetjük, hogy a zárszámadásban s a vagyonleltárban is a költségvetésnek megfelelő tételekkel találkozhatunk. Hogy ez az ellenőrzést mennyivel hatályosabbá teszi és hogy ilyen eljárás mellett mennyire nem lenne szükséges az állami számvevőszéknek az egyes okmányokból külön-külön kiválogatni a különböző jellegű kiadási tételeket, az, úgy hiszem, ezek után mindenki előtt világos. Általában minél congruensebbek szerkezetükre nézve a költségvetési és zárszámadási tételek, annál jobban és annál könnyebben állapítható meg az államháztartás helyes vezetése, az esetleges eltérés a költségvetéstől és annak elfogadható vagy elfogadhatatlan volta.

Ha felolvasásom tárgyát nem tisztán a költségvetés és a vagyonleltár közötti összefüggés képezte volna, szívesen kiterjeszkedtem volna egyes kérdésekre, melyek zárszámadásunkkal kapcsolatban önkénytelenül is felmerülnek. Így azonban összébb kell vonnom vitorláimat és igyekezniem kell, már csak a hallgatóság türelmére való tekintettel is, révbe eveznem. Különben is az állami számvevőszék és ennek nagyérdemű elnöke, mint a fentebb idézett szavak mutatják, maga is érzi szükségét zárszámadásunk gyökeres reformálásának és így ezekről a kérdésekről szó eshetik annak idején, ha a reform a komoly megvalósítás stadiumába lép. Óhajtjuk, hogy ez hamarabb megtörténjék, mint az „átfutó kezelés” szabályozása, melyet az állami számvevőszék kerek másfél évtized óta évről-évre sürget a nélkül, hogy az ügyet dülőre vinni tudná. A ki átérzi azt a fontosságot, melylyel számviteli rendszerünk áttekinthetősége az ellenőrzés szempontjából bír, az csak minél előbbi sikert kívánhat az állami számvevőszék ide irányuló törekvéseinek.

Sajátságos jelenség, hogy daczára annak a szoros kapcsolatnak, melyben költségvetés és zárszámadás állanak, az érdeklődés majdnem mindenütt csak az előbbire irányul és az utóbbi joggal panaszkodhatik az érdeklődés hiánya miatt, még pedig főleg a politikusok részéről. E sajátos jelenségnek — úgy gondolom — lélektani magyarázata van, mert hisz nem sporadikusan egyik, vagy másik parlamentben, hanem mindenütt tapasztalható jelenséggel állunk szemben. Az ember természeténél fogva többet foglalkozik a jövővel, a végrehajtandó cselekménnyel, mint a multtal, a már végrehajtott tettel. Mig a költségvetésnél tág tér nyílik óhajok, kívánságok, remények hangoztatására, a zárszámadás már csak befejezett tényekkel szolgál és csak a számonkérés

czéljaira használható fel. Ha a számonkéréssel különösebb politikai érdek nincs összekapcsolva, a barna füzetek lapjait nem forgatja kutató emberi kéz.

A világ összes parlamentjeiben tapasztalható ezen jelenség talán még fokozottabb mértékben van meg nálunk Magyarországon és az ellenőrzést tisztán az ellenőrzésért teljesítő számonkérésre való hajlam még kevésbé tölti el politikusaink lelkét, mint egyebütt. Fél százados alkotmányos életünkben a zárszámadások csak elvétve képezték némileg is beható vita tárgyát, bár fontosságukat soha senki kétségbe nem vonta. Lehet, hogy ennek oka — legalább részben — abban keresendő, hogy hazánk egész 1848-ig nem is ismerte a zárszámadások használatát, mert a parlamenti felelős kormányforma létrejöttéig csak subsidiumokat szavazott meg a nélkül, hogy ezek felhasználását számon kérte volna. Kossuth Lajos, az ország első pénzügyministere terjesztett elő először kezelési kimutatást 1848 április 11-től június végéig (a három hónap összes bevétele az április 11-én készpénzben talált 506.000 forintnyi összeggel együtt 3 millió forint volt) és ugyancsak Kossuth Lajos volt az, a ki visszapillantást vetve a felelős kormány megalakulása előtti időkre és az addig szokásos adómegajánlási rendszerre, így szól: „Ezen adórendszernek jó oldala az volt, hogy az ország utolsó fillérig tudta, mennyit ajánl és mivel a kormány sem jövedelmekről, sem kiadásokról nem számolt, az összeg meghatározása legalább korlátot vetett a nem számoló kormány túlságos zsarolásainak. Minden adóajánlás valódi harc volt a kormány és a nemzet között; az adónak leszállítása a hazafiuság feladatához számították. A magyar nemzet egyedül maga volt minden alkotmányos nemzetek között, mely a fonák kormányzati rendszer következtében politikai maximái közé volt kénytelen számítani azt a törekvést, hogy a kormánynak minél kevesebb jövedelme legyen. Sónál, harminczadnál, adónál mindig leszállítást sürgetett, a kincstári javakat minden kivetésnél a lehetőségig terhelte és minden új adóeszmétől összeborszongott és igen természetesen, mert kormánya nem számolván, annyira nem volt arra biztosítva, hogy a közterheket saját java végett viseli és hogy közjövödelmei saját céljaira fordíttatnak.“

Ma már erről, hogy a kormány nem számol, a ki a számvevőszék évenként közrebocsátott vaskos köteteit látja, nem panaszkodhatik. Éppen ellenkezőleg, a számvevőszék és a kormány panaszkodhatik arról, hogy a magyar még most is éppoly kevésbé törődik a számonvétellel, mint a subsidiumok korában, bár az igaz, hogy az adót éppúgy perhorreskálja ma is, mint akkor.

Amerikai gazdasági vázlatok.

Az Amerikába utazó hatalmas benyomásainak sorozata már a new-yorki kikötőbe való érkezés pillanatával kezdődik, midőn a nagyarányú szabadságszobor valósággal eltörpül Amerika legsajátosabb szülöttei, a híres felhőkarczolókkal mellett, mely házóriások immár 200 méternél magasabbra épülnek.

Valahányszor ily épülő házóriás hatalmas vasvázára feltekintettem, nem annyira az építkezést csodáltam, hanem azt a parányi emberi hangyabolyt, mely 100 méternél nagyobb szédületes magasságban nyüzsögve, képes ily remekművet megalkotni, azt a kis halandó lényt, melynek lángelméjében e nagy constructiók megszülettek. Hasonló csodálattal szemléltem azt a kis emberkét, a ki a 616.000 fontot nyomó Mallett duplex locomotivot igazgatta, és azt a gyárost, ki egy-egy találmányával, vagy eszméjével hatalmas gyártelepeket létesített s a munkások tizezreit irányítva, évente több milliónyi értéket termel.

Rövid amerikai tartózkodásom alatt első sorban arra iparkodtam, hogy megismerjem Amerikában a legérdekesebbet, a legértékesebbet, az embert.

Kétségtelen ugyanis, hogy az Egyesült-Államok nagyságának kulcsa nem a természeti kincsekben való gazdagságában keresendő, hanem lakosságának vas szorgalmában és merész vállalkozási szellemében, mely az őserdőket és beláthatatlan prairieket mosolygó gabonaföldekké varázsolta és hatalmas vasuti hálózatával egy egész világrészt kapcsolt a világforgalomba.

Ezen állítás igazolására utalhatunk más országokra, mint Chinára, Indiára stb. melyek természeti kincsekben szintén bővelkednek, a melyek nagy haladást nem mutatnak, mert lakosságukban hiányzanak a szükséges kvalitások.

A természet áldásai egymagukban valamely országot nagygyá nem tehetnek, ezt csak az emberek céltudatos munkássága és energiája képes megalkotni.

E vas energia, munkakedv, vállalkozási szellem és optimismus

jellemzi az amerikai nemzetet születése óta, midőn az első bevándorlók részben kalandvágyból, részben hitükért és szabadságukért elhagyták hazájukat és megalapították azokat a kis gyarmatokat, melyekből a mai hatalmas Amerika fejlődött.

Az amerikai nemzet a bevándorlók nemzete és mindazokat a nagy dolgokat, melyeket a mai Amerikában csodálunk, bevándorlók és utódaik alkották.

Az idegen fajokkal való folytonos keveredés az amerikai fajt állandóan felfrissítette s eredeti jó tulajdonságait csak fokozta.

Az új bevándorlási törvények szigorúan őröködnék azon, hogy tényleg csak az egészséges és munkabíró elemek kerüljenek az országba és a mint alkalmas volt Elis Islandon meggyőződést szerezni, a bevándorlási hatóságok humanitással, de erélylyel visszautasítják a betegeket és gyengéket, kikről fennforog a gyanú, hogy az államnak terhére fognak esni, vagy pedig a fajt megrontják.

Az utóbbi évtizedekben ugyan főleg a munkásszervezetek ösztökélésére a bevándorlást némileg korlátozni igyekeznek, legtöbbször azon czímen, hogy az amerikai faj kiváló testi és szellemi tulajdonságait megalapozó angol, német és skandináv bevándorlást az alsóbbrendű orosz, török, syriai, örmény és görög fajok oly nagy tömegei váltották fel, hogy azok assimilálására az amerikai nemzet hova tovább már nem lesz képes.

E panasz alapossága azonban el nem ismerhető, mert a kik a mostani kivándorlók minőségét ostromozzák, azok csak a városok ghettoinak és idegen negyedeinek szennyét látják, de megfeledeznek arról, hogy ezek a helyek csak az első nemzedék lerakatai. Ezzel szemben a második nemzedékből az amerikai nemzet hatalmas assimiláló ereje, a kiváló népiskolák hazafias szelleme amerikait nevel. A második generatio már amerikai, angolul beszél és gondolkodik.

Cleveland egy gyárában volt először alkalmas erről meggyőződni, midőn egy öreg magyar előmunkást mutattak be, kitől megkérdeztem, hogy nem vágyik-e néha-néha haza. Az öreg akadozó magyarsággal azt felelte, hogy ő bizony már nem tartozik hozzánk, két fia nem érti a magyar szót s ő maga büszke, hogy Amerika polgárának vallhatja magát. Nagy szomorúságnak kell a magyar emberen erőt venni, ha látja, hogy Amerikában egy emberöltő elég ahhoz, hogy a vadidegenből odaszakadt magyarból gondolkodásában, érzésében és nyelvében amerikait neveljen, a milyen sikerre Magyarország nemzetiségeivel szemben évszázadok óta sem volt képes.

Hogy mily vérveszteséget jelent az amerikai kivándorlás hazánkra, arra nézve csak felhozni kívánom, hogy körülbelől 2,000.000-ra tehető az Amerikában élő magyarok száma, s évente körülbelől 100.000 ember

vándorol ki. Becsléseink szerint pedig a visszavándorlás alig éri el a kivándorlásnak 20°/_o-át.

Megbízható ujsághírek szerint az amerikai törvényhozás legutóbb törvényjavaslatot fogadott el, mely szerint a 16 éven felüli bevándorlók közül csak az irni-olvasni tudók bocsáthatók be. A mennyiben e javaslat törvényerőre emelkednék, ez a mai bevándorlásnak felére való leszállítását eredményezné, s az amerikai gazdaságra annál károsabb volna, a mennyiben a bevándorlás Amerikának életszükséglete. Az általánosan elterjedt két gyermekrendszer mellett ugyanis a lakosság alig szaporodik s munkaerőre nagy a szükség. Az 1911-ben érkezett 900.000 bevándorlót gyárak és bányák mohón felszívták.

Az amerikai gyáriparosok nemzeti szövetségének elmúlt évi közgyűlésén az amerikai gyáripár ünnepélyesen tiltakozott a bevándorlás minden korlátozása ellen s Mr. Henry Weismann, Amerika egyik legelőkelőbb gyárosának szavai szerint mindazok, kik rövidlátásukban az olasz, lengyel, horvát és déleurópai bevándorlást korlátozni kívánják, megfeledkeznek arról, hogy ezek a kivándorlók építik az ország házait, vasutait, útjait és ássák csatornáit, benépesítik a bányákat és olvasztókat. A sokat lebecsült olasz munkás nélkül az ország nem boldogulhatna, a magyar és lengyel munkás pedig a szénbányászat gerincze és életfeltétele.

A milliomos gyáros egyben kijelentette, hogy a jelenlegi bevándorlási biztos harmincz év előtt őt is irgalmatlanul visszautasította volna, mivel csak 2·50 dollár volt zsebében, midőn Amerikába vándorolt, hasonló sors érte volna különben a szomszédját, Louis Nissen gyárost is, ki másfél dollárral szállott partra. A magyar munkásokról az amerikai gyárosok általában rendkívül elismerőleg nyilatkoztak, nincs ugyan teljesen kizárva, hogy e nyilatkozatokat részben udvariasság sugallta, vagy pedig a magyar munka olcsóbbsága iránti tisztelet. A magyar munkásokat igen nagy számban a pittsburgi vasgyárakban találtam, a hol az angol felírás mellett mindenütt magyar felírás is látható.

Kivándorlóink közül többen nagy carriereket is csinálnak, ezek azonban igen nehezen nyomozhatók ki, mert mihamar angol nevet vesznek fel.

Az amerikai nép energiája és szorgalma eredetileg a mezőgazdaságban és bányászatban talált foglalkozást s az Egyesült-Államok mezőgazdasági viszonyainak vizsgálata Magyarország szempontjából annál érdekesebb, mert azok az óriási gabona mennyiségek, melyeket az ország a mult század második felében a Nyugat-Európai piacokra vetett, valószínűságot váltásba sodorták az európai mezőgazdaságot és megszülték az itteni agrárius védvamos irányzatot.

Az Egyesült-Államokban 1870-től 1896-ig a nagy arányokban épülő

vasuti és csatorna rendszer befolyása folytán, nagyobb területet vettek művelés alá, mint Németország és Svájc együttvéve, a gabonatermelés pedig 1850-től 1896-ig 205⁰/₀-kal emelkedett.

Újabb időben a helyzet lényegesen megváltozott, a mezőgazdaságnak immár lassabb arányú fejlődése az egyre növekvő lakossággal nem tarthat lépést, az ipar páratlan fellendülésével kapcsolatos belföldi fogyasztás emelkedése az Egyesült-Államok mezőgazdasági kivitele rohamos haladásának hatalmas korlátot vetett. A legutóbbi évtized statisztikájának vizsgálata meggyőzhet arról, hogy az 1901—1911. évi időközben a tengeri kivitel 87 millió dollárról 36 millió dollárra, a buza-kivitel 97 millió dollárról 22 millió dollárra csökkent. Az állatkivitel terén hasonló tüneteket észlelünk, a mennyiben az utolsó évtizedben a szarvasmarhakivitel 459.000 darabról 150.000 darabra, a sertéskivitel 22.000 darabról 8.500 darabra, a juhkivitel pedig 297.000 darabról 120.000 darabra szállott alá. Ily körülmények között mindinkább csökken az a veszedelem, hogy az Egyesült-Államok mezőgazdasági termékeikkel a jövőben piacainkat el fogják árasztani.

A keleti államokban, a melyeket tanulmányaim tárgyává tettem, a mezőgazdaság terén inkább hanyatlás észlelhető. Az ottani föld, mely nagyrészen az előbbi évszázadok kivándorlói által üzött rablógazdaság folytán kimerült, nem veheti fel a versenyt a nyugati államok termékeny talajával, minélfogva a farmerek a keleten birtokaikat igen gyakran potom áron eladják és vagy a nyugati államokba vándorolnak, vagy a szomszédos Canadába, hol a legkiválóbb szüzi talaj még igen olcsón kapható. A városok közelében lévő ily helyeket aztán vagy a városi jobb módú lakosság szerzi meg s azokon vagy nyaralótelepeket létesít vagy vadászterületekként használja a földeket. A távolabbi telkeket legelőkké törik fel a még némileg jövedelmező állattenyésztés és tejtermelés számára.

A mint szakköröktől hallottam, a mezőgazdaság szempontjából főleg tekintetbe jövő nyugati vidékeken az összes művelési módok feltalálhatók, a legkülterjesebb gazdálkodástól kezdve a legintensivebb mezei és kerti gazdaságig: a gabonatermelő középső államokban sok helyütt még meglehetősen rablógazdaság lép előtérbe.

A földművelő körök részéről az egész országban állandó a panasz, hogy a mióta az ipar oly nagy méreteken fellendült, úgy a vidéki népesség, mint a bevándorlók túlnyomó része a városokba tódul, hol egyrészt a gyárak úgy a férfiaknak, mint a nőknek jobb és biztosabb keresetet nyújtanak, másrészt pedig változatosabb és mulatságosabb életet találnak, mint a vidéken.

Bár a mezőgazdaság tekintetében az Egyesült-Államok keleti részé-

ben sok érdekeset nem láttam, e hiányt bőven kárpótolta az, hogy alkalmam volt ezen ország, sőt mondhatom a világ leghatalmasabb és legérdekesebb ipartelepeit megtekinteni.

Amerikának ugyanis az ipartelepek a legnagyobb és legjellemzőbb látványosságai. Ha Svájcba azért utazunk, hogy a hegyóriások hóval takart festői csúcsait és gleccsereit megcsodáljuk, ha Olaszországot azért keressük fel, hogy az ó-kor és renaissance műremekeiben gyönyörködjünk, az Egyesült-Államokba utazó főattrakciója az emberi elme legnagyobb diadalait hirdető gyáripár. S valóban nincs oly amerikai út-leírás, származzék az akár hirlapírótól, akár tudóstól, akár államférfitől, a melyben legalább a Baldwin locomotivgyár leírása nem találna helyet.

Az amerikai nagyipar annál nagyobb benyomást tesz a szemlélőre, mert aránylag csak rövid multra tekinthet vissza, s még ötven évvel ezelőtt az akkori gyér lakósságnak javarésztét a földművelés és bányászat kötötte le s az iparcikkészükséglet legnagyobb része Európából fedeztetett.

Ha az amerikai censusokat áttanulmányozzuk, meggyőződhetünk, hogy míg az amerikai gyáripár 1860-ban 1,311.246 személyt foglalkoztatott, s termelése 1.880 millió dollárra rugott, 1910-ben 8,615.000 alkalmazottal bírt s évi 20.662 millió dollár értékű javakat termelt.

E páratlan haladást az amerikai nagyipar annak köszönheti, hogy egy kivételével mindazon feltételek felett rendelkezett, melyek a nagyipar felvirágoztatására szükségesek.

E kedvező előfeltételek közé sorolandók a legkiválóbb minőségű ipari nyersanyagokban, mint vas, fém, stb. való nagy gazdagsága, a legjobb fűtőanyagok, mint szén, kőolaj és földgázban való bősége, óriási fogyasztó terület és főleg a vállalkozó szellemű élelmes lakosság.

A hiányzó előfeltétel, a kellő számú munkáskéz hiánya, mely másutt kerékkötője lett volna az ipari haladásnak, Amerikában a leghatalmasabb iparfejlesztő tényezőnek bizonyult, mert a gyér számú drága munkások pótlásának szüksége hajtotta az emberi elmét a leggeniálisabb gépconstructiók feltalálására. Így a mezőgazdasági gépek feltalálása és alkalmazása a polgárháború idejére esik, midőn a háborúba vonuló mezőgazdasági munkások pótlása életszükségletté vált s ez idő szerint is 30.000-re rug az évenként engedélyezett szabadalmak száma. A kisipar ezzel szemben éppen a drága munka folytán nem fejlődhetett.

Az Egyesült-Államok nagyüzemei közül kétségkívül a legérdekesebbek közé tartoznak a chicagói húsfeldolgozó telepek. E telepek megtekintése annál is inkább érkekel, mert Upton Sinclair amerikai író „The Jungle“ című világhírű művében az ottani borzalmakat a legszörnyűbb és legvisszataszítóbb színekben festi le. Vizsgálatom tárgyául a legnagyobb telepet, a Swift et Co.-féle vágóhidat választottam, hol

naponta 10.000 szarvasmarha, 8.000 sertés, 6.000 juh vágatik. A telep kapusa által a fogadóterembe irányítván, legnagyobb meglepetésemre a várakozó nagyszámú társaságban túlnyomólag hölgyeket és gyermekeket találtam, a kik vidám csevegéssel és czukorkarágcsálással szórakoztak, a mig vezetőnk megadta a jelt ezen, még a legerősebb idegeket is próbára tevő tömeggyilkolás megtekintésére.

A Jungle című könyv által világgá kürtölt piszok, bűz és ocsmány-ságoknak azonban nyomát sehol sem láttam, miből az a következtetés vonható, hogy vagy a könyv üdvös hatása folytán a viszonyok időközben megjavultak, vagy pedig, hogy a könyv valamely dühös concurrens rendelésére iratott. A hatalmas telep összes épületeiben a legnagyobb tisztaság uralkodik, a szellőztetés mindenütt példás, az állatok úgy élő, mint leölt állapotban három állatorvosi vizsgálatnak vettetnek alá.

A sertéseket leölés előtt megfürösztik, majd a telep legmagasabb részén levő teremben sorban automatikus kerékre akasztják, mely lejtős sinre ejti a szörnyen sivitó állatot, hol egy hegyes késsel felfegyverzett óriás bámulatos ügyes szúrással óránként 800 állatnak oltja ki életét.

A lejtős sineken továbbcsikló sertésen ügyes munkások hosszú raja késeikkel egy-egy metszést eszközöl s így a leghihetlenebb gyorsasággal felapritják az állatot, mely aztán hűtőházba kerül.

Az ökrök villamos korbácsokkal szűk sikátorokba hajtatnak, hol magas emelvényeken álló legények hosszú nyelű kalapácsainak egy-egy biztos ütése alatt mint a villámtól sújtottan kábultan összerogynak s néhány percz alatt gépek és ügyes munkások által feldolgoztatnak.

A társaság hűtőházaiból a fagyasztott hust több száz munkás a telep előtt várakozó vasuti hűtőkocsikba rakja.

A chicágói vágóhidacról naponta 500 waggonban viszik világgá a hűtött illetve fagyasztott hust. A Swift et Co-féle vállalat évi eladásainak összege egyedül meghaladja a 275 millió dollárt.

Az amerikai nagyipar egyéb ágainak hatalmas arányait az általam megtekintett következő nagy vállalatok néhány jellemző adatával kívánom megvilágítani:

A világ legnagyobb villamos vállalata a »General Electric Co.« gyártelepein 50.000 munkás van alkalmazva s évi termelésének értéke eléri a 100 millió dollárt azaz: 500 millió koronát. A világ legnagyobb zsebóra gyárában a Boston melletti „Waltham Watch Co.“ telepein naponta 3000 zsebóra gyártatik s egy-egy óra 160 részét 3800 gép készíti. A detroiti „Ford Co“ automobil gyár évente 100.000 automobilt készít s minden második perczben elkészül egy gépkocsi. A gyár csak egy kocsi tyrust állít elő, (1 kocsi ára 600 dollár) minél fogva az összes 100.000 kocsi teljesen egyenlő. A philadelphiai „Stetson et Co“ kalap-

gyár évente 11 millió 500.000 prémbőr prémjét fejt le s dolgozza fel 3.336.000 kalappá, vagyis naponta 11.000 darab kalapot állít elő. Megjegyzendő, hogy Mr. Stetson, ezen ipartelep megalapítója téglavető, prairie-vadász és kaliforniai aranyásó volt, mielőtt a kalapos mesterséghez fogott.

A világ legnagyobb mozdonygyárának a philadelphiai Baldwin locomotiv gyárnak megalapítója, Mr. Mathias W. Baldwin, különben szintén nem volt branche-beli, hanem mint kis ékszerész kezdte pályáját. Minthogy azonban e téren nem boldogult, Mason Dávid gépészszel társulva gépműhelyt alapított, melyben könyvkötő szerszámokat és calico-prés hengereket gyártott. Midőn a múlt század harminczas éveiben Angliában a mozdonyok használata mindinkább elterjedt, a philadelphiai museum megbizta a Baldwin-féle műhelyt, hogy készítsen a museum részére egy mozdony-modellt.

E modell oly fényesen sikerült, hogy az akkori philadelphiai legnagyobb vasut a Philadelphia Germantown et Norristown Railroad Company hat mérföldnyi lóerőre berendezett összhálózata részére megrendelt egy valóságos lokomotivot, mely a kis műhelyben számtalan nehézségek után el is készült s a jó philadelphiaiak nem csekély csodálatára kifogástalanul is működött. Az amerikai vasuti hálózat tüneményes fejlődésével együtt növekedett a Baldwin-féle gyár is, mely 1911-ben 1606 mozdonyt gyártott, tehát naponta öt mozdonyt.

Mindezen óriási gyárak a legtokéletesebb gépekkel vannak felszerelve és a munkamegosztás legnagyobb érvényesítése mellett állandó a törekvés, hogy a drága munkás mindinkább gépekkel helyettesíttessék. Így például a vas- és gépgyárakban legújabbán az emelő darukat hatalmas mozgó mágnesek helyettesítik, melyekhez a legnagyobb vasdarabok és gépalkatrészek maguktól odatapadnak és miután rendeltetési helyükre érnek, a villamos áram kikapcsolása folytán szintén önmaguktól leválnak.

Ha valamely amerikai nagy gyárba belépünk, kellemes benyomást gyakorolnak a jól szellőzött és jól világított óriási munkatermek. Egy bostoni gyár igazgatója találóan jegyezte meg, hogy miután a jó egészség a jó munka előfeltétele, a gyáros saját érdeke, hogy gyárában munkásai egészségét és munkakedvét megőrizze. A jó levegő és világítás elérésére a gyártelepeket valóságos üvegházakként építik, a melyeknek oldalfalait 70—90%-ig ablakok alkotják, a műhelyek levegőjét hatalmas gépekkel tisztítják, melyek, miként az emberi tüdő, a jó levegőt beszívják, a rossz levegőt ellenben kihajtják a telepről.

A nagy gyártelepek étkezőiben a munkások egy-két czentért jó ebédet nyernek, a legtöbb gyárban ezenkívül ingyenes kölcsönkönyvtár, társalgók, sporttelepek és kórház állanak a munkások rendelkezésére. A conserv és élelmiszer gyárakban az élelmiszereket kezelő munkások

naponta tisztára mosott ruhát kapnak, a dobozokat megtöltő munkásnők ezenkívül a munka előtt megmanicüröztetnek.

Több gyártelep újabban jobb munkaerőt olyképp lánczolja magához, hogy azokat ingyenesen részvényeihez juttatja, minek folytán a munkások egyúttal a részvényesek érdektársai lesznek. Így például a Stetson-féle kalapgyár, midőn 1902-ben új részvényeket bocsátott ki, 5000 részvényt az igazgatóságnak engedett át 100 dollár névértékben az alkalmazottak részére. A jobb és érdemesebb alkalmazottak jutalomképpen évente több ily 500 dollár árfolyamértékkel bíró részvényt kapnak, azzal a kötelezettséggel, hogy a 100 dollár névértéket 5 éven belül törleszszék az osztalékból, mely 20⁰/₀-nál többet tesz. Öt év multán az alkalmazott egy fillér kiadása nélkül törlesztette a részvényt s a teljes osztalékot élvezi, 15 év mulva pedig a részvény korlátlan tulajdonosa lesz s azt el is adhatja. Jelenleg már 13.000 részvény jutott ilyképpen a munkások és alkalmazottak birtokába, melyek árfolyam értéke 6,000.000 dollárt meghalad.

A magánosok tulajdonában levő gyártelepek pedig olyképp iparkodnak jobb munkásaikat magukhoz fűzni, hogy azokat évente a szolgálati évek számával emelkedő tekintélyes jutalmakban részesítik.

Az amerikai gyárosok bölcs előrelátással maguk képezik ki munkásaik törzsét s valóban a tanoncokképzésnek azon rendszerei, melyeket egyes gyárakban láttam, mintaszerűek.

Legtökéletesebbnek a General Electric Co-nál bevezetett rendszert kell tartanom.

Ezen gyárban a tanoncokképzésre jelentkezőknek mindenekelőtt rendes fizetés mellett két havi próbaidőt kell szolgálniok s csak azok, kikről ezen idő alatt bebizonyult, hogy a munkához természetes tehetséggel bírnak, vétetnek fel a tanoncztanfolyamokba.

A tanoncztanfolyamok gépészek, szerszámkészítők részére négy, vas-, aczél- és sárgarézöntők részére két évig tartanak, s részben elméleti, részben műhelyoktatást ölelnek fel. Az elméleti oktatás a munkaórák alatt nyújtatik s a tanonc azért épp oly fizetésben részesül, mintha rendes munkát végezne.

Az elméleti oktatás a középiskola tanterve alapján szerveztetett s számtan, algebra, geometria, trigonometria, mechanika, anyagisme, szabadkézi rajz, angol üzleti levelezés és vegytan oktatást ölel fel.

		Ó r a b é r	
		cent	fillér
A tanoncoknak	az első 1/2 évben	8	40
„	a második 1/2 évben	10	50
„	a második évben	12	60
„	a harmadik „	14	70
„	a negyedik „	16 ¹ / ₂	82 ¹ / ₂

bért fizetnek és a tanfolyam befejezésével 100 dollár (500 Korona) jutalomban részesítik.

A tanoncokképzésnek egy másik, véleményem szerint kevésbé czél-szerű módszerét láttam a „United shoe machinery company“ beverly-i hatalmas telepén, mely olykép szerveztetett, hogy a tanoncok felváltva egy héten át elméleti, a másik héten műhelyoktatásban részesülnek, azonban ezen idő alatt rendes bért huznak, mely a felnőtt munkás bérének felében állapított meg.

Mennyiben különbek ezek a rendszerek a mi tanoncoktatásunknál, hol az inas a helyett, hogy a műhelyben tanulna, többnyire kocsit huz, házi és cselédmunkát végez, elméleti oktatását pedig a pihenésre szentelt vasárnapon nyeri, vagy az esti órákban, midőn a napimunkától elcsigázott, agyongyötört, fáradt, kimerült, fiatal, fejlődésben levő fiuba még tudományt akarnak belegyömöszölni. A tanoncokképzés terén tehát sokat tanulhatunk Amerikától.

Hasonlóképen sokat tanulhatunk a gőznél sokkal olcsóbb vizierő kihasználása terén, mely az amerikai iparnak még nagy perspectivákat nyit.

A leghatalmasabb viziműveket, a Niagara vizesés erőműveit, alkalmam volt megtekinteni, s mondhatom, hogy az amerikai oldalon levő két csarnokban bugó 11 generátor éppenséggel nem azt a benyomást kelti, hogy 110.000 lóerőnek megfelelő rettenetes energia születik szemünk előtt.

A Niagara vizesésből kivont energia 15,000,000 ember munkaerejével egyenlő értékű, vagyis az Egyesült-Államok egész férfi lakosságának physikai munkaképességével. Az ilykép nyert erővel évi 10,000.000 tonna szén takarított meg, 125 millió korona értékben.

Jelenleg a Niagarában rejlő óriási vizierőnek csupán kis részét változtatják át villamos energiává, a mennyiben az amerikai és canadai hatalmas erőművek a 7,500.000 HP-ből mindössze 300.000 HP-ot vonnak el a vizeséstől.

E tekintélyes mennyiségű olcsó hajtóerő feltárása a környék fejlődésére csodálatos hatással volt. Midőn 1890-ben a Niagara vizesésnél az első kis 15.000 HP fejlesztő erőállomás létesült, e helyütt három kis városka létezett, összesen 10.000 lakóssal, melyek investícióinak összértéke 7,000.000 dollárra becsültetett; jelenleg e három városka Niagara falls várossá egyesült 30.000 lakóssal 24 millió dollár becsértékű befektetett vagyonnal s az erőművekből nemcsak a szomszédos 30 nagy ipartelep nyeri hajtóerejét, hanem az erő több száz mértföldnyi villamos vasutat hajt, számos városnak villamos világítást szolgáltat, s még 160 mértföldnyi távolságban fekvő helyek ipartelepeit szolgálja.

E vízi, illetve villamoserő felhasználásából származó számtalan jótémény sem indíthatta azonban az amerikai nemzetet arra, hogy a

Niagara vizesés páratlan szépségét és nagyságát feláldozza. Az amerikai és canadai kormány beható műszaki vizsgálatok által megállapította, hogy mennyi az a legnagyobb elvonható mennyiség, melylyel a vizesés jelenlegi alapja nem befolyásoltatik.

E vizsgálatok alapján a két ország szerződést kötött, melynek értelmében a Niagara vizesés vizéből legfeljebb 5% vonható el erőművi kihasználás céljából.

Ezen szerződés örökéletűnek alig tekinthető, ha igaz egyes tudósok abbeli számítása, hogy az Egyesült-Államok rengeteg szénkészlete legfeljebb 300 éven belül kiapad. Az ipar és kultúra létérdekének ez esetben kétségtelenül áldozatul kell esnie a természet egyik legmegkapóbb remekművének, a hatalmas Niagara vizesésnek is.

Mielőtt az ipar terén szerzett tapasztalataimat elhagynám, néhány szót kívánok ejteni arról, hogy az amerikai közvélemény mily álláspontot foglal el Amerika egyik legjelentősebb gazdasági problémájával, a trust kérdéssel szemben.

Kétségtelen, hogy főleg a fogyasztóknak nincs különös okuk a trustök iránt rajongani, mert a cikkek árait rendszerint megdrágítják, noha arra is van számos eset, hogy a trustök a fogyasztás emelése céljából gyártmányaik árát leszállítják, a mit annál könnyebben tehetnek, mert nagy üzemeikben olcsóbban termelnek. Nagy ezen kívül a trustöknak bűnlajstroma, mely szerint a valóságos egyedárúság megszerzése céljából a versenyt a legkiméletlenebb eszközökkel legázolták, sőt bűncselekményektől sem riadtak vissza, így hivatalosan megállapított, hogy a Wiskeytrust egy mértékhitelést meg akart vesztegetni, hogy az ellenséges gyárat felrobbantsa.

A trustök elleni eddigi küzdelem hatástalannak bizonyult, a harmincz állam által hozott trustellenes törvények csak azt idézték elő, hogy a trustök központjaikat trustbarát államokba helyezték át, az egyes trustök felosztatását elrendelő törvények folytán pedig a trustök névlegesen feloszolva több vállalat alakjában folytatják régi üzemeiket.

Az uralomra jutó demokraták a trustök uralmát vámleszállításokkal akarják megtörni, véleményem szerint azonban ily vámleszállítások inkább a gyöngébb versenyző vállalatokat fogják sujtani, mint a nagyobb ellentállóképességgel bíró trustöket. Megjegyzendő különben, hogy a vámleszállítás fegyvere nem alkalmazható oly trustöknél, melyek nem állanak a behozatali vámok védelme alatt, mint pl. a hatalmas pénz, illetve bankártrustnél, a hajózási trustnél stb.

Amerikai tartózkodásom alatt megállapítottam különben, hogy a közvélemény nagyrésze nemcsak hogy nem viseltetik ellenszenvvel a trustök iránt, hanem ezen óriási vállalkozásokat Amerika büszkeségének

tekinti és azon nagy férfiak iránt, kik munkájukkal, kitartásukkal és lángelméjükkel azokat megalkották, a legnagyobb tisztelettel és becsüléssel viseltetik. Nem képzelek oly amerikai, ki, ha az ország nagyjairól van szó, ne gondolna Rockefeller vagy Carnegiere és nem létezik oly amerikai, ki nem kívánt volna életében legalább egyszer ily milliárdos lenni.

Az amerikai nép legnagyobb része a trustök vezetői iránt már azért is a legnagyobb tisztelettel adózik, mert e milliárdosok nagy adományainak köszönheti az amerikai közoktatás páratlan fellendülését.

A legtöbb nagy városban árnyas, nagykiterjedésű parkok által övezett palotákban elhelyezett egyetemek, Carnegie és hasonló trust-fejedelmek alapítványai által létesítettek és a nagytőke áldozatkészségének tulajdonítható, hogy az Egyesült-Államokban immár 581 collegiumon, egyetemen és technikai főiskolán nyerheti az ifjúság felső kiképzését.

Az egyetemen azt a rendkívül dicséretes törekvést láttam érvényesülni, hogy az ifjúságot lehetőleg állandó összeköttetésben tartják a gyakorlati élettel.

A pittsburgi technikai főiskolán például az a rendszer, hogy a hallgatók összesen egy évi gyakorlati oktatásban részesülnek és pedig olyképen, hogy a hallgatók a négy éves tanidő alatt évente három-három hónapra a pittsburgi kerület legtökéletesebben berendezett gyáraiba osztatnak be, a mi által az egyetem elvégzésekor már számottevő gyári tapasztalatok felett rendelkeznek.

A pittsburgi egyetem ipari kutatások részére külön osztályt létesített, a hol iparvállalatok részére kutatások eszközöltetnek az egyetem és az érdekelt vállalatok között létesített különös megállapodások alapján, melyeknek főbb határozmányai a következők:

A vállalat felvet valamely kérdést, melynek megoldása közérdekű s e célból egyben az egyetem rendelkezésére bocsát meghatározott összeget, a mely a kutatással megbizott tudósnek havi részletekben fizetett ki.

Az egyetem a vizsgálatokkal megbizott tudósnek külön laboratoriumot enged át felszereléssel, könyvtárral és megfelelő számú egyetemi hallgatót oszt be melléje. Az ily kutatásokkal megbizott tudós mindenkor különös szaktekintély lévén, a melléje beosztott ifjakat a legnehezebb tudományos feladatok megoldására is előkészíti.

Amerika legrégibb és legelőkelőbb egyetemén, a bostoni Harvard-egyetemen, melynek 5.000 hallgatóját 600 tanerő képezi, külön két éves főiskolai tanfolyamot létesítettek üzleti administratio (business administration) részére, melyen bank, biztosítási, közlekedésügyet, jogot, nemzetgazdaságtant stb. adnak elő s e tanfolyam igen jó előkészítőnek

tekintetik a közgazdasággal összefüggésben levő közigazgatási pályák számára. Ezen egyetemen különös súlyt helyeznek arra, hogy az ifjúság a társadalom szükségleteit és viszonyait megismerje, mely célból politikai clubok alakítottak, melyekben társadalmi és közgazdasági kérdéseket megvitatnak; jótékonyági egyesületek, melyeknek tagjai a szegények részére ruhát gyűjtenek és azt szétosztják. Egyetemi hallgatók kórházakban, szeretetházakban hangversenyeket rendeznek, felolvasásokat tartanak.

A Harvard-egyetemen mindenképen előmozdítják, hogy az egyetemi oktatás jótéteményét minél több szegény sorsú ifjú élvezze s e célból évente 145.000 dollár, tehát 725.000 korona ösztöndíjat osztanak ki jóelőmenetelű hallgatók között. Az egyetem állásközvetítő hivatala az elmúlt évben 500 hallgatót juttatott téli mellékfoglalkozáshoz és 533 hallgatónak szerzett nyári alkalmazást. Az egyetem egyik legkiválóbban minősített hallgatója éjjeleinek nagy részét távirdahivatali munkával töltötte; a nyári foglalkozások között pedig a favágás és pinczéségtől kezdve a becsületes munka számtalan válfaja szerepel. Az egyetem végül nagy összeköttetései révén végzett hallgatói nagy részét állásokba is segíti s évi átlagban 360.000 dollárra, tehát 1,800.000 koronára rúg az általa kenyérkenyeresethez juttatott végzett hallgatók évi fizetése.

A közoktatás fejlesztése érdekében különben az egyes államok is rendkívüli áldozatokat hoznak s a nyilvános nép- és középiskolák (magániskolákon kívül) tanulóinak száma 1910-ben meghaladta a 25 milliót. E nyilvános iskolákban 523.000 tanár és tanító adott elő s azok fenntartása 426 millió dollár, tehát 2.130 millió koronát igényel. Megjegyzendő, hogy a legtöbb elemi iskolában a tanulókat ingyen látják el tankönyvekkel és tanszerekkel. E nagy áldozatoknak köszönhető, hogy a tíz éven felüli amerikai születésű fehér lakósságnak immár 4⁰/₀-ra szállt le az irni, olvasni nem tudó része. E helyütt meg kell még emlékezni egy specialis amerikai intézményről, a tüdővésztes vagy tüdővészre hajlammal bíró gyermekek oktatására szolgáló ú. n. „szabadlevegőjű“ iskolákról. Bostonban és New-Yorkban megejtett különös vizsgálatok alapján, egy millióra becsülik az Egyesült-Államokban azon gyermekek számát, kik a rendes iskolai nevelés mellett 18 éves koruk előtt a tüdővésznek áldozatul esnének és kiknek legalább fele megmenthető megfelelő kezelés mellett. Ily gyermekek részére szabad levegőn való oktatás szükséges. E téren Philadelphia lépett fel kezdeményezőleg s e városban ez idő szerint három ily iskola létezik. Az egyik iskola egy háznak tetején van elhelyezve, a másik oly teremben, mely mind a négy oldalán szabadon áll, a harmadikban pedig hatalmas tolóablakok lebocsátása által jut a levegő a tanterembe.

A népnevelés terén az iskolákkal egyenrangú szerep jut Amerikában a hatalmas nyilvános könyvtáraknak, melyek többnyire szintén a trustfejedelmek milliós alapítványainak köszönhetik létüket.

A könyvtárak nagy méreteiről fogalmat nyújtandó, megjegyzem, hogy a new-yorki „Public Library“ 725.000, a bostoni könyvtár 900.000, a washingtoni könyvtár 1,500.000 könyvet tartalmaz. E könyvtárak úgy hétköznap, mint vasárnap a késő esti órákig nyitva vannak, tehát abban különböznek a mi népkönyvtárainktól, hogy a nép által a nép szabad óráiban is megközelíthetők.

Nagy örömmre szolgált, hogy az összes könyvtárakban találtam Magyarországra vonatkozó egy-két könyvet, legtöbbször Marczalinak magyar történetét vagy Vámbérynek „The struggle of my life“ című élettörténetét, az ujságtermekben pedig mindenütt magyar ujságot nyújtottak elém, valamely budapesti napilap legújabb számát.

A könyvtárakban a téli hónapok alatt ingyenes esti tanfolyamokon oktatják a népet.

A könyvtárakon kívül az összes városokat jellemző terjedelmes parkok, szintén a nép jólétét szolgálják. Az amerikai városok általánosságban rideg benyomását leginkább e nagy kiterjedésű, terebélyes régi fákkal beültetett sétányok enyhítik, melyek valóban a nép üdülésére valók, s hol nem korlátozzák a nép szabad mozgását a kertész művészi keze által kiczirkalmazott virágcsillagok és egyéb geometriai idomok. A legtöbb parkban terjedelmes játékterek, vagy legalább is egy base-ball tér található.

Az amerikai nagyvárosok az egyetlen Boston kivételével, mely folyondárral befutott régi épület soraival valamely régi angol város méltóságteljes és előkelő benyomását kelti, egy typust képviselnek. Valamennyinek központja az üzleti negyed felhőkarczolóival, száguldó automobilon, túlkölő, sivitó, füttyülő és bömbölő tömegével, az üzleteik után rohanó emberek sokaságával. Az ideges sietség különben Amerikában mindenkire átragad és alig hogy kilépünk a new-yorki Broadwayre, szinte öntudatlanul együtt száguldunk az emberek nagy áradatával.

A felhőkarczolókat Amerikában a gazdasági szükséglet teremtette meg. Az emberek nagy arányú elfoglaltsága ugyanis nem engedi meg, hogy utcajárással időt pazaroljanak. Az üzletembernek irodájából szédületes gyors liftjén leszáguldva egy-két lépéssel a tőzsdén, bankjában, illetve vendéglőjében kell lennie.

A nagyvárosok üzleti negyedeiben 30—40 emeletes felhőkarczolókat építenek, melyek több ezer irodát foglalnak magukban. A felhőkarczoló legmagasabbika a new-yorki Woolworth-épület (Woolworth

ur 10 czentos bazárokkal szerezte millióit) 56 emelet magas s telkének ára $4\frac{1}{2}$ millió dollárra (22·50 millió koronára) rugott. E ház forgalmát 24 lift bonyolítja le, melyek percenként 200 méteres gyorsasággal közlekednek.

Az összes amerikai városok legvisszataszítóbb részei a bevándorlók negyedei, a hol többnyire a legnagyobb mocsokban és bűzzel telített düledező viskókban vannak összezsufolva Amerikának új lakói, s a mint áthaladunk az olasz városrészből az orosz zsidó negyedbe, azt képzeljük, hogy a régi Nápolyból egy lépéssel Kissenevbe jutottunk.

E szomorú világgal élénk ellentétben állanak a minden városban jellegzetes jómódú városrészek, a hol szépen befásított pormentes utakon sorakoznak egymás mellé végtelen sokaságban a vagyonos osztálynak kisebb-nagyobb lakóházai és palotái.

A mindenütt látható nagy építkezések az amerikai városok rohamos fejlődését jelzik, s igen gyakran egész utcaszorok épülnek egyszerre. New-Yorkban 1911-ben 10.000 építkezési engedély adatott 136 millió dollár értékű építkezésre, Chicagóban 16.000 engedély, 105 millió dollár értékű épületre. Kiváló az összes városokban a közuti közlekedés, mely az első emelet magasságában vezetett földfeletti vasutakon, villamos, közuti és földalatti vonatokon bonyolítottatik le. Balesetek elkerülésére a vonat vezetője a kocsik megindulásakor elmés szerkezettel az összes ajtókat egyszerre bezárja, mi által a menetközben való fel- és leugrás lehetetlenné vált. Chicago és környékének több villamos vasutja van, mint az összes osztrák és magyar városoknak együttevve, a new-yorki földalatti vasut Manhattan vonalának építési költsége 50 millió dollárra, tehát 250 millió koronára rugott. Az Egyesült-Államok villamos közuti vasuti hálózatának hossza körülbelül 75.000 kilométer és a ki a sok átszállást nem resteli, az közuti vasutakon ma már Chicagóból akár egész New-Yorkig is utazhat.

Miután az előzőkben amerikai benyomásaim sorából közölni iparkodtam mindazt, a mi egy előadás szűk keretébe szorítható, befejezésül a bostoni 5-ik nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus rövid ismertetését kívánom nyújtani, melyen, mint a m. kir. kormánynak képviselőjének, szerencsém volt részt venni.

Az amerikai kereskedelmi és iparos körök e congressus nagy látogatottsága érdekében, minden ügyességüket és élelmességüket latba vetették, bölcsen előrelátva, hogy e helyütt kínálkozik a legkedvezőbb alkalom a világ minden részéből egybegyűlt kereskedőkkel és iparosokkal előnyös üzleteket is kötni.

Ezen cél érdekében a bostoni kereskedelmi kamara 80 tagja egy

évvel ezelőtt beutazta Európát és a főbb városokban személyesen hívta meg az érdekeltséget; az európai kereskedelmi és iparkamarák, valamint egyéb kereskedelmi és ipari szakegyesületek pedig több hónapon át valószínűséggel elárasztatták a nyomtatványok nagy özönével.

Az ügyes reklám meg is hozta gyümölcsét, a mennyiben a congressus a legérdekesebb és legnagyobb szabású nemzetközi gyűlések közé sorakozott, a melyen 44 nemzet vett részt, 866 képviselővel. Magyarország kereskedelmi és ipari érdekeltsége 18 taggal volt képviselve, kik a congressus munkálkodásaiban nagy mértékben kivették részüket.

A rendezés mintaszerű volt, s a rendezőség élelmességét dicsérő újítások sorából ki kell ragadnom, hogy az összes congressusi résztvevők számozott jelvényekkel láttattak el, úgy hogy mindenki a névjegyzékből kipuhathatta, hogy tulajdonképpen ki volt az a 150-es szám, a kivel megelőzőleg hosszasan elszórakozott; a résztvevők között ezenkívül, a szerint, hogy a congressus hivatalos három nyelve közül melyiket beszélte, különböző színű szalagokat osztottak szét (például vörös angol, kék francia), mi által mindenki megtudta, hogy kit milyen nyelven szólítson meg.

A congressuson a nemzetközi kereskedelem köréből felmerült kérdések tárgyalattak s a hozott jelentősebb határozatok sorából megemlítendő a nemzetközi egységes külkereskedelmi statistika létesítése, a consuli számlák és cheque-jog nemzetközi rendezése, a nemzetközi penny porto bevezetése és számos üdvös egyéb posta reform, mielőbbi létesítése érdekében kifejezett kívánságok.

A congressus bruxellesi állandó bizottságának lesz feladata, e kívánságok megvalósítása érdekében az egyes államok kormányainál hivatalosan is lépéseket tenni.

Kétségtelenül a legmélyebb benyomást gyakorolta a congressus összes külföldi résztvevőire az az ünnepélyes és megtisztelő fogadtatás, melyben a congressust, úgy az Egyesült-Államok elnöke, ki a congressus üdvözlésére Washingtonból Bostonba utazott — mint az amerikai hivatalos körök és az egész lakosság részesítették.

Ezen fogadtatás ékesszólóan hirdette az amerikai nép nagyrabecsülését és ragaszkodását a kereskedő és iparos osztály iránt, azon osztály iránt, melynek a modern Amerika nagyságát és páratlan felvirágozását első sorban köszönheti.

Kunosi Ödön.

Költségvetésünk tárgyalása és a költségvetési év megváltoztatása.

A budget elmélete a költségvetés előkészítését és előterjesztését illetőleg időbeli szempontból két egymással ellentétesnek látszó alapelvet állít fel, a melyeknek a gyakorlatban való összeegyeztetése a költségvetés létrejöttének egyik legnehezebb kérdését képezi.

Az egyik alapelv az, hogy a költségvetés technikai összeállítása minél rövidebb idővel előzze meg a költségvetési év kezdetét, mert a költségvetés realitása, megbízhatósága szenved csorbát, ha az előirányzat már 8—10 hóval a költségvetési év kezdete előtt, illetőleg oly időben állittatik össze, a midőn még a lefolyt számadási év eredményei is ismeretlenek.

A másik alapelv ezzel szemben azt kívánja, hogy a költségvetés még oly időben terjesztessék az országgyűlés elé, hogy az a kellő időre alkotmányos úton le is tárgyalható legyen. Ebből a szempontból tehát a költségvetésnek minél korábban való előterjesztése volna kívánatos, mert a kormány szabad mozgását szerfelett gátolja s általában az államháztartás tervszerű továbbvitelét igen megnehezíti, ha a kormány csupán ideiglenes felhatalmazás alapján, az elmúlt évre megállapított költségvetés keretei közé szorítva teljesítheti a kiadásokat és gondoskodhatik a közjövödelmek beszedése iránt.

Ezt a két elvet szem előtt tartva legmegfelelőbbnek látszik az az eljárás, ha az egyes ministeriumok elemi előirányzatai már 6—7 hóval a költségvetési év kezdete előtt elkészülnek, miáltal a kormány abba a helyzetbe jut, hogy a teljesen kész költségvetési előirányzatot 3—4 hóval az év kezdete előtt az országgyűlésnek bemutatathatja, ennyi idő pedig bármily részletes és beható tárgyalás mellett is elégséges ahhoz, hogy ez alatt a költségvetés letárgyalassék.

Körülbelül ugyanezek az alapelvek jutnak kifejezésre a mi költségvetési jogunkban is, a melynek a költségvetés szerkesztésére vonatkozó részét az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. t.-cz. tartalmazza.

Ezen törvény 2. és 3. §-a szerint a ministerek a következő évi részletes előirányzatot június hó végéig tartoznak a pénzügyministerhez

juttatni, a ki a ministertanácsban véglegesen megállapított állami költségvetés előirányzatát — tekintettel az 1867. évi X. t.-czikkre is — minden évben oly időben köteles a képviselőház elé terjeszteni, hogy annak országgyűlési tárgyalása az év végéig befejezhető legyen.

Költségvetési jogunk tehát alapjában helyesen rendelkezik a költségvetés összeállítása és előterjesztése iránt. Hogy ez a rendszer nálunk mégsem biztosítja a költségvetésnek a kellő időre való megszavazását, az — eltekintve egyéb technikai akadályoktól, a melyekkel alább bővebben kívánok foglalkozni, — onnan is van, hogy a nálunk rendszerint későn kezdődő őszi ülések alkalmával a kormány október hó közepe előtt alig juthat abba a helyzetbe, hogy a költségvetést a ház elé terjeszthesse. De különben is a költségvetésnek idejében való beterjesztése egymagában még nem biztosíthatja annak a kellő időre való letárgyalását, mert e kérdés megoldásának a lényege inkább abban rejlik, hogy a költségvetés előterjesztése oly időre essék, a mely annak országgyűlési tárgyalására tényleg a legalkalmasabb és így a költségvetésnek a rendelkezésre álló időn belül leendő letárgyalását — hacsak rendkívüli akadályok annak elintézését nem hátráltatják, — leginkább biztosíthatja.

A költségvetés tárgyalására azonban az országgyűlés őszi időszaka sehol sem bizonyult alkalmasnak, mert ősszel a képviselőháznak ily nagy fontosságú, a kormányzat minden ágára kiterjedő javaslat tárgyalására sem ideje, sem alkalma nincsen.

Az országgyűlés őszi munkaidejéből ugyanis első sorban a rendszerint ekkor kezdődő új ülészak megalakulása vesz hosszabb időt igénybe. Csak ezután következhetik a költségvetés előterjesztése, a mire nálunk október hó előtt csak kivételesen, 45 év alatt mindössze 8 esetben került sor, úgy hogy december hó közepéig, a meddig a költségvetésnek képviselőházi letárgyalását okvetlenül be kellene fejezni, a legjobb esetben csak két és fél havi idő áll rendelkezésre, a melynek legnagyobb része a költségvetés képviselőházi tárgyalását mindenütt megelőző bizottsági tárgyalásokkal telik el. Ezenkívül mindig akadnak más, sürgős természetű s nem ritkán hosszabb tárgyalást igénylő ügyek (újonczjavaslatok, kereskedelmi szerződések, stb.), a melyek a költségvetés tárgyalásának megkezdését késleltetik, úgy hogy a költségvetés tárgyalására az év vége előtt rendszerint alig kerülhet sor.

A költségvetés normális letárgyalását gátló mindezek a körülmények indították a legtöbb állam törvényhozását arra, hogy a költségvetési évet a naptári évtől eltérőleg állapítsa meg.

A német birodalmi törvényhozás az 1876. évi február 29-iki törvénnyel helyezte át a költségvetési év kezdetét az 1877. évtől április hó 1-jére, a mit nyomban az 1876. évi június hó 29-iki porosz törvény

hasznló intézkedése követett. Április 1-jén kezdődik a költségvetési év még Angliában, továbbá Württembergben, Hessenben és több kisebb német államban is.

Azok közül az államok közül azonban, a melyek költségvetési évüket a naptári évtől eltérőleg rendezték, a legtöbb állam előnyösebbnek találta a költségvetési év kezdetét július hó 1-jére tenni. Így van ez Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Norvégiában, az Egyesült-Államokban, Kanadában, Mexikóban, Braziliában és Japánban s ugyan-
ezt az időpontot ajánlotta Leroy-Beaulieu¹⁾ Franciaországra nézve is Ezen államoktól eltérőleg, Egyiptomban szeptember hó 10-én, Tunisban október hó 13-án kezdődik a költségvetési év.

Megegyezik a költségvetési év a naptári évvel nálunk, Ausztriában, Szászországban, Bajorországban, Badenben,²⁾ Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Svédországban, Oroszországban, Görögországban és Délamerika legtöbb államaiban, a hol ez a rendszer az ottani éghajlati viszonyok mellett a parlamentek munkabeosztásának inkább megfelel.

Ugyanazok az általános szempontok, a melyek egyes külföldi államokban a költségvetési évnek a naptári évtől eltérő megállapítását szükségessé tették, nálunk is fenforognak, de még inkább indokolják költségvetési évünk megváltoztatását az alábbiakban vázolt különleges viszonyaink, a melyek a költségvetésnek a kellő időre való letárgyalását szinte lehetetlenné teszik.

Különösen szembetűnik az a nehézség, a melylyel költségvetésünk megszavazása évről-évre találkozik, ha az 1868. évtől kezdve — tekintve az 1867. évi költségvetéstől — törvényhozásunk által letárgyalt negyvennégy költségvetési előirányzat tárgyalásának egyes fázisait vesz-
szük szemügyre, a mit az alábbi táblázat tüntet elő:

A költségvetés					
éve	előterjesztése	tárgyalásának kezdete	szentesítése	előterjesztésétől szentesítéséig eltöltött idő	hány ülésen tárgyalatott
1868 . .	1868. IV. 16.	1868. IX. 21.	1868. IX. 30.	5 hó 15 nap	10
1869 . .	1868. X. 2.	1868. XI. 11.	1868. XII. 9.	2 „ 8 „	9
1870 . .	1869. X. 18.	1870. I. 15.	1870. IV. 30.	6 „ 13 „	59
1871 . .	1870. X. 26.	1871. I. 21.	1871. III. 31.	5 „ 6 „	44

¹⁾ *Pénzügytan*, ford. Láng Lajos, Budapest, 1880. III. kötet, 33. oldal.

²⁾ A kisebb német államokban a költségvetés kellő időre való megszavazásának — tekintettel az ottani specialis budgetjogi viszonyokra — egyáltalában nem tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget, mint a melylyel az a mi viszonyaink között bir, sőt Badenben a költségvetésnek 4—5 hóval későbbi megszavazása szinte állandó gyakorlatot képez. L. Dr. A. Buchenberger: *Finanzpolitik und Staatshaushalt im Grossherzogthum Baden in den Jahren 1850—1900*. Heidelberg, 1902. 4—5. l.

A költségvetés

éve	előterjesztése	tárgyalásának kezdete	szentesítése	előterjesztésétől szentesítéséig eltöltött idő	hány ülésen tárgyalatott
1872	1871. IX. 16.	1871. XI. 30.	1872. II. 28.	5 hó 13 nap	44
1873	1872. IX. 17.	1873. I. 18.	1873. IV. 29.	7 „ 13 „	52
1874	1873. V. 21.	1873. VI. 19.	1873. XII. 30.	7 „ 10 „	21
1875	1874. X. 28.	1875. I. 27.	1875. V. 18.	6 „ 22 „	38
1876	1875. IX. 19.	1875. XI. 11.	1875. XII. 27.	3 „ 9 „	30
1877	1876. X. 6.	1876. XI. 18.	1876. XII. 28.	2 „ 23 „	26
1878	1877. X. 20.	1878. IV. 2.	1878. VI. 28.	8 „ 9 „	38
1879	1879. I. 5.	1879. II. 17.	1879. IV. 7.	3 „ 3 „	35
1880	1879. X. 28.	1880. II. 20.	1880. V. 19.	6 „ 23 „	47
1881	1880. X. 4.	1880. XI. 15.	1880. XII. 14.	2 „ 11 „	20
1882	1881. X. 19.	1882. I. 12.	1882. III. 30.	5 „ 12 „	43
1883	1882. X. 12.	1882. XI. 28.	1883. I. 17.	3 „ 6 „	23
1884	1883. X. 13.	1884. I. 14.	1884. II. 29.	4 „ 17 „	20
1885	1884. X. 25.	1884. XI. 29.	1885. II. 27.	4 „ 3 „	42
1886	1885. X. 15.	1886. I. 12.	1886. III. 16.	5 „ 2 „	35
1887	1886. X. 30.	1887. I. 15.	1887. III. 8.	4 „ 10 „	40
1888	1887. X. 22.	1887. XII. 2.	1888. III. 21.	5 „ — „	32
1889	1888. X. 18.	1889. V. 1.	1889. VI. 16.	8 „ — „	32
1890	1889. X. 15.	1889. XI. 18.	1890. III. 14.	5 „ — „	56
1891	1890. X. 2.	1890. XI. 4.	1890. XII. 26.	2 „ 25 „	32
1892	1891. X. 7.	1890. III. 30.	1892. VII. 14.	9 „ 8 „	50
1893	1892. X. 1.	1892. XII. 12.	1893. V. 18.	7 „ 18 „	66
1894 ¹⁾	1893. IX. 27.	1893. XI. 9.	1893. XII. 23.	3 „ — „	31
1895	1894. X. 9.	1894. XI. 12.	1895. III. 31.	5 „ 23 „	63
1896	1895. IX. 30.	1895. XI. 6.	1896. V. 11.	7 „ 12 „	107
1897	1896. XII. 1.	1897. I. 12.	1897. IV. 16.	4 „ 16 „	60
1898	1897. XII. 6.	1898. I. 25.	1898. IV. 11.	4 „ 6 „	46
1899	1898. IX. 9.	1899. III. 13.	1899. IV. 27.	7 „ 19 „	21
1900	1899. X. 9.	1900. II. 1.	1900. IV. 26.	6 „ 18 „	47
1901	1900. X. 10.	1900. XI. 28.	1901. III. 25.	5 „ 16 „	35
1902	1901. XI. 23.	1902. I. 28.	1902. VI. 6.	6 „ 14 „	64
1903	1902. X. 22.	1903. XI. 27.	1904. IV. 2.	17 „ 11 „	5
1904	1904. V. 10.	1904. VI. 23.	1904. VIII. 26.	3 „ 17 „	26
1905	1904. X. 27.		nem tárgyalatott		
1906	1906. VI. 23.	1906. VII. 14.	1906. VII. 31.	1 hó 9 nap	16
1907	1906. X. 12.	1906. XI. 22.	1907. II. 22.	4 „ 11 „	39
1908	1907. X. 22.	1908. V. 6.	1908. VI. 22.	8 „ — „	25
1909	1908. IX. 22.	1908. IX. 18.	1908. XII. 24.	3 „ 3 „	27
1910	1910. I. 24.		nem tárgyalatott		
1911	1910. X. 26.	1911. III. 13.	1911. VII. 27.	9 hó 2 nap	68
1912	1911. X. 12.	1911. XI. 13.	1912. II. 3.	3 „ 22 „	40
1913	1912. IX. 17.	1912. XI. 28.	1912. XII. 28.	3 „ 12 „	17

átlag 5¹/₂ hó 39 ülés

¹⁾ Az 1868—1894. évi adatok a 4 első hasábra nézve Matlekovits S.: *Magyarország államháztartásának története* (Budapest, 1894) I. kötetéből vétettek át (7—8. lap).

Ezek szerint 1868. év óta államháztartásunk csak kilencz ízben jutott abba a helyzetbe, hogy az év elején törvényhozásilag megállapított költségvetéssel vehette kezdetét. E miatt a kormányoknak a legutóbbi 45 év alatt 52 esetben kellett a törvényhozástól az államháztartás továbbvitelére ideiglenes felhatalmazásokat kieszközölni.

A költségvetési törvény késedelmes megszavazása tehát nálunk mondhatni rendszerré vált, a mely alól a kellő időre szentesített költségvetési törvény csak ritka kivételt képez és ezek a kivételes esetek is olyanok, a melyek legtöbbször csak rendkívüli körülményeknek, így 1874-ben a költségvetésnek még május havában történt előterjesztésének, máskor pactumoknak és legutóbb az obstructio erőszakos letörésének köszönik létrejöttüket. Bátran állíthatjuk tehát, hogy a mi parlamenti viszonyaink között és a költségvetésnek őszi előterjesztése mellett annak az év végére való megszavazása kivételes eszközök alkalmazása nélkül lehetetlen.

Ha ennek a feltűnő jelenségnek az okait kutatjuk, úgy mindenekelőtt szembeötlő az a rendkívül hosszú idő, a mely nálunk a költségvetés előterjesztésétől annak szentesítéséig eltelik s a mi az eddig letárgyalt 44 költségvetésnél átlagosan öt és fél hónapot tesz ki, de tizenegy esetben meghaladta a hét hónapot is és csak öt ízben maradt a három hónap alatt. Ily körülmények között csak természetes, hogy ez a rendszerint két-három havi időköz, a mely a költségvetés előterjesztésétől az év végéig a képviselőház rendelkezésére állott, a költségvetés elintézésére nem lehetett elegendő.

A tárgyalások ily nagymérvű elhuzódásának magyarázatát első sorban a képviselőház fentebb is érintett nagymérvű őszi elfoglaltságának kell tulajdonítanunk, s e tekintetben mindenekelőtt a delegatióknak rendszerint az őszi és téli hónapokra eső ülésére kell rámutatnom, mert a legutóbbi 45 év alatt csak 16 esetben fordult elő az, hogy a delegatiók a közösügyi előirányzatokat még az őszi ülések megkezdése előtt letárgyalták volna.

A delegatiók okozta akadály azonban egyszerre eltűnnék, mihelyt költségvetési évünk kezdetét július hó 1-re helyeznénk át. A delegatiók tárgyalásaira ugyanis ebben az esetben is az őszi és téli hónapok kínálkoznak legalkalmasabbaknak, a melyek alatt a különben is korábban készülő közösügyi előirányzatokat rendszerint letárgyalhatnák, úgy, hogy a már márczius havában előterjesztendő állami költségvetésünkbe a delegatiók által megállapított közösügyi kiadások lennének beállíthatók. Ez esetben tehát a költségvetés tárgyalása a pénzügyi bizottság munkájának elkészülte után azonnal kezdetét vehetné s megszakítás nélkül lenne folytatható.

Ezen tisztán közjogi viszonyunkból folyó akadályon kívül rendkívül

hátráltatja nálunk a költségvetésnek a kellő időre való elintézését a tárgyalásoknak általánosan ismert terjengőssége is. Nálunk a költségvetés képviselőházi tárgyalása — a mint ez a fenti adatokból is kivehető — átlag mintegy 40 ülést vesz igénybe, a legutóbbi 20 év alatt azonban hat esetben 60-nál is több ülésre volt szükség, sőt az 1896. évi költségvetés 107 ülésen tárgyalatott.

Ezeket a hosszadalmas tárgyalásokat — eltekintve itt a vitának obstructio jellegével bíró, szándékos elnyújtásától — az az általánosan elterjedt szokások okozza, hogy nálunk a költségvetési vita keretében számos oly kérdés kerül felszínre, a melynek a költségvetéshez semmi köze nincsen. A tárgyalások legfőbb anyagát azonban a közjogi viták és mindenféle sérelmek felsorolása szolgáltatják, általában igen sok oly kérdés is, a mely a költségvetéssel csakis annyiban áll kapcsolatban, a mennyiben a társadalom szerves összefüggésénél fogva az állami tevékenység egyes irányai, a melyeket az állami költségvetés juttat leghivebben kifejezésre, közvetve a politikai, társadalmi és gazdasági élet minden kérdését érinthetik. Hogy gróf Tisza Istvánnak a f. évi márczius hó 8-án a házszabályok revisiójára vonatkozólag előterjesztett javaslat ismeretése alkalmával a parlamenti hírlapírókhoz intézett szavaival éljünk: „A költségvetés tárgyalása nálunk nem egyéb, mint beszéd mindenről a világon; nem megvitatása, megrostálása, megbírálása a pénzügyi gazdálkodásnak, a költségvetésnek, hanem eszmék felvetése és elmondása az államéletnek az egész mezejére kiterjedőleg s ez által amolyan dilettáns színvonalra jut az egész magyar képviselőház.“

Ezek a körülmények indították a képviselőházat arra, hogy a házszabályok revisiója során egyebek között a költségvetésnek bizonyos határidő alatt leendő letárgyalását biztosító intézkedéseket is léptessen életbe.

Az új házszabályok szerint a költségvetés általános tárgyalása legfeljebb 20 ülésnapot, a hét nagyobb tárcza tárgyalása egyenként két ülésnapot, tehát legfeljebb 14 ülésnapot, a kisebb tárczák (ministerelnökség, Ő Felsége személye körüli és a horvát-szlavon dalmát ministerium) és a többi önálló fejezetek tárgyalása legfeljebb 4 ülésnapot vehet igénybe s ugyancsak 4 napot szánnak a házszabályok — az indemnity vitával egyezően — az appropriationalis vita tárgyalására is.

Ezek szerint a költségvetés képviselőházi teljes letárgyalása — a költségvetés, valamint a bizottsági jelentés előterjesztését is ülésnapnak számítva — legfeljebb 44 ülésnapra terjedhet, a mi, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a költségvetési tárgyalások ideje alatt az új házszabályok szerint az ülések tartama legalább napi 8 órában lesz megállapítandó,

tehát a rendes ülések idejének épen kétszeresét fogja tenni; továbbá, hogy a fenti táblázat adatai szerint a tárgyalások átlag eddig sem vettek igénybe többet 39 ülésnapnál — habár a vitának obstructiósszerű elnyújtását lehetetlenné is teszi — a parlamenti szólásszabadság korlátozásának alig tekinthető.

Azonban a házszabályok módosítása és általában a költségvetési vitának a korlátozása — legyen az bármily mérvű is — a költségvetésnek az év végére való letárgyalását még nem biztosíthatja, mert a mint már fentebb is jeleztem, az a két és fél havi idő, a mely a költségvetés előterjesztésétől az év végéig rendszerint rendelkezésre áll, nem lehet elegendő a költségvetés letárgyalására, különösen ha figyelembe vesszük azt, hogy az új házszabályok — hetenként csak négy 8 órás ülésnapot számítva — még mindig 11 hétig tartó költségvetési vitának engednek tért, a mihez azonban még a pénzügyi bizottság, valamint a főrendiház tárgyalásaira szükséges időt is hozzá kell számítanunk és számolnunk kell még a delegációknak rendszerint közbeeső tárgyalásaival is.

A költségvetésnek a kellő időre való letárgyalását tehát csakis a költségvetési év kezdetének oly időpontra leendő áthelyezésével lehet biztosítani, a mely mellett a költségvetés legalább 4 hóval a költségvetési év kezdete előtt előterjeszhető, s a mely egyszersmind a költségvetés tárgyalását a képviselőház munkabeosztása szempontjából alkalmasabb időszakra helyezi át s ezzel lehetővé teszi azt is, hogy a ház a tanácskozásokra legalkalmasabb őszi és téli ülések alatt első sorban a komolyabb megfontolást és bírálatot kívánó törvényjavaslatokkal foglalkozzék.

Mindenesetre ezeknek a körülményeknek a mérlegelése indította a pénzügyminister urat arra, hogy a költségvetési év kezdetének július hó 1-re leendő áthelyezése végett az előzetes tárgyalásokat az arra illetékes tényezőkkel megindítsa.

Költségvetési évünknek jelenlegi beosztása mellett csakis abban az esetben lehetne a költségvetésnek a kellő időre való letárgyalását némileg biztosítani, ha a költségvetés — az 1897. évi XX. t.-cz. fentebb érintett rendelkezéseinek megfelelő módosításával — sokkal korábban, vagyis úgy, mint Franciaországban és Olaszországban történik, nyolcz-tíz hóval a költségvetési év kezdete előtt terjesztetnék az országgyűlés elé. Ezt az eljárást azonban az említett országoknak sajátos budget-jogi rendszere megengedhetővé teszi, a mennyiben ott a rendes évi költségvetést a számadási év végén még egy pótköltségvetés követi.

Nálunk azonban — eltekintve az egyes esetekre szóló póthitelek-től — költségvetési jogunk ily rendszeres pótköltségvetés előterjesztését

nem kívánja, azért a költségvetés túl korai előterjesztése annak megbízhatóságát igen hátrányosan befolyásolná s végeredményében oda vezetne, hogy a különben is gyakori túlkidadások és előirányzat nélküli kiadások még inkább megszorodnának. E mellett a tárgyalások szempontjából ismét az a kedvezőtlen helyzet állana elő, hogy a delegatiók ülései a költségvetés tárgyalására szánt idővel egybeessenének. A kérdésnek ilyenén megoldása tehát aligha vezetne célhoz, de ez nem is volna észszerű, ha tekintetbe vesszük, hogy a költségvetési évnek július hó 1-re való athelyezése esetén az ugyanezen időpontban előterjesztendő költségvetés még kevesebb akadálylyal lenne letárgyalható.

Mint költségvetésünk gyors letárgyalását gátló momentumra ki kell még térnem a pénzügyi bizottsági tárgyalások késedelmességére is.

A tapasztalat azt igazolja, hogy a költségvetésnek bizottsági letárgyalására 4—6 heti idő teljesen elegendő, bármily beható legyen is az. A mint azonban a fenti adatokból kitűnik, igen gyakran hónapok is eltelnek, míg a bizottság jelentése a ház asztalára kerül s ezzel a költségvetés tárgyalása kezdetét veheti. Kétségtelen, hogy az előfordult hosszabb késedelmet a bizottsági tárgyalásoknál legtöbbször az okozta, hogy a költségvetés képviselőházi tárgyalásának előrelátott akadályai voltak (a delegatiók tárgyalásai stb.). Mégis azt hiszem, hogy a bizottságnak ily esetekben is lehetőleg módot kellene nyújtani arra, hogy a ház a költségvetés nagy részét még a delegatiók összehívása előtt letárgyalhassa, a mi a múltban sok esetben nem történt meg.

A költségvetési év áthelyezése a pénzügyi bizottság tárgyalásai szempontjából mindenesetre előnyösebb helyzetet teremtene, a menyiben a költségvetés bizottsági tárgyalása már oly időszakra esnék, a midőn a költségvetéssel a bizottság is gyorsabban és behatóbban foglalkozhatnék.

Összegezve az előadottakat, arra az eredményre kell jutnunk, hogy számos és igen figyelemreméltó szempontok szólnak a mellett, hogy költségvetési évünk kezdetét július hó 1-re helyezzük át. Ezzel mindenesetre megszűnnék az a nagyfokú bizonytalanság, a melynek államháztartásunk törvényhozásilag megállapított költségvetés hiányában évről-évre elébe néz, feleslegessé válnának az időtrabló ideiglenes felhatalmazások és az „exlex“ állapot bekövetkezésétől is kevésbé kellene tartanunk. E mellett kétségtelen, hogy államháztartásunk alaki rendjének megszilárdítása közvetve közhitelünknek is előnyére válnék.

Mindezekon kívül azonban igen fontos adminisztratív szempontok is szólnak a mellett, hogy a költségvetési év kezdetét július hó 1-re helyezzük át.

Jelenleg ugyanis a költségvetés előkészítő munkálatai a ministeriumokban, valamint a zárszámadási munkálatok az állami számvevőszéknél éppen a legmelegebb nyári hónapokra, tehát oly időszakra esnek, a mely egyrészt a tisztviselőknek a ministeriumokban ebben az időben szokásos szabadságolása miatt, másrészt a nyári meleg időszakra való tekintettel ily nagy fontosságú és határidőhöz kötött munkálatok gyors elvégzésére a legkevésbé alkalmas.

Ha azonban költségvetési évünk kezdetét július hó 1-re helyeznénk át, ezek a munkálatok a sokkal eredményesebben kihasználható téli hónapokra esnének, úgy hogy a költségvetés márczius hó elején, tehát négy hónappal az új pénzügyi év kezdete előtt az országgyűlés elé lenne terjeszthető.

Ugyanez az időpont felelne meg a zárszámadási munkálatok elkészítése szempontjából az 1870. évi XVIII. t.-cikkből megállapított szeptember 1-i határidőnek is. Itt azonban figyelembe kellene venni azt, hogy az állami számvevőszék ezt a rövid határidőt — a melynek betartása esetén alig marad két és fél hónapi ideje az állami zárszámadás és az ezzel összefüggő terjedelmes jelentés, valamint a nyugdíjasok kimutatásának elkészítésére — állami zárszámadásunknak rendkívül megnövekedett terjedelme miatt az utóbbi években már nem volt képes betartani és csak a legnagyobb erőfeszítéssel volt képes ezeket a munkálatokat szeptember hó közepére is elkészíteni.

Minthogy azonban óhajtandó, hogy az elmúlt évet illető zárszámadási munkálatok az eddigi gyakorlatnak megfelelően ezentúl is a költségvetéssel egyidejűleg legyenek a képviselőház elé terjeszthetők: legcélszerűbb volna a költségvetési hitelek felhasználása szempontjából jelenleg fennálló három havi póttulványozási időszakot legalább egy hónappal megrövidíteni, a mi által a zárszámadási munkálatoknak a kellő időre való befejezése minden eshetőséggel szemben biztosítva lenne.

Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy ha már költségvetési évünket megváltoztatjuk, nem volna-e célszerűbb annak kezdetét Poroszország és Anglia mintájára április hó 1-re tenni. Ily irányú óhajtás képviselőházunkban is több ízben felmerült (l. az 1892. évi költségvetés tárgyalását) s úgy nálunk,¹⁾ mint Ausztriában²⁾ a budget-jogi irodalomban is méltatásra talált.

Ha azonban mérlegeljük azokat az előnyöket, a melyeket a költségvetési évnek július hó 1-re való áthelyezése a másik megoldással szemben nyújtana, úgy határozottan a júliusi időpont mellett kell állás

¹⁾ Várnai Sándor: *A budget-jog és gyakorlása*. Budapest, 1898. 41 l.

²⁾ Seidler, G.: *Budget und Budgetrecht etc.* Wien, 1885. 121 l.

foglalnunk. E tekintetben csupán arra kívánok rámutatni, hogy ha a költségvetési év kezdetét április hó 1-re tennénk, akkor a költségvetést deczember havában kellene előterjeszteni, tehát oly időben, a midőn a delegatiók tárgyalásai is rendszerint kezdetüket vennék és a képviselőháznak rendszerint még több más teendője várna elintézésre.

A mi a költségvetési év áthelyezésének a társadalmi és gazdasági életre való kihatását illeti, véleményem szerint az e tekintetben támasztott aggodalmakat túlzottaknak kell tekintenünk.¹⁾ Mert ha csupán e miatt a gazdasági és társadalmi élet érdekei összeütközésbe jöhetnének az állami étellel, akkor ezt az érdekellentétet első sorban azoknak a gazdaságilag legfejlettebb államoknak (Egyesült államok, Anglia, Németország, Olaszország) kellene megéreznük, a melyek költségvetési évüket a polgári évtől eltérőleg állapították meg.

Sőt nálunk a már előadottakon kívül gazdasági életünk szempontjából is hathatós érveket lehet felhozni a mellett, hogy költségvetési évünk kezdete július hó 1-re helyezzessék át.

Túlnyomóan agrár állam lévén, productumaink legnagyobb része olyan, a melynek termelése és értékesítése épen egy, július hó 1-től a következő évi június hó végéig terjedő év keretében bonyolódik le. Kétségtelen tehát, hogy ily költségvetési év szerint berendezett államháztartásunk sokkal inkább összhangban lesz gazdasági életünkkel, mint az ma van. Csakis ez által érhetjük el azt, hogy államháztartásunk egy-egy évi zárszámadása az illető év gazdasági eredményeinek igazi fokmérője legyen.

Némi nehézséget ez az átmenet csakis a törvényhatóságok, városok és községek háztartása szempontjából okoz, tekintettel arra a szoros kapcsolatra, a mely az államháztartás és a községi háztartás között a vármegyei és községi pótdadók és egyéb járulékok kivetése, a közszolgáltatásoknak tervbe vett egyesített kezelése tekintetében fennáll, valamint arra, hogy a vármegyei pénzkezelési és számviteli teendőket ma már állami közegek és hivatalok látják el. Ez a nehézség azonban nem oly természetű, a mely megfelelő törvényhozási és kormányzati intézkedésekkel kiegyenlíthető s áthidalható ne lenne.

Az 1876. évi június hó 29-iki porosz törvény a községi és egyéb nem állami igazgatásnak szabad kezet hagyott a tekintetben, hogy a megváltozott költségvetési évet saját háztartásukra nézve alkalmazzák-e, vagy sem.

Nálunk azonban az említett okokból igen kívánatos volna, hogy a törvényhatóságok, városok és községek háztartása az államháztartás

¹⁾ Matlekovits S. i. m. 9. lap.

részére megállapítandó új költségvetési év kereteihez igazodjék. Mindamellet az kötelezőleg csak a vármegyei törvényhatóságok háztartása tekintetében volna kimondandó, sőt a gyámalapokat illetőleg itt is kivételt lehetne tenni.

Önként értetődik, hogy azon szoros államjogi kapcsolatnál fogva, a mely köztünk és Ausztria között fennáll és tekintettel arra a szoros elszámolási viszonyra, a mely a közjogi kapcsolat folyamánként államháztartásunk és a közös, valamint az osztrák államháztartás között kialakult, ily nagy fontosságú kérdésben a döntő lépés az osztrák és a közös kormányval való előzetes megegyezés nélkül el sem képzelhető. Ezenkívül a horvát-szlavon társországokkal szemben fennálló közjogi viszonyunkra való tekintettel is óhajtható, hogy a költségvetési év tervezett áthelyezése egyidejűleg a nevezett társországokban is megtörténjék.

Költségvetési évünk megváltoztatása esetén alapos megfontolást kíván az a kérdés, hogy az új költségvetési évre való átmenet számadásilag miként valósítható meg.

Mindenesetre nagy munka- és költségmegtakarítást jelentene, ha az átmeneti időszak, a jelen esetben egy félév költségvetése a rákövetkező év költségvetésével együtt lenne elkészíthető és megszavazható. Az országgyűlés budgetjogát ez a megoldás alig érintené, mert úgy ezen jog teljes érvényesítésének, mint a közigazgatási és az alkotmányos ellenőrzésnek teljesen érvényt lehetne szerezni azzal, hogy az átmeneti félévre és az új költségvetési évre eső hitelek külön-külön szavaztatnának meg.

Azonban költségvetési előirányzatunk reálisabb szerkesztése, valamint egyéb szempontok, a melyek az egy évnél hosszabb költségvetési év ellen szólnak, inkább azt ajánljuk, hogy az átmeneti időszakra külön költségvetési előirányzat készíttessék. Ezt az eljárást követték Poroszországban is, a hol a költségvetési év megváltoztatásáról szóló 1876. évi június 29-iki törvény az 1877. január hó 1-től márczius hó 31-ig terjedő átmeneti évnegyed költségvetését is megállapította s erről az időszakról külön zárszámadás is készült. Ez a zárszámadás azonban alig tizedrésze a mi zárszámadásunknak, a mely — tekintve, hogy költségvetésünk kerete alig változnék, — a féléves átmeneti időszakról is alig lenne kisebb terjedelmű, mint rendes évi zárszámadásunk.

Ha tehát az átmeneti időszakra egészen külön költségvetést szavazna is meg a törvényhozás, mindenesetre megfontolandó volna, hogy nem kellene-e legalább a zárszámadás elkészítését egyszerűsíteni és megkönnyíteni oly intézkedéssel, hogy ez a zárszámadás ne külön, hanem a rá következő év zárszámadásával együtt legyen elkészítendő és az országgyűlésnek bemutatandó.

E mellett szól az a nem kicsinylendő szempont is, hogy az állami zárszámadás elkészítése évről-évre oly nagy feladatot ró az állami számvevőszékre, hogy a zárszámadás elkészítésének ideje alatt az állami számvevőszék hónapokon át korlátozva van rendes ellenőrzési feladatának gyakorlásában, úgy, hogy másfél év alatt két teljes zárszámadás elkészítése az ezzel kapcsolatos egyéb munkálatokkal (jelentések, nyugdíjasok kimutatásának elkészítése) szinte megakasztaná az állami számvevőszék rendes ellenőrző működését.

Viszont a törvényhozás alkotmányos ellenőrzési jogát alig érintené, ha az átmeneti időszak zárszámadása kivételesen később terjesztetnék elő, mert az átmeneti időszak alatt esetleg előforduló hiteleltérésekről a törvényhozásnak módjában áll az állami számvevőszék évnegyedes jelentéseiből már az év folyamán is tudomást szerezni. De egyébként is a zárszámadások bemutatásuk után rendszerint csak évek múlva kerülnek képviselőházi tárgyalás alá.

Az azután tisztán technikai és célszerűségi kérdés, hogy az átmeneti időszakról és a reá következő évről közös zárszámadás szerkesztessék-e, csupán a két időszak adatainak megfelelő elkülönítése mellett, avagy a két időszakról teljesen különálló zárszámadás készíttessék.

A mennyiben a két időszak rovatrendszere feltűnőbb eltéréseket nem mutat fel, véleményem szerint, mi akadály a közös zárszámadás szerkesztésének, a melyben csupán az utalványozás és előírás adatai lennének a két időszaknak megfelelően külön-külön hasábkban csoportosítandók. Az átmeneti időszak zárszámadásának ily módon való szerkesztése mindenesetre sokkal kevesebb munkával járna és nagy költségmegtakarítást is jelentene.

Az előadottakban a költségvetési év megváltoztatásának szükségességét kívántam megokolni, rámutatva azokra a szempontokra, a melyek a felvetett kérdés gyakorlati megvalósításánál különösen figyelembe veendőek lennének, talán sikerült ezzel némileg megvilágítanom ezt az igazán sürgős kérdést, a melynek megoldása most már remélhetőleg mielőbb szőnyegre kerül.

Gerber Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Magyar kivándorlás.

1. Bizony László: *A keleti határról. A magyar sumprematia veszedelme Erdélyben.* Budapest, 1912. 162 l.
2. Dr. Ecseri Lajos: *A szegény emberről.* Budapest, 1912. 123 l.
3. Dr. Ferenczy Imre: *Rapport sur le chômage et les migrations internationales de travailleurs.* (Association International pour la lutte contre le chômage.) Gaud. 1912. 70 l.

A magyar kivándorlási irodalomnak két legújabb terméke, Bizony László és Ecseri Lajos könyvei, minden eltérésük mellett is, alapjában egy tőről fakadnak. Mind a kettő igen lelkes munka. Mind a kettő egy külön terület részét ragadja meg az országnak (Bizony Erdélyt, Ecseri pedig az alföldi medenczét) s annak az országdarabnak ott lakó fajunknak tulajdonit főfontosságot. Mind e két könyv általános tételből indul ki, de egyik sem dolgozza ki egész tárgyát, hanem egy (vagy két) érdekes részletkérdésben megfogódnak s abba azután annyira belészeret, hogy nem tud tovább menni s ezért egybefoglaló megoldás helyett részleges eredményeket ér el.

Bizony László jól látja s érzi Erdély közgazdasági nyomorúságát s ezzel kapcsolatos nemzetiségi bajait. Ezt a nagy lángot meg is lobogtatja. De a lelkes bevezetések után csak két kérdés marad előtte (pedig maga is érzi, hogy mennyivel több van!) Egyik: a nemzetiségi pénzüzetek dolga. Másik: az erdélyi birtokpolitika keserves ügye. Ez még nem volna baj, hanem a baj az, hogy ennek a kettőnek sem mutatja ki összefüggését, mert a pénzüzetekre nézve megelégszik azzal, hogy a hivatalosan ismert adatokat közli, a birtokpolitikában pedig elfogadja gróf Bethlen István többször leirt értékes véleményét. Nézetem szerint ezek mind érdekes dolgok, de sem nem újak, sem nem teljesekek. Vagyis: a lelkes szerző még eddig csak bevezetést adott. Tovább kell mennie. Nemcsak ki kell mélyitenie ezt a két kérdést, nemcsak meg kell keresnie ezeknek sejtett összefüggését, hanem hozzájuk kell sorakoztatnia Erdélynek többi gazdasági és társadalmi problémáját is. S akkor a jó tollú szerző meg fogja ismerni azt, hogy Erdélyben sokkal betegabb a társadalom, mint maga a közgazdaság vagy a politika.

Bizony könyvét azzal is érdekesebbé tette, hogy több politikus, író, bankár véleményét közreadta. Sajnos, e rendszertelen vélemények sehogyssem egészítik ki egymást.

Ecseri Lajos a nagy kivándorlási bonyodalomnak alföldi részét látja. Nagyon jól látja, mert régi vonzalma vezeti a földturó szegény ember kutatásához. Általános és áttekintő bevezetése után azután annyira belémerül az állattenyésztés fontosságába s annyira megtüzi népies tapasztalataival annak az ősi foglalkozásnak a létjét s voltát, hogy a kivándorlás dolga mindjobban háttérbe szorul. Ehhez kapcsolja a növény- és gyümölcsstermelés pénzteremtő és embertitrtartó gazdálkodásának leírását. Ebben is töméntelen sok a jó megfigyelés s a mi fő, minden szava kézzel fogható tapasztalat. A nagy baj azonban itt is az, hogy a könyv ott végződik el, a hol legkiváncsiabbakká lettünk. Művének 109. és 110. oldalán áttér Ecseri a kötött birtokoknak s általán a birtokmegosztásnak a kivándorláshoz való viszonyára. Itt azonban be is fejezi a munkáját. Pedig senki sem volna annyira hivatott, mint szerzőnk, arra, hogy vármegyénként és községként mutatná be, hogy az Alföld népét mennyire akadályozza természetes kifejlődésében a — birtokmegosztás s hogy vidékenként miként kellene ezen segíteni. Ezt a könyvet várja irodalmunk Ecseritől.

A két magyar monografia mellett egy általános francia rapportot kaptunk Ferenczy Imrétől, ki a Munkanélküliség elleni Nemzetközi Egyesülés zürichi congressusa elé (1912. szeptember 6) terjesztett összefoglaló jelentést. Szempontja nagyon jó és emelkedett: a kivándorlás voltaképpen szintén nem egyéb, mint a munkanélküliségnek nemzetközi, gigási mozgalma; azért a munkapiacok szerves szabályozása elképzelhetetlen, ha a kivándorlás nagy ügyével is nem foglalkozunk. Ferenczy ez alá az általános szempont alá gyűjtötte össze a különben ismeretes kivándorlási anyagot. Ő általánosításában mindig szerencsésebb, mint a gyakorlati érvelésnél. Így például értekezésének 12. oldalán azt fejtegeti, hogy a kivándorlás voltaképpen nem egyéb, mint a kivándorló népnek az a ténye, hogy a munkanélküliség ellen biztosítja magát. Ezért van az — írja — hogy a földművelő országokból a kivándorlók márczius és április hónapokban kelnek útra. De hiszen ez éppen az ellenkezőt bizonyítaná, mert az agrár népnek tavasszal-nyáron van itthon elég dolga, hanem télen nincsen s így ez elmélet szerint ősszel kellene hajóra szállniok.

Ezekben számoltam be a magyar kivándorlási irodalomnak mult évi nevesebb termékeiről.

Hegedüs Loránt.

Szegény ember.

Ecseri Lajos dr.: *A szegény emberről*. Közgazdasági tanulmány. Budapest, Franklin-Társulat. I. füzet ára 90 fillér. II. füzet ára 2 korona.

Kincsekkel megrakott két füzetke fekszik előttem. Átolvasásuk után magam sem tudom, hogy az itt felhalmozott anyagból a rengeteg adathalmazt, a végtelen szorgalommal végzett gyűjtést, a lelkiismeretes megbízhatósággal egybeállított adatokat, a feldolgozott kérdések közgazdasági jelentőségét, avagy a népnyelvi adatokat, a néplélektani megfigyeléseket s a magyar nyelvnek elragadóan szép s keresetlen egyszerűségét becsüljem többre.

Ecseri a mezőgazdasággal foglalkozó szegényebb néposztályt nevezi szegény embernek s számos nyelvjárással s közmondással bizonyítja, hogy a magyar ember szemében a szegény ember kifejezés nem vagyoni állapotot, hanem társadalmi osztályt jelent. A szegény ember egyetlen értékes birtoka: munkaereje; egyetlen gazdagsága: egészsége. Erről a tipikus egyszerű magyar emberről van írva e tanulmány.

Az első füzetben ismerteti Ecseri a szegény ember jellemvonását: testi-lelki erejét, családfenntartó képességét; önérzetét, munkakedvét s munkabírását; becsületes gondolkodásmódját, eszejárását. Részletesen ismerteti gazdasági helyzetét, nevezetesen táplálkozását, ruházkodását s lakásviszonyait.

E közben észrevétlenül visz bennünket az ethnographia köréből a legreálisabb világba: a megélhetés problémájához. Magunk látjuk, miként alakul át hazánk egész társadalma s hogyan változik meg a szegény ember körül az egész világ. Egész súlyával nehezedik ezen társadalmi osztályra az u. n. munkáskérdés. Őt érinti legközvetlenebbül a munkaalakalom problémája, a munka értékemelkedése s a kereseti viszonyok megváltozása. Mindezek a dolgok új világot teremtettek a szegény ember körül, melybe ezen, talán legconservativebb szokású néposztályunk csak lassan s nagy nehezen tudja magát beleélni.

Ez a nehezen való beleélés volt indítója a kivándorlásnak. Nincs téli munka, már pedig pontosan kimutatja Ecseri, hogy úgy a gazdasági cselédeknek, mint a szolgálatban nem álló szegény embereknek is a megélhetésre legalább is évi 500 korona keresetre van szüksége. Ennek az összegnek felét aratáson, harmados tengeriföldön, sertés-hizlaláson, természetben megkeresi; míg másik felét tényleges munkabérrrel kell előteremteni. Az évszaki munkahiány egyre nyomasztóbban hat a szegény emberre s készíti őt a kivándorlásra.

Miután kimutatta Ecseri e tanulmányában, hogy ez a szegény ember mily nagybecsű osztályát képezi hazánk magyar társadalmának:

tanulmánya második részében azzal foglalkozik behatóan, hogy miként lehetne ezen társadalmi osztályt a magyar hazának megmenteni, miként lehetne ezen osztályt az új gazdasági rendbe belenevelni s miként lehetne az új gazdasági átalakulásokat oly irányba terelni, mely a szegény embernek idehaza is mindenkor biztos megélhetést nyújthatna. E tekintetben javaslatai oly sokoldalúak, s e mellett annyira a gyakorlati megvalósíthatás keretén belül mozognak, hogy keresztülvitelükhöz nem annyira nagy eszközök, mint inkább rendszeres gazdasági politika szükséges. Ecseri nem ijeszti el a falusi embert a várostól, nem kívánja vissza a faluba azt, ki a városi életbe már belebolondult; de számtalan eszközt jelöl meg, melyekkel a kiskgazda, a mezőgazdasági munkásosztály, szóval az ő gyűjtőfogalma alá tartozó szegény ember jól megélhet anélkül, hogy hazáját, otthonát avagy mesterségét cserben kellene hagynia.

Javaslataiban abból indul ki, hogy a modern állam erejének és nagyságának legfőbb ismertető jele: a népesség nagy száma s annak minél nagyobb és általánosabb anyagi jóléte és műveltsége. Hazánkban mindezekhez még egy kívánni valónk van: a magyarság túlsúlya minden téren, a művelődés, az anyagi erő s a lélekszám tekintetében egyaránt. Ecseri rámutat arra a körülményre, hogy míg külföldön a kisbirtokos-osztály képezi a nemzetfenntartó s szaporító elemet, addig hazánkban a semmi nélkül álló napszámosok, az u. n. szegény emberek alkotják ezen elemet, mert hisz amott 10⁰/₀, nálunk 40⁰/₀-a napszámos az összes munkásoknak.

Tanulmányának ez a része is tele van alapos megfigyelésekkel. De legbecsesőbbek könyvének azon fejezetei, melyekben a gazdasági harcczal és átalakulással foglalkozván, felveti azon kérdést, hogy mely gazdasági ágak azok, melyek a siker némi reményével biztatnak, hogy a szóban levő munkás-osztálynak tisztességes kenyérkeresetet s megélhetést biztosítanak. E kérdésre feleletül ismerteti a szegény ember gazdálkodását s ehhez fűzött életmódját. Ismertetése oly alapos, oly részletes, hogy e tanulmánya a magyar mezőgazdaság történetének mindenkor ragyogó lapjait fogják képezni. E mellett a magyar ember szívét nem egyszer megrezegtető előadása közepette sem feledkezik meg a maga elé tűzött feladat rideg, realis jelentőségéről s a szegény ember jószág tartásáról, állattenyésztéséről, hizlalásáról, az állatokkal való kereskedéséről, valamint a szárazsággal küzdő gabonatermelésről, takarmánytermelésről és kertészkedésről oly tanácsokat ad, olyan javaslatokat tesz, melyek fényes tanúságot tesznek nemcsak gyakorlati érzékéről, hanem alapos gyakorlati tudásáról is. Kevés közgazdasági írónknak nyílt alkalma a mezőgazdasági munkáskérdést év-

tizedeken át magán a helyszinén, ott a szegény emberek otthonában tanulmányozni, mint Ecserinek a nagy magyar Alföldön. De bele is láttott úgy az embereknek, mint e kérdéseknek is egészen a veséjébe. Földművelésügyi kormányunk szakférfiainak figyelmét különösen is felhivom Ecseri tanulmányának ezen részére.

Pernyési Szabó Ferencz.

Nagy birodalmak birtokpolitikája.

M. Sering: *Politik der Grundbesitzverteilung in den grossen Reichen* — Berlin, Parey 1912. 53 old.

„A népesség elmenekülése a nagy mezőgazdasági üzem uralmi területét képező . . . járásokból szemmel láthatóan megmutatja, hogy az ottani mezőgazdaság szervezete nem egyenértékű azzal, melyet a nagy birodalmakban elfogadtak. Ezek sokkal inkább elszenvedhetnének lakatlan területrészeket; a mi sokkal kisebb országunkban nagy termőterületek elnéptelenedése egyszerűen összeférhetetlen a nemzeti lét biztosításával és összeegyeztethetetlen azokkal a feladatokkal, melyeket a világgazdaság átalakulása és a világbirodalmak keletkezése elénk szabott.“

„Ha fenn akarjuk tartani a népek közt hatalmi állásunkat, mind-egyikünknek többet kell a maga hivatásában tennie, mint amaz óriás birodalmak lakóinak és olyan gazdasági, társadalmi és politikai szervezetet kell teremtenünk, mely legalább is egyenértékű a föld legerősebb népeiével.“

Nem egy magyar hazafi beszélt így, hogy honfitársainak szemét felnyissa azon veszélyek irányában, melyek hazánk kicsiny szigetét a minden oldalról reácsapó germán és szláv tengerek felől elnyeléssel fenyegetik. Hanem egy nagy tudású és tisztalátású porosz-német közgazda, M. Sering, a ki még hozzánk képest annyira túlhatalmas nemzetét is a romlástól félti, ha egész erejével életképes és életadó mezőgazdasági szervezet megteremtésére és kiépítésére nem szánja magát.

Sering előadásai a porosz Landes-Ökonomie Kollegiumban mindenkör eseményt jelentenek úgy a közgazdasági tudomány, mint a gyakorlati agrárpolitika szempontjából. És ha elismerjük is, hogy a külföldi eszmék mohó és válogatás nélküli átvétele egy nemzetnek sem állhat érdekében — Sering előadásait mégis azonnal megjelenésük után magyar fordításban is szeretnők látni, lehetőleg minden közéletünkben csak némiképpen számottevő ember asztalán. Annyira a mieinkhez hasonló állapotokból indul ki, annyira ugyanazon bajok számára keres a saját

hazájában orvosszereket, a melyeknek következményei miatt mi is sóhajtozunk.

1912. február 9-iki előadásában Sering azt fejtette ki, hogy a vasuti és vizi közlekedés mesés arányú kifejlődése a 19-ik század második felében két óriás, összefüggő mezőgazdasági területet állított be a világ-gazdaság küzdőterére: az Északamerikai Uniót és Oroszországot. Ezekhez járulnak a szintén roppant megművelhető gyarmatterületek fölött rendelkező angol és francia birodalmak. Ezek az óriások, miután helyes érzékkel hozott áldozatok árán a legnagyobb arányú fejlődéshez szükséges területeket megszerezték, komoly céltudatossággal hozzáláttak a területnek megfelelő élet- és fejlődésképes népesség kialakításához. Az amerikaiak jártak ebben legelől és jutottak el legtovább, követték őket az angolok és legújabban az oroszok is. Mindezen birodalmak kormányainak legfőbb és nem meddő gondja az agrárpolitika terén egy minél számosabb önálló és jómódú kisgazda-osztály megteremtése, a régi lakatlan területek, földközösségek és uradalmak területén szétárasztása volt, a mi egyedül biztosíthatta a lakosság számának megfelelő emelkedését, egyedül tehetette lehetővé az országok ipari elemeinek és városi központjainak egészséges fejlődését, egyedül teremthette meg azt a népelemet, mely az államot minden gazdasági és politikai rázkódtatás következményei ellen biztosíthatja. Ellenben a tiszerte kisebb Német birodalom igen nagy részében még ma is az ellenkezőt látjuk; nagy területeken fogy a lakosság száma, elvándorol a föld népe, pang a városok fejlődése, erőtlennek mutatkozik az államfenntartó elem az idegen beözönléssel, térfoglalással szemben. És ez azért van így, mert Németország ezen részeiben a földbirtok eloszlása nem oly kedvező, mint az, mely versenytársait oly félelmetesen nagyokká tette, vagy a melynek útján most igyekeznek még nagyobbakká, erősebbekké lenni.

Északamerika bámulatos fejlődését a földkiosztásnak az a nagylelkű módja tette lehetővé, melynél fogva kivált az 1830-iki Jackson-féle törvény óta bárki jutányos áron hozzájuthatott egy 64 hektár kiterjedésű termőföld-koczkához. Ezekre a koczkákra költöztek azután azok az önálló gondolkodású, tevékeny farmerek, a kik ma is az amerikai nagyság és gazdagság legfőbb tényezőjét képezik. A közel 6 milliónyi amerikai önálló gazda képezi a nagytőke tulságos elhatalmasodásának legerősebb, egyedül biztos gátját is. A fejlődés, igaz, nem volt egységes az Unió egész területén; a déli államokban sokáig a nagybirtok és rabszolga-gazdálkodás uralkodott; ezek a területek azután úgy népesség, mint ipari fejlődés dolgában el is maradtak az északi államok mögött. — A Brit birodalom nagy részében már régebben folynak a kísérletek az

amerikai példa követésére. Különösen Canadában és a Seddon-féle törvényhozás óta Ausztráliában látjuk ezt. Az angol anyaországban az 1892 óta hozott Allotments és Small Holdings act-ok egy mezőgazdasághoz szokott népelem hiánya miatt oly csekély eredménnyel jártak, hogy a kormány a nagy városokban összeszedett gyermekek rendszeres kinevelése útján remél csak újra életképes gazdaosztályt teremthetni. Ellenben Írországban az azelőtt oly rettenetes nyomorban élt kisbérletosztály biztosított bérleti feltételekhez, majd tulajdonbirtokokhoz juttatása érdekében 1881 óta megindított törvényhozás fényesen bevált; 1892 óta 804.000 hektár föld ment át a bérlők tulajdonába. A kormány a földvásárlási kölcsönök több mint 280 millió korona túlköltségeit a közigazgatási és igazságszolgáltatási költségek csökkenése révén reméli teljes összegében megtakaríthatni. A személy- és vagyónbiztonság valóban csodálatos mértékben megjavult, amióta a helyes agrártörvények ismét jólétet hoztak az oly soká kiuzsorázott zöld szigetre. Érdekes, hogy Sering a brit birodalomnak mezőgazdasági függetlensége utáni törekvéseihez teljes sikert kíván, miután német hazájának ezen legtöbbet emlegetett vetélytársában nem lát olyan veszedelmet, mint az Amerikai Unióban.

Oroszországban az államhatalom az 1905-iki forradalom óta teljes erejével azon van, hogy a régi faluközösségekből és uradalmakból minél több önnálló s a maga lábán megállni tudó kisgazdaságot hasítson ki. Előnyök kilátásával igyekeznek a parasztokat rábírni, hogy a falvakból kikerekített földjeikre, tanyáikba költözzenek ki. Ahol a községi földek időnkénti ujrakiosztása — Sering szerint a rossz gazdálkodás és gyakori éhínség legfőbb forrása — szokásban volt, különféle intézkedésekkel lehetőleg megszünteti azokat. Az egyes gazdának kedvezőbb feltételek mellett nyújt birtokvásárló kölcsönt, mint a községeknek és szövetkezeteknek. Érdekes, hogy az orosz állam a tagosítások alkalmával nem gondoskodik elegendő közlegelőről, tehát beleesik a jobbagység megszüntetése után Magyarország sok községében elkövetett hibába. A földmivelő nép tódul az új megélhetési alkalmakra, bár a régihez ragaszkodó, elkeseredett ellenzőkben nincs hiány. Az állami földmérő közegek nem győzik a munkát. Eddig 319.000 gazdára nézve szüntették meg a faluközösséget, 251.000-nek birtokát 5.913 községben tagosították is. Az állami uradalmakból eddig 15.000 ember nyert telket, a paraszt bank szintén óriási területeket szerzett meg a császári háztól és magánosoktól parcellázás céljára; már 122.000 embernek juttatott így földet. Az új gazdák, a rövid idő dacára, mely eddig rendelkezésükre állott, elég jól boldogulnak; akárhányan közülük, a kik az előtt Marx és Kautsky elveire esküdtek, most teljesen meg vannak elégedve a dolgok rendjével.

Azért Sering véleményem szerint mégis messzire megy, midőn az orosz faluközösségek egyéni birtokokra bomlásában az individualismusnak a socialismus elleni diadalútját látja. Miként a régi földesurak és az állami hatalom jármába fogott faluközösségek még nem jelentettek valódi socialismust, úgy az állami gyámság alatt tartott és lépéseiben még mindenképpen irányított egyéni gazdaságok sem képezik az individualismus ércztoronyait. Itt legfeljebb a communismus egy elavult alakjának egy több individualista elemet magába foglaló, de még magasabb concentráció csiráit rejtő új termelési alakzattal szemben való háttérbe szorulásáról lehet szó.

A kis mezőgazdasági üzemnek a nagy fölötti nemzetgazdasági fölényét Sering épen nem valami forradalmár, földosztó hangulatban állapítja meg. Nem várja eszméi elfogadásától a nagybirtok teljes eltűnését, csak a valóban hivatott gazdák üzemre szorulását. Conservatív álláspontját még az olyan részletkérdésekben is hangoztatja, mint a hitbizományoké. Ezeket sem akarja eltörölni, bár azt tartja, hogy a nemzetnek nagyobb szolgálatot tesz egy falu telepítője, mint egy hitbizomány alapítója. Érdekes adat, hogy Poroszországban a családi hitbizományok — nemcsak a főnemesiek, hanem a polgári és paraszt kézen levők is — még mindig szaporodnak és pedig évenként 26.000–48.000 hektár területtel, míg a kisgazdákkal való betelepítés csak 10.000 hektáron történik. A porosz birtokviszonyok megjavítására Sering nem ajánl valami gyökeres ujitásokat, csak ama telepítő actio erélyes folytatását, mely Posenben és Westpreussenben eddig 20.000 új parasztbirtokot eredményezett 280.000 hektár területen. Kívánja továbbá az állami uradalmak szaporításának és nagybérlok kezére kiadásának rendszerétől való eltérést; itt azonban sajnálattal állapítja meg, hogy az egyes uradalmak parcellázása befolyásos érdekeltek ellenállásán hajótörést szokott szenvedni.

Nevezetes megállapításai szerzőnek, hogy egy tulságos sokáig halasztott reform radikálisabb formában szokott magának utat törni, továbbá, hogy az egyes államok hatalmasait a kivándorlástól, zavargásoktól, forradalmaktól, idegen hódításoktól való félelem vitte a mezőgazdasági középosztály erőteljes fejlesztésére, melyet ugyanez indokból ajánl saját hazája kormányának is. Középosztály alatt természetesen nem a Rittergutsbesitzereket, hanem a független kisgazdákat érti. Az amerikai példa kapcsán kifejti, hogy a birtokszervezet nem képződik ki mechanikus úton a megadott természeti feltételek szerint, hanem abban igen nagy része van az emberek akaratának, jellemének, intézményeinek is. Egy ország földjének elosztási módja pedig döntő jelentőséget nyer az egész államalakulat további fejlődésére. Mint egy vészes jóslat hang-

zik az a kijelentése, hogy ha a faluról való elvándorlásnak ma még gátat nem vetnek, 20 év múlva már késő lehet, mert akkor már hiányozni fog a gazdálkodásra hivatott falusi elem.

A Sering előadását tartalmazó füzet magában foglalja Frost dr. szavait is, a ki a skandináv országok mezőgazdasági birtokpolitikáját ecsetelte a Seringéhez hasonló szellemben. Ebben az előadásban érdekes a kisbirtok nagy térfoglalása, az ennek daczára mindhárom skandináv államban folyó állami telepítő tevékenység, a nagyszerű szövetkezeti szervezkedés; erre képesnek Frost csak a kisbirtokot tartja, mely ez úton óriás gazdasági szervezetek elemévé válik. Hogy mily rövid idő elégséges egy intézmény hatásának eltüntetésére, ennek érdekes példáját szolgáltatja az az adat, mely szerint Norvégiában 1814-ben tiltották meg új családi hitbizományok felállítását és ma már az egész országban csak két ily módon kötött birtok létezik.

Az előadások után a könyvben Wagenheim báró felszólalása következik, a ki Seringénél valamivel conservatívabb hurokat penget, az ipar túlgyors fejlesztését is aggályosnak tartja, de azért szintén követeli az állam erélyes kisbirtokalakító tevékenységét, sőt megpendíti a hitbizományi birtokok kényszerbérletének eszméjét is. Az országos gazdasági testület végre egy határozatot fogadott el, melyben a királyi kormányt ismételten a kis- és középbirtokoknak az állami uradalmak kiadósabb igénybevétele melletti szaporítására szolgáló erélyes kezdeményezésre kéri.

A füzet végét több Sering által bemutatott tabella foglalja el Nagybritannia, Ausztrália, Canada, az Amerikai Unio, Oroszország, Franciaország és a Német birodalom birtok- és üzemeloszlási viszonyairól, valamint az e téren az utóbbi évtizedekben észlelt változásokról. Ezek a táblázatok megmutatják nekünk, hogy az egyes családok munkaerejére alapított, önálló létre alkalmas parasztgazdaság mily mértékben foglalt tért mindenütt, a hol fejlődése elé mesterséges akadályok nem torlódtak. De megmutatják azt is, mennyivel kedvezőbb a birtokeloszlás a miennél oly államok területén is, melyek ennek daczára sem teszik ölbe kezeiket, hanem fokozott erélylyel dolgoznak nemzeti létük szilárd alapjának, kisbirtokosságuknak további megerősítésén.

Farkas Geiza.

A munkaviszony a kereskedelemben.

Kreutzer Lipót: *A munkaviszony a kereskedelemben*. Könyv a magántisztviselőkről. Kiadja a Magántisztviselők Országos Szövetsége. Budapest 1912. 12° (216).

A szóban forgó munka, melyet az Akadémia a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi adományából jutalommal tüntetett ki, felöleli a kereskedelmi munkaviszony kérdéseit magánjogi és socialpolitikai vonatkozásaikban. Kezdi a magyar magánalkalmazottak mozgalmainak, szervezeteinek és jóléti intézményeinek történelmi ismertetésével, az 1846-ban megalakult budapesti (pesti) kereskedelmi nyugdíj és beteg-ápoló-egyesület megszületésétől kezdve. A következő fejezet tárgyalja a megfelelő külföldi (osztrák és német) jelenségeket, kidomborítva egyfelől a mindezekben nyilvánuló legfőbb elvet, t. i. az állami beavatkozásnak és a közérdekből alkalmazott kényszernek az elvét, másfelől azokat a leggyakorlatiasabb eszközöket, a melyekre az alkalmazottak egyesületei majdnem minden esetben berendezkedtek, ide sorolva nevezetesen az állasközvetítést, az állástalanok segítségét és a végkielégítésre való jogot. A munkaviszonyról szóló fejezetet, mely a könyvnek a zömét alkotja, a szerző három részre osztja. Az első rész szól az alkalmazottak anyagi védelméről és ide tartoznak a munkaviszony megkötésének, a szolgálati szerződésnek, a munkaviszony felbontásának, a szolgálati bizonyítványnak a problémái, a havi fizetéssel (munkabérrel), a minimális kezdőfizetés megállapításával, a tantiémemel, remunerációval, jutalékkal és a fizetés egyéb részleteivel kapcsolatos kérdések, végül az alkalmazottak külön bíróságai, vagyis a peres eljárással összefüggő lehetőségek.

A második rész az alkalmazottak egészségügyi védelmének van szentelve és magában foglalja a munkaidő korlátozására, az esti boltzárásra, az angol munkaidőre, a rendszeres évi szabadságidőre vonatkozó kérdéseket, a vasárnapi munkaszünet problémáját és más hygienikus követelményeknek u. m. a megfelelő irodaberendezésnek, üzlet-helyiségnek, ellenőrzésnek stb. tárgyalását. A harmadik rész a betegek és rokkantak védelme körül forog, részletei: a betegek segítése, a bal-
esetbiztosítás, az aggkori és rokkantellátás, a kötelező nyugdíjbiztosítás. Mindezt éppen úgy, mint a következő fejezetben a szakoktatás, a művelődés, a szervezkedés módszereire és az alkalmazott-kamarák jelentőségére vonatkozó anyagot, a szerző a hazai állapotok és kísérletek, valamint a legkülönbözőbb külföldi példák segítségével illusztrálja. Általában a könyvet nemcsak az ügyszeretettől sugalt lendületes nyelv, hanem az adatok beállítása is világossá és tanulságossá teszi minden fajta olvasó

számára. Egy jövőbe néző kép — a modern ausztriai törvényhozásnak, Seddon törvényeinek a képe — továbbá forrásgyűjtemény és bibliographia szolgálnak befejezésül.

Sch.

Czéhek története Magyarországon.

Dr. Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon*. Okirattárral 1307—1848. Az Országos Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtárának VI. és VII. kötete. Budapest, 1913. 15 és 240 (234 és 376).

A könyv alapjául szerzőnek „A czéhek történelméről Magyarországon” című tanulmánya szolgált, melyet annak idején, 1889-ben, akadémiai székfoglaló értekezésül irt meg. A mostani kiadás részben átdolgozása az elsőnek, részben pedig lényeges kibővítése. Amaz 3 fejezetben és az okiratokkal együtt 152 lapra terjedőleg ismertette a czéhek eredetét és történelmi fejlődését a középkorban, alakulásukat, külső és belső szervezetüket, végül életmódjukat. Most újabb 3 fejezet tárgyalja a következő kérdéseket: városaink keletkezése, Erdély ipara a fejedelemség korában (az országgyűlési végzések és a czéhiratok anyaga a XVI. század második felétől a XVIII. századig), iparfejlődés és czéhek az új korban, nevezetesen a városok iparügye, a vármegyék szerepe és az ipartörvények. Megfelelően bővült az okirattár is, megmaradt a régi kiadásból a budapesti levéltárakból összeállított magyarországi és erdélyi czéhek lajstroma, végül csatolva van a czéhirodalom és az ipartörténet ide vonatkozó kérdéseinek bibliographiája.

Mint e rövid tartalmi ismertetésből is látszik, gazdag történelmi adatgyűjtemény fekszik előttünk, főleg a czéhek szervezetére és az általuk folytatott gazdasági politikára vonatkozólag. A mesterek és legények jogai és kötelességei, az egyes czéhbéli szertartások, feladatok és büntetések, a monopolistikus termelés legfőbb eszközei u. m. az ár-limitatiók, az idegenek kizárása a vásárokról, a czéhszövetkezetek, fiókczéhek stb., ezzel kapcsolatban a fogyasztók védelmére szolgáló leggyakoribb intézmények (kiviteli tilalom, a munka minőségének a megállapítása) meg vannak világítva a történelmi kutatás módszereivel. Sajnos, a legnagyobb fáradsággal összegyűjtött történelmi adatok sem tartalmazzanak utalásokat az illető korok fogyasztási szükségleteire, vásárló erejére, közlekedési viszonyaira, termelési tényezőire stb., úgy, hogy a czéhszervezet gazdasági és socialis természetét igazában nem tudjuk átlátni, csak már mintegy készen állanak a megkötött termelés és a patriarchalis munkaviszony céljai és eszközei előttünk, a nélkül, hogy köze-

lebről ismernők azokat az erőket, a melyek a középkori társadalmat ezeknek a céloknak az irányában szervezték. Ép így földérintetlen marad a czéhrendszer problémája politikai szempontból, az osztályharcz szempontjából is, nevezetesen nem világosak az érdekezonságok és érdekelletétek, melyek egyfelől a czéhekben termelő iparos-polgárság, másfelől a fogyasztó közönséget képviselő többi lakosság, leginkább a czéhen kívüli városi elemek között fennállhattak. (Ellenben találunk adatokat olyan esetekre, mikor a különböző szakmabeli vagy más vidéken élő iparosok egymással kerülnek összeütközésbe). Az ideologiai áramlatokat, melyek a czéhrendszer kialakulására, felvirágzására és bukására kétségtelenül szintén befolyást gyakoroltak s a melyek a kor általános culturalis viszonyaira vezetendők vissza, a szerző csak ott és annyiban veszi számba, a hol a szabadság korszellemére hivatkozik, melynek a czéhek nem tudtak ellentállni. Igaz, hogy mindennek a figyelembevételére a czéhek egyszerű történetén túl, az illető századok egész gazdasági, politikai és culturalis képét állította volna elénk. Ámde bajos is az ipar fejlődését ebből a keretből egészen kiszakítottan elképzelni. Annyit különben a puszta történelmi adatokból is következtetni lehet, hogy a czéhek kifejlődése a fogyasztó területeknek olyan gazdasági separálódásával állhatott kapcsolatban, a mely mellett a termelő és a fogyasztó teljesen egymásra voltak szorulva, tehát mindenféle verseny csak ártalmukra válhatott. Az első panasz ugyanis, a melyet a czéhek mindenütt hangoztatnak, ennek a separálódásnak az áttörése, az idegen iparosoknak a vásárokon való megjelenése és a közvetítő kereskedelem (a zsidók) ellen irányul; viszont a czéhek mindennek előtt a helybeli szükséglet kielégítésére szorítottak és a drágaság veszedelmének legfőbb gyógyszerére a kiviteli tilalom. Később a hatóságok, nevezetesen a vármegyék beavatkozása mindinkább a fogyasztók érdekeit szolgálja, kezdetben valószínűleg azért, mert a fontos gazdasági feladatot teljesítő és szervezett czéhek igen megerősödtek, későbbben úgy látszik inkább azért, mert az újabb szükségletek kielégítésére már nem igen képes termelési módszer mellett a czéhek csak úgy tarthatták fenn magukat, hogy jogaikkal visszaéltek. Ennek a fejlődésnek minden egyes mozzanatára a könyv bőven szolgáltat adatokat.

Kár, hogy a szerző fáradságos munkáját nem tette az olvasó számára hozzáférhetőbbé egy praktikus tárgymutató összeállításával.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

Az érvényben lévő vám- és kereskedelmi szerződések lejártukhoz közeledvén, az összes államok kormányai egymásután szerveznek olyan testületeket, tanácsokat, a melyek a jövő kereskedelempolitikai korszakot vannak hivatva előkészíteni. Néhányról a „K. Sz.” mult számaiban már megemlékeztünk, ezúttal csak az anyag teljessége kedvéért regisztráljuk, hogy a magyar földművelésügyi ministerium is még deczember havában a ministerium közgazdasági ügyosztálya (VII/2.) mellé külforgalmi tanács néven állandó bizottságot szervezett, melynek célja, hogy a ministeriumot a monarchia másik államával kötendő szerződés, illetőleg a külállamokkal létesítendő újabb kereskedelmi szerződések anyagának előkészítése körül véleményével támogassa. A külforgalmi tanács a ministerium érdekelt ügyosztályainak kijelölt tisztviselőiből és a meghívott gazdasági érdekképviselők kiküldötteiből álló vegyes testület, melyben az agrárius érdekeltségen kívül az ipari és kereskedelmi érdekeltség is képviselve van. Első ülésében a tanács csak a követendő eljárás módzatait állapította meg, érdemleges munkáját csak ezután fogja megkezdeni.

Hasonló bizottság szervezése történt Olaszországban is, a hol a kereskedelem-, ipar- és földművelésügyi ministerium mellé királyi bizottság neveztetett ki, azzal a feladattal, hogy a mostani vámrendszert tüzetes vizsgálat tárgyává tegye és megállapítsa az új kereskedelmi szerződések irányelveit. A bizottságot összehívó királyi decretum rámutat, hogy a jelenlegi olasz vámtarifa még 1887-ből való és bár a szükséghez képest több ízben módosított, a termelés feltételeiben azóta történt nagy változások revisióját teszik szükségessé. A bizottság, melynek elnöke a kereskedelem-, ipar- és földművelésügyi minister, három albizottságra oszta működik. Az elsőhöz a mezőgazdaságra és mezőgazdasági iparra vonatkozó kérdések, a másodikhoz a gyárpar, kisipar és bányászat, a harmadikhoz a szárazföldi és tengeri közlekedés és a kivándorlás ügyei tartoznak. A teljes bizottság összesített jelentését legkésőbb 1914. évi deczember 31-ig tartozik a parlament elé terjeszteni.

Az Oroszországban megszervezett kereskedelmi és iparügyi bizottság, a mely szintén a kereskedelmi szerződések előkészítésére van hivatva, azt a javaslatot terjesztette a kereskedelemügyi ministerium elé, hogy a vámtarifa egyes tételei már most vétessenek revisio alá. Első helyen áll az ide vonatkozó kívánalmak közül a gabonavámok ügye, melyeknek Oroszországban is elég jelentékeny pártjuk van. A ministerium azonban a bizottság javaslatát visszautasította, mire az utóbbi a concret

tarifamódosítási indítványoktól eltekintve, általánosságban vetette fel azt a tervet, hogy Oroszország ne várja meg a Németországgal való kereskedelmi szerződésének megkötését, hanem már most vigye keresztül vámtarifájának revisióját. Ez a terv jelenleg döntés céljából a minister-tanács előtt fekszik.

9.

A világ aranytermelése 1912-ben.

Az amerikai statisztikai hivatal ideiglenes számadatai szerint a világ 1912. évi aranytermelése ismét jelentékeny emelkedést tüntet fel és az aranytermelés mennyisége tekintetében felülmulja az összes megelőző éveket. Az összeállítás, a mely tizenegy hónapnak tényleges eredményeit veszi figyelembe, a deczemberi termelést pedig részleges becslés alapján állapítja meg, a világ 1912. évi aranytermelését 469,618.083 dollárra, vagyis közel 2.350 millió koronára teszi. Összehasonlítva az előző évekkel, a termelés értéke dollárban a következő:

1892	146,292.600	1903	329,475.401
1893	158,437.551	1904	349,088.293
1894	182,509.283	1905	378,411.054
1895	198,995.741	1906	405,551.022
1896	211,242.081	1907	411,294.458
1897	237,833.984	1908	443,434.527
1898	287,327.833	1909	459,927.482
1899	311,505.947	1910	454,213.649
1900	258,829.703	1911	459,377.300
1901	260,877.429	1912	469,618.083
1902	298,812.493		

A termelés, mint e kimutatásból látható, az utolsó husz év folyamán csaknem állandóan emelkedett, bár a szaporodás mérve a legutolsó évek folyamán némileg kisebb lett. 1910-ben visszaesés is volt, de már 1911-ben a termelés ismét elérte az 1909. évi összeget, 1912-ben pedig csaknem 10 millió dollárral túlszárnyalta. Az aranytermelés e növekedésében a legnagyobb szerepet a transvaali bányák játsszák, a melyeknek termelése négy év óta egyenletesen három-három millió font sterlinggel emelkedett. Az egyes országok aranytermelése különben 1911-ben és 1912-ben a következő volt (érték dollárban):

	1911	1912
Transvaal	170,059.273	188,285.000
Rhodesia	12,986.000	13,375.000
Nyugat-Afrika	5,197.488	7,379.000
Madagascar stb.	2,706.639	2,750.000
Afrika összesen	190,949.400	211,789.000
Egyesült-Államok	96,890.000	91,685.000
Mexico	24,880.100	22,550.168
Kanada	9,762.100	11,250.000
Közép-Amerika stb.	3,999.000	3,450.000
Észak-Amerika összesen	134,931.200	128,885.168
Oroszország és Szibéria	32,151.200	27,750.000
Franciaország	1,707.100	1,825.000
Többi Európa	2,584.900	2,595.000
Európa összesen	36,443.600	32,170.000
Brit-India	11,054.100	12,908.415
Többi indiai országok és szigetek	4,726.500	4,875.000
Japán és Formosa	6,896.900	7,115.000
Kína	3,769.600	3,750.000
Ázsia, Szibéria nélkül	26,447.100	28,648.415
Dél-Amerika	10,421.800	11,250.000
Ausztrália	60,184.200	56,875.500
Világtermelés összesen	459,377.300	469,618.083

E kimutatás szerint Transvaalhoz hasonlóan, a többi afrikai aranytelepek is szaporodást tüntetnek fel. Az ázsiai bányáknál szintén szaporulat mutatkozik, különösen a Kolar-kerületben, Brit-Indiában, a hol mélyebb rétegekben kezdtek dolgozni. Csökkenés mutatkozik ellenben az Egyesült-Államokban, Mexicóban és Oroszországban. Mexicóban az állandó forradalmi mozgalmak megzavarták a termelést, Oroszországban pedig a bányákban mutatkozó vízhiány és a munkászavargások hatottak a termelés csökkenésére. A munkászavargások különösen erősen éreztették hatásukat a Lena vidékén, a mely Szibériának legnagyobb aranytermelő területe.

Az állatszámítás eredményei, 1911.

A magyar szent korona országainak állatállománya az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint. A magyar kereskedelemügyi minister rendeletéből szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statistikai hivatal. Budapest. Pesti könyvnyomda r.-t. 1913. Magyar Statistikai Közlemények. Új sorozat. 41. kötet. (40 + 1015).

A m. kir. központi statistikai hivatal most tette közzé az 1911. február 28-án megtartott állatszámítás eredményéről szóló végleges jelentését. Az ideiglenes adatokat a földművelésügyi ministerium már a múlt év folyamán publikálta; ezeket a K. Sz. XXXVI. évf. 47. kötet 200—204. lapjain részletesen ismertettük és ugyanott vázoltuk az állatlétszámban történt változások jelentőségét is. Ezuttal csak a végleges adatokat közöljük, amelyek az előzőktől eltérően Horvát-Szlavonországra is kiterjednek, egyébként pedig utalunk az idézett tanulmányra.

A most közzétett adatok szerint az egész magyar birodalom állatállománya az 1911. évi állatszámítás alkalmával a következő volt:

	1895-ben	1911-ben	1911-ben	
			+ több, — kevesebb darab	%
Szarvasmarha	6,738.365	7,319.121	+ 580.756	8·6
Ló	2,308.457	2,351.481	+ 46.024	1·9
Szamár	23.855	20.103	— 3.752	15·7
Öszvér	1.911	1.850	— 61	3·2
Sertés	7,330.343	7,580.446	+ 250.103	3·4
Juh	8,122.682	8,548.204	+ 425.522	5·2
Kecske	308.810	426.981	+ 118.171	38·3

E kimutatás szerint egész szarvasmarhaállományunk szaporodása 8·6⁰/₀, a mi kétségtelenül javítja a mérleget az ideiglenes adatokban megállapított 6·7⁰/₀-kal szemben. Igen figyelemreméltó azonban, hogy e szaporulat tulajdonképen Horvát-Szlavonországnak köszönhető, a hol a marhaállomány 908.780 darabról 1,134.857 darabra emelkedett, a mi 24·9⁰/₀ emelkedésnek felel meg. Egyáltalában Horvát-Szlavonországban az állatállomány szaporodása mindegyik csoportnál erősen felülmúlja a birodalmi átlagot, így a horvát átlag lónál 12·4, sertésnél 31·8, juhnál 42·7, kecskénél pedig 326·4⁰/₀.

Szarvasmarhatenyésztésünknek, mint már az említett tanulmányban jeleztük, egyik legfontosabb problémája marhaállományunk zömének kicserélődése, illetve a magyar fajta szarvasmarhánál gyorsabban ivarérett és nagyobb átlagos súlyú nyugati fajtákkal való helyettesítése. Ezt az átalakulást, a mely az utolsó tizenöt év alatt igen gyors menetű volt, illusztrálják a következő adatok:

	magyar fajta	piros-tarka	borzderes	egyéb fajta	bivaly
1895 . . .	3,472.603	1,404.850	161.203	1,566.601	133.000
1911 . . .	2,035.006	4,219.619	171.951	737.158	155.387

E kimutatás szerint tizenöt év alatt a borzderesek és bivalyok aránya csaknem változatlan maradt, ellenben a magyar és piros-tarka fajták aránya felcserélődött. 1895-ben a magyar fajtára esett az állománynak több mint fele, 51·6⁰/₀, s a piros-tarka aránya csak 20·9⁰/₀; 1911-ben a piros-tarka aránya felszökött 57·7⁰/₀-ra, a magyar marháé pedig leszállt 27·8⁰/₀-ra. Ugyancsak nagy mértékben csökkent a mokány, riska és egyéb szarvasmarhák aránya is, 23·3⁰/₀-ról 10·1⁰/₀-ra.

De nem csak a fajták, hanem a kor és az ivar szerinti megoszlást illetőleg is jelentékeny az eltérés a két összeírás eredményei között. Különösen a szaporodásra alkalmas ivarérett tehenek száma mutat fel nagy emelkedést, a mi valószínűvé teszi, hogy marhaállományunk hússzolgáltató képessége a 8·6⁰/₀-os számszerű szaporodásnál nagyobb mértékben növekedett és valószínűleg nem maradt alatta a népességnek ugyanazon idő alatt történt körülbelül 15⁰/₀-os szaporodásának. Ezt mutatják a következő adatok:

	1895-ben	1911-ben	1895-ben	1911-ben
	d a r a b		%,o-ban	
Bikaborjú és növendékbika .	243.675	394.243	3·6	5·4
Bika	64.671	53.420	1·0	0·7
Üszöborjú és üsző 3 éven alul	1,531.030	1,516.249	22·7	20·7
Tehén	2,545.929	3,179.811	37·8	43·5
Tinó és ökör	2,353.060	2,175.398	34·9	29·7

Mint e kimutatás mutatja, különösen nagy az eltérés a teheneknél, a melyek 1895—1911. között 638.882 darabbal, vagyis 24⁰/₀-kal szaporodtak az összes szarvasmarhaállomány 8·6⁰/₀-nyi szaporodásával szemben. A productivabb szarvasmarhafajták térfoglalása mellett így különösen a tehenek számának nagy növekedésében jut leginkább kifejezésre szarvasmarhaállományunk termelőképességének az 1895—1911. évek között jelentkező fejlődése.

Az összeállítás figyelemmel van az állatállománynak a területhez és lélekszámhoz viszonyított arányára is. Szembeállítva a két esztendőt, esett 100 km.²-re a magyar birodalomban:

	szarvasmarha	ló	szamár és öszvér	sertés	juh	kecske
	d a r a b					
1895-ben . . .	2.091	716	8	2.274	2.520	96
1911-ben . . .	2.253	724	7	2.335	2.631	131

A területhez való arány természetesen országrészek szerint nagyon eltér az országos aránytól; a társországokban általában kedvezőbb, mint az anyaországban. Magyarországon viszonylag legsűrűbb az állatállomány a Dunántúlon. Lovak tekintetében a Duna—Tisza köze és a Tisza—Maros szöge, a sertéstenyésztés a Duna jobb partján, a Duna—Tisza közén és a Tisza—Maros szögén, a juhtenyésztés a Királyhágón túl és a Tisza—Maros szögén mutat a területhez viszonyítva kedvező arányokat.

Az állatállománynak a lélekszámhoz való aránya kedvezőtlenebb, mint volt 1895-ben. Esett ugyanis 1000 lélekre a magyar birodalomban:

	szarvas- marha	ló	szamár és öszvér	sertés	juh	kecske
	d a r a b					
1895-ben	369·1	126·4	1·4	401·5	444·9	16·9
1911-ben	350·4	112·6	1·1	362·9	409·3	20·4

Mint azonban a jelentésnek szövegrésze közli, ezt a csökkenést legalább is ellensúlyozza az állatállománynak említett minőségbeli javulása.

Kísérleteket tett a statisztikai hivatal arra is, hogy az egész állatlétszámot számosmarhára számítsa át, egyenlőnek véve egy szarvasmarhát, két szopós borjút, egy lovat, öt sertést, tiz juhot és tizenöt kecskét. Ez alapon számítva az 1895. és 1911. évi állományt, a következő képet nyerjük:

	Számosmarhára átszámított állomány	Esett 100 négyszög kilométerre	1000 lélekre
	d a r a b		
1895-ben	11,371.572	3.528	622·8
1911-ben	11,837.516	3.644	566·8

A számosmarhára redukált állomány végösszege ugyanazt mutatja, mint az állatnemek szerinti részletezés; területhez viszonyítva valamivel kedvezőbb, lélekszámhoz viszonyítva valamivel kedvezőtlenebb az arány 1911-ben, mint volt 1895-ben. Túlságosan sok tudományos jelentőséget ennek az átszámítási statistikának tulajdonítani nem lehet, mert az egyes fajták eltérő minőségi változása benne egyáltalán nem jut kifejezésre és mert az ilyen statistikáknak tudománytalan kezelése a legképtelenebb következtetésekre adhat alkalmat. Bizonyos, a húsfogyasztás szempontjából relative jelentéktelen fajtáknak a cultura fejlődése folytán történt relativ csökkenése megváltoztatja az egész számosmarhaállomány arányát és módot nyújt, hogy ebből a hústadó állatállomány egyenes fogyasztására következtessenek. Hasonlóan teljesen elegendőnek tartanók, ha a magyarázó szövegrész vidékek szerint, — leghelyesebb volna, ha gazdaságilag egységes vidékek szerint, — vizsgálná az állatállomány vál-

tozásait, nem pedig közigazgatási egységek szerint. Mert némileg humor erejével hat, mikor a szövegrész constatálja, hogy a törvényhatósági jogú és ipari jellegű rendezett tanácsú városok marhaállománya csökkenőben van. Ilyen statisztikai furcsaságok megállapítására a különben igen gondosan összeállított kötetnek nincsen szüksége.

9.

Angol sztrájkstatistika.

Az angol kereskedelemügyi hivatal munkaügyi osztálya nemrég közzétette az 1911. évben lefolyt sztrájkok, kizárások és a munkaközvetítés statistikáját. Az adatok, a melyeket ez a kiadvány összefoglal, bizonyos mértékben elavultak, mert az angol munkásmozgalom éppen a rákövetkező évben hatalmas hullámokat vert, a melynek krónikája csak az 1912. évről szóló jelentésben fog megjelenni. A most közrebocsátott kötet tehát, bármily érdekes adatokat tartalmaz is egyébként, hiányos annyiban, a mennyiben azokról a jelenségekről, a melyekben az angol munkásmozgalom a tetőpontját érte el, — a szénmunkások és a kikötőmunkások sztrájkjáról — a jelentés nem emlékezik meg.

Az 1911. év adatai a következők: Sztrájkokban és kizárásokban részt vett 961.680 munkás. Ebből a szempontból az 1911. év is recordév, mert eddig a legmagasabb szám, (az 1893, esztendőé) egy harmaddal kisebb. A 961.980 sztrájkoló között 130.876 olyan munkás volt, a ki közvetlenül nem vett részt a harcban, a kit a sztrájk csak magával ragadott. A sztrájkok száma és időtartama szempontjából az 1911. év nem volt a legkedvezőtlenebb. Az előző évek közül kettőben (1894, 1896) volt magasabb a sztrájkok száma, időtartam tekintetében pedig négy megelőző esztendő (1893, 1897, 1898 és 1908) sztrájkstatistikája mutat fel rosszabb eredményt. Az elveszett munkanapok száma 10,319.519 volt. Angol vélemények szerint is a sztrájkok gyakoribbak a kedvező ipari viszonyok éveiben, de a rossz időkben tovább tartanak. Az 1911. esztendőben a sztrájkok aránylag rövid ideig tartottak. Az összes sztrájkok kétharmada két héten belül elintéződött, körülbelül a fele egy hétnél kevesebb idő alatt folyt le. A harc túlnyomó részben magasabb bérért indult meg, de igen gyakran a szakszervezeti kérdések adták az első lökést a mozgalomnak. A jelentés szerint az esetek 46 százalékában magasabb bérkövetelésért folyt a sztrájk, 30 százalékban pedig szakszervezeti ügyek miatt keletkezett a harc. A sztrájkok 84 százaléka compromissummal végződött. Csaknem a fele — 448.618 — a harcoló munkásoknak a szállító iparra esik, a minek az oka a június hónapban

lefolyt matróz-sztrájk, mely maga után vonta a rokon üzemek, vasutak stb. szünetelését. A szállító ipart követi a textilipar 221.433 munkással, a bányáipar 140.808 és a fém- és hajóipar 93.783 munkással.

A jelentés kísérletet tesz a sztrájkok következtében elmaradt munkateljesítmény-mennyiségének összehasonlítására Anglia egész ipari munkásságának munkateljesítményével. A jelentés az összes munkanapok számát az angol iparban 3100 millióra becsüli; elveszett a sztrájkok miatt 10·3 millió munkanap; ez a háromszázad része az összes munkanapoknak, tehát az egész ipari munkásságra elosztva az elveszett munkanapokat, egy munkásra csak egy elveszett munkanap esik. A szállítóiparban körülbelül két munkanap esik egy fejre, a széniparban négy.

A sztrájkoknak körülbelül 7 százaléka teljes sikert eredményezett a résztvevő munkásoknak, több mint 9 százaléka pedig teljesen eredménytelen volt. Azoknak az eseteknek a száma, a melyekben munkabeszüntetés nem történt, hanem a nézeteltéréseket a permanensen működő egyeztető hivatalok intézték el, — a jelentés szerint emelkedik.

Sz.

Munkaviszonyok Angliában 1912-ben.

A *Labour Gazette* januári száma összeállításokat közöl az 1912. év viszonyairól a munkapiacz, a munkabérek, a munkaviszályok és az élelmiszerek árainak alakulása tekintetében. Az ipari munkapiacz több iparágban megérezte a nagy szénbányász sztrájknak a hatását, általában véve mégis kedvező képet mutatott. Még a szénbányászatban is megnyugtató volt a helyzet, a két sztrájk-hónap leszámításával. Hetenkint átlag 5·49 napon folyt a munka, a mi a legutóbbi 9 évnél csaknem legmagasabb átlagszáma (csak 1907-ben volt 5·51). A szakszervezetek kimutatásai szerint, melyek 850.000 munkásról tartalmaznak adatokat, 1912-ben havonként átlag a tagoknak 3·2 százaléka volt munka nélkül, 1911-ben 3°/_o, egyébiránt azonban 1903-ig visszamenőleg mindig több: 3·6—7·8°/_o. A munkabérek emelkedése az év első hónapjaiban csak csekély volt, később intensivebb lett. Az összes collectiv bérváltozásoknak eredménye, melyről a munkaügyi hivatal tudomást szerzett, 131.611 font sterling emelkedést tett ki, vagyis olyan összeget, melyet a legutóbbi 20 év alatt csak két ízben (1900-ban és 1907-ben) multak fölül. Az összes béremelkedés 1.724.049 munkás között oszlik meg, egy munkásra tehát esik kb. 1·82 korona; 1911-ben 887.590 munkás részesült 32.433 font sterling béremelésben, egy munkásra jutott kb. 90 fillér. A

munkaidő 1912-ben 72.607 munkás számára szenvedett változást. 701 munkás hetenként 366 órával többet dolgozik, 71.366 munkás hetenként 175.068 órával kevesebbet, A munkaidő fejenként átlag heti $2\frac{1}{2}$ órával rövidült meg. Az ipari munkaviszályok száma megint igen nagy volt. Míg az 1902—1911. periodusban egy évre esett átlag 490 munkaviszály, melyek által átlag 299.302 munkás vesztett el évente 4,878.590 munkanapot, addig 1912-ben 1,437.032 munkásnak 821 munkaviszályban 40,346.400 munkanap vesztesége volt. Igaz, hogy a nagy szénbányász-sztrájk egymagában 1,105.503 munkással és 31,604.900 elveszett munkanappal szaporítja a statistikát; de még ezeknek a számoknak a levonása után is 331.529 sztrájkoló munkás és 8,741.500 elveszett munkanap mutatkozik az 1912. év mérlegében, a mi a tízéves átlagnál szintén jóval több. A munkaviszályok legsúlyosabban a szénbányászatot érték, aztán a közlekedési ipart (140.801 személy, 2,662.400 munkanap), a hajóépítő ipart (66.781 személy, 1,183.400 munkanap), a textilipart (55.685 személy, 3,696,100 munkanap). Az erős sztrájkmozgalom okai egyrészt a kedvező coniuncturák, másrészt az élelmiszerek drágulása. A nagy kereskedelemben előforduló legfontosabb élelmi cikkek index száma 1912-ben 115 volt (az 1900-iki árakat véve 100-nak). 1901 óta az áremelkedés egyenletes. A kiskereskedelemben a helyzet ugyanilyen; az 1900-iki árakat 100-nak véve, 1912-ben az index-szám 114·9.

Sch.

Munkás- és munkaadó-szervezetek Németországban.

A gazdasági tömörülés folyamata hatalmas léptekben halad előre Németországban. Úgy a munkaadó-, mint a munkásszervezetek erőteljesen fejlődnek a foglalkozási ágak összes vonalain.

Az 1912. évben 132.485 munkaadó tömörült különböző gazdasági egyesületekben; ezek az üzemek 4,378.275 munkást foglalkoztattak. A munkaadóegyesületek szaporodásáról a legutóbbi három esztendőben az alábbi összeállítás világos képet ad.

Év	Az egyesületek száma	Tagok száma	A szervezett munkaadó üzemekben foglalkoztatott munkások száma
1910	2.613	115.095	3,854.680
1911	2.928	127.424	4.027.440
1912	3.085	132.485	4,378.275

Mint Magyarországon, úgy Németországban is a munkaadóegyesülés és szervezkedés az építőiparban folyik a legnagyobb sikerrel. A leg-

utóbbi esztendőben 49.177 építővállalkozó szervezkedett különféle gazdasági egyesületekben, a kik összesen 500.924 munkást foglalkoztattak. A munkásszám szempontjából a szervezett gépgyárosok állanak az első helyen; 13.752 szervezett fémfeldolgozógyár 796.888 munkást foglalkoztatott üzemeiben. A mezőgazdasági munkaadó egyesületek tagjainak száma 14.154 volt az 1912. esztendőben és 99.010 munkás állott az üzemek szolgálatában. A bányaiparban, a melyben erre vonatkozólag adatok rendelkezésre állanak, a legutóbbi évben 274 munkaadó 469.982 munkást foglalkoztatott. Leszámítva azt a csekély visszaesést, a mely az országos és kerületi egyesületek számában mutatkozik, a munkaadószervezetek minden irányban erőteljesen fejlődnek. A gazdasági harcok és sztrájkok szempontjából meg kell említeni, hogy a szervezett munkaadók szolgálatában az 1910. évben 3·8 millió munkás állott, 1911-ben több mint 4 millió, míg jelenleg a számuk jóval meghaladja a 4,300.000-et. 103 olyan munkaadóegyesület van Németországban, a mely szervezetét az egész birodalomra kiterjeszti. Az országos egyesületek száma a legutóbbi évben 10-zel, a helyi egyesületek száma 160-nal növekedett.

A munkások szervezkedését illetőleg csak az 1911. évre vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. Itt az első helyen vannak a szabad szervezetek 2·4 millió taggal. A keresztény szakszervezeteknek 350.000 tagjuk van, a német Hirsch-Dunker szervezetek 107.000 tagot számlálnak. A felekezeti munkásegységek és az úgynevezett „független munkásegységek“ sorába körülbelül 700.000 munkás tartozik a hivatalos statistika szerint. Összevéve a munkások szervezetei Németországban 3·8 millió munkást egyesítenek. Ebből a számból látható, hogy a szervezett munkások száma kisebb, mint a szervezett munkaadók szolgálatában álló összes munkások száma. A legutóbbi német foglalkozási iparstatistika szerint, a mely 1907-ből való, Németországnak összesen 16 millió munkása van. A nem szervezett munkások tehát még mindig sokkal többen vannak, mint a kiket már sikerült valamiféle szervezetben tömöríteni.

Sz.

A szakszervezetek fejlődése 1911-ben.

A német munkásszakszervezetek főbizottságának kiadásában a folyó év elején jelent meg a szakszervezeti mozgalomról szóló kilencedik nemzetközi jelentés. Az 1911. év a szakszervezetekre általában kedvező volt, de azért eredményei nem mennek a megszokott kereteken túl.

A jelentés nem teljes; hiányzik belőle különösen az angol központ adatgyűjtése, mert ez utóbbit annyira igénybe vették a munkanélküliség ellen való biztosítás törvényének életbeléptetési munkálatai, hogy a szakszervezeti mozgalom statistikájával nem tudott elkészülni. Más hézagok is mutatkoznak; a jelentés egyelőre mégis kimerítőbben öleli föl a szakszervezetekre vonatkozó nemzetközi anyagot, mint a rendelkezésünkre álló többi művek. Az általános jelentés közli a következő legfontosabb összeállítást:

Szervezkedési alkalom és szervezkedés.

A legutolsó számlálási év	Ipar, kereskedelem és közlekedés		Mezőgazdaság	
	szervezhető	szervezett	szervezhető	szervezett
Egyesült-Államok (1900)	11,852.273	2,282,361	10,381.765	— (3 Mill. Farmer !)
Németbirodalom (1907)	9,260.037	3,047.774	4,333.354	13.228
Angolország (1911)	11,517.562	.	2,036.208	.
Olaszország (1901)	3,129.500	296.976	4,657.666	412.967
Magyarország (1910)	527.337	.	1,741.005	.
Svédország	530.000	115.962	280.000	578
Svájc	600.000	.	200.000	.
Hollandia (1899)	480.131	?	296.280	?
Dánia (1901)	243.718	126.124	195.320	2.100
Norvégia (1901/07)	194.760	53.830	34.500	—
Ausztria ¹⁾	—	493.160	—	3.103

Ö s s z e s e n

A legutolsó számlálási év	szervezhető		szervezett	
	összesen	nő	összesen	nő
Egyesült-Államok (1900)	22.234.038	2,793.351	2,282.361	?
Németbirodalom (1907)	13,593.391	4,081.510	3,061.032	225.236
Angolország (1911)	13,553.770	?	3,010.346	.
Olaszország (1901)	7,787.166	2,396.608	709.943	82.259
Magyarország (1910)	2,268.342	?	95.180	.
Svédország	810.000	135.000	116.500	5.588
Svájc	800.000	?	78.119	.
Hollandia (1899)	776.411	78.977	153.689	7.126
Dánia (1901)	439.038	101.837	128.224	13.933
Norvégia (1901/07)	229.260	25.670	53.830	2.800
Ausztria ¹⁾	—	—	496.263	54.130

A nemzetközi titkársághoz tartozó 19 államban 1911-ben összesen szervezve volt 11,532.218 ember. Ebbe azonban bele kell érteni bármely szakszervezkedési formát. A nemzetközi titkárságban képviselt országos központok szervezeteiben (vagyis a socialdemokrata párt szakszerveze-

¹⁾ A többi osztrák adatok hiányzanak. Franciaországból csak a szervezettek száma ismeretes és pedig 1911-ben 1,029.238.

teiben) csak 6,900.995 munkás tömörült. A szakszervezetek pénzügyeit jellemzik a következő számok :

	Bevételek és kiadások 1911-ben márkákban			
	Nagybritannia	Németország	Ausztria	Dánia
Évi bevétel . . .	54,902.051	80,953.814	7,812.659	5,187.278
Évi kiadás . . .	53,537.332	67,629.149	7,260.855	4,750.327
Pénztárállomány .	?	70,878.305	11,173.483	5,234.936

Ezek a számok azonban nem vonatkoznak az illető országok összes szakszervezeti tagjaira, hanem Nagybritanniában csak az első táblázatban említett nevezett munkások 48.49⁰/₀-ára, Németországban 90.03⁰/₀-ára, Ausztriában 85.02⁰/₀-ára, Dániában 93.5⁰/₀-ára.

A nemzetközi titkárság fejlődését illusztrálja, hogy 1904-ben képviselve volt benne 14 országos központ 2,378.975 taggal, 1906-ban 14 központ 3,706.425 taggal, 1908-ban 17 központ 4,313.516 taggal, 1910-ben 20 központ 6,121.711 taggal, 1911-ben 19 központ 6,900.995 taggal.

Sch.

A községi és socialis közigazgatás főiskolája.

Cöln város egy főiskolát alapított a községi és socialis közigazgatás ismereteinek tanítására. (Hochschule für kommunale und soziale Verwaltung.) A főiskolán, az általános előadásokon kívül, továbbképző tanfolyamokat is rendeznek, első sorban községi hivatalnokok számára. Az első ilyen tanfolyamra a most folyó félév utolsó hetében — február 24-től márczius 1-ig — került a sor. A tanfolyamokat a cölni főiskolák hallgatói ingyen hallgathatják, más érdeklődők belépőjegy ellenében. Az előadások két csoportra oszlanak, a szerint, a mint általános problémákkal foglalkoznak vagy specialis kérdésekkel. Az előbbi csoportban a következő tárgyú előadások vannak hirdetve: a községi socialpolitika jogi alapjai, a socialis védelem főfeladatai a városokban és a vidéken, a polgármester teendői a socialis védelem terén, a községi socialpolitika alapvető jellemzése a munkaadók és a munkások szempontjából, a nők és az ifjuság segítő munkája a socialis védelemben, a hatósági és a magánüzem egyesülése. A specialis természetű tanfolyamok közül megemlítjük a következő címűeket: a község, mint munkaadó; a lakáskérdés; a fiatalok védelme; népoktatási törekvések stb. Az előadásokat hétköznapiokon délelőtt és délután tartják és időközönként kirándulásokat is rendeznek.

Sch.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi február hó 20-án évi rendes közgyűlését tartotta meg, báró Láng Lajos v. b. t. t. elnökle mellett.

Elnök, mielőtt napirendre tért volna, kéressel, illetőleg indítvánnyal fordult a közgyűléshez, mely indítványt az igazgató-választmány 1913. évi január hó 30-án tartott ülésén már el is fogadott, t. i. hogy fogadtassék el az ő lemondása, s fogadtassanak el azon alapszabálymódosítások, a melyek lehetővé teszik, hogy a Magyar Közgazdasági Társaságnak a jövőben évről-évre váltakozó elnöke legyen.

Elnök rámutat arra, hogy az elnöki méltóságot majd egy emberöltő óta tölti be, s hogy nem óhajtaná ez állást továbbra is monopolisálni, hanem a legmegfelelőbbnek tartaná, ha az angol és francia közgazdasági és statisztikai társaságok példájára a Magyar Közgazdasági Társaság is évről-évre új elnököt választana. Miután őt a Társaság, kereskedelemügyi ministersége idején, tiszteletbeli elnöknek választotta meg, ezen tisztségét továbbra is megtartva, fogja a Társaság érdekeit a jövőben is előmozdítani. Egyszersmind ajánlja, hogy utódjául Vargha Gyula dr. ministeri tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal igazgatója választassék meg, a kihez fűződő szoros baráti viszonya is biztosíték lesz arra, hogy a Társasággal való kapcsolata állandó marad.

Elnök indítványára a közgyűlés napirend előtt az alapszabályok módosítására vonatkozó igazgató-választmányi javaslatokat vette tárgyalás alá. *Igazgató* bemutatta ezen javaslatokat, melyek a Közgazdasági Szemle januári számában már megjelentek s megokolja ezek szükségességét.

A közgyűlés az alapszabályok módosítását — a Közgazdasági Szemle januári számában megjelent szöveg értelmében — egyhangulag elfogadta és ezen módosítást célzó határozatot jóváhagyás végett a m. kir. belügyminister úrhoz felterjesztendőnek határozza.

Elnök erre, az alapszabálymódosítás belügyministeri jóváhagyásának reményében, felhívta a közgyűlést, hogy az elnöki állást az 1913. évre választás útján töltsse be.

A közgyűlés az alapszabályok 15. §-a értelmében közfelkiáltással választotta meg az 1913. évre *Vargha Gyula dr.* ministeri tanácsost, az Országos Központi Statisztikai Hivatal igazgatóját a Magyar Közgazdasági Társaság elnökéül.

Láng Lajos báró tiszteletbeli elnök erre átadta az elnöklést Vargha Gyula dr. elnöknek.

Mandello Gyula igazgató meleg szavakban bucsuzott a lelépett

elnöktől, s úgy a saját, mint a tisztikar és a Társaság összes tagjai nevében köszönetet mondott azért a nagy támogatásért, meleg érdeklődésért, melyet 15 esztendőn át a Társasággal szemben tanusított.

Ugyancsak a saját és tiszttársai nevében üdvözölte az új elnököt: Vargha Gyula dr.-t, s kifejtette, hogy elnökké történt megválasztásával nemcsak a statisztikai tudomány kiváló művelőjét tisztelik meg, hanem az eszményekért lelkesedő kiváló férfiut, kinek fennkölt nemzeti politikai vezérelvei a Társaság minden tagjában visszhangra találnak.

Vargha Gyula dr. elnök köszönetet mondott megválasztásáért, a mely számára nagy megtiszteltetés. Tisztában van a társaság fontos feladataival, mely alapítása óta, de különösen a lelépett elnök vezetése mellett buzgón fáradozott kitüzött céljainak elérésén, s azt hiszi, hogy a Társaság érdeme, ha az elmúlt másfél évtized alatt a közgazdasági kérdések iránti érdeklődés fokozódott, s az ezekre vonatkozó tudományos nézetek szélesebb rétegekben terjedtek el.

A közgazdasági tudomány azonban nem hozta meg mindazokat az áldásos eredményeket, a melyekre számítottunk; hazánkban a tudományt gyakran csak fegyvernek használják, melylyel az egymással küzdő osztályok egymást sebzik. A nemzet és a tudomány érdeke nem ez. Kölcsönös megértésnek és támogatásnak kell bekövetkeznie.

Utal a legközelebbi évek fontos gazdasági kérdéseire, az előtérbe nyomuló vámpolitikai kérdésre: az Ausztriával való kiegyezésre, az új kereskedelmi szerződésekre. Mindezekben szükséges, hogy a nemzet mint egység lépjen fel. A Magyar Közgazdasági Társaság feladata, hogy tudományos utmutatást nyújtson, a multnak tanulságain kimutassa a tévedéseket, s a nagy feladatok megoldását irányítsa. Nem párt, nem osztályérdek, nem az egyes társadalmi osztályok egymás kárán való előretöréséről van itt szó, hanem arról, hogy a magyar nemzet gazdaságilag minden osztályérdek fölé emelkedjék. Ily irányban látja a Társaság működésének a legközelebbi jövőben való fontosságát, erre ajánlja fel erejét, s kéri tiszttársainak és az egész Társaságnak támogatását.

Igazgató bemutatta továbbá az igazgató-választmány 1912. évi jelentését, mely a Közgazdasági Szemle 1913. évi januári számában jelent meg, azonkívül pedig a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1912. évi zárszámadásokról, s előterjesztette az 1913. évi költségvetést.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, a zárszámadásokat helyesnek találta, az elnökség részére a felmentvényt megadta, s elfogadta az 1913. évi költségvetést.

Igazgató előterjesztette az igazgató-választmány indítványát a társasági könyvtár átengedése tárgyában. Ezen indítvány megjelent a Közgazdasági Szemle 1913. évi januári számában.

A közgyűlés elhatározta, hogy a Társaság könyvtárának statisztikai vonatkozású munkáit a budapesti kir. Magyar Tudományegyetem statisztikai seminariumának, egyéb munkáit pedig a Királyi József Műegyetemen szervezés alatt álló közgazdasági szakosztályának engedi át.

Elnök indítványára a közgyűlés az alapszabályok 15. §-a értelmében előírt három évi ciklusból hátralevő két esztendőre főtitkárrá *Tonelli Sándort*, az üresedésben levő négy igazgató-választmányi tagságra pedig *Buday László, Hoszpotzky Alajos, Ullmann Adolf és Walder Gyula* tagokat választotta meg.

Ugyancsak Elnök indítványára a közgyűlés az alapszabályok 9. §-ának értelmében az 1913. évre számvizsgálóbizottsági tagokul megválasztotta *Baross Géza, Beck Dénes, Schöber Béla, Székely Ferencz és Zsengery Manó* urakat.

Miután Igazgató jelentése szerint a közgyűlés elé terjesztendő indítvány nem érkezett be, az ülés ezzel befejeződött.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi február hó 20-án, a rendes közgyűlés után Vargha Gyula elnök elnöklése mellett felolvasó ülést rendezett, melyen dr. Baumgarten Ferdinand egyetemi magántanár a *Vezérigazgató* címmel előadást tartott.

Az előadáson jelen voltak: Láng Lajos br. tiszteletbeli elnök, Halász Sándor alelnök, Mandelló Gyula igazgató, Paikert Alajos főtitkár, valamint Antal Géza, Beck Dénes, Buday László, Domonyi Móricz, Exner Kornél, Fenyvessy Adolf, Fenyvessy József, Gelléri Mór, Hajdu László, Horváth János, Kilényi Hugó, Kohányi Zoltán, Kovács Alajos, Kovács Gyula, Kvassay Jenő, Magyary Géza, Márffy Mantuánó Rezső, Mattyasovszky Miklós, Ott János, Tonelli Sándor, Végh Károly és közgazdasági életünk számos képviselője.

Előadó rámutat arra, hogy a hivatalnok-igazgatót kereskedelmi törvényünk tulajdonképp nem is ismeri és erre, valamint a vezérigazgató hatáskörébe gyakorlati élet szüksége vezetett. A mint a vezérigazgató képviseleti hatásköre tágult, úgy ezzel párhuzamosan növekszik üzletvezetési teljhatalma is, mert a képviselet kiterjesztése egyúttal azt a garantiát is csökkenti, a melyet az egyéb igazgatók közreműködése is csak némileg biztosíthat. A további fejlődés folyamán azután a vezérigazgató az igazgatótanács tagja, majd annak elnöke lesz, tehát oly hatalmi túlsúlyra tesz szert, melylyel szemben az ellenőrzés nemcsak a felügyelő bizottságra, hanem az igazgatótanács tagjaira is nagy nehézséggel jár. E teljhatalom kinövésai teszik lehetővé a vezérigazgató vissza-

éléseit. Ilyeneknek tekintendők mindazok az eljárások, melyek folytán a vezérigazgató mint megbizott nem tartja kellőleg szemmel a megbizónak, a részvénytársaságnak az érdekét. Tágabb értelemben a *protectio* és a *nepotismus* esetei is ide tartoznak. Ekhez járul még az is, hogy a vezetés és a felelősség mesterséges szétválasztása folytán a részvénytársaság vezérigazgatója a parlamentáris forma látszatával saját önkénye szerint járhat el és kérdőre vonása esetén az igazgatóság tagjaira, tehát azokra hárul a felelősség, a kik az ő ténykedéseiről tudomással nem bírtak. A közgazdasági és a jogtudománynak feladata a tényleges állapotok objectiv megállapítása. Más kérdés, vajjon mily tételes intézkedésekkel lehetne ezeket a bajokat leküzdeni a nélkül, hogy a részvénytársaság vezetése az üzleti működés iniciatívájától megfosztatnék. Erre vonatkozólag előadó nem tett konkrét javaslatokat, csak néhány eszmét vetett fel annak kimutatására, hogy a törvényhozás teljes tehetetlenségének hangoztatása nem indokolt. Így felveti az igazgatói incompatibilitás elvét oly irányban, hogy a vezérigazgató az igazgatótanácsnak csak előadója, de tagja ne lehessen. Néhány részvénytársaság ezt az eszmét alapszabályaiban meg is valósította. A kötelező revisió nemcsak a közgyűlés tagjait, hanem első sorban az igazgatóságot is kellően tájékoztatná a társaság vagyoni állapotáról.

E kérdésben az 1911. évi országos jogászgyűlés előadó indítványát túlnyomó többségben elfogadván, már állást foglalt. Szó lehet arról is, hogy bizonyos tárgyak az igazgatósági ülés kizárólagos hatáskörébe tartozzanak és egyáltalában az igazgatóságnak fenntartott ügyek már a törvényben is kijelöltessenek. Ennek megfelelne aztán az is, hogy a cégjegyzés ily ügyekben nagyobb biztosítékokhoz köttetnék és az igazgatótanács több tagjára, esetleg annak erre megbizott tagjaira ruháztassék. Így különösen az *új részvények kibocsátásánál* a két igazgatói aláírás nem tekinthető elég garantiának, ezen a közforgalomra szánt értékpapirosok hitelességének bizonyítására, a mit — sajnos — a gyakorlatban előfordult visszaélések is mutatnak. Végül előadó constatálta, hogy hazai közgazdasági fejlődésünk is azt a tendenciát mutatja, hogy a jelenlegi rendszer mellett előfordulható kórtünetek mindinkább csökkennek, ez is mutatja, hogy megfelelő, akár csak a részvénytársaságok alapszabályaiba felveendő kötelező rendszabályok által e visszaélések nagy része ki volna küszöbölhető, a nélkül, hogy a korrekt vezérigazgató, a ki ezeket mint az erkölcs és tisztesség nem írott parancsait eddig is követte, a társaság érdekében kifejtett működésében megbénítatnék.

Előadás után, több felszólalás kapcsán, elnök kijelentette, hogy az érdekes előadás megvitatására külön vitaülés lesz összehívandó, a

mennyiben felszólalni kívánók ezen szándékukat az elnökségnek bejelentik. Egyszersmind meleg szavakban köszönetet mondott elnök dr. Baumgarten Ferdinand előadónak érdekes és tanulságos előadásáért.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi márczius hó 6-án Vargha Gyula elnök elnöklése mellett felolvasó-ülést rendezett, melyen Antal Géza dr. orsz. képviselő *Állami vagyonelettár és költségvetés* címmel előadást tartott.

Az előadáson jelen voltak:

Teleszky János pénzügyminister, Thuróczy Vilmos állami számszéki elnök, Kostyál Zsigmond állami számszéki alelnök, dr. Antal Gábor ref. püspök, Wallon Dezső közig. biró, Halász Sándor, a Postatakarékpénztár igazgatója, Klimes Gyula, Welbrovsky Vilmos, Hajdu László, Strausz István ministeri tanácsosok, Szaák Lajos, Pataky László, Bánlaky Adorján, Márffy Mantuano Rezső ministeri osztálytanácsosok, Hantos Elemér, Rosenberg Ignác országgy. képviselők, domonyi Domonyi Mór, a M. F. T. R. igazgatója, Hosszu István bankigazgató, Kállay Tibor, Wallkó Lajos, Bud János min. titkárok, Mandelló Gyula, a Közgazdasági Társaság igazgatója, Tonelli Sándor, a társaság főtitkára s még számosan.

Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét előadónak ezen bonyolult és sokoldalú kérdés érdekes és tanulságos megvilágításáért.

Az előadást egész terjedelmében a *Közgazdasági Szemle* jelen számában közöljük.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálló

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

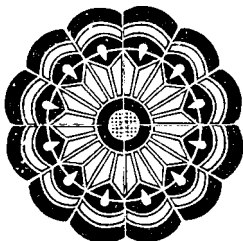
GLÜCK ERIGYES * TULAJDONOS

1012

**Tekintse meg
vételkedezettség nélkül a**

„THE MONARCH VISIBLE“

**amerikai írógép
új 3. számú modeljét.**

Ismertetővel készséggel szolgál

„The Monarch Visible“ írógéptelep

Budapest, Semmelweis-u. 14. sz.

Rreferenciák:

Budapest székesfőváros 64 Monarch írógépet alkalmaz.
Pesti magy. keresk. bank 60 Monarch írógépet alkalmaz.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
 biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
 Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya
 vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacra a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek :

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya
 elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
 Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
 készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kiméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Vizontelárusítóknak kitünő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
 1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utca 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₂-os és 4¹/₄-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. nonvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékuul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizetői kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek.*)

— Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Bremában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-ozóél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sinek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1008

Megrendelések csakis az igazgatóságához intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Andrásy-út 8.
(saját ház.)

A szövetség elnöke: gróf Széchenyi Aladár. Al-
elnöke: gróf Erdődy Tamás. Az igazgatóság: báró
Rudnyánszky József elnök, Dénes Tibor vezér-
igazgató, Forray Miklós, dr. Lévay Zsigmond.

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézet szövetségi alapra lévén
fektetve, az össznyereség 70 száza-
léka a díjfizetések arányában a tagok
között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes
nemeit műveli, jutányos díjak és elő-
nyös feltételek mellett. Ajánlja külö-
nösen a halál esetére szóló biztosítást,
a család ellátására, a kölcsönös
biztosítást a házastársak részére, a
halál és elérés esetére szóló vegyes
biztosítást, kiházasítási biztosítást
leányok részére, esetleg nevelési já-
radékkal kapcsolatban.

Ajánlja a nyugdíjbiztosítás külön-
böző nemeit, özvegyi nyugdíjat,
gyermeknevelési pótlékot és özvegyi
végkielégítést.

Az összes biztosítási módzatok-
nál a kívánságra a rokkantsági
kockázatot is elvállalja az intézet
olyként, hogy munkaképtelenség
esetén a biztosított a díj fizetése
alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készség-
gel ad az intézet igazgatósága.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, V. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtató-
gépekkel ósan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a leg-
nagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
■■■■■■■■ igényeknek megfelelően készíti el. ■■■■■■■■

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.

Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.

Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

Az „Unio“ biztosító kimutatása. Az „Unio“ élet- és gyermekbiztosító intézet mint szövetkezetről (ezelőtt Első Leánykiházasító Egylet), Budapest, VI. ker., Teréz-körút 40—42. (Alapított 1863.) *februárban* 1,247.100 korona értékű biztosítási ajánlatot nyújtottak be és 856.200 korona értékű új biztosítási kötvényt állítottak ki. Biztosított összegek fejében 159.275 korona 27 fillért fizettek ki. 1913. január 1-től február 28-áig 2,526.200 K értékű biztosítási ajánlatot nyújtottak be és 1,854.200 korona értékű új kötvényt állítottak ki. Biztosított összegek fejében a folyó évben 288.664 korona 62 fillért és az intézet fennállása óta 20,713.958 korona 64 fillért fizetett ki. Az intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és a legelőnyösebb feltételek mellett.

A Magyar Bank és Kereskedelmi r.-t. f. hó 15-én tartotta huszonkettedik évi rendes közgyűlését báró *Herzog* Péter főrendiházi tag elnöklésével, mely alkalomra 70 részvényes 87.202 részvényt téteményezett le. Az előterjesztett igazgatósági jelentés elsősorban a kedvezőtlen általános viszonyokat tárgyalja, melyek az elmúlt év folyamán a kereskedelem és ipar fokozottabb igényeinek kielégítését megnehezítették. E kedvezőtlen viszonyok közepette is sikerült a banknak a reá bizott fontos gazdasági érdekeket eredményesen szolgálni, sőt a megnövekedett hiteligényeket is kielégíteni és 900.000 koronával nagyobb brutto-nyereséget elérni. Csupán a mérleg felállításánál követett óvatosságnak, valamint az elmúlt üzletév meg nem ismétlődő rendkívüli kiadásainak következménye, hogy a tiszta nyereség nem éri el teljesen az előző év színvonalát.

A hiteligények fokozott kielégítése folytán a bank *leszámitolási forgalma* az előző évi 242 millióról 343 millió koronára, váltótárczája 51 millióról 83 millió koronára emelkedett. A *takarékbetétüzlet* fejlődése kielégítő volt, mert az 1911. év végén kimutatott 56 millió koronával szemben a betétállomány az elmúlt év végéig 77 millió koronára emelkedett. Kiemeli a jelentés a fiókok eredményes munkájából a *bécsi* fiók nagyon szép fejlődését. Majd beszámol az affiliált intézetek működéséről, a nagyobb kölcsönök körül vállalt részesedésekről a bank ipari és egyéb érdekeltségeinek munkásságáról, a vasuti üzletekről, a kiviteli osztály forgalmáról stb. A jelentéssel kapcsolatos zárószámadások szerint a mérleg 7,767.625·02 koronányi *tiszta nyereséggel* zárul. A közgyűlés az igazgatóság javaslatára elhatározta, hogy e nyereségből *osztalékul részvényenként* 36 korona (9%) fizetessék ki márczius 17-étől kezdve, a tartalékalaphoz egy millió korona csatoltassék s a fennmaradó 960.867·99 korona az új üzletév számlájára vitessék át.

Az igazgatóság javaslatához képest a közgyűlés az alapszabályok némely pontjait módosította. Az igazgatóság három évi mandátuma lejárván, a közgyűlés az elnök abbeli bejelentését, hogy *Mándy* Lajos és *Wolfner* József régi igazgatósági tagok esetleges újraválasztásukat, egyéb elfoglaltságukra való hivatkozással elhári-

tották, sajnálattal vette tudomásul és nevezetteknek az intézet érdekében kifejtett odaadó tevékenységükért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott, egyben az igazgatóság eddigi tagjait, valamint új tagokként *Snoeck* Gusztávot, a Crédit Anversois alelnok t és *Krausz* Simont, a Krausz  s Bettelheim czég beltagj t három év tartamára megválasztotta. A közgyűlés után megtartott igazgatósági  l s b r  *Herzog* Péter igazgatósági tagot ismét az igazgatóság elnökévé, gróf *Károlyi* Imrét pedig alelnökévé választotta meg.

A Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja mint részvény-társaság igazgatósága *Mándy* Lajos nyugalmazott miniszteri tanácsos elnöklete alatt folyó hó 14- n tartott ülésében állapította meg az intézet 1912.  vi mérlegét és elhatározta, hogy az 1,561.721 korona 51 fillért kitevő tiszta nyereség hovafor-dítása iránt az igazgatóság a folyó évi márczius 29- n tartandó közgyűlésen azon javaslatot fogja előterjeszteni, hogy a társaság 20,000.000 korona alaptőkéje után, mint az előző évben, az alapszabályszerű jutalékok levonása mellett, a folyó évben is részvényenként 12 korona, összesen 1,200.000 korona fizetessék osztalékként, a mi a részvények névértéke után 6% kamatozásnak felel meg, 58.004 korona 25 fillér a rendes tartalékalapnak 2,160.000 koronára való kiegészítésére, 100.000 korona  rfolyamk l nb zeti tartalékalapra fordítottassék, 30.000 korona a nyugdijalaphoz csatoltassék, 10.000 korona irass k le az intézeti h z leltári értékéből és 79.534 korona 38 fillér új számlára vitessék  t. Az intézet az 1912.  vben 40,407,119 korona 86 fillér jelzálogkölcsönt és 1,979.025 korona 73 fillér községi kölcsönt folyósított. Forgalomban volt az intézet kibocs tm nyaib l 209,845.000 korona értékű záloglevél és 31,559.600 korona értékű községi cz mlet. A biztosító alapokban és az intézet tárczájában lévő, mintegy 16 millió korona  rt kpapirokon azonban 480.000 korona oly  rfolyamveszt s g mntatkozott, a melyet az idei nyereségből kellett elszámolni. Ez okozza, hogy az idei tiszta nyereség 210.000 koronával marad a tavalyi mögött. Végül az igazgatóság *Horváth* Tivadar dr. igazgatót, az intézet jogtanácsosát, egyéb elfoglaltsága miatt, saját kérelmére nyugdijazta s egyuttal elhatározta, hogy a közgyűlésnek javasolni fogja, hogy *Horváth* Tivadar dr.-t az intézet körül szerzett érdemei elismerésül az igazgatóság tagjává v laszsa meg.

A Központi Kereskedelmi  s Iparbank részvénytársaság legutóbb tartott igazgatósági ülésében megállapította az intézet 1912.  vi mérlegét és nyereség- és vesztes gsz ml j t, mely 1,269.291 korona 12 fillér brutto nyereséget tüntet fel. Az igazgatóság a folyó évi rendes közgyűlés el  azt a javaslatot fogja terjeszteni, hogy a költségek levonása, továbbá a mult év gazdasági viszonyai által indokolt leirások után fennmaradó 554.148 korona 28 fillér tiszta nyereségből a tartalékalap javadal-maz s ra 70.000 korona fordítottassék, miáltal az 515.000 koronára emelkedik. Java-solni fogja továbbá az igazgatóság, hogy a 40.000 darab, egyenként 200 korona n v-értékű részvény 7. sz. szelvényének beváltására darabonként 10 korona, vagyis 5%, tehát 400.000 korona fordítottassék és az alapszabályszerű levonások után fennmaradó 34.169 korona 45 fillér az 1913-iki üzletév számlájára vitessék  t.

A Budapesti Kereskedők Bankja r.-t. február hó 22- n tartotta ötödik ren-des közgyűlését *Mezey* Gyula elnöklete alatt, melyen 62 részvényes 6.254 részvény képviseletében volt jelen. Az igazgatóság jelentése szerint a lefolyt  v tiszta nyere-sége 219.263 korona 15 fillér. A közgyűlés az igazgatóság és felügyelőbizottságnak a felmentvényt megadta és az igazgatóság előterjesztéséhez képest elhatározta, hogy fenti nyeres g sszezb l az alapszabályszerű levonások után 25.000 korona a tarta-

lékalapba helyeztessék, osztalékul folyó hó 24-től kezdve 5 százalék (150.000 K) fiztessék ki és a fenmaradó 13.938 korona 57 fillér új számlára irassék elő. A közgyűlés a felügyelőbizottságot kiegészítette Vágó Jenő szénnagykereskedővel. A közgyűlés Keresztessy Samu ev. ref. lelkész részvényes indítványára az igazgatóságnak kifejtett eredményes működésért köszönetet és bizalmat szavazott.

A Magyar Kereskedelmi Hitelbank Részvénytársaság f. hó 22-én tartotta dr. Schreyer Jakab m. kir. udvari tanácsos elnök vezetésével VII. rendes közgyűlését, melyen elhatároztatott, hogy az elért 735.177 K 48 fillér tiszta nyereségből az alapszabályszerű dotációk után 520.000 K — osztalékra (6^{1/2}%), 80.000 K — tartalékra fordíttassék és 38.178 K 68 fillér új számlára vitessék át.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy az árúfelvételt *Regensburgo-rsovai* vonal állomásain *márczius hó 6-án*, az *Orsova-galaczi* vonal állomásain pedig *márczius hó 7-én* megnyitja.

Budapest, 1913. évi márczius hó 1-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy hajójárait Baja-Apatin között az egyidejűleg kiadott menetrendhirdetmények szerint a folyó évben akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban márczius hó 10-én lesz, a mely nappal a személy- és árúszállítás ezen vonal állomásaival való forgalomban megkezdődik.

Egyben pedig közhírré teszi, hogy Monostorszeg állomást kis víz miatt a gőzösök egyelőre nem érintik.

Budapest, 1913. évi márczius hó 4-én.

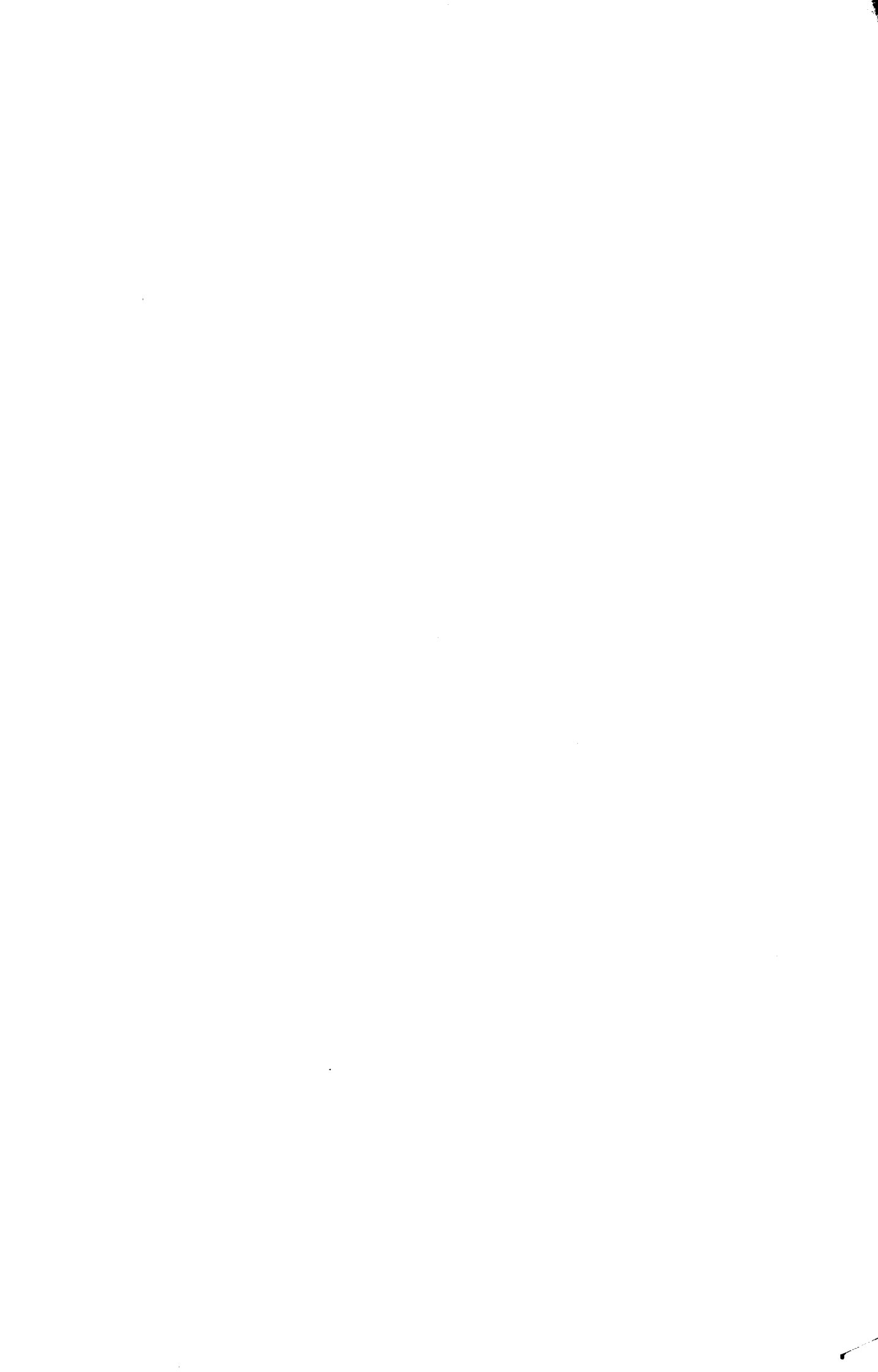
Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy hajójárait a Kisdunán Budapest—Visegrád—Dömös között az egyidejűleg kiadott menetrend-hirdetmények szerint akként indítja meg, hogy első menet mindkét irányban folyó évi márczius hó 10-én lesz.

Ezen járatokkal egyidejűleg a kisdunai állomások a személy- és árúforgalomra megnyílnak.

Budapest, 1913. évi márczius hó 4-én.

Az igazgatóság.

A közgazdasági mérnök. I.

A közlekedés fejlődése mind szabadabbá teszi a népek közötti gazdasági versengést. A vasúti tarifa és a vámpolitika ezt csak szabályozni tudja többé-kevésbé, de megakadályozni nem. Az isolatio politikája a természetes fejlődéssel ellentétes lévén, mindenütt károsnak mutatkozott. A mely nép élni, fejlődni, érvényesülni akar, annak, miként az egyes embernek, nem szabad elzárkózni, hanem az általános gazdasági és társadalmi világáramlatokban magának minél jelentékenyebb szerepet kell kiküzdenie. A ki hátramarad, a többiek emelkedése ennek hátrányára történik. A kinek nincs elég ereje és tudása arra, hogy sorsát önállóan, mások akaratától függetlenül igazgassa, az mások jármába jut. Az egymás tullicizálására törekvő ez a hajsza bármily ellentétes legyen is keleti életphilosophiánkkal, sőt a nyugodalmas, csöndes, egészséges élet észszerű kívánalmaival, a lét kérlelhetetlen követelménye, hogy ebben az idegroncsoló, mind több anyagi és szellemi készséget követelő versenyben részt vegyünk.

A nemzet akkor erős, ha egyes tagjai erősek, ha minél több lakója művelt, vagyonos és megelégedett. Régente a nemzetet a kevésszámú hatalmasok alkották, s a nagy tömegek alig jöttek számításba; a politikai demokratisalódás azonban ezt az emberek egyenlőségével ellentétes viszonyt megváltoztatván, a nemzeti társadalomban az egyes embernek mind nagyobb jelentőséget, a tömegeket alkotó egyedek értékének mind nagyobb súlyt ad.

A politikai demokratisalódásnak természetszerű folyamánya a cultura demokratisalódása. Hiszen ha mindig szélesebb néprétegeket vonunk az ország sorsának intézésébe, őket erre képessé is kell tenni. Elég baj, hogy ez nem megfordítva történhet; a logikus menet az volna, ha előbb terjedne a közjólét és emelkednék a közműveltség, az államjogokat alkotó politikai jogok demokratisalódása pedig csak ezt követőleg történnék. Mert így mit látunk? Azt, hogy a kellő képzettséget nélkülöző tömegekkel a félműveltség, az álcultura jut mindnagyobb befolyásra, melynél a szív és az agy nemessége helyett a durvaságot csak felszínes máz

leplezi, a valódi emberszereteten alapuló humanizmus, az igazi krisztusi socializmus helyébe pedig a socialdemokratia lép.

Az ember őstermészetében rejlő önzés miatt a társadalmi fejlődés, sajnos, nem követhetett egyenletes, folytonos irányzatot. A hatalom birtokosai önszántukból sohasem szoktak szellemi vagy anyagi javaikból a vagyontalanoknak átengedni, sőt a kérésekre sem igen hallgatnak, úgy hogy erőszakhoz kellett nyulni, a mi a forradalmakon keresztül a politikai jogok megszerzésében nyilvánult. A hatalom a születési, szellemi és vagyoni kiválasztottokról a népre szállván, a népkormányzat a törvények szigorával törekszik a javak megosztására, a szellemi cultura és a vagyoni közjólét általánosítására. Hogy ez csak nagyon lassú fokozatossággal sikerül, hogy a törvény betűi és a végrehajtás között oly nagy időbeli eltérés van, az már természetes következménye annak, hogy a törvények a természetes fejlődést évtizedekkel, sőt századokkal megelőzik. A lélek belső műveltségében rejlő magasabb cultura évszázados evolútiót igényel.

Leibnitz szerint az iskola egy népet 100 év alatt teljesen átalakíthat. Ezt bizonyítja Amerika, melynek gazdagodásához a teljesen gyakorlati jellegű gazdasági népnevelés, Németország, melynél ehhez az ipari és kereskedelmi szakképzés jelentékeny mértékben hozzájárult. De az iskola a mily előnyös hatást gyakorolhat, épp oly káros is lehet. Franciaország legkitünőbb emberei között például Gustav Le Bon szerint (*La psychologie politique*): „az úgynevezett klasszikus oktatás miatt a Franciaországot mardosó társadalmi anarchiának és az országot fenyegető decadentiának egyik legfontosabb okozója éppen a jelenlegi francia egyetem.” E kérdésre a már tizenegynél több kiadás sok ezer példányában olvasott kitűnő *Psychologie de l'Éducation* című művében különösen kitér, s az egész problémára rendkívül jellemző a következő karakteristikus epizód. Egy napon megjelenik nála egy idős szenátor, nagytudományú orvos, akadémikus és az előbb említett könyvet a kezében tartva emígy szól: „A jelenlegi nevelési rendszerünk tovább már nem tarthat. Az egyetem az országot a tönk szélére juttatja. Szenátor, akadémikus, volt egyetemi tanár vagyok, van némi befolyásom, melylyel a közfigyelmet az ön fejtegetéseire akarom irányítani. Támogasson engem abban, hogy e kérdésben a szenátusban tartandó nagyobb beszéddel mozgalmat indíthassak.” A dolgot ezután alaposan meghányták vetették és napokon át folytatott megbeszéléseiknek vége az lett, hogy a jelenlegi közoktatásügy megváltoztatása végett előbb a cultusminis-teriumi tisztviselőknél, az egyetemi tanároknál, az összes iskolák vezetőinek, a tanároknál és tanítóknál lelkületét és gondolkodását kellene átalakítani, de ezenkívül még az összes szülőket és hallgatókat is refor-

málni. E tények súlya előtt még Gustav Le Bon kiváló szenátora is kénytelen volt deferálni és beszédéről, valamint a tervezett akció megindításáról lemondani.

Bár azoknak a nézetét osztom, kik szerint a társadalmi fejlődés jelenlegi irányzata a valódi belső cultura szempontjából inkább visszafejlődést, semmint haladást jelent, ebből mégsem vonhatom le azt a logikus következtetést, hogy ezen segitendő a közoktatásügyet intenzívebben kellene a humaniorákra fektetni, vagyis miként egyik mély gondolkozású államférfiunk szokta mondani, csakis három dolgot kellene tanítani: a bibliát, a görög nyelvet és a matematikát; az előbbiekből az életet, az emberi természetet, az emberi faj által egyáltalában elérhető legmagasabb culturát ismernők meg, a matematika pedig exakt gondolkodásra szoktatna. Ezt tehetné a hatalmas Anglia, tehetnék valamilyen „isolierte Staat“ lakói; minket magyarokat azonban a sors olyan helyre, oly társadalmi, nemzetiségi és állampolitikai viszonyok közé sodort, melyek miatt helyzetünk a világ bármely népénél nehezebb, s melyek miatt ily culturideálok követése helyett minden eszközzel a napi élet rideg követelményei megkivánta létfenntartásra kell törekednünk.

Már pedig korunk gazdasági hajszájában hogyan állhatjuk meg jobban a helyünket? Ha nevelésünk súlypontja a humaniorákon avagy a gazdasági ismereteken nyugszik, ha a nagy tömegeket „tudományokra“ akarjuk oktatni és a közoktatásügyet a tudósok életpályájának szükségletei szerint szabályozzuk, avagy ha arra nézünk, hogy a népnevelés gazdasági alapon történjék, hogy oly gyakorlati ismereteket közvetítsen, melyek a nemzeti jelleg kellő kidomborításán kívül az egyén gazdasági boldogulását a leghatásosabb eszközökkel előmozdítsák?

A mily mértékben meg vagyok győződve a tudományok értékéről, arról, hogy az absolut tudomány, a teória tulajdonképpen a leggyakorlatibb értékű, mert az empirikus tapogatózás veszteségeit eliminálja; arról, hogy a tudományok fejlesztése a közvagyonnak is emelkedése, épp annyira meggyőződésem az is, hogy a közoktatásügy minden vonalán a természettudományi, a gazdasági felfogásnak kellene érvényesülni. A tudományos rendszerek drillirozása csak álculturát eredményezhet, de sem a műveltséget nem emeli, sem az életre nem képesít. A népnevelés gazdasági alapon történjék, csakis a gyakorlatilag használható ismeretek közlésére szoritkozzon, olyanokra, melyekből hasznunk van, melyeket az iskolából kikerülve közvetlenül értékesíthetünk. Hogy egy példával éljek, a természettudományok középiskolai oktatása a scholastikus rendszereknek, a növénytan Linné és De Candolle systemáinak nyaggatásában kimerül, bemagoljuk a növény- és állatfajok genealogiáját és latin neveit, de nem tanuljuk meg a növények és állatfajok megismerését,

még kevésbé azok hasznát, hasznosítását, gazdasági értékesítését. Egyszóval gazdasági (ipari) állattant, növénytant, földrajzot, kereskedelmi számtant, gazdasági alapon álló oknyomozó történelmet kellene tanítani, a nyelvoktatás pedig a haszontalan grammatizálás helyett arra törekedjék, hogy az idegen nyelveken beszélni és írni megtanítsa, tehát a Berlitz-hez hasonló rendszerű legyen. Ezek volnának a tömegnevelés igényei. A tanárok és tudósok képzésére úgyszólván egészen másféle intézmények szükségesek.

Ennek a nevelésügyi reformnak természetesen már az elemi iskolánál kellene kezdődnie, hogy a középiskolán keresztül az egyetemi oktatásban is érvényesüljön. Ily módon akár az elemi, akár a középiskola avagy az egyetem után kerüljön is valaki az életbe, a csakis hivatalnoki állások elnyerésére alkalmas papirosbizonyítványok helyett oly gyakorlati ismeretekre támaszkodnék, melyek őt az életre képezik, melyeket azonnal haszonnal érvényesíthet. A reformot azonban mindenekelőtt a tanszemélyzeten kellene megkezdeni. Már pedig a népiskoláknál a régi szellemben nevelkedett tanítók tizezeivel, a középiskoláknál a tanárok ezreivel kell számolni, míg az egyetemeken a professoroknak már csak nem is százaival. Néhány modern felfogású professor működése a főiskolai nevelést máris nagyon átalakíthatja. Ezért a nevelésügyi reformja felülről az egyetemen kezdődhet, a tetőnél, hogy fokozatosan lefelé haladva jusson el az alapig, a gazdasági népoktatásig. Bár a polgárok százezrei helyett csupán az egyetemi hallgatók százainak szűk körére korlátozódik és bár a kellő gazdasági alapú előképzettség hiányában ezeknél sem nyújthat tényleg alapos gazdasági nevelést, mégis hasznosnak bizonyult az, ha mindenekelőtt a főiskolai oktatásnak adnak egyes ágazataiban közgazdasági irányzatot.

Ez többféle módon eszközölhető: önálló közgazdasági főiskola vagy az egyetem többi szakosztályai mellé csatolt közgazdasági facultás létesítésével, avagy oly módon, hogy a közgazdasági szellemet és a régiek kiegészítéséhez szükségessé vált új tárgyakat magukba a régi facultásokba viszik be. Az elsőre példa Waxweiler-Solvay brüsszeli közgazdasági egyeteme és a mons-i iskola, továbbá a közgazdaságtan kereskedelmi ágazatát portáló *kereskedelmi főiskolák*, a középső módozatra a *Harvard University* kereskedelmi szakosztálya és a *Wharton School*, a harmadikra az *aacheni műegyetem* reformált tanterve.

A tudományegyetem conservatív, s noha bármily fontos volna is a mai természettudományi képzést kívánó korszakban teljesen elévült tantervének alapos megváltoztatása, e helyen legnehezebb reformot létesíteni. A műegyetem a technikai munka természeténél fogva már könnyebben kapható változtatásokra. A legmozgékonyabb a kereskedelmi főis-

kola. Azért is ez az áramlat a legszélesebb méreteket az utóbbinál öltött, de erősen érezhetővé vált a műegyetemen is.

Anglia, Franciaország, Ausztria e tekintetben a legkevesebb érdeklődést mutatja. Az angol nevelés annyira a faj és nemzet specialis igényeihez simuló jellemképzés, az angol életviszonyok önmagukban is oly nevelő iskolát képviselnek, hogy a gazdasági üzleti életre való képzésre szolgáló különleges intézmények szükségét nem váltotta ki. Birminghamban az egyetem egyik fakultása kereskedelmi főiskola, London egyik díszjele a közgazdasági és társadalmi tudományok világhírű iskolája, a *London Economic School*, de a legutóbbi évtizedeknek a többi államokat megmozgató ez az új áramlata specialis gazdasági, illetőleg üzleti nevelés irányában külön intézmények szükségét itt még alig ébresztette. Ugyanigy Franciaországban és Ausztriában sem, hol a műegyetemeket és kereskedelmi főiskolákat, valamint a technológiai felső ipariskolákat elegendőknek tartják. A svájci nép és a zürichi műegyetem is annyira saturálva van életrevaló gazdasági szellemmel, hogy ennek fejlesztésére külön intézmény nem szükséges. Annál hatalmasabb áramlat indult azonban a gazdaságilag felfelé törekvő, hatalmas expansitást mutató nemzeteknél: Németországban, Belgiumban és Amerikában.

Amerikának e tekintetben legismertebb intézetei a philadelphiai egyetem *Wharton School of Commerce* név alatt ismert kereskedelmi főiskolai facultása és a Harvard egyetem *Graduate School of Business Administration* elnevezésű közgazdasági szakosztálya, melyeken kívül a chicagói egyetem kereskedelmi facultása, továbbá a *Massachusetts Institut of Technology*-n Davis R. Dewey, végül a hobokeni felső ipariskola jellegű *Stevens Institution*-on Prof. Humphreys buzgólkodásából létesített, a business engineer kiképzésére irányuló létesítmények volnának megemlíthetők. A *Wharton School* a gyáripar, de főképp a bank- és pénzügy szolgálatára kíván tudományosan nevelt üzletembereket nevelni, a *Harvard* egyetem pedig a *Taylor-rendszer* világhírű promotőrjeit egyesítve, az általános ipari üzleti életre kíván minél több szakembert képezíteni. Pedig azt vélhetnők, hogy Amerikának a legkevésbé van szüksége ily különösen intensiv gazdasági nevelésre, mert hiszen az amerikai levegő, a miliő, az üzleti készséget önmagától is annyira fejleszti, miként a páratelt tropikus klíma a növényzetet, úgy hogy a gazdasági helyett inkább a tudományosabb nevelés látszanék szükségesnek.

E mozgalom a legnagyobb szabású lendületet Németországban vette. A gyakorlati kereskedelmi és ipari vezető szakemberek a német birodalom minden államában összefogtak, hogy a kereskedői életpályára lépőknek akadémiai kiképzést adjanak. A legelső kereskedelmi főiskola a lipcsei egyetem kapcsolatában 1898-ban nyílt meg, de ezzel egyidejű-

leg az aacheni műegyetem mellé is két éves hasonló tanfolyamot nyitottak. Köln városának teljesen önálló kereskedelmi főiskolája 1901 husvétjén, a frankfurti *Akademie für Social- und Handelswissenschaften* pedig 1901 őszén nyílt meg. Ezekon kívül a legfontosabb a berlini *Aeltesten der Kaufmannschaft* által az érdekeltségnek teljesen saját erejéből létesített berlini kereskedelmi főiskola. Eme öt legnagyobb kereskedelmi iskola közötti különbség egész általánosságban véve az, hogy a lipcsei a bankügyre és általános kereskedelemre helyezi a fősúlyt, a frankfurti ezeken kívül leginkább a socialpolitikára, a kölni inkább az ipari kereskedelemre és gyárüzemre, a múlt évben megnyitott *Hochschule für kommunale und sociale Verwaltung* fakultásán pedig a közművek és városok administratiójára, a berlini végül a nagykereskedelemre. Rendkívül tanulságos Aachen kísérlete, hol kezdetben a szokásos műegyetemi facultások betetőzéseül nyitottak két éves kereskedelmi tanfolyamot, mely azonban 10 éves fennállása alatt sikertelenséget mutatott, mi miatt e két éves tanfolyam tárgyait a szakmérnöki facultásoknak rendes négy éves anyagába sorozták be.

De Németországban magukon a műegyetemen is mindenfelé tért hódít annak az elismerése, hogy a mérnökök számára mind több és több közgazdasági és jogi ismeret szükséges. Franz, Schlesinger, Riedler és több más hírneves berlini professor e mozgalomnak különösen kitartó és buzgó zászlóvivője. A *Technik und Wirtschaft* valamint egyéb technikai és közgazdasági szaklapoknak szinte alig van száma, mely e mozgalom által egyik vagy másik irányban elért újabb sikerről, a műegyetemen ily irányú újabb tanszékek felállításáról vagy javaslatokról közleményeket ne tartalmazna.

A „közgazdasági mérnök“ főiskolai nevelésének kérdése nálunk is actualissá válván, az alábbiakban részletesebb tájékozást óhajtanék nyújtani Belgium, Amerika és Németország idevágó törekvéseiről, s a gyáripari mérnök szempontjából legfontosabb intézetek működéséről.

Belgium.

Waxweiler-Solvay brüsszeli kereskedelmi-mérnöki egyeteme.

Solvay Ernő világhírű multimilliomos vegyészeti gyáros, a brüsszeli *Institut de Sociologie* és *École des sciences politiques et sociales* megalkotása után ezeket az alapításait *kereskedelmi-mérnöki főiskola* létesítésével óhajtotta betetőzni. E szándékát a brüsszeli egyetem curatoriumához 1903 márczius 9-én intézett levelében bejelentvén, az *École de Commerce annexé à l'Université libre de Bruxelles* 1904 október 17-én megnyílt.

Solvay szándékának szellemi mozgatója Waxweiler Emil brüsszeli mérnök volt, ki Herbert Spencer, Le Play, Colson stb. mellett a legékesebb bizonyítéka annak, hogy minő hasznára válik a socialis és közgazdasági tudományoknak, ha a specialis nevelésük folytán oly exact gondolkodású mérnökök számára ezeknek művelésében tér nyílik. Waxweiler a közmunkamérnöki oklevél megszerzése után néhány évig a belga munkaügyi ministerium statistikai hivatalában volt alkalmazva, részt vett az 1896. évi országos fölvétel feldolgozásában, mind intenzívebben foglalkozott sociológiai vizsgálatokkal, s meg bírta nyerni Solvay Ernőt ama nagyszabású tervének megvalósítására, hogy a „közgazdasági mérnök“ nevelését teljesen önálló programm alapján szolgáló intézetet létesítsen.

Waxweiler ennek az intézetnek megalkotásával és igazgatásával megbízotván, a *Revue économique internationale* 1904 májusi számában *La concurrence americaine et le rôle de l'ingenieur commercial* című tanulmányában a kezdeményező és megalkotó lelkesedésétől sugárzó érveléssel ismerteti ezen intézet létesítésének szükségességét, bemutatja annak programját és bizonyítja azt a meggyőződését, hogy lehetséges oly specialis szellemű főiskolai nevelést adni, mely az üzleti életre, a vállalkozói pályára képesítsen. Érvelésében hivatkozik a kitünő közgazdasági professorra, Ashley-ra, ki a birminghami egyetem kereskedelmi facultásának megnyitásakor az üzletember egyetemi kiképzésének hasznosságát a következő szavakkal jellemezte: „elle élargit son horizon mental“. A magasabb felfogás még a legkisebb dolgoknál is érvényesül. Helytelen az az állítás, hogy pusztán a „gyakorlat teszi a mestert“; ellenkezőleg, a valóságban leigazza azt, ki neki behódol, szolgájává teszi, a ki a gyakorlaton tartoznék uralkodni. A legkisebb erőfeszítésre irányuló ösztön nagyon könnyen az empirismus rabságába hajt. Az kétségtelen, hogy minden üzletembernek, iparosnak hosszú gyakorlatra van szüksége, tanonc- és segédveket kell végeznie, hogy gyakorlatilag és elméletileg egyaránt alapos képzettségre tegyen szert. Ámde, hogy e tanonczkodási évek tényleg gyümölcsözők legyenek, tiszta látással és ítéllettel kell bírnia, helyes megfigyelési és általánosítási képességgel, szabad, liberális és logikus gondolkodással. Carnegie a *L'Empire des affaires* könyvében írja: „A tanult ember óriási fölényben van a tisztán gyakorlatilag nevelkedett felett, mert felfogása nyílt és minden előítéllettől mentes. Tudományosan nevelt szelleme új gondolatok recepciójára képessé teszi. Az egyetem diplomája a gondolkodásnak oly szélesebb perspectivát nyújt, melyet nélkülözni kénytelen az, ki nem végezhet egyetemet. A ki alapos teoretikus képzettségre támaszkodhat, rövidesen utóléri, sőt elhagyja azt a pályatársat, ki bár évekkal előbb, de alacsonyabb szak-

képzettséggel épített az életbe. A magasabb szakképzettség előnyösebb, mert ki ezzel rendelkezik, az nincs fásultan a rutinhoz lánczolja, könnyebben felfogja az új eszméket és azokhoz szorosabban alkalmazkodik.“

Waxweiler szerint a főiskolai oktatásnak lehetséges oly programot adni, mely az üzleti életre képesítsen. Ehhez azonban az összes tárgyak tantervét teljesen mérnöki irányba kell átalakítani, előadási módját teljesen technikai szellemmel kell átíratni.

Részletes tanterve a következő :

- I. év.* Jelenkori történelem 1791 óta (I—II. félév heti 2 óra).
 Kereskedelem és ipar története és földrajza ; első rész, a XIX. századig (I—II. heti 2 óra).
 Bevezetés az alkalmazott matematikába, gyakorlatokkal (I. heti 4, II. heti 5 óra).
 Bevezetés az ipari technikába, fizika, mechanika, gépelemek, anyagvizsgálat (I. 2, II, 4).
 Ipari chemia gyakorlatokkal (I. 4^{1/2}, II. 9^{1/2}).
 Bevezetés a könyvelésbe (I—II. 1).
- II. év.* Általános biológia (I—II. 2).
 Ipari technika ; az energia technológiája (hőtan, elektromosság és mágnesség, gázok és gőzök, termodinamika, electrodinamika, electrochemia) (I. 2).
 Ipari chemiai gyakorlatok (I. 6, II. 4).
 Közgazdaságtan (I—II. 2).
 Statistika (I—II. 1).
 A kereskedelmi és iparjog alapelvei (I—II. 3).
 Gazdaságtörténelem a XIX. század óta (I—II. 2).
 Az árúkereskedelem technikája (I. 1).
 Könyvelés, gyakorlatokkal. A kereskedelmi és közlekedésügyi vállalatok szervezete (I—II. 3).
 A kereskedelmi és pénzügyi vállalkozás technikája (I. 1).
- III. év.* Physiologia és hygienia (I. 2).
 Ipari technika. A főbb iparágak technológiája és gazdasági szervezete (energiaszükséglet, természetes energiák, energiák folszabeditása és termelése, a gyártás technológiája) (I—II. 2).
 Pénz, hitel, bankügy (I—II. 2).
 Gazdasági statisztikai gyakorlatok (I. 2).
 Gazdaságtörténelem, közgazdasági földrajz (I—II. 3).
 A gyári üzem (I—II. 2).
 Munkásügyi törvényhozás (I. 2).
 Gyarmatügy (I—II. 1).
 Az árúkereskedelem technikája (I. 1).
 Iparvállalatok szervezete (I—II. 1).
 A kereskedelmi és pénzügyi vállalkozás szervezete (I—II. 1).
 Kereskedelmi gyakorlatok (I. 2^{1/2}, II. 2).

IV. év. Sociológia (II. 2).

A nemzetközi kereskedelem elmélete (I. 2).

Spekuláció és gazdasági krízis. Gyakorlatok pénzügyi kérdésekről (I. 2, II. 1).

Közgazdasági földrajz (I—II. 1).

Belgium nemzetközi kereskedelme (II. 3).

Pénzügytan (I—II. 1).

Közlekedésügy (I. 3).

Biztosításügy (I. 2).

Bankvállalatok szervezete (I—II. 1).

A kereskedelmi és pénzügyi vállalkozás technikája (I—II. 1).

Összesítő kereskedelmi gyakorlatok (I—II. 2^{1/2}).

E programból feltűnő a gazdaságtörténelemnek és a közgazdasági földrajznak, továbbá az anyagismerettel és anyagvizsgálattal kapcsolatos ipari chemiának a többi tárgyakhoz képest feltűnő mértékű kedvezményezése. Szakmérnöki ismereteket csakis a három éven át adott ipari technikai előadások tartalmaznak; Waxweiler tehát mérnöki felfogást, mérnöki gondolkodást vél nevelhetni ábrázoló geometria, constructiv rajz, szabadkézi rajz, gépszerkesztés nélkül, mit azzal kíván pótolni, hogy az összes közgazdasági tárgyakban a mérnöki szellemet erőteljesen érvényesíti. A tisztán elméleti jellegű összefoglaló tárgyakat (közgazdaságtan, statistika, jog, sociológia) a minimumra, heti 1—2 órára zsugorítja.

Waxweiler intézete különösen azért tanulságos, mert a jelenlegi közoktatásügy elavultságát és helytelenségét mélységesen átérző alapítója reformprogramját teljesen szabadon kifejthette, a közgazdasági mérnök nevelésére vonatkozó eszméit tehát a tudományos racionalismuson alapuló hagyományos egyetemi és műegyetemi oktatási rendszer fétichizmusától, bármiféle kormányfelülvizsgálattól és jóváhagyástól függetlenül valóra válthatta.

A hallgatók elfoglaltsága a mi műegyetemi hallgatóink heti 35—40 kötelező órájához képest minimális. Kevés heti óra van, hogy annál behatóbb, annál tüzetesebb munkát végezhesse. Az elméleti és gyakorlati tárgyak heti óráinak összege:

	I.	II.	III.	IV. évfolyam
1. félév	15 ^{1/2}	21 ^{1/2}	20 ^{1/2}	16 ^{1/2}
2. félév	21 ^{1/2}	16	14	12

E kötelező órákon kívül, melyeknek száma a második félévben consequensen csekélyebb (hogy a vizsgai dolgozatokhoz szükséges könyvtári előtanulmányokat és laboratoriumi vizsgálatokat végezhessek), minden hallgató a saját szorgalmából a francia, angol és német nyelvet beszédben és írásban, valamint kereskedelmi szokásaiban tökéletesen elsajátítani tartozik.

Waxweiler a maga amerikai szellemű, de e mellett erőteljes tudományos egyéniségének megfelelően az összes tantárgyat a saját felfogása szerint átgyúrta. Az összes tárgyak az első évtől kezdve a negyedik év végéig szorosban egymásba kapcsolódva, egységesen huzódnak s a felső évek csak mintegy arra szolgálnak, hogy az alsóbb évek ismereteit kiterjesszék és mélyítsék (concentrikus rendszer). A tananyag öt csoportba foglalható, melynek tárgyai minden évben megismétlődnek (matematikai, technológiai, kereskedelmi, közgazdasági és általános kulturális tárgyak). Az oktatás általános szelleme enciklopedikus. Minden tárgyban a generális, a vezérlő elveket törekszenek kidomborítani. A technikai tárgyakban nem szerkesztéssel, technológiai leírásokkal, méretezéssel foglalkoznak, hanem a gépeknél és technológiai folyamatoknál előforduló természettudományi jelenségek tudományos vizsgálatával, az azokban megnyilatkozó mechanikai, fizikai és kémiai törvényszerűségek fejtegetésével.

A négy éves tanfolyam elvégzése után a hallgatók még egy évet tartoznak gyakornoki minőségben külföldi előkelő vállalatoknál tölteni s csak azután kapják ki oklevelüket.

Az önálló és mély gondolkodó A. Pelletan, a párisi *École des Mines* aligazgatója, a mérnöknevelés ügyében hosszas ankétot tartván, többek közt arra az eredményre jutott, hogy: „teljesen téves az összes elméleti tárgyakat az első két évre zsúfolni. Ez egyik alapja a műegyetemi oktatás mai hibáinak. A műegyetemi hallgatók bár tudományos irányú, de mégis gyakorlati pályára indulnak és mégis az első két évben egyebet nem hallanak, mint olyan megemészthetetlen elméleteket, melyeknek a mérnöki pálya gyakorlatias igényeihez semmi közük sincs. A speculatív tudományoknak ez talán hasznára válik, de így nem nevelhetünk erőteljes mérnöki kart. Az elméleti tudományok az ipari jelenségek alapszerkezetét alkotják; de hogyan lehetne ezeket helyesen megérteni, akkor a mikor a hallgatónak az ipar mibenlétéről még fogalma sincsen? Az absztrakt, magasabb elméletnek követni kell a gyakorlati tárgyakat és nem megelőzni.“

Ezt a felfogást érvényesítette Waxweiler tantárgyainak valamennyiénél, mit a tananyag 5 főcsoportjának alábbi részletesebb ismertetése bizonyít.

1. *Bevezetés az alkalmazott matematikába*: a matematika célja és használhatósága, módszerei (numerikus, graphikus, approximativ, exakt), haladványok, sorok, egyenletek, graphikus számítás, analitikai geometria, differenciál-integrálszámítás, differenciál-egyenletek, felületek és köbtartalmak meghatározása stb.

2. *Bevezetés az ipari technikába*, mely négy tárgyra van osztva: fizika, kémia, mechanika, szerkesztési és gépkísérleti gyakorlatok. Mi-

ként a matematikai tárgyak, ezek is teljesen a kereskedelmi mérnökök specialis igényeit szolgálják és az előadások koncentrikus egységének biztosítása végett az egyazon körbe vágó tárgyakat mind a négy éven át ugyanaz a tanár adja elő. Így az I. évben adott physika már a II. évnek az *energia technológiája* című tantárgya részére egyengeti a talajt.

A physika a következő részeket tárgyalja:

- a) az energia különböző alakjai;
- b) a hő, a mágnesség és elektromosság sajátosságai;
- c) a gázok és gőzök tulajdonságai;
- d) az energia transzformálása (termodinamika, elektromagnetizmus, elektrodinamika, elektrotechnika).

E tárgyak a II. évben a hallgatókat közvetlenül reávezetik a következő kérdésekre:

- a) az iparosok energiaszükséglete;
- b) az energia ipari hasznosításának hatásfoka;
- c) energia-raktározódások a természetben;
- d) az energiák kihasználatlan alakjai;
- e) a természetes energiák átalakított formái;
- f) a mechanikai energiák termelésének módjai.

E tanulmányokban már gazdasági szempontok nyilvánulnak meg, (az első berendezkedés költségei, a hajtóerő ára, ipari alkalmazásai), mert a kereskedelmi mérnök előtt bármiféle készülék vagy eljárás csupán használhatóságának arányában bír értékkel.

Waxweiler ebben teljesen azonos véleményben van a párisi *École des Mines* világhírű professorával, Le Chatelier-vel, a ki mérnöknevelésügyre vonatkozó egyik tanulmányában arra a kérdésre, vajjon minő methodus szerint tanítsák a tudományos és a technikai tárgyakat, a következőleg felel: „a tényleg alapvető tudományokra a mérnöknek mind nagyobb szüksége van, mert hiszen a gyakorlati életben lépten-nyomon ezeknek alaptörvényeivel találkozik. Ámde ezeket a gyakorlati élet forgatagában már meg nem tanulhatja. A ki utólag, fáradságos munkaidő közti szünóráiban törekedett például a modern elektrotechnika elsajátítására, ismeri ennek kinosan megerőltető nehézségeit. De azért mégsem az abstract elméleti tudomány, sem pedig a tisztán gyakorlati technológia, hanem a kettő között álló *ipari tudomány* (*science industrielle*) az, a mire a mérnöknek szüksége van. Az absolut tudomány túlságosan száraz, a technológia pedig szimpla leírás, mely a technika haladásával folytonos változásnak van alávetve. A technológia a munkaműveletek külsőségeit, a szerszámok, gépek alakját, méreteit, az anyagok összetételét stb. írja le; ezzel szemben a *science industrielle* azokat a tudományos és technikai jelenségeket világítja meg, melyek

az illető műveleteket kormányozzák. A *impression d'ensemble* vezet. A hallgató már szinte az első órától kezdve átérzi azt a szoros egybekapcsolódást, mely az évfolyamok tantárgyai között természetesen fennáll.

Waxweiler-nél minden tantárgy e *science industrielle* szerint van átírdomítva. Egyetlen tárgy sem merül részletekbe; a pusztán leíró ismeretések mellőzésével mindenütt a generális, a vezérlő elvek kidomborítására törekszenek.

A technológiai tárgyak egész ciklusát ugyanaz a tanár adja elő. A bevezető physika után az energia technológiája, a termelés technológiája, majd az ipari szervezet elmélete következik, melyben a gazdasági szempontok már széles látókörben kifejlődnek. A közgazdasági tárgyak nélkülöznek a szilárd alapot, ha nem támaszkodnának a termelés technológiájának analysisére. Tökéletlen az üzletember kiképzése, ha pusztán gazdasági vagy kereskedelmi irányban történik. Teljes lehetetlenség manapság az ipari evolúció okait, a közgazdasági áramlatokat megérteni, ha ezeket nem tudjuk a vonatkozó technológiai körülmények helyes megértésével kapcsolatba hozni. Waxweiler szerint helyes sociológiai megismerés is csak alapos technikai tudáson épülhet fel. A társadalmi berendezéseket egyes ipari találmányok gyakran teljesen felforgatják; czéltalan az előbbieket tanulmányozása az utóbbiak megértése nélkül.

Az említett négy tárgy után, a melyeknek egymásba kapcsolódását a legapróbb részletekig biztosítani törekedtek, a *nemzetközi kereskedelem elmélete* és *Belgium nemzetközi kereskedelme* következnek, melyek a nemzeti ipari termelési rendszernek ismertetésével a cursusnak mintegy betetőzését alkotják.

3. A *kereskedelmi tantárgyak ciklusa* a következő tárgyakat öleli fel: alkalmazott könyvelés, a nagykereskedelem technikája és a kereskedelmi és pénzügyi transzaktiók szervezése. A tanár kereskedelmi-, ipari- vagy bankvállalatok teljes monografiáját fejti ki a hallgatók előtt, az összes eredeti nyomtatványok, könyvek, feljegyzések bemutatásával és a formuláréknak gyakorlati alkalmazásával, úgy hogy a hallgatók a szükséges ismereteket a vállalatok életműködésének részletes megismerésével együttesen elsajátíthassák. A jogi kérdésekről az általános jogi enciklopédia és az ipari és kereskedelmi jog elemeinek ismertetése tájékoztat.

4. A *közgazdasági ciklus tantárgyai*.

A kereskedelem és ipar története.

Általános közgazdaságtan.

Pénz, hitel, pénzpiacz.

Speculatio és gazdasági krízis.

Gyarmatosítás és gyarmatpolitika.
 Közgazdasági földrajz.
 A gyári üzem. (Az ipari munka gazdaságtana.)
 A munkásügyi törvényhozás.
 Pénzügytan.
 Statistika.

A tanárok a napi eseményeket a hallgatókkal együtt a nemzetközi közgazdasági irodalomban állandóan figyelemmel kísérik és elméleti tételeiket mindig a napi életből vett példákkal teszik szemléltetővé.

5. Az általános culturalis tárgyakat sem lehetett a hagyományos egyetemi felfogásnak Waxweiler többi tárgyainak felfogásától elütő, elméleti szellemében tartani, hanem ellenkezőleg, ezekkel minél szorosabb kapcsolatba hozták. A jelenkori történelem tantárgya, mely az első három évfolyamon keresztülvonul, az emberi tevékenységnek és a társadalom életviszonyainak iskolája. A II. évben adott általános biológiát a III. évben a physiologia és egészségtan követik, melyeket a negyedik évben a sociologia és psychologia fejez be.

Ezzel a tantervvel kívánja Waxweiler azt a szükségletet kielégíteni, mely az üzleti világban *industry-captain*-ek iránt jelentkezett. E programjához csak folytonos javítás, csiszolás, módosítás után jutott s e tantervet még ma sem tartja véglegesnek. Ennyire specialis irányú szükséglet kielégítésére csupán ily specialis tanrendszer alkalmas. Hiábavaló volna a rendes mérnöki évfolyamokat néhány könyvelési és közgazdasági tantárggyal javítgatni. A specialis mérnöki tanfolyamokon az ilyen tárgyak, mint teljesen másodlagos jelentőségűek, a többiek között elvesznek. Minden mérnöknek szüksége van ezekre az ismeretekre; de a kereskedelmi mérnök rendeltetése szempontjából e tárgyak teljesen e célnak megfelelő millieube helyezendők. Amiként teljesen egységes technikai nevelést kap az út-, vasútépítő mérnök, a gépészmérnök, a vegyészmérnök, hasonlóképpen teljesen önálló, egységes nevelést igényel Waxweiler szerint a kereskedelmi mérnök is.

A kereskedelmi akadémiákban a technikai tárgyakat az általános anyagismeret s az esetleg ehhez csatolt chemiai gyakorlatok képviselik. A kereskedelmi iskoláknak általában nincs is szükségük bővebb technikai ismeretekre. A vezető állásban lévő üzletemberre nézve azonban bizonyos exact mérnöki szellem nélkülözhetetlen. Nem kell, hogy a részletekben is kiképzett technikus legyen, de tudjon mérnökiileg gondolkodni. A szerkesztési gyakorlatokban távolról sem kívánnak a hallgatóknak szerkesztési készséget, rajzolóí kézügyességet adni, csupán a gyári tervrajzok olvasását és tájékoztató vázlatok készítését gyakorolják. Gép-kísérleteket is végeznek, de ezekkel csak a különböző anyagok sajátosságait s az ipari termelő munka characterét kívánják megismertetni.

A specialis technikai tárgyak, mint a gépszerkesztés, az energia és a termelés technológiája, valamint a chemia-technológiai laboratoriumi gyakorlatok nem merülnek el encyclopädikus részletekbe, hanem ezek is generalis technikai nevelés nyújtását célozzák. Nem a különböző iparoknak folyton változó részleteit ismertetik, hanem az összes iparágakban feltalálható közös alapvonásokat. Minden ipari üzem egymással rokon, sőt azonos eljárásokra bontható s éppen ezeket az alapelveket kell a hallgatókkal megismertetni. A technikai tárgyak is akkép vannak megállapítva, hogy valamennyi iparágra egyaránt képesítsenek. A hallgatóknak az iskolában a szaklapok és a könyvtár segítségével ilyesforma kérdéseket kell kidolgozniok:

- A szesz szerepe az iparban, a belga szeszgyárosok szempontjából.
- A gázmotor és a gőzgép összehasonlítása.
- A különböző elektromos tarifális rendszerek vizsgálata.
- Kerékpárgyár kereskedelmi szervezetének megtervezése.
- Öntöde üzeméhez kereskedelmi iroda létesítése.
- Előállítási költségek számítása tömeggyártó vállalatoknál.

A Solvay-iskola sem az ipar, sem pedig a kereskedelem vagy a bankügy szolgálata irányában semmiféle specialisálódást sem enged meg. Az üzletember nevelése generalis szempontok szerint történjék. És az iskola tanterve bármennyire méltányolja is a gyakorlati és technikai igényeket, óvakodik attól, hogy az ipariskola szűkebb keretű színvonalára süllyedjen. A Solvay-iskolából kilépve sem lehetünk azonnal gyárvezetők vagy ipari vállalkozók, azonban a tanonczkodás éveit jelentékenyen megrövidítettük.

A Solvay-egyetem a középiskolákat végzettek számára 4, szakmérnöki oklevéllel, vagy más főiskolai végzettséggel rendelkezők számára 2 évfolyamból áll (a mérnökök a technikai jellegű tárgyak hallgatása alól természetesen föl vannak mentve), melynek elvégzői a »kereskedelmi mérnök« cím használatára jogosító oklevelet kapják. Waxweiler szerint az »ingénieur commercial« az ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalkozás bármely ágazatában szervezési és reorganisálási munkálatok végzésére képesítve van. Hozzá fog fordulni az iparos, ki termelését megjavítani, üzemét vagy termékeinek elhelyezését fokozni kívánja. Vállalkozók titkárai, gazdasági szakegyesületek ügyvezetői, külkereskedelmi attachék, consulok számára kíván szükségleteiknek megfelelő nevelést adni, melylyel azok a belga közgazdaság fejlesztésének tényleg hasznos munkásaivá váljanak.

Azok az eredmények, melyeket Solvay végzett hallgatói a gyakorlati életben elértek, e széles látkörű nevelés helyességét igazolni látszanak. A fiatal kereskedelmi mérnököket a gazdasági élet minden terén szívesen alkalmazták. Többen foglalnak el oly állásokat, melyek a szük-

séges technikai ismeretekre való tekintettel specialis mérnököket igényelnének; a kereskedelmi mérnökök ezeket is megfelelőbben töltik be, mert az üzleti életre oly széles látkörű generalis nevelésben részesítettek, melyhez viszonyítva a specialis technikus nevelése egyoldalú.

Az egyes évfolyamokban mindössze 20—30 hallgatóra tervezett, a brüsszeli Parc Léopold csinos épületében elhelyezett intézetet több ízben megtekintettem, vezetőivel beszélgettem és az intézet működését publicatióiból figyelemmel kísértem. Waxweiler érvelése és tanterve bármily fascinaló legyen, mégis arra a meggyőződésre jutottam, hogy egy ilyen magas színvonalon álló intézet tulajdonképpen az egész continensnek elegendő. Az ismereteknek szinte csak az essentiáját közvetíti s minden gyakorlatias céljai daczára oly teoretikus magaslaton áll, hogy a világ-gazdaságban kevésbé számottevő, szűkebb viszonyok közt élő népek igényeit messze meghaladná és így például nálunk egyáltalában nem válna be. Mint a hogy az oly végzett hallgatójának kezébe sem adna megélhetési eszközöket, a ki magát a legalsóbb fokozatról kénytelen felküzdeni. Az élethez szükséges elemi ismeretek drillirozásának mellőzése miatt az ezen intézetből kikerült kereskedelmi mérnök véleményem szerint alacsonyabb állásokban nem tudná helyét megállani. Olyan, mintha valaki magas hegyről néző perspectivához volna hozzászokva és a földréteg topografiai alakulatait és culturáját állandóan ily magaslatról szemlélné. Helyes ítéletet szerezhet ugyan az összefüggések felől és gyönyörű áttekintése lehet az összes gazdasági kérdések közötti harmonia tekintetében, azonban alig érthet a saját földdarabkájának megműveléséhez, a szerszámokkal való bánásmód gyakorlatához, az ipari és kereskedelmi munkálatok részleteihez. Azért úgy vélem, hogy ez az intézet inkább gazdag bankárok vagy nagy gyártulajdonosok fiainak való, kik apjuk mellett mint titkárok működven, bizonyos számú évek multán közvetlenül az igazgatói székbe juthatnak. Az ilyen született uralkodók számára kitünő iskola lehet, azonban azokat, kiknek a saját erejükből kell magukat a legalsóbb állásokból felküzdeniök, azt hiszem, még az alsó fokú kereskedelmi iskolát végzetteknel is kevesebb gyakorlati készséggel ruházza fel. Egyszóval ez nem olyan intézet, melyet utánoznunk lehetne.

Éppen azért, mert ez a Waxweiler-Solvay-féle intézet mintegy nemzetközi centrum gyanánt csakis a legmagasabb igények kielégítésére törekszik, Belgiumban egy mérsékeltebb igényű más törekvés is érvényesülhetett, melyet a következőkben ismertetünk.¹⁾

¹⁾ Belgiumban 6 egyetem (*Bruxelles, Gand, Louvain, Mons, Liège, Montefiore*) nevel mérnököket, *Anvers*-ben világhírű kereskedelmi és consularis főiskola van, különböző alsóbb és felső fokozatú ipari és kereskedelmi szakiskolákban való gazdagságban pedig vele talán csak Szászország versenyezhet.

A mons-i iskola.

Dutrieux mérnök indítványára 1899. évi márczius hó 16-án Mons város és Hainaut tartomány iparosai oly ipari-kereskedelmi főiskola létesítését határozták el, mely a belga ipar expansivitását szolgálja, tehát nemcsak a belföldi vállalatok számára adjon használható erőket, hanem olyanokat is, kik a belga ipar termékeinek főképp a távolabbi külföldi, a tengerentúli államokban tudjanak piacot szerezni. Raoul Warocqué közsémbányamilliomos, (a II. Lajos magyar király özvegyéről, Mária királynéről elnevezett) Mariemont bőkezű philantropja, egyik kastélyát teljesen e célra engedte át, melyben az előadásokat 1900. év októberében 52 hallgatóval megkezdették. Ennek az eminenter gyakorlatias iskolának a hasznát rövidesen annyira felismerték, hogy helyszüke miatt a jelentkezőknek csak kis része volt felvehető s a hallgatók tolongása miatt az intézetet szinte évről-évre kellett kibővíteni. Ezért már 1903-ban új hatalmas palota építését kezdték meg; az állam fizeti a beruházási költségek felét és a fenntartási költségek $\frac{1}{3}$ -ad részét, Hainaut tartomány ad évi 10.000 frankot, Mons városa ugyancsak évi 10.000 frankot, a környékbeli érdekelt gyárosok pedig magukat egyelőre 5 éven át évi 200–1.000 frank hozzájárulásra kötelezték, a miből évente szintén ca. 50.000 frank gyűlt össze. A költségvetésben előálló mindenkori hiányt az alapító maecenás Warocqué fedezi.

Az *Institut Commercial des Industriels du Hainaut*¹⁾ főcélja iparilag képzett kereskedelmi ügynökök nevelése, kik a belga ipart a bel- és külföldön eredményesen képviselhesék. A Jottrand igazgatása alatt álló iskola a belga ipari expansivitas céljait szolgáló oly szakembereket kíván nevelni, kik egyformán jó iparosok és kereskedők, kik Belgium iparvállalatainál is haszonnal működhetnek, de különösen alkalmasak legyenek arra, hogy a belga ipar termékeit a világ minden részén terjesszék. E végből a francia, angol és német nyelven kívül a spanyol, orosz és chinai nyelvek közül még két nyelv tanulása kötelező, mert a belga ipar újabban főleg Oroszországban, Chinában és Délamerika spanyol nyelvű államaiban igyekszik piacot hódítani. A jó kereskedelmi képviselő a szokásos kereskedelmi ismereteken, ipari- és közlekedési földrajzon, vasuti- és vámtarifaügyön, pénz- és bankügyön stb. kívül

¹⁾ Ez az intézet nem tévesztendő össze a szintén Hainaut tartománybeli iparosok által alapított *Université du Travail* nevű általános ipari alsófokú szakiskolával, mely *Charleroi*-ban a technologiai iparmúzeum igazgatójának *Omer Buyse*-nek alkotása. A speciális és esti ipari és kereskedelmi szaktanfolyamok mintájára, a legkülönbözőbb iparágak számára, gyakorlati műhelyi oktatás alapján 6–10–20 óra alatt kíván némi tájékozottsággal bíró szakmunkásokat kiképezni, tehát hasonlít a lánglelkű néger kulturapostol, *Washington Booker alabamai Tuskegee school*-jához.

technikailag is kellő képzettséggel bírjon. Arra nincs szüksége, hogy gépeket tudjon szerkeszteni, hogy azoknak elméletét értse, ámde ismernie kell a gépek főalkotórészeit, az ipari üzem technológiáját, a fontosabb ipari anyagok tulajdonságait, a fa-, vas-, acél-, bronz- stb. feldolgozásának és megmunkálásának módjait, az anyagok hibáit és minőségi megvizsgálását stb. annyira, hogy árúinak minőségét megítélni és ellenőrizni tudja. A 4 évfolyamú iskolába 4 középiskola elvégzése után 14—16 éves korban lépnek, tehát felsőkereskedelmi vagy ipariskola jellegű. A nevelés négy irányban történik: nyelvek, kereskedelmi és technikai ismeretek, végül testgyakorlás és jellemképzés, a minnek beosztása a következő részletes tantervből szemlélhető.

Előkészítő év. Francia (beszéd, fogalmazás, előadás, vita, különös tekintettel a kereskedelem igényeire) (heti 3 óra).

Angol (Berlitz módszere szerint) (3).

Német » » » (3).

Történelem (gazdasági alapon, különösen a XIX. század) (1).

Mathematika (algebra és geometria) (3).

Fizika (állandó laboratóriumi kísérletekkel az összes természeti tümenyekben jelentkező fizikai törvényszerűségek megfigyelése és mérése) (3).

Chemia (a gyakorlati ipari chemia elsajátítása laboratóriumi kísérletezések útján) (3).

Rajz (Szabadkézi rajz, természet utáni vázolás) (2).

Kereskedelmi ismeretek elernei (a kereskedelem eszközei, pénz, váltó, chèque, könyvelés, kereskedelmi számtan) (4).

Földrajz (általános és közgazdasági) (4).

Erkölcstan (a jellem- és igazságérzés fejlesztése) (1).

Gyors- és gépirás (1)

Testgyakorlat (torna, lovaglás, boxolás, vivás, testi önvédelem, football és egyéb angol játékok) heti 3 óra és egy délután football (2).

I. évfolyam. Francia 3, angol 3, német 3 óra hetenként.

Geologia és ásványtan (ipari alapon) (1).

Technologia és anyagvizsgálat (tüzelő- és építőanyagok, fémek stb. minőségi vizsgálata, laboratóriumi gyakorlatok, gyárlátogatás) (3).

Mechanika (a legfontosabb törvények megismerése az angol *Perry* módszere alapján) (1).

Közgazdasági földrajz (Európa) (2).

Magánjog elemei (1).

Nemzetgazdaságtan (1).

Kereskedelmi ismeretek (üzleti irodai gyakorlatok, könyvelés, kalkuláció, levelezés különböző iparágakban, kőszén, vas, gép, üveg, cement, textilipari vállalatoknál) (6).

Kereskedelmi számtan (1).

Rajz (szabadkézzel, természet utáni vázolás) (2).

Erkölcstan (1).

Gyors- és gépirás (1).

Testgyakorlás (2).

Műhelygyakorlatok (kézügyesség fejlesztése, a vas és fa anyagsajátóságainak megismerése, a megmunkálási eszközök és szerszámgépek kezelésének elsajátítása) (2).

II. évfolyam. Kereskedelmi beszéd és levelezés, németül és angolul heti 3–3 óra, francziául heti 2 óra.

Orosz és chinai nyelv heti 2–2 óra.

Spanyol nyelv (3).

Közgazdaságtan (1).

Kereskedelmi jog (1).

Vámügy (határvámkezelés, vámtarifák, kereskedelmi szerződések) (1).

Közgazdasági földrajz (Északamerika, Oroszország) (2).

Ipari iroda (iparvállalatok szervezete és üzeme, kereskedelmi irodája, nyersanyag és árúvásárlás, eladás, gyártás) (6).

Technológia (chemiai rész, tehát a kenőanyagok, olajok, éterek, italok stb. vizsgálata; gyárlátogatások) (2).

Mechanikai technológia (az anyagok ipari feldolgozásának technológiája, általános géptan) (2).

Rajz (2).

Egészségtan (általános és coloniális) (1)

Erkölcstan (1).

Gyors- és gépirás (1).

Testgyakorlás (2).

Műhelygyakorlatok (építőanyagok, kő, cement stb. sajátóságainak és megmunkálásának gyakorlatilag való megismerése, fűrészelés, fémek hegesztése és komplikáltabb megmunkálása) (2).

III. évfolyam. Angol és német heti 3–3 óra (a nemzetközi kereskedelem üzemének és eszközeinek ismertetésével), spanyol, orosz és chinai nyelv heti 2–2 óra. Francia kereskedelmi levelezés heti 1 óra.

Pénz- és bankügy (4).

Közlekedésügy (posta, táviró, köz- és vasutak, folyam- és tengerhajózás, kikötők berendezése) (2).

Közgazdasági földrajz (különösen China, Kongo és a délamerikai államok) (2).

Gazdaságtörténelem (a kereskedelem és ipar története az ipari forradalom óta) (1).

Technológia (textilipari anyagok és termékek, papiros, bőr, csont, viz stb. vizsgálata; gyárlátogatás) (1).

Mechanikai technológia, általános géptan (2).

Közgazdaságtan (sociológia, munkásügy) (1).

Kereskedelmi jog (2).

Közigazgatási jog és alkotmánytan (1).

Ipari és tengerészeti jog (1).

Erkölcstan (1).

Gyors- és gépirás (1).

Testgyakorlat, hetenként 1 délután, vagyis heti 2 óra.

Műhelygyakorlat, hetenként 1 délután, vagyis heti 2 óra.

A tanulók elfoglaltsága tehát a négy éven át heti 36, vagyis naponta 6 óra, délelőtt 8 óra 20 perctől 12 óra 20 percig, délután 2 óra 10 perctől 4 óra 10 percig. Az iskola nagy gondot fordít arra, hogy végzett hallgatóit alkalmazáshoz juttassa, a mi nem is kerül valami nagy fáradságába, mert a belga gyárosok előjegyzései az iskola által képezhető létszámot messze felülmúlja. Rendkívül érdekes a „kereskedelmi mérnök“ címmel felruházott végzett hallgatóknak elhelyeződése, kik tényleg a glóbus minden államában (különösen Belgium, Oroszország, Magyarország, Balkán államok, China, Délamerika) dicsőséggel és üzleti eredményességgel szolgálják a belga ipar érdekeit.

Megjegyzésre érdemes, hogy Waxweiler intézete nagyon helyteleníti a monsi iskolának azt az eljárását, hogy felsőipariskola jellege dacára az ingénieur-commercial címet usurpálja. A két iskola színvonalát egymással összehasonlítva ez az antagonismus Waxweiler szempontjából kétségtelenül nagyon megokolt, mert noha bármennyire elismerjük a monsi kezdeményezésnek kitűnő gyakorlati értékét, a brüsszelihez viszonyítva mégis csak középiskola jellegű, mely a közgazdasági élet alsóbb régióiban működő szakemberek nevelésére van hivatva.

(Befejezése következik.)

Méhely Kálmán.

A német kereskedelmi főiskolák.

A Handelshochschule szükségessége felismerésének eszméjét szeretik régi időkre visszavezetni. Böhmert¹⁾ szerint az első e némű törekvés Georg Büsch hamburgi tanár (1725—1800), Apt²⁾ szerint pedig Jacob Marperger szász merkantilista érdeme. Ez az utóbbi már 1723-ban kiadott egy *Trifolium mercantile aureum* című munkát, a melyben igen szemléltető módon fejt ki egy kereskedelmi főiskola ideáját. Ezzel és hasonlókkal szemben határozottan megállapítható, hogy az eféle eszmei törekvéseknek édes kevés összefüggésük van azzal az egészen fiatal mozgalommal, a mely a német Handelshochschule-t az elmúlt évtizedben létrehozta.

Egy pillantást kell csak a Németbirodalom gazdasági fejlődésére vetni, hogy a kereskedelmi szakoktatás eme fejleményét tisztán lássuk. Mig Németországnak a XIX. század elején alig volt valamire való külkereskedelme, azalatt a század végén már $8\frac{1}{2}$ — $9\frac{1}{2}$ milliárd márkával vett részt a nemzetközi áruforgalomban. Két-három emberöltő előtt még majdnem agrárország volt; majd következik az ismeretes industrialisálódás. „Ein Grossbürgertum ist entstanden — úgy mond Schmoller³⁾ — das als neue Aristokratie an Reichtum weit, aber vielfach schon an Macht, Ehre und Einfluss die alte Grundaristokratie überflügelte hat.“ A nagykereskedővel szemben a legújabb idők fejleményei mind nagyobb követeléseket támasztottak. A modern vállalkozási formák, melyek óriási tőkés részvénytársaságokban jutnak kifejezésre, a vezetők kvalitásait illetőleg a régi állapotokhoz képest fokozott mérvű igényeket mutatnak.

A modern idők vezető állásba kívánczó kereskedője számára nem volt meg a legmagasabbrendű kiképzés lehetősége Németországban. A német egyetemek tudományos intézetek, céljuk nem fedi a kereske-

¹⁾ Böhmert, V.: *Handelshochschulen*. Denkschrift zur Errichtung handelswissenschaftlicher Abteilungen an den technischen Hochschulen und Universitäten. Dresden, 1897.

²⁾ Apt, M.: *Errichtung einer Handelshochschule in Berlin*. Berlin, 1900.

³⁾ *Über Deutschland als Industriestaat*. Verhandlungen des VIII. Evangel. Sozial. Congresses. Göttingen, 1897. 64. old.

delmi praxis kivánalmait, a műszaki főiskolák tisztán az iparéi, nem a kereskedelméi. Hiányzott a kereskedelmi kiképzés legmagasabb foka, koronája.

Eme hiány észlelése a múlt század 80-as és 90-es éveiben mind gyakoribbá válik. Az illetékes körök minden alkalmat megragadnak constatálására és a szakirodalomban is egyre gyakrabban feszegetik a kérdést.¹⁾

Eleinte csak azt a kérdést látjuk mind gyakrabban fellobbanni, vajjon valóban szükség van-e e fajta legfelsőbb kereskedelmi szakképzésre? Az alsó- és középfokú kereskedelmi szakoktatás szükségességének felismerése már régebben átment a köztudatba.^{2) 3)}

A Handelshochschulek létesítése ellen a legkülönbözőbb aggályok merültek fel. Sokan azt hangoztatták, hogy a kereskedelmi magasabb szakképzésnek egyáltalán nincsen létjogosultsága egy magasabb általános műveltség mellett. Ezeknek érvelésével itt bővebben nem foglalkozunk. Ezzel a fölfogással szemben mások elismerték ugyan annak a szükségét, hogy a helyzet magaslatán álló kereskedőnek meglegyen az úgynevezett általános műveltsége; azonban az a magas positio, a melyet a kereskedelem az új Németországban elért, szükségszerűséggel parancsolja, hogy az „általános műveltséghez“ megfelelő magasfokú szakmabeli kiképzés is járuljon, a mint, hogy eme körülmény elismerése a műszaki főiskolákon az ipar tekintetében, a mezőgazdasági főiskolákban pedig az agronomiát illetőleg kifejezésre jutott. Mindinkább előtérbe lép az a felfogás, hogy hiba a szakszerű és az általános kiképzés között való ellentét kiélesítése, mert alapjában véve a helyes szakképzés megalapozására az úgynevezett általános művelést jelentő principumok kellenek és csupán csak pedagógiai járatosság kérdése az általános műveltség kivánalmainak a szakképzés keretein belül eleget tenni.

Egy másik ellenvetést az úgynevezett gyakorlati férfiak részéről, a mely ellenvetéshez legnagyobb szívóssággal a hamburgi kereskedelmi kamara ragaszkodik, abban áll, hogy a kereskedő számára a praxis a legfontosabb és hogy az elmélet a kereskedő természetes fejlődését csak zavarja. Ezt az álláspontot a hamburgi kamara több ízben nagy appara-

¹⁾ Igy pl. Wirminghaus : *Die nationalökonomische Wissenschaft und die Kaufmannschaft*. Jena, 1898. Beigel : *Der Kampf um die Handelshochschule*. Strassburg, 1898. stb.

²⁾ Sokat tettek ez irányban a kereskedelmi érdekképviseleti testületek. L. *Übersicht ü. d. Wirksamkeit der deutschen Handelskammern auf dem Gebiete des kaufmännischen Fortbildungsschulwesens etc.* Leipzig Teubner-Veröffentl. d. deutschen Verbandes f. d. kaufm. Unterrichtswesen. Bd. 20. De azért tévedés volna azt hinni, hogy Németország e tekintetben is vezet. Maguk a németek constatálják, hogy nincs elegendő alsó és középfokú kereskedelmi iskolájuk és hogy e téren ötödik helyen állnak.

³⁾ Apt, M. : *Zur Handelshochschulbewegung in Deutschland*. Berlin : Heymann, 1907.

tussal kifejtette.¹⁾ Vessünk egy pillantást a hamburgi kamara állásfoglalására, tekintélye és súlya megérdemlik. A hamburgiak szerint jó középiskolai képzés általánosítandó, a mely után, ha a fiatalember katonai kötelezettségének eleget tett, külföldre kell mennie, hogy ott megismerje a honiaktól eltérő viszonyokat. Ettől fosztjuk meg, ha a szükséges időt e helyett a középiskolán túl, főiskolán tölti. „A Handelshochschule szószólói, úgymond a hamburgi kamara, azt a hibát követik el, hogy figyelmen kívül hagyják a munkamegosztás elvét és a kereskedővilág eddig elért sikereit. Ezzel nem akarja azt mondani, hogy mert eddig jó eredményeket ért el a német kereskedő, azért idáig való kiképzési módja is a legjobb volt, mégis azok a sikerek, a melyeket a német kereskedő úgy otthon, mint külföldön fel tud mutatni, úgy a consum kielégítése terén, mint pedig az iparokhoz való viszonyában, egyfelől nagyrészen a tudományosan képzett erőkkel való együttműködésnek, másrészt a kereskedelmi praxisban iskolázott erőknek tudandók be. Ez az elv jól bevált. Minél bonyolultabbá és nehezebben áttekinthetővé válik az a terület, a melyet úgy a tudománynak, mint a kereskedőnek fel kell ölelnie, annál parancsolóbban nyilatkozik meg a munkamegosztás elve, ha ugyan nem akarjuk az új nemzedéket féltudásban felnevelni.“

Ma már a hamburgi kamara Németországban ezzel a felfogásával meglehetősen elszigetelten áll. Abból, hogy a Németországban keletkezett Handelshochschulek, vagy kizárólag, vagy nagy részben, a kereskedelmi érdekképviselői testületek segítségével jöttek létre, nyilvánvaló, hogy a hamburgi kamara álláspontját nem osztják.

Azokra, a kik a helyesen értelmezett elmélet és gyakorlat között minden áron különbséget akarnak construálni, keményen ráczáfol Apt, a berlini főiskola érdemdús harczosa, kimutatván éppen a kereskedelemre, hogy benne a gyakorlat nem lehet egyéb, mint helyesen alkalmazott elmélet és a theoria nem más, mint helyesen abstrahált gyakorlat.²⁾ A kettő elválaszthatatlanul összetartozik.

Apt és vele sokan elismerik a külföldi utazás hasznát, de viszont helyesnek tartják, ha az ifjú, mielőtt külföldre megy, a főiskolán edzze történelmi és földrajzi látóerejét. Tudják, hogy a gyakorlati munka megszakitása nem okvetlenül kívánatos, de eltekintve attól, hogy a főiskolák módot nyújtanak az állásban levő kereskedőknek is arra, hogy a reggeli és esti órákban tanulhassanak, a kereskedőnek módjában áll az állásváltozások alkalmával is rövidebb időre a tanulás kedvéért a praktikus foglalkozásból kiállani. Hogy pedig jobb, hogy azok, a kik eddig ke-

¹⁾ *Handelshochschulnachrichten*. 1907. évf. 25. és k. old.

²⁾ Lásd a fent idézett: *Errichtung* 11. old.

reskedő létükre egyetemre jártak (számuk igen tekintélyes volt Németországban), a jövőben egy Handelshochschule-re fognak beiratkozni, arról nem lehet vitatkozni. A mi pedig a sokat dicsért gyakorlati kereskedelmi kiképzést illeti, nyugodtan kérdezhetni Apt-tal¹⁾, hogy hol létezik olyan gyakornok, a ki nagy üzemben főnökét valaha csak látná is, és melyik cégjegyzőnek érdeke magát az inasoktatásnak szentelni? Hisz éppen a tanoncokképzés hiánya a főoka annak, hogy az iskolai szakképzés mindjobban fejlődik.

A kereskedelmi főiskolák alapításával szemben egyetemi körök is súlyos aggodalmakat támasztottak. Sokan azt hangoztatták, hogy a Handelshochschule-nek, mint főiskolai berendezésnek, egyáltalán nincs létjogosultsága, mert a kereskedelem tudományos kutatás számára meg nem közelíthető, vagyis magyarul: nem tudomány, hanem lényegében inkább készség, továbbá, mert ettől eltekintve egyáltalán nem helyes még a főiskolába való tudományt sem különálló intézetekben tanítani, hanem előnybe helyezendő, hogy az egyetem, mint egységes intézmény, mindent magába foglaljon.

Ezzel a felfogással szemben, a melynek különösen Bernheim és Schanz²⁾ adtak kifejezést, hangsúlyozandó, hogy már keresztültörték oly foglalkozási ágak, mint ipar és mezőgazdaság, a midőn polytechnikumok és mezőgazdasági főiskolák útján rég külön berendezkedtek. Ép ezeknek virágzása mutatja a fenti felfogás szűkkeblűségét, a melyet a tények sokszor megczáfoltak.

Persze addig, a mig Handelshochschulek nem voltak (de még ma is sokan), azok a kereskedők, a kik akademikus tanulmányokkal akartak foglalkozni, egyetemekre mentek. De az egyetem a maga felépítésében nem alkalmas a kereskedőnek szükséges ismeretek közvetítésére. Az egész apparatus tudományos és csak ritkán kerül az előadó abba a helyzetbe, hogy a tudományos 'pályára készülő különböző kategóriájú növendékek közül különös figyelemmel legyen a kereskedő pályára készülőkre, a kiknek célja eminenter gyakorlatias. A jogtudomány s a közgazdaság terén sok olyan van, a mi a kereskedőt későbbi pályáján semmiképp sem érdekli, ellenben a közgazdák, jogászokat nagyon is. Vagy megfordítva, nem sokat mondanak jogásznak és kameratelegrafistának olyasfélék, a mik viszont a kereskedőt érdeklik.

A felsorolt aggodalmakkal szemben az ilyen és hasonló érvek mindjobban előre nyomultak a német közvéleményben. A demokratikus fejlődés során a kereskedő világ mindinkább előtérbe jut a politika terén

¹⁾ *Handelshochschulbewegung* 9. old.

²⁾ *Die gefährdete Stellung unserer deutschen Universitäten. Die neue Universität und die neue Mittelschule.*

is. Mind több szerep jut a kereskedő világnak a jogszolgáltatás és közgazgatás terén. Új fontos hatáskör nyílik számára a kamarákban és más kereskedelmi érdekképviselésekben, behatol a törvényhozó testületekbe. Mindjobban keresztültör annak belátása, hogy minél többet tudnak a kereskedővilág exponensei, annál hathatósabban képviselhetik a kereskedelem és ipar érdekeit.

A levegőben volt úgyszólván a legmagasabb kereskedelmi kiképzés kérdésének tető alá juttatása. Nagy érdeme van a megérlelés körül a Deutscher Verband für das kaufmännische Unterrichtswesen-nek. A Handelshochschul-Kommission, a mely 1897. évi október hó 8-án Eisenachban, majd november hó 27-én Hannoverben ülésezett, az életre való eszmék egész tárházát produkálta.¹⁾

Napirendjén az a főkérdés állott: 1. Hogy minő szervezeti szabályok volnának alkalmasak az önálló Handelshochschule számára, a műegyetemek mellé tagozandó fakultások részére és végül a magasabb kereskedelmi iskolákba oltott eféle intézmények számára? Foglalkozott továbbá 2. a felvételi feltételekkel. 3. Azzal a kérdéssel, hogy mi, minő terjedelemben és mely módszerrel taníttassék? 4. Mennyi legyen a tanidő? 5. Mely gyűjtemények és berendezések lesznek összekötendők a Handelshochschule-val. 6. Vizsgálati módozatokkal. 7. A szervezési költségek magasságával és azoknak forrásával. 8. Mely városok volnának legalkalmasabbak Hh. felállítására? 9. Minő látogatottságra lehet számítani és minő eszközökkel lehet a virágzást elősegíteni? A konferencián az érdekelt városok képviselői, kamarák, szakemberek vettek részt. A szóbeli discussión kívül egyes szakférfiak részletes tantervet is dolgoztak ki.

A főiskolai törekvések első kézzelfogható eredményei a lipcsei Handelshochschule létesítése, a mely 1898 április 25-én nyílt meg. Következtek utána az aacheni (1898 október 1-én)²⁾, a kölni (1901 május 1-én), a frankfurti Akademie für Sozial- und Handelswissenschaften (1901 október 21.), a berlini Handelshochschule (1906 október 27.), a müncheni (1910 okt. 4.), a mannheimi. Itt nem tárgyaljuk külön, hanem a teljesség végett megemlítjük a Hamburgisches Kolonialinstitutot (1908), mely speciális gyarmatügyi műveltséget közvetít, 4 féléves és diplomát ad. A cötheni Polytechnikumnak van egy külön kereskedelmi mérnöki osztálya (Handelsingenieurwesen), a melyet itt ugyancsak figyelmen kívül hagyunk.

¹⁾ *Veröffentlichungen des Verbandes. Handelshochschulen T-III.*

²⁾ Az aacheni főiskoláról, mint a mely néhány évi fennállás után megszűnt, a részleteknél nem térünk ki. Neve tulajdonképen Zweijähriger Kursus für Handelswissenschaften angelehnt an die Technische Hochschule volt és tekintélyes apparátussal indult meg.

Zolger szerint ¹⁾ a német kereskedelmi főiskolák alapítására hatással voltak bizonyos amerikai rokonintézmények, továbbá a párisi École libre, az antwerpeni Institut és a London School of economics. Ezzel szemben biztonsággal csak annyi állapítható meg, hogy a német illetékes köröket a külföldi intézeteknek csak létezése ösztönözte a Handelshochschule-k megteremtésére (bár, mint látjuk, ehhez bizonyos vagyoni előfeltételekre is szükség volt), a miként való szervezésre a külföldi példák nem voltak elhatározó befolyással. ²⁾

Ezen intézmények megteremtését az államhatalom nem nehezítette meg, de ama nagy anyagi áldozatokhoz, a melyeket igényeltek, az állam csak elenyészően csekély mértékben járult hozzá. Csak a lipcsei főiskola részesül állami segélyben, a többiek éppen állami felügyelet alatt állanak.

Az egyes Handelshochschule-k *pénzügyeit* magánosok, kereskedelmi érdekképviseltek és városi hatóságok alapozták meg.

Lipcseben a kereskedelmi kamara vállalta a jótállást a fenntartás költségeiért és kezében tartja a gazdasági vezetését. A szász királyi belügyministerium és a város tanácsa segélyezést helyeztek kilátásba. ³⁾

A kölni főiskola a város alapítása. Gustav von Mevissen 1879-ben alapítványt tett egy kereskedelmi főiskola czéljaira, a melynek összege az alapítás évében az elhunyt alapító családja által egy millió márkára egészített ki. Ehez az alapítványhoz még néhány kisebb járult. A mennyiben az alapítványi kamatok és a bevételek a kiadásokat nem fedezték, a város tanácsa viseli az anyagi felelősséget. ⁴⁾

A frankfurti Akademie für Sozial- und Handelswissenschaften életre hívója az Institut für Gemeinwohl (tulajdonképen W. Merton donatiója) volt. Ennek segítségével Frankfurt városa, kereskedelmi kamarája, továbbá a Polytechnische Gesellschaft zu Frankfurt vállalták a végleges megalapozást több más kisebb donáció és alapítvány segítségével. ⁵⁾

A berlini Handelshochschule-t a Korporation der Kaufmannschaft in Berlin létesítette és tartja fenn. Létesítése óta néhány alapítványa is van, a melyeknek a kamatait stipendiumokra és betegsegélyezésekre fordítják. ⁶⁾

¹⁾ *Das kommerzielle Bildungswesen im Deutschen Reiche*. Wien 1905. 183. old.

²⁾ Lásd idevonatkozólag : Arndt, *Bedeutung der Handelshochschule für den Kaufmann*. Berlin 1095. 5. old.

³⁾ Raydt H.: *Die Handelshochschule zu Leipzig*. Leipzig 1898. Ordnung für die Hh. 30. old.

⁴⁾ Eckert Ch.: *Die städtische Handelshochschule in Cöln*. Cöln : 1911.

⁵⁾ *Die Akademie für Sozial- und Handelswissenschaften zu Frankfurt a. M.* 4. Aufl. Jena 1902.

⁶⁾ *Bericht*. Berlin 1912.

A mannheimi főiskola legteljesebb autonomiáját az egy millió mar-
kás Heinrich Lanz-emlékalapítványnak köszöni. ¹⁾

A müncheni Handelshochschule fenntartói a Münchener Handels-
verein, a város maga és a müncheni kereskedelmi kamara. ²⁾

Az újonnan keletkezett főiskolák mindegyikének megvan a maga
részletes *programmja*, a melyben kifejti *törekvéseit*. Valamennyinek közös
célja: 1. felnőtteknek, a kik magukat a kereskedelmi életpályának szen-
telik, alapos (vertiefte) általános és kereskedelmi képzést biztosítani;
2. kereskedelmi iskolái tanítójelölteknek (angehende Handelsschullehrer)
alkalmat nyújtani a szükséges elméleti és gyakorlati szakképzés elnye-
résére. Ezekon kívül az egyes főiskoláknak vannak egyéb specialis
céljai is. Így:

a lipcsei pl. külön hangsúlyozza a bankszakma és könyvkereske-
delem művelését és kiemeli, hogy a gyakorlatilag működő kereskedők-
nek és rokonszakmabelieknek lehetőséget nyújt a továbbképzésre;

a kölni fiatalabb közigazgatási és consuli tisztviselőknek, kereske-
delmi kamarai titkároknak stb. akar alkalmat adni kereskedelmi szak-
ismeretek megszerzésére;

a frankfurti magasabb állami és községi közigazgatási tisztviselők-
nek, bírának, ügyvédeknek és más tudományos élethivatásuaknak kíván
alkalmat nyújtani kimélyített közgazdasági és socialpolitikai tanulmányok
folytatására, ezzel elősegíteni óhajtja a közgazdasági tevékenység jelentő-
ségébe való bepillantást, egyszersmind kereskedelmi, valamint ipari vállá-
latok üzemét illető általános ismereteket óhajt közvetíteni;

a mannheimi az előbbieken kívül a külföldieket a német nyelv-
ben kívánja tovább képezni és őket a német gazdasági élettel meg-
ismertetni.

Amaz út és mód tekintetében, a hogy az egyes főiskolák céljait
elérni óhajtják, az egyes Handelshochschule-k között elég nagy eltérést
tapasztalunk. Legkönnyebben úgy lehetett a kereskedelmi főiskolákat
megalkotni, hogy meglevő főiskolai intézményekre oltották rá őket, így
Lipcseben az egyetemre, Aachenben a műegyetemre.

Lipcseben úgy áll a dolog, hogy a kereskedelemtudományi tárgya-
kat külön épületben az ottani Handelslehranstalt erői tanítják, míg egye-
bekben a tanulók résztvesznek az egyetemi előadásokban. Sok kiváló
szaktekintély ³⁾ hibáztatja ezt az állapotot, azt mondván, hogy az egye-
temi előadásokon a Handelshochschüler-ekre nem fordítanak, nem for-
díthatnak kellő gondot. Azt is aggályosnak tartják, hogy a kereskedelem-

¹⁾ *Verwaltungsbericht des Stadtrats Mannheim 1910.*

²⁾ *Bericht München : 1912.*

³⁾ pl. Apt i. m. 13. old.

tudományi előadásokat a Handelslehranstalt tanárai mellékfoglalkozásként tanítják, főleg azért, mert ezeknek a tanároknak nem marad idejük arra, hogy magukat tudományosan kívánatos mértékben tovább képezzék és hogy tudományos kutatásokat végezhesenek.

Ezt a létező főiskolákkal való összekapcsolást tehát csak a gyorsabb és olcsóbb megalapítással lehet némiképpen menteni. Kétségkívül megvannak a maga árnyékoldalai. Az összekapcsolás ellenzői kiemelik amaz elvi szempontot, hogy a kereskedővilág érdeke, hogy szaktanítók képeztesse ki, a kiknek életcélja legyen a kereskedelem gazdasági, jogi és kereskedelemtudományi alapjait tanulmányozni és megteremteni a kereskedelem és ipar tudományos basisát. Ezt más beállításban működő egyetemi professoroktól nem lehet elvárni, mert tudományos és oktató tevékenységük egyéb célokat tart szem előtt.¹⁾

Ugyancsak hibáztatják a frankfurti Akademie fentjelzett rendszerét is, a mely a kereskedőt a közigazgatási tisztviselővel fogja egy kalap alá, noha ezeknek nagyon is szétágazók a céljaik, és különböző kell, hogy legyen az az alap, a melyre szaktudásukat felépítik.

Apt találóan mutat rá arra, hogy nem pusztán véletlen, hogy azok az intézetek, a melyek kezdettől fogva arra tartottak, hogy önálló, csakis kereskedők céljait szolgáló főiskolákként alapítsanak meg, kétségkívül legjobban megfelelnek a németországi igényeknek, a mit a látogatók számának emelkedése szépen bizonyít.

Az előadó az eféle egyirányú iskolában tudatával van eleve, hogy csak kereskedőkkel van dolga. Egész gondolkodásmódja erre van beirányítva, anyaggyűjtését, előadása módját az az egy cél dominálja, hogy kereskedőket képezzen ki. Ez a körülmény tanítói tevékenységének idővel egészen meghatározott irányt ad, a mely önkéntelen kell, hogy az egyetemeken szokásostól eltérjen, mert azok a területek, a melyek a tanuló kereskedőt érdeklik, mennyiségileg és minőségileg mások, mint az egyéb diákéi. A Handelshochschule-k legkiválóbb szakemberei meg-egyeznek aziránt, hogy a mennyiben azok a kereskedőnek nemcsak mint kereskedőnek, hanem mint polgárnak is hasznosak akarnak lenni, vagy a mint Apt mondja ²⁾, a Handelshochschule-ről: »wenn sie seine standesgeschichtliche Entwicklung fördern soll,« akkor a Handelshochschule-nek olyan helynek kell lennie, a hol a tudomány férfiai tudományos és tanítói tevékenységüket a kereskedővilágnak teljesen és a maga egészében rendelkezésére bocsáthatják. Ez pedig csak akkor lehet-

¹⁾ Apt szerint a Königsbergben létesítendő Handelshochschulen alkalmazandó egyetemi tanárok köteleztetni fognak, hogy a Hh. tanulóinak külön előadásokat tartsanak, tehát nem úgy, mint Lipcsében.

²⁾ *Handelshochschulbewegung* 15. old.

séges, ha a Handelshochschule mint önálló főiskola létesül önálló, csak a maga céljainak szolgáló tanítótestülettel. (Ennek a kivánalomnak ideálisan úgyszólván csak a berlini és némiképp a kölni iskola felel meg.)

Az egyes német Handelshochschulek igazgatása és vezetése a keletkezés különbözőségének megfelelően, elütő. Majdnem mindegyiknek van rendes kormányzó testülete, a melyben a fenntartás terheit viselő tényezők kellőképpen képviselve vannak.

Lipcsében van az úgynevezett Handelshochschulsenat, a mely a királyi államkormány és a város egy-egy, a kereskedelmi kamara három, a Handelslehranstalt két képviselőjéből, az egyetem három tanárából és a tanulmányi igazgatóból áll. A vezetés ezen Studiendirektor kezében van, a ki kétévénként választatik.

Kölnben a kormányzást a Kuratorium végzi. Tagjai a főpolgármester, az államkormány és a főalapító Mevissen özvegyének egy-egy képviselője, az igazgató, a városi képviselőtestület és a Hochschul-kollegium 3—3, a kereskedelmi kamara 2 tagja. Az igazgató állandó alkalmazású.

Frankfurtban van az akademiának egy nagy tanácsa, a mely igazgatóválasztmányt delegál, az érdekelt testületek mindkettőben képviselve vannak. A tantestület a maga kebeléből jelöli a rectort 2—2 évre.

A mint már fentebb említettük, a berlini Handelshochschule igazgatása az Ältesten kezében van. Tanácsadó szerve ezen corporatióknak az iskola nagy tanácsa, a mely áll a testület elnökéből, az államkormány két, az egyetem, a műegyetem (Charlottenburg) egy-egy, az Ältesten-collegium hat, ugyanennek pénzügyi bizottságából kiküldött két tagból, a tantestület által kiküldött három rendes tanárból, a berlini várostanács, a berlini városi képviselőtestület, a kereskedelmi kamara egy-egy kiküldöttjéből, továbbá a főiskola igazgatójából, kinevezett syndikusából és 5 más kiváló személyiségből, a kiket az Ältesten hívnak meg az erre érdemes érdeklődők közül. Közvetlen vezető a 3 évre választott igazgató.

A mannheimi főiskola curatoriuma áll a főpolgármesterből, mint elnökből (törvényes helyettese az alelnök), a közoktatásügyi és belügy-minister közösen kiküldött egy, az alapító család egy tagjából, a heidelbergi egyetem egy, a kereskedelmi kamara, a városi képviselőtestület és tanács két-két, a kereskedelmi alkalmazottak egyesülete, a főiskolai magántanárok testülete 1—1 tagjából. A rektort a tanári kar választja 3 évi időtartamra.

A müncheni Handelshochschule curatoriuma a kereskedelmi kamara és a Handelsverein, a községtanács 4—4 képviselője, az egyetem és műegyetem 1—1 képviselője, az igazgató és a tantestület 2 tagja.

Mindezekből látnivaló, hogy az administratio és a tulajdonképeni igazgatás el vannak egymástól választva. Legélesebben ketté van választva a két feladatkör Berlinben. Azt is tapasztaljuk ezen utóbbi összeállítás figyelembevételénél, hogy az iskolák vezetése tekintetében két rendszer van; az igazgató vagy állandó vagy változó. Az állandó igazgatóság rendszere csak egy helyen van meg; a többi főiskola a változó rectoratust fogadta el, de e mellett az irányzat a hosszabb időtartamú rectoratus felé hajlik.

A tanítók a legtöbb esetben főfoglalkozásuakra (hauptamtliche), mellékfoglalkozásuakra (nebenamtliche) és magántanárokra (Privatdocenten) oszthatók; némely helyen esetről-esetre meghívott szakemberek is tanítanak. Külön szerepelnek még a nyelvmesterek és a különböző készségek tanítói.

A lipcei főiskolán, mint már említettük, a tanítás részben az egyetemen, részben a kereskedelmi főiskolán történik, e szerint is oszlanak meg a tanerők.¹⁾

A frankfurti akadémia különbséget tesz: *a)* Mitglieder des Dozentencollegiums (19), *b)* Dozenten mit dauerndem Lehrauftrag (21), *c)* Privatdozenten (12), *d)* Assistenten (9), *e)* Dozenten im Nebenamt und Dozenten auswärtiger Hochschulen (10) között; vannak végül *f)* Lehrer der Künste und Fertigkeiten.

Berlin megkülönböztet: Dozenten im Hauptamte (10), Dozenten im Nebenamte (36), meghívott szakerőket (5), nyelvtanítókat (11) és gyorsírástanítót, assistenseket.

Mannheimben vannak: Hauptamtliche Dozenten (7), Nebenamtliche Dozenten (13), egyes előadásokra meghívottak (8), lektorok és assistensek (5).

Münchenben: Dozenten im Hauptamt (6), Dozenten im Nebenamt (9), megbizottak (15).

A főtörekvés mindenütt odairányul, hogy a tanítók közül minél többen mennél nagyobb mértékben az intézethez legyenek kötve. A fő tárgyaknál ez már majdnem mindenütt teljesen keresztül van vive, t. i. ott, a hol az iskola nem támaszkodik más intézetre (pl. Leipzig).

A mi a felvételi feltételeket illeti, a megszűnt aacheni iskola volt az egyedüli, a mely feltétlenül megkövetelte, hogy a rendes hallgatók gyanánt beiratkozók kilenczesztendő német magasabb iskolát abszolváltak legyen. Ezzel szemben a többi (azaz ma valamennyi) iskolába felvehetők: *a)* az, a ki magasabb (kilenczosztályos) német intézetet (megfelelnek a mi főgymnasiumunknak és főreáliskoláinknak) abszolvált vagy olyan

¹⁾ Wintersemester 1912/3. *Vorlesungsverzeichniss der Universitäten etc.* München, 41. Ausgabe.

más iskolát, a melynek egy felsőbb osztálya oly minősítést nyújt, mint az előbbieknak maturitása. Cöln, Frankfurt és Leipzig kiemelik mint megfelelő minősítést ezeken kívül a magasabb kereskedelmi iskolákat, Cöln és Frankfurt a bajor királyi ipariskolákat, Frankfurt a chemnitzi szász kir. ipari akadémiát. A tanárjelöltek előképzettségével egyebütt foglalkozunk.

b) Kereskedők (Cöln és Frankfurtban iparosok és biztosítási tisztviselők), Frankfurtban ezenkívül más foglalkozást üző személyek („sonstige berufstätige“ is), a kik megszerezték az egyéves önkéntesi katonai jogosultságot. Mindenütt azonban megkivánják kereskedőktől a kereskedelmi tanidő befejezését. Frankfurtban ezenkívül legalább kétéves gyakorlati tevékenységet, Lipcsében a „megkivántató szellemi érettséget“, Münchenben a tizennyolczadik év betöltését.

Megállapítható a máig tett tapasztalatokból, hogy a legjobb elem az, a melynek megvan az u. n. Einjährigenzeugniss-je és van két-három évi kereskedelmi gyakorlata, Ebből a kategóriából kerül ki egyébként a Handelshochschule-k növendékeinek zöme. Különben a Handelshochschuleknek kétféle látogatóik vannak: olyanok, a kik kizárólag a Handelshochschulstudiumnak élnek (tulajdonképeni diákok), továbbá olyanok, a kik megfelelnek ugyan a rendes tanulókkal szemben támasztott követeléseknek, de practikus életpályájuk gyakorlása folytán nincsenek abban a helyzetben, hogy napközben hallgathassanak előadásokat. Ezek csak reggel és estéknként hospitálhatnak. Vannak végül olyanok is, a kik bizonyos különleges előképzettséget igazolva csak egyes előadásokat látogatnak (Hörer).

A mi a nőhallgatókat illeti, Berlin Handelshochschule-ja kezdettől fogva bebocsátott kereskedelmi iskolai tanítónőket és oly seminaristikus előképzettségű nőket, a kik a második Lehramtsprüfung-ot letették. Újabban Köln is felvesz nőket.¹⁾ A felvétel iránt esetről-esetre az immatrikuláló bizottság dönt, a felvétel feltétele a férfiaktól megkövetelt előképzettséggel egyenértékű.

A tanulási idő az összes Handelshochschuleknél négy félévre van számítva. Némely helyen hallani oly törekvésekről, a melyek ezt a tanidőt meg akarják hosszabbítani. A meghosszabbítás hivei concret példánkon azt hangoztatják, hogy két év túlkevés arra, hogy a főtárgyakba és a számos részleges collegiumba kellőképen be lehesen hatolni. A tanidő meghosszabbításának ellenzői azzal érvelnek, hogy a kereskedelmi főiskolák sajátságos mivoltánál fogva arról egyáltalán nem lehet szó, hogy olyanformán, valamint a jogász vagy medikus tanulmányait „befejezi“, a kereskedőnek is eféle képesítő, absolutoriumféle adassék.

¹⁾ 1907 febr. 7-diki ministeri rendelet alapján.

A kereskedő rendszeren a praxisból jő és mindig az vélelmezendő, hogy a gyakorlatba tér vissza. Nála csak arról lehet szó, hogy az iskola mindennemű szükséges tudást adjon neki, szellemét képessé tegye arra, hogy önállóan tudja magát tovább képezni. Ha valaki két évre kiszakítja magát a gyakorlati életből, — ez teljesen elég, — úgy vélik és ez az idő oly maximum, a melyet még kinyújtani, semmiesetre sem lehet.

Kivételt tesz ez alól a négy féléves curriculum alól a német iskolák tanulmányrendje a kereskedelmi iskolai tanárjelöltek tekintetében, a kiknek előirt öt féléves curriculumát az a többlet teszi megokolttá, a melyre a pedagógiai szaktárgyak elsajátítása végett szükségük van. Érdekes a berlini HH. ama megállapítása, hogy bár módjukban áll a tanulóknak az előirt négy féléven túl is frequentálni az intézetet, mégis csak igen kevesen akadnak, mert a legtöbben sietnek vissza a gyakorlati életbe. 295 absolvens közül (1906—1912), a kik diplomát nyertek, 218 négy félévet hallgatott, 33 ötöt, 21 hatot, beleszámítva a más főiskolán töltött időt is.

A német Handelshochschule-k tanterve nagyjában és egészében egyöntetű a főtárgyak tekintetében, bár az egyes szakok kezelése körül különböző felfogások léteznek. Az összes Handelshochschule-kon tanítanak közgazdaságtant, jogtudományt, kereskedelmi tudományokat, kereskedelem-történetet és kereskedelmi földrajzt, árúismeretet, fizikát, chemiát, nyelveket.¹⁾ Hogy aztán melyik csoport kerül a két tanterv középpontjába, az a tantestület compositiójától függ. Kezdetről fogva sok vitára adott okot az a kérdés, hogy a jogtudományé vagy a közgazdaságtané legyen-e az elsőség az egész tantervben. Arra már 1905-ben²⁾ rámutattak, hogy nem igen van szükség kereskedelmi főiskolák alapítására, ha csak új közgazdasági vagy jogi fakultásokat akartak volna teremteni és helyesen fejtették ki, hogy a legfontosabb a kereskedelmi tudományoknak előtérbe helyezése.

A mi ezt az úgynevezett Handelswissenschaftot illeti, mielőtt még főiskolák keletkeztek volna, a régi kereskedelmi szakiskolák is oktatás tárgyává tették. Céljuk azonban majdnem kizárólag bizonyos gyakorlati tapasztalati szabályoknak és készségeknek közvetítése volt. A német

¹⁾ Az egyes intézetek jelentéseitől és tanrendeitől eltekintve, összefoglaló adatokat találunk úgy a „Minerva“-ban, mint pedig a *Vorlesungs-Verzeichnisse* cz. gyűjteményben, a mely utóbbi a *Hochschul-Nachrichten* kiadványa. München: Akademischer Verlag. Egészen jelentéktelenek: Grünberg: *Kritische Darstellung der bestehenden Handelshochschulen in den Hauptkulturländern Europas*. Leipzig 1910. Igen rövid: Blum: *Das deutsche Handelsschulwesen*. Leipzig 1911.

²⁾ *Kongress des Verbandes für kaufmännisches Unterrichtswesen*. Wiesbaden. Veröffentlichungen des Verbandes. 35. 244. old.

Handelshochschule szakemberei¹⁾ hamar belátták, hogy a főiskola céljai ezen a határon túl kell, hogy menjenek, felfedve az ezen készségek alapját tevő elveket és a tapasztalati tényeket bizonyos visszatérő okok következményeiképpen fejtve ki. E cél elérését megnehezítette az a körülmény, hogy a kereskedelem tudománya még nagyon kezdetleges állapotban van. Helyesen fejtette ki Schär,¹⁾ hogy a mennyiben a kereskedelmi főiskolának önnálló szervezete van (ellentétben a más főiskolára támaszkodó, tehát nem önálló iskolával), akkor ne legyen a jog vagy a gazdasági vagy társadalmi tudományok főiskolája, hanem se több, se kevesebb, mint a kereskedelem főiskolája, a melynek célja a kereskedők legmagasabb elméleti és gyakorlati kiképzése. Ebből adódik szerinte a tanterv alapjellege, a melynek középpontjába kétségkívül a kereskedelemnek kell jutnia. Feltéve, úgymond Schär egy másik helyen, hogy a kereskedelem tisztán magángazdasági körbe tartoznék, ez egyáltalán nem zárna ki a theoretikus kiépítés lehetőségét, sőt szükségességét. A kisiparosnak, épp úgy, mint a mezőgazdának, szüksége van jó szakképzettségre, pedig mindkettő magángazdasági foglalkozást üz. A legtöbb mérnök és vegyész, a kitől ugyancsak magas szakképzettséget követelnek meg, magángazdasági vállalatban tevékenykedik. Mindezeneken a területeken az alsó és felsőfokú oktatás a legnagyobb sikerrel működött. A mezőgazdaság, a mechanikai műhelyek, a vegyészeti laboratóriumok üzeme épen a tudomány, a főiskolák segítségével emeltetett az elért legmagasabb fokig. A tudomány juttatja a legjobb üzemi módszereket az ifjú nemzedékekre ; vizsgál, bírál, rendszerez, kiépít és javít. Ugyanennek a folyamatnak kell a kereskedelmi üzemben is lejátszódnia. Ha ez a foglalkozás a régiektől átvett szokás szerint tapasztalat útján szerzett, közölhetetlen titokban rejtegetett java marad a kereskedelmi üzlet főnökének, akkor minden megszerző halálával újból elpusztul. Ez pedig nagy veszteség az utódokra, az illető örökösökre és a közönségre egyaránt.

A kereskedői életben is segítségül kell jönnie az elméletnek és a tudománynak, a mint az a mezőgazdaságban s egyebütt történt. Itt is az leendő feladata a tudománynak, még pedig itt a kereskedelmi tudománynak és hordozójának, a kereskedelmi főiskolának, hogy a kereskedelmi gyakorlat ismereteit, tapasztalatait, lehetőségeit legterjedelmesebben gyűjtse ; meg kell ismernie a nagy kereskedelmi üzemek szervezetét, azoknak az évek hosszú során át kiképződött számadási módját, vonatkozásait szállítókhöz és vevőkhöz, azokat a módokat, a melye-

¹⁾ Hellauer cikke a *Deutsche Wirtschaftszeitung* 1906. évf. és Schmalenbach: *Gliederung der Handelstechnik an der Handelshochschule Köln — Handelschullehrer, Zeitung* 1906. — Dörr cikke: *Handelshochschulnachrichten* 1907.

²⁾ *Deutsche Wirtschaftszeitung* 1906.

ken a kereskedelem vevőkörét szerzi, megtartja, szaporítja az árúk forrásait és minőségeit és száz egyebet, többek közt az úgynevezett kereskedelmi titkokat is. Minél szélesebb körűek az így gyűjtött tapasztalatok, annál sikeresebben foghat a tudomány a maga munkájához. Rendezhet, csoportosíthat, rendszerbe foglalhat, bírálhat, a gyűjtött anyagot tudományos elvek szerint feldolgozhatja, kiegészítheti, kiépítheti, ügyelve a gyakorlatban beállott változásokra, haladásra, minden újat összegyűjthet, kritikailag megvilágíthat, rendszerbe foglalhat, a fontos jelenségek okait felfedheti, felkutathatja a közgazdasági és socialis összefüggéseket, ki-mutathatja a gyakorlat hiányait és hibáit és ki is javíthatja, az egész-ből tökéletes épületet emelhet; egyszóval tudománynya válhatik és ezzel módjában áll az ifjú kereskedőt helyesen oktatni és pedig nemcsak elméletileg, hanem legmegbízhatóbban vezetheti-be a gyakorlatba is. Így válnak majd idővel hivatottakká a kereskedelmi tudományok és meleg-ágyaik, a kereskedelmi főiskolák, uralkodni a kereskedelem nagy és fon-tos területén, azt tovább építeni és a kereskedelmet a legnagyobb fokú teljesítés-képességre vinni. Az e téren szerzett tudásbeli kincsek nem fognak mindig újból elpusztulni, lesz megbízható irodalom, látni fogjuk a kereskedelem igazi fejlődési képét.

Schär megkísérelte a kereskedelmi főiskola fődisciplináit a keres-ke-delem tudománya körül csoportosítani és ennek szolgálatára bocsá-tani. A tuloldalón adjuk vissza nagyjában és egészében rendszerét, a mely természetesen még sok javításra, elmélyítésre és ágonként való továbbfejlesztésre fog szorulni. (L. 250. old.)

A berlini Handelshochschule volt az első, a mely czéltudatosan áttért a kereskedelm tudományának a tanítás középpontjába való helye-zésére. Ez a kérdés, mint fönt érintettük, javarészen személyi kérdés. Mentül több és hivatottabb művelője lesz a szorosán vett kereskedelmi tudományoknak, annál inkább keresztül fog törni annak a belátása, hogy ezeket kell legintensivebben művelni a Handelshochschulekon. Szorosán összefügg ez a kérdés azzal is, hogy a kereskedelem tudománya éppen a kereskedelmi főiskolákon exakte műveltessék, hogy idővel több egyéb, kezdetben el nem ismert és csak idővel befogadott tudomány módjára egyenjogosulást nyerjen. Túl messze vezetne, ha e helyen még oly vázlatosan is, végig kísérnők azt a harcot, mely ama kérdés körül fejlődött, hogy az úgynevezett kereskedelmi tudomány egyáltalán tuda-mány-e, vagy lehet-e valaha azzá. Erre itt nincs alkalom kitérni, hisz e rövid dolgozat célja csak a fennálló állapotok vázlatos ismertetése. A berlini iskola a kereskedelmi tudományokat következőleg osztja fel: *a)* a kereskedelmi és egyes kereskedelmi ágak üzemtana (általános-speciális), *b)* könyvvezetés, *c)* kereskedelmi arithmetika.

A kereskedelemtudományi disciplinák analitikus fejlődése. (Specifikus szakképzésre szolgáló csoportok).		
Három főcsoport (A–B–C)	Nyolcz alcsoport (I–VIII)	
Kereskedelmi üzemen	A) 1. Általános üzemen (elméleti rész)	A kereskedelem a közgazdaságtan rendszerében. 1. A kereskedelem mint kereseti gazdaság. 2. A fizetési forgalom. 3. A világg kereskedelem technikája. 4.
	II. Gyakorlati üzemen	Az árukereskedelem üzemtana. 5. A banküzlet üzemtana. 6. Az ipari üzletek kereskedelmi üzemtana. 7. A kereskedelmi segédiparok üzemtana. 8.
	III. Rendszeres elszámolás tudománya (könyvelés)	Bevetés a könyvelésbe és a mérlegtanba. 9. A könyvvezetés rendszere, elmélete és gyakorlata. 10. Mérlegismeret: a mérlegek felállítása, olvasása, vizsgálata és statisztika. 11. A könyvvezetés speciális területei (árúkereskedelem, bankok, hajózás, vasút, ipar, társulati formák stb. könyvellenőrzés és revisió). 12.
B) Számolás	IV. Alkalmazott számolás	Bevetés a kereskedelmi arithmetikába. 13. Kamat, discont és folyószámlaszámítás. 14. Speciális területek <ul style="list-style-type: none"> érmeszámítás. 15. válto- és érték számítás. 16. calculatio. 17.
	Politikai számtan	Kamatoskamat- és járadékszámítás. 18. Kölcsön- és amortisatioszámítás. 19. Biztosítási mathematika. 20.
C) A kereskedelmi tudományok határterületei	V. Pénz, bank, tőzsde, hitel	Bankügy, banktechnika. 21. Értékpapirkereskedelem (Tőzsde). 22. Váltókereskedelem, váltópracticum. 23. Nemzetközi bankismeret. 24. Fejlődési irányzatok a bankügyben. 25. Kereskedelmi és ipari hitel. 26.
	VI. Kor- és vitás kérdések a kereskedelmi tudományok egész területéről	Németország és más orsz. keresk.-ből, iparából és forgalmából vett egyes fejezetek. 27. Kereskedelem és ipar szövetekezeti szervezése. 28. A kereskedelem és ipar nagytőkés szervezése. 29. Kartellek. syndicátusok, trösztök. 30.
	VII. Történet, földrajz, természettudomány	Kereskedelem- és gazdaságtan. 31. Kereskedelmi és gazdasági földrajz. 32. Physikai és chemiai árupracticum. 33. Technologia, áruismeret. 34.
	VIII. Kereskedelmi tudományok és pedagógia	Kereskedelmi szakoktatásismeret. 35. Kereskedelmi szakmák módszertana. 36. Kereskedelmi iskolai tanítók practicum. 37.

A kölni iskola Privatwirtschaftslehre gyűjtő fogalma alatt foglalja össze a kereskedelmi tudományokat és 1. általános kereskedelmi technikára, 2. az árúkereskedelmi üzletek és a gyári üzemek és 3. a bankok kereskedelmi technikájára osztja fel.

A frankfurti program Handelswissenschafttról szól (zárójelben Privatwirtschaftslehre), a melyen belül egyes disciplinák minden egyéb belső összefüggés nélkül soroltatnak fel (pl. árúkereskedelem, tőzsdeügyletek, könyvviteli elmélet, árúcalculatio, stb. stb.)

A müncheni is első helyen tesz említést Kaufmännische und industrielle Privatwirtschaftslehre-ről (Handelswissenschaften); szemben a Volkswirtschaftslehrevel és Rechtslehrevel.

A mannheimi főiskolában ismét szervesebb tagozódásban látjuk a kereskedelmi tudományok csoportját, még pedig legelső helyen, praeponderálni. Itt a Handelswissenschaften (Privatwirtschaftslehre des Handels) következő taglalásban találhatók: 1. Vorkurs. 2. Allgemeine, grundlegende Vorlesungen. 3. Spezialvorlesungen. Ez a harmadik csoport feloszlik: *a)* az árúkereskedelmi, *b)* gyári, *c)* forgalmi, *d)* banküzemi előadásokra. Ide foglalják még: *e)* a biztosítóügyet is.

A közgazdasági előadások sorában rendszeren két főcsoport dominál: az elméleti vagy általános nemzetgazdaságtan, valamint a gyakorlati vagy különös nemzetgazdaságtan.

Igy Berlinben közgazdaságtan és rokonszakok közt szerepel: Statistika, pénzügytan, socialpolitika, gyarmatügy, biztosítástudomány, szövetkezeti ügy, vasuti forgalom tana. Frankfurtban közgazdaságtannal néprajz és földrajz szerepel egy tető alatt. Ellenben külön csoportban szerepelnek biztosítás, statistika, socialis egészségügy. Lipcsében a közgazdasági collegiumok az egyetemen folynak az államtudományok csoportjában.

Példás rendszerű a mannheimi Handelshochschule tanterve e téren is.

A közgazdaságtani tárgyaknál élénken tapasztalható ama törekvés, hogy ezt a tudománycomplexumot teljesen a kereskedővilág szükségleteinek megfelelően kell irányítani, csoportosítani. Legkevésbé tud ennek megfelelni a leipzig-i iskola a maga egyetemtől való függésében, a hol csak úgy enyhíthető a helyzet, hogy egyes előadók, rendszeren magántanárok, specialis collegiumokat hirdetnek az egyetemen a Handelshochschulerek számára.

A *jogi ismeretek* tekintetében ma már meglehetősen általános az a felfogás, hogy nem iskolázott jogászok nevelése a fontos, hanem hogy bevezetőt kell adni a jogászai gondolkodás módszerébe és azokat a jogterületeket kimerítően művelni, a melyeket a kereskedői hivatás gyakorlati céljai igényelnek. Mindenütt hangsúlyozva találjuk, hogy a fiatal

kereskedőket nem arra kell képesíteni, hogy jogi ügyeiket maguk tudják vezetni; a lényeg az elmének bizonyos jogász-i iskolázottsága a végből, hogy a modern kereskedő jobban tudjon élni a szakértő jogász adta tanácscsal, mint eddigelé.

Mint az egyetemeken, úgy itt is magánjogra és közjogra oszlik a jogi oktatás, mint főcsoportokra. A magánjog oktatása terén két áramlat tapasztalható a német Handelshochschulekon. Az egyik különösen a kereskedelmi jogra fekteti a súlyt, mint kereskedők számára a legfontosabbra (Standesrecht). A másik a polgári törvénykönyvre helyez súlyt és a kereskedelmi jogot csak annyiban engedi előtérbe lépni, a mennyiben anyaga a polgári törvénykönyvben nem tárgyalatik.

Apt¹⁾ és Eltzbacher²⁾ szerint a kereskedelmi jog, bár igen számos pontjában felvétellett a német polgári törvénykönyvbe, oly sok eleven és kiképzésre alkalmas tényezőt rejt magában, hogy nem helyeselhető, ha a kereskedelmi jogot a polgári törvénykönyv javára elhanyagolják. Minél inkább előtérbe lép ez az irányzat az egyetemeken, annál sürgősebb feladatukká válik a kereskedelmi főiskoláknak legnagyobb stílusban folytatni a specialis kereskedelmi jog előadását, különös súlyt fektetve az összehasonlító kereskedelmi jogtudományra.

A közjog oktatása tekintetében az összes szakemberek hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy a kereskedő helyzete a közéletben emeltesse. A kereskedőnek a politikai és érdekképviseleti életben való részvétele megkívánja, hogy a Handelshochschulek a közjog és közigazgatási jog megfelelő fejezeteit ápolják. Az összes iskolák kellőképpen felismerték a nemzetközi, consuli és gyarmati jog szükségességét egy oly nemzet kereskedői számára, a mely a világkereskedelemben oly activ részt vesz, mint a német.

Tanítanak ezeken kívül az összes főiskolákon áruismeretet is. Általános az a törekvés, hogy minden intézetnek legyenek speciális gyűjteményei, a melyeknek segítségével az oktatás mind tökéletesebbé tehető.

Az egyes főiskolák az áruismeretet vagy a chemiával és technológiával való szorosabb kapcsolatban tanítják (pl. Berlinben (Binz) vagy pedig olyan hármass osztásban, mint (Rein) Kölnben: a növényi, ásványi és állati anyagok áruisméje. (Az áruisme biológiai alapjai, mint bevezető.)

Egészen más szempontok vétetnek figyelembe Münchenben, a hol a főtömegárúkkal és a legfontosabb élelmi és élvezeti cikkekkel foglalkoznak, mint külön csoportokkal.

Frankfurtban „Alkalmazott vegytan és bakteriológia iparban, kereskedelemben — chemiai — technikai áruisme“ tanittatik.

¹⁾ Apt i. m. 22. old.

²⁾ Eltzbacher a *Bericht über das 6. Studienjahr der Handelshochschule Berlin*-ben. 28. old.

A földrajzoktatásnál leginkább arra helyeznek súlyt, hogy a természeti jelenségek a gazdasági életre való vonatkozásukban szemléltessenek, vagyis a szoros értelemben vett gazdasági földrajz a fontos.

Egyes gazdasági területek konkrét tárgyalása a lényeges, tekintettel a Handelshochschule-k praktikus céljaira. A legbehatóbb tárgyalás alá vétetnek a Németbirodalom szállítói és vásárló területei (Délamerika, Keletázsia stb.) a földrajz technikájára, mérések, helymeghatározások, is súlyt fektetnek. Az egyes főiskolák aztán ismét a csoportosításban térnek el egymástól. Berlin a gazdasági földrajzot és gazdaságtörténetet egy főfejezetbe foglal és általános földrajzot nyújt bevezetésképpen. Majd általános és speciális gazdasági földrajzot tanítanak, valamint a világgforgalom földrajzát. Ezek mellett számos mellékcollegium szerepel.

Kölnben a gazdaságföldrajzi kérdéseket az áruismével tárgyalják karöltve, ezenkívül kereskedelmi és közlekedési földrajzot — néprajzzal. Általában érvényesül a német kereskedelmi főiskolákra, Kraus felfogása a gazdaságföldrajzról,¹⁾ a mely szerint lehet bár a földrajz a közgazdaságtannal szemben melléktudomány, mégis előkelő helyet kell, hogy elfoglaljon a kereskedelmi tudományok között, mert a kereskedőnek a termelő és fogyasztó területek ismeretét közvetíti és felkelti a szociális fejlődési lehetőségek iránt való érzéket. Ezzel, mindenekelőtt azonban a természetnek mint gazdasági tényezőnek rendszeres tárgyalásával a nemzetgazdaságtani tanulmányok főalapját, valamint a nyersanyagokra vonatkozó részében az áruismeret kiegészítő doctrináját teszi. Arra is hasznos ez a disciplina, hogy a nemzetgazdaságtanból és gazdaságtörténetből nyert szempontokat a földrajz sajátos szempontjai révén összekapcsolni segítse.

A kereskedelem-történettől és gazdaságtörténettől sokan huzódoznak és szeretik oktatásukat tudományos luxusnak, felesleges valaminek tekinteni. Úgy érvelnek, hogy a kereskedőnek, a ki mestersége természeténél fogva kénytelen minduntalan hirtelen elhatározásra jutni, nincs ideje történelmi kutatásokból levont tapasztalatokat csoportosítani, sőt káros volna szerintük, ha a kereskedő készségét és hirtelen elhatározásképeségét történelmi tanulmányok homályosítanák el. Ezzel szemben a történelmi oktatás hívei azt vallják, hogy nem az egész világkereskedelem mindenkori külterjes történelmének tanulásáról van szó, hanem a mai gyakorlati életről szorosán összefüggő történelemről, a mely a gazdasági helyzet, a pénzpiacz, a conjunctura, a válságok megítélésére kitűnő útmutatással szolgál a jelent és a jövőt illetőleg. Tényleg az összes főiskolák tanítanak gazdaságtörténelmet. Egyesek általánosat, mások csak kereskedelem-történetet, külön collégiumokban vagy pedig burkoltan rokon collégiumokban.

¹⁾ *Handelshochschulnachrichten* 1907.

A természettudományok tanítása különböző mérvű az egyes Handelshochschulekon. Az egyik véglét lehetőséget nyújt a tanulónak a legmesszebb menő műszaki képzésre, a másik csak encyclopaedikusan tanítja a műszakiakat. Fontos feladat vár a kereskedelmi főiskolákra a technika és a közgazdaság egymáshoz való viszonyának és kölcsönhatásainak kutatása terén.

Helyes középutat tart be a kölni iskola, a mely hangsúlyozza,¹⁾ hogy a Handelshochschule természettudományi és műszaki előadásainak az a céljuk, hogy a kereskedő-iparos hallgatókat megismertessék a mai technika alapelemeivel és legfontosabb alkalmazásaival. Nem számos részletismeret közléséről van itt szó, a melyek a mérnökre mint technikai műveket teremtőjére nézve fontosak, ellenben a kereskedőre nézve nem. A kereskedőt csak mint laikust kell megtanítani arra, hogy a műszaki munka alaptörvényeinek és alapfelfogásainak értékét appreciálni tudja.

Az összes Handelshochschulek tantervében fontos szerepet játszik a nyelvek oktatása. Ezeket természetesen mindenhol a gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából tanítják. Általános elfogadásra talált azonban az az elv, a melyet Eckert hangsúlyozott leginkább,²⁾ hogy t. i. nem elég ha a tanulók az idegen nyelveket oly mértékben sajátítják el gyakorlatilag, hogy szükség esetén meg tudják magukat rosszul értetni, hanem meg kell követelni a művelt kereskedőtől, hogy logikailag pontosan és félreértés kizárásával megtudják állapítani egy közgazdasági cikk vagy piaci vagy tőzsdei jelentés értelmét. Az angol és francia nyelv majdnem mindegyik iskolában előtérben áll. Súlyt fektetnek egyes iskolák a balkáni, mások a keleti és távol keleti, gyarmati nyelvekre.

Az általános műveltség fejlesztését célozzák a nagyszámú philozófiai, irodalomtörténeti, aesthetikai, művészeti előadások, a melyekre mindegyik iskola méltán nagy súlyt fektet. Ezek a kimutatások szerint, daczára a tanulók nagy elfoglaltságának, szép látogatottságnak örvendenek.

Majdnem mindegyik kereskedelmi főiskola tart nyilvános általános érdekű előadásokat is, a melyeknek célja a közönség széles rétegeinek érdeklődését felkelteni és szellemi fokát emelni.³⁾

Meg kell emlékeznünk a Hochschulekon folyó oktatás egynémely segédeszközéről, így mindenekelőtt az intézetekről, seminariumokról és gyakorlatokról, a melyek különböző mértékben fejlődtek ki az egyes iskolákban és azért nem is lehet róluk általánosságban szólni. Kezdve

¹⁾ Eckert: *Bericht* 116. old.

²⁾ i. m.

³⁾ Említésre legméltóbbak a berlini iskolákban tartani szokott gewerbliche Einzelvorträge, a melyek nyomtatásban is megjelentek (Berlin Reimer) és fölötte tanulságosak.

az elméleti közgazdaságtantól egészen a nyelvoktatásig, az összes elméleti és gyakorlati tantárgyaknak vannak seminariumi gyakorlatai.

A seminariumi dolgozási, oktatási és kutatási módját egyes iskolák részletesen ismertetik, így a berlinieket a már említett Binz-féle, a cöl-nieket a mindenkép kitünő Eckert-féle jelentés. Valamennyi szerfölött tanulságos.

Nyilvánvaló belőlük, hogy néhány év alatt is mily szép eredménnyel járt, pl. a kereskedelmi élet exakt tudományos kutatása.

Végül jelezzük, a mit talán legelső helyen kellett volna, hogy egyes iskolák minden semester elején úgynevezett tájékoztató bevezető előadásokat tartanak, a melyekben megismertetik a hallgatóságot a főiskola céljával és általános útmutatást adnak arra, mit, miként lehet és kell tanulni. Berlinben például „Einführung in das akademische Studium“ czímen szokott a mindenkori rektor egy-egy órás előadást tartani. Meg kell itt jegyezni, hogy régi jó német szokás szerint az összes tanítók tartoznak előre hirdetett pontos időben úgynevezett Sprechstundet tartani, amelyen minden tanulónak teljesen rendelkezésére állanak.

A német kereskedelmi főiskolák a tanszabadság elve alapján állanak. Ebből folyólag a vizsgálatok nem kötelezők, hanem csak facultativok, úgynevezett Diplomprüfungen, semminemű jogositványt a kereskedőnek nem adnak és csak azt igazolják, hogy a beiratkozott tanuló mennyire tudott megbirkózni az iskola anyagával. A Diplomprüfungen kívül említendők a Handelslehrerprüfungen. Midkettőnek fő tárgyai: a szorosan vett kereskedelmi tudományokon kívül a közgazdaságtan a magánjog és közjog alapelemei, különös tekintettel a kereskedelmet különösen érdeklő jogterületekre és idegen nyelvek. A Diplomprüfungon joga van a vizsgázónak egy további szakot szabadon választani (földrajz, biztosításügy, szövetkezeti ügy, vegyi vagy mechanikai technologia), míg a tanárvizsgán a kereskedelem-földrajz kötelező tárgy. A tanári vizsgálaton dissertatio és próbaelőadás is megkívántatik. Egyes tárgyakból meghatározott időn belül pótvizsgák tehetők; az eredmények a bizonyítványban négy fokozatban állapíttatnak meg. A vizsgálati rend az egyes szövetséges államok kormányának jóváhagyásától függ, ugyanez áll a vizsgáló-bizottságok összetételéről, díjakról stb.

A kereskedelmi iskolai tanárképzés a Handelshochschule-k kebelében tulajdonképen egészen külön, részletes tárgyalást érdemelt volna. E helyen csak rövidesen érinthetjük. A legtöbb főiskola külön cursusokat tart a tanárjelölteknek, úgyszintén külön kereskedelmi iskolai tanárképző seminariumiakat és gyakorlatokat.

A kereskedelmi iskolai tanárok és tanárnők pedagógiai-didactikai képzésére kezdettől fogva nagy súlyt fektetett a kölni iskola. Különösen

az utolsó években szaporított a specialis tanárképző előadások száma, t. i. azóta, a mióta a kereskedelmi iskolai tanári pálya jelentősége nő. Általános pedagógiai előadások mellett a tanítási technika speciális területei is figyelembe vétetnek a kereskedelmi iskolákra való különös tekintettel.

A berlini iskola két tanárképző seminariumot tart fenn. Az elsőben oly tanulókkal folytatnak gyakorlatokat, a kik a kereskedelmi tudományok alapjait ismerik. A tagok a kereskedelmi szakoktatás egyes válogatott kérdéseivel foglalkoznak. A második seminarium tagjait először tervszerűleg előkészített iskolalátogatások révén ismertetik meg a különböző kereskedelmi iskolák berendezésével és tanítási rendjével, majd az egyes tagoknak módjukban áll tanítási gyakorlatokon részt venni. A leczkék tervei előre megbeszéltetnek és bírálat alá vétetnek.

A kereskedelmi tanárképzés ügye Bajorországban a legújabb időben reform alatt állott, miért is a müncheni iskola szünetelt e téren. Az új rend lényegesen eltér a többi szövetséges államétól. Csak olyan tanárjelöltek bocsáttatnak szakvizsgára, a kiknek kilenczosztályos középiskolai érettségijük van, továbbá egyévi gyakorlatuk és három évig hallgattak egyetemen, műegyetemen vagy kereskedelmi főiskolán. Két félévet okvetlen kereskedelmi főiskolán kell tölteniök.

Berlin 5 semester főiskolát kíván meg (kettőt a Handelshochschulen), ezenkívül vagy le kellett hogy tegye a jelölt a második Lehrerprüfungot vagy megfelelő kereskedelmi praxissal kell birnia, vagy kilenczosztályos középiskolai végzettségének kell lenni és egyévi kereskedelmi praxissal birni, vagy önkéntességi joggal birni és 4 évi kereskedelmi gyakorlattal. Gyakorlatnak számít a Handelshochschule-n töltött idő is.

Köln ötsemesteres studiumot kíván, nem-tanítóknál legalább két-éves kereskedelmi tanidőt és hároméves kereskedelmi gyakorlatot. Abiturienektől egyévi praxis igazolását kívánja meg.

Az egyes főiskolák specialitásaként kiemelendők a következők:

Lipcsének külön tanfolyama van könyvrevizorok számára¹⁾ (Kurs zur Ausbildung von Bücherrevisoren). Targyai: Mérlegtan és alapítás-revisio. A revisio technikája. Csődjog. Gyakorlatok.

A frankfurti iskola több más ottani intézettel karöltve, időközönként továbbképző tanfolyamot nyújt magasabb közigazgatási tisztviselőknék. A maga kebelében súlyt fektet különösen azokra, a kik a Diplomprüfung für Versicherungssachverständige elérésére törekednek. Külön figyelmet fordít azonkívül vámtisztviselőkre és iparfelügyelőkre.

A német Handelshochschule-k tizenöt éve állanak fenn, de azért ma még nem lehet itélkezni a felett, hogy a hozzájuk fűzött várakozásoknak megfelelték-e vagy nem. Hogy nem tehettek velük túlságosan rossz

¹⁾ 1907 június 14-iki belügyministeri rendelet engedélyezte.

tapasztalatokat, azt abból lehet nyugodtan következtetni, hogy csak egy szünt meg (Aachen), de öt virágzik és több újnak létesítéséről komolyan beszélnek (Nürnberg, Königsberg stb.).

Tekintsünk végig a Handelshochschule-kat ért kritikákon és lássuk, mennyire helytállóak? Már 1905-ben, vagyis hat évvel az első iskola megnyitása után, beható bírálatban részesíti Ehrenberg,¹⁾ a Handelshochschule-k kitűnő ismerője, az új iskolák eredményeit. Rámutat arra, hogy az üzleti világ előítélete a kereskedelmi főiskolával szemben nyilvánvaló módon nem csökkent és a Handelshochschule-k látogatóinak legjobb, legértelmesebb és legszorgalmasabb elemeit gyakran elkedvetlenítik a kereskedelmi pálya folytatásától. Ezzel szemben Apt kevesebb pessimizmussal ítéli meg a helyzetet²⁾, azt mondván, hogy ha a kereskedő évszázadokon át abban a hitben élt, hogy csak a gyakorlat teszi a jó kereskedőt, nem lehet követelni, hogy erről a meggyőződéséről oly gyorsan letegyen. Attól sem fél, hogy a kereskedelmi főiskola jó elemei eltántorítottak a kereskedelmi pályától, mert, úgy mond, csak előnyös, ha commercialis szellemmel telítenek más foglalkozási ágakat.

Éckert, a ki alaposan megfigyelte, hogy miként reussálnak a kölni Handelshochschule volt növendékei, a mennyiben 540 volt kölni diákhoz intézett kérdőíveket, nagyon meg van elégedve a végzett főiskolák alkalmaztatási eredményeivel. Szerinte, ha discreditálásról szó lehet, akkor csak azok okozták a Handelshochschule rossz hírét, a kik még a két-évi minimalis időt sem töltötték az iskolán, hanem mint félbenmaradt Handelshochschüler-ek kerültek vissza a praxisba. A. mely kereskedő véletlenül rossz handelshochschüler-t alkalmazott, e szerint ítéli meg az intézményt és oka a róla szárnyrakapott talán rossz hírnek. Kölnből a jó bizonyítvánnyal távozott tanulók kivétel nélkül jó alkalmazást nyertek Eckert szerint.

Az újabb bírálók közül Sweet³⁾ azt a minket e helyen kevésbé érdeklő szempontot hozza fel, hogy a kereskedelmi főiskolák diáksága felvette a német főiskolai hallgatóság nagy hibáját, a Bursch-élettel összefüggő mindennemű külsőség képében, a melyek nagyon is alkalmasak az amúgy is rövidre szabott tanulási idő elpocsékolására. Már is panaszok hallatszanak bizonyos, a kereskedelmi világban eddig ismeretlen szokásokra, nyegleségekre, a melyeket a volt Couleur Student-ek akarnak meghonosítani.

A diákságnak corporatiókba be nem lépő komolyabb része pedig

¹⁾ Az 1905. évi wiesbadeni congressus alkalmával. L. *Veröffentlichungen des Deutschen Verb. f. d. Kaufm. Unterrichtswesen*. Bd. 35. 238. old.

²⁾ I. m. 31 old.

³⁾ *Die bisherige Entwicklung der Handelshochschulen*. Essen. 1909.

azon panaszodik, hogy hátrányban van a szervezettekkel szemben, a kik a maguk Alte Herrenjeivel a legjobb állásokat, sőt minden állást érdemetlenül elkapkodnak. A Handelshochschulek vezetőségei állítólag éber szemmel kísérik a diákéletet eme vonatkozásaiban és máris intézkednek, hogy ezek a corporativ étellel járó mindennemű szokások és berendezkedések el ne fajuljanak; hogy minő sikerrel — nem tudni.

Ujabban egy nagyon tekintélyes hamburgi organumban az olvasható, hogy a Handelshochschule külső sikerei tekintetében jellemző, hogy a gyakorlatban még nem találta meg azt az elismerést, a melyet a szerzett ismeretek gyakorlati értékesítésének biztosítania kellene. Ugy látszik ebből, hogy a kereskedelmi főiskolai studiummal szemben tanúsított conservativ ellenállás a kereskedővilágban még teljesen nem szűnt meg és mintha a gyakorlati kereskedő az ily intézet absolvensében inkább egyetemi allűrökkel fellépő, tudományos iskolázottságú betolakodót, mintsem széleskörű kereskedelmi és gazdasági iskolázottságú munkatársat látna. Valóban úgy tűnik, mintha még a főiskolák székhelyein sem állnának túlságos rokonszenvvel a kereskedelmi főiskolai képzettségű fiatal kereskedők alkalmazásával szemben. Lipszéban az ottani Handelshochschule általános diákválasztmánya közgyűlésén a következők mondattak ki határozatilag: „Die Generalversammlung spricht ihr Bedauern darüber aus, dass die Handelshochschule während ihres 8 jährigen Bestehens nicht die geringste erforderliche Fühlung mit der Leipziger Kaufmanschaft erlangen könnte. Ha, így szólt az indítványtevő, a lipcsei kereskedelmi kamara támogatja is pénzbelileg a Handelshochschulet, a kereskedelem és a szász nagyipar részéről még sem volt kereslet főiskolai előképzettségű kereskedők iránt. Csak ebből lehet az érdeklődés mérvére következtetni.“

Sőt némelyek azt állítják, hogy még az olyanoknak is, a kik már gyakorlatban állottak, nehezebb állást kapniok a Handelshochschule absolválása után, mintha azelőtt óhajtottak volna állást változtatni.

A főiskolákat vagy legalább is vezetőségük egy részét gondolkodóba ejtette a gyakorlati világ ilyenén magatartása. Jastrow, mint a berlini főiskola rektora, egy tekintélyes berlini egyesületben részletesen foglalkozott e kérdéssel és az illető egyesület a következő határozatot hozta: „Die am 16 Februar 1909 auf Einberufung des Verbandes Berliner Spezialgeschäfte zusammengetretene Versammlung von Kaufleuten und Industriellen weist die kaufmännische Welt Berlins darauf hin, durch Anstellung von Absolventen der Handelshochschule die Möglichkeit zur Sammlung von Erfahrungen über die Bewährung des neuen Bildungsganges zu bieten. Gleichzeitig verspricht sie sich von den gesammelten Erfahrungen eine Rückwirkung auf die Unterrichtseinrichtungen der

Handelshochschule und dadurch ein stets steigendes Mass von Zusammenwirkung von Theorie und Praxis.“ Hogy ez a resolutio járt-e már némi sikerrel, ugyancsak nem tudni.

Annyi bizonyos, hogy az iskolák hallgatóságának száma növekvőben van. A berlini hallgatóság (csak immatrikuláltak) 1906/7 óta, a mikor is 213 volt, 1911/2-ig 478-ra szaporodott, Kölnben 1901 óta 68-ról 1910/11-ig 470-re. Lipcsei adatok csak 1907-ig állanak rendelkezésemre; ekkor 618 tanuló volt, szemben az 1898/99-ben immatrikulált 139-czel. Frankfurtban 1901/2-ben volt 36, 1906/7-ben 215. Növekedőben van a külföldi hallgatóság is, a melylyel szemben újabban német részről némi idegesség tapasztalható. Az idegen-invasio ellen a dupla tandíj sem használ. Főiskolai körökben a felvételt szigorítani óhajtják azzal, hogy a német nyelv alapos ismeretét és jobb tudásstandardot kívánják meg az eddiginél, nehogy az előadók kénytelenek legyenek a belföldiek kárára alacsonyabb színvonalra szállni a tanításban. A józan belátás mégis azt diktálja, hogy ne vadítsák el túlságosan az idegeneket, a kik, ha nem is túlbecsülendő mértékben, de mégis csak terjesztőivé lesznek a német szellemnek, német kereskedelemnek. Némely aggályoskodók annyira mennek, hogy intik a főiskolákat, hogy ne vigyék magukkal bemutató kirándulásokra az idegeneket, mert ebből baj származhatik bizonyos ellesések révén. Az ily aggodalom kicsinyessége és tarthatatlansága nyilvánvaló.

* * *

Ezennel végigfutottunk volna azokon, a miket az adott keretekben a Handelshochschule lényegéről elmondani lehetett. Még csak az a kérdés marad hátra, lehet-e a tárgyazott iskolák ismeretéből valamelyes hasznos tanulságot levonni a budapesti műegyetem kebelében létesítendő közgazdasági facultásra?

Az bizonyos, hogy a magyar kereskedelem ma még oly keretek közt mozog, hogy egy afféle apparatusal megindítandó tisztán kereskedelmi főiskola, mint akár a németek legkisebbike, ha nem is teljesen fölösleges, de legalább is korai és nagy luxus volna. A magyar kereskedelmi szakoktatásnak még más reformokra is van szüksége, mielőtt egy teljes Handelshochschule létesítéséről beszélni lehetne.¹⁾ De ez azért korántsem jelenti, hogy az új facultás a commerciális életet teljesen rekeszsze ki a maga munkaköréből. És mi legyen az, a mivel foglalkozzék? Hisz van felsőiskolai tagozata a budapesti kereskedelmi

¹⁾ A magyar kereskedelmi szakoktatás reformjára vonatkozó szépirodalomból csak találomra ragadom ki Székács A. kitünő tanulmányát: *Kereskedelmi iskoláink és a gyakorlati élet*. Budapest, Grill, 1903., továbbá Scheiber Endre brosürját: *A kereskedelmi oktatás reformja 1904*.

akadémiának, van keleti akadémiánk és tanárképzésről is történik gondoskodás létező intézmények körében. Hogy ezek miképen volnának reformálandók, ismét nem tartozik e dolgozat keretébe. Az az egy bizonyos, hogy sokat tanulhatnánk a német főiskoláktól a kereskedelmi tudományok belterjes és exact művelése körül. A mai intézmények megbolygatása nélkül hálás munkát végezhetne az új facultás, ha exact kereskedelemtudományi kutatással bármely szűk körben, de behatóan foglalkoznék. Egy egész külön kereskedelmi főiskola létesítésének felhajthatatlan költségeihez arányítva nem túlságosan drága vállalkozás volna egy kereskedelemtudományi intézet létesítése. Hatásköri összeütközések és administrationalis nehézségek nélkül lehetne a főiskolai és a gyakorlati elemeket egy ilyen közös hasznos munkában egyesíteni és a német főiskolák milliós alapításai talán a magyar kereskedő világot is inspirálnák, hogy szerényebb viszonyainkhoz mért fundációkkal tegyék lehetővé e kereskedelmi tudományoknak oly komoly és hivatott helyen való művelését, mint a minő a műegyetem. Ez a kereskedelemtudományi kutatás magyar viszonyok közt és annak végrehajtási módozatai természetesen ismét egy külön dolgozat tárgyát kellene hogy képezzék.

Mivel az új facultás valószínűleg legalább eleinte nem lesz túlsufolt és különösen esetleg létesítendő kereskedelmi berendezései nem lesznek túltömöttek, kívánatos volna a német iskolákon tanító és tanuló közt létező és nem eléggé értékelhető közvetlenségnek intézményes meghonosítása, ha szükséges, még numerus clausus útján is.

A német iskolák tapasztalatai nyomán legtöbb várható az oly hallgatótól, a mely már a praxisból jön a főiskolára, tudja mit akar és nem félős, hogy puszta időtöltésből lepi el az intézetet. Ezeknek az elemeknek mint legértékesebbeknek kellene elsőséget biztosítani, ha egyebekben nem, legalább is az órarend összeállításában.

A Handelshochschule gyakorlati iránya azt javasolja, hogy új intézményünkben minél gyakorlatiasabban igyekezzünk berendezkedni; különösen kereskedelmi szakoktatási és kutatási kérdésekben ne praeconcipiált elvekből, hanem a valóságkövetelte kezdetekből, saját viszonyainkból induljunk ki, mert ha kereskedelmünk viszonylag nem is oly sok embert foglalkoztat, mint pl. a németé, mégis megvannak tagadhatatlanul a maga specialitásai, a melyeket figyelembe venni nem hogy érdemes, hanem okvetlenül szükséges is. Kívánatos volna, hogy az új intézménnyel összeműködjenek, mint az Németországban történt, gyakorlati factoraink (mindig kizárólag a kereskedelmiekre gondolok). Hogy mi volna eme cooperationnak legcélravezetőbb módja, újból nem ide tartozik.

Varró István.

Érdekképviselési tisztviselők képzése.

Az utolsó évtizedek folyamán szemünk előtt játszódott le a szellemi munkások körében egy új csoportnak a kialakulása, a melyet a többi intellectualis foglalkozásoktól többé-kevésbé éles határok választanak el. Ez az érdekképviselési tisztviselők, tágabb értelemben a gyakorlati közgazdák csoportja. Ennek az intellectualis csoportnak az alakulása még korántsem befejezett, de már most az alakulás idején mutatkoznak az ismérvek, a melyek befelé közös vonásokat, kifelé pedig elválasztó vonalakat tüntetnek fel.

A számban mindinkább gyarapodó érdekképviselési tisztviselői karnek kialakulása az egyesületi életnek a múlt század közepétől kezdődött nagy fellendülésével van összefüggésben. A régi czéh feladatait többé-kevésbé el tudta látni saját embereivel; a modern, nagy gazdasági egyesületek, kereskedelmi kamarák, a melyek működésüket tág területekre, gyakran egész országokra terjesztik ki, nagyszámú, gyakran ezrekre menő tagokat foglalnak kötelékükbe, kénytelenek szakképzett, hivatásos tisztviselőket alkalmazni. Ezek az egyesületi és kamarai tisztviselők adják az alapformát, a mely körül ennek az új hivatási csoportnak a kikristályosodása történik.

Mert tévedés volna azt hinni, hogy csak a szorosán vett érdekképviselési tisztviselők sorozandók ebbe a kategóriába. Egyre szaporodnak a foglalkozások, melyek az előképzettségnek körülbelül hasonló feltételeit követelik meg, mint a melyeket az érdekképviselési tisztviselőkre szoktak alkalmazni. A munkaadó- és munkásszervezetek tisztviselői, szövetkezetek, kartellek, nagy bankok olyan hivatalnokai, titkárai, a kik a közgazdasági élet általános viszonyainak figyelemmel kísérésére hivatvák, statistikai intézetek, városok közgazdasági intézményeinek tisztviselői egyaránt beilleszthetők a gyakorlati közgazdák csoportjába, a kiket az elméleti közgazdáktól elválaszt az, hogy ugyanazon alapon teljesen gyakorlati irányú működést fejtenek ki.

Egy állandóan szaporodó, jelentőségében és súlyában egyre növekvő csoportról van tehát itten szó, a mely feladatainak sokoldalúsága mel-

lett is bizonyos rokon vonásokat tüntet fel és az előképzettségnek bizonyos azonosságát tételezi fel. Ennek a csoportnak jelentősége pedig annál nagyobb, mert szaporodásával egyre nagyobb mértékben van hivatva áthidalni az állami tisztviselők és tisztán magánalkalmazottak közötti, továbbá a tisztán gyakorlati élet és a theoria emberei közötti űrt. Németországban Krueger¹⁾ körülbelül 1500—1600-ra becsüli az ily értelemben vett gyakorlati közgazdák számát, Ausztriában számuk — Hertznek, a Bund Österreichischer Industrieller titkárának becslése szerint — a félezret haladja meg és számuk már Magyarországon is eléri a 200—250-et. Ezek a számok az egyesületek és más hasonló szervezetek nagy száma mellett esetleg alacsonyoknak tűnhetnek fel. Tekintetbe kell azonban venni, hogy a gyakorlati közgazdák csoportjából nagyrészt leszámítandók az olyan érdekképviselői tisztviselők, a kiknek működése e téren csak mellékfoglalkozás jellegével bír, vagy a kik mint ügyvédek hitelvédő és hasonló egyesületeknél tisztán jogi jellegű működést fejtenek ki. Hasonlóan figyelembe veendő az is, hogy különösen kisebb egyesületeknél, a melyek tisztviselőiknek teljes existenciát biztosítani nem tudnak, gyakori az állások cumulálása és ez a látzólag magas létszámot erősen megcsökkenti. Viszont a jövő fejlődést illetőleg nem szabad említés nélkül hagynunk, hogy e csoport materiális viszonyai, ha nem is mindenütt, erős javulást tüntetnek fel, minek következtében az állandó, magát kizárólag e feladatoknak szentelő elem térfoglalása mind erősebb, az állások pedig, amelyeknek betöltésére e gyakorlati közgazdák alkalmasak, egyre szaporodnak. Hogy csak egyet említsünk, Magyarországon úgy a kereskedelmi és iparkamarák tervbe vett szaporítása, a kamarák centralis szervének megszervezése, valamint a tervezett mezőgazdasági kamaráknak a létesítése egyszerre egész csomó embernek nyújt alkalmat ily irányú érvényesülésre.

A pályának ilyen kibővülése, a felmerülő problémák szaporodása és a tisztviselőkkel szemben támasztott igények megnövekedése érthetővé tette, hogy a szakkörök figyelme mindinkább ráterelődött a gyakorlati közgazdák kiképzésének, az új generatio nevelésének a kérdésére. Mint minden más foglalkozásnál, ennél is a kiképzés kérdése akkor nőtte ki magát komoly problémává, mikor az új csoport számbelileg már meglehetősen megszaporodott és bizonyos mértékig megkezdte elhelyezkedését a többi foglalkozások között. Az érdekképviselői élet kezdetén a kiképzés kérdése alig birt fontossággal. Inkább a véletlen döntötte el, hogy ki került erre a pályára és a kevés számú tisztviselő a szükséges ismerteket fokról-fokra tisztán gyakorlatilag sajátította el. Ez időben

¹⁾ H. E. Krueger: *Der Beruf des praktischen Volkswirts*. Leipzig. Drucker und Humblot. 1907.

közgazdasági egyesületeink inkább pseudo-érdekképviseleti életet éltek, általánosságban agitáltak, actiókat kezdeményeztek, de közvetlenül a tagok érdekében fekvő működést alig fejtettek ki. Ez volt az érdekképviseletek hőskora, sok declamációval és kevés szakszerű munkával. E feladatokra természetesen legalkalmasabbak az újságírók voltak, tekintet nélkül előképzettségükre.

Az előképzettség kérdése már akkor is nehéz volt és ma bizonyos mértékig még nehezebb a gyakorlati közgazdákra háruló feladatok sokféleségénél fogva. Különösen az érdekképviseleti tisztviselők hivatása oly különböző jogi, közigazgatási, közgazdasági, technológiai, esetleg mezőgazdasági stb. ismereteket tételez föl, oly különböző újságírói, hivatalnoki, organisatorius stb. készségeket kíván meg, hogy a kiképzés számára kötelező normák előírása szinte képtelenségnek mutatkozik.

A gyakorlati közgazdának a pályája ugyanis nem egységes hivatás, hanem több más foglalkozásnak egyesüléséből származott valami. Az egyes organisatióknál majd egyik, majd másik régebbi foglalkozás tolul az előtérbe. Vannak egyesületek, a melyeknél a tagokkal való érintkezés egy többé-kevésbé szakszerű közlöny kiadása útján történik, itt a tisztviselőnek újságírónak kell lenni, esetleg gazdag technológiai ismeretekkel; más egyesületeknél, a melyek kartellszerű alakulásokat létesítenek, a tisztviselőnek teljesen kereskedelmi feladatai vannak; ismét más, gazdaságpolitikai jellegű egyesületeknél, a tisztviselő főként agitator és organisator, és így tovább végnélküli variációkban. Normák előírása annál nehezebb, mert a mai főiskolai oktatásnak nincs egyetlen olyan formája, a melyet e vegyes jellegű foglalkozásra megközelítőleg is rá lehetne húzni. Hisz maga a közgazdasági oktatás, a melyet mégis a képzés gerinczének kellene tekintenünk, az egyetemeken úgyszólván sehohsem önálló kategória, hanem majd a jogi, majd az államtudományi, vagy philosophiai fakultásnak, sőt esetleg a műegyetemi és kereskedelmi főiskolai oktatásnak a függeléke.

Az előképzettség megállapításának a nehézsége okozza azt is, hogy a gyakorlati közgazdák pályafutását figyelemmel kísérve, a lehető legkülönbözőbb, sőt számos esetben foglalkozásuknak szinte ellentmondó előképzettséggel találkozunk. Így például Bueck, a német Centralverband ügyvezető főtitkára és a német nagyipar szervezkedésének tulajdonképeni mozgató szelleme, eredetileg gazdász volt, Soetbeer, a ki legjobban magaslik ki a német kamarai titkárok közül, philologus, Engel, a statisztikus pedig bányász. Nálunk, tiz nagy budapesti érdekképviselet vezető tisztviselőit tekintetbe véve, van közöttük egy jogász, a ki tulajdonképeni pályáján sohasem működött, hanem mindjárt közgazdasági kérdésekre vetette magát, ismét négy jogász, a kik közül egy ügyvédi és újságírói

működést is folytatott, két tisztán ujságíró, egyik középiskolai képesítéssel, a másik a nélkül, végül egy mérnök és egy gazdász.

Maga az a körülmény, hogy e tisztviselők közül, a kik oly különböző helyekről kerültek össze, van néhány, a ki hivatása magaslatán áll, sőt egyenesen kiválóságnak mondható, aggodalmassá teszi a kiképzés előzetes megkötését. Különösen a szabad egyesületeknél, a melyek választási jogukban nem is korlátozhatók, az ilyen előírások nem is volnának kötelezővé tehetők. Csupán a nagyobb áttekintés, a felmerülő kérdések elméleti megalapozása, a philosophiailag fegyelmezett gondolkozás szempontjából mutatkozik kívánatosnak bizonyos akadémiai értékű előképzettségnek megadása és megszerzése. E mellett szólnak azonban bizonyos nem általános, hanem tisztán kari érdekű érvek is, mint különösen a színvonal és tekintély emelése és közvetve az anyagi helyzet javítása. E kiképzés mikéntjének megállapítása azonban az érdekképviseleti kérdés legnehezebb problemái közé tartozik.

Positiv intézkedés e téren csak Ausztriában áll fenn, a hol a qualificationális törvényt a kamarai titkárokra is ráhúzták, minek következtében a kamarai titkárok, sőt per analogiam a többi érdekképviseleti tisztviselők legnagyobb része is jogi és államtudományi végzettséggel bír. Németországban és nálunk, mint már a fentebbi utalásokból kitűnik, e tekintetben semmiféle előírás nincs és hasonlóan nincs Angliában sem, a hol azonban az egyesületek nagy része szokásba vette, hogy versenyvizsgák letétele alapján alkalmazza tisztviselőit. Ennek a rendszernek látszólagos czélszerűsége mellett meg van az a hátránya, hogy a későbbi gyakorlati működés tekintetében nem sok biztosítékot nyújt és esetleg azokat rekeszti ki, a kik gyakorlati érzékük révén leghivatottabbak volnának valamely állás betöltésére.

Az ilyenformán minden oldalon mutatkozó nagy nehézségek, a bizonytalan tapogatózások ezelőtt néhány esztendővel a német érdekképviseleti tisztviselők egyesületét, a Deutscher Volkswirtschaftlicher Verbandot arra indították, hogy a kérdést beható tanulmány tárgyává tegye. Körlevélben felszólította a kereskedelmi kamarák, szabad mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari érdekképviseletek, munkaadó szervezetek vezető tisztviselőit, a gyakorlati közgazdákat foglalkoztató kartellek, hivatalok vezetőit, valamint egyes kereskedelmi főiskolák és egyetemek tanárait, hogy a kérdésre vonatkozólag észrevételeiket és javaslataikat elmondják. Az így beérkezett ötven legkiválóbb véleményt az egyesület összefoglaló zárszóval ellátva egy kötetben kiadta.¹⁾ Eddigél ez a

¹⁾ *Die Vorbildung für den Beruf der volkswirtschaftlichen Fachbeamten. Materialien und Gutachten.* D. V. V. Berlin, Carl Heymanns Verlag. 1907.

gyűjtemény nyújtja a legteljesebb anyagot az érdekképviseleti tisztviselők kiképzését illetően. Ezek a vélemények azonban, a melyek a kérdést minden oldalról megvilágítják, inkább csak negatív eredményre vezettek és kétségtelen, hogy bárhol másutt egy ilyen körkérdés hasonló eredménynyel járna. Leszámítva néhány véleményt, a mely a formai oktatáshoz és papírbizonyítványhoz ragaszkodik, csaknem az összes megkérdezettek abban egyeznek meg, hogy egységes schema alkalmazása lehetetlenség. Egyesek, mint Leidig, a Zentralverband helyettes főtitkára, minden előírást elvetnek; mások, mint Borgius, a Handelsvertragsverein főtitkára, angol mintára versenyvizsgát ajánlanak, a melynek tárgya az illető egyesület működésének köréből vétetik, így egy jegyzőkönyv elkészítése, a lapoknak szóló rövid tudósítással együtt, egy miniszterhez intézett fölterjesztés tervezete, beszéd tartása egy megállapított kérdéstről stb.; ismét mások, mint Wendtlandt, a Bund Deutscher Industrieller főtitkára, általános főiskolai előképzettség után egy-két évi gyári, vagy kereskedelmi gyakorlatot kívánnak meg; Conrad és Eckert a főiskolai seminariumi szervezetek átalakítását és kiépítését kívánják, továbbá ezeknek olyan dotálását, hogy gyári üzemek, bányák stb. meglátogatása lehetővé tétessék, hogy így a hallgatók a mainál szélesebb körű gyakorlati ismereteket is szerezhessenek.

Megegyeznek azonban csaknem az összes megkérdezettek abban, hogy az iskolai oktatás már kezdetétől fogva úgy alakítandó át, hogy alkalmas legyen a növendékek közgazdasági érzékének kifejlesztésére és hogy a közgazdaságnak kell lenni annak az anyagnak, a melylyel a legközelebbi idő folyamán a mai középiskolai oktatás is kiegészítendő. Megegyeznek a vélemények abban is, hogy az akadémiai képzettség bizonyos szempontoknál fogva, melyekre fentebb mi is rámutattunk, kívánatos, bár ez az elv szigorú következetességgel nem vihető keresztül. Sokan kívánatosnak jelzik az elméletnek és gyakorlatnak összeműködését is az oktatásban, mint arra a jeni egyetem tett kísérletet, noha ennek a rendszernek kétségtelenül igen nagy nehézségei vannak. Tekintettel éppen az érdekképviseletek rendkívül különböző feladataira és a gyakorlati nemzetgazdák foglalkozásainak sokféleségére, kívánatosnak jelzik a legtöbben az egyetemi specialcollegiumok szaporítását és a technikai főiskolákon az államtudományoknak a mainál szélesebb keretben való előadását. Végül egyesek kívánatosnak jelzik a főiskolákkal kapcsolatosan időről-időre olyan hat hetes vagy egész semestert betöltő továbbképző cursusok rendezését, a melyek egyenesen érdekképviseleti kérdésekkel, érdekképviseleti politikával, a fennálló szervezetek ismertetésével, a gyakorlati nemzetgazdák feladatkörének vázolásával foglalkoznak.

Applicálva ezeket a megállapításokat és kívánalmakat a mi viszonyainkra, szintén arra az eredményre kell jutnom, mint azt már a „Közgazdasági Szemle“ 48. köt. 4. számában volt alkalmam kifejtetni, hogy önmagában zárt, teljesen külön kiképzési rendszert a jövőendő érdekképviselői tisztviselőkre, illetve a gyakorlati közgazdákra alkalmazni nem lehetséges. Az akadémikus képzettség kívánatos, bár határozottan megjelölni egyet, mint a mely legmegfelelőbb, a feladatok sokféleségénél és az egyes feladatok különböző mértékben való előretolulásánál fogva nem lehetséges. Szükséges azonban az is, hogy a felső oktatás bizonyos mértékig segítségére menjen az életének. Ez olyan közgazdasági tanfolyamok, seminariumok létesítésével történhetik, a melyek az ezen foglalkozási körre vonatkozó legszükségesebb tárgyi, szervezeti ismereteket megadják, kiterjeszkedvén természetesen nem csupán magukra az érdekképviselőkre, hanem mindazon állami szervekre, intézményekre, társadalmi alakulásokra is stb., röviden a közgazdasági élet meglévő intézményeire és azok működésére, melyekkel az érdekképviselők valamely viszonylatban, kapcsolatban állanak. Kétségtelen, hogy ez nem mondható elméleti oktatásnak és hihetőleg ellenkezéssel is találkozik azok részéről, a kik az egyetemet a szó szoros értelmében vett akadémiai oktatás számára kívánják megtartani, azt hiszem azonban, hogy ez az életnek tett concessio nyújt olyan ellenértékeket, a melyek a vele teendő kísérletet megérik. Természetes, hogy ennek a tanfolyamnak, vagy seminariumnak — elnevezés mellékes, — nem szabad kizárólagosnak lenni és módot kell adni rá, hogy azt az intézet saját hallgatóin kívül az érdekképviselők fiatalabb tisztviselői, sőt idegenek is látogathassák. Az alkalmazás föltétele azonban maradjon ezután is a személyes rátermettség és használhatóság. Ilyenformán volna az ideális cél, az elmélet és gyakorlat összhangba hozatala, leginkább elérhető.

A mi viszonyaink vizsgálata mellett is ki kell azonban még terjeszkednünk egy visszas körülményre, a mely közoktatási rendszerünk általános szervezetével van összefüggésben és a mely specialisan az érdekképviselői tisztviselők szempontjából sem tekinthető mellékesnek. A felső tanintézetek közgazdasági irányú oktatásának alapját természetesen a reális irányú középiskolai oktatás adhatná meg. Nálunk azonban a közgazdasági képzést ez idő szerint nagyobb mértékben az egyetemek jogi és államtudományi fakultásai és a jogakadémiák szolgálják, a melyek természetesen a human-latin irányú középiskolán épülnek föl. Így bizonyos ellentmondás támad e szempontból a közép- és felső oktatás között, a mi a gyakorlati közgazdák esetében azzal a nehézséggel is jár, hogy human irányú középiskolai pályafutásuk alatt kevésbé van alkalmuk modern nyelveket tanulni, a mire pedig foglalkozásuk körében

oly nagy szükségük van, mint azoknak, a kik reáliskolát végeztek. Ez a megállapítás önkénytelenül kettős eredményre vezet. Az egyik a középiskola alsó osztályainak egységesítése, a latinak a felső osztályokba való áttolásával és a görög teljes elhagyásával, a mi módot ad némi közgazdasági irányú alapképzés megadására és a modern nyelvek erősebb oktatására. A másik nagyobb szerep juttatása a közgazdaságnak a műegyetemen, a mi a mérnöknevelést is szélesebb és általánosabb alapokra fektetné és módot adna az érdekképviseleteknek, a hol szükségesnek mutatkozik, közgazdaságilag iskolázott technikusok alkalmazására. A kísérletek, melyek ez irányban most történnek, éppen azért a gyakorlati közgazdák nevelése szempontjából kiváló fontosságúak. További méltatásuk azonban, bár máskülönben halás tárgynak látszanék, már túlmegy a jelen fejtegetések keretén.

Tonelli Sándor.

A közgazdasági egyetem.

A *közgazdasági egyetem* eszméje ezelőtt 13 évvel, 1900-ban merült fel először a gróf Károlyi Sándor által rendezett kassai gazdacongressuson, a melyen e sorok írója volt az ügynek előadója. Előadását utóbb röpiratban ¹⁾ megküldötte az országgyűlés minden tagjának és a vallás- és közoktatásügyi s a kereskedelmi miniszternek. A közgazdasági egyetem érdekében azután egy évtizedig nem történtek újabb lépések, ellenben a gazdacongressust követő harmadik évben a kereskedelmi akadémia állított fel két éves szaktanfolyamot érettségizett fiatal emberek számára, azok kereskedelmi kiképzése céljából.

Azonban az ezen szaktanfolyamhoz fűzött remények nem váltak mind valóra. Főként két okból: először, mert e szaktanfolyamot a kereskedelmi akademiával kapcsolatban állították fel és nem kapott főiskolai címet; másodsor, mert nem nyújt képesítést közhivatalokra. Látván pedig, hogy nem képes a művelt középosztályra olyan vonzó erőt gyakorolni, hogy annak fiait elvonja a jogi pályától: néhány év előtt a kérdés iránt érdeklődőkkel a gazdasági érdekképviseltek körében újból propagandát csináltunk egy független, egyetemi színvonalon álló közgazdasági főiskola eszméjének. Az actio ezuttal több sikerrel járt, mert egy táborba hozott gazdát, iparost és kereskedőt, megnyerte az országgyűlés támogatását s ha közbe nem jönnek a zavaros külpolitikai és a szűkös pénzviszonyok: ma talán a cultusministerium foglalkoznék a gyakorlati kivitel tervével.

Zichy János gróf, volt cultusminister, az 1913. évi költségvetésbe 30.000 koronát irányzott elő egy közgazdasági szakosztály felállítási költségeire a műegyetemen. ²⁾

¹⁾ *Közgazdasági Egyetem*. Stephaneum ny. r.-t. 1900.

²⁾ Az 1913. évi költségvetés idevonatkozó indoklása (46–47 o.) következőképen szól: Mikor a debreczeni és pozsonyi tudományegyetemek felállításáról szóló törvényjavaslatot közzétettem, nyolcz gazdasági érdekképviselő mozgalmat kezdett a végből, hogy egy közgazdasági egyetem felállításának munkálatait is mielőbb megindítsam.

Ez a mozgalom s az e tárgyban a képviselőházban benyújtott, a főrendiház által el is fogadott határozati javaslat mindenesetre annak a jele, hogy a gyakorlati gazdasági életpályára nevelést hazánkban sokan reformálni óhajtják; másrészt pedig több érdekkör hivatott képviselői sürgősen kívánatosnak tartják, hogy különö-

Mondanom sem kell, hogy ezt az elintézést nem tekinthetem a mozgalom befejezésének. Mert mi a cél? Az, hogy az ország értelmiségét elvonjuk a jogi pályáktól és oly gyakorlati képesítéssel ruházzuk fel, hogy átvehesse a vezetést közgazdasági téren is. Ennek folytán a közgazdasági főiskolát fel kell ruházni mindazon attributumokkal, a melyek egy művelt családból való fiatalember egyetemi kiművelését lehetővé teszik. Csak ez esetben lehet reményünk arra, hogy a legműveltebb és legvagyonosabb családok fiai, a kik születési körülményeiknél fogva predestinálva vannak a vezető szerepre, továbbá a tehetsége-sebb középiskolai tanulók a produktív pályára lépjenek.

A műegyetem kebelében létesített közgazdasági szakosztály tehát legfeljebb csak arra lehet hivatva, hogy előkészítse a közgazdasági egyetemet, annak mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, közlekedésügyi, pénzügyi, sociologiai stb. osztályait, a melyek combinatiója önálló képesítést nyújt nemcsak a kereskedelmi, ipari, pénzügyi és egyéb közgazdasági vállalkozások vezetésére, hanem a szakministeriumokba, továbbá tanári, városi gazdasági és külföldi gazdasági képviselői pályára.

Épp ezért helyesnek találom már magát a jelszót, a közgazdasági sen a közigazgatási tisztviselők az eddiginél nagyobb mértékben szerezzenek közgazdasági és műszaki ismereteket. Ez az oktatásügyi reform megadná a közigazgatásnak a lehetőséget arra, hogy az új termelési, technikai, gazdasági, culturalis és socialpolitikai feladatokhoz alkalmazkodjék.

A közgazdasági egyetem szervezésére és evvel kapcsolatban gazdasági felsőbb oktatásunk reformjára irányuló eszmék azonban, habár e tárgyban véleményüket különböző helyen számosan kifejtették, ma még nagyon szétágazók és a reform megvalósításának részletei nem alakultak ki oly konkrét formában, hogy azokat a keresztülvitel alapjául elfogadhatnám. Ezenfelül tekintettel azokra a jelentékeny pénzügyi áldozatokra, a melyeket a magyar törvényhozás a közelmúltban két új egyetem szervezésére vonatkozó elhatározásával megszavazott, a legközelebbi időben a közgazdasági egyetem szervezésének pénzügyi feltételeit nem állana módomban megszerezni.

Míndezek folytán a jelen költségvetésben nem terjeszthettem elő a közgazdasági egyetem felállítására vonatkozó javaslatot, másrésről azonban a szóbanforgó problémák megoldásának hazánkban való előkészítéséhez kívánok hozzájárulni akkor, midőn a műegyetemen közgazdasági szakosztály felállítása költségeire átalánykép 30.000 Kt irányzok elő. E szakosztály feladata lenne a mérnöki szakosztályok hallgatóinak módot nyújtani arra, hogy a legtágabb értelemben vett közgazdasági ismereteket elsajátíthassák. Ezenkívül tovább- és befejező képzést nyújtana ez a szakosztály azoknak, a kik a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskolát, valamely mezőgazdasági akademiát, vagy pedig a kereskedelmi akadémia felsőbb tanfolyamát elvégezték. Nyitva állna a tudományegyetemen jogi, illetve bölcsészettudományi tanulmányaikat elvégzett hallgatóknak, de megnyitnának azoknak is, kik a középiskola végeztével felsőbb iskolai képzésben óhajtanak részesülni, a nélkül, hogy valamely szakpályára lépni akarnának.

Az ezen szakosztályon szerzendő tapasztalatok fogják majd a reform további utjait megmutatni.

egyetem elnevezést is. Mert, bár lehet, hogy ez a főiskola nem fog megfelelni az egyetemek classikus fogalmának, mindazonáltal kell, hogy magán hordozza azokat az ismérveket, a melyeket mi az egyetemnél fontosnak tartunk, melyek abban állanak, hogy az egymástól differentiált, de azért egymással vonatkozásban álló tudományszakok a legfelsőbb fokon egy intézet keretében egyesítenek s bár különböző osztályokban, mondjuk facultásokon, de egymással párhuzamosan műveltenek és tanítassanak.

A gazdasági tudományok manapság az emberi tudásnak oly nagy contingensét teszik ki, hogy már elérkezett az ideje annak, hogy ezen tudományok együttes képviselőjére egy egységes főiskolát alkossunk. Megkívánják ezt tudományos szempontok, a tanítás szempontjai és a gyakorlati élet követelményei egyaránt.

A tudományok szempontjából lényeges, hogy azok a legkülönbözőbb és szerte ágazó gazdasági tudományszakok, melyeket eddig különböző érdekeltségek szolgálatában, különböző intézetekben műveltek: egy intézet kebelében közelebbi viszonyba hozassanak egymással. Az itt előálló kölcsönhatás termékenyítőleg fog hatni minden egyes tudományszakra. A mai állapotot bátran nevezhetnők a gazdasági tudományok anarchiájának, mert azok a gazdasági akadémiák, a hol a gazdasági termelést a legmagasabb fokon tanítják, nincsenek semmi összefüggésben, sőt izolálva vannak azon főiskoláktól, a hol az ipari feldolgozást legfelsőbb fokon tanítják s a főiskolák mindkét kategóriája el van szigetelve az értékesítés főiskoláitól, a kereskedelmi akadémiáktól. Van továbbá itt a fővárosban mintaszerűen berendezett ampeologiai intézetünk, országos magvizsgáló állomásunk, mezőgazdasági museumunk, azonban nincsen olyan főiskolánk, a melyre ezen intézetek támaszkodhatnának, mezőgazdasági akadémiáink pedig nélkülözik az imént felsoroltakhoz hasonló intézeteket. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a mezőgazdasági termelés tudományait csak oly intézetekben lehet tanítani, a hol az ipari feldolgozás és kereskedelmi értékesítés tudományait is tanítják, hanem igenis okvetlenül szükségünk van oly főiskolára, a hol ezen gazdasági ágak összes tudományait együttesen műveljék, mint a hogy együtt találjuk ezen gazdasági ágakat az életben is.

Mindazok a szempontok, a melyeket a gazdasági ismeretek tudományos művelésére vonatkozva kitűztem, fokozottabb mértékben állanak ezen tudományok tanítására nézve. Azok a főiskolák, a hol ez idő szerint a gazdasági tudományokat oktatják, legyenek azok mezőgazdasági akadémiák, vagy kereskedelmi főiskolák, mind nagyon egyoldalúak, hogy úgy mondjam, csak tucatzképzettség elnyerésére alkalmasak. Szélesebb látókört, a különféle gazdasági műveleteket összefoglaló tudást csak olyan főiskola nyújthat, a hol az összes gazdasági ágak tudományait tanítják.

Tudjuk, hogy minden gazdasági akadémián s a kereskedelmi akadémiákon is, vannak főtantárgyak és úgynevezett melléktantárgyak. A főtantárgyak azok, a melyek az illető gazdasági szakma specialis ismereteire vonatkoznak, a melléktantárgyak pedig legtöbbször a segédtudományokat képviselik, vagy azokat, a melyek a többi gazdasági ágakba vágnak, ugyanazért ezeket csak kivonatosan, azaz felületesen és nem kötelezőleg tanítják. A valódi tudományosság azonban nem ismer melléktudományokat. Magában véve minden tudomány szak egyenrangú főtudomány. A legtöbb egyéniség, a kit hajlama, esetleg vagyoni viszonyai egy bizonyos gazdasági pályára hajtanak, élénk szükségét érzi annak, hogy a másik gazdasági ág specialis tudományában is alaposan kiképezhesse magát. Megjegyzendő, hogy az ilyenek minden pályán az értékesebb elemet képviselik. Meg kell adni tehát a lehetőségét annak, hogy ha a kereskedelmi tanszak valamely növendéke a mezőgazdasági tudományok egyik ágában, vagy mezőgazdasági tanszak növendéke valamely kereskedelmi vagy ipari specialis tudományban is alapos képzettséget akar szerezni, ezt egy és ugyanazon intézet kebelében elsajátíthassa, mert arra igen kevés ifjúnak van meg a lelki, vagy az anyagi ereje, hogy a budapesti felső kereskedelmi akadémia absolválása után még néhány esztendőre Magyaróvárra menjen és vizsont.

Ugyanazért nagyon hibásnak kell tartanom azt a nézetet, a mely elismeri ugyan, hogy a gazdasági tudományok már megérették arra, hogy őket egyetemi nivóra emeljük, azonban bizonyos opportunistikus szempontokból egyik gazdasági ág főiskoláját valamely meglevő, vagy alkotandó tudományegyetem, a másik gazdasági ág főiskoláját pedig egy másik tudományegyetem keretében akarja, mint külön facultást, felállítani. Ez ismét csak szétagolná a gazdasági tudományokat, a melyek pedig szerves összefüggésben állnak egymással s az így feldarabolt gazdasági tudományokat beállítaná olyan tudományszakok keretébe, a melyektől lényegesen különböznek. Mert ne feledjük, hogy a gazdasági tudományok nemcsak tárgyilag különböznek a tudományegyetemek különböző facultásainak tudományaitól, hanem a tanítási módszer és az alapprincipiumok szempontjából is. A tudományegyetemek összes facultásai az emberrel, az emberiség jogi és morális rendjével, vagy pedig testi épségével foglalkoznak, főprincipiumuk pedig az igazság és pedig az absolut igazság. Kétségtelen, hogy a gazdasági tudományok is telítve vannak tudományos igazságokkal, főprincipiumuk azonban a hasznosság, a gazdasági erőknek és tényezőknek a magánhaszon, vagy a közhaszon céljára való minél alaposabb kiaknázása. A mily hibásnak tartanám, ha a tudományegyetem facultásai a gazdasági tudományok föelvé, az utilitarismus szempontjából művelnék a tudományokat, épp

oly veszedelmesnek tartom, hogy a gazdasági tudás bármely ágában a tudományegyetemek föelvé, az abstraháló tudományosság, kerekedjék felül.

Nagyon természetes, hogy az alapelvek ezen különbözősége az oktatási módban és az iskolázási rendben is kifejezést nyer. A gazdasági tudományok tanítási módja sokkal gyakorlatiasabb, mint a tudományegyetemeké, minthogy pedig a gyakorlati módszer a tanár és tanítvány között a legszorosabb contactust követeli, azért a közgazdasági egyetem növendékei nem is rendelkezhetnek a szabadságnak oly mértékével, mint ezt a tudományegyetemen tapasztaljuk.

A gyakorlati élet követelményei szempontjából, utalok Chorin Ferencznek, a Gyáriparosok Orsz. Szöv. elnökének főrendiházi beszédére, a melylyel a közgazdasági egyetemre vonatkozó indítványát megokolta.¹⁾

Teljesen egyetértek Chorinnal. Az intensív termeléstől, a teljesített munka productivitasától függ az egyén, család és az állam jóléte, a mely minden culturának, műveltségnek, erőnek, öntudatnak és a függetlenségnek is a forrása. A 20. században az is fontos, hogy azok, a kik productiv munkával foglalkoznak, ethikai alapon álljanak és összhangba hozzák működésüket a közérdekkel és a humanizmussal.

Mint minden nagyobb áramlat, a mely egy megszokott rend megváltoztatására törekszik, úgy a közgazdasági egyetem mozgalma is féltékenységet keltett fel. Mindenféle ellenvetésekkel iparkodnak a mozgalom erejét gyengíteni és hátráltatni.

¹⁾ „Ha vizsgáljuk a gazdasági téren való elmaradásunk okait, nem vonhatjuk kétségbe, hogy azok egyike abban keresendő, hogy nemzeti intelligentiánk nem bír azokkal az ismeretekkel, melyek ma a gazdasági élet vezetéséhez szükségesek. Innen van az a nyugati államokkal szemben határozott inferioritásunk, mely nálunk mindenütt észlelhető. a hol az ország gazdasági érdekei mérlegeltetnek és eldöntetnek és innen van az, hogy társadalmunkból hiányzik az irányításnak és ellenőrzésnek az a képessége, mely más államokban a végrehajtó hatalomnak gazdasági kérdésekben szükségszerűen előírja a követendő utat. Érezhető ez parlamentünkben, érezhető azoknak a tárgyalásoknak folyamán, melyeket külállamokkal folytatunk gazdasági szerződések megkötése tekintetében, érezhető mindenütt a hivatalokban, de érezhető maguknál a termelő ágaknál is, a hol az a kezdeményezés, célzatos keresztülvitel, melyet nagy közgazdasági tudás és magas közgazdasági szempontok nyújtanak, kielégítőnek nem mondható. Bizonyára minden téren vannak egyes kiváló férfiak – parlamentben, ministeriumban, iparvállalatok élén, mezőgazdaságunk körében – kiknek alkotó ereje legyőzi a nehézségeket és kik úttörő munkát végeztek Magyarországon. Ezek azonban kivételek; a művelt középosztályból, melyre az ország szellemi vezetése hármlik, hiányzik a közgazdasági érzék és közgazdasági ismeret. A mi annál nagyobb baj, mert éppen azoknál a nemzeteknél, kiknek versenye a legjobban szorít bennünket — Németország és Ausztria — egészen másként áll a dolog; ha e nemzetek politikai és szaktestületeinek tanácskozásait, tisztviselői karának a nemzeti termelés érdekében kifejtett tevékenységét nézzük, nem lehet tagadni, hogy ott tervszerű, egységes közgazdasági felfogás irányítja a nemzeti termelést, mely mögött mi messze elmaradtunk.

Tudományos körökben pl. arról folyik a vita, hogy szabad-e egy közgazdasági főiskolának egyetemi címet adni.

Mások absurdumnak tartanak egy sociologiai facultást, a mikor még a sociológiáról nincsenek kiforrott nézetek.

A Közgazdasági Szemle 1912. évi februári számában Sugár Ignác szembehelyezkedik az ország gazdasági érdekképviselőiteinek állásfoglalásával. Érvelése röviden abban foglalható össze, hogy a gazdasági fejlődésünk és műveltségünk mai fokán egy külön közgazdasági egyetem felállítása sem nem czélszerű, sem nem szükséges. E helyett a budapesti tudományegyetemen rendszeresíteni kellene a közgazdasági doctorátust s mintennek előfeltételét, szélesebb alapokon kellene mívelni a közgazdasági tudományokat.

Az a vélemény, hogy ezen főiskola egyik-másik karának bevezetésére nem sok remény táplálható, ne aggaszson bennünket. És pedig nem azért, mert fejtegetéseinek végén már Sugár is a túltermelés árnyékát veti a közgazdasági egyetemre, hanem azért, mert ez az intézet akkor is betöltötte hivatását, ha kezdetben évenként néhány száz egyetemileg képzett gazdát, kereskedőt és iparost bocsát ki a gyakorlati életbe.

Meggyőződésünk, hogy az a főiskola, a hol az általános műveltséget, a társadalmi élet tudományainak összes ágában való jártassággal

Ehhez járul, hogy az állam emelkedő kiadásai, a társadalom fejlődő szükségletei a nemzeti termelés minden terén való emelését szükségessé teszik; ez azonban a társadalmi felfogás bizonyos transformatiója és egy gazdasági eszméktől áthatott társadalom nevelése nélkül nem lehetséges. Valamint a közjogi tudás szükséges nálunk, hogy megvédjük az ország alkotmányának önállóságát Ausztria határeltolási kísérletei ellen, éppúgy szükséges, hogy Magyarországon egy erőteljes közgazdasági közvélemény alakuljon ki, mely cultiválja és megvédi az ország gazdasági érdekeit jobban és határozottabban, mint az eddig történt.

Legyen tehát az országnak egy tudományos intézete, a hol a gazdasági és sociologiai tudományok mint önálló cél műveltetnek, nem mint a jogi tudomány melléktárgyai, hanem mint öncél egy gazdasági szellemtől áthatott társadalom termelésére és nevelésére.

A teljes egyetem mellett szól az a körülmény, hogy éppen gazdaságpolitikai és sociologiai téren van ma a legnagyobb evolutio és jelenünknek és jövőnknek minden problémája közgazdasági és sociologiai téren keresendő. A mai egyetemi oktatás ezzel az irányzattal lépést nem tartott s rendszerénél fogva nem is tarthat; az állami administratio különböző ágai, a termelési ágaknak változatos igényei ma már tudományos előfeltételeket igényelnek, melyek csak beható tudományos oktatás útján sajátíthatók el. Ezek az okok mind a mellett szólnak, hogy ezeknek a tudományoknak külön hajlékot biztosítsunk. A kormány meg lehet győződve arról, hogy az a költség, melyet ez egyetem igényel a nemzeti ügyek administrálásában, a termelés jobb vezetésében sokszorososan fog visszatérülni és egy új, jobb jövőnek segít az alapját megvetni.«

egésztik ki és e mellett minden hallgató valamely gazdasági ág szak-tudományait sajátítja el, más nemzedéket fog az országnak nevelni, mint a mely az intézményeket csak papiroson tudja megalkotni.

Azzal a felfogással is találkozunk, hogy a gazdasági pályákon működők valódi élethivatása az inaskodással kezdődik s hogy azt a sok éves gyakorlatot, a melylyel a közgazdasági doctorokat megelőzik, ez utóbbiak soha sem pótolhatják.

Ez első hallásra valószínűnek látszik és mégis nagy tévedés. A külföldön már egy évtized óta működnek egyetemi színvonalon álló kereskedelmi, ipari és pénzügyi főiskolák (Bruxelles, Lausanne, Berlin, London, Birmingham, Cincinnati stb.) jeléül annak, hogy a külföld szükségét érezte a magasabb elméleti kiképzésnek. Sőt Carnegie, a ki munkássorból küzdötte fel magát milliárdossá, egyik művében megjegyzi, hogy az egyetemi képzettséggel bíró fiatal embereknek óriási előnyük van a többiek fölött, mert nyílteszüek s látásukat nem korlátozza előítélet; képzettségük fogékonytá teszi őket új eszmék befogadására, ennél fogva gyorsabban haladhatnak előre pályájukon és sokkal több szolgálatot tehetnek vállalatuknak. Hasonlóképpen nyilatkozott lord Rothschild, a londoni Rothschild-ház feje, a mikor megjegyezte, hogy a nagyobb gazdasági vállalkozásokhoz épp úgy szükséges egyetemi nevelés, mint a fontosabb állami functiókhoz.

A kölni kereskedelmi kamara pedig egyik jelentésében azt írja, hogy a nagyiparosnak, nagykereskedőnek a szellemi munka teljességét kell belevinni munkájába, mert különben nem képes áttekinteni a világ-conjuncturákat és összeköttetéseket létesíteni a világ minden részével.

Mindenesetre tény, hogy az az ifjú, a ki közgazdasági egyetemi képzettséggel bír, hamar pótolja az idővesztést, gyorsan eléri és túlszárnyalja azt, a ki kellő műveltség nélkül, alárendelt munkakörben kezdte életpályáját.

Mind e jelenségek a gazdasági élet óriási fejlődésével állanak összefüggésben. A múlt században még megállhatta helyét vezető állásában is oly egyén, a ki inas, vagy segédsorból küzdötte fel magát egy vállalat élére, de ma a gazdasági conjuncturák oly gyorsan változnak, hogy csak az boldogul, a ki tág látókörrrel bír, az események horderejét megérti s azokhoz idejekorán alkalmazkodik.

Hazánkban ma az intelligens ifjuság majdnem kizárólag elméleti pályákra tódul s a productiv foglalkozásokra csak azok adják magukat, a kik nem éreznek elég erőt a kitartó szellemi munkára, vagy anyagi viszonyaiknál fogva rá vannak utalva a korai kenyérkeresetre.

A gyáros, nagykereskedő, birtokos, jogi egyetemre kénytelen fiát küldeni, ha értelmes, művelt embert akar belőle faragni.

Ha pedig valamely ifjú gyakorlati és értelmi kiképzésben óhajt részesülni, az elvégzi a jogi egyetemet és utána még a gazdasági vagy kereskedelmi akadémiát.

Ez azonban a középiskolai érettségi után még hat-nyolcz évi theoretikus kiképzést, tehát igen nagy idővesztéséget jelent.

Ennél bizonyára többet ér egy közgazdasági egyetem négy éves cursusa, a mely mindkettőt egyesíti, mert megadja a gyakorlati életben elkerülhetetlenül szükséges jogi és közigazgatási tudást, de egyúttal teljes tájékozást nyújt mindama gazdasági és socialis kérdésekben, a melyek a 20-ik századot dominálják.

És ezek az igazi erőforrások, a melyek az ifjúságot a nagy gazdasági világháborúkra megedzik.

Fölmerült az az eszme is, hogy valamely vidéki városban létesítsék egy mezőgazdasági főiskola. A gazdasági érdekképviseletek azonban egyértelműen a mellett foglaltak állást, hogy ez az intézet csakis a székesfővárosban létesülhet.

Tekintve a gazdasági tudományoknak töméntelen ágát, azt a nagy specialisálódást, a mi ezen tudományok körében végbe ment, csakis a fővárosban találhatunk minden specialis ágra megfelelő tanerőket. A tanítványok szempontjából pedig itt vannak összpontosítva az összes tudományos és culturális intézetek, sőt a kereskedelmi és ipari tanszakok a gyakorlati példákat és kiképzést hazánkban csakis a fővárosban találhatják meg. Még a mezőgazdasági facultás elhelyezése a székesfővárosban sem ütközik nagyobb nehézségbe. Hivatkozhatom a külföldi példákra, mert a continens legtöbb városában ott találjuk az illető ország felső mezőgazdasági iskoláját. Legyen elég csak Bécs, Berlin és Páris példájára utalnom. Nálunk is a mezőgazdasági köröknek régi kivánsága, hogy itt a fővárosban mezőgazdasági főiskola létesítsék. Ez a legmegfelelőbb módon egy közgazdasági egyetem keretében volna megoldható. A hallgatók a gyakorlati kiképzést a gödöllői koronauradalomban sajátíthatnák el, a melyet e célra mintagazdasággá kellene átalakítani és mezőgazdasági iparüzemekkel (szeszgyár, cukorgyár, malom, borpincze, stb.) felszerelni.

A legnagyobb nehézségeket kétségkívül az okozza, hogy ezen intézmény megvalósítása pénzügyi akadályokba ütközik. Azonban nagyon rövidlátó financia politika volna az, a mely éppen a gazdasági tudományoktól vonná el az anyagi eszközöket, tehát azon tudományoktól, a melyektől saját megerősödését a legalaposabban remélheti. Minden pénzügyi politikusnak tudnia kell, hogy a gazdasági tudományok terjedésével fokozódik a vállalkozási kedv és így szaporodik az adótárgy és adóalany, ugyanazért meggyőződésem, hogy a magyar államnak még nem volt

alkalma oly gyümölcsöző befektetésre, mint a minőnek a közgazdasági egyetem kínálkozik.

Az ország természeti kincsei parlagon hevernek. Szellemi erők is a meddő pályákon, a hivatalokban, senyvednek. Egy nagyszabású culturpolitikára van szükségünk, hogy a magyar nemzet ne csak fegyverekkel, de gazdaságilag is meghódítsa, kihasználja saját országát. Ennek a nagyszabású culturpolitikának legfontosabb cselekedete a közgazdasági egyetem felállítása.

Befejezésül a gyakorlati kivitel módozatairól óhajtok még megemlékezni.

A technikusok körében felmerült az az eszme, hogy a kérdés a műegyetemmel kapcsolatban oldassék meg olyképpen, hogy a műegyetem tanulmányi ideje egy évvel meghosszabbittassék abból a célból, hogy a mérnökök közgazdasági és jogi ismereteket is elsajátíthassanak és egyes szakokra való tekintettel specialis közgazdasági kiképzésben részesüljenek.

Mondanom sem kell, hogy ez a megoldás sem elégitheti ki a gazdasági érdekképviseleteket, melyek ragaszkodnak ahhoz, hogy a közgazdasági tudományok és ismeretek számára egy önálló és külön egyetem létesíttessék.

Belátom, hogy a Balkán háború által teremtett nehéz pénzviszonyok, a melyek előreláthatólag még évekig is eltartanak, nem engedik, hogy a közgazdasági egyetem már most teljes egészében megvalósíttassék. Ennek folytán, nehogy az eszme kivitelét hátráltassuk, elképzelhetőnek tartok egy fokozatos megoldást olyképpen, hogy egyelőre csak — miután sürgősebb és olcsóbb — a kereskedelmi, ipari, pénzügyi, közlekedésügyi és sociológiai facultás állíttassék fel, esetleg a műegyetemmel kapcsolatban, de olyképpen, hogy ezen szakok önálló főiskolai képesítést adjanak. Nézetem szerint ezen cél megvalósításához 3—4 millió korona egyszersmindenkorra való befektetés, továbbá évi 500.000 korona volna szükséges. Ez nem oly áldozat, a melyet a kormány még a mai nehéz pénzviszonyok között is meg ne hozhatna. Ha azután a pénzviszonyok megengedik, akkor folytatólagosan kellene és lehetne a mezőgazdasági szakot is felállítani, a mihez már nagyobb befektetés szükséges.

Szilárd meggyőződésem, hogy ezt a mozgalmat már nem lehet elfojtani, annál kevésbé, mert az intézmény létesítését maga az élet követeli.

Minél hamarabb valósítjuk meg, annál gyorsabban fog az ország gazdaságilag megerősödni és felvirágozni, minél tovább várunk vele, annál inkább elmaradunk a nemzetek versenyében. Bizom benne, hogy ha majd túl leszünk a jelenlegi nehéz viszonyokon, a közgazdasági egyetem ügye is a megvalósulás stadiumába lép.

Balogh Elemér.

A Társadalomgazdaságtani Bibliographia.

A *Közgazdasági Szemle* bibliographiai rovata újból változik.

Előbb, 1900 óta magunk gondoskodtunk róla házi kezelésben. Az első közleményt a következő program vezette be: „E bibliographiai rovatban ezentúl rendszeresen közöljük a magyar, angol, francia, német és olasz közgazdasági irodalom termékeit. A magyar irodalmat, a mennyiben a fogyatékos bibliographiai segédeszközök csak megengedik, lehetőleg teljességgel adjuk. A külföldi irodalomról is teljes képet igyekezünk majd nyújtani, s csak a kisebb jelentőségű, tárgyunkra nem szorosan vonatkozó munkákat mellőzzük.“ Ezen program szerint adtuk az 1900-ik év könyvirodalmát 12 csoportban, nagyjában a Conrad-féle Jahrbücher osztályozása szerint. Már a következő évben kb. 35 nevezetesebb magyar és külföldi szakfolyóirat kiválóbb cikkeit is földolgoztuk. 1902-től kezdve Bibliographiánk az addigi csoportosításban, de a Tizedes rendszer számaival megjelölve jelent meg, azon csekélyrendű módosításokkal, a melyeket a budapesti Kereskedelmi és Iparkamarában a rendszeren tettem.

Ugyanebben az alakban jelent meg a Bibliographia egészen 1903 végéig. Akkoriban a brüsszeli Nemzetközi bibliographiai intézet kezdeményezésére az 1902-ik évi anyag a tizedes rendszer rendjében áttördelve, mint külön évkönyv is megjelent *Bibliographia economica universalis* czímen és hogy erre az évkönyvre szedésünket áttördelés nélkül felhasználhassuk, 1904-től kezdve a decimális rendszer sémája szerint csoportosítottuk anyagunkat mi is. A brüsszeli intézettel létesült szorosabb kapcsolat nem vált azonban javára a Bibliographiának, mert már 1905-ben igen gyéren jelent meg és 1906/7-ben egyáltalán nem.

1908-ban indíthattuk meg újra. Akkoriban kezdte a *berlini Social-Bibliographiai intézet* erősebben kiterjeszteni működését és az összes egyéb társadalomtudományi időszakos bibliographiákat szinte kizorító folyóiratának megfelelő részleteit külön is szakfolyóiratokhoz mellékelni. Ezt a módot választotta a *Közgazdasági Szemle* is olvasóinak könyvészeti tájékoztatására és *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* czímen havonként mellékelte a *Blätter für die gesamten Sozialwissenschaften* megfelelő részeinek különnyomatát.

A németországi nemzetközi socialbibliographiai intézettel való kapcsolatnak megvolt az az előnye is, hogy közreműködésünk folytán az egész magyar társadalomgazdaságtani Bibliographiának is hely jutott a nemzetközi Bibliographiában; a magyar címek után egyidejűleg német fordításukat is közölték.

Nem lett volna rá okunk, hogy ezen a módozaton változtassunk, ha a berlini intézet maga nem ment volna át lényeges szervezeti változáson az elmúlt évben. A német kormány az egyedüli Európában, a mely a nemzeti irodalom lehető teljes registrálásának munkáját állami föladatnak tekinti, és miként az Egyesült Államok, állami hivatalok által végezteti. A birodalmi belügyministerium kebelében szervezett külön osztály dolgozza föl már évek óta a német természettudományi irodalmat az *International catalogue of scientific literature* számára. A berlini társadalombibliographiai intézet nagy sikerei arra birták a birodalmi kormányt, hogy a társadalomtudományi könyvészetet is birodalmi kezelésbe vegye és már 1913-tól kezdve megváltozott alakban és szervezetben, Georg Maas szerkesztésében jelenik meg mint hivatalos kiadvány, *Bibliographie der Sozialwissenschaften* címen.¹⁾

A *Közgazdasági Szemle* szerkesztősége természetesen legszívesebben a régi állapotot tartotta volna fenn a Bibliographia tekintetében, ha ennek az új szervezetben két nagy akadálya nem merült volna föl. Az egyik az, hogy a birodalmi kezelésben a berlini Bibliographia egyelőre túlnyomóan csak a német irodalmat regisztrálja. A másik ennél sokkal súlyosabb akadály, hogy a magyar irodalmat egyáltalán nem veszi számba. Ilyenformán ismét idehaza kell gondoskodni könyvészetünkről.

A magyar társadalomtudományi könyvészet régtől fogva a legjobban szervezettek közé tartozik. A *Közgazdasági Lexikon* összeállításai, valamint Barcza Imre közleményei a *Közgazdasági Szemlében*, az 1900-ik évig terjedő magyar közgazdasági irodalomnak megközelítő teljességű jegyzékei. Folytatta a munkát a *Közgazdasági Szemle*, a hogy azt följebb leirtuk. Hasonló irányú tevékenységet fejt ki évek óta a *Fővárosi Könyvtár*, a mely 1908 óta kiadja a Varró István szerkesztette *Magyar társadalomtudományi Bibliographiát* és *Értesítőjében* és a *Városi Szemlében* hetedik, illetve hatodik éve publikálja a currens külföldi és magyar irodalomnak jegyzékeit. Közelfekvő volt a gondolat, hogy a *Közgazdasági Szemle* és a *Fővárosi Könyvtár*, illetve a *Könyvtári Értesítő* és a *Városi Szemle* ezen munkáját egyesítsük. Így jött létre a Társadalomgazdaságtani Bibliographiának új összeállítása és formája.

¹⁾ Az új hivatal címe: *Geschäftsstelle der Bibliographie der Sozialwissenschaften*. Helyisége a *Reichsamt des Innern* épületében van. Berlin, NW. 6. Louisenstrasse 33/34.

Bibliographiánk külön nyomat a *Fővárosi Könyvtár Értesítőjéből*. Mint ilyen, a legújabb könyv- és folyóiratirodalom címeit közli; azonkívül némely korábban megjelent könyvekét is, a melyeket a Könyvtár újabb szerzeményei jegyzékébe fölvenni szükségesnek tartott. Nem hiszszük, hogy a *Közgazdasági Szemle* olvasóit zavarná Bibliographiánk ez a kiterjesztése. Sőt talán éppen szívesen értesülnek arról, hogy az országnak legkönnyebben hozzáférhető és talán legteljesebb közgazdasági szakkönyvtárában mit találhatnak meg. Viszont typographiai elrendezéssel gondoskodtunk arról, hogy a Könyvtár beszerzése a Könyvtár által meg nem vásárolt irodalomtól megkülönböztethető legyen. A csoportcímek után következő petit-szedésű és félkövér helyszámmal ellátott címek a Könyvtár beszerzései, az attól csillaggal elválasztott nonpareille szedés az egyéb irodalom és a folyóirat-cikkek jegyzéke.

* * *

Bibliographiánk nem lép föl azzal az igénynyel, hogy teljes legyen. Magának a berlini bibliographiának is az volt talán legnagyobb hibája, hogy túlságosan is teljességre törekedett, úgy hogy végül a számtalan jelentéktelen szaklap cikke, broszúra és pamphlet között az értékes anyag elveszett. A birodalmi kezelésbe átment bibliographia bevezető programcikkében nagy nyomatékkal hangsúlyozza ezért az új szerkesztő, hogy lényeges korlátozásokat léptettek életbe. Hasonlóan járunk el majd mi is.

A lényegesebb korlátozások, a melyeket itt is felsorolni szükségesnek tartunk, a következők:

1. Nyelv tekintetében a magyar, német, francia és angol irodalomra szorítkozunk, egyéb nyelvűre csak kivételes fontosság vagy aktualitás esetében vagyunk figyelemmel.

2. A könyvek közül nem dolgozzuk föl a következőket:

- a) a népszerűsítő vagy népies feldolgozásokat;
- b) törvények és szabályrendeletek magyarát nélküli kiadásait;
- c) ha nem fontosak: a három ívnél kisebb terjedelmű röpiratokat és füzeteket;
- d) folytatásos munkák, évkönyvek, statistikák, jelentések újabb köteteit, ha azok egyszer már szerepeltek a bibliographiában;
- e) különnyomatokat, ha az eredeti folyóiratcikket földolgoztuk.

3. A rendszeresen földolgozott folyóiratok száma egyelőre 121; ezek, három kivételével, szintén a fent felsorolt nyelvterületek sorából valók.

4. A folyóiratok feldolgozásánál mellőzzük a következőket:

- a) ha nem fontosak: a négy oldalnál vagy hasábnál rövidebb cikkeket;
- b) a folyóiratok állandó rovatait;
- c) rövid időközökben állandóan visszatérő statisztikai kimutatásokat;
- d) könyvismertetéseket és könyvszemléket.

A könyvczímek felvételénél a szerző és cím megjelölésén kívül feltüntetjük a kiadást, megjelenési helyet és évet, és a hol az a bibliographiából megállapítható, a lapszámot is.

Folyóiratcímeknél az utalás az illető folyóirat rövidített nevével, az évszámmal, az évfolyam folyó füzetszámával, vagy haviaknál a hónap számának feltüntetésével és az oldalszámok megadása által történik. A hol a folyóirat kötetekre oszlik vagy több évfolyamon keresztül folytatólag van számozva, az évszámot, a kötet vagy füzet számát és az oldalszámot adjuk.

Anyagunkat a decimalis rendszer csoportosításában adjuk, visszatérvén ezzel ahhoz a kezdeményezéshez, a melyet a közgazdasági bibliographiában már egyszer megkíséreltünk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a decimalis számaink némely ponton eltérnek a *brüsseli intézet* sémájától, bibliographiánk nagy részében pedig és éppen a legfontosabban, egyelőre egyáltalán hiányoznak. Ennek oka az, hogy a tizedes osztályozás legsúlyosabb hibáinak javítására hónapok óta tárgyalások folynak a *brüsseli intézet* és a *Fővárosi Könyvtár* között és éppen most van folyamatban a minket érdeklő részeknek átdolgozása. Ezért is decimalis számokkal csak azok a csoportcímek vannak ellátva, a melyekre nézve többé-kevésbé végleges megállapodás már létrejött.

Ilyen és egyéb átmeneti nehézségekért előre is elnézést kérünk. Így pl. első közleményünkben a folyóiratok címének rövidítései sok esetben nem egyeznek egészen az első számban lenyomtatott jegyzékben kitüntetettekkel.

Azon leszünk, hogy a bibliographia programmszerűen kéthavonként megjelenjék és csak technikai akadályokon fog múlni, ha ez olykor meg nem történhetnék.

A rendszeresen földolgozott folyóiratok jegyzékét az állandó rövidítésekkel együtt a *Társadalomgazdaságtani bibliographia* első ez évi füzetének elején közöljük.

A *Társadalomgazdaságtani bibliographia* földolgozását a *Fővárosi Könyvtárban* dr. Braun Róbert vezetése mellett dr. Benze Adolf és dr. Krisztics Sándor végzik.

Szabó Ervin.

Közlemények és ismertetések.

Socialpolitikai bibliographia.

Az új Stammhammer. Bibliographie der Sozialpolitik. Von Jos. Stammhammer. Bd. II. 1895—1911. u. Ergänzungsband zu Bd. I. Jena, Fischer (VI. 881.)

Stammhammer minden egyes bibliographiáját ugyanaz a dicséret és gáncs fogadja. A dicséret annak a példa nélkül való szorgalomnak szól, a mely aránylag rövid időn belül producálja a vaskos bibliographiákat. A gáncs főként annak a hiányos technikai készségnek, amelylyel készülnek. Sombart már egy ízben úgy nyilatkozott, hogy semmi kedve a kifogások elősorolásához, ha a szerző egyáltalában nem respektálja őket.¹⁾ Azok és Szabó Ervin²⁾ észrevételei és szemrehányásai még ma is csaknem hiánytalanul jogosak. Stammhammer nem igyekezett újra megállapítani a socialpolitika határvonalát, nem igyekezett revideálni korábbi nézeteit bizonyos kérdések hovásorolása dolgában és nem iparkodott tökéletesebbé tenni az anyag elrendezését. A kifogások főleg ebbe a két categoriába esnek. Hogy az anyag összeszedésében, kiválasztásában, a határok betartásában nem dolgozik elég következetességgel, ez az egyik categoria; a másik pedig, hogy a címek elrendezésében és a címszavak felvételében igen kevésé rigorosus s ez az oka annak, hogy bibliographiája, mely betűrendes címszócatalogus s amelynek faji tulajdonsága volna az, hogy gyors informatiókat nyújtson, ilyen igényeknek nem felel meg.

A kifogások harmadika, mely a teljességre vonatkozik, emezek mellett már csak kisebb jelentőségű. Azt tartom, hogy az irodalmi termelés mai állapotában túlkövetelés a teljesség megkívánása még egy specialis bibliographiával szemben is, ha a szerző nem collectiv személy. Stammhammer nem is beszél teljességről. Én az ő bibliographiáját (bár több ennél) legjobban szeretném reference-bibliographiának nevezni, mely nem ambitionálja azt, hogy egy-egy kérdés teljes irodalmát nyújtsa, de a melyik arra legyen jó, hanem arra aztán igazán jó legyen, hogy a körébe eső kérdésekre az európai irodalomra vonatkozólag gyorsan feleljen, úgy mint Georg Schlagwort-catalogusa felel a német irodalmat illetőleg.

¹⁾ *Archiv f. Sozialwiss.* Bd. 10. p. 166.

²⁾ Bernstein: *Dokumente des Sozialismus.* 1903. I p. 443.

Ha azonban ezt a szempontot és kívánságot helyezzük előtérbe, akkor kétszeres gonddal kell az anyag feldolgozására, ez esetben a címszavak elrendezésére, a címszavak megválasztására és kapcsolatára ügyelni; akkor kifogásaink második categoriája lesz a fontosabb.

Stammhammer ezúttal sem tudta magát elhatározni arra, hogy a tudomány logikai rendjének megfelelően csoportosítsa anyagát s ezért megmaradt előző két bibliographiájának beosztásánál, a betűrendes tárgyszó- vagy címszó-catalogusnál. Ezt a conservatismust semmi okunk sem volna sajnálni, ha viszont technikájában is nem volna ennyire conservativ. Stammhammer nemcsak a helytelen címszavakhoz ragaszkodik sajnálandó hűséggel, hanem a nagy témakört átfogó címszavakhoz is, pedig ezek kevésbé gazdaságos voltát amerikai és angol bibliographiák, hogy csak a Cumulative book indexet említsem, eléggé documentálják. Stammhammer az 1895—1911. évi időköz óriási irodalmában — ennek a periodusnak az irodalmát dolgozta fel — sem veszi észre, hogy bizonyos problémákra eső termelés egyre világosabban differentiálódik s hogy ezt a különválást külön címszó keretébe lehet foglalni. Az Arbeiterschutzgesetzgebung és Arbeitslohn nagy csoportjaiból célszerű lett volna kiemelni a munkabér törvényes védelmét és Lohnschutz alatt foglalni össze. Az Arbeitslosigkeit fejezetéből is ki lehetett volna választani a munkanélküliség statistikáját, a »Frauenfrage«-ból a »Bewegung«-ot és a »Frauenberufe« kérdéseit s így járhatnánk el csaknem valamennyi tárgycsoporttal.

De ha már nagy kört ölelő címszavakat vett föl, járt volna egyeséges elvek szerint a megválasztásuknál. Hol összetett szavakat használ, hol birtokos esetben álló címszavakat. A női munka irodalmát »Arbeit der Frauen« alatt veszi fel Frauenarbeit helyett, de a munkásbevándorlást már nem Einwanderung der Arbeiter alatt, hanem igen helyesen Arbeitereinwanderung alatt. Ezekre a címszavakra azonban még rátalál a kutató, de nehezebben talál rá akkor, ha a nyelvhasználattal nem harmonizáló fogalommegjelöléseken kell pillanatokig gondolkoznia, hogy a kérdésre rátaláljon. Így valószínű, hogy a gyakorlatlanabb kereső nehezen talál rá Notstandsarbeiten irodalmára Arbeiterbeschäftigung alatt, a Sterbekassen irodalmára Begräbniskasse alatt és a keresztény socialpolitikára a Kirche und Sozialpolitik alatt stb. Ez az önkényes válogatás enyhítve lett volna, ha ugyanazon fogalom többi megjelöléseit a megfelelő oldalszámokkal legalább abba az összeállításba vette volna fel, mely a kötet elején registrája az előforduló tárgyszavakat.

Figyelmeztetett a bibliographiája elején Stammhammer arra is, hogy minden címszó végén utal a kérdéshez kapcsolódó, a kérdéssel rokon irodalomra. Ez az a berendezés, a mely a címszavas katalógust a tudo-

mányos kutató részére is elfogadhatóvá teszi, mert az alfabét különböző betűi alatt szétszórt, különben összetartozó anyagról így kaphat csak áttekintést. Stammhammer ezt az igényt sem respectálta eléggé, s így esik meg, hogy Arbeiterordnung csoportjánál nem utal a Fabrikgesetzgebung-ra, Grossgrundbesitz-nél nem utal Bodenzersplitterungra és Grundbesitzverteilung-ra, Arbeitereinwanderung-nál Arbeiterschutz-ra, holott a nemzetközi munkásvédelemnek ez a főproblémája stb. Kisebb hiba, de jellemző, hogy a helyesírás is bajokat okoz a keresésnél. A fogyasztási szövetkezetek irodalma Consumvereine alatt található s megnézhetjük ez alatt a címszó alatt felsorolt könyveket, a hol a szerző helyett a címszó a rendszó, a szövegben mindenütt K-val kezdődik a szó.

Az utalások hiányosságát elhárította volna egy saját használatára készült systematikus átnézete a sociálpolitika tárgycomplexumainak, mely a kapcsolatokra figyelmeztetett volna. Ennél a kérdésnél azonban rátalálhatunk a kifogások első csoportjára, az anyag kiválasztásának kérdésére. Az utolsó évek sociálpolitikai kézikönyvei nagyrészt megegyeznek abban, hogy mi tartozik a sociálpolitika határai közé és Stammhammer bibliographiája adta keret nagyban és egészben megegyezik azzal az anyaggal, a mit Van der Borcht és Zwiedineck-Südenhorst kézikönyvei foglalnak egybe, s a mit elhagy, a szakszervezeti problémákat, azt nem elvi, hanem tisztára adott célszerűségi okokból teszi, azért t. i., mert ezt már a Bibliographie d. Socialismusban feldolgozta, vagy kezdte feldolgozni. De hogy a kevésbé beavatottak hiábavaló kereséssel ne veszítsenek időt, igen helyén való lett volna, ha nem is systematikus átnézeti táblázatot készíteni a felvett címszavakból, de legalább pontokba foglalni, hogy mit sorol a sociálpolitika fogalma alá. Így aztán senki sem keresné a szakszervezeti irodalmat, a sztrájkot stb. ebben a bibliographiában, minthogy pl. Van der Borcht sociálpolitikája, vagy Wiese kitűnő bevezető kézikönyve nyomán bárki itt is kereshetné. Egyebekben talán csak a többi munkáskategóriákkal foglalkozó irodalmat és a középosztály kérdéseit részesítette mostohább elbánásban.

A teljességét Stammhammer bibliographiájának, a hogy megindokoltam, nem vettem szigorú vizsgálat alá, de az első negyed órában tett próbával kiderült, hogy Landsberg Ottó: Arbeitslosigkeit und verkürzte Arbeitszeit in Magdeburg 1908. című munkája, mely Magdeburg város statisztikai hivatalának közleményei sorozatában jelent meg, nem fordul elő, holott ugyanezen hivatal ugyanezen kiadványsorozatának előző füzeté, mely ugyancsak Landsberg munkája, előfordul. A könyv német könyv, szerzője elsőrangú szaktekintély. Allen-nak francziára fordított Le Workmen's Compensation Act 1897. munkáját se találtuk (eredetijét

se) s ezt a keresést egyforma sikerrel lehetne folytatni, de egészen bizonyos, hogy nem ez a tulajdonsága von le legtöbbet a bibliographia értékéből.

Értékes újítása a bibliographiának az, hogy az egyes országokra vonatkozó sociálpolitikai irodalmat az országnév alatt a címszavak felsorolásával állítja össze. Speciális érdeklődésnek jó szolgálatot tehet.

*

Meg kell, hogy szűnjön egy pillanatra a gáncs, ha elgondoljuk, hogy ez a 800 oldalas címfelsorolás egy ember energiájának a műve. Nagyszerű szolgálatokra így is alkalmas, de nélkülözhetetlen akkor volna, ha magunk neki állnánk s a kötethez egy teljes és hiánytalan címszó jegyzéket készítenénk, mely valamennyi fogalom összes rokonmegjelöléseit együtt tartalmazná. Ha erre nem vállalkozunk, meg kell barátkozni az öreg Stammhammer bogaraival és akaratosságaival, mert egyelőre nincs más specialis bibliographiánk, mely ebben a körben ennyi időre visszamenőleg ilyen aránylag igen bő információval tudna szolgálni.

Kőhalmi Béla.

A nemzetközi drágasági conferentia elhalasztása.

A „Közgazdasági Szemle“ mult évi deczemberi számában emlékezett meg Irving Fishernek, a Yale egyetem tanárának arról a kezdeményezéséről, hogy nemzetközi conferentia hívassék egybe a drágaság kérdésének tanulmányozására és a további eljárás egységes elveinek megállapítására. Fisher azt javasolta, hogy az Egyesült Államok kormánya hivatalosan vegye kezébe az ügyet és 20.000 dollárt szavaztasson meg e conferentia költségeire. Az erre vonatkozó javaslat, a mely Crawford-Sulzer Bill név alatt került a senatus és a képviselőház elé, a senatuson át is ment, a képviselőház külügyi bizottsága is kedvezően véleményezte, de törvényerőre még sem emelkedett, minthogy a képviselőház plenuma ülészakának márcziusban történt bezárása folytán érdemlegesen már nem foglalkozhatott vele. Fisher ez alkalomból körlevelet intézett mindazokhoz, a kik a drágaság kérdésében vele összeköttetésben állottak, értesítette őket a tervezett conferentiának az 1914. évre való elhalasztásáról, egyben azonban közölte azt is, hogy parlamenti barátai útján igyekezni fog, hogy terve az új ülészakban lehetőleg rövidesen tárgyalassék.

A passiv kereskedelmi mérlegről.

Az osztrák Exportverein márczius 20-án tartott ülésében Schwarz Adolf császári tanácsos a vezető európai ipari államok kereskedelmi mérlegéről tartott összehasonlító előadást. Előadásának érdekességet adott az a körülmény is, hogy záró fejtegetései mintegy visszhangját képezik Wekerle Sándornak a passiv kereskedelmi mérlegről szóló tanulmányának, a mely a K. Sz. februári számában jelent meg. Schwarz Anglia, Németország és Franciaország kereskedelmi mérlegének ismertetése után utalt arra a nagy különbségre, a mely a kereskedelmi mérleg szempontjából ezen államok és a monarchia között fennáll. A monarchia kereskedelmi mérlege hosszú éveken át activ volt és csak a múlt évtized második felében, közvetlenül az érvényben levő kereskedelmi szerződések megkötése után, 1907-ben mutatott fel 45 millió korona passivumot, a mely 1912-ben már 825 millióra emelkedett. Hasonló mértékű eltolódás, a minőt a monarchia mutatott fel az utolsó évtizedben, eddigelé még egyetlen államnál sem történt. Itt azonban fölmerül a kérdés, hogy ki fizeti meg azokat a különbözeteket, a melyek a növekvő népesség számára történő élelmiszer-behozatalból, valamint az ipar számára lényegesen emelkedett árakon történő nagyobb nyersanyag-behozatalból származnak? Az ipari termelés eredményeit, tekintettel a nagyon csekély mértékben emelkedett kivitelre, nem állíthatjuk be activ tételnek. Az is kétségtelen, hogy kamatokból, a melyeket a külföld fizet ott elhelyezett tőkéink után, számbavehető bevételünk nincsen. Így tehát activ tételnek csak a kivándorlók által hazaküldött összegek és az idegenforgalom tekinthetők. E két forrásból eredő jövedelem kerekszám 400 millió koronánál többre nem tehető. Alapul véve, hogy Luzzatti számítása szerint az Egyesült-Államokban és Délamerikában élő olasz állampolgárok — szám szerint körülbelül hat millió — évente mintegy 400 millió lirát hoznak és küldenek haza, a sokkal kisebb osztrák kivándorlás évente 300 millió koronánál többet alig eredményezhet. Hasonlóan az idegenforgalom saldoja, ha levonjuk a mieink által külföldön elköltött összegeket, alig lehet több 100 milliónál. Ha tehát a passivum, mint az előző évben, ezután is eléri a 800 millió koronát, vagy még inkább, ha egy milliárdra emelkedik, a mi egyáltalán nem látszik lehetetlennek; aggodnunk kell azon, hogy egész gazdasági életünk még a közvagyonosodás gyarapodása mellett is ezt az állandó megterhelést elbirja-e. A lakosság adózó képessége korlátoknak van alávetve és az államadóságok állandó szaporodása is csak rosszabbítja a helyzetet. A továbbiakban Schwarz utal arra, hogy a magyar gazdasági életnek egyik elsőrangú kiválósága, a kinek a határokon túl is elismert neve van, Wekerle Sán-

dor is elismerte, hogy kereskedelmi politikánk téves irányokban halad és hogy áldozatokat nyújtottunk olyan engedményekért, a melyek ezeket az áldozatokat nem érték meg, illetőleg, hogy szerződéseink védelmükbe vettek tényleg nem létező agrár érdekeket is. Ezt pedig a kereskedő és iparos világnak kellett megfizetni. Kereskedelmi mérlegünk passivra fordulása pontosan egybeesik a német kereskedelmi szerződés megkötésével és számítás szerint a 800 millió korona passivumból 550 millió, vagyis 66 százalék a német forgalomban beállott eltolódásokra esik. E mellett a mi passivitásunknál még egy körülményről nem szabad megfeledkezni. Az angol és olasz kivándorló kint is hazája iparczikkeit, sőt számos esetben élelmi cikkeket fogyasztja. Ezzel szemben a magyar és osztrák kivándorló ebből a szempontból, a csekély számú végleg visszaköltözöttet leszámítva, teljesen elvesz hazájára nézve. Idegenforgalmunk szintén csekélyebb, mint más államoké. Mig tehát nekünk van a legkevesebb olyan tételünk, a melyet a passiv kereskedelmi mérleg ellensúlyozására alkalmasaknak tarthatnánk, a passivitás nálunk a legnagyobb, a mennyiben az összes külkereskedelmi forgalomnak 13·5 százalékára rug, holott Angliában csak 11, Franciaországban 9, Németországban pedig csak 7·5 százalék. El lehet ismerni, hogy gazdagabbak lettünk, hogy takarékbetéteink növekedtek, hogy államadóságunknak nagyobb hányada van a belföldön elhelyezve, mint azelőtt, ezek a körülmények azonban csak vagyoni, illetőleg gazdasági mérlegünket teszik kedvezőbbé, de nem világkereskedelmi deficitünket, a melyet valamely úton-módon ki kell egyenlitenünk. Schwarz véleménye szerint e helyzetből más menekvés nincs, mint kereskedelmi politikánk teljes megváltoztatása, olyformán, hogy az élelmiszerek olcsóbbá tételére törekedjünk, az agrárvámokat, az ipari nyersanyagok és félgyártmányok vámját szállítsuk, az ipari termékek exportját pedig minden lehető eszközzel előmozditsuk és támogassuk.

9.

A kereskedelmi szerződések előkészítése.

A múlt év folyamán megalakult Magyar vámpolitikai központ most készült el első jelentékenyebb munkájával, a mely a szerb kereskedelmi szerződés revisiója körül követendő irányelveket vázolja. Ez az elaboratum mai kereskedelmi viszonyunkat, föltéve természetesen, hogy Szerbia megfelelő ellenértékeket nyújt ipari kivitelünk számára, egyoldalú intézkedés alapján, de a kereskedelmi szerződések megkötésével kapcsolatban következőleg kívánja módosítani :

1. Előzetes liszt kivétel ellenében gabonabehozatali jegyek engedélyezése, melyek a Balkán felől behozott gabona vámjának lerovására használhatók fel. E révén bizonyos mennyiségű gabona a gyakorlatban vámmentesen lesz behozható, a nélkül, hogy e behozatal nyomást gyakorolna a belföldi gabonaárak alakulására. A gabonabehozatali jegyek intézménye megfelelne az ausztriai malmok érdekének is, mert a magyar malomipar, ha fölös finom lisztjét a vámkülföldön helyezhetné el, nem volna kénytelen finom lisztjével az osztrák piacot előzönlenni.

2. Az állatbehozatalt illetőleg azt a javaslatot teszi a memorandum, hogy Szerbia megfelelő állategészségügyi ellenőrzés mellett a magyar határon felállítandó vágóhidakba élő állatokat szállíthasson. Ez a közvetítő indítvány, a mely a merev elzárkózás politikája és a korlát nélküli állatbehozatal követelése közötti ürt van hivatva áthidalni, azt eredményezné, hogy az állatok hizlalása magyar takarmánnyal történék és magyar iparosok végeznék az állatok levágását, a melléktermékek feldolgozását és azok értékesítését. Ezzel egyidejűleg a contingentálás rendszere megszüntetendő. A szerb szarvasmarha- és sertésbehozatal ugyanis egyrészt az ország belfogyasztásához és kiviteléhez képest arányitva nincs akkora, hogy az árak alakulását érezhetően befolyásolná, másrészt állategészségügyi intézkedésekkel a contingentálás rendszere nem indokolható. E mellett revisió alá volnának veendőek a husvámok is, a melyek a monarchiában magasabbak, mint bárhol másutt a világon.

A kikészítési eljárás huszbehozatali jegyek formájában kiterjesztendő volna a Szerbiából származó husból készült husipari termékekre. Ez a javaslat különösen a magyar szalámiipar érdekeit szolgálja.

4. Kívánatos volna továbbá a takarmányvámok leszállítása, a mi olcsóbbá tenné az állattenyésztést és enyhítené állattenyésztőinknek a takarmányszűke miatt hangoztatott sűrű panaszait.

5. Végül javasolja a Vámpolitikai Központ árpabehozatali jegyek bevezetését, oly formán, hogy minden exportált mm. árpaliszt, maláta, vagy sörárpa után 1—1 mm. tengeri, vagy hektoliterenként 60 kg. takarmányárpa vámmentes behozatala engedélyeztessék.

E tervezet nyilvánossághozatala után az agrárius körök részéről erős támadásokban részesült és részben ennek hatása alatt alkotta meg a Magyar Gazdaszövetség vámpolitikai bizottságát, a mely az agrárius érdekeltség álláspontját van hivatva fixirozni és megfelelő formában a kormány elé terjeszteni. Ez az új vámpolitikai előkészítő szervezet szintén adat és anyaggyűjtés megkezdését határozta el és a megfelelő anyag birtokában fog javaslataival a nyilvánosság, illetőleg a földművelésügyi ministerium elé lépni.

Hasonlóan megalakította vámpolitikai központját az Országos magyar gazdasági egyesület is, de nem önmagában, hanem az összes mezőgazdasági érdekképviselők bevonásával. Ez a szervezet, a mely április 16-án „Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ” név alatt tartotta meg alakuló ülését, programját körülbelül úgy állapította meg, mint a Magyar vámpolitikai központ, de természetesen az összes kérdésekben az agrár szempontok kidomborítását tűzte ki célul. A megváltozott helyzetet Rubinek Gyula előadó jellemezte legtalálósabban azzal, hogy míg az utolsó kereskedelmi szerződések megkötése előtt a mezőgazdaság birtokon kívül volt, ma már megszerzett posícióját kell megvédelmeznie. A két mezőgazdasági vámpolitikai szervezet ezeket a célokat fogja szolgálni.

Gazdasági köreinknek ez a nagy érdeklődése a kereskedelempolitikai kérdések iránt kétségtelenül örvendetes, a félő csak az, hogy e szétszakadozott és különálló szervezetek olyan anyag- és memorandumhalmazzal fogják a kormányt elárasztani, hogy annak igazán nem lesz módjában a begyűlt vélemények komoly mérlegelésére és végeredményben a kereskedelmi szerződések ügye hatalmi kérdéssé válik, melyben nem a gazdasági szempontok, hanem a politikai erőviszonyok fognak dönteni.

9.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi márczius hó 27-én Matlekovits Sándor elnöklésével felolvasó ülést rendezett, melyen Havas Mór tartott előadást *Vám- és tarifapolitikánk hatása gabonatermelésünkre és malomiparunkra* címmel.

Az ülésen jelen voltak: Bacher Emil, Balkányi Kálmán, Barabás Béla, Bosányi Endre, Buday László, Fabritius Endre, Fekete Ignác, Földvári József, Gelléri Mór, Justus Mór, Katona Mór, Katona Sándor, Koppély Géza, Kunosi Ödön, Langfelder Ede, Mattyasovszky Miklós, Ruzsics Béla, Surányi József, Vágó József, Tonelli Sándor főtitkár és még számosan közgazdasági életünk képviselői közül.

Az előadásért, a melyet a K. Sz. közölni fog, az elnök a Társaság nevében köszönetét fejezte ki és felkérte azokat, a kik a kérdéshez hozzászólni kívánnak, hogy a Társaság igazgatójánál vitaülés rendezése céljából jelentkezzenek.

Alfred de Foville †.

(1842–1913.)

Alfred de Foville, a nagy nemzetgazda és statisztikus, folyó évi május hó 14-én Párisban meghalt. Halála nemcsak a francia tudományos világot sújtotta, de bennünket magyarokat is fájdalmasan érint, mert de Foville a magyar tudományos világgal állandó és élénk összeköttetést tartott fenn s nagyrabecsülte és mindig méltányolta a magyar szakirodalmat is. A nagy tudós két ízben járt Magyarországon, utoljára 1901-ben az Institut international de statistique ülése alkalmával, a melyet reánk, magyarokra nézve azért is tett emlékezetessé, mert itt tartotta gyönyörű előadását „La statistique et l'opinion“ czímen, a mely magyar fordításban egész terjedelmében e szemle hasábjain is megjelent „A statisztika és a közvélemény“ cím alatt.

Foville 1842. december 26-án született Párisban. Polytechnikai tanulmányai befejezése után 1866-ban az államtanács szolgálatába lép. Már 29 éves korában a francia pénzügyminister kabinetjének főnökhelyettese volt és 31 éves korában először kapta meg az akadémia koszorúját. 1877-ben a statisztikai és összehasonlító törvényhozási hivatal főnöke lett. Az államhivatali ranglétrán való fokozatos emelkedése mellett a politikai tudományok szabad iskolájában tanárkodik és tudományos tekintélye egyre gyarapodik. 1882-ben a Conservatoire national des arts et métiers tanára lett, a hol az ipari gazdaság és statisztika tanszékét töltötte be. 1886-ban a Société de statistique de Paris elnökévé választja. 1893-ban a pénzverési hivatal (l'Administration des monnaies et médailles) igazgatója lett. 1896-ban az Institut (l'Académie des sciences morales et politiques) tagja és 1906-ban ennek alelnöke lett, majd tudományos egyéniségének legszebb elismerése gyanánt az akadémia élethosszidegen titkárává választotta. Halálakor a legfőbb állami számvevőszék főtanácsosa volt (conseiller-mâitre à la Cour des comptes).

Tudományos műveinek száma meghaladja az 50-et, a melyek közül különösen kiemelendő a közlekedési eszközök átalakulásáról és azoknak

gazdasági és társadalmi hatásáról irt nagyszabású műve (*La transformation des moyens de transport et ses conséquences économiques et sociales*. 1881.), amelyet az akadémia megkoszorúzott s a föld feldarabolásáról (*Le morcellement, études économiques et statistiques sur la propriété foncière*. 1885.) irt munkája, amely nagy feltűnést keltett nemcsak Franciaországban, de egész Európában is. Ugyanis Léon Faucher azt tanította — és ez évtizedek óta valósággal meggyökeresedett tévhit volt Franciaországban — hogy a francia földbirtok szerfeletti elaprózódásának a code Napoléon az oka, mert ennek rendelkezése szerint minden örököstermészetben követelheti a hagyaték ingó- és ingatlanaiból a saját osztályrészét (*Regime du partage forcé*). Valóságos jelszóvá vált Faucher vészkiáltása óta, hogy a francia föld szétporlad („la propriété tombe en poussière“). Alfred de Foville volt az, a ki e munkájában, szembe szállva e tanítással, kimutatta, hogy a francia földbirtok elaprózódásának nem a természetben való hagyatéki osztály a főoka, hanem a parcellázás, az élők közötti ingatlaneladás. A birtokok számának emelkedése pedig a közbirtokfelosztások, talajjavítások és vízlecsapolás által mezőgazdaságilag felhasználható területek nyerésére vezethető vissza. Úttörő volt de Foville munkássága Franciaország nemzeti vagyonának megállapítása terén is. Az ő módszerével új irányt jelölt a probléma megoldására. Ugyanis Franciaországban, örökösödési adók fennállása folytán, részletes statisztikai adatok vannak arra nézve, mennyi azoknak az ingó és ingatlan dolgoknak értéke, amelyek évenként haláleset folytán gazdát cserélnek, vagyis mennyi az örökösödési annuitás. Minthogy egy generatio kihaltával az összes ingó és ingatlan birtok gazdát cserél, azaz az egyik generatio kezéről a másikra megy át, ennél fogva az örökösödési annuitás szorzata a generatio átlagos élettartamát kifejező számmal (*survie moyenne*), adja az összes ingó és ingatlan vagyon értékét. Ennek a szellemes módszernek számos követője akadt a külföldön is, de természetesen csak ott lehet alkalmazni, ahol részletes statisztikai adatok vannak az ingó és ingatlan hagyatékokra nézve, a mi nálunk hiányzik. A pénzről („*La monnaie*“ 1907.) irt klasszikus kis könyve egyike a legjobb munkáknak, a melyeket erről a kérdéstről irtak.

Alfred de Foville az Institut international de statistique ülésein mindig részt vett és előadása valóságos ünnepe volt a tudományos világnak. Mindig a nehéz problémákat választotta tudományos munkálkodása tárgyává és műveit mély gondolkodás, nagy alaposág, éles judicium és a stílus gyönyörűsége, könnyedsége és előkelősége jellemzi. A szónoklatnak is nagymestere volt a megboldogult.

Őrizzük meg e nagy tudós emlékét mi magyarok is, mert szerette hazánkat és megbecsülte haladásunkat.

Foville főbb irodalmi dolgozatai a már említett műveken kívül a következők :

La fortune de la France. 1883.

Enquête sur les prix de détail. 1887.

La France économique, statistique raisonnée et comparative. 1887.

Frédéric Bastiat, Oeuvres choisies, avec une introduction.

L'Épargne en France. 1890.

Le prix du blé et l'influence des droits de douane. 1890.

Le morcellement depuis dix ans. 1892.

Évaluation du stock d'écus de 5 francs de la France en 1893.

La richesse en France et à l'étranger. 1893.

Enquête sur les conditions de l'habitation en France, les maisons-types, avec une introduction. 1899.

Léon Say. 1896.

La justice dans l'impôt. 1902.

Causes fiscales de la dépopulation en France. 1904.

Le Mexique au début du XXe siècle. 1904.

Napoléon Statisticien. 1911.

Fellner Frigyes.

A közigazgatási mérnök.

Közéletünk nagy problémái közt alig van egy is, a mely oly régen és oly állandóan felszinen lenne, a melyről oly sokat beszélnének, s a mely mégis oly lassan közelednék a megnyugtató megoldáshoz, mint a közigazgatás javításának kérdése.

E soroknak nem az a célja, hogy e nagy kérdést a maga egészében tárgyalják, hanem csupán egy részletkérdést, a közigazgatási tisztviselői minősítés kérdését kívánják abban a sokak előtt még újszerű és szokatlan világításban bemutatni, a melyben azt főként a műszaki képe-
sítésű tisztviselők látják.

E részletkérdésnek fontosságát az adja meg, hogy annak helyes megoldása közvetve a közigazgatás javításának is egyik jelentős előmozdítója lehet.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a jó közigazgatásnak a jó törvények és szervezet mellett a feladata magaslatán álló közigazgatási tisztviselői kar is egyenlőrangú tényezője.

Sőt, — a nélkül, hogy a jó szervezet jelentőségét kicsinyelni akar-
nók, — a jó tisztikart a közigazgatás jósága szempontjából talán még a jó törvényeknél is elsőbrendű szükségletnek mondhatjuk.

A törvények és szervezetek holt betüinek ugyanis életet és szint a gyakorlati végrehajtás ad: jó tisztviselők gyengébb törvény alapján is teremthetnek jó igazgatást; és viszont, hiányos képzettségű, indolens tisztviselő kezében a legjobb törvény is hatástalanná válik.

De a jó közigazgatási törvények megalkotásának is bizonyos mértékig előfeltételét képezi a jó közigazgatási tisztviselői kar, mert a közigazgatási szükségletek tömegének helyes megismerésére, s azok kielégítésének minden szempontból megfelelő módon való rendszerbe foglalására s az ezzel járó előmunkálatokra nem elég egy-két nagystylű szervező tehetség, hanem ez a munka egész seregét kívánja meg az öntudatosan gondolkozó, képzett és tapasztalt közigazgatási tisztviselőknek.

A közigazgatás javítását célzó intézkedések közül éppen ezért nem csak hogy nem hiányozhatik, hanem elsőrendű jelentőségű lesz a köz-
tisztviselői minősítés kérdésének új rendezése.

A ma érvényben levő minősítési törvény szerint közigazgatási fogalmazói teendőkre csak jogi képzettségű tisztviselők alkalmazhatók, kivéve azon ministeriumok központi igazgatását, a melyeknél külön szakképzettséget igénylő ügyek is intéztek, s a hol oly egyének is alkalmazhatók, a kik nem jogi képzettséggel, hanem az illető szakra előirt külön szakképzettséggel bírnak. (1883. évi I. t.-cz. 5. §. I. 4.)

A törvény tehát különbséget tesz a speciális szakügyek igazgatásánál megkívánt minősítés és az általános közigazgatási minősítés közt.

Midőn az alábbiakban a mérnököknek a közigazgatás terén jelenleg betöltött szerepét és jövőbeli hivatását óhajtjuk vázolni, fejtegetéseinkben a fentemlített, s a dolog természetéből folyó megkülönböztetést szintén nem téveszthetjük szem elől, s külön kell beszélnünk a mérnök szerepéről a saját szakmája igazgatásában és külön a mérnök hivatásáról az általános igazgatásban.

Azok előtt, a kik e kérdésekkel eddig behatóbban nem foglalkoztak, első pillanatban idegenszerűnek látszhatik a törekvés, hogy a mérnök az általános igazgatásnak eddig kizárólag jogászok számára fenntartott területén egyáltalán szerephez is juthasson.

Legelső feladatunk tehát ezt a nagy elvi kérdést tisztázni és megállapítani e törekvések jogosultságát, illetőleg a jogosultság feltételeit és határait.

Fejtegetéseinkben első sorban hazai viszonyainkat tartom szem előtt; a kérdés külföldi vonatkozásaira majd csak értekezésem végén kívánok pár szóval rámutatni, s ott is csak a dolog érdekessége szempontjából, nem pedig mintha azok ebben a kiválólag a hazai viszonyok szerint való elbírálást igénylő kérdésben minta gyanánt szolgálhatnának.

A közigazgatási fogalmazói szakban szükséges jogi képzettség minimuma gyanánt az 1883. évi I. törvényczikk az államtudományi államvizsgát írja elő (3. §. d), s mivel a törvényben kilátásba vett közigazgatási tanfolyam és gyakorlati közigazgatási vizsga csak írott malaszt maradt, közigazgatási tisztviselőink legnagyobb része valóban csak e minimális képzettség, vagy legfeljebb még államtudományi szigorlat birtokában lép szolgálatba.

Hogy ez a minősítés, s az ez által nyújtott tudás a közigazgatás modern feladatainak ellátására elégtelen, s hogy ez a minősítés revisióra szorul, s a tisztviselők képesítését fokozni kell, abban a legilletékesebb szakférfiak úgyszólván egyhangúlag megegyeznek.

Legtanulságosabbak e tekintetben az 1911. év október havában tartott Országos Jogászyűlésnek a „közigazgatási hivatalnokok képesítése és a közigazgatási gyakorlati vizsga» kérdésében folytatott tárgyalásai. A kérdés véleményezői dr. Benkó Albert és dr. Harrer Ferencz voltak, előadó pedig dr. Némethy Károly. A tárgyalás menetét és a

hozott határozatot illetőleg az érdeklődőt az Orsz. Jogászgyűlés irományaira utalva, e helyütt csak azokat a részleteket fogom kiemelni, a melyeknek fejtegetéseim szempontjából fontossága van.

A közigazgatási tisztviselők mai képzettségének elégtelenségét illetőleg mindkét véleményező, az előadó és az összes hozzászólók egy véleményen voltak.

Mint legklasszikusabb tanukat, a véleményezőket idézem.

Dr. Benkó szerint:

„a közigazgatás immár kinőtt abból a korból, a melyben még csak az államszükségletek kielégítése (adó, újoncz), a közrend és csend fenn tartása képezte feladatát; a közigazgatásnak ma már az egyéni és társadalmi boldogulás útjában álló akadályoknak elhárítása, a boldogulás létfeltételeiről való gondoskodás is feladatát képezi;“

„az általános jogi és államtudományi képzettség, a melyet a jogi oktatás mai rendszere nyújtani képes, önmagában már nem elégséges egy hivatása magaslatán álló, s nagy czélok megvalósítására törekvő közigazgatás végzéséhez;“

„az életviszonyok által igazolt kényszerűség tehát, hogy a közigazgatásra még külön is képezni kell; külön szakképzettséggel kell ellátni az intézésre hivatottakat.“

Dr. Harrer is megállapítja, hogy a „modern közigazgatás munkásaitól, legalább is az intézkedő szervektől, a fogalmazói kartól, kettős képességet követel, u. m. képességet a szükségletek s kielégítésük módjainak felismerésére és képességet a helyzetek és viszonyok jogi elbirálására; az előbbit a különböző anyagi, mint gazdasági, egészségügyi, technikai stb. ismeretek, az utóbbit a jogi ismeretek nyújtják.“ Megállapítja még azt is a véleményező, hogy eddig a közigazgatási fogalmazói kar képzésénél az anyagi ismeretek elnanyagoltattak.“

Folytathatnám az idézeteket a Jogászgyűlés tárgyalási anyagából és rámutathatnék, hogy úgy a véleményezőknél, mint az előadó dr. Némethy Károly államtitkárnál, de kívülök még számos hozzászólónál nézete szerint közigazgatási tisztviselőinknek nemcsak anyagi, de jogi ismeretei is igen hiányosak s minősítésük e téren is kiegészítésre szorul.

Idézhetném még a jogi oktatás reformja dolgában 1911. év elején tartott szaktanácskozmány elnökének, Balogh Jenő ezidő szerinti igazságügy-ministernek, akkor vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak szavait, a melyek szerint „jogászaink többsége az iskolai idő alatt a kívánatos *contemplatio* helyett a kötelességmulasztást tanulja meg s viszi magával hivatalába *utavalóul*.“

A jogi ismeretek hiányainak pótlására s egyszersmind a kötelességtudás fokozására azóta behozták a harmadik alapvizsgát, noha úgy az

említett szaktanácskozmányon, mint később az Országos Jogászugyülésen számos tekintélyes jogtanár és gyakorlati jogász fejezte ki kétségeit a felett, hogy ez az intézkedés a közigazgatási minősítés szempontjából nagyobb jelntősséggel birhatna.

Mindezeket annak jellemzésére említem, hogy jogászközönségünk is élénken érzi a szoros összefüggést közigazgatásunk roszszasága és közigazgatási tisztviselőink minősítésének elégtelensége között; s mig a minősítés fokozásának a jogi téren való szükségessége felől s annak mértéke tekintetében maguknak a jogászoknak a véleménye is igen elágazó, addig abban a tekintetben, hogy a közigazgatási tisztviselőnek a jogi ismereteken kívül anyagi, illetőleg szakismeretekre is szüksége van s hogy ezek az ismeretek ma úgyszólván teljességgel hiányoznak, az összes e kérdéshez hozzászóló jogászok egyetértettek.

A modern közigazgatási tisztviselő kettős képzettségének szükségessége ezek szerint vitán felül állónak tekinthető.

Ez a sziklaszilárd alapigazság tehát az, a melyből a közigazgatás javítását s a közigazgatási minősítés fokozását célzó mindennemű törekvésnek és contemplationnak ki kell indulnia, származzék bár ez a törekvés jogászi részről, vagy valamelyik specialis szakma szakértői részéről.

A következő kérdés, vajjon e kettős képzettség megszerzéséhez gyakorlatilag milyen út vezet legbiztosabban s az elérendő célok szempontjából leggyümölcsözőbben?

Ez a kérdés már korántsem tekinthető oly egyértelműleg elintézettnak, mint az első; sőt ellenkezőleg e kérdés körül nagy nézeteltérések vagy legalább is jelentékeny, eddig kellően nem tisztázott félreértések vannak.

Hogy a differentiákat kellő világitásba helyezhessük, lássuk mindenekelőtt, milyen irányban kívánják e kettős képzettség kérdését megoldani egyrészt a közigazgatási illetékesség mai kizárólagos birtokosai, a kérdéssel foglalkozó jogászaink, másrészt mik a javaslatok e téren a specialis szakmák szakértőinek s különösen a mérnököknek.

A szóban levő kettős képzettségnek, illetőleg a jogi ismereteken túl még szükséges szakismereteknek az előirt jogi minősítéssel már rendelkező közigazgatási tisztviselők által leendő megszerzésére mértékadó jogászaink az u. n. továbbképző tanfolyamokat vélik alkalmas eszközül.

Az ilyen tanfolyamok külföldi mintáinak tömör ismertetése és egy ily hazai tanfolyam tervezetének vázlata tekintetében utalok dr. Harrer Ferencnek véleményére,¹⁾ a melyből mint legpregnansabb részletet, itt csak azt kívánom említeni, hogy a szerző azok számára, a kik a közigazgatási fogalmazási szakban önálló intézkedési jogkörrel bíró állást óhajtanak elnyerni, a jogi vizsgák letétele és 2½ évi közigazgatási

¹⁾ Orsz. Jogászugyülés Irományai, 1. kötet, 2. füzet, 336. és köv. oldal.

gyakorlat után egy hat-nyolcz hónapos magasabb közigazgatási tanfolyamot kívánna szerveztetni, a melyen a következő témákról kellene rendszeres és megbeszélésekkel kapcsolatos előadásokat tartani: az ország gazdasági és culturalis állapota és fejlődésének előfeltételei; a modern gazdasági és culturalis eszmeáramlatok; közigazgatási szervezet; állami és önkormányzati pénzügy; mezőgazdasági politika és igazgatás; iparpolitika és igazgatás; kereskedelmi politika és igazgatás; közlekedési politika és igazgatás; socialpolitika és socialis igazgatás; bank- és hitelügy; közhasznú üzemek szervezete; biztosítás ügy; közegészségügy; a városépítés elvei; műszaki alapismeretek.

Látni való, hogy a tervezett hat-nyolcz hónapos tanfolyam programja éppenséggel nem mondható szegényesnek, s ugyancsak jó befogadó képességű agyvelőnek kell lennie, a mely ezt az anyagot a rendelkezésre álló rövid idő alatt kellőleg megemészti.

Mindazonáltal nem akarjuk kétségbe vonni, hogy tehetségesebb egyének ily hat—nyolcz hónapos tanfolyamon is sokat fognának tanulni, s így az ily tanfolyamok mindenesetre jelentős szolgálatot tehetnének a közigazgatás javításának. Átlag egyénekre nézve azonban az ilyen tanfolyam, különösen a műszaki ügykörben, csak nagyon délibábos képeknek és félrevezető féltudásnak lehet a forrása.

A valóságban egyébként ezidőszerint még nem is jutottunk annyira, hogy ily rendszeres összefüggő programmal bíró magasabb közigazgatási tanfolyam szerveztetett volna.

A kezdő lépés ez irányban azonban annyiban mégis megtörtént, a mennyiben belügyi kormányzatunk a vallás- és közoktatásügyi, valamint az igazságügyministeriummal egyetértőleg az igazságügyi és közigazgatási tisztviselők részére 1911. és 1912. évek őszén egy-egy 11, illetőleg 18 napos u. n. közigazgatási továbbképző tanfolyamot rendezett, s e tanfolyamokat a továbbiakban rendszeresíteni és tovább fejleszteni kívánja.

E tanfolyamok egyes, a közigazgatási tisztviselőket érdeklő szakkérdéseket felölelő, s egymással rendszeresen össze nem függő, vagy legfeljebb laza összefüggésben levő előadásokból állottak s az előadásokra berendelt tisztviselők nagy érdeklődése mellett folytak le.¹⁾

¹⁾ Az említett tanfolyamok a következő előadásokat foglalták magukban:

Az 1911. évi tanfolyam: *Plósz*: A tényállás megállapítása a polgári perekben; *dr. Friedmann*: Kriminologia; *Nagy F.*: Társulati intézmények; *Ruffy*: Gyermekevédelem; *Maly*: Fegyver-, gép- és motorgyártás; *Viczián*: A magyar közigazgatási eljárás alapvonalai; *Mandello*: Sociálpolitika; *Ipolyi-Keller*: Munkásjóléti intézmények; *Szladits*: Munkásbiztosítási kérdések; *Hennyey*: A posta jogi viszonyai és kezelési szolgálata; *Kolossváry*: Posta-, távirda- és telefonberendezések; *Schwartz*: A törvényhozás technikája; *Kenedi*: Az ügyvédi jogok és kötelességek.

Ezeknek az előadásoknak a hatását illetőleg fokozottabb mértékben áll az, a mint föntebb a Harrer dr. tervezte magasabb közigazgatási tanfolyamra nézve mondottunk, nevezetesen, hogy különösen átlag egyénekre alig lehetnek az elérni kívánt „szakismereteknek“ és „közigazgatási anyagi ismereteknek“ rendszeres és kielégítő forrásai, mindazáltal e tanfolyamokat is örömmel kell üdvözölnünk, mint egészben hasznos és reményteljes csiráit a továbbképzésnek, s alkalmait annak, hogy a közigazgatás feladatait komolyan vevő jogászok és szakemberek a problema megoldására vezető törekvéseikben találkozzanak.

Mint az eddigiekből láthatjuk, a kettős képzettség megszerzésének az a módja, hogy az iskolai úton végzett jogi tanulmányokhoz az azon túl még szükséges szakismeretek továbbképzés útján szereztessenek meg, ma még teljesen kidolgozva és megoldva nincsen.

Teljes, végleges és általános megoldásról tulajdonképpen nem is lehet szó, mert még akkor is, ha a tisztviselői kar minden egyes egyénére nézve lehetővé tudnók tenni, hogy a legideálisabb programmal bíró továbbképzés proceduráján menjen keresztül, a teljes sikernek meg lehetős szűk korlátját fogja mindig képezni a tehetség kérdése.

Az 1912. évi tanfolyam: *Dr. Szász—Schwartz:* A jog és tudomány; *dr. Pekáry:* A rendőrség jövő feladatairól; *Hanvai:* A Népház; *dr. Wildner:* A székesfőváros socialpolitikai intézményei; *Fischer:* A vasut üzeme és annak biztonsága; *dr. Magyary:* Polgári igazságszolgáltatásunk vonatkozásai Horvátországhoz és Boszniahoz; *dr. Bernát:* Agrárius törekvések; *Wonesch:* A Közlekedési Muzeum; *Markhot:* Az óbudai hajógyár; *dr. Rados:* Az utolsó század technikai haladásának közgazdasági és socialis kihatásáról; *dr. Ladik:* Önkormányzati testületek szabályrendelet alkotási joga; *Klein:* Az árúüzletről; *Schwartz:* Az értéküzletről; *Fuchs:* A tőzsde szervezéséről; *Jahn:* Az orsz. bírósági vegyészeti intézet; *dr. Vámbéry:* Az orsz. börtönügyi muzeum; *dr. Benkó:* A közigazgatási biráskodásról; *dr. Friedmann:* Büntetendő cselekmény és közveszélyesség; *br. Hatvany:* A mezőgazdasági iparról; *dr. Ferenczy:* Magyarország külkereskedelméről; *dr. Harrer:* A községi üzemekről; *dr. Angyal:* A kriminálpszichologia köréből; *Janicssek:* A székesfőváros tűzrendészete; *dr. Schopf:* A hivatásos gyámságról; *Bárdossy:* Az állategészségügyről; *dr. Mandello és dr. Szladits:* A munkaszerződés; *dr. Moravcsik:* Az elmekórtani intézet; *dr. Marinovich:* A bűnügyi nyomozásról; *dr. Schreiber:* Az újabb közlekedő eszközök rendészetéről; *dr. Gábor:* A személyazonosság és daktyloszkopia; *dr. Konrád:* Az elmeügyi közigazgatásról; *dr. Berinkey:* A kiadatási eljárásról; *dr. Buday:* A statistikai adatgyűjtésről; *dr. Baumgarten:* A kereskedelmi és ipari alkalmazottak jogi helyzetéről; *dr. Vinczehidy:* A vármegyei igazgatás közművelődési teendőiről; *dr. Exner:* Az új egyenesadó törvényekről; *Ruffy:* Az állami gyermekmenhely; *Fáy:* A közigazgatás szerepe a betegellátás terén; *Knapp:* A közigazgatás szerepe a katonai igazgatás terén; *Serbán:* A közlegelőkről; *Lyka:* A művészeti törekvések az építészet terén.

Mint látható, 1911-ben 13 előadás közt még csak mutatónak volt egy-egy műszaki természetű; 1912-ben már 41 előadásnak majdnem $\frac{1}{3}$ része műszaki és rokon szakmába vágó.

Legyünk ugyanis tisztában azzal, hogy a kettős képzettség kérdésénél igen nagy szerepe van az egyéni hivatottságnak, a kettős tehetségnek. Csak az az egyén lehet a modern közigazgatásnak önálló működésre képes, s főként a vezérkarban szerepre hivatott tagja, a ki nemcsak a jogi elvonások, hanem a szaktárgyak, s főként azok gyakorlati vonatkozásai iránt is érzékkel bír.

Csak az ilyen egyének lesznek képesek a továbbképzés által nyújtható vázlatos szakismeretek alapján a szakügyek lényegét helyesen áttekinteni. Kevésbé tehetséges vagy olyan egyének, a kik a dolgoknak csak jogi vonatkozásai iránt bírnak érzékkel, ily vázlatos tanulmányok alapján a szakdolgozat mindig ferde beállításban fogják látni, s a továbbképzés csak azt a hitet fogja bennük nagyra növelni, hogy ők a szakdolgozatban éppen olyan otthonosak, mint a szakértők maguk.

A továbbképzés tehát csak kettős tehetségű egyénekre nézve lesz igazán gyümölcsöző.

Kétségtelen, hogy az ilyen egyének a főt vázolt módon: a jogi ismereteknek iskolában, a szakismereteknek továbbképzés útján való megszerzésével is eljuthatnak a kívánt célhoz.

De épp oly bizonyos az is, hogy ehhez a célhoz az ilyen kettős tehetségű egyének a fordított úton is, a szakismereteknek iskolában, a jogi ismereteknek továbbképzés útján való megszerzésével is hozzájuthatnak; sőt, mint alább kifejtem, vannak szempontok, a melyekből ez a sorrend az előbb említett szemben előnyösebbnek is mondható.

Az a mérnök, a ki egyéni hivatottsággal bír a közigazgatási pályára s az ehhez szükséges jogi és gazdasági ismereteket továbbképzés útján megszerzi, nem kevésbé hasznos munkása, sőt vezére lehet a közigazgatási szolgálatnak, mint az a jogász, a ki a szakismereteket szerezte meg továbbképzés útján.

A köznek érdeke, hogy az ilyen szakemberek előtt nyitva álljon a közigazgatási pályára lépés útja, s így ez úton is mielőbb növekedjék a szükséghez képest ma amúgy is nagyon csekély száma azoknak a közigazgatási tisztviselőknek, a kik hivatásukat annak modern értelmezésében tudják betölteni, s a kiknek soraiból a közigazgatás vezéreinek és újjászervezőinek kell kinőniök.

Az ilyen kettős képzettségű szakemberek nevelésével egy új minősítési típus fog kialakulni, a melyet legjobban »közigazgatási mérnök«-nek nevezhetnénk.

A közigazgatási mérnökről beszélvén, bizonyos mértékig függetlenitenünk kell magunkat a »mérnök« szó által megjelölt fogalom mai kereteitől.

Ma a »mérnök« szó nyomán általában és túlnyomóan csak a szí-

gorúan vett szakmabeli foglalkozásra gondolunk, s a közszolgálatban mérnöki ügykör alatt meglehetősen körülhatárolt szaktávágó teendők ellátását értjük.

Az egyes szakmáknak ily körülhatárolt szakszerű keretekben való ellátása nagyon természetesen a jövőben is a szorosabb értelemben vett szakértők — a mérnöki ügykörben a szó mai értelmében vett mérnökök — feladata lesz, a kiknek a saját szakmájuk igazgatásában való szerepe, mint azt már említettük, egészen más megítélés alá tartozik, mint a szorosan vett, általános közigazgatási szolgálatba átkivánczó szaktársaiké.

Bár fejtegetéseim menetét látszólag megzavarja, mégis itt látszik legalkalmasabbnak a szakértőknek saját szakmájuk igazgatásában való szerepét, illetőleg saját szakmájuk igazgatására való hivatottságuk kérdését letárgyalni.

Jelezttem, hogy a ma érvényben levő minősítési törvény szerint azon ministeriumok központi igazgatásában, a melyeknél külön szakképzettséget igénylő ügyek is intéztnek, a közigazgatási fogalmazói teendőkre oly egyének is alkalmazhatók, a kik nem jogi képzettséggel, hanem az illető szakra előirt külön szakképzettséggel bírnak.

Ez az intézkedés módot nyújt ugyan arra, hogy a szakértők saját szakmájuk igazgatásában megfelelően helyet foglaljanak, a valóságban azonban ez a térfoglalás, az ügykör jól felfogott érdekeinek igen nagy kárára, nagyon fogyatékos.

Útjában áll az érvényesülés teljességének az a hivatalos — s az 1911. évi Országos Jogászyűlésen is több oldalról szinte dogmatikus merevséggel kifejezett — jogászai felfogás, hogy a szakértőknek »meg lehet ugyan engedni, hogy szóhoz jussanak szakmájuk igazgatásában, intézkedési joggal, imperiummal való felruházásuk azonban veszélyeztetné az igazgatás egyetemes jellegét«. Az igazgatási imperium gyakorlásánál mértékadó különféle szempontokat e felfogás szerint kellő egyetemességgel csak a jogász mérlegelheti.

Kétségtelen, hogy speciális szakmáknál az ügyek szigorúan szakszerű ellátása más természetű munkakör, mint ugyanezeknek a szakmabeli ügyeknek igazgatása, szervezése. De kétségtelen az is, hogy bizonyos fokú administratív önállóság és hatáskör még az alsóbb fokú szakhivataloknál sem kerülhető el. Hogy valamely administratív tény, mely foktól érdemli meg az imperium impozáns elnevezését, a fölött meddő dolog lenne vitatkozni, nyilvánvaló azonban, hogy ezek az alsóbbfokú szakhivatalok is csak akkor fogják a tőlük elválaszthatatlan administratív teendőket jól elláthatni, ha az ügykörre vonatkozó törvényeket, jogszabályokat ismerik és helyesen tudják alkalmazni. Már e

fokon alkalma nyílik a fiatal szaktisztviselőnek bizonyos adminisztratív rutin megszerzésére, s már itt elválik, vajjon az igazgatási teendőkre egyénileg rátermett-e?

A magasabb fokú szakhivatalokban az ügyek szakszerű ellátása és azok adminisztrálása már rendszerint jobban külön tagolódik. Ez a széttagozás régebben annyira mereven történt, hogy szaktisztviselők a rájuk bízott szakügyekben csak véleményt adhattak, s még a legapróbb rendelet tervezetét sem készíthették el, mert az már imperium lett volna. Hogy ez mily nehézkesé és zavarossá tette az igazgatást, könnyen elképzelhető. Éppen ezért az elkülönítés e merevségéből imitt-amott szükségképpen engedni kellett, de változatlanul megmaradt jogászri részről az a törekvés, hogy a szakértőket a szakma adminisztratív osztályaiból, s főként a vezető állásoktól távol tartsák.

E törekvésnek természetes következménye, hogy aránylag kevés szakemberünknek nyílik alkalma a kellő adminisztratív rutint megszerezni, s így bizonyos mértékig kétségtelenül hiány van a vezetésre alkalmas szakemberekben.

De épp ily hiány van a kellő szakismeretekkel rendelkező jogászokban. A helyzet ma az, hogy a szakértővel szemben a szakmája igazgatásában való érvényesülést illetőleg tiltó akadálnak tekintik az ő adminisztratív képzettségének esetleges hiányait, de nem törekesznek e képzettség megfelelőbbé tételének útját egyengetni. A jogászszal szemben azonban valamely speciális szakma igazgatásában való vezérszerepre juttatást illetőleg nem tekintik akadálnak a szakismeretek hiányát s az illető szakmabeli szellemi munka természetének ignorálását. Innen van, hogy specialis szakmáink legtöbbje maig sincs igazán a saját természetének megfelelően szervezve.

Nevezetes jelenség egyébiránt, hogy a valóságos állapotok — bár még mindig távol vannak attól, hogy az egyes szakmák érdekeit kielégítsék — már is számbavehetően kedvezőbbek, mint a hogy a fent említett dogmatikus felfogás hirdetése mellett várhatnók.

Érdekes bizonyosága ennek, hogy a mig a jogászgyűlésen előadóul, illetőleg véleményezőül szereplő belügyi államtitkár és székesfővárosi tanácsnok kifejezetten ragaszkodtak ahhoz az elméleti állásponthoz, hogy igazgatási imperiummal más, mint jogász, fel nem ruházható, ugyanekkor majdnem egyidejűleg Budapest székesfőváros a belügyminister jóváhagyásával egyszerre két tanácsi ügyosztálynak élére mérnök-tanácsnokokat állított.

A valóság tehát e kérdésben, ha csak szórványosan, ha csak tūrten is, már ma is szabadelvűbb a jogászri közvéleményben.

Ez azonban még nem teljes megoldása a kérdésnek.

Szükséges, hogy az említett hamis dogma, a mely ugyis csak szemérmes lepléül szolgál azoknak a mély társadalmi okoknak, a melyekben a mai állapotok visszásságai gyökereznek, teljesen tűnjön el a köztudatból, s adjon helyet egy más, olyan igazságnak, a melynek mély belső tartalma is van. A mily kétségbevonhatatlan igazság az, hogy az igazgatási minősítésnek elengedhetetlen alkotó eleme a jogi ismeret, éppen olyan alapigazság az is, hogy a mérnöki szakma igazgatásának legjobb alanya maga a mérnök, ha egyébként az igazgatási teendőkre egyénileg rátermett, s ha a szükséges jogi ismereteket megszerezte. Természetesen más, nem mérnöki specialis szakmákra nézve is áll az, hogy az illető szakma igazgatásának legjobb alanya maga a szakértő.

Messze vezetne annak a kifejtése, hogy a szakügyekkel foglalkozó központokban milyen intézkedéseket kellene életbeléptetni, hogy a szakértők az ügyek igazgatásában fokozatosan elfoglalhassák azt a positiót, a mely őket éppen az ügy érdekében megilleti. Itt csak azt kívánom kiemelni, hogy a mai állapotokról a kívánatos végleges állapotra való átmenet csak fokozatos lehet; ezt kívánja a szerzett jogok tiszteletén kívül az a rideg és a szakértők által sem tagadható tény, hogy azt a szakértő nemzedéket, a mely saját szakmájának administratióját hivatva lesz teljesen kezébe venni, jórészt csak ezután kell nevelni. Viszont azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy ennek az új nemzedéknek a nevelését halogatás nélkül meg is lehet és meg is kell kezdeni. A lehetőséget, a mint láttuk, már a mai minősítési törvény is megadja. A megkezdés sürgősségét pedig indokolja az a körülmény, hogy a jelennek meglevő és a jövőnek várható éles gazdasági harcaiban a műszaki és gazdasági ügykörök lehető legjobb szervezése és a szakértelemnek teljes jogaihoz juttatása az egyedüli biztos mód arra, hogy helyünket megálljuk a nemzetek nagy versenyében.

Ennyit a szakértőknek a saját szakmájuk igazgatásában való szerepéről.

Visszatérve a szakértőknek s különösen a mérnöknek az általános közigazgatás szolgálatában való szerepére, a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy hivatott egyéneknél a szükséges kettős képzettség alapját képező kettős tehetség már a szakmabeli szolgálat kezdetén szükségképpen jelentkezik.

Hogy az ilyen hivatottak számára a közigazgatási gyakorlat lehetősége s általában a közigazgatási pálya megnyitassék, az, mint már jeleztük, magának a közigazgatásnak legfőbb érdeke.

Az ilyen hivatottaknál a pár évi szakmabeli gyakorlat nem hogy hátrányára válnék, hanem ellenkezőleg, nagy hasznára lesz a közigazgatási képesség fejlődésének. Megszerzi ezzel az illető a szakmabeli szel-

lemi munka természetének, az alkotás technikájának alapos ismeretét s benső betekintést nyer a szakmának a gyakorlati élettel való érintkező pontjaiba; s ha ez a szakmabeli gyakorlat párhuzamosan halad a közigazgatási pályára való előkészüléssel, akkor egyáltalán nem kell tartani attól, hogy a szakmabeli gyakorlat a kezdőt egyoldalúvá teszi, sőt ellenkezőleg, éppen a gyakorlati élet igényeinek alaposabb megismerése szempontjából, a kettős képzettség megszerzésére vezető utak közül a műegyetemi iskolázottság bizonyos elsőséggel látszik birni a jogi iskolázottság fölött.

Ugyanebből a nézőpontból, — a gyakorlati élettel való szorosabb kapcsolat nézőpontjából, — tartotta már ötven évvel ezelőtt Mohl Róbert, a nagy német jogtudós, a műegyetemeket a közigazgatási szolgálatra való minősítés tulajdonképpeni hivatott iskoláinak.

Az ő szava kiáltó szó volt a pusztában, mert azok, a kik e fontos nevelési reformban dönteni hivatva lettek volna, maguk is a régi közigazgatási iskolából kerültek ki és nem érezték a régi iskola elégtelenségét.

Ma a körülmények nyomása s különösen a technikai alkotásoknak minden átalakító hatása alatt már e kérdéssel foglalkozó leghivatottabb jogászaink is érezni kezdik a „régis iskola“ elégtelenségét.

A továbbképzés szükségességének belátása s e továbbképzés megvalósításában a technikusok közreműködése már közeledést jelent a Mohl-féle idea felé s ha a jövő közigazgatási minősítésének végleges képe ma még bizonytalan is, annyit határozottan állíthatunk, hogy a végleges megoldást jogászok és technikusok nem külön-külön úton haladva, hanem csakis együtt, egyetértő vállvetett munkával találhatják meg.

Ma még jogászaink közt sokan vannak, a kik a mérnököt nem tudják másként elképzelni, mint évtizedes egyoldalú szakmunkában a közigazgatás egyetemessé szemponjtjai iránt eltompult érzékű vak eszközeit az „imperiumot“ gyakorló közigazgatásnak.

Viszont mérnökeink közt is akadnak akárhányan, a kik a közigazgatásban működő jogászokat csak mint felületessé, alaposan semmit sem értő, az élet eleven talajából kinőtt szakdolgozókat merev paragrafusok prokrusteszi ágyába kényszerítő hatalmaskodó laikusokat hajlandók tekinteni.

Ily jogosulatlan és szélsőséges általánosítások persze többnyire csak olyanoktól származhatnak, a kik maguk csakugyan az egyoldalúság bűnében leledzenek.

Ezek a jogászok és ezek a mérnökök bizonyára nem lesznek tényezői a kétféle képzettség elegyítéséből előálló jövőbeli új közigazgatási minősítési típus kialakításának.

De szerencsére ma is vannak jogászaink, a kik szorgalommal és bizonyos intuitióval szakdolgoznak is hivatott intézői lettek és vannak mérnökeink, a kik képesek az általuk gondozott szakügyeket közigazgatási szempontból is a maguk egészében kifogástalanul előkészíteni és ellátni.

Ezek a jogászok és ezek a mérnökök kell, hogy megtalálják egymást annak a jövőnek előkészítésében, a melyben az ilyen kettős képzettségű egyének többé nem kivételesen és ritkaságképpen, hanem olyan számban és olyan készütséggel fognak rendelkezésre állni, a milyenben reájuk a közigazgatásban szükség lesz.

De hogy a mérnökök ebből a feladatból természetszerű részüket minden korlátozás és nehézség nélkül kivehessék, mindenekelőtt meg kell adni a lehetőséget, hogy közülük azok, a kik a közigazgatási pályán akarnak működni, ezt bizonyos feltételek teljesítése mellett megtehessék.

Énnek a módja az volna, hogy a revisióra amúgy is megérett minősítési törvény helyett alkotandó új törvény a műszaki főiskolai oklevelet a közigazgatási pályára jogosító iskolai minősítés tekintetében az egyébként megkívánt jogi képzettséggel kifejezetten egyenrangúnak mondja ki, hozzátevé, hogy a mérnök, a ki közigazgatási pályára akar lépni, az ott szükséges jogi és gyakorlati ismereteket a gyakorlati közigazgatási szakvizsga letetésével igazolja.

Itt van helyén számot adnom arról, miért szólok az általános igazgatásra vonatkozó fejtegetéseimben mindig csak a technikusokról és mért nem egyszersmind más szakmák szakértőiről is, holott a teljes közigazgatási minősítéshez szükséges szakismeretek közt nemcsak technikai, hanem számos egyéb vonatkozású, pl. kereskedelmi pénzügyi, mezőgazdasági, közegészségügyi stb. ismeretek is szerepelnek.

Annak a gondolatnak a jogosultságát, hogy az általános igazgatásban való közreműködésre valamennyi szakma szakértői közül legkivált a mérnök lehet hivatva, az a körülmény adja meg, hogy a modern közigazgatás közjóléti feladatait túlnyomóan a technika fejlődése vetette felszínre s e feladatok megoldása túlnyomóan technikai létesítményekkel van kapcsolatban. Különösen áll ez a városi igazgatásra, a melyben a modern városi üzemek egyre nagyobb és jelentősebb szerepet játszanak.

A mérnök közigazgatási hivatottsága mellett szól még az a körülmény is, hogy a mérnöki képzettségnek iskolai úton való megszerzése után a közigazgatásban igényelt egyetemes látókör megszerzéséhez még szükséges többi (jogi, kereskedelmi, gazdasági stb.) ismereteknek iskolán kívül való megszerzése aránylag könnyebb feladat, mint a milyen a mérnöki ismereteknek az iskolán kívül csak némileg is alapos meg-

szerzése. Az igazgatási pályára egyénileg is hivatott mérnökre nézve a szaktárgyak és szakmabeli gyakorlat után az igazgatás mint addigi működési körének természetszerű bővülése és egyetemesítése jelentkezik. Az itt felsoroltakból következik még az is, hogy nagy gyárüzemek vezető állásaira is első sorban az egyetemes képzettségű mérnök van hivatva.

Hogy azonban a mérnöki kar igazgatási hivatásának megfelelően, annak legelső feltétele, hogy az arra való egyéneknek alkalom nyujtassék a szakma egyoldalú művelésén kívül az igazgatás terén is gyakorlatot szerezni.

Itt eszembe jut Hieronymi Károlynak, a magyar mérnöki kar eddig legkiemelkedőbb egyéniségének, élete utolsó évében egy mérnöki tisztelő küldöttség előtt tett kijelentése, a melyben a mérnöktisztviselőknek a közgazdasági kérdésekkel való foglalkozást azzal a megokolással ajánlotta, hogy meggyőződése szerint e kérdések intézésére a matematikailag fegyelmezett mérnöki elme a legelső sorban alkalmas és hivatott.

A valóságban azonban közgazdaságunk művelői és vezérei közt ma mérnököket csak kivételesen találunk. Miért? Mert nincs megadva a módja annak, hogy a mérnök s különösen a mérnöktisztviselő ilyen feladatoknak hivatásszerűen élhessen.

Mindenekelőtt le kell tehát dönteni azokat a korlátokat, a melyek ma a mérnököket a közgazdasági és közigazgatási pályától mesterségesen távol tartják.

Attól, hogy e korlátok ledöntése talán valamelyes, a köz szempontjából veszedelmes eltolódásokat fogna okozni s közigazgatásunk vagy közgazdaságunk vezetésébe hivatlanoknak engedne beleszólást: ilyesmitől a világért sem kell tartanunk.

A fiatal technikusoknak a közigazgatási pályára való átlépésénél természetes és automatikus szabályozásul fog szolgálni az egyéni hivatottság kérdése.

Azt a mérnököt, a ki nem érez magában hajlamot a közigazgatási pályára, semmi sem fogja szakmájának elhagyására kényszeríteni, hiszen ez a szakma mindig megadja a megélhetés lehetőségét és a teret szoros értelemben vett mérnöki ambíciók kielégítésére. De ha valaki mégis megpróbálja az átlépést, a leteendő gyakorlati közigazgatási vizsga szolgál újabb próbakövétül hivatottságának.

Meddő találgatás volna ma azon tünődni, hogy ha a közigazgatási pálya megnyílik a mérnökök előtt, milyen számban fognak a mérnökök a nyitott ajtón belépni.

Ha senki sem lép be, akkor az ajtó megnyitása legföljebb fölösleges volt, de semmiesetre sem káros. Ha csak néhány hivatott lép is át, már érdemes volt az ajtót megnyitni. Ha tömegesen jönnek s ennek a nyomán fiatalságunk a jogi főiskolák helyett a műszakiakra tódul: ez olyan következménye lenne a új rendnek, a melyet a mai jogásztúltermelés mellett nyilván még jogászaink is örömmel üdvözölnének.

Bármint lesz is, egyetlen érv sem szól a mellett, hogy a minősítési törvény mai káros korlátait továbbra is fenntartsuk.

Az elv elfogadása esetén is nyilván még számos részletkérdés várna megoldásra, a melyek azonban a mily természetesen sarjadzanak a főkérdésből, épp oly természetesen meg is oldhatók.

E részletkérdések közül egyesekre vázlatosan legyen szabad itt is rámutatnom.

Tudvalevő, hogy nemrégiben az összes nagyobb magyar gazdasági szervezetek egyértelműleg egy „közgazdasági egyetem“ alapításának eszméjét pendítették meg. Ennek az új főiskolának egyik kifejezett célja lenne: minősítő iskolául szolgálni a gazdasági ügykörű ministeriumok és külső hivatalok tisztviselői részére.

E hivatásának megfelelően a közgazdasági egyetem tárgyai sorában a legkülönbélebb gazdasági természetű tárgyak közt nyilván a műszaki ismeretek sem hiányozhatnának.

Azt azonban nyilván a közgazdasági egyetem eszméjének legfanatikusabb előharczosai sem gondolják, hogy ezzel a közgazdasági egyetem fölöslegessé tenné vagy magába olvaszthatná a műszaki főiskolákat.

A műszaki főiskolák tehát a közgazdasági egyetem fölállítása esetén is megmaradnak és fejlődni fognak.

Ha már most a közgazdasági egyetem kifejezetten minősítő iskolájává válnék minden gazdasági vonatkozású hivatal tisztviselőinek, kérdés, vajjon szükség lesz-e azután arra, hogy a műszaki főiskolai oklevéllel rendelkező egyének is bebocsátást nyerjenek a gazdasági és igazgatási ügyeket irányító tisztviselők sorába; s kérdés, vajjon a műegyetemen tervezés alatt álló közgazdasági szakosztály felállítása, illetőleg fenntartása indokolt-e?

Mindkét kérdésre a leghatározottabb igennel kell felelnünk.

A közgazdasági egyetem esetleges megalkotásának nem lehet az a célja, hogy a közigazgatási és közgazdasági minősítés tekintetében ma a jogi főiskolák kezében levő monopoliumot átvegye és a jövőre nézve saját kezében tartsa.

Jó közigazgatási tisztviselői kar kialakulásának előfeltétele, hogy minden szakmának közigazgatási hivatottsággal bíró egyénei megfelelő kautelák mellett, utat nyerjenek az érvényesülésre.

Igy biztosítható csak a közigazgatásnak az étellel való annyira kívánatos s ma oly kevésbé biztosított állandó, közvetlen contactusa.

A műszaki főiskolai oklevélnek tehát a közgazdasági egyetem fölállítására esetén is meg kell nyitni és nyitva kell tartani az utat a közigazgatás terére.

Ebből önként következik, hogy a műegyetemen most alakulóban levő közgazdasági szakosztály a műegyetemnek szerves kiegészítő része kell, hogy legyen, a melynek hiánya eddig is érezhető volt és a melyet a jövőben éppenséggel nem nélkülözhet, és pedig nemcsak a netán közigazgatási szolgálatra készülő hallgatói érdekében, hanem azoknak az érdekében sem, a kik a szorosán vett mérnöki szakmák valamelyikében ugyan, de mint közgazdasági életünk öntudatos tényezői kívánnak működni.

Egy másik fontos részletkérdés, a mely a nagy elvi kérdés kapcsán fölmerül, hogy hogyan biztosíttassék a közigazgatási szolgálatba műszaki főiskolai oklevéllel belépni kívánóknak a szükséges jogi ismeretek megszerzése és a szükséges közigazgatási előgyakorlat.

A jogi ismeretek megszerzése tekintetében már a mai műegyetemi oktatás is nyújt némi alapot, a mely a műegyetemen most szervezés alatt álló közgazdasági szakosztály keretében még lényegesen kiszélesíthető.

A jogi és közgazdasági elméleti ismereteknek a közigazgatási mérnökök kiképzése szempontjából szükséges mennyiségét meg lehetne szerezni vagy úgy, hogy a műegyetem négy évfolyamának elvégzése után a közigazgatási pályára készülő hallgató még egy évet szentel a közigazgatási szakosztályon a jogi tárgyaknak, vagy pedig úgy is, hogy az ilyen hallgatók számára már az első esztendőből kezdve külön tanterv állapíttatik meg.

Ez a két módzat tulajdonképen már a kívánt új minősítési típusnak iskolai úton való megszerzése volna. E módokon kívül is meg kellene azonban hagyni annak a lehetőségét, hogy a szakmabeli műegyetemi oklevelet megszerzett fiatal technikus magánúton szerezze meg a szükséges jogi és gazdasági ismereteket. Hogy ezeknek az ismereteknek ilyen úton való megszerzése lehetséges, arra ékesen szóló bizonyíték az, hogy jogászaink nagy része ma is szintén csak névlegesen iskolai úton, valójában azonban az iskola látogatása nélkül teszi le minősítő vizsgáit; a mi egészben véve talán nem kívánatos állapot, de bizonyos, hogy a gyakorlat az ilyenek soraiból is akárhány kiváló jogászt nevelt.

Bármilyen úton fogja is megszerezni a közigazgatási mérnök a szükséges jogi ismereteket, mellőzhetetlen lesz, hogy ezekről az ismereteiről egy vizsga keretében beszámoljon.

Ez a vizsga azonban nem a szolgálatba lépéskor, hanem néhány

évi gyakorlat után, mint gyakorlati közigazgatási vizsga lenne megkövetelendő. Megfontolás tárgyát képezhetné az a kérdés, vajjon ezt a vizsgát nem kellene-e a műszaki főiskolai előképzettségű tisztviselők számára a jogi előképzettségüekétől eltérő vizsgarenddel szervezni.

Igen fontos részletkérdés ezek kapcsán a gyakorlati évek kérdése. Ezek a gyakorlati évek a közigazgatási ismeretek tulajdonképpeni igazi iskolája.

A kezdő tisztviselők gyakorlati kiképzésének tervszerűsége és az a követelmény, hogy vezető közigazgatási állásba csak megfelelő és minél több oldalú gyakorlattal rendelkező tisztviselő emelkedhessen, legalább is oly fontos étepeja a minősítésnek, mint maga az iskolai bizonyítvány.

A gyakorlati kiképzés részletes, tervszerű szabályozása nem feladata a minősítő törvénynek, ez a dolog természeténél fogva rendeleti úton intézendő el, de a legfontosabb elvek kimondása mellett magának a törvénynek kell gondoskodnia arról, hogy az egyes ministeriumok ily szabályrendeletek megalkotására köteleztessenek.

Hogy ez a gyakorlati kiképzés a közigazgatási mérnökre nézve hogyan szabályoztassék, annak részletes fejtegetése, a mellett, hogy túlhaladná e cikk kereteit, időelőtti is volna.

Annyit azonban itt is hangsúlyozni kívánok, hogy e gyakorlati idő egy részét helyesnek tartanám megfelelő műszaki munkákban való közreműködésre szánni, mert az ilyen gyakorlat az élet igényeinek minél több oldalú megismerését nagy mértékben előmozdítja és a fiatal tisztviselő alkotó kedvét nagyon fejleszti.

A közigazgatási minősítésnek eddig tárgyalt két étepején, az iskolai minősítésen és a gyakorlati kiképzésen kívül van egy harmadik, nem kevésbé fontos, de paragrafusokba csak nehezen szedhető fokozata is és ez a selectio, a vezérségre hivatottak kiválasztása.

Nem foglalkozhatom itt azzal a bonyolódott kérdéssel, hogyan és mily mértékig lehetne a ma jórészt a véletlenre bízott kiválasztást tervszerűvé és intézményessé tenni; csak azt kívánom megállapítani, hogy minél több utat nyitunk meg arra, hogy a különböző szakmák, s különösen a mérnöki szakma közigazgatási hivatottságú egyénei cselekvő tényezői legyenek a közigazgatásnak, annál jobban fokozzuk a lehetőségét egy oly közigazgatási tisztviselői kar kialakulásának, a mely a gyakorlati élet minden igénye iránt eleven érzékkel bír; s annál nagyobb lesz a választék igazán hivatott vezérekben.

Ebben a fokozatban el kell, hogy tünjenek a különbségek mérnök és jogász közt a vezérségre nem az iskolai minősítés, hanem helyesen csupán az jogosíthat, hogy az illető milyen bizonyosságait tudta adni hivatottságának.

Csak ha ilyen többoldaluan kiképzett közkatonákból és ilyen hivatott vezérekből fog állani közigazgatási tisztviselői karunk, csak akkor fogjuk elérni azt a mi helyzetünkben sokszorosan kívánatos állapotot, hogy közigazgatásunk a közjólétnek, nemzeti gazdagodásnak és természeti kincseink okszerű kiaknázásának seholssem kerékkötője, hanem mindenütt az egész vonalon ösztönzője és előmozdítója legyen.

*

Befejezésül néhány szót arról, hogy a külföldön milyen szerepet játszik a mérnök a közigazgatásban ma, és milyen törekvések jelentkeznek a jövőre nézve.

Angolországban a viszonyok annyira gyökeresen különböznek hazai viszonyainktól, hogy azokat vázlatosan párhuzamba állítani alig lehet.

Franciaországban is lényegesen eltérők a viszonyok a mieinktől; a mérnöknek a közigazgatásban való szerepe azonban ott már nagyjában régen megoldottnak tekinthető: a mennyiben ott a mérnök nemcsak a saját szakmája igazgatásában érvényesülhet minden korlátozás nélkül, hanem, a mennyiben arra hivatott, az általános igazgatásban is. A mérnököt erre a hivatására rendszeresen elő is készítik, az „École des ponts et chaussées“ végzett növendékei például a mérnöki ismereteken kívül széleskörű administratív ismeretekkel is rendelkeznek. Mindez nem mai keletű dolog és ha Franciaország utolsó száz esztendejének történetén végigtekintünk, a vezető államférfiak sorában mindig találhatunk néhány mérnököt, s alig képzelhető kabinet, a melynek tagjai közt mérnökök ne lennének. Annyira megy a mérnökök térfoglalása az administrációban, hogy a nálunk és Németországban a jogászsuralom ellen szokásos mérnöki feljajdulások pendant-ja gyanánt a francia napisajtóban nem példátlan a jogászi felszólalás az ellen, hogy a vezető állások túlnyomóan mérnökök kezébe kerülnek.

Ausztriában és Németországban a viszonyok sokban hasonlítanak a mieinkhez. Alapjában véve itt is, ott is még az elmék meggyőzésének lassú munkája van folyamatban, és a mérnökök kívánságának lényege ott is ugyanaz, mint a mit a fentiekben kifejtettem, nevezetesen, hogy a műszaki főiskolai oklevél bizonyos gyakorlati közigazgatási vizsga kikötése mellett a közigazgatási pályára lépésre jogosítson. Különösen Németországban fejtenek ki újabb időben a mérnöki egyesülések rendszeres és következetes tevékenységet a cél megvalósítása érdekében, s a „Verband deutscher Diplomingenieure“ a múlt évben ebben a dologban a porosz képviselőházhoz emlékirattal fordult, a mely a pártvezérek részéről kedvező fogadtatásban részesült.

A német műszaki főiskolák is iparkodnak a maguk részéről a jövőt előkészíteni s a charlottenburgi műegyetemen az „Abteilung für Ma-

schinen-Ingenieurwesen“ nevű szakosztály keretében külön tanrenddel külön alosztályt létesített a közigazgatási mérnökök („Verwaltungsingenieure“) részére, Ez a tanrend ugyan ez idő szerint nem annyira az általános igazgatás, hanem inkább a gyár és nagyipari üzemek igazgatását tartja szem előtt, mint a mely téren nemcsak a jövő, hanem már a jelen is konkrét igényekkel lép föl; de helyet foglal e tanrendben a „Staats- und Verwaltungskunde“ is, és még néhány olyan tárgy, a mely az általános igazgatás szükségleteihez alkalmazkodik.

A míg a mérnökök ekként törekeshnek a jogi ismeretek megszerzésére, más oldalról Németországban már a fejlettség bizonyos magasabb fokát érték el a jogi képzettségű tisztviselők anyagi ismereteinek fokozását célzó továbbképző tanfolyamok, a melyek, mint arra már fejtegetéseim elején utaltam, a nálunk rendszeresített továbbképző tanfolyamoknak is mintául szolgáltak.

Miként e vázlatos ismertetésből is megállapítható, a közigazgatás feladatainak nagyarányú bővülése nagyjában mindenütt a közigazgatási tisztviselők mai képzettsége elégtelenségének beismerését és a helyzet javítására irányulólag ugyanazt a kétoldalú törekvést váltja ki.

A kérdés ma még a forrongás és a kialakulás stádiumában van, de a dolog természetéből következik, hogy a kétoldalú törekvések eredője végeredményben csak a közigazgatási minősítésnek az ismeretek mennyisége tekintetében a mainál jóval szigorúbb, — az ismeretek iskolai eredetét illetőleg pedig a mainál jóval szabadelvűbb felfogása lehet.

Buday Béla.

A közgazdasági mérnök. II.

Amerika.

Az amerikai Egyesült-Államok oktatásügyének minden fokozata bármennyire át is van hatva egészséges gazdasági szellemmel, az üzleti élet complicálódása folyamán az empirismussal szemben a tudományos képzettség értéke mind szélesebb körű elismerésre talál. Az a leginkább irigylésre méltó amerikai szokás, hogy a gazdag emberek bizonyos köz-szükségletek kielégítésére szolgáló egy-egy facultás számára iskolákat, könyvtárakat vagy legalább tanszékeket alapítanak, ezzel új érvényesülési irányokat nyert. Philadelphiában Wharton, Chicagóban Rockefeller, a Harvard, Columbia, Missouri, John Hopkins, Yale, Princeton stb. stb. egyetemek legtöbbször pedig kevésbé ismert adományozók neveivel találkozunk, kik már nem az orvosi vagy philosophiai, hanem a közgazdasági és kereskedelmi tudományok fejlesztésére tesznek alapítványokat. Amerika legelső és legkitünőbb főiskolája, a Bostonhoz simuló Cambridge város szívében 80 holdnyi parkban elhelyezett Harvard-egyetem majdnem 100 különböző pavillonjának legtöbbször különböző alapítványoknak nevét viseli (Pierce Hall, Austin Hall, Langdell Hall stb.), az 1908-ban alapított *Graduate School of Business Administration* több tanszékét pedig ugyanily módon alapítványokból tartják fenn. Az alapító nevét a tantervek az alapítvány tartamáig ekképp hirdetik:

Kereskedelmi szervezet. (E tanszék az Isidor Straus alapítványból van fenntartva.)

Beruházás és tőke. (E tanszék az Edmund Congswell alapítványból van fenntartva.)

A gyári üzem. (E tanszék Andrew W. Preston (Boston) úr alapítványából van fenntartva.)

Mint e példából látható, élők is tehetnek alapítványokat. Andrew W. Preston úr azt is szükségesnek látta beiktatni, hogy ő a bostoni Andrew W. Preston, a ki tehát nem tévesztendő össze valamilyen vulgáris Andrew W. Prestonnal. Az ilyen kisdud hiuskodást óh mily készséges örömmel megbocsátanók, csak volnának a mi gazdag és hatalmas nagyjaink, ipari és kereskedelmi vállalataink, pénzügyeink között

olyanok, kiknek az ilyenekben kedvük telnék! Mily sajnós lenne, ha a kir. József-műegyetemen létesítendő közgazdasági szakosztály az első sorban érdekelt közgazdasági társadalom áldozatkész érdeklődését, anyagi hozzájárulását kénytelen volna nélkülözni, s minden az állam vállaira nehezedvén, a megvalósítás a legminimálisabb igények kielégítésére zsugorítva is csak oly módon történhetnék, hogy a költségek fedezése a különböző ministeriumok között repartáltatnék, a mi természetesen az oktatás egységességének és szakszerűségének hátrányára a legkülönbözőbb érdekek beleszólását és érvényesülését vonná maga után.

Harvard.

A Harvard-egyetem kereskedelmi főiskolai tagozatát 1908 márcziusában abból a célból létesítették, hogy az üzleti élet szervezetének és administrációjának alapvető elveiben alapos tudományos kiképzést adjon és hogy a facultativ tantárgyak egy oly sorozatának egyetemi előadását tegye lehetővé, melyek közül bárki összeválogathassa magának azokat a tárgyakat, melyek az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak általa választandó pályájához a leginkább szükségesek.

A Harvard kereskedelmi főiskola szigorúan egyetemi jellegű. A *Master in Business Administration* cím elnyeréséhez két éves tanfolyam elvégzése szükséges. Előismeretek gyanánt a közgazdaságtan elemei, a kereskedelmi ismeretek (könyvelés, számvitel, levelezés) és a földrajz, továbbá idegen nyelvek (francia, német, spanyol) kívánatosak, a mihez még a rajzolásban való kezűgyesség járul, mit a tanterv az üzleti élet majd minden ágazatában fölötte hasznosnak tart.

Mint hogy az iskola minden hallgatója számára azt a specialisan gyakorlati kiképzést kívánja adni, a melyet az ő egyéni üzleti pályája kíván, mindkét évfolyam tantervét a dékánal egyetértőleg minden hallgató maga állítja össze. A szabad választásra rendelkezésre álló tárgycsoportok a következők:

I. Könyvelés és számvitel.

A könyvelés elemei. Gyakorlati könyvvezetés. Vasuti számvitel. Magasabb könyvelési és számviteli problémák.

II. Kereskedelmi törvény.

Kereskedelmi szerződések. Kereskedelmi jog. Pénzügyi jog.

III. Kereskedelmi üzemtan.

Amerika és Európa kereskedelmének szervezete. Gazdasági statistika. Az üzleti élet gyakorlata. Gazdasági földrajz, statistika és kereskedelem-politika. (Amerika, Európa, Délamerika.)

IV. Ipari üzemtan.

A gyári üzem. (Taylor és tanítványai, Barth, Hathaway, Gantt, Day,

Thompson, Cooke, Barter stb. az összes iparágakra kiterjedőleg, semináriumi alapon ismertetik a modern gyári üzem szervezetét és működését.)

V. *Bank- és pénzügy.*

A bankok szervezete és működése. Beruházás és speculatio. Vállalatok pénzügyeinek vezetése.

VI. *Közlekedésügy.*

A vasuti közlekedés és a hajózás szervezete és működése. A tarifa képzése. Vasuti számvitel és kereskedelem. A vasuti forgalmi szolgálat.

VII. *Biztosításügy.*

Élet- és tüzkárbiztosítás és az ezzel kapcsolatos matematikai (valószínűség számítás stb.) és gazdasági kérdések.

Minden hallgató individuális képzettségéhez és igényeihez képest megállapítják, hogy az egyes csoportokhoz tartozó évfolyamok számára miféle tantárgyak ajánlatosak. A melyik hallgató műegyetemet vagy valamilyen felsőbb technikai tanintézetet végzett, az természetesen már nem tartozik technikai tárgyakat is hallgatni, a ki azonban nem okleveles mérnök, az a legtöbb szakosztályban technikai tárgyakat is kap. A kereskedelmi akadémiákból jött hallgatóknál viszont a kereskedelmi szak tárgyak óraszámja csökken. Minthogy a 4000 hallgatójú Harvard-egyetem tanszemélyzete összesen 618 főből áll, a néhány száz tanár és tantárgy között bárki könnyen összeválogathatja magának azt, a kire és a mire leginkább szüksége van.

A Wharton School.

Az 1740-ben alapított philadelphiai *University of Pennsylvania* kebelében önálló facultás gyanánt már 1881 óta működik a *Wharton School of Finance and Commerce*, melynek célját alapítója Joseph Wharton az alapítási okiratban a következőkben fektette le:

1. gondos nevelést adjon a *közigazgatási tisztviselők* és
2. az *üzletemberek* számára.

A fokozatos fejlődés folyamán e rendeltetésnek megfelelően a legkülönbözőbb irányú kiképzést szolgáló tantervek állapítottak meg, melyek a gyáripar, bank- és pénzügy, könyvelés és számvitel, közlekedés és kereskedelem, biztosítás, közszolgálat, magántitkári és consuli szolgálat, ujságírás, délamerikai üzleti élet stb. stb. igényeire képeznek. Valamennyi tanfolyam 4 évből áll, melyek a középiskolák befejezte után hallgathatók. A James Th. *Young* igazgatása alatt működő iskola tehát egyetemi jellegű. Az első év valamennyi szakosztály hallgatói számára egységes, a második évtől kezdődőleg azonban a nagy választékban rendelkezésre álló tárgyakból más és más tanterveket állítanak össze. A tárgyak három csoportba tartoznak: I. Közgazdaság (ipar, kereskede-

lem, közlekedés, bankügy, jog stb.) 46 tárggyal, II. politikai tudományok 20 tárggyal, III. sociologia 9 tárggyal. Ezekből az egyes szakokat például a következőleg alakítják:

I. Előkészítő év.

Nemzetgazdaságtan	3
Földrajz	3
Kereskedelmi számtan	3
Alkotmánytan	3
Angol nyelv	3
Chemia	2
Kereskedelmi és ipari jog	3

Gyáripari szakosztály.

II. év.

Amerika mezőgazdasága és nyers- termékei	3
Amerika gyáripara	3
Közlekedésügy	3
Közgazdaságtan	2
Közigazgatási jog	2
Szerves chemia.	
Angol irodalom, fogalmazás, beszéd és vita, idegen nyelvek.	

III. év.

A gyári üzem	2
Könyvelés és számvitel	3
Pénz és hitel	3
Munkásügyi törvényhozás	2
Gazdaságtörténelem.	
A legújabb kor politikai története.	
Amerikai socialis problémák.	
Ipari chemia.	
Idegen nyelvek.	

IV. év.

A gyári üzem (gyárlátogatásokkal)	2
Kereskedelmi és ipari jog	3
A gyártmányok forgalombahozatala	3
Könyvelés és számvitel	2
Vállalatok pénzügyi vezetése	3
Délamerika nyerstermékei és ipara	2
A nemzetközi kereskedelem szervezete	2
Biztosításügy. Sociologia. Közgazdaságtan. Történelem.	

Bank- és pénzügyi szakosztály.

II. év.

Vállalatok kereskedelmi vezetése	3
Könyvelés és számvitel	2
Amerika gyáripara	3
Kereskedelmi és ipari jog	3
Közlekedésügy	3
Statistika	1
A kereskedelem és ipar törvényes szabályozása	2
Angol irodalom, fogalmazás, beszéd és vita. Idegen nyelvek.	

III. év.

Bankügy	2
Könyvelés és számvitel	2
A gyári üzem	2
Biztosításügy	2
Brokerage (ügynökség)	2
Real estate (földügynökség). Árú- és értéktőzsde. Keresk. és ipari jog. Történelem. Idegen nyelvek.	

IV. év.

Stabil és speculativ befektetések	3
A gyártmányok forgalomba hozatala	3
Pénzügytan	2
Vállalatok pénzügyi vezetése	3
Kereskedelmi és ipari jog	3
Sociologia. Természetphilosophia. Logika és ethika. Történelem.	

Kereskedelmi és közlekedésügyi szakosztály.

II. év.

Közlekedésügy	3
Tengerhajózás	2
Közgazdasági földrajz	3
Kereskedelmi és ipari jog	3
Közgazdaságtan	2
Pénz és hitel	3
Munkásügyi törvényhozás. Alkot- mánytan. Történelem. Angol iro- dalom, fogalmazás, beszéd és vita. Idegen nyelvek.	

III. év.

Vasuti díjszabás és forgalom	2
Villamos vasuti közlekedés	2
Amerika kereskedelme	2
Vasuti pénzügy és számvitel	2
Amerika gyáripára	3
Könyvelés és számvitel	3
Vállalatok pénzügyi vezetése	3
Külkereskedelem és vámügy	2
Keresk. és ipari jog. A kereskedelem és ipar törvényes szabályozása. Történelem. Idegen nyelvek.	

IV. év.

Vasuti jog	2
Kereskedelmi váltóüzlet és ügynökség (brokerage)	3
A nemzetközi kereskedelem szervezete	2
Biztosítás	2
Amerika kereskedelmének története	1
Városok administratiója. Socialis reform. Természetphilosophia. Logika és ethika. Angol irodalom.	

Ezekhez hasonló tanterveket készítenek a többi specialis szakosztályok számára is. Mint látjuk, e tantervekből a szakmérnöki elemek teljesen hiányzanak, a mi talán azzal magyarázható, hogy Amerikában szinte valamennyi tantárgy oly gyakorlati gazdasági és technikai szellemmel van átítatva s a középiskolai oktatásban is oly sok ily elem van, hogy e főiskolára jövőik körülbelül olyasféle előképzettséggel rendelkezhetnek, mint nálunk azok, kik a középiskola alsó 4 osztálya után 1 évig gyárakban inaskodnak, életrevalóságot, kézügyességet szereznek, ezt követőleg pedig a felső ipariskola 3 évfolyamának elvégzése után mennek az egyetemre. Véleményem szerint a mind teljesebb mértékben a gymnasiumokhoz idomuló mai reáliskolai oktatás helyes reformja az

volna, ha az alsó négy osztály általános oktatási jellegét még jobban kibővítve, a gyakorlati pályákra indulóknak mindegyike kötelezve volna egy évi inasgyakorlatra, s ezt követőleg lépnének a reáliskoláknak felső ipariskolákká reformálandó 4 felső évfolyamára. Ha műegyetemünk ilyen előiskolázással kaphatná hallgatóságát, mérnökeink tudományos és gyakorlati ismeretekben, közgazdasági érzékük fejlettségében, életrevalóságban az egész világon versenyen kívül állhatnának. Mily távol áll ettől a felfogástól az „egységes középiskola“ eszméjével kapcsolatban az 1896. évi I. magyar országos technikus congressuson fölvetett és egyhangulag elfogadott az a határozat, hogy „az egységes középiskola megalkotását a műszaki kar érdekében lévőknek tartja s átmeneti intézkedésül sürgősen ajánlja a latin nyelvnek kötelező tárggyul való felvételét a reáliskolák megfelelően módosítandó tantervébe.“ Az ilyen egységes középiskola kedves lehet az oly szakemberek előtt, kik a régi classikus paedagogia automatikus továbbfejlesztésébe kikökkentetlenül belemélyedtek, talán adhat jó általános culturalis képzettségű hivatalnokokat, azonban közgazdaságunk fejlesztésére ennek vajmi kevés hatása volna. Mennyit hangoztatjuk, hogy a gyakorlati gazdasági munka az, a mi egyedül vihet előre. Hogy becsületet, hivatást és főleg buzgó munkásokat kell a gazdasági, ipari és kereskedelmi pályák számára szerezni, hogy nálunk a gazdasági gyakorlati érzéket kellene fejleszteni, ennek nevelését kell előmozdítani, mi végből a „classikus“ nevelés helyett minden vonalon a gyakorlati, „gazdasági“ nevelésre volna szükségünk. Már pedig ehhez a latin nyelv ismerete teljesen fölösleges.

Németország.

Az aacheni műegyetem kísérlete.

Németországban is a kereskedők jöttek rá leghamarább, hogy a modern ipari élet a régieknél sokkal alaposabb tudású szakembereket kíván. Ez adta meg a *Handelshochschule* mozgalom alapját, mely különösen a kölni és a berlini kereskedelmi főiskolákban valóban elsőrangú gazdaságtudományi centrumokat adott. Ezek az intézetek a lehető leg-tökéletesebb kereskedelmi jellegű gazdasági kiképzés tantárgyai közé némi encyclopaedikus technikai tárgyakat is fölvettek, ezeknek jelentősége azonban a többiekhez képest oly elenyésző, hogy mérnöki szempontból figyelembe sem jöhetnek.

A közgazdasági mérnök, tehát a közgazdasági kiképzéssel bíró szakmérnök igényeit elsőnek az aacheni műegyetem kísérlete meg kielégíteni.

Az aacheni kir. műegyetemen egyéb docenturákon kívül már több mint 20 év óta volt a nemzetgazdaságtannak rendes tanszéke. A köz-

gazdasági oktatás szükségességének belátása folytán az érdekelt szaktestületek és iparosok (Delius titkos tanácsos, Kereskedelmi kamara, az Aachen-Müncheni Tüzbiztosító-Társaság stb.) pénzalapot hoztak össze, melyből a műegyetemen két éves kereskedelmi főiskolának 10 évre való létesítését biztosították. E két éves tanfolyam nemcsak arra szolgált, hogy a fiatal kereskedők ismereteiket tökéletesíthessék, hanem e két éves *cursus* a mérnöki tanfolyamot végzett mérnökök számára mindama ismereteket kívánta terjeszteni, melyek az ipari üzemek vezetésénél szükségesek. Mig tehát Charlottenburgban a közművek, az állami és községi üzemek céljaira szükséges közigazgatási mérnök nevelésén fáradoznak (*Verwaltungsingenieur*), addig az aacheni műgyetem a magánipar igényeit kívánta közgazdasági mérnökök nevelésével kielégíteni. E *cursus*nak azonban 15–20-nál sohasem volt több hallgatója, sőt a kölni főiskolának 1901-ben való megnyitása után a hallgatók száma annyira lepadt, hogy a kereskedők képzéséről a főiskola teljesen lemondott és az egész tanfolyamot olyképp alakította át, hogy csakis a mérnökök fokozottabb gazdasági kiképzését szolgálja.

Az aacheni műegyetem azonban aggályosnak tartotta azt, hogy külön közgazdasági facultást létesítsen, mert véleménye szerint, ha a mérnököknek a jelenlegi szakmérnöki nevelésnél kevésbé szakszerű, tehát általánosabb kiképzést nyújtana, akkor se mérnököt, se kereskedőt nem kapna, mert sem technikai, sem üzleti irányban nem lehetne alapos tudásuk. Ettől tehát egyelőre eltekintett, hanem egyszerűen a szakmérnöki évfolyamok tantervét az előbbi 2 éves tanfolyam tárgyainak ügyes beolvasztásával kiegészítette. Erre kezdetben a 4 évet elegendőnek vélték, azonban a technikai tárgyak rohamos fejlődése miatt újabban a tanulmányi időnek 5 évre való kiterjesztése vált szükségessé.

A tanterv a következő részekből áll:

1. Általános gazdasági és jogi tárgyak:

1. A gazdasági jelenségek vizsgálata fejlődésükben és okozati összefüggésükben. Közgazdaságtan, kereskedelempolitika, pénz- és bankügy, pénzügytan.
2. A közgazdaság jelenlegi ágazatai, a közgazdasági fejlődés természetes alapjai, közgazdasági földrajz, statistika.
3. A gazdasági cultura története, különös figyelemmel a legújabb korszakra. Gazdaságtörténelem.
4. A közgazdasági élet jogi alapjai:
 - a) általában: jogi encyclopaedia, magánjog,
 - b) különös figyelemmel a kereskedelemre: kereskedelmi jog, váltójog, biztosítási jog, socialis törvényhozás, ipari jog, szabadalmi jog, ipari adóügy stb.

II. A gazdasági jelenségek magángazdasági kérdései, kereskedelmi üzemtan.

III. A gazdasági jelenségek technikai kérdései, a mennyiben a kereskedelmi kiképzéshez szükségesek:

1. A termelés (nyersanyag, gyártmány, anyagismeret, a gyártás mechanikai és chemikai technikája.)
2. A közlekedés, vasut, telegraph, telephon.

IV. Kereskedelmi gyakorlati és kézügyességi tárgyak:

1. Kereskedelmi számtan, biztosítási számtan, könyvelés, mérlegtan, levelezés, gyorsírás, nyelvek.

Ezt a kezdetben 2 éves tantervbe beosztott programot 1908 óta a 4 éves mérnöki cursusból a következő módon osztották be:

	Hetenkénti óraszám		Hetenkénti óraszám
<i>I. félév.</i>		<i>V. félév.</i>	
A német közgazdaság a XIX. században	1	Nemzetgazdasági gyakorlatok	2
Ipari és kereskedelmi vállalatok szervezete és üzeme	2	Közlekedésügy	1
		Afrika, Ázsia és Ausztrália közgazdasági földrajza	2
		A német gyarmatok	1
		Jogi encyclopaedia	2
<i>II. félév.</i>		<i>VI. félév.</i>	
A német közgazdaság és a világpiac	1	Nemzetgazdasági gyakorlatok	2
Bevezetés a mérlegtanba	1	Pénz, bank és börze	2
Ipari és kereskedelmi vállalatok szervezete és üzeme	2	Amerika közgazd. földrajza	2
A közgazdasági földrajz elemei	1	Közigazgatási jog	1
		Ipari és szabadalmi jog	2
<i>III. félév.</i>		<i>VII. félév.</i>	
Nemzetgazdaságtan	2	Socialis törvényhozás	2
Politika	1	Munkaadó- és munkásszervezetek	1
Könyvelés	2	Váltójog	1
Európa gazdasági földrajza	2	Kereskedelmi jog	2
Hasznos ásványok földrajza és statistikája	1	Polgári perrendtartás elemei	1
		Közlekedési földrajz	1
		Magángazdasági gyakorlatok	2
<i>IV. félév.</i>		<i>VIII. félév.</i>	
Nemzetgazdaságtan	2	Pénzügytan	2
Mérlegtan	2	Biztosítás	1
Németország közgazdasági földrajza	2	Statistika	1
		Közgazdasági napi kérdések	1
		Magángazdasági gyakorlatok	2

Ez az aacheni tapasztalat alapos megfontolásra érdemes. Az önállóan 4 éves vagy a végzett mérnökök számára 2 éves közgazdasági mérnöki

facultásokkal szemben a saját évtizedes tapasztalatai alapján a mellett érvel, hogy az így egy-két évre összezsúfolt gazdasági oktatás a mérnöki tanterv 4 évfolyamára czélszerűen elosztható, ámde hogy ebből a szakmérnöki kiképzésre hátrány ne származzék, a tanidő 4 évről 5 évre bővitendő.

Véleményem szerint ez a leghelyesebb és azt hiszem, hogy a technikai munkában a gazdasági kérdéseknek mindnagyobb térhódítása miatt a műegyetemi mérnöknevelés fokozatosan erre fog kialakulni. A műegyetemről kikerülő összes mérnököt a közgazdasági ismeretek teljes fegyverzetével kell ellátni. Micsoda más hatása volna az ország közállapotaira, ha az évről-évre kikerülő 300 okleveles mérnöknek mindannyia modern szellemű socialis és közgazdasági tudással rendelkezék és nem csupán az a 30—40, ki a szakmérnöki oklevél megszerzése után a közgazdasági évfolyam elvégzésére még egy esztendő t rászán! Ennek előfeltétele azonban az, hogy közvéleményünk a műegyetemi tanidőnek 4-ről 5 évre való kiterjesztését elfogadja.

Ez a kérdés nálunk is már több mint 2 évtized óta megvitatás alatt áll. A tanidőnek 4-ről, illetőleg az őszi szigorlat miatt $4\frac{1}{2}$ -ről 5 évre való kiterjesztésétől azért félnek, mert e miatt állítólag még többen mennének külföldre, a hol oly műegyetemek is vannak, melyeken már $3-3\frac{1}{2}$ esztendő alatt lehet szakmérnöki oklevelet szerezni. Ilyen például Zürich és több kisebb német és francia műegyetem, melyeket a versengés arra kényszerített, hogy már 3 év után adjanak képesítő oklevelet. Az 5 évre való kiterjesztés tehát állítólag azért volna aggályos, mert akkor műegyetemi hallgatóink létszáma megfogyatkoznék.

Részemről ebben egyáltalában semmi veszélyt sem látok. Nemzeti érdekből csak fölötte előnyösnek tartom, ha minél több magyar fiú tanul külföldön, svájcz, francia, belga, angol, sőt amerikai főiskolákon. Erdély államiságának prestigét rendkívüli mértékben emelte az a számtalan érdekszál, mely a magyar theológusokat a hollandi és egyéb külföldi iskolákhoz fűzte. A milyen helyet a középkorban a theológiai tudományok elfoglaltak, ugyanily fontosság jut ma a gazdasági és pedig világgazdasági ismereteknek. A magyar fiúk a külföldön összeköttetéseket, ismeretségeket szereznek s még ha külföldi állásokba is jutnak, hazai szükös viszonyaink miatt erős érvek szólnak a mellett, hogy az országnak sokkal több haszna van abból, ha minél több emberünk van külföldön vezető állásokban, mintha itthon hivatalnoki állásokban proletárkodnának. A gazdasági téren való érvényesülésre a mienkhez képest óriási fejlettségű közgazdasági élettel rendelkező nyugoti államokban még a mi embereinknek is több tér nyílik, s ha valamely honfitársunk a külföldön jelentékenyebb positióba tudja magát felküzdeni, más

magyar emberek számára szintén alkalmazást, kineveltetésükre lehetőséget nyújt. Mint a hogy ezer és ezer magyar munkás tartozik hálával Kunze Tivadar meczenzéfi származású hazánkfiának, a ki Clevelandban 2.000 munkást foglalkoztató faárúgyáros s ki előszeretettel alkalmazza a Magyarországból jött fiatal asztalos kivándorlókat. Ezek ezt jól tudják és egyenesen hozzá utaznak, kinél ha csak a conjunctura megengedi, alkalmazást kapnak, azonnal keresethez jutnak és egy-két évi ott tartózkodás ideje alatt az amerikai viszonyokkal megismerkedvén, most már a saját lábukon kereshetnek maguknak alkalmazást a jobban fizető amerikai vállalatoknál.

Kunze úgy számít, hogy elég, ha a fiatal kivándorlónak a magyarországi munkabérek fölött 50 – 60°/o-kal többet ad; ennyivel olcsóbb munkabérekkel dolgozik, mintha már régi amerikai munkásokat foglalkoztatna. A mikor azután a munkás életigénye növekszik, akkor már a saját talpára állhat és amerikai vállalatokhoz mehet.

A kis Balkán-államok, Szerbia, Bulgária, Románia fellendülését jelentékeny mértékben annak tulajdonítom, hogy fiai százával nevelkednek Parisban, belga főiskolákon, a mai cultura forrásainál.

De egyébként a külföldön is erős tendentia mutatkozik arra, hogy a mérnökképzés tanidejét 4 évről 5 évre kiterjesszék, mint a hogy például a légei Mérnökegylet ezt 2 évtized óta sürgeti.

Ha tehát még az az aggály állana is fenn, hogy műegyetemi oktatásunknak 5 évre való kiterjesztése esetén a jelenleginél többen mennének külföldi egyetemekre, ebből semmi baj sem származhatnék. De azt hiszem, hogy ez egyáltalában elő sem állana. Műegyetemünk szakmérnöki szempontból oly kitűnő, helyüket a világ minden részén oly kiválóan megálló technikusokat nevel, hogy ha a tanterv megfelelő beosztásával a szakmérnöki nevelésen túl hallgatóit közgazdasági és közigazgatási szempontból is hasonló intenzitással kiképezné, a versenyt bármiféle külföldi egyetemmel nyugodtan felvehetné. Külföldi főiskolák egyes tanfolyamainak látogatása csak az esetben válhatna szükségessé, ha valakinek egészen speciális textilipari, bőripari, elektrotechnikai stb. kiképzésre volna szüksége, a mihez óriási költséget követelő speciális gépészeti és laboratóriumi felszerelések kellenek. De a műegyetem elnéptelenedésére irányuló aggodalmat azért is alaptalannak tartom, mert hiszen a hazai iskolák védelme végett a külföldi iskolák látogatása máris nagyon meg van nehezítve s a külföldi iskolák az idegen származású hallgatók odaáramlását a tandíjak felemelésével, sőt numerus clausus felállításával mindenfelé korlátozzák, a végből, hogy a főiskolai oktatás hasznát csakis hazai származású hallgatók élvezhessék. Ha valamely pálya vagy állás elnyerését mind nehezebb és nehezebb vizsgához

kötik, mint például az ügyvédi pályánál látjuk, ez az odaáramlók számát alig csökkenti. Kezdetben egy kissé talán zúgolódnak, de azután hozzászoknak az új rendhez. Mintha az adót felemelnék, vagy a védkötelezettséget kiterjesztenék. Egyik sem okoz kivándorlást. A mikor a középiskolát (reáliskolát) 6 évről 8 évre emelték, ez nem csökkentette a reáliskolák felé tódulók számát. Németországban sőt Ausztriában is a középiskolák zöme 9 évfolyamú, míg a szomszédos országokban 8 év. Talán van ennek bármiféle hatása a tekintetben, hogy a hallgatók más iskolákra mennének? És a mérnöki kiképzéshez leginkább hasonló orvosi képzettség nem kíván-e az 5 évnél is hosszabb tanulmányi időt?

A tanulmányi időnek 5 évre való kiterjesztése azonban két más eszmét vet fel. Az egyik a főiskolák bifurkálása. Nálunk boldog emlékű Liphay Sándor volt ennek az eszmének előharczosa, egy másik lelkes hive Hieronymi Károly, a külföldön pedig kitartó szószólója a már több ízben említett Le Chatelier, kik egyértelműleg azt vallják, hogy a hallgatók intellektuális képességeinek, anyagi viszonyainak és a gyakorlati életben kifejtendő működésük iránti igényeinek megfelelően egyrésztől egy alsóbb fokú, specializáltabb, gyakorlatibb, másrésztől azonban egy legmagasabb tudományos színvonalon álló főiskolát, illetőleg a műegyetemen ennek megfelelő bifurkatiót kellene létesíteni.

A *Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek* 1909. évi mérnöknevelésügyi vitáján Hieronymi Károly a következőképp érvelt: »Tudvalevő dolog, hogy azoknak a gépészmérnököknek, a kik részint a vasutakhoz, részint más intézetekhez lépnek be mint hivatalnokok, minő hatáskörük van. Kérdés, szükséges-e azoknak is olyan széleskörű kiképzést adni? Méltóztassanak csak figyelemmel lenni arra, hogy ha egy tehetséges fiatalember, a ki kitünő sikerrel végezte el a gépészmérnöki szakosztályt, elmegy az államvasutakhoz, ott alkalmazást nyer valamely fűtőházban. Tessék venni, mi dolga van ott? (Közbeszólás: Rubrikáz! Derűlség.) Mi dolga van ott, mi hasznát veszi ott annak, a mit tanult? Mivel tudom, hogy vannak külföldi műegyetemek, a melyeken lehetséges három esztendő alatt is elvégezni a gépészmérnöki szakot, felvetem a kérdést, hogy nem kellene-e olyan bifurkatiót létesíteni, hogy azok, a kik hivatalnoki gépészmérnöknek készülnek, három esztendő alatt végezhessek el a műegyetemet és azok, a kik üzemi és önálló állásokra akarják magukat kiképeztetni, a kiknek tehát több ismeretre van szükségük, hogy azokra nézve maradjon meg a négy esztendei cursus.«

Ugyanigy gondolkozik Le Chatelier, ki szerint az alsóbb fokozatú főiskola az iskolából az életbe kilépve bár alacsonyabb, de azonnal fizetéses állásokra képesítsen, mi végből gyakorlatibb jellegű, szakmérnöki oktatást adjon. A kedvezőbb viszonyokkal rendelkező hallgatók

számára azonban egyesített szakmérnöki és közgazdasági oktatást kellene nyújtani. Véleményem szerint ez a bifurkálás nem 3 és 4 év, hanem $3\frac{1}{2}$ és 5 éves tanidő szerint volna létesítendő.

Ezzel összefüggő második kérdés a mérnöki doctorátus kérdése. A mai mérnöki doctorátus oly magas tudományos színvonalon áll, hogy csakis az elméleti tudományokkal állandó hivatásszerűséggel foglalkozó mérnökök, műegyetemi tanársegédek, nagy üzemek laboratóriumaiban foglalkozó szakmérnökök stb. szerezhetik meg és csak nagyon kivételesen oly magánmérnökök és a gyakorlati közgazdasági életben működő szakemberek, kik a mérnöki gyakorlat általános mezején működven, mérnöki szaktudományokkal nem foglalkozhatnak. A mérnökdoctori cím megszerzése hónapokig tartó, szorosán vett technikai szakirányú tanulmányokat, sőt laboratóriumi vagy műhelyi kísérletek végzését igényli. Németországban mérnöki dissertatio gyanánt már mérnöki jellegű közgazdasági és socialpolitikai vizsgálatokat is elfogadnak és a műszaki doctori vizsga e kérdésekre is kiterjeszhető. Ezért Németországban a végzett mérnököknek aránytalanul nagyobb $\%$ -a szerzi meg a műszaki doctori címet, mint nálunk.¹⁾ Véleményem szerint ez a kérdés is olyképp volna megoldható, hogy a $3\frac{1}{2}$ éves szakmérnöki kiképzés, a mai 2 szigorlattal mérnöki oklevelet adjon, az 5 éves cursus 3 szigorlat letevésével és a tudományegyetemhez hasonló doctori dissertatio bemutatásával mérnökdoctori címet. A ki tehát a műegyetem 5 éves mérnöki tanfolyamát sikerrel elvégezte, az a szokásos szigorlati dolgozat (dissertatio) bemutatása után mérnökdoctori címmel ruháztassék fel. Ez az 5 éves tanfolyam a szakmérnöki, közgazdasági és közigazgatási tudományokat az összes mérnökökre nézve egyaránt kötelezővé tenné, úgy hogy a műegyetemnek ily 5 éves tanfolyamát végző összes építész-, közmunka-, gépész- és vegyészmérnökök nemcsak a jelenlegihez hasonló kitünő szakmérnökök, hanem a közélet minden terén helyüket a legkiválóbban megálló közgazdasági és közigazgatási szakemberek is volnának, kiket doctori címük is bármely gazdasági- és közigazgatási állásra a jogvégzettekkel egyenlően képesítene. Ily módon

¹⁾ Az 1912/13. téli felében a 11 német műegyetem rendes hallgatóinak létszáma 10.673 (Achen 669, Berlin 2.110, Braunschweig 381, Boroszló 222, Danzig 681, Darmstadt 1.245, Dresda 1.055, Hannover 904, Karlsruhe 955, München 2.215, Stuttgart 641), a budapesti kir. József-Műegyetemé 2027. A német műegyetemnek az 1911/12. tanévben kiadtak összesen 224 doctori és 1.466 mérnöki oklevelet, a mi a hallgatók egész létszámához viszonyítva $2\cdot1\%$ illetőleg $13\cdot8\%$. A mi főiskolánkon ez az arányszám $0\cdot03\%$ illetőleg 11% . A kiadott oklevelek számában tehát megvan az arányosság ($13\cdot8$ és 11%), míg azonban Németországban átlagban minden 7-ik mérnök szerezhethet mérnökdoctori oklevelet, nálunk csupán minden 100-ik.

a minősítési törvénynek a mérnököknek megfelelő módosítása is még könnyebben, még kevesebb ellenállás legyőzését igénylő módon, a közvélemény teljes megnyerésével volna keresztülvihető.

Hazai törekvések.

A közgazdasági irányú nevelésnek legalább a főiskolákba való bevezetése nálunk, hol ipari és közgazdasági életünk fejlesztésére minden eszközzel kell törekednünk, még fokozottabb mértékben szükséges. A mi Angliában és Franciaországban 2–300 év előtt, Németországban és Ausztriában 100–150 év előtt volt időszerű és szükséges, t. i. a hazai iparnak mesterséges eszközökkel való fejlesztése, az nálunk napjainkban mutatkozott nélkülözhetetlennek. Tagadhatatlan, hogy például textiliparunk megalapítása és jelentékeny erőre fejlesztése az iparfejlesztés subventionálási rendszerének köszönhető. Ámde, hogy ne pusztán ipart, hanem nemzeti ipart kapjunk, ehhez megfelelő képzettségű ipari és kereskedelmi, általában üzleti szakembereket kell nevelnünk. A belga Waxweiller és Jottrand, több amerikai és német szakember egymástól teljesen függetlenül vizsgálta azt a kérdést, vajjon alakítható-e oly tanterv, mely ne ipari vagy kereskedelmi specialista szakembereket neveljen, hanem általában az üzleti életre képesítsen. Az ismerttetett kísérletek szerint többé nem lehet kérdéses az, vajjon az iskola nevelhet-e üzletembereket. Noha igaz, hogy miként az ipariskola nem csinálhat ipart, hanem csak tökéletesítheti az ipar fejlettségét, ott, hol az általános közgazdasági viszonyok folytán már megfelelő fejlettségű ipar van: épp így hiába próbálna az iskola üzletembereket nevelni, ha ezeknek működésére a milieu nem kedvező. Ámde a külföldi tapasztalatok kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy lehet az iskolai nevelésnek oly szerkezetet adni, mely az üzletemberek igényeinek megfelelően.

Hazánkban már szintén régóta hangoztatják a gazdasági nevelés szükségességét, de a főiskolai tagozatra nézve concret javaslatokat nem igen ismerünk. Tudtommal az első jelentékenyebb idevágó törekvés e sorok írójának a *Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben* 1909 őszén bemutatott tanulmányai és az ezek kapcsán kifejlődött vitasorozat volt.¹⁾ A közgazdasági mérnöknevelésnek kérdését már évek óta vizsgálva, több ízbeni tanulmányutakon megismerkedtem a középeurópai, angol és

¹⁾ Lásd a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítő-jének* 1909. évi 36., 41., 43., 45. és 1910 évi 1., 3. és 37. számait („Cooperatív mérnöknevelés.“ „A műegyetemi gépészmérnöknevelés és gyáripárunk fejlődésének igényei.“ „Vitasorozat a műegyetemi oktatás ügyében.“ „Beszámoló a brüsseli I. nemzetközi mérnöknevelésügyi congressusról.“)

amerikai idevágó intézetekkel és e tanulmányok eredményeit konkrét javaslatok kíséretében bemutattam. E vitasorozatot követőleg Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter megbízásából résztvettem 1910 szeptemberében a Brüsszelben rendezett *I. nemzetközi mérnöknevelésügyi congressuson*, melynek eredményeiről ugyancsak a *Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben* 1910 októberében számoltam be. Ettől függetlenül 1911 őszén Balogh Elemér, a „Hangya“ vezérigazgatója, a „Budapesti Hírlap“-ban közzétett cikkében fejtegette a közgazdasági egyetem létesítésének fontosságát és fáradhatatlan buzgólkodásának sikerült is az illetékes körök érdeklődését e kérdésre irányítani. A főiskolák és a szak egyesületek kiküldöttjeiből a közgazdasági egyetem előkészítésére bizottság alakult, mely Földes Béla egyetemi tanár elnöke alatt 1911 december 6-án tartott ülésén részletes felterjesztés szövegében állapotott meg, melyet az összes szakegyesületek nevében 1912 február 1-én Chorin Ferencz a főrendiház, gróf Károlyi Mihály és Földes Béla pedig az országgyűlés képviselőháza elé terjesztett. A kérdés érettségére vall, hogy úgy a főrendiház, mint a képviselőház az indítványt egyhangú helyesléssel elfogadta és gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszában szintén kijelentette, hogy a közgazdasági egyetem létesítését fontosnak tartja és tanulmányozás alá vétette.

A hazai szakérdekeltség egyetemlegességének a törvényhozás elé terjesztett ez a felirata részletesen kifejti, hogy az ország közállapotainak, az értelmi erők megoszlásának vizsgálata arról győz meg, hogy Magyarország gazdasági elmaradottságát és ezzel együtt népének és kulturájának szegénységét a jogi nevelés túltengése okozza. Pedig a nemzeti életnek lényege a gazdasági munka, a jog csak az élet rendjének szabályozója. Az értelmi erőnek csak egy hányada szükséges a jogrend fenntartásának céljaira, a tetterőnek és munkakedvnek javarészét az ország nagy gazdasági erejének felhasználására kellene fordítani. Ezért oly nagyszabású önálló főiskola létesítése volna szükséges, mely hármas tagozatban, és pedig mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi (pénzügyi, közlekedésügyi) főiskolában kellő számú közgazdasági és társadalomtudományi facultások társaságában, a nemzeti termelésnek, közgazdaságunknak úgy elméleti, mint gyakorlati irányban, minden téren való művelésének hatalmas oszlopa volna. E felirat szerint erre teljesen önálló közgazdasági egyetem létesítése szükséges, és pedig azért, mert ha például a budapesti egyetemen egy közgazdasági, a kolozsvárin egy ipari, Debreczenben pedig egy mezőgazdasági facultást állítanánk fel, a tőlük teljesen eltérő szellemű többi tanszékek mellett kétségtelen, hogy miután egyetemünk a felsőbb gazdasági szakoktatásnak eddig semmiféle gyökere sincs és e tudományok külön fejlődése a jogi, orvosi vagy bölcsé-

szeti facultásokkal semmiféle szervei összefüggést sem teremtett, utóbbiak a közgazdasági egyetem eminenter gyakorlati céljaira hátrányosan visszahatnának.

Ez a tervezet oly mindent felölelő, annyira nagyszabású, hogy már az előrelátható költségek miatt is nehéz lett volna ennek megvalósítása. De lényegét tekintve is ködös, meg nem állapodott, ki nem kristályosodott terv. Egyszerre ily hatalmas intézetet létesíteni, még ha a szükséges rendkívüli anyagi eszközök rendelkezésre is állnának, igen nagy nehézségekkel járna. Azért általános helyesléssel fogadták a kir. József Műegyetem tanácsának 1912 június 22-én kelt ama elhatározását, hogy *közgazdasági szakosztályt* létesít és ezzel óhajtja a közgazdasági követelményekkel kapcsolatos feladatokat megoldani.

A műegyetemet bizonyára nehéz feladat elé állította annak eldöntése, vajjon a mérnöki 4 éves curriculum elvégzése után egy facultativ közgazdasági tanévet állítsanak-e be, avagy az aacheni tapasztalatok figyelembevételével a közgazdasági szakosztály tananyagának hallgatását kötelezőnek mondják ki minden mérnökre és ennek megfelelően a mérnöki kiképzés idejét 1 évvel, tehát 5 évre meghosszabbítsák. Mint fentebb láttuk, Aachenben az előbbi mód nem sikerült, úgy hogy 10 évi tapasztalatuk után, ezt az utóbbi rendszerre módosították. További súlyos nehézségeket okozó kérdések, vajjon a közgazdasági szakosztály a bankoknak is képezzen-e szakembereket, legyen-e business-agricultur facultása, mely mezőgazdaságunkba a modern, üzletszerű földművelés ismereteit vinné, a vasutvállalatok számára mérnök — kereskedő — forgalmi szakembereket neveljen-e (a mi inkább a közlekedési akadémiának volna feladata), a városok és az általános állami közigazgatás számára Charlottenburg és Köln mintájára közigazgatási mérnököket, avagy az ipari élet számára ipari mérnököket (business engineer) képezzen-e? Valamennyi nagyon fontos volna, de mégis mely fokozat létesítése volna a legkönnyebben megvalósítható?

A legfontosabbnak az utóbbi hármat tartanám. A modern cultur-mérnök, a mezőgazdaságunk modernizálását terjesztő földművelőmérnök szakosztálya, a közigazgatás megjavítására a közigazgatási mérnök és a gyáripari mérnök. Az elsőnek megvalósítása a mezőgazdaság dolga és ez talán a mezőgazdasági egyetemmel kapcsolatban még jobban megoldható volna, mert hiszen e szakosztály létesítésénél önmagában is oly óriási kívánalmakat kellene kielégíteni, melyek a műegyetem közgazdasági szakosztályának keretében talán nem találnának elegendő méltánylásra. A közigazgatási mérnöki facultás az aacheni tapasztalat értékesítésével a műegyetem jelenlegi tantervének keretében is nyomban meg volna oldható. A tanterv olyképp volna megállapítható, hogy a szakmér-

nök ezt négy év alatt elvégezhesse, a közigazgatási mérnök azonban a mérnöki facultás rendes tárgyain kívül a közigazgatási mérnök számára előírt kötelező tárgyakat is hallgatná és azokból vizsgázni tartoznák, a mi tanidejét természetesen egy 5-ik évvel meghosszabbítaná.

A gyáripari mérnöknel már meg kellene fontolni azt, hogy nem kellene-e erre a célra teljesen új facultást létesíteni. Az eddigi építész-mérnök, közmunkamérnök, gépészmérnök és vegyészmérnök facultások mellé önálló közgazdasági mérnöki facultás volna létesítendő, melynek hallgatói a mérnöki ismereteket encyclopaedikusabban, több technológiával, kevesebb gépszerkesztéssel és rajzzal és a facultáshoz szükséges kiterjedt jogi, kereskedelmi és gazdasági ismeretekkel kapná. Mindenesetre kívánatos, hogy a gyáripari mérnök jó szakmérnök is legyen, anélkül azonban, hogy a szakmérnök számára szükséges messzemenő detail ismeretekkel rendelkeznek.

Ámde a mi szegényes viszonyaink mellett az ily kísérletezésre sem szellemi, sem anyagi erőnk nincs. Némileg sötétbe való ugrás volna, ha egyszerre ily négy vagy öt évfolyammal bíró facultást létesítenének. Csakis a legszükségesebbre terjedő lassú fokozatossággal kell eljárunk. Az elővigyázat azt kívánja, hogy kezdetnek csak egy éves facultativ tanfolyam nyitassék, természetesen kötelező tárgyakkal, hallgatási és vizsgakényszerrel, e tanulmányokat igazoló bizonyítványokkal, a melynek a minősítési törvény megfelelő módosításával kellő értéket kell szerezni. A tanszemélyzet lehetőleg rendes tanárokból álljon, miként azt Franz charlottenburgi professor a *Technik und Wirtschaft* 1913 februári számában nagyon helyesen részletesen kifejti, kik az egyetemre ne más állásaik teendőitől fáradtan jöjjenek, hanem teljes munkaerejüket tantárgyuk kidolgozására fordítsák. Ez az egy éves tanfolyam azonban lehetőleg sürgősen volna felállítandó, hogy tapasztalatokat szerezzenek, a tanerők tárgyaikat kidolgozhassák, közönségünk ennek értékét felismerje és így majd néhány évi működés után már kellő hazai tapasztalatokra támaszkodva a négy vagy öt éves közgazdasági mérnöki facultás programjának megalakítása és működésének megkezdése lehetségessé váljon. Hangsúlyoznom sem kell annak feltétlen szükségességét, hogy tanárukul a gyakorlati életben működő szakemberek hivassanak meg, kik tárgykörükkel a való élet levegőjét hozzák magukkal, tehát nem száraz könyvismereteken évődnek, hanem valóban hasznos tapasztalatokat közölhetnek. Hivatkozom e tekintetben két kiváló francia szakemberre, Le Chatelier-re és Maurice Bellom-ra. Le Chatelier egyik dolgozatában erről a következőket írja:

„A minél alaposabb közgazdasági ismereteket minden mérnök részére nélkülözhetetlennek tartom. De ezeket a mérnökök számára

mérnökök által kell előadatni. A kémia tanárától rendszerint megkivánjuk azt, hogy lehetőleg ipari kémiai laboratóriumban, a gépszerkesztés tanárától pedig azt, hogy a gyakorlati gépszerkesztés terén dolgozott legyen. A közgazdaságtan tanítása azonban sajnos oly akademikus színvonalon mozog, melyen tudós képpel értekeznek például a munkásviszonyokról olyanok, kik életükben tán még munkást sem láttak.

Az igazi mérnöknek legalább három nyelvet kell birnia (angol, francia, német). Az idegen nyelvek elsajátítására kezdetben Berlitz módszere a legelőnyösebb, de a műszaki tanárok is csatoljanak az előadások közé itt-ott néhány órát, melyen az előadás valamely idegen nyelven folynék. A nyelvtanításnál is fontos az, hogy a nyelvtanár is technikai képzettségű legyen, egyrészt mert csak ez esetben adhat elő a mérnök-hallgatókat igazán érdeklő módon, másrészt meg azért, mert a hivatalos nyelvtanár mindig grammatizál. Ezek miatt lehetőleg még a nyelvtanár is a mérnökök sorából választandó.

A kereskedelmi mérnök számára teljesen önálló, encyclopaedikus technikai és kereskedelmi nevelést kell adni. E facultás tehát nem képezhető oly módon, hogy a többi mérnöki szakmákkal együtt hallgatott 2—3 év után főleg kereskedelmi tárgyakkal túltömött 1—2 specialis év következne.

M. Bellom az *École des Mines* közgazdaságtan tanára szerint is a mérnök részére alapos közgazdasági ismeretek adandók, de ez ne legyen az elméleti nemzetgazdaságtan; alapos munkásügyi, socialis ismeretek, de nem a socialpolitika. Egyikből is, a másikkól is meríteni kell, s a gyakorlati példák akkép legyenek összeválogatva, hogy e tudományok alapvető törvényei a gyakorlati alkalmazásokból kidomborodva, az „ipari gazdaságtant“ adják.

A hirdások szerint a kir. József-műegyetem egyelőre ezt a megoldást választotta, s a végzett szakmérnökök gazdasági kiképzése végett a közgazdasági mérnöki oklevélre pályázók számára a négy évet követő egy éves tanfolyam megnyitását már az 1913/1914. tanévre tervezi. A technikai működés rendkívüli sokoldalúsága miatt azonban most újabb probléma merülhet fel. A közgazdasági, társadalomtudományi, jogi és közigazgatási tudományok a közgazdasági évfolyam összes hallgatói számára egyazon tanterv alapján adassanak-e, avagy az összes hallgatók számára egyformán kötelezők csupán az elméleti jellegű alapismeretek legyenek, a specialis irányok szerint azonban más és más szaktárgyakat tartozzanak hallgatni? Az utóbbi esetben a pénzügytan, statistika, közigazgatási és jogi tárgyak legnagyobb része az összes hallgatókra nézve egyformán kötelező volna; a mezőgazdasági culturmérnöki foglalkozás felé haladni kívánó azonban a mezőgazdasági üzemre vonatkozó szaktárgyakat

tartoznék hallgatni, a gyáripari mérnök a gyári üzemre vonatkozókat, a pénz- és bankügy iránt közelebbről érdeklődő pedig az ezekre vonatkozó szaktárgyakat fogja behatóbb studiumának tárgyává tenni. Mint-hogy egy év alatt lehetetlen volna az összes szaktárgyakban minden hallgatót egyforma alaposággal kiképezni, sőt az ilyen egy évre zsufolt közgazdasági tárgyak a hallgatók fejében csak chaost teremtenének, az ily bi-, illetőleg trifurcatio, vagyis több alternatív tanterv készítése (a Wharton, vagy még messzebbmenőleg a Harvard mintájára) a szaktárgyakban való alaposabb kiképzést lehetségessé tenné.

A mi a gyáripárba lépő, tehát főképp gépész- és vegyészmérnökök igényeit illeti, erre nézve a következőket jegyezhetném meg. A gyáripár fejlődésével mindnagyobb szükség van arra, hogy a vegyész- és gépész-mérnökök a gyári üzem organisatiója, administrálása, egyszóval a tényleges gyári üzem gyakorlati életviszonyai felől már a főiskolán kellő tájékoztatásban részesüljenek. Ezt a mérnök szerepének a gyári üzemben való megváltoztatása kényszerítő erővel kívánja. Az eddig inkább a kisiparból fejlődött viszonyokról a nagyipari termelés által megkövetelt üzemvezetésre kell áttérnünk. Ennek legsarkalatosabb pontja az eddigi mesterek és művezetők szerepének oly irányú átalakulása, hogy a művezetők tevékenysége mindinkább csak a technikai ellenőrzésre korlátozódik, míg a műhelyadministrálás mind nehezebbé váló és mind alaposabb elméleti és gyakorlati készséget követelő feladatai szakképzett üzemmérnökökre bízandók. Ezeket az ismereteket jelenleg hosszú évek tapasztalataiból teljesen autodidactikus úton kénytelenek elsajátítani, holott e tudnivalók különösen a német és amerikai szakemberek ez irányú legutóbbi évi törekvéseinek eredményeképpen szinte tudományokká alakultak, melyeket fölötte ajánlatos már az iskolában nyújtani. A modern gyári üzem vezetéséhez szükséges elméleti és gyakorlati ismeretek azonban nem szorítkozhatnak csupán a szorosán vett műhelyadministrációra, hanem szükségessé teszik a közgazdasági életben szerepet játszó összes tényezőknek megfelelő figyelembevételét. A műegyetemi gépész- és vegyészmérnök hallgatók részére tehát önálló tantárgy alakjában összefoglaló tájékozás volna nyújtandó a gyáripár kialakulásáról, jelentőségéről és fejlettségéről, a gyári üzem organisatiójáról és működéséről, a gyáripari termelésben a technikai, jogi, kereskedelmi, közgazdasági és társadalomtudományi ismeretek együttműködéséről.

Minden gyári mérnök számára szükségesnek tartanám mindenekelőtt azt, hogy a gyáripár történetét ismerje, kiemelve a fejlődés folyamatában a technika fejlődésének, a közgazdasági élet és főleg az ipari termelés képét átalakító hatását; ismertetni kellene tehát az ipartörténetnek a mérnöki tevékenységhez kapcsolódó 1760-tól datálódó részét, mit

lehetőleg mérnök adjon elő. Ha az előadó nem mérnök, úgy inkább a jogi és socialpolitikai vonatkozásokat domborítja ki, már pedig az ipari revolútiót a technikai találmányok okozták, tehát benne a gépészeti és technológiai szempontok döntők. Ide tartoznék a gyáripár jelenlegi helyzetének feltüntetése, szemben a hazai kisiparral, viszonya a mezőgazdasághoz, közlekedésügyhöz és kereskedelemhez. A gyáripár termelés feltételei, a gyári vállalat boldogulását befolyásoló külső tényezők, a milieu befolyása, nyers anyag, energiaforrások, munkáskérdés, piac, közlekedés, a megélhetés drágasága stb. A gyáripár localisatiója és az erre befolyó factorok hatása. A specializálódás, standardizálás és tömeggyártás feltételei. Ugyanígy részletesen volna előadandó a magyar birodalom közgazdasági viszonyainak és iparának ismertetésén kívül a főbb culturállamok ipari fejlődése és statistikája, egy szóval az egész világ gazdasági földrajza. Az ipari geológia az ásványok lelőhelyeit és a bányászatot ismertetné, melyhez csatlakozva a közgazdasági földrajz az általános culturális, mezőgazdasági, forgalmi és piacviszonyok tekintetbevételével, valamint a technikai munka kellő kidomborításával a világ közgazdaságának jelenlegi fejlettségéről és gazdasági javakban álló vagyonának megoszlásáról tájékoztatna. A közép-európai államok és Amerika gyáripár földrajza, a mezőgazdasági és közlekedési viszonyok ismertetésével, térképekkel és diapositivokkal részletesen volna bemutató, a többi államoké vázlatosan, a gyáripár fejlődésánára vonatkozó általános ismereteknek gyakorlati példákön való igazolásával.

E mellett a technikai tudományoknak és a mérnöknek a gyáripár termelésben viselt szerepe, a gyárüzem technikai, kereskedelmi és munkásügyi teendői tárgyalandók. Ide tartozik a gyártelep és berendezésének, a gyári üzem organisatiójának és működésének, főképen pedig a munkáskérdésnek alapos ismertetése.

A műszaki közgazdasági tevékenység bármely ágában működjék is a közgazdasági szakosztályt elvégző mérnök, mulhatatlanul szükséges, hogy a gyári üzemnek, mint a legcomplicáltabb gazdasági tevékenységnek szervezetéről és működéséről, valamint a jövőben mind jobban életbevágó jelentőségű munkáskérdésről teljesen gyakorlati szempontból legyen tájékoztatva. A gyáripár complicáltabb viszonyainak ismerete bármely egyszerűbb tevékenységi üzemnél hasznosan alkalmazható. Különösen hangsúlyozandó a munkáskérdésnek, mint a jövőben mindjobban előtérbe lépő ismereteknek fontossága, melyet nem teoretice, hanem úgy kell ismertetni, miként az a gyári mérnök előtt áll: némely iparágban a munkások és gyárosok szervezeteivel, másutt a szervezetlenség egyszerűbb viszonyaival. A munkáskérdés gyakorlati ismerete minden foglalkozási körben egyaránt szükséges. Feltétlenül nélkülözhetetlen azonban a

gyári mérnököknél, kiktől a gyárosok joggal megkövetelhetik, hogy a munkáskérdést a gyárosok szempontjai szerint kezeljék. A munkáskérdésnek ezt az általános socialis fejlődéssel napról-napra változó felfogását és a gyakorlati közgazdák és a gyári mérnökök elé napról-napra újabb és újabb alakban táruló incidensek elhárításának módozatait oly felfogással kell ismertetni, mely e kérdések fejlődésével s annak technológiai és socialis vonatkozásaival állandóan lépést tart.

A fenti vizsgálatokban kizárólag a közgazdasági mérnöknevelés ügyével foglalkoztam. E kérdés fejlődését már szinte egy évtized óta figyelemmel kísérem s e kérdéstről való tájékoztatás végett a tanulmányozott intézetek közül mint legjellemzőbbeket a két belga és két amerikai kivül az aacheni tapasztalatokat véltem részletesen ismertetendőknek. Nem foglalkoztam a kereskedelmi főiskolákkal, melyeknek különösen németországi típusai a kereskedelmi élet különbözőbb irányaira való képesítésük miatt az önálló dolgozatban való vizsgálat fölötte megérdemelnék. Hasonlóképen önálló tárgyalást kívánna a közigazgatási mérnök nevelésügyi szükségleteire vonatkozó kérdések vizsgálata.

Nagyon sajnálatos volna, ha a nemzetközi feszültség és a háborús készülődés e rendkívüli fontosságú mozgalmat megakasztaná, mert minden évi haladék közgazdaságunk fejlődésének súlyos vesztesége.

Méhely Kálmán.

Érdekképviseleti tisztviselők képzése. II.

A »K. Sz.« mult számában egy rövidebb cikk keretében foglalkoztunk az érdekképviseleti tisztviselők képzésének kérdésével. Fejtegetéseinkhez ez alkalommal még a következőket fűzzük hozzá:

A Deutscher Volkswirtschaftlicher Verband 1907-ben rendezett írásos enquête-je korántsem zárta le Németországban a gyakorlati közgazdák nevelésének az ügyét. Az egyesület kérelmére a Verein für Sozialpolitik is kezébe vette az ügyet és ugyanazon évben a magdeburgi vándorgyűlés Bücher Karl referatuma alapján foglalkozott a gyakorlati közgazdák nevelésének problémájával. A kérdés azonban ez alkalommal bizonyos mértékig concretisalódott. Mig azelőtt a kérdés végeredményben oda irányult, hogy ki az igazi gyakorlati közgazda, ezúttal Bücher a kérdést úgy állította be, hogy akadémiai képzés esetén, mely út a legmegfelelőbb a cél elérésére. Bücher könnyebb áttekinthetőség kedvéért pontokba foglalta az »elveket«, melyek szerint az akadémikus képzés történjék és ezekhez az elvekhez a gyűlés hozzá is járult.

Kiindulási pontnak Bücher az érettségi bizonyítványos főiskolát veszi, melynek végbizonyítványa képesít a tanulmányokra. Magát a középiskola fajtát, — gymnasium, realgymnasium, tiszta realiskola — nem tartja fontosnak, minthogy az egész középiskolai oktatás főcélja a szellem iskolázásában rejlik.

Az a felső oktatási intézet, a mely a gyakorlati közgazdáknak a legmegfelelőbb és legsokoldalúbb oktatást nyújthatja, az egyetem. Az egyetem előtt mindenestre czélszerű azonban egy szakirányú felső iskola látogatása. Mint ilyenek, első sorban a kereskedelmi főiskolák (Lipce, Köln, Berlin, Frankfurt a/m., Mannheim és München), mezőgazdasági, erdészeti és bányászati főiskolák vagy polytechnikumok jöhetnek tekintetbe. A kik ilyen felső iskolákat végeztek, azokra nézve az egyetem látogatása három semesterre volna korlátozható és nagyobb szabadságot kellene nekik engedni a tárgyak összeállításában.

A mennyiben előzetesen más felső iskolát a növendékek nem látogattak volna, a következő egyetemi tárgyak volnának kötelezővé teendők:

I. Közgazdaságtan és pénzügytan, és pedig három systematikus főcollegium:
1. Elméleti közgazdaságtan. 2. Gyakorlati közgazdaságtan. 3. Pénzügytan és pénzügyi törvényhozás. Ezek a tárgyak általános jellegüknél fogva közösen volnának előadhatók a különböző főiskolák hallgatói számára.

Mint specialcollegiumok tekintetbe jöhetnek a következők:

1. Gazdasági és socialis eszmék története.
2. Általános gazdaságtörténet.
3. Gazdasági földrajz.

Gyakorlati közgazdaságtan részletkérdései: *a)* erdészeti-, vadászati- és halászati politika, *b)* agrárpolitika, *c)* bányászat és bányapolitika, *d)* ipar és iparpolitika, *e)* kereskedelem és kereskedelmi politika, *f)* pénz-, hitel- és bankügy, *g)* biztosításügy és biztosítási politika, *h)* szállítási ügy, vasuti és hajózási politika, *i)* gyarmatügy és gyarmatpolitika, *k)* socialpolitika.

II. Statistika, jóval behatóbban és részletesebben, mint az ma az egyetemeken előadatik. És pedig 3—4 órás collegiumokban:

1. Statistika története, elmélete és technikája.
2. Népesedési statistika.
3. Culturstatistika (gazdasági, bűnügyi, közoktatásügyi stb. statistika).

III. Jogi tárgyak. Bevezető collegium gyanánt nem jogászok számára »Általános bevezetés a jogtudományba.« Ezenkívül jogászokkal közösen: 1. Nemzetközi jog. 2. Általános közjog és politika. 3. Német közjog. 4. Közigazgatási jog. 5. Kereskedelmi és váltójog.

Mint specialcollegiumok: iparjog, egyesülési jog, szabadalmi jog stb. Általában azonban a jogi oktatás túlságos előtérbe helyezése nem kívánatos.

IV. Közigazgatástan, nem jogi szempontból, hanem az állami, városi, szabad társadalmi berendezések, intézmények és azok működésének, céljának ismertetése alapján.

Az általános vezető szempont Bücher szerint az legyen, hogy minden előadások ne annyira az encyclopedikus ismeretterjesztést, mint inkább a tudományos gondolkozásra és munkára való nevelést szolgálják. Ez csak gazdag seminariumi rendszer mellett történhetik, a melyet kapcsolatba kell hozni tényleg meglévő intézmények bemutatásával és megismertetésével is.

Az egész oktatást a doctori promotio zárja be. Hogy e mellett szakvizsga letétele is megköveteltessék-e, Bücher nyílt kérdésnek hagyja.

Noha a socialpolitikai egyesület a Bücher által lefektetett elvekhez hozzájárult, már a gyűlésen, de különösen a gyűlés körül sokan kifejezték aggodalmaikat a tervezettel szemben. Wagner Adolf, maga is statisztikus, kifogásolta a statistikának nagyon széles keretekben való tanítását, Bortkiewicz a közigazgatási jog és közigazgatástan előtérbe tolását, míg mások joggal utaltak rá, hogy az egész tervezet egy szóval sem

emliti a magángazdaságtant, holott ennek ismerete az érdekképviseleti tisztviselők szempontjából, a kiknek a legtöbb esetben egyes üzemekkel van dolguk, azok ügyeit kell megértéssel kezelniök, kiváló fontosságú.

Ezek a kifogások a képzés rendszere ellen emeltettek; a gyakorlati emberek viszont más aggályokkal állottak elő. A német kereskedelmi kamarai titkárok 1908. évi müncheni és 1910. évi königsbergi összefüvetelén, valamint a szaksajtóban többen rámutattak arra, hogy a Bücher-féle tervezet a képzés idejét az egy-két évi gyakorlat beszámításával nagyon is hosszúvá teszi, a mi egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a fiatalságot erre a pályára csábítsa, különösen mikor más könnyebb és sok esetben biztosabb existenciát nyújtó pályákon hamarabb található meg érvényesülését. A képzésnek szakirányokban való messze menő specializálása a gyakorlatban nem is vihető keresztül, mert hisz a legtöbb fiatalember előtt legfeljebb általánosságban lebeghet az, hogy valamely kamaránál vagy más érdekképviseletnél keres majd állást, de hogy későbbi hivatala mivel foglalkozik majd tényleg, előre nem tudhatja. Aggodalmak hangzottak el abban a tekintetben is, hogy az egyetem, a mely egész ideológiájával rendszerénél fogja conservatív, egyhamar nem lesz hajlandó a Bücher tervezetéhez szükséges módosításokba, más intézetekkel való combinációkba belemenni és nem lesz hajlandó előadásait úgy irányítani, hogy azok tényleg az elérendő célt szolgálják.

Az anyag így folytonosan bővült és a Deutscher Volkswirtschaftlicher Verband elhatározta, hogy az egész kérdést revisio alá veszi és szakelőadókkal ismerteti a képzés ügyét úgy általánosságban, mint a gyakorlati közgazdák egyes hivatási csoportjai szempontjából. Sajnos, ennek a márczius hó 15-én tartott előadás-sorozatnak a jegyzőkönyve még nem tétetett közzé és ősz előtt valószínűleg nem is fog megjelenni, úgy hogy csak az előadások címének közlésére szorítkozhatunk:

Behrend M.: A közgazdasági szaktisztviselők akadémiai képzése.

Anhagen: Mezőgazdasági érdekképviseletek tisztviselői.

Hübener: A kereskedelmi kamarák tisztviselői.

Heiman H.: Szabad ipari érdekképviseletek tisztviselői.

Heinzig: Kézműves kamarák tisztviselői.

Bernhard Marie: Nők a gyakorlati közgazdák pályáján.

Mindössze Behrend tette közzé előadását egész terjedelmében¹⁾ és minthogy ő volt az egész értekezlet irányítója, ebből következtethetünk a többi előadók elé tűzött feladatokra is. Behrend is mellőzi a

¹⁾ *Akademische Rundschau*. Jahrg. 1912—13. Heft 7. K. F. Kochler. Leipzig.

kérdést, hogy ki lehet gyakorlati közgazda általánosságban és ő is, mint Koehler, csak a képzés legcélszerűbb módját keresi. Hogy a későbbi vitát megóvja attól, hogy nagyon is szétágazzék, a megoldásra váró kérdéseket három pontban formulázza:

1. Mennyiben legyen a főiskolák feladata, hogy a hallgatókat tudományos gondolkozásra és munkára iskolázzák és mennyiben legyen feladatuk, hogy ismereteket terjesszenek?

2. Mennyiben alkalmas a közgazdaságtan, hogy a szellemi iskolázás szolgálatában álljon?

3. Mennyiben alkalmasak a kereskedelmi főiskolák, hogy a gyakorlati közgazdák képzését szolgálják?

Az első kérdésben Behrend a gondolkozás iskolázását látja fontosabbnak, bár nem annyira, mint Knapp, a kinek szavai szerint „a tanulás a laikusnak való — és mindig neki való marad — mert nem egyéb, mint ismeretek egyszerű elsajátítása... A tudományosan képzett ember úgy áll elő, ha logikus iskolázásnak vetik alá és ezt sajátítja el... Ha erről megfeledkezünk, csak „tehetetlen“ praktikusokat nevelünk.“ Behrend azonban hozzáfűzi, hogy ez a logikus iskolázás is lehetetlen bizonyos mennyiségű ismeret nélkül és ha már ezek az ismeretek szükségesek, akkor ezek az ismeretek olyan körből veendők, a melyben a tanuló később mozogni fog.

Ebből következik a második kérdésre adott válasz is, hogy az iskolázás legfőbb eszköze a közgazdaságtan legyen, még pedig úgy, hogy a képzés célja az legyen, hogy a hallgató megtanulja:

1. az életet megfigyelni,
2. a tényeket megállapítani és
3. azok okait és összefüggéseit felderíteni.

Brentanoval egyetértőleg Behrend még a formális logika igénybevételét is megengedhetőnek tartja, továbbá az elméleti közgazdaságtant socialpsychológiával is ki akarja egészíteni.

A harmadik kérdésre Behrend, a ki maga is a mannheimi kereskedelmi főiskola tanára, igenlőleg válaszol és úgy véli, hogy a kereskedelmi főiskolák par excellence alkalmasak a gyakorlati közgazdák jövő generációjának nevelésére. Igaz, hogy fejlődésük még nem befejezett, nem alkotnak olyan zárt egészet, mint az egyetemek, de éppen ez szól mellettünk, mert kevesebb bennük a conservativismus és inkább hajlandók a változó élet igényeihez hozzásimulni. Éppen a közgazdasági tudományok terén teljes akademikus képzést adnak és a folyamatban levő reformok erre még inkább képesíteni fogják őket. Csak példaképpen említi meg, hogy a mannheimi, Németország legkisebb kereskedelmi főiskolája, 90 különböző kombinációnak engedi meg a diploma-

vizsga letételét, melyből 21 normal-combinatiónak tekinthető. Melyik egyetem nyújt vizsgái szempontjából ekkora változatosságot és melyik képes a különböző igényeknek ennyire megfelelni? A kereskedelmi főiskolák azonkívül mind nagyvárosokban vannak, a mozgó eleven élet közepette, a hol a növendékeknek alkalmuk van látni is. Kisvárosok egyetemi idylljei jók lehettek a múltban, de nem alkalmasak arra, hogy éppen a gyakorlati közgazdák nevelésének színhelyei legyenek.

Behrend fejtegetéseivel szemben, a melyek alapjukban helyesek, két észrevételt lehet tenni. Az egyik észrevétel a képzés mikéntjére vonatkozik. Teljesen elismerve a gondolkodás iskolázásának magasabbrendűségét, valamint azt, hogy igazi tudományos munkára ez képesíthet, nem lehet elhallgatnunk, hogy az érdekképviseleti tisztviselőknek aránylag csekély százaléka az, a melynek ilyen munkában egyáltalán része van és nagy irányelvek megadására van hivatva. Szükséges-e tehát az összes leendő érdekképviseleti tisztviselőktől ezt az iskolázást megkövetelni, mikor ilyen magasabbrendű feladatok egyáltalán nem állanak előttünk? Ez a kérdés nem a képzés minőségének szól, hanem az érdekképviselet mivoltából ered, a melynél néha bizonyos gyakorlati készségek többet nyomnak a latban a legfegyelmeltebb gondolkozásnál.

A másik észrevétel az, hogy a Behrend javaslataiban megnyilatkozó törekvések a kereskedelmi főiskolát ismét egy fokkal eltolják eredeti céljától, hogy a kereskedelmi szakismeretek, velük kapcsolatos egyéb tudások — nem tudományok — és nyelvismeretek terjesztői legyenek és határozottan a közgazdasági egyetem irányában fejlesztik tovább. Knapp, Lexis, Bücher a fejlődésnek ezt az irányát helyesnek tartják és éppen itt keresik a kereskedelmi főiskolák jövőjét. E helyen, minthogy nem tartozik szorosan vett feladatunk körébe, a kérdés körül kifejlődött vita ismertetésétől eltekintünk, csak utalunk rá, mint egy olyan körülményre, a mely az érdekképviseleti tisztviselők képzésével kapcsolatosan is felmerült. Annál is inkább tehetjük ezt, mert a problema a magyar viszonyoktól független, minthogy a szó szoros értelmében vett kereskedelmi főiskolák ideje Magyarországon még nem érkezett el, mire pedig elérkezik, hihetőleg már régen tisztázott kérdéssel fogunk szemben állani.

Tonelli Sándor.

Javaslat a munkanélküliség statistikájának szervezésére Magyarországon.

I.

A munkanélküliség statistikájának alább következő tervezete a valóságos állapotok nyújtotta lehetőséggel kíván számolni s nem óhajt olyan javaslatokkal előállani, a melyek maguknak a munkanélküliség statistikáját illető kérdéseknek a megoldását könnyűnek és szemre tetszetősnek mutatnák ugyan, de ezt olyan előleges feltételekhez kötik, a melyek megteremtését a vele járó elvi és egyéb nehézségek ez idő szerint valószínűleg lehetetlenné teszik. Aránylag egyszerű volna pl. a munkanélküliség statistikájának a főadatát a munkaközvetítő intézetek kezébe tenni le, csak hogy ez a munkaközvetítés országos szervezését és az országos munkaközvetítő hivatal helyi szerveinek kötelező igénybevételét, vagyis azt követelné meg, hogy egyetlen munkást se legyen szabad másként alkalmazni, mint e szervek közvetítésével. Már pedig erről egyhamar nem igen lehet szó. Ennélfogva a munkanélküliség statistikájának fontossága és sürgőssége az ilyen tervezetek kirekesztését és e statistikának a ma meglévő állandó vagy időszakos szervekbe kapcsolását kívánja meg.

Mint hogy a munkanélküliség társadalmunk mai gazdasági berendezkedésének olyan állandó nyavalyája, a mely időről-időre más-más méreteket ölt okainak változása szerint (a gazdasági élet pangása, idényszerűsége, válságai, munkaviszályok, vagy az egyénben rejlő okok közül: betegség, szakmabeli ügyetlenség, munkakerülés stb.), nyilvánvaló, hogy e bajról és okairól, az egyénekre meg a nemzeti termelésre való hatásáról, a munkapiacz állapotáról és a vele összefüggő egyéb fontos kérdésekről csak akkor lehet tiszta fogalmuk, ha állandó megfigyelés alatt tartjuk. A hosszabb időközökben egyszer-egyszer megismételt időszakos adatgyűjtések (népszámlálásokkal, ipari vagy foglalkozási statistikával egybekapcsolt, esetleg önálló észlelései a munkanélküliségnek — a mire egyes német városokban találni példát — csak pillanatfölvételek: a munkanélküliség egy adott időpontban való állását világítják meg s teljességgel felelet nélkül hagynak arra, mekkora volt a munkanélküliség valóságos

hullámválása az észlelést megelőző időben. Igaz, -- lehet az ezt puhatoló kérdést hosszabb időre visszatekintő formában is fölteni (pl. mely időponttól meddig volt munka nélkül a lefolyt esztendőben?), csak hogy ez esetben — hosszabb időre visszaemlékezésről lévén szó — az amúgy sem mindig szívesen és gondosan adott feleletekben sok hibára lehetünk elkészülve. (Az 1900. évi népszámlálás idevágó kérdésére adott feleleteket a m. kir. központi statisztikai hivatal nem is tudta földolgozni; annyira hiányosak és egyenetlenek voltak. Az 1910-iki népszámlálás már el is ejtette e kérdést.) Az ebből eredő hibák hatását, más oldalról csak fokozza az a valóság, hogy a kereső népesség egy-egy év folyamán tagjai számában és személyeiben nagy változásoknak van kitéve az el- és odavándorlás meg halálozás révén. Mindezek olyan szempontok, a melyek a visszatekintés értékét csökkentik s a munkanélküliség megfigyelésének inkább csak egy időpontra korlátozását ajánlják az ilyen időszakos felvételeknél. Csak hogy ez az időpont lehet gazdasági válság vagy gazdasági föllendülés időpontja s ehhez képest nagyon sötét vagy nagyon derűs állapot mutatója; az egy időpontra szorító megfigyelés továbbá nem lehet tekintettel az egyes foglalkozási ágak idényszerűségének egészen különböző alakulására. (A decz. 31-i népszámlálással egybekötött adatgyűjtés kevés kályhást, de sok építőmunkást talál munka nélkül.) Meg azután az időszakos fölvételeket a külön apparátus létesítésének költségesebb és nehezkesebb volta csak hosszabb időközökben engedi meg. Ha költségkimélés okából más nagy adatgyűjtésekkel kapcsoljuk össze (népszámlálás, foglalkozási statistika) a munkanélküliség statistikája olcsóbb lesz ugyan, de viszont mellékesebb is. Ennek következtében — mindenütt tapasztalni ezt, a hol különféle adatok gyűjtetnek egyszerre — sem a pontosság, sem a kellő részletesség nem biztosítható a kívánatos mértékben (a népszámlálás vagy a foglalkozási statistika általánosabb, nagyobb céljai mellett a munkanélküliség egyidejű tudakolása kisebb jelentőségű marad). E hiányokat el lehet ugyan kerülni a *külön* számbavétele által a munkanélküliségnek, csak hogy ez aránytalanul költségesebb, ha minden munkást a lakásán keres föl. Már pedig a teljességet csak ez biztosíthatja, legfeljebb egyes felvilágosodottabb ipari munkáscentrumokban lehet arra számítani, hogy a munkások maguk jelentkeznek a megjelölt helyeken vagy posta útján maguk jelentik be a munkanélküliségüket.

Mindamellettt ez időszakos adatgyűjtések sincsenek minden haszon nélkül. A nehezen megvalósítható állandó adatgyűjtések híján megadják a lehetőséget a legalább egy-egy időpontban való tájékozódásra, továbbá megadják az alapot, a melyhez az állandó, folyton folyó adatgyűjtés eredményeit viszonyítani lehet. S a népszámlálással vagy a külön fog-

lalkozási statistikával egybekapcsolt idevágó adatgyűjtéseknek az a nagy hasznuk is megvan, hogy a munkanélküliség intenzitására — már t. i. csak az észlelés pillanatában — pontosabb következtetésekre adnak módot, mint az állandó megfigyelések: a kereső népesség és az egyes foglalkozási ágakhoz tartozó népesség számáról csak az említett nagy adatgyűjtések tájékoztatnak s így annak kimutatása, hogy a keresők, illetőleg az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók létszámának mekkora részét teszik a munkanélkül szükölködők, pontosan csak ilyenkor történhetik meg.

Ennélfogva a munkanélküliség időszakos megfigyelését is szükségesnek ítélem. Még pedig olcsóság, teljesség, az ugyanakkor tudunkra jutott egyéb fontos személyi és főleg foglalkozási adatokkal való összevetés kedvéért, a népszámlálással vélném összekapcsolandónak. Csak-hogy ki kellene terjeszkedni a teljes munkanélküliség tartamán kívül egyéb quantitativ fokozatainak (pl. a munkaidő megrövidítésében vagy bizonyos számú munkanapra szorításban álló részleges munkanélküliségnek), a munkanélküliség okának és általában — a mennyire lehet — mindazon fontosabb idevágó jelenségeknek a tudakolására, a melyeket alább az állandó adatgyűjtés körébe vonandóknak jelzek.

Minthogy azonban a népszámlálással egybekötött részletesebb munkanélküliségi statistika eredményeire legalább 10 esztendeig kell majd várunk (az 1910. népszámlálásnak mindössze egy kérdése illeti a munkanélküliséget: »ha jelenleg nincs alkalmazása, mennyi idő óta van hely nélkül?«) s minthogy az előadottak szerint a munkanélküliség teljes, megszakítás nélkül való képét csak az állandó adatgyűjtés adhatja, ez utóbbinak a szervezéséről kell ezúttal bővebben szólni.

II.

Olyan állandó szerv létesítése, a mely egyedül csak a munkanélküliség statistikájával foglalkozzék, túlságosan költséges volna, s nem is ígér nagyobb eredményt, mintha a statistika ez ágát már meglévő olyan szervezetekre bizzuk, a melyek a munkások nyilvántartását a törvény alapján és a törvény kényszerítő erejének biztosítékaival már ma is végzik, a melyeknél tehát csak e nyilvántartásnak a munkanélküliség irányában való kiterjesztése szükséges a munkanélküliség statistikájának megteremtéséhez. Ilyen szervezetek az 1907. évi XIX. t.-cikk alapján fennálló munkásbetegségélyző és biztosító pénztárak, amelyeknél anyagi és büntetőjogi felelősség terhe alatt be kell jelenteni úgyszólván minden alkalmazott belépését és munkából kilépését, kivéven a 2.400 K-nál nagyobb javadalmazású alkalmazottak nálunk valóban kicsiny csoport-

ját¹⁾ és a mezőgazdasági munkásokat, a kik azonban munkájuk különös természeténél és az ipari munkától elütő idényszerűségénél fogva éppen a munkanélküliség tekintetében amúgy sem foglalhatók a többiekkel együvé.

Bejelentési kötelesség áll ugyan fenn az I. fokú iparhatóságokkal szemben is: az 1884 : XVII. t.-cikk 103. és 106. §-ai alapján; azonban csak az ipartörvény rendelkezései alá eső alkalmazottak szűkebb körére. Aztán az iparhatóságoknál — tapasztalásom szerint — e kötelesség teljesítését sok helyt nem őrzik ellen elég szigorúan. Végül pedig az I. fokú iparhatóságok hatszázat megközelítő nagy száma mellett sűrűbben fordul elő az egyik hatóság területéről a másikra átlépés, a mi az egyén nyomon követését megnehezíti, annál is nagyobb mértékben, mert a nyilvántartás még jobban elforgácsolódik annak következtében, hogy ott, a hol ipartestület van, csak a gyári munkások nyilvántartása marad az iparhatóság kezében, a többiről a lajstromot az ipartestületek viszik, a melyek száma 400 körül jár. Mindezekhez még csak azt teszem hozzá, hogy az egyéb közigazgatási teendőkkel elfoglalt I. fokú iparhatóságoknál különben sem jutna sem elég idő, sem elég gond, sok helyen — sajnos — elég érzék sem a munkanélküliség statistikájának.

Mellesleg meg kell itt jegyeznem, hogy a munkásegyesületek, a melyek e tekintetben külföldön (Angliában, Franciaországban, Németországban stb.) jelentős szolgálatokat tesznek, Magyarországon a munkanélküliség statistikáját illetőleg csak másodsorban jöhetnének számításba (esetleges részletesebb monographiák készítésénél egy-egy iparág, egy-egy helység munkaviszonyairól), mert a szervezett munkások az összes munkásságnak csak kisebb részét teszik, s mert soraikba éppen a képzetesebb, tehát a munkanélküliségnek kevésbé kitétt munkások tartoznak.

Ezen okoknál fogva az itt számításba vehető két szervezet: az I. fokú iparhatóság és a munkásbetegsegélyző pénztár közül feltétlenül az utóbbira volna bizandó a munkanélküliség statistikai adatainak a gyűjtése. A betegsegélyző pénztárak az e statistika anyagát alkotó munkások legnagyobb részét nyilvántartják: az 1900. évi népszámlálás szerint népszámlálási mű X. k. 185. l.) az egész gazdasági életünkben alkalmazott segédszemélyzet létszáma 4·725 milliót tesz, a miből leütve a mezőgazdasági munkások 3·4 milliónyi és a katonai legénység 109.000 főnyi tömegét, körülbelül 1·2 millió olyan alkalmazott marad fenn, a kik —

¹⁾ A betegsegélyző pénztárak tagjai közül 1910-ben csak 12·9%-nak volt 4 koronánál nagyobb, de 8 koronánál kisebb bére, az olyan tagok számaránya pedig, a kiknek napi bére 7–8 koronát tett, mindössze 1%-át foglalta magában a tagoknak.

nagy általánosságban — a betegsegélyező pénztárak kötelékébe vannak utalva. Azaz voltaképpen még ennél is kevesebb, mert ebben az 1,200.000-ben benne van »a közelebbről meg nem nevezett napszámosok« majd 300.000 főnyi tömege, pedig ezek legnagyobb része bizonyára az őstermelésben keresi a kenyerét s ennél fogva nem kötelezett tagja a pénztáraknak. Ha már most tudjuk azt, hogy 1910-ben az Országos Munkásbetegsegélyező Pénztár helyi szerveinek (a 96 kerületi, a 84 vállalati és 2 magánegyesületi betegsegélyező pénztárnak) együtt 1,007.586 tagja volt,¹⁾ megállapíthatjuk, hogy a munkanélküliség statistikája szempontjából számbajövő munkásság legnagyobb részét e pénztárak nyilvántartják. Megállapíthatjuk ezt még annak figyelembe vevésével is, hogy 1900 óta az ipari munkásság erősen megszorodott, hogy a Pénztárak tagjai között önként belépett mezőgazdasági munkások is vannak s hogy végül az átlagos taglétszám megállapításánál többszörös számbavétel sincs kizárva, mert más oldalról még számot kell vetnünk a napszámosokról fentebb mondottakkal és azzal is, hogy az 1,007.586 főnyi taglétszám-ban a Ferencz József Betegsegélyező Pénztárnál, a bányatársládáknál és dohánygyári betegsegélyező pénztáraknál nyilvántartottak nincsenek benne.

De nemcsak azért a legalkalmasabbak e betegsegélyező pénztárak a munkanélküliség statisztikai adatainak a gyűjtésére, mert a munkásság nagy tömegét törvény szerint nyilván kell tartaniok, de azért is, mert adatgyűjtésük — vezetésükre a munkásságnak döntő befolyása lévén — bizalommal találkozik az érdekeltek körében és mert a pénztárak szinte önként értetődő közegek gyanánt kínálkoznak maguknak a munkanélküliség bajainak egy irányban való enyhítésére, a mihez a statistika csak az alapot szolgáltatja, értem itt a munkanélküliség következményei ellen való biztosítást.

A megvalósítást a következőképpen gondolnám. Ma minden betegsegélyező pénztár minden egyes tagjáról vezet egyéni törzslapot, a melyen a munkás főbb személyi adatai mellett a munkábaállítás és a munkából kilépés időpontja is föl van tüntetve olyképpen, hogy ugyanazon a lapon folytatólag jegyeztetik föl, ha a munkás más munkaadóhoz állott be. Ilyen módon az elhagyott munkaadótól kilépés és az új munkaadóhoz belépés időpontja közt mutatkozó különbség alapján maguk az egyes pénztárak is megtudnák állapítani, hogy melyik munkás mennyi ideig volt munkanélkül, ha a munkás mindig ugyanazon pénztár kötelékében maradna. Csakhogy sokszor előfordul, hogy a munkás egyik kerületből a másikba költözik vagy a munkaadó változása következtében a kerületi betegsegélyező pénztár kötelékéből pl. vállalati pénztár kötelékébe lép.

¹⁾ Az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár harmadik évi jelentése. Budapest, 1911. 73. l.

Ilyenkor a munkás további sorsáról természetesen nem lehet tudomása az elhagyott pénztárnak. Szükséges tehát az egyéni lapok olyan központi kezelése, a mely a munkás foglalkoztatását nyomon követhesse a pénztári kötelék akárhányszoros változása esetén is. Ezt olyan módon lehetne elérni, ha ez egyéni lapoknak a célhoz alkalmazott másolatát valamennyi pénztár az Állami Munkásbiztosító Hivatalhoz küldené be, ideértve nemcsak a kerületi és vállalati meg magánegyesületi pénztárakat, — hanem a bányatársládákat és a dohánygyári betegsegélyző pénztárakat is (ez utóbbiak nem tartoznak az Országos Munkásbetegsegélyző Pénztár helyi szervei körébe s éppen azért ajánlatosabb az Állami Munkásbiztosító Hivatalt tenni a mindennemű betegsegélyző pénztártól szolgáltatott adatok alapján létesítendő központi nyilvántartás vivőjévé). E hivatal ezen a réven az egész ország valamennyi munkásáról egy-egy központi nyilvántartást vezetne és ezt állandóan a tényleges állapothoz megfelelően kiigazítaná a pénztárak által pl. havonként teendő ama jelentések segítségével, a melyek tudtára adnák, hogy tagjaik közül melyik munkás változtatott munkaadót és mikor. E hivatal ennek alapján bármikor megtudná mondani megközelítő pontossággal — mennyien vannak a tagok közül munka nélkül. Csak azt kellene ugyanis megnéznie, hogy mennyien vannak a tagok közt olyanok, a kik az egyéni lapok tanúsága szerint a munkából kiléptek, — de munkába lépésük nincs bejelentve.

Ezek sorában ugyan természetesen nemcsak a munka nélkül levők szerepelnek, hanem az elhaltak és a kivándoroltak is. Csakhogy az elhaltak legnagyobb részéről tudomást szereznek a törvény értelmében temetkezési segély kiutalására köteles pénztárak és révükön a központ is és így csak a kivándoroltak zavarnák a szóbanforgó kimutatás pontosságát. De esetleg még ez utóbbi hibaforrás jelentőségét is csökkenteni lehetne a kivándoroltakat foglalkozás szerint részletező kivándorlási statistika idevágó adatainak gondos felhasználásával. A munkanélküliek egy-egy időpontban fennálló számának e megközelítő meghatározásánál azonban még fontosabb rendeltetés jutna a központi nyilvántartásnak a munkanélküliségről folytatólagosan, állandóan gyűjtött adatok ellenőrzésében.

Ennek az állandó adatgyűjtésnek ez lenne a módja :

A pénztárak ellátnának minden munkaadót statistikai lapokkal, a melyek a munkanélküliség megismerésére szükséges fontosabb kérdőpontokat tartalmaznák. Így pl. a munkás főbb személyi adatainak, a munkanélküliség okának, tartamának, a munkás keresetéből élő családtagok számának és annak tudakolását is: hogy a szakmunkás munkanélküliségének ideje alatt nem segített-e magán hivatása körén kívül eső

munka végzésével stb. Valahányszor a munkaadó olyan munkást fogad fel, a ki előbbi munkaadójától nem közvetlenül áll be hozzá (számitásba véve természetesen az utazásra esetleg szükséges időt), e munkása bejelentésével egyidejűleg köteles egy statistikai lapot kitöltve a pénztárhoz benyújtani, a mely a statistikai lapot az Állami munkásbiztosító hivatalhoz továbbítja. Ha olyan munkásról van szó, a ki előbbi munkaadójánál is ugyanazon pénztár kötelékében állott, már maga a pénztár is megállapítja, hogy az új munkaadó teljesítette-e a statistikai lap kitöltésére vonatkozó kötelességét. — Ha pedig az újonnan bejelentett munkás előbb más pénztárhoz tartozott, az Állami Munkásbiztosító Hivatal fogja megállapítani a fentebb említett nyilvántartás alapján (az egyéni lap amaz adatainak összevetéséből, a melyek a munkából legutóbb kilépés és a legújabban munkába lépés időpontját mutatják): nem kellett volna-e a munkás új munkaadójának a Hivatalhoz is megteendő bejelentésével együtt a munkanélküliségről szóló statistikai lapnak is beérkezni? A pénztárak e lapokat felülvizsgálják, ha szükséges, kiigazítják s minden hó 10-én beküldik az Állami Munkásbiztosító Hivatalnak az egy-egy hó folyamán összegyűlt lapokat.

Azért 10-én, hogy lehetőleg valamennyi bejelentés és statistikai lap együtt legyen a megelőző hónapról (a törvény t. i. 8 napi határidőt ad a munkaadónak a munkás bejelentésére) és azért havonként, mert a nagyobb vállalkozóknak joguk van a bejelentést havonként egyszer teljesíteni, u. n. havi bérfizetési jegyzék útján, a melynek azonban az egyéni lapok minden adatát minden munkásról tartalmaznia kell s a melyről a fentebb említett központi nyilvántartás céljaira a pénztáraknak természetesen egyéni lapokra kellene lemásolniok az adatokat.

Az Állami Munkásbiztosító Hivatal, a melynek ugyis van külön statistikai osztálya, a hozzá beérkezett statistikai lapokat fölülvizsgálás után földolgozná s egyelőre nagyobb időközökben, pl. negyedévenként közzétenné, hogy az eltelt időszak folyamán, pl. hétről-hétre, hogyan alakult a munkanélküliség.

E módszernek kétségtelen hibája, hogy a munkanélküliséget akkor mutatja ki, a mikor már megszűnt, minélfogva azok, a kik pl. hónapokon át munka nélkül voltak, hónapokon át nem szerepelnek a munkanélküliek sorában. Ezt a hibát azonban csökkenti a hosszabb időközöket összefoglaló földolgozás és közzététel, e mellett pedig pótolja egyrészt a központi nyilvántartás alapján időről-időre történő fentebb említett kimutatása azoknak, a kik munkából kiléptek a nélkül, hogy újra munkába léptek volna, — másrészt meg a népszámlálás.

Az itt ajánlott módszer jósága mindenestre azon fordul meg: mennyire pontos a pénztárakkal szemben fennálló be- és kijelentési

kötelesség teljesítése. Minthogy ennek elmulasztása nemcsak büntetőjogi felelősséggel jár, de a munkaadóra az 1907: XIX. t.-cikk 12. és 14. §-ai szerint pénzbeli veszteséggel is, — e tekintetben nincs ok az aggodalomra.

Különös gondot kell azonban fordítani a pénztáraknak az „otthoni“ munkásokra. Ezek bejelentéséért ugyan minden munkaadó felelős és így az egyéni lapok a központi nyilvántartásban róluk is megvannak, de kérdéses: vajjon kijelentésük, a mely esetleg munkanélküliségüket okozza, pontosan megtörténik-e olyankor, mikor a munkaviszony nem véglegesen szakítatik meg, hanem csak egyelőre nem ad a vállalkozó az otthoni munkásnak munkát. (Pl. ha a munkaidény megszűntekor a szabómester a „sitz“-munkást nem tudja foglalkoztatni egész az új szezorig.)

Hazai viszonyaink közt kiemelkedő jelentősége volna ily statisztikai lap kitöltésének azokról, a kik a mezőgazdaság köréből (a munkaidény megszűntével) ideiglenesen olyan foglalkozási ágakba lépnek át, a melyekben a betegsegélyző pénztárakba belépés kötelező. Ilyen módon világosságot vetnénk t. i. arra: az őstermelés időszakos volta milyen mértékben teremt kényszerű foglalkozáscserét és hogy az átmenet a nyári foglalkozásról a télire mekkora idővesztéssel jár a nemzeti termelésre. (A kérdőlaphból kitűnnék: mikor hagyta abba a mezei munkát s mennyi idő múlva tudott pl. a szövőgyárban alkalmazást kapni?). Szó sincs róla: ez a világosság nem lenne teljes, — több okból, a melyek közt nem utolsó helyen áll ama valóság, hogy pl. a nyugoti végekről sokan Ausztria ipari centrumaiba mennek télen kenyeret keresni — de azért sok tanulságot nyújtana.

Látnivaló, hogy az itt ajánlott eljárási mód csak a munkaviszony felbontásával járó, teljes munkanélküliség megfigyelésére alkalmas. A napi vagy a heti munkaidő megrövidítésében álló részleges munkanélküliség megállapítása egészen más természetű: kevésbbé a munkás egyéniségével, mint inkább rendszerint az üzlet menetével összefüggő jelenség lévén, észlelésében az üzemből kell kiindulni: az egyes munkaadókat kell kötelezni bizonyos időnként, pl. évenként, annak bejelentésére, hogy mennyi a normális munkásszükségletük s az év egyes szakaiban tényleg hány munkást alkalmaztak, illetőleg, hogy üzemükben az eltelt időszakban fordult-e elő ilyen részleges munkanélküliség s ha igen: mily mértékben. Az erre vonatkozó bevallások ellenőrzésében jó szolgálatot tehetnek a szakszervezetek, a melyek az effélet nagyon is nyilvántartják és a gyárvizsgálatok alkalmával az iparfelügyelők. Az utóbbiak annyival is inkább, mert az üzem korlátozása épen az ő felügyelők alá tartozó nagyobb vállalatokban nagyobb jelentőségű.

Nyilvánvaló, hogy a javasolt eljárási mód felöleli a munkakereslet és munkakinálat össze nem találkozásának eseteivel együtt a betegségből eredő munkanélküliséget is, ha t. i. a betegség következtében a munkaviszony megszűnt. Ilyenkor ugyanis az elhagyott és a jövőendő munkaadó alkalmazási ideje közt hézag van, a melyről a fentiek szerint számot kell adni a kitöltendő statisztikai lappal. Nem alkalmas azonban tervezetünk eddigi része a betegségből eredő munkanélküliség megállapítására, ha a betegség nem okozta a munkaviszony felbomlását, illetőleg a munkaadó megváltozását. Az ilyen munkanélküliség megállapításához azonban nincs is szükség valami különös, új eljárási módra: a betegsegélyző pénztárak hivatásuk természetete szerint ma is részletes adatokat gyűjtenek a betegség okozta munkanélküliségről s legföljebb ez adatgyűjtés tervezetünkkel való öszszhangba hozását tenné szükségessé a munkanélküliség statistikájának egyöntetűsége és teljessége.

Végül még csak két megjegyzést. Az egyik az, hogy e tervezet szándékosan nem terjed ki a mezőgazdasági munkásokra. Az ő munkájuk és életmódjuk (szakképzettség, idényszerűség, mellékfoglalkozások keresése stb. tekintetében), anynyira elüt a gazdasági élet egyéb ágaiban alkalmazottakétól, hogy munkanélküliségük is egészen különös szempontok szerint ítélendő meg. Szervezetük is ma még annyira kezdetleges, hogy a munkanélküliség statistikáját nem lehet rábizni. Talán az Országos Gazdasági Munkás és Cselédsegélyző pénztár terjeszkedésével (1910-ben mindössze 35.407 rendes tagja volt) és helyi szervezeteinek a közigazgatástól differentiálódásával az ő körükben is lehet a munkanélküliség statistikájának a föntebb tervezett módon való megvalósításáról beszélni, egyelőre azonban erre javaslatot tenni — az említett okokból — feladatom körén kívül állónak kellett itélnem.

A másik megjegyzésem az, hogy az előadott tervezet a megoldásnak csak a fő elvét kívánta megvilágítani s a részletek kidolgozását az alapgondolat elfogadása utáni időre hagyta. Czélszerű volna minden esetre úgy az alapgondolat, mint a részletek és a gyakorlati megoldás megvitatására enquête-et tartani a kereskedelemügyi minister, a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, az Állami Munkásbiztosító Hivatal, a kir. ipari főfelügyelőségek, az Országos Munkásbetegsegélyző Pénztár, egy-két nagyobb kerületi betegsegélyző pénztár és a munkások meg a munkaadók érdekképviselőinek kiküldötteiből, a kiket a megvitatásra kerülő tervről előre tájékoztatni kellene.

Kenéz Béla.

A munkanélküliség statistikája.

A munkanélküliség statistikáját illetőleg az 1910. évben Párisban megtartott nemzetközi értekezlet óta Magyarországon mint érdemlegesebb eseményt mindenekelőtt az 1910. év végén megejtett népszámlálást kell megemlítenünk, a mely a mult csapásain haladva, ismét felölelte ily adatok gyűjtését. Erre a célra a számláló lapba a következő kérdőpont volt beállítva: „Ha mint tisztviselő, segéd stb. alkalmazva van vagy alkalmazva szokott lenni, ha jelenleg nincs alkalmazása, mennyi idő óta van hely nélkül?év.....hónap.....nap óta.“

A felvétel tehát, mint az előző népszámlálásoknál, csak részleges volt. Nem volt tekintettel az összes, hanem csak az ipar-forgalmi s első sorban az ipari foglalkozásokra. A mezőgazdaság köréből legfeljebb a tisztviselők és cselédek adhattak választ e kérdésre, a mennyiben ez időpontban kereset nélkül voltak. Okát adja e ténynek az, hogy agricultur állam lévén s a népszámlálás pedig december 31-én tartatván, a mezőgazdasági népességnek ekkor igen tekintélyes hányada van tényleg kereset nélkül, a melyet azonban szorosán véve munkanélkülinek minősíteni nem lehet, mert ennek a résznek kereseti ügyei úgy alakulnak, hogy a mezőgazdasági munkák időszakában biztosítanak maguknak megélhetési forrást a téli időre. Ha ez is a tényállás, mi a magunk részéről a népszámlálásoknak ezt a túlzott óvatosságát még sem osztjuk s meg vagyunk győződve arról, hogy a népességnek e rétegéről, illetve a mezőgazdasági napszámosokról gyűjtött adatok is igen tanulságosak lennének. Megállapítható volna, mily nagy arányuk tud ezen a saját foglalkozásukban javarészt munkaszünetelő időben úgy az östermelés, mint a mi fontosabb, az ipar vagy egyéb foglalkozás keretén belül foglalkoztatáshoz jutni. A dolog természetéhez képest azért ez a csoport másként bíráltnék el, mint a többi munkanélküli.

Az utolsó népszámlálás azonban némi visszaesést is mutat a multal szemben. Még az előző összeírásnál tudakoltatott a munkanélküliség oka is, a mely azonban jelen esetben mellőztetett. Nem lehet viszont ezen csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy az esetek több mint

egyharmadában 1900-ban nem sikerült a munkanélküliség okát megállapítani. E viszonyok ismeretének hiányáért csak azért kár, mert népszámlálásunk a betegséget, a sztrájkot stb. is az okok közé sorozza és így nem tudván a nyert eredményeket kellőleg tagolni, a munkanélküliségnek jellegét eme igazán hézagos adatokból megismerni nem leszünk képesek.

Hogy tisztán a népszámlálásokra bizni a munkanélküliség statisztikáját nem lehet, mint 1900-ban, úgy ezúttal is élesen kifejezésre jut. 1900-ban a rossz gazdasági viszonyok folytán nagyon megromlott kereseti viszonyok, de különösen az építőipar válságos helyzete a munkanélküliek számát felszöktette. 1910-ben ellenben egy oly időszakkal állunk szemben, a midőn bizonyos gazdasági fellendülés áll be s így előre jelezhetjük, hogy ezúttal a munkanélküliek serege jóval kisebb lesz. Nem tagadhatni, hogy a két népszámlálás közötti összehasonlítás alapján lehozott következtetések megindokolhatók lesznek. Azonban, hogy ezek a tisztán egy adott időpontra symptomatikus jelleggel s úgyszólván teljesen a véletlenre bízott felvételek a kívánt czélt, a melyet a munkanélküliség statisztikája elérni kíván, nem szolgálják, mi sem igazolja jobban, minthogy az eltelt tízéves időszaknak épp ama részéről, a mely válságos állapotainál fogva a munkanélküliség mérvének megismerése czéljából legérdekesebb volna, majdnem minden adatot nélkülözünk. Értem ez alatt a legutolsó gazdasági válság periodusába eső 1907—8. éveket, a melyeknek viszonyai átvonulnak még a következő évekbe is. Jellemző adatokat nyújtanak erre nézve a szakszervezetek munkanélküli segélyezései. 1906-ban még csak 185.261 koronával segélyezték a munkanélkülieket, 1907-ben már 259.635, az 1908. évben pedig 373.438 korona áldozatot követelt a rossz gazdasági viszonyok folytán bekövetkezett munkanélküliség a szakszervezetek részéről. 1909-ben lassan javulnak a viszonyok, a munkanélküli segély csak 327 ezer, 1910-ben 314 ezer koronát tesz. Különösen nagy segélyt fizettek a vas- és fémmunkások, famunkások, nyomdászok, grafikai munkások és könyvkötők szervezetei. Ha ez az egy adat hiányoznék, akkor a gazdasági válságba eső évek viszonyai a munkanélküliség statisztikájának jelen állása mellett nyomtalanul tűnnének el. A legdöntőbb érv ez viszont, és pedig nemzetközi szempontból is oly adatgyűjtések beállítása iránt, a melyek állandóan tájékoztatást nyújtanak erről a gazdaság-társadalmi életünket annyira közvetlenül és mélyen érintő kérdéstről. Hosszabb időszakokon belül eszközölt felvételek talán nagyon alkalmasak egy adott időpont viszonyainak megítélésére, a munkanélküliség elleni mozgalom, állami és társadalmi tevékenység követelményeinek azonban csakis oly statistika felelhet meg, a mely minden időkre legteljesebb folytonosság mellett feltárja a helyzetet. A

midőn tehát arról is szó kerül, hogy a munkanélküliség statistikája egységesen, nemzetközi alapon oldassék meg, a legfőbb szempont oly megoldást keresni, a mely a feltételnek megfelel.

Mielőtt bővebben megvitátnók egy nemzetközi munkanélküliségi statistika esélyeit és módozatait, magyar részről még egy igen elsőrendű fontossággal bíró eseményről kell e tekintetben beszámolnunk. Szinte érthetetlen, de való, hogy eddig e kérdés, azaz behatóbb tanulmányozása iránt — a külfölddél merőben ellentétben — szakszervezeteink sem mutattak nagyobb érdeklődést és azonkívül, hogy pénztári mérlegeikben beszámoltak a kifizetett segélyösszegekről, többet mit sem törődtek vele. Annyira kiragadt adat ez, hogy szükségtelen hosszasan indokolni, hogy mélyebb következtetésekre alig alkalmas. Az utolsó évek eseményei, a melyek ez irányban nagy áldozatokat kívántak szakszervezeteink részéről, a mint egyáltalán a munkanélküliséggel szemben úgy ennek statistikáját illetőleg mutatkozó közönyüket is megtörte s az 1911. évi augusztus hó 13—15. napjain tartott congressusokon már tárgyalás alá vették a dolgot s el is határozták, hogy a jövőben ez irányban szélesebb körű adatgyűjtéssel fognak élni, a mely súlyt helyez a munkanélküliség időtartamára, okára, a munkanélküliek átlagos arányára stb. Örvendetes esemény ez annál is inkább, mert ebben a tevékenységben megnyilatkozik az a célzat, a mi a helyes megoldás szempontjából kívánatos is, hogy a hatósági rendszeres munkanélküli statistikának alapját a szervezeteknek kell lerakniok.

Ezek volnának a magyar munkanélküliségi statistikának 1910. év óta bekövetkezett nevezetesebb eseményei. A mint látjuk, hatalmas lépéssel haladt előre az ügy, a nélkül, hogy a végleges, az egész munkanélküliséget a maga teljében feltáró megoldást ezek meg is közelítették volna. Erre a célra csakis az ország teljes területét felölelő adatgyűjtések adnának kellő választ. Meg kell vallanunk azonban, hogy specialis gazdasági és culturális viszonyaink közepette erre még gondolni is alig lehet. Munkásosztályunk javarésze sokkal kisebb intelligentiájú, mintsem átértené ily felvételnek magasabb célzatát, annyi számviteli biztost beállítani, a mennyit az egész ország megkövetelne, lehetetlen feladat s különben is kockázatos vállalkozás, mert csak nagy költségek, óriási munkakifejtés lenne a vége a dolognak, a nélkül, hogy a nyert adatok csak a legcsekélyebb mértékben is megfelelénének a kívánt célnak. Különös nehézségeket támaszt még az országnak agricol jellege. Helyes eredményeket csakis kettős felvétel nyújthatna, a midőn a seasonszerű őstermelési munkásokat nyári és téli időben egyaránt a megfigyelés körébe vonnánk. Lehetne bizonyos megszorításra is gondolni és pedig csak az ipar szempontjából kutatni a viszonyokat. Ez az eljárás

sem biztat igazi eredménnyel. A magyar ipar legjelentékenyebb része a kisipar. 1900-ban 469 559 ipari vállalat közül csak 2.261 (0.5%) volt nagyipari vállalat s csak 11.919 (2.6%) foglalkoztatott 5-nél több személyt. Az 502.306 segédszemély közül is csak 38% volt a nagyiparban foglalkoztatva. A zöme a munkásoknak tehát a kisiparban nyer alkalmazást. Azután nagyon jelentékeny nálunk azoknak az ipari munkásoknak a száma, a kik váltakozva egyéb foglalkozásokat is üznek. A szakképzett s így állandó hivatást folytató munkás kevés. Oly sajátosságok ezek, a melyek mind fényes bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy ma az ipar körein belül sem lehetséges országos munkanélküliségi statisztikát végrehajtani. Egyetlen egy mód ajánlkozik, a mely valamely sikerrel kecsegtethet. Legújabb adótörvényeink ugyanis beállítják nálunk az általános jövedelmi adót, a mely az adóköteles jövedelem mérvének megállapítása végett a népesség gazdasági, kereseti viszonyainak megismerését kívánja meg.

Annyi bizonyos, ha egyénenkint történik az összeírás, a munkanélküliek számát is meg lehet tudni s az szintén csak másodlagos kérdés, hogy a kormány részéről oly intézkedések foganatosítsanak, a melyek az okot, a munkanélküliség időtartamát stb. is megtudakolhatóvá teszik. Ennek a megoldásnak kieszelése nem új, Silbergleit, a berlini városi statisztikai hivatal érdemes igazgatója is ajánlotta. Megfontolni való módozat, a mely helyet találhat minden ez adónemet ismerő államban s megvan az az előnye, hogy az egész munkásosztályt, ennek összes árnyalatait felölelve, rövid időközökben nyújthat képet a munkanélküliség állásáról.

Legtöbbet várhatunk hazánk részéről is a szakszervezetektől. Meg vagyunk győződve, hogy ezek a hozzájuk tartozó munkásságról ez irányban igen értékes adatokat gyűjthetnek. A főkövetelmény, hogy állandósítsák az adatszolgáltatást és rövid időközökben, mint a külföldön észlelhető, legalább is havonként tegyék a kérdést tanulmányozás tárgyává. Ellenvetésül fel lehet ugyan hozni, hogy nálunk még nagyon kevés a szervezett munkás. Számuk tényleg 1911-ben is csak 86.478 volt. Mindenesetre hibaforrás ez, azonban a teljesen a valóságnak megfelelő adatok nagyobb értékkel bírnak minden egyéb megbízhatatlan eredményeknél s véleményünk szerint eléggé reprezentatív jelleggel bírnak arra nézve, hogy úgy általánosságban, mint egyes iparágakon belül feltárják a gazdasági erőviszonyokat a különböző időpontokban, s belőlük nemcsak a munkásság e részére, hanem szervezetlen tömegére vonatkozólag is, a kiket a rossz gazdasági állapotok még erősebben sújtanak, tehát a munkanélküliség súlyos következményeit is fokozottabb mértékben érzik, következtetéseket lehessen vonni.

A szervezett munkásság képviseli nemzetközi szempontból is a legértékesebb anyagot a kérdés tanulmányozására. Ezen belül feltétlenül lehetséges egységes eljárás mellett felvételt eszközölni. A lényeg csak azon nyugszik, hogy egyöntetű módszer szerint történjék az eljárás. Legelső feltétel pedig egységes megállapodás és legszigorúbb körvonalozás a munkanélküliség fogalmi meghatározásában. Láttuk, hogy például a mi népszámlálásunk a sztrájkolókat is ide veszi, a legtöbb ily statistikában, mint egész más szempontból elbírálás alá eső egyének, figyelmen kívül hagyatnak. Ugyanez vonatkozik a betegség esetére való munkanélküliségre is stb. Minden összehasonlítás meg van zavarva tehát, ha eltérően járnak el az egyes államok a felvételnél. A munkanélküliség jellegének minő kriteriumai állapittassanak meg, erre nézve részletesebben ez alkalommal nem terjeszkedem ki.

Ha a munkanélküliség határozottan körülírt fogalmi meghatározása megtörtént, a további megállapodások már meg vannak könnyítve. Szinte csak technikai kérdés, hogy a nem, kor, családi állapot stb. tudakoltassék. Természetes továbbá, hogy a legtöbb érdek fűződik a munkanélküliség tartamának és okának megállapításához. Az okra vonatkozólag egy igen lényeges s gazdasági életünknek mind specialisabbá váló jelenségét volna ajánlatos egyidejűleg nagyobb figyelemre méltatni és pedig az üzemszüneteléseket.

Ily szárazon megjelölve ok gyanánt, alig enged ennek jellegére tovább következtetni. Még a legkevesebb az, ha a munka saisonja idején a vállalkozók a városba, az üzemek, a telepek helyére csődítik a munkásokat és mihelyt a munka csökken, elbocsátják őket, s túlnyomó részüket keresetnélkülivé teszik. Bár valamely óvóintézkedés ez ellen sem volna kárhoztatandó, itt mégis végeredményben a munkások rendszerint tájékozva vannak az eshetőségek felől, tehát bizonyos önfelelősség érzete mellett vállalták a munkát, nem számolva a további következményekkel. Már szigorú kritikát érdemelnek azonban a mesterséges üzembeszüntetések. Legszebb példáját nyújtotta ennek az 1911. év folyamán az esseni nyersvas-kartell, a mely azoknak a kohóknak, a melyek az üzemeket beszüntették vagy a termelésből rájuk eső kontingenst nem vették igénybe, minden a termelésből elmaradt tonna vasért 4 márka kárpótlást fizetni ígért, nyereséget nyújtva a termelőnek, munkanélkülivé tevén ellenben az üzemüket szüneteltető vállalatoknál foglalkoztatott munkások ezreit. Talán meg van indokolva, ha érdeklődéssel kíséretnék a szünetelés oka is, tudniillik, hogy évszaki befolyás, munkahiány, kartellek közbelépése, termelés folytán szükséges üzemreductio, tőkehiány, elemi csapás, munkaviszály, üzemjavítások stb. eredményezték a szünetelést. Oly okok ezek kivétel nélkül, a melyek ellen a munkás nem védekezhetik és így teljesen az önhibáján kívül válik

keresetnélkülivé. Megismerésök nagyon növelné a statisztikai adatok becsét, s különösen irányítóan tudnának hatni a munkanélküliséggel szemben kezdeményező állami és társadalmi tevékenységre, megadván a kulcsot ahhoz is, hogy mennyiben járuljanak hozzá azok a tényezők is a keresetnélküliséget könnyebben elviselhetővé tevő terhekhez, a kik nem egyszer önző érdekeket követve, ennek úgyszólván közvetlen előidézői voltak.

Nem volna czéltévesztett azonkívül tudakolni a munkanélkülieknek legutolsó munkakeresményét is. Támponot lehetne nyerni ez által arra a bérveszteségre, a melyet szenvedtek.

Ott, a hol a kötelező betegség elleni munkásbiztosítás van érvényben, megvan a lehetősége ennek útján is adatokat gyűjteni a munkanélküliségről. Különösen ajánlatos ez oly helyeken, mint nálunk Magyarországon, a hol más úton a munkásságnak csak igen elenyésző töredékéről lehet e szempontból adatokat beszerezni. Minthogy a biztosított egyénnel szemben fennáll a bejelentés és kijelentés, illetőleg a mi a kérdés lényegét véve, még fontosabb, ezeknek a tényeknek az illető pénztári tag könyvébe szóló feljegyzésének kötelezettsége, az egyik bejegyzett kijelentés s a következő feljegyzés alá került bejelentés közt eltelt időtartam alapján megállapítható az egyének esetleges keresetnélkülisége. Csak arra vonatkozólag kellene intézkedéseket tenni, hogy ily esetekben a munkanélküliség szempontjából érdekel biró adatok külön erre a célra szolgáló statisztikai számlálólapokon megállapíttassanak.

Nyilvánvaló, hogy ezen módozat mellett egész határozott időpontra vonatkozólag a munkanélküliség mérvét megállapítani nem lehet. Azonban az tagadhatatlan, hogy az egyes évekről, sőt nincs akadálya annak, hogy rövidebb időközökről, pl. negyed évekről, esetleg hónapokról, feldolgozás alá került anyag eléggé significativ erővel birna arra nézve, hogy a gazdasági conjuncturákkal kapcsolatosan, illetőleg ezzel való összefüggésben tájékoztasson a munkanélküliség állásáról. Az is bizonyos, hogy az adatgyűjtésnek ez a módszere mindenütt, a hol érvényben van a kötelező betegség elleni biztosítás, alkalmazható s így megint egy lehetőség egységesebb nemzetközi adatok összeállítására.

Mivel, a mint már mondtuk, a nemzeteknek élesen eltérő gazdasági és culturális viszonyaik folytán az általános adatgyűjtésekhez fűzhető legkevesebb remény s csak a részleges felvételek lehetnek azok, a melyek figyelembe jöhetnek, röviden kitérünk még arra a módozatra, a melynek lényege, hogy területileg megszorítottan, azaz csak bizonyos helyekre és itt első sorban a városokról lehet szó, hajtatnék végre felvétel. Hogy ily módon is lehet socialpolitikai szempontokból eléggé értékes anyaghoz jutni, megmutatta Anglia ama felvételével, a melyet négy állam egy néhány kiszemelt városára hajtott végre az ipari mun-

kásság különböző életviszonyai szempontjából. A munkanélküliségnél annál inkább lehet élni ezzel a repraesentativ módszerrel, mert első sorban is a városoknak a sajátossága. Nem elháríthatlan akadálya ily adatgyűtésnek az, hogy különösen a nagy városok munkásságának tekintélyes része nem ott a munkaalkalmat szolgáltató helyen, hanem a vidéken, helyesebben a környéken lakik. Annyira tudott, hogy meddig terjed az a körzet, a melyen belül él egy város lakossága, hogy minden különösebb nehézség nélkül bevonható ez is az adatszolgáltatás körébe. Ma már még a demografiai statistikában és mind hatékonyabban kezd meg nyilvánulni a törekvés, hogy a városok népesedési viszonyai ily formán állapíttassanak meg. Még kevésbé mellőzhető ez épp a munkásságot érdeklő socialpolitikai kérdéseknél, tehát többek között a munkanélküliségnél is. Az a hibaforrás viszont, a mely a munkásság jórészének a környéken való lakásából származik, ez úton elenyészik. Arra nézve pedig, hogy mily városok vonassanak be a statistikai megfigyelés körébe, egységes megállapodásra jutni nem nehéz. Mellette szól ily felvételnek, hogy az is biztosítva van körülbelül minden ország részéről, hogy úgy a városok hatóságaiban, mint az itt lakó munkásság intelligentiájában megtaláljuk ezt a feltételt, a melyet ily adatgyűjtés pontos és megbízható végrehajtása megkíván. Hatóságok és munkásság együttes munkájától várhatni a legtöbb sikert. Szép példáját szolgáltatta ennek Berlin városa, a hol 1907 november 17-én és 1909 február 13-án számoltattak meg a munkanélküliek és a hatóságoknak eme eléggé terhes munkájában nem kevesebb, mint 45 ezer intelligens munkás segédkezett, előzetes tanfolyamot hallgatván meg előbb.

Láthatni tehát, hogy bármily nehéznek is lássék a munkanélküliség statistikájának kérdése, még sem megoldhatatlan. Van mindenekelőtt módszer arra nézve, hogy speciálisan az egyes országokon belül sajátlagos viszonyaikat figyelembe vételével meg lehet ismerni korunk eme jellegzetes jelenségének viszonyait. Ha azután komolyabban foglalkozunk a kérdéssel, megtaláljuk az alapot az ily statistikai felvételeknek egységes, nemzetközi alapon való végrehajtására is és biztosra vehető, hogy a siker elmaradni nem fog.

Bud János.

Közlemények és ismertetések.

Anglia ipari termelési statistikája.

Anglia, illetőleg az Egyesült Királyság ezuttal tett először kísérletet ipari termelési statistikájának felállítására. Az adatok, a melyek most kerültek nyilvánosságra, az 1907. év termelési eredményeit tüntetik föl. Mindezideig Angliában a termelésstatistikai adatok, helyesebben mondva hozzávetőleges becslések a külkereskedelmi statistika adatainak kombinálásán és egyes iparágaknak magánúton eszközölt termelés-becslésein alapultak. A külön e fölvetel céljaira megszervezett termelésstatistikai hivatal különös súlyt helyezett arra, hogy lehetőleg netto számokat érjen el, minthogy a bruttó termelési adatok gyakran ugyanazt a termelést kétszeresen és háromszorosan is feltüntetik. A vasipar bruttó termelési értéke például magában foglalja a felhasznált szén, ércz és mész értékét is, a mi viszont a bányatermelés adataiban is előfordul. Ezzel szemben tiszta képet csak a netto termelési adatok nyújthatnak, mely alatt a gyárak termelésének értéke a felhasznált anyagok és más vállalatok által az ő számlájukra végzett munka levonásával értendő. Ez a nettó termelés az az összeg, a mely bér, profit, rente, osztalék, adó stb. formájában felosztásra kerül az illető iparban érdekelték között és azt a járulékot jelenti, a melylyel az illető ipar, vagy gyár a nemzeti vagyont gyarapítja.

E statistika adatai szerint az Egyesült Királyság gyárai 1907-ben 10¹/₄ millió lóerővel dolgoztak és hét millió munkást foglalkoztattak — leszámítva a nem állandó jellegű napszámosokat — és netto 712 millió font értéket termeltek. Ez összeget a következőképpen kapjuk meg:

Bányák, gyárak, műhelyek bruttó termelése		£	1.765,366.000
		£	
Levonva : felhasznált anyagok	1.028,346.000		
kint végeztetett munka	24,885.000	a. m.	1.053,231.000
			<u>712,135.000</u>

Alapul véve azokat az iparokat, melyeknél a netto termelés értéke az öt millió fontot meghaladja, az analysis a következő eredményeket mutatja:

	Netto termelés	Brutto termelés	Alkalmazottak száma	Netto termelés fejenként
	Mill. £	Mill. £		Mill. £
Szénbányászat	106·09	122·64	838.586	127
Gépgyártás	52·02	106·39	477.259	109
Pamutipar	45·00	174·60	572.062	79
Építőipar	42·93	87·97	515.993	84
Sörgyártás	41·22	67·25	84.969	484
Vas- és aczélgégyártás	30·05	105·32	261.666	115
Ruházati ipar	27·33	64·69	412.075	62
Hajóépítés	21·12	49·00	213.892	98
Vasútépítés és berendezés	20·66	41·56	270.697	.
Gyapjuipar	18·60	75·90	264.021	70
Gázvállalatok	17·28	21·60	73.440	208
Nyomdaipar, könyvkötés (lapokat kivéve)	15·34	24·71	174.116	88
Közhatóságok vállalatai	11·90	20·02	185.286	.
Kenyér- és tésztaipar	11·52	38·96	110.357	104
Festőipar	10·48	17·94	103.813	101
Chemiai szerek gyártása	9·57	24·02	52.257	183
Juta-, len- és kenderipar	9·45	32·10	154.500	61
Bútoripar	9·30	18·09	92.106	101
Vizművek	9·07	10·66	22.104	400
Czipőgyártás	8·98	23·01	126.806	71
Ujságok és folyóiratok	8·87	13·55	46.786	190
Fehérneműgyártás	7·21	9·38	131.521	55
Galvanisált lemezek	6·54	15·99	74.777	87
Malomipar	6·45	65·32	36.177	178
Faipar	6·43	16·82	78.223	82
Bicikli- és automobilgyártás	5·90	11·58	54.043	109
Dohányipar	5·82	23·87	37.648	155
Villamosvállalatok	5·59	8·91	22.600	248
Téglagyártás	5·46	8·32	69.592	78
Cacao-, csokoládé-, cukorkagyártás	5·14	16·29	61.292	84

E számok mindenesetre azt mutatják, hogy a netto és brutto termelés összege gyakran igen jelentékeny mértékben eltér egymástól. A pamutipar bruttó termelése például, a mely nagyobb bármely más iparág bruttó termelésénél, a nettó termelést csaknem négyszeresen felülmúlja; ezzel szemben a szénbányászatnak csaknem az egész termelése netto. E nagy különbségeket nem szabad azonban az iparágak átlagos munkabérei között mutatkozó eltéréseknek tulajdonítani, noha feltűnő, hogy azokban az iparokban, a melyek nagy mértékben alkalmaz-

nak női munkásokat, az egy főre eső nettó termelés csaknem minden esetben ilyen alacsony. Az eltérések legfőbb oka az egyes iparok eltérő capitalisatiójában keresendő. A gázműveknél például a tőkéhez képest a munka aránylag csekély, minek következtében az egy főre eső nettó termelés igen nagy. Éppen erre való tekintettel kívánatos volna, mint a termelési statistikának angol bírálói megjegyezték, ha az a közölt adatokon kívül az egyes iparágakban befektetett tőkére és az átlagos munkabérekre is kiterjeszkedett volna, mint az az amerikai censushoz történik. E nélkül is meg lehet azonban állapítani, hogy az utolsó hasámban mutatkozó nagy eltérések a capitalisatio fokával függenek össze.

Az alábbi táblázat azon negyvenhat iparágra terjed ki, melyeknek nettó termelése 1—5 millió font között mozog:

	Mill. £		Mill. £
Üveg, kőedény	4·8	Háztartási cikkek	2·0
Porcellán, agyagedény	4·6	Hús- és halconservék	1·9
Papirgyártás	4·5	Enyvgyártás	1·9
Csipkeipar	3·6	Selyemgyártás	1·8
Szódavizgyártás	3·6	Vasércbányászat	1·7
Cserzés és bőrkikészítés	3·4	Fűtő, világító és hygienikus berendezés	1·6
Czukorgyártás	3·3	Kovácsolt vasárúk	1·5
Palaczkgyártás	3·1	Tudományos műszerek	1·5
Kötött-szövött árúk	3·1	Szeszfinomítás	1·5
Kőbányászat, mészkövet ki- véve	3·1	Robbanóanyagok és lősze- rek	1·5
Szénbányák cox-termelése	3·0	Örölt és sajtolt magvak	1·4
Kocsigyártás	3·0	Mészkőbányászat	1·4
Gummiárúk	3·0	Vaj- és sajtkészítés	1·2
Szappan és gyertya	2·9	Egyéb árúk	1·2
Festékgyártás	2·7	Doboz- és ládakészítés	1·2
Csavargyártás	2·3	Apró aczélárúk gyártása	1·1
Vas- és aczélcsövek	2·2	Kötél- és hálókészítés	1·1
Drótygyártás	2·1	Csont- és rokon apróárúk	1·1
Szerszámgyártás	2·1	Olaj- és kátránytermékek	1·1
Kalapgyártás	2·1	Papirdobozok gyártása	1·1
Czementipar	2·0	Nyereg-és szerszámkészítés	1·1
Horganybádóg	2·0	Palabányászat	1·0
Papir-confectio	2·0		

Az „Economist“ e táblázatokhoz fűzött commentárjában meglepetéssel constatálja, hogy a bányák, a szénbányászatot kivéve, milyen csekély nettó termelést mutatnak föl. Így a vasércbányászat nettó termelése mindössze 1,700.000 font, az „egyéb bányák“ alatt összefoglalt üzemek pedig csak 1,200.000 fontot tüntetnek föl. Hasonlóan várakozáson aluli a selyemipar 1,800.000 fontra becsült nettó termelése is.

9.

Svájczy gyárstatistika.

A svájczy kereskedelemügyi ministerium ipari osztályának a gyár-
iparra vonatkozó legutóbb megjelent közleménye szerint 1911. évben
Svájcznak 7.785 gyárvállalata volt, a melyek összesen 328.841 munkást
foglalkoztattak. A legutóbbi 1901. évi statistikai felvétel óta a gyárak
száma 28⁰/o-kal, a munkások száma pedig 35⁰/o kal emelkedett. Össze-
hasonlítva ezeket az adatokat a korábbi felvételek eredményével, Svájcz
gyáriparának fejlődése a következő képet mutatja:

	1882	1888	1895	1901	1911
Gyárak	2.642	3.786	4.933	6.080	7.785
Munkások	134.842	159.106	200.199	242.534	328.841

A fejlődés az egyes kantonokban is constatálható. Összehasonlítva
az 1901. évi adatokat az 1911. évi jelentés adataival, az ipar fejlődését
az egyes kantonokban a következő táblázat mutatja:

	Gyárak	Munkásszapo- rulat százalé- kokban	A gyárak száma 1911-ben
Zürich	234	21·7	1.213
Bern	253	39·3	1.048
Waadt	171	43·3	557
Genf	119	57·9	519
St.-Gallen	159	35·4	908
Aargau	71	41·0	287
Thurgau	105	59·0	444
Tessin	82	54·4	294
Solothurn	69	41·9	268
Neuchatel	92	43·9	483
Basel város	45	10·9	287

Ebből az áttekintésből azt látjuk, hogy az iparvállalat szaporodása,
illetve iparvállalatok alapítása sűrűbben történt az eddig gyárszegény
kantonokban. Erőteljes fejlődést mutat az industrializálódás a mezőgaz-
dasági kerületekben. A két jelenség oka a nagy mennyiségű vizierők
felhasználásában és abban a feltevésben van, hogy az iparvállala-
tokban szegényebb vidékeken nagyobb munkakinálatra lehet számi-
tani. A 328.481 munkás a következőképen oszlik meg nemzetiségek
szerint:

Svájczy	255.508
Olasz	34.308
Német	26.116
Franczia	5.973
Osztrák	5.869

Németország állatállományának csökkenése.

A württembergi országos statisztikai hivatal nemrég tette közzé az 1912. december 2-iki állatszámolás eredményeit, melyekből kiderül, hogy Württemberg szarvasmarhaállománya 1907 óta körülbelül egy százalékkal csökkent. Baden államban a megfelelő csökkenés 3·5⁰/₀. Hanyatlóban van a juh- és sertésállomány is. Bajorországban 1907-ben 3·7 millió szarvasmarhát számláltak, 1912 végén 3·5 milliót, vagyis kerekén 5 százalékkal kevesebbet. Ugyanez alatt az idő alatt a disznók száma 2 millióról 1·8 millióra ment vissza, a mi 12 százalékos esésnek felel meg; hasonló irányzatot mutatnak a juh-, a baromfi- és a házinyúl-állományra vonatkozó adatok. Poroszország marhakontingense 1905-ben 11·5 millió darabot tett ki, 1910-ben 11·6 millió darabot; az emelkedéssel szemben áll az a tény, hogy a lakosság a szóban forgó öt év alatt 8⁰/₀-kal megsaporodott. Ugyanezt kell tekintetbe venni annak az adatnak a helyes megítélésére is, hogy a porosz disznóállomány 1905-től 1910-ig 15 millióról 16¹/₂ millióra nőtt föl.

— ro. —

A francia syndicalista mozgalom fejlődése.

A francia munkaügyi minister jelentése szerint az összes syndicusok száma volt 1884-ben 175, 1894-ben 4.965, 1904-ben 9.919, 1909-ben 14.474, 1910-ben 14.842, 1911-ben 15.668, 1912-ben 16.209. Ebből a 16.209 syndicatusból 4.888 a munkaadóké, 5.217 a munkásoké, 225 vegyes, míg 5.879 mezőgazdasági syndicatus. Az utóbbiak száma volt 1894-ben 1.092, 1904-ben 2.592, tagjaiknak száma 1890-ben 234.234, 1910-ben 813.038, 1911-ben 912.944, 1912-ben 934.317. A mezőgazdasági syndicatusok szövetségeinek (unions) a száma: 1894-ben 15, 1904-ben 43, 1912-ben 84. A munkaadó syndicatusok fejlődését a következő adatok mutatják: 1890-ben 1.004 syndicatus, 1900-ban 2.157, 1909-ben 4.199, 1912-ben 4.888. A taglétszám 1890-ben volt 93.411, 1903-ban 205.463, 1911-ben 403.759, 1912-ben 410.160. A múlt év január 1-én a munkaadó syndicatusoknak 167 szövetségük létezett, melyek 3.916 syndicatusra és 359.574 tagra terjedtek ki. A munkás syndicatusok 1890-óta, amikor 1.006 ilyen syndicatus állott fön, állandóan erősödnek: 1894-ben 2.178, 1904-ben 4.227, 1910-ben 5.260, 1912-ben 5.217 volt a számuk. A tagjaiknak a száma pedig 1890-ben 139.692, 1900-ban 491.647, 1904-ben 715.576, 1910-ben 977.750, 1912-ben 1,064.413. A munkás syndicatusok 1894-ben 72, 1904-ben

156, 1910-ben 188 és 1912-ben 200 szövetséget alkottak. Szövetségben állott 1912 január 1-én 4.396 syndicatus 933.719 taggal. Megjegyzendő, hogy az összes francia munkásságot körülbelül 8 millió emberre lehet becsülni, vagyis a munkások syndicalista mozgalma még elég jelenték-telen. A vegyes syndicatusoknak 1912-ben 83 syndicatus és 10.790 tagot felölelő 10 szövetségük volt. A fejlődés a vegyes syndicatusoknak nem kedvez: már 1891-ben 126 létezett belőlük, de ma sincs több, mint 225. Az összes tagjaik száma 1912-ben 46.646.

A nők szerepét a syndicalista mozgalomban ezek a számok jellemzik: a munkás syndikatusoknak tagja volt 1912-ben 92.335 nő, a munkaadó syndicatusoknak 8.379, a mezőgazdaságiaknak 16.178, a vegyeseknek 7.242. Az 1906. számlálás szerint Franciaországban összesen 4,150.000 kenyérkereső nő dolgozott a különböző pályákon.

Az egyes iparágakban a syndicalista mozgalom érvényesülését a következő összeállítás tünteti föl: a legerősebb a mozgalom a bányászatban, a hol az összes munkások 32·16⁰/₀-a syndicalista, a közlekedési alkalmazottaknál ez a százalékszám 30·15, az építőiparban 27·08, a vegyi iparban 23·10, a papíriparban 15·29, a bőriparban 14·41, a textiliparban 11·88. A munkaadók, különösen egyes iparágakban, sokkal tömegesebben tömörültek a maguk syndicatusaiban: így a papíriparban a munkaadók 92·15⁰/₀-a syndicatusnak a tagja s a bányászatban a munkaadók 73·88⁰/₀-áról, a vegyi iparban 67·03⁰/₀-áról, az élelmezési iparban 40·24⁰/₀-áról mondható el ugyanez.

A syndicatusok említett szövetségeitől független az u. n. Confédération Generale du Travail, a melynek a kötelékébe tartozik egyfelől 2.163 ipari syndicatus 370.000 taggal és 53 szövetséggel (fédérations), másfelől 141 munkatőzsde 2.404 syndicatussal és 556.676 taggal. Ismeretes, hogy a munkástőzsdék nemcsak a munkaközvetítésnek az intézményei, hanem az osztályagitatióknak is jelentős szervei, melyek tehát, a federációkkal együtt, a syndicalista mozgalmat erőteljesen egészítik ki.

Sch. O.

Az állatbiztosítás fejlődése.

Kovács József: *Az állatbiztosítás fejlődése és szervezete Európában, tekintettel hazai viszonyainkra.* Budapest, 1913. Pátria, 468 old.

Nemzetgazdasági és állattenyésztési szempontból közhasznú feladat az állatállományban fekvő óriási (hazánkban kb. 2·5 milliárd korona)

értéket képviselő tőkét a károsodás ellen megvédeni. A hazai állatbiztosítást szolgáló intézmények, annak ellenére, hogy Magyarország par excellence mezőgazdasági és állattenyésztő állam, kevésbé fejlettek, úgy hogy e tekintetben a nyugati culturállamokkal, különösen pedig Németországgal, Svájczzal és Franciaországgal nem versenyezhetünk. Már pedig az állatbiztosítás nagy fontossága kívánatossá teszi, hogy e kérdéssel foglalkozzunk és hogy eszméjét a nép széles köreiben terjeszszük.

A hazai szakirodalom ezideig nem rendelkezett olyan rendszeres munkával, mely az állatbiztosítás kérdését minden részleteiben felöleli és a külföldi, erre vonatkozó intézményeket is alaposan tárgyalja. A szerző könyvének megírásával hasznos munkát teljesített, mert valóban hézagpótló és igen részletes művét nagy szorgalommal és szak-tudással állította össze.

Kovács József műve 468 oldalra terjedő vaskos könyv, mely három részre oszlik és azonkívül még függelékekkel is el van látva. Az I. rész a hazai állatbiztosítás történeti fejlődését és jelen állapotát ismer-teti. A szerző e részben érinti a hatósági rendeletre kiirtott állatok kár-talanítását, mely szerinte az állami biztosítás egyik neme, továbbá meg-ementve a hazai törvénytervezetet, felsorolja azokat a biztosító társasá-gokat, melyek működésüket már beszüntették és részletesen tárgyalja a meglevő biztosító szövetkezeteket és helyi biztosító egyesületeket. A hazai viszonyok részletes ismertetése után az európai államokét tár-gyalja, így Ausztria állatbiztosítási kérdéseit tartományonként külön-külön, azután az állatbiztosítás terén első helyen álló Németország. Svájc és Franciaország, majd pedig Dánia, Hollandia, Belgium, Svéd-ország, Norvégia és Anglia állatbiztosításának jelenlegi állapotát ismer-teti kimerítően, értékes és tanulságos statisztikai adatok kíséretében, végül röviden Olaszország és Spanyolország állatbiztosító intézményeit sorolja fel. A könyv II. része három fejezetre oszlik; az első fejezet az állatbiztosítás fogalmáról, tárgyáról, céljáról és közgazdasági jelentő-ségéről szól, továbbá ismerteti az élőállat- és vágóállatbiztosítás külön-féle nemeit; a második fejezet tárgyalja a biztosítás szervezetét, továbbá a szövetkezeti és viszontbiztosítási rendszereket; a harmadik fejezet az állatbiztosítás lebonyolítását ismerteti a biztosítás kezdetétől, annak meg-szünéseig és megemlékezik a biztosítási díjakról és a levágott vagy elhullott állatok értékesítéséről és kártalanításáról. A munka III. részé-ben a szerző az állatbiztosítás köz- és mezőgazdasági jelentőségét tár-gyalja és fejtegeti, hogy a hazai állatbiztosításnak mik a feladatai a jövőben. Végül a könyv függeléke mintagyűjteményt tartalmaz a hazai és a külföldi kölcsönös állatbiztosító szövetkezetek alapszabályairól.

E rövid ismertetésből is kitűnik, hogy Kovács József könyve az állatbiztosítás kérdéseit minden részletében felöleli és így hivatva van arra, hogy az állatbiztosítás ügyét és vele hazánk állattenyésztését és állategészségét előmozdítsa.

Wellmann Oszkár.

A magyar kartellek.

Varga Jenő: *A magyar kartellek*. A »Népszava« könyvkereskedés kiadása. Ára: 1 korona.

Varga Jenő könyve a magyar kartellekről a munkásosztály szempontjából világít rá kartelljeink közgazdasági, socialis és politikai szerepére. Szerző azonban ezen első sorban tudományos kérdés tárgyalását felhasználja agitációs eszközül pártpolitikai eszmék propagálására és ez a körülmény magyarázza, hogy munkája sokszor nélkülözi a megkívánható tárgyilagosságot. Így mindjárt a bevezetésben, mely népszerűen ismerteti a capitalista termelés vállalkozói szervezetét, túlozva általánosítja a részvénytársasági igazgatóságok visszaéléseit.

Hasonlóképpen a kartelleknek csak árnyoldalait, csupán a kartellek »rablógazdálkodását« veszi észre és mutatja be. Egymásután sorolja fel a jelentékenyebb hazai kartelleket, ismerteti keletkezésüket, szervezetüket, hatásukat az áralakulásra, nyereségi statistikájukat és különös előszeretettel a munkáskizsákmányolást.

»A tőke szervezkedésében, a kartell capitalismusban rejlő hatalmat a munkásságnak mind erősebb tömörülésével, organisatiójával kell és lehet csak némileg ellensúlyozni.« Ez a vezérlő gondolat, mely átvonul az egész munkán. Sohasem feledkezik meg azonban az író arról, hogy magasabb közgazdaság-elméleti perspektívába helyezze mondanivalóit, a hol erre alkalom nyílik. Tény, hogy a védvámpolitika indirecte a kartelleknek kedvez, valamint, hogy a drágaság egyik oka a kartellekben keresendő. Az is tagadhatatlan, hogy az állam és a törvényhozás mai összetételében a fogyasztókat a kartellekkel szemben megvédeni képtelen.

Végül dicsérettel kell megemlíteni azt a szorgalmat, melyet az író az anyaggyűjtéssel kifejtett.

S. F.

Balkáni krízis.

Révész Vilmos: *Balkáni krízis*. Benkő Gyula kiadása. Budapest, 1913.

A balkáni államok hadviselése következtében elrendelt moratoriumok aktuálissá tették az ezen országok csődjogaival való foglalkozást. Nagyon valószínű, hogy Szerbiában, Bulgáriában, Görög- és Törökországban a háború folytán sok kereskedői existencia ment tönkre, a melyeknél kereskedőink és gyárosaink mint hitelezők érdekelve vannak. Ennélfogva hasznos munkát végzett Révész Vilmos, midőn a különböző balkáni államok csődjogát ismerteti művében, a melyre az említett köröknek, de ügyvédeinknek is nemsokára szükségük lehet, midőn a moratoriumok megszűntével a csődeljárások meg fognak indulni. A szerző ismerteti a continentalis csődjogrendszerek alapját képező német és francia csődjogot, mely utóbbinak elvei a balkán államokban is érvényesültek. Ismerteti a nemzetközi csődjog terén a teoriának két ellentétes vezéreszméjét, t. i. a területiség és az egyetemesség elvét. A jogász számára a könyv érdekes tudományos anyagot tartalmaz; kár, hogy ez a laikus közönség részére, a melyet pedig a tárgy szintén érdekelt volna, kevésbé hozzáférhető, mert a felvetett jogi fogalmak nincsenek megmagyarázva. Az egész mű hosszas és szorgos tanulmányra vall. Becses a könyv végén található irodalmi útmutató, a mely a kérdés egész európai irodalmát felöleli. Érdekesek még a szerző kisebb értekezései, a melyek e kérdéssel összefüggenek és a könyv függelékét alkotják: »Balkáni moratoriumok«, »Tömeges fizetésektelenség« és »Kamatmaximum«.

M. V.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság. igazgató-választmánya 1913. évi május hó 29-én Vargha Gyula ministeri tanácsos elnöklete alatt ülést tartott.

Az igazgató-választmány folyó ügyeket tárgyalta és az igazgató előterjesztésére az 1913-ik évi könyvkiadvány tárgyában határozatot hozott.

Rendes tagokul felvétettek, 1913. évi február hó 1-i hatálylyal:

Ferenczi Izsó dr.,
Grujits György,
Halász Tibor dr.,
Meixner Ernő dr.,
Mészáros Károly dr.,
Paál Lajos.

Vita-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi május hó 29-én a *hajózható viziutak kérdéséről* vitát rendezett, melyet Kvassay Jenő ministeri tanácsos bevezetett a *magyar viziutak-programm* ismertetésével.

A vita-ülésről a *Közgazdasági Szemle* legközelebbi számában beszámolunk.

Hector Denis †¹⁾

Alig néhány hónapja a brüsszeli egyetem és a belga tudományos világ bensőséges, boldogító szeretettel ünnepelte Hector Denist. Ez az ünneplés első sorban „a diákok atyjának“ szólt és szinte háttérbe szorult a mester tudományos munkásságának méltatása.

Senki sem gondolta akkor, hogy egy esztendő sem fog leforogni és Hector Denis koporsójánál fogjuk siratni annak a nemzedéknek egyik utolsó sarját, a melynek gondolatvilágunk minden nemes és generosus eszméjét köszönhetjük; mert Hector Denis, ha tényleg korra nézve nem is, de lelke minden kötelékével az 1848-iki generációhoz tartozott. És most, a mikor csak tudományos működésének méltatására kell szorítkoznom, úgy érzem, mintha az a nagy szeretet, a mely hozzá fűzött, nem engedné kellőleg értékelnem tudományos tevékenységét, átlátnom szellemének nagyságát.

Encyclopedista volt Hector Denis a szó legszorosabb értelmében. Logikát, moralphilosophiát, lélektant adott elő. Augusta Comte „hódoló és hálás tanítványának“ vallotta magát.

De munkásságának legjavát a sociológiának és jelesül a nemzetgazdaságtannak szentelte. De Molinari utódja volt a Brüsszel város által szervezett nemzetgazdaságtani tanszéken. Az egyetemen pedig nemzetgazdaságtant, sociológiát és a nemzetgazdaságtan történetét tanította.

Alig van a nemzetgazdaságtannak ága, a melyben maradandót ne alkotott volna, de tudományos tekintetben legértékesebb műve a „Histoire des Systèmes Economiques et Socialistes“ I. és II. kötet, Paris 1904 - 1907, a mely messzire kimagaslik a hasonló tárgyú művek felett.

Senkinek sem sikerült úgy, mint neki, kihámozni a gyakorta kemény héjból a szerzők gondolatát és a legnehezebben érthető és látszólag legrendszeretlenebb gondolatmenetet szerves rendbe szedni. Maga mondja: „Les liens d'une solidarité intime et profonde envelopperont successive-

¹⁾ Született Brain-le-Comte-ban 1842. április 29-én. — Docteur en droit 1865. — Docteur en sciences 1868. — 1878-ban a Brüsszeli Egyetem tanára. — 1891-ben rektor. — 1894-től haláláig országgyűlési képviselő. — Meghalt 1913. május 10-én

ment les doctrines en apparence les plus opposées“ és ezeket a kötelékeket kellő világításba hozni tekintette legfőbb feladatának.

Ezt az életének legnagyobb művét nem fejezte be; a harmadik kötet, a melyben különösen a korai socialistákat akarta tárgyalni, kéziratban és befejezetlenül maradt.

Azok, a kik megismerkedhettek e kötet tartalmával, tudják, hogy ez a műnek legértékesebb kötete, már csak azért is, mert ez a rész jellemzi leginkább Hector Denist.

Ebben a részben nem csak aprólékos tudásával, hanem lelke egész melegével tárgyalja a socialismus alapítóit és különösen Proudhont.

Felejthetetlen nekünk, milyen hévvel, milyen felháborodással védte Proudhon „nagy és rágalmazott“ emlékét. Védte a sophismus vádja ellen, védte különösen a rombolás rágalma ellen. Rombolt, úgymond, hogy alkothasson. „L'oeuvre organique de Proudhon sera de dégager une loi fondamentale, destinée à coordonner d'une manière normale et définitive, toutes les catégories économiques, à faire converger toutes les forces dans la réalisation d'un ordre stable.

La loi de cet ordre, qu'il mettra eu lumière est la justice, expression morale de la balance de l'égoïsme et de l'altruïsme. Là se révèle la position intermédiaire qu'il prend entre le socialisme idéaliste et l'économie politique classique.“

Az összes socialisták közül Proudhon volt rá legnagyobb hatással. Mindazok a kérdések, a melyek Proudhont foglalkoztatták, Hector Denis kutatásainak is központját képezték. A csereeszközök és vele kapcsolatban a hitel, Proudhont a „Banque d'échange“ conceptiójához vezették, Hector Denist az áruk formatiója és váltakozása, a csereeszközök tökéletesítése foglalkoztatta. Belga indexnumbereket készített; a drágaságról tartott előadásai mintául szolgálhatnak e kérdés tárgyalásának, úgyszintén a kamatláb variatióiról szóló kutatásai, kapcsolatban az áruk váltakozásával. Az áruk hatása a munkabérekre, a házasságokra és születésekre, a criminalismusra meglepő statisztikai documentatiójú munkák tárgyául szolgáltak.²⁾

A postachêqueben látta a pénz kiküszöbölésének útját, Ernest Solvaynek ő volt munkatársa a comptabilismus első tervezésénél.

²⁾ *L'induction statistique et les fondaments physiologiques de notre civilisation industrielle.*

L'alimentation et la force du Travail (1881 és 1887).

Lu matrimonialité et les prix du grain et de la houille (1885).

La criminalité et la crise industrielle (1886).

La dépression économique et l'histoire des prix.

Le mouvement de la population et ses conditions économiques (1900)

Mindig óriási statisztikai apparatussal dolgozott, de a számok nála nem élettelenek, holtak, hanem olyanok, mint a bibliai csontok, a melyek élő sereggé támadnak fel, miután beléjük lehelte a szellem. Hector Denis a számokba lehelte szellemét, hogy küzdjenek azokért az igazságokért, a melyeken lelke egész hevével csüggött.

Mint Proudhont, őt is foglalkoztatta az adó kérdése és e tárgyról is két fontos művet adott.³⁾

Senkinél sem választható el kevésbé a parlamenti működés a tudományostól, mint Hector Denisé. Senki sem vitt be a parlamenti küzdelmekbe több loyaltást, mint ő; sohasem rendelte alá a tudományt a politikának.

Auguste Comte nagy mondását alkalmazta a szó legigazabb értelmében: „Savoir pour prévoir afin de pouvoir“.

A lüttichi socialista párt küldte minden választási küzdelem nélkül 20 éven át a parlamentbe. Az egész belga socialis törvényhozás magán hordja Hector Denis munkásságának bélyegét. Különösen a munkáslakások, a socialis biztosítás, a nő- és gyermekvédelem foglalkoztatták.

Magában a pártban egészen különálló helyet foglalt el. Talán az egész európai socialismus activ vezetői közül ő volt az egyedüli, a ki még mindig Proudhon, Louis Blanc, Pierre Leroux alapján állott. Marx tanát, bár kitűnően ismerte, sohasem tette magáévá. Optimistikus világfelfogása is meggátolta ebben. Mindig az ellentétés érdekek kibékítését kereste; az osztályharcz tüzeit csillapítani, az ellentéteket enyhíteni volt örökös célja.

Parlamenti beszédei inkább akadémiai értekezések voltak, szigorú tudományos kritikával és kimeríthetetlen documentatióval felszerelve. Az, a ki a belga socialis törvényhozás történetét fogja megírni, lépten-nyomon Hector Denis terveinek megvalósulását fogja találni.

Mint tanár pedig tanítványainak nem csak hatalmas tudását adta, hanem beléjük plántálta lelkének egész idealismusát, az emberiségben való megtörhetetlen hitét.

Egész életét munkában töltötte, munka közt érte a halál.

Ha a végzett munka nagysága, az indítékok nemessége, a tudományos és erkölcsi integritás határozzák meg az élet értékét és az emlék maradandóságát, nincs élet, a mely értékben felülmulja Hector Denisé, nincs emlék, a mely halhatatlanabb, mint Hector Denisé.

Neumann Ernő.

³⁾ *L'impôt sur le revenu* (1884).

L'impôt (Leçons avec atlas de 25 planches) (1889).

A nemzetközi Duna és Magyarország.¹⁾

A magyar korona országainak területe 325.000 négyszögkilométer;²⁾ ebből a síksági terület (tengerszin feletti 70 métertől 150 méterig) 136.000 négyszögkilométer, vagyis 42⁰/₀; dombvidék (150—500 méter között) 97.000 négyszögkilométer, 29¹/₂⁰/₀ és végül (500 méteren felül) hegyvidék 92.000 négyszögkilométer, vagyis 28¹/₂⁰/₀.

A síksági terület, vagyis a mely alacsonyabban fekszik, mint 150 méter a tengerszin fölött, valamikor a geologiai időkben nagyrészen édesvizi tavat képezett, mely az aldunai szorosok, a Kazán- és Vaskapu áttörésével ért véget. Ezen óriási kiterjedésű tónak feliszapolt fenéke képezi a Nagy Magyar Alföldet, melyet egy szellemes olasz „mare di terra“-nak nevezett el.

A Magyar Alföld folyóit éppen az imént említett okból általánosságban a rendkívül csekély esés és aránylag csekély hordalékmennyiség jellemzi, a mennyiben a magas hegyek erdőségeit a kellő időben életbe léptetett erdőtörvény (1879:XXXI. t.-cz.) a kipusztítástól nagyban és egészben megmentette, a dombvidéken mutatkozó kopárságok pedig egyrészt nem nagy terjedelműek, összesen 170.000 hektárt tesznek ki 7¹/₂ millió hektár erdőterülettel szemben (a Horvát-Szlavonországokra eső 1¹/₂ millió hektár erdőterületet ide nem számítva), másrészt a kisebb esés következtében a hordalék a hegy lábánál torlódik meg és a főbb folyókba csak kis részben juthat, a mit eléggé igazol az a körülmény is, hogy a Duna és Tisza összes hajózható magyarországi mellékfolyói a torkolatnál már csak homokot és iszapot hordanak medrükben.

A kopároknak újból való beerdősítésére az állam mindinkább fokozódó gondot és költséget fordít és ezenfelül 2 millió hektárt meghaladó községi erdőterületet vett az 1890:XIX. t.-cz. alapján állami kezelésbe.

A síksági folyóknak csekély esése következtében Poroszországtól és Oroszországtól eltekintve, nincsen ország Európában, melynek vízszervezete alkalmasabb volna nagy teljesítőképességű víziutak létesítésére,

¹⁾ Ez a dolgozat első sorban a külföld tájékoztatására készülvén, francia nyelven is megjelent.

²⁾ Ausztria területe 300.000, Olaszországé 288.000, Nagybritanniáé 315.000, Franciaországé 536.000, Spanyolországé 504.000 négyszögkilométer.

mint Magyarország és így reánk nézve is áll II. Vilmos porosz király és német császár szálló igévé vált mondása: Unsere Zukunft liegt auf dem Wasser!

I.

A Duna hajózható hosszúsága az egyes parti államok szerint és pedig:

A Német Birodalomban :

Ulmtól Regensburgig	209 km.,
Regensburgtól Passauig	153 „
összesen	<u>362 km.,</u>

Ausztriában :

Passautól Wienig	297 km.,
Wientől Dévényig	49 „
összesen	<u>346 km.,</u>

Magyarországon :

Dévénytől Budapestig	231 km.,
Budapesttől Belgrádig	477 „
Belgrádtól Verciorováig	233 „
összesen	<u>941 km.,</u>

Rumánia (Szerbia, Bulgária és Oroszország) területén :

Verciorovától Brailáig	747 km.,
Brailától Sulináig	173 „
összesen	<u>920 km.</u>

A Pruth folyó torkolatától egész a Kilia-ág torkolatáig 53 km. hosszúságban a balpart Oroszország, míg ellenben Belgrádtól a bolgár határig és onnét a román Dobrudzsáig a Duna jobbpartja Szerbia, illetőleg Bulgária területére esik.

Látható ebből, hogy az összes parti államok között Magyarországra esik a Dunának legnagyobb hajózható hossza.

Magyarország érdekeltsege még nagyobb, ha nem a sodor hosszát, hanem a partok hosszát (jobb- és balpart) hasonlítjuk össze, a mely esetben

Magyarországra	1.639 km.,
Rumániára	1.243 „
Németországra	724 „
Ausztriára	682 „
Bulgáriára	470 „
Szerbiára	327 „
Oroszországra	53 „

parthosszúság esik.

Az érdekeltség foka még inkább Magyarországra esik, ha a fenti kilométerekhez hozzáadjuk azokat a mellékágakat és mellékfolyókat, melyeken a Duna völgyében már ma is rendszeres hajózás van.

Magyarországnak már ma is gőzhajókkal járható viziutai a következők:

1. a Duna és mellékágai	976 km.,
2. a Tisza Szolnokig	342 „
3. a Dráva Barcsig	132 „
4. a Száva Sziszekig	598 „
5. a Béga Temesvárig	115 „
6. a Kőrös Kunszentmártonig	30 „
7. a Ferencz-csatorna	238 „
8. a Balaton	80 „
összesen	2.511 km.

Ha pedig az 1908. évi XLIX. a víziberuházásokról szóló törvény alapján folyamatba tett szabályozási munkálatok be lesznek fejezve, tehát mintegy 15–20 év múlva a következő egységes, 650 tonnás hajókkal járható viziút-hálózat fog a magyar közgazdaság rendelkezésére állani:

1. a Duna, mellékágaival	1.170 km.,
2. a Tisza Vásárosnaménytől a torkolatig	694 „
3. a Dráva Gyékényestől a torkolatig	196 „
4. a Száva	598 „
5. a Kulpa Károlyvárostól a torkolatig	135 „
6. a Vág Tornóczytól Komáromig	68 „
7. a Temes Bótostól a torkolatig	87 „
8. a Béga Nagytopoltyól a torkolatig	156 „
9. a Szamos Szatmártól a torkolatig	65 „
10. a Bodrog Imregtől a torkolatig	65 „
11. a Sajó Bánrévétől a torkolatig	115 „
12. a Kőrös Békésgyulától a torkolatig	140 „
13. a Sió a Balatontól a Dunáig	110 „
14. a Balaton	80 „
15. a Ferencz-csatorna	238 „
16. a Maros Piskitől a torkolatig ¹⁾	243 „
összesen	4.260 km.

Ha ehhez hozzászámítjuk a Duna-Tisza és Dráva-Száva csatornákat, melyek megépítése hasonlóan csak idő kérdése, akkor a magyar viziút-hálózat meg fogja közelíteni a 4.500 km.-t.

Ezenkívül még több mint 1.000 km. olyan kis esésű folyónk és folyószakaszunk van a Duna és mellékfolyói völgyében, melyek a meg-

¹⁾ A Maroson egyelőre a csatornázás végrehajtásáig csak 70–80 dm. bemerülésű hajók fognak közlekedhetni kis vizállásoknál.

ejtett felvételek és tervek alapján aránylag még nem jelentékeny költséggel hajózhatókká tehetők csatornázás útján.

Az 1.000 km.-es magyar Dunához tehát még 3.500 km. további hajózó út, illetőleg a távolabbi jövőben 4.500 km. fog csatlakozni.

Ezzel szemben sem Németországban, sem Ausztriában, sem más parti államban — a Szerbia és Magyarország között a Drina torkolatától kezdve Belgrádig határfolyót képező Szávától eltekintve — egész a Pruthig a Dunának nincsen egyetlen mellékfolyója, mely ez idő szerint hajózható volna.

Megérthető ezek után, hogy a Duna kérdése egyik parti államra sem bír nagyobb jelentőséggel, mint Magyarországra.

A Duna völgyének kedvező fekvése folytán egyuttal Magyarországon vezet keresztül a Sulinától Károlyvárosig terjedő 1.876 kilométer hosszú víziút, melyet csak 170 kilométernyi vasút választ el az Adriától, illetőleg a fiumei kikötőtől.

A Szávának és a folytatását képező Kulpának szabályozása olyképen van a vizi beruházásokról szóló törvény értelmében biztosítva, hogy azon legkisebb vizállásnál is 1.000 tonnás hajók közlekedhetnek.

Hogy Magyarország víziutainak fontosságát mindenkor felismerte, annak bizonyosságául szolgálhat, hogy már a XVIII. század közepén épült meg Temesvártól Becskerekig a Béga-csatorna, mintegy 100 kilométer hosszúságban és a XVIII. század végén pedig a Ferencz-csatorna.

A Ferencz-csatornával egyidejűleg épült ki Amerikában az Erie-csatorna, azonban míg ezen csatornán csak 240—320 tonnás hajók közlekedhettek, addig a Ferencz-csatorna oly méretekkal épült, hogy azon 650 tonnás hajók két méter mély bemerüléssel ma is járhatnak, tehát akkoriban és még igen hosszú ideig egyike volt a világ legnagyobb méretű csatornáinak.

A múlt század 30-as éveiben a Duna és Tisza völgyében nagyszabású felvételek és vízmérések végeztek. Ezek szolgáltak alapul azon munkálatoknak, melyek gróf Széchenyi István vezetése és Vásárhelyi Pál mérnök eszméi és tervei szerint a 40-es években megindultak és azóta szakadatlanul folynak.

A folyók szabályozására Magyarország 1867-től 1912-ig több mint 330 millió koronát fordított. A vizi beruházásokról szóló törvény értelmében pedig még mintegy 200 milliót fog befektetni az említett Duna-Tisza és Duna-Száva csatornákra szükséges 75 millió koronán felül.

II.

Magyarországon a bécsi congressust és a párisi szerződést messze megelőzően már az 1723:XV. t.-cz. kimondotta a folyókon való vám-

szedés jogtalanságát, az 1737 : XVII. t.-cz. pedig 100 arany forint büntetés terhe alatt egyenesen megtiltotta, hogy a természetes viziutakon, tehát a Dunán is, hajóktól és talpaktól bármilyen néven díjak szedessenek.

A legújabb törvények és rendeletek kivétel nélkül az 1856. évi párisi szerződés alapján állanak.

Nevezetesen a vízjogról szóló 1885:XXIII. t.-cz. 19. §-a értelmében „a hajózás a folyamrendőri szabályok és rendeletek megtartásával mindenkinnek szabad“. Ugyanazon törvény 66. §-a kimondja, hogy „a partbirtokos kártalanítás nélkül tartozik :

1. a tutajozható és hajózható folyók mentén a vontatásra emberek és állatok számára szabályrendeletileg megállapított szélességű vontató utat hagyni ;

2. a hajók és tutajok kikötését a hatóságilag megjelölt helyeken megengedni.

Veszély esetén a hajók és tutajok bárhol kiköthetnek, kirakodhatnak és partra vontathatók ; ezen esetben azonban a parti birtokos az okozott károk megtérítését igényelheti.“

Ezen szakaszok alapján adatott ki az 1885. évi 39.507. szám alatti ministeri rendelet a vontatóutak és szabad kikötők tárgyában.

Az érintett rendelet 6. §-a következőleg intézkedik :

„Azon folyók mentén, melyeken hajózás vagy tutajozás gyakoroltatik, a hajók és tutajok kikötése céljából minden községben, rendszerint annak belterületén a szükséghez képest elég tágas és alkalmas kikötőhely jelölendő ki, a hol a hajók és tutajok minden díj fizetése nélkül kiköthessenek“

„Ezen helyek a hatóság által az érdekelt községek közreműködésével állapíttatnak meg és mindenki által észrevehető jelekkel jelölendők meg.“

A rendelet 10. §-a értelmében :

„Ha a 6. §. szerint szabad kikötésre kijelölt helyen a kikötés kényelmesebb és biztosabb eszközölhetése céljából berendezések tételnek, mint például daruk, mérlegek, kőpartok vagy más bárminemű építkezések, raktárak és így tovább létesíttetnek, azon esetben, ha ezen berendezések használtatnak, avagy a szolgálmányok igénybe vétetnek, a berendezés költségeinek fedezése céljából vagy a teljesített szolgálmányért bizonyos, előre meghatározandó és hatóságilag jóváhagyandó illetékek szedhetők.“

„Az ekként szedett illetékek magasabbak nem lehetnek, mint a mennyi a berendezések fenntartási költségeire, a befektetett tőke kamatozására és fokozatos törlesztésére, vagy a szolgálmány teljesíthetése végett szükséges.“

A rendelet 17. §-a kimondja :

„Minden község köteles lehetőleg a szabad kikötő mentén alkalmas helyet oly czélből kijelölni, hogy azon a vizi szállításra szánt vagy a vizi járművekből kirakandó árúk az elszállításig ideiglenesen elhelyezhetők legyenek. Ezen helyek használatáért a hatóság által megállapítandó díjak még akkor is szedhetők, ha azok használhatása végett külön be rendezések nem tétettek.“

Végül az érintett rendelet 9. §-a kifejezetten is hivatkozik az 1857-iki Dunahajózási Szerződésre :

„A hatóságilag kijelölt szabad-kikötőhelyen kívül, a parti birtokos engedélye nélkül, másutt kikötni nem szabad, kivéve ha valamely vizi járművet oly veszély vagy esemény érné, mely azt utazásának folytatásában gátolja.

Ez esetben a hajósokra az 1857. évi Dunahajózási Szerződés 25. §-a irányadó.“

A magyar közigazgatás a hajózás szabadságának alkalmazásában még tovább is ment, a mennyiben a szabad kikötőkön kívül még magán-kikötőhelyek megszerzését is a hajózási vállalatok részére lehetővé teszi. Nevezetesen az 1913. évi, a vízjogi törvény módosításáról szóló XVIII. t.-cz. 8. §-a kimondja :

„A hajózó, tutajozó, vagy más ipari vagy mezőgazdasági (erdészeti) vállalat üzeméhez nélkülözhetetlen kikötők, valamint be- és kirakodóhelyek, vagy hajóállomások és a hozzájuk vezető nélkülözhetetlen utak céljára szükséges területet — a viziműveket engedélyező hatóság a vállalkozó kérelmére — a mindenkori vállalkozó javára, meghatározott időre vagy általában a vállalat fennállásának idejére a kikötői vagy rakodói használat szolgálmaival terhelheti.“

Végül az 1908. évi XV. t.-cz. a vasuti és gőzhajózási szállítás használatának megadóztatásáról szóló 1875. évi XX. és 1887. évi XVI. törvénycikkeknek ama határozatait, melyek a gőzhajókon vagy a gőzvontató erőnek alkalmazása mellett egyéb vizi járműveken eszközölt szállításnak használatára vonatkoznak, az 1908. évi január hó 1. napjával hatályon kívül helyezte és ettől a naptól kezdve a gőzhajózási szállítás használata után fizetendő adó megszűnt.

Mindézen intézkedések igazolják, hogy Magyarország a hajózás szabadsága terén semmi olyan intézkedést nem tett, a mi ellentétben volna a fennálló nemzetközi szerződések határozataival.

A külföldi hajózási vállalatokkal szemben is az egyenlő elbánás elvét mindig szem előtt tartotta, meg lévén arról győződve, hogy a verseny a forgalom emelkedését fogja maga után vonni az ország közgazdaságának javára.

III.

Hogy ezen kedvező hydrographiai és törvénykezési helyzet daczára a magyar Dunán jelentékeny hajózás a legújabb időkig nem fejlődött ki, annak oka több körülményben keresendő.

Mindenekelőtt 1867. után az alkotmány visszaállításával a vasut-építés terén oly lázas tevékenység keletkezett, mely a közlekedő utak egyéb nemeinek párhuzamos fejlesztését jóformán teljesen háttérbe szorította.

De maguknál a vízszabályozásoknál is az óriási mérvet öltő ármentesítések a hajózás érdekeit másodsorba helyezték.

Végül hozzájárult ehhez ugyanezen időben egész Európán végighúzó az a felfogás, hogy a viziutak, mint alsóbbrendű közlekedő eszköz, a vasutakkal szemben nem képesek a versenyt felvenni és ennélfogva a beléjük fektetett tőkék a megfelelő kamatokat meg sem hozhatják.

Mindezek következménye volt természetesen, hogy a viziutak javítására és fejlesztésére, nemkülönben a hajózási eszközök szaporítására nem fordítottak kellő és megfelelő figyelmet és ezért a hajózás a vasuttal szemben mind alárendeltebb helyzetbe jutott.

Sőt az elmúlt közel félszázadnak több mint a felében az egyoldalú vasuti politika attól sem riadt vissza, hogy a hajózást mesterségesen próbálja, ha nem is tönkre tenni, legalább alárendelt szerepre kárhoztatni a vízi versenytarifák életbeléptetésével.

Ezen állításainkat a következőkben kívánjuk igazolni, de csakis oly terjedelemben, hogy ezen kitérésekkel az elénk tűzött feladattól el ne kalandozzunk.

Magyarország vasuti hálózata 1911. év végén volt 21.000 km., ebből a magyar állam tulajdonát képezte 8.100 km., az államvasutak kezelésében volt 9.500 helyi érdekű vasut, az önálló magánvasutak hossza pedig kitett 3.400 km.-t.

A vasutakba befektetett tőke kitett az államvasutaknál 2.900,000.000 koronát, magán- és helyi vasutaknál 1.550,000.000 koronát.

A magyar állam adóssága 5.400 millió korona, látható tehát, hogy a kölcsönök több mint fele az állami vasutakba lett fektetve.

Meg kell e mellett jegyeznünk, hogy az államvasutakba befektetett tőke korántsem érte el még tetőpontját, most vannak folyamatban azon nagyszabású munkálatok és beszerzések, melyek az államvasutak teljesítő képességét az évről-évre rohamosan emelkedő forgalommal szemben egyensúlyba hozni hivatvák. Mindezen vasuti beruházások az 1906. évtől számítva mintegy 1.000 millió korona tőkét fognak igényelni.

Magyarország a vízszabályozásokkal kapcsolatos ármentesítések terén az utolsó félszázad alatt oly óriási feladatot oldott meg, mely eredményeiben és a közegészségre való hatásaiban egy második honfoglalásnak minősíthető.

A Duna és Tisza völgyében ármentesített területek kiterjedése mintegy 4 millió hektárt tesz ki, mely óriási területre vonatkozó munkálatokat mintegy 70 vízszabályozó társulat hajtotta végre 400 millió koronát meghaladó költséggel.

A társulati töltések hossza meghaladja a 6.000 kilométert, a csatornák hossza pedig a 10.000 kilométert, a szivattyútelepek száma mintegy 150 és azok mintegy 7.000 lóerőt képesek kifejteni; a centrifugal szivattyúk által másodpercenként kiemelhető vízmennyiség meghaladja a 180 köbmétert, míg a Duna legkisebb vize Budapestnél mintegy 700 köbméter, a Tiszáé Szegednél 100 köbméter.

Hogy mily óriási munkát és értéket képviselnek a fentebbi adatok, arra nézve felemlítjük, hogy Olaszországban a Pó völgyében ármentesített terület mintegy 700.000 hektár és a töltések hossza 525 kilométer.

Franciaországban a legnagyobb ármentesített terület a Loire völgyében van, kiterjedése 95.000 hektár, a töltések hossza 483 kilométer.

Hollandia világhírré tett szert a folyók és tenger elleni védelmi töltéseivel, szivattyútelepekkel egybekapcsolt lecsapoló csatornahálózatával. Hollandia egész művelés alatti területe mintegy 2,500.000 hektár, tehát sokkal kisebb mint a Duna és Tisza völgyében ármentesített és csatornázott terület, ennek valamivel több mint fele van ármentesítve (mintegy 1,300.000 hektár), míg a kiszáritott tavak és tengerrészek területe 85.000 hektárt tesz ki. Csakis Oroszországban és Amerikában vannak kiterjedésre nagyobb árterületek és mocsarak, azonban ezeknek sem ármentesítése, sem lecsapolása nem áll az intenzivitás azon magas fokán, mint a magyar síkság területei.

A 4 millió hektáron elért értéknövekedés pedig több mint 3 milliárd koronára becsülhető tisztán a földérték növekedésében, nem számítva a közvetett hasznokat, úgymint a közegészség javulását és ennek folytán a népesség szaporodását és munkaképességének emelkedését, a mennyiben a szabályozatlan állapotban évenként a népességnek nagy része az őszi időben váltólázban szenvedett, az utak és vasutak építésének megkönnyítését és olcsóbbá tételét, nemkülönben számos városnak és községnek köztük Budapest székesfővárosnak is árvédelmi biztosságát, a mi ezen munkálatok által eléretett.

Ezen nagy kiterjedésű területek ármentesítése tette szükségessé, hogy a magyarországi folyók szabályozásánál első sorban a vizek gyorsabb

levezetésére törekedtek, annál inkább, mert a nagy magyar Alföldnek rendkívül csekély esése következtében erre valóban szükség volt.

A magyarországi folyókon az alábbi kimutatásban foglaltuk össze az egyes folyókon végrehajtott átvágások számát és az általuk a folyókon elért megrövidüléseket.

Folyó	Átvágások száma	Megrövidülés hossza km.
Duna	18	123
Tisza	112	453
Kőrösök	248	546
Dráva	68	177
Maros	27	71
Szamos	36	79
Bodrog	15	65
Temes	92	143
Rába	88	51
Vág	8	8
Száva	5	10
Összesen	717	1.716

Ezen nagymérvű megrövidülések következtében az illető folyók vízjárása megváltozott és a mily kedvező volt az árvizek gyorsabb levezetésére, a hajózás szempontjából időlegesen inkább kárral, mint előnnyel járt és csak a rendszeres szabályozás után lehet remélni, hogy a vízjárásában a megzavart egyensúly helyreáll és a hajózás is megéli a maga hasznát a nagymérvű útmegrövidülésből.

Miután az összes illetékes tényezők már belátták, hogy a vasutak és viziutak egymást kiegészíteni hivatvák és ebből kifolyólag az összes vasutakon a vízi versenytarifákat 1910-ben meg is szüntették és mivel a viziutak fejlesztésére fordított összegek fokozatosan emeltetnek: nemcsak kilátás van rá, de biztosan is állítható, hogy a magyar hajózás mihamarább át fogja vehetni azt a szerepet, melyet a hazai közgazdaság terén hivatva van betölteni.

IV.

A Duna hajózhatóságát mai állapotában két szempontból kívánjuk megvilágítani, u. m. a bemelegítési mélység és a vontatmány nagysága tekintetében, megjegyezve, hogy a Vaskapu és a zuhatagos szakasz idevágó adataival külön fogunk foglalkozni.

A Dunának torkolati részén az európai Dunabizottság ide vonatkozó sikeres és teljes elismerést érdemlő munkálkodása következtében a hajózási mélység Galatzig fokozatosan 7·2 méterre növekedett úgy,

hogy a Duna ezen szakaszán 3.500 registertonna nagyságú hajók is közlekedhetnek.

Galatz, illetőleg Braila fölött a Vaskapuig a legkisebb hajózási mélység az 1911. évben 27 gázlón volt 3 méternél kisebb, ezek közül egy volt 19, egy 20, 9 pedig 20–25 deciméter mélységben. És mivel a rumán kormány a gázlok kotrására rendszeres berendezéssel van felszerelve, remélhető, hogy a 2,5, illetőleg a 3 méter vízmélység is aránylag kevés költséggel lesz a Duna ezen szakaszán elérhető és állandóan fenn is tartható.

Ómoldovától fölfelé egész Budapestig, illetőleg Gönyőig a 2 méteres hajózási vízmélység, rendkívüli kis vizállásoktól eltekintve, már ma is meg van, a folyamatban levő szabályozások következtében pedig biztosan elérhető. Sőt az idevágólag végzett tanulmányokból az is kitűnt, hogy Ómoldovától Budapestig a 3 méteres mély hajózási víz is előállítható, aránylag igen kevés költséggel, a mennyiben nagyobb szabályozási munkálatokat e célból csakis a Budapesttől lefelé 100 kilométerig terjedő folyószakaszon kell végezni.

Gönyőtől Dévényig ma a hajózási mélység kisvizállások idején 1,6—1,4 méterre is leszáll, azonban a legközelebb megépülő gázlokotró működésbe helyezése után a 2 méteres hajózási mélység egész az ország felső határáig meglesz, a mennyiben a kotrandó gázlok száma a legrosszabb években sem haladta túl a 8–10-et. E mellett ezen szakasznak szabályozási művekkel való rendezése is folyamatban van, úgy hogy a magyar Dunán a legrövidebb idő alatt a 2 méteres hajózási mélység a legalacsonyabb vizállások idején is biztosítottnak tekinthető.

Az osztrák és bajor Dunán közép vizállásoknál a 2 méteres hajózási mélység meg van, de kisvizállások idején 13—14 deciméterre, sőt még azon alul is süllyed.

A folyamnak rohamos esése és nagy hordaléka következtében a legmesszebb menő igények is ki lesznek elégíthetők, ha Regensburgtól Dévényig a 2 méter hajózási mélység, — a melyre az illető kormányok törekednek is — el lesz érhető.

A Dunának ezen hajózási mélységei annak egyes szakaszán a gyakorlatban a következő, a Magyar kir. Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság által egybeállított kimutatásban foglalt módon használhatók ki:

Vontatógőzösök átlagos teljesítő képessége a Duna különböző szakaszain.

Vonalszakasz	HP gőzös	Teljesítmény közepes vízállásnál										Jegyzet
		650—750 tonna hordképes vasuszály		Átlagos óránkénti				teljesítmény				
		darab	összes. tonna rakomány	menetsebesség	feltele	letele	feltele	letele	feltele	letele	tonnakilométer	
Galatz—Braila—Turnseverin—(Guravoja)	*900—1000 600—800 400—500 250—350	10 8—10 6—7 3—4	*6000 5000 3600 2000	— 5 4·5 4	— 12 12 14	— 25.000 16.200 8.000	— 60.000 43.200 28.000					* A Dunagőzhajózási társaság jelentése szerint. Felfelé irányban Turnseverin és Guravoja közt a vontát kétszeri, esetleg háromszori útban viszik. Az uszályok hordképessége teljesen kihasználható.
A Vaskapu-csatornán	1200 900—1000 *600	1 1 2	540 450 1040	2 1·5 2	— — —	1.080 675 —	— — —					* Csak a sodronykötélhajó segítségével.
A Vaskapu régi útfán *	900—1200 600	2 2	1000 700	3 3	— —	3.000 2.100	— —					* Ha a víz Orsován + 350 cm.-en áll.
A Vaskapu-csatornán vagy + 4 m. vízállásnál a régi csatornán	600—1200 400—500 250—350	4 3 3	1500 1000 700	— — —	16 16 16	— — —	24.000 16.000 11.200					Felfelé irányban a vízálláshoz mérten Juczon és Szviniczán kétszeri, Grebenen pedig 3-szori útban, esetleg egyenkint viszik vontájuikat. Lefelé irányban a fennálló szabályok mérvadók a vontatmány nagyságára nézve.
Orsova—Jucz—Szvinicze—Greben—Moldova	1200 800—1000 600—700	6 5 3	3200 2400 1500	3 3 3	14 14 14	9.600 7.200 4.500	44.800 33.600 21.000					* A Dunagőzhajózási társaság szerint 6000 tonna.
Moldova—Gönyü	300 400 600 700—800 *1000	4 5—6 7—8 8—9 9—12	2000 2800 4000 4500 *5000	4 4 4·5 4·5 4·5	14 13 12 11 10	8.000 11.200 18.000 20.250 22.500	28.000 36.400 48.000 49.500 50.000					* A Dunagőzhajózási társaság szerint 6000 tonna.
Gönyü—Wien	400 600 700 *800	2 2—3 3 4	700 1100 1350 *1500	4 4·5 5 4·5	14 13 12 12	2.800 4.950 6.750 6.750	9.800 14.300 16.200 18.000					* A Dunagőzhajózási társaság szerint 900—1000 lóerővel 2400 tonna.
Wien—Regensburg	600 700 *800	2—3 3 3—4	1000 1200 1500	4·5 4 4	13 12 12	4.500 4.800 6.000	13.000 15.600 18.000					* A Dunagőzhajózási társaság szerint 900—1000 lóerővel 2400 tonna.

Az Orsova—Drenkova közti vonalszakaszon a közlekedés sekély járatú 600 HP. gőzösökkel \pm 40 cm. orsovai mércze, a Vaskapu-csatornán pedig 0 vizállásig lehetséges, és pedig úgy felfelé, mint lefelé való irányban, ezen aluli vizállásoknál azonban vontatni csakis lefelé való irányban lehet, és pedig a vízmélységhez mérten gázoló, 200—300 HP. gőzössel (mert csekély erejű gőzös felfelé nem bír vontatni).

Az uszályok megterhelését illetőleg szabványul szolgál, hogy a zuhatagos felső szakaszán \pm 1 m. orsovai vizállásnál 1.6 m., a Vaskapu-csatornán pedig 2 m. mélyen merülő uszályok kalauzoltatnak, ebből a merülésből azonban a Hajózási Hatóság az előrelátható napi apadást — a mire nézve a zimonyi mércze szerinti apadás mérvadó — leszámítja, vagyis ha a zimonyi apadás 10 cm., az uszályok az nap csak 1.5 m., illetve 1.9 m. merüléssel továbbíthatnak.

Arra nézve, hogy ezen vonalszakaszon az uszályok mily terheléssel, illetőleg hány tonna rakományal hatolnak át Orsován \pm 1 és ezen aluli vizállásnál, a következő skálaszerinti összeállítás ad felvilágosítást:

Merülés	650 t tonnarakomány	750 t	Merülés	650 t tonnarakomány	750 t
2.00 m.	628	703	1.40 m.	390	436
1.90 m.	588	656	1.30 m.	351	391
1.80 m.	549	613	1.20 m.	311	349
1.70 m.	509	567	1.10 m.	271	306
1.60 m.	468	523	1.00 m.	233	264
1.50 m.	429	478	0.90 m.	195	219

Látható e kimutatásból, hogy a Dunának hajózhatósága a Sulinától Gönyőig a zuhatagos és Vaskapu-szakasztól eltekintve egész 6.000 tonnáig, Gönyőtől Regensburgig pedig nagyban és egészben 2.400 tonnáig terjed, az előbbi szakaszon 9—10 uszályt, az utóbbin 4 uszályt számítva egy 900—1.000 lóerős vontatógőzösre.

A Vaskapu és a zuhatagos szakasznak hajózási viszonyaival részletesebben kívánunk foglalkozni, mert e tekintetben a vélemények igen eltérők és a magyar kormányt, nemkülönben annak szakembereit a külföldön is több oldalról igen erős bírálat tárgyává tették.

Az ide vonatkozó kifogások a következő kérdések körül forognak:

1. a végzett munkálatok nem felelnek meg a hozzá fűzött várakozásoknak;

2. a szedett díjak exorbitánsok és azok nem az illetékek, hanem a vámok jellegével bírnak, a mennyiben nem a hajók nagysága, hanem a szállított áruk szerint osztályozva lesznek kivetve;

3. hogy a díjakat Magyarország önkényesen, illetőleg egyoldalúan állapította meg az érdekelt parti államok hozzájárulása nélkül.

A 1. kérdést a jelen pont alatt, a 2. és 3.-ikat a következő VI. pont alatt fogjuk tárgyalni.

Mielőtt a szabályozási munkálatok által elért eredményeket vizsgálat tárgyává tennők, szükségesnek látjuk elfogulatlan szakértői nyilatkozatok alapján megállapítani a kérdéses Dunaszakasznak hajózási viszonyait a szabályozás előtt.

J. M. Wolfbauer kereskedelmi tanácsos „A Duna és annak közgazdasági jelentősége“ című jelentésében, mely az alsóausztriai kereskedelmi és iparkamara kiadványában 1880-ban jelent meg, ide vonatkozólag a többi között a következőket adja elő:

„A hajók ezen szakaszon (Vaskapu) nem közlekedhetnek, ha a vízállás az orsovai mércze 0 pontja fölött 3 méternél alacsonyabb.

Az a körülmény, hogy évenként átlag 155 napon, sőt egyes években több mint 190 napon a megjelölt vízállás nincsen meg, érthetővé teszi, hogy mily nagy az az akadály, melyet ezen sziklapad (Vaskapu) a hajózásnak okoz.

A vízállás csökkenésének megfelelően mindenekelőtt a költséges és időt rabló leterhelése a hajóknak következik; mindig sekélyebben merülő hajók használatára van szükség és a rendes vontatógőzösök helyett a külön ezen szakaszra épített zuhatag (Katarakt) gőzösökre kerül a sor, míg a vízállás további csökkenésével ezek az intézkedések is elégtelenné válnak. Ekkor az árúk szállítása csak kisebb dereglyékben (Plätten) és igaerővel mehet végbe.

Ha pedig a vízállásnak további csökkenése ilyen fáradságos, drága és lassú szállítást sem enged meg, akkor az árúk és gyakran az utazók sem juthatnak át hajóval a Vaskapun, gyakran már a felette Drenkovánál fekvő sziklapadon sem, mely esetben úgy az utazók, mint az árúk a szárazföldi utat kénytelenek igénybe venni.

Ezen közlekedési akadály különösen a gabonaszállítást érinti érzékenyen: mert éppen az aratás után áll be fokozottabb mértékben.

Ezen állapotok következtében nemcsak a hajózás megbizhatatlansága és bizonytalansága következik be, hanem a tarifaképzésre is igen kedvezőtlen befolyással van és a szállítást jelentékenyen megrágitja.

A pótlékok, melyeket a Dunagőzhajózási Társaság az Aldunán a föl- és lefelé érvényes díjszabásoknál kedvezőtlen vízállások idején beszed, ezt élénken illusztrálják.

Ezen fuvardíjpótlékok az orsovai mércze 1·58–0·96 méter vízállásnál a zárt, normalis I. osztályú árúkra és fogatokra (Equipage) 100 kilogrammonként 60 kr., az összes többi árúkra nézve 40 kr.

0·96 méter vízállásnál és azon alul zárt I. osztályú árúkra és fogatokra 1 Fl. 20 kr. 100 kilogrammonként, minden egyéb árúra nézve 80 kr.

Az aldunai viszonyoknak ezen éppen oly élénk, mint autentikus leírásán kívül hivatkozhatunk még C. V. Suppan hajózási kapitánynak (a Dunagőzhajózási Társaság hajózási felügyelőjének és a hajózási szolgálat vezetőjének Wien), a „Deutsch-Österr.-Ungarischer Verband für Binnenschiffahrt“ kiadásában megjelent előadására: „A Duna és mellékfolyóinak hajózhatósága“ (XXV. füzet 1897). Ebben a kérdéses Duna-szakasz 9 évi (1887—1895) hajózási viszonyaira nézve a következő adatokat közli:

A hajózás tartama ezen 9 év alatt átlag 282 napig tartott. Ezen idő alatt a hajózási idő volt:

	a) Drenkova—orsovai szakaszon:	b) az orsova—turn-severini szakaszon:
15 dm. abszolút és annál nagyobb hajózási mélységnél	172 nap = 61%	134 nap = 47%
15 dm.-nél kisebb	85 „ = 30%	106 „ = 38%
8 dm.-nél kisebb abszolútmélységnél, mikor a szállítás csak ökörfogattal történhetett	25 „ = 9%	42 „ = 15%
	282 nap = 100%	282 nap = 100%

Kiegészítőleg meg kell jegyeznünk, hogy a 8 dm. abszolút hajózó mélység a Drenkova—Orsova közti szakaszon már + 137, az Orsova—Turnseverin közti szakaszon ellenben már + 232 orsovai vizállásnál állott be és hogy az előbbi szakaszon + 90 cm-nél kisebb, az a többi szakaszon orsovai + 120 cm-nél alacsonyabb vizállásnál a hajózás teljesen szünetelni volt kénytelen.

Ezek előrebocsátása után térjünk át a végrehajtott munkálatokra és az azok által elért eredményekre.

Az aldunai munkálatok úgy lettek tervezve és végrehajtvva, hogy a Sztenka, Kozle-Dojke, Izlás-Tachtalia, Greben és Jucz nevezetű, hosszabb, összefüggő sziklapadokon a meder 60 méter fenékszélességben lett kirobbantva és a kirobbantott anyag kotróval eltávolítva, hogy a létesített csatornákon orsovai 0 vizállásnál is 2 méter mélyen bemerülő hajókkal szabadon lehessen közlekedni. A Vaskapu-csatorna pedig 80 méter fenékszélességben úgy lett megépítve, hogy annak fenéke az orsovai 0 vizállásnál 3 méter mélyen fekszen.

A munkálatok befejeztetvén, a megejtett felülvizsgálat megállapította, hogy a felső zuhatagokon és a Vaskapun az előirt mélység mindenütt meg van és az 1878. évi berlini szerződés 57. cikke rendelkezéseinek, mely a „Vaskapunál és Zuhatagoknál létező hajózási akadályok eltávolításáról“ szól, elég van téve.

Azonban a hajózásnak az új állapot szerint való megindulásával csakhamar kitűnt, hogy nem ugyan a kiépített szakaszokon, hanem azok között, a 100 kilométert meghaladó, érintetlenül maradt folyamon egyes,

ezelőtt soha hajózási akadályként nem ismert alacsonyabb sziklapadok még mindig annyira kiállanak a mederből, hogy a zuhatagokon és a Vaskapun előállított nagyobb mélységeket e miatt kihasználni nem lehetséges.

Miután a munkálatok már be voltak fejezve, a vállalkozókkal a leszámolás megtörtént, nem maradt más hátra, mint a hajózási rendszabályokat ezen új, nem várt állapotnak megfelelően rendezni.

Ehhez képest ki lett mondva, hogy $+ 1$ méter orsovai vizállásnál a hajókat csak $1\cdot6$ méter mély bemerülésre szabad megterhelni, látható tehát ebből, hogy az előállított mélységből $1\cdot4$ méter megy mindaddig veszendőbe, míg ezen a régi állapot szerint hajózási akadályt nem képező sziklacsoportok is nem lesznek eltávolítva.

Vizsgáljuk mármost, hogy a munkálatok befejezése utáni időtől kezdve az 1912. évig bezárólag az orsovai vizállás mely években volt $+ 1$ méternél alacsonyabb a hajózási hónapokban, vagyis márczius hó 1-től november hó 30-ig:

1900-ban szept. 24—okt. 25-ig	32 napon
1901-ben	0 „
1902-ben okt. 3—okt. 10. és nov. 24—nov. 30-ig	15 „
1903-ban okt. 11—okt. 18-ig	8 „
1904-ben aug. 2—szept. 1-ig, szept. 23—szept. 28 ig	31 „
1905-ben szept. 24—okt. 13., nov. 14—nov. 18-ig	24 „
1906-ban	0 „
1907-ben okt. 1—okt. 11., nov. 14—nov. 18-ig	18 „
1908-ban okt. 5—nov. 30-ig	56 „
1909-ben	0 „
1910-ben	0 „
1911-ben aug. 24—szept. 28., okt. 26—okt. 31., nov. 19—nov. 25-ig	59 „
1912-ben	0 „

$+ 0\cdot5$ méter alá pedig csak az 1908. évben csökkent október hó 18-tól november hó 25-éig, vagyis 38 napig az orsovai vizállás.

Ha ezen adatokat összehasonlítjuk a szabályozást megelőző állapotokkal, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy a végzett munkálatok rendkívül nagy mértékben emelték a hajózhatás lehetőségét, azonban azt az állapotot, a melyre a végzett sikeres munkálatok folytán méltán számíthattunk, nem értük el, azon már említett körülmény folytán, hogy a folyam illető szakaszán az eltávolított akadályokon kívül újabb — igaz, hogy kisebb akadályok — alacsonyabb sziklapadok jelentkeztek, és egyedül ezeknek elrobbantásával lesz a kitűzött cél, vagyis az orsovai 0 vizállásnál 2 méter mélyen merülő hajókkal való közlekedés elérhető.

Ezen újabb munkálatoknak tervei, kiegészítve az időközben hasonlólag szükségesnek mutatkozott hajókiterőkkel, már évek óta készen vannak és megvalósításuk 16 millió korona újabb befektetést igényel.

Az a több oldalról felmerült vád és bírálat tehát, hogy talán a munkálatok hibája folytán nem volt a kitűzött cél teljes egészében elérhető, oda módosul, hogy nem a végrehajtott munkálatok, hanem a későbbben, a mélyebb hajójárásnál előbukkanó sziklapadok képezik okát annak, hogy maguknak a sikeresen végzett munkálatoknak teljes hasznát a hajózás nem élvezheti, mert mit ér az, ha a kirobbantott zuhatagokon orsovai 0 vizállásnál a 2 méter, a Vaskapun pedig 2·6 méter mélyen járó hajókkal lehetne közlekedni, ha a közbeeső szakaszokon a mederből magasabban kiálló sziklák ezt lehetetlenné teszik.

Nem szenved kétséget, hogy Magyarország ezen nem mulasztásból eredő pótmunkákat is végre fogja hajtani, a mi által az összes idevonatkozó kifogások önmaguktól meg fognak szünni.

Hogy ez eddigelé is meg nem történt, annak a magyarázatát csakis finánciális okokban kereshetjük és találhatjuk meg.

A közölt vizállási adatok azonban biztos kilátást nyújtanak arra, hogy ha a munkálatok befejezése után, tehát 14 év alatt egyetlen egyszer sem volt az orsovai mérczén a hajózási idő alatt 0-nál kisebb vizállás, hogy a 0 alatti 2 méter hajózó mélységre tervezett és kiépített művek a még benn maradt sziklapadok kirobbantásával minden jogos igényt ki fognak elégíteni.

Egyuttal nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy az aldunai munkálatokhoz hasonló nagyszabású és nehézségű építkezések megelőzőleg sem Európában, sem más világrészben nem végeztettek és ha nem sikerültek volna is végrehajtott és befejezett részükben annyira, a mint tényleg sikerültek, még akkor sem lenne jogosult semminemű lekicsinylő vagy elítélő kritika, mint azt több helyütt külföldiek részéről is olvashatjuk, mert hogy a zuhatagokon és a Vaskapun a hajózást éppen úgy lehessen folytatni, mint az alatta és felette elterülő sziklamentos és kis esésű szakaszokon, azt a kérdéssel komolyan foglalkozók soha nem is várták; igen szép eredmény már magában az a körülmény, hogy a kellő erősségű gőzösök egy-egy uszálylyal maguk képesek a kataraktákon keresztül haladni.

Németországban a Rajnán, Felső-Ausztriában a Felső-Dunán évtizedekre terjedő munkálatok mellett is a zuhatagos szakaszokon a hajózás még mindig nehézségekkel küzd.

VI.

A további ellenvetés az aldunai munkálatokra, hogy a szedett illeékek exorbitansok és azok a vámnak jellegével bírnak, a mennyiben

nem a hajók térfogata, hanem részben a szállított áruk minősége szerint lesznek kivetve.

Mindenekelőtt vegyük vizsgálat alá a szedett díjak nagyságát.

Láttuk az V. pont alatt, hogy a Dunagőzhajózási Társaság az 1·58—0·96 méter orsovai vizállásnál 100 kg.-onkint a szabályozás előtt az áruk két osztálya szerint 1·2, illetőleg 0·80 koronát szedett.

0·90 méter vizállásnál és azon alól 2·40, illetőleg 1·60 koronát.

Az 1873/74-iki nemzetközi bizottság, mely mellékesen megjegyvezve a szabályozási költségek fedezésére felveendő kölcsön összegét 18 millió frankra számította, holott az 45 milliót tett ki,

a) a gabonára, kőszénre és tüzifára a hajózási illetéket tonnánként 1·70 frankra,

b) egyéb árukra tonnánként 2·45 frankra,

c) személyszállító gőzösökre hajónként és utanként 800 frankra számította, kalauzszolgálat nélkül.

Az érvényben levő hajózási díjakat, melyekben bennfoglaltatnak a szabályozott Dunaszakaszok használatáért és kalauzolásért járó díjak is, a szabályzat 3. §-a állapítja meg.

3. §.

A szabályozott Dunaszakasz díjszabásilag két főrésztre oszlik és pedig:

a) az Ómoldovától Orsováig vagy Verciorováig;

b) az Orsova vagy Verciorovától Turnseverinig terjedő szakaszra.

Mindkét szakaszon át közlekedő hajók után a következő díjak szedtetnek:

I. Minden üresen vagy rakóttan közlekedő teherszállító gőzös és uszály, evezős hajó vagy dereglye után az illető vízi járómű köbözési bizonyítványában kitüntetett teljes befogadó- s illetve hordképessége alapján 1.000 kg.-os tonnánként 20 fillér.

II. Gőz- és uszályhajókon, evezős hajókon, dereglyéken és egyéb vízi járóműveken elhelyezett árukért hajózási díj fejében fizetendő 100 kilogrammonként 18 fillér.

Kivételes kedvezményben részesülnek a teljes rakományokban szállítandó kőszén (anthracit, barnaszén, lignit), terméskő, kavics, cement, mész, téglá, nyers fűrészelt épületfa, tüzifa, trágyaneműek és a nyers kőolaj és kőolajtermékek, melyek után ez a díj 100 kg.-onkint 6 fillér.

Személyszállító gőzösök, melyek oly menetrendben közlekednek, a mely szerint hetenként legalább két járat tartatik fenn, a rajtok elhelyezett áruk után a II. alatt meghatározott teljes díjtételt, ellenben hordképességük után az I. pontban meghatározott díjtételeknek csak 50%-át tartoznak fizetni.

Ha valamely illetékköteles hajó a szabályozott Dunaszakasznak fentnevezett két része közül csak az egyikén át közlekedik, attól az I. és II. alatti díjnak fele szedetik.

A Panamacsatornán a Panama-Canal Act. 4. §. értelmében a díj tonnánként az árúk minősége szerint legkevesebb 3·90, legtöbb 6·50 frankra lett megállapítva.¹⁾

Az Európai Dunabizottság által szedett hajózási illetékek register-tonnánként:

Hajók térfogata	Ha kizárólag a sulinaikikötőben rakodnak vagy ürítenek	Ha a folyamodon felé rakodnak vagy ürítenek
201— 600 register-tonna	0·30	0·55
601—1000 „	0·60	1·10
1000—1500 „	0·90	1·40
1500-on felül	1·10	1·70

Mivel a dunatorkolati munkálatok haszna első sorban a nagyobb bemerülésű, vagyis a nagyobb tonnatartalmú hajóknál nyilatkozik, ezért bátran mondhatjuk, hogy a szedett illetékre nézve az 1·10, illetőleg 1·70 frankot vehetjük register-tonnánként irányadónak.

Hogy ezen illetékek nagyságát szembetűnőbbé tegyünk, azokat egy 1.000 tonnás hordképességű és 1.000 tonnával megterhelt hajóra nézve a következőkben állítottuk egybe:

1. A Dunagőzhajózási Társaság által az 1880. év előtt szedett pótdíjak összege egy ily nagyságú és terhelésű hajó után 1·58—0·96 méter orsovai vizállás mellett az I. oszt. árúknál 12·000 koronát, II. osztályúaknál 8.000 koronát tesz ki.

0·96 méter orsovai vizállás alatt pedig az I. oszt. árúkra 24.000, a II. osztályúakra 16.000 koronát.

2. Az 1873/74. évi nemzetközi bizottság által javaslatba hozott tarifa szerint az *a)* alatti árúkra 1.700 frank, a *b)* alatti árúkra 2.450 frank hajózási illeték esnék.

3. A Panama csatornai illetékek szerint ugyanilyen terhelésű hajóra 3.900, illetőleg 6.500 frank.

4. Az európai Dunabizottság díjszabása szerint a hajó bemerülése szerint 1.100—1.700 frank.

5. Mig az aldunai munkálatokra megállapított díjszabás szerint magára a hajóra 200 korona, az 1000 tonnás rakományra 1.800 korona, együttesen tehát 2.000 korona illeték esik.

A kivételes kedvezményű és teljes rakományú (kőszén, kő, cement, téglá é. i. t.) 1000 tonnás hajó után pedig 800 korona.

¹⁾ *Revue de Paris* 1913. évf. 395. oldal.

Ezek után arra a vádra, vajjon a szedett illetékek exorbitansok-e — nem tartjuk szükségesnek tovább kiterjeszkedni.

A szedett illetékek ellen azon további vád is emeltetett, hogy azok a vámok jellegével birnak, a mennyiben nem a hajók térfogata, hanem azoknak különböző árúk szerint való megterhelése után vettettek ki.

Ezen vád bizonyára azon az összehasonlításon alapszik, hogy a sulinaí torkolati hajózási illetékek tisztán a térfogat, illetőleg a register tonna (100 angol köbláb) után lesznek kivetve.

Az aldunai illetékek megállapításának ezen módja azonban a hajózásnak nem lehet sérelme, sőt ellenkezőleg annak előnyére szolgál.

Mindenekelőtt az üresen közlekedő hajók befogadó képességük arányában igen keveset fizetnek, egy tonna után csak 20 fillért, míg áruval megterhelve ugyancsak tonnánként 180 fillért.

Hogy ezen elbánás igazságosabb és a hajózásra kedvezőbb, az alig szorul további bizonyításra, mert hisz abban a mértékben fizetnek több illetéket, a mint nagyobb terhet szállítanak, vagyis a mikor többet keresnek.

De hivatkozhatunk ide vonatkozólag a Németbirodalomban 1911. évben deczember 24-én életbe lépett hajózási illetékekre is (Schiffahrtsabgabengesetz Art. II. §. 9.) melyek a vasuti díjszabáshoz simulólólag öt osztályt állapítanak meg tonnakilométerenkint 0.02, 0.04, 0.06, 0.08 és 0.1 pfenniges tételekben.

Különben is az aldunai hajózási illeték tekintetében csakis egy kivétel van t. i. a teljes rakományal (kőszénnel é. i. t.) terhelt hajókra nézve megállapítva.

Az ily elbánást pedig semmi esetre sem lehet vámszerű kezelésnek minősíteni, a hol tudvalevőleg a tételeknek százai szerepelnek, a magyar autonom vámtarifának 657 tétele van. — E mellett ezen illetékeket kivétel nélkül minden lobogó alatt közlekedő, tehát a magyar és osztrák hajó is viselni tartozik, a mi már magában ellentmond annak, hogy e tekintetben vámszerű elbánásról csak szó is lehessen.

De a métermázsánkénti 18 fillérnyi tétel is ellentmond annak, hogy azt másnak, mint hajózási illetéknek tekinthessük, midőn pl. a búza minimális vámjá a magyar autonom vámtarifa szerint métermázsánként 6.30, a rozsé 5.80, a zabé 4.80, tengerié 2.80 korona.

A midőn tehát a megelőzőkben kimutattuk, hogy az aldunai hajózási illeték nem exorbitans és hogy az nem bir a vámszerű kezelés jellegével, ezzel tulajdonképpen a kérdésnek érdemi részét el is intéztük, mert ezekhez viszonyítva annak a további ellenvetésnek, hogy a hajózási illetékeket a magyar kormány egyoldalúlag és nem az érdekelt

többi államokkal egyetértőleg állapította meg, csak alárendelt jelentősége van.

Az aldunai munkálatok végrehajtását, a mint tudva van, az 1878. évi berlini szerződés LVII. cikke szabályozza.

„A Vaskapunál és zuhatagoknál létező hajózási akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtása Ausztria-Magyarországra bízatik. — A folyó ama részének partmelléki államai meg fogják adni mindazon könnyebbitéseket, melyek ezen munkálatok érdekében igényeltetnének.

„Az 1871-ik évi márczius 13-iki szerződés VI-ik cikkének határozatai, melyek e munkák költségének fedezésére szolgáló ideiglenes díjszedésének jogáról szólnak, Ausztria-Magyarország javára fenntartatnak.“¹⁾

Hosszabb tanácskozások után az osztrák kormány kívánságára 1880-ban a magyar kormány hajlandónak nyilatkozott a szabályozási munkálatokat kizárólag Magyarország terhére elvállalni azon határozott kikötések mellett, hogy a munkálatok részletes tervei, a kivitel módzatai és a szedendő hajózási illetékek tekintetében az elhatározás joga egyedül a magyar kormányt illeti meg, mert azok költségeihez Ausztria semmivel sem járul hozzá.

Ily körülmények között Magyarországnak elhatározását a hajózási illetékek tekintetében csakis a fentebb érintett 1871. évi londoni szerződés VI. cikke szabályozza.

Ha a berlini szerződés e tekintetben meg akarta volna kötni az osztrák-magyar monarchia kezét, éppen úgy körülírta volna a hajózási illetékek megállapítási módját, mint ezt az 1856. évi márczius 30-iki párisi szerződés XVI. cikke tette a sulinai torkolat javítása czímén szedhető illetékekre nézve, midőn azokat az európai Dunabizottság, vagyis az érdekelt hatalmak szavazatának többségéhez kötötte.

Különben is példátlan eset volna, hogy valamely állam egymaga viselje az ily munkálatok költségeit, ellenben a többi érdekelt állam

¹⁾ Az 1871. évi londoni szerződés VI. cikke a következőket tartalmazza:

A Duna azon szakaszának parti államai, hol a zuhatagok és a Vaskapu akadályozzák a hajózást, fenntartják maguknak ezen akadályok eltávolítására vonatkozó megegyezést; a szerződő hatalmak ezzel szemben elismerik azon jogukat, hogy ideiglenesen bármely nemzetbeli kereskedelmi hajóra, melyek ebből hasznot húznak, illetéket vethessenek ki egész addig az időig, míg a munkálatok végrehajtására felvett kölcsön törlesztve nem lesz; és kijelentik, hogy az 1856. évi párisi szerződésnek XV. cikke nem fog alkalmazásba jönni a folyónak ezen szakaszára addig az időig, míg a kérdéses tartozás visszafizetve nem lesz.

(Az 1871. évi londoni szerződés francia szövege megjelent a *Reichsgesetzblatt* 1871. évfolyamában.)

hozzájárulásától tétessék függővé az illetékek nagyságának megállapítási joga.

A Panama-Canal Act. hasonlóan respektálja és kimondja azon nemzetközi alapelvet, hogy a szedendő illetékek nem lehetnek nagyobbak, mint a befektetett tőke kamataira és törlesztésére szükséges összeg, hozzáadva ehhez a fenntartási és kezelési költségeket, de azért az illetéknek ezen kereten belül való szabad megállapítását magának fenntartotta és érvényesítette is. ¹⁾

Ezen elvi állásponttól eltekintve különben eleget tett a magyar kormány az összes nemzetközi idevágó rendelkezéseknek. Nevezetesen eleget tett az 1857. évi Dunahajózási szerződés ²⁾ 21. §-ának, hogy „az illetékek összege ne állapíttassék meg magasabbra, mint a mennyi az előállítási és fenntartási költségek fedezésére vagy kamatozása végett megközelítőleg szükségesnek látszik.“

Nemkülönben az 1856. évi márczius 30-iki párisi szerződés XVI. cikkének, mely szerint valamennyi nemzetnek lobogója teljesen egyenlő elbánás szerint kezelendő.

Mindezek igazolására szolgálnak egyrészt a hajózási illetékekre, kalauz- és vontatószolgálatra kiadott szabályzatok, nemkülönben az alábbi két táblázat, melyek egyike az aldunai zuhatagos szakasz árúforgalmát, a másik pedig az illetékekből befolyt bevételt mutatja ki évről - évre, összehasonlítva azon kiadásokkal és azon hiánynyal, a mit a magyar állam ezen vállalatra reáfizet.

¹⁾ A Panama-Canal Act. 4. §-a az Amerikában épített és amerikai lobogó alatt járó hajókra más nemzetbeliekkel szemben jelentékeny előnyöket biztosít.

²⁾ Francia szövege megjelent a *Reichsgesetz-Blatt* 1858. évfolyamában.

I. Kimutató

az Alduna szabályozott szakaszán keresztülhaladt járművekről s azoknak rakományáról,
1900. évi január hó 1-től 1912. évi december hó 31-ig.

Év	Felfelé uszály			Lefelé uszály			Összesen uszály			Felfelé gőzhajó				Lefelé		Összesen gőzhajó			
	terhelve	üres	össze- sen	terhelve	üres	össze- sen	terhelve	üres	össze- sen	Vontató	illeték- köteles	összesen	Vontató	illeték- köteles	összesen	Vontató	illeték- köteles		
																		darab	darab
	db.	méter- mázsá		méter- mázsá			méter- mázsá			méter- mázsá	darab		darab			darab			
1900	450	1,640.640	115	432	1,224.674	178	610	882	2,865.314	293	1.175	478	249	727	271	434	705	749	683
1901	551	1,909.840	97	345	946.021	322	607	896	2,855.861	419	1.315	458	255	713	233	478	711	691	733
1902	358	1,384.660	240	422	1,236.757	246	668	780	2,621.417	486	1.266	334	317	651	257	319	636	591	696
1903	510	2,096.332	213	310	766.813	285	595	820	2,863.145	498	1.318	370	326	696	282	399	681	652	725
1904	660	2,873.192	136	269	811.633	507	776	929	3,684.825	643	1.572	461	333	794	362	421	783	823	754
1905	528	2,140.163	138	331	1,022.769	358	689	859	3,162.932	496	1.355	451	292	743	325	418	743	776	710
1906	359	1,656.621	279	411	1,410.302	207	618	770	3,066.923	486	1.256	411	359	770	290	480	770	701	839
1907	451	2,215.086	271	442	1,542.811	293	735	893	3,757.897	564	1.457	487	342	829	357	472	829	844	814
1908	222	1,021.409	462	499	1,856.101	217	716	721	2,877.510	679	1.400	379	385	764	372	395	767	751	780
1909	1.277	6,537.137	417	551	1,936.841	1.036	1.587	1.828	8,523.978	1.453	3.281	2.191	586	2.777	2.190	492	2.682	4.381	1.078
1910	570	2,772.076	790	715	3,043.118	390	1.105	1.285	5,816.194	1.180	2.465	1.272	587	1.859	1.264	500	1.764	2.536	1.087
1911	847	3,631.632	310	497	1,945.744	545	1.042	1.344	5,577.376	855	2.199	1.158	640	1.798	1.153	586	1.739	2.311	1.226
1912	967	4,084.865	383	762	2,765.344	574	1.336	1.729	7,450.209	957	2.686	2.155	601	2.756	2.155	526	2.681	4.310	1.127
Össz.	7.750	34,564.653	3.851	11.601	5,986.205	5.158	11.144	13.736	55,123.581	9.009	22.745	10.605	5.272	15.877	9.511	15.980	15.491	20.116	11.252

II. Kimutatás 1899—1912. évekről.

Az aldunai m. kir. hajózási hatóság kezelése alatt álló Moldova—T-Severin közötti szabályozott Duna-szakasz műveinek fenntartása és a kalauzszolgálat ellátása körül felmerült kiadásokról, valamint a hajózási, vontatási és kalauzdíjak címén elért bevételekről.

Év	Költségvetés szerinti kiadások		Előirányzat nélküli kiadások		Kiadások összesen	Vaskapu-szabályozási kölcsön törlesztése és kamatok		Összes kiadások és tőketörlesztés és kamat együtt		Bevételek hajózási, vontatási és kalauzdíjak címén		Kiadások és bevételek közötti különbözet, vagyis évi veszteség		
	K	f	K	f		K	f	K	f	K	f	K	f	
1899	34.695	45	30.606	97	—	—	1.448.640	—	1.613.104	71	56.726	22	1.556.378	49
1900	129.488	01	62.290	49	33.489	37	1.445.400	—	1.731.862	10	552.536	76	1.179.325	34
1901	128.233	62	84.327	53	—	—	1.454.160	—	1.682.604	47	546.288	37	1.136.316	10
1902	127.761	75	89.588	20	—	—	1.450.560	—	1.943.349	45	518.473	56	1.424.875	89
1903	128.847	35	73.498	69	—	—	1.458.960	—	1.661.306	04	590.027	13	1.071.278	91
1904	127.741	40	73.500	—	45.000	—	1.443.000	—	1.689.241	40	759.070	49	930.170	91
1905	137.591	15	73.453	40	—	—	1.451.400	—	1.662.657	06	630.186	36	1.032.470	70
1906	133.274	49	78.137	81	500.000	—	1.459.440	—	2.170.852	30	580.754	64	1.590.097	66
1907	131.362	85	77.190	—	96.432	40	1.455.120	—	1.760.105	25	655.960	92	1.104.144	33
1908	126.837	79	77.900	—	50.000	—	1.450.800	—	1.833.307	12	617.959	12	1.215.348	—
1909	139.482	72	105.481	45	50.000	—	1.446.480	—	1.741.444	17	1.518.108	07	223.336	10
1910	137.116	80	77.298	27	50.000	—	1.454.160	—	1.718.575	07	992.801	33	725.773	74
1911	137.843	10	85.329	23	47.871	82	1.449.480	—	1.731.292	27	868.110	50	863.181	77
1912	146.749	84	95.718	50	253.756	54	1.461.100	—	1.957.324	88	1.232.626	52	724.698	36
Össz.	1.767.026	32	1.083.720	54	1.126.550	13	4.568.326	29	24.897.026	29	10.119.629	99	14.777.396	30

VII.

Azon nagy érdekeltségnél fogva, mely Magyarországot a Duna hajózásához köti, a következőkben foglalkozni kívánunk első sorban a Dunatorkolati, illetőleg az európai Dunabizottság kérdésével és másod-sorban az egész Dunahajózás ügyének nemzetközi vonatkozásaival.

Tudvalevőleg az 1856. évi párisi szerződés 16. §. alapján jött létre az európai Dunabizottság, melynek feladatává tétetett a Duna torkolatának és a szomszédos tengerpartnak a homoktól és egyéb akadályoktól való megszabadítására vonatkozó munkálatok megállapítása és végrehajtása oly célból, hogy a folyam ezen része, nemkülönben a tengernek szomszédos részei hajózási szempontból a lehető legjobb állapotba hozassanak.

A párisi szerződés 17. cikke az európai Dunabizottságon kívül célba vette egy állandó parti bizottság szervezését is a parti államok képviselőiből, melynek hatásköre lett volna:

1. a hajózási rendszabályok és a folyamrendőrség szervezésének kidolgozása, 2. bármily természetű, a folyam szabad hajózását gátló akadályoknak eltávolítása, 3. az egész folyó útjában szükséges munkálatoknak elrendelése és végrehajtása, 4. az európai Dunabizottság feloszlása után a Duna torkolata és a szomszédos tengerrészek hajózhatóságának fenntartása.

Látható tehát, hogy a párisi szerződés két testületet szervezett, u. m. az európai Dunabizottságot ideiglenes és a nemzetközi parti bizottságot állandó hatáskörrel. Az események azonban úgy fordultak, hogy az európai Dunabizottság lett állandó szervezetté, míg a parti államok állandó bizottsága tulajdonképpen meg sem kezdte működését, a mennyiben az 1857. évi Dunahajózási szerződéshez, mely Ausztria, Bajorország, Törökország és Württemberg között 1857 november 7-én kötöttetett, a többi európai hatalmak nem járultak hozzá annak 8. §-a miatt, mely a dunai behajózást egyedül a parti államok hajóinak tartotta fenn.

Kilencz évig folytatott már serény munkálkodást a torkolati akadályok elhárítása körül az európai Dunabizottság, midőn 1865-ben szükségét látták az érdekelt nagyhatalmak annak, hogy egyrészt az elért eredményeket megállapítsák, másrészt a bizottság részére megteremtsék a további sikeres munkálkodásnak az alapját. E célból a Duna torkolatának hajózására vonatkozó 1865. évi nemzetközi okiratot (Acte public) dolgozták ki, melyet az 1866. évi párisi conferentia márczius 28-iki ülésében ratifikált. Ezen közokirat 22 cikkben szabályozza a munkálatok végrehajtására vonatkozó anyagi jogszabályokat, a hajózási rendszabá-

lyokat és a hajózási illeteket, a hajók veszteglését és biztosítja az összes építményekre, illetőleg épületekre nézve a semlegességet.

Az 1871. évi márczius hó 13-iki szerződés meghosszabbítja a Dunabizottság fennállásának tartamát 1883. évi április hó 24-ig, midőn a kötött kölcsön törlesztése lejár.

Együttal kiterjeszti a sérthetlenséget (immunitás) a bizottság összes administratív és technikus személyzetére nézve.

Az 1878. évi berlini szerződés 53. cikke az európai Dunabizottságot, melyben Rumania is képviselve lesz, tisztí működésében fenntartja és azt ezentúl a földterületi hatóságtól teljesen függetlenül egész Galatzig fogja gyakorolni. A jogaira vonatkozó minden szerződések, intézkedések, végzések és határozatok, valamint kiváltságai, előjogai és kötelezettségei ezennel megerősítetnek.

Az 1883. évi márczius hó 10-iki londoni szerződés 2. §-a az európai Dunabizottság hatáskörét 1883. évi április hó 24-étől száritott 21 évre hosszabbítja meg.

Ezen időszak lejártával a bizottság fennállása 3 évről 3 évre hallgatagon mindaddig meghosszabbittatik, míg a szerződő hatalmak valamelyike ezen 3 évi időszak lejárta előtt egy évvel a többinek tudomására nem hozza, hogy a bizottság hatáskörét vagy szervezetét illetőleg változást kíván javaslatba hozni. 1904. április 24-től fogva tehát az európai Dunabizottság ezen hallgatag megegyezés alapján működik tovább.

Maga az a körülmény, hogy az ideiglenesnek tervezett európai Dunabizottság immár közel 60 éve áll fenn, fokozatosan kiterjesztett hatáskörben, míg a párisi szerződésben contemplált állandó parti bizottság működésbe sem jutott, minden kétségen felül documentálja, hogy egyrészt az európai Dunabizottság felállítására valóban szükség volt, másrészt, hogy olyan működést kellett kifejtenie, mely az érdekelt nagyhatalmakat minden tekintetben kielégítette.

Nem lehet feladatunk, hogy az európai Dunabizottság működését ezen rövid értekezés keretében részletesebben méltassuk, csakis pár szóval akarunk reá mutatni, hogy feladatának technikai részét fényesen oldotta meg az által, hogy a torkolati szakasz vízmélységét Galatzig egész — 7·2 méterre fokozta, hogy a kalauzi, közegészségügyi és rendőri szolgálatot mintaszerűleg szervezte, a hajózási rendszabályokat megállapította és egyúttal finanziaális viszonyai is oly rendezettek, hogy a reá váró jelentékeny feladatokat is képes leendő megoldani.

Az 1913. évi bevétel 3,500.009 frankra, míg a kiadás 3,014,368 frankra lett a bizottság által megállapítva.

A bizottságnak fényes pénzügyi állása mellett már évekkel ezelőtt

tárgyalás anyagát képezte, nem érkezett-e el az ideje annak, hogy a hajózási illetek bizonyos mértékig leszálltassanak.

Több körülmény azonban fokozott óvatosságra int, nevezetesen az utolsó években úgy a sulinai kikötő, mint maga a Sulina-ág fokozottan van az eliszaposodás veszélyének kitéve.

A bizottság szakértői ezen nagymérvű eliszaposodást első sorban a Duna Szeret nevű mellékfolyójának tulajdonítják, melynek vizgyűjtőjében nagy mérvű erdőirtások történtek az utóbbi években és ebből kifolyólag a torkolathoz rengeteg mennyiségű hordalék zúdul le. Úgy, hogy a bizottság indítatva érezte magát a már meglevő kotrókon felül egy újabb, nagy teljesítő képességű szivókotrórt beszerezni.

A bizottságban felmerült az a kérdés is, vajjon a Duna felsőbb völgyében, nevezetesen esetleg Magyarországon az erdőirtások nem járulnak-e hozzá ezen veszedelmesen növekedő iszaposodásokhoz.

A mint azonban már megelőzően kimutattuk, a magyar folyókon ilyenmű tömeges hordalék levonulások nemcsak nem észlelhetők, sőt ellenkezőleg nagyban és egészben azoknak csökkenése állott be és várható még inkább a jövőben a folyamatban levő nagy kiterjedésű erdősítéstől.

Az erdőirtásoktól eltekintve számos ok van, mely a Dunatorkolat kérdését fokozott elővigyázat és gondoskodás tárgyává kell hogy tegye.

Nevezetesen a Dunának több ezer kilométert kitevő partjaiból aránylag csak kevés van szilárd művekkel megvédve, a folyamnak eleven ereje tehát a partokat tolyton szaggatja, mely a hordalék keletkezésének éppen oly erős és örökös forrása, mint az erdők pusztítása egyik-másik mellékfolyó völgyében.

Ezek azonban általános okok, melyek egymást többé-kevésbé kiegyenlítik, vagyis melyekben az egyensúlyi helyzet nagyban és egészben az idők folyamán keveset változik.

Az állandó veszedelem ellenben közvetlen a delta keletkezésénél, vagyis a folyamnak ágakra való oszlásánál van.

Minden vizimérnök tudja, hogy a legnehezebb problémák közé tartozik valamely folyó két vagy több ágra való megoszlásánál azok között az állandóságot fenntartani.

A folyók nemcsak medrükben végeznek egyik parttól a másik felé ingaszerű mozgást, hanem kigyóyszerűleg előre is haladnak, vagyis a konkáv és konvex pontok mind lejjebb és lejjebb húzódnak.

Ha már most a folyó ezen mozgásában olyan szakaszokra jut, hol a meder két vagy több ágra oszlik, ebből szükségszerűleg következik, hogy az egyik ág erőteljesebb fejlődésnek indul, míg a másik fokozatosan visszafejlődik, vagyis eliszapolódik a szerint, amint a konkáv

vagy konvex oldalon fekszik. A folyók völgyében a régi elhagyott ágak egész labyrinthusa található, melyek mindenike valamikor főág, illetőleg élővizfolyás volt.

Magyarország vízépítészete e tekintetben még meglepőbb példákkal szolgálhat a nagyszámú átmetszések köréből. A III. fejezet alatt láttuk, hogy Magyarország alföldi folyóinak szabályozásánál 717 átvágást, vagyis ugyanannyi folyómegoszlást létesített; ezen vízmegoszlások szükségszerű következménye volt, hogy vagy az eredeti meder, vagy kedvezőtlen körülmények között maguk az átvágások eliszaposodásnak indultak és a mennyiben mesterséges beavatkozással az meg nem akadályoztatott, hosszabb-rövidebb idő alatt vagy az egyik vagy a másik ág megszűnt élővizfolyás lenni.

Még fokozottabb mértékben áll ez a deltával bíró folyamoknak megoszlására és a történelem tanúsága szerint az ágaknak hol egyike, hol másika szűnt meg élővizfolyás lenni, azonkívül, hogy hol az egyik, hol a másik fejlődött ki főággá.

A Duna Csatal Ismailnál oszlik először két ágra u. m. a Kilia és a Tulcsai ágra; a kitorcolás ugyan egy közel egyenes szakaszba esik, azonban a folyamnak a sodra a kitorcolással szemben fekvő parton, vagyis a Kilia ági oldalon van.

A sulinai ág kitorcolása a tulcsai ágból pedig egy óriási kanyarulatnak a legalsó részére, tehát közel az átmenethez esik. Mindezen, nem különben az a körülmény, hogy ezen folyamóriás partjai a mellékágak kiömlése fölött és alatt megfelelő hosszú szakaszokon rendszeres partvédőművekkel szabályozva, illetőleg megkötve nincsenek: önként érthetővé teszi, hogy a torkolatok kérdése még igen nagy részben a folyam vizjárásától függ és igen nagy terjedelmű és költségű munkálatokra lesz szükség, míg a Duna három kiágazása közötti viszony megállapodottnak lesz tekinthető.

Addig pedig a három ág közül a legkisebb ágnak, a Sulinának a fenntartása mindig kiváló gondot és nem ritkán igen nagy költséget fog igényelni, hogy az a mai állapotában megmaradjon.

Szóval nemcsak a Szeret és esetleg más mellékfolyók vagy magának a Duna folyam partjainak folytonos szaggatásából származó hordalék veszélyezteteti vagy nehezíti a Sulina-ág és a Sulina-kikötő fenntartását, hanem többé-kevésbé hozzájárul ehhez a folyam vizjárásából kifolyólag a három ág torkolatának folyton változó vagy változható helyzete is, mely az egyik ágot a másik rovására fejleszteni vagy eliszapolni törekszik.

Az állandó okoknak ilyen állandó fennállása mellett az azok ellen való küzdelemnek is állandónak kell lennie, vagyis a dunatorkolati mun-

kálatokat vezető szervezetnek is állandónak kell maradnia, mert a működésében beálló egy-két évi szünetelés vagy fennakadás nemcsak fokozott kiadásokat, hanem a hajózásnak veszélyeztetését is okozhatná.

A dunai torkolat hajózhatóságának fenntartása körül a hatalmaknak két csoportja van érdekelve. Az első csoporthoz tartoznak azok az államok, melyek tengeri hajókkal keresik fel a sulinai, galatzi, brilai é. i. t. kikötőket; a másodikba pedig a tulajdonképpeni parti államok sorolhatók, melyek a folyami hajózás révén vannak érdekelve.

A tengeri hajózás révén jelentkező érdekeket az alábbi kimutatás tünteti elő, melyben az európai Dunabizottság által az 1911. évben beszedett illetékek lobogók szerint vannak csoportosítva:

Angol	1,586.000 frank
Görög	927.000 „
Osztrák	284.000 „
Magyar	226.000 „
Román	182.000 „
Olasz	154.000 „
Német	91.000 „
Francia	64.000 „
Belga	62.000 „
Orosz	43.000 „
Hollandi	28.000 „
Török	24.000 „
Dán	15.000 „
Norvég	14.000 „
Svéd	9.000 „
Samos szigete	7.000 „
Bolgár	5.000 „

Látható e kimutatásból, hogy Magyarország a tengeri hajózásban a negyedik helyen van érdekelve.

A Dunatorkolaton kivitt árúk súlya 1911-ben volt:

gabonafélékben	4,176.000 tonna
faárúkban és anyagokban	790.000 „
egyéb terményekben, anyagokban és árúkban	125 000 „
Összesen	5,091.000 tonna

A behozatalt a Dunabizottság csakis a kőszénre, koksra és petroliumra mutatja ki, mely összesen 346.000 tonnát tett ki.

A folyami hajózás terén Magyarország érdekeltsege ilyen határozottan nem mutatható ki, mert a magyar eredetű árúkat nemcsak a magyar, hanem az osztrák, német, sőt a görög és román hajók egyaránt közvetítik a szabad Dunán. A tengerre törekvő forgalom folyvást

növekedő voltára következtethetünk bizonyos mértékig a Vaskapun lefelé irányuló forgalom emelkedéséből, mint az a 385. lapon található táblázatból is kitűnik.

Éppen ezért mi magyarok nem fogadhatjuk el gróf Nigrának, Olaszország nagykövetének az 1883. évi londoni conferentia alkalmából saját külügyministeréhez intézett jelentésében az Alduna szerepéről tett következő kijelentését¹⁾ :

„Már most előre látható, hogy kereskedelmi fontossága folyvást csökkenni fog, abban a mértékben, a mint a közlekedés egyéb eszközei, melyek a Dunától felfelé a központi európai piacok felé vezetnek és viszont más oldalról az Egei és Fekete-tengernél végződnek — mind számosabbak és gyorsabbak lesznek.“

Ellenkezőleg a viziforgalom folytonos és szükségszerű emelkedéséből és az államok egymásközti ugyancsak folyton növekvő csereviszonyából kifolyólag határozottan állítjuk és valljuk, hogy nemcsak az összes parti államokra, de első sorban Magyarországra is, mely kiterjedt és nagy teljesítő képességű viziuti hálózatánál fogva a Duna forgalmában legjobban van érdekelve, a Dunatorkolat kérdése a jövőben fontossága tekintetében nemcsak nem fog veszíteni semmit, hanem ellenkezőleg folyton növekedő tendenciát fog követni. Ha nem ez lett volna Magyarország álláspontja, nem hozott volna a Vaskapu és aldunai zúhatagok szabályozására 45 millió koronát kitevő áldozatot és nem ismerné el feladatának ezen művet még oly mértékig javítani, hogy az a hozzá fűzött várakozásoknak mindenben megfeleljen.

Magyarországnak más államoktól függetlenül két útja van a tengerre, ú. m. Fiumén át az Adriára és a szabad Dunán át a Sulinához ; mindkét kivezető irány egyaránt elsőrendű fontosságú Magyarország közgazdaságára nézve, miért is éppen oly fontos az a kérdés, hogy a Duna torcolata körül nemcsak maga a hajózhatóság legyen biztosítva, hanem ott minden tekintetben rend és biztosság uralkodjék, szóval az európai Duna-bizottságnak 3 évről 3 évre szóló bizonytalan helyzete megszűnjék és az egész kérdés mielőbb végleges és minden jogos érdeket kielégítő megoldást nyerjen.

VIII.

Tanulmányunk utolsó fejezetében a Duna mai nemzetközi helyzetével kívánunk foglalkozni a hajózási rendszabályok szempontjából.

Bátran állithatjuk, hogy nincsen folyam az egész világon, melynek völgyében a lefolyt évezredek alatt az egymást uralomban felváltó népek,

¹⁾ *Archives diplomatiques Recueil de diplomatie et d'histoire Louis Renault* 2—e Serie IX. 1884.

nemzetek és államok oly sokaságban követték volna egymást, mint a Duna völgyében. Sőt e forrongások részben ma sincsenek befejezve.

Hogy ily viszonyok közepette a hajózás sem fejlődhetett oly mértékben, mint azt a folyamnak a hajózásra alkalmas volta és nagy jelentősége feltételezné, önmagától értetődik.

A Duna völgyében mint parti államok érdekelvék:

1. Württemberg,
2. Bajorország,
3. Ausztria,
4. Magyarország,
5. Bosznia-Hercegovina (a Száva völgyében képez közös tartományt Ausztria-Magyarországgal és mint ilyen külön autonom hatáskörrel bir belügyeiben),
6. Szerbia,
7. Románia,
8. Bulgária,
9. Oroszország,

vagyis ennyi külön törvényhozásnak van ez idő szerint joga a hajózás szempontjából rendelkezni, rendszabályokat alkotni.

A Dunán az 1856. évi párisi szerződés értelmében tulajdonképpen csak két testületnek volna joga a hajózási rendszabályokat megállapítani, u. m. a 16. §. értelmében szervezett európai Dunabizottságnak a Duna torkolati részére és a 17. §. értelmében felállítandó állandó parti bizottságnak a folyamnak többi részére.

A parti államok között az erre vonatkozó Dunahajózási szerződés 1857. évben létre is jött és 1858. év január 9-én Bécsben ratifikáltatott, azonban annak 44. §-a a parti államok bizottságának szervezését további egyezménynek tartotta fenn és az a valóságban nem is jött létre.

Miután pedig bizonyos mérvű rendszabályokra mégis volt szükség az 1857. évi Dunaszerződésben lefektetett elvek alapján és annak 34. §-a értelmében, mely szerint egyelőre a parti országok mindenikében fennálló vagy netalán még megjelenő ilyennemű törvények és szabályok mindazon esetekre alkalmazandók, melyek jelen hajózási egyezményben elő nem voltak látva. Bajorország, Ausztria és Magyarország a közös egyezményt külön rendszabályokkal pótolták. Így Magyarország 1869. év április hó 21-én kiadta az „Ideiglenes utasítást a hajózási jog gyakorlásáról“ és ugyancsak az „Ideiglenes folyó-, csatorna- és tóhajózási rendszabályok“-at.

Eljárását a kísérő körrendeletben a következőkben okolván meg:
„Habár Magyarországon a folyó-, csatorna- s tóhajózásra vonat-

kozó törvények és rendszabályok nem léteznek, sőt utasítások is hiányzanak: mindamellett egyrészt tekintettel arra, hogy az 1865/7. évi XVI. t.-cz. 7. §-a szerint Magyarországon is érvényesnek tekintendő az 1857. évi Dunahajózási okmány XXXIV. szakasza egy, a Duna egész területére érvényes hajózási törvénynek, a vízrendőri szabályzatnak, a parti államok részéről kiküldendő s már 1871. évben megalakulandó bizottság által leendő kidolgozását rendeli el, másrészt tekintve azt, hogy a dunahajózási okmány érintett szakasza értelmében a parti államokban fennállott vagy időközben hozandó hasonló rendeletek csakis a mondott bizottság által kidolgozandó törvény s rendszabályok életbeléptetéséig maradnak érvényben: az ország összes hajózó vizeire nézve egy általános s végleges hajózási törvény, s hajózási rendszabályok a törvényhozás által leendő megállapítása a külhatalmak iránti tekintetknél fogva időszerűnek nem mutatkozik.“

Ausztria a maga ideiglenes hajózási rendszabályait 1874-ben hozta meg és azokat többször megváltoztatva és kiegészítve 1910. évben egészen új szabályzatot állapított meg.

Bajorországban ugyancsak ideiglenes rendszabályok állanak fenn, melyek 1865-ben léptek életbe és többszöri változtatás után 1901-ben lettek újból kiadva.

Rumánia a dunai kikötőkre és rumán dunai partok mentén érvényes rendőri szabályokat 1879-ben léptette életbe.

Bulgária 1899-ben adta ki „A kikötők és partvidék rendőrségéről“ szóló törvényt.

Oroszország, mely a Pruth torkolatán alul van a Dunán érdekelve, az 1883. évi londoni conferentia 4. és 5. §-ai értelmében kötelezte magát az európai Dunabizottsággal egyetértőleg eljárni úgy a munkálatok, mint a hajózási rendszabályok tekintetében.

Ezeken kívül rendszeres hajózási rendszabályok állanak fenn az aldunai zuhatagokra és a Vaskapura, melyeket a magyar kereskedelmi ministerium 1899. évi 47.081. szám alatt adott ki.

Nemkülönb rendszeres hajózási rendszabályok állanak fenn a dunai torkolatra, melyek 1911-ben lettek ismételtén átdolgozva és kiadva az európai Dunabizottság által.

Mig ellenben Württembergben, Bosznia-Herczegovinában, Szerbiában, Bulgáriában és Rumániában a folyami hajózást szabályozó rendelkezések nem állanak fenn.

Ilyenmű rendelkezések hiányát bizonyos mértékig pótolja a szokás-jog, mely a Vaskapu fölött a magyar, osztrák és német hajózási rendszabályokkal legfőbb elveire nézve egyező, a Vaskapun alul pedig az európai Dunabizottság által megalkotott rendszabályokhoz alkalmazko-

dik. — A Vaskapu és Galatz közti szakaszra az európai Dunabizottság 1882. évi június 2-án tartott ülésében, melyben Szerbia és Bulgária kiküldöttjei is részt vettek — dolgozott ugyan ki egy szabályzatot, melyet az 1883-iki londoni szerződés 7. §-a el is fogadott; ez azonban, minthogy Rumánia magára nézve sérelmesnek találta, mind e mai napig nem lépett életbe.

E rövid áttekintésből is látható, hogy egy hajósnak, a ki a Dunát Ulmtól a Sulináig beakarja utazni — a hajózási rendszabályoknak mily labirintusán kell magát keresztül dolgoznia.

Nevezetesen:

1. Az 1857-ik évi Dunaszereződés áll 47 §-ból.
2. Württembergi 0 §.
3. A bajor hajózási rendszabályok 29 §-ból.
4. Az osztrák ministerium 105 és az alsó és felső-ausztriai helytartóság 50, illetőleg 55 §-ból, összesen 210 §-ból.
5. A magyar hajózási rendszabályok 132 §-ból.
6. A zuhatagokra és Vaskapura vonatkozó szabályok 62 §-ból.
7. Bosznia és Hercegovina 0.
8. Szerbia 0.
9. Rumánia kikötői és partmenti hajózási rendszabályok 240 §-ból.
10. Bulgária a kikötők és partvidék rendőrségéről szóló törvény 84 §-ból.
11. Az európai Dunabizottság által a Galatz és Vaskapu közötti hajózásra vonatkozó rendszabályok (jóváhagyta az 1883. évi londoni szerződés) 108 §-ból.
12. Az európai Dunabizottság 1911. évben kiadott rendszabályai 211. §-ból.
13. Oroszországnak a Kilia-ágra vonatkozó rendszabályai?
Összesen 1023 §-ból.

Habár a Dunán, mint a tapasztalat mutatja, ily rendezetlen viszonyok között is lehet hajózni, de ezt az állapotot ideálisnak aligha lehet mondani és nem szorul hosszas fejtegetésre, hogy a Dunán és mellékfolyóin az egységes hajózási rendszabályok megalkotása legalább is kívánatos.

Teljesen igaza van Dr. Wekerle Sándor volt magyar miniszterelnöknek, a passiv kereskedelmi mérlegről 1913. év február hó 14-én Bécsben tartott felolvasásában, mikor ide vonatkozólag a következőket mondja:

„Meg kell emlékeznem azokról az egyezményekről, a melyek csak közvetett befolyást gyakorolnak ugyan az internationalis forgalomra, de

lényegesen közre hatnak annak élénkítésére, megkönnyítésére és az által a viszonyok egységesítésére.“

„Kétségtelen, hogy akár szerződéseken, akár pedig azonos intézkedéseken alapuljanak ezek a megállapodások, lényegesen megkönnyítik a nemzetközi érintkezést s ez által eléggé meg nem becsülhető előnyeivel járnak az egész közgazdaságnak. Internationalis positiónk erősítésére szolgál tehát, ha lehetőleg elősegítjük ezeket az egységesítési, azonosítási törekvéseket.“

Hogy a Dunára nézve ezen egységes és azonos rendszabályok immár közel hat évtized után sem voltak megvalósíthatók, annak oka abban keresendő, hogy az 1856-iki párisi szerződés 17. §-a a végrehajtást a területi fennhatóságtól függetlenül kívánta megvalósítani. Nevezetesen az állandó parti bizottság feladatává teszi 1. a hajózási és folyamrendőrségi szabályok megalkotását, 2. bármily természetű hajózási akadálynak az eltávolítását, 3. elrendeli és végrehajtja a szükséges munkálatokat a folyam egész szakaszán, 4. az európai Dunabizottság feloszlása után örökdik a Duna torkolata és a szomszédos tengerpartok hajózhatóságának a fenntartásán.

Nem kívánok annál a kérdésnél hosszasan időzni, vajjon helyes és szükséges volt-e már abban az időben is, úgy a hajózási mint a rendőri szabályoknak, valamint a szabályozási munkálatoknak végrehajtását az egyes parti államoktól független testületre, az állandó parti bizottságra bízni akarni: a tapasztalat azt igazolta, hogy nem volt helyes. És ahhoz ma már visszatérni lehetetlen volna.

Mindenik állam féltékenyen őrzi az ő suverenitását és annál kevésbé hajlandó azt valamely bizottságnak alárendelni, mert hisz a munkálatoknak költségeit más, mint az érdekelt parti állam úgy sem viselheti.

Egészen más volt a helyzet az európai Dunabizottságnál, a hol a munkálatokra szükséges kölcsönt a nagyhatalmak garantiája mellett vette fel a bizottság.

2.000 kilométert meghaladó folyamánál a munkálatokat egyöntetűen vezetni és a parti államok ezerféle kívánságaihoz és szükségleteihez alkalmazkodva végrehajtani, teljes lehetetlenség. Mert a Duna folyam medre által nemcsak hajózási, hanem árvízvédelmi, városrendezési, gazdasági és egyéb érdekek is érintve vannak, melyeket sem az érdekelt államok, sem az érintett városok és községek nem áldozhatnak fel és nem rendelhetnek alá bármily nemzetközi bizottság határozatainak.

De erre nincs is szükség. A kérdés teljes megnyugvással megoldható ily messze menő rendelkezések nélkül is.

A hajózásnál sokkal bonyolultabb kérdésekben is megtaláltuk már

a nemzetközi érintkezésnek helyes módját. Vegyük akár a postát, a táv-írdát, a telefont vagy a vasutat.

A területi fennhatóság elve mindezen nemzetközi érintkezéseknél csorbitatlanul fennáll és mégis minden nehézség nélkül lehetséges az ide vágó kérdéseket és elszámolásokat simán lebonyolítani.

Sőt a vasutaknál továbbmenőleg megvan a gyakorlatban bevált példa is, a nemzetközi állandó vasuti hivatal, mely ez idő szerint Bernben székel.¹⁾

Nincs is tehát semmi egyébre szükség, mint hogy az érdekelt parti államok kiküldöttjei a valóban közös dolgokra közös rendszabályokban állapodjanak meg és azoknak végrehajtását mindenik állam vállalja magára.

Ezt az első lépést bizonyára követni fogja az a második hasznos, de már nem okvetetlenül szükséges lépés is, hogy a dunai nemzetközi kérdések állandó elintézésére a berni vasuti hivatalhoz hasonló nemzetközi hajózási hivatal fog az összes érdekelt parti államok hozzájárulásával felállítani.

Ezen megoldás által túlhaladott állásponttá válnak a berlini szerződés 55. §-ának és az 1883. évi londoni szerződés 7. §-ának ama rendelkezései, hogy az európai Dunabizottság hatásköre egész a Vaskapuig terjesztessék ki, mely határozatok végrehajtását Rumánia a területi fennhatóság címén ellenezte.

Ily módon egységes rendszabályok lépnének életbe Ulmtól egész Galatzig, melyek ismét összhangzásba hozatnának az európai Dunabizottság kezelése alatti torkolati szakasszal.

Ezen rendszabályok csakis azokra a valóban közös és lehetőleg kevés számú intézkedésekre volnának szorítandók, melyeket a Dunának nemzetközi jellege kíván meg, u. m. a jelzésekre, az általános óvrendszabályokra, a forgalmi zavarok és baleseteknél követendő eljárásokra, szóval a valamennyi hajóra egyaránt kötelező intézkedésekre.

Ilyen szűkebb körű, de azért egységes hajózási rendszabályoknak keresztülvitele annál kevesebb nehézségekbe ütközik, mert úgy

¹⁾ A vasuti nemzetközi hivatal az 1892. évi XXV. törvénycikkely alapján jött létre, mely a Bernben 1890. évi október hó 14-én a vasuti árúfuvarozás tárgyában létrejött nemzetközi egyezményt iktatta az ország törvényei közé.

Ezen egyezmény 57. cikke a vasuti árúfuvarozás „végrehajtásának megkönnyítése és biztosítása végett a nemzetközi forgalom számára központi hivatalt állít fel, melynek székhelyét, összeállítását és szervezetét, valamint a végrehajtásra szükséges eszközöket külön szabályzat állapítja meg“.

Ezen törvénycikket kiegészíti az 1901. évi XXV. t.-cz., melybe az 1898. évi június hó 16-án Párisban létrejött pótegyezmény lett becikkelyezve.

Bajorország, mint Ausztria, nemkülönben Magyarország csak ideiglenes rendszabályokat léptetett életbe, nem akarván eléje vágni a mindenki által üdvösnek, sőt szükségesnek elismert egységes rendezésnek, sőt azok az államok, melyek eddigelé semmiféle hajózási rendszabályokat nem léptettek életbe, már maga ezen tény által hallgatagon elismerik, hogy csak az egységes rendezést tartják a helyes megoldásnak.

Meg vagyunk győződve, hogy a Duna völgyét lakó népek mielőbb felismerik azon hasznokat, melyeket a Duna hajózásából közgazdaságukra nézve húzhatnak és a balkáni újabb államalakulatok csak siettetni fogják az egységes hajózási rendszabályoknak megalkotását.

Kvassay Jenő.

A kielii Staatswissenschaftliches Institut.

A kielii intézet, a melynek itt rövid leírását szándékozom adni, két tekintetben érdemel különös figyelmet. Első sorban tipikus példája annak, hogy minden új intézmény csak akkor bír létjogosultsággal, ha megteremtése valóságos szükségből fakad; másodsor pedig látnivaló, hogy céljának akkor tud teljesen megfelelni, ha modern célok szolgálatába ezeknek megfelelő modern eszközöket állít.

A kielii intézet¹⁾ ama szükséglet felismerésének köszöni létét, hogy a viláfgorgalomba belekerült Németbirodalomnak világhatalmi állásával járó kötelességei vannak a felső oktatás terén is.

Hogy Németország nem is régi, szerény keretek közül miként nőtt bele mai világgazdasági helyzetébe, itt nem szükséges bővebben fejtegetni. Az általános industrializálódás, a mely lehetővé tette, hogy Németország immár nem embertömegeket, hanem árút szállít a külföldre, kényszeríti, hogy világgazdasági positióját mindjobban erősítse. Ha népét a mai fejlődés irányában akarja a boldogulás útján tovább vinni, szükséges, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel részesedést, még hozzá tekintélyeset, biztosítson magának a világpiaczon, mert a honi gazdaság ipari szükséglete a német ipari munkásokat nem tudja teljesen munkával ellátni. A német kivitel 1872-ben 2·5 milliárd értéket, 1909-ben 6·8 milliárdot tett ki, a mely sommából 4·2 milliárd gyártmányokra esik. Eme fejlődés továbbvitele Németországra nézve életkérdés már azért is, mert csak így tudja még pusztán belfogyasztása számára szükséges külföldi nyersanyagait (gyapot, gyapju, réz, juta, érczek, fa, kaucsuk stb.) megfizetni; ugyanez áll egyébként számos élvezeti cikkre, gyarmatárúra (kávé, tea, dohány stb.), nem is szólva az erősen szaporodó lakosság igényelte elsőrendű élelelről (gabona, marha, tojás, állati produktumok).

Hogy a mezőgazdasági termelés bárminő favorisálás mellett is csak nagyon korlátolt hozadékú az ipari feldolgozással szemben, a melynek terjedelme egyelőre nincs határokhoz kötve, hogy az ipari tevékenység többszörös tökeforgatást tesz lehetővé, magasabb jövedelmet biztosít, gyorsabban vezet tőkeképződéshez, mint a mezőgazdasági, hogy tehát

¹⁾ Mai modern formájában. Mint egyszerű közgazdaságtani szeminarium nem új.

az ipar mint adóforrás felette áll a mezőgazdaságnak, mindezt a pénzt óhajtó állam nagyon is belátta.

Minél szélesebbre terjesztetik ki az ipari tevékenység lehetőségének köre a világpiacra való participatio erősítésével, annál gazdagabbakká válnak az állami bevételek, a melyektől ismét az állam culturalis lehetőségeinek intenzitása és politikai-katonai budgetje függ. Ehhez járul végül, hogy az ipari tevékenységgel karöltve jár a kereskedés, a mely a legnagyobb közgazdasági értékeket akkor teremti, ha nemzetközileg üzik és e látószögből szemlélve, az állami jólétet abban a mértékben viszi előre, a melyben a világgazdaságban való részesedését kiterjeszti. Ugyanez áll a bankügyről és különösen a hajózásról, mindmégannyi oly kereset-ág, a melyek a birodalom fizetési mérlegét annál kedvezőbben befolyásolják, mentől sűrűbben hálózják be a világot.

A modern Németország gazdasági életének szálai tehát mindinkább belészövődnek anyagi és erkölcsi fejlődésének szükségszerűségével a világgazdaságba. Ebből le kell vonnia a consequentiákat és világgazdasági politikát kell üznie.¹⁾

A politika, ezen természetesen a nagy politikát értve, már mint a nagy államok nagypolitikáját, ma már úgyszólván teljesen a gazdasági politika szolgálatában áll. Ennek hordozói nem az a néhány, mindenek szemei előtt szereplő vezérdiplomata, hanem a külügyi közigazgatás hatalmas apparátusa és a világgazdaságban szorgalmatoskodó állampolgárok számtalan raja.

Németország mindkét lábával derékig bennáll a világgazdaságban, a midőn kénytelen lépten-nyomon tapasztalni, hogy fiai hatalmas feladataik megoldására nincsenek kellőképp felvértezve.

Az egyetemek és egyéb főiskolák nem haladtak az e tekintetben — concedálnunk kell — a rendesnél ezúttal sokkal gyorsabb lépésben futó korról és világgazdasági képzés tekintetében felmondták a szolgálatot. Érdekesen fejtegeti Harms²⁾ azt az irányzatot, a melyet a német idevágó főiskolai oktatás az újabb időben vett. A nemzetgazdaság tudománya nehéz válság állapotában van ma. Mind hangosabb kételyek hallatszanak az iránt, vajjon a ma használatos kutatási módszerek helyesek-e? Ama

¹⁾ Részletesen kifejti ezeket Harms Bernhard: *Weltwirtschaftliche Aufgaben der deutschen Verwaltungspolitik, zugleich als ein Beitrag für die Reform des Konsulatswesens*. Jena: G. Fischer, 1911.

²⁾ *Das staatswissenschaftliche Institut an der Universität Kiel. Unter besonderer Berücksichtigung seiner „Abteilung für Seeverkehr und Weltwirtschaft“*. Rede gehalten bei der Eröffnungsfeier am 24 Februar 1911 von B. Harms Jena: G. Fischer, 1911.

Eme munka szövegéből állandóan kölcsönzök, miért is azt külön a szövegben többé nem is jelzem.

szoros kapcsolatnál fogva, a mely épp e téren elmélet és gyakorlat között van, közel a veszedelem, hogy a kutató tanulmányai során kevésbé foglalkozik a létezőkkel, semmint a jövőben kívánatosakkal. Bár nyilvánvaló, hogy az ítélkezők túllőnek a célon, a midőn nem látják, hogy a gazdaságtudomány bizonyos kereteken belül objectiv értéktételekhez és ezzel a dolgok kialakulását illetőleg gyakorlati javaslatokhoz is eljuthat, a mi semmikép sem azonosítható a rossz értelemben vett napi politikával, mégis megállapítható az, hogy a fentjelzett veszély igen sok közgazdasági kutatóra nézve válságossá lett. Általában sokan óhajtják, hogy a német nemzetgazdaságtan az eddiginél nagyobb mértékben forduljon az úgynevezett exact gazdasági kutatás felé. Ennél még fontosabb, hogy a német tudomány a modern gazdasági élet új területeinek kiépítésére nem rendelkezik kellő iniciatívával és a külföldtől mindinkább háttérbe szoríttatja magát.

A múlt század hatvanas éveiben Németországban a szabadkereskedelmi irányzat virágzott és sokáig uralkodott az elméken. Csak a hetvenes években hangzottak fel szók „gegen die einseitigste aller Doktrinen“. A Verein für Socialpolitik-ba tömörült közgazdák mindenek előtt a munkáskérdés terén tiltakoztak a laisser aller laisser passer elve ellen. Nagyjában az ő hatásuknak köszönhető, hogy a Németbirodalom ismeretes nagyszabású socialpolitikáját inaugurálta. Ennek az utóbbi irányzatnak viszont az volt a káros hatása, hogy napjainkig számos közgazda a gazdasági életet majdnem kizárólag társadalomtudományi látószögéből szemlélte, vagy socialtheoreticus tanulmányok felé fordult, vagy a munkaviszonyból eredő gyakorlati kérdéseket tette tanulmányai főtárgyává, socialpolitikát üzvé. A nem tudományosan művelt socialpolitika sok tekintetben discreditálta a német közgazdaságtudományt, a min keveset változtattak az u. n. antikathédersocialisták, a kik ugyancsak érzelmi indítokból a munkaviszonyt a vállalkozó szemszögéből nézik.

Visszatérve kiindulási pontunkhoz, constaláljuk, hogy mind eme megállapításoknak első sorban és derekasan a kielii egyetem vonta le a consequentiáit, a midőn a modern idők kívánalmainak megfelelően a világgazdaság tudományának rendszeres művelésére berendezkedett. A midőn ez megtörtént, számolni kellett az adott keretekkel és mivelhogy az intézet az egyetemhez is tartozik, annak oktatási céljait is támogatnia kell. Ennek megfelelően három részből áll az intézet, a melyeknek elseje folytatása az egyetem államtudományi seminariumának és feladata az egyetemi előadásokat kiegészíteni, támogatni. A hallgatónak általános bevezetést kíván nyújtani a közgazdaságtanba, meg akarja őket tanítani tudományosan gondolkozni és a biztos kutatási eredményeket óhajtja nekik közvetíteni. Ezen az iskolán mindenkinek keresztül kell

mennie, mielőtt mint kezdő valamely specialis terület felé fordulna. Ez az osztály azok számára is volt tervezve, a kik más tudományok kebeléből jöve, csak vendégekként szerepelnek, különösen jogászok, természet-tudományokkal foglalkozók és bölcsészek számára.

Németországban a jog- és államtudományok már régen teljesen külön haladnak. De azért kívánatos, hogy jogászok és közgazdák közt szoros kapcsolat legyen. Mert valamint a jogászságnak mindinkább szükségletévé válik, hogy a modern gazdasági élet gépezetébe bepillantást nyerjen, hogy látni tudja a pusztá forma mellett, a melybe a jogrend a jogi és társadalmi tényeket öltözteti, eme tények materialis tartalmát is, épp úgy szüksége van a közgazdaságnak jogi érzékre. A jogállam, normáinak ismerete nélkül, felfoghatatlan. Ezért súlyt vet Kiel arra, hogy fiatal közgazdái lehetőség szerint jogászi iskolázottságra is tegyenek szert és a mennyiben ez tökéletességre nem vihető, legalább a közjog, a jogfejlődés, valamint a kereskedelmi és ipari jog rájuk nézve legfontosabb területeit megismerjék.

A természettudományok és a közgazdaság közt is sok az összekötő kapocs. Nemcsak azért, mert a legújabb kor nagy természettudományi felfedezései az egész gazdasági élet forradalmát idézték elő és mert a gazdaságtudomány, a természettudományi vívmányok ismerete nélkül, a gazdasági és társadalmi képződések számtalan életmegnyilvánulásának összefüggésével teljesen tanácstalanul állana szemben, hanem mert a jelenben is nap-nap után érezhető, hogy a laboratóriumok munkája állandó hatással van a nemzetgazdaságra és gyakran annak nagy darabjaira nézve új életfeltételeket teremt. Másrészt a közgazdaság tudománya is sokat nyújthat a természettudományoknak. Nemcsak az imént a multakról elmondottak jelentenek kölcsönösséget. Ezentúl is segíthet az oeconomia tudománya azokon, a kik mint vegyészek vagy physikusok lépnek a gyakorlati életbe és itt nagy ipari üzemekben módjukban áll jobban a közgazdasági élet ütőerére tapintani, mint bárki másnak.

A közgazdaságtan végül azoknak is nyújthat egyet-mást, a kik hivatva lesznek a jövődöbéli állampolgárokat nevelni. Ezeknek is ismerni kell a modern állam életfeltételeit, szóval némi közgazdaságtudományt.

Ezek volnának nagyjában és egészében a kielii intézet „általános és előkészítő osztályának“ elvi keretei.¹⁾

Itt közbevetőleg és egyelőre megjegyzem, hogy nem pusztá véletlen, hogy ez az intézet éppen Kielben keletkezett. Egyfelől, mert mint

¹⁾ Az egyes egyetemi tanárok által hirdetett elméleti és alkalmazott közgazdasági gyakorlatok részben az egyetem épületében, részben az intézetben tartanak.

a birodalom fő haditengerészeti központja világgazdaságilag fő positio a régi hanzavárosok mellett és azok közvetlen közelében, másfelől, mert nem állottak egy modern intézmény megteremtésének útjában oly traditionalis akadályok, a melyek nagyobb és régibb iskolákon zavarólag hathattak volna. Különösen jellemző Kielre, a mint még alább látni fogjuk, a tengerészeti akadémiához való viszonya. A Staatswissenschaftliches Institut igazgatója egyszersmind a tengerészeti akadémián is tanít. Ottani előadásai kiegészítéseül szolgáló gyakorlatok az Institut fentemlitett általános és előkészítő osztályában tartatnak. Az akadémia tagjai az intézetbe rendes tagokként léphetnek be.

Ezen az Allgemeine Abteilungon végzett munkán kívül az intézet a specialis kutatásnak is óhajt szolgálni. Mindenekelőtt statistikai irányban, a mely tudomány régebbi időkkel ellentétben a legtöbb egyetemen szegényes szerepet játszik és a fakultásokon nem örvend annak a tekintélynek, a mely megilletné. A statistika művelését és megértését meg kell tanulni. A kieliek nagy súlyt vetnek rá, hogy közzgazdászai bőségesen foglalkozzanak statistikával. A kielii egyetem kiváló társadalomtudósa, Tönnies vezeti az intézet statistikai munkálatait.

Az intézet harmadik osztálya hivatalosan 1911. évi február hó 10-iki ministeri rendelettel lépett életbe. Neve: Abteilung für Seeverkehr und Weltwirtschaft; kifelé mint önálló intézet is szerepel.

Ebben német főiskolán először kerül a világgazdaság rendszeres tanulmányozás középpontjába és itt próbálkoznak meg a nemzetgazdaság tudományának világgazdaságtudományyá való továbbfejlesztésével. Hogy ez magában véve milyen fontos feladat, az előzmények után kétségbe nem vonható, különösen ha figyelembe vesszük azt a feladatkört, a melyet ennek az újszerű tudománycomplexumnak leghivatottabb művelője kitűzött. Harmsra gondolok, a kinek a világgazdaságra vonatkozó alapvető munkája¹⁾ az elfogulatlan olvasóban — minden kezdettel járó és könnyen kiküszöbölhető egyenlőtlenségektől és szépséghibáktól, valamint a gyors munkával járó kis rendszertelenségektől eltekintve — daczára az itt-ott megnyilvánult, néha animosus bírálatoknak, kell, hogy azt a behatást keltse, hogy itt a gazdasági életben valóban végbemenő hatalmas átalakulásnak congeniális tudományos kifejezéséről van szó. Harms nagy munkájának ismertetésére vagy bírálatára itt nem terjeszkehdhetem ki; ez szemlének szerkesztőségének régebbi felszólítása folytán más helyen fog megtörténni. Nem térek ki újonnan megindult folyóiratában, a Weltwirtschaftliches Archivban adott végső állásfoglalására

¹⁾ *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft. Versuch der Begründung einer Weltwirtschaftslehre.* Jena: G. Fischer, 1912. = *Probleme der Weltwirtschaft* No. 6.

sem.¹⁾ Megelégszem az itt adott szempontból annak bemutatásával, hogy ez az ifjú tudomány intézetünkben miként műveltetik. Már a világgazdasági factumok leírása magában véve is a feladatok végtelen sorozatát nyújtja. Ragadjunk ki erre nézve egy példát. Ha vizsgálat tárgyává teszszük Amerika, Oroszország, Birma, Sumatra vagy Borneo petroleumiparát, nem teszünk egyebet, mint hogy adalékkal járulunk a felsorolt országok nemzetgazdaságának kutatásához. Ellenben a nemzetközi petroleumkereskedelem és az ezzel kapcsolatos trustök szervezete már a világgazdaság tudományának területéhez tartozik. De az is a további kutatás tárgyát fogja képezhetni, nem voltak-e a kőolajnak más hatásai is a nemzetközi gazdasági életre. És ha ezt kérdezzük, a hatások egész serege ötlük szemünkbe.

Például: Factum, hogy a világpiaczon magas conjunctura észlelhető növényi olajok terén. Rengeteg mennyiségű olajtartalmú növény vándorol mindenekelőtt Kelet-Ázsiából Európába. Ha e ténynyel összevetjük az olajnövénytermelés terjedését az exportáló országokban, azt látjuk, hogy ez a kivitel gyarapodásával egyáltalán nem tartott lépést. És ez a petroleumon mult. A vezető petroleumtársaságok, Standard Oil Co., Asiatic, nagyszerű eladási szervezetei az utolsó években meghódították China belső piacát és ezzel a petroleumnak, mint világítóanyagnak, hatalmas felvevőképességű, egészen új területet nyitottak meg. Könnyítette ezt a vállalkozást a vegetabilis olajok és zsirok áremelkedése, a mely anyagok eddig világításra szolgáltak, most azonban, minthogy olcsóbb pótanyag jött helyükbe, kivitelre kerülnek. Ennek a kivitelnek pedig az a következménye, hogy súlyos verseny támasztatik Délfranciaország és Olaszország ugyancsak olajelőállításra szolgáló olajbogyóinak, továbbá emelkedik a kínálat müzsirok nyersanyagában (pl. margarin) és válságos helyzetbe jut az európai mezőgazdaság is. Ha pedig itt a jelenségeknek egész complexumával van dolgunk, a melyek végelemzésben egy okra vezethetők vissza, akkor az előbbi összefüggések tisztázásával a világgazdaság tudományának feladata az adott példával még nincs kimerítve. Mert ha a vegetabilis zsiradékok és olajoknak a jelzett oknál fogva előidézett kínálata ezeknek felhasználási területét kiterjesztette és a technikát sarkalta (íme egy újabb kölcsönhatás!) hogy a vegetabilis olajok és zsiradékok számára mind tágabb körű felhasználási lehetőségeket teremtsen, abban a mértékben, a mint ez lehetővé válik, akkor a kereslet az eddigi kínálat keretein túlmenőleg kiterjesztetik, a minek ismét az a következménye, hogy az olajtartalmú növények termelése az összes erre

¹⁾ *Weltwirtschaft und Weltwirtschaftslehre. Zugleich als Einführung in das Archiv.*

alkalmas területekre kiterjesztetik. Ez egyébiránt meg is történt. Bizonyítékai, a szójabab-, a földdió- és kókusz-, valamint olajpálmatermelés folytonos kiterjesztése. De ez a példa még mindig nincs kimerítve. Az olajnövények fokozott termelése szükségszerűen a kínálat és momentán kereslet között való aránytalanságra vezet, a minek áresés a következménye. Ez lehetővé teszi és megköveteli az eladási terület kibővítését és az érdekeltek figyelme ama nagy népek millióira irányul, a melyek vallási tilalmak folytán állati zsíradékkal nem élnek. Előveszik a vallás-térképet és megállapítják az új piac területét, hogy aztán rendszeresen megoldozhassák. Jelenleg ez a munka folyik. Méltán kérdezheti ezen példa után Harms: Hol van helye eféle bonyolult kölcsönhatások vizsgálatának a nemzetgazdaságtan eddig cultivált keretei között? Látnivaló, hogy itt cserbenhagy Büchernek az a megállapítása, hogy a világgazdaság nem egyéb, mint „Nebeneinanderbestehen von Industrie- und Rohproduktionsländern.“ Úgyszintén tévednek azok is, a kik a világgazdasági problémákat egyszerűen a gyarmatügy zsákjába hányják.

Nem; itt új tudományról van szó, a melyet a maga módján kell művelni. És ezt teszik a kielii intézetben, a hol mindenekelőtt az adatgyűjtéshez és az ebből első sorban adódó tényleíráshoz fogtak. Hisz maga ez a Tatsachenbeschreibung is végtelen feladatok elé állítja a világgazdaságtudományt. Az új intézetnek egyelőre a világgazdaság történetére is ügyet kell vetnie addig, a míg a gazdaságtörténetnek ezt az ágát specialis művelők át nem veszik, a míg a német egyetemeken világgazdaságtörténetre külön tanszékek nem állíttatnak fel.

Ezen ténybeli kutatások talaján továbbá elméleti világgazdasági kutatás következik. Eme theorikus kutatásról csak akkor lehet majd szólni, ha gazdasági factumok kölcsönhatásainak exact megállapítása után az észlelt törvényszerűségek kikristályosodnak.

Végül a világgazdasági politika művelését is feladatai közé sorolta az intézet. Nem — úgymond a megnyitó beszéd — mintha politikát akarna csinálni,¹⁾ hanem észlelve és ábrázolva akar e téren működni. A gazdasági élet folyása széles kereteken belül természetes előfeltételekhez van kötve, ezeken túl azonban az emberi beavatkozás számára megközelíthető. Az emberek kormányozta államoknak a nemzetközi gazdasági életbe való beavatkozása világgazdasági politikának nevezhető. Ez a világgazdasági politika ugyanazoknak a szempontjából, a kik üzik, a saját nemzetük gazdaságának érdekei látószögéből csináltatik, miért is a nemzetgazdaságtan feladatkörébe beletartozik, de ezen túl is vált ki nemzetközi kölcsönhatásokat, a melyek nem voltak szándékoltak és eleve kigondoltak. Ezt igazolja egy a gyakorlati életbe vetett pillantás: Pan-

¹⁾ U. o. 23. old.

amerika, Greater Britain, Keletázsia az ázsiaiaké, panslavismus, angliai tarifareform, hajózási politika Amerikában, osztrák-magyar gazdasági politika a Balkánon, angol-orosz politika Perzsiában, olasz invasio Észak-Afrikában stb. stb.

De térjünk vissza eme hosszú kitérések után az intézet működésére. Kettős feladatköre van a szóban forgó osztálynak. Mindenekelőtt itt is a legfontosabb a tanítás. E célból rendszeres gyakorlatok vannak, a melyekben érdekes kísérletek folynak arra nézve, miként lehet az intézeti tagokat lassankint a világgazdaság legfontosabb területeibe bevezetni. Az egyes tagokkal való individualis foglalkozás folytán észrevétlenül válnak a tanulók kutatókká az által, hogy az igazgató és segédei kezdetben kisebb technikai munkálatokat (statistikák, graphikonok, jelentés kivonatolások, jegyzőkönyvvezetés stb.) majd mind nagyobb feladatokat bízunk rájuk mindaddig, a míg el nem érkezik az ideje annak, hogy első nagyszabású önálló munkájukat elkezdjék. Alkalmasak a bevezetésre azok a gyűlések, a melyek egyes munkálatok megbeszélése végett az intézet összes tagjainak jelenlétében az igazgató vezetése alatt tartatnak. Az intézet valamelyik érettebb tagja megbeszéli az igazgatóval, hogy minő tárgy iránt fog érdeklődni, minő tárgykörből az intézetben kidolgozandó munkája themáját választani.¹⁾ Ha a megállapodás megtörtént, az illető nekifog themája előkészítésének, tájékozik általános irodalma iránt. Ha ez megvan, ismét összeül az intézet plenuma és a kidolgozó előadja munkája tervezetét, programját, a melyhez igazgató, assistensek és a rokon tárgyakon dolgozó vagy egyébként

¹⁾ Az intézet tagjai eddig a következő themákat dolgozták ki, a melyek a „Probleme der Weltwirtschaft“ (Schriften des kgl. Instituts für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Universität Kiel) című sorozatos vállalatban jelentek meg: 1. Scholtz, W.: *Die Stellung der Segelschiffahrt zur Weltwirtschaft und Technik*. 2. Sehmer: *Die Eisenerzversorgung Europas*. 3. Gerlach: *Dänemarks Stellung in der Weltwirtschaft unter besonderer Berücksichtigung der Handelsbeziehungen zu Deutschland, England und Skandinavien*. 4. Weigand: *Der Tabakbau in Niederländisch-Indien*. 5. Moszkowski: *Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker*. (Papua, Sakai). 7. Heber: *Japanische Industriearbeit*. 8. Krziza: *Emden und der Dortmund—Ems-Kanal*. 9. Henningsen: *Die gleitende Skala für Getreidezölle*. 10. Fleck: *Canadas volkswirtschaftliche Grundlagen und weltwirtschaftliche Beziehungen*. 11. Herner: *Hafenabgaben und Schiffsvermessung*. 12. Schander: *Die Eisenbahnpolitik Frankreichs in Nordafrika. Problem der Transsaharabahn*. 13. Kries: *Seezollverwaltung und Handelsstatistik in China*. Feldolgozás alatt állnak a következő thémák: Olaszország szénellátása. Hajózás és hajózási politika az amerikai Egyesült Államokban. Fémbányászat és fémkivitel Svédországban. Az angol hajóstársaságok finanszírozása. Franciaország hajózási politikája. A Panamacsatorna világgazdasági jelentősége. Hamburg és Lübeck gazdasági szerepe. A cikória és cikóriaipar a legfontosabb országokban. *Magyarország közgazdasága*. Jutaiipar és jutatermelés Indiában. Indiai vasipar. Indiai gabona. Az indiai kikötők. Az indiai gyapot. A birmai rizs. Keletindiai hajózási ringképződés. Ázsiai kautsuk. China, Mandzsuria gazdasági jelentősége. Szászország kézműipara a világpiaczen. A sziléziai szén fogyasztóterülete stb. stb.

hozzaértésüknél fogva jogosult tagok megteszik megokolt észrevételeiket. A kidolgozó az esetleges tisztázó megjegyzések, megokolt kifogások alapján, ha azok megformuláztattak, az elnöklő igazgató hozzájárulásával újból előterjeszti módosított, szűkített vagy bővített tervét, hogy azután kellő felkészültséggel (intézeti, magán, állami, hatósági) ajánlólevelekkel útnak induljon, munkája tárgyát a helyszínén, saját szemléletéből tanulmányozandó. Így pl. Fleck, az intézet első assistense, Canadáról irt munkájához egy esztendő telt ott. Offergeld Vilmos a magyar iparról szóló munkáját jórészen Magyarországon írta meg vagy készítette elő. Hónapokig időzött Budapesten, személyesen lépett érintkezésbe a gazdasági élet sok tényezőjével, nagykövetségi ajánlással betekintést szerzett mindenüvé, időzött sokáig a vidéken, a tengerparton, a balkáni relatiókat ugyancsak helyszíni tanulmányozással vizsgálta. Munkája, a melytől sok várható, még nem jelent meg. Az intézet a külföldre utazókat eddigelé egy-két kivételtől eltekintve, csak erkölcsi támogatásban részesíté, de meg van a szándék, hogy vagyontalan érdekes kutatók a jövőben közpénzből is legyenek kiküldhetők.

Az idegenből visszatérő kutató a végleges feldolgozást megelőzőleg újabb intézeti megbeszélésen, fenti módon adja elő munkája állását, hogy aztán az intézet bőséges eszközeinek igénybevételével tető alá hozza. Hetenkint vagy kéthetenként összejön az intézet és állandóan figyelemmel kíséri mindenki a másik munkájának állását. A beavatottabbak megkérdik, hogy pl. nem kerülte-e el X vagy Y figyelmét ez az itt vagy ott megjelent hír, könyv vagy cikk. Eszmecsere folyik egyes adatok nehezen beszerezhetése felől vagy arról, hogy miként lehetne egy bonyolult problémát megoldani, vagy kiküszöbölni stb.

A kész munkálatok a Probleme der Weltwirtschaft című gyűjteményben jelennek meg és egyéni értékükről nem is szólva, általánosságban mind hasznos alapkövei az új tudománynak. Az intézet, hogy az egyetemi oktatást támogassa és hogy ezzel is munkaalkalmakat biztosítson, tagjainak állandóan ad ki kisebb dolgozatokat oly themákról vagy themacsoportokról, a melyekkel az egyetemen akkortájt egyes collegiumokon foglalkoznak. Így pld.: első sorban a syllabusokra gondolok, a melyek vagy egészen vázlatosak¹⁾ vagy pedig azonkívül, hogy előadási vezérfonalak vagy tájékoztatók, a legújabb tankönyvekben stb. meg nem lelhető adatokat, statistikákat stb. is tartalmazzák.²⁾ Mindezeket a mun-

¹⁾ *Finanzwissenschaft. Lehre vom Staats- und Gemeindehaushalt.* Grundriss zur Vorlesung von Prof. B. Harms. Als Manuskript gedruckt.

²⁾ *Voranschlag des Reichshaushaltsetats für das Rechnungsjahr 19—.* Zusammenge stellt im königl. Staatsw. Institut a. d. Universität Kiel. — *Brantweinsteuer in Deutschland.* — *Einkommen und Einkommensteuer in Preussen.* — *Bergbauliche Statistik.* — *Seeinteressen.* — *Welthandel, Weltschiffahrt und Weltschiffbau.*

kálatokat az intézetben az igazgató vezetése alatt assistensek ¹⁾ és önként jelentkező tagok végzik.

Az intézet tudományos apparátusa: a rendszeresített tanulmányi kirándulások, a gyűjtemények és a könyvtár. A tanulmányi kirándulások rendszeresítették, a mennyiben minden évben megtartatnak. Sikerességüket az biztosítja, hogy alaposan elő vannak készítve. A résztvevők eleve érdeklődnek a megtekintendő országrész, város gazdasági élete, intézményei, gazdasági szerepe, általános és speciálisan érdeklő viszonyai iránt, nehogy a kirándulások egyszerű kékutazásokká fajuljanak. A gyűjtemény egyelőre még csak kisebb kereskedelmi museum-féle, a melyben egyes világcikkék (gyapot, gabona, cukor, stb.) termelése és forgalma van szemléltetőleg összeállítva. A könyvtár ²⁾ alkalmazkodik az intézet complex céljához, a mennyiben az általános és specialis, elméleti és gyakorlati közgazdaság különböző ágait öleli fel. Minket e helyen legjobban talán világgazdasági vonatkozású irodalma érdekel, a mely, tekintettel az intézet fiatal voltára elég bőségesnek tetszik. Nagy súlyt vet a vezetőség arra, hogy különösen gyakorlatias és legmodernebb munkákat, kézikönyveket, évkönyveket, adatgyűjteményeket, statistikákat, térképeket stb. tartson. Az egyes tagok munkálataihoz szükséges anyag a legmesszebbmenő gondossággal és szabadelvűséggel szereztetik meg.

A magyar viszonyokat tanulmányozó intézeti tag pl. a legkisebb részletkérdés irodalmát összegyűjtötte és az intézet a magyar sajtótermékek egész tömegét szerezte be számára (Szak- és napilapok, observer, compassok stb., stb.). Az intézet a legnagyobb pedanteriával és körültekintő megválogatással gyűjti mintegy 500 érdekképviselői testület, hatóság stb. jelentéseit és kiadványait és járát mintegy háromszáz folyóiratot.

A könyvtár, valamint az intézet egésze teljesen modern izlésben tartott, csábitóan finom külsejű. Nehány lépésnyire a tengertől egy kertben álló palota földszintjét foglalja el és bőrkarosszékes, bronzokkal és virágvázákkal diszitett óriási asztalos interieurjeivel inkább előkelő magánlakás stúdiójára, mint iskolára vagy hasonlóra emlékeztet. Felvételkor mindenki számozott kulcsot kap és ki-ki a maga kulcsával járhat be reggel 8-tól este 9-ig a rendelkezésére álló helyiségekbe. Mindenki maga veszi elő a nyitott polczokról, a mire szüksége van; szolga, felügyelő nincs. Az intézet, bár látogatottsága nagy, ³⁾ állandóan csendes. Senki nem zavartatik munkájában, mert külön parloirja is van, a hol a beszélgetők összeülhetnek és mert a látogató közönség nem csak fiatal

¹⁾ Számszerint kettő-három.

²⁾ 1912-ben: több mint 10.000 kötet.

³⁾ Tagjainak száma volt 1908/09. téli félévben 18 rendes, 1912. nyári semesterben 108 rendes- és 55 olvasójegytag, tehát összesen 163.

és ennél fogva élénkebb, nyugtalanabb tanulókból áll. A tagok tetemes része főiskolai tanulmányain túllevő, meglett elem. Saját kérésükre tanulmányi célból hosszabb időre szabadságolt közhivatalnokok, bírák, consuli tisztviselők, tengerésztisztek, közigazgatási férfiak keresik fel, hogy nyugodtan dolgozhassanak. Vannak itt olyanok, a kik doctori dissertációjukat fejlesztik tovább, a kik hivatalos megbízásból dolgoznak, vagy előremenetelük céljából akarnak valamely tudományos munkát produkálni (ezt pl. a porosz kormány valósággal megköveteli olyanoktól, a kik az átlagos előmenetelen túl akarnak emelkedni).

Nem érdektelenek a kielii intézet pénzügyei sem. Megalapítójának nagy energiájára és conceptiójára vall az intézet pénzügyeinek megszervezése. A midőn rövid egynehány év előtt az egészen fiatal professort a porosz kormány a kielii egyetemre kinevezte (azelőtt Tübingenben volt Schönberg utódja), a kormánytól ígéretet nyert arra nézve, hogy a létesítendő intézet alapítási költségeihez hozzá fog járulni. Harmsnak nem volt türelme az állami alapítás kivárására, hanem maecenasokhoz fordult, a kik lehetővé is tették az intézet megalapozását és fenntartását. Így Bernhard Meyer, a kiváló lipcsei kiadó, 50.000 márkát adott át az igazgatónak, hogy azt szabad belátása szerint fordítsa az Abteilung für Seeverkehr und Weltwirtschaft céljaira. Ezenkívül ezt állandó évi kétezer márká hozzájárulással támogatja. A Hauptverband deutscher Flottenvereine évi négyezer márkával támogatja az intézetet, a melylyel szemben ez vállalta, hogy a külföldön élő németeknek világgazdasági kérdésekben informatiós helyül fog szolgálni. Ezeken kívül számtalan kisebb pénzbeli és természetbeni ajándék folyt be (írógépek, könyvek, folyóiratok, lapok ingyenes szállítása stb.), a melyek az időközben megérkezett álliamsegélylyel egyetemben lehetővé tették az intézet fényes kifejlesztését. Az 1911/12. iskolai számadási évben a folyó kiadások (első beruházásoktól eltekintve) 25 000 márkát tettek ki. Ehből az összegből személyzeti kiadásra ¹⁾ 5.000 márká esett.

Végül néhány szóval meg kell emlékezni a fent már érintett Weltwirtschaftliches Archivról, a mely folyóirat, mint az általános és specialis világgazdaságtudomány folyó év eleje óta megjelenő organuma, fényes bizonyítéka az új tudományág életrevalóságának. Eddig megjelent három száma oly gazdag tárháza a világgazdasági kérdések irodalmának, hogy nyugodtak lehetünk emez új tudományos törekvés jövője felől és érdeklődéssel tekinthetünk az új tudományágot művelő intézet további munkája elé.

Varró István.

¹⁾ A két assistens és két gépirónő honorariuma. Az igazgató és az őt segítő tanárok nem hogy honorariumot nem kapnak, hanem nagy mértékben támogatják az intézetet. Pl. Harms ajándéka a múzeum tetemes része.

A magyar vasművek és gépgyárak.

Kevés élvezetesebb olvasmányt talál a hazai közgazdasági viszonyok kutatója, mint a Méhely Kálmán okl. gépészmérnök, ügyvezető igazgató szerkesztésében megjelenő s kizárólag az ő tollából származó Évkönyvei a magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének.

Nem habozom kimondani, hogy magam nemcsak forrásművet találtam fel bennök, hanem egyúttal nagy világosságot is a hazai közgazdasági élet oly mezején, a mely előttem és azt hiszem, a közgazdasági kutatás számos hazai munkása előtt, meglehetősen ismeretlen volt.

A magyar gyáripár egyik legfontosabb ága: a vasművek és gépgyárak egész területe meglehetősen terra incognita előttünk. Mig a külföldi — főleg angol és német — irodalom csaknem nap nap mellett termi a legbecsesebb adalékokat e téren s mig az ipar más ágainál, például a malomiparban vagy a nemzeti termelés más ágainál, például a mezőgazdaságban, kimerítő és becses művek versenyezve adnak felvilágosítást a foglalkozási ágak belső viszonyairól: a vasművek és gépgyárakról összes köztudatba átment és a kutató által megszerezhető adataink valóságos kezdetleges dolgok azon beható és tartalomdús, sohasem levegőből szedett ismeretek mellett, melyek az Évkönyvekből merithetők.

Éppen ezen indokoknál fogva azonban természetesen arra van utalva az olvasó, hogy az adatokat vakon fogadja el. Nem is nagy megérőltetése kell erre az olvasó lelkiismeretének. Az ellenőrzés lehetetlen azon sovány adatokból, a melyek a statisztikai hivatal évkönyveiben állnak rendelkezésre; ámde az Évkönyvek adatai a legelső forrásból merítvék s azon testület szárnyai alatt jelennek meg, a mely az ellenőrzésre egyedül illetékes. Azon adatokat, a melyek az egyes vasművek és gépgyárak belső életét tárják elénkbe, az ugyanezen vasművek és gépgyárakból alakult országos egyesület ügyvivője legilletékesebb összeszedni s az egylet évkönyvét a feltétlen megbízhatóság bélyegével ellátni.

Az utolsó kötet az egyesület munkásügyi szervezetét 44 gyárra és 29.213 munkásra mutatja ki s talán már maga az a tény, hogy ezekből 34 gyár 23.185 munkással Budapesten van és csak 10 gyár 6.028 mun-

kással van vidéken, gondolkodásra indíthat minden elfogulatlan embert, a ki az ipari élet eféle concentrációját nem valami jó szemmel nézi. Ha valaha állott egy országban a „Paris et labor“ szétválasztás, úgy fájdalom, nagyon is áll nálunk, és pedig folyton fokozódó irányzattal. Hiszen az összes vasművek és gépgyárak, a melyek az egyesület körébe tartoznak, 83 gyártelepet alkotnak, összesen 88.155 alkalmazottal és ezek közül 8 nagy vállalat 60.308 alkalmazottat foglalkoztat, a mely utóbbi számból csak egy van Győrött 2.500 alkalmazottal, a többi fővárosi.

Legbecsesebb része a beszámolásnak úgy közgazdasági, mint sociológiai szempontból az, a mely a munkásügyi szervezet működését tárgyalja az 1912. év folyamán. Nemcsak azért, mert az 1912. év tudvalevőleg egyike volt a munkás zavarok legclassicusabb éveinek, hanem azért is, mert a gépgyárak ez évben léptettek fokozatosan életbe egy szabályzatot, a mely — fentebb már hivatkoztam reá — ez idő szerint csak 44 gyárra és 29.213 munkásra terjed ki, de a melynek fontossága annál kevésbé vitatható el, mert hiszen egy folyton és gyorsan emelkedő fontos iparágrról van szó és a mellett a munkások, kikkel ez az új szervezet szemben áll, nemcsak a legjobb keresetű és legintelligensebb munkásai az országnak, de szakszervezetük folytán tényleg a legnagyobb ellentálló képességgel is bírnak.

A vezérely, a mely a munkásügyi szervezetet vezette, az, hogy a munkásügyi differentiak elsimitása végett, oly esetekben, midőn ettől eredmény várható, a tárgyalás és egyezkedés elvi alapjára helyezkedett. Ez nemcsak nagyon helyes, de az egyedül lehetséges álláspont is, mihelyt — a mint a munkásügyi szervezet teszi, — a szabad egyezkedés alapját fogadja el valaki. Kétségkívül nincs kizárva és lehetnek bőven esetek (a jelentés is többet idéz), a mikor a tárgyalások túlhosszat tartanak és a látszat talán az, hogy a munkások egyszerűen ki akarják fárasztani a gyárvezetőségeket; de hiszen az megfordítva is megtörténhetik; a mellett a munkás — szűkebb értelmi nivója mellett — életérdeke áll szemben a gyárvezetőség lucrum cessansával, tehát a megfontolás nehezebb és a megállapodás több oldalra kiható. Az, hogy a munkabéreknek törvényes szabályozása lehetetlen, jóformán minden oldalról el van ismerve. Az ausztráliai gyakorlat egyáltalán nem illeszthető be viszonyaink közé; a legjobb esetben is csak a jövő zenéje; a létminimum — mert hiszen a törvényes szabályozás csakis a munkások érdekében történhetnék — alig jelenthet valamit a gyári munkások szempontjából, a hol például a jelentés szerint a vasesztergályosok napi keresete 9 koronát túlhalad oly országban, a hol a mezőgazdasági munkások napi keresete az összeg 25⁰/₀-án is alul marad.

Igy hát egyáltalában nincs is más mód, mint a szabad egyezkedés lehetősége és ha a munkaszerződés szabad egyezkedési alapon jött létre: maga-magából folyik, hogy a munkaszerződés minden megújítása szükségképen csak ugyanazon alapon fogatosítható. Ez természetes és világos.

Az utolsó évek mindegyikénél bőven fordulnak elő esetek, a melyeknél a jelentés (tehát a munkaadók) főleg a szakszervezetek kényszerítő, zsaroló eljárása ellen panaszkodnak. Valóban ez a kérdés az egész munkáskérdésnek egyik sarkpontja, s Méhely Kálmán maga egy felette becses és sok gondolkodási anyagot szolgáltató értekezésében behatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel: a dolgozni kívánó munkások problémájával. Erre a kérdésre lentebb még vissza akarok térni, s itt csak azt az összefüggést óhajtom kiemelni, a mely nem engedi a kérdést az abstract jog szempontjából az egész kérdés complexumából kiszakítani. A munkás szervezetlenül teljesen a munkaadó kezében van; a munkaszerződés megkötésénél ép úgy, mint a munka folyamán a munkaadó a praedominans partner; s így, úgy tetszik nekem, hogy a munkásszervezet *raison d'être*jét támadnók meg, ha egy bizonyos mértéken túl korlátozni akarnók a szakszervezetek kényszerítő eljárását; azt pedig, hogy e kényszerítő eljárás hol és miben haladja túl a moralis befolyás határát: igen nehéz meghatározni még magának a bíróságnak is. Az angol klasszikus példa, a Taff Vale vasút esetében a szervezet felelősségének kimondása anyagi kártalanításra is, kétségkívül a megoldás egyik módja, de a socialis igazságtalanság hibájában szenved, s így nem annyira a munkások agitatója, mint inkább a nyugodtabb nézetekre áttért közvélemény követelése volt e lehetőség törvényes meggátlása, a mit az angol törvényhozás minden habozás nélkül csakugyan teljesített is.

A hol nem béremelés, hanem pusztán hatalmi kérdések vezették a sztrájkoló munkásokat: ott követték el nézetem szerint a legtöbb hibák a munkások részéről. Természetesen nem vagyok képes megítélni azt, vajjon az egyes esetek leírásai, a mint a jelentés lapjain igen dicséretreméltó és tanulságos részletességgel adva vannak, nem egyoldaluan vannak-e kiszinezve, mert hiszen utoljára is a munkaadók csak egyik fél a küzdelemben, azonban annyi világos, hogy nagyon is valószínűek. Méhely nagyon helyesen keresi a magyarázatot egyrészt a magyar munkások alacsonyabb culturájában, másrészt a gyári élet traditióinak hiányában. Mind a kettő oly fontos lélektani momentum, a mely a pökhen-diség és henczegés általa felsorolt eseteiben is elég magyarázó erővel bír. Utoljára is emberi szempontból talán van kis igazság a „*tout comprendre, c'est tout pardonner*“ elvben, de az világos, hogy a másik fél szempontjából az igazi provokálást a hang és tónus adja meg; s ha a munkás

oly sokszor hivatkozik az emberi érzelmekre, egész jogosnak tartom a követelést, hogy ő is honorálja azt a tényt, hogy utoljára a munkaadó is csak ember, s nem lehet tőle a krisztusi türelem olyan fokát követelni, hogy a másik arcát is odatartsa az ütésre.

A folytonos panasz a „bizalmi férfiak“ önkényes és pökhendi eljárása ellen ugyanazon forrásból fakad, a mi olyan sajnálatos képet ad közéletünknek: a felületes durvaságéból. Én magam egy időben nagy súlyt próbáltam fektetni arra, hogy falvainkban a legszerényebb kisgazdák választassanak meg birákká. A lélektani változás azt hozta magával, hogy majdnem kivétel nélkül egy félév alatt a birói székben a legszerényebb gazda époly pöfeteg lett, mint elődje. A mi turáni észjárásunk mellett a hivatal nem ész ad, hanem elbizakodást; ha egyszer lófarkas pasává lett valaki: az új állásában elődeinek rendesen minden hibáját öröklí. A bizalmi férfiak rendesen nem a munkások komoly érdekeit, hanem a maguk befolyását tartják szemök előtt, épúgy, mint közéletünk minden változatán; csak talán azon skála szerint helytelenül becsülik meg azt is, a mint maguk lentebb állanak az általános cultura fokán.

Ezen azonban alig lehet segíteni. Én azt hiszem, hogy a gyárvezetőségnek az az álláspontja, hogy nem ismerik el a bizalmi férfiakat, kissé túlló a célon, és csak pro hic et nunc fogadható el. Az angol trade's unionsok gyakorlatában ezek rendkívül becses szerepet töltenek be. A kezdődő surlódások elintézése legkönnyebben azon bizalmas viszonyban intézhető el, a mely a munkások vezetői és a felügyelő személyzet közt a dolog természete szerint majdnem szükségszerűleg kifejlődik, legalább ott, a hol a műveltségi fok óriás távolságot nem teremt közöttük. Mivel pedig normalis fejlődés mellett a közvetlen felügyelet mégis csak a gyári munkások vezetőiből ujonczoztatik, csak természetes, hogy itt van a legkönnyebb megértés lehetősége. Természetes azonban az is, hogyha — mint azt a jelentés több esetben panaszolja — a bizalmi férfiak szájas külső behatás alatt választatnak meg, a kik eget-földet ígérnek a munkásoknak, s egyedüli érdemül fent is csak a szájaskodást és durvaságot tartják, az ilyen bizalmi férfiú aztán nem lesz a munkaadó inyére. Az angol trade's unions jelentései telve vannak az ily kezdetleges módon elintézett, rövid úton elsimitott kérdések történeteivel; sőt még az itt, a gyárban magában el nem végzett ügyek is előbb tárgyilagos, higgadt elbirálásban részesülnek a szakszervezetek titkárai és a munkaadók egyesületének titkárai, majd plenumai részéről, s így majdnem ki van zárva annak lehetősége, hogy megfontolás, komoly vagy legalább is a többség részéről komolynak tartott vagy elfogadott ok nélkül törjön ki a munkaküzdelem.

A gyári traditio hiánya is olyan, a mit az idő fog lassanként ki-reparálni. Nagyon helyes a reámutatás arra, — és igaza volt Szabó Ervinnek, a mikor ezt a Mérnök Egyesület vitaestéjén kiemelte, — hogy a munkásviszonyokban épen nem megnyugtató az a tény, hogy, mint a munkásstatistika igazolja, minden munkásra évente átlag 2 hely-változás esett, s ez az arányszám évről-évre rohamosan növekszik. A ki elgondolja, hogy ez az egyszerű állítás közel százezer család összes életviszonyainak teljes átváltozását jelenti kétszer egy évben, a mi még elementarisabb erővel fog jelentkezni, ha ipari életünk decentrali-satiója — a mint az kívánatos — előre fog haladni: az fogalmat alkot-hat magának azon nyomor és szenvedés mértékéről, a mely ezen egyszerű adat háta mögött áll. Kívánatos és remélhető is, hogy gyáriparunk ezen gyermekbetegsége tekintetében maga az idő is segít majd meghozni a kívánatos változást.

Webb nagy műve nagyon érdekesen fejtegeti azt a kialakulást, mely minden gyár belső életében, különösebben a munkások körében végbe megy. A természetes kiválás lassú, de biztos folyamata ez. Semmi sem világosabb és szembeszökőbb, mint az, hogy ifjú gyáréletnél alig lehet arra számítani, hogy a vezetést a legérdemesebb emberek kapják kezökbe. Sőt a mi régibb gyáraink, például a Ganz-gyár és a dunagőzhajótársaság óbudai hajógyára bizonyosan rendezettebb munkásviszonyokkal dicsekedhetnek, mint az újabb gyárak. A természetes kiválás lehetővé teszi a munkásélet belső szervezését, azt, hogy — ne ijedjünk meg e szótól, mely csak a való tényállásnak felel meg, — hova-tovább kifejlődik a munkás-aristokratia, sőt ezen kifejlődésnek öntudatlanul vagy öntudatosan egyik első lépése magának a szakszervezetnek kifejlődése. Így nyílik meg a lépcső felfelé a törekvő munkás előtt, előljárói és társai együttes megbecsülése alapján, a munkavezető, munkásvezető lépcsőzetein keresztül. Angliában nem egy példa van, hogy a trade's unionsok vagy a munkaadók egyesületeinek titkárai töltenek be állami megbízásokat, a Board of Trade Labour Departmentje természetesen tele van munkásokkal, hogy a volt munkásvezér-ministerekéről, a mindenki által tisztelt Burns jelenlegi ministerről stb. ne is szóljunk.

Igaztalanok volnánk azonban, ha a kép másik oldaláról teljesen el-feledkeznénk. A hogy kétségkívül van pökhendi bizalmi férfit, sőt lehet szakegyesületi titkár stb. is a munkások közt, ugyanigy lehet ép ilyen tulajdonságú ember a munkaadók felügyeleti személyzetében. Élénken emlékemben van, hogy a magyar fegyvergyár egy pár munkása egy alkalommal New-Yorkban éppen azt panasolta s mondta kivándorlása okának már évekkal azután, hogy kivándorolt. Vasöntők voltak s meg is voltak elégedve. Egy pökhendi cseh munkavezető mérnököt vádoltak

azzal, hogy miatta tömegesen kellett elmenniök. Nem tudták secaturáit kiállani; kiállhatatlan maliciával vezette a munkát, pedig nem is értett hozzá. Lehet, hogy a munkásoknak nem volt igazuk, de amerikai fényes keresetük azt igazolta, hogy beváltak munkásoknak; lehet, hogy túlérzékenység vezette őket, bár a kivándorlásukat könnyű ok nem magyarázhatja meg; de az is lehet, hogy nekik volt igazuk. S nem kell felednünk, hogy ha türhetetlen a gyárvezetőség helyzete a pökhendi bizalmi férfival szemben, még türhetetlenebb a munkásé a pökhendi munkavezetővel szemben, mert utoljára is az parancsol s a gyárüzemben feltétlenül fenn kell tartani a fegyelmet.

Készségesen elismerem azonban, hogy a viszonyok így betegséget jeleznek és a jelentésnek teljes igaza van, mikor viszonyaink ki nem forrott és munkásaink alacsonyabb érzelmi, helyesebben kulturai viszonyaiban találja ezeknek okát. Csak egy megjegyzést akarok még hozzátcsolni. A Taylor-rendszerről tartott s a jelen füzetben foglalt igen értékes előadásában Méhely Kálmán azt a becses gondolatot is felveti, hogy az igazi munkásnevelés legtermészetesebb functionáriusa a gyárban dolgozó gépészmérnök lesz. Ez igen termékeny gondolat, mely azt hiszem, nem fog elveszni. S ha a gépészmérnök lesz a művezető s átfogja érteni nevelési hivatását is, a gyárvezetőség és munkások között a „Reibungsfläche“ is bizonyosan fog csökkenni s ha nem lépünk is be rögtön Arkadiába, de nagyfokú javulást fogunk találni igen rövid idő alatt munkásküzdelseink egész tenorában.

Az országos statisztikai hivatal adatai szerint 1911. évben a magyar birodalom egész területén 235 sztrájk több mint 2 millió munkabérvesztést okozott, s ebből hatalmi kérdéssel 156 sztrájk volt összekötve, sőt ez esetek nagy része tisztán hatalmi kérdésekre vonatkozott. A legnehezebb socialpolitikai problémák közé tartozik ezen hatalmi kérdések elbírálása. Utoljára is lehetetlen azon felfogás igazoltságát megtagadni, a melyen a munkaadók a jelen esetben is állanak, hogy t. i. utoljára is a gyár az ő területük, ők felelősek nemcsak erkölcsileg, de anyagilag is az ott elért eredményekért s a fegyelem fenntartása nélkülözhetlen, már pedig arra kizárólag ők az illetékesek.

Nem szeretnék olyan messze menni a munkás álláspont védelmében, mint a hogy teszi Földes Béla a jelentésben is idézett fejtegetésében, de nem tudnék szemet hunyni azon felfogás méltányos volta mellett sem, hogy a gyár a munkásnak mintegy otthona, s a fegyelem nem követel teljes rabszolgai engedelmességet. A patria potestas elvét a törvényhozás is enyhítette. Shaftesbury óta sok tekintetben megrövidült már a gyártulajdonos tulajdoni hatalma, a munkafeltételek megállapításában a törvényhozás magának igen sok esetben döntő befolyást igényel és pedig

úgy a női- és gyermekmunka védelme, mint a munka egészséges viszonyainak megteremtése érdekében. Est modus in rebus. A munkaadó szigorú jogával a munkás felfogadása és elbocsátása körül — mert hiszen legtöbb esetben ez okozta a munkaküzdelmek kitörését — feltétlenül élhet, de az okosság tanácsolja neki a mérsékletet. A mint viszont az okosság parancsolja a munkásoknak is e tekintetben az óvatosságot és körültekintést; és mindenesetre nagyon is sajnálatos körülmény, mely világosan egészségtelen állapotra mutat, hogy a sztrájkok olyan nagy része, a mint az a jelentésben is specificálva van, ilyen hatalmi kérdésekre vihető vissza. Talán itt is a mi turáni vérmérsékletünk a baj oka. Közjogi veszedelmet keresnek — mint Kölcsey közel száz év előtt már megírta — egy betű hosszabb vagy rövidebb szárában politikusaink; és munkásvédelmet egyik vagy másik szájas és rest munkás esetleg nagyon is szükségelt megrendszabályozásában munkásaink.

Egy eredményre bizvást reá mutathatunk a jelentések figyelmes összehasonlítása útján; ifjú gyáréletünknek egy meglehetősen szomorú tüneményére. Arra nevezetesen, hogy a sztrájkok kimondása roppant könnyen, a legtöbb esetben minden előkészület, megfontolás nélkül, s éppen azért eredménytelenül van elhamarkodva. Eltekintve a gyártási és üzemi akadályok bomlasztó hatásától, mely meglehetősen bizonytalanlanná tévén a termelést, a lehető legalkalmasabb eszköz az ipari fejlődés megakasztására; és eltekintve azon erkölcsi vereségtől, a mely a könnyelműen sztrájkot kezdeményező főre okvetlen reá hárul: tisztán a sztrájkoló munkásság szempontjából nagyon is komoly jelenségnek tartjuk ezt, s nem győzzük eléggé dicsérni azon munkásvezérek erkölcsi bátorságát, a kik legutóbb nyíltan szembeszállottak az általános sztrájknak bizony nem munkásérdekek folytán kezdeményezett fenyegető rémével.

A munkásosztálynak mindenesetre végső fegyvere a sztrájk. Nekik is meg kellene fogadni az öreg Toldi tanácsát, mikor az utolsó fegyverhez nyulnak: „Máskor pedig a fegyvernek, ha erőtök nem felel meg, mondom: békét hagyjatok.“ Családok nyomora, szenvedése jár a sztrájk nyomában, s bizony alig lehet megérteni, hogy a munkásosztály, mely dicséretes propagálója az általános béke eszméjének, éppen csak ott szereti a háborút, a hol legtöbb esetben tisztán tőle függ annak megindítása.

Kénytelen vagyok igazat adni a jelentés fejtegetésének, hogy az emberi természet igényli a háborút; hiszen az angol tapasztalt és higgadt munkások is sztrájkba mennek néha-néha; egyes sérelem látszhatik is oly súlyosnak, hogy azt szinte lehetetlen lenyelni. De az emberi természet utoljára is keresi a kiegyenlítést és „a kerek asztal mellett

való tárgyalások“ — ma már köztudattá vált nemcsak Angliában, de még Németországban is — sokkal több hasznot hoztak a munkásoknak, mint a sztrájkok. Szervezettség, ügyes, komoly titkárokkal és vezetőséggel, az apró sérelmeket gyorsan és minden áldozat nélkül orvosolhatja. A háború, a sztrájk és kizárás, maradjon — ultima ratio gyanánt, és csak akkor folyamodjanak hozzá, ha minden más kibontakozási út már lehetetlennek bizonyult.

Sőt azt is kénytelen vagyok elismerni a jelentéssel együtt, hogy a könnyelmű, provokáló sztrájkok veszedelmesen összeesnek az ipari jobb conjuncturákkal, s hogy a munkások, a mikor a gyárüzemek részére a kedvező helyzet kihasználását lehetetlenné teszik, egyuttal magukat is megfosztják a saját ellentálló képességek nagy részétől, mint a nagyidai czigányok szükség nélkül elpuffogatják a töltéseket, s mikor komolyan fenyeget a veszély: az üres töltényszák mellett kell maradniok gubbasztva.

Nem tudom ellenőrizni ugyan azt a tényt, hogy van-e befolyása ezen hirtelen sztrájkoló hajlandóságra itt-ott a lustaságnak, itt-ott az igényeken túlmenő keresetnek, itt-ott a szakszervezeti megadóztatás magas kulcsának; de kénytelen vagyok mind e valószínűségeket komolyan számításba venni, ha az elhirtelenkedett és üres hatalmi célokból kezdett sztrájkok nagy számát akarom megmagyarázni.

* * *

Azon becses értekezésekre, a melyek különböző, a tárggyal kapcsolatos kérdésekről az évkönyvekben foglaltatnak, ez alkalommal még futólag sem terjeszkedhetem ki, valamint a vas- és gépipar helyzetéről való jelentésekre, a melyek — melleleg megjegyezve — meglehetősen kedvező képet nyújtanak e nagy iparunkról és annak fokozatos fejlődéséről.

Azok a törekvések, a melyek az egységes gyári munkarend, a munkabérstatistika rendszere és szabályzata, úgyszintén a gépgyári tanoncznevelés és a munkásközvetítés tárgyában megindultak és részben már is sikerre vezettek, azért is nagyon figyelemreméltók, mert az önsegély — s nem ritkán a munkásokkal együttesen való végrehajtás — elvén nyugszanak és Magyarországon mindenesetre úttörő kísérleteknek nevezhetők.

Egy megjegyzést azonban már itt is kell tennem a „Munkabérfizetési rendszerek és a Taylor-féle gyári üzemvezetés“ czímen közzétett mérnökegyesületi felolvasásra. Elismerem mindazt, hogy a rendszer híven van visszaadva s elismerem, hogy a következtetés meglehetősen objectiv, bár a magyarországi tapasztalat kissé derültebb kilátást is igazolhatott volna.

Azt azonban, hogy a Copartnership rendszert oly pár odavetett szóval elítéli, nem tartom indokoltnak. Hogy az elfogultság vádjától tisztázzam magamat (miután tudtommal én hoztam be a magyar irodalomba a részesezés rendszerét valami 40 évvel ezelőtt), készséggel elismerem e rendszer azon hiányát, hogy az összes munkásokat állítja szembe a tőkével és az egyéni munkást csak társai morális ellenőrzése alá helyezi s így e tekintetben Taylor individualisaltabb rendszere előnyösebb. De ezekkel szemben viszont az egész problema s a keretek felállításánál okvetlen előálló küzdelem feleslegessé tétele szempontjából a Copartnership előnyösebb és ideálisabb, gyakorlatilag is bevált, még pedig igen komplikált üzletekben is, például a londoni és általában az angol gépgyáraknál.

A dolgozni kívánó munkások védelmének problémája szintén igen becses dolgozat, a melyre — azt hiszem — többször lesz még alkalmam visszatérni. Au fond: ezzel függ össze az egész munkanélküliség problémája. Hogy mily nehéz e kérdés: elég legyen talán Lloyd George munkásbiztosítási törvényének 87-ik szakaszára ügyelni, a mely a munkanélküliség címén 6 hétig a segélyből kizárja „mindazon munkást, a ki elveszti a munkát rossz magaviselete folytán, vagy a ki önkéntesen elhagyja a munkát megfelelő ok nélkül“ (who voluntarily leaves his employment without just cause). Micsoda perspektívát nyújt e pár szó a munkáskérdés egész mezejére!

* * *

Ismétlem. Igen élvezetes olvasmány és tanulságos ez évkönyvek minden lapja. Őszinte elismerés illeti meg a szerkesztőt (helyesebben szerzőt) Méhely Kálmánt, hogy e téren szegény irodalmunkat ezekkel a becses, tanulságos szakművekkel gazdagította.

György Endre.

Közlemények és ismertetések.

A német vasipar eredményei 1912-ben.

A világ két legnagyobb vastermelője az Északamerikai Egyesült-Államok és a Németbirodalom a világpiacznak az összes nyersvaszükségletnek több mint felét szállítják. Akkor is megkapjuk a világ összes nyersvastermelésének felét, ha Németország, Nagybritannia és Franciaország termelését foglaljuk össze. Bárhogy is csoportosítjuk azonban a számokat, az bizonyos, hogy a végeredményben Németországnak a világ vastermelésében való részvétele hatalmasan növekszik. Az ily irányú fejlődés már két évtizeden át észlelhető:

	A világtermelés	A német termelés	Németország százalékos részesedése
1891	25.801	4.641	17·9
1901	40.804	7.880	19·3
1906	65.188	12.293	18·8
1910	66.200	14.794	22·3
1911	63.550	15.557	24·5

A német kohótermelés az 1912. esztendőben hatalmas lépést tett előre a világgazdaságban. A legutóljára közreadott kimutatásokban a vasproduktió a német kohókban (Luxemburgot beleszámítva) 1912-ben 17,852.571 tonnát tett ki. Ez az előző évi eredménnyel szemben 14·7⁰/o-os emelkedést jelent. Miután tudvalevő, hogy a vastermelés nem mindenütt halad ilyen tempóban, kérdés, hogy fejlődtek a többi nagy producensek? A világtermelés fentebb leírt mennyiségeivel összevetve, Nagybritannia és az Egyesült-Államok részesedése a következőleg áll:

	Nagybritannia	Északamerikai Unió
1891	29·2	32·6
1901	19·7	39·5
1906	15·9	39·4
1910	15·4	41·9
1911	15·7	37·8

Tehát Nagybritannia kohóipara a nemzetközi gazdasági életben majdnem állandóan veszít jelentőségéből; már a kilenczvenes évek derekán át kellett engednie Németországnak a második rangot, a melyet talán végleg el is veszített. A mi a vasiparnak az Északamerikai Egyesült-Államokbeli expansióját illeti, 1910-ig erős és meglehetősen folytonos felfelé való fejlődés volt észlelhető. Az 1911. évben szembe-tűnő visszaesés áll be; de nem hihető, hogy ez állandó jellegűvé válnék, legalább az elmúlt év végeig az emelkedés az előző évvel szemben állandó volt. Hogy mit jelent a német kohótermelés az ország saját gazdasági fejlődésére, mutatja az egész folyó conjunctura-periodus összehasonlító fejlődése. Ha ugyanis összefüggésbe hozatik a belföldi termelés a mindenkori lakosság tömegével, akkor Németországban az utolsó években a lakosságnak egy fejeére számítva, kilogrammokban a következő tömegeket nyerték:

	1907	1908	1909	1910	1911	1912
január—december	210 53	187'97	202'69	228'92	237'68	269'64

fejenkint.

Ebből újból láthatni, hogy a német kohóipar fejlődése az utolsó évben nagyobb volt, mint az előző években 1907. óta. Hogy ez a fejlődés nagyobb fokban a saját feldolgozó-iparra, mint az ugyancsak nagy mértékben kielégítő külföldi üzletre vezethető vissza, arról tanuskodik a külkereskedelmi statistika.

Az angol termelési statistika eredményei.

Angliában 1908-ban egy specialis törvény, a Census of productions Act alapján termelési statistikai felvételek történtek, a melyeknek eredményeit 1907-re nézve csoportosan közölték. Az összjelentés csak nemrégiben jelent meg, a midőn már megtörténtek az 1912-re vonatkozó újabb enquête összes előkészítő munkálatai. Minthogy az angol productio statistikai felvétele a legnagyobb súlyt nem vámpolitikai czélokra veti, eltekint a productio mennyiségét és minőségét illető részletkutatásoktól. Minden egyes csoport össztermelésének értékszámai állanak előtérben. Ezen értékösszegek mellett, a melyek a termelt árúknak nem előállítási, hanem eladási árára vonatkoznak, kutatás tárgyává tettek egyidejűleg a felhasznált anyag költségei, a vállalkozó által kiadott munka (gyáron kívüli munka) költségei, illetve más cégeknek fizetett összegek, a foglalkoztatott munkások száma (otthonmunkások bele nem számítva), a használt lóerők száma. Ha az össztermelés kikutatott eladási árai a brutto productiót adják, akkor az anyagköltségek és a más cégeknek

fizetett összegek levonása után a nettoproductio adódik. Itt következnek azok az adatok, a melyeket az angol productiostatistika elér:

	Font sterling
A nyers (brutto) termelés értéke	1.765,366.000
A feldolgozott anyag költségei	1.028,346.000
Más cégeknek fizetett összegek	24,885.000
A netto tiszta termelés értéke	712,135.000

Az egyes iparágakra ezek az összegek következőleg oszlanak meg:

	Brutto- termelés	Az elhasznált anyag értéke	Más cégek- nek fizetett összegek (ki- adottmunka)	Netto- termelés
Bányák, kőtörések	148,026.000	28,495.000	9,890.000	119,531.000
Vas- és aczélipar, gépipar, hajó- építés	375,196.000	212,224.000	231.000	153,082.000
Egyéb fémiparok	93,465.000	81,341.000	4,189.000	11,893.000
Textilipar	333,561.000	235,038.000	2,125.000	94,334.000
Ruházati ipar	107,983.000	58,185.000	198.000	47,673.000
Élelmiszer-, dohányipar	287,446.000	197,734.600	9.000	89,514.000
Vegy- és rokoniparok	75,032.000	53,466.000	1,047.000	21,557.000
Papir-, sokszorosító- és rokon- iparok	61,308.000	26,611.000	81.000	33,650.000
Bőr- és kaucsukipar	34,928.000	26,229.000	166.000	8,618.000
Faipar	46,390.000	24,780.000	6,557.000	21,444.000
Agyag-, kő- és építőipar	116,692.000	49,679.000	67.000	60,456.000
Különféle iparok	8,288.000	3,778.000	325.000	4,443.000
Közérdekű vállalatok	77,051.000	30,786.000	—	45,940.000

Az angol iparban foglalkoztatott munkások („outworker“, nem számítva) számát 6,984.976-ra teszik; első helyen állnak közöttük számban azok, a kik a vas- és aczélipar, gépipar és hajógyártáshoz tartoznak, 1,539.415 munkással, a textilipar 1,253.044 és a bányaipar 965.230 munkással. A munkában levő lóerők számát 10,755.009-ben állapították meg, ebből esik a bányaiparra legtöbb (2,495.134), majd sorban következik a vas- és gépipar (2,437.481), a közérdekű üzemek csoportja, u. m. villamtelepek, gázművek (2,059.737) és a textilipar (1,987.765).

A nettotermelés a foglalkoztatott munkásokra elosztva, egy munkásra Angliában és Walesben 104 £, Skótországbán 98 £ és Írországbán 78 £ volt.

A productiostatistikai kutatások eredményéről szóló zárójelentésben kísérlet tételik az összes angol nemzeti productio és a nemzeti fogyasztás értékének hozzávetőleges megállapítására nézve. A productiostatistikai

felvétel csak az iparra terjedt ki, nem pedig a mezőgazdaságra és halászatra. Az illetékes központi hatóságok a termelési statisztikai kutatásokkal kapcsolatban kérdéseket intéztek a mezőgazdaság és halászat termelőképességére vonatkozólag is, a melyekre adott válaszok alapján e két csoportra nézve 196,374.000 £-nyi termelési értéket állapítottak meg (a foglalkoztatott személyek száma 2,824.000). A kettős számlálások lehetőség szerint való kiküszöbölése végett, a melyek a termelési statisztikai felvételeknél elkerülhetetlenek, mert az egyik ipar végső terméke gyakran a másiknak nyerstermékét jelenti, úgy hogy az illető gyártmány azaz anyag értéke kétszer jelenik meg a statisztikában, kísérlet történt arra, hogy egy össz-sommához jussanak a termelés értéke tekintetében (eladási érték a termelési helyen). Ez az összeg körülbelül 1.433 és 1.448 millió font sterling közé teendő. A kivitel értékét levonva, a belföldi fogyasztás számára marad belföldi termelésű javak értékeként 1.003—1.028 millió font. Levonván amaz árúk bevitelét, a melyek további feldolgozás vagy kezelés nélkül a beviteli kikötőből a fogyasztóhoz kerülnek, a melyeknek értéke 1907-re 232 fontra becsültetik (reexport levonva), továbbá a javak distribuálására és közvetítő nyereségre eső 428—563 millió fontot hozzáadva, Anglia fogyasztása (beruházásokat, úgy mint építkezéseket, gépeket beleszámítva), 1.663—1.833 millió font sterlingre volna tehető. Ezeket a productiv célokat szolgáló beruházásokat 170—180 millió fontra becsülték.

Anglia összes bevételét, a melyet a fogyasztásra és szolgáltatásokra fordított költségekből és megtakarításokból construálnak, az 1907-re nézve történt statisztikai felvételek alapján mintegy 2.000 millió font sterlingre becsülik, a mely összegből 320—350 millió £ állandó használatra szolgáló cikkek beszerzésére (ékszer, butor stb.) és új hazai és külföldi investitiókra esik. Az ipar 712 millió fontos nettotermelése e szerint az angol nemzeti jövedelemnek körülbelül egy harmadát teszi ki. Ezek az absolut számok igazán értékesek csak a következő számlálással való összevetés után lesznek, ha majd belőlük a fejlődés mikéntjére lehet következtetni.

Magyar közgazdasági Baedeker.

Borgius W.: *Wegweiser durch die Wirtschaftsverhältnisse des Königreichs Ungarn.* Berlin: Welt-Reise-Verlag 1913 (57) 8°.

Magyarország közgazdasági életéről nincs általános, könnyen kezelhető tájékoztató munka. A nagy évkönyvekben Statesman's Yearbook, Calwer, kevés van és nem elég specialis anyag. Nem csodálkozhatni, ha

többen gondoltunk már arra, milyen jó volna egy tisztán magyar viszonyokat tárgyazó Yearbook, vagy valami közgazdasági Baedeker-féle. El is készítettem egy efélének a tervezetét. Sőt már majdnem a részletes kidolgozáshoz is hozzáfogtam, a midőn híret vettem, hogy meg fog jelenni a Volkswirtschaftliche Reisebücher című sorozat, még pedig a jóhírű Handelsvertragsverein lobogója alatt. Ime tehát ez lesz az, a mire vágyakoztunk.

Csalódtunk. A Borgius-féle Wegweiser nem felel meg annak, a mit vártam tőle, de annak sem, a mit előszavában ígér.

A rendes utazási kézikönyvek azokat az országokat, a melyekről szólnak, gazdasági szempontból csak mellékesen tárgyalják, noha éppen a közgazdasági tekintetek az utazók tekintélyes számát, kereskedőket, iparosokat, politikusokat, a legnagyobb mértékben érdeklik. Borgius azt találja, hogy különösen azóta érezhető ez a hiány, már mint az ilyen közgazdasági utikalauzok hiánya, a mióta, az utolsó években, szokásossakká váltak egyesek és kisebb-nagyobb csoportok, egyesülések külföldi közgazdasági tanulmányúttjai. Borgius ezen a hiányon ígér segíteni. Nemcsak az utazónak akar a kezére járni, új, részben egyebütt még nem is publikált adatokkal, hanem hasznot ígér mindazoknak a kereskedőknek, közgazdáknak stb., a kik az ismertetett országgal bárminemű connexusban állanak. Különösen sokat vár azoktól a cégelajstromoktól, a melyeket szerinte mértékadó helyekről, mint különösen fontosakat kapott.

Vegyük tehát sorba az előszóban ígérteket:

Az egész könyvecske 57 oldal. Ebből esik a szorosan vett gazdasági életre kb. 30 oldal; a többi közélet, igazságügy és Magyarországon végezhető, ajánlatos kirándulások stb.

A gazdasági életről szóló fejezet elején földrajzi áttekintés található, a mely igen szerény még ahhoz a geographiai bevezetéshez képest is, a melyet a rendes utazási kézikönyvek Meyer, Grieben, Baedeker, stb. szoktak adni.

A klimáról meg tudjuk belőle azt, hogy mérsékelt, hogy „az alföldi gyakori szárazság onnan ered, hogy míg az országot övező Kárpáthegységet buja erdőség koronázza, a nagy alföldön általában kevés fa található“. Semmi egyebet. A lakosságról nem áll több, mint pl. Baedekerben; csupán két helyen van említve abszolút száma (5, 28 old.).

A mezőgazdaságról is igen szűkszavú értesüléseket kapunk. Nem emlékezik meg pl. Borgius egy szóval sem arról, hogy Magyarországon van és hogy mennyi a kötött birtok, hogy hogyan oszlik meg kis, közép-, nagy- és törpebirtok. Az egyes termelési ágak csak nagyjában

és egészében szerepelnek. A babról pl. csak azt tudjuk meg belőle, hogy „sokat“ exportálnak és épp így számos más termékről.

Az erdőbirtokokról is nagyon keveset tudunk meg Borgiustól. Tíz sort ír róluk és azt is csak általánosságban. Mennyi az állami erdő, hogy állnak az új erdősitések, mind erről semmi. A faszenet pl. és exportját nem is említi. A bányászatnak egy oldalt szentel, ebben szinte semmi konkrétum. A vasércztermelésről pl. megjegyzi, hogy az utolsó húsz évben megháromszorozódott, a nyersvastermelésről, hogy megkét-szereződött, de hogy mennyi volt, vagy ma mennyi, azt már nem írja meg. Ugyanez áll a szénről és sóról is. Az ásványvizekről szó szerint a következőket írja: „Zahlreich sind die Thermal- und Mineralquellen namentlich in der Zips, in Kroatien und Slavonien und an den Ufern des Plattensees. (Balatonfüred 50—60.000 Badegäste“)! Keserűvízről, budai forrásokról semmi szó sem esik. A magyar vasútügy egy lapon tárgyal-tatik, de az oldalnak egyik felét a magyar államvasutak zonatarifája foglalja el, a melynek közlését nyugodtan át lehetett volna engedni továbbra is a vasuti menetrendeknek.

Az ipari termelésnek az iparfejlesztési actióval egyetemben sem jut több hely két oldalnál. De ez még kisebb hiba, mint az, hogy az olvasó a magyar állami és községi iparfejlesztésről hamis általános adatokból egészen téves képet nyer. Az újabb, szerinte igen kedvező ipari fejlődés annak köszönhető, hogy minden község, a melyben gyár akar létesülni, ingyen telket és téglát, valamint hosszú adómentességet ad, továbbá az élelmiszerek nagy olcsósága.

A vásároknak külön kis fejezetet szentel, terminusaikat illetőleg a kereskedelmi és iparkamarákhoz utasít, mint a melyektől a vásárok idejét megtudakolhatni, a kereskedelemügyi minister által kiadott vásár-jegyzékről tudomása nincs.

Legjobb fejezetnek viszonylag a külkereskedelemtől szóló mondható, a mely egyszerűen röviden csoportosítva adja az ide vonatkozó statisztikai nyers adatokat. Tekintettel a kis méretekre, el lehetett volna ugyan várni, hogy az 1911-es adatokat dolgozza fel, de azért elég hasznavehető (de ismételjük, csak a többi fejezethez képest). Elég szerencsés a vám- és kereskedelmi politikáról szóló kis fejezet is, a melyre csak azt lehet megjegyezni, hogy jobb lett volna a történelmi részt, a 67 előtti időszakot (a fejezet felét) elhagyni és inkább bővebben foglalkozni a legújabb korról, a mely mindenkit, legalább az előszóban aposztrofált gyakorlati nemzetgazdát jobban érdekli. A közélettről és intézményeiről szóló fejezethez is nagyon sok szó fér. A napilapok felsorolása egyszerűen át van véve valami hirdetési iroda almanachjából és minden kritika nélkül való. A magyar nyelvű lapok felsorolása az

idegent csak abból a szempontból érdekelheti, hogy melyikben hirdessen, ebből a nézőpontból kellene tehát a lapokat ismertetni. Elég ki-merítő az egyes gazdasági érdekképviseltek felsorolása, bár a részlete-
sen felsorolt személyes vonatkozások csak sok helyet rabolnak és nyu-
godtan a cím- és lakjegyzékekre hagyhatók. Ugyanez áll a „fontos
budapesti címek“ fejezetére is. Többet ért volna néhány jellemző sor
az egyes intézményekről, (a melyek közül egy egész csomó még név
szerint is elmaradt) mint címtárszerű indokolatlan felsorolások (pálya-
udvarok, parlament stb. házszáma).

Legértéktelenebb és valósággal kómikusan hat a könyvecske 41. és
következő oldalain levő városleírás: „Hauptplätze des Landes“ fejezet-
cím alatt.

Itt a városok minden rendszer nélkül soroltatnak fel. Egy német
lexicon újabb kiadásából egyszerűen átvéve és megrövidítve, az egyes
leírások jobban sikerültek volna. Csupa általánosság: „bedeutender
Handel, grosse Weinberge, bedeutende Fabriken“ — semmi kézzelfog-
ható, concretum. Tömérdék ténybeli tévedés. Ime egy-kettő a sok közül:

Eszék nevezetes baranyai borairól, Pécs halairól, Pozsonyban ne-
vezetes a zongoragyártás, Brassóban külön feltüntetve, hogy az osztrák-
magyar bank fiókja ott van, más városoknál nem, holott legegyszerűbb
lett volna egy helyen felsorolni az osztrák-magyar bank fiókhálózatát.
(N. b. pénzügyekről, bankügyről egy szó említés sem történik.) A kecske-
méti gyümölcsvásár említve nincs. Hódmezővásárhely, Kecskemét ki-
magasló helyen szerepel az ipari fontosságú helyek közt, ellenben Sop-
ron, Szombathely, Nagykanizsa, Lugos, Rózsahegy, Zsolna stb. stb. még
név szerint sem említettnek. Zágrábnak ugyanannyi hely van szentelve,
mint Eszéknek. Győrnek, Debreczennek ugyszólván semmi. Temesvárott
azt találjuk, hogy „Filiale der deutsch-ungarischen Handelsbank“, de
szó sincs a tőzsdéről és Lloydról, ellenben ezek Szegedre helyez-
tetnek át.

A mit első helyen kellett volna mondanom, az, hogy a könyvecs-
kében budapesti iparról, kereskedelemről egyáltalán nincs szó. Egyetlen
budapesti ipartelep sincs említve. A könyv végén megfeledeznek a
szerző arról, a mit az elején mondott és concurrentiát akar csinálni
Baedekernek, a mennyiben „Empfehlenswerte Touren durch Ungarn“
címen néhány utazási vázlatot ad, de rosszul, erősen csonkitva, vasuti
menetrend-kivonatokkal. Ennek az útleíró résznek egyes helyei valóság-
gal kaczagatóak. Tarka-barka egymásutánban egy lélekzetre hallunk
Eszékről, mint a selyemtenyésztés központjáról és élénk pióczakereske-
delméről, majd Fiuméről, élén a kormányzóval; a ki ezeket elolvassa,
olyan kaosz támad a fejében, hogy kívánatosabb volna, vajha senki sem

olvasná. Mennyivel jobb lett volna 60 oldalt adni sűrű Baedeker-féle nonpareille szedéssel, tele jól csoportosított tényekkel, áttekinthető grafikonokkal, egy néhány térképpel!

Fennmarad továbbra is az eddig érzett hiány. Szükség marad ezentúl is egy magyar gazdasági Yearbookra, a mely szűkszavúan és egyszerűen, de mégis alaposan írná le Magyarország gazdasági viszonyait, termelését, intézményeit. Borgius könyve annyiban hasznos számkra, hogy látni belőle, miként nem szabad közgazdasági Baedeckert szerkeszteni. Ezért még hálás is vagyok neki.

Varró István.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Vitaülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság május 29-én Vargha Gyula elnökle alatt vitaülést rendezett a *hajózható víziútak kérdéséről*. A vitát Kvassay Jenő vezette be hosszabb előadással, a melyhez hozzászóltak: Hoszpotzky Alajos és Gelléri Mór. Minthogy felszólalásra még számosan jelentkeztek, az elnök javaslatára az ülés úgy határozott, hogy a vita folytatását az őszi saison első összejövetelére halasztja. Az elhangzott fejtegetéseket a „K. Sz.” akkor, a vita befejeztével, összefoglalóan fogja ismertetni.

HIRDETÉSEK.

Pannónia Szálló

BUDAPEST, RÁKÓCZI-ÚT 5. SZÁM.

Elsőrangú szálloda a fő- és székváros középpontján. A keleti és nyugoti pályaudvarok közelében, a Nemzeti és Népszínház között. Villamos vasuti közlekedés minden irányban. Az újkor igényei szerint minden kényelemmel berendezve. 130 szoba, fürdőszobák, díszes olvasóterem, gyönyörű üvegfedelű téli kert, elegáns éttermek. Külön szobák (Chambres separees). Kávéház. Villamos személyfelvonó (Lift). Kizárólag villamos világítás a ház összes helyiségeiben. Folyosók, lépcsőház, fogadócsarnok és a télikert légfűtéssel vannak ellátva.

————— Mérsékelt árak. —————

GLÜCK FRIGYES * TULAJDONOS

1012

**Tekintse meg
vételkötelezettség nélkül a**

„THE MONARCH VISIBLE“

**amerikai írógép
új 3. számú modeljét.**

Ismertetővel készséggel szolgál

„The Monarch Visible“ írógéptelep

Budapest, Semmelweis-u. 14. sz.

Rreferenciák:

Budapest székesfőv. tanácsa 81 Monarch írógépet alkalmaz.
Pesti magy. keresk. bank 70 Monarch írógépet alkalmaz.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénznemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámitói váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiaczin a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. árú-osztálya
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá baresi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kíméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Viszontelárusítóknak kitűnő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON

1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000.000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leltner Zsigmond.**

A 4⁰/₀-os és 4¹/₂⁰/₀-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂⁰/₀-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4⁰/₀-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889 : XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminiszter úr 60.246/93. és 33.987/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminiszter úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂⁰/₀-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75⁰/₀ erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedélyező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000.000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876 : XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000.000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876 : XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek. *)

— Az esedékes kamatszelveket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Bremában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staelling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 3,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897 : XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aozél, továbbá vasúti oszlokokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszegek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Andrásy-út 8.
(saját ház.)

A szövetkezet elnöke: gróf Széchényi Aladár. Al-
elnöke: gróf Erdődy Tamás. Az igazgatóság: báró
Rudnyánszky József elnök, Dénes Tibor vezér-
igazgató, Forray Miklós, dr. Lévy Zsigmond

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
■■■ előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ■■■

Az intézet szövetkezeti alapra lévén fektetve, az össznyereség 70 százaléka a díjfizetések arányában a tagok között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes neveit műveli, jutányos díjak és előnyös feltételek mellett. Ajánlja különösen a halál esetére szóló biztosítást, a család ellátására, a kölcsönös biztosítást a házastársak részére, a halál és elérés esetére szóló vegyes biztosítást, kiházasítási biztosítást leányok részére, esetleg nevelési járadékkal kapcsolatban.

Ajánlja a nyugdíjbiztosítás különböző neveit, özvegyi nyugdíjat, gyermeknevelési pótlékot és özvegyi végkielégítést.

Az összes biztosítási módozatoknál a kívánságra a rokkantsági kockázatot is elvállalja az intézet olyként, hogy munkaképtelenség esetén a biztosított a díj fizetése alól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készséggel ad az intézet igazgatósága.

Pesti Könyunyomda Részvénytársaság

Budapest, U. ker., Hold-utca 7. szám.

Könyunyomdája a legmodernebb betűkkel és nyomtatógépekkel úsan felszerelve úgy a legfinomabb, mint a legnagyobb szabású munkákat is rövid idő alatt, minden
□□□□□□□□ igényeknek megfelelően készíti el. □□□□□□□□

Külön osztályok:

Hangjegymetszés. Könyomda. Könyukötészet.
Betüöntőde. Tömöntőde. Üzleti könyvgyár.
Galvanoplasztika. Vonalzóintézet.

Bankok, pénzüintézetek és iparvállalatok.

Az „Unio“ biztosító kimutatása. Az „Unio“ élet- és gyermekbiztosító intézet mint szövetkezetnél (ezelőtt Első Leánykiházasító Egylet), Budapest, VI. ker., Teréz-körút 40—42. (Alapított 1863.) 1913. év május havában 1,246.400 korona értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 968.500 korona értékű új biztosítási kötvény állított ki. Biztosított összegek fejében 146.932 korona 52 fillér fizettetett ki. 1913. évi január 1-től május hó 31-éig bezárólag 6,189.200 korona értékű biztosítási ajánlat nyújtott be és 5,015.000 korona értékű új kötvény állított ki. Biztosított összegek fejében a folyó évben 769.559 korona 64 fillér és az intézet fennállása óta 21,194.853 korona 66 fillér fizettetett ki. Ezen intézet az élet- és gyermekbiztosítás minden nemével foglalkozik a legolcsóbb díjtételek és a legelőnyösebb feltételek mellett.

Hungária Általános Biztosító Részvénytársaság. A Hungária Általános Biztosító Részvénytársaság *Károlyi* Imre gróf elnök elnökle alatt tartotta első közgyűlését. A közgyűlésen 33 részvényes vett részt, a kik 4.768 részvényt helyeztek letétbe és 952 szavazatot képviseltek. A közgyűlés, a mely tekintettel a társaságnak részünkről is már méltatott kiváló üzleteredményeire, lelkes hangulatban folyt le, tudomásul vette az igazgatóság jelentését s egyhangúlag elfogadta az igazgatóság összes javaslatait és a felmentvényt minden irányban megadta. Az igazgatóság új tagjává megválasztotta *Fleissig Sándort*, a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatóját, a felügyelő-bizottság tagjaivá pedig *Katona Zoltánt*, *Roth Józsefet*, *Szücs Bertalant*, *Telegdi Józsefet*, *Visnyai Ernőt* és *Zsolnay-Mattyasovszky Tibort*. A közgyűlés az igazgatóság javaslatához képest elhatározta, hogy a tisztviselői nyugdíjalap megteremtése végett 50.000 koronát bocsát az igazgatóság rendelkezésére. Végül a közgyűlés köszönetet szavazott az első üzletév folyamán elért eredményekért úgy az ügyvezető igazgatóknak, mint a tisztviselői karnak. A közgyűlést követő igazgatósági ülésen a társaság elnökévé megválasztották *Károlyi Imre grófit*, alelnökévé pedig *Fejérváry Imre bárót* és *Székely Ferenczet*.

A Magyar Élet- és Járadék-Biztosító Intézet mint szövetkezet az intézet palotájában 12-ik évi rendes közgyűlését gróf *Széchenyi Aladár* elnökle alatt tartotta. Az igazgatósági jelentés szerint a szövetkezet tagjainak száma 14.272-ről 16.138-ra emelkedett. A biztosítási állomány 42,591.420 K-t tesz ki. Az 1912. év folyamán halálesetekből és eléérésekből kifolyólag 302.902 korona került kifizetésre. A zárszámadás 39.288 korona 92 fillér tiszta nyereséget tüntet fel, melyből a részjegyek alapszabályszerű 5% kamatoztatása után 17.693 korona összeget a biztosítottak nyereségosztalék alapjának gyarapítására fordít az intézet. Az 1903. évben belépett tagok másod-, az 1908-ban belépett tagok első ízben részesülnek nyereménykiosztásban. A közgyűlés tudomásul vette az igazgatósági jelentést, a mérleget és zárszám-

adást, megadta a felmentvényt, hozzájárult a nyereségelosztási javaslatához, néhai Vargha Sándor helyére igazgatósági tagul megválasztotta Györgyei Illés földbirtokos urat, a választmányt pedig Benkó Gyula, dr. Gyergyánffy Jenő, Györgyei Illés, Réti Béla, báró Rudnyánszky Sándor és gróf Somssich Tihamér urakkal egészítette ki.

A Magyar Élet- és Járadék-Biztosító Intézet mint szövetkezet igazgatósága legutóbb tartott igazgatósági ülésén Hajós Aladár főkönyvelőt és Zalai Ignác osztályfőnököt cégvezetőkké, Halmos Alfréd és Bass Gyula főtisztviselőket pedig osztályfőnökökké nevezte ki.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy a bolgár államvasutak a teheráruforgalmat összes vonalaikon további intézkedésig beszüntették és csak oly küldeményeket továbbítanak, melyek a hadügyi ministerium, a vörös kereszt, az udvartartás vagy pedig valamely hatóság címére adatnak fel.

Ennélfogva a társaság állomásain további intézkedésig csakis ily czimzéssel feladott küldemények vehetők át bolgár vasuti állomásokra való továbbításra.

Budapest, 1913. évi június hó 10-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közhírré teszi, hogy hajójáratait Sabac—Mitrovica—Bosna-Raca között a Száván a már kiadott menetrendhirdetmények szerint a folyó évben akként indítja meg, hogy az első menet mindkét irányban június hó 17-én lesz.

Ezen járatok megindításával egyidejűleg megnyílik az áruforgalom Sabac, Mitrovica és Bosna-Raca állomásokon.

Budapest, 1913. évi június hó 12-én.

Az igazgatóság.

A Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság igazgatósága közli, hogy szilárd oldalfalakkal bíró, saját kerekein futó és *kizárólag új butorral megrakott* butorszállító-kocsik 1913. évi június hó 15-étől kezdődő érvénnyel besoroztatnak a helyi árúdíjszabás II. rész 3. kivételes díjszabásába.

A helyi árúdíjszabás I. rész B) szakasz C. fejezet V. közuti járműveknél (17. lap) A) a) 2. B. után új pontként felveendő:

„V. kizárólag új butorral megrakott butorszállító-kocsikat illetőleg lásd a 3. kivételes díjszabást is“.

Budapest, 1913. évi június hó 13-án.

Az igazgatóság.

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szakiell. sz.

57a 30 088/16

Tanszék lelt. sz.

D
2743/16

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLÓ GYULA

KIR. JÓZSEF MŰEGYETEM
GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS STATISZTIKAI
SZEMINÁRIUMA

1913. — XXXVII. ÉVFOLYAM. — 50. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1913

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUD. INT. I. EGYETEM
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1913. XXXVII. ÉVFOLYAM. — 50. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: Logikai adalékok a technikai haladás társadalomgazdasági hatásának megítéléséhez	462
Balkányi Béla: Magyarország mezőgazdasági kivitele	751
Buday László: A községi alapokról	635
Csérer Lajos: Havasalji határgazdasági rendszerek Erdélyben	577
Farkas Geiza: A legtöbbet termelő mezőgazdasági üzem	486
Ferenczi Izsó: Magyarország 1912. évi külkereskedelme	810
Illés Imre: Egy pozsonyi hivatalnok-család háztartási számadása	563
Kemény György: Szabolcsvármegye közgazdasági leírása	516, 588, 657
Mattyasovszky Miklós: A drágaság és a fogyasztás	427
Németh József: Közgazdasági helyzetünk a Balkánon a háború előtt és után	438
Pallay Béla: Társadalmi biztosítás	720
Papp Antal: A községi pótdózás és reformja	793
Pereszlényi Pál: Nemzetközi közgazdasági tanfolyam Budapesten	651
Petheő Kálmán: A Babson-féle index-számok	512
Sipos L. Kamilló: Adalék a 40-es évek gazdasági irodalmához	672
Szegh Dezső: Gazdasági feladataink Albániában	779
Tonelli Sándor: Az angol földreform	746
Ullmann Jenő: A bosnyák-hercegovinai kmekkel megváltása	708
Vágó József: Érdekképviselői tisztviselők képzése	715

II. Közlemények és ismertetések.

	Oldal
American statistical association	777
Amerikai vámtarifareform (Vidacs)	617
Angol-osztrák-magyar relatiók	620
Ausztráliai szakszervezetek (D.)	700
Ausztrália szakszervezetei 1891—1912-ben (—rt.)	774
Balkánállamok pénzügyei	689
Berni nemzetközi munkásvédelmi egyezmény (Sz.)	767
Bosznia-Hercegovina külkereskedelme	549
Brazíliai gummi-valorisatio	699
Budapesti állami rendőrség 1912. évi működéséről, jelentés	630
Drágaság kérdéséhez (t. s.)	764
Egyesült-Államok bevándorlása fajok és foglalkozások szerint (Sch. O.)	535
Egyesült-Államok külkereskedelméről (Sch.)	759
Gesellschaft für Sociale Reform, VI. közgyűlése (sz.)	775
Hágai lakásügyi congressus (—tl.)	772
Handbuch der Politik	840

	Oldal
India ipari fejlődése	828
Iparfelügyelők (m. kir.) tevékenysége az 1911. évben	624
Japán közgazdasága 1912-ben (—ro—)	695
Kanadai bevándorlás	613
Két ausztráliai törvény a munkaviszályokról (Sch.)	838
Lakásügy állása Magyarországon (Szirt Lajos)	841
Legnagyobb államok külkereskedelmi statistikája (Sch.)	544
Magyarország kereskedelmi szakoktatásügye (p. p.)	685
Magyarország községeinek háztartása 1908-ban (sch—r.)	705
Magyar Közgazdasági Társaság	706, 778, 846
Munkabérek és munkaidő az angol nagyiparban 1912-ben (—er.)	837
Munkaközvetítés 1911. évi eredményei Ausztriában (Sz.)	560
Munkások életfentartási viszonyai Belgiumban (Sz.)	629
Munkásvédelem Braziliában (—t.)	772
Német és az angol külkereskedelem	546
Német jogászgyűlés 1914-ben	633
Német munkaadósövetség statisztikája (szt.)	776
Német nyersvastermelés	825
Népesség áramlása a városokba az Egyesült-Államokban (—r. —ö.)	697
Oroszországi sztrájkstatistika (t.)	771
Oroszország külkereskedelme 1912-ben (9)	696
Oszták vasutak 1911-ben	541
Román iparfejlesztési törvény	552
Rumániai malomipar	760
Sociáldemokrata párt évi jelentése (9)	702
Svájci gyáripár fejlődése	554
Szakszervezeti mozgalom Ausztriában (—ro—)	833
Szeged város házigazdasága (9)	686
Sztrájkok és kizárások Németországban 1912-ben (—ro—)	837
Sztrájkok Oroszországban (Sz.)	628
Tarifaszerveződések Svédországban 1911-ben (—r —ö.)	701
Új nemzetközi munkásvédelmi értekezéslet	557
Újabb jelenségek a nemzetközi munkásmozgalom terén (s. o.)	835
Világflotta gyarapodása	612

III. Ismertetett művek.

	Oldal
Handbuch der Politik. Herausgegeben von Laband, Jellinek, Wach, Lamprecht, Wagner, Liszt, Schanz und Berolzheimer. Berlin: W. Rothschild	840
Schack Béla: Das kommerzielle Bildungswesen in Ungarn. Eugen Gelsich: Das kommerzielle Bildungswesen in Kroatien und Slawonien. Im Auftrage des k. k. österr. Ministeriums für Kultus und Unterricht. Alfred Hölder, Wien, 1913.	685
Trade Unionism, Unemployment, Wages, Prices and Cost of Living in Australia 1891-to 1912. Melbourne 1913.	774

A drágaság és a fogyasztás.

I.

Drágaság, helyesebben drágulás alatt azt a gazdasági jelenséget értjük, hogy ugyanazért a pénzért kevesebb vagy rosszabb árút kapunk, mint azelőtt. Mindenki, a ki termel vagy a ki elad, igyekszik termelvényét, illetve árúját drágábban, vagyis több pénzért eladni. Ez a ható erő öntudatosabb és épen ezért szervezésre alkalmasabb, mint az, a mely a vevők, fogyasztók részéről ezzel szemben áll. A modern élet egyik jellemző vonása, hogy — egész nagy általánosságban — a vevők gyöngébbek, mint az eladók. Venni mindenki erején felül akar s így természetes, hogy az eladók árúikat drágíthatják. Az eladók láncolata hosszú, míg végre az a fogyasztóhoz, az igazi, végső vevőhöz ér. Mentől közelebb van egy eladó a vevőhöz, annál inkább drágíthat, mert a közvetlen szükséglet a legtűrelmetlenebb, az védekezhetik legkevésbé az árfelemelése ellen. Minden egyes ember mint fogyasztó, mint vevő, a leggyámoltalanabb.

A leggenialisabb finánczcapacitas is, a ki a gazdasági életben egész hadseregeket dirigál, szinte ellenkezés nélkül fizet a saját fogyasztásánál olyan magas árakat, a melyeknek irrealitását ő tudja legjobban. Egy-egy fogyasztó nagyon sokféle cikket, szolgálatot vesz igénybe. Mindegyiknek utána nem járhat, az olcsóbb források felkutatása, az ár, a minőség, a szállítás összehasonlítása annyi időt rabolna el, hogy a saját termelői foglalkozását kellene elhanyagolnia. Veszi tehát azt, a mit megszokott, a mi a legközelebbi. Vagyis egy-egy fogyasztó szétforgácsolt, decentralizált erőt jelent, az eladónak a saját cikkére nézve centralizált erejével szemben. A modern élet ezt különösen kiélezte az által is, hogy minden termelő-foglalkozás sokfelé specializálódik s viszont a fogyasztó oldalán a szükségletek szinte végtelenül megsokasodtak s kifinomodtak. Mindennek az a következménye, hogy az eladó, a ki a fogyasztóval áll szemben, mintegy monopolistikus helyzetben van. Ha a fogyasztó nem a megszokott, nem a legközelebbi eladót veszi igénybe, ezzel magának okoz faradságot, költséget s esetleg mégsem ér el jobb árat.

A falusi fogyasztó annyiban különbözik a városi fogyasztótól, hogy a falusi fogyasztó elsőrendű szükségleteinek egy részét (lakás, élelem) önmaga termeli s közvetlenül fogyasztja. Viszont a többi, kívülről fedezendő szükségletnél még inkább prédája az eladónak, mint a városi fogyasztó, mert kevésbé van alkalma összehasonlítást tenni, többféle eladót s árút megszemlélni.

A városi fogyasztó sokkal több szükséglet tekintetében van kiszolgáltatva az eladók monopolistikus helyzetének, mint a falusi fogyasztó. A városi fogyasztó, mint termelő, rendszerint teljesen egyoldalú, csakis egy különleges foglalkozást űz, tehát minden más szükségletét kívülről szerzi be. És az az összehasonlítás, a mit módjában van megtenni az eladók ajánlatai közt, épen az elsőrendű szükségletek kielégítésénél ad legkisebb hatalmat. Mert ezek a szükségletek mindennaposak, sürgetők, azok kielégítésére készletet tartani helyszűke, romlandóság miatt nem lehet s így az eladók helyzete itt is kedvezőbb.

A maga cikkére nézve minden eladó jobban van tájékozva, mint a vevő. Azonkívül egy és ugyanazon műveletet sokszor ismételve több különböző vevővel szemben, az eladó módját ejtheti, hogy minden ügyletnél ő járjon jobban. A legtöbb vevő nem ismeri az adás-vétel elemi szabályait sem, az eladó ellenben a saját cikkében kitaposott jogi ösvényen jár. A vevőnél az adás-vételre a szükséglet készlet s az ennek kielégítése után való vágy elhomályosítja az ügyletet. Az eladónál a kínálati ár már a nyereséget is magában foglalja s a további fokozás lehetséges egész a vevő fizetőképességének határáig.

A városi vevő majdnem soha sem a termelővel, hanem oly eladóval áll szemben, a ki már maga is más közbenső eladótól szerezte az árút. A falusi vevő is ebben a helyzetben van az iparcikkeket illetőleg.

A termelés és eladás két különböző gazdasági functio. De a vevővel, fogyasztóval szemben mindkét functio érdekközösségben van s a megegyezés gyakoribb, mint a verseny. Ha verseny van, ez inkább az árak felemelésére irányul. A termelés és eladás külön tagozódása vagy nagyüzemi keretben, vagy több kisüzem keletkezésével megy végbe.

A termelésben a nagyüzemnek úgy ipari, mint mezőgazdasági téren vannak bizonyos előnyei. Viszont minden nagyüzemnek az a hátránya, hogy sok idegen, egyénileg nem érdekelt munkással kénytelen dolgozni. A magas munkabér, a rövid munkaidő, a munkások jóléti, kényelmi berendezései egyáltalán nem biztosítják feltétlenül a munkás hűségét és azt, hogy annyi gonddal és önfeláldozással dolgozzék, mint a nála rosszabbul situált, de saját számlájára dolgozó s egyénileg érdekelt kisüzem tulajdonosa. Az ipari nagyüzem könnyebben tudja ellenőrizni

alkalmazottait, — főleg a gyári berendezés s a munkahely csekély területe révén, — mint a mezőgazdasági nagyüzem. De már a termelésen túlmenő funkcióknál, így az eladásnál is, az idegen alkalmazottak nagy száma fokozottabb arányban növeli a nagyüzem hátrányát, szemben a kisüzemmel. Az eladásnál ugyanis már hiányzik a gépies berendezésben rejlő automatikus ellenőrzés lehetősége s a működés minősége, az eladás és szállítás helyileg kiterjedt területe is mind nagyobb mértékben emeli az idegen munkaerővel járó hátrányokat. Ezek a hátrányok annál jobban nőnek, mennél közelebb jut az eladás, az elosztás művelete a közvetlen vevőhöz, a fogyasztóhoz. Ezért a nagyüzemek rendszerint csak nagyobb tömegben, vagyis kevés, közvetett vevőknek adnak el. Ez a magyarázata annak, hogy a socialisták által hirdetett *concentratio* ellenére éppen a kereskedelemben oly nagy mérvben szaporodott a kisüzemek száma. A kiskereskedők világszerte nagyobb arányban szaporodtak, mint a lakosság. Tehát a fogyasztókon több eladónak kell megélni s az egy-egy eladóra eső nyereségrész csökkenését az árak emelésével kell kipótolni.

Hogy ezzel a folyamattal szemben a vevő, a fogyasztó, sikeresen védekezék, annak többféle akadálya van. A legegyszerűbb megoldásnak látszott a fogyasztókat tömöríteni s a cikkeket közösen beszerezni. Ámde minden ilyen szövetkezetnek az a közös hibája, hogy idegen, érdektelen alkalmazottakkal kénytelen dolgozni s ennek a hátránya annál nagyobb, mentől nagyobb maga a szövetkezeti üzem. A fogyasztók igényei sokfélék; az egyéni izlés, kényelem kiszolgálását, a személyre dolgozást csak az tudja és akarja jól végezni, a ki egy kis vevőkörre támaszkodik s ennek tetszésétől függ az existenciája. Éppen ezért, ha a fogyasztók nem mondanak le különleges igényeikről, ha a szükségletkielégítés finomodása és egyéniesülése tovább is halad, akkor a fogyasztók mindig több és több eladót kénytelenek eltartani. Ez a fogyasztás nagy luxusa, a melyet az árak emelkedésével kell megfizetni. Jó példa erre az *à la carte* és *table d'hôte* étkezés közti árkülönbség. Az *à la carte*-nál sokféle igényre számító, romlandó készletet kell minden egyes fogyasztónak megfizetni, míg a *table d'hôte*-nál sok egyforma szükséglet talál kielégítést s így az esetenként egyesített több fogyasztóra eső vételi ár kisebb.

A kisiparos és kiskereskedő existenciájának alapja tehát a szükségletek egyéniessége. Ezeket csakis ő tudja úgy kielégíteni, hogy a különleges hasznót el ne vegye az emelkedett üzemi költség. A kisiparos és kiskereskedő ugyanis személyesen végzi vagy legalább is vezeti a munkát s alkalmazottait mindig a helyszínen ellenőrzi. A nagyüzemknél a fogyasztó sokszor azt sem tudja, kihez forduljon panaszá-

val, különleges kívánságával. Itt a visszaélések megtorlása körülményes eljárást kíván, a fogyasztó részéről utánjárást stb.

Az árdrágító irányzat egyik leghatalmasabb emeltyűje tehát a fogyasztók igényessége. Minden eladónak és minden, a vevővel közvetlenül érintkező termelőnek ezért legfontosabb érdeke az igények szaporítása, fokozása. Erre jó minden eszköz. A modern ember, főleg a városban élő, aránylag könnyen befolyásolható ebben az irányban. Ha úton-útfélen lát, hall dicsérni egy cikket, végre is elhiszi nemcsak azt, hogy az a cikk jó, de azt is, hogy arra neki szüksége van. Sok ember együttlakása folytonos összehasonlításra s ez ismét versengésre készítet, a mi egyértelmű a szükségletek fokozásával. A reklám különféle formáiról és hatásáról itt nem beszélve, csak arra utalok, hogy az igényességet szinte a levegővel együtt szivja be a modern ember. A közintézmények is nagyobb kényelemszeretetre, fényezésre biztatják az egyeseket. A cultura, a tudomány, a technika minden haladása úgyszólván új szükségletekre kötelezi az embereket. Lázias versengésbe dobja ez a közhangulat a fogyasztókat s szinte erkölcsi mulasztást érez az, a ki nem kap mohón az újabb meg újabb cikkek után.

A fogyasztók szükségleteinek egyényiessége az oka annak is, hogy a termelőknél bekövetkezett árcsökkenés vagy egyáltalán nem, vagy csak részben ér el a fogyasztóig. A fogyasztót ugyanis nem a termelő, hanem a közvetlen eladó szolgálja ki, a fogyasztó tehát nem is tud, de néha nem is akar a termelővel összeköttetésbe lépni s ha szüksége nem változik s az annak kielégítéseért követelt árt meg tudja adni, akkor az eladó nincs kényszerítve a régi ár leszállítására. Ha a fogyasztó nem készpénzzel fizet, hanem hitelbe vesz, ez is újabb ok arra, hogy a szükségletek kielégítésénél a termelő háttérbe szoruljon. Az árúhitelezés mértékét és módját ugyanis csak az állapíthatja meg, a ki a fogyasztót illetve gazdasági helyzetét közről ismeri. A nagytermelő vagy nagykereskedő ezt a hajszálcsovességhez hasonlóan elágazó fogyasztói hálózatot csak nem gazdaságos szervezettel tudná egyéenként kielégíteni.

A mennyire nagy tényezője azonban az áremelkedésnek a fogyasztók szükségleteinek állandósága, sokasodása és emelkedése, viszont annyira egyik legfontosabb oka az árak esésének is a szükségletek csökkenése, kevesbedése és bizonytalansága. Csak emelkedő irányzatú gazdasági helyzet idézhet elő állandó drágulást. Mihelyt azonban megszűnik a fogyasztók felfelé törekvése, a drágításnak nincs mire támaszkodnia. A drágaság lezuhan, ha a szükségletek létráját kihúzzák alóla. Ezért a fogyasztók tulajdonkép souverain hatalommal rendelkezének, ha kellő öntudatra ébrednének. Nincs az a közvetítés vagy termelés,

melyet a szükségletek hirtelen és kitartó lefokozásával tönkre tenni ne lehetne. Ez azonban első sorban lélektani problema. A míg a fogyasztók a szükségletek emelésének áradatában úsznak, addig az általános drágulást lehetetlen megállítani. A mint tömegproblema a drágaság, úgy tömegproblema az olcsóbbodás is. Nagy ok, nagy cél kell ahhoz, hogy az emberek elforduljanak a szükségletek fokozásától s energiájukat más irányba tereljék. A mint ma nincs mód arra, hogy az árak emelkedésének útját álljuk, úgy nem lehetne viszont az árak esését semmivel sem feltartóztatni, mihelyt a tömeg lelki világa félrelökné a gazdasági szükségletek mindenek fölött valóságát s vágyaival más irányba fordulna.

A luxus ma népszerű, a luxus demokratizálódott.

II.

A ki a fogyasztóktól kiindulva vizsgálja a drágaságot, annak szakitani kell azzal a rendszerrel, mely ezt a problémát is, mint minden gazdasági kérdést, a termelésből s legfeljebb a jövedelemeloszlásból kiindulva igyekszik megfejteni. A fogyasztó semmi hasznát sem veszi annak a legendának, hogy „az árakat a termelési költségek szabályozzák“, mert neki ezekhez az árakhoz kevés köze van. És azt sem hiheti el a fogyasztó, hogy „a termelők versenye az árakat csökkenti s a termelőket olcsóbb, jobb termelésre kényszeríti“. A fogyasztó egyrészt nem érzi a versenyt, mert ha van is, az ő hozzá nem ér el, másrészt a termelőnek nem az olcsóbb vagy jobb termelés az igazi célja, hanem a saját keresetének a növelése. A fogyasztó hasonlít a tenger fenekén ülő csigához; ehhez sem érnek el a tenger felszínét mozgó hullámok épúgy, mint a hogy a fogyasztót sem érintik a nagy termelő vállalatok esetleges versengései.

A legtöbb javaslat, mely a drágaság ötletéből felmerült, a termelést igyekszik könnyebbé tenni s a termelés költségeit akarja csökkenteni. Az okoskodás az, hogy „ha olcsóbb a termelés, olcsóbb lesz a termelt árú is“. Elfelejtik, hogy a termelő és eladó minden költségcsökkenésnél olcsóbban adhatja ugyan az árút, de nem fogja tényleg olcsóbban adni, hacsak erre valami mások nem kényszeríti. A költség csökkenése csak lehetővé teszi az olcsóbb eladást, de nem teszi bizonyossá. Már pedig a fogyasztónak ez a lehetőség nem hoz semmit, mert vele szemben az eladó a költségcsökkenéssel nincs kényszerítve olcsóbb árra. A termelő és eladó oldalán fellépő ez az ok nem befolyásolja sem a fogyasztó szükségletét, sem annak fizetőképességét. Még ha tudja is a fogyasztó, hogy az eladó olcsóbban adhatja az árút, akkor sincs ereje ahhoz, hogy az eladót e lehető árra kényszerítse. Budapest utczáin vannak szemét-

gyűjtő kosarak. De azért sok szemetet a kosár mellé szórnak; a kosár csak lehetővé teszi, hogy a szemetet abba dobják, de bizonyosságot erre nézve nem ad. A termelési költség csak az árú minimális árát szabja meg, de az e fölött elérhető maximális árát egészen más tényezők befolyásolják. Az eladó a költségeket fedező minimális árból kiindulva természetesen mindig fölfelé, áremelő irányban halad. Hogy meddig mehet el, az első sorban a kielégítésre váró szükségletektől s a szükségletek mögött álló egyesek fizetőképességétől függ. Semmi sem tarthatja vissza az eladókat attól, hogy eddig a végső határig ne emeljék az árakat.

A társadalmi gazdaságtan elmélete a termelésből nőtt ki s ezért a drágaság kérdésében is minduntalan visszatér két tétel, a mely sokféleképen variál ugyan, de lényegében mindig ugyanaz, tudniillik hogy: a termelés fokozása, közvetlen és közvetett támogatása javára válik az összeségnek és hogy: a termelők boldogulása biztosítja a fogyasztók jó ellátását. Az államok sokkal inkább folytatnak termelői, semmint fogyasztói politikát. A termelő sokkal inkább talál meghallgatásra, mint a fogyasztó. A termelőt többé-kevésbé közfunctiót is ellátó embernek tekintik, míg a fogyasztó — mint egyén — mindig magánember marad. A termelő jobban szemmel tartható s ezért jobban kihasználható adóalany, mint a fogyasztó. A termelő az állam legolcsóbb adószedője, mert az állam külön megterhelhetése nélkül szedi be azokat a nagyobb jövedelmeket, melyek után nagyobb adót fizet. A termelő a legnépszerűbb adószedő is, mert a fogyasztó, ha bárminő magas árat fizet is, ezt az áldozatot saját szükségletének hozza meg. A termelő ily módon közvetítő az adószedő állam s a fogyasztók közt. Ezért hangsúlyozzák előszeretettel a termelők és eladók, hogy ők „adófizető polgárok“. Ha bármi bajuk van, ha bármi akadályozza vagy hátráltatja működésüket, mindjárt rámutatnak arra, hogy majd nem tudnak adót fizetni, illetve hogy csak kevesebb adót fognak leadhatni.

A termelőt és eladót a társadalom közvéleménye is támogatja. A termelő foglalkoztatja a munkásokat, ha sokat keres, a munkásoknak is nagyobb bért adhat, munkaidejüket is megrövidítheti, kényelmükről, jóléti berendezésekről is gondoskodhat. A dúsgazdag vállalkozónak, ki jótékony alapítványokat tesz, mindenki tapsol; az nem jut eszébe senkinek, hogy a mit ad, azt a fogyasztóktól vette el a termelési költségeket meghaladó áraival. A termelő és eladó szivességeket tesz, hitelezhet, sok ember függhet tőle. Ha egy ország vagy világrész termelői összefognak, nemcsak az árat, de a termelvény mennyiségét is meghatározhatják. Az olcsóbb fajtákat kiküszöbölhetik, a közönséget a drágább fajták vásárlására kényszeríthetik.

Ezzel szemben mi a fogyasztó? Egy senki és semmi. A fogyasztó a gazdasági élet névtelen teherhordója. Érdekét senki sem képviseli, mert az minden termelő és eladó érdekével összeütközik. Az ő gazdasági szerepe passív, szemben amazok activ szerepével. A fogyasztók kívánságai, szükségletei elágazók, szertefolyók, bizonytalanok s így alig szervezhetőek. A szervezkedés legfeljebb az elsőrendű szükségleti cikkekre vonatkozhatik, mert aránylag itt van legkevesebb eltérés az egyéni szükségletek tekintetében. De ez a szervezkedés is csak védekező jellegű. A termelő és eladó a gazdasági harcban támad, hódít, a fogyasztó és vevő csak védekezik, csak elsánczolja magát, hogy még nagyobb ne legyen az áremelkedés s abban az eladónak, a támadónak rendkívüli nyeresége még tovább ne nőjön. A magasabb, finomultabb szükségletek terén pedig a fogyasztók szervezése teljesen lehetetlen. Itt már minden vevő magára hagyatva viaskodik eladójával s az eredmény, a fizetett ár statistikailag meg sem fogható. Az árstatistika csak a nagybani árakat és csak a tömegárú árát tudja kimutatni. A kicsinybani árak és a kész, közvetlen szükségletkielégítésre való iparcikkek árai igazi egyéni árak, úgy hogy itt a termelő vagy eladó rendkívüli nyeresége a nyilvánosság előtt ismeretlen s így a fogyasztók sérelmei a bírálatot kikerülik. Sokszor a fogyasztó sem szívesen beszél erről, mert restelli az általa adott nagy árat.

A hitel is inkább támogatja a termelőt és eladót, mint a fogyasztót és vevőt. A termelőnek és eladónak adott hitel rövid idő alatt vissz térül, a fogyasztási hitelt azonban csak részletekben, hosszú idő alatt lehet visszafizetni. A hitel készséggel támogat minden árdrágító irányzatot, mert a nagyobb nyereség nagyobb hitei igénybevételére biztat. A hitelnek érdeke az is, hogy a termelők és eladók száma szaporodjék, mert akkor több a hitelkereső s nagyobb a hitelezés ára. A fogyasztók, vevők szervezkedése nem érdeke a hitelnek, mert ez csökkenti a termelők, eladók nyereségét s így hitelszomját is. A fogyasztók szervezete pedig a hitelért soha sem fizethet annyit, mint a termelő vagy eladó. Mert a fogyasztók szervezete effective nem sokat nyerhet, csak tagjainak kiadásait csökkentheti. A fogyasztók tehát még együttesen sem oly jók a hitel szempontjából, mint a termelő vagy eladó egymaga.

Az állam és egyéb közületi szervezetek maguk is részben termelők, részben fogyasztók. De a termelői szerep itt is jobban előtérbe lép, mint a fogyasztói. Az állam és a városok öntudatosabbak mint termelők; érdekeiket inkább érvényesítik termelői, mint fogyasztói minőségükben. Több eredményt, nagyobb látható sikert lehet kimutatni a közügyek termelést intéző, semmint fogyasztást végző működésében. Éppen ezért a közületek is inkább kaphatók a termelés, semmint a fogyasztás támo-

gatására. Minden, a termelőknek adott előny egyúttal a közületi termelők javára is szolgál s minden, a fogyasztásnak tett engedmény egyszer-smind a közületi termelés rovására megy.

A termelés tehát minden tekintetben előnyösebb helyzetben van, mint a fogyasztás. Ennek dacára sohasem az a célja, hogy a fogyasztást jobbá vagy olcsóbbá tegye, hanem hogy nyereségét növelje. Ha a belföldi piacon ezt el nem érheti, inkább külföldi piacra megy. Ha csak kisebb nyereséggel lehetne az eddigi termelést folytatni, inkább kórlátazza vagy megszünteti a termelést.

Az eladó, a ki a termelő és fogyasztó közt áll, szintén nem ad föl nyereségéből semmit, a míg csak a fogyasztó fizetőképessége ennek határt nem szab. Mindaz tehát, a mi e nyereséget növeli, az eladónál marad, a mi pedig a nyereséget csökkenti, mint áremelés a fogyasztóra hárul át. A fogyasztás fegyelmezetlensége ezt mindaddig lehetővé teszi, míg egyáltalán a szükségletek expansiója tart, míg a fölfelé irányuló osztálymozgalom a szükségletek fokozását elősegíti. Megfordítva, mihelyt általános gazdasági levertség jelentkezik, mihelyt bármi okból a szükségletek összehúzódása következik be, a termelés sorsa az ellenkező végletbe csap át s még az előbbi rendkívül nagy nyereség feláldozásával sem lehet a fogyasztót vételre bírni. A közbenső eladó itt is osztja a termelő sorsát. Csak a veszteség aránya más. Míg előbb az ő nyeresége nagyobb volt a kicsibeni árak magassága miatt, mint a termelőé, addig most az ő vesztesége is aránytalanul nagyobb, mint a termelőé, mert a fogyasztás csökkenése vagy megszűnése a termelési költséggel egyenlő minimális árra szorítja le az eladásnál egyáltalán lehetséges árat, vagy az eladást még ily ár mellett sem teszi lehetővé.

III.

A fogyasztók különböző osztályai más-más helyzetben vannak a drágasággal szemben. Az alsó néposztályok még leginkább képesek eredménnyel szervezkedni, mert náluk a fogyasztás súlypontja az elsőrendű szükségleti cikkekre esik s ebbeli szükségleteik meglehetősen egyöntetűek. Ez következik az együttlakásból, az egyforma munka és foglalkozásból is. Legteljesebb a szükségletek és fizetőképesség nivellálódása ott, a hol mint pl. a gyári munkásságnál az összes életviszonyok leginkább egyformák. Itt mutat fel tényleg legnagyobb eredményeket a fogyasztók szervezése.

A középosztály, vagy helyesebben középosztályok, már kevésbé szervezhetők. Itt az életmód, foglalkozás, a jövedelem forrásai sokfélék és éppen így a szükségletek, a fogyasztás céljai, módjai és eszközei is szétágazók.

Az alsó osztályok fogyasztása inkább *productiv*, mert itt a kiadások túlnyomó része *direct* a termelés fenntartására, nevezetesen a munkaerő táplálására fordítatik. A középosztályok fogyasztásának nagy része ellenben nem anyagi termelési célokat szolgál és éppen ezért ezek a fogyasztások már alig is foglalhatók össze a közös, olcsóbb kielégítés céljára.

Végül a felső osztályok fogyasztása túlnyomó részben a magasabb rendű, teljesen egyéni szükségletek kielégítésére irányul, úgy hogy itt a fogyasztás szervezése már e miatt is lehetetlen.

Mentől inkább termel valamely osztály, annál inkább képes mint fogyasztó az áremelés ellen védekezni, illetve az áremelésből hasznot húzni. A termelő-osztály ugyanis rendelkezik a termelési költségek bizonyos része felett s ezen a réven esetleg többet nyer, mint termelő, az áremelkedésből, mint a menyit veszít, mint fogyasztó, ugyanakkor. Ezért a termelő-osztályok mindig a saját cikkek áremelése mellett vannak. A szervezett munkásság a gyári cikkek drágulásából béremelést érhet el, vagy megfordítva az ő béremelésük az árúk drágulását vonja maga után. A gazda a gabona nagyobb árából többet nyer, mint a menyit veszít az e réven előálló munkabérdrágulás és iparcikkdrágulás miatt.

Itt az időnek is nevezetes szerepe van. Mert az árúk drágítása csak bizonyos idő múltán adja tovább a lökést s ez alatt azok, a kik előbb szedték már be a magasabb árakat, mintegy előre kárpótolják magukat a később őket, mint fogyasztókat érő drágításokért. Ezért azzal az elmélkedéssel, hogy a gazdasági élet kiegyenlíti az áremelkedéseket és hogy a termelés s fogyasztás kölcsönhatásban vannak egymással, vagy hogy az összes termelési ágak természetes érdekközösségben vannak, a termelőket soha sem tarthatjuk vissza az áremeléstől. A gazdasági élet — *objective* nézve — tényleg az árak kiegyenlítése felé törekszik ugyan, de a gazdálkodó egyesek — *subjective* tekintve — azokból az időközökből szerzik nagy nyereségeiket, a melyek e kiegyenlítés tényleges bekövetkezéséig eltelnek. Az idő ebből a szempontból is végtelenül fontos gazdasági tényező.

A fogyasztók helyzetét az is befolyásolja továbbá, hogy szükségleteik lekötöttek-e, vagy könnyen mobilizálhatók. A ki a szükségletek hosszabb sorozatát kívánja kielégíteni, az a közbejövő drágítást inkább kénytelen eltűrni, mint az, a ki e szükségleteket kész másokkal pótolni, vagy éppen elhagyni. A szükségletek e részben hasonlítanak az álló, illetve forgó tőkéhez. Az álló tőke értéke a mindenkori hozam szerint igazodik és az állandó szükségletet is a kielégítéssel járó élvezet kisebb vagy nagyobb foka szerint értékeli, tekintet nélkül az érte hozandó áldozat esetleges emelkedésére. Pl. a ki gyermekét magasabb szellemi

pályára neveli, az áldozatok árán is folytatni fogja a már megkezdett iskoláztatást, habár a tandíj és a könyvek ára közben emelkedett is. A forgó tőke értéke a mindenkori termelési, illetve újratermelési költségtől függ. Éppen így a könnyen kicserélhető szükségletek kielégítése is a mindenkori áldozattól függ és ezért ha az ár emelkedik, az illető szükségletkielégítés elmarad, vagy helyébe más, olcsóbb, kevesebb áldozattal járó szükségletkielégítés lép.

A fogyasztás könnyűsége vagy nehézsége összefügg azzal is, hogy a fogyasztó keresete vagy jövedelme milyen mértékben van lekötve, állandósítva. Ha a fogyasztónak fix fizetése van, ez annyi, mintha álló tőke gyanánt lekötött vagyonának jövedelméből élne. Sem a fizetés, sem a vállalkozásba tartósan befektetett tőke hozama nem növelhető a fogyasztás drágulásának megfelelően. Ellenben pl. a napszámkereset, vagy a berendezés nélkül dolgozó eladók jövedelme inkább tarthat lépést a drágulással, mert ez a jövedelem a mozgó tőke hozamához hasonlít, a mely könnyebben helyezhető át oda, a hol nagyobb nyereség kínálkozik. Azok a kereskedők, a kik aránylag leginkább forgó tőkével dolgoznak, mint fogyasztók a legjobb helyzetben vannak. Mert ők azok, a kik a legkönnyebben háríthatnak át minden drágítást saját vevőikre. A közfelfogás nem hiába tartja a kereskedőket, főleg pedig az álló tőkével alig bíró kiskereskedőket áremelőknak, drágítóknak. Ha ők nem okai is, de mégis közvetítői a drágaságnak a nagyközönséggel szemben s mennél kisebb a kereskedő, mennél kevesebb az álló tőkéje, annál lanyhább ellenállást fejt ki az árak emelésével szemben, illetve annál inkább meri a kicsinybeni árakat aránytalanul is emelni. Minden fogyasztó annál könnyebben viseli el a drágulást, mennél inkább, mennél intenzívebben dolgozik ő mint termelő. Egy ország egész fogyasztása is annál kevésbé szenved a drágaság miatt, mennél erősebben vesz részt az egész lakosság a termelésben.

A drágaságnak a fogyasztóra gyakorolt hatása szempontjából fontos a fogyasztói járadék nagysága is. A vevő és eladó közti harcban a fogyasztói járadék az első, a legszélső csatatér. Ez az a »Vorland«, a melyet legelőször támad meg az eladó. Az áremelkedés hatása többféle lehet a fogyasztói járadékra nézve. A legegyszerűbb eset az, mikor a fogyasztói járadék csökken s végül egészen elenyészik. De megtörténhetik az is, hogy a fogyasztó, csakhogy fogyasztói járadékát fenntartsa, más olcsóbb cikk fogyasztására tér át. Végül a fogyasztó azzal is védekezhetik, hogy egész fogyasztási rendszerét átalakítja, egész fogyasztását új alapokra helyezi. Ezzel néha nemcsak a régi fogyasztás szintjét sikerül biztosítani az előbbi költség mellett, hanem esetleg új fogyasztói járadékra lehet szert tenni. Ez a három eset a megfordítottja a terme-

lői járadék három esetének, mikor tudniillik a termelő többet termel, új termelési módot alkalmaz, vagy végül egészen más termelésre tér át.

A fogyasztói járadék megőrzése, céltudatos fenntartása körül nagy szerepe lehet a családban a nőnek. A családi munkamegosztás többnyire a férfira bizza a termelés s a nőre a fogyasztás munkáját. Áll ez különösen a középosztályokra, a hol a családi munkamegosztás leginkább vehető észre. Az alsó osztályokban férfi és nő egyaránt inkább csak termelnek, a felső osztályokban pedig mindketten inkább csak fogyasztanak. Ott azonban, a hol tartósan hiányzik a családi munkamegosztás, leghamarább szűnik meg a családban való élés vonzereje is. A nőnek tehát itt, ezekben az osztályokban van legkevesebb alkalma ahhoz, hogy a fogyasztás aprólékos munkáját intézze. Talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy pl. a gyári munkás a magasabb bér daczára is csak tökéletlenül láthatja el fogyasztását.

Mattyasovszky Miklós.

Közgazdasági helyzetünk a Balkánon a háború előtt és után.

I.

Hogy a mostani balkáni háboruig kifejlődött közgazdasági helyzetünket a Balkánon teljesen tisztán láthassuk, nem elég a magunk, illetve a kettős monarchia szerződéses vámterületének forgalmát vizsgálnunk, hanem figyelembe kell vennünk versenytársainknak, a nyugat-európai nagyiparos államoknak, ott elfoglalt positióját is. A szorosan vett Balkán államokon, t. i. Szerbián, Bulgárián, Európai-Törökországon és Montenegrón kívül combinatióba kell vennünk Romániát és Görögországot is, melyek közül az elsőt a közvetlen szomszédságon kívül még a Duna is hozzánk csatolja, a másodikat pedig az adriai és középtengeri forgalmi út.

Nem kevesebb mint hét táblázatot kell hát összehasonlitanunk, a melyek a nyugat-európai nagy ipari termelő területeknek és hazánknak az említett hat délkelet-európai állammal való árucseréjét a statistikailag földolgozott négy utolsó esztendőben a következőleg tüntetik fel.¹⁾

1. Nagy-Britannia külkereskedelmi forgalma (1908—1911).

	Behozatali értéke frankban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	73,488.275	73,058.425	79,610.350	164,584.900
Európai-Törökországgal	23,693.425	34,290.075	33,866.550	28,747.675
Bulgáriával	2,027.425	4,701.000	3,488.800	7,927.450
Szerbiával	110.725	114.840	3,852.825	990.725
Montenegróval	—	—	—	—
Görögországgal	48,551.438	40,024.450	57,171.525	56,843.900
	147,872.308	152,188.806	178,010.050	259,098.350

¹⁾ Az itt bemutatott táblázatokat az Orsz. közp. statistikai hivatal igazgatója, dr. Vargha Gyula ö méltósága volt szives rendelkezésemre bocsátani. Sajnos, 1911. évre nézve csak Nagy-Britannia, az osztr. és magy. szerz. vámterület és Magyarország forgalmi adatai voltak megszerezhetők. A többi országokéi tehát 1907—1910. éveket ölelik fel.

	Kivitel értéke frankban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	49,621.000	42,958.425	45,666.300	67,740.600
E.-Törökországgal . .	53,747.675	78,086.625	87,479.200	88,782.125
Bulgáriával	16,465.450	21,418.350	17,692.300	23,502.425
Szerbiával	6,071.550	5,107.950	8,526.850	7,967.350
Montenegróval	1.100	13.525	56.750	35.650
Görögországgal . . .	47,666.425	37,035.025	38,646.575	42,651.975
	173,573.190	185,619.900	198,069.475	230,687.625

2. Franciaország külkereskedelmi forgalma (1907—1910):

	Behozatal értéke frankban			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	64,376.000	46,759.000	41,408.000	88,521.000
Törökországgal ¹⁾ . . .	119,152.000	88,445.000	98,550.000	96,117.000
Bulgáriával	11,564.000	3,990.000	5,138.000	5,327.000
Szerbiával	4,478.000	2,020.000	181.000	1,552.000
Montenegróval	13.000	311.000	129.000	—
Görögországgal . . .	9,623.000	8,100.000	12,923.000	19,711.000
	209,206.000	149,225.000	158,329.000	211,198.000

	Kivitel értéke frankban			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	8,081.000	8,129.000	10,794.000	9,977.000
Törökországgal ¹⁾ . . .	57,976.000	64,496.000	68,347.000	72,927.000
Bulgáriával	7,272.000	4,070.000	6,665.000	6,216.000
Szerbiával	93.000	5,066.000	2,571.008	312.000
Montenegróval	2.000	19.000	255.000	101.000
Görögországgal . . .	13,200.000	14,305.000	18,034.000	19,256.000
	85,624.000	96,085.000	96,646.000	108,789.000

3. Belgium külkereskedelmi forgalma (1907—1910):

	Behozatal értéke frankban			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	206,439.000	114,335.000	112,549.000	204,622.000
Törökországgal ¹⁾ . . .	26,324.000	16,117.000	13,459.000	21,762.000
Bulgáriával	23,324.000	14,070.000	19,254.000	14,576.000
Szerbiával	356.000	238.000	87.000	298.000
Montenegróval	—	—	—	—
Görögországgal . . .	11,286.000	9,373.000	10,257.000	18,033.000
	267,729.00	154,133.000	155,606.000	259,291.000

¹⁾ Európai és ázsiai Törökország együtt van kimutatva.

	Kivitel értéke frankban			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	20,799.000	11,786.000	9,186.000	12,439.000
Törökországgal ¹⁾	31,431.000	23,308.000	28,640.000	35,739.000
Bulgáriával	2,225.000	2,883.000	4,883.000	3,943.000
Szerbiával	1,060.000	3,208.000	1,724.000	562.000
Montenegróval	—	—	—	—
Görögországgal	8,679.000	8,991.000	8,167.000	7,605.000
	64,194.000	50,176.000	52,600.000	60,288.000

4. Olaszország külkereskedelmi forgalma (1907—1910):

	Behozatal értéke lírában			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	43,773.000	34,673.000	55,180.000	82,149.000
Európai-Törökországgal	46,099.000	40,479.000	46,516.000	37,314.000
Bulgáriával	1,885.000	1,556.000	3,455.000	2,497.000
Szerbiával	1,055.000	5,500.000	12,668.000	17,075.000
Montenegróval	112.000	337.000	455.000	940.000
Görögországgal	7,842.000	7,583.000	6,422.000	6,719.000
	100,766.0000	90,128.000	124,690.000	146,694.000

	Kivitel értéke lírában			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	6,124.000	4,126.000	8,518.000	15,070.000
Európai-Törökországgal	64,599.000	59,257.000	57,618.000	64,363.000
Bulgáriával	817.000	874.000	2,204.000	4,638.000
Szerbiával	103.000	448.000	1,009.000	2,667.000
Montenegróval	284.000	355.000	1,104.000	1,128.000
Görögországgal	9,708.000	8,520.000	8,086.000	11,303.000
	71.625.000	63,580.000	78,539.000	99,169.000

5. A német birodalom külkereskedelmi forgalma (1907—1910):

	Behozatal értéke márkában			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	149,800.000	73,746.000	64,540.000	68,883.000
Európai-Törökországgal	17,052.000	14,561.000	22,001.000	22,037.000
Bulgáriával	15,133.000	6,294.000	8,401.000	6,310.000
Szerbiával	25,296.000	15,435.000	15,387.000	17,927.000
Montenegróval	3.000	20.000	11.000	3.000
Görögországgal	22,208.000	18,446.000	18,161.000	21,291.000
	229,492.000	128,502.000	128,501.000	136,521.000

¹⁾ Európai és ázsiai Törökország együtt van kimutatva.

	Kivitel értéke márkában			
	1907	1908	1909	1910
Romániával	68,574.000	70,826.000	57,241.000	65,706.000
Európai-Törökországgal	53,195.000	39,005.000	54,628.000	73,310.000
Bulgáriával	14,400.000	16,245.000	18,749.000	18,989.000
Szerbiával	13,674.000	16,189.000	16,546.000	19,086.000
Montenegróval	37.000	20.000	119.000	464.000
Görögországgal	11,363,000	11,952.000	11,277.000	15,094.000
	161,243.000	154,237.000	158,460.000	192,649.000

6. Az osztrák és magyar szerződéses vámterület külkereskedelmi forgalma (1908—1911):

	Behozatal értéke koronákban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	30,999.057	125,466.269	52,163.134	78,149.720
Európai Törökországgal .	28,114.878	27,356.651	31,061.954	33,181.952
Bulgáriával	4,572.616	10,085.832	9,941.700	12,419.502
Szerbiával	15,437.813	26,514.287	11,816.502	42,611.723
Montenegróval	839.414	568.680	563.725	1,141.690
Görögországgal	26,273.257	19,342.448	20,044.440	19,753.022
	106,237.035	209,334.167	125,591.455	187,257.309

	Kivitel értéke koronákban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	92,796.025	91,784.588	102,928.863	123,973.582
Európai Törökországgal .	59,140.763	67,876.230	95,726.617	93,503.670
Bulgáriával	21,414.984	27,722.202	31,210.831	33,160.702
Szerbiával	26,205.801	19,305.016	17,304.393	37,355.907
Montenegróval	2,519.940	2,988.838	3,000.032	2,629.365
Görögországgal	18,162.926	16,041.232	18,369.577	15,478.609
	220,240.439	225,028.106	268,540.313	306,101.835

7. A magyar birodalom külkereskedelmi forgalma (1908—1911):

	Behozatal értéke koronákban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	10,720.388	80,818.058	28,763.748	29,453.445
Európai Törökországgal .	4,360.549	5,859.661	3,384.675	4,738.897
Bulgáriával	1,535.517	5,549.929	2,954.217	3,488.588
Szerbiával	9,143.069	21,262.680	7,921.379	23,493.941
Montenegróval	1.075	18.315	14.760	428
Görögországgal	1,313.378	1,034.383	759.441	1,299.104
	27,073.976	114,543.026	43,798.220	62,474.403

	Kivitel értéke koronákban			
	1908	1909	1910	1911
Romániával	23,294.752	19,510.638	21,025.352	28,310.056
Európai Törögországgal .	10,519.305	13,671.582	24,095.393	15,438.596
Bulgáriával	8,295.802	13,245.510	9,633.259	8,449.295
Szerbiával	11,663.918	6,754.041	4,948.916	12,963.563
Montenegróval	518.406	414.840	574.777	772.456
Görögországgal	1,733.067	1,282.603	3,349.698	2,476.717
	56,025.250	54,879.214	63,627.395	67,710.683

E számsorok tanulmányozásából nyert első általános benyomás az, hogy míg egyrésről a nyugati nagyiparos államoknak a kisebb keleti államokból való behozatala nagy ingadozásokat mutat, másrésről a nagyiparos államoknak a kisebb keleti államokba való bevitele állandóan emelkedő tendenciát tüntet fel. Vagyis míg a mezőgazdasági nyerstermelő országokban az évi aratás eredményétől függ az, hogy mennyit tudnak külföldre eladni s ez az eredmény igen nagy mértékben az elemi erők kedvező vagy kedvezőtlen hatásának van alávetve; addig az ipari termelés sokkal állandóbb természetű és az értékesítése is állandóbban biztosítja az emberi munka jutalmát, mint az a mezőgazdasági, módszereiben és eszközeiben primitivebb termelő munka, a minő a Balkánon s a vele szomszédos Romániában van.

A második jelenség, a mi e számsorok vizsgálatánál szemünkbe tűnik, az, hogy a szóban levő keleti államok ipari fogyasztási szükséglete az utolsó években jelentékeny arányokban nőtt, nagyobb arányokban, mint a mezőgazdasági termelési képességük. Nevezetesen a táblázatainkban föltüntetett négyévi időszakban. Nagy-Britanniából való behozataluk 173 millióról 230 millióra, Franciaországból való behozataluk 85 millióról 108 millióra, Olaszországból 71 millióról 99 millióra, a Németbirodalomból 161 millióról 192 millióra, a mi szerződéses vámterületünkről 220 millióról 306 millióra emelkedett. Sőt még a mi agrárjellegűnek ismert hazánk is képes volt ez államokba való ipari kivitelét 56 millióról 67 millióra emelni. Ha a statisztikai táblázatok első évi beviteli számsorainak összegét vesszük, ez 777 millió frank értékű ipari importot mutat; ha az utolsó évet, ez 1.007 millió értékű ipari cikk elhelyezését jelenti a tárgyalt hat velünk szomszédos keleti államban. A két szám között mutatkozó nagy különbség pedig azt sejteti, hogy ez államok népe is rákerült a modern gazdasági és kulturális fejlődés útjára; hogy már itt is évről-évre több millió árú iparcikk kell út-, vasút-, kikötő-, hidépítéshez, köz- és magánépületek emeléséhez és

berendezéséhez, a mindenféle kereső munkához. A ki a balkáni államokban és a velük szomszédos Romániában jár, nem kell éppen a fővárosok többé-kevésbé fényűző életét néznie, hogy az életigények nagy átalakulása szemébe tűnjék. A ki például a vasuti vonatokból kiszálló publikumot figyelte meg ezelőtt tiz esztendővel és most, észrevehette, hogy míg előbb száz közül talán hetven utasnak volt opánkája és kendőszerű vagy más primitív fejfödője és csak harmincznak modern lábbelije vagy kalapja, most megfordítva áll az arány. Egészen eldugott helyeken, a hol előbb legfőlebb kisüstön főtt gyümölcsesz meg kukoricza fogyasztatott, most az erdei és bányamunkások a palaczkör meg buzaliszt fogyasztását honosították meg. Minden balkáni utazó a kocsijáról is konstatálhatta, hogy már az ottani kisebb városkákban tükörablakokkal, modern ajtófelszereléssel épülnek az új házak, sőt hogy legujabban, ha mindjárt csak a nagyobb városokban is, ritka új házból hiányzik a fürdőszoba. És a többi és a többi. Itt azonban nem folytatjuk tovább e fejtegetést. Másutt visszatérünk e kiemelt jelenségre, hogy egy vonatkozó következtetésünket igazoljuk.

Azoknak, a kik nagy súlyt helyeznek az úgynevezett kereskedelmi mérleg jelentőségére, nem fog nagy öröme szolgálni az a körülmény, hogy az aránylag primitív viszonyok között élő keleti államok sokkal nagyobb összegekért adnak el évről-évre a nyugati nagyiparos államoknak, mint a minőkért tőlük vásárolnak, vagyis az iparos gazdag államok kereskedelmi mérlege a kis keleti államokkal szemben erősen passiv. A Németbirodalomnak s a mi szerződéses vámterületünknek, sőt Magyarországnak helyzete is azonban e tekintetben éppen az ellenkező. A mi kereskedelmi mérlegünk, akár a szerződéses vámterületet, akár hazánkat külön tekintsük, a balkáni államokkal szemben activ. Még azokban az esztendőkben is, mikor úgy a szerződéses vámterületnek, mint Magyarországnak kereskedelmi mérlege feltűnő nagy passivitást mutatott.

A tanulmányunk elején bemutatott táblázatok szerint az egyes nyugateurópai államoknak a keleti kisebb államokkal szemben való behozatali többlete az utolsó évet tekintve, a következő:

Nagybritannia	18·5 millió frank
Franciaország	102·5 " "
Belgium	199·0 " "
Olaszország	47·5 " "

Ellenben Németországnak kiviteli többlete a statistikailag föltüntetett utolsó évben 56·2 millióra, a szerződéses vámterületé 119 millióra, Magyarországé 5·3 millióra rugott.

Már ez összehasonlítások is vetnek némi világot a Balkánon nekünk jutott helyre a nemzetközi közgazdasági concertben, de igazán teljessé a képet nézetünk szerint a következő adatok teszik:

Nagybritannia :

17 milliárd franknyi összbehozatalának 1·1—1·5⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
14 „ „ összkivitelének 1·2—1·5⁰/₀-át helyezi el „ „

Franciaország :

9·0 milliárd franknyi összbehozatalának 2—2·6⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
8·0 „ „ összkivitelének 1 1 2⁰/₀-át helyezi el „ „

Belgium :

6·5 milliárd franknyi összbehozatalának 3—3·9⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
5·6 „ „ összkivitelének 0·9—1⁰/₀-át helyezi el „ „

Olaszország :

3·5 milliárd franknyi összbehozatalának 4—4·5⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
2·5 » „ összkivitelének 4·8—5 0⁰/₀-át helyezi el „ „

Németország :

12·0 milliárd franknyi összbehozatalának 1—1·2⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
10 0 „ „ összkivitelének 1·8—2⁰/₀-át helyezi el „ „

Ausztria-Magyarország :

2·9 milliárd franknyi összbehozatalának 6—7⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
2·5 „ „ összkivitelének 11—12⁰/₀-át helyezi el „ „

Magyarország :

1·9 milliárd franknyi összbehozatalának 3—3·2⁰/₀-át szerzi be a Balkánon.
1·7 „ „ összkivitelének 3·5—4⁰/₀-át helyezi el „ „

Ez adatok összeállítása a következő kétségtelen tanulságokat állítja eléünk. 1. Minden nyugati nagy iparosállam a maga behozatali szükségleteinek csak kis részét szerzi be és kivitelének még kisebb töredékét helyezi el a tárgyalt hat államban. 2. Úgy a kivitel, mint a behozatal százalékszámai legnagyobbak a mi szerződéses vámterületünknel, Olaszországnál, azután Németországnál. 3. A szerződéses vámterületet kivéve, a keleti kisebb államokkal szemben a nyugati nagy iparosállamok jóformán egyenlő mértékben szállítók és vásárlók. A mi szerződéses vám-

területünk azonban aránylag kétszer annyit szállít az államokba, mint a mennyit tőlük vásárol. Ugyanez áll külön Magyarországra is, melynek feltüntetett behozatala legnagyobb részben csak átmenő forgalom Ausztria részére, míg kivitele jóformán tisztán a saját ipari termelésének eredménye. (Ez a jelenség az, a mire nézve Danev úr, az ismert bolgár vezérpolitikus megjegyezte, hogy azok az államok, a melyek ipari czikkeket akarnak eladni a balkáni agricultur államoknak, kell, hogy ezeknek nyers terményeit is vásárolják.) Eddig nálunk az volt a törekvés, úgy a szerződéses vámterületet, mint Magyarországot illetőleg, hogy nyugat felé mennél több nyersterménynek, kelet felé mennél több iparcziknek elhelyezését tegyük lehetővé. E törekvés szolgálatában állott a vámpolitika is. E — talán túlhangosan is nyilvánított — törekvés vitt bennünket abba a posztíóba, hogy a Balkánon minden igaz ok nélkül rossz hírünk kelt. Mert a reális valóság az, hogy daczára védvámjainknak, nagy nyersterményvásárlói lettünk Romániának, mihelyt újra szerződéses viszonyba léptünk vele; sok nyersterményt kellett beszerezniünk, különösen a nálunk gyengébb aratást adott esztendőknben Szerbiában még a vámháború alatt is, a szerződés életbelépte óta persze még többet; és nagyon jelentékeny vásárlói maradtunk európai Törökországnak, Bulgáriának meg Görögországnak, bár ez államokkal szorosabb gazdasági kapcsokat biztosító tarifás szerződésünk nincs. Az elzárkózási törekvéseket tehát erősen ellensúlyozza a természetes helyzet, a szomszédtság és a szerződéses vámterület megnövekedett belfogyasztása, a mely lehetővé, sőt szükségessé tette azt, hogy a behozatalunk 1909-ben az előbbi évi 31 millióról 125 millióra szökjék föl Romániából, 4·5 millióról 10 millióra Bulgáriából, 15 millióról 26 millióra Szerbiából. E természetes helyzetet most a világconjunctura és a nyerstermények szilárd árnívója a kölcsönös forgalom könnyítésének irányában fejleszti. Szinte a mostani helyzetből folyik tehát, hogy vámpolitikai magatartásunk a keleti szomszédos államokkal szemben módosíttassék s tisztán tárgyilagosa, a saját érdekünkkel kapcsolatos körülmények minden erre irányuló érdekeltségi mozgalmat, hivatalos intézkedést indokolttá tesznek.

Mindenkinek be kell látni ez indokolttságot azért is, mert a tárgyalt számsorok nem éppen különösen előnyös helyet mutatnak nekünk a Balkánon gazdaságilag versenyző nemzetek között. Hiszen nyilvánvaló, hogy ott bennünket szomszédágunknál s az ettől befolyásolt közlekedési viszonyunknál fogva is nagyobb tér illetne meg. Nyilvánvaló, hogy a balkáni népek gyarapodó fogyasztási képességének kihasználásában nagyon eredményesen versenyeznek velünk az ide legtávolabb eső országok is. Ennek okaira csak úgy jövünk rá, ha a mi balkáni térfoglalásunkat támogató intézményes természetű dolgokat is megvizsgáljuk.

Ilyen intézmény volna mindenekelőtt a forgalmi berendezés. Vesünk egy pillantást a balkáni forgalom szempontjából oly fontos tengeri kikötői forgalomra. A rendelkezésemre álló hivatalos adatok szerint a fontosabb néhány kikötő forgalma, a gőzhajók lobogói és tonnatartalom tekintetében, a következő számokat tünteti föl:

	tonna		tonna
Durazzo (1911):		görög	3,083.506
osztrák	178.885	orosz	669.903
olasz	39.160	török	335.987
görög (kb.)	7.000	osztrák-magyar	1,569.978
britt	6.043	olasz	673.395
török	8.639	román	399.137
Valona (1911):		Várna (1910):	
osztrák	257.075	osztrák	181.051
magyar	1.709	magyar	25.710
olasz	56.180	német	100.329
német	5.623	britt	78.769
török	10.996	francia	64.660
britt	9.969	orosz	148.534
bolgár	1.164	görög	88.495
Szaloniki (1911):		bolgár	114.352
német	103.205	török	14.216
amerikai	15.796	Burgasz (1910):	
britt	163.829	osztrák	136.212
osztrák-magyar	117.081	magyar	29.706
belga	37.763	bolgár	57.368
bolgár	13.619	német	96.273
francia	99.225	britt	82.946
olasz	83.045	francia	68.784
török	40.672	görög	92.767
Konstantinápoly (1911):		orosz	99.772
britt	8,478.228	török	3 354

A Duna-torkolati kikötők: Braila, Galac, Tulcea, Szulina az európai Duna-bizottság kimutatása szerint (1911):

britt	1,073.285	tonna
különböző más	160.735	„

Az e kikötőkben szereplő hajóstársaságok:

Osztrák Lloyd	107.608 tonna
Societa Nazionale di servizi Maritimi	48.340 „
Levante (kelet)	11.991 „
Egea (török)	12.530 „
Cnie Fraissinet (francia)	27.259 „
Cgnie Russe (orosz)	3.642 „

Ez adatok valamivel rosszabbnak tüntetik ugyan föl a helyzetet a valónál, mert hiszen tudjuk, hogy angol, francia stb. lobogó alatt több magyar hajó is rejtőzik, de általában mégis csak úgy áll a dolog, hogy a hajózás tekintetében a Balkánt egészen elhanyagoltuk. Egyik vezető hajózási szakemberünk nyilatkozata szerint most már nem is pótolhatjuk a mulasztást, mert Románia, Bulgária, sőt még Szerbia is szervezni és kifejleszteni akarják hajózásukat. Számunkra tehát nem igen marad tér. De ez a vélemény alighanem túlpessimistikus. A balkáni termelésben néhány év múlva jelentékeny superplusra számíthatunk, a mit a magunk hajózásának biztosíthatunk, különösen ha kölcsönös forgalmunk megélnékül. Helyzetünk a Balkánon hajózásunk megfelelő fejlesztése nélkül jelentékenyen alig javulhat. Az ez iránti intézkedések idejekorán való tanulmányozása és sürgetése a pénzügyi és kereskedelmi körök részéről különös figyelmet érdemel.

Szinte fölöslegesnek látszik közgazdasági szakközönségünk előtt ráutalni a Dunára, erre a hatalmas közlekedési tényezőre, a mely mindennél hatalmasabban köt össze bennünket a szóban levő keleti államokkal s tekintettel arra, hogy aránylag kevés költséggel egy közepes tengeri hajórakománynak megfelelő teher vontatható föl rajta, sleppekbe osztva, egészen Gönyőig, domináló helyzetet biztosít Magyarországnak egész mentén, de főleg a nyugat felé eső dunamenti területekkel szemben. Nem is hozom föl a Dunára vonatkozólag csak azt a tapasztalatot, hogy a román parton még a jelentéktelenebb kikötők is meglepően modernizáltattak, Cetate, Calafat, Corabia, Turnu-Magurele, Giurgiu, Cernavoda, mind nagyobb arányokban kiépített rakparttal és a községhez, illetve vasuti állomáshoz vezető jó úttal bírnak. Több jó kikötője van a románoknak, mint nekünk az egész Dunánkon, három annyi hosszban. A kikötőket a községek létesítették és a költségek amortizációjára minden ki- vagy berakott tonna után 20 cm. illetéket szednek. A hajósok és kereskedők szívesen fizetik ezt a költséget, mert a nyert közlekedési könnyebbségek bőven megérik. Nagyon kedvezőtlenül üt ki ránk nézve az összehasonlítás, mert nálunk sok jelentékeny községnek még tisztességes útja sincs a hajóállomáshoz s a gondozatlan meredék parti kapaszkodók a hajóközlekedést akadályozzák. A belső forgalom

rendszeressége és biztos fejlődése az alapja a külsőnek is, mert ez adja az igazi erőt az extenzióra. Balkáni érdekeink érvényesítése is azt sürgeti, hogy nagy természeti kincsünket, Dunánkat vegyük intensivebb gondozás alá.

Nagy dunai kikötői berendezés készül Szerbiában, Prahovónál, Negotin mellett, a szerb román-bolgár határ összeszögellésénél. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot nemrég nyújtotta be a kormány a szkupstinának. E szerint Pavlovics-Taburno Jeromos, szentpétervári mérnök, engedélyt nyer arra, hogy Prahovónál dunai kikötőt, raktárakat, vasuti összekötő-berendezéseket stb. építhessen, s e célra 60 esztendőre részvénytársaságot alapíthasson. A részvénytőke áll: 5,500.000 dinár kikötő- és vasutépítési költségből, 2,500.000 dinár raktárépítési költségből, 500.000 dinár forgó üzemi tőkéből, 200.000 dinár kotrógép és hajóépítési költségből, 900.000 dinárnyi a részvénytársasági iroda berendezésére és az építés alatti intercalaris kamatok fedezésére szánt költségből, 500.000 dinár árfolyamkülönbözeti költségből = 11,100.000 dinár. A részvények árfolyama 95⁰/₀-nál alacsonyabb nem lehet. Az állam a tőke 4⁵/₀-os kamatozását garantálja. A törvény megállapítja az elég magas különböző kikötői, raktározási stb. díjakat. 60 év múlva az egész kikötő az állam tulajdonába megy át. A beszerzendő és már biztosított tőke francia lesz. E kikötő létesítése után keleti Szerbia mintegy 175—180.000 tonnányi, 26—30 millió dinár értékű forgalma, Prahovónak fogna irányulni, melyet a Timok völgyi vasut köt össze Nissel, s vasut fogja összekötni Pozsarevácczal is. Ez a forgalom, a mely elébb Belgrádban, Szmederevóban és Dubraviczán került hajóra s a Vaskapun át a Fekete tengerre, ezentul elkerülné a Vaskaput. Kétségtelen, hogy ez a létesítmény nagy versenyt fog kelteni az Aldunán eddig még domináló magyar és osztrák hajózási vállalatoknak s jelentékeny emeltyűje lesz a mi ellenünk irányuló szerb hajózási berendezésnek.

Ha a balkáni forgalommal "vonatkozásban levő vasuti vonalainkat tekintjük, a következő szembetűnő jelenségeket állapíthatjuk meg.

A budapest—zimonyi, budapest—verciarovai vonalunk egyvágányú s a belső forgalmat is csak a legnagyobb nehézségekkel lehet rajtuk lebonyolítani; a zimonyi pályaudvar szűk és egyáltalán nem olyan berendezéű, mint egy aránylag nagy productiójú és culturájú terület határállomásának lennie kellene.

A mi meglevő Duna—Adria vasutunk, a Zimony—India—Fiume vonal egyvágányú, nem bírja el a belső forgalmat sem. Pedig a balkáni forgalom szempontjából, különösen ha a Száva és a Kulpa szabályozásával egy pompás egyenes hajóútvonal fog megnyílni a Fekete tengertől egészen az Adria közeléig, ez a vonal mindennél nagyobb fon-

tosságú lesz s megérdemel minden áldozatot; valamint déli határvárosaink fejlesztése is. Ez utóbbi dolog különben a nyugati nemzeteknél már nem is vitatott politikai és közgazdasági sarkigazság s itt a határvárosokat az államhatalom szinte a fényüzésig menő áldozatkészséggel avatja a modern határőrzés hatalmas tényezőivé.

Egy másik igen fontos factora a közgazdasági térfoglalásnak és érvényesülésnek a hitelügyi, vagy helyesebben pénzügyi berendezkedés. E tekintetben sem szándékozom elméleti fejtegetésekbe, bíráló megjegyzésekbe bocsátkozni, hanem inkább egy gyakorlati esetet adok e'ő, a mi most nem régen történt s nyert végérvényes befejezést a szkupstina útján. Nem kevesebb mint tíz francia és két svájci pénzügyi intézet állott össze arra a célra, hogy a szerb kormánynak 30 millió frank függő kölcsönt adjon, 5⁰/₀-os, három hónapos elfogadványra, 1⁰/₀ provízióval, a mely minden három hónapról három hónapra szóló prolongatióval is fizetendő. Tehát, mivel nem valószínű, hogy egy éven belül ez a kölcsön egy nagyobb consolidált kölcsönből visszafizettessék, évi 9⁰/₀-ra. A tizenkét intézet, nevezetesen: Société Générale, Société financière de l'Orient, Banque française, Société de dragage, Banque Franco-Serbe, Dreyfuss, Société financière Franco-Suisse, Union Financière, de Genève, megalkották a *Société Franco Serbe d'entreprise industrielle et travaux publics* nevű részvénytársaságot, mely a nyújtott függő kölcsönért megkapta a megbízást a következő új szerb állami vasuti vonalak építésére :

Rendes nyomtávval :

1. Nis – Mrdare.
2. Krusevác—Kliszura—Csatlakozás az 1. alatti vonalhoz.
3. Kragujevác—Raska.

Keskeny vágánnyal :

Valyevo—Oszecsina (a loznica – sabáci vonalhoz való összeköttetés.)

E vonalak építésének költsége 60 millió frankban irányoztatott elő. Az építési költség nem kilométerenként és műtárgyanként állapított meg, hanem a felhasználandó anyagok, földmozgósítás stb. egységárainak megállapításával. A számlákat a pénzügyminiszter 60 millióig 3¹/₂⁰/₀-os kincstári bonokkal fedezi s az akkorára már nyélbeütni remélt nagy kölcsönből kívánja végleg kiegyenlíteni. Tárgyilagos szakemberek a 320 – 340 km. vasut építés költségét 70 – 80 millióra becsülik s a vállalkozók számláját műszakilag alig ellenőrizhetőnek mondják.

Ugyane törvényjavaslat felhatalmazta a kormányt a Mdare – Pristina, Raska—Mitrovicza, Raska-Bosnyák határ vonalak traceirozására.

Tehát e vonalak építésénél is kétségtelenül az említett vállalkozó csoportra gondolt a szerb kormány.

Csak tisztelni és méltányolni tanultam egyes tekintélyes pénzügyintézeteink által a szóban levő keleti államokban kifejtett tevékenységet. Részemről megfontolandónak vélem azonban azt a kérdést, hogy az eddigi egyenként való tevékenység helyett nem lenne-e célszerű részünkről is nagyobb pénzügyi társulásokkal lépni föl a Balkánon, esetleg ha lehet az osztrák s még távolabbi külföldi intézetekre is kiterjeszkedve. Annál inkább, mert a mint alább rámutatok, igen nagy magán- és közhiteligényekkel fogunk szemben állani s már most számolnunk kell azzal, hogy a nagy üzleteket azok fogják megkapni, a kik a hitelnyújtásban is részt vettek.

Végül még egy megfigyelésemet kell közölnöm, a mi első tekintetre nem látszik ugyan közvetlen kapcsolatban lenni a Balkánon való gazdasági helyzetünkkel, de a gyakorlati élet ismerősei előtt e szempontból sem fog jelentéktelennek föltűnni. És ez az, hogy közöttünk, meg a balkáni népek között való társadalmi érintkezés csak egyes nagyon ritka specialisták útján történik, úgy a közgazdasági, mint culturális téren. Évenként ezer meg ezer balkáni előkelőség utazik keresztül Magyarországon, a nélkül, hogy a szállodai személyzetten s egyéb ilyen szükség-szerűen útjába kerülő embereken kívül másokkal érintkeznék. Pedig az utóbbi években igen nagy változásokon ment keresztül a balkáni városok és városkák lakossága. Minden foglalkozási körben és mindenütt nagy számát találjuk az európaiilag, nagyobbbrészt Párisban, Berlinben, Bécsben és egyéb nyugati culturális góczpontokon nevelkedett embereknek, a kik méltán ambitionálják, hogy művelt emberekül respectáltasanak. Mi tőlünk azonban a társadalmi érintkezés szempontjából távolabb esnek a szóban levő keleti államok, mint akármely idegen világrészbeliek. Néhány specialistán kívül csak a gazdasági és culturális szempontból nagyon kevés értékű elégedetlen elemek, meg az élet hajótöröttjei mennek át tőlünk a keleti államokba. Kétségtelenül megállapítható, hogy úgy Romániában, mint Szerbiában saját honfitársaink állanak az irántunk ellenséges áramlatok élén vagy háttérében. Ujjaimon tudnám hamarosan felsorolni azokat, a kik magyar létükre azt mondják, hogy: barátaim vannak oda át, vagy balkáni lakós létükre azt, hogy melegebb összeköttetések vannak nálunk. Ennélfogva ne csodálkozzunk azon, hogy a mi aránylag nagy közgazdasági és culturális fejlettségünk nem vonzóerő a Balkánon s ha mi teljesen hiányzunk a balkáni népek kedvesebb érzésvilágából, úgy mint ők a mienkből. Mi Budapesten egy szinte páratlan szerb nevelőintézettel birunk a Tökölyánumban, a szerb közélet élén ma mégis német és franczia neveltségű emberek álla-

nak. Tudományos és egyéb culturális intézeteink között alig van összeköttetés. A balkáni újságok cikkeit, hireit, bennünket egyáltalán nem ismerő vagy irántunk ellenséges pennák írják és a többi és a többi. Ideje lenne a magyar közélet vezetőinek mindezen dolgokat tudomásul venni s megindítani e tekintetben is a nekünk megfelelőbb fejlődést.

II.

A balkáni háború eredményeképpen beállott nagy változások ottani helyzetünket is erősen befolyásolták, még pedig éppenséggel nem a javunkra. Köztudomású dolog, hogy Európai-Törökország körülbelül 50.000 négyszögkilométernyi, török uralom alatt maradó és az önálló Albániát alkotandó terület leszámításával két erősen védvamos tendenciájú vámtarifával bíró ország birtokába jut. Ez országok közül Bulgáriával való szoros gazdasági és politikai viszonyunk nem változott meg. Szerbiával azonban, a mennyiben ez még lehetséges volt, még inkább megromlott. Szerbiának és Montenegrónak ma egész nyilvános és magánélete, az iskolás gyermekektől kezdve a vezető politikusokig saturálva van a kettős monarchia elleni gyűlölettel. Nem hallgathatom el azt a meggyőződésemet, hogy ez nagyrészt a hatalmas eszközökkel dolgozó s hatalmas orosz hivatalos és nem hivatalos protektorokkal bíró pánszláv agitációnak tulajdonítandó; tehát nem bir természetes alapokkal s azért a háborús izgalmak megszűnésével természetesebb és békésebb érzéseknek fog helyet adni. De egy pár esztendeig számolnunk kell azzal, hogy Szerbiában, semmiféle, tehát közgazdasági közeledésünk sem fog jó fogadtatásra találni. És míg a jövendő nagy bolgár területen csak a vámtarifa fogja gazdasági forgalmunkat a török regime-hez képest csökkenő hasznúvá tenni, a szerb területen még érzésbeli motivumokat is ki fognak ellenünk versenytársaink használhatni. Viszont kétségtelen azonban az is, hogy úgy Bulgária, mint Szerbia hosszú évekre nagyon le lesznek kötve újonnan szerzett területeik gazdasági és culturális nivójának fejlesztésével s e munkájukban közvetlen szomszédjaiknak jóindulatú közreműködését nem fogják nélkülözhetni. Ez a körülmény bizonyára befolyással lesz velünk szemben való vámpolitikájukra s egyéb tekintetben való magatartásukra is. Nagy hiba lenne tehát közgazdasági viszonyunk jövőbeli fejlődését illetőleg a most uralkodó érzelmi motivumoknak a megilletőnél nagyobb súlyt tulajdonítani. Mindenféle háború után béke következik s a gazdasági munkálkodás sohasem tekintheti másnak a háborús állapotot, mint időleges megszakításnak, a mely után a gazdasági fejlődés ismét az elejtett fonalak föl vételével megy tovább. Ez álláspontnak megfelelően nézzük a balkáni gazdasági területnek a háború után mutatkozó gazdasági viszonyait és a jövőben reálisan vár-

ható fejleményeket. E fejtegetéseinknél természetesen már mellőzzük Romániát s csak Szerbiára, Bulgáriára, valamint az Európai-Törökországból nekik jutandó területekre terjeszkedünk ki. Montenegrót, Albániát és Görögországot csak kevésbé vesszük figyelembe, megfelelően kisebb közgazdasági jelentőségüknek.

Hogy mindenekelőtt Szerbiáról szóljunk, ez országnak mai területe 48.300 négyszögkilométer, lakossága kereken 3 millió. Neki fog esni a volt koszovói vilajetnek az Ibárig menő része s a szerint, a mint a bolgárokkal el tudja intézni a vitás területi kérdéseket, a monasztiri és szaloniki vilajetnek kisebb része is. Vagyis a geographiailag Ó-Szerbiának és szandzsáknak nevezett vidék Üszküb, Mitrovicza, Pristina, Prizren, Monastir nálunk is ismert városokkal s esetleg Maczedóniának egy kisebb területe. Gyarapodása 30–40.000 kilométer lesz, leszámítva a háború folytán beállott csökkenést, körülbelül 6–700.000 lakóssal.

Bulgária eddigi területe volt 96.245 négyzetkilométer, kereken 4,500.000 lakóssal. Neki fog jutni az egész úgynevezett Maczedónia, leszámítva esetleg Monasztirt és környékét, valamint a Szalonikitól keletre és délre eső, Görögország által igényelt kisebb területet. Neki fog jutni az értékes, úgynevezett trák síkság, melyet körülbelül az Enos-Midia vonal határol, a mostani állapot szerint 1,400.000—1,600.000 között járó lakós számmal. Vagyis területi gyarapodása 70–80 ezer négyzetkilométerre tehető. Európai-Törökország 169.300 négyzetkilométernyi területéből tehát Bulgária fogja kapni az oroszánrészt. Körülbelül 10–12.000 négyzetkilométer fog jutni Montenegrónak, 25–30.000 négyzetkilométer Albániának, 15–20.000 négyszögkilométer Görögországnak. Török uralom alatt csak Konstantinápoly területe és a csataldzsai szandzsák marad 8–10.000 négyzetkilométer területtel, a mely azonban tekintettel Konstantinápoly egy millió körül járó lakosságára, még mindig fog birni bizonyos gazdasági jelentőséggel.

Hogy a háború után bekövetkező gazdasági fejlődést s ebben való szerepünket megítélhessük, a hódító és hódított területek jelenlegi közgazdasági viszonyait kell mindenekelőtt számba vennünk.

Az általánosan ismert dolog, hogy úgy a hódító, mint a hódított területek teljesen agricultur jellegűek. A mezőgazdaság azonban mindenik szóban levő területen még kezdetleges fokon áll. Szerbia legelől van a gazdasági haladás lépcsőjén. Bulgária már valamivel utána következik, a volt európai Törökországban azonban még csak ezentúl fog megkezdődni a modernnek nevezhető termelő munka. Szerbiában kereken 2 millió hektáron folyik a mezőgazdasági termelés, a mely 300.000 kisbirtokos család tulajdonában van. Bulgáriában 3·5 millió hektár a szántóföldül, legelőül, szőlőül, kertül stb. használt föld területe, a melyen

565.148 család gazdálkodik. Szerbiában mindössze 86, Bulgáriában mindössze 618 birtokosnak van 100 hektáron felüli birtoka. Tehát mindkét ország tipikusan földművelő paraszt ország. A szarvasmarha-állományra nézve a következő adatokat vehetjük zsinórmértékül. Szerbiában egy-egy gazdaságra alig esik egy ökör, s a gazdaságoknak csak a felére esik egy-egy tejelő, nem meddő tehén. Bulgáriában az 565.148 gazdaságból 325.570-nek nem volt az 1900-iki állatszámlláláskor egy ökre vagy bivalya sem, 358.736 gazdaságnak nem volt egy tehene sem. A lótenyésztés mind a két országban még kezdetlegesebb fokon áll. A tenyésztett szarvasmarha nagyobb része eltörpült primogén siksági marha (Steppenvieh), a mely Szerbiában már régebbi importok útján némileg javult, Bulgáriában azonban csak az utóbbi években kezd javulni. A lótenyésztés még mind a két országban az első lépcsőfokán sincs a haladásnak. A sertésállomány Szerbiában jó és fejlődésképes, Bulgáriában ez is jelentéktelen és 1900-ban számszerűleg is hanyatló irányú volt. Szerbiában elég jó a juhtenyésztés, Bulgáriában az összes tenyésztési ágak között a legerősebb és legnagyobb produkáló képességű. Egyaránt föllendülő irányúnak mind a két országban csak a baromfitenyésztést lehet tekinteni.

A mi Ó-Szerbiát, az úgynevezett szandzsákat, Maczedoniát és Thráciát illeti: a koszovói vilajetben 3,290.000 hektár területből 1900-ban 436.344 hektár, vagyis 12,7% volt megművelve. A szaloniki vilajet 4,000.000 hektár területéből 248.367 hektár = 6,4% állott művelés alatt, a drinápolyi vilajet 4,250.000 hektár területéből 436.826 hektár = 10,3%, a monastiri vilajet 2,850.000 hektár területéből 208.016 hektár = 7,3%. Ez adatok eléggé jellemzik a Törökországtól elhódított területek gazdasági színvonalát. A török hivatalos statisztikai fölvétel, 1906. óta, a szóban levő területen folyton megújuló forradalmak, lázongások, bandaactiók stb. a helyzetet inkább rontották, mint javították. Az egész területen csak a szandzsákban és Maczedonia délnyugati csücskében lehetett jobb szarvasmarhát találni. Az állattenyésztés a legprimitív módon folyt. Csak a juh- és baromfitenyésztés nevezhető produktívnak és kereseti szempontból is jelentékeny tényezőnek. A sertésenyésztésről, a mint tudjuk, a török uralom alatt nem igen lehetett szó. A jobb szarvasmarha- és lótenyésztést és tenyésztést a takarmánytermelés, az istállók hiánya s a mezőgazdaságra legalkalmasabb völgyek és medenczéknek a szabályozatlan folyók okozta elmocsárosodása tette lehetetlenné. A primitív birtoklasi és művelési viszonyok közepette csak a kevés befektetéssel járó és tetszés szerinti kiterjedésű legelőkkel rendelkező juhtenyésztés prosperálhatott, meg a szintén risiconélküli s főleg a földműves nép által üzött házi baromfitenyésztés.

A vasuti hálózatnak főgerincze megvan, illetve rövid idő alatt meglesz Szerbiában és Bulgáriában, de még ez sincs meg Ó-Szerbiában, a Szandzsákban és Maczedóniában, mert a keleti vasutak már üzemben levő vonalai, a Drinápoly—Dedeagacs—Dráma—Szaloniki, Szaloniki — Üszküb (Szkoplye) — Zibifcse, Szaloniki — Monasztir és Szkoplye (Üszküb) — Mitrovicza vonalak csak igen kevésbé elégítik ki a gazdasági fejlődés által támasztott igényeket.

A folyók az egész szóban levő területen szabályozatlanok. Szerbiában a Morava, Drina, Timok, Bulgáriában az Iszker, Lom, Ogoszta, Vid, Oszem, Jantra és Maricza, a Törökországtól most elvett szóban levő területeken az Ibár, Szitnicza, Bregalnicza, Vardar, Crna-Réka, Struma, Strumicza, Meszta, Marica várnak szabályozásra.

Az egész hódító és hódított területen kevés a kiépített út s a városokban most indult meg a modernebb építkezés

Egy rövid futólagos pillantást kell még vetnünk a tárgyalt területeken élő népességre, a benne rejlő gazdasági képességekre s a nagyobb városoknak és városkáknak nevezhető lakóhelyekre, valamint az ipari fejlődésre. Szerbiának és Bulgáriának idevágó viszonyait jobban ismereteknek, illetve könnyen megközelíthető forrásokból könnyen megismerhetőknek tekinthetjük, tehát csak Ó-Szerbiára, a Szandzsákra és Maczedóniára terjeszkedünk ki.

Ó-Szerbia és a Szandzsák kb. 1 millióra tehető lakosságában a szerb van nagy többségben. Túlnyomó nagy részük keresztény, kisebb részük a mohamedán. Ez utóbbiakból, valamint az albán és török mohamedánokból kerültek ki a nagyobb birtokosok, az utóbbiakból a tulajdonképpeni földművelők, a feles bérlők. Határozottan szerb jellege van a Szandzsák északi felének. Mitroviczánál már sűrűbben vannak az albánok, úgy hogy Ipek, Gyakova, Prizren, sőt Üszküb (Szkoplye) vidéke is meglehetősen el van albánosodva. Üszkübtől délnek, Köprülü (Velez) tájékán a szláv lakosság szerb jellege alábbhagy s az itt, valamint a Maczedóniában lakó szlávokat helyesen makedo-szlávoknak kell neveznünk. A bolgárok ezeket magukhoz tartozóknak vallják, mert túlnyomólag a bolgár exarchatushoz tartoznak egyházilag. A szerbek azon a czímen vitatják ezeket szerb fajtájúaknak, mert erkölcsaik és szokásaik a szerbekéihez állanak közelebb. A valóságban nem szerb, nem is bolgár ez a népkeverék. Elég jó munkások és földművelők, de nem olyan jók, mint a bolgárok. Intelligentiára, hazafias hévre nézve alább állanak a szerbeknél. Az albánok általában nagyon kevésbé munkaszeretők, nehezen fegyelmezhetőek és tárgyilagos források szerint is vad, támadó természetűek. E vidékeken aránylag nagyon kevés volt az oszman (török) elem. Összesen kb. 400.000-re becsülték tárgyilagos források e vidéken

a szlávok, 300.000 főre a nagyjából mohamedán albánok, míg a lakosság többi része a török, zsidó, görög, aromun (kuczo-oláh) és cigány fajok között oszlik meg. Hogy mennyi volt a háború után a lakosság, pontosan nem lehet tudni. A viszonyokat jól ismerők szerint egy teljes harmaddal fogyott meg.

Fontosabb városok, népszámuk és faji főjellegük szerint: *Plevlye*, 10.000 lakos mohamedán, albán és török; *Szjenicza*, 4.000 lakos szerb; *Novavaros*, 2.000 lakos szerb; *Novibazar*, szerb; *Mitrovicza*, 2.000 lakos albán és szerb; *Ipek* (Pety), 15.000 lakos mohamedán, albán; *Berane*, szerb és albán; *Kolasin*, 1.000 lakos haladó szellemű szerb lakosság; *Vucitrn*, 2.500 lakos szerb és albán; *Pristina*, 21.000 lakos főleg albán, kevésbé szerb; *Szkoplye* (Üszkü), 35.000 lakos török és makedo szláv. Itt lakik kb. 1.500 zsidó és 100 családra menő kuczo-oláh is. *Gilan*, 2.500 lakos albán és szerb; *Kumanovo*, 3.500 lakos szerb; *Gyakova*, 18.500 lakos albán; *Kalkandelen*, 17.000 lakos makedo-szláv és albán; *Prizren*, 38.000 lakos albán és szerb; *Köprülü*, 27.200 lakos (Veesz) makedo-szláv és török; *Kocsána*, 7.500 lakos makedo-szláv és török; *Karatova*, 7.500 lakos makedo-szláv és oszman; *Prilep*, 18.000 lakos, makedo-szláv.

A Macedóniát lakó népesség túlnyomó nagy része a makedo-szláv törzshöz tartozik. Leszármazója e nép a római, bizanci, majd török uralom alatt rabszolgái, vagy ahhoz hasonló sorsban tartott szláv népkéveréknek. Sem nyelvénél, sem szokásainál, sem fizikai és lelki konstrukciójánál fogva nem számítható szerbnek vagy bolgárnak, bár mind a két most önálló állami életet élő délszláv törzs magának reklamálja őket. A folytonos propaganda csinálás csak odáig tudott menni, hogy egyházi téren a makedo-szlávok patriarchistákra és exarchistákra oszlanak, a szerint, a mint egyházi fejükül a konstantinápolyi ökumeni patriarchát, vagy pedig a szintén Konstantinápolyban székelő, de a valóságban Szófiában tartózkodó exarchát vallják. Egy részük áttért a mohamedán hitre s ezeket pomákoknak (Pomaci) hívják, a mely név azt jelenti, hogy segítői a török hódításnak. Általában elég jó földművesek, gyümölcstermelők és kézművesek. A szerint, a mint a bolgárokkal vagy a görögökkel, illetve szerbekkel, vagy az oszmán uralommal rokonszenveznek, oszlanak meg a patriarchista és exarchista egyházak között.

A makedo-szláv népen kívül még egy csomó nemzetiségű más fajtájú ember él Macedóniában, a kik e terület nemzetiségi térképét éppen úgy eltakarítják, mint a hogy rendkívüli különbözőkké teszik kulturális és közgazdasági viszonyait is.

A görögök főleg a városokban élnek, mint ügyes kereskedők tünnek ki, földművelőknek és bármiféle munkásoknak rosszak. Egyik vál-

fajuk, a *konyárok*, a Kajalar Ovaszi és Orfano környékén elég jó földműveléssel foglalkozik. Általában békés, rendszerető nép.

Az *aromunok* (czinczárok, kuczo-oláhok) nagyobb részét görögkeleti vallásúak és részben görög, részben szláv szimpatiákat táplálnak. Ujabbban román propagandisták befolyása alatt külön román nemzetiségi aspirációkat is kezdenek hangoztatni. Egyrésztük áttért a mohamedán **hitre**. Általában a legértékesebb népfaját alkotják a Balkánnak. Szorgalmasak, takarékosak, **józanok**, minden munkát jól elvégzők, munkabírók és ennél fogva nagyon keresett **munkások**; jó módú gazdák, iparosok és kereskedők.

Az *albánok* Maczedonia majdnem minden községében előfordulnak. Csak mint katonák vagy zsandárok, esetleg hivatalszolgák szeretnek élni. A testi munkát nem szeretik, nem fegyelmezettek és erőszakos kitörésekre hajlandók.

Zsidók főleg Szalonikiban vannak és spanyolországi eredetűek. Mint orvosok, kereskedők és iparosok a jobb elemek közé számítódnak, de nehezen versenyeznek az örményekkel és görögökkel, a kiknek kezében a városi kereskedelem egész Maczedoniában összpontosul.

A *czigányok* (csingan, aridzsi, kipti, jipti, hindi) szintén előfordulnak minden vidéken. Legnagyobb részét primitív kovácmunkával foglalkoznak. Sok közöttük a lókupecz és a szamártenyésztő. Néha az aratási munkánál segédkeznek. Részben meg vannak telepedve, részben kóborolnak.

A *jürükök* (juruczi) Demirhiszar környékén a Vardar völgyében élő néptörzs, a mely kizárólag pásztorkodással foglalkozik és egyes tagjai juhokat legeltetve kóborolják az egész Balkán félszigetet.

A *levantinusok* szintén külön embertypust alkotnak. Európaiaknak görögökkel és örményekkel kötött házasságából származnak. Nagyon intelligensek, de nagyon erkölcstelenek és legnagyobb részét mindenféle kétes üzelmekkel foglalkoznak. Általában franczia az anyanyelvük, a mely mellett görögül és törökül is tudnak. Legtöbbször egyik nyelvet sem birják, hanem keverik. Szivesen állnak idegen hatóságok vagy üzleti megbízottak szolgálatára és a reájuk bizott konkrét feladatokat, persze kellő díjazásért, ügyesen elintézik.

Maczedoniában eddig a hivatalos nyelv a török volt, ezentúl bolgár, szerb illetve görög lesz, a szerint, hogy hova csatoltatnak az egyes területek. A kereskedelem nyelve a görög és e tekintetben alig is lesz belátható időn belül változás. Egyébként az intelligens embereknek nagyobb része beszél francziául, sőt ujjában már németül is.

A lakósságnak nemzetiségek szerint való megoszlását a háború előtt, tárgyilagos adatgyűjtés alapján a következőleg tüntethetjük föl:

makedo-szláv: gör. keleti (nagyobb felerészben exarchista) 544.000 mohamedán, (pomák) 58.000; *bolgár*: gör. keleti 76.000, mohamedán 52.000 *görög*: gör. keleti 300.000, mohamedán 15.100; *aromun*: gör. keleti 102.000, mohamedán 4.000; *albán*: gör. keleti 3.900, mohamedán 66.000, *török*: gör. keleti 4.500, mohamedán 400.000; *zsidó* 77.000; *cserkesz*: 2.000, *czigány* 43.000. A háború folytán a lakosság közel kétharmaddal csappant meg az eddigi elfogadható becslések szerint, főleg a mohamedán elem rovására.

Jelentékenyebb városok: *Szaloniki* 170.000 l., spanyol, zsidó és török; *Vodena* 41.800 l., makedo-szláv és török. *Jenidzse - Vardar* 50.000 l., makedo-szláv és török. *Gyevgyeli* 50.000 l., makedo-szláv és aromun. *Tikves* 48.000 l., makedo-szláv. *Strumicza* 42.000 l., makedo-szláv és török. *Langazsa* 46.000 l., török, görög és makedo-szláv. *Szerresz* 108.008 l., makedo-szláv, görög és török. *Melnik* 30.000 l. makedo-szláv, török és aromun. *Nevrokop* 80.000 l., makedo-szláv és török. *Drama*, török, bolgár és görög. *Kavala* 30.000 l., török, bolgár és görög. *Monasztír* 160.000 l., makedo-szláv, aromun és görög. *Gerevena* 40.000 l., görög, aromun. *Elaszszona* 30.000 l., görög, aromun. *Kasztoria* 73.000 l., makedo-szláv, aromun, görög. *Kocsána* 35.000 l., makedo-szláv és török. *Dzsumaja* 5.000 l., török és makedo-szláv.

A városokat azért kell különös figyelembe vennünk, mert ezek úgy a mezőgazdasági, mint a kereskedelmi és ipari fejlődés góczpontjai, melyek útján elsősorban fog mutatkozni e háború után jönni szokott gazdasági fellendülés.

Hogy a volt Európai-Törökországban a háború előtt tért foglalt ipari fejlődésről is szóljunk, az idevágó hivatalos hitelességű adatok alapján a következőket jegyezhetjük föl:

Mitroviczán a Szkoplye—mitroviczai vasut végállomásán egy fűrészmű van, eredetileg német alapítás, most albán kézen van. E vidéken általában bőven van értékesebb tölgyállomány, de a primitív közbiztonsági és munkaviszonyok folytán nem tudott a faipar kifejlődni. Gőzmalom van *Pristinán* és *Novipazarban*. Sörfőző *Plevlyében*.

Üszkübben három nagyobb vízmalom és egy gőzmalom működik; egy nagyobb vízmalom létesült még *Bardovcében*, egy gőzmalom berendezése megkezdődött *Ipekben*. Nagyobb téglarégetők működnek: *Üszkübben* és *Bujanovcében*. Ujabban alapított iparvállalatok: 1. drótszög- és patkógyár (*Üszküb*), két motorerővel dolgozó asztalosvállalat (*Üszküb*), kisebb rézedénygyár (*Üszküb*) 1 gajtankészítőtelep, 1 sörgyár, melynek jéggyára is van. Az üszkübi villanyos világítási telep berendezése elkezdődött, de a város rossz pénzügyi viszonyai miatt megakadt. Említést érdemelnek még: mint kézműipar az opánkakészítés, a fegyverkovács-

ság, ezüst filigran- és nyélberakó-munka, továbbá a lenszövés Kalkandelenben, a rizshántolás Kocsánában, az üszkübi bőrkészítés, a kötélverés Bujanovcében, kis szappanfőzők Üszkübben és Köprülügen, flanel- és harisnyaszövés Köprülügen, szaruipar Köprülügen és Stipben stb.

Szalonikiban a következő új vállalatok létesültek 1911-ben. 1 petroleumtartány-telep (a Standard Oil-é), 1 posztógyár, 1 czipőgyár, 1 sörgyár. A vilajet egyéb részeiben nevezetesen Vodenán, a kötél- és zsinergyár nem tudott a rossz conjuncturák miatt megindulni; a szaloniki vattagyár megszüntette az üzemét, a karaferiai gyapotfonó pedig csődbe került. Régebben fennálló ipartelepek e vilajet területén, a keleti vasutak modernül felszerelt gépjavitó-műhelye, az ottomán dohányregie cigarettagyára, egy villamos-telep Szalonikiban, mely a közúti vasutnak és villamos világitásnak fogja az áramot szolgáltatni; 1 gázmű, 1 vízvezeték, 1 gőzmalom, mind Szalonikiban; 2 modernül berendezett sörgyár jéggyárral, 1 nagyobb és több kisebb tégláégető, 9 gyapotfonó Karaferiában, 2 Agostosban, 3 Vodenában, 3 Szalonikiban, 1 posztógyár Szalonikiban, 1 Niaustában, 1 jutagyár Szalonikiban, 6 szövőgyár Szalonikiban, 1 bőrgyár Szalonikiban és több kisebb timártelep a vidéken; 1 cigarettapapirgyár, 12 szappanfőző-, 5 vasöntőműhely. Továbbá: nyomdák, asztalosok, kovácsok, rézöntők, ötvösök, redőnykészítők, tűzhely-, kályhacső-, fürdőkád- és kályhakészítők, maccaroni-készítők, esernyősök, malomkögyárak, illatszergyárak, falilámpakészítők, cukorárú-gyárosok, szücsök, seprő- és kefekészítők, szódavizkészítők, bent a vidéken néhány olajütő-, rizshántoló- és fűrésztelep.

Monasztirban vagy nagyobb gőzmalom, 1 nagyobb és 6 kisebb fonógyár. A háziipar, mely előbb szövással, kötéssel, prémvasalással, filigranmunkával foglalkozott, most a klöppli csipkekészítésre adta magát, melyet Párisba is exportálnak. Monasztir Maczedóniának Szaloniki után legjelentékenyebb városa, melynek kulturális és gazdasági nivóját különösen a dolgos és takarékos kuczó oláh lakosság gyarapítja.

A felsorolt adatok azt igazolják, hogy a mint a mezőgazdaság terén, úgy az ipar és kereskedelem terén is még sokkal primitivebbek a viszonyok Európai-Törökországban, mint akár Szerbiában, akár Bulgáriában. A háború 10–15 évre megakasztotta a mezőgazdasági fejlődést a lakosságban és az állati munkaerőben beállott nagy pusztulás folytán, úgy a hódító államokban, mint a meghódított vidékeken. Pedig kétségtelen, hogy az új török regime már nagyobb szabású alkotásokat is előkészített a közigazdasági haladás érdekében. Így a szkutarii vilajet kormányzói hivatalában elkészültek a tervek a Drin és a Bojana folyók szabályozására, a melyeknek keresztülvitelével a szkutarii tó szintje süllyedt

s jelentékeny termőterületet adott volna, hajóúttal összekötvén egyúttal a termékeny ipek-gyakovai medenczét az Adriai-tengerrel. Hozzáfogtak a Vardar szabályozásához, elkészítették az albán vasuti hálózat tervét, a melynek keresztülvitele sok természeti kincset, erdőt, termőföldet, ásványt, érczet tett volna kiaknázhatóvá. Szó volt róla, hogy megindítják Ó-Szerbia, Maczedonia és Albánia bányászati értékeinek kikutatását és föltárását. Most természetesen e nagy munkák keresztülvitelének előmozdítása és szorgalmazása a bolgár és szerb kormányokra, valamint az új albán államra hárul.

Úgy a szerb, mint a bolgár kormány nagyban készül a hódított területek közgazdasági restructiójához. Az utóbbi, mihelyt lehetségessé válik, 1.500 milliós kölcsön felvételét tervezi, a melyből 300, esetleg 500 millió menne a háború előtt és alatt felvett függő kölcsönök consolidálására, a többi pedig közgazdasági befektetésekre. A szerb kormány pénzügyi terveit illetőleg számszerű adatot nem hallottam, de bár a szerb kormánynak ezidőszerint mindössze 78 millió consolidálásra váró adóssága van, ennek sem lesz kisebb a hiteligénye 5—600 milliónál.

A két államra váró nagyobb culturmunkákat illetőleg a szerb vasuti tervekről már szólottunk s még csak annyi hozzáadni valónk van, hogy vasut terveztetik az Adriához, ha lehet Durazzónak, ha nem, S. Giovanni di Meduának. E vonal hossza 180—200 km. lenne, 80—100 millió költséggel. A bolgár kormány sürgősen ki akarja építeni a bolgár vasuti hálózatot a szalonikii vonalal összekötő vasutat, továbbá a Struma völgyén a Kavallához vezető vonalat.

A legnagyobb és úgy a mezőgazdasági termelésre, mint a kereskedelmi forgalomra nézve óriási fontosságú munkák várnak Szerbiára és Bulgáriára a folyamszabályozás, út- és hidépités terén. Ha átvizsgáljuk a balkáni harcsteret, a szerb-bolgár sphaerába eső részen ott találjuk a Vardart kb. 250 km. hosszban, a Szitniczát kb. 80, a Bregalniczát 100, a Crna-Rékát 80 km. hosszban, melyeknek szabályozása kereken 250.000 hektár termőföldet érint. A Vardar szabályozása egyébként összefügg a szalonikii kikötő jövőjével is. Ma a Vardar nagy iszaptömege mind szűkebbre szorítja a szalonikii kikötőt. Kelet felé a bolgár sphaerában ott találjuk továbbá a Struma, Meszta és Mariczának szintén a Vardaréhoz hasonló hosszúságú és fontosságú folyását. Ezeknek szabályozása legalább 300.000 hektár jó földet fog biztosan használhatóvá tenni és a tengerhez vezető biztos vizi uttal ellátni. Szükséges a délmacedoniai nagy tavaknak, illetve a tengerhez vezető lefolyásuknak szabályozása. Legalább 20 nagy hid építése.

A mily mértékben haladnak e nagy culturmunkák, emelik az ember-,

pénz- és áruforgalmat, olyan mértékben fog emelkedni a városok gazdasági élete, fogyasztásuk és a bennük birt vagyron értéke.

A közölt adatokból, ténymegállapításokból és következtetésekből nem nehéz megconstruálni a Balkán legközelebbi jövőbeli fejlődésének képét és az ennek keretében érvényesülésre váró közgazdasági érdekeinket, szóval a Balkánon való közgazdasági helyzetünket megállapítani. Mielőtt a végső conclusiókat levonnánk, még csak azt kell megjegyeznünk, hogy reális számítással a balkáni fejlődés ütemét nagyon gyorsnak nem tekinthetjük. Itt van előttünk gyakorlati oktató példának Bosznia-Hercegovina dolga. Ezt a két tartományt egy európai nagyhatalom, a kettős habsburgi monarchia egyesült ereje tömi emberrel, pénzzel, testi és szellemi munkaerővel s még sem tudott 4 évtized alatt sem mezőgazdaságilag, sem iparilag, sem kereskedelmileg magasabbnak nevezhető nivóra emelkedni. Ezt a gyakorlati tanulságot különösen azokkal szemben tartjuk szükségesnek megállapítani, a kik a háború után következni szokott gazdasági föllendüléstől azt várják, hogy a Balkán mezőgazdaságunknak és iparunknak hamarosan számba veendő versenytársává fejlődik.

Ezek után concludálhatunk. Az előrebocsátottak alapján, mint balkáni gazdasági helyzetünk javítására szolgáló föladatokat, törekvéseket és tennivalókat a következőket jegyezhetjük meg:

1. Helyzetünk javulása a balkáni közgazdasági versenyben oly sok más irányú intézkedés erélyes kivitelétől függ, hogy ezekkel szemben a vámpolitika által elért eredmények korántsem tekinthetők a helyzet kulcsának. Kérdés tehát érdemes-e energiánkat oly nagy mértékben fordítani a vámpolitikai agitációkra, mint eddig tettük, pro és contra.

2. Eddig úgy a gazdasági fejlődés, mint a politikai tevékenység tekintetében majdnem kizárólag nyugotra irányított figyelmünket a Balkán felé kell irányítanunk, tehát ennek megfelelően kell módosítanunk valamennyi hivatalos és nem hivatalos közgazdasági és kulturális intézményünk, egyesületünk és magántényezőink működési körét és programját.

3. Ez az irányváltoztatás igen beható, az aprólékos részletekig menő munkát igényel köz- és társadalmi életünk minden vonalán. E munkában első sorban az ipari és kereskedelmi köröknek kell az actiót megindítani, mert mint minden külső vonatkozásban, úgy a balkáni kérdésekben is ők képviselik első sorban a nemzeti élet ható erejét. Ha Nagybritanniát a modern fejlődés legutolsó évtizedeiben, mint ez ma már általánosan elismert igazság, kereskedői tették nagygyá az egész világon, úgy nem látunk más célhoz vezető módot magunkra nézve sem a közvetlen közelünkben, a Balkánon.

4. Jövőbeli cselekvésünkben és magatartásunkban a Balkánt illetőleg szorosabban kell figyelembe vennünk a nemzetközi verseny által ránk rótt nehezebb feladatokat, nagyobb szabású eszközöket, mint eddig tettük.

5. Közgazdasági vezető testületeinknek nemcsak a vámpolitika terén kell a Balkánnal specialisan foglalkozó szervezeteket alkotni, hanem a közgazdasági életnek és érdekképviselőnek más térein is, hogy ezek mintegy vezessék, irányítsák és a lehető mértékben el is végezzék a balkáni új helyzettel szemben közéletünk előtt álló feladatokat.

Németh József.

Logikai adalékok a technikai haladás társadalom-gazdasági hatásának megítéléséhez.

Tartalom: 1. Az elmélet bonyolult társadalmi problémákat gyakran az azokból gondolatban kiragadott egyes jelenségek szempontjából néz csupán. 2. A technika közgazdasági hatását teljesen nem ítélni meg az izolált termelési oldalról. 3. Az újkori technikai fellendülés cultur-psychologiai szempontjai. 4. A géptechnika által elvett és teremtett munkaalkalmak. 6. A technika egyetemleges hatásának megítéléséhez a fogyasztás elméletének kellő belevonása és kiépítése is szükséges. 6. A fogyasztás-keresleti tényező és a munkásosztály jövedelemeloszlási helyzetváltozása e problema szempontjából. 7. A jövedelemeloszlási helyzetváltozás, 8. A szükségletek és igények szerepéről különösen. 9. Befejező következtetés.

*

Miért nem gyakorolta a géptechnika fejlődése azt a kedvezőtlen hatást a munkásosztály helyzetére, melyet a gépnek munkáskezelés kisajátító természete mellett gyakorolnia kellett volna a socialistikus, főleg a Marx-féle felfogás értelmében? Mily téren keresendők ennek az oly erős logikai következtetéssel valószínűvé tett fejlődésnek elhárító tényezői?

Jelen dolgozatomnak célja pusztán logikai úton kísérelni meg a feleletadást erre a kérdésre.

1. Az elmélet, mely megértetés végett a jelenségeket analysálni kénytelen, sokszor követ el didaktikai hibát abban [a tekintetben, hogy az analysis megejtése után, nem alkalmazza egyúttal a synthesist is. Hogy ezt az állításunkat világosabban tárjuk elé, illusztráljuk azt egy hasonlati példával.

Tegyük fel, hogy valaki egy complicált gépet és annak működését akarja jól megmagyarázni. Mondjuk, hogy a magyarázat kiinduló pontja a működő állapotban levő gép (pl. egy száguldó gyorsvonati mozdony). Ha ezt a complicált gépet meg akarom magyarázni, mindenek előtt nyugvó állapotba kell helyeznem a mozdonyt.

De mert egy megállapított gyorsvonati mozdony mechanizmusa sokkal bonyolultabb, mintsem hogy így kívülről nézve *alaposan* meg lehetne ismerni annak összeállítási módját, szilárdságát, anyagát, belső szerkezetét. Hogy belső részeit és részeinek összefüggését, egymásba kapcsolódását stb. ismerjem, szét kell azt szednem és így kell megvizs-

gálnom csavarrészeit, tűzcsöveit, aczélanyagát. Szóval analysálnom kell a mechanizmust.

Igy jár el az elmélet is, mikor egy társadalmi jelenség vizsgálatánál e jelenséget gondolatban a benne megnyilvánuló részjelenségekre bontja szét, a mikor szétválasztja egymástól azokat a körülményeket, okokat és alapfeltételeket, a melyeknek egymásba kapcsolódása és együtt-hatása hozta létre az illető társadalmi jelenséget.

Nagyon csalódnánk azonban akkor, ha azt hinnők, hogy ezzel az analysissal már elvégeztük a magyarázat feladatát.

Az által, hogy a megállított gépet alkatrészeire bontottuk szét, csak azt mutattuk meg, hogy egy nem dolgozó mechanismus micsoda részekből áll. Vagy hogyha egy társadalmi jelenségnek részjelenségeit, alkotó feltételeit tártuk elő, szintén csak bizonyos nyugvó állapotban elgondolt társadalmi tényezőket irtunk le.

A magyarázat célja azonban nem lehet egyedül az, hogy egy működésre, mozgásra, rohanásra és erő kifejtésre szánt mozdonyt csupán nyugvó, nem dolgozó, erőt ki nem fejtő szóval rendeltetési céljának megfelelően nem működő részeire szétszedett, de ismét össze nem rakott állapotban ismerjünk meg csupán.

Még inkább áll ez a szempont valamely társadalmi jelenség vizsgálatánál, mert a társadalomnak nyugvó állapota vagy akár statikája nem egyéb gondolatbeli feltevésnél. Míg a gőzmozdonyt szétszedhetjük részeire és így annak szétszedett állapota physikai valóság, addig a működésében, életmozgásában megállított társadalom, a kianalysált állapotban elképzelt jelenség, nyugvó állapotban és elkülönítve szemlélhető részjelenségeivel és alkotó feltételeivel együtt csak fictio.

Ha a gőzgép működését, mozgását, járását akarjuk látni, akkor *össze kell raknunk* ismét a gépet. Már pedig ez a fontos, a cél, a technikus, a forgalom, a közönség szempontjából: a gőzgép járása, teherbirása, gyorsasága.

Igy van ez a társadalmi jelenségek vizsgálatánál is. Korántsem elég az, hogyha a gondolatbeli feltevésben megállított társadalmi folyamatokat analysáljuk és az összetevő okokat és tényezőket egymástól elkülönített és különválasztott fictiv állapotukban tárgyaljuk csupán, — ha tehát egy olyan állapotban írjuk le a társadalmi jelenségeket, a melyben valósággal soha sincsenek, szétszedett, analysált állapotban, — hanem szükséges, hogy az okok és a részek összefüggésének megértése végett szintén szükséges logikai analysis megejtése után is szemügyre vegyünk a társadalmi jelenségeket abban a megjelenési módjukban is, melyben a valóságos élet egyedül ismeri azokat: folyamatban levő működésükben, a részjelenségeknek és alkotó feltételeknek egymással össze-

szövődött, kölcsönhatásban álló és szétválaszthatatlanul egybekapcsolódó állapotában.

Az elmélet sokszor hibázott abban, hogy az analysissel megelégedve, elhanyagolta a synthesist vagy hogy csakis statikai, logikailag egymástól elkülönített állapotban tárta elő a való életben folytonos dinamikai működésben és kölcsönhatásban álló társadalmi jelenségeket.¹⁾

2. A termelés tanának a fogyasztás és használat szempontjával szemben való merev elkülönítése és az utóbbi szempontoktól, hogy úgy mondjam, egy gondolatban különletűvé analysált gazdasági élet keretei között való statikai bemutatása azonban sokban hasonlít ahhoz az eljáráshoz, mely megmutatja a nyugvó és szétszedett gépalkatrészeket, de nem rakja össze azokat ismét és nem mutatja be a mozdony működését.

Sőt azt mondhatjuk, hogy a közgazdasági elmélet csakis a termelés tanát mélyítette ki kellően és a termelés tanából vett statistikai magyarázatokkal operál a fogyasztás és használat szempontjai vizsgálatánál is, a helyett, hogy a gazdasági élet e két oldalának egymásba kapcsolódását domborítaná ki megfelelően. E módszerbeli következetlenségnek és ki nem építettségnek azután eredménye az, hogy nemcsak egyoldalú, úgy a termelési, mint a fogyasztási illetve jövedelemeloszlási szokásos elmélet, hanem a fogyasztási és részben a jövedelemeloszlási elmélet találó sem lehet kellően, mert túlnyomóan a mereven különletűvé analysált termelési jelenségek szempontjainak szemüvegén keresztül nézi a fogyasztást és jövedelemeloszlást is.²⁾

Ha most már egy konkrét kérdést, a technika fejlődésének közgazdasági hatását, állítjuk oda vizsgálódás tárgyául, akkor csak ferde képet

¹⁾ A közgazdaságtanban az újabb amerikai elmélet fordít nagy gondot arra, hogy a szorosán vett teoriában is a statikai magyarázat mellett a dinamikának szempontjai következetesen kidomborítsanak. Igen figyelemre méltó e részben J. B. Clark: *Essentials of Economic Theory* című könyve. (1907. New-York. Macmillan).

²⁾ Így pl. joggal mondhatjuk, hogy míg a termelés tanában a termelés jelenségei egy elméletileg különletűvé kianalysált termelő gazdasági élet gyanánt vannak odaállítva, addig a jövedelemeloszlás tanában a kellő analysis, a jövedelemeloszlási alapfogalmaknak a termelési alapfogalmaktól való kellő megkülönböztetése nincs következetesen keresztülvive. A jövedelmet megosztó és a technikai hozadékot termelő tényezőket lépten-nyomon felcserélve látjuk egymással, dacára annak, hogy a társadalom jogrendjének befolyását oly sokat hangoztatjuk. A fogyasztási theoria szempontjából nagy érdemei vannak a határhaszonelméletnek, de nem annyira a fogyasztás-használati tekintetek és érdekek társadalmi mozgatóerejének kimutatásában, mint inkább a lélektani indító okok kifürkészésében.

nyerünk, hogyha túlnyomóan és egyoldalúlag a technikának csak a termelés fejlődésére gyakorolt befolyását látjuk meg ebben a kérdésben.

A termelés, mint önálló társadalmi jelenség, csak gondolatban bírhat különálló léttel. Nagyon jól tudjuk, hogy az életben csak egy a jövedelemeloszlással és fogyasztással egybeolvadó termelés van, de azért többnyire mégis a termelés az, a melynek szempontjai a gyakorlati embernek és a gazdasági jelenségek legtöbb leírójának a figyelmét megragadták.

Nem azért van ez így, mert csak termelés útján jutunk el a javak használatához, mert hiszen megfordítva is mondhatjuk, hogy a használat és fogyasztás is előfeltétele a javak előállításának, hanem azért, mert a technikai eljárások és alkotások látható megnyilvánulásai itt a legszembetűnőbbek.

A termelés terén szemünkkel látjuk új dolgok, egyre különb és tökéletesebb emberi alkotások létrejövetelét. A technika csodái itt tűnnek először szemünkbe. Ezzel szemben a fogyasztás tere sokkal izoláltabb, kevésbé szembetűnő területe az életnek. A jövedelemeloszlást pedig láthatatlan jogi categoriák rendezik el az emberek között.

Pedig a technikai fejlődésnek az emberi életre gyakorolt hatását illetőleg elválaszthatatlanul egybe folynak a termelésiekkel a fogyasztás és jövedelemeloszlás tekintetében is. Tegyük tehát emez előrebocsátott nézőpontból néhány megjegyzést a felvetett kérdésre vonatkozólag.

3. Nem lesz érdektelen a tárgyra nézve azt a kérdést előrebocsátani, miért tett a legújabb korban a technika fejlődése olyan haladást, a melyhez aránylag hasonlót is a történelem folyamán sehol sem bírnak felfedezni a legújabb korig, a 19-ik század végéig.

Az angol ipari forradalom eseményei, találmányai sokat mondanak e kérdés tekintetében, de mégsem adják meg magukban a feleletet arra, hogy miért volt a legújabb kor embereinek agyveleje termékenyebb a technikai találmányok dolgában, mint az előbbi időké.

Joggal mondhatjuk, hogy a modern társadalom és más idők társadalma között a legnagyobb különbséget a mai technika okozza. Ez okozza azt, hogy más időknek, más, nem modern culturáknak népei, társadalma olyan más a mieinkkel szemben, a közös emberi sajátságok s más közös hasonló vonások daczára is. Technika dolgában állanak a mai modern nemzetek oly magasan a többiek felett. A jog, philosophia, s általában azok a tudományok, a melyeknek segédeszközei a puszta ész, a következtetés, semmi rendkívüli emelkedést nem mutatnak. Így vagyunk a művészetekkel is. Ott, a hol az ember a puszta észre van utalva, azon az elvont téren, a hol a technikának kézzel fogható eszközei nem állanak rendelkezésre, már évezredekkel ezelőtt is, a legtávolibb Kelet

népeinél is olyan fejlettséget találunk, a melynél magasabbra a mai kor agyveleje sem igen emelkedhetett. A philosophia, a jog, az állami élet terén, a művészetek terén olyan nagy alakokat, olyan hatalmas agyvelőket mutat fel az ókor, a melynél magasabbrendűt a modern emberiség éppen nem mutathat fel, sőt ezeken a téreken épp a lassú előrejutás, és még nagyrészt mindig a régi példákon és régi eszméken való rágódás a jellemző, annyira, hogy itt csak tapasztalatokban s az összegyűjtött anyag nagysága tekintetében haladt az emberiség, de az individuális inventio, a kezdeményező eszmék dolgában, tehát minőségileg éppen nem láthatjuk az emberi geniusnak külön megnyilatkozásait.

De egy téren óriásit haladt a legújabb kor modern társadalma: a technika terén. A technika kifejezést a legáltalánosabb értelemben használjuk, s értjük alatta az emberi cselekvőségnek mindazokat a téreit, a hol physikai, chemiai eszközök segítségével igyekszünk alkotó, változtató, termelő materiális művet, eredményt létrehozni. A természettudományok nyújtotta alap tehát közvetlenül a technikai fejlődést alapozza meg, ellenében a philosophiai ismeretkör eredményeivel, melyek legfeljebb közvetve nyújthatnak általános culturszolgálatokkal segítséget.

Az az elhatározó irány, a mely az emberi törekvéseket a találmányok, a feltalálások felé, az ezért való rajongás felé irányította, alkotja a modern haladásnak rugóját.

Szerencsés véletlen hajtotta az emberiség gondolkodási irányát a felfedezések és feltalálások terére s egyik eredmény lavinaként adta meg a lökést arra, hogy ismét egy újabbra törekedjék az emberiség. Ennek az intellectualis iránynak az eredménye a technika páratlanul gyors lendülete is. Ezen a téren többet haladt az emberiség az utóbbi kétszáz esztendő alatt, mint talán évezredekben keresztül annakelőtte.

A technika terén való e példátlanul rohamos fejlődésnek kulcsa egyrészt abban keresendő, hogy nagyon sok jeles teremtő erő igyekezett érvényesülni a contemplativ philosophiai elmélyedés helyett a természeti, földrajzi felfedezések, majd később a technikai feltalálások terén. A természettudományok merész fellendülése előzte meg a technika nagyranőttét. Számos igénytelen gyakorlati ember szerencsés találmányai járulnak e mellett vetélytársakként a technikai haladás terén a rendszerebb ismeretekkel rendelkezők alkotásai mellé.

Mindez magában véve azonban nem váltott volna ki oly nagy eredményt, hogyha a szóbanforgó kor társadalma is nem állott volna a feltalálók háta mögé.

A legújabb kor technikai felfedező geniejének segítő kezet nyújtott a társadalom, a gazdasági élet, a termelés. Hathatós társadalmi rétegek érdekei emelték a magasba azt a feltalálót, a kit egy régibb, gazdasági és

gazdaságpolitikai conjuncturával a feltalálásoknak kevésbé kedvező korban és társadalomban legfeljebb egy-két bőkezű maecenas támogatott volna.

A feltalálások sikeréhez, a feltaláló eszmék, újítások elterjedéséhez, az izoláltságból való kiragadásához egy olyan kor és olyan népek társadalma kellett, melyeknek gazdasági, culturalis és gazdaságpolitikai conjuncturái erősen érdekelve voltak a találmányok kihasználásával. Olyan nemzetek kellettek, a melyeknek igen nagy érdekei fűződtek egyrészt ahhoz, hogy termelésük és forgalmuk minél hatalmasabb és rohamosabb fejlődést vegyen, másrészt pedig a melyeknek társadalmában nagyobb az érzék és culturalis alap arra, hogy az alkotó geniust a materialis technikai téren buzdítsák nagy tettekre. Az emberiség mindig azon a téren mutatja a legnagyobb haladást, a melyre a legnagyobb buzgalommal veti magát. Ennek tulajdonítjuk azt, hogy a görögöknél oly magasra emelkedett a művészet és a gondolkodás, a philosophia. Sokkal inkább az emberi akaratnak ezekbe az irányokba való terelését illeti itt az oroszánrész, mint valami különös genialitás létezését. Ha az emberiség akarata, kedve, ambíciója bizonyos irány felé halad és korszakokon keresztül ezt az irányt szolgálja, akkor ott előbb-utóbb fel kell bukanniok a teremtő geniusoknak.

Az újkor elején az eddig ismeretlen országok felfedezése, hódítása lett a legmagasabbra tartott ambitio tárgya. Az eredmények bámulatosak voltak. Majd később ezeknek az újonnan felfedezett s a forgalom számára megnyitott országok termékeinek az értékesítése, feldolgozásuk módjának keresése, a megnagyobbodott világpiacz meghódítása és ellátása hozta lázba az emberiség akaraterejét s ennek az eredménye a modern technika.

Nem valami agyvelőbeli különös tökéletesedésnek az eredményei az új technika csodái, hanem annak, hogy a modern emberiség akaratereje, ambíciója a technika terén való újnak, nagynak alkotásában keresi dicsőségét és jutalmazását. Ez és semmi más az oka a modern eredményeknek. Csak elfogultság azt hinni, hogy pl. a görög társadalom ne tudott volna viszonylag a modernhez hasonló arányú technikai fellendülést produkálni a maga korában, ha ebben az irányban fejtette volna ki ambícióját és nem a művészet cultiválásában s a politikai élet terén való szereplésre nem irányult volna valamennyi polgárnak a törekvése. Hiszen pl. a távol Japán népe, mely ugyancsak félre esett az európai civilizációtól, ugyanazokat a sikereket mutatja fel a technika terén, mióta erre adta magát, mint az európai. Nem az ily irányú tehetség hiányzott a multban, vagy más, idegen culturájú népeknél, hanem a törekvéseknek ebbe az irányba való terelése, ennek az iránynak a nagyra értékelése nem volt meg ennyire.

Hogy az ókor akarata és ambíciója nem a technika fejlesztése terén kereste érvényesülését, annak egyik főoka talán a physikai munka megvetése volt. Hogy töltötte volna be az ókori férfiú ambícióját az, hogy ő valamely gazdaságilag kihasználható jobb, tökéletesebb eszköznek a sajátkezü összeállításában, tehát kézműves foglalkozásban helyezte volna el a tehetségét? Az ilyen munkát nem tartották szabad emberhez méltónak. A középkor felfogása sem kedvezett a technikai munkának. A középkorban is fel lehet fedeznünk azt a geniust, a mely ha a becsülés, a nagyobb ambíció megadása feléje fordult volna, a feltalálásoknak termékeny geniusává nőtte volna ki magát. Számos középkori mesterlegény készített olyan remekművet, a melyet ügyesség, leleményesség dolgában a mai kor emberei is megcsodálnak, különösen, ha a technikának akkori fejletlen voltát vesszük figyelembe. De egy középkorbeli genialis mesterembertől el volt zárva az a remény, a mely minden kor embereinek a legnagyobb ambíciója volt: dicsőségre, hatalomra, vagyonra szert tenni. A középkorban ezt a papi s a hadi pályán lehetett csak jóformán elérni. A középkor technikusai: a mesterember csak mesterember maradhatott, bármily remeket készített is. A mesterembernek pedig a czében belül nagy lehetett a tisztessége, de azonkívül a nagy társadalom szemében nagyon kicsiny volt az a papéhoz, a katonáéhoz, a nemes emberéhez képest.

Mig az ókor görögje nem méltatta oly figyelemre annak a rabszolgának az érdemeit, a ki pl. valamely jobb szövőgépet állított össze, hogy azt egyenrangúnak tartotta volna csak egy közepes szoborral, közepes beszéddel is értékére nézve, addig az angol és francia társadalom rajongott a feltalálókért nagy, szép és vagyonhoz juttató feladatnak tekintette az e téren való érvényesülést.

Az újkor gazdasági egyetemlegessége kiragadja a gazdaságilag értékesíthető izolált technikai eszmét magányából és nemzetközileg érvényesíthető nyereségszerző factorrá teszi. A gazdasági életnek és csereforgalomnak nemzetközi összefüggése és nagy terjedelme a találmány kihasználási terét összehasonlíthatatlanul nagyobbra növeli meg, mint a minőt a múlt idők izolált, túlnyomóan naturálgazdálkodási viszonyai közt a legjobb esetben is remélni lehetett.

Igy tehát az emberi akaratnak, energiáknak a technika útjaira való terelődését hatalmas conjuncturák segítették elő. Hálásabb, feltünőbb tér pedig alig kínálkozott a tehetség érvényesülésére, a legnagyobb művész szobra, a leggeniálisabb jogász érvelése, a legmélyebb gondolkodású philosophus felfogása nem hatnak annyira, nem mutatnak annyit, mint egy széleseben elszáguldó motorkocsi vagy repülőgép. Ennek dübörgése, kelepelése minden ideget megragad, míg egy jogi, művészeti vagy

philosophiai munka méltánylásához részünkről bizonyos munka, szellemi fáradság kell. A technika eredményei megkapóbbak s jobban hatnak minden másnál. Pedig egy motorkocsit, vagyis lőgépet vagy gőzmozdonyt bármely megfelelő vállalat előállít, lemásol ma már, de azért jobban hatnak ezek a dolgok érzéseinkre a százannyi új gondolattal megtömött igénytelen papirtömböt képező könyvnél.

A technikai nagyszerűség és ujtás tényét ugyanis közvetlenül érdeklik látó és halló idegeink az intellektus minimális munkája mellett, míg az elvont gondolat kiválósága, eredetisége csak sokkal nehezebb, sokkal több kritikát igénylő értelmi munkával ítélhető meg.

A külvilág képét, az emberek életmódját a technika vívmányai alakították át legjobban s ezek nyújtottak egyszersmind az azelőtt csupán a gondolkodás terén mozgó tudományoknak is nem egy segéd-eszközt.

A közgazdaságtan szempontjából pedig azért nevezetes fordulat az emberi ambíciónak a technika útján való érvényesüléséhez terelődése, mert a technika terén elért eredmények, ujtások, egyszersmind gazdasági értékűek is. A philosophiai és művészeti művek gazdaságilag többé-kevésbé indifferensek vagy legfeljebb egy-egy meczénást érdekelnek erről az oldalról. A technikai vívmányok ellenben a nagy tömegeket a lehető legnagyobb mértékben gazdaságilag is érintik a termelés és szükségletkielégítés szempontjából egyaránt.

A technikának gazdasági jelentőségét különböző módon lehet felfogni, azonban annak nagy átalakító hatását minden közgazdasági irány igénytelen egyaránt elismeri. A technika fejlődésében bírja az emberiség egyik legnagyobb gazdasági segéd-eszközét.

Minden culturtörténeti eszmecserét elkerülve, a technika különböző fejlettségi fokainak a termelésre gyakorolt befolyása szempontjából a szerszámgazdaság és a gépgazdaság kategóriáját állíthatjuk legjellemzőbben egymással szemben.

A szerszámgazdaság az az állapot, a mikor a tulajdonképeni munkát kizárólag az ember végzi el, a szerszám pedig csak segítőeszköz az ember kezében.

A gépgazdaságnál ellenben a munka oroszlánrész a gépeké. Itt az ember inkább csak irányozza a gépet.

Nem bocsátkozva a szerszám és gép közti különbségek bővebb kifejtésébe s azok átmeneti alakjaira, annyit általánosságban megállapíthatunk, hogy a közgazdaság egészen az angol u. n. ipari forradalomig, melybe annyi sok nevezetes gépnek a feltalálása esik, tehát a 18. század második feléig, az erősen túlnyomó a szerszámgazdaság volt s azóta alakult s alakul az át mindinkább gépgazdasággá.

A gép uralomra jutván a gazdasági életben, hatást gyakorolt minden irányban. Főhatása két módon nyilatkozik meg. Az egyik, mint a termelésnek hatalmas előmozdítója s az ebből folyó következményeknek megindítója áll előttünk, a másik hatása azonban a gépnek a munkás ellenségeként és versenytársaként való nyilvánulásában jelentkezik. Ez a gépeknek az a socialis árnyoldaluk, a melyet a termelés emelésében mutatkozó szerepük nem bir eleintén még eloszlatni.

A gép ugyanis mindenekelőtt munkaalkalmakat vesz el a munkásoktól annak folytán, hogy emberi munkát is pótol. Csak közvetve mutatkozik azután a géptechnika fejlődésével az előbbit ellensúlyozó abbeli hatása, hogy a fejlődő termelés következtében megszorodnak az emberi szükségletkielégítés eszközei, minek folytán idővel egyre nagyobbodik az utánuk való kereslet is. Egyre változatosabb igényei és szükségletei támadnak így az emberiségnek és az ennek következtében felfokozódó fogyasztás új termelési munkára való alkalmakat nyújt a munkásosztály számára is.

Egy bizonyos arány jön tehát létre a gép által elvont munkaalkalmak között.

Ha a gép által adott munkaalkalmakat a -val, a gép által elvett munkaalkalmakat e -vel jelöljük, akkor $a \geq e$, vagyis az elvett munkaalkalmak száma vagy nagyobb vagy kisebb a gép által adottaknál.

Ha a gép által teremtett új munkaalkalmak száma nagyobb, mint a gép által elvetteké, akkor szaporodik általában a munkaalkalmak mennyisége, azonban a foglalkozások ebben az esetben is átalakulnak, t. i. a kézművcsből, mint többé-kevésbé decentralisált jellegű független elemből, nagyipari gyári munkás lesz.

De még egy nagyon fontos körülmény van, a mi a munkászekek számának növelésére hat és ez a természetes szaporodás. A foglalkozások átalakulása pedig szintén mint a munkakinálattal előálló egyének számának növelője jelentkezik.

A gép mindenekelőtt a kézimunkát támadta meg. Ha pl. valamely üzemben száz munkás dolgozott szabadkézzel vagy szerszámokkal, s ezt a munkát gépekkel való berendezés folytán 10 ember végzi el munkagépek segítségével, akkor 90 munkás veszi el itt a munkaalkalmát. Tehát $a = 100 - 90 = 10e = +90$. Ez a legrosszabb eset.

Hogy tehát itt ismét 100 ember találjon munkaalkalmát, ahhoz a termelésnek tizszeres megnövelése szükséges. Az, hogy egy gép 10 embert pótol egy bizonyos üzemben, nem nagy ritkaság, a nagyobb ritkaság inkább abban van, hogy a munkáskéznek $1/10$ -re való leszállítását eredményezi.

Vegyünk tehát egy sokkal kevésbé feltűnő esetet. Mondjuk, hogy a

gépekkel való berendezés felére szállítja le a szükségelt munkások számát ugyanazon üzemben s ugyanazon termelési mennyiség mellett. Ez már eléggé közönséges és gyakori eset. Itt tehát ahhoz, hogy a régi számú munkás legyen foglalkoztatható, a termelési mennyiségnek megkészszerzése szükséges, mert ugyanazon termelési mennyiség mellett, a munkások felének száma ebben a vállalatban elveszti munkaalkalmát. Részükre tehát csakis az új vállalatok keletkezése vagy a régiéek termelésének megnagyobbítása biztosíthatja megélhetési alkalmaknak megtarthatását.

Nagyon fontos az a hatás is, a melyet a mezőgazdasági népességre gyakoroltak a gépek. A mezőgazdasági foglalkozásból kiszorult falusi népességnek, — a mennyiben kivándorolni nem akart, — csak egy útja maradt a megélhetésre és ez nem volt más, mint nagyipari, gyári munkássá lenni. Kézművessé nem válhatott ez az eleme a népességnek, mert hiszen a kézmű maga is megbukott, s nem bírta még saját tagjait sem fenntartani. Így hát a nagyipari, túlnyomóan gyári munkássá válás volt az egyedüli út. Ez pedig azt vonta maga után, hogy a megélhetési alkalmakban megszorult mezei munkásnépesség az ipari góczpontokba, a városokba huzódjék. A városokba huzódás tehát nem olyan jelensége a gazdasági életnek, a mely egyedül a városba költöző elemek akaratán mulik, hanem ez a gazdasági átalakulásnak szükségszerű következménye.

Úgy a foglalkozási ágak átalakulásában, a modern nyugoti államok lakossága legnagyobb tömegénél, mint a mezei népességnek a városokba való húzódásában az oroszánrész a gépnek jut. A gép, a technika fejlődése forgatta át a társadalmat és változtatta meg annak osztályalakulását oly irányban, hogy a népességnek túlnyomó és még mindig nagyobbodó hányadrésze válik gyári, nagyipari munkássá. Hiszen ebbe a munkásosztályba tódul bele nemcsak az az elem, a mely a régi kézműves osztályt képezte, nemcsak az azelőtti mezei munkások legnagyobb része, hanem a mezei munkások mai osztályának, sőt a kisbirtokosok, főleg törpebirtokosok osztályának szaporulata szintén mint ipari munkás keres megélhetést.

5. A most mondottakban a technika fejlődésének abbeli társadalomgazdasági hatását vázoltuk, mely a gépek munkáskézpótló szerepében jut kifejezésre, vagy a mely a munkakinálatot nagyobbítja. A nagyobbodó munkakinálatnak le kell nyomnia a munkabért, minek folytán a bérmunkásosztály életmódjának, helyzetének egyre rosszabbá kell válnia. Eleinte nem volt nehéz, szinte megtámadhatatlan logikával bizonyítani, hogy ennek a fejlődésnek, t. i. a munkakereslettel szemben egyre nagyobbodó munkakinálatnak kell feltétlenül a modern társadalomban bekövetkeznie: 1. mert a gép egyre több és több munkaalkalomnak

elragadásával fenyegeti a munkáskezet, 2. mert a társadalom egyre nagyobb hányada és egyre több más foglalkozási ágakból kiszorult elemek kénytelenek megélhetésüket nagyipari munkásokként biztosítani, 3. mert a népesség természetes szaporodása is egyre növeli, még pedig egyre nagyobbodó arányban növeli a munkáskezek számát.

Ennek az egyre nyomasztóbb és a munkások sorai között egyre fojtogatóbb versenyt támaztó munkakinálat-növekedésnek pedig mi más elmaradhatatlan logikai következménye lehet, mint az egyre növekedő munkásnyomor.

Az általános és átlagos fejlődés mindennek daczára mindezideig tagadhatatlanul az ellenkező volt. A modern munkásosztály átlagos helyzete, hosszabb időszakot tekintve, nem rosszabbodott, hanem javult. Ezt letagadni, be nem látni általánosságban, lehetetlen.

Most már az a kérdés, hogy miért nem teljesedett be ez az egyszerű és megtámadhatatlan logikai következtetés, melynek láncszemei oly erősek és oly biztosan kapcsolódnak egymásba.

Mert hiszen, hogy a gép munkáskezet pótol, az teljesen bizonyos. Géppel dolgozó munkás általában és átlagban többet végez, mint ugyanazt a munkát kézimunkával teljesítő munkás. Ha tehát gépet alkalmazok, munkáskezet teszek az illető munkában feleslegessé stb. stb.

E következtetésben logikai hiba tehát nincsen. Hogy azonban a modern társadalom-gazdasági fejlődés összeredménye mégsem igazolta azt a magában véve logikailag hibátlan következtetést, annak oka nem más, mint az, hogy abban a következtetésben pusztán kiragadtunk a gazdaság-technikai életből egy alapvető tény, azt t. i., hogy általában véve egy munkás több munkát bír elvégezni, ha géppel dolgozik, mint ha kézi szerszámmal dolgozik.

Következtetésünkben aztán ezt az alapvető tényt egyszerűen matematikailag megsokszoroztuk és így alkalmaztuk a munkásosztályra. Pedig az egyes analtikai eredmény egyszerű megsokszorozódása helyett még más fontos tényezők és szempontok egyenlő rangú felkutatása és gondolatfűzésünkbe való beállítása is szükséges ahhoz, hogy synthetikusán is helyes itéleti eredményt mondhassunk ebben a kérdésben. Ha egy gép alkalmazásba vétele egy bizonyos mennyiségű munka elvégzésénél átlag és általában egy bizonyos számú munkáskezet pótol, több gép több munkáskezet fog pótolni.

Ez a következtetés teljesen helyes, mint mondtuk már, de csakis izolált logikai és matematikai téren.

Minthogy azonban a valóságos gazdasági élet összessége nem ilyen izolált tér, a valóságos gazdasági életben ennek a logikai következménynek nem is kell bekövetkeznie.

E jelenség, hogy t. i. általában véve a gép alkalmazásba vétele bizonyos számú munkáskezet tett feleslegessé, egy izolált üzemben ceteris paribus feltétlenül bekövetkezik.

Ha pl. egy gyárban 1.000 munkás dolgozik és beállítanak oda 50 darab olyan munkagépet, mely egyenként 20 ember munkáját bírja elvégezni s hogyha egy-egy ilyen gép kezeléséhez 5—5 ember szükséges, akkor ugyanannak a munkamenységnek elvégzéséhez 250 ember lesz elegendő és 750 feleslegessé válik. E 750 munkás versenye nyomja le tehát a lehető legkisebb minimumra a foglalkozásban maradt 250 munkásnak a bérét ebben az izolált gyárban.

A szóbanforgó következtetés most már a társadalmi termelést ily izolált gyár többszörösének, a munkásosztályt pedig emez izolált gyár munkásai többszörösének állítja egyszerűen oda.

Ez az izolált gyár azonban nem konkrét valóság, hanem egyszerűen egy pillanatfelvétel, egy gondolkodásbeli analysissal kivetített állapotleírás éppenúgy, mint az annak többszöröseként odaállított modern géptechnikai termelés. Ebben az izolált gyárban, illetve az arról alkotott logikai schémában csak olyan gépet látunk, a mely munkaalkalmakat von el, csak olyan munkást, kinek versenye a munkakinálatban növekedik és a ki semmi más, mint termelő gyárimunkás. Holott a valóságban a gép nem csupán elvesz munkaalkalmakat, hanem közvetve újakat is terem, a valóságban nem csupán munkakinálatot támaszt ennél fogva a gép, hanem munkáskeresletet is, és végül a valóságban a munkás nem izolált munkaszolgáltató valami, hanem igényekkel és érdekekkel bíró fogyasztó és dinamikai tényező is a társadalomban. A valóságos életnek e most említett megannyi körülményei máris valamennyien egy-egy oly szempontra mutatnak rá, a melyet az alapul vett probléma megítélésénél szintén figyelembe kell vennünk. Mutatják mindeme szempontok, hogy nem elég logikai következtetésünkbe a gépet, annak munkáspótló hatását és a bizonyos számú munkást befoglalnunk láncszemek gyanánt, hanem további logikai láncszemként kell bekapcsolnunk a munkátadó gépet, a fogyasztó, az igényekkel bíró és azokat védő munkást is. Ha ezután még jobban szétnézünk az életben, akkor még számos olyan körülményre bukkanunk, a melyek szükségeseznek látszanak arra okvetlenül, hogy következtetéseinkbe láncszemek gyanánt belefoglaljuk. Ilyenek az igények felkeltése a fokozódó termelés által, a fogyasztás és fogyasztópiacz megnövekedése ennek következtében, a fogyasztás kiterjeszthetésének határai, a munkásszervezkedés hatása a munkakinálatra, belső és külső gazdaságpolitikai, gyarmatpolitikai változások stb. stb.

Szóval, ha nem izolált statikai pillanatfelvételeket állítunk követ-

keztetéseink kiindulópontjául, hanem ha figyelmünket minél több parallel szempontra és jelenségre kiterjesztően figyeljük meg a modern gazdasági életet, akkor számos oly építőkövet találunk, a melyeket mind be kell építenünk logikai syntesisünkbe. Próbáljuk meg tehát néhány legfontosabb sarokkövet összeszedni, a melyek szükségesek, abból a célból, hogy a technikai haladásnak a társadalomgazdaságra gyakorolt hatását ne egyoldalúan ítéljük meg.

Nézzük erészben a technikai fejlődésnek a fogyasztásra gyakorolt hatását. E nélkül a termelésre gyakorolt hatás sem mérlegelhető.

Alapvető tételként állíthatjuk mindjárt oda, hogy a reális termelésnek megfelelő fogyasztással kell fedezve lennie, t. i. a termelést mint kínálatot fednie kell a fogyasztásnak, mint keresletnek. A fokozott termelés ennél fogva fokozott fogyasztást igényel. Ha tehát a fejlettebb technika fokozottabb termelést jelent, akkor fokozottabb fogyasztást is igényel az.

Ugy áll itt tehát a dolog mármost, hogy fejlettebb géptechnika és ezzel együtt nagyobb termelés, csak fokozottabb, nagyobb fogyasztás mellett állhat meg általában és hosszabb időszakot tekintve.

Hogyha e mellé a következtetés mellé párhuzamba állítjuk azt a tételt, a melylyel gondolatmenetünket bevezettük, hogy t. i. a technikai fejlődés — ceteris paribus — munkáskezeket tesz feleslegessé, úgy csakhamar beláthatjuk, hogy a géptechnika által az egész termelésre vonatkozó munkáskéz-kiszajátítás nem következik be akkor, ha az általános termeléssel, mint kínálattal szemben, az általános fogyasztás, mint kereslet, annyira megnövekedett, hogy ez a növekedés elég nagy egy olyan számú munkáskéznek a technika feltételezett nagyobb fejlettségi foka mellett való foglalkoztatására, a mily számú munkáskéz feleslegessé vált volna akkor, hogyha ugyane fejlettebb géptechnika alkalmazásbavételével szemben csak a kiindulópontul vett régi méretű kisebb fogyasztás maradt volna meg. Ha ennek megfelelően az alapul vett kiindulási stádiumban foglalkoztatott munkások számát m -mel, a technika fejlettségi fokát t -vel jelöljük, viszont az ugyane stádiumbeli fogyasztást f -vel, akkor $mt=f$ és $m=f/t$. A termelésben igényelt munkások száma egyenes arányban állván a fogyasztásnak nagyságával és fordított arányban a technika fejlettségi fokával, ebből az alábbi következtetések folynak:

1. Stagnáló fogyasztás mellett, hogy a kereslet és kínálat egyensúlya megmaradhasson, a technika fejlődését az alkalmazott munkáskezek számbeli csökkenésének kell ellensúlyoznia. 2. Stagnáló technikai fejlődés és stagnáló fogyasztás mellett változatlan számú munkás foglalkoztatható és végül 3. emelkedő technikával és növekvő számú munkás-

sággal szemben a megfelelő fogyasztásnak olyan arányban kell megnövekednie, a mily arányban megsokszorozza a termelést a munkások számának a technikai haladás fokozódása mellett való növekedése. Ez az igénytelen képlet: $nt = f$, tehát az egyik legfontosabb sociális problémát fejezi ki abszolút általánosságban. Minthogy pedig a munkások számának változása statistikailag könnyen kimutatható, a termelési technika fejlődése pedig úgy általánosságban, mint üzemenként könnyen megfigyelhető, a bonyolultabb, és rejtélyesebb problema nem az nt , hanem az f : az a fogyasztás lesz, a melynek növekedésben lépést kell tartania a munkáskezek növekedésének és technikai haladásának egymást megsokszorozó eredményével.

Ha tehát jól meg akarjuk érteni azt a kérdést, hogy a géptechnika folytonos emelkedése és a munkások számának állandó növekedése daczára miért nem következett el az izolált logikai téren oly kifogástalan következtetéssel kimutatható eredmény: a modern munkásosztály egyre nagyobb elnyomorodása (Verelendung), akkor elsősorban azokat a tényezőket kell áttekintenünk, a melyek a modern fogyasztás mértékét megsokszorozták. Másodsorban aztán azt a szempontot kell figyelembe vennünk e mellett, hogy az elnyomorodás be nem következésére nem voltak-e még jövedelemeloszlásbeli körülmények is kihatással, vajjon t. i. nem annak következtében sikerült-e a munkásosztálynak helyzetbeli decadentiáját elkerülnie, hogy a társadalmilag terhelt jövedelmekből nagyobb hányadot birt tartósan elkanyarítani a maga számára a technika magasabb fejlettségi foka mellett, mint azelőtt.

6. A technika gyors fejlődése a termelés terén tehát, hogy a munkásosztály elnyomorodását vagy kivándorlását ne eredményezze, a fogyasztásnak megfelelő arányban való megsokszorozódását is igényli. A megsokszorozódott fogyasztás tehát az az elsőrangú egyensúlyfenntartó tényező, mely elveszi a géptechnikai fejlődés munkáskezet pótló hatásának az élet.

Ez a fogyasztás-keresleti tényező az, a melynek elsősorban köszönhetjük, hogy a modern nagyiparos államok munkásnépességével szemben ezideig az u. n. tömegelnyomorodási és vasbértörvények nem éreztették megjövendőlt hatásukat.

Ellensúlyozó tényezőként szerepelt továbbá a munkásszervezkedés eredményei közül egészben, főleg a munkaidő leszállítása. Ez a körülmény azonban ható ereje szempontjából a legtávolabbról sem állítható egy sorba a fogyasztás megsokszorozódásával. Az a körülmény, hogy a munkaórák leszállítását el tudták érni a munkások, már azoknak megnövekedett hatalmi helyzetéről tesz bizonyosságot a munkaadókkal, tehát a munkakereslettel szemben. Vagyis a munkaidő leszállítása a munkakeresletnek növekedését jelenti az abszolút vagy relativ munkakinálathoz

viszonyítva. Ez az állapot pedig csak következménye ama körülménynek, hogy a fogyasztás megsokszorozódása folytán a termelésnek fokozottabb mértékben volt szüksége a munkáskezek kínálatára, úgyhogy a szervezett kínálatnak módjában állhatott rövidebb munkaidőt diktálni.

A munkaidőrövidítés ekként a termelés fellendülése folytán nem csökkent, hanem nagyobbodott munkáskeresletnek lehet csak a következménye, tehát további okozata csupán a fogyasztásnövekedés termelőkiterjesztő hatásának. Mint ilyen okozat azonban megsokszorozítólag hat ez a körülmény az előidéző okra. Vagyis a fogyasztásnak termelőkiterjesztő és a géptechnikának munkáspótló természetét ellensúlyozó hatását csak megerősíti és megnöveli a munkaidő leszállítása.¹⁾

Nem akarok itt belemenni annak a sokszor hallott állításnak közelebbi vitatásába, hogy t. i. a munkaidő leszállítása növeli a munkateljesítményt. Ez az elv úgy általánosságban nem fejezhet ki igazságot. Legfeljebb a túlságosan hosszú munkanapok megrövidítése hathat kedvezően a munkateljesítmény aránylagos nagyságára is, változatlan fejlettségi fokú gép- vagy szerszámtechnikát véve alapul. Egyébként azonban a rövidebb munkanap kisebb munkateljesítményt is jelent és csakis oly értelemben jelent az helyzetjavulást a munkásosztály oldalán, hogyha t. i. kevesebb munkateljesítményért kapnak változatlan vagy nagyobb munkabért.

Ha pedig fejlettebb technika mellett mutat fel e rövidebb munkanapot dolgozó munkás nagyobb eredményt, mint a primitivebb technika mellett több órán át dolgozó munkás, úgy ez a körülmény csakis a jobb technikának nagyobb teljesítőkéességét alkalmas igazolni.

Azt mondtuk tehát, hogy a lélekszámban nem csökkenő, vagy növekedő munkásosztály helyzetrosszabbodását a fogyasztás megsokszorozódása ellensúlyozza ki a fejlődő technikának munkáspótló hatásával szemben.

Vonjunk most már bele okfejtésünkbe egy további nagyon fontos tényezőt: a jövedelemeloszlásbeli helyzetváltozás coefficiensét. Még pedig tegyük fel itt a kérdést úgy, vajjon nem annak tudható-e be első sorban a munkásosztály megjósolt fejlődésű helyzetromlásának be nem következése, hogy a munkásosztály önsegélye, erősödő szervezete folytán nagyobb hányadot tudott magának elkanyarítani a termelt nemzeti jövedelemből?

Hangsúlyozom, hogy akként teszem fel a kérdést, vajjon nem első sorban a jövedelemeloszlásbeli helyzetjavulás ellensúlyozza-e ki a modern termelési technika fejlődésének megjósolt helyzetrontó hatását. Arról van

¹⁾ Egyéb hasontermészetű körülményekre, pl. a gyermek- és nőimunka korlátozására stb. készakarva nem terjeszkedünk ki, nehogy gondolatmenetünk bonyolultabbá váljon.

szó tehát, hogy a munkásosztály feltételezett jövedelemeloszlásbeli kedvezőbb részesedése az oka-e annak, hogy a szóbanforgó progressiv helyzetromlás nem állott be, vagy pedig, hogy ez a jövedelemeloszlásbeli helyzetjavulás következménye-e csupán más, sorrendben előbb álló okozati tényezőknek? Rövid gondolkodás után rá kell jönnünk, hogy a munkásosztály jövedelemeloszlási helyzetjavulása csak más megelőző körülményeknek okozata lehet. Ennélfogva nem úgy kell elgondolnunk a géptechnikának a mai társadalmi rend keretében való tökéletesedése folytán feltételezett progressiv helyzetromlás elmaradásának okait, hogy a munkásosztály egyszerűen kedvezőbb jövedelemeloszlást kényszerített ki a maga számára s ebből folytak a további következmények, hanem akként, hogy a termelés és fogyasztás számlájára tartozó más okok egyensúlyozták ki a munkásosztály helyzetromlását és csupán a helyzetromlás be nem következése, már mint eredmény vonta maga után a nemzeti termelvények összességéből való esetleges kedvezőbb hányadrész elérését jövedelem gyanánt.

Ha ugyanis első sorban termelési és fogyasztási körülmények összejátszásának eredménye a helyzetjavulás, akkor nem feltétlenül szükséges e mellett a jövedelembeli részesedés arányának javulása is. Ha a megnövekedett termelés és fogyasztás folytán a társadalom évi jövedelme megnagyobbodott, akkor ebből megnövekedett jövedelemrész eshetik a munkásosztályra is, a nélkül, hogy ezért a neki jutó részesedésbeli hányadnak is növekednie kellett volna. Sőt a termelés és fogyasztás igen erős általános megnövekedése mellett, az évi jövedelemből a munkásosztályra eső kisebb hányadrész is meghaladhatja nagyság dolgában azt a korábbi jövedelmet, a melyben egy megelőző kisebb terjedelmű termelés idejében részesedett. Vagyis elgondolható a munkásosztály helyzetének olyan abszolút javulása is, a mely a társadalom többi osztályainak bekövetkezett helyzetjavulásával szemben viszonylagos visszaesésnek mondható. Éppen nincs kizárva tehát az az eset sem, hogy bizonyos korszakban a munkásosztály jövedelme nőtt ugyan, de a társadalmi termelés eredménye nagyobb arányban nőtt ennél, úgy hogy a megnövekedett osztályjövedelem kisebb hányadát jelenti a társadalmi összjövedelemnek: vagyis absolute nőtt, de relative csökkent.

7. A munkásosztály helyzetjavulása nem állhatott elő pusztán akként és annak folytán, hogy a munkásosztály előnyösebb jövedelemeloszlásbeli hányadot harczolt ki magának.

A pusztán jövedelemeloszlásbeli kedvezőbb részesedés nem gátolhatta volna meg semmi esetre sem a technikai fejlődés munkáskezet kisajátító hatását. Azért, hogy az alkalmazott munkások nagyobb munkabéreket húznak, a gépek tökéletesedése továbbra is és egyre több és több

munkáskezet tett volna feleslegessé. Ha tehát izolált új társadalmi tény gyanánt tételezzük fel, hogy a munkabérek növekedését az általános munkáskereslet és kínálat alakulásának segítségükre jövedele előtt csikarták ki a munkások, ez csupán a ki nem sajátítottak, a feleslegesekké nem váltak körén belül történhetett volna meg, a melylyel szemben továbbra is fennmaradt volna a munkaalkalmakból kiszorultak egyre nagyobbodó száma.

Egyedül tehát csak a munkásosztályok önsegélye, a termelés produktivitásának és a fogyasztás terjedelmének megfelelő növekedése nélkül, jövedelemelosztásbeli részesedésüket kedvezőbbé nem alakíthatta, mert akkor ennek a kedvezőbb jövedelemeloszlásnak egyre szűkebb munkáscsoportokra kellett volna csak szorítkoznia, ha feltételezzük, hogy a technikai fejlődés és így ennek egyre több munkáskezet pótló természetete változatlanul haladt tovább a maga útján.

A munkásosztály általános helyzetromlását tehát csak olyan tényező egyensúlyozhatta ki, a melyet a technika egyre több munkáskezet pótló természetével, tehát a munkásosztály egészére kiterjedő hatásával szemben tudott megfelelő ellensúlyt odaállítani. Ez pedig csupán jövedelemeloszlási tényező nem lehetett.

Azt meg feltehetjük elméletileg, hogy a munkásosztály szervezkedésével, erőhatalmával stb. elérhette volna azt, hogy az alkalmazásban lévő munkások nagyobb béreket, tehát kedvezőbb jövedelemelosztásbeli hányadot kapjanak. De a pusztán jövedelemelosztásbeli győzelem nem lehetett még elegendő ahhoz, hogy a géptechika fejlődése továbbra is ne szorítson ki egyre több és több munkáskezet és hogy a munkásosztály egyre szaporodó tagjai is elegendő munkaalkalmakra találjanak. Erre csak a termelés oly kiterjesztése és így a munkáskezek után való keresletnek olyan nagy növekedése volt elegendő, a mely ellensúlyozni tudta a technika fejlődésének munkáskezet kisajátító természetét is.

Már pedig a termelés kiterjesztését, még pedig szükségszerűen progressiv kiterjesztését, semmiféle munkásszervezkedés, vagy munkásosztálybeli hatalom magában véve elérni vagy kierőszakolni nem tudja.

Magasabb munkabéreket kiküzdhettek maguknak szervezkedésükkel a munkások egy bizonyos mértéken belül, de több gyárat, több munkaalkalmat nem erőszakolhatnak ki.

A munkásosztály kedvezőbb jövedelemeloszlási hányadot biztosító önsegélyét a termelés progressiv emelkedésének és így a munkakereslet progressiv növekedésének kellett megelőznie, vagy azzal legalább is állandóan párhuzamosan haladnia. A megfordított sorrend képtelenség.

Ha ugyanis a munkabérnek, mint jövedelmi hányadnak, a termelés, tehát a munkakereslet megnövekedése nélkül és a géptechika folytonos

fejlődése mellett való emelkedését gondoljuk el, akkor a munkásosztály egyre növekedő munkabérek mellett egy másik, még pedig egyre nagyobbodó számú olyan részt kell feltételeznünk, mely megfosztódik a munkaalkalmaktól. Tehát a technika legutóbbi fejlődése és a munkásosztály tagjainak tapasztalt szaporodása mellett, a termelés progressiv kiterjedése nélkül elgondolni a munkabérek emelkedését annyi, mint elgondolni egy munkaalkalmakból kiszorult egyre nagyobbodó munkástartaléksereget egy egyre kisebbedő tömegű, de emelkedő munkabérű munkásréteg mellett.

Ez a két jelenség kizárja egymást. Ugyanott egymás mellett nem létezhetik két ilyen modern munkásosztály. A tartaléksereg versenye ugyanis kizárná a munkabéremelkedést. Fejlődő technika és növekvő vagy állandó munkabér mellett az alkalmazott munkások számának egyre fogynia és a munkából kiszorultak nyomásának egyre nagyobbodnia kellene. Ennek következtében huzamosan semmiféle kényszerintézménnyel nem volna fenntartható ily hatalmas tartaléksereg nyomása alatt a munkabér változatlan színvonal. A munkásosztály helyzetjavulását tehát a termelés és munkakereslet egy olyan általános emelkedésének kellett létrehoznia, mely felemésztette, munkával ellátta a tartaléksereget és a munkanélküliség felszaporodott tömegeit a munkaalkalmi centrumokba vonzotta. Hogy ugyanis a munkásosztály összjövedelméhez folytonosan hozzá tudja csatolni azokat az állandóan nagyobb összegben szükségelt jövedelmi többletrészeket, melyek egyrészt a szaporodó szükségletek kielégítésére, másrészt saját népszaporulatának ellátására igényeltetnek, ehhez a társadalmi jószágkészlet stagnatiójának esetében egyre nagyobbodó jövedelemeloszlási hányadoknak elkanyarítására volna szüksége. Ebben az esetben, hogy a munkabér rátája növekedhessék, vagy hogy ne csökkenjen is, egyre inkább kisebbitenie kellene annak a vállalkozói nyereség (s ezzel együtt a járadékok) rátáját.

Ily módon azonban a munkabér rátája nem sokáig tarthatná meg eredeti színvonalát sem, mert a vállalkozói nyereség mérvének folytonos csökkenése egyrészt a termelési vállalatok folytonos kevesbedését, másrészt pedig a nyereségből és járadékból élő társadalmi osztályok életmódjának és fogyasztásának folytonos hanyatlását vonná maga után. Vagyis a termelés mérvének és ezzel a társadalom jószágkészletének rohamos arányban kellene csökkennie úgy a termelési vállalkozás decadentiája, mint az egyre növekvő fogyasztáshiány miatt.

A termelés csökkenésével pedig egyre csökkenne a társadalom munkabérszolgáltatási képessége is. A nyereség rátájának folytonos kisebbedése mellett egyre több vállalkozó szüntetné be üzemét és a válságba jutott termelés állapota a munka után való keresletnek olyan

nagymértékű összezsugorodását idézné elő, — illetve a munkakinálat oly kiterjedését, — hogy a munkabérek megszokott színvonalát semmiféle hatalom sem biztosíthatná többé.

A tényleges (t. i. az értük beszerezhető javak mennyiségéhez viszonyítva) munkabéreknek tehát rohamosan kellene esniök.

A kiegyenlítődés ily állapotban nem történhetnék a Marx-féle recept értelmében, hogy t. i. a kisajátított capitalisták kisajátítatnak, mert az nem volna az agyonhizott, a minden energiát magába concentráló, kisajátító capitalismus állapota többé, hanem ellenkezőleg, a vérszegény, a munkabér növekvő rátája által a stagnáló termelés vállalkozójának tökélező nyereségét felemésztő capitalismus állapota.

A munkásosztály jövedelemeloszlásbeli helyzetének megjavulása ekként csak olyan erős tényezőnek lehetett a következménye, a mely ellensúlyozni tudta a munkásosztály tagjai megsaporodásának hatását, valamint a technikai fejlődés munkáskisajátító hatását is. Erre elegendő erejű ellensúlyozó tényező csak egy progressive emelkedő termelés munkakereslete lehetett. Ennek a hatalmasan emelkedő termelésnek azonban egy hasonló módon emelkedő fogyasztásra kellett támaszkodnia, mert csak egy megfelelő fogyasztás adhatja meg a termelés realitását és állandóságát.

8. Gondolatfüzésünk tehát a *fogyasztás* birodalmába vezetett el, a legtagabb értelemben véve e fogalmat. Csak a megnövekedett fogyasztásra épülhetett egy olyan termelés, mely elegendő munkakereslettel bír ahhoz, hogy munkát, sőt növekvő munkabért adjon a munkásosztály egészének.

Az $m = f | t$ képletben ekként f az a mennyiség, a melynek megnövekedése a legalapvetőbb fontosságú a modern munkásügy kedvező alakulására. A fogyasztás tényezőit, megsokszorozó okait, megindító és korlátozó körülményeit, sőt a termeléssel összekötő psychikai rúgóit kellene ennél fogva felvetett problémánkra való feleletképen odaállítanunk, hogy áttekinthessük annak az alapépitménynek alkotó köveit, melyre az ipari munkásosztály mai existenciája támaszkodik. Ezeknek a tényezőknek áttekintésével alkothatnánk fogalmat arról is, hogy mennyire mondható biztosnak ez az existencia.

Hogy a fogyasztás tényezőinek, körülményeinek és rúgóinak birodalmát alaposan áttekinthessük, ahhoz a közgazdaságtan fogyasztási elméletének a mainál sokkal fejlettebb kiépítettsége és a fogyasztás gyakorlati szempontjai tekintetében is sokkal több, a célnak megfelelően rendezett adatgyűjtemény volna szükséges. Az alábbiakban tehát csupán egy-két általános tollvonást állítunk az olvasó rendelkezésére.

Valamely nemzet ipartermékeinek megfelelő fogyasztása belföldön

és külföldön egyaránt történhetik. Tehát mindazok a tényezők figyelembe jönnek itt, melyek úgy a belföldi, mint a külföldi fogyasztópiacz terjedelmére befolyással bírnak.

A fogyasztás mérvét fokozó legfontosabb tényező általában a *szükségletszaporodás*.

Melyek most már azok a tényezők, a melyek a szükségletszaporodásra, — értve itt főként a nagyszámú fogyasztókra kiterjedő szükségletek szaporodását — leginkább kihatnak?

Pontos felsorolása mindeme tényezőknek igen messzire vezetne s talán sohasem volna teljesen kimerítő, de annyi kétségtelen, hogy a gazdasági és szellemi cultura, az izlés, a higiénia emelkedése és mindig szélesebb néprétegek körében való elterjedése azok a tényezők, a melyek a legtöbb szükséglet feltámadását eredményezik minden ország lakosságának körében. Nagyon fontos dolog mármost ebben a tekintetben rámutatnunk arra a tényre, hogy a termelés, különösen pedig az ipari termelés nyújtotta javak egyre nagyobbodó, egyre változatosabb, tökéletesebb és a világ minden népe által egyre megközelítőbb és egyre közvetlenebbül látott sokfélesége szaporítja meg legjobban a szükségleteket.

A termelt javak hasznosságának, az általuk nyújtott előnyöknek, élvezeteknek, kényelemnek a látása, tapasztalata egyre szélesebb körben, a népesség egyre nagyobb hányadánál kelti fel a vágyat birásuk iránt, vagyis felkelti azoknak szükségletét.

A termelt javak s az általuk nyújtott előnyök tehát ellenállhatatlan következetességgel csinálják a saját reklámjukat a fogyasztó társadalom körében, melyet hatásában csak elősegít a mai termelés öntudatos reklámja.

A termelés ekként első sorban és legbiztosabban az által fokozza fel egyre jobban és jobban a vele szemben álló fogyasztást, hogy állandóan fokozódó szükségleteket suggerál a fogyasztó közönség körében, vagyis igényeket teremt egyre szélesebb körben oly életmód iránt, melyben egyre többféle s egyre változatosabb mesterséges javakat kívánnak meg az emberek.

A megnagyobbodott igényű fogyasztótársadalom ezután egyrészt egyre többféle jószág után való keresletet állít a termelés rendelkezésére, másrészt pedig ez a megnövekedett igényű, illetve megszorodott szükségletű fogyasztó általában egyre nagyobb jövedelmet is akar és kénytelen a gazdasági életben kicsikarni. A földbirtokos, a tőkés, a vállalkozó nagyobb termésárakat, haszonbért, kamatot stb. igyekszik elérni éppen úgy, mint a munkásság a nagyobb munkabéreket. A fogyasztói oldalon és minőségben érzett igények impulzusa ekként a termelői oldalon és minőségben megnyilvánuló energiákat vált ki.

Hogy a népesség szaporodása a termelésben és fogyasztásban a keresletnek és kínálatnak szintén megnövelésére hat, azt mondani is felesleges.

A munkásosztályra vonatkozólag tehát úgy áll a dolog, hogy a lélekszámában és szükségleteiben egyre szaporodó munkásosztálynak egyre nagyobb munkabérmennyiséget kell kicsikarnia, hogy gazdasági helyzetének, életmódjának decadentiája be ne álljon, vagyis hogy a Marx által tanított általános elnyomorodás (Verelendung) útjára ne sodródjék.

Honnan csikarhatja ki mármost a munkásosztály úgy erre az egész társadalmi osztályra, mint annak átlag egy-egy tagjára jutó szükséges munkabértöbbletet? Kicsikarhatja: 1. a termelés növekedése folytán előálló társadalmi jószágtöbbletből,

vagy kicsikarhatja 2. a változatlan társadalmi jószágkészletből is az által, hogy nagyobb hányadot hasít ki magának abból munkabér címén, mint a mennyit kihasított eddig.

A szaporodó igényű és növekvő összegű munkásosztály sorsára nézve azonban, mint láttuk, az állandóbb, a maradandóbb munkabértöbbletet biztosító tényező csakis a termelés növekedése folytán szintén egyre nagyobbodó társadalmi jószágkészlet lehet. Csakis ez biztosíthatja a fejlődő igényű és növekvő lélekszámú modern munkásosztály sorsának tartós javulását, életmódjának tartós emelkedését és csakis a társadalmi jószágkészletnek a termelés fokozása által lehetővé tett nagyobbodása óvhatja meg a növekvő tömegű munkásosztályt tartósan a jövedelemcsökkenéstől és életmódromlástól.

A társadalmi jószágkészletnek stagnálásával, vagyis a változatlan nagyságú termelés állapotánál a munkásosztály jövedelmének nagyobbodása, vagy a régi standard fenntartása is, csak sokkal rövidebb időn át valósítható meg egyedül egy nagyobb jövedelemeloszlási hányad saját részére való kikényszerítése által, mint az előbbi esetben, t. i. a társadalmi jószágkészlet mennyiségének állandó növekedése esetében.

A stagnáló méretűnek feltételezett termelésre vonatkozólag ki kell emelni még, hogy az oly társadalmi termelésnél, mely nagyság, terjedelem dolgában változatlanok van feltételezve, az előállított szükségleti javak minősége dolgában annál inkább nagy változásoknak kellene bekövetkezniök. Az alsóbb osztályok tömegszükségleteinek nyomása alatt ugyanis, a változatlan kiterjedésű termelésnek egyre nagyobb hányadrészét kellene a legégetőbb elsőrendű szükségletek fedezésére fordítani.

A magasabbrendű szükségletek számára való termelés egyre inkább összezsugorodnék ebben az esetben. Az ily kedvezőtlen fejlődés útján való megállás, illetve az ellentétek kiegyenlítődése csakis egy olyan

társadalomgazdasági állapotban történhetnék, melynek általános termelése, fogyasztása és társadalmi jószágkészlete jóval kisebb és alacsonyabbrendű az előbb feltételezetténél. Egy ily megrosszabbodott körülmények közé jutott társadalom népességtömegének átlaga kevesebb és alacsonyabbrendű szükséglet kielégítését engedhetné már csak meg magának.

A népesség többségének s ennek keretében a munkásosztálynak fejlődő életmódját tehát tartósan csak az az állapot biztosíthatja, a mikor a szükségletek szaporodásával igényelt jövedelemtöbbletek a társadalom jószágkészletének a fokozódó termelés által nyújtott szaporulatában találják fedezetüket.

Hogyha azután a fejlődő termeléshez a munkabér címén kihatározható jövedelemeloszlásbeli hányad nagyobbodása is járul, akkor természetesen annál inkább kedvező folyamat ez a munkásságra nézve.

9. Az imént előtárt eszmemenetnek célja nem volt más, mint rámutatni arra, a mi pusztán a logikai következtetés eszközével is kétségtelenül megállapítható, hogy t. i. a mai gazdasági rend melleit, tehát a capitalismus korszakában, a munkásosztály jövedelmi viszonyainak tartós és nem időleges jellegű javulását, illetve meg nem rosszabbodását csakis a termelés fejlődése által létrehozott társadalmi jószágkészlet megfelelő tartós szaporulata, vagyis a termelés mennyiségének növekedése biztosíthatja. Végeredményben tehát a termelés termékenységének tartós növekedése óvja meg a munkásosztályt attól, hogy a technika fejlődése folytán egyre kevesebb munkáskézre legyen szükség s ennek folytán egyre nőjön a tartaléksereg s egyre kétségtelenebb valósággá válják az elnyomorodás folyamata.

Az a körülmény pedig, hogy a termelés productivitása tartósan fejlődjön, oly módon és mértékben, hogy az a gép által elvett munkaalakmak helyébe megfelelő mennyiségű új munkaalakmakat tudjon teremteni, nem lelheti másban lehetőségessé tevő biztosítékát, mint a fogyasztásnak a növekvő termelés termékei iránt való fogyasztói keresletnek tartósan megfelelő arányú emelkedésében. A technika fejlődése által elvett munkaalakmak visszaadása és kipótlása végett tehát annyira kell növekednie a fogyasztásnak, hogy a fogyasztási többlet ellátása végett szükséges többlet-termelés ismét munkaalakmakkal legyen képes ellátni a munkásosztályt.

Ilyen folytonos növekedése a fogyasztásnak pedig végeredményben a termelési technika igénynövelő hatására vezethető vissza.

A technika fejlődésének e pszichológiai hatása tehát az az egyik legfőbb socialis mozgató erő, mely a társadalomban a munkásosztály és általában a nagy néptömegek életstandardjának biztosítását lehetsé-

gessé tevő nemzeti termelés productivitásának megadásához szükséges energiákat kiváltja.

Marx az ő matematikai szigorúsággal felállított következtetéséből, melyet a capitalista termelési rend szükségszerű törvényeként adott közre, ezt a hatalmas gazdaságpszichológiai coefficientst hagyta ki, illetve ennek nem tüntette fel hatalmas szerepét. Pedig ez a coefficient az, a melynek hatása más fejlődést adott a munkásosztály sorsfejlődésének, mint a hogy azt a Marx-féle theoria előírta.

Marx ugyanis úgy okoskodott, hogyha egy gép átlag egy bizonyos számú munkást tesz feleslegessé, akkor nagyszámú gép, mondjuk x gép x -szer annyi munkást fog feleslegessé tenni változatlan termelés mellett stb. stb. és minél inkább fejlődnek a gépek, annál jobban nő munkás-pótló hatásuk az egész munkásosztálylyal szemben is.

Nem vette azonban kellő számításba a termelési technika fejlődésének azt a pszichológiai hatását is, hogy minden ipartermék, különösen minden új szükségleti cikk látása, használata vágyat ébreszt annak birtoka iránt, szükségletet kelt fel és igényt támaszt azokban a körökben is, melyek azelőtt nem érezték ezeket a szükségleteket. E szükségletek és igények azután hullámgyűrűkként egyre szélesebb és szélesebb fogyasztói rétegekben terjednek el, akár arányban állanak az illető néprétegek jövedelmi viszonyai bizonyos új szükségleti cikkeknek életmódjukba való bevezetésével, akár nem.

Azok, akik látják az új szükségletkielégítési módokat, szintén érezni kezdik az új szükségleteket is, habár nem is áll módjukban talán még azokat megszerezni. E szükségletek feltámadása, vagyis az új igény, erőfeszítést, energiát vált ki az egyénből a magasabbrendű életmód megvalósítására. A modern termelési technika fejlődése tehát a fogyasztás és életmód terén olyan széleskörű törekvést és energiát vált ki, egy jobb, változatosabb szükségletkielégítési életmódba való felemelkedés, illetve az ezt lehetségessé tevő kedvezőbb jövedelemrészesedés iránt a legszélesebb néprétegeknél, hogy ennek a hatalmas energiának a termelés munkájába és a kedvezőbb jövedelemben részesedés socialis küzdelmeibe való befektetése a tömegéletmód és fogyasztás tartós emelkedésének, vagy legalább tartós módon való le nem süllyedésének tényében vivja ki realis gyümölcsét.

Ebben, t. i. a fejlődő termelési technika suggestiv hatása által kiváltott tömegenergiában rejlik az a titokzatos coefficient, a melyen mulik az elnyomorodás elméletének meg nem valósulása az életben.

Gondolatmenetünkben azonban még egy másik logikai következtetést is vonhatunk le a Marx-féle theoriára vonatkozólag, azt t. i., hogy a termelés productivitásának tartós emelkedése a maga igénynövesztő

tömegpsychológiai hatásánál fogva okvetlenül nagyobb igényű, ennél-fogva erőteljesebb és kedvezőbb életmód kiküzdésére alkalmas munkásosztályt kell, hogy előbb-utóbb fokozatos, biztos fejlődéssel kialakítson.

A rohamosan fejlődő és nagyranövő capitalismusnak tehát szintén fejlődő és életmódjában is előbbrejutó munkásosztály felel meg és nem megfordítva. Ellenben a tartósan pangó és vérszegény capitalista termelés munkásosztályának sorsa is csak decadens lehet.

Tévedés ebből folyólag azt hinni tehát, hogy a decadens, az elnyomorodott munkásosztály tehet majd szert zsiros zsákmányra a megbuktatott capitalismus javaiban és termelési eszközeiben. Elnyomorodott munkásosztály szükségszerűleg csak vérszegény, elnyomorodott capitalismust »sajátíthatna« ki.

Egyáltalában nincs szándékomban a felett elmélkedni ezúttal, vajjon bekövetkezik-e majd valamikor ez a kilátásba helyezett nagy kisajátítás, vagy sem, csupán abbeli következtetésemet akarom ideszögezni, hogy zsiros, dús capitalismus kisajátításában, csakis fejlődő, kedvező társadalom-gazdasági helyzetben levő és nem elnyomorodott munkásosztálynak lehet része, mert a fejlődő technika, a tökéletesedő gépgazdaság végeredményben a munkásosztálynak is emelkedését és nem elnyomordását kell hogy előidézze mindaddig, míg a termelés tökéletesedése a maga igény- és szükségletnövelő tömegpsychológiai hatását a társadalomra kifejteni bírja.

Balás Károly.

A legtöbbet termelő mezőgazdasági üzem.

I.

Nem valamely dániai mintatejgazdaságot, jerseyi konyhakertészetet, vagy californiai gyümölcsstelepet kívánok a következőkben leírni, hanem tisztán deductiv következtetés alapján némi adalékot szolgáltatni annak a kérdésnek megoldásához, hogy a mezőgazdasági üzemek mely nagyságtípusa szolgáltathatja megadott területen, megadott tőkeeszközökkel és munkaerővel a legtöbb és leghasználhatóbb, legértékesebb termelvényt. Az abszolút értelemben legnagyobb értékmennyiségű termék előállítására alkalmas üzemnagyságot fogjuk keresni. Ebben némileg el fogunk térni a gyakorlat legtöbb emberétől, a kik a többtermelés feltételeinek kérdésére feleleteket adtak és pedig különböző értelemben, a szerint, hogy mely gazdasági terület viszonyait tartották első sorban szem előtt és az egyenlet három megadott tényezője: a földterület, tőke és munkaerő közül melyikre helyezték a fősúlyt.

Egészen helyesen megállapította már a gyakorlati közgazdaságtan, hogy a műveltségben elmaradt, szegény nép által lakott területeken még a nagyobb birtokon lehet aránylag a legjobb termelési eredményt várni, minthogy az általános elmaradottság és nincstelenség országaiban a nagybirtokosok az egyedüliek, a kik valamilyen szaktudást megszerezni képesek és üzemük kellő felszerelésére hitellel is rendelkeznek. Viszont ott, a hol a föld népe értelmes, felvilágosult és némileg már vagyonos is, a gazdaságában előforduló mindennemű munkát személyesen, vagy családjával végző kisebb gazda könnyebben terjesztheti ki termesztésének mértékét, mint a nagygazda, a kinek minden lépést, minden kézmozdulatot meg kell fizetnie. A leghaladottabb országok példája, melyekben legkevésbé érvényesülnek egyes üzemkategóriák javára vagy hátrányára az összhelyzet megítélését nehezítő esetleges tényezők, azt mutatja, hogy több kis üzem ugyanazon a földterületen rendszerint több növényi és állati terméket képes előállítani, mint egyetlen nagyüzem. Viszont a nagyüzemek ugyanazon tőkebefektetést igen gyakran, ugyanazon munkaerőkészletet pedig rendszerint teljesebben, a termékek mennyiségében és értékében feltünőbb módon tudják kihasználni, mint az elszigetelt kisk gazdaságok. Ezt az előnyt ugyan, legalább a tőke

kihasználására nézve már sokhelyt kiegyenlítik a kisüzem javára a szövetkezeti termelésnek már létező, de egyelőre csak embryonálisoknak tekinthető kezdetei. Sajátlagos helyzetet foglalnak el a közép és a törpeüzemek. Az előbbiek minden tekintetben átmeneti alakzatok; néhol igen szerencsés alkalmat szolgáltatnak egy-egy munkabíró embernek, hogy fizetett segítséget is igénybevéve, erejét nagyobb területen, jelentékenyebb eszközökkel hasznosítsa, mint ha egészen egy kisbirtok megmunkálásának szentelné magát; másutt viszont a közepes gazda a nagygyal együtt sóhajtozik a munkások elő nem teremthető bérkövetelése miatt és e mellett még nem is képes üzemét mindazokkal a gépekkel, eszközökkel és berendezésekkel felszerelni, melyek a nagygazdát a magas munkabérek időin átsegítik. A törpeüzemek, melyekből egy-egy gazdacsalád egyéb keresetforrások nélkül már nem élhet meg, néhol az immel-ámmal végzett mellékes munka minden szomorú következményét, sőt a legsivárabb nyomorúság képét is mutatják ott, a hol a birtokos család, mivel gazdasági vagy erkölcsi okokból nem képes más keresetekhez nyulni, az elégtelen földparcella hozadékából akarna megélni, a nélkül, hogy a picziny gazdaság félig-meddig megfelelő felszerelésére, a parányi földszalag erőben tartására is képes lenne. De vannak viszont mezőgazdasági és ipari munkásoknak, sőt az értelmiséghez tartozó egyéneknek is gazdasági üzeimei, melyek ugyan csekély terjedelmüknél fogva a családot egészen el nem tarthatnák, de szakszerű és gondos ellátásuk mellett igen sok hasznos termelvényt szolgáltatnak a háztartásnak, sőt a piacznak is.

Egy lélektani tény azonban minden bármelyrendű gazdánál megállapíthatunk: egyenlő eredménykilátások mellett szivesebben dolgozik nagyobb, mint kisebb területen. Inkább kevesebb tőkebefektetést és munkát fordít egy-egy hold földre, csak hogy több holdon gazdálkodhassék, semmint többet fordítson egy hold megmunkálására, ha e miatt újabb holdak elfoglalásáról, átvételéről kellene lemondania. Egyszóval minden gazda szivesebben folytat külterjes, mint belterjes gazdálkodást és ebből az előszeretettől csak az a meggyőződés képes kigyógyítani, hogy újabb földterületeknek gazdaságához csatolása az adott helyzetben túlságosan nehéz, vagy éppen lehetetlen, míg a belterjesebb munkára való áttérés jelentékeny haszonnal kecsegtet. A vérbeli gazda — nemcsak a paraszt — mindig jobban örül az újonnan megvett holdjának termékeért kapott ötvenkoronásnak, mint a régi holdjai valamelyikén bevezetett belterjesebb gazdálkodás eredményeként mutatkozó százkorona bevételi többletnek. (Nyers hozadékról van szó!) A következő összehasonlítások és fejtegetések fel fogják tüntetni ezen gondolkodásmód gazdasági okforrásait, egyszersmind azonban meg fogják világítani,

mennyiben egyezik meg ebben a kérdésben az egyes kisebb-nagyobb gazdák igénye a többi foglalkozási osztályok és az osztársadalom érdekével.

Az osztársadalom érdeke mindenesetre az, hogy minden adott területen minél több teremjen, tehát hogy a mezőgazdasági termelés minél belterjesebben történjék. Áll ez akkor is, ha új területek gazdasági hasznosítás alá vétele nem lehetetlen, mihelyt nem az eddig művelt területeken elért mennyiségeket messze meghaladó terméseket ontó szűzföldek feltöréséről, hanem csak az eddigi eredményű termelésnek nagyobb földterületre kiterjesztéséről van szó, mert a társadalomnak érdeke, hogy a fenntartására szolgáló javakat lehetőleg helyben, nagyobb szállítási és közvetítési költségek nélkül kapja meg. Ez az érdek még élesebben domborodik ki azon nemzeti résztársadalmaknál, melyek adott és ki nem terjeszthető országhatárainkon belül nem rendelkeznek feltörhető újabb földterületekkel, melyekre nézve tehát a meglevő telkek belterjesebb művelése a honi szükséglet teljesebb kielégítését, külföldi élelmiszerek vásárlásának kisebbmértvű kényszerét, sőt jövedelmező kivitel lehetőségét is jelenti. Különösen megérzik ezt az ipari, kereskedelmi, értelmiségi, egyszóval nem mezőgazdasági foglalkozásokat üző osztályok, melyekre nézve a termelés belterjesebbé válása az élelmiszerek olcsóbbodását, e mellett azonban még a mezőgazda népesség által felhasznált és elfogyasztott ipari cikkek nagyobb kelendőségét, ezen népesség mindenképpen nagyobb fizető és teljesítő képességét jelenti. Az ipari és értelmiségi osztályokra nézve a honi mezőgazdaság belterjesebbé válásának előnyeivel csak az esetek kisebb számában, melyekre még lesz szerencsém reátérni, érhet fel a határokon kívül fekvő új területek hasznosítása és e révén az élelmiszerek olcsóbbakká válása. Végül a mezőgazdaság maga is nyer az üzemmód belterjesebb alakulása által, a mennyiben mellette adott területen több ember élhet meg és több tőke találhat gyümölcsöző alkalmazást. A belterjesség, mely rendszerint többoldalúságot is jelent, a termelés eredményét fenyegető csapásokkal szemben is ellentállóbbá, az egész világot tekintetbe véve még egyes területek netalán teljesen elpusztult terméseinek pótlására is képesebbé teszi a mezőgazdaságot.

Ezzel szemben az egyes mezőgazdának valóban érdeke az, hogy jövedelmét lehetőleg ne üzemének belterjesebbé tétele, hanem új területek hozzáadása, külterjes alapon megnagyobbítása útján igyekezzék fokozni. Nemcsak a munkabérek nagyobb arányú emelkedése óta van ez így, hanem így volt, a mióta az emberek mezőgazdaságot folytattak.¹⁾ És nemcsak a nagybirtokosokra nézve áll a tétel, hanem minden gazdálkodóra, még a törpebirtokosokat sem véve ki, miként azt még látni

¹⁾ V. ö. Oppenheimer: *Theorie der reinen und politischen Ökonomie*. 75. s k. 1.

fogjuk. Az üzemnagyság-osztályok között itt csak a tekintetben mutatkozik különbség, hogy némelyik kategória előnyei nagyobb, másokéi kisebb mértékben képesek a belterjesebb művelésre való áttéréssel járó áldozatokat ellensúlyozni. Hogy mely üzemszempontok vannak e tekintetben legjobb helyzetben, melyek mehetnek tehát emberi számítás szerint legmesszebb a belterjes gazdálkodásban, a többtermelésben — ez fogja éppen a következő vizsgálódások tárgyát képezni.

II.

Régen tudjuk már, hogy a belterjesebb művelésre való áttérés azért jelent a gazdára nézve nagyobb áldozatot a külterjes gazdaság egyszerű kiterjesztésénél, mert egy adott területen rendszerint minden újabb tőke- és munkabefektetés kevesebb terméstöbbletet képes előidézni, mint az előző hasonló befektetés. A ki például egy tengeriföld megmunkálására 30 munkanapot és 30 korona értékű trágyát, vetőmagot és egyéb anyagot, eszközt fordított, így 10 métermázsa termést kapott — ha ugyanazon területen 60 napon át dolgoznék és 60 korona értékű anyagot használna fel, hasonló időjárást feltételezve nem 20 métermázsa, hanem a talaj minőségéhez képest talán 18, talán 15 métermázsa termést érne el. Tehát a második 30 munkanap és 30 korona tőke befektetése már nem jár oly kedvező eredménnyel, mint az elsőé és a gazda határozottan jobban jár, ha a munka- és befektetés-többletét nem régi telken, hanem egy netalán megszerezhető második ily telken értékesítheti; a két telek együttvéve — egyenlő időjárás mellett — valóban meghozta volna a 20 q termést. Ennek a csökkenő termelékenységnek oka tudvalevőleg az, hogy a termék mennyisége a természeti tényezők egész sokaságától függ (a növények táplálására szükséges különböző anyagoknak a talajban előfordulása, a talaj kellően porhanyós, légátbocsátó szerkezete, melegsége, nedvessége, a helyi hőmérséklet és napsütés, a csapadék mennyisége és eloszlása, jótékony talajbakteriumok, rovarok előfordulása, kártevő állatok, gyomok távolmaradása, a termelésre használt magvak, dugványok és egyéb anyagok előnyös vagy hátrányos tulajdonságai stb.) és ezek közül mindig az dönti el a termés nagyságát, a melyik éppen a legrosszabb arányban van jelen. Ha például valamely területen a talaj összetétele 1, a talaj szerkezete 2, a csapadék mennyisége 3 termésegységet tenne lehetségessé, hiába javítjuk öntözés útján a csapadékviszonyokat annyira, hogy miattuk akár 4 termésegység is létrejöhetne — a termés mégis csak 1 lesz, addig, a míg a talajösszetételt megfelelő trágyázás útján olyanná nem tesszük, a mely szintén lehetségessé tesz 2 egység termést. Ennél az adott esetben a talajösszetétel javításával megint nem érhetünk el többet addig, a míg a talajszerkezet tényezőjét (porhanyítás, vagy ellenkezőleg megkötés útján)

szintén annyira nem javítottuk, hogy most már ez sem enged meg, csupán 2 termésegységet, hanem ennél többet. A példát a növénytermesztésből vettem, azonban az általa megvilágított elv megfelelő változtatásokkal a mezőgazdaság másik főágára, az állattenyésztésre is áll. A legkedvezőtlenebb természeti tényező kiegyenlítése azonban szükségképpen nehezebb, több munkát és áldozatot igényel, mint a természet által jókedvében felkinált termékek egyszerű igénybevétele. Ez a nehézség annál inkább fokozódik, minél nagyobb mértékben igyekszünk terméseink nagyságában a legegyszerűbb gazdálkodás mellett kínálkozó mennyiségen túlmenni, minél több ponton leszünk kénytelenek gazdaságunk alapjának természeti hiányait mesterségesen kiegyenlíteni. Olyan helyzetben van e tekintetben a mezőgazdaság, mint egy ipartelep, mely csak korlátozott mennyiségben előforduló nyersanyagokat dolgoz fel és ezért a készárú utáni kereslet fokozódása esetén sem képes termelését oly módon kiterjeszteni, hogy az új befektetés az eredeti tőkével egyenlő kamatot szolgáltatson, minthogy a nyersanyag beszerzésének költségei a kereslet fokozódása mellett is nagyobb arányban emelkednek a kész cikk áránál.¹⁾

Ilyen feltételek mellett szükségképen léteznie kell egy határvonalnak, melyen fölül a termelés jövedelmező módon nem fokozható, mivel az ezen határmennyiségen fölül termelt cikkek értéke kisebb lenne az előállításukra fordított munka és tőkebefektetés értékénél. Az egész helyzetet egy schematikus példa teheti leginkább szemlélhetővé. Ha feltételezzük, hogy egy bizonyos területen A munkával és B befektetéssel C értékű termék állitható elő, majdnem bizonyosra vehetjük, hogy ha ugyanarra a területre $2 A$ munkát és $2 B$ tőkét fordítunk, az eredmény nem $2 C$ termék lesz, hanem $C + D$, D pedig kisebb C -nél; $3 A$ munka és $3 B$ tőke befektetésénél az eredmény már csak $C + D + E$ termék lesz, E pedig ismét kisebb D -nél. Megjegyezzük, hogy A az üzembe fektetett munkának nem mennyiségét, hanem bérértékét jelenti, B pedig az egyéni termés kinyerésére fordított nem munkabér-természetű kiadásokat, a telekhaszonbért és az egy év alatt el nem használható (álló) gazdasági tőke megfelelő kamatát és törlesztési hányadát.

Ezen schemának figyelmes szemlélése már reá vezet arra az igazságra, hogy a jövedelmező termelés felső határára nézve a különböző üzemosztályok között különbség van és pedig egyebekben egyenlő termelési és értékesítési feltételek mellett a gazda személyes munkája által fenntartott kisüzem az, melyre nézve a termelékenységi határ magasabban fekszik és a mely ennél fogva messzebb mehet termékei mennyiségének

¹⁾ A mezőgazdasági befektetések csökkenő termelékenységének törvényét Ricardo óta többen kifejtették. Különösen David Eduard: *Socialismus und Landwirtschaft* 77. s k., továbbá Dániel Arnold: *Föld és Társadalom* 17. s k.

fokozásában a bérmunkásokra utalt nagyüzemnél. Mert a mig az utóbbira nézve a munkát jelentő A tétel feltétlen, a terméseredményt mindenképen terhelő kiadástételt képez, addig az előbbi számításánál A egy átfutó tétel, mely a gazdára nézve nemcsak áldozatot, hanem keresetet, értékesített munkadíját is jelenti. Ha példánkat továbbszöve feltételezzük, hogy az első esetben nyert terméseredmény, azaz $C > A + B$, a termelés úgy a nagy, mint a kisüzemre nézve jövedelmező volt, „kifizette magát”. Feltéve már most, hogy a termelési tevékenység megkettőztetése esetében $- 2 A$ munka, $2 B$ befektetés és $C + D$ termék $- D = A + B$, a termelés kiterjesztése a nagyüzemre nézve teljesen meddő volt, minthogy az elért többletet éppen elnyelte a megszorodott munkabér- és tőkekiadás. Ellenben a kisüzem birtokosára nézve, a ki az A munkabért nem másoknak fizette ki, hanem saját javára könnyelhetette el, a kinek nyersbevételeiből csakis a tőkekiadás képez valóságos levonandó tételt, a kinek tehát bevétele nem, miként a nagygazdánál $D - (A + B)$, hanem $D - B$, ez a többtermelési tény még teljes mértékben jövedelmező, termelékeny lehetett, mert alkalmat nyújtott neki oly munkanapok A összegben való értékesítésére, melyek számára különben esetleg nem talált volna alkalmazást. Persze, ha a termelés további kiterjesztésénél, a $3 A$ munka, $3 B$ befektetés és $C + D + E$ termék esetében már $E < A + B$, de még $E > B$, a mikor a bérmunkásokat foglalkoztató nagygazda már hiánynyal dolgozik, a ksigazda is annyi veszteséget szenved, hogy csupán csak harmadik B tőkebefektetésének értéke térül meg számára, mig harmadik A munkáját már értéken alól, $A - X$ összeggel látja díjazva. De a hol a munkaalkalom ritka és bizonytalan, esetleg ez a némiképp megcsorbult, de legalább biztosított kereset is jól eshetik a ksigazdának, akire nézve a termelékeny befektetés határa feltétlenül csak akkor következik be, ha egy negyedik A munka és B tőke befektetése után mutatkozó utolsó többleteredmény $= F < B$.

Még világosabb lesz előttünk a kis- és nagyüzemeknek ez a viszonylagos helyzete, ha az előző példánkban használt mennyiségjelző betűk helyett határozott összegszámokat veszünk fel és az egyes elképzelhető eseteket táblázatba foglaljuk.

	Az üzembe fektetett munkanapok száma	Az üzembe fektetett munkanapok béreértéke	A termelésre fordított tőkebefektetés	A kinyert termés értéke	Üzemeredmény a nagygazdára nézve	Üzemeredmény a ksigazdára nézve	A gazdasági munkát végző ember (bérmunkás) egy napját érteke-sítő a nagy-gazdaságban	A gazdasági munkát végző ember (kis-gazda) egy napját érteke-sítő a saját ksigazdaságban
k o r o n á k b a n								
I.	10	20	50	100	30	50	2	5
II.	20	40	100	180	40	80	2	4
III.	30	60	150	240	30	90	2	3
IV.	40	80	200	280	—	80	2	2
V.	50	100	250	300	— 50	50	2	1

Az I. jelölt külterjes termelési mód tehát jövedelmező volt úgy a bérmunkásokat alkalmazó nagy, mint a személyesen dolgozó kiscgazdára nézve, ha mindjárt különböző mértékben is. Szintén mindkettőre nézve gyümölcsöző volt a II. jelzett többtermelés, a mennyiben a nagygazda üzemeredményét 10 K-val, a kicsinyét 30 K-val emelte. De már a III. termelésfokozás csak a kiscgazdára nézve jelent 10 K eredményjavulást, míg a nagytermelőre nézve a termésmennyiség újabb emelkedése daczára az I. üzemmód szintjére való visszaesést jelent. A IV. esetben a kisüzem eredményében is némi, bár elviselhető visszaesés mutatkozik, de azért a befektetett munka bére az elérhető teljes összegben befolyik; ám a nagyüzem ekkor már csak éppen munkabér- és tőkebefektetéseit nyeri vissza, vállalati nyereségére és üzemvezető, szervező munkájának díjazására semmi sem marad. Végre az V. esetben a nagygazda már egyenesen ráfizet egész gazdálkodására, míg a kiscgazda még mindig szert tesz némi, bár szerényebb üzemnyereségre, melyben munkáját igaz, csak az elszegődésnél (ha ilyen lehetséges!) elérhető bérnél kisebb összegben értékesítheti.

Magától értetődik, hogy a kisebb-nagyobb üzemek a valóságban nem működnek ily schematikus egyszerűségben, a befektetési költségek sem emelkednek szükségképen egyenlő arányban a munkakiadásokkal, mivel a művelés belterjességének fokozása hol jelentékenyen több munka és csak kevéssel több tőke alkalmazásában, hol épen az ellenkező eljárásban áll (munka- és tőke-terjesség). Példánk megítélésénél továbbá nem szabad figyelmem kívül hagynunk azt a körülményt, hogy a termelés belterjességének fokozása esetén a munkabér tétele valószínűleg nem változnék egyenletesen, hanem az alkalmazott munkanapok számáénál nagyobb mérvű emelkedést tüntetne fel, minthogy a munkások utáni kereslet megnövekedése szükségképen a magasba hajtja a napszámértételeket. Ha tehát egy nagygazda évenként 10 munkanapot nehézség nélkül megszerezhet 20 koronáért — 20 munkanap kiadása valószínűleg már nem 40 korona lesz, hanem több, mert a munkások is ismerik a kereslet és kínálat törvényét; nem fognak többé 2 K-ért munkába állni ott, a hol tevékenységükre kétszer annyi szükség van, mint azelőtt. Ez a tény azonban — melyet legújabbán czukorrépatermesztő gazdáink tapasztaltak sajnosan — csak megerősíti ama tételünket, hogy a bérmunkások alkalmazására utalt nagygazda hamarabb eléri a termelés belterjes kifejlesztésének felső határát, a melyen túl már haszon nélkül, vagy épen veszteséggel kellene dolgoznia. A személyesen munkálkodó kiscgazdánál ez a tényező csak annyiban esik latba, hogy a nagyobb birtokokon fizetett magasabb bérek esetleg arra csábíthatják a kiscgazdát, hogy fölös munkaerejét inkább napszámban értéke-

sitse, semmint saját kisüzemének belterjesebbé fejlesztésében. Mert nyilvánvaló, hogy ha egy kiscgazda a sajátján 100 munkanapja árán a tőkebefektetések levonása után 300 K tiszta termékértéket szerezhethet és azután további 100 napszámmal ismét 300 koronát kereshet — jobban jár, mintha a második 100 napot is saját birtokocskája belterjesebbé tételére fordítaná, de így a csökkenő termelékenység törvényénél fogva esetleg csak 200 korona tiszta többletermést érne el.

Levezetésünk azonban mindenestre kétségtelenné teszi, hogy egyenlő termelési technika és értékesítési lehetőség mellett a kiscgazda, a gazda-munkás több kedvezőtlen tényező behatását bírhatja ki, jobban átélheti a rosszabb időjárások éveit, a kedvezőtlenebb áralakulások időszakait, mint a mindent fizetni kénytelen munkaadó nagygazda. Különösen pedig tovább mehet a művelés belterjességében; több termék elérésének reményében több tőkét alkalmazhat, több munkát végezhet a terület egységén az ingyen dolgozás vagy ráfizetés veszélye nélkül. Vagyis a kiscgazda, a hol a termelés czélszerű módjait ismeri és üzeme felszerelésére kellő tőkéhez jut, ugyanazon a területen rendszerint többet termelhet, a nemzeti és világtársadalmi gazdaságnak több szolgálatot tehet, mint a nagy.

Azonban táblázatunk utolsó rovata — az egyes munkanap értékesülése a saját gazdaságban — már arra is megtanít, hogy a többtermelés, a belterjesebb munka nem feltétlen érdeke a kiscgazdának sem. Belterjesebb munkával a kiscgazda egy ideig fokozhatja meglevő és talán hozzávétel útján meg sem nagyobbítható gazdaságának jövedelmezését; ha addig talán meg sem élt a sajátjából, hanem szabadon maradt napjain bérmunkába állni volt kénytelen, most már ily keresetkiegészítésre sem rá nem ér, sem rá nem szorul; törpebirtokosból, zsellérből valóban önálló gazdává lesz. Ám ez a sorsváltás reá nézve még mindig kedvezőbb módon mehet végbe, ha netalán lehetősége nyílik birtokának határait kitágítani és addig bérmunkával elfoglalt napjait új birtokszerezményén a régi külterjes módon alkalmazni. Az a kiscgazda, a ki táblázatunk I. rovata szerint külterjesen gazdálkodva 10 munkanapját egyenként 5 koronán értékesíthette, nem jár olyan jól, ha régi birtoka belterjesebb megmunkálásával 10 további munkanapot 4 koronán értékesít, mint hogyha történetesen egy új a régihez hasonló területet kaparíthat meg és azon a régi külterjes eljárással a második 10 munkanapot is 5 koronájával helyezheti el. Természetes, hogy egész tisztaságában ez a helyzet is csak ritkán észlelhető, t. i. az új gyarmatosítás alatt álló területeken, továbbá az egyes kiscgazdákra nézve váratlan örökség útján vagy más ingyenes vagy félingyenes módon az ölükbe hullott birtokgyarapodás esetében, talán még akkor is, na alkalmuk nyílik haszon-

bérföldjüket a régi tételek mellett megnagyobbítani. Mindezek azonban többé-kevésbé kivételes esetek; a régi birtokhoz újabb területek, ha egyáltalában, úgy csak áldozatok árán szerezhetők és ezek az áldozatok rohamosan súlyosbodnak, mihelyt egy vidéken nagy a „földéhség“, a birtokok területének kikerekítése utáni törekvés. A felvett földárak törlesztése, a magasba hajtott haszonbértételek a kisgazda számadásának tőkebefektetés rovatát terhelik, egy bizonyos mértéken túl már oly erősen, hogy ellensúlyozzák a saját munkaerőnek a külterjes terjeszkedés által megnyitott jövedelmezőbb alkalmazásától remélt előnyt és mégis csak czélszerűbbnek tüntetik fel a már meglevő föld belterjesebb munkába vételét. A kérdés mindig az, melyik az a mérték, melyen túl ez a nemzetgazdasági szempontból rendszerint előnyös fordulat bekövetkezik.

Az egyes gazdaságok kifejlesztésének a természeti, társadalmi és jogi akadályokon kívül minden irányban gazdasági kerékkötői is vannak, melyek a meginduló fejlődést elmaradhatatlanul nyomon követve, azt többé-kevésbé hátráltatják, lassítják. Ezt a szerepet a belterjes kifejlesztésre nézve a munkabérek, a külterjes nagyobbitásra nézve pedig a föld vétel- és haszonbérlet-árának emelkedése tölti be. Ez ugyan nem szükségképpen országos csapás, sőt a következő fejtegetésekből az is világossá lesz előttünk, hogy miként lejtős, sikos úton a kerékkötő a tengelyen szállításnak igen hasznos, sőt szükséges kelléke, úgy a mezőgazdasági üzemek fejlődésének kerékkötői sem jelentenek minden esetben átkot a mezőgazdaságra és osztársadalomra nézve.

Egyelőre megállapíthatunk annyit, hogy a hol a két kerékkötő más tényezők ellensúlyozó ereje folytán nem működik, vagy a hol a kerékkötők egymással meglehetősen egyensúlyban érvényesülnek, tehát a hol a mezőgazdasági üzemnek külterjes és belterjes értelemben való kifejlesztése egyaránt lehetséges, az egyes gazdára nézve az előbbi kecségetet kényelmesebb keresettel, nagyobb haszonnal. A nagygazdákra nézve ez az állítás bizonyításra sem szorul; a csökkenő termelékenység törvénye mellett magától értetődik, hogy a mely nagygazda 70 K munka- és tőkebefektetés árán 100 K értékű termékhez és így 30 K üzemi haszonhoz jut, jobban jár, ha második 70 K befektetésével ismét ugyanannyit szerezhet, mintha ezen áldozatért belterjes munka mellett csak 10 K haszontöbbletet tud elérni. A személyesen dolgozó kisgazdára is áll ez; ha a mai felvilágosultabb parasztról is el akarjuk hinni, hogy üzemeredményének megállapításánál „saját munkáját nem számítja“, még mindig jobb reá nézve, ha terjeszkedés útján a második 50 K tőkebefektetés mellett második 50 K haszon üti a markát, mintha a régi föld belterjesebb munkálása esetén ugyanazon áldozattal csak 50 K-ról 80-ra emelheti üzemeredményét. De a kisgazda — ismét a „kerékkötők“

érvényen kívül maradása esetén — akkor is többet nyer a külterjes, mint a belterjes üzemfejlesztéssel, ha saját munkaereje már mindkettőre elégtelen és így a kisgazda kénytelen az üzemfejlesztés érdekében a feltevésünk szerint elegendő számban rendelkezésre álló bérmunkások közreműködését igénybe venni és ily módon közép-, idővel talán nagygazdává átvedleni. Ezt a megállapítást az alább következő táblázattal kívánom szemléltetővé tenni, melynek első két csoportja a külterjes, a harmadik és negyedik a belterjes üzemfejlesztés feltételeit igyekszik ábrázolni. Az első és harmadik csoport a gazda személyes munkájából, a második és negyedik bérmunkások alkalmazásából indul ki.

A) eset: A személyesen dolgozó üzembirtokos újabb területek szerzése útján nagyobbítja gazdaságát.

	Az alkalmazott munkanapok száma és bér-értéke	A tőkebefektetés értéke	A termék értéke	Üzem-eredmény	1 napi (saját vagy idegen) munka értékesülése a gazdára nézve
k o r o n á k b a n					
I. . .	10 = 20	50	100	50	5
II. . .	20 = 40	100	200	100	5
III. . .	30 = 60	150	300	150	5
IV. . .	40 = 80	200	400	200	5

B) eset: A bérmunkásokat foglalkoztató üzembirtokos nagyobbítja újabb területtel külterjes gazdaságát.

I. . .	10 = 20	50	100	30	3
II. . .	20 = 40	100	200	60	3
III. . .	30 = 60	150	300	90	3
IV. . .	40 = 80	200	400	120	3

C) eset: A személyesen dolgozó üzembirtokos meglévő birtoka belterjesebb művelése útján fejleszti üzemét.

I. . .	10 = 20	50	100	50	5
II. . .	20 = 40	100	180	80	4
III. . .	30 = 60	150	240	90	3
IV. . .	40 = 80	200	280	80	2

D) eset: A bérmunkásokat alkalmazó üzembirtokos akarja meglévő birtokát belterjesebbé tenni.

I. . .	10 = 20	50	100	30	3
II. . .	20 = 40	100	180	40	2
III. . .	30 = 60	150	240	30	1
IV. . .	40 = 80	200	280	—	—

A személyesen munkálkodó gazda tehát üzeme kiterjesztése közben jobban jár a bérmunkásokat foglalkoztatónál, de csak addig, a míg „saját munkáját nem számítja“, mert nem talál számára jobb alkalma-

zást és különösen a mig módjában áll „terjeszkedni“ és nem kénytelen belterjes munka útján gyarapítani bevételeit. A belterjesség egy bizonyos fokán túl a saját üzembe fektetett munka kevesebbet hoz a gazdának, mint a másoknál szerény napszám, vagy esetleg szakmánybérért vállalt munka. Sőt külterjes gazdálkodás lehetősége mellett az üzembirtokosnak mások fizetett munkája is több tiszta vállalati hasznot hoz, mint a túlságosan belterjessé lett üzemben saját bajlódásának bére és vállalati nyeresége együttvéve.

Még kézzelfoghatóbb lesz ez a tény, ha egy bizonyos meghatározott gazdálkodó boldogulási feltételeit vesszük bonczolás alá. Tegyük fel, hogy az illető eddig saját két keze munkájával megélt egy kis gazdaságból, melynek telek-, épület-, egyéb álló és forgó tőkeértéke összesen 10.000 koronát tett ki. Ezen esetleg kölcsön útján szerzett tőke kamata képviselheti hozadéktáblázatunk „befektetés“ teherrovatát. Emberünk most valami váratlan szerencse folytán újabb 10.000 K tőke fölötti rendelkezéshez jut. Minő eljárást fog neki józan gazdasági érzelme sugalni? Ha módjában áll eddigi gazdaságát egy más hasonló terület hozzászerzésével és megfelelő felszerelésével megkettőzni, saját és családjának munkaereje pedig egy, az eddiginél kétszer akkora gazdaság ellátására is elegendő, mindenesetre azt, hogy szerezzé meg a kínálkozó szomszéd parcellát és folytasson rajta épen olyan külterjes gazdálkodást, mint a minővel eddigi birtokán boldogult. (A. eset.) Már ha ilyen újabb földterület nem, vagy csak túl magas áron szerezhető meg, a meglévő birtok teljesebb felszerelése és belterjesebb megmunkálása is ajánlatosnak mutatkozhatik (C. eset). Ha pedig a család munkaereje a megnagyobbított vagy megjavított gazdaság ellátására nem lenne elégséges, a kifejlesztés bérmunkások beállítása mellett is biztosíthat a gazdának megfelelő tőkekamatozást és vállalati hasznot; ám ekkor is jobb a gazdára nézve, ha felfogadott munkásait egy külterjesen kiterjesztett üzemben foglalkoztathatja (B. eset), mint ha belterjesebbé tett saját üzemébe állítaná őket (D. eset, II. rovat). Tegyük fel most már, hogy emberünk egy harmadik 10.000 K használatához jut. A külterjes terjeszkedés akkor is a legkedvezőbb esetet képezi reá nézve és a régi gazdaságnak a belterjesség magasabb (III.) fokára emelése még akkor sem kecsegtet nagyobb haszonnal az üzem kiterjesztésénél, ha az újonnan szerzett terület már csakis bérmunkásokkal lenne ellátható (C. és B. III. eset). A legkisebb hasznot most is a bérmunkásokkal megindított belterjes üzem igéri (D.). Végül a negyedik 10.000 K elhelyezésénél a saját üzembe fektetett további belterjes munka már kevesebbet hoz a gazdának a külterjes kihasználás szándékával megszerzett kiegészítő birtokra szerződött bérmunkások munkájánál is. (B. és D. IV.)

Ettől az elméleti kiszámítástól a gyakorlati élet legfeljebb abban tér el, hogy eltünteti azt az előnyt, mely a gazdaságfejlesztés legszó fokozatán a belterjesebb saját munka javára az idegen segítséggel eszközölt külterjes kiterjeszkedéssel szemben még mutatkozik. Mert vajmi kevés olyan fizetett segítőket nem alkalmazó kisközgazda van, a kinek párányi üzeme egész családi munkaerejét oly teljesen elfoglalja, hogy egy újabban hozzácsatolt területet tisztán csak bérmunkásokkal lehetne ellátnia. Rendszerint annyi erőfeleslege marad a kisközgazda-családnak, hogy extenzív terjeszkedés esetében legfeljebb alkalmi kiségitőket és kisebb díjazású segédmunkaerőket kénytelen alkalmazni, míg a gazdasági munkák legnagyobb bérértéket képviselő részét a megnagyobbított gazdaságban is túlnyomólag a gazda és hozzátartozói látják el. E mellett a kisközgazdaság épület-, eszköz- és állat-felszerelése is olyan szokott lenni, hogy külterjes igények mellett aránylag csekély kiegészítéssel egy kétakkora gazdaság ellátására is elégséges, míg a belterjesebb üzemmódra való áttérés legalább az esetek igen nagy részében költséges tőkeberuházásokat tesz szükségessé, melyeknek kamatoztatása és törlesztése könnyen súlyosabb teherré lehet bizonyos mennyiségű idegen munka díjazásánál.

III.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy teljesen hamis nyomon járnak azok, a kik a parasztnépnek a külterjes gazdálkodási módhoz való ragaszkodását és mohó földéhségét pusztán csak az elmaradottság és erkölcsi fogyatékoság, az újtól való félelem, a kényelemszeretet és urhatnámság kifolyásának tartják. Azt az alföldi parasztgazdát, a ki meglepően magas áron megvesz vagy kibérel minden megszerezhető területet, kisebb vagy nagyobb földjét azután saját erejével vagy bérmunkásokkal a lehető legegyszerűbben, legolcsóbban műveli és nem költ pénzt újabb találmányú gépekre vagy több munkásra, a míg csak remélheti, hogy pénzeért esetleg több földet is kaphat — egy alapjában véve tökéletesen helyes gazdasági érzék, jól indokolt önzés vezeti. Ha némelyik ilyen gazda földszerzésén rajta veszt, ha összeroskad az elvállalt túl magas kamatteher vagy haszonbérösszeg alatt — ez csakis számítási hibának, egy kiindulási pontjában helyes eljárás mód túlhajtásának, a „kerékkötők“ figyelmen kívül hagyásának következménye. És ha előhaladottabb vidékek gazdái belterjesebb üzemmódot folytatnak, melylyel valóságos paradicsommá varázsolják az általuk művelt területet, ez sem tisztán azért van, mert értelmesebbek, jobbak kelet-európai szaktársaiknál, hanem miként még látni fogjuk, főként onnan származik, hogy adott viszonyaik között csakis oly belterjesebb munkában láthatják a boldogu-

lás, érvényesülés, sőt a megélhetés lehetőségét. A több földet azért ezek a gazdák is szeretik, ha mindjárt rendesen el nem érhetik is és ha alkalmuk nyílik régi jövedelmüket külterjesebb munkával is megtartani, nem haboznak a belterjesség már elért fokát is feladni, a mit a Nyugateurópában legelőkké visszaalakított nagykiterjedésű szántóföldek igazolnak. Botorúl is cselekednék például az a gazda, a kinek egy gyarmatterületen módjában állna külterjes buzatermesztéssel vagy állattenyésztéssel 100 hold szűzföld ajándékait majdnem fáradság nélkül beszedni, e helyett azzal kezdene bajlódni, hogy birtoka 2—3 holdján nagy költségbefektetéssel egy valóban belterjes konyhakertészetet létesítsen, többi földjét pedig elhanyagolná. Az ilyen hazában, a hol a munkáskéz a kihasználható földterülethez képest még nagyon ritka és így a külterjes mezőgazdasági üzemek kevés számú alkalmazottainak díjazása is magas, még a bérmunkába állás is jobb keresetmódnak fog bizonyulni egy belterjes kisüzem berendezésénél.

Ezek után azt kérdehetnők: mi készítheti az egyes gazdát, hogy saját szűkebb érdeke ellenére a társadalom összérédekének inkább megfelelő belterjes gazdálkodással bajlódják? Az erre általánosan hallott felelet ma még az, hogy a népsűrűség és ezzel a tápszerek utáni kereslet, de egyszersmind a munkáskezek számának megnövekedése az ok. A magam részéről ezen mindenestre első ható okként szereplő tényező mellett Oppenheimerrel nagyobb közvetlen gyakorlati kihatású indoknak tartom azt a nyomást, melyet a gazdára az őt magába foglaló államszervezet és társadalom kifejt és a mely belterjesebb munkára kényszeríti azt a gazdát is, a kinek birtoka még a legkülterjesebb munkálás mellett is megteremthetné urának szükséges élelmét.

Bizonyos és a szűz gyarmatterületek példáján éppen most láttuk, hogy a hol a népsűrűség csekély, újabb területek művelés alá vétele könnyű, a gazdákat csakis a külterjes birtoknagyobbítás vágya fogja erőteljesebb munkásságra ösztönözni. A sűrű népességű területeken azonban már nem fog az egész mezőgazdaság szükségképpen egyenletesen belterjes irányban átalakulni, sőt az ilyen országokban igen külterjes nagyüzemek mellett rendkívül belterjes kis- és közép-, olykor nagyobb üzemek is létezhetnek (Angol-, Spanyol-, Olaszország). Oka ennek a jelenségnek az, hogy az állam adó- és jogrendszere, továbbá a társadalom felfogása a nagybirtokosoknak szabadságot enged uradalmuk bármilyen felhasználására, a mi ezeken a külterjes üzemmód fenntartásához vezet, minthogy a belterjes gazdálkodás, miként ezt már kimutatni szerencsém volt, a fizetett erővel gazdálkodó nagybirtokosokra és nagybérlelőkre nézve aránylag hamar válik nem-gyümölcsözővé. Ha azonban az országterület nagy részét külterjes üzemek foglalják le, a közéletmezés-

ben kivételes nagy jelentőségre emelkednek a törekvő gazdák kezén levő kisebb-nagyobb üzemek, melyek a birtokosaik által szolgáltatott munkaerőt és vállalkozókedvet a piaczi termények utáni nagy kereslet révén igen jól gyümölcsöztethetik, de csakis belterjesebb kezelésük mellett, mert számukra a külterjes terjeszkedés útját a legelő- és vadaskert uradalmak elzárják. Így ezekben az országokban a fennálló törvényes rend, a népsűrűség foka, mint egyedüli tény által meg nem magyarázható külterjes félpusztaságok és belterjes paradicsomok sajátságos változását idézi elő.

Az első nyomás, mely egy-egy ország gazdáit belterjesebb munkára szorítani szokta, a meghatározott összegű (és nem terményhányadokból vagy robotszolgáltatásokból álló) adók behozatala és fokozatos súlyosbodása szokott lenni. A földművesnek, hogy saját és családja élmezésén fölül az adóra valót is előteremtse, több terményt kell birtokából, illetőleg ennek területegységéből kigazdálkodnia — még ha így megsokasodott munkájának egy-egy napjára vagy órájára nem esik is annyi nyers és még kevesebb tiszta haszon, mint a régi egyszerű viszonyok külterjes gazdálkodása mellett. A mely gazda azelőtt 100 munkanap árán 500 korona jövedelmet állított elő, a miből családjával együtt szegényesen, de mégis csak megélt — az ha 100 korona adót vetnek ki reá, mivel birtokát egy ötödrészszel egyszerűen meg nem toldhatja, csak belterjesebb gazdálkodással teremtheti elő az adóösszeget, még ha e végből nem 20, hanem talán 30 munkanappal többet kell is üzemébe fektetnie, egy napjának $\frac{500}{100} = 5$ K értékesülése helyett $\frac{600}{130} = 4.62$ koronás értékesítésével beérnie.

Az adóteher nyomása azonban egymagában csak korlátozottan képes a gazdát belterjes munkára szorítani; nagyobb mérvű fokozódása esetén kivándorlásra, a föld elhagyására vezet. A második nyomás, mely a belterjesség további fokozását kiválthatja: a földművelők igényeinek emelkedése, melyeket azok a katonai és uri szolgálat, a városi elemekkel való érintkezés közben szintén többé-kevésbé a társadalom kényszere alatt vesznek fel. A paradicsomi együgyűségben élő régifajta paraszt sohasem fog belterjesebb gazdálkodásra áttérni, még ha a termelékenyebb üzemeljárás fogásainak eltanulására képes is. Az, ha földje saját szükös megélhetésén és az adón, kamatterhen fölül akár mennyit hoz is készpénzben, nem fog sem birtoka felszerelésére az időnként szükséges pótlásokon fölül egy fityinget is fordítani, sem egy félórával többet dolgozni, hanem ha jövedelemtöbbletén újabb földet nem vehet, a régin akár a világ végéig a viszonyok által megengedett legkülterjesebb gazdálkodást folytatja, az évenként megtakarított összege-

ket pedig — a hol a ládafijába, egy pamutharisnyába, vagy egy elásott fazékba nem rejti — legfeljebb a takarékpénztárba fogja vinni, esetleg szegényebb szaktársainak uzsorakamatra fogja kölcsönadni. Fölös munkanapjait pedig egyszerűen elpipázgatja, mint ezt hazánk nem egy vidékének jómódú parasztjainál is láthatjuk. Az ilyen elmaradott vidékeken még a törpebirtokos sem vállalkozik belterjesebb munkára, bár ha ezáltal egészen a sajátján megélő kigazdává lehetne — az is inkább napszámba vagy részes aratásba fog járni, semhogy a saját szegénységére több fáradságot fordítson, mint más nagyobb vidékebeli gazdák egy hasonló nagyságú földdarabra.

Megváltozik azonban a korlátlan földszerzés lehetőségétől már egyszer megfosztott paraszt gondolkodásmódja, a mint igényei emelkednek, a mint pálinkás kenyér helyett tejeskávét reggelizik, zöld paprika helyett csirkelevest ebédel (vagy legalább szeretne ebédelni), a legdurvább munkák idején kívül mindig tisztán, rendesen akar öltözni és családját is kellően felruházni, a mint saját jószántából vagy a hatósági parancsok kényszere alatt hajlandóvá lesz lakása berendezésében és használatában is nagyobb mértékben figyelembe venni az egészség követelményeit. Ekkor már komolyan több kereset után néz, szívesen vállal bér munkát olyan időkben is, a minőkben azelőtt szükös téli élelmének megkeresése után csakis henyélni akart, résztvesz a háziipari tanfolyamokon. Nagyon sok esetben igaz, elhagyja a mezőgazdasági foglalkozást és az iparban, közlekedésben, vagy a személyes szolgálatokban keres jobb megélhetést. De sok más esetben a társadalom szempontjából legjobb útra tér és már egyszer meg nem nagyobbítható birtoka belterjesebb kihasználásában értékesíti fölös munkaerejét és tőkéjét, csakhogy bár a munkanapra eső kisebb bértétel mellett is előteremtse a megkívánt jobb élethez szükséges egész összeget.

Leghatározottabban indulhat meg ez az átalakulás ott, a hol a földművesnek nemcsak anyagi, hanem szellemi, erkölcsi természetű igényei is megnövekedtek, a hol már nemcsak nagyobb darab szalonnát akar a kenyerére, hanem könyvet, hírlapot is a házába, a hol nem meríti ki nagyra-vágyását, ha neki van a legczifrább szürje, hanem azt is igényli, hogy őt mindenki éppen úgy meghallgassa és megbecsülje, mint akár a tekintetes urakat. Ilyen helyeken az igények minden növekedése nemcsak indítékot, de eszközt is szolgáltat a tökéletesebb termelési módok kiismeréséhez és alkalmazásához.

Mindezek megállapítása mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a belterjes munkára való hajlandóság még az erre legkedvezőbb talajon sem sarjad ki magától, hanem itt is gondos magvetést és megmunkálást igényel. Bármily sűrű legyen valamely földterület

lakossága, bármennyire megnövekedjenek azon a földnép terhei és igényei, az egyes gazdák nem fogják ujjjaikból szopni a belterjesebb üzemmód valamennyi csinját-binját, sem egyetlen ujságcikk vagy előadás hatása alatt nem lesznek képesek és hajlandók az új javított eljárásokat üzemeikbe bevezetni. Ezen eredmény eléréséhez az állam és társadalom részéről mindenütt nagyarányú, tervszerű felvilágosító, oktató, bevezető és serkentő tevékenység szükséges, mely nélkül a legnagyobb túlnépeség és igénynövekedés is csak tömegnyomorra és kivándorlásra vezethet. A különbség, melyet a földművelő nép anyagi és erkölcsi igényeinek felébredése magával hoz, az, hogy csakis az igényesebb és önérzetesebb parasztság fogadja be a különféle tanfolyamok, előadások, ismertető könyvek útmutatásait, csakis ez vesz részt komolyan a kiállításokon, versenyeken és újjazásokon — míg az elmaradott, igénytelen, túlalázatos földtúró sohasem látja be az urak tanácsa szerinti újabb vesződés szükségét. Ezért járnak hamis nyomon azok az országboldogítók, a kik szeretnék, ha a paraszt minél jobban dolgoznék, minél többet termelne, — de úgy, hogy emellett az egyes mezőgazdasági munkák technikáján kívül minden egyébről tájékozatlan, tudatlan és az öregapák módjára igénytelen maradjon; különösen ne jusson eszébe az „urak dolgába“, a közügyek vitelébe másként, mint a földesurak, tisztviselők, papok és egyéb helyi hatalmasságok parancsai szerint beleszólni, egyszerűen „politizálni“. Azok, a kik a föld népével szemben ilyen igényt támasztanak, azt várják, hogy a parasztok pusztán kenetteljes biztatásokra olyasmiben törjék magukat, a minek előnyét meglátni egyszerűen képtelenek. Ez az igény bizony nem más, mint — fából vaskarika.

A gazdálkodó életigényeinek emelkedése egy bizonyos fejlődési fokon a nagyobb gazdákat is üzemeik belterjesebb kialakítására ösztönözheti, sőt a mezőgazdasági technika haladásának úttörői leginkább az igényesebb és értelmesebb nagygazdák közül kerülnek ki. Ámde ez a hatás itt mégis sokkal kevésbé érezhető, mint a kiscgazdáknál. Először azért, mert a míg a kiscgazdák legtöbb helyütt a társadalom egyik legalacsonyabb életszínvonalát képviselik, melyet éppen a belterjesebb munka árán igyekeznek a megadott kereteken belül más magasabb osztályokéhoz hasonlóvá tenni, addig a nagybirtokosok rendszerint már a külterjes gazdálkodás idején is az illető kor társadalmának felfogása szerint legmagasabb életszínvonalat tartják; igényeik tehát csak akkor növekedhetnek, ha az életkényelem és élvezet eszményi fokára nézve az egész társadalom felfogása megváltozik. Másodszor azért, mert a bér munkásokkal dolgoztató nagybirtokos aránylag hamar eléri azt a határt, melyen túl reá nézve a területegységre tett minden újabb munka- és tőkebefektetés már nem jövedelemtöbbletet, hanem inkább veszteséget

eredményez. Ezért a nagybirtokos még terheinek és igényeinek növekedése esetén is inkább mezőgazdasági foglalkozása elhagyásával vagy háttérbe szorításával ipari, esetleg szellemi tevékenységben fog jövedelemkiegészítést keresni, semhogy birtokának üzemét a belterjesség egy bizonyos fokán túl fejleszse.

IV.

Az eddig előadottak után nem lesz nehéz a mezőgazdasági üzemek legtöbbször termelő típusát megtalálni. A mióta bebizonyosodott, hogy a szövetkezetek és népművelő intézmények úgyszólván tökéletesen eltüntethetik azokat a termeléstechnikai és értékesítési előnyöket, melyekkel a nagyüzem napjainkig rendelkezett és a melyek sok helyt fölösen kiegyenlítették a kisüzem munkáskéz-előnyét, ez csak a gazda és családjának tulnyomó személyes munkájára alapított kisüzem lehet. Természetes, hogy az eszményi egycsalád-birtok területe is változik az adott természeti és gazdasági viszonyok között kitűzhető termelési célok és alkalmazható eljárások szerint. Nem kell bizonyítani, hogy a hol kertgazdaság folytatható, kisebb földdarab elégséges egy család állandó foglalkoztatására és táplálására, mint a hol csak gabonatermesztés lehetséges. A gazdasági és társadalmi viszonyok változása idővel módosítja is ezt a területszámítást; a népesség sűrűbbé és a földszerzési alkalom ritkábbá válása, a mezőgazdasági cikkek utáni kereslet és e cikkek árának fokozódása, a gazdák terheinek az állami és culturélet fejlődésével lépést tartó emelkedése, a földnép életigényeinek növekedése mind oly tényezők, melyek a gazdasági üzemekben a belterjesség addig talán célszerűtlennek tartott fokozatait egymásután indokoltakká teszik és mindig kisebb területet jelölnek meg egy-egy család legmegfelelőbb életmunkálkodási alkalmául. Ezen fejlődés során bérmunkásokra szoruló középbirtokká lesz ugyanaz a terület, mely azelőtt éppen csak hogy megélhetést nyújtott egy családnak, önálló gazdasági lét alapjává válik az a földdarab, mely azelőtt csak egy másoknál dolgozó zsellér keresetének némi kiegészítésére volt jó.

Adott helyzetben a legmegfelelőbb birtokterület alsó határát a gazdálkodó család, felső határát a társadalom érdeke szabja meg. Bizonyára kevésbé jó az egyén szempontjából az olyan törpebirtok, melyről megélhetése érdekében más kereset után is kénytelen járni. A társadalom szempontjából pedig kevésbé jó az a birtok, mely már oly nagy, hogy gazdája már csak fizetett munkaerők nagyobb mérvű alkalmazása mellett képes kihasználni, vagy belterjesebb művelésbe venni. Az egyén és társadalom érdekei ugyan nem állnak egymással ridegen szemben; hiszen a társadalomnak sem érdeke, hogy tagjainak egy jelen-

tékeny hányada szűkös vagy bizonytalan megélhetési feltételek, rontó gazdasági, egészségi, culturalis és erkölcsi körülmények között tengődjék. Viszont közismert tény, hogy az egyén boldogulásának első alapja és feltétele a társadalom helyes szervezete, egészséges fejlődése. A birtokterületek kérdésénél külön megítélést igénylő esetek is vannak; így az egyes ipari vagy értelmiségi keresőre nézve egy törpe konyhakert használata nevezetes segélyforrást jelenthet, míg egy nagyobb földterülettel nem is tudna mit kezdeni. Viszont a hol nagy kiterjedésű kihasználatlan vagy hiányosan kihasznált termőföldek vannak, a társadalomnak sem érdeke, hogy egy-egy parcella legbelterjesebb megmunkálásában merítse ki erejét az olyan ember, a ki ugyanannyi, de külterjesebb jellegű munkával a rendelkezésre álló területen sokkal több értéket tudna előállítani.

A tulságosan kis birtokok a társadalomra nézve mindenesetre kisebb hátrányt és veszélyt jelentenek, mint a tulságosan nagyok. Mert a kizárólag elégtelen törpebirtokukból élő emberek úgyszólván csak egy átmeneti állapotot képviselnek; a szükség előbb-utóbb reáviszi őket arra, hogy keresetüket a sajátjukon kívül vállalt bérmunkával, esetleg önálló ipari foglalkozással kiegészítsék vagy birtokaikat részben elidegenítsék, részben kikerekítsék, vagy végül belterjesebb gazdálkodással törpebirtokokból valóban önálló kisbirtokokká avassák. Ellenben a túlnagy birtokok urai, a kik nagy jövedelmet láthatnak, ha a terület egysége keveset hoz is, teleküzérkedési vagy hatalmi érdekből nemzedékről-nemzedékre kezükben tarthatnak oly nagy földterületeket, melyeket már nem képesek annyira belterjesen művelni, vagyis inkább műveltetni, mint azt a szomszéd kigazdák teszik és a mint azt a társadalom és nemzet érdeke tőlük is megkövetelné.

Az egész emberiség érdeke az lenne, hogy minden művelésre alkalmas földet művelés alá is vegyenek, egyelőre csak olyan külterjesen, a mint ezt a rendelkezésre álló munkaerő legelőnyösebb felhasználásának követelménye épen előszabja. Külterjes művelés alá vétel alatt természetesen nem szabad lelkiismeretlen erdőpusztítást és rablógazdálkodást értenünk. Az egyes nemzeti résztársadalom érdeke pedig az, hogy a külön rendelkezésű birtoktestek, tan- és kísérleti gazdaságok, szükséges erdőbirtokok, közlegelők stb. kihasítása után fennmaradó egész termőföld-terület, bérlet vagy tulajdon alakjában lehetőleg összes földművelő családjai között kiosztva, oly belterjesen műveltessék, a mint ez ama földművesek munkaerejének kiuzsorázása nélkül lehetséges. A nemzeti társadalomnak mindenesetre érdeke, hogy mezőgazdasága saját népének egész élelmiszerszükségletét fedezze és ezenfölül lehetőleg a kivitel számára is felesleget adjon, érdeke tehát a belterjes munka, a

sokat termelés. Azonban ha a nép egy részének a mezőgazdaságnál előnyösebb ipari vagy szállítási keresetre nyílik alkalmá, melyből az illető népelem által igényelt mezőgazdasági cikkek akár bel-, akár külföldön fölösen megszerezhetők, közzgazdasági hiba lenne az ilyen jó keresetforrást elhanyagolni vagy más nemzeteknek átengedni, csakhogy az ennél számbajövő karok szintén a hazai földre bocsátva és annak művelését belterjesebbé téve egy az elszalasztott ipari kereset értékéhez képest aránytalanul csekély terméstartó kibarczolásában merüljenek ki.

Meg kell jegyezmem, hogy a jelen dolgozatban a nemzeti társadalmaknak tisztán gazdasági életérdekeit tartottam szem előtt és figyelmen kívül hagytam azokat a hadszervezeti és politikai érdekeket, melyek olykor magukban véve gazdaságellenes eljárásokat is indokolhatnak, mint a minő a termelés szükségletével lépést tartani nem tudó nagyüzemek fenntartása, a gazdasági viszonyok által meghaladott külterjes területek érintetlenül hagyása, a külföldről jutányosabban behozható élelmicikkek otthon való termelésnek, a „Brodständigkeiteit“-nak vámpolitikai eszközökkel az ipari kereset kifejlődésének rovására is kikényszerítése.

V.

A termőföld eloszlása, a különféle nagyságú birtokok és üzemek számaránya az egyes országok általános gazdasági fejlődésének eredője, melynek összetevői között éppen nem utolsó szerep jut az államhatalom irányító tevékenységének. Az összes mezőgazdasági vállalkozók vagy ezek egyes osztályainak, csoportjainak felsegítésére szolgáló hitel-, biztosítási, oktató, tanácsadó stb. intézményeken és berendezéseken kívül az államilag szervezett társadalom főként háromféle intézkedéssel gyakorolhat közvetlen befolyást a neki leginkább megfelelő birtoktipusok kialakulására és elterjedésére: 1. birtoktestek kisajátítása és újra kiosztása, ellenszolgáltatással vagy e nélkül, 2. az adócsavar enyhébb alkalmazása a kívánt, és erősebb megszorítása az üldözött birtoktipusokra nézve, 3. a birtokforgalom szabadságának célirányos kiterjesztése vagy korlátozása. A gazdaság- és jogtörténet megtanít arra, hogy az államok sorsának intézői birtokalakító hatalmukat mind a három irányban mindenkor kiadósan gyakorolták. Intézkedéseik célzata ugyan nem volt mindig tisztán gazdasági, nem is irányult mindig az egycsaládbirtokok megalkotására és fenntartására, sőt nem ritkán épen az ellenkező fejlődésmentet szolgálták. Csak a területhódítások és urbéri rendezések alkalmával véghezvitt kisajátításokra, a kisgazdák adójának nagyobb-mérvű megsabására, a nagy birtokokat tömörítő és összetartó családi hitbizományokra, holtkézi intézményekre kell gondolnunk. Mindezeknek

beható megbeszélése kívül esnék ezen dolgozat keretén, csupán a leggazdaságosabbaknak mutatózó egycsalád-birtokoknak a fenti módozatok szerint való pártolásáról legyen szabad néhány megjegyzést tennem.

A földkisajátítás és kiosztás, bár a leggyökeresebb javító eszköznek látszik, tartósabb értékű eredményeket csak ott ért el, a hol nem hozta magával meggyökeresedett és megszilárdult állapotok túlságosan hirtelen, átmenet nélküli megváltoztatását. Törekvő és tőkével rendelkező földműveseknek addig lakatlan vagy csak könnyen elűzhető vademberek által gyéren benépesített területekre való telepítése elég jól szokott sikerülni. Nem okoz túlságos nehézséget az oly kisajátítás sem, melynél a földművelő csak teljesebb jogcímű és szabadabb rendelkezésű birtokos lesz az általa már addig is használt üzemterületnek, melynél tehát a jobbágyból, bérlőből, részes művelőből birtokos gazda lesz. Ellenben a szükséges tőkével, üzemvezetési gyakorlattal és helyismerettel nem rendelkező proletárcsaládoknak egy feldarabolt nagybirtok koczkáira való egyszerű odaküldése igen könnyen gyors elszegényedésre, az épen csak átvett családi birtokok elhagyására vezet, miként ezt Sulla katonáinak esetétől kezdve némely magyar telepítvény sorsáig számtalan példa tanusítja.

Az adókedvezmények, különösen az adómentesség jó csalétekül bizonyulhatnak ott, a hol új, még nehezen megközelíthető és művelés alá vehető földterületek betelepítéséről van szó. Már a hol a földnek az ország gazdasági fejlődése folytán emelkedő értéke van, a legkisebb hasznosítható földparcella adózatlanul hagyása sem kívánatos, mert könnyen üzérkedő telekvásárlásokra, az egyes megvett birtokok parlagon hagyására vagy hiányos kihasználására csábíthatja a gazdálkodás munkáihoz nem értő vagy ezekre nem hajlandó egyéneket. A progressiv földadó, miként azt Uj-Zéland példája mutatja, siettetheti a nagybirtokok feldarabolását. Némiképp hasonló módon hat az absentista birtokosok fokozott megadóztatása is. A gazdaságok tényleges hozadékát, tehát nem holdankénti átlaghozamát alapul vevő jövedelmi adó akkor is a kisüzem térfoglalását segíti elő, ha nem progressiv, hanem csak egyenletes tételekben emelkedik, mert a kisgazdát fokozott szorgalma gyümölcsének adó útján csorbitása nem sujthatja annyira, mint a nagygazdát, a ki csak készpénzbefektetéssel tud hozadéktöbbletre szert tenni és így egy néhány százalékos adó már terméketlenné tehet reá nézve egy olyan termelés-kiterjesztést, mely mellett a személyesen dolgozó kisgazda még nagyon jól megtalálja számítását. Ellenben az állami, községi és egyházi adózásnak az a részben még nálunk is uralkodó rendszere, mely a kisember holdját súlyosabb teherrel rója meg, mint a nagybirtokosét, mesterségesen késlelteti a többet termelő belterjes kisüzemek térfoglalását, a mennyiben a kisemberre nézve

megnehezíti a saját üzem berendezését és okszerű vitelét, a nagybirtoknak pedig lehetőségessé teszi a terjeszkedést és a megnagyobbított üzemnek az adóteher miatt önálló gazdálkodásban boldogulni nem tudó szegény emberek bér mellett alkalmazott munkaerejével való kihasználását.

A fordítottan progressiv földadó tehát némiképen kiegyenlíti a nagybirtoknak a kicsinytel szemben éppen a belterjesebb művelési módokra való áttérésnél mutatkozó hátrányát. Ilyenkor még a legkedvezőbb eset, ha valamely ország nagybirtokosai ezt a kiegyenlítést uradalmi belterjesebb művelésére használják fel, a mi ugyan nem mindig következik be, sőt sokszor csupán gondtalanabb külterjes gazdálkodásra vezet. Különbözik a bérmunkásokkal dolgoztató nagybirtokos üzem a föld belterjes kihasználásában, a többtermelésben a legmeszebbmenő adókedvezmények mellett sem mehet el odáig, mint egy hasonló gazdasági fejlettségű területnek birtokaiból éppen ki nem zaklatott kisgazda-osztálya.

A birtok- és üzemeloszlás kialakítását közvetlenül célbavevő intézkedések közül mindenesetre legnagyobb gyakorlati jelentőséggel bírnak az ingatlanok forgalmát szabályozó törvényes rendelkezések. A teljes forgalmi szabadság, melynél bármely földbirtok éppen úgy elidegeníthető, szétdarabolható és más földbirtokokkal (legalább jogilag) éppen úgy egyesíthető, mintha szobrászanyag-darabokról lenne szó, mindenesetre siettetni a társadalom fejlettségi fokával és termelési igényeivel már összhangban nem álló túlnagy birtokok egészségesebb alkatú gazdaságokra szétosztását, másrészt azonban megkönnyíti a legeszményibb családi birtokoknak életképtelen törpegazdaságokká forgácsolódását, sőt olykor a földművelő családok birtokainak egyes nagyobb vállalkozók vagy üzerek kezén való összpontosulását is. Az előbbi előny reménye mindenesetre nagyobb, mint az utóbbi hátrányok veszélye; sőt ezekről bátran elmondhatjuk, hogy csak kellőleg ki nem alakult társadalmakban, átmenetileg jelentkezhetnek. Mert, miként már említeni szerencsém volt, egy életképtelen törpeüzem birtokosa nem szoritkozhatik állandóan az abból való tengődésre; a keserves szükség mielőbb rászoritja, hogy más kereset után is nézzen és a sajátját csak mellékesen, ha nem is szükségképpen rosszul, művelje. Vagy pedig elhagyja, elidegeníti a túlságosan kicsiny uradalmat és ezzel alkalmat nyújt újabb koncentrációra, kevesebb számú, de életképesebb családi birtok kialakulására.¹⁾ A földfelvásárlás ellenszenves jelensége pedig leginkább ott mutatkozik, a hol egy tudatlan, az önnálló gazdálkodáshoz erkölcsileg is kimüveletlen

¹⁾ Ennek az egészséges fejlődésnek példáit kivált Német- és Franciaország szolgáltatják, a hol jelenleg a középbirtok határához közel eső nagyobb parasztbirtok mutatkozik legfejlettségesebbnek.

néesség jut hirtelen földbirtokok fölötti rendelkezéshez. De a szabad forgalom elve itt is előbb-utóbb önmaga gyógyítja be az általa ütött sebeket; a földüzérkedő és örökösei, a mint megfelelő nyereséggel tehetik, tudnak az összeharácsolt birtokokon, vevők pedig oly időben, midőn a társadalom érdeke a belterjes művelést kívánja meg, valóban szabad forgalom mellett szükségképen mind nagyobb számarányban személyesen dolgozó kisgazdák lesznek. A mezőgazdasági fejlődés kerékkötői, a munkabérek és telekárak emelkedése a legjobb szolgálatot épen az olyfajta birtokosok távoltartásában és kiküszöbölésében teljesítik, a kik a földhöz nem mint hivatásos munkájuk közegéhez, hanem pusztán mint az árfolyamnyereség és hatalmi állás forrásához ragaszkodnak. Azért a legtöbbet termelés érdeke is megkívánja, hogy a birtokjog alapelveit a forgalom szabadsága képezze, melylyel szemben bizonyos megszorítások inkább csak időlegesen, átmeneti bajok korlátozása és orvoslása végett alkalmazhatók.

A birtokforgalmi megszorítások lényegükben mind az egyesítési, átruházási és feldarabolási tilalmak osztályaiba sorozhatók, melyekhez még a megterhelési korlátozások járulnak. Az egyesítési tilalmakhoz tartozik a földbirtokok, esetleg haszonbérletek (Románia) maximális területének megszabása, továbbá a paraszttelkek, kivált a telepítvényes parcellák egyesítésének tilalmazása. Nyilvánvaló, hogy ezek a korlátozások csak kivételesen, mint a saját lábán járni még meg nem tanult földművelő néesség nevelésének eszközei tehetnek szolgálatot; azontúl már csak törvénykijátszásokra vezethetnek, legkivált ott, a hol az általános gazdasági szükséglet nagyobb családi birtoktesteket kíván meg. Hasonlót mondhatunk az átruházási (eladási és hérbeadási) korlátokról is, melyek ott, a hol igen szigorúak és szűkre szabják a törvény által még odabocsátott vevők körét, számos birtoknak a helyesebb gazdálkodásra képtelen, de birtokuktól teljes tönkrejutás nélkül szabadulni még sem tudó tulajdonosok által való elhanyagolására, elzüllesztésére vezethetnek. Még a legrokonszevesebb ilyenemű járszalag a családi otthonokként szolgáló és ilyenekként bejelentett birtokok (homestead) végrehajtások elleni védelme. Ellenben a holtkézi birtokok már igen hamar kolonczai lesznek az egészséges gazdasági fejlődésnek; a családi hitbizományokról még tüzetesebben lesz szó. Szintén csak mint gyámkodási módszerek szolgálhatnak az erre még ráutaltakkal szemben a megterhelési tilalmak és korlátozások is; nagykorúságra jutott gazdaközönségre nézve csak az észszerű üzemkiterjesztés akadályait képezik, sőt a méltányos jelzálogkölcöntől elzárt gazdákat az uzsorás személyi hitel igénybevételére is kényszeríthetik.

A birtokforgalmi korlátozások közül legnagyobb gyakorlati jelentő-

séggel mindenesetre a feldarabolási tilalmak birnak, melyek rendszerint nemcsak az élők közötti forgalmat teszik lehetetlenné, vagy szoritják szűk körre, hanem a birtokos elhalálozása esetére is megjelölik a birtok osztatlan átvételére jogosult egyetlen örököst. A rendelkezések ezen fajtájában is legártatlanabbak, sőt esetleg mint nevelőeszköz „védőnövény“ szükségesek a telepítési szerződésekbe felvett, nem feltétlen eldarabolási tilalmak, melyek azonban hatályukat veszítik, mihelyt a birtokos család telekhelye vételárát egészen letörleszthette. A törzsöröklés, melynél az oszthatatlan ingatlant átvevő egyetlen örökös testvéreit készpénzzel vagy járadékkal tartozik kielégíteni, esetleg a nagyobb hozadékot szolgáltató belterjesebb gazdálkodási mód felkarolására adhat ösztönzést annak a törzsörökösnek, a ki, minthogy birtokából egy darabot sem idegeníthet el, csak ily úton fedezheti az örökös-társak kifizetéséből reá hárult terhek évi összegeit. Ilyen serkentő hatása azonban a törzsöröklésnek csak addig lehet, a míg a gazdasági üzem el nem érte a gyümölcsöző belterjesség felső határát, a mi nagyobb, már túlnyomóan fizetett munkaerőkre szoruló birtoktesteknél hamarosan bekövetkezik; azontúl az örökös-társakkal szemben kényszerűen elvállalt teher olykor a megélhetést is veszélyeztető kolonczként nehezedik a gazdaságra. Mint minden forgalmi korlátozás, a törzsöröklés is annál kevesebb hátránnyal alkalmazható, minél inkább korlátozza védelmét az egycsalád-birtok minimumára és minél inkább alkalmazkodik e részben is a gazdasági technika haladása által nyújtott újabb lehetőségekhez — máskülönben könnyen megesik, hogy a törzsbirtok, mely egyik birtokosa kezén még belterjesen fejleszthető családi üzemet képezett, a legközelebbi nemzedék kezén már oly területet jelent, melyet a piacz által megkívánt mértékben belterjesebben művelni lehetséges ugyan, de már csak fizetett munkaerővel és így a birtok természetbeni felosztása nagyobb összhozadéktöbblettel kecsgetet a törzsöröklés rendjének fenntartásánál. Az egész intézmény annál inkább közeledik a családi hitbizomány intézményéhez, minél kevésbé követeli a társörökösök teljes érték szerinti kielégítését, minél nagyobb, a törzsörökösnél felosztatlanul megmaradó értékhányadot (*praecipuum*) állapít meg. Az ősiség-féle rendelkezések és jogszokások, melyeknél a családi ingatlanokat kizárólag a fiúk öröklik, míg a leányok csak kisebb-nagyobb pénz- és ingóság-kielégítést kapnak, szintén a törzsöröklésnek, illetőleg a hitbizománynak némiképen lazított alakjait képviselik és így ezek zsinórmértéke szerint bírálendók el.

A családi hitbizományok közül a nagyok, melyekre a szó hallatánál legelőször gondolunk, gazdasági szempontból nem egyebek holtkéz-uradalmaknál. Némi gazdasági jogosultságuk talán olyan helyeken lehetett, a hol a nép még nem szokott a földműveléshez és a hol csak egy

örökéletű istenség módjára fölötte lebegő uraság vaspálczája szoktathatta a rendszeres munkához, gazdálkodáshoz. A hol azonban a nép már a maga jószántából és saját hasznára kész a földeken dolgozni, a hitbizomány-intézmény csupán mesterséges fenntartását jelenti egy olyan állapotnak, melynek megszüntetése majdnem akkora mértékben érdeke az uradalom szerencsés birtokosának, mint a területén lakó földnépnek. A kisebb méretű nagybirtokokon Poroszországban fennálló és egyesek által a mi számunkra is javasolt lovagi vagy „középbirtokos“ hitbizományok mindenben osztják a nagy uradalmi hitbizományok hátrányait, de az általuk képviselt csekélyebb vagyoni erő és kisebb terület miatt még azon üzemtechnikai előnyök némelyikét is nélkülözniök kell, melyekkel az uradalmak egyideig talán sikerrel megállhatják a termelés versenyét a bérmunkásokra nem szoruló kisgazdaságokkal szemben.

Osztozik továbbá a nagy hitbizományok gazdasági végzetében a legkisebb „paraszt“ hitbizományok legnagyobb része is. Az ilyenek többnyire már az egy család munkaképességét meghaladó nagyobb parasztbirtokokon léteznek, vagy olyanokon, a melyeket a termelési technika és terménykereslet fejlődése tett már valódi családi kisbirtokokból idegen munka segítségére szoruló középbirtokokká. Eredmény: az ifjabb fiakból alakuló és a mezőgazdaságra nézve az esetek nagy részében elvesző ellátatlan proletár-csoport és egy gazdasági haladásra alig kapható nagyparaszt osztály. Az ilyen paraszt majoresco vagy minoresco (tudvalevőleg ilyen is van, a hol nem a legidősebb, hanem a legfiatalabb fiú a hitbizomány örököse) környezetének fogalmai szerint fényes helyzetbe cseppen, melyből még saját tehetetlensége is alig vetheti ki és a melyet még testvérei kifizetésével sem kell megváltania. Így hiányzik a belterjesebb munkára szorító gazdasági kényszer. Még a saját ifjabb gyermekei iránti szeretet is legfeljebb arra indíthatja az ilyen hitbizomány-birtokost, hogy számukra a legszükségesebb javítások és befektetések költségeit is elkuporgassa a birtoktól és ennek ügyis jól ellátott örökösétől. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a gazdálkodás a legósdibb módszerek szerint a lehető legkevesebb munkabefektetéssel fog folyni; ha a terményárak és munkabérvizonyok engedik, még a legcsekélyebb mértékkel kiszámított munkákat is szinte kizárólag bérrabszolgák végzik el a gazda helyett, a ki most már a szó szoros értelmében lopja az Uristen napját. Hiszen tudjuk, hogy a kezére bízott természeti kincsek jobb kihasználására az igények fokozódásának indítéka is elesik annál a nagyparasztnál, a kinek önérzete abban merül ki, hogy többnek tartja magát a földdel nem rendelkező szegény embereknél. Ezen osztály mesterséges kialakítása és fenntartása nem képezheti gazdasági érdekét az államban tömörült emberi társadalomnak;

egy paraszt-oligarchia semmivel sem kívánatosabb az uri vagy polgári oligarchiánál. Nem is az a cél, hogy a haza földje minden áron csekélyebb műveltségű nem-úri egyének kezébe kerüljön, nem kisebb-nagyobb vagyonú parasztokra van az államnak szüksége, hanem értelmes, független földművelőkre.¹⁾

A birtokeldarabolási tilalmak hatásáról nem nyerhetünk tiszta képet, ha nem vetünk egy pillantást ellentétükre, a birtokeldarabolási kényszerre, a minőt az egyenlő örökösödési osztály elvének tiszta keresztülvitele hord magában. Valóban előfordul, hogy egyes családok munkaerejének foglalkoztatására és megélhetésének biztosítására eszményi módon alkalmas kisbirtokok egy-egy haláleset után önállóan nem is értékesíthető parcellákká esnek szét; az is megesik ilyenkor, hogy az osztály céljából eladásra kerülő birtokot, vagy ennek parcelláit földüzerek veszik meg, a kik a maguk számadását megtalálják ugyan, de a nemzeti gazdaság számára távolról sem bányásznak ki a felfalt kisbirtokból annyit, mint annak egykori gazdái. Különösen fájdalmasan hat ez akkor, ha a családi gazdaság széttörése oly örökösök kielégítése végett kell, hogy bekövetkezzék, a kik annak fenntartásához és kifejlesztéséhez mivel sem járultak, abból talán csak jelentékeny jövedelemrészeket huztak ki, míg a családnak az üzem folytatására leghivatottabb tagja, a ki talán egész ifjúságát és java éveit ama gazdaságnak szentelte, most egyszerre csak azt látja, hogy napszámba mehet és legfeljebb egy sarkocska kukoriczaföldet vagy egy néhány száz koronás takarékbetéti könyvet mondhat magáénak. Ezek az egész ridegségükben különben vajmi ritkán előforduló esetek azonban magukban véve még nem indokolják a hitbizományi vagy a törzs-öröklés behozatalát, az ezen intézményekkel egybekötött hátrányoknak örökidőkre a társadalomra zuditását. Épen ott, a hol a gazdasági élet élénk, a hol a munkaképes ember a maga földműves szakmájában is mindig jó keresetet találhat, ha nem mint birtokos, akkor mint bérlő vagy jódíjazású alkalmazott, a legkönnyebben elsimulnak a kényszerű örökségi osztály által felkavart hullámok, ott egy ilyen eset még arra is alkalmat adhat, hogy a föld birtokától különben elzárt törekvő gazdák saját birtokhoz jussanak.²⁾ Az egyenlő osztály esetleges hátrányait nagy mértékben enyhítheti, sőt sokszor egészen el is háríthatja, ha az osztozásoknál általánosan szigoruan

¹⁾ M. Sering: *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande* című munkájában Németország túlnyomóan nagy parasztbirtokok által elfoglalt területein kedvezőtlenebb népesség alakulást állapított meg, mint a tiszta kisgazdaság vidékein.

²⁾ Ilyen viszonyokat némely magyar faluban Ecseri Lajos dr. talált. (*A szegény emberről.*)

keresztülviszik a hagyatéknak tett és az attól nyert szolgáltatások beszámítását, ha minden örökösnek javára számítják a szülői gazdaságban kiszolgált éveket, ellenben terhére írják az abból nyert kiházasításokat és iskoláztatási költségeket. Akkor a gazdálkodó családtag igen gyakran apró pénzzel fizetheti ki a másfelé munkába állott, férjhez ment, vagy ipari, tudományos pályákra nevelt testvéreket. Az ily beszámítás tényleges megejtésére a legtöbb örökösödési jog, többi között a magyar a köteles rész intézménye mellett is, módot nyújt és gazdáink kiadósan élnek is azzal a jogukkal, hogy földbirtokukkal meglehetősen szabadon rendelkezzenek azon gyermekeik javára, a kik a gazdálkodás terhét velük megosztották, utóbb talán egészen át is vették. Ennyi kedvezmény pedig a legtöbb életképes gazdaság összetartásához elégséges.

VI.

Értekezésem eredményét abban foglalhatom össze, hogy egy bizonyos területen a legtöbb mezőgazdasági termény létrehozására a kellő tanügyi és közigazdasági intézmények létezése esetén az egyes családok munkaerejével ellátott és ugyanezek birtokában levő kisüzemek képesek. A munkaerő legjobban értékesül, ha az idegen segítség nélkül még megmunkálható legnagyobb területet nyeri működési tervül. Ha tehát a nemzetnek más szempontok által nem ellensúlyozott legfőbb érdeke a többtermelés, a közhatalomnak a gazdasági viszonyok által megadott minden eszközzel arra kell törekednie, hogy az ily legtöbbet termelő családi gazdaságok az egész ország területén megsokasodjanak, sőt az ország egész, más célokra mulhatatlanul nem szükségeselt, területét elfoglalják.

Farkas Geiza.

A Babson-féle index-számok.

A néhány héttel ezelőtt elhunyt nagy francia nemzetgazda és statistikusként, Alfred de Foville, a párisi Société de Statistique előtt tartott egyik régebbi előadásában a gazdasági viszonyokat a meteorológiai változásokkal hasonlította össze s azt fejtegette, hogy a gazdasági válságok épp oly váratlanul, hirtelen érkeznek s hasonló pusztításokat visznek véghez, mint a természetben dúló éghajlati változások. A hasonlat szellemes, de csak részben találó, mert míg az éghajlati viszonyok számos complex physikai törvényen alapulnak, addig a gazdasági változások csaknem teljesen az emberi tevékenység eredményei, s így ez utóbbiaknál sokkal inkább meg van a mód arra, hogy kellő előrelátással a fenyegető veszedelemet elháríthassuk, vagy legalább is annak pusztító hatását preventív eszközökkel enyhítsük. E nagy cél megvalósításához azonban a gazdasági viszonyoknak a mainál sokkal fontosabb, sokkal világosabb ismeretere van szükségünk, a mit számunkra csak igen szigorú, methodikus megfigyelés biztosíthat. Azt mondhatná valaki, hogy hiszen itt van az a sok százsámra megjelenő s a gazdasági élet minden ágát éber figyelemmel kísérő szaklap, nem is említve a napi sajtót. Kétségtelen, hogy a többé-kevésbé tudományos folyóirat sokszor fontos szolgálatot tesz a gazdasági jelenségek bonyolódott kérdéseinek a tisztázásában, mégis a mit belőlük megtudunk, ritkán nevezhető való, objectiv igazságnak. A mint a napi sajtó organumai a pártpolitika hatása alatt állanak, úgy a gazdasági szaklapok is mindig bizonyos határozott gazdaságpolitikai irány képviselői és szószólói: egyik agrárius, a másik mercantilista, ez a szabadkereskedelem, az a protectionismus hive. A gazdasági élet roppant érdekszövetségei között aligha akad egy is, mely pártatlanságát meg tudja őrizni.

A gazdasági jelenségek pártatlan, objectiv elbirálását, s ez alapon az egyes államok gazdasági fejlődésének vagy visszaesésének nem takarogató, elferdített, hanem őszinte, hű képét igyekszik nyújtani Babson statistikusként, ki Boston mellett valóságos oeconomiai observatoriumot rendezett be, hol mintegy hatvan egyén dolgozza fel a rendelkezésre álló adatokat a mester utasításai és specialis rendszere alapján.

A párisi „Société de Statistique“ áprilisi ülésén Lucien March meghívására maga Babson adta elő az általa feltalált rendszer alapelveit, célját s az eddig elért eredményeket. Babson a gazdasági fejlődés objectiv meghatározására a gazdasági élet huszonöt bizonyos meghatározott adatából összetett index-számot használ, melynek változásait hónapról-hónapra figyelemmel kíséri. A havonként megállapított s bizonyos technikai eljárással redukált jelenségeket, coordinata rendszer szerint, milliméter papirosra felméri s görbével összeköti.

A megfigyelés alapjául szolgáló socialis és gazdasági tényezők közül a fontosabbak: a népesség alakulása, mint a számbeli előrehaladás fokmérője, a mezőgazdasági összes termelés, mint a mezőgazdaság, az árukivitel, mint a külkereskedelem, a bankjegyforgalom, mint az intern forgalom, a részvények árfolyamai, mint a speculatio, a kamatláb, mint általában a gazdasági élet fokmérője stb., stb. Az ez alapon megszerkesztett összetett index-szám célja, hogy tiszta, objectiv képet adjon valamely ország socialis és gazdasági viszonyairól. Az index-számok által körülhatárolt területen egy $X-Y$ tengely húzódik keresztül, mely a relativ prosperitást jelzi. E tengely meghatározása meglehetősen önkényes módon történik, nevezetesen iránya úgy veendő fel, hogy az index-számok által meghatározott positiv (felfelé) és negativ (lefelé) kilengések egyenlően helyezkedjenek el a középvonaltól felfelé és lefelé. A vonal fölé eső index-számok által határolt mező a gazdasági fellendülést, a vonal alá eső index-számok által meghatározott mező pedig a gazdasági válságokat, a hanyatlást szemlélteti; minél nagyobbak e kilengések a $X-Y$ tengely fölé és alá, annál nagyobbak a rázkodtatások, annál bizonytalanabb a gazdasági számítás, a jövőbe vetett hit; ellenben a mindkét irányban csak kevésbé kitérő lengések egészséges gazdasági viszonyok mellett szólnak. A Babson-rendszer ezenkívül a jövőre való következtetésnek is tudományos alapot kíván nyújtani, a mennyiben megállapítja, hogy az erős positiv az $X-Y$ vonal fölé irányuló-kilengéseket rövid idő múlva hasonlóan erős negativ (az $X-Y$ vonal alá süllyedő) kilengések követik, vagyis az igen élénk, esetleg mesterséges eszközökkel felcsigázott, gazdasági fellendülés szükségképpen erős visszaesést von maga után aránylag rövid idő alatt; viszont a csekély mértékű kilengések csak lassan következnek egymásra.

Babson a maga mindenestre igen érdekes rendszerének technikai részét egészben nem óhajtotta nyilvánosságra hozni s előadásában annak csak főbb elveit fejtette ki. Ez óvatosságra talán azért volt szüksége, mert újabban néhány más vállalat (igy pl. a cardiffi „Business Statistics Company“ stb.) is alakult hasonló czállal, melyek azonban eddig jelentéktelenebb eredményeket tudtak csak elérni. Az amerikai statistikus

párisi előadásához csatolt graficon, mely az Egyesült-Államoknak, Nagy-Britanniának, Franciaországnak, Németországnak és Canadának az utolsó évtized alatt mutatkozó gazdasági fejlődését tünteti fel, erős bizonyíték a mellett, hogy szerzője nem kicsinylendő munkát végzett. E graficonból kitűnik, hogy az 1907. évet követő gazdasági crisis mély nyomokat hagyott a vizsgálódás körébe vont mindegyik állam belső életében s hogy a válságos idők legkevésbé Franciaországban okoztak rázkódást, melynek fejlődése általában az egész évtizeden át sokkal egészségesebb, egyenletesebb emelkedés volt, mint a többi országé.

A mennyiben Babson óvatossága mellett beláthatunk az általa felállított rendszer gépezetébe, azt kell mondanunk, hogy a szemei előtt lebegő végczélt eddig még nem sikerült elérnie, hogy t. i. a gazdasági haladásnak a képét a legközelebbi jövőre vonatkozólag megrajzolhassa oly pontossággal, hogy ennek alapján rendezzék be számításaikat üzletemberek, financier-k stb. Különösen valószínűtlen ez a jelen pillanatban, midőn Babson bevallása szerint is a graficonon feltüntetett illustratio és a tényleges állapot között legalább 20% az eltérés. Másik gyengéje e rendszernek, hogy az X — Y tengely irányának a jövőre nézve való meghatározása, meglehetősen önkényes módon történik s éppen ezért pontos üzleti számítások alapjául nem szolgálhat.

Ha belenyugszunk a 20%-os eltérésbe s ha felteszszük, hogy Babsonnak sikerült a gazdasági és socialis életnek éppen azokat a tényezőit megragadni és helyes technikával reducálni, a melyek a gazdasági fejlődésre döntő jelentőségűek s annak egyúttal tényleg legmegbízhatóbb fokmérői, ez esetben is csak a multa vonatkozólag nyujthat objectiv képet, a jövő fejlődési viszonyaira való következtetés, éppen a technikai eljárás tökéletlensége miatt, többé-kevésbé mindig csak találgatás marad. A multa vonatkozólag azonban, a kisebb ingadozásoktól eltekintve, igen értékes objectiv tanulságokra vezethet. Így különösen nagyfontosságú eredményeket érhet el ott, hol arról van szó, hogy pl. bizonyos törvényhozási intézkedések hatásaikban vajjon valóban megfeleltek-e a törvényhozó intentiójának. A Babson rendszere mintha valóban alkalmas eszköz lenne a törvények hatásainak objectiv vizsgálására. Végül említésre méltó Babson azon javaslata is, mely a hágai nemzetközi békebiróságnak módot kíván nyujtani, hogy a Babson-rendszer alapján megalkotott rangsor szerint döntsenek az államközi összeütközések elbírálásakor. Csakhogy éppen e rendszer alkalmazása döntené meg a bíróság igazságosságának eszméjét, mert a Babson táblázata csak azon államok követeléseit tartja jogosaknak, melyek gazdasági és socialis téren a fejlődés magasabb fokát érték el, vagyis a kis, szegény nemzetek kívánságai, bármilyen jogosultak volnának is, nem találnának meghallgatásra.

Mindenesetre a Babson-rendszer helyes alapot nyújt annak megítélésére, hogy valamely állam hadi fegyverkezése arányban van-e gazdasági fejlődésével. Az ily nézőpontból szerkesztett Babson-tábla azt mutatja, hogy Németország fegyverkezése indokoltabb, mint akár Angliáé, akár pedig Franciaországé.

Babson rendszerének sokkal inkább tudományos az értéke, mintsem gyakorlati; érdeme, hogy valamely ország gazdasági fejlődésének bizonyos határig objectiv képét adja a multa vonatkozólag; következtetései a jövőre nézve azonban csak többé-kevésbé bizonytalan tapogatózások s ezért üzleti számítás alapját nem alkotják.

Petheő Kálmán.

Szabolcs vármegye közigazdasági leírása. I.

Történeti vázlat.

Szabolcs vármegyének eredete még a honfoglalás előtti időkbe nyúlik vissza. Honszerző őseink a Tisza felső részén már nagyon sok lakott helyet találtak s az ősi culturának számos emlékét őrzi a szabolcsvármegyei múzeum. Természetesen e helyen nem foglalkozhatunk a vármegye történetének részletes leírásával, azért csupán a főbb események vázlatos registrálására szorítokozunk.

Árpádházi királyaink alatt Szabolcs vármegyéről többször esik szó. Szent László 1092-ben Szabolcson országgyűlést tart. Majd Bökölynél, vagy némelyek szerint Geszterédnél a tatárok fölött nyert győzelem emlékére Kisvárdán templomot épít; apátságokat alapít s a várnépességről a szükséghez mértén gondoskodik. A tatárdúlás Szabolcsmegyét sem kimélte s a vármegye újjászervezéséről, a lakosság letelepedéséről, új községek és lakott helyek telepítéséről századokig alig hallunk valamit. 1348-ban nagy kolera, illetve inkább pestis pusztított a megyében. A kolera terjedését a lakosság a zsidóknak tulajdonítja s ennek nyomában véres zsidóüldözés dült a vármegyében.

A szerencsétlen mohácsi csatáig országos nevezetességű esemény alig fordult elő. Az ezután beállott kettős királyság, a pártvillongások, a gyakori csetepaték és véres ütközetek, majd a Bocskay-, Thököly- és Rákóczi-felkelés következtében beállt zavarok a vármegyét tönkre, elszegényedésre juttatták, melyet a 150 éves török uralom még nagyobbá és elviselhetetlenebbé tett mindenkire nézve. Míg az 1549. évi dicalis conscriptio 3.824 jobbágy-telket mutat ki 4.680 frt. adókivetéssel, az 1555. évi összeírás szerint már csak 2.714 volt a porták száma s a kivetett 2.597 forint adóból mindössze 2.280 forintot tudtak nagy nehezen behajtani. A XVII. században a porták száma már annyira megcsappant, hogy érdemesnek sem tartják a megszámlálásukat. A török hódoltság után tartott összeíráskor pedig 1696-ban 40 portát, 8 curialis, 59 censualis nemes birtokot lehetett csupán kimutatni a vármegye területén. Természetes, hogy ily viszonyok mellett gazdasági életről szó sem lehetett. A földek megmunkálatlanul, parlagon heverték s a gyakori árvizek által

agyonsujtott területeken buján tenyészett a gyom és gaz és elszaporodott a vad és szárnyas. Mindössze az állattenyésztés mondható némileg virágzóknak e korban, mert a gazdag legelőkön könnyű volt eltartani a marhaállományt s a fenyegető veszély elől is könnyebb volt biztonságba helyezni, mint a vetést, melyet vagy az ellenség tiport le, vagy a gyakori árvizeknek lett martaléka. Kereskedelem és ipar sem fejlődhetett ily viszonyok közepette. Az a néhány iparos czéh, mely e korszakban létesült, előállított czikkeivel még a helyi igényeket sem tudta kielégíteni. A kiváltságokkal védett helyek a többiek fölött előnyben voltak ugyan, de csekély számuk miatt — mindössze három volt 1613-ban a vármegyében: Kálló, egyszersmind végvár, Nyíregyháza és Nyírbátor, — az egész vármegyére hatással nem lehettek.

Tetemesen javultak az állapotok az 1711. évi szatmári béke után. Király és nemzet egyformán érezte a folytonos harcok s ezeknek nyomában járó állapotok tarthatatlan voltát. Békét óhajtott mindenki; rendet és reformokat úgy a köz-, mint a magánviszonyokban. Az 1715., majd az az 1720. évi összeírás szomorú képet tár elénk a vármegye viszonyairól. 1715-ben 14.733 köblös szántó, 51 köblös irtvány, 2.765 köblös kaszás rét volt mindössze kimutatható, a többi vagy gazdátlanul hevert, vagy az árvíz tette használhatatlanná s a 131 községben, — melyek közül 5 mezőváros, 3 curiális, 122 úrbéres és egy lakatlan pusztaság — 26.324 lélek, (2.250 nemes, 52 pap és tanító, 23.992 jobbágy és 30 zsidó) lakott, az önálló háztartások száma pedig alig érte el a 2.140-et. A beállott békés állapotnak tulajdonítható-e, vagy pedig a pontosabb összeírásnak, nem tudhatni, 1720-ban a 131 községhez már 45.547 köblös szántó, 65 $\frac{1}{4}$ köblös irtvány és 5.700 $\frac{1}{2}$ köblös kaszás rét tartozott, míg a háztartások száma 2.698, melyekből 58 nemesi, 33 polgári, 1.793 jobbágy, 125 zsellér és 689 szabados telek volt. Egyébiránt új telepés helyek is alakultak, mint Nyír-Adony (1712), Timár (1718), Nyíregyháza (1753). A birtokviszonyokban is óriási változások állottak be e korban. A félvármegyét elfoglaló Rákóczi-birtokok, részint vétel, részint királyi adományozás útján az Esterházyaknak és Károlyiaknak jutottak birtokába, míg a Barkóczy- és Palocsay-birtokokat a Desewffyék foglalták el. A régi földesurak közül a Kállayak, Vayak, Forgáchok, Jármayak stb. tarthatták meg zavartalanul birtokaikat. Legjelentékenyebb változást azonban a Hajdu-kerületek kiszakítása s önálló vármegyévé alakítása idézett elő, a mikor is Szabolcs vármegyét jóformán legtermékenyebb területétől fosztották meg.

Lipóttól II. Józsefig a vármegye történetében a lassú, de biztos fejlődés mozzanatait észlelhetjük. Az elpusztult népesség részint természetes szaporodás, részint pedig a telepítéssel kapcsolatos bevándorlások

útján annyira megszorodott, hogy 1780-ban a vármegye 128 községében 68.878 lakóst tudott kimutatni a hirhedett II. József-féle összeírás, a melyek közül 19.011 katolikus, 41.385 református és lutheránus, 104 gör. keleti és 1.389 zsidó. Különösen feltűnő nagy volt a zsidóknak szaporasága és beözönlése, a mennyiben rövid 60 év alatt számuk 30-ról majd 1400-ra emelkedett. Mindenesetre annak következménye, hogy a békés fejlődésre meglévén minden előfeltétel, a kereskedelem, — mely éppen úgy, mint manapság, már akkor is zsidó kézben volt, fellendülhetett és nagyobb tömeget is leköthetett.

A kereskedelem mellett már az ipart is többen űzik e korban, bár többnyire csak mellékfoglalkozásként. 1720-ban az önálló iparosok száma 87, még pedig 2 ács, 2 borbély és sebész, 25 csizmadia, 10 kovács, 3 mészáros, 19 szabó, 9 szűcs, 8 timár, 4 varga és 2 ismeretlen foglalkozású. A vármegye 128 községéből csupán 6 helyen találtak önálló iparost, ú. m. Cserepes-Kenéz, Kisvárda, Nagykálló, Szalóka, Szent-Mihály és Ujváros (Balmazújváros). Önálló molnár egy sem volt a vármegye területén 1720-ban. Az 51 úrbéres malomban többnyire jobbágyok űzték mellékfoglalkozásként a molnár mesterséget.

Nagyobb lendületet az ipar csak akkor vett, midőn a XVIII. század végén az iparosok czéhekbe tömörültek. 1828-ban már 258 az önálló iparosok száma.

A kisiparosok mellett nagyobb iparvállalatok is alakulnak lassanként. Így több uradalomban van pálinkafőző. A bezédi gőzerőre van berendezve s üzemét tekintve, egyike a legnagyobbaknak az országban. 1812-ben Vencsellőn bőrgyár létesül; Pócspetriben később eczetgyár, Mihálydiban olajmalom áll fenn, Kállón pedig serfőző. A szegényebb néposztálynak a földművelés mellett fontos keresetforrása a salétromfőzés. Néhol az egész község ezzel foglalkozik, mint Apagy, Napkor, Berkesz, Vencsellő, Pátroha, Tass, Ibrány, Sóstó, Demecser stb.

Egyébiránt a vármegye gazdasági életének fellendülését az áldatlan politikai viszonyok mellett egyéb localis jellegű okok is nagyban hátráltatták. Így a gyakori árvizek folytán visszamaradó vadvizek, kiöntések, elszaporodott tavak, járatlan utak s különösen a Tisza mentén a magas vizálláskor fellépő vizárja, mely a határban való gazdálkodást néha évek hosszú során át megakadályozta. Így az 1720. évi nemesi összeírásakor a panyolaiak arról panaszkodtak, hogy földjeiket a vadvizek miatt már 7 éve nem művelhetik, míg a szamoszegiek már 16 éve s ez utóbbiak már csak gyümölcsből élhetnek, mert azt nem viszi el a víz. Ily körülmények között a lakosság nem tudván saját határában megélni, más vár-

megyékbe jár munkát keresni. Acsády egyik művében¹⁾ mintegy 24 községet sorol fel, melynek apraja-nagyja szőlőkapás és aratni-csépelni jár más vármegyékbe.

Természetes, hogy ily viszonyok mellett úr és jobbágy lassanként elszegényedett; a bocskoros, más földjén gazdálkodó nemesek száma egyre szaporodott, a jobbágyok nagy része pedig elszökösött s rabló, betyár életre adta fejét.

A vármegye országos intézkedéseket kér a helyi viszonyok orvoslására. Az országgyűlés az 1729. és 1751. évi törvényekkel intézkedik is az árvizvédelemről, de az 1846-ban bekövetkezett Tisza-szabályozásig érdemleges dolgot alig műveltek.

A mily száanalomraméltó volt a népesség helyzete gazdasági tekintetben, politikai élete sem volt mentes a zavaroktól. A nemesség örökké a látszólagos és igazi sérelmek orvoslását kéri; megtagadja a pénz- és véráldozat megszavazását; megtiltja néha a leghumánusabb rendeletek végrehajtását, (mint pl. az 1786. évi úrbéri pátens kihirdetését), a míg a sérelmeket nem orvosolják. Az 1825—1846. években lefolyt tisztujtások, restaurációkról följegyzett hiteles leírások bizonyítják, hogy az egyes választásoknál mennyire el hagyták magukat vakittatni egyesek részint pártszenvedélyből, részint Bécs iránti kérlelhetetlen gyűlölködésből, midőn egymás vagyonát, becsületét dobták közprédára s a tömeges vérengzésektől, orgyilkosságtól sem riadtak vissza, csakhogy elveiket diadalra juttassák. A pártok közötti gyűlölség csak 1844-ben szűnt meg annyira-amennyire, a mikor Zoltán János lett az alispán, a kinek kiváló egyénisége éppen alkalmas volt arra, hogy a legváltóságosabb pillanatban az ellentéteket elsimitva, a vármegye fiait Béccsel s az erőszakkal szemben a legnagyobb összetartásra bírja. A szabadságharcban fiaival mint egytest-egylélek vett részt s a kik egyikek voltak a harci készségben, a hazáért való önfeláldozásban, egyikek voltak a szomorú napokban, a balsorsban, a megaláztatásban.

Az absolut korszak alatt két jelentős esemény történik a vármegyében. Tiszavizejárta földjét 1858-ban szelte át az első vasút Debreczen—Nyiregyháza—Szerencs között s 1860-ban megalakult a vármegyei gazdasági egyesület, melynek üdvös munkásságát csak most tudjuk méltányolni igazán, több mint 50 év után.

A kiegyezéssel a vármegyei közigazgatás újra felölthette önkormányzati jellegét s király és nemzet egymást megértve, egymást támogatva munkálhatta a közügyet, előmozdithatta a vármegye fejlődését, melynek jelenlegi közállapotait ismerteti e kis értekezés.

¹⁾ Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában.

Földrajzi viszonyok.

Szabolcs vármegye a Nagy Magyar Alföld tiszabalparti területének északi határán terül el. Alakja szabálytalan háromszög, melynek keleti hosszabb oldala Bereg, Szatmár és részben Bihar vármegyével érintkezik; délen Bihar és Hajdu vármegyék határolják, míg nyugaton Borsod és Zemplén vármegyék; legészakibb csúcsa pedig Ung vármegyével határos. Egyébiránt három oldalról a Tisza von körülötte természetes határt, míg belső területét szélteben-hosszában, keresztül-kasul szelik a gyűjtő- és vízlevezető-csatornák. A vármegye egész területe több kisebb-nagyobb homokbuczka leszámításával homokos s részben agyagos síkfold. Tengerszínfölötti magassága 93—186 méter között váltakozik.

Délkeleti területét a rajta levő s hajdan nagy kiterjedésű nyirfa-erdők miatt Nyírségnek nevezik; mintegy 3.350 km² s a vármegye földjének több mint háromnegyed részét elfoglalja. A Nyírséget határoló főgyűjtő-csatorna a vármegye egyik legértékesebb területét a Rétközt szeli ketté. A Tisza-szabályozás előtt a vármegyének ez a része óriási területű mocsár volt, melyben évszázadok folyamán a vízi növények maradványaiból vastag tőzegrétegek ülepedtek le. Az elkorhadt szerves anyagokból lassanként vastag humusrétegek keletkeztek, s hol azelőtt feneketlen mocsár tátongott s a laposabb területeken a vízi madarak ezrei költöttek: ma virágzó mezőgazdasági élet van s a kövér, felszántott föld százszoros kamattal fizeti vissza tulajdonosának az elvetett magot s a művelésére fordított munkát.

Szabolcs vármegye délnyugati, a Bodrogekkel szomszédos területét a határát érintő Takta patakról Taktaköznek hívják.

Egyetlen nagyobb folyója van Szabolcs vármegyének, mely keleti határától majdnem délnyugati határáig érinti a szélét: a Tisza; csakis a tiszai járás egy kis része az, melyet kettészeli a legmagyarabb folyó. Hajdan végzetes szerencsétlenség volt a vármegyére, mert kiöntéseivel s visszamaradó vadvizeivel évek során át akadályozta a gazdálkodást, de mióta medrét szabályozták s a kanyarulatoknál átvágva, folyását legalább részben egyenes irányba terelték, sokat veszített veszélyességéből. Sokszor azonban még így is sok kárt okoz, mert a tavaszi áradások alkalmával különösen a tiszai járásban, balpartjáról némelykor holdszámra lesodorja a szántóföldeket s elsekélyíti a medrét.

A múlt század utolsó előtti évtizedében befejezett csatornázások óta a vadvizek s a régi nagy mocsaras tavak lassanként eltűnedeztek. A régi kiterjedt mocsaraknak, ingoványoknak, melyekben milliószámra tanyázott a szárnyas vad, ma már jóformán csak emléke maradt fenn s buja

növényzetű rétek, kövér szántóföldek vagy elvétve szikes, nádas helyek őrzik a régi mocsár- és bozótvilág nyomait.

A Tiszán s a vízlevezető és ármentesítő csatornákon kívül, — me'lyeknek száma 10, hossza pedig a mellékágakkal és szivárgókkal együtt 903 kilométer s a legnagyobb szintkülönbség a csatorna fenékpontjai között több mint 60 méter, — még két említésre érdemes patakja van Szabolcs vármegyének, az Ér és Takta. Az előbbi Nyíregyháza mellett, az utóbbi pedig a róla elnevezett Taktaközön folyik keresztül. A régi nagykiterjedésű tavak közül ma már csak a Nyiregyháza mellett elterülő Sóstó érdemel említést; ennek szikes vizét csúzos betegségek orvoslására használják.

Szabolcs vármegye éghajlata az Alföld szélsőséges időjárásával egyezik. Forró, száraz nyár, hideg tél és esős ősz jellemzi. 28 évi megfigyelés alapján közép hőmérséklete körülbelül $9\cdot2\text{ C}^0$, a maximum $36\cdot7$, a minimum $28\cdot6\text{ C}^0$. Az eltérés tehát ez idő alatt $65\cdot3\text{ C}^0$. Természetes, hogy az ily viszonyok egy cseppet sem kedvezők a mezőgazdasági termelésre s a nagy hidegek miatt az őszi vetés, a nyári szárazság miatt pedig a kapás növények igen sokat szenvednek.

Nagyon befolyásolják továbbá Szabolcs vármegye éghajlatát a gyakori szelek. Uralkodó: az északkeleti hideg szél, mely felkorbácsolja nyáron a Nyírség homokját, télen pedig a havat s egész torlaszokat emel az utakra. A csapadékot a délnyugati szél hozza a vármegyére. Az évi átlagos csapadék mintegy 570 mm . A maximum 616 mm , a minimum pedig 491 mm s a csapadékos napok száma meghaladja a százat.

Egyébiránt Szabolcs vármegye időjárásának pontos meghatározásához szükséges s a vármegye egész területén arányosan elosztott meteorológiai megfigyelő helyek nincsenek; az adatok legnagyobb része Nyíregyházára vonatkozik, míg a többi helyekről beszerzett adatok csak egy-két tényező pontos registrálására szorítkoznak.

Terület, népesség.

Szabolcs vármegye területe $4\cdot637\text{ km}^2$. Lakossága az 1910. évi népszámlálás szerint 319.818 lélek s így egy km^2 -re eső népsűrűség $69\cdot0$. Egyébiránt Szabolcs vármegye népessége a legutóbbi 5 népszámlálás szerint a következőképpen alakult:

Év	Polgári népesség	Polgári és katonai népesség	Népsűrűség egy km^2 -en
1869	218.791	—	47·1
1880	214.008	—	46·1
1890	244.945	245.175	62·9
1900	287.301	288.672	62·2
1910	—	319.818	69·0

1869—1880-ig a lakosság számában 2·2⁰/₀-os csökkenés mutatkozott, de ezt nem a népesség természetes fogyása idézte elő, mint inkább a 11 népes hajdu város kiszakítása a vármegye testéből, az 1873. évi kolera s a rákövetkező néhány inséges év. 1880—1890-ig 14·5⁰/₀, 1890—1900-ig 17·7⁰/₀ volt a népszaporodás, ami a 10·9, illetve 10·2⁰/₀-os országos átlagnál 3·6⁰/₀-kal, illetve 7·5⁰/₀-kal kedvezőbb. A többletet a nagy természetes szaporodás s az aránylag kedvező halálozási viszonyok okozták. Nem kevésbé növelte azonban a népesség számát a fokozottabb intenzitással történő galicziai zsidó bevándorlás, mely nem éppen alkalmas egyedekkel szaturálta a szintiszta fajmagyar vármegye lakosságát.

A legutóbbi népszámlálás nagy csalódást hozott azokra, kik a vármegye népessége természetes nagy szaporodásának már előre örültek. A születések és halálozások különbözete alapján kiszámított természetes szaporodás ugyanis 48.195 lélekkel, 15·9⁰/₀-os növekedéssel emelte volna a vármegye népességét, míg a népszámlálás által megállapított tényleges szaporodás csak 31.146 lélek és 10·8⁰/₀-os volt. A 17.049 főnyi különbözet a kivándorlások terhére irandó, ami egy szinmagyar vármegyében — ha tisztán csak az elvesztett egyedeket vesszük is figyelembe — nemcsak localis jellegű, hanem valóságos nemzeti szerencsétlenség. Egyébiránt a járások és Nyiregyháza rtv., továbbá a városi jelleggel bíró nagyközségek, mint Kisvárdá, Nagykálló, Nyirbátor stb. népességében 1900—1910-ig a következő változások történtek:

Közigazgatási alkatrész	Terület km ²	Összes népesség		Népsűrűség km ² -kint		%0-os népnövekedés 1900—1910-ig		A népszámlálási eredmény a természetes népszaporodásnál kedvezőbb + vagy kedvezőtlenebb —
		1900	1910	1900	1910	a term. népszaporodás szerint	a népszámlálás szerint	
Dadai alsójárás .	857	40.427	43.177	47·1	50·3	16·2	6·8	— 9·4
Dadai felsőjárás	366	28.493	30.048	77·8	82·0	19·1	5·4	— 13·7
Kisvárdai járás . .	424	35.691	39.033	34·1	92·0	15·8	9·1	— 6·7
Ligetaljai járás .	520	18.641	22.096	35·8	42·5	19·5	18·5	— 1·0
Nagykállói járás .	610	36.223	40.084	59·3	65·7	15·3	10·6	— 4·7
Nyirbaktai járás .	379	20.637	23.046	54·4	60·8	17·8	11·1	— 6·7
Nyirbátori járás .	336	20.476	23.055	60·9	60·8	13·9	14·7	+ 0·8
Nyirbogdányi járás.	503	30.370	35.235	60·3	70·0	18·9	16·0	— 2·9
Tiszai járás . . .	374	24.626	25.845	65·8	69·0	14·3	4·9	— 9·4
Nyiregyháza rtv. .	268	33.088	38.198	123·4	142·5	9·6	15·4	+ 5·8
Kisvárdá nk. ¹⁾ . .	36	8.257	10.019	229·3	278·3	10·3	20·2	+ 9·9
Nagykálló nk. ¹⁾ .	96	7.325	7.988	76·3	83·2	7·0	9·5	+ 2·5
Nyirbátor nk. ¹⁾ .	82	5.946	7.777	72·5	94·8	12·7	30·9	+ 18·2
Vármegyei összeg	4.637	288.672	319.818	62·2	69·0	15·9	10·8	— 5·1

¹⁾ A három nagyközség adatai a járási adatokban bennfoglaltatnak.

E táblázat adatai több szempontból érdemelnek figyelmet. Így nemcsak a népesség földrajzi elhelyezkedéséről, a lakott helyek népsűrűségéről tanuskodnak, hanem világosan kimutatják a vidéki népességnek számbeli csökkenését s azt a nagy vándormozgalmat, mely egyébiránt az ország egész területén szakadatlanul végbemegy. A föld a birtokoknak egy kézben való összehalmozódása s a parasztbirtokok elaprózódása miatt nem tudja eltartani a falu népességét s így a fölösleg a városokba tódul, vagy ha ott nem talál megfelelő keresetet, kivándorol. Ez oly gazdaságtársadalmi tünet, mely ha nem ölt nagyobb mérveket, bajt okozó egyáltalán nem lehet. Csakis ott válik fenyegető veszedelemmé a kivándorlás, a hol egyéb okok, minő a csábítás, nagyobb kereset, meggazdagodási vágy ösztönzi az embereket a kivándorlásra. Örvendetes jelenség, hogy a szabolcsvármegyei kivándorlás, bár folyton tart s nagyobb vérveszteséget idéz elő, csak efemer jellegű. Addig tart, a míg a bajt okozó ok meg nem szűnik. A szabolcsvármegyei kivándorlást a földéhség okozza első sorban, másodsorban a keresethiány. A föld kevés, több száz munkást foglalkoztató iparvállalat az egész vármegyében nincs; a város elegendő állandó foglalkoztatást nem nyújthat s így a fölösleg egy időre kivándorol, míg annyi tőkét gyűjthet, hogy rajta itthon földet vehet, vagy míg annyi iparvállalat nem létesül, mely elegendő foglalkoztatást nyújthat a visszavándorlóknak. Állandó jellegű így is a visszavándorlás és idegen elemek letelepedése. A visszavándorlás és letelepedések következtében a városi népesség $0/0$ -os arányszáma emelkedik ugyan, de a tényleges szaporulat sokkal kevesebb, mint a múlt század 80-as éveiben, a mikor a népszámlálás által kimutatott népesség 2.357 lélekkel volt több, mint a mennyit a természetes népszaporodás következtében vártak. Sajnos, ma már bevándorlási többlet az egész vármegyét illetőleg nincs s az alábbi kimutatás világosan elárulja a kivándorlás következtében előálló vérveszteséget. Így az elmúlt évtized alatt különösen a két dadai járás, továbbá a tiszai, kiskvárdai és nagykállói járás népessége fogyott meg erősen. A városi népesség emelkedett ugyan mindenütt, különösen Nyírbátorban és Kiskvárdán, de a vidéki népesség száma erősen megfogyott s még az aránylag legkedvezőbb szaporodási $0/0$ -kal bíró ligetaljai járás is több mint $30/0$ -ot veszített népességéből.

Egyébiránt a legutóbbi 5 év alatt a kivándorlás a következőképen alakult:

1907-ben kivándorolt	4.328	egyén
1908-ban "	1.546	"
1909-ben "	3.325	"
1910-ben "	2.099	"
1911-ben "	1.877	"

Szabolcs vármegye alispánjának jelentéséből őszinte megnyugvással láthatjuk, hogy a vármegye törvényhatósága kiváló érzékkel bír a kivándorlás igazi okainak megítélésében s már 1908. évi jelentésében nem tételes törvényeket és szigorú intézkedéseket kér a kivándorlás megszüntetésére, hanem socialis és gazdasági természetű intézmények létesítését, mert mindaddig lesz kivándorlás, a mig nincs munkaalkalom, a mig hiányzik a megélhetés lehetősége s napról-napra fenyeget az eladósodás réme. Természetesen egyéb okok is előidézik még a kivándorlást, minők a munkásjóléti intézmények teljes hiánya, a munkapiacz szervezetlensége egyrészt, másrészt a helytelenül vezetett s legtöbbször a munkás kizsákmányolására s politikai célok elérésére alakult munkás-szakszervezetek megbizhatatlansága és erőszakossága. A felsorolt okok világosan utalnak arra, hogy a kivándorlást csupán gazdasági életünk fejlesztésével akadályozhatjuk meg, ha az őstermelés mellett alkalmat és módot nyújtunk az ipar és kereskedelem fejlesztésére; olcsó és czélszerű parcellázások által a mezőgazdasági proletárelemt földbirtokhoz juttatjuk, a mely nemcsak a kivándorlásnak lesz hatalmas akadály, de előmozdítója és ösztönzője kivándorolt véreink visszavándorlásának, hova föld- és hazaszeretük is állandóan vonzza őket.

Ugy a törvényhatóságok, mint a m. kir. közp. statistikai hivatal a visszavándorlókról részletes adatgyűjtést folytat. Ez utóbbi közlése szerint a visszavándorlás a következőképen alakult az utolsó 5 évben:

1907-ben visszavándorolt	1.174	egyén
1908-ban „	1.344	„
1909-ben „	458	„
1910-ben „	985	„
1911-ban „	1.081	„

A visszavándorlás mellett a más megyebeliek és idegen honoságúak beszivárgása is egyre tart, a miről különösen a városi népességnek számbeli nagy növekedése tanuskodik.

E kitérés után visszatérünk vármegyénk népesedési viszonyainak részletes tárgyalására.

Tekintettel azonban arra, hogy az 1910. évi népszámlálásnak anyaga ez idő szerint teljesen feldolgozva még nincs, azért a népességi viszonyok további részletezését az 1910. s részben az 1900. évi népszámlálás eredményei alapján ismertethetjük.

Ez adatok szerint a 319.818 egyénből 1910-ben 156.599 volt férfi és 163.219 nő, vagyis 1.000 férfira eső hányad az összes népességet

tekintve 1.042. Ez a megoszlás az országos aránynál jóval kedvezőtlenebb, hol az összes népességben 1 000 férfira 1.019 nő jut.

A népességnek életkor szerinti megoszlása elég kedvező. A 14 éven felüli népesség összes száma ugyanis 192.744, melyből a munkaképes korban levő 20—59 éves egyénekre 136.434 jut.

Egyébiránt nagyobb korcsoportonként a megoszlás következő volt 1910-ben :

Életkor	Egyén	%
6 éven alui	55.074	17·2
6—11 éves	47.990	15 0
12—14 „	24 010	7·5
15—19 „	37.014	11·6
20—39 „	79.177	24·8
40—59 „	57.257	17·9
60 éven felüli	19.288	6·0
Ismeretlen	8	—
Összesen	319.818	100·0

A népesség korviszonyainak a családi állapot, anyanyelv, nyelvismeret, vallás és műveltségi állapottal való egybevetése gyakorlati szempontból igen hálás dolognak kínálkoznék, tekintettel azonban e dolgozat szűk keretére, a demografiai viszonyoknak a legapróbb egységeig való szétbontását mellőznünk kell, s csupán a fontosabb adatok közlésére szorítkozunk, minők az anyanyelv, vallás, családi állapot, stb. szerinti megoszlás.

A mi a népesség anyanyelvét illeti, a szinmagyar vármegyében a nemzetiségek száma elenyészően csekély. A nyelvszigetek, melyek a gyakori telepítések alkalmával az egyes községek közé beékelődtek, a magyarság hatalmas beolvasztó, assimiláló ereje következtében lassanként eltűnedeztek ; a régi sváb telepeknek jóformán csak emléke maradt fenn s még a vármegye szívébe, a Nyíregyházára betelepített és a magyarságtól nemcsak nyelvére, de vallására különböző tótság (tirpák) is teljesen magyarosodott. Nyelvük ugyan, különösen az idősebbeknél, sajátos keveréke a félig magyar, félig tót beszédnek, de a fiatalja már nemcsak nyelvében, hanem érzésében, gondolataiban és tetteiben is magyarnak vallja magát. A legszerencsésebb s a magyarságra valóban kedvező telepítésnek egyik frappáns példáját mutatja Nyíregyháza s annak magyarosodása. Nemcsak culturtörténeti, de tanulság szempontjából is érde-

mesnek tartjuk e város népszámlálási és nemzetiségi viszonyainak registrálását:

Év	Népesség	Tót	Magyar	A magyarság az összes népesség %-ában kifejezve
1869	21.896	13.587	6.528	30·7
1880	24.102	8.678	13.534	56·1
1890	27.014	4.184	22.576	59·7
1900	33.088	940	31.759	96·2
1910	38.198	405	37.463	98·0

A fenn kimutatott adatok Nyíregyháza magyarosodásáról fényes bizonysgot szolgáltatnak s még ha nem fogadjuk is el teljesen a statistika által feltüntetett eredményeket, de leszögezhetjük azt a kétségtelen tényt, hogy maga a város teljesen kivetközött tót jellegéből, sőt a magyar culturának hatalmas centruma s a haladásnak és szellemi felvilágosodottságnak számottevő tényezője lett.

Szabolcs vármegye nemzetiségei számbelileg teljesen elenyésznek a magyarság mellett és százalékos arányszámuk is éppen hogy eléri az egy percentet.

Egyébiránt anyanyelv szerint a következő volt a lakosság megoszlása 1910-ben:

		%-ban
Magyar	316.765	99·0
Német	868	0·3
Tót	1.117	0·3
Oláh	212	0·1
Rutén	194	0·1
Horvát-szerb	22	0·0
Egyéb	640	0·2
Összesen	319.818	100·0

A mily egységes Szabolcs vármegye nemzetiségi tekintetben, a népesség hitfelekezeti viszonyait tekintve, egyike a legszéttagoltabbaknak. Mégis három felekezet, a református és két katolikus dominál a vármegyében, a melyek mellett újabban különösen a zsidóság lép előtérbe úgy számbeli, mint százalékos növekedésével. Az északkeleti, különösen Tiszamenti vármegyét élesen jellemzi ez utóbbi tünet s tekintve azt, hogy a zsidóság — egy bizonyos hányadot leszámítva — szorgalmas, munkabíró egyedekkel szaporítja a népességet s fejlettebb culturát teremt maga körül, számbeli növekedésük a gazdasági élet szempontjából az egyes helyeken mindenkor csak előnyös lehet.

1910-ben a hitfelekezet szerinti megoszlás a következő volt Szabolcs-vármegyében :

		‰-ban
Róm. kath.	90.560	28·3
Gör. kath.	63.353	19·8
Ref.	121.396	38·0
Luth.	18.924	5·9
G. keleti	164	0·1
Unitárius	12	0·0
Zsidó	25.316	7·9
Egyéb	93	0·0

1880—1910-ig az összes népesség 45·0‰ os szaporodása mellett a hitfelekezetek szerinti szaporodás nagyon különböző volt. Legnagyobb volt a szaporodás a r. kath.-nál 64·9, aztán a g. kath.-nál 59·0, a ref.-nál 43·3, a luth.-nál 34·6‰ s a zsidóknál 25·8‰. Csupán a 10 éves növekedési arányszámot tekintve a reformátusoknál 0·9‰-os, lutheránusoknál 0·6, gör. kath.-nál és zsidóknál 0·5‰-os csökkenés volt a szaporodásban az össznépeséghez viszonyítva, míg a r. kath. szaporodása 1·6 százalékkal volt magasabb, mint az összes népességé.

A vármegye népességének hitfelekezeti viszonyait tekintve, érdekes jelenség ragadja meg figyelmünket. Míg a vidéki népesség hitfelekezeti viszonyai bizonyos időszakon át fokozatos fejlődést tüntetnek fel s egyes ősi felekezetek dominálnak, a városokban s a városi jelleggel bíró nagyközségekben a felekezetek kizárólagossága megszűnik, az uralkodó felekezet tért veszít s a kisebb hitfelekezetek számban erősen megnövekednek. Szembetűnő e jelenség különösen Nyíregyháza, továbbá Nyírbátor és Kisvárdai felekezeti viszonyaiban. Az 1869. és 1910-es évek állapotát tekintve ugyanis a következő volt a hitfelekezetek ‰-os megoszlása s 40 évi növekedése :

Felekezet	Nyíregyháza			Nyírbátor			Kisvárdai		
	1869	1910	‰-os növ.	1869	1910	‰-os növ.	1869	1910	‰-os növ.
Róm. kath.	19·8	24·2	113·4	21·4	19·3	49·1	38·0	32·8	80·9
G. kath.	10·9	11·4	81·8	10·6	13·4	108·3	8·2	11·0	193·2
Ref.	5·7	12·3	272·3	55·3	47·8	42·4	24·8	24·8	113·9
Luth.	57·3	41·5	24·5	—	—	—	—	—	—
Izr.	5·1	10·1	242·3	12·0	18·7	150·6	28·2	30·3	128·6
Összesen	—	—	70·3	—	—	64·4	—	—	113·0

Az abszolút lutheránus többségű Nyíregyházán ma már csak relatív többséggel bír e felekezet s ‰-os szaporodása alig éri el az összes népesség szaporodási ‰-ának negyed részét. A róm. kath., ref. és gör. kath. hitfelekezet is hatalmas arányokban növekedett, míg a zsidóság

térfoglalása majdnem háromszorosa az össznéesség szaporodási ⁰ 0-ának. Ugyanezt a jelenséget észlelhetjük — habár nem oly nagy arányban — Nyírbátor és Kisvárdai felekezeti viszonyaiban is.

A népesség családi állapota is egyik hálás anyaga a demografiai kutatásoknak. Szabolcs vm. népessége családi állapot szerint a következőképpen oszlott meg 1910-ben:

		‰-ban
Nőtlen-hajadon	186.075	58.2
Házias	117.601	36.8
Özvegy	15.732	4.9
Elvált	410	0.1

E szerint Szabolcs vármegye népességének jó harmadrésze él házassági kötelékben, míg a nőtlenek és hajadonok száma több mint fele az összes népességnek. Tekintve azonban, hogy e számban a házasságképes kort el nem ért gyermekek is szerepelnek, a családi állapotot hiven feltüntető eredményeket csak akkor nyerhetünk, ha a nőtlenek és hajadonok számából a 18 éven aluli népességet leszámítjuk s úgy a férfiakat, mint nőket külön-külön vizsgáljuk. Sajnos azonban, a statisztika nem nyújt módot e vizsgálódások keresztülvitelére s így a 18 éves korhatárt mellőzve, mivel a korcsoportonkénti feldolgozás csak 5 éves ciklusokban történt, a 15 éven felüli népesség házassági hajlamát s családi állapotát vehetjük figyelembe. Csupán %-os arányszámokat tekintve, a következő eredményre jutunk:

Száz 15 éven felüli férfi közül:		Száz 15 éven felüli nő közül:	
Nőtlen	32.2	Hajadon	22.7
Nős	64.6	Férjes	62.7
Özvegy	3.3	Özvegy	14.4
Elvált	0.1	Elvált	0.2

Az arányszámok közötti nagy különbség első sorban a nőtöbbletből ered, másodsorban azon körülményben leli magyarázatát, hogy a férfiak jóval későbbi korban lépnek házasságra, mint a nők s a férfiaknak határozottan nagyobb és kedvezőtlenebb halálozási arányszáma is szükségképpen fölemeli az özvegy nők arányszámát. A nős és férjes, valamint az elvált egyének közötti arányszám alig mutat lényeges különbséget. A városi népességnek családi állapotát feltüntető adatok még jobban kiemelik e jelenséget, bővebben azonban e kérdéssel e helyen nem foglalkozhatunk.

A népesség demografiai viszonyainak további részletezését e helyen bővebben nem tárgyalhatjuk, azért a népesség foglalkozási viszonyait vesszük vizsgálat alá.

Szabolcs vármegye népességének foglalkozása az 1900. évi nép-

számláláskor megállapított főcsoportok szerint, a keresők és eltartottak számát figyelembe véve, a következő volt:

Foglalkozási ág	Kereső abszolút számokban	Eltartott	Kereső, eltartott összesen 00-okban
Östermelés	82.238	136.349	75·7
Bányászat és kohászat	—	7	0·0
Ipar	11.346	17.953	10·1
Kereskedelem és hitel	2.867	5.726	3·0
Közlekedés	1.191	3.223	1·5
Közfoglalat és szab. fogl. . .	3.142	5.948	3·2
Védőerő	1.371	127	0·5
Napszámos	2.296	3.127	1·9
Tökés, nyugdíjas	1.083	1.070	0·7
Egyéb és ismeretlen	635	2.660	1·2
Házi cselédek	4.963	1.350	2·2
Összesen	111.132	177.540	100·0

Az itt közölt adatok világosan bizonyítják a vármegye agricultur jellegét, bár az östermelés mellett, — különösen ha az előző népszámlálási eredményekkel vetjük össze a fentebbi számokat, — az egyéb foglalkozási ágak, mint pl. az ipar és kereskedelem, is erősen fellendültek. Adott területen egy bizonyos idő alatt, a népesség szaporodása is nagy változást okozhat a foglalkozási viszonyokban, s ha ehhez még egyéb körülmények is járulnak, minők a földbirtokok concentratioja, a parasztbirtokok szétagolása, nagy iparvállalatok alakulása, hitel és kereskedelmi viszonyok fellendülése: a népesség foglalkozási viszonyaiban szükségképpen változást idéznek elő. Így csökkent a múlt század 80-as éveitől kezdve Szabolcs vármegyében az östermeléssel foglalkozók száma s jóval megnövekedett az ipari népesség, különösen a városokban, hol nagyobb iparvállalatok nagyobb tömeget is befogadhatnak.

Az östermelő népesség alkotván a kereső népesség zömét, ennek birtokviszonyai s az östermelésben alkalmazottakra vonatkozó adatok birnak különösen nagy fontossággal.

A birtokosok, bérlők és önálló részes földművesek összes száma 42.482 volt 1900-ban, a kik közül 1.000 holdon felüli nagybirtokos volt 67, 100 — 1.000 holdig terjedő birtokkal rendelkezett 391, míg a 100 holddal biró birtokosok száma mindössze 25.958 volt a vármegyében. A bérlők és részes földművesek száma 304, illetve 15.662 volt. Tisztviselő 484 volt alkalmazásban, míg a gazdasági cselédek száma 12.468-ra rugott. A mezőgazdaságban alkalmazott munkások száma 35.251 volt, a kik közül 16 éven aluli gyermekmunkás volt 2.774 fiú és 1.940 leány.

A mi a többi foglalkozási ágakat illeti, határozottan szembeszökő az ipari és kereskedelmi foglalkozásban levők térfoglalása s habár különösen a nagyobb ipari vállalatok létesítésére az előfeltételek hiányoznak, a haladás s a fokozatos fejlődés itt is nyilvánvaló.

A foglalkozási viszonyoknak a népesség egyéb adataival való egybevetése szintén érdekes fejtegetésekre adhatna alkalmat, a részletes tárgyalást éppen a dolgozat szűk keretei miatt mellőznünk kellett. Még a népességnek évi alakulásáról s a születések, halálozások, házasságkötésekről, s a vármegye közegészségügyének állásáról szólunk a népesedési viszonyokkal kapcsolatban.

A népmozgalom főbb eredményeit a legutóbbi 5 év alatt a következőkben ismertetjük:

Év	Házasságkötés	Élveszületés	Halálozás	Szaporodás	Esik 1.000 lélekre			
					házasság	születés	halálozás	szaporodás
1907 . . .	2.933	12.761	8.679	4.082	9.3	40.6	27.6	13.0
1908 . . .	3.013	13.476	8.569	4.907	9.5	42.5	26.9	15.4
1909 . . .	2.769	13.721	7.977	5.744	8.6	42.5	24.7	17.8
1910 . . .	2.745	13.239	7.751	5.488	8.6	41.5	24.3	17.2
1911 . . .	3.154	13.065	8.436	4.629	9.8	40.7	26.3	14.4

Szabolcs vármegye, bár közegészségügyi viszonyai nem mondhatók éppen kedvezőknek, egyike azon vármegyéknek, hol az egyike ez ideig nem talált termékeny talajra s a születések arányszáma az országosnál mindig kedvezőbb. A házasságkötésekre eső arányszáma szintén jobb az országos átlagnál, míg a halálozási arányszám az országos átlaggal egyező, sőt sokszor alatta is marad. A gyermekhalálozás azonban nagyon kedvezőtlen s a visszatérő, járványosan fellépő fertőző betegségek a falusi gyermekeket nagyon megtizedelik. Különösen a ligetaljai járás halálozási viszonyai kedvezőtlenek éppen a nagy gyermekhalálozás miatt s az elmúlt évtizedben 1904-ben a halálozás 54-gyel haladta meg a születéseket.

Közegészségügyi intézményeit, szervezetét és személyzetét tekintve, Szabolcs vármegye egyike az országban a legrendezettebbeknek. 22 közegészségügyi kerületében 71 okleveles orvos és 1 polgári sebész működik, a kik közül 1 vármegyei tiszti főorvos, 10 járásorvos, 21 körorvos és 6 községi orvos. A közegészségügyi körökbe tartozó községek száma 131. Okleveles bába 264 működött a vármegye területén. A halottkém teendőket 30 orvos és 110 képesített halottkém látja el az egyes községekben. Gyógyfürdő, — a mely azonban inkább a nyíregyházi közönség kedvencz kiránduló helye, — egy van Szabolcs vármegyében, Sóstó, melynek vizét egyébként csúzos bántalmak orvoslására használja a vármegye népe. A nyilvánosjogú gyógyszertárak

száma 33. Közkórház 4 áll fenn a vármegye területén s a betegágyak száma 545.

* * *

Közigazgatási tekintetben Szabolcs vármegye 9 járásból és egy rendezett tanácsú városból áll, melyeknek főbb adatai az 1910. évi népszámlálás alapján a következők:

1. *Dadai alsó járás.* Községeinek száma 13. Területe 857 km². Lakóssága 1910-ben 43.177 s km²-kénti népsűrűsége 50·3. A lakosság természetes szaporodása igen kedvező s 10 évi népszaporodása 16·2⁰/₀. A kivándorlás azonban igen nagy s innen van, hogy a népszámlálási eredmény a természetes szaporodásnál 9·4⁰/₀-kal kedvezőtlenebb. A lakóházak száma: 7.043. Népesebb községek: Polgár 11.375, Büdszentmihály 7.896, Tiszalök 5.002 és Tiszadob 3.518 lakóssal. A járás legkisebb községe Tiszatardos, 572 lakóssal.

2. *Dadai felső járás.* Községeinek száma 14. Területe 366 km². Lakóssága 30.048 s km²-enkénti népsűrűsége 82·0 lélek. Népsűrűség tekintetében a második helyet foglalja el a vármegyében. A legutóbbi évtized alatti természetes népszaporodása 19·1⁰/₀-os volt, de a kivándorlás következtében a fölösleg több mint 13⁰/₀-kal megcsappant. A lakóházak száma: 4.510. Népesebb községek: Ibrány 4.658, Rakamaz 4.203, Buj 3.151, Vencsellő 3.051 lakóssal. A járás legkisebb községe Szabolcs, 548 lakóssal.

3. *Kisvárdai járás.* Területét tekintve, ötödik, népsűrűségét tekintve azonban, a vármegye első járása. Területe 424 km², lakóssága 39.033 s egy-egy km²-re eső népsűrűsége 92·0. A községek száma 17. A lakóházak száma pedig: 5.763. Népesebb községek: Kisvárdá 10.019, Dombrád 5.038, Pátroha 2.593 lakóssal. A járás legkisebb községe Jéke, 563 lakóssal.

4. *Ligetalfjai járás.* A vármegye újabb közigazgatási körzete. 1907-ben létesítették a tulnépes nagykállói és nyírbátori járásból. A hozzátartozó községek száma 8. Területe 520 km². Lakóssága 22.096 lélek s km²-enkénti népsűrűsége 42·5. A vármegye legritkább népességű járása. A lakóházak száma: 3.179. Népesebb községei: Nyíradony 4.077, Nyírábrány 4.070 és Nyíracsád 3.208 lélekkel. A járás legkisebb községének, Nyírmihálydinak a lakóssága 1.548 főből áll.

5. *Nagykállói járás.* Területe 610 km². Népesége 40.084 fő s egy km²-re eső népsűrűsége 65·7. Községeinek száma 11. A járás népesebb községei: Újfehértó 10.567, Nagykálló 7.988, Balkány 5.765. Legkisebb község Kiskálló, 523 lakóssal. A járás 10 éves népszaporodása, tekintettel a kivándorlásra, csak 10·6⁰/₀-os volt.

6. *Nyírbaktai járás.* Területe 379 km² s népessége 23.046. Népsűrűsége 1 km²-en 60·8. A vármegye legujabb közigazgatási körzete s 1912-ben létesült a kisvárdai, nagykállói, nyírbátori és nyírbogdányi járásokból. A községek száma 18, a lakóházaké 3.243. A járás legnagyobb községe Nyírmada, 2.796 lakóssal, legkisebb Lórántháza, 491 lakóssal.

7. *Nyírbátori járás.* Területe 336 km². Lakóssága 23.056 lélek s egy km²-re eső népsűrűsége 68·6. A hozzátartozó községek száma 9. Népe-sebb községek: Nyírbátor 7.777, Nyírbogát 3.193 lakóssal. A lakóházak száma 3.547.

8. *Nyírbogdányi járás.* Területe 503 km², lakósainak száma 35.235. Egy km²-re eső népsűrűsége 70·0. A járáshoz tartozó községek száma 17. A járás két legnépesebb községe Nagyhalász (5.574 lakós) és Oros (4.755 lakós), legkisebb községe pedig Tiszarád 672 lakóssal. A lakóházak száma 5.055.

9. *Tiszai járás.* Területe 374 km². Lakóssága 25.845 s egy km²-re eső népsűrűsége 69·1. A hozzátartozó községeknek száma 23 s egyetlen községe van, melynek lakóssága meghaladja a 3.000-et, Mándok, 3.106 lakóssal. Az átlagos lélekszám egy községre 900 – 1.000-ig terjed s a legkisebb községének lakóssága 577 főre rúg. (Benk.)

Nyíregyháza rtv. A vármegye székhelye s nemcsak közigazgatási, de kulturális és gazdasági központ is egyuttal. Területe 268 km². Népessége 38.198 s tiz éves népszaporodása 15·4⁰/₀ volt. Lakóssága legnagyobb részben lutheranus, azután következnek a róm. kath. és reformátusok. Ujabban a zsidóság arányszáma is erősen emelkedik. A lakóházak száma : 5.657.

A vármegye községeinek száma tehát Nyíregyháza rendezett tanácsú várossal együtt 131 s népességüket tekintve megoszlásuk a következő :

1 —	500 lakóssal bíró községek száma	1
500 — 1.000	„ „ „ „	30
1.000 — 2.000	„ „ „ „	51
2.000 — 3.000	„ „ „ „	24
3.000 — 5.000	„ „ „ „	14
5.000 — 10.000	„ „ „ „	7
10.000-nél több	„ „ „ „	3
30.000-nél több	„ „ „ „	1
		Összesen . . .	131

Szabolcs vármegye községei tehát, mint a fentebbi adatokból kitűnik a középnépességű községek kategóriájába tartoznak s bár az 5000-en felüli, inkább városi jelleggel bíró községek száma a többiekéhez viszo-

nyitva elenyészően csekély (10), mindazonáltal a népesség eloszlása igen kedvező s a birtokos paraszttal helyzete, ha helyes és céltudatos parcellázásokkal elégitik ki földéhségét, reménytelennek egyáltalán nem mondható.

A politikai felosztás, a közigazgatási beosztástól lényegesen eltér. A vármegye 6 választókerületre oszlik. A választók összes száma 16.332 (1912), egy választókerületre eső választók száma 2.722 (1912) s a népességnek 5·1⁰/₀-a gyakorolhatja csupán szavazati jogát, holott az 1910. évi népszámlálás szerint a 20 éven felüli férfi népesség az össznépességnek majdnem 22⁰/₀-át teszi s így a népességnek $\frac{3}{4}$ része egyáltalán nem vehet részt a politikai jogok gyakorlásában.

(Folytatása következik.)

Kemény György.

Közlemények és ismertetések.

Az Egyesült Államok bevándorlása fajok és foglalkozások szerint.

1910-ben Európából 1,041.570 ember vándorolt be az Egyesült Államokba; 1911-ben¹⁾ 878.587 ember, vagyis 16⁰/₀-kal kevesebb. Az egyes ethnographiai csoportok között — az Annual Report of the Immigration ugyanis nem államok szerint csoportosítja a bevándorlókat, hanem race-psychológiai tekinteteből fajok szerint — az európai bevándorlás csökkenése absolute és relative a következőképpen oszlott meg: románok 5.311 (1910-ben 14.199, tehát —63⁰/₀), horvátok és szlovének 18.982 (39.562, tehát —52⁰/₀), lengyelek 71.446 (128.346, tehát —44⁰/₀), finnek 9.779 (15.736, tehát —38⁰/₀), rutének 17.724 (27.907, tehát —36⁰/₀), tótok 21.415 (32.416, tehát —34⁰/₀), magyarok 19.996 (27.302, tehát —27⁰/₀), bolgárok és szerbek 14.622 (20.041, tehát —27⁰/₀), litvánok 17.027 (22.714, tehát —25⁰/₀), délolaszok 159.638 (192.673, tehát —18⁰/₀), francziák 18.132 (21.107, tehát —14⁰/₀), skandinávok 45.859 (52.037, tehát —12⁰/₀), németek 66.471 (71.380, tehát —7⁰/₀), görögök 37.021 (39.135, tehát —5⁰/₀), északolaszok 30.312 (30.780, tehát —2⁰/₀), portugálok 7.469 (7.657, tehát —2⁰/₀), skótok 25.625 (24.612, tehát +4⁰/₀), irlandiak 40.246 (38.382, tehát +5⁰/₀), hollandok és flamandok 13.862 (13.012, tehát +7⁰/₀), angolok és walesiek 59.506 (55.742, tehát +7⁰/₀), oroszok 18.721 (17.294, tehát +8⁰/₀), zsidók 91.223 (84.260, tehát +8⁰/₀), csehek és morvák 9.223 (8.462, tehát +9⁰/₀), spanyolok 8.068 (5.837, tehát +38⁰/₀). A németek és francziák csoportjára vonatkozólag külön ki kell emelni, hogy az ethnographiai beosztás erősen eltér a politikaitól; a 66.471 német közül csak 27.787 jött át Németországból az oczeánon, a többi Magyarországból, Oroszországból, Svájczból és Ausztriából való, a „francziák“ közül pedig csak 5.681 politikai értelemben francia, a többség canadai, svájcki

¹⁾ A felvétel éve alatt mindig az amerikai közigazgatási év értendő; az 1911. év alatt tehát az 1910. évi július hó 1-től 1911. évi július hó 1-ig terjedő időszak stb.

és belga. Az oroszok, a portugálok és spanyolok csoportjainál meg kell jegyezni, hogy ezekből az orosz, a portugál, illetőleg a spanyol kivándorlási mozgalomra következtetéseket vonni nem lehet, mert az orosz kivándorlás túlnyomó részben (1911-ben 220.000 ember) Szibériába irányul, a portugál és a spanyol pedig Délamerikába (78–99°/_o), az Egyesült-Államokat tehát ezeknek a mozgalmaknak csak egy töredéke éri.

Etnographiai alapon azonban nem tudunk a bevándorlási mozgalomban törvényszerűséget kimutatni; míg pl. az északolaszok kivándorlása csak 2°/_o-kal csökkent, szóval az egész bevándorlási mozgalom átlagos csökkenésén — 16°/_o — jóval alul maradt, addig a délolaszok kivándorlása 18°/_o-kal emelkedett, viszont pl. a magyarok és a szerbek bevándorlásának csökkenése egyformán 27°/_o. Ellenben a fenti adatokból kitűnik, hogy foglalkozások szempontjából mutatkozik bizonyos törvényszerűség, mert mindazoknál a fajoknál (a románoktól a délolaszokig), a melyek túlnyomó részben mezőgazdasági foglalkozásúak, a bevándorlás csökkenése az átlagos csökkenésnél nagyobb volt (63—18°/_o) és mindazoknál a fajoknál (a francziáktól a csehekig), a melyek túlnyomó részben ipari és kereskedelmi foglalkozásúak, a bevándorlás az átlagos csökkenésnél kisebb mértékben csökkent (14–2°/_o), vagy éppenséggel nem is csökkent, hanem emelkedett (4–9°/_o-kal). A látszólagos kivételek nem kivételek, mert, mint láttuk, a francziák közé sorolja a statistika a mezőgazdasági foglalkozású canadaiakat is, a németek közé az agrarius magyarországi, orosz és svájci németeket is, az oroszok, a portugálok és a spanyolok pedig — a melyek mezőgazdasági foglalkozásúak és bevándorlásuk mégis igen csekély mértékben csökkent, vagy éppen emelkedett — a már említett körülménynél fogva a statistikából egészen kiküszöbölendők.

De nemcsak, hogy a mezőgazdasági foglalkozású etnographiai csoportok bevándorlása az összes bevándorláshoz viszonyítva, vagyis relative csökkent, absolute is kimutatható a mezőgazdasági népességnek az 1911. évi bevándorlásban való gyengébb részesedése. Míg a felsorolt népfajokból 1910-ben 514.838 mezőgazdasági foglalkozásúnak mondható egyén vándorolt ki az Egyesült-Államokba, addig 1911-ben csak 341.708, vagyis az absolut hanyatlás 34°/_o, a mi azonban az egyes népfajok között különbözőképpen oszlik meg. A realisan számításba nem jövő oroszok és spanyolok pl. erősen rontják a százalékszámot, mert az orosz és a spanyol mezőgazdasági jellegű bevándorlás 12, sőt 43°/_o-kal emelkedett. A többi etnographiai csoportok közül azonban csak az írlandi mezőgazdasági népesség bevándorlása nem csökkent (állandó maradt), míg egyébként a csökkenés 2–69°/_o között ingadozik. Még pedig pontosan a szerint, a mint az illető etnographiai csoportok többé vagy kevésbé

túlnyomó részben mezőgazdasági foglalkozásúak, pl. 26—69% a csökkenés annál a 10 csoportnál, a melyek aránylag a legtisztábban agrariusok s a melyeknél a bevándorlás csökkenése relative is a legerősebb volt (a délolaszoktól a románokig), 2—22% az olyan kevésbé agrarius népfajoknál, mint a csehek, a skótok, az angolok, a zsidók stb.

Párhuzamosan azzal, hogy a mezőgazdasági foglalkozásúak bevándorlása az összes bevándorláshoz viszonyítva és absolute is csökkent, az iparosok és kereskedők stb. bevándorlása relative és absolute is emelkedett. 1910-ben bevándorolt 266.730 iparos és kereskedő, 1911-ben 290.857, vagyis +24,127. A románok, finnek, skandinávok és lengyelek csoportjaiban ugyan a bevándorló iparosok és kereskedők száma 1911-ben kisebb volt, mint 1910-ben, de ez jórészt statistika-technikai okokra vezethető vissza, nevezetesen arra, hogy „az iparosok és kereskedők között“ szerepelnek itt a cselédség stb. categoriái is, a melyeknek bevándorlása éppen az említett ethnographiai csoportokban erősen csökkent.

Az u. n. szellemi foglalkozásúak bevándorlása 1911-ben nagyobb volt (12.035), mint az előző évben (10.334, tehát +1.701). Az idevonatkozó statistikai adatok egyes kivételeket tüntetnek föl az alól az eddig általánosnak látszó szabály alól, hogy a kivándorlók foglalkozása, gazdasági viszonyaik stb. jelentősebb tényezői a kivándorlási mozgalomnak, mint faji tulajdonságaik, mert a különböző ethnographiai csoportokhoz tartozó, de azonos foglalkozású elemek kivándorlási mozgalmi hasonlóságúak, mint az ugyanahhoz a népfajhoz tartozó, de különböző foglalkozású elemekéi. T. i. a szellemi foglalkozásúak bevándorlásának egyébként általános emelkedésével szemben a délolaszok, a hollandok, a magyarok, a görögök és a csehek ethnographiai csoportjai kivételt képeznek, a mennyiben ezeken belül a szellemi foglalkozásúak bevándorlása részint állandó maradt, részint csökkent. Azonban a szellemi foglalkozásúak az egész bevándorlásnak alig 2%-át teszik ki, tehát csak nagyon kis számokat szolgáltatnak a statistikának, mely igazában a „nagy számok tudománya“; továbbá kétségtelen, hogy a szellemi foglalkozásúak mozgalmát inkább lokális, mint nemzetközileg ható körülmények szabályozzák.

Ha az egyes foglalkozásoknak a bevándorlási mozgalomra való befolyását 1899-ig visszamenőleg vizsgáljuk, a következő eredményeket kapjuk: bevándorolt összesen 7,681.521 kenyérkereső, vagyis közigazgatási értelemben activ egyén; ezek közül mezőgazdasági foglalkozású volt 4,639.191 (60%), ipari, kereskedelmi és szellemi foglalkozású 1,936,971 (25%), végül cseléd 1,105.359 (15%). Minthogy a cselédek és különösen az asszony-cselédek leginkább szintén a mezőgazdasági foglalkozás körébe tartoznak, mondhatjuk, hogy a legutóbbi 13 év alatt az összes be-

vándorlásnak $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ részét a mezőgazdasági népesség bevándorlása alkotja.

A cselédek osztályába tartozók bevándorlása csaknem folytonosan emelkedik, noha ennek az osztálynak a bevándorlásban való részesedése (15⁰/₀) korántsincs arányban az európai össznépeséghez való számbeli viszonyával. Azonban ismeretes, hogy ez az osztály a legkevésbé van szervezve, munkakinálatát tehát legkevésbé méri a kereslethez, az életnek, elsősorban a falusi életnek nehézségeire ez az osztály reagál leghamarább. A gazdasági okokon kívül, mint demographiai ok, közbejátszik az is, hogy a nőnemű cselédek férjet mennek keresni Amerikába azokból az országokból, a melyekben a legtöbb a hajadon nő. Így a legtöbb cseléd vándorolt ki Irországból (186.680) és ugyanitt 1.000 asszony közül csak 330-nak van férje, a mi e tekintetben a legkisebb arányszám; ugyanez a parallelismus azonban fölfedezhető a többi ethnographiai csoportoknál is. Skandináv cseléd kivándorolt 1899–1911 között 148.620, lengyel 146.120, olasz 119.564 stb. s csakugyan Irország után a legtöbb hajadon van Svédországban (1.000 nő közül 556), Norvégiában (554) és igen sok Olaszországban (439).

A két főcsoport — a mezőgazdasági és az ipari, kereskedelmi stb. foglalkozásúak — bevándorlási mozgalmára vonatkozólag pedig a következő szabályok állapíthatók meg: 1. A két főcsoport bevándorlási mozgalmá évenként nagyjában azonos irányokban változik. 1907-ben pl. bevándorolt 628.471 mezőgazdasági foglalkozású egyén és 230.582 ipari stb. foglalkozású; 1908-ban 292.615, illetőleg 157.536; 1909-ben 355.024, illetőleg 110.901; 1910-ben 514.838, illetőleg 170.072; 1911-ben 341.708, illetőleg 183.704. Ez alól a szabály alól azonban éppen az utóbbi 5 évben több kivétel mutatkozik, mint azelőtt. 2. A mezőgazdasági foglalkozásúak bevándorlása rendszertelenebb, mint az iparosoké stb., a maximalis ingadozás a legutóbbi 13 év alatt amazoknál 55⁰/₀, emezeknél csak 42⁰/₀. A bevándorlási mozgalom emelkedésének éveiben tehát a mezőgazdasági foglalkozásúak bevándorlása jobban emelkedik, a baisse éveiben jobban csökken. A minnek egy másik formulázása a 3. szabály, hogy t. i. az emelkedő bevándorlás éveiben a mezőgazdasági népességnek az egész activ bevándorlásban való részesedése növekszik, az iparos stb. népességé csökken; a baisse éveiben ellenkezőleg, az iparos stb. népesség aránylag fokozottabb mértékben veszi ki részét a bevándorlásból, a mezőgazdasági népesség aránylag gyöngébben. Vagyis: az összbevándorlás és a mezőgazdasági népességnek az egész bevándorlásban való részesedése egymással párhuzamosan haladnak. Pl. 1907-ben, a mikor az activ bevándorlók száma összesen 980.640 volt, 1.000 bevándorlóra esett 641 mezőgazdasági és 235 ipari foglalkozású; az 1908. baisse évében

(összesen 540.193 activ bevándorló) 542, illetőleg 292 stb. Az egész 1899—1911. periódus alatt ez alól a szabály alól csak két évben észlelhető kivétel: 1909-ben és 1910-ben. Ezek a kivételek azonban (éppen úgy, mint az 1. szabálynál említettek), ha közelebbről nézzük a dolgot, inkább csak megerősítik a szabályt. Ugyanis ismeretes, hogy a mezőgazdasági lakosság vándorlási mozgalma túlnyomólag a tavaszi hónapokban, koncentrálódva bonyolódik le, az ipari stb. népesség azonban az egész évben egyenletesen vándorol. Ehhez járul, hogy az amerikai statistika adatai a júliustól júliusig terjedő közigazgatási évre vonatkoznak. Mikor tehát 1907 novemberében kitört a nagy amerikai crisis, a mezőgazdasági foglalkozásúak bevándorlása a rákövetkező tavasszal (1908) már nagy mértékben csökkent és ezt a csökkenést már megérezte az 1908 július 1-ig szóló statistika is. Az ipari stb. foglalkozásúak bevándorlásának a crisis-okozta csökkenését azonban az 1908. közigazgatási év statistikája természetesen még nem foglalja egészen magában, hiszen az ipari stb. bevándorlás az év minden hónapjában egyenletes, tehát a kedvező viszonyoknál fogva az 1908. közigazgatási év első hónapjaiban (egészen kb. december végéig) egyenletesen emelkedő volt s csak a következő hónapokban vett a crisis miatt ellenkező irányt. Minthogy azonban az ipari stb. bevándorlás tekintetében a tavaszi hónapok eredménye nem játszik döntő szerepet, erre a foglalkozási csoportra a crisis a maga egészében csak kitörése után egy teljes naptári évvel (1908 novemberéig), vagyis már az 1909. statistikai évben érvényesülhetett. Így aztán az ipari stb. foglalkozásúak bevándorlása és végeredményben az összbevándorlás a statistika szerint még 1909-ben is csökkent, noha a mezőgazdasági jellegű bevándorlás ekkor már ismét emelkedett. Az amerikai statistikai rendszer mellett, t. i. azáltal, hogy a statistikai év nyártól nyárig terjed, természetesen, hogy minden a bevándorlásra kiható körülmény, a mely őszzel vagy télen lép föl, a mezőgazdasági foglalkozásúaknak a tavaszi hónapokra koncentrált mozgalmát illetőleg egy évvel előbb érvényesül, hiszen az ipari stb. foglalkozásúak bevándorlását a maga egészében csak a következő év statistikájában éri utól. A miből már most azt a fontos következtetést lehet levonni, hogy ha a mezőgazdasági foglalkozásúak percentje nem halad az összbevándorlás irányával párhuzamosan, akkor valószínű, hogy valamely körülmény lépett föl, a mely a statistikában a mezőgazdasági bevándorlást már utólérte, az egész bevándorlást azonban még nem: csak a jövő évben fogja utólérni. Vagyis ilyenkor meg lehet jósolni, hogy az összbevándorlás szempontjából a következő év hausse vagy baisse éve lesz-e? Így 1910-ben az activ összbevándorlás emelkedett (530.493-ról 781.568-ra), a mezőgazdasági bevándorlás percentje esett (1.000 bevándorló közül

569 volt mezőgazdasági foglalkozású, míg 1909-ben 659). És valóban: 1911, mint láttuk, a bevándorlási mozgalomnak baisse-éve volt (632.565 activ bevándorló).

Ha a mozgalmaknak az egyes ethnographiai csoportok szerint való megoszlását tekintjük, akkor lényegileg azonos törvényekre bukkanunk. Nevezetesen 1. arra — a mit az 1911. évre vonatkozólag már láttunk, — hogy az azonos foglalkozású bevándorlók száma a különböző népfajoknál egyformán oscillál, 2. hogy van valami — bár sokkal szabálytalannabb — hasonlatosság a különböző foglalkozású bevándorlók abszolút mennyisége között is, ha pl. a németek csoportját ragadjuk ki: 1907-ben bevándorolt 24.270 mezőgazdasági és 33.533 ipari stb. foglalkozású egyén, 1908-ban 15.453, illetve 26.054 (kevesebb), 1909-ben 15.514, illetve 18.761, 1910-ben 17.038, illetve 25.079 (több), 1911-ben 13.275, illetve 27.927. A változások egyenletessége tekintetében megállapítható, 3. hogy az a foglalkozási ág, a mely az illető ethnographiai csoporton belül az uralkodó, a mely tehát az illető ethnographiai csoport bevándorlási mozgalmában is dominál, a statistikában sokkal nagyobb fluctuatiókat mutat, mint az illető népfajnál kevésbé fontos foglalkozási ág. A zsidóknál pl. az 1907—1911. periodusban az ipari stb. foglalkozásúak száma 23.912, illetve 70.137 között ingadozik, a mezőgazdasági foglalkozásúaké ellenben csak 4.364, illetve 10.133 között, viszont a románoknál pl. az előbbieké 3.809, illetve 17.102 között, az utóbbiaké csak 249, illetve 1.011 között. Végül 4. az illető ethnographiai csoportban uralkodó foglalkozásúak részesedése az összbevándorlásban ugyanolyan irányban emelkedik vagy csökken, mint maga az összbevándorlás, a másik foglalkozásé tehát az ellenkező irányban. A magyar összbevándorlás (activ bevándorlók) pl. volt 1907-ben 48.211 ember és ennek 73⁰/₀-a tartozott a mezőgazdasági foglalkozásúak körébe, 1908-ban 16.547 ember közül 69⁰/₀ (csökkenés), 1909-ben 20.205 közül 88⁰/₀ (emelkedés), 1910-ben 18.970 közül 82⁰/₀ (csökkenés), 1911-ben 13.294 ember közül 64⁰/₀ (csökkenés) volt mezőgazdasági foglalkozású. Ez alól a szabály alól azonban igen sok kivétel mutatkozik — újból 1909-ben és 1910-ben. Pl. a román bevándorlás 1909-ben csökkent 2.277 emberrel és a domináló mezőgazdasági foglalkozás részesedése mégis 93⁰/₀-ról 96⁰/₀-ra emelkedett stb. Mindezeknek a kivételeknek ismét az az oka, hogy a fel lépő körülmények különböző gyorsasággal érik utól a statistikában a különböző foglalkozásokat.

Egy fontos szempont, a melyből az amerikai kivándorlást nézni lehet, az, hogy a kivándorlók üznek-e valamilyen foglalkozást. Kényérkeresők, közgazdasági értelemben activok-e, vagy pedig passivok? Az activ kivándorlás ugyanis nagy mértékben csak időleges; a kivándorló

szerencsét próbál s ha nem boldogul, visszatér hazájába, vagy éppen azért megy haza, mert jobb sorsba jutott. A passiv kivándorlás alatt azonban jórészt azoknak a nőknek és gyermekeknek, szóval családtagoknak a mozgalmát kell érteni, a kik férjeiket, atyjukat stb. csak akkor követik az új világba, ha az egész család véglegesen ott akar maradni. Innét van, hogy ugyanazok az ethnographiai csoportok, a melyeknél a mezőgazdasági foglalkozásúak a bevándorlási mozgalomban a legnagyobb percentet teszik ki (románok 94¹/₀, bolgárok és szerbek 93⁰/₀, horvátok és szlovének 87⁵/₀, görögök 87⁰/₀, oroszok 85⁰/₀, rutének 80⁰/₀, tótok 80⁰/₀, magyarok 77⁰/₀ stb., 1899—1911. átlagban), a legtöbb activ bevándorlót szolgáltatják (bolgárok és szerbek 92⁰/₀, görögök 91⁰/₀, románok 91⁰/₀, horvátok és szlovének 88⁰/₀, rutének 87⁰/₀, oroszok 85⁰/₀, tótok 77⁰/₀, magyarok 76⁰/₀ stb.). Viszont a legnagyobb mértékben passiv a kivándorlásuk a főleg iparos foglalkozású fajoknak u. m. a zsidóknak (az összes kivándorlók 45⁰/₀-a passiv és az összes foglalkozással bíró kivándorlók 76³/₀-a iparos stb.), a hollandoknak 43⁰/₀ és 41⁵/₀), a francziáknak (40⁰/₀ és 53⁰/₀), a cseheknek (39⁰/₀ és 44⁰/₀), az angoloknak (39⁰/₀ és 70⁰/₀), a németeknek 39⁰/₀ és 40⁵/₀, a skótoknak (35⁰/₀ és 72⁵/₀) stb. Az ipari stb. foglalkozású ember ugyanis inkább végleges letelepedés céljából vándorol ki, mert minden vagyonát s tudását, magával viszi és idegen környezetben is aránylag könnyen alkalmazza; a mezőgazdasági foglalkozásúak jobban „a földhöz vannak kötve“, sokszor csak átvitt értelemben, de sokszor szó szerint: időlegesen valamelyik családtagjukra bizzák kis földjüket s ők maguk kivándorolnak, hogy, ha csak lehet, megint visszatérjenek a családjukhoz.

Az 1899—1911. periodusban az összes activ bevándorlók száma volt 7,681.521, a passivoké 2,752.739. Az összes bevándorlóknak (10,434.260) 74⁰/₀-a activ, 26⁰/₀-a passiv. Abszolút számokban úgy az activ, mint a passiv bevándorlás egészben véve emelkedő tendenciát mutat: 1899-ben volt activ bevándorló 202.339, passiv 109.379, 1903-ban 657.345, illetőleg 199.701, újabban 1908-ban 540.193, illetőleg 242.677, 1909-ben 530.493, illetőleg 221.293, 1910-ben 781.568, illetőleg 260.002, 1911-ben 632.565, illetőleg 246.022. Természetes, hogy ez a szabály annál tisztább, minél távolabbi időpontokat hasonlítunk össze, mert különben olyan jelenségek, mint pl. az 1910. évi jó termés Európában, a minek következménye lett a kivándorlás csökkenése az 1911. statistikai évben, könnyen okoznak kisebb-nagyobb ingadozásokat. Minél távolabbi időpontokat hasonlítunk össze, annál jobban tűnik ki az is, hogy az activ bevándorlás az összbevándorlásnak mind nagyobb részét, a passiv pedig mind kisebb részét teszi ki. Az 1876—1880. periodusban az összbevándorlásnak 55⁰/₀-a activ volt, 45⁰/₀-a passiv, 1881—85-ben 47, illetőleg

53⁰/₀, 1886—90-ben 54, illetőleg 46⁰/₀, 1891—95-ben 51, illetőleg 49⁰/₀, 1896—900-ban 64, illetőleg 36⁰/₀, 1901—05-ben 75, illetőleg 25⁰/₀, 1906—10-ben (éppigy 1911-ben) 72, illetőleg 28⁰/₀ volt az összbevándorlásból activ, illetőleg passiv. Az egyes évek activ és passiv bevándorlási mozgalmait illetőleg ismét lényegileg a már ismert három szabály állapítható meg: 1. az activ és a passiv bevándorlás egyazon irányban emelkedik és csökken; mikor az összbevándorlás emelkedik (l. az 1910. évet), akkor hausse van úgy az activ, mint a passiv bevándorlásban, mikor az összbevándorlás csökken (l. az 1909. és 1911. éveket), akkor az ellenkező tünemény észlelhető. 2. a passiv bevándorlás sokkal egyenletesebb, mint az activ; az 1899—1911. periodusban az activ bevándorlás minimuma volt 1899-ben 202.336 (az átlag alatt 66⁰/₀), a maximuma 1907-ben 980.640 (az átlag fölött 66⁰/₀), a passiv bevándorlás minimuma 1899-ben 109.379 (az átlag alatt csak 48⁰/₀), a maximuma 1907-ben 304.709 (az átlag fölött csak 44⁰/₀). Végül 3. az activ bevándorlók részesedése az összbevándorlásban ugyanolyan irányban emelkedik vagy csökken, mint az összbevándorlás, a passiv bevándorlás részesedése az ellenkező irányban. Pl. 1911-ben, mint láttuk, az összbevándorlás csökkent, ugyanekkor az activ bevándorlás 75⁰/₀-ról 72⁰/₀-ra esett, a passiv bevándorlás megfelelően 25⁰/₀-ról 28⁰/₀-ra emelkedett.

A bevándorlási mozgalomnak legfőbb mozgatója az amerikai piac. Innét van, hogy a mozgalmak emelkedése és csökkenése periodicusan ismétlődik, a periodicusan föllépő gazdasági válságoknak és kedvező conjuncturáknak megfelelően. 1882 óta a periodicus hausse évei voltak: 1892, 1902 és 1907, a periodikus baisse évei 1886, 1898 és 1904. Hogy az északamerikai gazdasági viszonyok javulása mennyire fokozza a bevándorlást, bizonyítja az az összefüggés, a mely az Egyesült-Államokba importált ipari feldolgozásra alkalmas nyers anyagok értéke és a bevándorlás között kimutatható. 1899-ben az említett nyersanyagok értéke volt 208·6 millió dollár, a bevándorlók száma 311.715, 1904-ben 320·8 millió illetőleg 812.870, újabban 1907-ben 497 millió, illetőleg 1,285.349, 1908-ban 363·5 millió, illetőleg 782.870, 1909-ben 451·4 millió, illetőleg 751.786, 1910-ben 568·1 millió, illetőleg 1,041.570. Vagyis: minél több munkaalkalom, annál több bevándorló és (1908-ban) megfordítva.

Sch. O.

Az osztrák vasutak 1911-ben.

Az osztrák vasutügyi ministerium a folyó év elején adta ki az 1911. évre szóló vasuti statistikákat, melyeknek első része a fő- és a helyi érdekű vasutakról, második része a kis vasutakról szól.

A mi a fő- és helyi érdekű vasutakat illeti, ezeknek teljes hossza 1911. év végén kerek 22.749 kilométert, azaz 107 km-rel, vagy 0.47⁰/₀-kal többet tett ki, mint 1910-ben. Ha hozzáteszszük eme számhoz a külföldön fekvő vonalrészeket, ellenben levonjuk az osztrák államterületen létező 102 km-nyi külföldi vonalakat, az eredmény 22.669 km. Ebből az osztrák cs. kir. államvasutakra 13.001 km., a magánvasutakra 9.668 km. esik. Az államvasutak közül 16 km. idegen államüzemben állott, míg a magánvasuti vonalak közül 5.783 kilométer, nevezetesen 695 km. állami vasuti számlára, 5.088 kilométer pedig államvasuti kezelésben a tulajdonos számlájára.

A fő- és helyi érdekű vasutak összhosszából 18.767 km. államvasuti kezelésben, 22 km. idegen állami kezelésben és 3.880 km. magánkezelésben állott.

A mi a fő- és helyi érdekű vasutak beruházásait illeti, az államvasutakba és az állam által saját számlára kezelt magánvasutakba 1911. év végéig 5.658 millió koronát investáltak. Ebből 1911. végén 339 millió korona amortisálva volt. A magánüzemben levő magánvasutak és az állam által a tulajdonos számlájára kezelt vasutak beruházott tőkéje 1911. végén 2.893 millió koronát tett ki, a miből 231 millió korona amortizálva volt. A mi a saját kocsiállományt illeti, a vasutak 7.304 mozdonnyal (ezek közül az állami üzembeliek 5.859), 216 (39) motorkocsival, 14.296 (11.206) személykocsival és 144.128 (108.541) teherkocsival rendelkeztek. Beszerzési összegük 1911. végével 1.267.9 milliót, (ebből az államvasutak 1.016 milliót) tett ki, úgy, hogy az előző évvel szemben 2.27⁰/₀-os emelkedés mutatkozik.

A forgalom tekintetében azt látjuk, hogy 1911-ben az összes fő- és helyi érdekű vasutakon 276.6 millió személyt (az államilag kezelt vasutakra 206.3 millió jut) szállítottak, azaz az üzemhossz egy kilométerére 12.165 személy esik (állami üzemre 10.873, magánüzemre 18.682). Az 1910. évvel szemben a személyforgalom 8.65⁰/₀-os emelkedést (államüzem 9.29⁰/₀, magánüzem 6.80⁰/₀) mutat. A szállított személyek közül az első osztályt 0.42⁰/₀ (államvasutak 0.26⁰/₀), a második osztályt 5.87⁰/₀ (4.75⁰/₀) és a harmadik osztályt 92.62⁰/₀ (93.87⁰/₀) használta. 1.09⁰/₀ (1.12⁰/₀) katonai személyek szállítására esett. Az áruszállítás 146.1 millió tonnát tett ki (ebből állami üzem 98.8 millió) azaz egy kilométer üzemhosszon 63.81 (állami üzem 5.165, magánüzem 12.538) tonna szállított és 16.334 millió tonnakilométeres út tétetett meg. Az 1910. évvel szemben a szállított árutömeg 6.20⁰/₀-kal (állami üzemben 6.89⁰/₀, magánüzemben 4.78⁰/₀-kal) gyarapodott.

Az 1911. év folyamán elért összes üzemi bevétel a fő- és helyi érdekű vonalokon kerek 1.047 millió koronára rugott, (45.615 K egy

kilométernyi üzemhosszra), a melyből 826 millió (1 kilométerre 43.170 K) az államvasuti üzemre és 221 millió korona (57.886 egy kilométerre) a magánüzemre esett. Az üzemi költségek 781 milliót tettek ki (államüzem 629, magánüzem 152 millió korona). Az előző évhez képest az üzemi bevételek 6·58⁰/₀-kal (állami üzem 7·20 /₀, magánüzem 4·35⁰/₀), az üzemi költségek pedig 3·44⁰/₀-kal (állami üzem 3·42⁰/₀, magánüzem 3·50⁰/₀) emelkedtek. A fő- és helyi érdekű vonalak 266 milliónyi üzemi netto jövedelme egy kilométer üzemhosszra számítva 11.579 koronát tesz ki (állami üzem 10.314 K, magánüzem 17.924 K). Szemben az 1910. évi 228 millió koronával (állami üzem 163, magánüzem 65 millió K), azaz 10.003 koronát (állami üzem 8.650, magánüzem 17.203).

Az alkalmazottak száma (hivatalnokok, altisztek, női alkalmazottak, szolgák) 139.780 (1910-el szemben + 3.78⁰/₀); napszámos évi átlagban 137.163 volt foglalkoztatva. A fizetésekre, bérekre és illetményekre fordított összeg 438·68 millió koronára rugott, a miből 310,15 millió korona (1910-el szemben + 9·76⁰/₀) az alkalmazottakra esett.

A kisvasutak és ezekkel rokon üzemek vonalhossza 1911 végén kerek 719 km-t tett ki (1910-el szemben + 22 km. azaz 3·29⁰/₀). Az összes itt kimutatott vasutak magánvasutak és eltekintve az állami üzemben levő kerek 25 km. hosszú Lupkov-cisnai vonaltól, mindannyian magánüzemben állanak. E hosszából villamos üzemre 618 km. esett, (ideértve a Mendel-vasut 2·3 km. hosszú drótkötélvonalát), gőzüzemre 98 km. (Voltak még kis kilométer hosszú fogaskerekű, lóvonatú stb. vasutak.)

A forgalom tekintetében még megemlítendő, hogy 1911-ben 458·64 millió személy szállított, (villamos üzem 451·58, gőzüzem 5·54). Ezek a számok az előző évvel szemben 31·81 millió személylyel való forgalmi gyarapodást jelentenek, a mi 7·45⁰/₀-nak felel meg. Árút (podgyászt beleértve) 547.878 tonnát szállítottak (1910-el szemben +10·26⁰/₀.)

Az üzemi bevételek 69·85 millió koronát tettek ki (villamos üzeműeknél 67·56 millió). Az üzemi költségek 47·95 millió K-ra rugtak (villamos üzem 45·77 millió) azaz egy kilométer üzemhosszra számítva 70.108 K. Az előző évvel összevetve a tulajdonképpeni üzemkiadások összesen 8·72⁰/₀-kal és egy kilométernyi üzemhosszra számítva 6·01⁰/₀-ra emelkedtek. Ha figyelembe vétetik, hogy az üzemek villamos világítással és erőátvitellel 3·65 milliót vettek be, marad 25·55 millió korona (ebből a villamos üzemre 25·43 millió), a mely összeg egy kilométernyi üzemhosszra számítva 37.370 K netto jövedelmet jelent, míg a nettojövedelem az előző évben 23·33 millió koronát (kilométer üzemhosszra 34·986 K) tett ki.

Az alkalmazottak száma 1911 végén 11.685-öt tett ki (1910-el szemben + 140); ezenkívül évi átlagban + 823 (+ 546) munkás volt alkalmazva. Munkabérben stb. 27·31 millió korona fizettetett ki (+ 2·38 millió K = 9·56₀).

A vontató vasutak száma 1911 végén 2.476-ra rugott 1.376 kilométernyi hosszúságban. Ezek közt volt 353 bánya- és kohóvasut, 1.573 iparvasut (gyári), 192 mezei és erdei vasut és 358 egyéb magáncélú vasut. A jelzett 1.376 kilométernyi hosszúságból 1.148 km. gőzerejű, 212 állati hajtóerőre és 16 km. villanyerőre járó vonal volt.

A legnagyobb államok külkereskedelmi statistikája.

A következő táblázat áttekinthető képet ad először arról, hogy mi-kép fejlődött a világ összes statisztikai ellenőrzés alatt álló államainak a behozatala és a kivitele a legutóbbi 20 év folyamán, másodsor arról, hogy mikép mutatkozott ez a fejlődés Oroszország kivételével az egyes legnagyobb államokra vonatkoztatva.

Ha az 1891. év behozatalát és kivitelét (a nagykereskedelemben) 100-al jelöljük, akkor volt:

Évben	A világ összes statisztikai ellenőrzés alatt álló államában		Németország		Egyes. Államok		Nagy-Britannia	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
1892 . . .	95·2	92·7	93·2	92·7	97·8	116·6	97·3	94·3
1893 . . .	93·8	93·1	94·3	96·0	102·5	95·9	92·9	89·6
1894 . . .	92·5	90·7	92·0	92·1	77·4	100·9	93·7	88·5
1895 . . .	95·4	95·3	97·0	103·5	86·6	91·4	95·7	90·2
1896 . . .	99·9	97·8	101·5	110·5	92·2	99·8	101·5	95·8
1897 . . .	103·2	102·1	109·2	111·7	90·5	118·9	103·6	95·2
1898 . . .	107·4	107·8	117·8	114·6	72·8	139·4	108·2	95·1
1899 . . .	114·9	115·9	127·5	127·5	82·4	138·8	111·2	106·5
1900 . . .	121·2	119·5	134·1	140·1	100·5	157·8	119·9	114·4
1901 . . .	121·1	123·8	125·3	134·0	97·3	168·4	119·7	112·3
1902 . . .	124·6	124·7	129·5	141·1	106·8	156·4	121·2	112·8
1903 . . .	132·3	134·1	139·1	150·9	121·3	160·7	124·4	116·4
1904 . . .	137·6	138·9	146·8	157·2	117·2	165·3	126·3	119·8
1905 . . .	148·5	151·6	163·4	171·6	132·2	171·9	127·3	131·6
1906 . . .	161·6	167·2	190·1	194·1	145·1	197·3	139·4	148·8
1907 . . .	173·1	177·0	209·4	210·2	169·4	212·9	148·1	167·3
1908 . . .	159·8	165·8	181·7	198·2	141·3	210·6	135·9	147·5
1909 . . .	175·8	176·7	199·9	202·6	155·2	188·2	143·2	151·6
1910 . . .	186·6	185·5	208·6	228·2	184·2	197·5	155·5	172·5
1911 . . .	—	—	227·2	247·8	180·6	230·2	155·9	180·8
1912 . . .	—	—	247·9	279·8	212·7	274·5	169·2	199·8

Évben	Franciaország		Olaszország		Ausztria-Magyarország	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
1892	86·4	93·6	102·3	106·5	101·5	91·9
1893	83·4	91·5	103·6	107·0	112·9	109·6
1894	80·7	87·2	96·2	114·4	116·6	106·4
1895	82·8	97·0	105·8	117·8	110·8	99·6
1896	83·0	97·1	106·9	121·6	117·7	103·7
1897	86·5	101·5	108·9	127·2	126·7	102·9
1898	94·0	98·8	128·6	140·5	138·0	108·6
1899	97·2	115·6	157·7	165·0	135·4	124·9
1900	99·6	115·3	153·9	156·3	141·6	130·9
1901	93·2	109·1	145·6	147·6	137·1	125·8
1902	94·7	114·2	150·7	159·3	143·3	127·0
1903	101·1	116·5	158·3	164·7	156·7	142·1
1904	95·1	119·9	163·6	174·4	170·9	138·6
1905	100·8	131·6	176·1	185·7	179·2	151·8
1906	117·9	142·6	218·3	210·0	195·2	165·0
1907	130·9	151·4	250·5	215·2	209·3	168·8
1908	119·4	118·2	259·6	192·3	199·7	151·8
1909	130·6	156·3	268·0	207·4	228·3	157·2
1910	151·3	168·7	287·8	231·0	237·2	164·3
1911	159·2	171·1	—	—	265·8	163·3
1912	164·6	183·5	—	—	284·2	169·2

Foglaljuk össze röviden e táblázat adatait. A kivitel intenzitása a legerősebben Németországban emelkedett (100-ról 279·8-re), azután az Egyesült-Államokban (274·5-re), míg a többi államok jóval kisebb relatív emelkedéssel következnek.¹⁾ 1910-ben a német és az északamerikai kivitel emelkedése felülmulta az átlagos export-emelkedést, Nagybritannia, Franciaország és Ausztria-Magyarország e tekintetben az átlagon alul maradtak. Jellemző különösen a német kivitel fejlődése az angollal szemben. A mi a behozatal intenzitását illeti, ez általában párhuzamosan emelkedik a kivitel intenzitásával, megerősítéskéül annak, hogy a forgalomnak a két iránya egymást sok tekintetben befolyásolja. Azonban egyrészt az emelkedéseknek ez a párhuzamossága csak viszonylagos, azaz az említett államok az importemelkedés szempontjából csak ugyanolyan sorrendben következnek, mint az exportemelkedés szempontjából, de az emelkedések abszolút értékei azért igen különbözők (pl. Németországban a kivitel 279·8-re emelkedett, a behozatal csak 247·9-re) — másrészt minden tekintetben jelentős kivételt alkot a szabály alól az osztrák-magyar monarchia, melynek behozatala, Olaszországon kívül, a legerősebben emelkedett (284·2-re), dacára annak, hogy a kivitel emel-

¹⁾ Az összehasonlításra nem egészen alkalmasak a még 1910-ből való olaszországi adatok.

kedése szempontjából a legutolsó helyet foglalja el (169·2), a mi által a behozatali és a kiviteli pontok között 115 a különbség, míg pl. Németországban 31·9, az Egyesült-Államokban 61·8, Nagybritanniában 30·6 és még Olaszországban is 1910-ben csak 56·8.

A védvám és a szabad kereskedelem szempontjából nézve a fejlődést, kitűnik, hogy míg a szabad kereskedő Angliában a beviteli emelkedés csak 169·2, addig a magas védővamos Egyesült-Államokban 212·7, Németországban plane 247·9 és Ausztria-Magyarországban 284·2. Ha oly elméletet állít föl valaki, mely a vámoknak a külkereskedelmi forgalomra döntő befolyást nem tulajdonít, akkor jellemző adatul használhatja fel, hogy oly különböző vámpolitikát folytató államok, mint Anglia és Franciaország, a fenti táblázat szerint csaknem egyforma fejlődésen mentek keresztül nemzetközi kereskedelmüket illetőleg.

Még a következő észrevételek tehetők: az 1892—94. periodusban a kiviteli adatok világosan visszatükrözik az erősen hanyatló conjunkturákat. Az 1907/1911. időszak átlagos behozatali és kiviteli eredményei az 1891/1895. időszak átlagaihoz képest az egyes államokban ilyen százalékos emelkedést mutatnak:

Államok	Behozatal	Kivitel
	emelkedése %	emelkedése %
Franciaország	53·5	62·7
Egyesült-Államok	78·9	106·1
Németország	115·0	124·5
Ausztria-Magyarország	54·0	58·3

Sch. O.

A német és az angol külkereskedelem.

Az utolsó két évtized folyamán a német külkereskedelem terjedelmében mindinkább megközelíti az angolt; 1892-ben a kettő közötti különbség több mint öt milliárdot, 1912-ben azonban már alig csak 3·07 milliárdot tett ki. A két ország bevitel és kivitel — gyarmataik külkereskedelmének kizárásával — millió márkákban következőleg alakult:

	Bevitel			Kivitel		
	1892	1902	1912	1892	1902	1912
Nagybritannia	7.342	9.437	12.914	4.642	5.782	9.944
Németbirodalom	4.019	5.631	10.292	2.954	4.678	8.889
	3.323	3.806	2.622	1.688	1.104	1.055

E szerint 1892 óta a Nagybritanniába irányuló bevitel 76⁰/₀-kal, a Németországba irányuló pedig 156⁰/₀-kal, a nagybritanniai kivitel 114

százalékkal, a németországi kivitel 201⁰/₀-kal emelkedett. A kivitel mindkét országban erősebb százalékban növekedett, mint a bevétel; azonban Németországban a gyarapodás úgy bevétel, mint kivitel tekintetében absolute véve erősebb volt, mint Nagybritanniában.

Ha összehasonlítjuk a kiviteli kereskedelem értékét a lakosság számával, a mi az egyedül helyes mértéke a külkereskedelem jelentőségének valamely országra nézve, akkor azt látjuk, hogy a német külkereskedelemnek még nagy utat kell megtennie, a míg vonatkozó számai az angolokat eléri. Mert Nagybritanniában az utolsó évben a lakosság egy fejére 282 márka bevételi és 218 márka kiviteli érték, Németországban ellenben csak 155 márka bevételi és 134 márka kiviteli érték esik. A mi az angol bevételi kereskedelem túlsúlyát illeti, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Angliának sokkal nagyobb a szükséglete külföldi élelmiszerekben, mint Németországnak. 1912-ben Nagybritannia 1.060 millió márka ára gabonát és lisztet, 1.002 millió márka ára húst (vágómarha beleértve), 1.936 millió márka értékű tojást, vaját, sajtot, margarint és sűrített tejet szerzett be külföldről. Ez együtt kerek három milliárd márka, a mely összeggel csak kevéssel 100 millió márka fölötti összeg áll szemben (ugyanezen cikkekben). Németország e cikkekben való bevétele és kivitelének értéke millió márkákban kitétt:

	Bevétel	Kivitel
	47 = 47,000.000	
rozs (liszttel együtt)	47	154
buza " "	410	101
hus, élőállat, baromfi	227	12
tojás, vaj, margarin, sajt, tej, tejföl . .	382	42
összesen	1.066	309

A mint látjuk, tehát 755 millió márkás netto-bevétel áll szemben Anglia mintegy 2·9 milliárd márkás bevételével. Ha ehhez a 2·9 milliárdhoz hozzászámítjuk még a Nagybritanniába irányuló cukorbevétel értékét, akkor körülbelül megkapjuk azt a többletet, a melyet az angol összbevétel a némettel szemben mutat. Németországban is nagyobb volna az élelmiszer-bevétel, ha magas vámok és más akadályok útjában nem állnának. A német élőállat- és húsbevétel 1912-ben csak 227 millió márka értékű volt, az alatt az angol 1.002 millió márka értéket mutat. E mellett ebben az évben a német bevétel jelentékenyen magasabb volt, mint az előző években. A soká tartott húsdrágaság okozta a bevétel gyarapodását, a mit még fokozott a községek által külföldről behozott húsról nyújtott vámkedvezmény.

Ha a német és angol külkereskedelmet összevetjük, nagy mértékben latba esik Nagybritannia hatalmas szénkivitele, a mely a németországi

szénkivitt lényegesen túlhaladja, bár ez az utóbbi is nagyon felszaporodott az utolsó évben és 615 millió márka értékre emelkedett. A kőszén- és barnaszénbányászat a Németbirodalomban az elmúlt évben rendkívül erősen fokoztatott; kibányásztak 177,095.000 tonna kőszén és 82,340.000 tonna barnaszén, összesen kerek két milliárd márka értékben, szemben az előző évi 160,747.000-tal és 73,774.000 tonnával. Másfelől figyelembe veendő a német cukorkivitel visszaesése az utolsó esztendőben az 1911. évi rossz répatermés következtében; kivitetett mindössze 441.456 tonna cukor az előző évi 864.744 tonnával szemben. Majdnem az összes többi iparágakban emelkedett a kivitel úgy, hogy Németország 1912-iki összes árukivitele 783 millió márkával haladja túl az előző évit. Az angol árukivitel az előző évvel szemben 680 millió márkás gyarapodást mutat. Jellemző Nagybritannia árukivitelére az a nagy szerep, a melyet a kész gyártmányok játszanak benne. 81—82°/_o-ra rug, míg a Németországból kivitt készgyártmányok az egész német kivitelnek csak kétharmadát teszik ki. Olyan gyártmányok, a melyek az élelmi és élvezeti cikkekhez tartoznak, mint pl. cukor, conservek, chocolate nincsenek számba véve. Itt adjuk a német kivitel legfontosabb árucsoportjait kiviteli értékekkel (millió márkákban):

	1907	1910	1911	1912	%-os gyarapodás 1907-1912-ig
erdő- és mezőgazdasági termékek;					
élelmi és élvezeti cikkek	1.069	1.379	1.424	1.465	37
textilipar és confectió	1.445	1.336	1.411	1.456	0.76
vas- és vasárúk	791	855	1.014	1.174	48
gépek, villamossági gyártmányok, járművek	674	814	913	1.017	51
vegyészeti, gyógyszerészeti cikkek, festékek	572	697	756	821	44
szén	395	445	508	615	56
bőr, bőrárúk, szűcsárúk	341	441	426	505	48
papír, papirárúk	190	217	228	231	22

Németország összkivitele 1907 óta 30°/_o-kal, Nagybritanniaé 14.5 százalékkal emelkedett. Más szavakkal: Németország kivitele gyorsabb progressióban emelkedett, mint Angliáé, de még igen sokat kell gyarapodnia, hogy a lakosság egy fejére eső azt a magas számot elérje, mint a melyet Anglia tud felmutatni.

Az angol és német külkereskedelem eddigi összehasonlításánál, a mint mindjárt kezdetben megjegyeztük, a gyarmatok külkereskedelme nem vétetett figyelembe. Ebben az irányban azonban Nagybritannia hatalmas gyarmati birtokainál fogva igen nagy előnyben van Németország fölött. Az összes angol gyarmatok és egyéb birtokok külkereskedelme,

a melyben az anyaország tőkéje és hajózása a legnagyobb részben van érdekelve, évi 16 - 17 milliárd márkára rug, a minek a fele a bevitelre, a fele a kivitelre esik. Ha az anyaországot és a gyarmatokat egynek vesszük, akkor a brit világbirodalom „külkereskedelméhez“ nem volna szabad hozzászámítani az anyaország és a gyarmatok között való forgalmat, hanem csak azt a forgalmat, a melyet az anyaország és a gyarmatok idegen országokkal bonyolítanak le. De még így is igen lényegesen túlhaladja az angol külkereskedelem a németet. A német protektorátus alá tartozó területek külkereskedelme egészében véve még olyan csekély, hogy ellensúlyképen figyelembe egyáltalán nem jöhet. Ha a külkereskedelem fenti megállapított fogalmához ragaszkodva, az anyaország és a gyarmatok között való kereskedelmet a belforgalomhoz számítjuk, akkor persze a brit világbirodalom belső piacza is jóval felülmulja a németnek jelentőségét. Gyarmataiban Nagybritannia megmérhetetlen térrel rendelkezik ipari termékei elhelyezésére, viszont az anyaország gyarmatainak termékeit, úgy a növényieket, mint az állatiakat, élvezeti cikkeket és nyersanyagokat felszivja iparai számára. Az egyesült királyság egyes gyarmatai és birtokai közül legmagasabb külkereskedelmi tételekkel szerepelnek India, Straits-Settlements, Ausztrália és Ujzéland, Kanada, Dél-Afrika. Ezeknek van a legnagyobb hajóforgalmuk is. Az 1910. évben a felsorolandó országok kikötőibe érkezett és elindult tengeri hajók következő rakodóképességük voltak (millió register-tonnában = 2.832 köbméterrel számítva):

	Érkezett		Indult	
	nemzeti	idegen	nemzeti	idegen
			l o b o g ó a l a t t	
Nagybritannia	39·64	27·01	40·17	27·20
Németország	11·80	11·70	11·96	11·68
Kanada	8·83	3·09	7·22	3·16
Brit-India (Ceylon nélkül)	6·08	1·45	5·99	1·37
Brit-Délafrika	4·31	0·90	4·18	0·85
Ausztrália (szövetség) . .	3·55	1·16	3·55	1·18
Ujzéland	1·35	0·04	1·33	0·04

Bosznia-Herczegovina külkereskedelme. ¹⁾

A bosznia-hercegovinai külkereskedelmi forgalomról szóló nemrégiben közreadott 1911. évi jelentésből azt látni, hogy a bevitelnek a jelzett

¹⁾ E közlemény kinyomatása után jelent meg Tonelli Sándor kimerítő kritikai dolgozata e tárgyról a *Magyar Ipar* f. é. 19. számának mellékletekppen.

esztendőben 154·10 millió koronával újabb recordja volt, a mennyiben az 1910. évnek csak 144·54 és az 1907. évnek meg éppen csak 114·49 millió korona értéke volt. Ezzel szemben a kivitel maximuma 1910-re esik 132·88 millió koronával, míg az 1911. év kivitele 121·77, az 1907. évi pedig csak 110·22 millió koronát tett. Ilyenformán hirtelen emelkedett a bosnyák kereskedelmi mérleg passivuma 11·66 millió koronáról 1910-ben 32·34 millióra 1911-ben, szemben az 1907. évi 4·28 millióval.

Az 1911. évi kiviteli csökkenés túlnyomó részben az állatkivitelnek a száj- és körömfájás által okozott megcsappanásával függ össze, a mely az 1910-beli 18·23 millió koronáról 1911-ig 12·16 millióra esett le. Egyidejűleg a kivitel darabszáma is csökkent 260.694-ről 114.317-re, a mely számban főképpen szarvasmarha, juh és kecske szerepel. Megcsappanás tapasztalható, bár csekélyebb mértékben, a marhakivitteltől eltekintve a kiviteli árúk súlytömegében is, a mely az 1910. évi 1,102.312 tonnáról 1911-ben 1,079.247 tonnára süllyedt. (1907-ben csak 961.769 tonna). Ezzel szemben emelkedett a bevétel 288.163 tonnáról (1907) 310.192 tonnára (1910), majd pedig 362.986-ra (1911). Megjegyzendő egyébként, hogy 1911-ben nemcsak az állatkivitel, hanem az állatbevétel is 13.988 darabbal (az 1910. évi 30.236 darabbal szemben) kisebb volt mint valaha és csak 4·13 millió koronát ért el, a miből 2·97 millió lovakra esik.

A jelentés a bevitelemelkedés okát főképpen a gyártmányoknak az utolsó években állítólag beállott áremelkedésére véli visszavezethetni. Jelentékeny szerepük volt azonkívül a politikai eseményeknek is, a melyek a mozgósítások és fegyverkezések alkalmából nagy beviteli szükségletet idéztek elő, a mely nyugodt időkben ismét ellanyhult. Így a bevétel 1907-ben csak 288.163 tonnát tett ki, azonban az annexiós évben közvetetlen felszökött 332.916 tonnára, a mely összeg csak 1911-ben haladtatott túl.

Az 1911-ik év legfontosabb kiviteli számai közül említést érdemelnek: gyarmatárúk, főképpen kávé 10·21 millió korona; déligyümölcs, főleg narancs és citrom 765.199 korona; cukor 5·88 millió korona, nevezetesen főleg raffinád (720.000 korona melasse); dohány és pedig főképpen dohánygyártmány 469.197 korona; gabona, hüvelyesek, liszt és őrlemények, rizs 22·84 millió korona, ebből rizs 1·80, liszt 12·38, maláta 0·59 millió korona; különböző zsiradékok (főleg étiek) 2·20 millió korona értékben, növényolajok 2·23 millió korona értékben, mindenemű élelmiczikkek, süteményfélék, húsfélék, sajt, halfélék, kávépótlékok, csokoládé, conservek stb. szerek 5 millió korona értékben; szén és cox 1·37, nyersolaj 1·50 millió korona, gyapotárúk 11·60, gyapjuárúk 3·06, selyemárúk 0·15, len- és jutaárúk 2·32, confectiós árúk 13·04 millió

korona; cement 839.000 korona, téglakerek 2, agyag- és porcellánárú 0·52 millió korona, vas- és vasárúk (fegyverek is) 11·35, más nem nemes fémek és belőlük készült cikkek 2·49, gépek, géprészek és járművek 4·39, tudományos eszközök, hangszerek, órák és rövidárúk 1·33 millió korona; vegyészeti segédeszközök és termékek, festékek, gyógy- és illatszerek 2·25, gyertya 0·56, szappan 0·71, gyújtó 0·32, robbanóanyag és lőszer 1·34 millió korona. Az egész statistikát nagymértékben bizonytalanná teszi egy mindennemű cikket tartalmazó „gyűjtőküldemények“ nevezetű csoport, a mely 10·78 millió koronával szerepel.

A bevittel ellentétben a boszniai külkereskedelem legfontosabb kiviteli számai az értékcsoportok jóval kisebb számára oszlanak meg. Ezek a számadatok mutatják egyszersmind, melyek az ország legéletrevalóbb termelési ágai. Így első sorban álló és kiemelkedő kiviteli tétel a fa és szén 700.736 tonna 36·27 millió koronával, a miből kőszénre csak 1·93 millió esik, míg a túlnyomó rész fűrészelt árukból, faszénből, építő- és szerszámfából, vasuti talpfákból áll. Egy másik fontos termelési ágból ered a dohánykivitel (főleg nyersdohány) 3·68 millió korona értékben. Feltűnően magas volt 1911-ben a zabkivitel (30.735 tonna 5·53 millió korona értékben). Híres különlegessége Boszniának az aszaltszilva és szilvaiz, a melyből 7·56 millió korona árát exportáltak.

A már jelzett vágómarha-kivitel mellett említendő a 915.000 korona értékű baromfikivitel is. A boszniai törpebirtok egy jelentékeny bevételi forrása a tojáskereskedelem is. Kivitelre került 2·41 millió korona értékű tojás. Az állattenyésztéssel függ össze a 3·08 millió korona értékű bőrkivitel. A zsirneműek 662.000 koronával szereplő tétele alatt javarészből faggyú értendő. Hogy mily fontos Bosznia a monarchiának hússal való ellátásában, abból is látni, hogy húsneműekből is 1·87 millió korona értékűt exportál.

Az ásványkivitel 1911-ben 122.297 tonna volt 1·27 millió korona értékben. Az érték tekintetében első helyen állottak a vasérczek és kénkovandók, a súly szerint értéktelenebb földek és kövek, mész, gyps. Figyelemreméltó kiviteli cikk volt még a cserzőanyag 200.000 korona értékben (főleg a boszniai tölgyerdők gubacsa), továbbá a boszniai ásványolajfinomító 2·10 millió korona értékű kivitele kőolajban, benzinben, kenőolajban; a papir és papiranyagok (13.759 tonna 3·85 millió korona értékben) alatt főleg faanyag értendő. Megemlítendő a boszniai vasipar fejlődésével összefüggő vaskiviteli tétel is 69·924 tonna 10·70 millió értékben. Végül kiemelendő a vegyészeti segédanyagok lényeges kivitele is. Ezek az anyagok olyan gyártásmódok eredményei, a melyek olcsó sóra, olcsó fára és elektrotechnikailag kiaknázott vízierőkre támaszkodnak. Az itt szereplő mennyiség 40.158 tonna 8·87 millió korona érték-

ben. A csoport főleg calciumcarbid, chlormész, natronsav, soda, faeczet, faszestből stb. áll. A kivitelnél is szerepel a fentemlített bizonytalanságot okozó: „gyűjtőküldemények“ csoportja, de nem oly zavaró, mint a bevitelnél, mert csak 1·01 millió értéket foglal magában.

A román iparfejlesztési törvény.

A román iparfejlesztési törvény előnyeit, a melynek végrehajtási rendeletei nemrégiben láttak napvilágot, élvezik mindazok a már létező és a jövőben létesítendő gyárak, vállalatok és ipartelemek, a melyek a műszaki és kezelőszemélyzetten kívül vagy legalább husz munkást foglalkoztatnak, vagy legalább 5 lóerős géppel dolgoznak; kézművesek, a kik legalább négy tanulót vagy munkást foglalkoztatnak; kézműves szövetkezetek legalább 2.000 frank tőkével és legalább tiz munkással, vagy szövetkezett iparossal; falusi szövetkezetek vagy vállalatok, melyek husz háziipari munkást foglalkoztatnak. A törvénynyújtotta előnyök:

1. olyan iparokra vonatkoznak, a melyek nyerstermékeiket a mezőgazdaságból, a földből nyerik;
2. olyan iparokra, melyek a mezőgazdaságból vagy a földből nyert nyersterményeket vagy melléktermékeket feldolgoznak és évi termelésük egynegyed részét exportálják;
3. olyan iparágakra, a melyek főképpen külföldi nyersanyagokat dolgoznak fel;
4. a szesz- és erjesztőiparra;
5. hajógyárakra;
6. vasuti mozdony- és vaggongyárakra;
7. oly gyárakra, melyek hadiszereket és az ország védelmét szolgáló anyagot állítanak elő;
8. villamos telepekre, a melyek főképpen ipart szolgáló erőket állítanak elő.

Ezen előnyök élvezetéből ki vannak zárva: a cukorgyárak egy specialis törvény által biztosított privilegiumnak megszűnése után; olyan villanytelepek, melyek csak világító célra szolgáló villamoserőt állítanak elő.

A fent 1. pont alatt említett iparok harmincz éven át a következő kedvezményeket élvezik: az állam, megye, község 5 ha-ig elad nekik szükséges területet (külföldiek ily területet csak bérben kaphatnak), 90 évre;

díjtalanul használhatják a területen rendelkezésre álló vizierőt.

Vámmentességet élveznek gépekre, géprészekre és ezek tartozékaira, nyersolajszállításra szolgáló csövekre és tartánykocsikra.

Vasuti szállítási díjkedvezményt kapnak: gépekre húsz százalékosat stb., nyersanyagokra 30°/o-osat, kivéve a malmok gabonára; 45°/o-osat gyártmányokra.

Sőt önköltségen kapnak, természetesen kizárólag ipari célokra.

Teljes adómentességet élveznek, ha 3°/o-ot fizetnek tiszta jövedelmük után az első tiz évben, 4°/o-ot a második ugyancsak tízéves időszakra, 5°/o-ot az utolsó 10 éves időszakra. Malmok ettől az illetéktől is mentesek és csak 3°/o-ot fizetnek tiszta jövedelmükből az utolsó tiz év alatt.

A második pontban említett iparok ugyancsak élvezik az összes felsorolt előnyöket azzal a különbséggel, hogy az első húsz évben csak 2°/o-ot és az utolsó 10 évben 3 százalékot fizetnek adóképpen.

A harmadik pontban felsorolt iparok ugyancsak elnyerik a jelzett előnyöket, de a nettohozadék után teljesítendő adófizetés 4°/o az első hét évre, 5°/o a második hétéves időszakra, 6°/o a harmadik 7 éves időszakra.

A harminczszázalékos viteldíjkedvezmény erre az iparcsoporra nem áll, de kivétel esetében vámvisszatérítésre van igényük abban az arányban, a melyben a kivételre kerülő gyártmányban külföldi nyersanyag van.

A szesz- és erjesztőiparokban nincs vámmentesség gépek stb. behozatalánál, kivéve ha a szesz nyersanyagként saját üzemben dolgoztatik fel.

Az 5., 6. és 7. alatt említett iparok a fentjelzett kedvezményeken kívül még a következő előnyöket élvezik: az első húsz évben csak 2°/o, az utolsó tiz évben 3°/o-ot fizetnek tisztajövedelmük után; a vámmentesség nyersanyaguk behozatalára is áll.

Ugyanezeket az adókedvezményeket élvezik az erőproductióra szolgáló villamos telepek a törvényszabta előnyökön kívül, csak elesik a gyártmányokra szóló 45°/o-os teherdíjszabásreductió.

A kézműiparosok és szövetkezetek az elmondott kedvezményeket a szerint a csoport szerint élvezik, a melybe besorozhatók, azzal a különbséggel, hogy még egy százalékkal kevesebbet fizetnek, mint a többi kedvezményezett.

A törvény előnyeit élvező üzemek mindegyikének legalább hetvenöt százalékban román munkásokat kell foglalkoztatniok. Olyan iparágakban, a melyekben specialis voltuknál fogva kellő számú román munkás egyáltalán nem szereshető, ezt az arányszámot az ipartanács leszállithatja. Az administratív személyzetre nézve is kiköti a törvény ezt az arány-

számot. A műszaki személyzetnek a második időszak kezdetétől fogva legalább 25°-ban, a harmadik periodus kezdetétől fogva azonban 60°-ban románokból kell állnia.

A törvény által contemplált adók fizetése akkor válik esedékessé, ha az évi tisztajövedelem az üzemi tőke 5^{1/2} százalékát elérte.

A svájci gyáripár fejlődése.

Svájcban az iparfelügyelők kétévenként tesznek jelentést, a melyből némiképpen következtetni lehet a gyáripár fejlődésére, a mennyiben statisztikai adatokat tartalmaznak az üzemek számára, a munkások számára nézve, pontos adatokat hoznak a túlórákról, birságokról stb. A tízévenként megjelenő rendes ipari statistika természetesen sokkal bővebb adatokat nyújt. Az utolsó ilyen felvétel 1911. évi június hó 5-én tartott meg és eredményei rövid idő előtt publikáltattak. Ebből a kiutatásból nyilvánvaló, hogy a svájci ipár igen szépen fejlődött az utolsó években.

Ha végig tekintünk az elmúlt harmincz esztendőn, a következő kép tárul elénk. Megszámláltatott:

	1882-ben	1888-ban	1895-ben	1901-ben	1911-ben
Üzem	2.604	3.786	4.933	6.080	7.785
%-ban	100	143.3	186.7	230.1	294.6
Munkás	134.862	159.106	200.199	242.534	328.841
%-ban	100	117.9	184.4	179.7	243.8

Az egyik számlálástól a másikig úgy az üzemek, mint a munkások száma szépen szaporodott, az üzemek száma erősebb tempóban mint a munkásoké. Ez a különböző intensivitású fejlődés nyilvánvalóan összefügg a gyáripari törvénynek a kisebb üzemekre való kiterjesztésével, a melyet egy 1891-diki szövetségtanácsi rendelet szabályozott. Ellenben az utolsó évtizedben nem állott be változás a gyáripari törvény alkalmazásában, úgy, hogy az azóta történt gyarapodás tiszta növekedést jelent. Az 1901—1911-es évtized üzem- és munkásszaporodása sokkal jelentékenyebb, mint az előző számlálási periodusokban Százalékban kifejezve, az üzemek száma 28°-kal a munkásoké 35°-kal emelkedett. Figyelemreméltó e mellett, hogy az ipár kiterjedt az azelőtt túlnyomóan földművelő cantonokra és területekre.

Az egyes iparágak közül visszafejlődést mutat a textilipár, míg a fa-, fém-, gép- és órapár aránylag tekintélyes fellendülést mutatnak, a mi egyébiránt a következő összevetésből látszik:

	Üzemek		Munkások	
	1911-ben	1901-ben	1911-ben	1901-ben
Papíripar	616	496	18.157	13.781
Faipar	1.264	852	23.765	14.474
Fémipar	623	377	23.325	12.731
Gépipar	641	562	46.435	32.647
Ékszer-, óraipar . .	858	663	34.983	24.858
Föld és kő	444	398	18.160	12.168

Megjegyzi a statistika szerkesztője, hogy a munkások számának csökkenéséből nem lehet a productió visszafejlődésére, az ipar sinylődésére következtetni.

Összátlagban a munkások száma üzemenkint 41-ről 42-re emelkedett, de a nagyipari üzem felé való tendentia mégis világosan kifejezésre jut az egyes iparoknál. Így az aczéliparban 1911-ben egy üzemre 424 munkás esik, míg 1901-ben csak 294; a nyersvas-, hengervasművekben, rokon üzemekben 278, a régi 230-al szemben; az öntődékben és gépgyárakban 91 áll szemben a 64-el; a műselyemgyártásban 243 a 201-el; a csokoládégyártásban 241 a 116-al szemben, stb.

Ezzel együtt a 200—500 munkást foglalkoztató nagyüzemek munkásátlaga 293-ről 297-re és az 500-nál több munkást foglalkoztató üzemeké 711-ről 962 munkásra emelkedett üzemenként. A legnagyobb üzemek a gépiparban vannak, a mely az összes üzemeknek ugyancsak 7·2 százalékát teszi, de viszont összes munkásainak 61·4 százaléka a 200—500 munkásos üzemkategóriába tartozik. Szerfölött érdekes az az arány, a mely a foglalkoztatott munkások neme szerint való megoszlásában beállott. 1911-ben ugyanis 211.077 munkást és 117.764 munkásnőt számláltak, míg 1901-ben 105.203 férfit és 92.331 nőt. A munkásnők szaporodási aránya a szóban forgó időszakban 27·7 százalékot tett, a munkásoké ellenben 40·5⁰/₀-ot. A munkásnők számaránya az összmunkássághoz kitett 35·8⁰/₀-ot, míg 1901-ben 38·1⁰/₀-ot, 1895-ben 40⁰/₀-ot, 1888-ban 45·8⁰/₀-ot és 1882-ben 48⁰/₀-ot. Bár absolut számban mindig növekedett a munkásnők szána, relativ számuk az összmunkássághoz viszonyítva visszament, mert a férfimunkások száma még erősebben gyarapodott. Ez összefügg az egyes iparágak fejlődésével, valamint ama további körülménnyel, hogy az egyes fejlődő iparágak mennyiben foglalkoztatnak férfiakat és nőket. Viszonylag leginkább szaporodott a női munkáság az óraiparban (a mely 1.601 női és 944 férfi munkást foglalkoztat) 56⁰/₀-ról 62-re, majd a gyapotiparban 55·7⁰/₀ : 50·8⁰/₀-al szemben; a leniparban ellenben 60·7⁰/₀-ról visszament 60·7⁰/₀-ról 56·3⁰/₀-ra.

A fiatalok munkások száma is szaporodott, 35.272-ről 51.155-re, azaz 45⁰/₀-kal. A munkáság egészében való arányuk 14·6⁰/₀-ról 15·5⁰/₀-ra

emelkedett. Főképen nagy számuk a sifflihimzésben, a mely iparág összmunkásságának 32·3⁰/₀-át teszik. Nem szerint a fiatal munkások következőleg oszlanak meg (14—18 év közöttiek): 23.469 fiú és 18.603 lány, míg 1901-ben e két szám 16.669 és 18.603 volt. Bizonyos iparokban, pl. óraiparban és ékszerkészítésben, a fiatalok nagyobb mértékben szaporodnak, mint az illető csoport összmunkássága.

A 18 – 50 között levő munkások száma 1911-ben 245.549 volt (164.198 férfi, 61.361 nő) szemben az 1901-diki 184.771-el (117.397 férfi, 67.374 nő); 50 évnél idősebb munkás pedig 32.137 volt (23.410 férfi, 8.727 nő) (1901-ben 22.491 (16.137 férfi, 6.354 nő).

28.332 olyan munkásnőt számláltak meg, a kinek saját ellátandó háztartása van. 1901-ben csak a férjes munkásnők számát állapították meg és ilyen 24.042-öt találtak, a kik közül 11.786-nak volt tizenkét-évesnél fiatalabb gyermeke. A saját háztartással bíró munkásnők 1911-ben az összes munkásnők egy negyedét és a tizenennyolcz évesnél idősebb munkásnőknek nem egészen egyharmadát tették. Legnagyobb részük férjes. Egy gyáros jellemző kijelentést irt kérdőívén, azt mondván: hogy a gyárban dolgozó nőknek férjei vagy otthon foglalatostkodnak vagy más foglalkozási ágakban dolgoznak.

E tényhez a munka szerkesztője azt jegyzi meg, hogy a férfiak a háztartást látják el.

Nemzetiség szerint így oszlanak meg a munkások:

	1911-ben	1901-ben
Svájcziak	225.508	202.466
Németek	26.116	18.375
Francziák	5.973	4.204
Olaszok	34.398	14.028
Osztrákok	5.869	3.063
Mások	1.076	398
Összesen	328.841	242.534

A munkások 86.000 főnyi gyarapodására természetesen a legnagyobb rész, 53.000, svájczakra esik, de viszonylagos számuk 83·5 százalékról 77·7 százalékra csökkent, míg a külföldieké 16·5-ről 22·3 százalékra emelkedett. Ezek közül az olaszok száma több mint megkétszereződött és majdnem oly nagyszámúak, mint a többiek együttvéve. Nem a svájci munkás hiánya okozza ezt a beözönlést, hanem ama körülmény is, hogy a munkaadók Olaszország és Dél-tirol kulturálatlanabb vidékeiről hozatnak igénytelenebb, kisebb bérért dolgozó munkásokat. E mellett a svájciak kivándorlása állandóan emelkedik.

Az összes lakóssághoz mérten is szaporodott a gyári munkásság. 1901-ben ezer lakósra 73·1 esett, 1911-ben azonban 87·6. Egyes kan-

tonokban ez az arány igen különböző, Glarusban 229·2—222·3, Wallisban 8·6—22·7.

A munkaidőviszonyok összehasonlításából javulást lehet tapasztalni a munkásság előnyére. A jelentési időszakra esik az ünnepnapokat megelőző napok munkaidejének kötelező megrövidítése 10-ről 9 órára és a törvényes heti maximalis munkaidőnek 65 órától 64 órára való leszállítása. Míg 1901-ben az összes üzemeknek még 56⁰/₀-a és az összes munkásoknak 53·8⁰/₀-a heti 60 órás munkaidővel dolgozott, 1911-ben már csak 29·4, azaz 24·2, tehát 70·6, azaz 75·8 százalékknak, 60 és ennél kevesebb heti munkaórája volt. Figyelemre méltó a birságok ügye is. 6.684 üzem, azaz az összes telepek 85⁰/₀-a nem sujtja már a munkásokat birsággal, 1.162, kerek 15⁰/₀ még birságot. Az egyes ipari csoportok közül a textilipar (24·4⁰/₀), a kő- és földipar (20·6), a fém- és gépipar (19·4), a melyeknek legtöbb üzeme büntet.

A nagyüzem felé hajló irányzat a motorikus üzemek szaporodásából is kitűnik (1901-ben 4.537 volt, 1911-ben 6.595), továbbá a lóerők szaporodásától, a melyeknek száma 1901 óta 328.432-ről 1911-ig 712.022-re szaporodott fel, a melyek közül 253.240 (1901 37.413) a villamos erőre esik.

Uj nemzetközi munkásvédelmi értekezéslet.

A svájci szövetség tanács újból nemzetközi munkásvédelmi konferenciát hív egybe a fiatalok munkások éjjeli ipari munkája tilalmának a nőmunkások és fiatalok törvényes tizórás munkanapja kötelező bevezetésének tárgyalására és e célból a következő köriratot intézte az európai államok kormányaihoz: Ama törekvések, a melyek a munkásvédelem kérdéseit nemzetközi egyezmények útján óhajtják szabályozni, a nők éjjeli munkájának és a fehér phosphornak a gyufaiparban való tilalmazásával első és ezért annál nagyobbra becsülendő eredményt értek el. Az elmúlt év folyamán a munkásvédelmi nemzetközi egyesület új indítványokkal járult elénk. Ujabb nemzetközi tárgyalások felvételét indítványozza, melyeknek célja volna a fiatalok munkások éjjeli ipari munkája tilalmazását és az iparban foglalkoztatott nők és fiatalok munkások legfeljebb tizórás törvényes munkanapját előíró szabályok felállítása. A nemzetközi egyesület irodája a két kérdéstről emlékiratokat dolgozott ki és 1912. évi október hó 26-iki, valamint december hó 30-iki átirataiban olyan kívánalmakat fogalmazott meg, a melyek kellene, hogy a tárgyalások alapját tegyék és egy nemzetközi egyezmény útján nyerjenek megvalósítást. E javaslatok a következők:

A fiatalok munkájának éjjeli munkája: 1. tilalmazandó volna a betöltött tizennyolczadik életévig. A tilalom az iskolakötelezettség befejezéséig és a tizennegyedik év betöltéséig feltétlen. 2. Az 1. alatt providéált éjjeli pihenő legalább tizenegy folytonos órára terjedjen. Ebben a tizenegy órában minden államban bennfoglaltassék az este tiztől reggeli ötig terjedő idő. Azokban az államokban ugyanis, a melyekben az ipari munkások éjjeli munkája a tizennyolcz éves korig sincs szabályozva, a megszakítatlan éjjeli munka tartama a tizenhat évnél idősebbekre nézve legfeljebb évig tartó átmeneti határidőre tiz órára szabható meg. 3. A tizennégnél idősebb fiatalok éjjeli munkájának tilalma hatályon kívül helyeztetik: *a)* előre nem látható és nem ismétlődő üzemmegszakadás esetén, a mely vis major-ra vezethető vissza; *b)* nyersanyagok feldolgozására, vagy oly anyagok megmunkálására, a melyek gyors romlásnak vannak kitéve, ha az egyébkint elkerülhetetlen anyagveszély megkivánja; *c)* idényiparokban és más előre nem látható rendkívüli esetekben. 4. Minden üzemben évenként hatvan napon át a tizenhat évesnél idősebb munkásokra nézve tiz órára redukálható a fiatalok éjjeli pihenő ideje. 5. Ha az Európán kívüli államokban, valamint gyarmatokban, birtokokon és protectorátusokban az éghajlati viszonyok vagy a bennszülöttek körülményei megkövetelik, a megszakítatlan éjjeli pihenő leszállitható a tizenegyórás minimum alá, de ama feltétellel, hogy ezzel szemben megfelelő nappali pihenő adatik. 6. az ifjúkori munkások éjjeli ipari munkája tilalma életbeléptetésének határideje öt évre meghosszabbittatik a tizenhat évnél idősebb munkások következő csoportjai tekintetében: *a)* a palaczk és ablaküveg iparban: az üvegmassát az olvasztóból kiemelők munkások; *b)* a fémiparban: a hámor és hengerművi munkások, de mindkét esetben csak azzal a feltétellel, hogy a fenti átmeneti időben is az egyes nemzeti törvényhozások az éjjeli munka tartamát redukálják és az éjjeli munkában foglalkoztatott fiatalok száma a megfelelő ipari munkássarjadék nyeresére szükséges mértékre korlátoztatik.

Az iparban foglalkoztatott nők és fiatalok munkájának tízórás maximális munkanapjára a következők terjesztetnek elő: 1. A nők ipari munkaideje korkülönbség nélkül és a fiataloké tizennyolcz éves korig a következő kivételektől eltekintve, semminemű munkanapon se legyen több tiz óránál. 2. A munkaidő több szünettel megszakítandó, a melyeknek minimumát minden állam törvényhozásának külön kell megszabnia. A tíz órás maximális munkanap ideiglenesen túlórakkal meghosszabbitható: *a)* előreláthatatlan, periodicusan nem ismétlődő üzemmegszakítás esetén, a mely vis majorra vezethető vissza; *b)* nyersanyagok feldolgozására vagy oly anyagok megmunkálására, kezelésére,

a melyek gyors romlásnak vannak kitéve, ha azt az eféle anyagok egyébként elkerülhetetlen pusztulása kívánja; c) saisoniparokban és rendkívüli esetekben más iparokban is túl 3. alatt említett különórák tartama nem lehet több napi egy óránál, vagy egy munkahéten belül három egymásutáni napon két óra és egész naptári éven belül maximális hatvan óra. Tizenhat évesnél fiatalabbaknak túlórázás általában tilos. 5. Gyarmati viszonyokra való tekintettel heti szakokra nézve szabályozható a túlórázás. De itt sem lehet több évi hatvan óránál. A női munka tilalmáról szóló berni egyezmény 8. és 10. cikkelyeinek megfelelően az életbelépés és átmeneti terminusok az egyes országok törvényhozásainak tartatnak fenn.

A nők éjjeli munkáját tilalmazó 1906. évi szeptember hó 20-iki egyezményvel — így folytatja a körirat — a szerződő államok ama szándékuknak adtak kifejezést, hogy egyelőre egy olyan munkáscategória bizonyos munkafeltételei szabályoztassanak nemzetközileg, a mely munkáscategória a védelemre leginkább rá van utalva. Az új javaslatok célja a már elért eredményekhez csatlakozni, azokat tovább építeni és az összes ipari államokban megszerezni a nőknek a tiz órára korlátozott munkanap előnyeit. Ezenkívül a nemzetközi szabályozás ki volna terjesztendő egy további kategoriára, az ifjú munkásokéra, a kik ép úgy védendőek volnának, mint a nők.

Azok a javaslatok, a melyeket a nemzetközi egyesület tanulmányai és tapasztalatai alapján kidolgozott, a svájci szövetségtanács véleménye szerint alkalmasak arra, hogy alapjául szolgáljanak egy conferentia tárgyalásainak. A szövetségtanács 1913-ra contemplálja az előzetes technikai conferentia megtartását.

A körirat megküldetett azoknak az államoknak, a melyek az 1906-iki egyezményben részt vettek és a melyeknek általában van munkásvédelmi törvényhozásuk. Svájc ezúttal negyedszer hívja meg az államokat munkásvédelmi tanácskozmányra. 1905-ben volt ilyen Bernben, majd 1906-ban. Remélhető, hogy a mostani tanácskozás is eredményes lesz, mert a két tárgyalandó kérdés meglehetősen elő van készítve. Egyes államok, Németország, Franciaország, Anglia már törvényesen jórészen biztosították is, a mit a conferentia nemzetközileg óhajt megvalósítani. Svájcban is tervbe van véve a gyáripari törvény revisiója alkalmából a tizórás munkanap intézményes biztosítása. Ausztriában is meglehetősen érett e kérdés. A többi állam bizonyára követni fogja e jó példákat.

A munkaközvetítés 1911. évi eredményei Ausztriában.

Az osztrák Arbeitsstatistische Amt nemrég közzétett jelentése összefoglalja az osztrák munkaközvetítő-intézetek 1911. évben végzett munkájának eredményeit, a melyeket egymás mellé sorakoztatva a következő képet kapjuk az osztrák munkaközvetítés ügyének 1911. évi állásáról.

Az 1911. évben összesen 902 intézet vett részt a munkaközvetítés munkájában. Az egyes tartományok szerint csoportosítva, az intézetek 37⁰/₀-a esik Csehországra, 25⁰/₀-a Alsó-Ausztriára, 11⁰/₀-a Stájerországra, 10⁰/₀-a Felső-Ausztriára, 7⁰/₀-a Morvaországra, 4⁰/₀-a Sziléziára és Galiciára. A többi hét tartományban összesen 20 intézet (2⁰/₀) van. A munkásszakegyesületek 139 intézetet tartottak fenn az 1911. évben.

A munkakereslet és kínálat az év első felében általában erőteljes emelkedést mutatott, a mely emelkedés márczius hónapban érte el a tetőpontját. Innen kezdve visszaesés jelentkezik. Az április, május, június és augusztus hónapokban az álláskeresések száma körülbelül fedte a kínálatot. Hasonló hullámzást mutat a közvetítések száma; ennek a számnak a vonala általában párhuzamosan halad a munkakínálat számainak vonalával.

Elválasztva a férfimunkát a női munkától és így vizsgálva a munkapiacz hullámzását, azt látjuk, hogy a férfimunkakínálat májusig általánosan emelkedik, innen kezdve júliusig általánosan csökken. A férfi munkakínálat minden hónapban nagyobb volt a keresletnél, a női munkakínálat csak októbertől kezdve.

A mezőgazdaságban tavasszal sokkal nagyobb volt a kereslet és kínálat, mint az aratás idején. Az erősen megnagyobbodott munkaerő-szükségletet csak márcziusban fedezte a munkakínálat, általában erősen érezhető volt a hiány a mezőgazdasági munkaerőben. Az ipari munkapiacz hullámzása nagyjában követte a férfi munkapiacz jelenségeinek változásait. Kereskedelmi alkalmazottak és a szabad foglalkozások alkalmazottainak közvetítése csekély arányokban történt.

A foglalkozások és egyes iparágak szempontjából nézve az osztrák munkaközvetítés 1911. évi eredményeit, látjuk, hogy a közvetítések legnagyobb száma a ruházati iparra (64.498) esik. Ezt követik a többi kereseti és iparágak a következő sorrendben: vendéglős- és italmérési ipar (56.456), különböző üzemeknél előforduló foglalkozások (34.289), élelmiszer- és élvezeti cikkek ipara (30.711), fa- és fafaragóipar (27.367), ércfeldolgozóipar (25.326), napszámosok (22.297), építőipar (16.620), grafikai iparágak (10.049), kereskedelmi személyzet (9.351), forgalmi szolgálatban alkalmazottak (5.564), gépek, készülékek és forgalmi esz-

közök ipara (4.915), textilipar (4.006), papiripar (3.772), kő-, agyag- és üvegipar (3.725), bőr- és kefeipar (2.722).

Az összes közvetítések száma 594.694 volt az 1911. évben. Állást kerestek 872.101 esetben, állást felajánlottak 816.830 esetben, vagyis az álláskeresések száma 6·8⁰/₀-kal meghaladta az állásfelajánlások számát. Az álláskeresések, munkafelajánlások és közvetítések, munkáskeresések nagyobb fele a férfimunkára esik; ez a túlsúly nagyobb az álláskereséseknél, mint a munkáskeresletnél és közvetítéseknél, miből következik, hogy a munkakereslet és kínálat aránya, valamint a közvetítés eredménye kedvezőbb a női munkánál, mint a férfimunkánál. A férfi állástkeresők 65⁰/₀-át, a nő állástkeresők 76⁰/₀-át helyezték el a munkaközvetítő-intézetek.

Az összes közvetítéseknek éppen a fele esik az iparra. A háztartás 29—33⁰/₀-kal, a mezőgazdaság 11—14⁰/₀-kal, a kereskedelem alig 5⁰/₀-kal, a szabad foglalkozások ennél kevesebb százalékkal részesednek a munkakereslet és kínálatban és a közvetítésekben.

Igen erős volt a munkaerőhiány a papiriparban. A ruházati, vendéglős, italmérő és textiliparban a kínálat fedte a keresletet. Legkedvezőtlenebb volt a kereslet és kínálat aránya a gépiparban, a melyben 100 munkakeresőre csak 57·5 munkahelykínálat jutott. Általában a közvetítés eredménye kedvezőbb a női munkánál, kivéven a kereskedelmet, közlekedést és a szabad foglalkozásokat, a hol az eredmény egyenlő a két nemnél. A kereslet és kínálat aránya a nőknél az egész vonalon kedvezőbb.

A munkaközvetítő intézetek egyes categoriái szempontjából vizsgálva az eredményeket, constatálható, hogy a munkaközvetítési tevékenység súlypontja a tartományi, kerületi és városi intézeteken van, a melyek az egész munkának a nagyobb felét végzik el. Ezek után következnek a munkásszakegyesületek 13—14⁰/₀-os részvétellel a közvetítés munkájában, a munkaközvetítő egyesületek 7—10⁰/₀-kal, a szövetkezetek 6—8⁰/₀-kal és az „egyéb szervezetek“ 6—7⁰/₀-kal. A legkisebb eredménnyel a munkaadók szervezetei működtek.

A tartományi, kerületi és városi intézetek főként háztartási alkalmazottakat (43⁰/₀) és ipari munkásokat (40⁰/₀) közvetítették. A többi 17⁰/₀ mezőgazdasági munkásokból telik ki. Az ipari szövetkezetek csaknem kizáróan ipari munkásokat (97⁰/₀) közvetítették; a munkaadó szervezetek szintén ipari munkásokat helyeztek el legnagyobbbrészt (83⁰/₀ ipari munkás); a munkásszakegyesületek közvetítéseinek túlnyomó része (89⁰/₀) is az ipari munkásokra esik. A munkaközvetítő egyesületek a munkaközvetítés valamennyi ágával foglalkoznak, de itt is az ipari munkásokra esik a közvetítések nagyobb fele; figyelemreméltó

ennél az intézetcategoriánál, hogy a kereskedelmi alkalmazott közvetítések aránya a többihez viszonyítva a legmagasabb, 9·2⁰/₀.

A közigazgatási területek szempontjából véve szemügyre a munkaközvetítés eredményeit, a következőket látjuk. A munkakereslet és kínálatnak és az egész közvetítésnek csaknem a fele Alsó-Ausztriára esik, majdnem egyharmada Csehországra és egyhatoda a többi tartományokra. Ezeken a tartományokon kívül meghaladja a 10.000-et a munkakeresések, munkahelyajánlatok és közvetítések száma Stájerországban, Tirolban, Morvaországban és Galicziában. A kereslet és kínálat aránya igen különbözően alakult az egyes tartományokban. Jelentékeny munkaerőhiány csak Sziléziában, Galicziában és Bukovinában volt. Legkedvezőtlenebb volt az arány a partvidéken, Karintiában, Felső-Ausztriában és Salzburgban.

Az említett csoportosításon és összefoglaláson kívül a jelentés tiz tabellát közöl, a melyek érdekes áttekintést adnak a munkaközvetítés ügyéről s a legkülönbözőbb szempontokból megvilágítják az 1911. évi munkaközvetítés eredményeit. Sz.

Egy pozsonyi hivatalnok-család háztartási számadása.

I.

A magánfogyasztás észlelése még a mai napig sem rendelkezik oly számbavehető eredményekkel, mint a minőkkel a szűkebb értelemben vett társadalmi (munkabér, sztrájk, munkásbiztosítási stb.) statisztika is bátran dicsekedhetik. A tulajdonképeni fogyasztásról szóló számszerű ismereteink eme sajnálatos hiányossága nagy részben az észlelés módszertani nehézségeire vezethető vissza. Ugyanis kétségtelen, hogy a statisztika, mint a tömegészlelés módszere, a legkönnyebben és a legbiztosabban oly jelenségek körében alkalmazható, a hol a számlálási egységek, ha nem utalhatók is közvetlenül a hatósági szervekhez, de legalább nagyobb nehézség nélkül fölkereshetők. Minthogy azonban a fogyasztás tényleges folyamata magától értetődőleg nem állítható be oly módon a tömegészlelés körébe, mint a hogy az akár a népesedési, akár egyes gazdasági jelenségek észlelése közben megvalósítható, a hivatalos statisztika javarészt közvetett módon, leginkább a termelési, közlekedési s kereskedelmi statisztika adatainak összevetése útján próbálkozik számot adni a fogyasztásról.

Ámde a fogyasztásnak ilyen közvetett módon való nyomozása kielégítő eredménnyel nem járhat, egyrészt azért, mert az alapul szolgáló adatok nem megbízhatók, másrészt az ily anyaggyűjtés nem derít fényt a fogyasztásnak magángazdasági folyamatára. Számos fontos szükségleti cikknek, mint például a gabonaneműeknek, ruhaneműeknek stb. termelési statistikája nemcsak nálunk, hanem a külföldön is oly bizonytalan, hogy abból a fogyasztás mérvére következtetés még abban az esetben sem volna vonható, ha a termelt mennyiségeknek leszámítandó időleges készletéről, termelés és egyéb célokra való felhasználásáról pontos számítások birtokában volnánk is. De a hivatalos fogyasztási statisztika nem nyújt kellő tájékoztatást még oly, a közvetett adók, állami monopólium tárgyát képező szükségleti cikkek fogyasztási viszonyaira nézve sem, a melyeknél a fogyasztási területre jutó mennyiségekről pon-

tos adatok állanak rendelkezésünkre. Ha hozzávetőlegesen kiszámíthatnánk is, hogy az ily cikkek hányadrészét fordították ipari és egyéb termelési célokra, még mindig nem nyernénk kielégítő felvilágosítást a fogyasztás feltételeiről, megoszlásáról s arról a viszonyról, a melybe az elfogyasztott javak a magángazdaságokon belül a fogyasztókhoz kerülnek. Legfelebb oly semmitmondó átlagokat számíthatunk ki, a melyek a valóságos egyéni fogyasztásra nem jellemzőek. Vagyis arra a végkövetkeztetésre kell jutnunk, hogy egyedül az összfogyasztás ismerete a társadalmi életviszonyokkal összefüggésbe nem hozható.

Mivel tehát a fogyasztás statisztikai észlelése körében a fenti objektiv módszer sikerrel nem kecsegtet, közelfekvő a gondolat, vajjon nem volna-e helyesebb észlelési egységül magát a fogyasztót választani. Ily eljárás azonban csak bizonyos módosítással vezethetne célhoz. Nevezetesen figyelembe kell vennünk, hogy az egyén szükségleteit leggyakrabban nem önállóan, hanem bizonyos gazdasági szervezeteken belül, kisebb-nagyobb közösségekben elégíti ki. Éppen ezért nyilvánvaló, hogy a fogyasztás észlelése sem indulhat ki helyesen az egyes fogyasztókból, hanem inkább azokból az intézményekből, a melyek a javak egyéni felhasználását közvetítik. Ily intézmény gyanánt pedig a modern társadalmak keretén belül első sorban a család, mint a fogyasztás leggyakoribb gazdasági egysége, szerepelhet. Ide vonatkozólag meg kell gondolnunk, hogy az 1900. évi népszámlálás hazánkban 4,039.196 családi háztartást talált, a melyekben 16,652.674 polgári egyén, azaz a lakosság 84⁰/₀-a tartózkodott.

Könnyen belátható, hogy az egyes fogyasztó gazdaságok, illetőleg a családi háztartások észlelése oly bonyolult feladat, melynek megoldására a hivatalos statistika, legalább egyelőre, nem igen vállalkozhatik; a hatósági szervezet munkaképességével nem rendelkező magánkutató pedig természetszerűleg lassú lépésben halad előre. De azért nem szabad azt hinnünk, hogy e téren is régóta túl nem haladtuk az első kezdeményezést. A közérdeklődés felkeltése tekintetében már a múlt század negyvenes éveiben elévülhetetlen érdemet szerzett Le Play nagyarányú munkásságával, melylyel éppen a családi háztartásnak a fogyasztás kérdése szempontjából fentebb fejtegetett jelentőségét sikerült széles körökben ismertté tennie. ¹⁾ Ugyancsak e kiváló társadalom-bölcselelő tudta a legnagyobb sikerrel a köztudatba bevinni, hogy a családi háztartás nem egyedül a magánfogyasztás gazdasági szervezetéül tekintendő, hanem a háztartás számszerű adataiban tükröződik vissza annak a társadalmi

¹⁾ Le Play: *Les ouvriers Européens*. Tours, 1879. — A régibb angol munkálatokra nézve l. Schnapper-Arndt: *Socialstatistik*. 1908. Leipzig.

osztálynak életmódja, műveltségi foka s életfelfogása, a melyre nézve a megfigyelt család tipikusnak fogható fel.

Az ő kezdeményezésére gyűjtött családi monographiák, mint alább módunkban lesz futólagosan előadni, alapvető módszertani hibákban szenvednek. Viszont szükséges hangsúlyoznunk, hogy a socialis viszonyok exact kutatása számára nemcsak azért voltak nagyfontosságúak, mert a magánfogyasztás észlelésének módszertanilag helyes alapját valósították meg; ez újfajta anyaggyűjtéseknek nagy érdeméül tudható be az is, hogy a bevételnek és a kiadásnak egyenlegbe állításával a magángazdasági szempont kifejeződésére alkalmat nyújtottak. Hiszen csak a bevétel és kiadás szembeállítása vet világosságot a közöttük fennálló sokféle viszonyosságon kívül az illető háztartás magángazdasági jellegére s a gazdálkodás módjára. Továbbá a jövedelem és fogyasztás mérlege jelöli meg az egyes magángazdaságok helyét az egész nemzetgazdaság értékforgalma, illetőleg a nemzeti jövedelem képződése szempontjából.

Sajnos, a Le Play nevéhez fűződő családi monographiákkal szemben az észlelés végrehajtását illetőleg számos aggály merült fel, melyeknek futólagos érintése elől már a helyes módszertani követelmények körvonalozása érdekében sem zárkozhatunk el.

Le Play a főszólyt arra helyezte, hogy a családi budgetek a természeti s socialis környezet hű leírása mellett az egész földön, épp úgy a francia Ardennesek tövében, mint a baskir síkságon, egységes észlelési terv alapján jegyeztessenek fel. E nyilvánvalóan czélszerűtlen módszertani elv mellett a család vagyonállapotát, kiadási és bevételi tételeit magukban foglaló számszerű adatok nem pontos individuális feljegyzések, hanem hozzávetőleges becslés eredményei, a melyek a helyi viszonyok megfigyelése s a családtagok szóbeli közlései alapján készültek. Az így eszközölt anyaggyűjtés kétes értékére bizonyosságot vet az a körülmény is, hogy egyes tételek (orvos, gyógyszer, alkohol stb.) a normális átlagot, míg más tételek (élelmiszer, ruházat stb.) a valóságos szükségletet vannak hivatva feltárni. Az észlelés ez alapvető hiányain Schnapper-Arndt olyképp kívánt javítani u. n. konkrét reconstruáló módszerével, hogy az összes tételeket egy meghatározott időtartamra vonatkoztatta s a becslés alapjául a leltár és egyéb feljegyzések, naplók, sőt naponkénti mérlegelés adatait vette figyelembe.²⁾ E helyütt nem nyílik tér annak az elitelő kritikának a méltatására, a melylyel ez az úgynevezett budget módszer különösen a német szakirodalomban előbb Engel, majd

²⁾ Schnapper-Arndt: *Fünf Dorfgemeinden auf dem hohen Taunus. Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen.* 1883.

Bücher s tanítványai részéről találkozott.³⁾ Azonban az ellentétes álláspontok végleges tisztázódásának eredményeül annyit megállapíthatunk, hogy az ismertetett Le Play-módszere szerint észlelt adatok, mint becslés útján nyert átlagszámok, legfeljebb hozzávetőleges értékek gyanánt szerepelhetnek, a melyek, mint társadalmi rajz, enquêteszerű vizsgálatok értékes részletéül tekinthetők, de statisztikai feldolgozásra s így a fogyasztási viszonyok számszerű megvilágítására csak a legnagyobb óvatosság mellett használhatók. Az u. n. családi budgetekkel egyedül azokban az esetekben elégedhetünk meg, a melyekben megbízható háztartási számadások felvétele nem lehetséges. Ugyanis az elvi követelményeket leginkább kielégíti Ducpetiaux belga statisztikus által nagyobb anyaggyűjtés keretében első ízben 1853-ban kipróbált háztartási számadás módszere, a mely a bevételekről és kiadásokról egy bizonyos hosszabb időtartam alatt fél vagy egész évig eszközölt pontos feljegyzéseket tartalmaz s így legalább magángazdasági szempontból a statisztikai tömegszámlálás elve szerint jár el. Mindamellett e módszerrel szemben sem hallgathatjuk el, hogy sikeres alkalmazását gyakran jelentős tárgyi és egyéb nehézségek kockáztatják, a melyek részint az anyaggyűjtés fáradságos és költséges voltában, részint a hű adatszolgáltatás s az ellenőrzés akadályaiában rejlenek. Mindenesetre a legkívánatosabb már kész háztartási számadások feldolgozása, mivel ezekből nyerhetjük a legmegbízhatóbb adatokat, s az anyaggyűjtéssel járó számtalan akadály elhárításáról sem kell gondoskodni.

Miután a fentebbiekben megkíséreltük a családi háztartásra vonatkozó észlelési mód elvi feltételeinek tisztázását, nem tartjuk feleslegesnek, ha a tulajdonképpeni tárgyunk előterjesztése előtt futólagos vizsgálat alá vetjük az észlelés köre szempontjából számbavehető módszertani álláspontokat.

A budgetirodalomban sokáig irányadó volt Le Play felfogása, a melynek értelmében a háztartási statistika célja elérhető volna oly módon, ha a helyi viszonyok s a különböző foglalkozások szerint gondosan kiválasztott egyes tipikus családoknak kimerítő leírását adjuk egységes észlelési terv alapján. Ily tipikus családok felkutatása szerinte annál kevésbé ütközhetik nehézségbe, mivel már egy-egy takarékos s egy-egy, az előre látó gazdálkodást nélkülöző család a maga külső

³⁾ E. Engel: *Das Rechnungsbuch der Hausfrau*. 1882. és *Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien*. Dresden. 1895. 3. s köv. 1. — Bücher: *Haushaltungsbudgets oder Wirtschaftsrechnungen? Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft*. 62. Jahrg. 686 l. A felmerült nézetek összefoglalását találjuk Albrecht: *Haushaltungsstatistik*. Berlin. 1912. cz. művében. Ez utóbbi munka bármennyire hangoztatja is egységes nézőpontok leszögezésének szükségességét, módszertani szempontból semmi újat nem mond.

viszonyaiban vidékek s foglalkozások szerint kifejezésre juttatják az illető egész társadalmi osztály életviszonyait. A kiváló mesternek s tanítványainak sikerült is az egész föld kerektségén néhány száz munkáscsalád budgetjét összegyűjteni, a melyek a fennebbi elvi felfogás értelmében híuen visszatükröztetnék a világ legkülönbözőbb vidékein élő munkáslakosság társadalmi helyzetét.⁴⁾ Talán nem is szorul bővebb indokolásra, hogy ez a budgetgyűjtemény a fenti elméleti statistikai szempontból számos ellenvetésre ad alkalmat. A különösen német részről elhangzott bírálatok teljes joggal mutattak rá, hogy a tipikus család, mint társadalmi képlet, épp oly elképzelhetetlen, mint a l'homme moyen fogalma.

De ha volnának is tipikus családok, ilyeneket helyes módszertani elv szerint csak befejezett tömegészlelés útján kutathatnánk fel. Hiszen a statistikai észlelés éppen abból a logikai feltevésből indul ki, hogy az észlelendő socialis tömeg elemei egyéni jellegűek, tehát a közös fogalmi kellékek, a typosok, csak valamely számlálással állapíthatók meg.

Különb en ezuttal nem áll módunkban e kérdés körül bonyolódó ismeretelméleti szempontok tárgyalásába bocsátkozni; a fentebbiekben csak a két ellentétes állásfoglalás végső eredményeit óhajtottuk érinteni.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy ha a tipikus család fogalmával leszámolunk is, magának a monographikus módszernek elsőrendű fontosságát kétségbe nem vonhatjuk. E felfogással szemben nem állják meg helyü-még a Mayr müncheni tanár részéről oly gyakran elhangzott elvi aggályok sem. Tudnivalólag e közismert elméleti statistikus s iskolája megtagadja a statistikai jelleget minden oly anyaggyűjtéstől, a mely a teljes számlálás elvét meg nem üti s így az egész eddigi háztartási statistikai irodalmat a statistika területéről kitessekeli.⁵⁾ Viszont nyomatékosan kell rámutatnunk, hogy ezekkel az elvi követelményekkel a gyakorlatot eddig még nem sikerült összhangba hozni. A legnagyobb méretű angol és amerikai enquêtes kénytelenek voltak az észlelést a háztartások aránylag kis körére korlátozni; pedig mind ez esetekben viszonylag könnyen megszerkeszthető budgetek s nem háztartási számadáson alapuló statistikai anyag összegyűjtéséről volt szó. A szigorú módszertani álláspont a gyakorlatban azért nyer oly ritkán megvalósulást, mivel, mint főleg amerikai s angol statistikusok több alkalommal kifejtették, a társadalmi jelenségek területén a teljes számlálás alkalmazhatásának feltételei legalább egyelőre hiányoznak.⁶⁾

⁴⁾ E. Cheysson: *Les budgets comparés etc.* Rome. 1890.

⁵⁾ v. Mayr: *Deutsche Arbeiterstatistik. Allgem. Statist. Archiv.* 1884. 132. l.

⁶⁾ Falkner: u: o. VI., B. 84–96.

A háztartási statistika körében a tömegészlelés módszerével szemben és a monographikus eljárás mellett egyéb nyomós indokok is szólnak.

A tipikus 'család fogalmának elvetésével nem áll ellentétben az a megállapítás, hogy miután azonos társadalmi, művelődési s politikai ismérvek szerint széttagolt osztályok bizonyos életviszonyai feltűnően egyöntetűek, ez utóbbiak földerítésére egyes, ily csoportozhoz tartozó családok háztartási számadása is elégséges. Így Kestner, nagyszámú háztartási számadás vizsgálata alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy egyes társadalmi csoportok táplálkozási viszonyai fölülte kevés család háztartási könyvéből is felismerhetők.⁷⁾ Továbbá legutóbb Bauer beigazolta, hogy ugyanazon helyi, jövedelmi, foglalkozási viszonyok között élő családok háztartására bizonyos külső tényezők, mint az árviszonyok változása, divat, kulturális haladás, izlésváltozás, gazdasági fellendülés vagy vásár megegyezően hatnak vissza.⁸⁾

De a demographiában bevált tömegészlelési módszerekkel szemben a socialis jelenségek bonyolult volta is erős kételyeket kelt. Tisztába kell azzal jönnünk, hogy a szoros értelemben vett socialis jelenségek mennyiségét jelölő számok nem oly értelműek, mint például a születési, halálozási adatok, a melyek a számlálási egységek határozott minőségi állapotáról nyújtanak mennyiségi kifejezést. A háztartás egyes tételeinek súlyát azonban nem csak a számbeli nagyságból, hanem a socialis környezet, a mellékkörülmények egész csoportjából kell megállapítanunk. Az élelmi szerek súlya még egymagában nem ad kellő felvilágosítást a táplálkozási viszonyokról, hanem ismernünk kell azokat a körülményeket is, a melyek közt az ételek elkészítése s elfogyasztása történik. Már pedig a tömegészlelés alkalmával elmosódnak azok a külső tényezők, a melyek az egész háztartás menetét befolyásolják. Ellenben a monographikus észlelés kapcsán számot vehetünk az egész környezettel, felismerhetjük a rendkívüli tényezőket s felkutathatjuk a tipikus jelenségeket.

E fejtegetések alapján talán szabad kockáztatnunk azt az állítást, hogy a mint a gyakorlati munkabérstatistika nem számol a túlfokozott elvi követelményekkel s megelégszik a részszámlálás javított módszerének, a repraesentativ eljárásnak eredményeivel, épp oly kevésbé szabad a háztartási statistikával szemben megvalósíthatatlan igényeket támasztanunk. Éppen ezért a socialis statistikai észlelés viszonylagos értéké-

⁷⁾ Kestner: *Die Bedeutung der Haushaltstistik für die Beurteilung des Ernährungsproblems*. Sombart's Archiv. 19. Bd. 310 l.

⁸⁾ *Hdwtrbuch der Staatwissenschaften*. III. kiadás. Abschnitt II. *Konsumtion nach Socialklassen*.

nek tudatában jelentőséget kell tulajdonítanunk az egyes vagy kevés háztartást felölelő felvételeknek is. Természetesen szigorú módszertani követelmény, hogy pontosan megszabjuk azokat a határokat, a melyek között az ily monographikus módszerrel végrehajtott észlelés eredménye, statisztikai feldolgozás és számszerű összevetések anyagául, felhasználható.

Magától értetődik, hogy a háztartási statisztikai anyaggyűjtés annál biztosabb alapon nyugszik, annál messzebbmenő s belterjesebb feldolgozást enged meg, mennél szélesebb körű az észlelés; azaz mennél több család háztartási számadását gyűjtöttük össze ugyanazon vagy egységes munkatervvel készült felvétel keretében.

A munkaterv egységes volta talán sehol sem szükségesebb követelmény, mint tárgyunknál, a hol a családok megválasztása, a háztartási tételek megnevezése s csoportosítása, az élelmiszerek súly és árviszonyainak jegyzése, végül a feldolgozás folyamán történő összevonások tekintetében hiányzó egységes elvek a különböző anyaggyűjtések összehasonlítását teljesen megbizhatatlanná teszik. Ehhez képest fölötte kívánatos volna, hogy a hazai viszonyok között az újabb jelek szerint meginduló ez irányú kutatások között jó előre bizonyos elvi összhang hozassék létre.

A fenti elméleti fejtegetések előadásában, a mely egyáltalán nem készült a háztartási statistika kimerítő módszertani tárgyalásául, főleg arra törekedtünk, hogy a közzeendő családi háztartási számadáshoz hasonló munkálat jelentőségét s a számokban kifejezett eredmények statisztikai értékét némileg megvilágítsuk.

A leírandó háztartás adatait annál becsesebbnek véljük, mivel a rendkívüli gondnal, napról-napra eszközölt feljegyzések tíz évre visszamenőleg terjednek. S ily módon a gazdálkodás jellege a két különböző lakóhely befolyása s a hosszú időtartam alatt beálló ár s egyéb a család életmódját érintő változások hatása nyomon követhető. Továbbá nem kevésbé figyelemre méltó, hogy az ismertetendő család a középosztályhoz tartozik, a melynek életviszonyait az eddiginél alaposabban tanulmányoznunk éppen napjainkban tudományos és politikai szükségesség.

II.

H. S. gazdatiszt háztartásának menete a rendszeres gazdálkodás, a helyes beosztás, a mértékletes életmód tipikus példáját mutatja. A családfő 1877-ben vette át egy dunántúli nagyobb gazdaság kezelését s eme állomáshelyéről csak 1905-ben, nyugalomba vonulása alkalmával, költözött el Pozsonyba, a hol egész a múlt évben bekövetkezett haláláig tartózkodott. Hivatali szolgálatban töltött ideje alatt az évenként megtaka-

ritott összegekből, a mint alább látni fogjuk, tekintélyes vagyont gyűjtött össze. Életmódját az igények mérséklésén kívül a szórakozási alkalmak helyes megválasztása jellemzi. Az elsőrendű szükségletek fedezése után fenmaradó összeg túlnyomó részét utazásokra, családi ajándékok eszközésére, segélyezésre s könyvek és folyóiratok beszerzésére költötte. A kulturális szükségletek iránt érzett erős hajlandóságára vall, hogy aggkorában idegen (angol, francia, olasz) nyelvek tanulására szánta magát. Családi életének eseményeiből közölhetjük, hogy 1878-ban kötött házasságából két gyermeke született. Fia korán meghalt. Leánya gondos iskoláztatásának befejeztével, azaz 1898. óta a háztartás vezetéséről gondoskodott.

A háztartás tételeinek helyes megítélése végett szükségesnek tartjuk felemlíteni, hogy a háztartás állandó tagjai voltak 1902-től kezdve 1905 november 1-ig a családfő s leányán kívül az uradalom valamelyik tisztje s egy cseléd. A pozsonyi tartózkodás idején a háztartás létszáma a tisztviselő kivételével változatlan. Megszakításul csak 1905 december hótól 1906 február hóig terjedő időszak tekintendő, a mikor is egy beteg családtag, a ki különben kórházban nyert állandó ellátást, odahaza tartózkodott.

A családfő 1878 óta bevételeiről és kiadásairól, továbbá vagyonállapotáról naponként pontos jegyzéket vezetett, a melynek utolsó tíz évi adatait az alábbiakban bocsátjuk nyilvánosságra.

A *bevétel* rovatban elkönyvelt összegekből láthatjuk, hogy a szóban forgó család elég magas polgári jövedelemmel rendelkezett, a mely a nyugalomba vonulást megelőző és az azt követő években is állandó jelleget mutat. Mindenesetre érdekes, hogy a két időszakban elért jövedelem között fennálló különbség, a mely 16—20°/o-ig emelkedik, a a háztartási tételek alakulására lényeges befolyást nem gyakorolt. Sőt a második időszakban az előbbi évekhez viszonyított alacsonyabb bevétellel szemben kevéssel magasabb kiadás áll. Ezen körülmény is az életmód bizonyos megállapodottságára vall.

A jövedelem főtenyezője előbb a hivatali szolgálatban élvezett fizetés s elég jelentékeny tantième s később a nyugdíj volt. A jövedelem többi része állandó jellegű segélyből, az évek hosszú során megtakarított 30.000 koronányi tőke s a körülbelül ugyanily vételárú pozsonyi ház hozadékából származik.

A gazdálkodás módjára nézve jellemző fényt vet az egyes években előálló bevétel s kiadás egyenlege, a mely a háztartásban nyilvánuló takarékosági erő számszerű méréséül is irányadó. Az évenkénti megtakarítás a bevétel összegéből 1902-ben 35·25°/o-ot, 1903-ban 19·90°/o-ot, 1904-ben 29·40°/o-ot, 1905-ben 26·47°/o-ot, 1906-ban 18·30°/o-ot, 1907-

ben 1·54⁰/₀-ot, 1908-ban 3·69⁰/₀-ot, 1909-ben 4·48⁰/₀-ot, 1910-ben 2·45⁰/₀-ot s 1911-ben 2·88⁰/₀-ot tett ki.

E helyütt még kiegészítésül megjegyezzük, hogy H. S. vagyona kizárólag egy hosszú élet munkájának eredményeül tekintendő.

Kiadás. A mint a bevétel, úgy a kiadás tételei is a nyugalomba vonulást megelőző s az azt követő időszakokban szembetűnő különbségeket árulnak el. Még pedig a háztartás költsége a falún látszólag magasabb volt, mint a városi tartózkodás idején. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy a tényleges hivataloskodás időszakában, vagyis egész 1905. évi november hó 1-ig a háztartási tételekben a hivatali személyek vendégül való ellátásának költsége is bennfoglaltatik. Ha az évenként 800 korona körül ingadozó táppénzt levonásba hozzuk, úgy kitűnik, hogy a falusi s a városi tartózkodás ideje alatt a háztartási költségek közel egy szintájban mozogtak. Az egyes kiadási ágaknak aránya ellenben a két időszakban lényeges változásoknak volt alávetve. Minden esetre a valóságos helyzetről csak úgy nyerünk helyes fogalmat, ha az élelmezésre, az alkoholikus italokra, a dohányra s a személyes szolgáltatokra fordított kiadásoknál a hivatalos vendégekre eső részt leszámítjuk. Továbbá még nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy 1902-től 1906-ig terjedő időszakban a lakbért nem állíthattuk be a kimutatásba, mivel a lakáshasználatnak forgalmi értéke faluhelyen még hosszávétőlegesen sem becsülhető meg. Végül megemlítjük, hogy a kiadási tételek közül leszámítottuk a kórházi ápolási költség azon részét, a mely az ily célú állandó segélyből fedezést nyert. Ugyanis joggal feltételezhető, hogy eme rendkívüli kiadás legalább a fedezett rész erejéig a háztartás menetét nem érintette.

A részletes kiadási tételek közül főleg az elsőrendű szükségleteket kielégítő táplálkozás rovatára figyelmeztetünk. A jelen háztartási számadás eléggé meg nem becsülhető értékeül éppen azt tudjuk be, hogy az elfogyasztott élelmiszerek mennyisége és vételára az eredeti feljegyzésekből s nem többé-kevésbé kétes értékű számítások alapján, a külföldi irodalomban is páratlan pontossággal tüntethető fel. Szabad legyen ezúttal a függelékül közölt táblázatból általános tájékoztatásul egyes főeredményeket összefoglalnunk.

Az élelmezési költségeknek az utóbbi hat évben való alakulásáról némi felvilágosítást nyújtanak az alábbi adatok, melyek szerint H. S. háztartásában egy személy táplálkozása 1906-ban 422·16, 1907-ben 425·07, 1908-ban 436·61, 1909-ben 420·96, 1910-ben 454·47 s 1911-ben 444·59 koronába került.

Az élelmiszerek árváltozásának a családi háztartásra való hatása kifejezően csak úgy volna szemlélhetővé tehető, ha a különböző évek-

ben fizetett árakat valamely alapúl választott évben elfogyasztott tápszerrek mennyiségi adataiba behelyettesitenénk. De jelen esetben ezt az összeállítást mellőznünk kell, mert ily feldolgozás céljaira kielégítő biztossággal csak több családi számadás anyaga volna hasznosítható. Azonban módunkban áll teljesen megbízható adatokkal felderíteni a szóban forgó család táplálkozásának élettani értékét. E célból közöljük az egy személyre eső ételkészlet mennyiségét. Ez adatokat oly módon nyertük, hogy a háztartás három állandó tagjának s 29 vendégnek összesen 1.112 ételmezési napját egy személy évi fogyasztására vonatkoztattuk s a hányadossal (3·05-el) az, alapúl választott 1909. évben elfogyasztott ételmi szerek súlyát elosztottuk.

Egy személy ételkészlet fogyasztása 1909-ben: ⁹⁾

Hús	68·6 kg.	Burgonya	33·08 kg.
Tej, tejfel	145·7 liter	Rizs	3·09 „
Vaj, sajt	6·9 kg.	Kávésző	2·25 „
Méz	1·6 „	Cukor	26·03 „
Kunrol	15·3 „	Tea, csokoládé	2·42 „
Liszt	50·3 „	Eczet, olaj	1·65 liter
Kenyér, sütemény	58·1 „	Lekvár	1·15 kg.
Tojás	148·2 db.	Szilva, mogyoró, mandola	2·29 „
Főzelék	65·3 „	Hal	0·96 „
Hüvelyes	15·2 „		

A létminimum megállapítása szempontjából nem érdektelen, hogy az elsőrendű szükségletekre (táplálkozás, lakás, fűtés, világítás, ruházat, orvos) eszközölt kiadások átlaga a mértékadó 1906—1911. időtartamban évenként 4.956·2 koronára rugott s az egész háztartási költség 64·51%-ára emelkedett.

A nem okvetlenül szükséges kiadások között felöltő a zsebpénz és az ajándék olykor túlmagas összege. A helyes értelmezés érdekében meg kell jegyeznünk, hogy a zsebpénzt a család felnőtt női tagja tisztán apróbb, személyes kiadásaira fordította. Az ajándék rovatát pedig főleg a karácsonyi, születésnap kedveskedések duzzasztották meg.

A „vegyes“ rovatba soroztuk azokat az apróbb kiadásokat, amelyek egyéb tételbe nem voltak beminősíthetők. Az 1903. évben azért emelkedik e különben jelentéktelen rovat oly aránylag magas összegre, mivel egy nyolczvan korona értékű ékszer jutott elkönyvelésre.

⁹⁾ Személyenként a gyümölcs 27·82 s fűszer 4·89 koronába került.

I. sz. tábla. A háztartási számadás mérlege.

	1911	1910	1909	1908	1907
<i>Bevétel:</i>					
	k o r o n á k b a n				
Fizetés	—	—	—	—	—
Nyugdíj	4.200·00	4.200·00	4.200·00	4.200·00	4.200·00
Táppénz uradalmi vendégek ellátásáért	—	—	—	—	—
Anyagkárptólás	—	—	—	—	—
Tantième	—	—	—	—	—
Segély	712·00	712·00	712·00	712·00	712·00
Szelvény- és tőkekamat . . .	1.096·60	1.096·20	1.094·00	1.095·00	1.165·20
Házbér	2.440·00	2.440·00	2.440·00	2.440·00	2.440·00
Az összes bevétel	8.448·60	8.448·20	8.446·00	8.447·00	8.517·20

<i>Kiadás:</i>					
Háztartás	7.501·36	7.787·03	7.643·45	7.434·23	8.022·11
A jövedelmet terhelő költsé- gek	704·15	454·20	424·63	701·81	363·79
Az összes kiadás	8.205·51	8.241·23	8.068·08	8.136·04	8.385·90
Megtakarított tőke, mint egyenleg	243·09	206·97	377·92	310·96	131·30

	1906	1905	1904	1903	1902
<i>Bevétel:</i>					
	k o r o n á k b a n				
Fizetés	—	4.166·66	5.000·00	5.000·00	5.000·00
Nyugdíj	4.200·00	700·00	—	—	—
Táppénz uradalmi vendégek ellátásáért	—	740·06	861·60	867·00	884·10
Anyagkárptólás	—	23·10	23·10	23·10	23·10
Tantième	1.666·00	2.000·20	2.000·00	2.000·00	2.000·00
Segély	700·00	700·00	641·66	—	416·00
Szelvény- és tőkekamat . . .	1.087·00	1.540·00	1.553·60	1.488·00	1.412·40
Házbér	2.400·00	—	—	—	—
Az összes bevétel	10.053·20	9.869·82	10.079·96	9.378·10	9.735·60

<i>Kiadás:</i>					
Háztartás	7.700·05	6.855·86	7.152·74	7.511·58	7.266·28
A jövedelmet terhelő költsé- gek	514·70	158·00	—	—	—
Az összes kiadás	8.214·75	7.013·86	7.152·74	7.511·58	7.266·28
Megtakarított tőke, mint egyenleg	1.838·50	2.855·96	2.927·22	1.866·52	2.469·32

II. sz. tábla.

Kiadás	1911	1910	1909	1908	1907
	k o r o n á k b a n				
Hús	437·96	412·86	407·86	457·79	462·03
Vaj	57·94	47·86	47·33	34·71	36·38
Zsir	83·62	81·06	63·18	69·16	71·64
Tej	147·47	151·15	121·38	131·55	122·12
Tojás	25·28	20·80	38·28	35·45	31·76
Liszt, fehér sütemény . . .	150·54	177·06	170·41	180·78	156·95
Főzelék, gyümölcs	166·62	264·51	170·32	179·22	164·05
Csokoládé, tea, fűszer . . .	157·29	156·11	147·05	115·80	116·—
Kávé	28·61	31·88	32·97	36·22	40·05
Czukor	72·46	80·13	64·10	69·16	74·23
Dohány	168·10	172·20	153·58	138·27	194·96
Alkoholikus italok	159·48	161·44	117·90	113·50	131·23
Szappan, lúg, terpentin . . .	31·77	26·95	23·52	33·07	39·56
Egyéb háztartási cikkek . . .	83·71	88·21	86·90	93·59	78·05
Ruházat	504·99	665·72	538·19	160·37	432·36
Lakbér	1.200·—	1.200·—	1.200·—	1.200·—	1.200·—
Kert	10·50	40·30	52·45	31·36	74·30
Butor s háztartási tárgyak . .	87·91	130·63	79·94	92·72	115·91
Szén, fa	322·38	277·73	247·65	258·12	250·12
Villanyvilágítás	95·17	96·44	109·86	89·80	110·85
Petroleum, gyertya	5·86	6·76	2·22	5·68	9·87
Orvos, gyógyszer	12·10	103·68	280·07	58·83	209·28
Hajvágás	2·72	2·12	2·16	3·90	3·10
Nyelvtanulás	120·—	120·—	90·—	138·—	180·—
Könyv, ujság	99·11	118·46	95·50	97·62	97·84
Írószér, levélpapír	4·38	6·68	2·20	8·85	10·39
Posta	10·60	8·53	9·34	14·38	17·64
Utazás s egyéb szórakozás . .	770·—	777·—	877·02	955·40	1.293·90
Egyesület	28·—	42·—	30·—	26·—	33·—
Adó	286·05	261·86	285·35	257·64	264·39
Jogvédelem	—	—	—	—	—
Biztosítás	63·—	63·—	63·—	63·—	63·—
Sorsjegy	—	—	—	—	—
Személyes szolgálatok	396·31	362·56	355·69	392·08	346·06
Költözködés	—	—	—	—	—
Ajándék	37·81	52·30	81·82	67·48	138·70
Zsebpénz	393·—	326·—	319·—	259·64	271·—
Kórházi ápolás	1.233·72	1.270·88	1.224·48	1.178·84	1.138·85
Vegyések	52·66	46·88	53·03	86·13	42·54
Összesen	7.501·36	7.787·03	7.643·45	7.434·23	8.022·11

II. sz. tábla.

Kiadás	1906	1905	1904	1903	1902
	k o r o n á k b a n				
Hús	455·65	719·82	946·89	1.100·15	950·21
Vaj	38·24	58·45	57·63	73·46	60·80
Zsir	68·86	114·11	171·90	183·68	204·66
Tej	133·68	152·46	125·27	140·14	126·15
Tojás	34·36	20·04	28·86	24·20	4·80
Liszt, fehér sütemény	150·75	234·06	225·39	247·80	237·56
Főzelék, gyümölcs	156·88	93·58	136·40	103·94	61·31
Csokoládé, tea, fűszer	124·54	157·33	172·99	165·26	162·26
Kávé	39·16	40·42	64·24	58·04	41·56
Czukor	64·34	115·41	119·89	154·46	143·80
Dohány	219·48	132·44	103·88	169·40	121·16
Alkoholikus italok	190·74	174·57	571·86	557·03	476·45
Szappan, lúg, terpentín	47·14	27·96	65·06	48·15	25·86
Egyéb háztartási cikkek	105·05	139·47	107·01	102·47	89·37
Ruházat	331·38	309·44	482·46	471·89	531·07
Lakbér	1.200·—	200·—	—	—	—
Kert	42·20	610·86	—	—	—
Butor s háztartási tárgyak	126·68	18·40	13·80	80·38	72·66
Szén, fa	207·48	178·66	207·40	162·50	154·20
Villanyvilágítás	64·87	—	—	—	—
Petroleum, gyertya	28·34	57·59	76·18	68·48	85·89
Orvos, gyógyszer	36·39	47·96	51·20	52·70	100·30
Hajvágás	3·10	6·96	4·85	3·70	4·40
Nyelvtanulás	155·00	16·00	—	—	—
Könyv, ujság	72·32	71·72	136·34	98·95	120·51
Írószer, levélpapír	17·35	14·76	1·60	12·08	9·70
Posta	26·40	52·50	71·36	79·73	86·98
Utazás s egyéb szórakozás	1.244·67	284·72	779·84	771·99	1.071·67
Egyesület	23·—	—	—	—	—
Adó	317·15	151·10	159·58	157·98	164·46
Jogvédelem	—	48·35	—	—	—
Biztosítás	63·00	115·50	126·00	126·00	126·00
Sorsjegy	—	—	—	30·00	48·50
Személyes szolgálatok	300·82	486·96	565·70	448·30	412·50
Költözködés	—	296·14	—	—	—
Ajándék	129·50	106·12	203·33	229·09	241·78
Zsebpénz	365·54	410·00	225·00	261·66	210·00
Kórházi ápolás	1.114·99	1.082·90	1.084·92	1.185·10	1.099·27
Vegyesek	45·00	108·55	65·91	163·16	21·44
Összesen	7.700·05	6.855·86	7.152·74	7.511·58	7.266·28

III. sz. tábla. Az 1909. évben elfogyasztott élelmiszer.

Marhahús	79·02 kg.	0-ás liszt	52 kg.
Gulyáshús	4·82 „	2-ös liszt	73 „
Fölsár	11·59 „	Rozsliszt	5·5 „
Vesepecsenye	5·53 „	Búzadara	23 „
Vese velővel	3·15 „	Rizs	12 „
Borjú lapoczka	4·26 „	Fehér kenyér	36·30 „
Borjúhús (eleje)	15·67 „	Barna kenyér	27 „
Borjúhús (szelet)	3·29 „	Sütemény	116·43 „
Sertéshús	14·99 „	Zöld főzelék	189 „
Füstölthús	12·04 „	Paradicsom	10 „
Szalonna	9·62 „	Káposzta	2·44 „
Vagdalt hús	0·84 „	Burgonya	103·5 „
Kocsonya	0·40 „	Sárga borsó	10 „
Nyúl	7 db.	Bab	29·5 „
Fogoly	8 „	Lencse	7 „
Csirke	6 „	Uborka	37 db.
Sovány liba	7 „	Lekvár	3·50 „
Hideg felvágott, hurka, kolbász	15·80 kg.	Gyümölcs	84·86 K
Hal	1·60 „	Kávész	6·87 kg.
Sardella	27 db.	Czukor	80·50 „
Tej	431 liter	Csokoládé, kakaó	1·30 „
Tejfői	13·6 „	Tea	6·15 „
Vaj, túró	19·65 kg.	Só	24 „
Sajt	1·6 „	Mazsola, fűszer	6·36 „
Tojás	452 db.	Aszalt szilva	4·5 kg.
Méz	5·10 kg.	Mogyoró, mandula	2·5 „
Kunerol	46·5 „	Maggi koczka	7·59 „
		Ecet	5·4 liter

Illés Imre.

Havasalji határgazdasági rendszerek Erdélyben.

Valahonnan a „gyalui havasok“ 1000 méteres tengerszin feletti magasságából telephondróton nyugtat meg az „állami erdővéd,“ hogy a „havason“ vadászat, halászat s madarászatból megélni akaró embertelepülések már nincsenek. A tethelyre utazva, bizonyítja ezt a kincstári erdők szélén meredező tilalomfa, hogy: „tilos a vadászat!“ Ez a legeltető, pásztorkodó mokány egyedüli olvasnivalója, irodalma pedig a „rovás“, a melyre a hetenként, kéthetenként tarisznyát (szalonna, kenyér, hagyma és a legelőnyájjal közös só) hozó „gazda“ a nyájban látható változást felrójja. Tisztán pásztorkodó életet csak a nyári időszakban találhatunk az erdélyi bérczek fensíkjaian elterülő és összefüggő községi, uradalmi, egyházi stb. havasalji bérelt vagy bárczás legelőkön, de ez állandó települést még nem jelent: a fonott sövényből vagy fából épült „kalyibák“ télen nem füstölögnek, hacsak a vadászurak nem tartanak éppen szalonna-sütő pihenőt.

Azaz mégis akadnak téli állandó települtek is olyan havasokon, a honnan a szénatermést nem lehet leszállítani: azt ott kell helyben fel-étetni rideg marhával vagy a juhnyájjal. Ez azonban helyi kényszerűség és nem gazdasági rendszer. A magyar mezőgazdasági üzemtan megalapítója, Hensch Árpád, mondja könyvében, hogy: „a földbirtok használatának legegyszerűbb és legrégebb alakja a legeltetés, melynél a szántóföld még hiányzik, a birtok területe csak legelőül szolgál, ez a: „legelőgazdaság.“ Hogy van-e még ilyen az Erdélyt koszoruzó bérceken, vagy mennyire alakul át fejlettebb határgazdasági üzemformák felé, azt több erdélyi vármegye magasabb fekvésű „alpesi jellegű“ községeiből érkezett statisztikai jelentésekből rajzolom meg, illetve azokkal egészítem ki tapasztalataimat. Határgazdasági tanulmányom alapja tehát a 12 havasalji község gazdasági adatait tartalmazó táblázat:

Sorszám	Község, megye	Népesség		A határ eloszlása							Gazdasági állatállomány										Jegyzet	
		Lakosok	Családok	szántó	kert	rét, kaszáló	legelő	erdő	használ- hatatlan	összesen	ló	csikó	magyar tehén	piros tehén	növendék marha	ökör	bivaly	juh	kecske	sertés		számos állat
1	F.-Gyurkucz Kolozs megye	1.700	600	10	—	800	4.500	26.700	—	32.000	67	1	94	223	459	155	4	361	4	133	823	Oláh lakosság, 10 k. h. árpa
2	Remete Alsó-Felhém.	2.053	500	3.224	—	2.302	3.628	2.889	724	12.770	150	80	55	250	300	200	—	20.000	200	100	2.260	Oláh l., szabad gazdálk., 1.500 k. h. t. gabona
3	Tarányos Kolozs megye	1.126	227	777	—	1.000	233	2.597	130	4.737	40	3	256	13	117	94	—	1.279	191	124	591	Oláh lakosság, szabad gazdálk.
4	Gyimesközéplök Csik megye	3.918	832	415	2	2.424	3.207	1.414	218	7.688	357	39	1.141	136	1.079	290	—	4.115	144	686	2.756	Szabad gazdálk.
5	Bánfydongó Kolozs megye	614	116	319	—	—	240	720	9	1.288	38	2	24	44	38	20	—	520	49	62	196	Oláh lakosság, szabad gazdálk.
6	Istolna Kolozs megye	230	48	170	29	134	37	1.685	39	2.094	21	—	14	32	26	2	4	—	—	52	94	Oláh lakosság, nyomásos gazd.
7	Albák Alsó-Felhém.	6.489	1.507	3.936	164	4.235	1.699	8.383	—	18.895	89	—	—	1.040	890	824	—	3.200	240	400	3.598	Oláh lakosság, szabad gazdálk.
8	Mariszl Póljána Kolozs megye	2.476	516	1.455	—	2.728	392	8.364	317	13.256	105	1	87	546	348	260	—	1.877	63	82	1.518	Oláh lakosság, szabad gazdálk.
9	Lapista Kolozs megye	350	76	193	—	132	7	674	34	1.040	3	—	15	23	44	28	—	270	35	4	113	Oláh lakosság, nyomásos gazd.
10	Resnár Szeben megye	5.773	1.680	200	400	2.000	12.000	12.000	400	27.000	600	60	80	600	100	200	40	30.000	800	2.000	4.000	Oláh lakosság, szabad gazdálk.
11	Aranyosfő T.-Aranyosm.	6.274	1.308	7.000	1000	2.000	2.000	20.000	1000	33.000	936	—	385	2.400	—	100	—	6.752	295	833	4.451	"
12	Bukova Hunyad megye	1.564	298	201	2	1.853	4.150	11.253	695	18.156	96	4	—	546	481	450	—	5.943	148	722	1.916	"

Mielőtt azonban belemélyednénk a számadatokba, meg kell állapítanunk, hogy bár a tudomány kriteriuma, a szántóföld hiánya a vizsgálat alá vett községeinkben nem állapítható meg, mégis inkább legeltető-pásztorok jellegű ezen községek határgazdasága, mert a fűtermőhelyek (rét, legelő) az átlagban jelentékenyebb területkiterjedéssel bírnak, mint a szántóföld, de a nagy állatlétszám is állattenyésztési főfoglalkozásra mutat s végül maga egy-egy község települése is legelő (alpesi) gazdasági jellegű, mert kilométerekre szétszórta épült: valamikor kiki a saját birtokán s az idők során való osztozkodás révén 4—6 udvarból álló tanyacsoportok keletkeztek ugyan, mégis nem zárt a település, de akkora területen szétszórta, hogy a község körüljárása órákig tart. Ez az oka tán, hogy mindenütt elég jelentékeny a lóállomány, mert hiszen ezen a vidékeken a templomba, családi ünnepélyekre s törvényes ügyekre sohasem jutna el idejére az ember, ha lovon nem sietne.

Még a templom közvetlen közelében sincs nagyobb házcsoport, legfeljebb az iskola, a korcsma és az egyházi háza van még ott a pap lakásán kívül, aztán körkörös a hegyi dülők alkotása, a földrajzi fekvés szerint egy kilométerre találunk megint egy-egy gazdálkodó házcsoportot vagy csak udvart, kit-kit maga 10—15 holdas kikerekített birtokán.¹⁾ Ezek a birtoktestek be vannak kerítve rúdfával, a határpontokon egy-egy idősebb fenyőfa áll, már fonott sövénynyel van elkerítve az udvar, a gyümölcsös, a kertecske, esetleg az őszi szántóföld is. Fa és sokszor kőanyag is helyben lévén (volt úrbéres erdők), elég tágas, de a szél miatt (alacsony) berena-házakat építenek kőalapzattal, egy szoba, konyha, pítvar a rendszer, vagy ha a fiatalság is helyben várja az öröklést, a konyhán túl még egy szobát is raknak. Van az udvaron egy csürszerű épület marhaistállóval, szerszámmal — óriási tetőzettel — ebben áll a széna; külön áll a sertésól, esetleg a módosabbnál a nyári konyha, a mi télen hambár és kamara (az árnyékszék már rangot jelent, u. i. a gazda legtöbbször „bíró“ korában épít a ház végébe deszkából „illemhelyet“ — mert hisz időközönként nála szállanak meg a jegyző és a zsandár); az istálló-csűr mellett van a trágyadomb; ivóvíz bőven van, mert a lent csergedező patakban itatják a marhát, a lejtőn található az emberi élvezetre szánt pompás vizű csorgó, télire kiraknak melléje egy vályút, mert bajos a sikos lejtőn a

¹⁾ A hirszolgalatot itt a kisbíró végzi az „oláh telephon“ útján, azaz a négy égtáj felé elordítja magát, lassan tagolt, vontatott hangon, hogy „Gligor vagy Waszilika“ jöjjön be a bíró házához, mert feljött a jegyző vagy más úrféle — csendes esti órákon szinte poetikus ez az ősi hirmondó.

patakra hajtani a marhát s az esetleg be is van havazva; az udvarokról minden szomszédhoz gyalogutak visznek, a főközlekedés az egész alpesi falun kacskaringósan átvonuló marhacsapáson történik. Ez az élő ember világa; a holtak a birtok egy olyan csücskében fekszenek, a hol elég mély a talaj sirásásra — a pap tehát helybe lóháton jön — csak a módosabbak temetkeznek a „besserika“ körüli „czinterembe“ — utódai nem kimélvén a fuvarköltiséget s fáradságot. Talán elég ennyi az etnographiából, mert a statistika is követeli a magáét.

*

Miután igen eltérő földrajzi fekvéssel s viszonyokkal bírnak a statisztikai táblázat községei, nem számítom ki a statisztikai átlag-falut, illetve nem állítom fel zsinórmértékül.

A népesség sűrűsége szempontjából a legtöbb község elég nagy lélekszámot jelent — Bánffydongó, Isztolna s Lapistya kolozsmegyei telep kivételével — s a határterület nagyságával, arányával a lélekszám is fejlődik. A legnépesebb Albák községben 2·9 k. hold jut egy lélekre, 12 k. hold egy családra; különben átlagban 4—5 kat. hold jut egy lélekre; a törpe Isztolnán 9 k. hold jut egy lélekre és 43 k. hold egy családra — sajnos, ebből csak 170 k. hold a szántóföld, illetve: szántó-, kert-, rét- és legelőterületből 7 kat. hold jut egy családra. Egy-egy családra 4—4·8 lélek esik, tehát a népsűrűség nem valami kitűnő, daczára a nagy határterületnek.

Az összhatarterület általán mindenütt jelentékeny, tényleg havasalji jellegű, az átlag 14.000 k. hold, a valóságban a legnagyobb 32.000 k. hold a kolozsmegyei Felső-Gyurkuczán. Ezek a számok versenyeznek tehát az Alföld nagy határú falvaival, csak sajnos 800—1000 méteres tengerszintfeletti magasságokban, hegyvidékben, zord fekvésben.

A szántóföld területe aránylag kisebb része a községi határnak: Felső-Gyurkuczán éppen csak 10 k. hold (a jelentés szerint ezen is árpát termelnek), ez a község tehát igazi havasalji füvelőgazdaság jellegű, mert a 26.700 k. hold erdő levonásával a gazdaságilag használható területen csak füvelő (kaszáló és legeltető) gazdálkodás folyik. A községek átlag száma 1.491 k. hold lenne, azonban elhagyva a számításból Remete, Albák s Aranyosfő nagy „szántó“ számait, így a maradványban 9 községre csak 527 k. hold szántó esik, tehát a fentebb említett 14.000 k. holdas átlagos határterületnek csak 3⁰/₁₀-át teszi a szántóföld s így már jobban kidomborodik ezen községek legeltető-állattenyésztő gazdasági rendszere, annál is inkább, mert sok helyen nem állandók a szántók, de 4—5 év után kimerülvén a tavasziak termé-

sében, kaszálókul s legelőkül hagyatnak — s az ideiglenes szántó föld czéljaira pihent kaszálók töretnek fel — így alakul ki itt az ősi legelő váltógazdasági rendszer.

Szőlőterület természet szerűleg nincs, a legtöbb helyen kertterület sincs kimutatva s a hol van is: csekélyke cultura kísérleteket láttam bekerítve; a rezsinari és aranyosfői nagy kertterületek pedig csak „Isten adta“ vagy elvadult szilvásokat jelentenek némely védett hajlásokban, a hol kései virágzásból mégis terem elsatnyult szilva.

A rét, de inkább a kaszálók már fontos gazdasági területe ezen vidékeknek — két kolozsmegyei kisközség kivételével — az átlagterület 2.000–2.200 k. hold terület között van, tehát a határterület 15⁰/₀-án termelnek szénát, Albákon 4.235 k. hold lévén a kaszáló, az a határnak 23·5⁰/₀-a! Bánffydongón nem jelez a hivatalos jelentés kaszálót, pedig a magam szemével tapasztaltam augusztusban a kaszálást. A rétek, a völgyek alján, a patakparton, a kaszálók a napos fekvésű vagy jobb talajú lejtőkön s erdei tisztásokon vannak.

Általában csak egyszer kaszálnak, július végén vagy augusztus elején; jobb talajú réteken s a belsőség megtrágyázott helyein sarjút is készítenek szeptember elején, a széna-készítésben nagy gonddal járnak el s mert reá is ér a havasalji ember, mondhatni villahegyen szárítja a szénát, hiszen ez a fő földművelési terménye. A hozam k. holdanként 500–1000 kgr. de ezt csak szekér számra lehetne bizton megállapítani.

A meredek lejtőkön, soványabb talajokon, friss erdővágásokon találjuk a legelőket szintén igen változó k. holdankénti kiterjedésekkel (2.400–2.700 k. hold átlagos kiterjedéssel), ca. 20⁰/₀-át teszik a határterületnek. Nagyon előljár a szebenmegyei Resinár község 12.000 k. holdas legelőterületeivel s igen gyengén áll a kolozsmegyei Lapistya kisközség 7 holdas területével, de ne essünk kétségbe, hogy éhen pusztul az állatállománya, mert köröskörül fekvő óriási erdőrengetegekben akad még a fától ritkás, napos helyeken füvecské, s a mokány nem tudja kibetűzni a „magas kincstár“ tilalomfáját.

A legeltetés május elején kezdődik, magasabb helyeken május 15-én s tart augusztus végéig vagy szeptember végéig, tehát 4¹/₂–5 hónapig. Közös csorda kevés helyen van; csak ritka helyeken, a hol közlegelő is van, vagy alkalmi legelőtársulatok bérelnek uradalmi legelő-erdőket, legtöbbször a juhtúrmák a kedvéért, melyek 300–400 darabszámban képeznek egy nyáját. Itt pásztorok is vannak, különben mindenki saját földjén legeltet rendszeresen. Már Albákon 40 pásztor jár 40 csorda nyomán, mert nagyok a közlegelők. Sokfelé már nem szokatlan a kötélen való legeltetés sem.

Igen változó a „használhatlan“ területek holdszáma, hegyomlások, vizmosások s sziklamezők területe ez, talán nem is lennének emberi igyekezettel telkesíthetők, legfeljebb gátlásokkal lennének ellátandók, hogy az alanti legelőkre s rétekre ki ne terjedjen a pusztulás. Erdeje minden községnek jelentékeny területen van, átlag 60·5⁰/o-on van erdőség s itt az általános hasznokon s fűtermelésen túl sokfelé fontos a gyári és háziipari feldolgozás szempontjából.

Sok havasalji község tisztán a legelőgazdaságból nem is tudna megélni, ha egyrészt az erdők aljában fűrészmalmok, telepek s fausztatás nem lennének, másrészt itt készül az erdélyi mezőgazdasági nép házi szerzsáma és gazdasági készsége, a faabroncstól s nyírfaseprőtől kezdve kézi- s fuvarszerszámokon át fel a lakóház, gerendaváz építésig annyira kifejletten, hogy egyik-másik kisebb mezőségi oláh egyházközség még nem is régen itt szerezte be a templom favázát, sok uradalom itt rendel meg a cselédházakat, ilyen aztán raktáron is van a míveseknél, — ha nem lenne olyan „uniform“ az erdélyi faház, „talán árjegyzéket is küldenének“ szives kívánatra!

Sok vidéken lombtakarmányt is készítenek a lombos erdei fákról, leginkább juhokkal s meddő marhával etetik meg.

A havasalji gazdasági üzemek másik tényezője — igaziban fő jövedelmi üzeme — az állattenyésztés. A táblázat adatait átfutva tekintünkkel, azt látjuk, hogy nem mindenféle erdélyi hasznos állat található e régiókban; még leggyengébben van képviselve a bivaly. A jelentéktelen szám a magas földrajzi fekvés hideg klimájából következik. A többi állatnem elterjedése a helyi viszonyok szerint különböző. Lovat a gyorsabb közlekedés s fuvarozás okán tartanak ezen községek. Hiszen a legtöbb falu 30–40 kilométerre esik valamelyik központi vásáros helytől, a ló tehát a leggyorsabb úti mozdonya a lakósságnak. Általán inkább csak lótartásról beszélhetünk, ezért kedveltebb állat a herélt, mely hámban, nyereg alatt vagy hevederrel (iszák teher) szolgálja leggyorsabb tempóban gazdáját. Gyimesközéplak, Aranyosfő, s Resinár nagy lólétszáma már tenyésztést jelent, ide tartozik a hajdan oly híres s török-tatár származású u. n. békási ló, mely ma okszerűbben tenyésztve s tartva, újból nemes fejlődést mutat, de a Bihar-hegység s Kárpátok alján történt kísérletek is mutatják, hogy értékes anyagot (ágyús ló, póló-ló) lehetne előállítani alkalmas ménnek beállításával s gondos tartással. Ma még általában a mokány kanczának nem szabad csikót fogni.

A szarvasmarha már jelentősebb helyet foglal el a 12 község gazdaságában. Úgy látszik, a színes marha, az u. n. mokány marha van

inkább elterjedve s csak Tarányos (Kolozsm.) és Gyimesközéplekon uralkodik inkább az erdélyi fehér szarvasmarha, a többi 10 községben kevesebb a létszáma. Talán edzettebb e helyeken a mokány marha s hasznosítás szempontjából is gyorsabb fejlődésű, mint a fehér és a sokszor fenyéres, sovány legelőkön inkább megél és bizonyára a járomban is jobban kapaszkodik, mint a nagy testű magyar marha. A szarvasmarhatenyésztés célja tehát első sorban az iga haszon, másodsorban a piaczi értékesítés, a tejelésre nem sokat adnak itt, nagyobb részt a borjú szopja el, a húsfogyasztás pedig leginkább csak kényszervágás esetén jön szóba, mert itt a juh a húsállata a havasalji népnek.

A táblázatban jelentékeny növendékmarha-létszám igazolja, hogy az állatkereskedés szintén fő jövedelem itt, a borjunevelés okán sok gazda még máshonnan is szerez anyagot.

Az ökörlétszám megint változó, általán igavonásra szolgál, de pl. mint Albákon mutatkozó nagy létszám igazolja, értékesítés okából is nevelnek. Általán az ökör „csere eszköznek“ is tekinthető, alkalmas medium arra, hogy a gazdája velük vásárokra járjon s ha jó árt kínál-nak érte, szívesen túlad rajta (tordai vásár hires) — s délutánra már apró tinócskákat vezet fel a hegyek közé az asszony — mert az „ember“ a sikeres vásár áldomását álmódja meg újból a szekérderékben. Egyszer él az ember!

A juhtenyésztés talán legidősebb foglalkozása e magas vidékeknek. A táblázatban nagy számcsoportokat látunk, néha oly óriási a létszám, hogy elfogyván öszre a hazai legelő: messze vidékekre, be a Mezőségekre is elhajtják uradalmi ugarlegelőkre turmáikat a „ressinárok és marginárok“ persze útközben nem mindenütt fizetnek fűbért a nyájért, de útközi helyeken éjjelente oly gyorsan „praevarikál“ idegen területeken a kedves havasi raczka, vagy a czurkán, mintha ő is tisztában lenne a mezőrendőri törvény idevonatkozó intencióival. A juh a legintimebb állata a hegyi lakóknak: az ad neki tejet, turót, bárányt, húst s ruházatot és oly igénytelen állat, hogy Benkő Pál szerint „csak úgy felhányódik az étele“ a más határán.

A szegény ember tejelő állata, a kecske is általános a havas alján, az egészen kiscgazdák állata, a kiknek egyebe sincs, csak kicsi háza, udvara, de emberségből éppen ezért eltűrrik a közlegelőkön; igénytelen állat, de nagy erdőpusztító s hiába van a hunyadmegyei Resinár községnek 12.000 kat. hold erdeje, mégis sok kárt tehet a 800 db. (!) kecskeállomány, mutatja, hogy a használhatlan terület már 400 kat. hold. Ha legalább egy kecsketejre alapozott tüdőbeteg-sanatoriumot vagy lelenczházat építenének ide. A magassági fekvés is alkalmas lenne.

Sertés is van elegendő a havasalján, leginkább házi fogyasztásra, habár sok község nagy létszáma arra mutat, hogy értékesítésre is tenyésztenek s ebben megint Resinár vezet.

Gazdasági üzem (statistikai) szempontból a „számos állat“¹⁾ a mérvadó. Legtöbb számos állat van a hunyadmegyei Resináron, a hol 2·8 kat. hold legelő esik egy számos marhára; legkevesebb a kolozsmegyei Tarányoson (591 db.), a hol 0·3 kat. hold legelő s közepes szám Gyimesközéplekon, a hol 1·1 kat. hold legelő jut egy-egy számos állatra. Tehát aránylag nem nagyon dúsul legelő dolgában a havasalji színes marha, de kiegészíti a gazdát az ugarlegelő, az erdei legelő s a kaszáló tavaszi (oláh Szentgyörgyig való) és őszi legeltetése.

A lakóssággal viszonyítva az állatlétszámot: Rezsináron egy-egy családra 2·4, Isztolnán 1·9 db. és Felső-Gyurkuczán 1·3 db. számos állat jut; a közvetlen hasznosítás érthetőbbé válik, ha a tized számokat húskilogrammokra változtatjuk, akkor egy-egy családra 200, 150 és Gyurkuczán is 50 kg. hús jut, átlagban tehát 100 kg. esik egy családra, fejenként 25 kg., szerencsére a havasalji régiókon élő ember vallásában sok a bőjt!

Itt kell felemlítenem, hogy az állategészségügy — különösen a szarvasmarhában — kitűnő a havasalján: helyenként vásárookra járók hurcolják be a sertésvészt, száj- és körömfájást, juhhimlőt, sertésorbáncot, de ezen bajok nem állandók, itt hamar gyógyulnak, illetve csakhamar megáll a járvány, mert ritkák a közös nyájak.

A gazdasági üzemrendszer általán a szabad gazdálkodás. Csak a kis határú községekben van még a nyomásos rendszer is, ott, a hol még nincs tagosítás. Idefent minden gazdának meg van az önálló „tagja“, abban körül kevéske szántó, kert, odébb a kaszáló és legelő s ezen helyet úgy használja, a hogy neki jól esik és célszerű. A szántóföldi használatot és művelő eszközöket alábbi táblázat mutatja:

¹⁾ Számos állat = egy 500 kg.-os állat Hensch szerint. E vidékeken egyenlő növendék, vagy 15 juh, vagy 8 kecske, vagy 6 sertéssel.

Község neve	A szántóföld eloszlása						Gazdasági eszközök						Birtokeloszlás				
	ugar	őszi	tavaszi kalászos	tengeri burgonya	más kapás	takarmány	d a r a b						kataszteri holdnyi				
							szeker	faeke	vaseke	borona	rosta	konkolyozó	cseplőgép	1 — 5	5 — 50	50 — 100	100 h. feletti
Felső-Gyurkucz	—	—	10	—	—	—	60	—	1	1	—	—	—	60	25	—	1
Remete	—	—	1.500	10	12	—	100	300	—	300	—	—	1	350	50	10	—
Tarányos	—	179	97	26	3	—	51	36	9	40	2	2	77	133	4	2	—
Gyimes-Középlök	—	100	300	—	10	40	n i n c s e n						a d a t				
Bánffydongó	—	—	312	—	5	—	42	2	34	36	—	—	—	—	—	—	—
Isztolna	—	—	170	—	—	—	42	—	42	42	1	—	1	40	1	—	1
Albák	—	—	3.936	—	1	2	n i n c s e n a d a t						225	984	3	1	
Marisel Pojána	520	—	291	8	10	—	184	165	4	130	—	—	5	72	424	5	2
Lapistya	30	—	134	10	12	—	—	43	2	32	—	—	—	4	52	—	—
Resinár	—	100	—	100	—	—	300	—	—	—	—	—	3	1.500	10	1	1
Aranysó	3.500	3.500	—	—	—	—	500	1.000	1.000	2.000	10	—	10	1.000	1.000	5	2
Bukova	100	—	—	100	1	—	198	—	198	198	—	—	—	220	—	—	—

A táblázat adatai nem éppen megbízhatók, de nagyjából elég hű képet mutatnak a legelőrégiók berendezkedési viszonyairól. A szántó-föld használatában a tavaszi kalászos dominál, helyenként az őszi; a hol ugarterületszámok vannak, ott már állandó kétnyomásos földhasználat van, de legtöbb helyen nincs ugar, mert a tavalyi kalászos termő terület pár évig újból legelőként használdik. A melegebb klímájú helyeken a belterjesebb culturát mutatná a tengeriművelés, de nem nagyon erőltetik, ugyanerre mutat feles számú községben a burgonya-termelés, még kevesebb a területe a kendernek, de mesterséges takarmányt éppen csak Gyimes-Középlők termel 40 k. holdon.

Az egyszerűbb gazdasági eszközök használata is igen változó (nem is kaptam adatot minden községből), de legfőbb eszköz a szekér, aztán ez a hazája a faekének, bár a vaseke (fagerendelylyel) is terjed; rosta már csak 3 helyen van, kézi- és lovas-cséplőgép is kevés számban, de hiszen mit csinálna a hegylakó a hosszú télen, ha ősi csűrjében nem a tavaszi kalászoszt csépelné cséphadaróval! Neki nem sietős a piaczi conjuncturák kihasználása! De az már baj, hogy alig néhány rosta található e vidékeken, konkolyozó is alig — s mert a szél fuvalmával esik meg a gabonatisztítás (szelelés), bizony sok gyommag marad a kenyérnek való „életben“ is — így sok szédítő vadócz (*Lolium temulentum* L.) magja is, — azért gyakori e vidékeken, hogy az Isten áldásától megszédül, mérgezési tüneteket mutat a kenyérevő honfitárs!

A birtokeloszlás szempontjából jellegzetes a paraszt középbirtok (5—50 k. hold) elterjedése, de osztoznak sok község területén az 1—5 k. holdas törpe birtokosok. Leginkább elaprózottnak látszik Resinár községben, elég jó arány van Tarányos s Remete községekben; viszont igen túlnyomóan „vagyonos osztály“ Marisel, Albák községekben az 50—100 k. holdas kis középbirtokból egy-egy községre átlagban 4 drb. esik, az 1.000 holdas „bőr kabátot“ pedig ezen a tájon leginkább a kincstár, község, egyház vagy az úrbéresség hordja, lévén majd minden községben egy nagy erdő-legelőbirtok.

A gazdálkodási és életmódjuk megfigyelése sem lesz talán érdektelen ezen legelőgazdaságos vidékeknek. A tél 6—8 hónapig tart — van idő az elmélkedésre, különböző háziipari munka közepette, némely vidéken, péld. mint ablakosok messze vidékre házalni járnak, a legényebbje a városban telet mint „darabont“, az asszonyok a gyapjút dolgozzák fel, — legtöbbje a völgyi fűrésztelepeken foglalkozik, vagy ennek anyagát fuvarozza, ha járhatók az utak, — de végül is úgy május elején megszólal a cizenege a rügysző fákön, kezdik gereblyélni, boronálni a kaszálót, legelőt; az eke is leakasztódik a csűr oldaláról s megkezdődik a tavaszi alá való szántás, a magot rendbe hozzák s má-

jus közepétől vetnek árpát, tavaszi búzát, t. rozsot, alakkort, tönkölyt, árpát, legfőképpen zabot; melegebb fekvésekben, trágyás helyeken, elkerített helyeken ültetnek burgonyát, babot, gyökérféléket, káposztát, sőt nagyon egyszerű virágféléket is — s megkísérik a korai tengeri ültetését is, mert ez hóleesésig is zsenge marad s kedves nyári csemege. ¹⁾ Szeptemberben aratnak, vagy gondosan sarlóval, a kévüket ágasokon szárítják, a meddig lehet, a száraz termést csűrbe rakják — a hol egész télen csépelgetnek, a heti kenyérszükséglet szerint.

Májusban megindul a legeltetés, majd megesik a szénakaszálás s gyűjtés — szeptemberben az általános betakarítás, felszántják a jövő évi új kalászttermő helyeket, vagy megtrágyazzák a nyomást, kertet és kaszálót, meg a legelőt is, ha jut. Isten adománya tető alatt lévén, a jószág eladásra megnövekedett, megindul a vásárra, piacra járás — kibékülés a bankkal, kir. adóhivatallal.

Bemutatják a regrutákat, megnéződnek az eladó leányok, hazajönnek a kiszolgált katonák, megkezdődnek a házasságok, keresztelők, disznótorok — csak a meghalásnak nincs sesonja e vidékeken sem. S miután az élet mind több pénzbe kerül, adnak kölcsönt a helyi tőkepénzesek 15—20% kamatra s munkalekötéssel, a városi bankok átlag 10—12%-ra: mert földvásár vagy eladó telek kinálkozik, vagy kupeczhaszonra van jó kilátás, de a világ halad s a családot is jobban kell ruházni, a mire évenként elkölt egy átlag család 50—100 K-t.

Ám, ha már eddig jutottunk, vessünk egy pillantást a havasalji gyomorba is: általános táplálék a tej, túró, sajt, szalonna, kalászos kenyér, puliczka; ünnepeken juh vagy bárány, vagy esetleg kényszer-vágott állatnak a húsa; télen sertésholmi, kevés káposzta és burgonya, igen sok fuszulyka s általános fűszer a hagyma; mindennapos a leves-féle, gyakori a laskás tészta, de minden ősi egyszerűséggel elkészítve. A csemege pattogatott kukoricza vagy édesen főtt tengeri, aszalt gyümölcs — legújabbán a tea sok-sok rummal — de nem folytatom tovább ezt az irányt, mert ez már néprajz.

Csérer Lajos.

¹⁾ Errefelé Juon nem virágot lop imádottjának a pap vagy jegyző kertjéből — de tejes kukoriczát — kedveskedésül.

Szabolcs vármegye közgazdasági leírása. II.

Mezőgazdaság.

a) Földművelés.

Szabolcs vármegye népességét úgy földrajzi fekvése, mint természeti viszonyai a földművelésre utalták már a múltban s népességének 75⁰/₀-a, mint az előbbi fejezetben láttuk, még ma is őstermelő. A földművelésre alkalmas terület az 1911. évi kataszteri becslés szerint 805.815 kat. hold s művelési ágak szerint való megoszlása abszolút számokban és ⁰/₀-okban a következő:

	kat. hold	⁰ / ₀
Szántóföld	601.063	74·6
Kert	4.377	0·5
Rét	47.542	5·9
Szőlő	10.261	1·3
Legelő	65.016	8·1
Erdő	32.585	4·3
Nádas	1.791	0·2
Terméketlen terület . . .	43.180	5·1
Összesen	805.815	100·0

Az 1895. évi birtokstatistikai felvétel óta úgy a művelésre alkalmas területben, mint a gazdaságok számában nagy változások álltak elő s még nagyobbak az eltérések jelenleg, bár ezekről pontos statisztikai adatokkal nem rendelkezünk. A beállott változások jórészt a szőlő és szántóföld javára estek. Csökkent a rétföld s mesterséges talajjavítások következtében a földadó alá nem eső terméketlen terület. A gazdaságok száma az 1895. évi állapotokat tekintve 28.777, melyből tulajdonbirtok 25.126, haszonélvezeti 512, haszonbéres 1.022, vegyes 2.177. A birtokok nagyságát tekintve, törpe gazdaság 17.868, kisgazdaság 10.151, középgazdaság 613 és nagy gazdaság 145. A nagy gazdaságok a vármegye termő területének majdnem felét elfoglalják s ha figyelembe vesszük, hogy a tulajdonképeni 50 holdon aluli kisbirtokos parasztosz-

tályra a földbirtoknak alig $\frac{1}{3}$ része jut, egy cseppet sem fogunk csodálkozni a parasztsztyály földéhségén s az évről-évre nagyobb arányokat öltő kivándorláson.

A birtokviszonyokban a parcellázások következtében is állott be némi változás, de figyelembe véve, hogy e műveletek következtében csak az eladó és parcellázó bankok jártak jól, a kisbirtokos osztály helyzetén mit sem változtatott.

Szabolcs vármegye földje a mezőgazdasági termelés minden nemére alkalmas, bár alig van nagyobb földterület, melynek talajviszonyai azonosak lennének s a belterjes gazdálkodásra módot nyujtanának. A hány parcella, anynyiféle a föld s így a norfolki gazdálkodás rajta nem folytatható sikerrel. A könnyű fekete homok könnyen megmunkálható, de a rétföldek agyagos, szikes talajának megmunkálása az időjárástól függ. Száraz időben az eke nem járja meg, nem von barázdát, csak hatalmas rögökben szaggatja fel a földet, melyeket még a legerősebb téli fagy sem tud szétporlasztani. Pár napi eső után az agyagos föld szétómlik ugyan s ilyenkor könnyű a megmunkálása, ha azonban tovább tart az eső, feneketlen sár lesz belőle, mely semmi erővel meg nem munkálható. A föld termőképessége így nagyon szűk határok között mozog s az elvetett mag haszna mindig kétséges. Szerencsére az agyagos vályogtalaj a vármegye szántóföldjének csak igen kis hányadát teszi (Rétköz) s a többi homokos rész megmunkálása mindenkor haszonnal jár.

A mi a gazdálkodási rendszereket illeti, a vármegye kiscgazdájánál még ma is a háromnyomásos gazdálkodás (őszi, tavaszi vetés és ugar) folyik, bár a vármegyei gazdasági egyesület hathatós ösztönzésére több helyen szabad gazdálkodást íznek, de mindenkor zöld vagy fekete ugarral, a talaj és éghajlati viszonyoknak megfelelően. Feljegyzésre érdemesnek tartom Simitska Endrének a szabolcsvármegyei gazdasági egyesület érdemes titkárának a szabolcsvármegyei gazdálkodást jellemző fejtegetését, azért egész terjedelmében ide iktatom: „A (gazdálkodási) rendszer abban áll, hogy minden növény olyan talajba vettessék, melyben az jól megterem. Ha pl. egy 500 holdas gazdaságban van 100 hold kötöttebb lapos föld, 300 hold jobbminőségű homok és 100 hold siligó (könnyebb futó homok), akkor egy évben vet a gazda 50—80 hold buzát a laposra, a többi laposra répát és más szálas takarmánynövényt, vagy tavaszi kalászost, a 300 hold jobb minőségű homokföldön a dohány, rozs, tengeri, burgonya, zab, csalamádé, zabos bükköny foglal helyet $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$ rész ugarral, a 100 hold siligóból pedig 50—100 hold vettetik el rozsszal. A második évben a buza helye megtrágyáztatik s kapás- és szálas takarmánynövényekkel és tavaszi kalászossal vettetik be,

az elmúlt évben megtrágyázott, vagy meg nem trágyázott kapás és szálas takarmánynövények, tavaszi kalászosok és dohány helyére jön a búza és rozs, valamint a 300 hold jobbminőségű homokföldön meg hagyott ugarba is. A 100 hold siligón előző évben rozst termelt rész két évig parlag ugar, a rozst nem termelt rész pedig kétévi pihenés után ismét rozsszal vették be. Csak néha szakít ki a gazda egy részt tengerinek és burgonyának s kiadja felébe vagy harmadába.“ Magyarország vármegyei és városai. Szabolcs vármegye. 261—62. lap.

A talaj megmunkálása jó részben fogatos műveléssel történik, bár a gépek használata épen a kedvezőtlen tavaszi és esős nyári időjárás, továbbá a kedvezőtlen munkásviszonyok miatt napról-napra jobban-jobban elterjed. A gazdasági gépeket még a kisgazdák is előszeretettel szerzik be. Járgányos cséplőgépe, rostája, sorvetőgépe, répa- és szecs-kavágógépe majdnem minden valamire való gazdának van. Gőzeke és aratógép azonban csak a nagy uradalmakban található. A termőföld kihasznált erejét, állati- vagy műtrágyával pótolják. A műtrágyát már nemcsak a nagy uradalmak, hanem még kisgazdáink is előszeretettel alkalmazzák, a mi a vármegyei gazdasági egyesület jótékony hatásának tulajdonítható.

Szabolcs vármegye földje kiválóan alkalmas úgy szemes és kapás, mint kereskedelmi növények termelésére, mégis legfőbb terméke a rozs, burgonya és dohány.

A földművelésügyi ministerium hivatalos közlése szerint a learatott terület, terméseredmény és kat. holdankint való átlagos termés a következő volt az elmúlt 1912. évben:

Termény	Learatott terület kat. hold	Termés mm.	Átlagos termés k. hold.-kint mm.
Őszi buza	108.887	822.605	7.55
Tavaszi buza	3.451	23.198	6.72
Őszi rozs	132.359	854.693	6.46
Tavaszi rozs	3.831	23.012	6.01
Kétszeres	1.710	13.040	7.63
Őszi árpa	1.620	13.044	8.05
Tavaszi árpa	20.497	144.194	7.03
Zab	21.297	123.827	5.81
Szemes tengeri	75.059	608.703	8.11
Őszi repcze	1.575	6.560	4.17
Tavaszi repcze	1.600	6.400	4.00
Borsó	118	666	5.64
Lencse	76	190	2.50
Bab	29.041	44.719	1.54
Burgonya	57.567	2,938.019	51.04
Czukorrépa	4.821	664.178	137.80
Takarmányrépa	15.284	2,401.816	157.10

Termény	Learatott terület kat. hold	Termés mm.	Átlagos termés k. hold.-kint mm.
Lóhere, luczerna	19.545	537.612	27.50
Egyéb szálas takarmány	24.910	442.727	17.70
Kaszálók	69.309	1,422.233	20.50
Lenmag }	118 {	472	4.00
„ fonál }		767	6.50
Kendermag }	2 714 {	5.764	2.12
„ fonál }		13.342	4.92
Dohány	21.775	210.975	9.69

Mint az itt közölt adatok mutatják, az 1912. évi termés a jobbak közé tartozott, különösen jól sikerült a búza-, burgonya-, répa- és dohány-, míg a rozsvetés, mely egyébként mindenkor kedvezőbb az országosnál, nem hozta meg a kívánt eredményt. A szálas takarmánynövények is jól fizettek, minélfogva még a kiscgazdák is megtartották a növendék állatokat, hogy azokkal is szaporítsák, úgy az állatállományt, mint a trágyakészletet, melyből a homokos földekre majd minden 3-ik évben kell bizonyos mennyiség. A túloldali adatok egyébiránt még két szempontból érdemelnek figyelmet. A buzavetés területe évről-évre nő s ugyan csak növekedik a mesterséges takarmánynövények termesztésére szánt terület is. Míg ez utóbbi valóban csak hasznos lehet kiscgazdáinkra, a búzatermelés forcirozása helytelen dolog, különösen késő vetésekkel, mert a kedvező őszi időben jól előkészített talaj mellett tavaszi kalászosok vetése sokkal hasznosabb és kedvezőbb eredménnyel kecsegtető, mint a buzavetés, mert ha enyhe a tél, vagy erős a tavasz, a vetés elrothad, míg nagy szárazságban vagy az egerek pusztítják el, vagy elcsenevészedik. Kötöttebb, lapos földeken azonban a búzatermelés czélszerű.

A fontosabb termények árjegyzése 100 kg.-kint koronákban a következő volt a nyiregyházi piaczokon az 1912. évben:

	H ó n a p												Évi átlag
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
Búza	23.4	23.0	22.4	22.5	22.0	22.4	21.8	20.8	20.0	21.0	20.2	20.3	21.6
Rozs	19.6	19.4	18.7	19.4	20.0	20.3	19.6	17.1	17.3	17.6	17.5	18.1	18.7
Árpa	18.0	18.0	18.4	18.2	18.0	17.6	17.2	17.5	17.2	17.7	18.0	18.8	17.9
Tengeri	17.5	18.2	18.0	18.4	18.8	18.8	18.3	18.1	19.0	18.7	13.6	13.8	17.6
Zab	18.2	19.0	18.7	19.0	19.6	19.8	18.0	19.5	18.6	19.8	19.2	19.6	19.1

A mezőgazdasági terményekkel való kereskedelemre igen jótékony hatással vannak a közraktárak, melyek a gazdaközönségnek az árúk elhelyezését s előnyös előlegek nyújtásával a kedvezőbb conjunkturák kihasználását lehetővé teszik. Ezidőszerint két ilyen közraktár áll fenn, a nyiregyházi és kisvárdai, mely utóbbi a beraktározott terményekkel együtt

1910-ben a tűzvésznek lett martaléka. 1912. évi forgalmukat az alábbi táblázat ismerteti:

Kisvárdá:

Termények:	Készlet 1912 I 1-én	Berak- tározás	Kirak- tározás	Készlet 1912 XII,31-én
		m é t e r m á z s á k b a n		
Búza	—	14.650	6.200	8.450
Rozs	—	16.350	6.550	9.800
Árpa	—	850	670	180
Zab	—	740	570	170
Vegyés	—	4.600	3.300	1.300

Nyiregyháza:

Búza	16.038	27.255	25.218	18.075
Rozs	40.776	50.020	54.716	36.080
Árpa	731	4.096	2.271	2.556
Zab	1.533	3.153	3.889	797
Tengeri	1.820	2.651	4.292	179
Vegyés	2.118	8.501	7.552	3.067

Az 1913. gazdasági év, bár viszonylagosan jól indult, gazdáinkra egy cseppet sem volt kedvező.

A szokatlanul hosszú és hideg tél után következő meleg tavaszi időjárás a vetések fejlődését rendkívüli mértékben előmozdította, de az áprilisi erős fagy, valamint az utána föllépő hosszas esőzés a még kellőképpen be nem ért termés megdőlését idézte elő. A júliusi pusztító viharok és árvíz végül gazdáink minden reménységét halomra döntötte. Nemcsak a kalászosokban esett nagy kár, de a tengeri és főleg a kitünőnek ígérkező burgonyatermés is tönkre ment. Ugyancsak óriási a károsodás a szőlőben és a takarmánynövényekben.

Egyébiránt a földművelésügyi ministerium jelentése szerint az idei főbb terményekről közzétett terméseredmények a következők voltak:

Termény	Learatott terület kat. hold	Termés mm.	Átlagos termés k. hold. mm.
Búza	91.880	603.652	6·6
Rozs és kétszeres	133.491	772.912	5·8
Árpa	25.368	160.833	6·3
Zab	20.717	120.780	5·8

A cukorrépa-, dohánytermés eredményei, valamint a kaszálók és mesterséges takarmányföldek hozama a múltévi eredményt aligha közelítik meg s így a népesség bekövetkező nyomorának enyhítésére, valamint az előrelátható takarmányinség megakadályozására hathatós kormányintézkedésekre van szükség.

Szabolcs vármegye földművelésügyével kapcsolatban még a mezőgazdasági munkás- és kereseti viszonyokról szólunk röviden pár szót. A mezőgazdasági munkásviszonyok úgy a munkát teljesítő egyedek, mint a munkabérek szempontjából kedvezőknek éppen nem mondhatók. Bár a kivándorlás állandó jellegű, munkáshiány nincs, mert a kivándorolt munkások helyét különösen aratás és cséplés idején a sáros- és beregvármegyei rutének eléggé pótolják. Inkább erkölcsi szempontból esnek a szabolcsvármegyei munkások kifogás alá; mert a szolgálatban megbízhatatlanok, a dologra lusták, a napszámberrel elégedetlenek. Pedig a munkabérek aránylag méltányosak, a mint ezt a földművelésügyi minisztérium kiadásában megjelenő „Mezőgazdasági napszámberrek Magyarországon 1910. évben“ című kiadvány hivatalos adatai is bizonyítják. Ez adatok szerint a napszámberrek nemek és a különböző mezőgazdasági munkák szerint a következőképen alakultak:

A) Mezőgazdasági munkabérek fillérekben :

	Férfi	Nő
Kaszálás	176	127
Aratás	326	203
Cséplés	250	161
Kaszálás	234	142
Répaszedés	177	134
Tengeritörés	166	120

B) Szőlőmunkások munkabére fillérekben :

	Férfi	Nő
Nyitás és fedés	171	120
Kapálás	190	143
Metszés	246	—
Kötözés	173	138
Permetezés	261	155
Szüretelés	155	116

Tagadhatatlan, e kimutatás csak részben fedi a valóságot, hiszen megjelenése óta jó idő eltelt, de magánértesüléseim szerint, a dolog sürgőssége esetén, a fent kimutatott munkabérek másfél—kétszeres összegét is szívesen megfizetik a gazdák jobb munkásaiknak.

A kedvezőtlen gazdasági évek nagyban befolyásolják ugyan a mezőgazdasági munkások megélhetését különösen a téli hónapokban, de a bekövetkezhető inség lehetőség szerinti orvoslásáról a vármegye törvényhatósága mindig idejében gondoskodik. Nem mondható azonban cseppet sem előnyösnek a dohánykertészek helyzete, a kiknek száma, éppen arra való tekintettel, hogy Szabolcs vármegye az ország első dohánytermelő vármegyéje, igen nagy. A súlyos megélhetési viszonyok

mellett helyzetük úgyis kétséges s ha a kormány a dohánybeváltási árak felemelésével róluk idejében nem gondoskodik, félős, hogy a dohánykertészek elkedvetlenedve, a könnyebb megélhetést biztosító egyéb foglalkozást keresnek maguknak s ha nincs dohányos, nem lesz dohány s nem lesz haszna a kincstárnak sem.

Socialistikus természetű munkásmozgalmak már évek óta alig fordultak elő. A kilenczvenes évek Várkonyi-féle földosztó socialismusának már csak emléke maradt fenn. A szabolcsvármegyei paraszt a nagyhangú frázisok és elvek iránt teljesen érzéketlen; ha gyakorlati hasznát látná, talán inkább kedvet kapna hozzá.

b) Szőlőművelés és gyümölcstermelés.

Szabolcs vármegyében a szőlőművelés újabb keletű, mindössze a mult század utolsó évtizedétől számitható fellendülése. A régi szőlőkertek termése nem érdemelte meg a ráfordított munkát s a hirhedt savanyú nyíri vinkót inkább eczetágnak és vendégriasztónak tartogatták, mint kellemes és hasznos fogyasztási cikknek. Ma már a helyzet lényegesen megváltozott. Mióta az immunis homoktalajon ültetett s szakszerűen kezelt jobb minőségű szőlőfajokkal telepítették be a határokat: a szőlőművelés jövedelmező foglalkozási ággá lett, melyet paraszt és úr szívesen üz, mert nemcsak szórakozást nyújt, hanem kitünően jövedelmez is. Innét van, hogy a szőlőterület évről-évre rohamosan emelkedik, a városok környékén a szőlőtelepek pompás üdülő- és nyaralóhelyekké alakulnak át s különösen a Debreczen—Csap közötti vasútvonal mentén a legkellemesebb látványt nyújtják a vasuton utazó közönségnek. A szőlőterület 1895 óta 4.900 holdról 12.379 kat. holdra emelkedett 1912 végéig s ha figyelembe vesszük, hogy a régi szőlőkerteket jórészt pusztulni hagyták s új talajon telepítették a szőlőt, 10.000 kat. holdat teljesen új területnek tekinthetünk, mely évről-évre lényegesen nagyobbodik.

1912-ben a 12.379 kat. hold területen termett összesen 65.289 hektoliter must s az előállított bor mennyisége 58.766 hektolitert tett. Holdankinti átlagos termés, az összes területet tekintve, kb. 5 hektoliter volt s így az 1912. évi szüret jó közepesnek mondható. Várakozáson felül sikerült az 1911. évi szüret. A vármegyei gazdasági egylet jelentése szerint a terméseredmény meghaladta a 320.00 hektolitert s tekintve a magas borárakat, ennek értéke a 9 millió koronát. Holdankinti termés 20 hektoliter s minőség tekintetében is jó volt.

A termelésre használatos szőlőfajok közül előszeretettel telepítik az olasz-rizling, kadarka, mézesfehér és furmint fajokat, míg a csemege-szőlők között — melyeknek ültetése évről-évre nagyobb arányokat ölt — a két chasselas vezet. Természetesen ma még az eladásra kerülő cse-

megeszőlő mennyisége igen kevés és 1909-ben mindössze 814 mm.-át adtak el 24—30 fillér kg.-onkinti árban. Figyelembe véve a fentebb említett szőlőfajokat, (ma csupán a fehér vagy gyenge siller bor szüretelésére fordítanak gondot, míg vörös borokat egyáltalán nem készítenek. A borárak alakulása éppen a lázas gyorsasággal szaporodó telepítések miatt igen kedvezőtlen. A leszűrt mustot általában, tekintet nélkül a szőlőfajokra, 16—18 fillérért árusítják, míg a lefejtett bor literenkinti ára a legkedvezőbb viszonyok között sem éri el a 70—80 fillért. Az 1911. évben azonban, figyelembe véve, hogy az ország többi részeiben a szőlő igen sok kárt szenvedett, Szabolcsban pedig kitünő termés volt, gazdáink az új mustot átlag 30 filléres áron értékesíthették.

A szőlőtelepek létesítésében a városok vezetnek: Nyiregyháza s a városi jelleggel bíró Kisvárdá, Nyirbátor és Nagykálló. Nyiregyháza vasútmenti része csupa szőlőterület. Kisvárdán az 1896-ban létesített Erzsébet-szőlőtelep több mint 600 kat. holdat elfoglal s bővítése napról-napra folyamatban van. Ugyanígy állanak a viszonyok a másik két községben is.

A szüreti eredményeket nagyban befolyásolják a mindig nagyobb mérvben fellépő szőlőbetegségek és gyakori elemi csapások. 1912-ben szőlőbetegségek 960 kat. hold területet sújtottak, rovarok 1.080 kat. hold területen pusztították el a szőlőt, míg elemi csapások 4.257 kat. hold területen okoztak súlyosabb károkat. Az összes területnek alig fele maradt mentes a csapásoktól. Peronospora ellen 10.880 kat. hold területet permeteztek be s így a kedvezőtlen viszonyok következtében a szőlőterület még a csapások elleni védekezésre felhasznált tőkét és munkadíjat is alig fizette vissza tulajdonosának.

A mi a szőlőterületnek talajnemek szerinti részletezését illeti, immunis homoktalajú szőlőterület 11.848 kat. hold volt a vármegyében, ebből termő 10.732 kat. hold. Nem immunis (agyagos, kavicsos, televényes) talajon 531 kat. hold állott fenn, ebből európai vesszőkkel 421, amerikai vesszőkkel 110 kat. hold terület volt beültetve.

Bortermelő és értékesítő szövetkezet egy sincs a vármegyében, az eladásra szánt mennyiséget vagy maguk a termelők, vagy pedig a helyi borkereskedők hozzák forgalomba. Az 1911. évben azonban a vármegyei gazdasági egyesület a bortermelő és értékesítő szövetkezet és pincze létesítésének eszméjét fölvetette s így valószínű, hogy e kérdés mielőbb dülőre jut.

* * *

Szabolcs vármegye mezőgazdasági termelésében hajdan jelentős szerepet játszó gyümölcsstermelés napról-napra tért veszít. Pedig a szőlő-

termelés fellendülésével kapcsolatban bizvást lehetett remélni, hogy e kevés fáradságot és anyagi befektetést igénylő foglalkozási ág ismét előtérbe nyomul. De hiába. Népünk szakszerű oktatásban alig részesül. Gazdasági szaktanítók az egyes községekben nincsenek s a vármegyének egyetlen vándor gazdasági szaktanítója, Mácsánszky Lajos, bár gyakorlatilag és elméletileg a legkiválóbb pomologusok közé tartozik, egyedül, a legmegfeszítettebb munkássággal sem tud népünk körében eredményt felmutatni. Az intelligensebb közönség szívesen követi praktikus tanácsait s nemes gyümölcsfákkal telepíti be kis szőlőjét, kertjét, de hivatásos gyümölcsstermelő a vármegye területén egy sem akad. Pedig Szabolcs vármegye földje és éghajlata — ez utóbbi minden szélsősége mellett is — a gyümölcsstermelésre kiválóan alkalmas, a mint ezt a mult példái igazolják, a midőn különösen a felső tiszamenti községek lakói száz és száz szekérral vitték piacra terményeiket, a nemes sóvári és szercsika almát, körtét, barackot és szilvát. Sokszor értékesíteni sem lehetett a gyümölcsöt, oly nagy volt a termés s ilyenkor pálinkát főztek a fölöslegből, vagy megaszalták a szilvát és *susinkát* (száritott alma és körte) készítettek az el nem adott almából és körtéből. Ma már fölösleg, sajnos, nincs. A vármegyei piacokra csak selejtes árú kerül s a szebb és jobb minőségűt a nagyobb városokban, különösen pedig Budapesten értékesítik nagy haszonnal.

Ujabbán a vármegyei gazdasági egyesület a földművelési ministertől gyümölcsfaiskola létesítésére csemetéket kért. 1907-ben 9.000 darab gyümölcs-csemetét bocsátott a minister az egyesület rendelkezésére. A faiskolakezelést a kir. ügyészség felügyelete alatt álló fogház-kertészet vette át s a beoltott alanyokat 50—80 filléres árban bocsátotta a vármegyei közönség rendelkezésére. Az eddig eladott gyümölcsfaiskoltványok között a jonathán, sikulai, sóvári, aranyparmén almafajokat, a szilvák közül a kék besztercei és zöld ringlót, a barackfajok közül pedig különösen a nemes kajszinfajokat osztották szét, mint a melyek a vármegye talajánál és éghajlatánál fogva a termelésre legalkalmasabbak.

c) Erdészet.

Természeti szépségekben és kincsekben gazdag országunknak egyik legszerényebbje Szabolcs vármegye. Erdőborította magas hegyek, csobogó patakok, gazdag flórájú völgyek nem teszik változatossá területét. A szem messze ellát a nagy pusztaságban s a homoktenger közepette csak a szeszélyes hullámvonalakban csoportosuló homokdombok, buczkák, egy-egy akáczos fasor, egy-egy ritkás csalit, s elvéve egy-egy nagyobb erdőség állja útját tekintetünknek. Szabolcs vármegye erdőségekben nagyon

szegény, talán az országban a legmostohább. Területének 4·3⁰/₀-a csupán erdőség s ennek legnagyobb része is új ültetés, védőerdő. Pedig mint a régi irások és hagyományok bizonyítják, a Nyírséget hatalmas nyírfa-erdők borították s a víz nem járta helyeket egészen ellepte a tölgy-, juhar-, kőris- és a mocsarasabb helyeket a fűz- és égerfa. Sőt, mint a „Magyarország vármegyéi és városai“ cz. mű Szabolcs vármegyéről szóló kötetének 281. lapján olvassuk: „majdnem minden községnek a mult század (XVIII.) végéről, vagy e század (XIX.) elejéről származó térképei mindenütt azt mutatják, hogy a község határának csaknem fele, sőt itt-ott felénél nagyobb része még erdő volt, holott ma már csak egy visszamaradt galagonyabokor, egy magányos nyár, egy kiszáradt tölgy, egy görcsös, árva szil mutatja, hogy hajdan s talán nem is oly rég, itt a dalos madár fészke s a futó betyár buvóhelye volt. Az Apafája, Istvánberek, Töviskes, Fáshát, Fáshalom, vagy az ehhez hasonló dülő elnevezések mind azt sejtetik, hogy eme részeket, melyeken ma itt-ott a futóhomokot nyalja, szórja szét a tavasz szárító szele, valaha az erdők sűrűje borította, az erdő lombja kövéritette.“

Ma egészen más a helyzet. A hatalmas erdőségek helyén szántóföldek állanak s a szakadatlan irtás és rablógazdálkodás következtében egyes járások erdősége egészen elpusztult. A kisvárdai járás erdősége alig éri el az 1.000 holdat; a dadai felsőjárásban sem sokkal több az erdő, mindössze a nagykállói és nyirbátori járások erdeje haladja meg a 10.000 holdat, hol a régi nagy uradalmak urai — bár a gazdálkodással való nemtörődömségük közismeretes volt — az erdőnek, mint kitűnő vadászterületnek kiirtását nem engedték meg. Némileg javult Szabolcs vármegye erdőinek állapota az 1879. évi XXXI. törvénycikk életbeléptetése óta, bár nyilvánvaló, hogy hatása csak ott volt eredményes, hol az erdőkezelés a törvény 17. §. szellemének és rendelkezésének megfelelően meghatározott üzemtervek szerint történt. Sajnos, ily kezelés alatt az erdőterületnek alig $\frac{1}{4}$ része áll. A nagy uradalmak szintén előre megállapított üzemtervek szerint kezelik ugyan birtokaikat, de a legnagyobb rész még ma is érzi a szakszerűtlen vezetés hiányát s a rablógazdálkodás káros hatását.

Ujabban védőerdők létesítésén s új telepítések keresztülvitelén fáradoznak. Sokban hozzájárul a telepítési kedv ösztönzéséhez a földmivelésügyi ministerium, mely a sikerrel telepítő tulajdonosokat nemcsak ingyencsemetével látja el, de pénzbeli jutalomban is részesíti. Így 1911-ben 2 telepítő 400 korona jutalomban részesült. Az 1912. év folyamán kötelező erdősítésre 96·1 kat. hold terület volt előírva s ebből sikerrel 44·2 kat. hold területet erdősítettek be.

A mi Szabolcs vármegye erdőterületét illeti, ennek megoszlása a talaj minősége s fanemek szerint a következő volt 1912-ben:

	Kat. hold
Összes erdőterület	37.340
Tervszerű kezelés alatt áll	7.809
Futóhomokon álló erdő	886
Feltétlen erdőtalajon	9.321
Egyéb talajon	27.133
Tölgy erdő	27.974
Bükk, akác és egyéb lomberdő	9.058
Fenyőerdő	308

Szabolcs vármegye erdőterületéből a birtoklás jellegét tekintve törvényhatósági és községi erdő 16·3⁰/_o, egyházi tulajdon 1·9⁰/_o, hitbizományi birtok 2·7⁰/_o, a többi 79⁰/_o magántulajdon. A legnagyobb erdőbirtokosok: Forgách László (5.000 kat. hold), Gróf Károlyi Tibor (2.400), gróf Mayláth György (1.680), báró Podmaniczky Géza (1.500). A községek közül legnagyobb erdőbirtokos Nyirbátor 1.000 kat. holddal. Érdekes jelenség, hogy a vármegye területén Debreczen sz. kir. város is bír erdőséggel. A nyírmártonfalusi határban fekvő erdeje több mint 4.000 kat. hold.

Állattenyésztés.

Szabolcs vármegyében az állattenyésztés már ősidők óta főfoglalkozása volt a népességnek, melyre részint phisikai okok, részint politikai viszonyai utalták már a multban. A vadviz- és áradásjárta helyek, a buja legelők, alkalmasabbak voltak az állattenyésztésre, mint intensivebb mezőgazdasági cultura folytatására s a 150 esztendős török uralom, nemkülönben az ezt megelőző áldatlan politikai viszonyok következtében a nép az állatállományt inkább biztonságba helyezhette, mint a vetést, melyet vagy az ellenség tiport le vagy az áradások pusztítottak el. A politikai zavarok megszűntével s a Tiszaszabályozás elkészültével óriási terület szabadult fel, mely alkalmassá lett a földművelésre s így az állattenyésztés az intensivebb földművelés mellett némileg háttérbe szorult. Ez azonban nem jelenti az állattenyésztés teljes elhanyagolását, mert bár az állatlétszám számbeli emelkedése nem áll arányban mezőgazdaságunk szemmelátható fejlődésével, azért Szabolcs vármegye állattenyésztése különösen a fajnemesítés szempontjából egyike az országban a legkiválóbbaknak. Egyébiránt, ha elmaradottságról lehet is szó, első sorban tényleg a túlságos mérvben terjeszkedő mezőgazdaság is egyik oka az állattenyésztés elmaradottságának. A legeltetésre szánt területből különösen a közbirtokosság évről-évre többet von el és alakít át szántókká, mesterséges takarmánytermesztéssel pedig ez idő szerint csak kevesen

foglalkoznak. A takarmányhiány így évről-évre egyre fenyegetőbb módon lép fel és sok helyen a gazdaközönségnek óriási áldozatok árán kell legelőterületeket beszereznie. Azonkívül egyéb okok is akadályozzák az állatállomány szaporodását. Így az egy éven aluli növendékállatok levágatása a járványos állati betegségek — melyek néha egész határ állatállományát elpusztították — megfelelő tenyészkánok és apaállatok hiánya, végre gazdáinknak nemtörődömsége, közönyössége.

1895—1911-ig az állatállomány változásait az alábbi adatok mutatják:

Év	Szarvasmarha	Ló	Szamar és öszvér	Sertés	Juh	Kecske
1895	112.055	37.069	263	197.034	161.165	55
1904	103.873	37.585	215	106.253	161.199	57
1905	106.432	36.271	204	107.973	148.978	65
1906	102.508	35.180	209	104.513	146.263	56
1907	107.960	35.642	201	112.603	139.414	80
1908	123.352	37.893	206	126.895	168.471	81
1909	126.499	40.107	186	125.982	147.520	72
1911	118.029	42.759	191	160.810	119.022	92

Mint a közölt adatok mutatják, Szabolcs vármegye állattenyésztésében a ló- és szarvasmarhatenyésztés fejlődik szépen. Különösen a kisgazdák térnek át a mesterséges takarmánytermesztés felkarolásával a productiv állattenyésztésre s ma már nem törik fel a legelőket s alakítják át szántókká, hanem nagy áldozatok árán iparkodnak a múlt hibáit jóvátenni s közös legelőterület kihasításával, sőt vásárlásával igyekeznek az állattenyésztés ügyét minden erejükkel előmozdítani. Természetesen nagy segítségükre van munkájukban a földművelésügyi ministerium, mely a legelők vásárlását lehetőleg megkönnyíti részint kamatmentes kölcsön, részint visszafizetési kötelezettség nélkül adott államsegélyek nyújtásával. Így pl. az 1909. évben mintegy 9 községnek nyújtott módot a földművelésügyi ministerium legelők vásárlására s a perfectuált vagy folyamatban levő ügyletekről az alispáni jelentés alapján a következőket közölhetem:

Község neve	A legelő nagysága kat. hold	Vételár	Államsegély k o r o n á k b a n	Évi törlesztés
1. Gyüre	400	150.000	3.000	3.000
2. Nyírkarász	327	156.000	2.200	2.200
3. Nyíracsad	435	174.000	5.600	8.250
4. Nagyálló	101	60.000	23.285	2.000
5. Mándok	400	162.000	5.575	2.575
6. Nyírbrány	285	122.000	5.000	2.000
7. Nagyhalász	163	130.200	2.400	2.400
8. Ujfehértó	385	223.454	6.500	3.000
9. Kisvárdá	438	376.788	—	18.086

A földművelésügyi ministeriumnak e segítsége aligha marad hatástalan s 10 év múlva Szabolcs vármegye állatállománya úgy mennyiség, mint minőség dolgában bizonyára szép fejlődést fog elérni.

Egyébiránt a szarvasmarhatenyésztésben új elvek és a gyakorlatban szerzett tapasztalatok is kiváló módon érvényesülnek s a vármegye közönsége szívesen szakít az egyoldalú tenyésztésre hajló felfogással s a magyar fajta szarvasmarha mellett egyéb jó tejező és könnyen hizlalható fajok tenyésztését is előszeretettel űzi. Így újabban a nyugati svájci fajta, piros-tarka és borzderes és egyéb tarka fajokat karolták fel erősebben, a mint ezt az 1904. év óta tartott haszonállatösszeírások adatai is bizonyítják. Mig 1895-ben a 112.055 darab szarvasmarhából 107.314 volt magyar fajta, addig a mai 126.499 darabból már csak 88.844 darab a magyar fajta, a minek az a magyarázata, hogy a tejgazdaságok szaporodásával szívesebben állítják be a nyugati fajta állatot, mint a szép testalkatú és gyönyörű szarvállású magyar tehenet, mert az a gazdaságban nagyobb hasznot hajt s kihízalva is jobban értékesíthető.

Szarvasmarha s általában a szabolcsvármegyei állattenyésztés és mezőgazdaság felvirágoztatásában hallhatatlan érdemeket szerzett a szabolcsvármegyei gazdasági egyesület, mely 1910-ik évben ünnepelte 50 éves fennállását és az ugyancsak fényes multra visszatekintő kisvárdavidéki gazdakör. Mindkét egyesület kevés, de lelkes tagokból áll s bár eleinte a részvétlenséggel küzdött, ma fényes eredményeket produkál. Állatvásárokat, mezőgazdasági kiállításokat, háziipari tanfolyamokat rendez, szakszerű előadásokat tartat a mezőgazdasági élet minden köréből s áldásos tevékenységének ma számottevő eredményeire tekinthet vissza. A kisvárdai tenyészállatvásárok országos híreik s a vármegye lelkes és ügybuzgó alispánja Mikecz Dezső, ki évről-évre meglátogatja e vásárt, az 1909. évi tenyészállatvásárról a következőket jelentette a vármegye törvényhatóságának beszámolójában: „Mindenekelőtt jelentem, hogy a vásárt, mint minden évben, ezúttal is megnéztem s a legközvetlenebbül érdeklődtem a vásár látogatottsága, lefolyása iránt s forgalmáról alkalmam nyílt, az általam fennt elősoroltakat közvetlenül tapasztalni s hogy az állatok legtöbb részét nem egyes nagyobb birtokosok, de kisgazdáink, többnyire községek a köztenyésztetekbe vásárolják sokszor egymással versenyezve a szebb példányokra s az árakat évről-évre magasabbra egyenesen a vevők emelik. Az idei vásárra felhajtott: magyar szarvasmarha 133 darab bika, nyugati 14 darab, sertés 64 darab, juh 78 darab, összesen 289 darab. Eladatott: 133 magyar bikából 91 darab. Átlagár darabonkint 788 korona 79 fillér. 64 darab sertésből eladatott 18 darab 2.700 koronáért. Átlagár 150 korona. A vásár összes pénzforgalma 74.480 korona volt.“

„A vásár magyar szarvasmarhatenyésztésre ma már az egész országban első helyen áll, felhajtásra ha nem is, de forgalom tekintetében túlszárnyalta a budapesti országos tenyészállatvásárt, sőt a kínálkozó igényeknek nem tud megfelelni és sok vevő ezuttal is vásárlás nélkül volt kénytelen haza menni, mert a szebb, s jobb példányok a vásárt megelőző délután eladtak. Évről-évre mind tágabb körben fokozódik az érdeklődés a vásár iránt. Már ez évben is a Bácskából, Jász-Nagy-Kun Szolnok megyéből vettek részt tenyészetek s a legtávolabb vidékekre történt eladás. A jövő évre maga a mezőhegyesi állami gazdaság is jelentkezett részvételre. Ennél nagyobb elismerést a kisvárdai tenyészállatvásárra fel sem sorolhatnék.“ 1909. évi alispáni jelentés 49 köv. lapok.

A földművelésügyi ministerium áldozatkészsége is sokban hozzájárul Szabolcs vármegye állattenyésztésének fejlesztéséhez s az 1911. évben kiosztott segélyek, jutalmak összege majdnem 30.000 koronára rugott. Természetesen ez összegben a tenyészállatok beszerzésére fordított kiadások is bennfoglaltatnak.

A míg a szarvasmarhatenyésztésben különösen a kispasztor tanúsítanak nagy buzgóságot, a lótenyésztésben — a nyiregyházi tírják gazdákat nem számítva, a kik majdnem mind kiváló lótenyésztők — különösen a nagy uradalmak és gazdaságok járnak elől jó példával. Az uralkodó fajta a félvér angol, mely az apró nyírségi lovakkal való kereszteződés következtében kitűnő munkabíró egyedeket hozott létre. Nevezetesebb tenyészetek a Dessewffy, Forgách és Liptay-féle. Míg a két első inkább a luxus, és ügető-tenyészetekben kiváló, addig a Liptay-féle inkább versenylótenyésztés s már nem egy lovával ért el kisebb-nagyobb sikereket. Köztenyésztésre ez idő szerint 134 drb s ezek között 14 drb. angol s 6 arabs telivér mén áll az állattenyésztők rendelkezésére, míg a tenyészképes kanczák száma az 1911. évi lóösszeírás szerint 21.328 volt.

A mily örvendetes fejlődésnek indult Szabolcs vármegyében a ló és szarvasmarha tenyésztés, éppoly elszomorító, hogy a juh- és sertés-tenyésztés napról-napra veszít jelentőségéből. Pedig a múlt század kilenczvenes éveiben a sertés-tenyésztés igazán hatalmas fejlődést mutatott, de az állandó jellegű sertésvész valósággal megtizedelte az állományt. Ma már a teljes pusztulás réme fenyegeti gazdáinkat s a földművelésügyi ministerium nemcsak állategészségügyi intézkedéseket fogantat a sertés-állomány megvédésére, hanem évről-évre nagyobb államsegélyt is engedélyez sertések, különösen pedig tenyészkanok beszerzésére.

Az 1895. évi nagy mezőgazdasági összeírás szerint 426.645 baromfi volt a vármegye területén. A vármegyei gazdasági egyesület tevékenységének tudható be, hogy a baromfitenyésztés szép fejlődésnek indult s

évről-évre mindig többen fordulnak fajbaromfiakért a földművelésügyi miniszteriumhoz. Ma már kisgazdaságokban is található nemes fajbaromfi s még egyszerű paraszt családok is lehetőleg tiszta fajtenyésztésre törekednek. Az 1909. évben a kisgazdák baromfianyagának nemesítésére 200 db. sárga orpington, 100 db. pekingi kacsa, 113 emdeni lud 50 db nemes pulyka osztatott ki. A kiosztott baromfi-anyag értéke 4.360 koronát tett ki.

Selyemtenyésztéssel aránylag sokan foglalkoznak a vármegyében. A 131 község közül 30–40-ben állandóan foglalkoznak selyemtenyésztéssel s mintegy 200 családnak képezi mellékkeresetét. A termelés mennyisége meghaladja évről-évre a 2.000 kg.-ot s egy termelőre eső jövedelem 20–30 koronára tehető. Egyébiránt a selyemtenyésztés felkarolása óta az 1912. év végéig 100 ezer koronánál többet fizetett ki a kincstár a selyemtenyésztés és selyemiparral foglalkozóknak.

A méhtenyésztés szintén egyik jövedelmező foglalkozása vármegyénk népességének. 1911-ben 3.179 mozgó és 5.377 közönséges köpükben voltak elhelyezve a méhcsaládok. A termelt méz 466 mm., a viasz pedig 13 mm.-ra rugott s a termelés értéke meghaladta a 41 ezer koronát.

* * *

Szabolcs vármegye mezőgazdasági viszonyai ismertetésének végére érven, sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a vármegye területén egyetlen mezőgazdasági szakoktatást nyújtó intézet sincs s a vármegye gazdasági közönsége a legközelebbi debreczeni gazdasági akadémiára, a karczagi földműves-iskolára vagy a tarczali vinczellér-iskolára van utalva. Egy őstermelő vármegyében a földműves-iskolára szükség van, annál inkább Szabolcs vármegyében, hol nemcsak a tudatlansággal, de a kedvezőtlen gazdasági, éghajlati stb. viszonyokkal is küzdeni kell a gazdálkodónak.

Ipar, kereskedelem, pénz- és hitelügy.

1. Ipar.

Szabolcs vármegyében a népességnek alig 10⁰/₀-a foglalkozik önállóan iparral. A hol a népességnek ³/₄ része földművelő, ott a fölöslegre eső hányad nagyon megoszlik a többi foglalkozási ágak között. Így van ez Szabolcs vármegyében is. Az ipar fejlődésére hiányzik minden előfeltétel, hogy mégis némi haladásról beszélhetünk, az onnan van, hogy a közlekedési eszközök tökéletesítésével az iparban használatos nyersanyagok szállítása könnyen lehetővé vált és a szállítási díjak nem oly nagyok, hogy az elkészített árú a feldolgozási és szállítási költséget meg ne birná. Mindazonáltal az ipar inkább helyi jellegű s a városokra, illetve városi jelleggel bíró községekre szorítkozik. Kivételt képeznek a

mezőgazdasági szeszgyárak s nagyobb nyersanyag feldolgozó telepek, mint például a herczeg Odescalchi-féle rétközi kendergyár s hasonló vállalatok.

Szabolcs vármegyében az ipar ma már kezd kibontakozni régi szűk keretéből s a kisipart lassankint felváltja a gyáripar s a kisiparosok műhelyéből több segédet foglalkoztató iparvállalatok alakulnak. A fejlődés lassú ugyan, de fokozatos s egy évtized múltán elért eredmény már számottevő lesz. A debreczeni kereskedelmi és iparkamara által vezetett ipari törzskönyvben 1912. év január havában 11.582 önálló iparos volt bejegyezve. Évközben keletkezett 830 iparvállalat, megszűnt 506 s így egy évi szaporodás is több mint 300 önálló iparossal növelte a létszámot. A kiadott iparigazolványok legnagyobb része az építő- és ruházati iparra esett s azonkívül a bőr- és faipar körébe tartozó iparosok száma növekedett meg erősebben.

A vállalatokat, illetve törvényszékieleg bejegyzett cégeket tekintve, a nyiregyházi kereskedelmi és váltótörvényszéknél 1911. évi december hó 31-én 514 egyéni és 232 társaszcég volt bejegyezve. Az 1912. év folyamán keletkezett 52 egyéni és 27 társaszcég, az érdekeltek közvetlen kérésére megszűnt 21 egyéni és 13 társaszcég s így a cégkataszter álladéka 1912. évi december 31-én 542 egyéni és 245 társaszcégből állott.

Bár a debreczeni kereskedelmi- és iparkamara évi jelentései a kerület ipari viszonyairól évről-évre részletesen beszámolnak, vármegyénként elkülönítve részletes felvilágosítást nem nyújtanak s így — mivel az 1910. évi népszámlálás anyaga ma még részletesen feldolgozva nincs — az ipari vállalatok részletezését, valamint az iparban alkalmazott népességnek részletes ismertetését csupán az 1900. évi népszámlálás rendelkezésünkre álló adatai alapján közölhetjük. Ezek szerint a vállalatok nagyságát tekintve, a tulajdonképpeni ipar főcsoportjai a következők voltak 1900-ban:

Foglalkozási főcsoport	Vállalat száma	Segéd nélkül	1—10 segéddel	11—20 dolgozó	20-nál több vállalat száma
I. Vas- és fémipar	803	465	337	—	1
II. Gépgyártás	292	208	80	4	—
III. Kő,- föld,- agyagipar . . .	15	9	6	—	—
IV. Fa- és csontipar	308	182	126	—	—
V. Bőr- és sörteipar	53	31	22	—	—
VI. Fonó- és szövőipar	60	43	17	—	—
VII. Ruházati ipar	2.412	1.774	637	1	—
VIII. Papiros „	11	6	5	—	—
IX. Élelmezési ipar	623	318	288	16	1
X. Vegyészeti „	43	22	19	2	—
XI. Építőipar	689	489	197	3	—
XII. Sokszorosító- és műipar	16	7	8	1	—
XIII. Szállodás,- vendéglősipar	504	251	252	—	1
XIV. Egyéb és ismeretlen ipar	1	1	—	—	—
Összesen	5.830	3.806	1.994	27	3

E táblázat adatai a mai állapotokat tekintve, nem felelnek meg a valóságnak, hiszen — mint fentebb láttuk — az önálló iparigazolvány-nyal bíró iparosok száma több mint 11.000, azt a jelenséget azonban világosan mutatják, hogy Szabolcs vármegyében ma még a segéd nélkül dolgozó iparvállalatok dominálnak s a gyáripar gyermekkorát éli, bár 1900 óta több gyár és iparvállalat létesült a vármegyében. Az új alapítások legtöbbszörre malmok és mezőgazdasági szeszgyárak. Azonban a legkülönbözőbb cikkek előállítását szolgáló gyáralapítások sem tartoznak a ritkaságok közé. Így, hogy csak a legutóbbi évek gyáralapításáról szóljak:

1908-ban egy 14 munkást foglalkoztató fűrészgyár;

1909-ben egy 2 tépőgéppel felszerelt műgyapjúgyár, egy mezőgazdasági szeszgyár, két malom, egy napraforgó-olaj gyár;

1910-ben 2 malom, 3 mezőgazdasági szeszgyár, egy napraforgó-olajgyár és egy jéggyár létesült. Azonkívül bővítette üzemét a Bóni gyártelep s részvénytársasággá alakult át a Propper-féle nyíregyházai cementárúgyár.

1911- és 1912-ben 5 vámörlőmalom, 5 mezőgazdasági szeszgyár, 1 műpalatetőfedőgyár és 1 asztalosárúgyár létesült.

Egyébiránt a vármegyében jelenleg 36 gyártelep működik, melyek közül úgy üzemének sokoldalúságát, mint forgalmát és munkásainak létszámát tekintve, a legelső a nyírbátori „Bóni“ gyártelep mezőgazdasági részvénytársaság. A gyár üzeme a következőkre terjed ki: malomipar, szeszgyártás, olaj- és szappangyártás, cement- és mészhomok-téglagyártás. Az alkalmazott munkások száma 250 s évi forgalma meghaladta a 4 millió koronát. 1912-ben előállított 30.000 Hl. szeszt, 40.000 km. lisztet, 50.000 km. napraforgó-olajat, 8.000 km. olajpogácsát és két millió cement-mészhomoktéglat. Kivitele Galicziára terjed ki. Üzletmenete kedvező s mivel kiváló szakemberek vezetése alatt áll, fejlődése napról-napra nagyobb arányokat ölt.

Az építőipar fellendülésével az építő anyagokat termelő gyárak érték el különösen kedvező üzleti eredményt. Ezek közül nevezetesebbek a vármegyében: A nyíregyházai cementgyár rt. 80.000 kor. forgalommal, a már előbb említett „Bóni“ gyártelep, a kisvárdai mészhomoktégla és cserépgyár rt., a nyíregyházai Barzó, Führer és Király-féle téglagyárak s a nyíregyházi gőztégla- és cserépgyár rt. Évi forgalmuk 30—150.000 korona között váltakozik. Egyébiránt e gyárak az építkezési kedv pangásával sok nehézséggel küzdenek. A téglagyártáshoz értő és megbízható munkásban sokszor hiány van. Az üzemet gyakran megzavarja a szénhiány és megdrágítja a szénárak emelkedése is.

Speciális gyáripar fejlődött ki Szabolcsban a bőséges napraforgó

növénytermelés következtében: a napraforgóolajgyártás, vagy mint ott nevezik, olajütés. Ez üzletággal foglalkozó nagyobb gyárak száma 6. Legnagyobb üzeme van a „Boni“ gyártelepnek s évi termelése meghaladja az 50.000 mm.-t. Az első szabolcsi olajipar rt. Kemeccsén, Zwiebel és Társai ugyancsak Kemeccsén, Feldheim S. napraforgóolajgyára Nyíregyházán, a Rosenbaum-féle Nyírbogdányban, valamint a Vámosi és Szilvássy-féle polgári motoros olajmalom a helyi viszonyokhoz képest 10—100.000 kor. forgalmat is elérnek évenként.

Ugyancsak kedvező üzletmenetről számolhatnak be a kőolajfinomító gyárak. Ezek közül legnagyobb az „Egyesült kiskvárdai kőolajipar rt.“, melynek Nyírbogdányban is van már fióktelepe. Évi forgalma 500.000 koronára tehető.

Ujabbban különösen a Rétközben nagyobb arányokat öltő kender- és lentermés feldolgozására alakult 1906-ban a herczeg Odescalchi Zuárdné-féle Rétközi kendergyár Nagyszigeten, valamint a Máthé László-féle Nagyvarsányban és Nyírbátorban Kessler Izrael és Társai műgyapjúgyára. A herczeg Odescalchi-féle gyár kendert, kóczot és mindenféle kötélárút évente mintegy 800 000 korona értékben termel. Elegendő nyersanyag híján üzemét az év egy részében redukálni kénytelen, de így is 60 férfi és 140 női munkást foglalkoztat. A Máthé-féle nagyvarsányi gyár részint nyersanyaghiány, részint pedig a nyersanyag árának emelkedése miatt sok nehézséggel küzd. Évente 60—90 munkást foglalkoztat.

Egyéb iparágakkal foglalkozó gyárak közül említést érdemelnek még: az Irsai és Társa, továbbá a Májerszky Barnabás-féle gépgyárak, évi 100—200.000 korona forgalommal; az első nyíregyházai csukorka- és csokoládégyár r.-társaság, mely mindenféle csukorkát, csokoládét 480.000 korona értékben termel. Munkásainak száma 31. Van még ezeken kívül a vármegyében hordó-, kocsi-, ablak- és ablakredőnygyár, fűrésztelep, cserépkályha- és szappangyár. Villamos áramot három helyen termelnek, Nyíregyházán a nyíregyházai villamossági részvénytársaság, Kisvárdán a Rochlitz-féle gőzmalom villamos telepe, valamint a Boni gyártelep Nyírbátorban. A közvilágítás e három helyen szintén villamos árammal történik.

Az itt felsorolt iparvállalatok legnagyobb része alig tekint vissza egy évtizedes multra, s hogy a kedvezőtlen gazdasági és politikai viszonyok mellett is haszonnal és eredményesen munkálkodnak, fényes bizonyossága annak, hogy vármegyénk talaja elő van készítve az ipar minél szélesebb körben való terjesztésére s bár sok akadály áll útjában, népünk kiválóan alkalmas arra, hogy a sikeres mezőgazdaság mellett az ipart is eredményesen űzze.

A mezőgazdasági terményeket feldolgozó vállalatok között a malmok és mezőgazdasági szeszgyárak érdemelnek említést. A sima őrlésre berendezett malmok közül jelentősebbek: a nyíregyházai „Julia“ malom, a Boni gyártelep és a Rochlitz-féle gőzmalom. A mezőgazdasági szeszgyárak a vármegyében több mint egy évszázados multra tekinthetnek vissza. A bezdédi szeszgyár volt az első az országban, mely gőzerőre volt berendezve s üzemét tekintve is egyike volt az országban a legnagyobbaknak. Ma már 50 mezőgazdasági szeszgyár működik Szabolcs vármegyében s a termelhető szeszcontinens átlaga mintegy 1.000 Hl, s 15-nek a termelőképessége meghaladja az 1.300 Hl.-t. A mezőgazdasági szeszgyárak között a „Boni“ gyártelep vezet, mely nyírbátori üzemén kívül még Gyulajon és Nyírcsászáriban is tart fenn szeszgyárakat.

Míg a kereskedelmi- és iparkamarák inkább az országos jelentőségű nagy vállalatok és gyárak érdekeinek előmozdításán fáradoznak s a kisiparosok ügyes-bajos dolgait csak közvetve az ipartestületek és ipartársulatok útján intézik el, a kisipari élet fejlesztésében és kisipari érdekek megvédésében eredményes munkásságot inkább az ipartestületek és társulatok fejtenek ki. 1912-ben 5 ipartestület és 4 ipartársulat működött a vármegyében s tevékenységükről az alábbi adatok tanuskodnak:

Hely	Tagok száma	Tagsági járulék	Bevétel	Kiadás	Vagyon
Kisvárdá	333	4	3.331	2.781	4.299
Nagykálló	182	2	2.835	808	3.301
Nyíregyháza	865	4	10.894	10.053	34.893
Büdszentmihály	150	2	1.359	809	2.412
Polgár	128	6	1.228	1.146	491

Hely	Alap	Belajstromoztatott segéd	tanoncz	Elintézett ügyek száma	Békés úton elintéztetett
Kisvárdá	—	220	268	668	63
Nagykálló	—	46	103	247	27
Nyíregyháza	5.100	514	663	1.063	126
Büdszentmihály	—	79	90	95	1
Polgár	40	73	48	359	10

Bár az ipartestületek a tagok érdekeit a lehetőség szerint megvédeni és előmozdítani igyekeznek, tekintve azonban azt a sok ellentétes érdeket, mely a különböző iparágakat egymástól elválasztja, az ipartársulatok, mint szabad szervezetek nagyobb jelentőséggel bírnak s különösen ott érvényesülnek, hol a nyomasztó ipari viszonyok vagy az összetartozás érzetének hiánya miatt ipartestületek szervezése még nem sikerült. Jelentőségük különösen az által emelkedik, hogy sok helyen termelő szövetkezeteket létesítenek, közös, jól felszerelt műhelyt és árú-

csarnokot emelnek, sőt fogyasztási- és hitelszövetkezetet is összehoznak. Ilyen ipartársulat ez idő szerint 4 van a vármegyében, úgymint Nyíregyházán 2, Nyírbátorban és Kisvárdán 1—1.

A szervezett munkássággal szemben egyre nagyobb jelentőségűek lesznek a munkaadók szövetségei. Az a küzdelem, mely az ipari élet két tényezője, a munkaadó és munkás között végbemegy, mindjobban tömöríti az önálló iparosokat, külön-külön szétforgácsolódik erejük, míg együttesen sikerrel veszik fel a küzdelmet a sokszor terrorizáló munkás szakszervezetekkel. A munkaadók szervezetei között a nyíregyházai építőiparosok szövetsége érdemel említést. Más egyesület ez idő szerint a vármegyében még nincs.

Munkásszakszervezet 16 van a vármegyében. Nyíregyházán 11 szakszervezet áll fenn 473 taggal, a vármegye többi községében 5 szakszervezet 148 taggal.

A munkásmozgalmak — tekintve, hogy az ipari munkásság nagy része nem tartozik a szakszervezetek kötelékébe — nem igen öltenek nagyobb arányokat. Az 1912. évben Nyíregyházán 25 asztalos iparosmunkás lépett sztrájkba a munkaidő leszállítás és béremelés, azonkívül a bizalmiférfi-rendszer bevezetése miatt. Két első céljukat elérték, de harmadik törekvésük sikertelen maradt. Különben a sztrájkokra — úgy a mezőgazdasági, mint ipari sztrájkokat tekintve, — Szabolcsban nincs kedvező talaj. A kevés igényű munkás örül, ha munkát kaphat, annál is inkább, mert a nagyobb ipartelepeken különben sincs hiány munkásjóléti intézményekben. S ha a munkás az állandó kereset mellett még lakást és egyéb szolgáltatásokat élvez, szívesen marad meg a maga helyén s béremeléssel nem zaklatja kenyéradó gazdáját. Egyébiránt a nyíregyházai iparfelügyelőség kerületében lakást kap 78 telepen 238 család, hálólhelyiséget 39 telepen 155 munkás, földhaszonélvezetben részesül 34 telepen 122 munkás, tüzfát és világítást kap 69 telepen 521 munkás, 3 helyen van munkásfürdő és mosdóterem, végül 13 telepen betegsegélyzőalap, melyhez 1912-ben 215 munkás tartozott.

A nyíregyházai kerületi munkásbiztosító pénztár kötelékébe tartozott az 1912. évben 8.388 tag. Táppénzben részesült 1.556 beteg s a kifizetett táppénzek összege 35.020 koronára rugott. A pénztár többi kiadásai a következőképen oszlottak meg:

	Korona
Gyógyszerszámla	23.469
Kórházi költség	12.980
Temetkezési segély	3.440
Orvosi és tisztviselői fizetések . .	48,511
Dologi kiadások	7.553
Egyéb kiadások	3.854

Úgy a pénztár, mint a pénztári tagok részéről gyakori a panasz. A pénztár a befolyó jövedelemből alig képes fedezni a szükségletet és 50.000 koronát meghaladó vagyona dacára is folyton anyagi zavarokkal küzd; a pénztári tagok pedig a kirótt illetékek és járulékok nagysága, az ügykezelés hosszadalmassága miatt emelnek szót. A panaszok talán mindkét részről helyénvalók s a bajokon csak a munkásbiztosítás gyökeres reformálásával lehetne segíteni.

A mi az ipari szakoktatási intézményeket illeti, ezekben Szabolcs vármegye vajmi szegény. Továbbképző ipari tanfolyamok, magasabb szakképzést nyújtó iskolák nincsenek, iparostanoncziskola is csak 7 van a vármegyében s ezeknek is nagy hátrányuk, hogy megfelelő szaktanitók híján (az iparostanonczoktatást mindenütt az elemi iskolai tanítók végzik nem valami nagy sikerrel) eredményes oktatásról annál kevésbé lehet szó, mert az oktatás mindenütt az esti órákban történik, a mikor is a fizikailag agyongyötört iparostanoncznak szellemi rugékonysága igazán minimális s felfogása gyenge, figyelme a legkevesebb. Természetesen nagyon sok körülmény hátráltatja ma még a dolgok helyes irányba való terelését a fentebbi okokon kívül is, de mivel azok elhárítása ez idő szerint megfelelő anyagi és szellemi erők hiányában nem lehetséges, olyan eredményekkel kell megelégednünk, a milyeneket csak elérni lehet.

Az iparostanoncziskolák 1912. évi állapotáról az alábbi adatok tanuskodnak:

Hely	Osztályok	Tanulók s z á m a	Tanerők	Fenntartási költségek k o r o n á k b a n	Segélyezések összege
Kisvárdá (egyuttal keresk. isk.)	12	221	19	7.220	1.700
Mándok	2	45	1	350	—
Nagykálló (ker. és ipariskola)	6	125	4	2.588	—
Nyírbakta	4	33	1	444	374
Nyírbátor	5	255	5	4.000	—
Nyíregyháza	30	753	23	10.360	10.360
Polgár	3	49	3	875	—
Összesen	62	1.481	56	25.837	12.434

A nagy- és kisipar mellett, szerény keretekben ugyan, egy új iparág: a háziipar foglal el nagyobb tért, melynek megteremtésében a földművelésügyi miniszter és a debreczeni kereskedelmi és iparkamara felváltva, egymást támogatva, buzgólkodnak. A vessző-, nád-, gyékény- és szalmafonást elsajátító tanfolyamok napról-napra népszerűbbek lesznek s közműhelyek létesítése iránt történnek intézkedések, különösen nagyobb községekben. E közműhelyek ma már nemcsak tanítóhivatásukat töltik

be, de keresetet nyújtó vállalkozásokat is teremtenek, így pl. Nyíregyházán, hol az érdekeltség a háziipart szövetkezeti alapra akarja fektetni s kiterjesztve működését a háziipar minden ágára, a termelvényeket együttesen akarja értékesíteni. A három utolsó évben a debreczeni iparkamara a vármegye több községében rendezett szalma- és kosárfonótanfolyamokat. Így Nyíregyházán kívül Nagykállón, Nyírbátorban, Kisvárdán és Nyírábrányban. Ez utóbbi községen kívül közműhely mindenütt létesült és a kamara közbenjárására, — mely az intézményeket évközben gyakran meglátogatta és szakszerű tanácsokkal is ellátta, — állandó fenntartásukról gondoskodás történt. A debreczeni iparkamara a háziipar továbbfejlesztését programjába állandóan felvette és így bizton remélhető, hogy a háziipar népünknek még a jövőben is állandó keresetet fog nyújtani a téli hónapokban.

2. Kereskedelem.

Szabolcs vármegye népességének főfoglalkozása az őstermelés lévén, természetes, hogy a kereskedelmi viszonyoknak kedvező vagy kedvezőtlen alakulása teljesen a terméseredményektől függ. A kedvező gazdasági év a kereskedelemre is élénkítőleg hat, míg a rossz termés megakaszt minden üzleti tevékenységet s termelő és kereskedő egyformán érzi a ránehezedő súlyos terhet.

Az utóbbi évek aránylagosan rossz termése már abban is éreztette rossz hatását, hogy élénk kereslet mellett csak kevés és nem a szokott jó minőségű árú jutott forgalomba s a kiviteli üzlettel foglalkozó kereskedők, — kik előzetesen nagy kötésekét csináltak, — csak nagy veszteség árán tudtak kötelezettségeiknek eleget tenni, sőt igen soknál a kedvezőtlen üzletmenet teljes anyagi romlást idézett elő.

Pedig Szabolcs vármegye kereskedelmi élete igen élénk s alig van az ország északkeleti vármegyéi között egy is, mely forgalmát megközelíthetné. Különösen Nyíregyháza és Kisvárda érdemelnek e szempontból említést s a nyíregyházai kereskedők és gazdák köre, valamint a kisvárdai kereskedelmi kör, tagjai anyagi helyzetének előmozdításában és érdekeinek megvédésében hathatós működést fejt ki. A nyíregyházai kereskedők és gazdák köre az 1912. évben 266 rendes és 100 vidéki taggal működött. Bevétele 26.781 koronát tett ki. Az utóbbi időkben nemcsak a tagok anyagi helyzetének előmozdításán fáradozik, de magas színvonalon álló gazdasági előadásokkal és ünnepek tartásával a testület szellemi nivóját is fenntartani, illetve emelni törekszik. A kisvárdai kereskedelmi kör 148 rendes és 37 kültaggal működött az 1912. évben. Vagyona meghaladja a 2000 koronát.

A mezőgazdasági terményekkel való kereskedelem mellett, tekintettel arra, hogy Szabolcsban a szőlőterület évről-évre szaporodik, igen jelentős szerepet játszik a borkereskedelem. Igaz ugyan, hogy ma még csak localis jellegű, de a viszonyok javultával a szabolcsmegyei bor könnyen export-árú is lehet.

Nagy forgalmat ér el Szabolcsban a szeszkereskedelem, továbbá a szilva-, törköly- és seprőpálinka-üzlet. A szeszkereskedelem éppen a szesz magas áremelkedése miatt a folyó évben igen lanyhán indult, de az idei rossz termés előreláthatólag élénk keresletet fog előidézni.

Az évről-évre nagyobb arányokat öltő ragadós száj- és körömfájás és egyéb állati betegségek miatt az állatkereskedelem igen sok bajjal küzd. A régi, nagyhirű országos vásárok a felhajtás sokszor indokolatlan korlátozása miatt egyre veszítenek jelentőségükből s az állatokkal való kereskedés, a vásárok mellőzésével jóformán az egyes határok állatállományára szorítkozik. S a mellett elegendő állatállománya sincs a gazdáknak, mert a rossz termések miatt a kis gazdák már az év elején, vagy elegendő takarmány híján már ősszel eladják növendékállataikat. S így az állathiány szükségképpen előidézi a húsdrágaságot, melynek súlyát igazán csak a városi népesség érzi meg.

Állatvásár egyébként 76 országos és 957 heti volt 1912-ben. Felhajtottak összesen 75.323 lovat, 67.759 szarvasmarhát, 89.111 sertést és 3.960 juhot. Ezek közül elkelt: 22.377 ló, 37.359 szarvasmarha, 49.522 sertés és 1.266 juh. Helypénz és egyéb vásári illetékek fejében 65.021 korona folyt be a vásárok alkalmával.

Állategészségügyi vizsgálatot 927 esetben tartottak a marharakodó állomásokon és vizsgálat alá került 41.326 állat.

Az állatkereskedelem pangását mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a közfogyasztásra szánt s levágott állatok száma az utolsó években csökkenést mutat. 1909, 1912-ben a levágott állatok száma ugyanis a 65 közbiztonsági hidon a következő volt:

	1909-ben	1912-ben
Bika	339	346
Ökör	1.317	1.152
Tehén	8.651	5.688
Növendékmarha . .	5.631	4.194
Borjú	8.501	8.550
Bivaly	24	10
Összesen	24.463	19.940
Juh	14.735	10.222
Bárány	329	168
Kecske	24	45
Sertés	15.413	17.992

E táblázat adatai nemcsak a levágott állatok számának csökkenéséről tanuskodnak, hanem azt is igazolják, hogy a növendékállatok pusztítása veszedelmes mérveket öltött s a hatóságoknak még kényszerítő eszközökkel is meg kellene akadályozni e könnyen végzetessé válható tünet elharapózását.

Legkedvezőtlenebb hatást azonban állatkereskedelmünkre, — mint fentebb említettük, — az évről-évre jobban terjedő ragadós állatbetegségek gyakorolnak.

A földművelésügyi ministerium állategészségügyi osztályának jelentései szerint csupán egyetlen évet (1910.) tekintve, a haszonállatok közül elpusztult 224 szarvasmarha, 45 ló, 208 juh és 10.307 sertés. Leggyakoribb betegségek: lépfene, ragadós száj- és körömfájás, sertésvész stb.

Vaióban pótolhatatlan veszteség nemcsak a vármegyére, hanem az egész ország népességére, melynek élelmezési viszonyain vármegyénk is hivatva volna némileg segíteni.

A fűszer- és gyarmatárúkereskedelem, valamint a kereskedés egyéb ágai Nyíregyházára s a városi jelleggel bíró nagyközségekre szorítkoznak. Mégis legelőnkebb Nyíregyházán és Kisvárdán, melyeknek nagykereskedői látják el a vidék, sőt a szomszédos vármegyék népességének szükségleteit is. Nem egy kereskedőház évszázados multtal is dicsekedhetik s a piczinyke szatócs bolt, vagy rövidárú kereskedésből ma elsőrangú, nagy vevőkörrel bíró áruház lett.

A vidéki, falusi népesség szükségleteit a falusi zsidó kereskedőn kívül, a napról-napra népszerűbbé váló fogyasztási szövetkezetek elégitik ki. Ez idő szerint a fogyasztási szövetkezetek száma 56 s évenként átlag 2 új szövetkezet létesül a vármegyében.

(Folytatása következik.)

Kemény György.

Közlemények és ismertetések.

A világflotta gyarapodása.

A nemzetközi kereskedelem folytonos növekedése köztudomású. A világkereskedelemben érdekelt államok kivitel-szaporulata, bár nem tart lépést az illető országbeli eladási lehetőségekkel, az abszolút árútmégek, a melyek az oczeánokon járnak, az egyik conjuncturális periodustól a másikig hatalmasan növekednek. Erősen felfelé haladó általános conjuncturák rendes tüneteként észlelhető, hogy a rendelkezésre álló tonnatartalom alig tud megfelelni a támasztott igényeknek, úgy, hogy a hajóvállalatok kénytelenek hajóik szaporítása után nézni. A világflotta növekedése a folyó conjuncturaszakban a leggyorsabb tempóban ment végbe. Az elmúlt évtizedben a haditengerészet is rohamosan növekedett, Nemetország, Anglia, és az ő hadikészülődéseik nyomán a többi állam is fegyverkezett.

A legnagyobb gyarapodást az utolsó esztendőben még mindig az angol flotta mutatja. Az utolsó években a brit hajógyárakból vizrebocsátott járművek a következő registertonnákat mutatták:

	Kereskedelmi hajó	Hadihajó	Összesen
1907	1,607.890	134.475	1,742.365
1908	929.669	74.186	1,003.855
1909	991.066	126.230	1,117.296
1910	1,143.169	134.645	1,277.814
1911	1,803.874	230.786	2,034.660
1912	1,738.514	191.737	1,930.251

A készült hajók egy bizonyos százaléka minden évben idegen országok számlájára gyártatott. A folyó év január 1-én Nagybritannia hajógyáraiban még 2,466.940 registertonnányi hajó állott; eme megbízások tömege lényegesen nagyobb volt, mint az előző év végén. Jutott belőle 1,970.065 registertonna kereskedelmi járművekre, 496.875 registertonna hadihajókra. A világ minden országának kereskedelmi flottája

távolról sem közelítette meg az Angliában gyártott tonnage-ot. 1912-ben kitett 1,163.255 registertonnát, míg az Anglián kívüli összes államok csatahajóhada 342.892 registertonnával növekedett. Egyébként Németország jár elől. Német hajógyárakban csak német számlára készült hajót 375.317 registertonna tartalommal bocsátottak vízre. A német haditengerészet 99.810 registertonnával gyarapodott. Következnek ezután az Egyesült-Államok, a melyeknél feltűnik a szaporodás aránya 1911-el szemben. Az Unió kereskedelmi tengerészete ugyanis 1911-ben 171.569 registertonnával és 1912-ben 284.223 registertonnával gyarapodott. Franciaországban 1911-ben a kereskedelmi tengerészet 125.472 registertonnával szaporodott, 1912-ben pedig csak 110.734 registertonnával. Ez annál feltűnőbb, mert a francia gazdasági élet egyébként az elmúlt évben élénken gyarapodott. Ha a használaton kívül helyezett és elsüllyedt stb. hajókat leszámítjuk, azt látjuk, hogy a világ összes kereskedelmi tengerészeti hajóhada 1912-ben netto 2,208.000 registertonnával gyarapodott. Az előző év nettogyarapodása 1,787.000 registertonnát tett ki.

Kanadai bevándorlás.

Az utolsó kanadai népszámlálás munkálatai 1911 június 1-én kezdődtek és több mint egy hónapig tartottak. A számlálásnak eredményeit, különösen, a mennyiben azok a népességszaporodásra vonatkoztak, nagy feszültséggel várták. Miután az utolsó, 1901. évi számlálás 5,371.315 főnyi lakosságot állapított meg és az azóta eltelt tíz év alatt 1,788.000 bevándorló jött az országba, továbbá miután a lakosság természetes szaporodását magasra becsülték, általános volt az a feltevés, hogy a számlálás mintegy nyolcz milliónyi összlakosságot fog megállapítani. Egyes optimistikus becslések egész kilencz millióig is elmentek, miért is nagy volt a csalódás, a mikor ideiglenes eredményképpen 7,204.527 főnyi lakosságról szólt a hivatalos publicatio. A várakozás be nem teljesedésének legvalószínűbb okaként a Kanadából történt kivándorlás figyelembe nem vételét említették fel. Különösen erős visszavándorlási tendencia tapasztalható a nem angolszász bevándorlóknál, a kik a dominionban való rövidebb-hosszabb tartózkodás után, hazájukba visszatérnek.

A számlálás eredményei közül egyelőre csak a lakosság számára, nemére és polgári állására vonatkozó adatok vannak teljesen feldolgozva és közzétéve. Az összlakosság 34·13⁰/_o-os és 7,204.527 főnyi (1901-ben 5,371.315) szaporodásához az egyes provinciák a következő számokkal járultak hozzá: Ontario 2,523.208 (1901: 2,182.947), Quebec 2,002.712

(1,648.898), Saskatchewan 492.432 (91.279), Nova Scotia 492.338 (459.574), Manitoba 455.614 (255.211), British Columbia 392.480 (178.657), Alberta 374.663 (73.022), New-Brunswick 351.889 (331.120), Prince Edward Island 93.728 (103.259). A territoriumokon számláltak: Yukonban 8.512 (1901-el szemben, amikor is 27.219 volt a gyarapodás) és az északnyugoti territoriumokon 17.196 (20.129).

Nem szerint 3,821.067 (2,751.708) férfi, 3,383.771 nőlakos volt (2,619.607); ezek közül házas volt 1,331.564 (928.952) férfi és 1,251.182 (904.091) nő; nőtlen 2,369.160 (1,748.582) férfi és férjetlen 1,941.354 (1,564.011) nő.

Az egész lakosság 4,413.913 házban lakott (1901-ben: 1,028.892) és az összlakosság közül 3,280.444 (2,021.799) városban és 3,924.394 (3,349.516) falun lakott. Ebből látható, hogy a városi lakosság kétszer oly erős mértékben szaporodott, mint a falusi.

A legnagyobb városok közül kiemelendők: Montreal (elővárosaival 525.071) 470.480 (1901-ben: 267.730), Toronto 376.538 (208.040), Winnipeg 136.035 (42.340), Vancouver 100.401 (27.010), Ottawa, a főváros 87.062 (54.928) stb. Vannak 8.000 és 4.000-en felüli városok, a melyek az utolsó számláláskor még egyáltalán nem léteztek. A bevándorlás a hatalmas gyarapodás irányzatát, a mely az 1907. évi gazdasági válság óta jellemzi, mindvégig megtartotta. Figyelemre méltó körülmény a jobb elemek gyarapodása a bevándorlók közt, nevezetesen a nagybritanniaiak sorában és bizonyos, az országra nézve nagyon kívánatos munkaerők, mint pl. női cselédek, iskolázott mechanikusok és specialis tanultságú kézművesek számának emelkedése. A bevándorlók egészségi állapota és testalkata is javult. A kormány és szerveinek figyelme főleg a már régebben kibocsátott rendeletek végrehajtására irányult. Az a körülmény, hogy mind ritkábban van szükség a Kanadába be nem bocsátott kivándorlók deportálására, hogy mind kevesebb panaszt hallani az új bevándorlóknak lelketlen ügynökök és más veszedelmes existenciák által való kizsákmányolásáról, hogy végül a bevándorlók mind egyenletesebben oszlanak el végleges megtelepülési helyeiken az ország belsejében, mutatják, hogy a létező szabályok általában helyesek és specialis helyi viszonyokhoz vannak szabva. A bevándorlóktól megkövetelt készpénzbeli vagyoni minimumot, a melyet eleinte igen komolyan vettek, úgy látszik, most kevésbé szigorúan fogják fel, úgy, hogy sok olyan vagyontalan angol és más munkásnak lehetővé tették a munkakeresést és találást, a kiknek azelőtt kétségkívül vissza kellett volna utasítaniok. A szabályok enyhe kezelése az ország érdekében volt, mert az elmúlt évben sem némultak el a panaszok a rendelkezésre álló munkásság csekély száma miatt, nevezetesen a gabonaaratási munkák

és a különböző vasuti munkákhoz szükséges munkások tekintetében. Úgy számítanak, hogy még most is szaporodik a munkásszükséglet és kétséges, hogy a bevándorlás, ha az eddigi mederben folyik is tovább, megfogja-e hozni a szükséges munkáscontingenst.

A bevándorlók pillanatnyi elhelyezésére szükséges kormányépületek építése serényen halad. A bevándorlás fő kikötőiben csak olyanoknak kell huzamosabban tartózkodniok, a kiket a bevándorlási hatóság érkezésükkor betegeknek talál. Minthogy ezeknek számára elegendő kórház van, a kormány tevékenysége az utolsó években mindenekelőtt nyugat felé irányult, a hol több helyen bevándorló-csarnokok létesítettek, a hol a bevándorlók családotól addig kapnak menedéket, a mig nem áll módjukban végleges rendeltetési helyükre menniök. A legnagyobb e fajta intézmény, a winnipegi bevándorló-csarnok a jelentési év folyamán 31.999 bevándorlót látott (szemben az előző évi 20.874-el). A kanadai bevándorlás fejlődése az 1910/11-iki pénzügyi évben és az azt megelőző évben a következő számszerű adatokból látszik: A bevándorlók teljes összege 311.084 volt (szemben az 1909/10-iki pénzügyi év 208.794ével), és pedig 121.451 (103.792) az Északamerikai Egyesült Államokból és 189.633 (104.996) Nagybritanniából és az európai continentális államokból valamint Keletázsiból. Ezen teljes számból 185.198 (124.349) férfi volt, 71.038 (46.214) nő és 54.848 gyermek (30.831). A nők és gyermekek az utolsó pénzügyi évben erősebb számarányban voltak képviselve, a mi egyrészt az önállóan bevándorló nők (nőcseléd) számának szaporodásából, másrészt pedig abból magyarázható, hogy sok bevándorló, a kik már előbb biztos existentiához jutottak, családjukat is elhozatták maguk után. Foglalkozás tekintetében a bevándorlók a következő módon oszlottak meg: földmives és mezőgazdasági munkás: 82.654 férfi, 23.269 nő, 27.095 gyermek; napszámos: 48.712 férfi, 7.368 nő, 7.093 gyermek; kézműves: 26.406 férfi, 9.393 nő, 8.273 gyermek; kereskedő, kereskedelmi alkalmazott: 11.242 férfi, 3.235 nő, 2.125 gyermek; bányász: 6.044 férfi, 1.001 nő, 1.345 gyermek; női cseléd: 16.756; osztályozatlan bevándorló 10.140 férfi, 9.638 nő, 9.817 gyermek. A mi a bevándorlók végleges célját illeti, e helyen, mint mindig, a négy északnyugati kerület, Manitoba, Saskatchewan, Alberta és British Columbia állt elől, a melyek összesen 174.899 bevándorlót fogadtak be. Ontario kerületre 80.035, Quebec-re 42.914 és a három atlanti keleti kerületre 13.236 kivándorló esett. Az a nagy vonzóerő, a melyet Ontario gyakorol a bevándorlókra, összefüggésben áll azzal a nagyszerű fellendüléssel, a melyet ott az ipar az utolsó években mutat, továbbá ama nagy fáradsággal, a melylyel a torontói kerületi főhatóság a kerület még kevésbé betelepített északi és

északnyugati részeinek hihetetlenül nagy mezőgazdasági és ásványi kincseit feltárja és könnyebben megközelíthetővé teszi.

A mi az egyes nemzeteknek a bevándorlásban való részvételét illeti, első helyen áll az angol 123.013 (59.790) személylyel. Ezuttal az angolok az amerikaiak számát túlhaladták. Az Északamerikai Egyesült Államokból, mint már fennebb érintve volt, 121.451 (103.798) bevándorló érkezett. Ezek azonban legnagyobb részben nem voltak született vagy honosított amerikaiak, hanem különböző európai continentális államok lakói, a kik az Unióban való rövidebb, hosszabb tartózkodás után Kanadába tovább vándoroltak. Idevonatkozó számszerű adatok híján nem igen határozható persze meg, mily nagy az idegen elem a kivándorlóknak ebben a csoportjában, de megbízható hozzávetőleges számítások szerint 25%-ot tehet ki. Az európai continentális államok közül az osztrák-magyar monarchia szolgáltatta a kanadai bevándorlók legnagyobb contingensét, nevezetesen 17.598-at (szemben az előző periodus 10.296 kivándorlójával; Oroszországból 13.762 (9.504) vándorolt be, köztük 4.188 zsidó, 2.132 finn és 800 lengyel, Olaszországból 8.359 (7.118), Svédországból 3.213 (2.017), Norvégiából 2.169 (1.370), Németországból 2.533 (1.630), Újfundlandból 2.229 (3.373), Franciaországból 2.041 (1.727), Belgiumból 1.563 (910), Bulgáriából 1.088 (557). A kelet-ázsiai bevándorlást 5.278 (2.156) chinai, 473 (271) japán képviselte. Az 1911 márczius 31-én végződött pénzügyi év óta 1911 december 31-ig még további 292.516 vándorolt be, úgy, hogy az összes bevándoroltak száma az 1911. naptári évben 350.374. Az összes bevándoroltak közül csak 784-et deportáltak (köztük 763 angolt) és 2.412 személyt utasítottak vissza, köztük 580-et betegség miatt. A mi az osztrák-magyar monarchiabeli bevándorlást illeti, megjegyzendő, hogy a kanadai feljegyzések nem pontosak a nemzetiség megállapítása tekintetében, úgy, hogy némi számítási hibák becsuszhattak.

Az 1910/11. pénzügyi évben 17.612 (előző évi 10.296-al szemben) bevándorló érkezett az osztrák-magyar monarchiából Kanadába, a kik közül 9.411 Luebecen, 3.692 St. Yohnoa, 2.733 Halifaron és 1.768 az Egyesült Államok kikötőin át érkezett. Ezek közül a bevándorlottak közül osztrákként szerepel (közelebbi körülírás nélkül) 7.891 (4.195 az előző periodusban, magyarországi közelebbi meghatározás nélkül) 756 (621), galicziaiak 3.553 (3.368), ruthének 2.869 (568), lengyelek 1.063 (483), bukovinai 700 (725), zsidó 248 (56), magyar 142 (55), tót 122 (77), horvát 121 (74), cseh 107 (63), dalmát 24 (11). Nemek szerint az osztrák-magyar monarchiabeli bevándorlók megoszlottak 12.293 férfire, 2.900 nőre, 2.415 gyermekkel. Foglalkozási ágak szerint volt: 2.902 mezőgazdasági munkás 1.350 nővel és 1.619 gyer-

mekkel, 4.900 napszámos 449 nővel és 467 gyermekkel, 185 kézműves 87 nővel és 87 gyermekkel, 48 kereskedő stb., 176 bányász, 794 női cseléd, 74 férfit, 182 nőt és 190 gyermeket nem lehetett ezekbe a kategóriákba beosztani.

Az osztrák-magyar monarchia kivándorlottainak nagy részét, és pedig 5.191-et Manitoba kerület szivta magához, Saskatchewanba 2.214, Albertába 1.440 és British Columbiába 385 ment, tehát a négy északnyugati provincia összesen 9.230 bevándorlóval az egész bevándorlásnak több mint felét vonta el. A Kanadába bebocsájtottak közül összesen 31-et utasítottak vissza, a mi összevetve a bevándorlók elég nagy tömegével kevés. Az utolsó kilencz év átlagában osztrák és magyar bevándorlók közül egy deportált esik 903 bevándorlóra. A legtöbb egyéb nemzeteknél ez az arány kedvezőtlenebbül alakul, így. pld. az angoloknál 1:190, skótoknál 1:336, ireknél 1:290, oroszoknál 1:564, németeknél 1:480, francziáknál 1:324. Ez az arányszám azt mutatja, hogy a mi kivándorlóink aránylag alacsony culturnívójuk daczára is szivesen látott kivándorlók kanadai szempontból.

Az amerikai vámtarifareform.

Wilsonnak az Északamerikai Egyesült-Államok elnöki székébe jutásával az eddigi külkereskedelmi politika is jelentékeny változást szenvedett. Az új elnök első teendői közé tartozott az új vámtarifának a congressus elé való terjesztése. Az új tarifa a régítől lényeges eltérést mutat, és a mennyiben változtatás nélkül törvényerőre emelkedik, az amerikai kereskedelempolitikának teljes megváltozását, a mérsékelt védvámrendszerre és szerződéspolitikára való áttérést jelenti. Az alapok, a melyeken a tarifajavaslat áll, éles ellentétben van a Payne-Aldrich-féle tarifával, úgyszintén a régebbi Dingley- és Kinley-féle tarifákkal, nem szólván arról az irányzatról, a mely az európai continensen a termelő osztályok solidaritásán alapuló nemzeti munkának védelmét tolta a vámtarifák alkotásánál előtérbe. Az új amerikai vámtarifa évtizedek óta az első, a mely az erősen terhelt fogyasztók érdekeit előtérbe helyezi, illetőleg erősen hangsúlyozza. Számos mértékadó tényező azt állítja, hogy az új tarifa a szabadkereskedelem felé vezető első lépés volna, ez az állítás azonban túlzott, mert a tarifajavaslat tételei közül éppen a legfontosabb cikkekre vonatkozók, a mely cikkek még mindig a külföldről importáltak az Egyesült-Államokba, sokkal magasabbak, mint az európai continens államainak az azonos cikkre vonatkozó vámtételei. Az 1860-as években Közép- és Nyugateurópában lefolyt szabadkereskedelmi moz-

galomra kell azonban mégis visszatekintenünk, ha a jelenlegi észak-amerikai vámtarifában kifejezett államkormányok és parlamenti többségek által vallott hasonló kereskedelem politikai nézetek iránt érdeklődünk. Az amerikai külkereskedelmi politikában is több évtizedre kell visszapillantnunk és pedig főleg az 1832., 1833. és 1846-i szabadkereskedelmi szellemű tarifákra, ha a maihoz hasonló példákra akarunk hivatkozni. Akkor ugyanis a legfontosabb cikkek értékűjait 20—25 %-ra szállították le; igaz ugyan, hogy az 1862. és 1864. évi új tarifák után a vám ismét az érték 37·2 ill. 47·5%-áig emelkedtek. Később több kísérlet történt a vámok leszállítására, de ezek meddők maradtak, a protectionismus mindinkább érvényesült és végül az 1897. évi Dingley-féle és az 1906. évi Payne-Aldrich-féle tarifában tetőpontját érte el.

A demokrata-párt felfogása és programpontjainak egyike éppen a vámtarifának revisiója a szabadkereskedelem irányába. Wilson elnök programjának ezt a pontját is igyekszik megvalósítani, bár saját pártjának jelentékeny része, különösen a trusztérdekelték erős ellentállást fejtenek ki és nagyon is kétséges, vajjon terve nem fog-e hajótörést szenvedni. Európában aligha akadna oly vezető államférfiu, a ki hasonló, a külkereskedelmi politikát alapjában felforgató tervvel merne a fórumra lépni. Az Északamerikai Egyesült-Államok új vámtarifájának éle az elhatalmasodott trusztök és syndicátusok, valamint a nagybirtokos osztály önző érdekei ellen irányul, a melyek — úgy mint nálunk is — a védvamos rendszer főexponensei.

A vámtarifa reformjának eszmemenete tulajdonképpen három egymással szoros összefüggésben álló szempontból bírálható el előnyösen. Első sorban a létfenntartást lényegesen megkönnyíti, a mennyiben számos élelmiszerre kimondja a vámmentességet és a tömegfogyasztásra szánt cikkek túlnyomó részének vámját lényegesen leszállítja. Másodsor igen sok nyersanyagot és félgyártmányt mentesít a vámtól, a mi által az amerikai ipar versenyképességének emelkedését fogja előidézni. Harmadszor a külfölddel szemben fennálló kereskedelmi összeköttetést megerősíti és az amerikai exportot fejleszti az által, hogy a maximális tételeket nem fogja alkalmazni és kölcsönösségen alapuló vámszerződéseket fog kötni. Különösen ez utóbbi pont az, a mely rendkívüli fontossággal bír. Ha az Egyesült-Államok az európai államokkal (főleg az iparos államokkal) tényleg hajlandó vámszerződéseket kötni, úgy ez nem volna egyéb, mint a kizárólagos uralomra vágyó amerikai kereskedelmi politikának teljes behódolása, a mely kereskedelempolitikának egyik főelve volt, hogy a vámszerződés béklyóit elkerülje és korlátlan tarifaaunomiáját megtarthassa. Az Egyesült-Államok a bonyolult európai kereskedelempolitiká-

val semmiféle összeköttetést sem kerestek és kölcsönös vámszerződést (de csak korlátolt számban) csupán amerikai államokkal voltak hajlandók kötni, hogy ez által, valamint bizonyos panamerikai rendelkezésekkel kapcsolatban, a kereskedelmi uralmat az amerikai continensen maguknak biztosítsák. Európai értelemben vett tulajdonképpeni kereskedelmi szerződéseket az Egyesült-Államok eddig nem kötöttek; sőt a Payne-Aldrich-féle tarifának ideje alatt a tarifatörvény egyes intézkedései ezt lehetlenné is tették volna. A minimáltarifának egyuttal általános, szerződéses illetőleg kedvezményes tarifának kellett volna lennie, a melyet még szerződés útján sem lehetett mérsékelni; e mellett az elnöknek nem állott jogában kereskedelmi szerződéseket kötni, holott — bár igen korlátolt formában — még ezzel a joggal a Dingley-féle tarifa idejében birt. Ez utóbbi szerint ugyanis egynehány árúcikk vámját szerződés esetén az elnök leszállíthatta, így pl. alkoholtartalmú italok és műtárgyak vámját, abban az esetben, ha erre vonatkozólag a szerződő ország a viszonyosságra kötelezte magát, mintegy 25⁰/₀-kal mérsékelhette, ezenkívül az elnök a congressus jóváhagyó határozatának fenntartásával bármely árúcikk vámját az érték 20⁰/₀-áig leszállíthatta, de csak a törvény életbelépését követő két éven belül és legfeljebb 5 évi időtartamra. Ilyen feltételekkel jött létre kereskedelmi szerződés Franciaországgal, a melynek életbeléptetése azonban a senatus ellenállásán hiusult meg. Az új vámtarifajavaslat az elnöknek korlátlan jogot biztosít vámszerződések kötésére, csupán a szerződések becikkelyezését tartja fenn a congressus számára. Ez az intézkedés nagyon alkalmas az elnöki hatalom emelésére, ily széleskörű joggal még elnök eddig nem birt. 1910-ben az Egyesült-Államok jelentékeny politikai érdekek hatása alatt Kanadával széleskörű engedmények alapján vámszerződést szándékoztak kötni, a melyet azonban az újonan választott kanadai parlament elvetett. Ez a szerződés a fennálló vámtörvénynyel azonban éles ellentétben állott és mindkét szerződő fél részéről csak autonom vámleszállítások formájában léphetett volna életbe. A fennálló vámtörvények változtatása volt a kanadai vámszerződés kerékkötője, ezt a törvényes akadályt szándékoznak jelenleg elhárítani, a mi által az amerikai kereskedelempolitika óriási expansiv erőre tesz szert. Ha tehát a congressus az új vámtarifát elfogadja, az amerikai export kétségtelenül igen nagy előnyökhöz fog jutni; ezután a kanadai vámszerződési tárgyalások, a melyek rendkívüli fontossága minden kétségen felül áll, feltétlenül újra meg fognak kezdődni.

Az új vámtarifa életbeléptetése esetén az amerikai ipar a külállamokban újabb fogyasztópiacot nyerne, ugyanakkor az ipar versenyképessége a belföldi piacon is megerősödnék, daczára annak, hogy

bizonyos iparcikkeknek Európából való behozatala emelkednék, a vásárlóképesség emelkedése azonban az amerikai ipart még az Európából importált cikkeknel is recompensálná.

Vidacs.

Angol-osztrák-magyar relatiók.

A londoni osztrák-magyar kereskedelmi kamara 1912. évi jelentésében sok érdekes adat van, a melyek igen alkalmasak monarchiánk Nagybritanniához való gazdasági viszonyának megvilágítására. Mindenekelőtt érdekes a jelentésnek, mondhatni gravaminalis része, a melyben elpanaszolja, hogy mily sok akadályt kell állandóan leküzdeni, hogy a gazdasági forgalom a két gazdasági test között simábban bonyolódhassék le. Állandó tünet például, hogy kereskedőink könnyelműen mennek bele szélhámosok hálójába, a kik az angol kereskedelmi világot méltán megillető jó hírnévvel visszaélve, sok áldozatot ragadnak magukkal. Örömmel tapasztalható a jelentésből, hogy az áldozatok száma mindinkább fogy. Sok munkát kell e téren a kamarának kifejtenie. Jellemző széles üzleti körök ítéllehiányára a kamarának ama tapasztalata, hogy a mi iparüzőink, sőt ügyvédek, nemhogy szélhámosoknak felülnek, hanem még akkor sem akarják magukat meggyőzetni, a mikor már lépre mentek. Érdekes megfigyelése a kamarának épp eme szélhámosságokkal kapcsolatban, hogy a szolid angol cégek a legeslegritkább esetekben fordulnak közvetlenül külföldi producensekhez, nevezetesen pedig nem az illető ország nyelvén, hanem ha a külföldről kívánnak árút hozatni üzletbarátaik, kereskedelmi kamarák és egyéb hivatalos corporatiókhoz fordulnak. Ellenben árúknak és mintáknak elcsalása külföldiektől hirdetések, körlevelek útján általánosan elterjedt, mondhatni jól fejlett üzletág, a mit szélhámosok, csalók egyénileg, gyakran azonban consortiumokká alakulva nagy sikerrel üznek. Igen virágzó fajtája az üzleti szélhámosságnak ipari üzemeknek angol részvénytársaságokká való állítólagos átalakítása. E téren sikerült a kamarának több ízben mentőképben közbelépni.

Fontos kérdés az ügynöki kérdés az anglo-continentális üzletben. A közvetítő ügynököknek minden áron kiküszöbölni akarása sok bajt okozott. Az angol üzletet ugyanis tapasztalás szerint a mélyenható nyelvi, szokásbeli, erkölcsi, jogi, mértékügyi stb. különbségek folytán külföldi cég csak a legritkábban bonyolíthatja le közvetlenül, mert a világpiacra a különböző nemzeteknek jól szervezett versenyében a személyes közvetítés eleme már régesrég nélkülözhetetlennek bizonyult.

Az elmúlt év vége felé, bizonyára a balkáni zavarok folytán, a mi kereskedőink erősebben kezdtek érdeklődni az angol üzlet iránt. A nyugaton kívántak bizonyára kárpótlást szerezni a keleti veszteségekért. Sikerről e téren nem igen lehet szó, kilátástalan lévén az ilyen inség-törekvés, a mely a világpiacra való szállítást csak kárpótlásképpen máról holnapra akarja elintézni. Ez a tájékozatlanság a mi kereskedelmünk részéről, a mint már fent is rámutattunk, meglehetősen általános. A jelentés nagyon érdekes tipikus eseteit sorolja fel. Igen sok üzletkötést tett lehetetlenné ama körülmény megállapítása, hogy monarchiánkban az előállítási költségek túlmagasak és a concurrens német vállalatok (szász üzemek közel az osztrák határhoz) vitték el a babért.

Érdemes munkát végez a londoni osztrák-magyar kereskedelmi kamara választott bírósági működésében, a melyet angol-magyar üzletkötéseknél mind gyakrabban vesznek igénybe. Szép feladatot teljesít azzal is, hogy a mi czégeinket angol házakkal közvetlen érintkezésbe hozza. E téren, úgymond, sok bajt okoz, hogy kereskedőink nem követik eléggé a nemzetközi kereskedelmi illendőség szabályait, a mennyiben levelezésükben gyakorta felette hanyagok.

Mint a mi kereskedelmünkre nézve igen fontos körülményt, említi a jelentés azt az irányzatot, a mely a külföldieknek angliai üzletből eredő hasznát fokozottabb mértékben kívánja megadóztatni. Erre nézve még nem alakult ki egységes angol felfogás. Mig az ottani kereskedővilág egy része a külföldi versenynek az angol piacon való adómentességét az angol adófizető rovására való versenyképesség-fokozásnak érzi, másfelől méltánytalannak tartják, hogy a külföldi hazájában és a külföldön is, tehát kétszeresen megadóztassék.

Az elmúlt évben több honi czéget, a kiknek nevük ügynökeik tábláján szerepel, jövedelembevallásra kényszerítette az angol hatóság. A joggyakorlat e vitás kérdésben ez idő szerint ingadozó és esetről-esetre döntik el, hogy ügynökök által képviselt külföldi czégek adókötelesek-e, vagy nem. Általános elv, hogy csak oly czégek adóztathatók meg, a melyeknek Angliában árúraktárak van, a melyek e raktárakról eszközölnek eladásokat, stb. Ezzel szemben nem tekintik megadóztatandóknak azokat, a kiknek nincs raktáraik, a kik minta szerint adnak el. Ránk nézve említésre méltó eseménye az elmúlt évnek a csomagpostadíjszabás mérséklése a monarchia és Anglia közötti forgalomban.

Ausztria-Magyarországnak Angliával való forgalmát az 1912. évre nézve végleges statistika hijján nem lehet még egészen pontosan megállapítani. Az angol statistika az egész jelzett forgalmat 11,948.000 £-ra teszi, az előző év 11,591.900 fontjával szemben. A 357,000 £-nyi pluszból 107.000 £ Angliába irányuló osztrák-magyar importszaporulatra és

250.000 £ monarchiánkba jövő angol import emelkedésre jut. E szerint kereskedelmi mérlegünk az előző évivel szemben valamivel kedvezőtlenebbül áll. Ha a monarchiánkba irányuló angol exportot nézzük, azt látjuk, hogy monarchiánk angol szén fogyasztása megcsappant. Ennek oka a szén árának időközönként való rendkívüli emelkedése lehet. Emelkedett ellenben Nagybritannia exportja öntött nyersvasban, nikelben, rézben, gyöngyházhéjban, rézgáliczban, nyul- és házinyulszörben, strucztollban stb. Esést mutat ezzel szemben gyapotfonál és egyéb árúbehozatalunk minden fajtájában.

A gyapjuk és belőlük készült árúk egyes tételeiben is esés mutatkozik, így pld. mosott gyapjúban bizonyos alpacca- és mohair-fonalakban, ezekkel szemben más fonalak némi emelkedést mutatnak. Emelkedik a fésűs gyapjú, esik egyes gyapjuszövetárúk behozatala.

Feltűnő Angliából való czipőbehozatalunk emelkedése. Bőrökből kisebb volt a behozatal, a mi áremelkedésekre vezethető vissza.

Ha az Angliába irányuló kivitelünket tekintjük, emelkedést tapasztalunk a cukor, árpa, kömlő, tojás, baromfi, maláta, tölgyfa, magnesit, kaucsukjátékárú, emberi haj, gyapotvatta, gyapotárúk, szarugombok, gyöngyházgombok, egészselyem szövetek, paszományárúk, hajhálók, kefékötőcikk, csomagolópapir, keztyű, czipő, kalap, bizonyos üvegárúk, porcellán, lenfonal, stb. árúkbán.

Ezzel szemben visszaesést mutat angliai kivitelünk a következő árúcikkekben: izzólámpák, félselyem szövetek, félselyem paszományok, művirág, pipereárúk, finom fonott árúk, búzaliszt, fajátékárú, prémconfectio, gyapjuszövetek, műselyem, tölgyfakivonat, hajlitott fabutor, kondenzált tej, stb.

Ezen általános megállapításokhoz a jelentés magyarázatokat is fűz, a melyek közül nem érdektelen egynehányat kiemelni. Monarchiánk cukorkivitele Angliába 1912-ben 123·25 millió öszszértéket ért el és így az előző évvel szemben 21 millió koronával emelkedett. Ez az exportszám sok év óta a legmagasabb. A többlet főképpen a nyerscukor kiviteli többletnek tulajdonítandó, a mely az 1911-iki 27 millió koronáról 55 millióra emelkedett 1912-ben, míg a finomított cukor bevitele 68·25 millió koronával, az 1911. évi 75 millióval szemben 6·75 millió visszaesést mutat. A monarchiánk cukorkivitele már régebben ebben az irányban fejlődött.

Angliai tojáskivitelünk a jelentési évben 1,702.907 K értékre emelkedett (1911 1,344.000 K). Ez a tétel, ha figyelembe vesszük, hogy az összfogyasztás 201·6 millió korona, elenyészően csekély és még viszásabbá válik az arány, ha visszatekintünk régebbi kivitelünkre. Tojáskivitelünk 1902-ben felülhaladta a 12 millió koronát, 1903-ban

leszállott 9·8 millió koronára és az elmúlt évtizedben folytatólag lepadt 1911-ig 1·3 millió koronára. A monarchia kétségkívül az általa producált árú viszonylag inferiorisabb minősége folytán veszítette el az angol piacot és azt csak akkor tudná újból megnyerni, ha a mértékadó helyről kellő intézkedés történnék a baromfi nemesítésére. Így lehetne csak felvenni a versenyt más államokkal. A mi tojásaink ugyanis Nagybritanniában viszonylag rosszabb árakat tudnak csak elérni, mint az egyéb származékok. Így pld. a dán tojások 1910-ben $9/9^{1/2}$ sh.-el és 1912-ben $10/9^{1/4}$ sh.-el jegyezték. Olaszország 1910 óta, a midőn $9/5$ sh.-el jegyzett, 1912-ig $9/10$ -re lépett elő. Ezzel szemben a mi árunk 1910-ben $8/1^{1/2}$ -al, 1911-ben $8/4^{3/4}$ és 1912-ben $8/5^{1/2}$ sh.-el jegyzett.

A tojásexportot akadályozó nagy hátrány a túlhajtott speculatio, a mely útját állja annak, hogy friss és jó árú idejében kerüljön a piacra. Például állítja fel a jelentés honi kereskedelmünknek Dániát és Hollandot, a melyek a nyári hónapokban azért monopolisálják az angol piacot, mert a legmelegebb időszakban is friss és kielégítő árút küldenek. Hollandia az újabb időben e téren nagyon hódít, a miben persze kiváltságos földrajzi helyzete is előnyére van.

Szárnyaskivitelünk 162.000 koronáról (1911) 364.000 koronára emelkedett a jelentés évében, a mely emelkedés majdnem kizárólag a megsaporodott pulykakivitelnek tulajdonítandó. Ezen emelkedés daczára is éles ellentétben áll eme kivitelünk az előbbi évekhez, így pld. az 1909. évben, a midőn egyedül pulykakivitelünk értéke 2·4 millió koronát tett, szemben az 1911-diki 56.000 koronával.

Nem egészen 1 millió koronás lisztkivitelünk 0·25 millió koronás minust jelent az előző évvel szemben. Hogy mennyire megapadt eme kivitelünk azt 1903. évi kiviteli számunkból láthatjuk, a mely még 12 millió koronát tett ki. Ez 1907-ben 7 millióra reducálódott, 1908-ban 4·3-ra, míg 1912-ben elkövetkezett az 1 milliós állapot.

Komló kivitelünk ezekkel szemben 1·3 millió koronával, árpakivitelünk 0·8 millióval emelkedett. Utóbbi emelkedés eltörpül, ha ismét a régebbi időkre tekintünk vissza, pl. 1903-ra, a midőn 13·7 millióért vittünk ki belőle.

Az egyes iparcikkek közül kiválik a kalapipari kivitel emelkedése. 1910-ben monarchiánk 60.283 darab kalapot és tompot exportált Angliába. A kivitel 1911-ben 306.995 darabra és 1912-ben 873.753-ra emelkedett. Ez tizennégyszeres emelkedést jelent három év alatt. Itt az oroszlánrész a nem díszített női kalapokra esik (szalmakalapok kivételével), a melyekből 1910-ben 17.675 db., 1911-ben 209.947 és 1912-ben 636.438 darab exportáltatott Angliába. A női kalaptompok exportja is

hatalmasan emelkedett. A jelentés azt hiszi, hogy ez a kivitel – feltéve a divat kedvezését — fejlődésképes továbbra is. Nagybritannia évenként 16 millió kalapot importál, ebből miránk 5°/_o esik. Inkább speciálisan Ausztriát érdeklik a többi beszámolások, nevezetesen a melyek a dohányzási kellékekre, üveg- és porcellánárúkra, textilárúkra vonatkoznak.

A m. kir. iparfelügyelők tevékenysége az 1911. évben.

Az iparfelügyelők tevékenysége az 1911. évben az ipari főfelügyelőség összjelentése szerint a megszokott rendes mederben folyt. Az intézmény szemlátomást fejlődik ugyan, de azért még sokra van szükség, a míg a nyugoti ideált megközelíti. A jelentési év egyik legnevezetesebb eseménye az iparfelügyeletre nézve az országos gőzkazánvizsgáló egyesület működésbe lépése volt. Ez ugyanis az az intézmény, a melynek működésétől az illetékes tényezők az iparfelügyelők tehermentesítését várják, remélvén, hogy ez által visszaadható lesz az iparfelügyelet tulajdonképpeni hivatásának, a munkásvédelemnek. Egyelőre ez a hatása nem érezhető, a mi azonban nem is csodálható, ha figyelembe vétetik, hogy az egyesület elsősorban a székesfőváros területén levő gőzkazántulajdonosok közül igyekszik tagokat toborozni és tényleg innen is toborozta a legtöbbet, a hol eddig sem az iparfelügyelők végezték a kazánvizsgálatot, hanem a székesfőváros területére megbízott kazánbiztosok. Vidéken csak szórványosan vannak egyesületi tagok, ezek tehát a tehermentesítés tekintetéből figyelembe nem jöhetnek.

Nevezetes eseménye volt az évnek az iparfelügyeletre nézve azon körülmény is, hogy az ezen évben előfordult tömegesebb építkezési balesetek következtében, az építkezések munkásvédelmi felügyeletének a kérdése homloktérbe került. Az e tekintetben eddig tett intézkedések elégtelensége kiderülvén, annak szüksége állott elő, hogy hathatósabb intézkedések léptettessenek életbe. Nagyobb lendületet adott az ügynek az, hogy a szakmabeli munkásság is állást foglalt az építkezések munkásvédelmi felügyeletének kérdésében, a felügyeletnek szakmabeli munkásokkal való kiegészítését sürgetvén.

Az ipari főfelügyelőség a kérdés tanulmányozására felhivatván, a székesfőváros területén folyó építkezések hathatósabb ellenőrzésére és a szakmai felügyeletnek kísérletképp való megvalósítására tett előterjesztést. Egy cellulóseggyári baleset alkalmat adott eme gyártási ágra vonatkozó reformtervezet benyújtására. A jelentés első fejezetének végén azt a szerényen meghúzódo kétsoros észrevételt olvassuk, hogy az előző évi

jelentésekben tett indítványok és felvetett kérdések tekintetében még nem történt döntés.

Ezután áttér az iparfelügyeleti összjelentés az iparfelügyelői tevékenység részletezésére. Az iparfelügyelők 1911-ben összesen 10.645 gyárvizsgálatot végeztek, a melyek közül éjjel 195 tartatott. Végeztek továbbá 6.595 viznyomású gőzkazánpróbát, e próbáktól függetlenül 2.901 gőzkazán-szerkezeti vizsgálatot, 11.500 üzemközbeni ellenőrző gőzkazánszemlét, 78 acetylengázfejlesztő készülék azonosítóvizsgálatot. Résztvettek 596 telepengedélyezési tárgyaláson és 1.044 baleset tárgyalásán. Írásbeli véleményt adtak 1.498 telepengedélyezési ügyben s összesen elintéztek 80.872 ügyiratot. Ez a teljesítmény 41 kerületi iparfelügyelőség és hetven iparfelügyelő közt oszlott meg.

Az 1911. évi össztevékenység főbb adatai az előző 1910. évihez viszonyítva a következő eltéréseket mutatják. A végzett gyárvizsgálatok száma 3·34⁰/₀-al növekedett. A megtartott viznyomási gőzkazánpróbák száma 2·68⁰/₀-al, az önálló belső szerkezeti kazánvizsgálatok száma 3·09⁰/₀-al s a végzett kazánszemlék száma 5·9⁰/₀ al csökkent. A megvizsgált gyárak közül legtöbb esik az élelmezési stb. iparra 4.898, majd következik a fa- és csontipar 1.290-el, a kő- stb. ipar 1.229-el, gépgyártás 736-al, sokszorosítóipar 680-al, vas- és fémipar 489-el, a textilipar 366-al, a vegyiipar 365-el, a ruházati ipar 226-al, a bőr- stb. ipar 142-el, papirosipar 116-al, az építőipar 25-el, egyéb és határozatlan megjelölésű ipari foglalkozások 83.

Az iparfelügyelői évi jelentések ha nem is teljes, de egyedüli ipari üzemi statistikáink, a melyekből láthatjuk, hogy iparfelügyelet alá tartozott 1911-ben összesen 13.794 ipartelep, a melyek 437.813 alkalmazottat foglalkoztattak. Az alkalmazottak megoszlának osztályok szerint 28.021 kereskedelmi és műszaki tisztviselőre, művezetőre, 323.491 gyári munkásra és 15.582 inasra. Nem szerint volt 295.032 férfi, 72.512 nő. Kor szerint tizenhatnál idősebb 331.851, 16 éven aluli 35.693.

Legtöbb ipartelep van a budapest székesfővárosi iparfelügyelői kerületben: 1.650 (105.980 alkalmazottal). Az ipartelepek száma szerint sorrendben Nagyszében következnek 1.144 teleppel, ellenben az ipartelepek nagysága szerint a budapesti vidék, 693 teleppel 29.500 munkással. Következnek sorrendben az ipartelepek száma szerint: Szabadka (836), Nagyvárad (532), Kolozsvár (427), Pozsony (402), Arad (389) stb. 363 és 62 ipartelep között (Ipolytság). Más a sorrend, ha az alkalmazottak számát tekintjük nevezetesen: Budapest székesfőváros (105.980) Budapest vidék (29.500), Pozsony (19.414), Igló (14.251), Trencsén (13.041), Lugos (12.501), Arad (11.907), Nagyvárad (11.715), Losoncz (11.681), Besztercebánya (11.542), Szeged (11.055). Majd következnek:

Győr, Szabadka, Miskolcz (10—10.000), Sopron, Temesvár (9.000) Fiume, Komárom, Nagybecskerek, Szombathely, Brassó (8.000), Pécs, Kolozsvár (7.000), Nyitra, Nagyszeben, Marosvásárhely, Mármarosziget (6.000) a többiek pedig 1.958 (Nyiregyháza) és 5.373 (Debreczen) között mozgó munkásszámmal.

A telepeken használt lóerők száma következőleg oszlik meg: Legtöbb lóerejű gőzmotort alkalmaztak Budapest vidéken (51.163), Budapesten (49.766), Miskolczon (29.926), Iglón (29.383), Lugoson (21.794), Pozsonyban (20.530), 10—15.000 között: Arad (15·3), Nagyvárad (11·3) Szabadka (10·9), Temesvár (12·9), Győr (11·3), Losoncz (14·7), Pécs (10·8), Sopron (11·0), Trencsén (11·7). A többiek 9.000—1.700 közt mozognak (Dés). Legtöbb vízmotorlóerő szerepel Lugoson (12.608), Besztercebányán (7.356). Majd következnek: Kolozsvár, Nagyszeben, Igló (5.000), Szombathely, (4.000) Arad, Dés, Kassa, M.-Sziget, Miskolcz, Nagy-Várad, Temesvár, Sopron (1.000—3.000) stb. 1.000 alatt. Az explóziós motoroknál felhasznált lóerők meglehetősen egyenletesen oszlanak meg. Lugostól (7.542) és Budapeستől eltekintve, a hol 5.557 és a budapesti vidéken, a hol 6.148 volt, a többi iparfelügyelőségi kerület explóziós motor lóerejének száma 500 és 3.000 között ingadozik. Legtöbb elektromos motor lóerőt látunk alkalmazva a Lugosi kerületben (25.716), következik Budapest vidék (13.331), Igló (10.931), Budapest főv. (7.895), Miskolcz (5.290), Pozsony (6.901) stb.

A lóerők összes alkalmazását a következő kis összeállítás illusztrálja :

	Száma :	Lóereje :
Gőzmotor	5.546	455.936
•Vízmotor	2.539	67.734
Explosiós	2.843	80.438
Elektromos	6.717	97.568
Összesen	17.645	701.676

Motornélküli telep 1.217 esett felügyelet alá.

Vízmotoros üzemben legtöbb lóerő a gépgyártásban használtatott (25.636), az élelmezési iparban (23.575), a papíriparban (6.108), a faiparban (3.286) a kő- és textiliparban (1.000). Legtöbb gőzmotor lóerő alkalmaztatik az élelmezési iparban (145.772), a gépgyártásban (97.328), vasiparban (58.294), faipar, fonóipar (40.000), kőipar (30.000), vegyipar (14.000), papíripar (8.000), bőripar (5.700). Explóziós motorokra alkalmazott lóerő: élelmezési ipar (34.472), gépgyártás (27.315), vasipar (6.670), kőipar (4.000). Elektromos motorok lóereje: vasipar (34.491), gépgyártás (18.432), textilipar (14.957), élelmezési ipar (8.788), ruházati ipar (4.207), kőipar (3.607).

Legnagyobb a növekedés a gázmotorokban, a mit részben a kisipari benzin-, részben pedig a középipari szivógázmotorok okoztak. A benzinmotor a kisipar céljának igen jól megfelel és elterjedését a kedvezményes árú motorbenzin engedélyezése nagyban elősegíti. Megfontolandónak tartja az iparfelügyelői jelentés, nem volnának-e a többi motorok üzeméhez szükséges anyagok beszerzésében is hasonló kedvezmények adhatók s mint a motorikus célra felhasznált elektromos áram, a világító gáz, nyersolaj szintén kedvezményes árban juttathatók a kisiparos fogyasztókhoz. Iparfejlesztési szempontból ezt nemcsak a legegyszerűbb, de a legolcsóbb és legeredményesebb eljárásnak tartja, mert a felhasznált hajtóerőt állami segélyezésképpen mindenki a szorgalma árnyában élvezhetné, mert az, a ki olcsóbb kedvezményes árban több hajtóerőt vagy ennek termeléséhez szükséges több anyagot kapna, az természetesen nagyobb lóerőszámot fogyasztva, többet termelne s így végeredményben nagyobb segélyben részesülne. Így az egyenlő elbánás elve is érvényesülne s a kisipar egyes ágai, a melyek ma az általános verseny miatt nagy nehézségekkel küzdenek, lényegesen felsegíthetők volnának.

A mi az alkalmazottakra vonatkozó adatokat illeti, figyelemreméltó körülmény, hogy míg 1910-ben 10.300 telepen 347.223 alkalmazott volt, azalatt a jelentés évében 10.645 megvizsgált ipartelepen 367.544 egyén dolgozott. Tehát az 1911. év folyamán 20.321-el több alkalmazott foglalkoztatása vizsgáltatott meg, mint az 1910. évben. 1911-ben egy megvizsgált telepre átlag 35, míg 1910-ben 34 alkalmazott esett.

A jelentés évében megvizsgált 10.645 ipartelepen összesen 18.220 intézkedés volt szükséges, megjegyzendő azonban, hogy az intézkedések egy jelentékeny része és pedig azok, melyeket a teleptulajdonosok már az eljáró iparfelügyelő jelenlétében teljesítettek, nem szerepeltek a kimutatásokban. Itt jellemző, hogy a negyedszázad óta életbelépett ipartörvény határozmányait még mindig nem hajtják végre, a mennyiben az ország ipari telepeinek 10⁰/₀-án még mindig nincs munkarend, 7·4⁰/₀-án nincs vagy hiányos a munkásjegyzék, 7⁰/₀-án hiányoznak a munkakönyvek.

Az 1911-ben bejelentett telepengedélyezési tárgyalások száma 2.273 volt, a tárgyalat engedélyű telepek közül azonban csupán 1.813 létesült, míg a többi 460 tervbe vett telep részben kedvezőtlen anyagi körülmények, részben pedig a hatóságoknak és magánérdekelteknek ellenállása folytán nem létesülhetett, mert a vállalkozók ilyenkor a huzavonától kedvüket veszítve többnyire lemondanak terveikről.

A mi a munkásvédelmet illeti, a balesetek tekintetében megjegyzi a jelentés, hogy a baleseti tárgyalásokra nézve oly állapot alakult ki, a

mely az iparfelügyelők tevékenységét megbénítja. Az a körülmény, hogy a jelenleg érvényben lévő rendelkezések folytán az iparfelügyelők a balesetekről értesülést nem szerezhettek, azt eredményezte, hogy teljesen nélkülözvén a balesetek körülményeinek és okainak ismeretéből meríthető tájékozódást és útmutatást, a balesetek elhárítására vonatkozólag nem tudnak megfelelően intézkedni. A mai tulajdonképpeni iparfelügyelői szolgálatot végző 70 iparfelügyelő közül harmincz az új munkásbiztosítási törvény életbeléptetése után neveztetett ki, a kik tehát a munkásvédelem alapismereteit a jelentés szavai szerint csak elméletben ismerik és a jelenlegi viszonyok miatt a gyakorlatban alig sajátíthatják el. Az iparfelügyelői jelentés a maga számtalan értékes részletével ezúttal ismét nagyban hozzájárult vonatkozó gyér irodalmunknak és így kutatásainknak gyarapításához.

Sztrájkok Oroszországban.

A forradalom éve óta Oroszországban a sztrájkmozgalom hanyatló irányt mutat egészen az 1910. évig. Innen kezdve ismét erősödik a mozgalom. A mennyire a fogyatékos adatokból megállapítható — a hivatalos statistika csak a gyári felügyelet alatt álló üzemeket tartja nyilván — az emelkedés 1910-től 1913-ig igen jelentékeny. 1910-ben 105.000 munkás sztrájkolt 466 esetben, 1912-ben pedig 683.000 munkás 1.918 esetben. A sztrájkok 64 százaléka politikai sztrájk volt. Ezeknek a száma is igen erős emelkedést mutat 1910 óta. 1910-ben volt 8 politikai sztrájk 4.000 sztrájkolóval, 1911-ben 24 sztrájk 8.000 résztvevővel, 1912-ben pedig 1.216 politikai sztrájk 511.000 sztrájkolóval. A gazdasági viszonyok javulásával a gazdasági sztrájkok száma is erősen felszaporodott. A mozgalom fejlődése ebben az irányban 1910 óta a következő:

Év	Sztrájkok száma	Sztrájkolók száma
1910	214	42.000
1911	442	97.000
1912	702	172.000

A gazdasági sztrájkok 80 százaléka béremelésre irányult, 50°/o-a munkaidőmeghosszabbítás miatt keletkezett. A sztrájkok 10°/o-ában a munkások győztek, 30°/o-a egyezséggel végződött. Az összes sztrájkok 40°/o-a nem tartott tovább három napnál. Az elveszett munkanapok száma 2,000.000-ra rug.

Sz.

Munkások életfenntartási viszonyai Belgiumban.

A brüsselli sociologiai intézet nemrég megjelent kiadványa¹⁾ értékes adatokkal járul ennek a fontos kérdésnek a megvilágításához. A munka 1.069 belga mezőgazdasági, kis- és nagyipari munkás életfenntartási viszonyainak vizsgálatából nyert eredményeket tartalmaz. Az adatokat kérdőívekkel gyűjtötték és bizonyos számú munkás életviszonyainak közvetlen megfigyelésével ellenőrizték. Egyidejűleg pontos physiologiai kísérleteket is végeztek.

A vizsgálat módszere a következő volt. Háztartási könyveket adtak ki a munkásoknak és azokban feljegyezték az illető munkáscsalád étel- és ital-fogyasztását két héten át, kiterjeszkedve arra, hogy mennyi és milyen étel- és ital-fogyasztottak a vizsgálati időtartama alatt, és hogy hány személy vett részt az étkezésben. Feljegyezték továbbá a megfigyelt munkások életkorát, munkaviszonyait és jövedelmét. Az étel- és ital-fogyasztások nem értékesíthető alkotórészeit figyelmen kívül hagyva, csak az elfogyasztott tápszerek fehérje-, zsír- és szénhidrát-tartalmát vették számításba. A vizsgálat physiologiai szempontból igen érdekes eredményre vezetett. Az esetek többségében a fehérjemennyiség nem érte el a tudomány által minimumként felállított 1·5 grammot, testsúlykilogrammonként. Ezzel szemben a zsírfelvételre vonatkozó adatok az ellenkező eredményt mutatták; az esetek felében az elfogyasztott zsírmennyiség meghaladja a tudomány által megállapított minimumot. Ez a zsírtöbblet kiegyenlíti a szénhidrát-felvételnél tapasztalható hiányt. Megállapítást nyert továbbá, hogy a munkások fele csak annyi energiát vesz fel az elfogyasztott tápszerekből, a mennyire a nyugalom állapotában vagy könnyű munka végzése mellett van szükség, pedig ezek a munkások fárasztó, nehéz munkát végeztek. Általában tapasztalható, hogy a munka követelményei nem jönnek tekintetbe a táplálék megválasztásánál, erre csak a jövedelem nagyságának és az uralkodó szokásoknak van befolyása. A fehérjefogyasztásnál megállapítható az a tendencia, hogy a jövedelem szaporodásával a fehérjefogyasztás emelkedik. A zsírfogyasztásban csak helyi különbségek constatatáltak. Az étel- és ital-fogyasztás összetételét illetően a vizsgálat azt mutatja, hogy a brüsselli terület kivételével a táplálékfelvételben igen csekély a változatosság.

A belga kutatók, a kik még a régi étel- és ital-fogyasztás-theoria alapján állanak, azt hiszik, hogy a fehérjefogyasztás körül tapasztalt hiányokon enyhíteni

¹⁾ *Enquête sur l'alimentation de 1065 ouvriers belges par A. Slosse et Waxweiler.* Misch et. Thein, Bruxelles, 1910.

lehetne a munkások kioktatásával. Ez azonban tévedés, mert a bajokat gyökeresen orvosolni csak a reálmunkabérek jelentékeny emelésével lehetséges. A belga munkás jövedelmének 77⁰/₀-át kénytelen élelmi-szerekre fordítani. Az amerikai munkás jobban él, mint akár az angol, akár a belga munkás. S hogy ennek az oka nem az amerikai szokásokban vagy életmódban, hanem a magasabb reálmunkabérben van, azt igazolja az a tény, hogy egyenlő bérjövedelem mellett a bevándorolt munkás táplálkozásának módja nem különbözik az amerikai születésű munkás táplálkozásától.

Sz.

Jelentés a budapesti állami rendőrség 1912. évi működéséről.

Az államrendőrség évi jelentéséből, a melyről tavaly is megemlékeztünk,¹⁾ bennünket e helyen főleg a közigazgatási rendészet bizonyos részei és adatai érdekelnek. Így első sorban a népesség forgalmának rendszete. A rendőrségen fekvő adatok, melyek a megtörtént be- és kijelentéseket veszik alapul, nem tükröztethetik vissza ugyan teljesen elfogadhatón és közvetlenül a budapesti idegenforgalmat, megközelítőleg azonban mégis elég megbízható képet adnak. A múlt és előző évek adatai nyomán úgy látszik, az idegenforgalom hullámváltozása nyugvópont-hoz jutott. Mintegy 70.000—75.000 között váltakozik a Budapesten évente megforduló idegenek — szorosán vett külföldiek — száma. A múlt évben (1912.) 75.000 külföldi volt bejelentve. Egy-egy napra átlag 80 külföldi esik. A havi idegenforgalom (érkezett bejelentők) legkisebb volt novemberben: 4.217, legnagyobb pedig márcziusban: 7.871, májusban: 7.686 és szeptemberben 7.039.

A mi a budapesti vasuti és hajózási forgalmat illeti, mintegy 24¹/₂ millió személy érkezett és 200.000-el több távozott. Legnagyobb forgalma volt a keleti pályaudvarnak 6,300.000 érkezővel és 9,300.000 indulóval. Utána következik a nyugoti, mintegy hatmillió érkezővel és ugyanannyi indulóval. A legtöbb személyt szállít ezek után a szentlőrinczi helyiérdekű vasút (4,185.000 érkező, ugyanannyi elutazó) a többi helyiérdekűek közül a budafoki, czinkotai és harasztii 1¹/₂ millió elutazóval és érkezővel szerepel.

A hajóstársaságok közül a Dunagőzhajózási társaság 131.041 érkezővel és 88.325 indulóval szerepel. A Folyam- és Tengerhajózási r.-t. 77.313 érkezővel és 94.422 indulóval. A fővárosi közlekedést bonyolító

¹⁾ Lásd *Közp. Szemle* 48. köt. 707. old.

hajók közül a dunagőzhajózási társaságéi 532.357, a csavargőzösök 5,330.446 személyt szállítottak.

A hidak forgalma 19,036.624 (fizető) volt. Legnagyobb a Ferencz-József-hídé (5·9), legkisebb a Margithídé (3·8). Az alagút gyalogjáróján 2,074.600-an közlekedtek.

A közúti vasutakon összesen 200,161.402 személyt szállítottak. Ezek közül legtöbb személyt a Budapesti közúti szállított 123,724.640; utána a Városi villamos r.-t. következik 60,658.820 személylyel, a B. U. R. vasút 9,519.979-el és a földalatti 5,271.247-el. Az omnibuszok 13,403.165 személyt szállítottak.

A népesség helyi forgalmának rendészetét illetőleg a rendőrségre nézve a lakásváltoztatások fontosak. Nyilvántartásuk a rendőrségi bejelentő hivatal feladata. Az elmúlt évben 2,080.336 lakásváltoztatást jelentettek be, azaz 131.819-el kevesebbet, mint az előző 1911. évben. Ebből az állandó lakosok lakásváltoztatására 1,447.235 esik, 93.102-vel kevesebb, mint az azelőtti 1911. évben, a mi nyilván a múlt évben csökkent építkezéssel és apadt lakástöbblettel magyarázandó.

A jelentés a kivándorlást illetőleg is tartalmaz adatokat. 1912-ben a rendőrség összesen 4.586 útlevelet állított ki, 98-al többet, mint az előző évben. Az évek óta mutatkozó apadás most megszűnt. 1908-ban a kiállított útlevelek átlaga havonta volt 440, 1909-ben 416, 1910-ben 387, 1911-ben 374 és 1912-ben már 382. Ez az emelkedés ugyan lényegtelen, de figyelemreméltó mégis, mert 1912. decemberben lépett életbe az a belügyministeri rendelet, mely a fegyveres erő tagjai részére az útlevelkiadást megtiltja.

Az elmúlt évben útlevelet kértek közül 3.227 férfi volt és 1.359 nő. Ezek közül :

Kivándorlónak vallotta magát	972
Üzleti utazást mondott be	1.632
Munkát ment keresni	491
Egyéb célból utazott	1.491
Ezek közül Európába utazott	2.467
Amerikába váltott útlevelet	1.098
Az egész világra	1.021

Érdekes adat az is, hogy Budapestet 24.360 kivándorló érintette. A keleti pályaudvari rendőri kirendeltség különféle gátló okok miatt a múlt évben 208 kivándorlót tartóztatott fel és 208 oly kivándorlótól vette el a hajójegyet, a kik engedélylyel nem bíró szállítóvállalkozótól vagy ügynöktől kapták.

Budapesten való lakhatás iránti kérelmet a rendőrség 3.752 esetben vélelmezett. A lakhatási engedélyt kérők, úgy mint az előző években, úgy a múlt évben is leginkább galicziai kivándorlók, továbbá német és francia nevelőnők voltak.

Rendkívül érdekes fejezete a jelentésnek a közlekedésügy rendszertéről szóló. A közúti vasutak balesetügye különösen fontos része a főváros közlekedési kérdéseinek. A rendőrség abból az alkalomból, hogy Budapest polgármestere a közúti vasúti balesetek megelőzésére és megállítására szükséges preventív intézkedések tárgyalása végett értekezletet hívott egybe, a következőket javasolta: szükséges és kívánatos volna: 1. kocsivezetők hatósági bizottsági megvizsgáztatása, 2. jegykezelés egyszerűbbítése a végből, hogy a kalauzok a közönségre jobban vigyázhassanak, 3. a forgalmi személyzet munkaidejének méltányos megállapítása, hatósági ellenőrzése a betartásnak, a személyzet jobb javadalmazása. Ezeken kívül a rendőrség közbiztonsági, műszaki kívánságokat is terjesztett elő több pontban. Tervbe vétetett és meg is kezdetett egy úgynevezett közlekedési rendőrség létesítése is. Ennek működését az idő rövidege folytán megítélni nem lehet. Az egyes közlekedési társaságoknak minket e helyen érdeklő állapotairól, a mellékelt táblázat ad képet:

A közlekedési vállalat	Kocsipark % szaporodás	Légvonalak hossza 1912.	Összes vonalak hossza	Személyzet száma	Szállított személyek száma	1911-el szemben — +
Bpesti közúti vasp.-társ.	20.66	—	74.186	4.314	123,724.640	+ 13,403.492
Városi vill. vv.	33.64	1.729	53.540	2.708	60,658.820	—
Ferencz József földalatti	—	—	30.701	149	5,271.247	+ 391.580
B. U. R. vv.	—	—	35.820	320	9,591.979	+ 749,246
Svábhegyi fogask.	—	—	3.875	25	294.060	—
Budai hegypálya	—	—	200	19	590.820	—
Budafoki h. é.	—	—	13.300	121	3,378.692	+ 300,552
Szentlőrinczi hé.	—	1.057	13 413	149	9,447.547	1,616.833

A gépjárművek számának a megelőző két esztendőben észlelt rohamos növekedésével szemben az elmúlt esztendő visszaesést mutat. Igaz ugyan, hogy a gépjárművizsgáló-bizottság előtt az év folyamán 462 új gépkocsit mutattak be, de ezzel szemben a forgalomból 264 vonatott ki, úgy, hogy a megelőző év végén a fővárosban forgalomban volt 1.135 gépjármű tényleg csak 98 darabbal szaporodott. A létszám az 1912. év végén 1.233 volt. Ennek a jelenségnek főokát a jelentés az általánosan rossz gazdasági viszonyokban keresi. A gépkocsik beszerzése tökélet, üzemtartása pedig évenként tetemes költséget igényel s így csakis az említett körülmény adhatja okát a visszaesésnek. A gépjárművek által okozott balesetek az elmúlt évben az előző esztendőhöz

képest apadást mutatnak. 75 ily baleset volt, szemben az 1911-iki 82-vel. Halálos azonban 1911-ben 12, az elmúlt évben három volt.

A főváros területén 1912. december 31-ig forgalomban volt;

Benzin erejű személyszállító automobil	1.086
Villamos „ „ „	25
Benzin „ teherszállító „	120
Gőz „ „ „	2
Összesen	1.233

Tekintélyes kocsiparkja van a m. kir. posta- és távirdaigazgatóság-nak. Nevezetesen 6 személyszállító auto, 62 csomagszállító auto, 67 levélgyűjtő motoros háromkerékű, vagyis összesen 144 gépjármű 170 vezetővel.

A bérkocsikra vonatkozólag a következő adatokat emeljük ki: számozott bérkocsi volt összesen 1.321, ebből egyfogatú 766, kétfogatú 455. Új hajtási igazolvány kiadatott 538. Összesen 5.687 bérkocsit tartott a rendőrség nyilván. Számozatlan bérkocsira 733 hajtási jogositvány adatott ki.

Omnibusz (Székesfővárosi Közlekedési Vállalat) nyáron 91, télen 94 járt, teherkocsi nyilvános állomásokon 354 állott. Teherkocsira érvényes hajtási jogositvány az elmúlt évben 8.032 darab állított ki. 1898—1912-ben 55.379 jogositványt törzskönyvezett a rendőrség.

Érdekes momentum a közszolgák ügye. A mindinkább nagyobb tért hódító boy-vállalatok miatt a közszolga-ipar állandóan hanyatlik. A hordárok száma 640-re apadt le.

A mozgóiparban figyelemreméltó körülmény, hogy az elmúlt évben 760 ószeres igazolvány volt forgalomban. Mozgó közsörűs 50, esernyős 79 volt nyilvántartva.

Helyszerzősegédet (kifutó) 611-et tartottak nyilván, Új igazolvány 48 állított ki.

Az 1914-iki német jogászgyűlés.

A Deutscher Juristentag állandó bizottsága elhatározta pünkösdi tanácskozásán, hogy a Düsseldorfban 1914. szeptemberében tartandó harminczkettedik ülésének napirendjére a következő közgazdasági és socialpolitikai vonatkozású tárgyakat fogja kitűzni:

1. Lehet-e a lakásviszonyok javulását remélni,

a) ha törvényhozási szabályozással az épület önálló megterhelése a telektulajdon és örökbérlettől függetlenül lehetővé tétetik?

b) ha törvényhozási vagy közigazgatási intézkedésekkel a törlesztés és jelzálog (amortisációs hypotékákkal) terjesztése a városi telek tehermentesítése végett elősegítettik?

2. Megfelelnek-e a polgári törvénykönyv 1123—1125. §-ainak határozmányai (a törlesztéses hypotekarius biztosítás kiterjesztése haszonbérleti követelésekre) a gyakorlati szükségletnek?

3. Ajánlatos-e a korlátolt felelősségű társaságok Németbirodalomban és Ausztriában érvényes jogát egységesíteni és egyidejűleg újjászabályozás tárgyává tenni?

4. Ajánlatosak-e magánjogi különleges jogszabályok alkotása a szinpadi személyek alkalmazási szerződése tekintetében?

7. Miként volna a közigazgatási jog főiskolai oktatása czélszerűen reformálandó?

8. Kivánatos-e a csődön kívüli egyezségi eljárás megteremtése?

Az 5., 6., 9. és 10. pontok minket e helyen kevésbé érdeklő vonatkozásúak.

A községi alapokról.

A magyar központi statisztikai hivatal által munkába vett községi háztartási statistika készültét már négy évvel ezelőtt bejelentettük a „Közgazdasági Szemle“ olvasóinak. Négy év elteltével jelent meg most a nagyfontosságú adatgyűjtés eredményeiről a hivatal beszámoló jelentése, egy több mint ezer oldalas nagy kötetben. A beszámoló azoknak a methodikai észrevételeknek a kapcsán, a melyekkel az adatgyűjtés folyamán szerzett tapasztalatokat ismerteti, megemlékezik a szokatlan késedelem indokairól is. Valóban, nálunk is igazolódott az a külföldi tapasztalat, hogy az önkormányzati háztartás statistikája — jóllehet alapja a legpositivebb dolog, pénzkezelésről vezetett számadás — a legnehezebb és legkomplikáltabb műveletek közé tartozik.

Az új háztartási statistikában felhalmozott gazdag és részletes anyag a közgazdasági és közigazgatási érdekek szempontjából nagyon sok tanulságos hozzászólásra adhat alkalmat s remélhetőleg a községi kérdésekkel foglalkozó irodalom ki is használja ezt a most nyílt új lehetőséget.

Egy részletet, a községi gazdálkodás egyik legjellemzőbb fejezetét kívánjuk most itt szóvá tenni, a községi alapok kérdését, annyival is inkább, mert úgy látjuk, hogy körülbelül e tekintetben történik községeink részéről a legbuzgóbb akarás s elavult, kicsinyes gazdálkodási szempontok miatt ezen a részen mutatkozik viszonylag a legkevesebb eredmény.

S éppen az alapok kérdésének taglalása végig visz a községi háztartásnak úgyszólván minden fontosabb állomása előtt, úgy hogy az alapokat megismerve, bepillantást nyerünk a háztartás egyéb említésre méltó részleteibe is.

Az alapokban való gazdálkodás lényege az, hogy bizonyos rendeltetésre évről-évre egyenlő, vagy változó összegeket (gyakran csak bizonyos bevételi forrásból eredő jövedelmeket) elvonnak s azokat gyümölcsözőleg elhelyezik. Az elvonás és elhelyezés célja vagy az, hogy bizonyos nagyobb tőke halmozódjék fel az illető rendeltetési célra s a hozadék csak akkor használtassék fel, a mikor a tőke a megkívánt magasságot elérte, vagy az, hogy a tőke kamatai már kezdettől fogva

felhasználtságának, vagy végül az is lehet, hogy maga a tőke is megcsorbítható legyen, de csak az alap céljául kitűzött bizonyos cél érdekében.

A község tehát saját közpénztári számadási teste mellett tulajdonképpen külön újabb számadásokat kezd, annyit, a hány alapja van, s hogy egészen trivialisan fejezzem ki magamat, nem egy, hanem több zsebből gazdálkodik.

Bizonyos alapszerű kezelések az állami háztartásban is előfordulnak s kétségtelen, hogy akárhány esetben van jogosultsága egyes tőkerészletek alapszerű lekötésének s bizonyos hozadékok hovatfordításáról alapítványszerű intézkedéseknek.

Községeink azonban annyira túlságba viszik az alapszerű gazdálkodás kedvelését, hogy ügykezelésüket és számadásaik áttekinthetőségét a saját kárukra rendkívül megnehezítik vele. Másfelől pedig az alapról alkotott fogalmakat is annyira diszcreditálják legtöbbször igen csekély tőkeerejüknek már nem is forintos, hanem szinte krajczáros szétforgácsolásával, hogy az alapszerű gazdálkodás igen gyakran kerékkötőnek látszik s a szabadabb, céltudatosabb községi háztartás vitelének egyenes akadálya.

Ime, néhány különleges változat, a mi az alapok kezelésénél községeinknél előfordul s a mi elég jellemzően bevilágít a gazdálkodás primitív voltába:

A községnek tűzoltófecskenőre és egyéb tűzoltói felszerelésekre van szüksége. Az áruk nagyobb, hogysen a budgetet egy évben megterhelhetnék vele. Alapot létesítenek tehát, azt évről-évre bizonyos összeggel dotálják, a felgyülemelő tőkét a postatakarékpénztárban vagy egyebütt szerényen kamatoztatják s mikor már kigyúlt az egész summa, akkor megvásárolják a felszereléseket. Ha közben leég a falu, mert tűzoltófecskenő nincs, csak tűzoltóalap, az bizony baj; de mégis inkább ezt az eshetőséget kockáztatják meg, mint azt a másik lehetőséget, hogy kölcsönpenzen vennék meg a tűzoltófelszereléseket s azt az összeget, a mit évről-évre a tűzoltó-alap alimentálására fordítottak, inkább a kölcsöntartozás amortisatiójára szánják.

Méltóztassék ebben a példában a tűzoltófecskenőt iskolaépülettel, járványkórházzal, stb. behelyettesíteni s készen áll előttünk a községi alapokban való gazdálkodás káros voltának egyik tanulsága: Az alapszerű kezelés gyakran csak arra való, hogy hasznos — sőt többnyire sürgősen szükséges — beruházások elodáztassanak s azért a csekély pénzügyi előnyért, a mi a takarékpénztárban az alap tőkéjéért kapott kamat és a kölcsönnyújtónak fizetendő kamat között van, a községnek fontos szükségletei évekig kielégítetlenül maradjanak.

Egy másik változat, mikor községi alap nemcsak nem sürgős szükséglet kielégítésére létesül, hanem ellenkezőleg, olyan távoli cél érdekében, a mely a község anyagi viszonyait tekintve legalább is illuzorius s a melyet a közelebbi szükségleteknek egész sorozata előz meg. Szinte azt lehetne mondani, érzelmi momentumok adnak létet ezeknek az alapoknak, bizonyos irrealis ábrándozás, a mely úgy látszik, a szegény községeket is el fogja olykor azoknak a szegény embereknek a mintájára, a kik szépen el tudnak tervezgetni arról, hogy, ha egy millió forintom volna, mit csinálnék vele s elkezdik krajczáronként gyűjteni a millió forintot, bizván a kamatos-kamatoknak az ujságok „különféle“ rovatából oly jól ismert csodatévő hatalmában. Szegényháza, utczaszabályozásra stb. tesznek így félre egyes községeink vérszegény kis tőkéket, olyan községek, a melyeknél a vagyoni helyzet teljesen kizárja, hogy ily távoli célokat kergessenek s olyan kis tőkéket, a melyeknek csekélysége kizárja, hogy e célokat belátható időn belül elérjék. A cél tehát illuzorius: az alap azonban mégis káros annyiban, hogy a községnek kevés tőkéjét leköti, egy ábránd szolgálatába állítja, a helyett, hogy közeli szükségletek jobb kielégítését biztosítaná, vagy a lakosságra nehezedő terheken enyhítene. Itt tehát a gazdálkodásnak az a hibája, hogy a csekély tőkeerőt elforgácsolja s többet akar markolni, mint a mennyit meg tud fogni.

Körülbelül ehhez hasonló a harmadik változat is, ennél azonban az elforgácsolás fonáksága abban nyilvánul, hogy egy alapra többé-kevésbé elegendőnek látszó összeget két vagy még több alapra tördelnek szét s így sikerül elérni azt, hogy mindegyik életképtelen legyen. Elég gyakori az, hogy állattenyésztési és állategészségügyi alapok vannak egymás mellett, vagy pedig szegényalapok, munkássegélyalapok, elhagyott gyermekeket segítő alapok, sőt még szegényházalapok is: ha csak egy volna közülök, talán prosperálhatna, de mert több van, egymás elől eszik el a község által reájuk fordítható csekély tőkét s egymást nem engedik boldogulni.

Egy újabb eshetőség — s ez még a leggyakoribbak közül való — az, hogy az alapot relative nem lehet tőkeszegénynek mondani, de a községi háztartásnak olyan feladatkörét bizzák rá, a melynek az érdekében mindjárt kiadásokat is kell eszközölnie, még pedig elég tetemes kiadásokat. Az alap tehát nem tud lélekzethez jutni s nem tudja tőkéjét kellően megnövelni, mert évről-évre jelentékeny vérveszteséget szenved. Vagy tőkéjét fogyasztja tehát s így az elsenyvedés felé halad, vagy pedig kénytelen bevallani, hogy a rábizott feladatnak nem tud a maga erejéből megfelelni s minthogy az illető célra kiadásokat feltétlenül kell eszközölni, a községi közpénztártól várja, hogy az segítse ki zavarából

s pótolja azt, a mit az alap maga már nem tud fizetni. Ebben az esetben szerencsére nem szenved az a cél, a mire az alapot létesítették, csak éppen az alap fölösleges, mert nem tudja az illető célt szolgálni. Sőt a fölöslegességen kívül még káros is, mert zavarja a község számadásainak áttekinthetőségét, nehezíti a következő évek előirányzatainak megszerkeszthetését, mesterségesen homályba helyezvén, hogy arra a bizonyos célra a községnek mennyi kiadása is van tulajdonképpen. Az alap ugyanis, a mely megnevezi a célt, a kiadásoknak csak egy részét bírja fedezni; a másik részre sehol sem volt provideálva, az tehát a községi számadás előre nem látott kiadásainak tágas sirjába temetkezik bele, hogy mindörökké fölismerhetetlen és kiválaszthatatlan maradjon.

A statisztikai hivatal kiadványa a költségek számadásának szerkesztéséről mondott birálatában fölhívja a figyelmet arra, hogy e számadások általában mennyire alkalmatlanok arra, hogy a község maga is tiszta képet nyerhessen szükségleteiről: itt hozzáfűzhetjük, hogy az alapokban való ily gazdálkodás egyik legnagyobb tényező arra, hogy a számadások zavarosak, át nem tekinthetők, sőt sokszor egyenesen megtevesztők legyenek.

Van azonban eshetőség arra is, hogy az alap nemcsak nem vérszegény, hanem egyenesen vagyonos, sőt igen sokról azt is mondhatjuk, hogy vagyonosabb a kelleténél, tudniillik vagyoni ereje aránytalanul nagyobb, mint a hogy ahhoz a célhoz képest, a mire létesítették, szükséges volna. Az alap ilyenkor ellát egyéb szükségleteket is, vagyis formailag fenntartják az elkülönített, alapszerű kezelést, de a lényegben áttörik a korlátokat s az alap jövedelmeit, vagy magát a vagyont is, fölhasználják arra, a mire éppen kell. Következetlenség ez is, de legalább hasznos a községnek. Sok helyen azonban annyira tisztelik az alapszerű formákat, hogy az ily túlvértes alapoknak a megcsapolását csak kölcsön alakjában tartják megengedhetőnek. Így teremtődik meg a község és alapjai közt egy valósággal bonyodalmas hitelezői és adósszervezet: a közpénztár adója némelyik alapjának, másoknak meg hitelezője; az alapok ezenkívül egymásnak adnak kölcsön, vagy egymástól kérnek kölcsön. Ahány külön zseb van a községi pénzügyek ködmönén, az mind elszámolási viszonyban van egymással. Hogy a község valószínű pénzügyi helyzetének az áttekintését ez mennyire zavarja, azt alig érdemes külön fejtegetni.

Megkoczkáztathatjuk azonban azt a kérdést, hogy ha az alapokban való gazdálkodás ennyire groteszk szélsőségekbe tud tévedni, van-e mégis abban valami hasznos elem s mit volna érdemes megtartani a községi alapokból, mennyit kellene lenyesni e fonákságokból, ha a községi gazdálkodást helyes irányba akarjuk terelni? Hogy van bennük

hasznos momentum, az kétségtelen s a felsorolt túlzások inkább annak a dokumentumai, hogy a mi községeinkben az alapoknak szélsőséges kultusza fejlődött ki, a formákkal való üres játék, a komoly értékek elnyomásával.

Ha a hibákat sorra szemügyre vesszük s az alapok különböző fajainak legalább főbb csoportjait — mert minden egyes apró kategóriára igazán nem lehetne kiterjeszkednünk — egyenkint taglaljuk, könnyű lesz leszörnünk bizonyos következtetéseket, a melyekben nézetünk szerint a községi alapokban való gazdálkodásnak tovább kell haladnia.

Egyik legfőbb hiba, hogy — a czélok különböző voltát s gyakran elérhetetlenségét nem is említve — községeink alapokat létesítenek akkor is, mikor annak alimentálásáról egyáltalán nem tudnak gondoskodni, a mikor tehát az alap már eleve tétlenségre, tespedésre van utalva. Érdemes idéznünk a statisztikai hivatal kiadványából azokat az adatokat, a melyek a községi alapok 1908. évvégi tőkeerejét mutatják be a vagyonálladék különböző kategóriái szerint.

Az 1908. év végén:

	semmi vagyona sem volt . . .	613 alapnak, az alapok	1·6 ^o / _o -ának,
	1 — 2 K vagyona volt	1.004 » »	2·6 »
	3— 5 » » »	1.511 » »	4·0 »
	6— 10 » » »	1.681 » »	4·4 »
	11— 20 » » »	2.451 » »	6·4 »
	21— 50 » » »	4.594 » »	12·0 »
	51— 100 » » »	4.124 » »	10·8 »
összesen	0— 100 » » »	15.978 » »	41·8 »
	101— 500 » » »	10.779 » »	28·2 »
	501— 1.000 » » »	4.247 » »	11·1 »
összesen	0— 1.000 » » »	31.004 » »	81·1 »
	1.001— 2.000 » » »	3.070 » »	8·0 »
	2.001— 5.000 » » »	2.312 » »	6·1 »
	5.001— 10.000 » » »	967 » »	2·5 »
összesen	0— 10.000 » » »	37.353 » »	97·7 »
	10.001— 20.000 » » »	464 » »	1·2 »
	20.001— 50.000 » » »	325 » »	0·8 »
	50.001— 100.000 » » »	72 » »	0·2 »
	100.000 K-n felüli » » »	35 » »	0·1 »
összesen	10.000 » » »	896 » »	2·3 »

A hol az alapoknak közel fele 100 koronánál is szegényebb s a hol négyötöd rész alul marad az ezer koronányi vagyonon, ott az alapczélok érdemleges szolgálatát igazán alig lehet várni. Azokat a számadási nehézségeket, a melyek minden egyes alap létesítésével vele járnak, a község folyó szükségletének fedezésére hivatott összegeknek az alap kedvéért való megcsönkítését, csak akkor lehetne elnéznünk, ha az

alap ezt az önállóságát előreláthatólag valóban meg is fogja érdemelni, ha actióképes lesz s nemcsak néhány koronányi, hanem a célhoz mért érdemleges vagyona számíthat.

A községi számadások vizsgálatánál tehát — a mely a jövőben remélhetőleg intensivebb lesz és kevésbé fog megelégedni a formai helyességgel — kifogásolni kellene minden olyan községi alap létesítését, a melynek a részére nem tudnak kimutatni elég bevételi forrást, tőkegyűjtő alkalmat. Esetleges adományoknak, váratlan bevételeknek az alapba utalása legtöbbször annyit jelent, mint csupán a szerencsés véletlentől várni az alap vagyonának a növekedését; vagy megfelelő nagyságú kezdő álladékról kellene gondoskodniok, vagy olyan, évről-évre szükségyszerűen s körülbelül egyforma összegben visszatérő bevételi forrásokról, a melyek az alap pénzügyi existenciáját biztosítani képesek.

A községi közpénztárnak állandó évi hozzájárulása egy ilyen megbízható bevételi forrás; hasonlóan nem volna kárhoytatható a községi bevételek bizonyos nemeinek rendszeresen az alapba való utalása. Ez esetben azonban — már a számadási áttekinthetőség kedvéért is — kerülni kellene minden elforgácsolást; tehát azt is, hogy bizonyos bevételek részben a közpénztárnál, részben valamely alapnál számoltatnak el, valamint azt is, hogy ugyanazon bevételek több alap közt osztatnak meg. A vármegyei ebadóalapot sok helyütt azért nem képesek igazi actióra, mert ketté választatnak, s közegészségügyi és állategészségügyi célokat kell szolgálniok. Hogy pedig példáinkkal csak a községi háztartások keretében maradjunk, helyes gondolat ugyan a befolyó birságpénzeknek közjótékonysági célokra való lefoglalása; de mikor e birságpénzeknek kétharmadrésze a szegényalapba jut, egyharmada pedig a munkássegélyalapba, akkor tulajdonképpen mindakettőt megrövidítjük, s komolyan egyiknek sem használunk.

Ha azonban általában kimondanók, sőt intézményesen biztosítanók is azt, hogy községi alap csak kellő tőkeerővel, vagy legalább kellő tőkeerőre való biztos kilátással létesíthető, akkor is még megoldásra vár a másik, még nagyobb kérdés: mit kellene kiselejtezni a most meglévő községi alapoknak igazán kaleidoskopszerű roppant változatos-ságból, s melyek azok az alapok, a melyeknek további fenntartása nem befolyásolja hátrányosan a község gazdálkodását, hanem annak még hasznára is válik?

Ha nagyon radikálisan akarnánk eljárni, s pár rövid szóval irányt jelölni az alapgazdálkodás reformjában, akkor talán azt az alapelvet állíthatnók föl, hogy mellőzendő az alapszerű kezelés mindazokban az ágakban, a melyeknek ellátása a község törvényszerű kötelessége, a melyekről tehát — akár alapszerűleg, akár a közpénztár költség-

vetésében — a községnek mindenképpen gondoskodnia kell. Viszont helyén való volna az alapszerű kezelés mindazokban az esetekben, a mikor a község tulajdonképpeni kötelezettségein túl gondozásába vesz valamely igazgatási ágat, a mikor tehát egyfelől nem oly nagy a veszteség, ha az alapszerű kezelésbe szorított cél esetleg valamivel később éretik is el a tervezettnél, másfelől pedig a községnek a megterheltetése nem oly nagy, mintha a közpénztárból akarnák egyszeriben fedezni a fölmerülhető költségeket.

Ennek az alapelvnek az irányába kellene terelni véleményünk szerint a községi alapkezelés reformját. Tisztában lehetünk azonban azzal, hogy ennek az elvnek egyszerre, átmenet nélkül való keresztülvitele túlon túl nagy pusztítást vinne végbe a községi alapok sorában. Ha egyebet nem, a megszokást, a községek traditióit kell kimélnünk bizonyos mértékig, s némi kényszerű megalkuvással nem azt néznünk, hogy mindazok az alapok megszüntetessenek, a melyekre nincs szükség, hanem inkább azt, hogy mindazok megtartassanak, a melyek nem föltétlenül károsak és erőszétforgácsolók.

Még így is ki kell mondanunk az alapok egész sorozatára az anathémát; kárpótlásul azonban említünk egy-két olyan lehetőséget is, a melyet a községeknek alaplétesítő szenvedélye eddig még nem használt ki, s a mely téren szerintünk még mindig meg van a jogosultsága újabb alapok szervezésének.

A legtöbb községi alap ez idő szerint a közjótékonyság érdekeit szolgálja; maguknak a szegényalapoknak a száma 10.672, az alapoknak több, mint negyedrésze tehát ebbe a kategóriába tartozik. A szegényalapok annyiban még jobb helyzetben vannak többi kollégáikkal szemben, hogy vannak fix bevételi forrásaik: a kihágási büntetéspénzek (vagy esetleg azok $\frac{2}{3}$ része), táncz-, zeneengedélydíjak stb., s nem csupán a sovány tőkék kamatjövedelmére vannak utalva. Azonban még így sem tudnak nagyon megerősödni: 72·8⁰/₁₀₀-uk ezer koronánál kevesebb vagyonú, s 88·2⁰/₁₀₀-uk kevesebbet költhet szegényügyi célokra évi 100 koronánál. A szegényalapokra ugyanis érdemleges missio várna: a községi törvény értelmében a községi szegények, a nyilvános betegápolásról szóló törvény értelmében a gyógyíthatatlan szegény betegek és testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedők, végül a gyermekvédelmi törvény értelmében a 7—15 éves elhagyottnak nyilvánított gyermekek eltartása. Az alapok az e czimeken fölmerülő költségeknek csak egy, kisebb hányadát tudják ellátni; s minthogy a költségekről a községeknek mindenképpen gondoskodniok kell, maga a községi közpénztár kénytelen a meglehetősen nagy fedezetlen hiányt megtéríteni. Már maga ez a körülmény a szegényalapok külön fenntartása ellen szól, mert hiszen az elkülönített számadás-

nak nincs jogosultsága akkor, ha az az illető igazgatási ágnek csak egy töredékét tudja ellátni, a közpénztárt nem mentesíti, s a községet csak zavarba ejti többfelé elkönyvelt szegényügyi kiadásainak mérve felől. Nálunk is, mint a külföldön legtöbb helyütt, a szegényügy ellátása annyira par excellence községi feladat, hogy az volna igazán helyénvaló, ha a községnek ez a főkiadási csoportja magában a rendes községi számadásban könyveltetnék el, s nem tereltetnék részben az alapszerű kezelés mellékvágányára.

Nem hiszszük azonban, hogy a szegényalapoknak annyira elterjedt s felülről is protegált rendszerével községeink szívesen szakítanának, s a községi háztartás reformja is elég merész kézzel nyulna hozzá e kérdéshez: azért ezeknek a fenntartásával még valahogy megbarátkozhatnánk, de a helyes számadási rendszer érdekében akkor már azt kellene kívánnunk, hogy legalább a szegényügyi kiadásoknak kétlaki fedezési módja szűnjék meg, s a szegényalapok olyan helyzetbe kerüljenek, hogy maguk elláthassák az e címeken fölmerülő kiadásokat. Az ide vezető utak közül az egyik az volna, hogy a községekben lévő egyéb közjótékonyági alapok (8.302 munkássegélyalap van, 136 elhagyott gyermekek segélyalapja, s még ezeken kívül 321 különféle közjótékonyági alap) egyesíttessenek a szegényalapokkal, s az eddig elforgácsolt tőkék egybefoglalva szolgálják a közös célokat. Ám a hol ezek az egyéb alapítványok hiányoznak, ott nincs mit egyesíteni a szegényalappal, s ezúton nem lehet növelni annak az erejét. Az ilyen helyeken csakis a szegényalapnak rendszeres, nagyobb évi dotációja segíthet az alap passivitásán, vagy pedig — miután a közigazgatás reformjánál, úgy látszik, az az irányzat fog felülkerekedni, hogy járási önkormányzat létesíttessék, s a községek szorosabb járási kapcsolatba hozassanak — a szegényalapoknak valami járási köteléke, vagy éppen járásonként való egyesítése volna célravezető.

Az 1908-ról begyűlt statisztikai anyagból az látszik, hogy a községi szegényügynek s így a szegényalapoknak is legnagyobb terhe és kockázata a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek eltartása, a 7—15 éves korban. Egyes községeket ez a teher átmenetileg egészen lesujthat, s anyagi egyensúlyukat megzavarhatja: a kockázat az egész járásra elosztva kisebbé és egyenletesebbé válik. A vármegyék útján közvetített állami segély is igazságosabban és könnyebben osztható szét járási, mint községi szegényalapok közt.

Azok után, a mit a szegényalapról elmondottunk, a vele rokon egyéb közjótékonyági alapokkal gyorsan végezhetünk. A köteles községi közjótékonyásnak mindegyik csak egy kis parcelláját művelni többnyire igen fogyatékos anyagi erővel, gyakran ott hiányoznak, a hol

leginkább szükség volna rájuk, s ott létesülnek, a hol fölöslegesek; gazdasági szempontból legnagyobbbrészt elítélendők, mert erőmegosztást, nem pedig erőgyűjtést jelentenek.

Fontos alaptypus a községi közmunkák alapja, bár csak 2.388 képviselője van. Létesítésének, illetőleg elrendelésének hihetőleg az volt az intentiója, hogy a mi pénz közmunkaváltságból befolyik, az tényleg mind közmunkákra fordíttassék. Ám a közlekedésügyi kiadások sokkal erősebben nőttek községeinknél, hogysesem a közmunkaváltság azzal lépést tudott volna tartani; az a veszedelem, hogy a közmunka címén befolyó összeg esetleg egyébre fordíttatik, sokkal kisebb, mint az az eshetőség, hogy a közmunkaalap nem tudja fedezni a fölmerülő költségeket, s magának a közpénztárnak is gyakran elég érdemleges összegeket kell közlekedési célokra áldoznia. Talán innen ered az, hogy lassacskán bizonyos confusió fejlődött ki községeinknél abban a tekintetben, hogy mi vétessék közmunkakiadásnak és mi minősítsessék a községi közpénztárból fedezendő egyéb közlekedési költségnek. Azok a bizonyos számadási zavarok tehát, hogy ugyanegy célra az alap is költ, meg a közpénztár is, itt is fennforognak s az alap fenntartását itt is kifogásolhatjuk azon a címen, hogy nem tölti be hivatását. Mint fentebb láttuk, községeinknek csakugyan csak csekély hányada vesződik külön közmunkaalap fenntartásával. Külön közmunkakivetésnek azonban mindenütt kell lennie s éppen az, hogy a lakosság egy része a közmunkát naturáliákban rója le, a másik résznek pedig ennek megfelelő közmunkaváltságot kell fizetnie, ad bizonyos jogosultságot a közmunkának a községi pénztár többi bevételeitől és kiadásaitól elkülönítve való kezelésére. De indokolt s a község számadása szempontjából hasznos ez az elkülönítés megint csak akkor lesz, ha a közmunka — vagy tágabbkörű elnevezéssel közlekedési — alap a község összes közlekedésügyi kiadásait magába foglalja, s a közpénztártól csak éppen fixösszegű dotatiót kér, nem pedig közlekedésügyi terheknek kisebb vagy nagyobb részben való viselését. Itt is szó lehetne arról, hogy az erőegyesítés érdekében a rokoncélú alapok összevonassanak; a közmunkaalapokon kívül 345 utczaszabályozási, 753 út és 436 egyéb közlekedési célú alap segít ez időszerint szétaprózni az egy célú szolgáló tőkét.

Egy kivételt azonban érdemes már itt is emlitenünk: a hol valamely közlekedési objektum üzemszerűen kezeltetik (pl. vámoshid, kompátkelés stb), ott sohasem árt arról külön számadást vezetni, tehát egész külön alapot csinálni belőle, hogy a község mindig tisztán láthassa üzemének jövedelmezőségét: ugyanaz a számadási áttekinthetőség, melynek érdekében egyébként az alapokban való gazdálkodás túlhajtott voltát

perhorreskáljuk, az üzemeknél éppen a külön számadás vezetését teszi indokolttá.

Üzemi tevékenységet képez a legtöbb esetben a község mezei gazdálkodása: a közös legelőnek, apaállatnak tartása, pásztorok fizetése stb. S távolabb is áll ez a tevékenység a község tulajdonképpeni adminisztratív feladataitól, különösen ott, a hol közbirtokosság is van a faluban. Az a korábbi meghatározásunk tehát, hogy a község tulajdonképpeni kötelezettségein túl vesz gondozásába valamely ágat, a mezőgazdasági tevékenységre teljesen ráillik, s itt valóban indokolt az alapszerű kezelés. Sok helyen a község rá van szorulva azokra a jövedelmekre, a miket mezőgazdasági üzeméből szerez; de hiszen nagyon egyszerű dolog az alap jövedelemtöbbletének hozzájárulásként a községi közpénztárba való átutalása, a minthogy nem egy helyen tényleg meg is történik ez. A hol pedig abban a felfogásban vannak, hogy az üzem fölöslege az üzem fejlesztésére fordítandó, ott a legelők javítása, az állatanyag felfrissítése körül mindig akadhat hasznos beruházásra alkalom. A mezőgazdasági üzemi alapok száma aránylag csekély, 1.214 az egész országban; ezeknek a szaporítása s a mezőgazdasági bevételeknek és kiadásoknak a rendes községi költségvetésből való kiválasztása eléggé ajánlatos volna.

Annál kevésbbé látszik indokoltnak a meglehetősen nagyszámú — 3.202-re rugó — tűzoltóalapoknak a fenntartása, vagy legalább is községenként külön kezelése. A tűz ellen való védekezés egyik elsőrendű feladata községeinknek; ezen a téren nem szabad alap létesítésével megnyugtatni magunkat. Községeink nagyobb része nem is teszi; tűzoltószerak vásárlására például a községi közpénztárak 1908-ban 843.051 koronát fordítottak, a tűzoltóalapok pedig csak 78.614 koronát. Mint-hogy azonban a tűzoltóalapok ugyanazon évi kiadásaihoz a közpénztárak 64.601 koronával járultak, maguknak az alapoknak a jövedelméből tűzoltószerekre fordított kiadásként csak 14.013 korona marad, mintegy hatvanadrésze annak az összegnek, a mivel ugyanez a cél a közpénztárak költségvetését megterhelte. Nyilvánvaló, hogy ilyen aránytalanságok mellett, s az alapoknak ilyen csekély teljesítménye mellett a tűzoltóalapoknak nem sok az értelme s az alapoknak ugyyszólván a természetéből folyó halogatás éppen itt a legveszedelmesebb.

Van azonban nagyon sok, kis belterületű s egészen összeépült községünk; ha ezek egyéb szempontból nem is egyesíttetnek (pedig egyesítésük az administratio gazdaságossága szempontjából is nagyon kívánatos volna), a tűz elleni védelem szempontjából érdekeltségi viszonyba volnának hozandók, nem azért, hogy kevesebb költség jusson rájuk, hanem azért, hogy egyesült erővel intensivebb védelmi intézkedéseket tehessenek.

Mint a tűzoltóalapok, úgy a közegészségi alapok is nagyjából csak tartalom nélküli címfeliratok. Bizonyos irrealitás különben abban is van már, hogy törvényeink — annak hangoztatása mellett, hogy a közegészségügy ellátása állami feladat — a községekre a higienikus viszonyok jobbrafordítása terén oly hatalmas feladatokat rónak ki, mint mocsarak lecsapolása, belvizek levezetése, a hevenyfertőző kórok ellen való védekezés, vízvezetékek létesítése stb; s még több az irrealitás abban, hogy ezekre — a község erejét a legtöbb helyütt meghaladó — célokra egyebek közt olyan közegészségi alapok törekednek, amelyeknek 68·7⁰/₀-ában a tőkeerő 100 koronán aluli, 91·2⁰/₀-ában pedig ezer koronán aluli. Akad ugyan éppen a közegészségi alapok között néhány élet-erősebb is (45 tizezer koronánál, egy pedig ezek közül százezer koronánál is vagyonosabb), s ezek nagyobb teljesítményekre képesek is; mégis általánosságban azt kell hinnünk, hogy a közegészségi alapok célját tévesztették, mert nagyobb fát mozgatnak, mint a mivel birni tudnak. Azokhoz az évtizedeken át felgyülemlett hátralékokhoz képest, a melyek közegészségügyünk terén megoldásra várnak, a községek ereje különben is vajmi csekély, s a közigazgatás készülő reformja megfontolhatná, nem kellene-e községi teendőül a közegészségügy terén közelebbi, kisebb és megoldhatóbb feladatokat kitűzni. Ezeket azután lehetne teljes energiával szorgalmazni, míg a most kiszabott feladat közt az amúgy is sok anyagi nehézséggel küzdő községektől senki komolyan számon nem kérheti.

Faiskolaalap nincs sok (csak 430), vagyonilag is erőtlenek s így még tőkét sem vonnak el sokat a község rendes háztartásától. Külön fenntartásuk meglehetősen közömbös; nem nagyon zavarók, de szükségte-
lenek is; a minden községre kötelező faiskolafenntartás legtöbb helyütt alap nélkül is megtörténik, a nélkül, hogy ennek akár a község háztartása, akár a faiskola kárát látná.

Kissé bizonytalan jellegűek a törzsvagyonalapok, a melyeknek a száma különben elég jelentékeny, 1391, s vagyona sem csekély: több, mint felének ezer koronán felül, 15·9⁰/₀-ának tizezer koronán felül van a vagyonálladéka. A községi vagyonnak azt a részét, a melyet elidegeníthetetlen jellegűnek s a kiadások fedezésére fel nem használhatónak tekintenek, törzsvagyonnak minősítik egyebütt is s ennek csupán évi jövedelmét fordítják a községi költségekre. Ezt a törzsvagyont némely helyütt alapszerűleg kezelik, ezzel a formával is még inkább meg akarván kötni, s az elkallódástól megóvni az illető vagyonalkatrészeket. Természetesen el tudunk képzelni akárhány esetet, a mikor a községnek egyenesen anyagi érdeke volna, hogy a vagyont ne abban a formában őrizze tovább, a melyben összegyűjtötte, s némi vagyonátalakítás révén annak

értékét és jövedelmezőségét növelje: de másfelől a vagyonnak ezt a conservatív megkötését még sem merjük kárhóztatni, mert községeinkben sok helyütt nem akad elég gazdasági képzettség, a kedvezőknek látszó conjuncturák higgadt megítélése s inkább kisebb jövedelmezőségre kárhóztatva feküdjék az a vagyon bizonyos értékekben, mintsem avatatlan kezek forgassák s esetleg el is veszítsék.

Mégis, azért, mert a törzsvagyonokban — úgy az alapszerűen kezeltékben, mint a többiben — nem kicsinylendő tőkeerő fekszik (csak maguknak a törzsvagyonalapoknak 1908 végén 14 milliót meghaladó vagyonuk volt), szeretnénk valami lehetőséget találni arra, hogy a vagyonátalakítás akkor, a mikor arra tényleg szükség van, megtörténhessék. Gondoljunk csak olyan esetekre, mikor fertőző betegségek állandóan ott fészkelnek a községben, holott a törzsvagyonalap ezreseivel a vizellátás kérdését meg lehetne oldani s az egészségügyi viszonyokat megjavítani. Vagy mikor egy helyén való községi üzem létesítése a községnek nyereséges, a lakósságnak áldásos volna; egy birtokrész megvásárlása és kifarcellázása a népet visszatartaná Amerikától s a communitas még nyerhetne is az üzleten. De még ha nem is mindig nyereséges a vagyonátalakítás: a lakosság jóléte a suprema lex, nem pedig a vagyongyűjtés.

Kellene tehát lehetőséget találnunk arra, hogy szükség esetén a törzsvagyonnak minősített alkatrészek is feloldhatók legyenek. Ennek előfeltétele volna, hogy precisiroztassák az, hogy mi tekintendő törzsvagyonnak s a törzsvagyonul kimondott összegekről és elhelyezési módokról valamilyen kataster készíttessék. A másik feltétel volna, hogy a törzsvagyon feloldásának eshetőségei megállapíttassanak, mindenestre olyanformán, hogy ahhoz kellő felsőbb hatósági jóváhagyás legyen szükséges. Ha a megfelelő garantiákat meg tudják teremteni, akkor a törzsvagyon átalakítása néha egyenesen áldásos lehet. S ha a fentemlített kataster elkészül, akkor nincs is szükség a törzsvagyonnak ma is csak szórványos alapszerű kezelésére, mert az a közpénztár egyéb értékei közt is érintetlenül maradhat normalis időkben.

Az itt mondottakat részben vonatkoztathatjuk a regálekártalanítási, illetve visszatérítési alapokra is. 262 ilyen alap van, s a hol ezek előfordulnak, ott a község regálekártalanítási kötvényeit már eladták, vagy elzálogosították valamely fontos, vagy fontosnak tartott községi cél érdekében, de ehhez a transactionhoz a kormányhatósági jóváhagyást csak azzal a feltétellel nyerték meg, hogy az elhasznált tőkét újra ki kell gyűjteniök. Lehet, hogy in concreto legtöbbször helyén való volt a községet felülről kényszeríteni újabb takarékosagra; de épp oly könnyen el lehet képzelni az ellenkező esetet is, a mikor a regáleköt-

vények eladása a községet pillanatnyi nagy bajából kisegítette s azután a vagyoni viszonyai által esetleg nem indokolt újabb kényszerű tökegyűjtés fokozatosan ismét bajba sodorja. Azt hisszük, a regálekötvényekben fekvő tőkét úgy kellene kezelni, mint az egyéb törzsvagyont; szintúgy katasterbe foglalni, s elidegenítését csak kivételesen megokolt esetekben felsőbb hatósági jóváhagyástól tenni függővé; ha azonban a megokolt eset fennforog, akkor külön mérlegelés tárgya volna, helyes-e a község anyagi helyzetét nehezíteni s költségvetését megterhelni annak az erőltetésével, hogy a tőkét gyűjtsék újra össze.

A fogyasztási adóalapok a község fogyasztási adókezelése körül elért nyereségeket kívánják tőkésíteni, vagy az esetleges hiányt fedezni. Úgy tekinthetjük őket, mint községi üzemeket, s ezért a jövedelmezőségnek biztosabb szemeltarthatása érdekében is helyeselhetjük az alapszerű kezelésüket, körülbelül ugyanazt mondhatjuk a földvételi alapokról, a melyek szintén magángazdasági jellegűek, a község rendes háztartásával semmi szorosabb összefüggésben nincsenek s így számadásából is nyugodtan kihagyhatók.

A közművelődés céljait szolgáló különféle alapok (számuk 796), a különféle közgazdasági célú alapok (ilyen 1.419 van), s végül az eddigi kategóriákba be nem osztható egyéb és vegyes célú alapok (ezekből községeink 1.858-at tartanak fenn) olyan változatos sokféleséget tüntetnek föl célban és kezelési módban egyaránt, hogy elbirálásuk természetesen szintén nem lehet egyöntetű. A községi gazdálkodás érdekei szempontjából a kicsinyekre és erőtlenekekre állhat az a felfogás, hogy mint céltalan erőelforgácsolások megszüntetendők volnának; azokra, a melyek a község rendes feladatköréből való célzott munkálnak, érvényes lehet az az aggodalmunk, hogy az áttekintést zavarják, s így komoly gazdasági érdekeknek is ártanak, legalább közvetve. Csupán azoknál, a melyek üzemszerűek, vagy azoknál, a melyek a tulajdonképpeni községi feladatokon túl képeznek bizonyos többletet a lakosság javairól való gondoskodás terén, lehet indokolt és nem káros az alapszerű külön kezelés. A szoboralapok már ilyen többlet gondozására vannak hivatva, s ezért föltétlenül alapszerűen kezelendők.

Utoljára hagytam annak az alaptípusnak az ismertetését, a mely véleményem szerint nemcsak fenntartandó, hanem bizonyos átalakítás után fejlesztendő is volna, s hivatva lenne arra, hogy különösen kisebb községekben a háztartás rendes menetét szabályozza, sőt a pótló egészségtelen ingadozásait is mérsékelje. A községi épületek építési alapja 615 faluban fordul elő. Hogy nem működnek mind helyes irányban, mutatja, hogy némelyiknek igen alacsony a vagyonálladéka (30·4⁰/₀-uk száz koronán, 64·7⁰/₀-uk ezer koronán aluli vagyonnal bir), s több

községben ahányféle építkezésre szükség van, annyi külön alapot létesítenek (a 615 községnek 657 építési alapja van). Úgy látszik tehát, nem jogosulatlan az az aggodalom, hogy itt-ott az építési alap létesítése egyértelmű az építkezés elodázásával.

Mégis azt hisszük, hogy ezt a ma talán sok kritikát kihívó alapformát magjává lehetne tenni egy egészségesebb s a községi háztartás egyenletességét biztosító újabb alakulatnak. A községi törvény falvainkat csupán a mának élő, előre nem gondoló finantialis politikára szoktatta rá, mikor az adókivetést csak addig a határig engedte meg, a míg azt a folyó szükségletek feltétlenül szükségessé teszik. Már a folyó szükségletek is ingadoznak egyik évről a másikra s így az adókulcs is szabálytalanul hullámzik. A legkisebb faluban is előfordulnak azonban — ha nagyobb időszakokban is — beruházási kiadások, vagy a községház, vagy az iskola újjáépítése, kibővítése stb. Kevés községnek van annyi vagyona, hogy ezt tőkéből fedezhesse, annyival kevésbé, mert tőkéi, mint törzsvagyonalap s regálekötvények nem elég mobilisak s többnyire meg vannak kötve. A község előtt tehát, hogy beruházásait végezhesse, két út áll: vagy adósságot vesz föl, vagy a póttadókulcsot emeli hirtelen oly magasra, hogy a befolyó többletből egy vagy két év alatt fedezhesse a rendkívüli költségeket.

Az első megoldás elméletileg nem helytelen ugyan, mert hiszen a beruházás terheit részben át lehet ruházni a jövő generációra; a gyakorlatban azonban eléggé terhelő, mert a pénzforrásoktól távol lévő kisközségek rendszerint elég drága kölcsönhöz jutnak csak.

A második megoldás a népszerűbb, s ebben visszatükröződik a conservatív falusi községtanácsnak a kölcsöntől való nagy idegenkedése. De részünkről — bár a felsőbb hatóságok is rokonszenveznek ezzel a megoldással — a lakosság érdekei szempontjából határozottan elítéljük ezt a póttadóval való játékot. Láttunk eseteket, a mikor mintegy százszázalékos községi póttadó egyik évről a másikra közel hatszázszázalékosra szökkent. Melyik magángazdaság nem érzi meg nagyon súlyosan az ilyen váratlan terheket. Ha a községben valami iparvállalat van, annak egész calculatióját halomra döntheti a köztehernek ilyen abnormis hullámzása. A kisbirtokos, a község lakóinak többsége nem calculál ugyan előre, de azért épp úgy megérzi és megsínyli a hirtelen változást. A kik Amerikába vándorolnak, csak a nyomorúságról, nehéz megélhetésről panaszkodnak s szidják a sok adót: de hogy a sok adó közt a községi a legtöbb és szabálytalan hullámzása miatt a legterhelőbb, annyira már nem tudnak distingválni. A helyzet ismerője azonban rosszul megszővegezett panaszukból is kiolvashatja a való értelmet, s aligha túlozunk, ha mindazokban az esetekben, a mikor a kivándorlás okául a terhes

adózást, s a közigazgatás mizériáit említik, a felelősséget a községi adó túltengésére háritjuk.

A községi adó túltengésének pedig egyik fontos — persze nem minden esetben föltétlenül hathatós — ellenszere volna az, ha a községek eddig követett finanziaális politikájuktól eltérőleg tartalékot alkotnának s azt évről-évre megfelelő összeggel dotálnák, az esetleg fölmerülhető beruházások vagy egyéb rendkívüli kiadások céljaira.

Egységes tartalékra gondolunk azonban, nem pedig a különféle célok szerint szétdaraboltra. Ha időnkint a községben beruházás, építkezés stb. válik szükségessé, ez a tartalék odaadhatná összegyűjtött tőkéit erre a célra. Ha nem is elég az így rendelkezésre bocsátható összeg, mindenesetre legtöbbször lényegesen csökkenti azt a hiányt, a minek a fedezéséről még gondoskodni kell. Ha a hiányt pótdóval akarják fedezni, annak a kulcsát lehet alacsonyabbra szabni s a lakosságot a meglepetésszerű ingadozásoktól legalább nagyobb részben megóvni. Ha pedig kölcsönhöz folyamodnak, annak az összege is kisebb s így évi terhe kevésbé nyomasztó lehet. Ha pedig a kölcsön évi terhet a tartalékalapnál irják elő s annak szokásos dotatiójából fedezik, akkor a folyó költségvetés úgyszólván teljesen mentesítettik mindazoktól a rázkódtatásoktól, a melyeket beruházás és rendkívüli kiadás okozhatnak. Így a község a tartalékra szánt évi hozzájárulással úgyszólván megváltja magát s lakosságát a pénzügyi egyensúlyt fenyegető váratlan eseményektől, s a jövőnek takarékoskodva tulajdonképpen csak azt a minimális előrelátást tanusítja, a mit minden gazdálkodó individuumnak tanusítania kell.

Hasznosnak gondolnók, ha a községi alapoknak ezt a fajtáját a községi háztartásnak remélhetőleg már nem soká késő reformja nemcsak ajánlaná, hanem kötelezőleg elő is irná községeinknek. A község nagyságától, berendezéseinek természetétől, beruházási szükségleteinek várható mérvétől függ, hogy ez az alap mily nagy (pl. a bruttó bevételi előirányzat hány %-áig emelkedő) kötelező évi hozzájárulással létesíttessék. Az alapnak aránylag bőséges dotálására azonban inkább kisebb falvakban helyeznék súlyt, mert az esetleg felmerülő beruházási kiadások a szűkre mért költségvetéssel operáló kisebb községek pénzügyi egyensúlyát szokták leginkább megingatni.

S még egy alapformára volna szüksége községeinknek: olyanra, a mely a rendes gazdálkodáshoz a forgó tőkét szolgáltatassa. A községi jövedelmek tudvalevőleg nagyobb mértékben csak ősszel kezdenek befolyni, a mikor a termés betakarítása és értékesítése után a gazda pénzhez jut s adót fizet. Január elején kezdődik a község költségvetési éve, többnyire aránylag kevés pénztári maradvánnyal, úgy hogy az év de-

rekán, különösen kisebb községekben, a hol a pótdó a főbevételi forrás, rendszerint üres a pénztár. Ilyenkor, ha lehet, kölcsönvesznek valamelyik alaptól, vagy sok helyen a jómódú bíró előlegezi a költségeket, de vannak rosszabb eshetőségek is. Az tudniillik, hogy a községi pénztár nem fizet, s jegyző, tanító, különösen pedig az orvos hónapokig hiába várhat az illetményeire. Vagy az, hogy a község függő kölcsönre számít, s azt természetesen többnyire igen drágán fizeti meg.

Legújabbban néhány községünk ezt az évről-évre visszatérő pénzügyi kalamitást azzal igyekszik megelőzni, hogy alapot létesít — rendes évi dotatióval — a későbbben befolyó jövedelmek ideiglenes pótlására. Az alap szükség esetén gyűjtött tőkéjét egészen is odaadja a fizetési nehézségekkel küzdő közpénztárnak; ősszel azonban, a mikor a közpénztár jövedelmei nagyobb mértékben befolyanak, az alap részére visszatérítik az adott előleget.

Más elnevezés alatt ugyan, de nem egyéb ez, mint forgó tőke, s említeni is fölösleges, hogy ily forgó tőkére, mint minden gazdaságnak, úgy a községi háztartásnak is szüksége van. Részünkről nagyon szükségesnek tartanók, hogy a forgó tőkének ez az intézménye minden községünkönél — szükség esetén imperatív rendelkezéssel is — meghonosíttassék, mert úgy hisszük, hogy a községi háztartásnak sok apró baját eliminálni lehetne ezzel, az okos gazdálkodásnak szelleméből szükségszerűen folyó intézkedéssel.

Ime, tehát vannak még oly alapok, a melyek községeinknek túlgazdag gyűjteményéből még mindig hiányzanak. A mily szükséges, hogy a gyűjteményt revisio alá vegyék s radikális selejtezést rendezzenek benne, annyira kívánatos, hogy ez a néhány hiány is pótolttassék, hogy a községi háztartás minden előre sejtett nehézséggel szemben megtudja állani helyét, jobban, mint eddig.

Buday László.

Nemzetközi közgazdasági tanfolyam Budapesten.

Augusztus 11-étől 30-ig tartották meg Budapesten a VII. nemzetközi közgazdasági tanfolyamot, a mely arra volt hivatva, hogy a X. nemzetközi kereskedelmi szakoktatási congressusra a világ minden részéből idesereglő idegenekkel megismertesse Magyarország közgazdasági és culturalis életét. A Budapesten megtartott tanfolyam nem volt az első a maga nemében. 1907-ben Lausanne-ban kezdték meg e nemzetközi tanfolyamok sorozatát és azóta minden évben más nagy városban tartják meg. Eddig Lausanneban, Mannheimben, Havreban, Bécsben, Londonban és Anversben voltak ilyen tanfolyamok. Látogatottság tekintetében a budapesti 180 hallgatójával a második helyen áll, a mennyiben csak a londoni volt még ennél is népesebb. A tanfolyamot előkészítő bizottságnak az élén dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t. állott.

A tanfolyam és a congressus szervezési munkáit dr. Schack Béla, kir. főigazgató páratlan buzgalommal és fényes eredménynyel vezette. A tanfolyam előadásai kilencz csoportba voltak osztva, a mely csoportok a következők voltak: általános ismertetése az országnak földrajzi, népességi, történelmi, közjogi és gazdasági szempontból; az őstermelés, az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, pénz és hitelviszonyok, a cultura és művészet mai fejlettsége és történeti fejlődése; Budapest ismertetése és Bosznia-Hercegovina ismertetése.

A tanfolyam előadásait a három hétre úgy osztották be, hogy — az általánosabb érdekű előadások mellett — az első héten az őstermelést, a másodikon az ipart, a harmadikon pedig a kereskedelmet ismertették. Az ország megismerése céljából több kisebb-nagyobb kirándulást rendeztek a tanfolyam hallgatói részére, a kik között legnagyobb számmal németek, osztrákok, belgák és svájcziaiak voltak. Megtekintették Szegedet, a mezőhegyesi állami méneseket, Kecskemétet és mintagazdaságait, a Balaton vidékét és a Tátrát. A tanfolyamon tartott előadásokat gyönyörű kivitelű és képekkel ilusztrált, körülbelül 700 oldalas könyvben adták ki. Ezt a könyvet a tanfolyam minden hallgatója és a kereskedelmi szakoktatási congressus összes résztvevője megkapta. Úgy, hogy több, mint

ezer példányban került kiosztásra ez a könyv, a mely nagy mértékben hozzá fog ahhoz járulni, hogy a külföldön hazánkról elterjedt téves nézetek helyett helyes fogalmakat szerezzenek az idegenek rólunk. A könyv kilencz részre van osztva. Az első, általános részben a következő tanulmányok vannak: Cholnoky Jenő: Magyarország általános földleírása; gróf Teleki Pál: Magyarország gazdasági földrajza; Bud János: Magyarország népessége; Domanovszky Sándor: Magyarország történelme; Mikszáth Kálmán: Magyarország közjogi helyzete és Matlekovits Sándor: Magyarország általános gazdasági fejlődése. Mindezek közül közgazdasági szempontból legérdekesebb Matlekovits Sándor v. b. t. t. tanulmánya, a mely rendkívül érdekes, plastikusan kidomborodó és egységes képet nyújt Magyarország gazdasági fejlődéséről. Még értékesebbé teszi a tanulmányt az, hogy mindjárt összehasonlítást is nyújt Magyarország és a többi nagy európai államok gazdasági helyzete között.

A tanulmány bevezetésében megállapítja a szerző, hogy Magyarország természetes kincsekben és előnyökben igen gazdag. Hogy e mellett a természetes gazdagsága mellett gazdasági tekintetben csak a legutóbbi időben indult erősebben fejlődésnek és kezdi megközelíteni a nyugati államokat, az csak azért van, mert éppen akkor nehezdedtek az országra szerencsétlen politikai viszonyok, a mikor más népek fejlődése óriási lépésekkel haladhatott előre. Nagy vonásokban ismerteti az ország gazdasági fejlődését attól kezdve, hogy a XIX. század szabadelvű gondolatai Magyarországra is behatoltak. A kiegyezés megkötése után kezd igazán a mi iparunk fellendülni, lázas tevékenység indult meg, hogy a régi mulasztásokat pótolják. Az ország területileg a hetedik helyen áll Európában, a népesség sűrűsége tekintetében azonban csak a tizedik helyen. Érdekes számokban mutatja be az ország népesedési mozgalmát, a születések és halálozások számarányát és különösen a kivándorlás szomorú és nehéz kérdését. Ezután áttér az mezőgazdasági viszonyok tárgyalására. Legelső helyen áll az ország az európai culturállamok között abban, hogy minden 100 lakósa közül 69 foglalkozik mezőgazdasággal, a szintén erősen agrár Franciaországban csak 42. Még ma is, a mikor már az indusztriálizálódás nagy méretekben halad előre, az összes kenyérkeresők $\frac{3}{5}$ része mezőgazdasági foglalkozásúnak tekinthető. A föld legnagyobb részét szántóföldnek használják.

A mezőgazdaságban az egész földterületnek 66·71⁰/₀-a nyer értékesítést, hozzászámítva az erdőket és legelőket, csak 5·25⁰/₀ nem áll művelés alatt. A szántóföldek után (42·99⁰/₀) a legnagyobb területet az erdők foglalják el, 27·34⁰/₀-ot; legkevesebbet a bortermőterület, 0·27⁰/₀-ot. Az ország mezőgazdaságának jellegét a nagybirtok adja meg, az 1.000 hektárnál nagyobb gazdaságokra az egész terület 31⁰/₀-a esik. 3.390

nagybirtok van az összes földbirtokosok 0·88⁰/₀-ának kezében. Igen nagy százaléka az ország területének kötött birtok, 34·39⁰/₀-a a megművelt területnek. Ebben szintén vezet az ország. Nagyon jellemző birtokviszonyainkra, hogy 1,352.000 hektár terület 91 család között oszlik meg. Kiterjedt erdőségeink roppant nagy értéket foglalnak magukban. Maga a bennük évente elejtett 4–5 millió vad értéke is szép összeget tesz ki. Természetesen a szántás-vetés a legfontosabb földművelési ág. Szántóföldeinket ma már igen intenzíven művelik. Legtöbbet búzából (28·67⁰/₀) termelnek, azután tengeriből (22·27⁰/₀); legkevesebbet a burgonyából termelünk. Száz lakósra Magyarországon átlag 240 q buza esik. Ha a hektáronkénti termelést vesszük, úgy még igen hátra vagyunk. Csak 12·96 q terem nálunk egy hektáron, Dániában 26·30 q. Tengeriből mi produkáljuk a legtöbbet. A rögtön utánunk következő Olaszország is csak kevesebb mint felét termeli annak a mennyiségnek, a melyet mi. Fontos az árpa és zabtermelésünk. Sokat termesztünk kapás és kereskedelmi növényekből. Hires és sokat jövedelmező szőlőművelésünk. Állattenyésztésünk bő ismertetése után áttér a szerző az ipar jellemzésére. 1900-ban az országnak 1,127.130 (12·8⁰/₀) lakósa foglalkozott iparral. 1906-ban 4.540 gyárunk volt 479.503 lóerővel, 379.081 munkással. Ezek a gyárak évi 2.161 milliárd korona értékű árút termeltek. Ha ehhez hozzászámítjuk nem gyárszerű üzemeink évi átlagtermelését, úgy a magyar ipar évi termelésének értékét 3 milliárd koronára tehetjük. Tekintve azt a sok nehézséget, a melylyel a magyar iparnak még most is küzöldnie kell, igen tekintélyes érték ez. De bizony a hazai szükségletet távolról sem képes még fedezni. A termelés értéke tekintetében első helyen malomiparunk áll; a legtöbb munkást azonban a gépek, fegyverek, közlekedési eszközök stb. gyártása foglalkoztatja. A legnagyobb értéket ezeken kívül vaskohóink, szeszegetőink, cukor- és fűrészgyártásunk termeli. Textiliparunk erősen fejlődik, de azért még nagy mennyiségben kell importálnunk. Még a kereskedelmet, a hitelviszonyokat, a közlekedést, a postát és távirót, valamint államháztartásunkat ismerteti a rendkívüli érdekes tanulmány.

A második, őstermelést tárgyaló részben, Károly Rudolf Magyarország földművelését ismerteti. Tanulmányának legérdekesebb része az, a melyik a birtok- és a termelési viszonyokra vonatkozik. Pirkner János az állattenyésztéssel foglalkozik, ismertetve annak fejlődését és mai állását. Tanulmányát azzal fejezi be, hogy Európa egykori éléskamrája a jövőben ezen világrész számára az állati termékek kiapadhatatlan forrásának kell lennie. Az erdészetről Bund Károly irt igen érdekes tanulmányt, a melynek felolvasását vetített képe kel tette a külföldiek részére még élvezetesebbé. Az édesvizi halászatot Répássy Miklós ismertette, a

bányászatot pedig Réz Géza. Réz tanulmánya sorra tárgyalja a nemesfémek, vas és a só bányászatát. Nagyobb részt szentel a földgáznak és a bányászati oktatásnak is. A könyv harmadik része a magyar ipar mai helyzetével ismerteti meg az olvasót. Általános képet Matlekovits tanulmánya nyújt, úgy, hogy ebben a részben a legfontosabb iparágainkat ismertetik részletesen kiváló szakembereink. Így Maly Ferencz a magyar ipart általánosságban, de különösen a kézműipart; Farkas Ferencz a magyar malomipart; Gaul Károly a faipart; Rejtő Sándor a fonó-szövőipart; Edvi Illés Aladár a vasipart. Még két ezekről némileg eltérő tárgyú tanulmány van ebben a részben. Az egyiket dr. Máday Andor, a neuchateli egyetem tanára, írta a magyar munkáskérdésről, a másikat Vig Albert iparoktatási főigazgató a magyar iparoktatásról. Az iparoktatás első nyomaitól, a melyek nálunk a XIII. század kolostoraiba vezetnek vissza, egész a mai napokig elének tárja e nagyfontosságú ügy fejlődését. Azután pedig az egyes iskolafajokat és az iskolák látogatottságát ismerteti. Máday tanulmányának fő részeiben a történelmi előzményeket, a XIX. század fontos eseményeit tárgyalja, majd érdekesen tárja szemeink elé, mint vonul be diadalmasan a socialismus eszméje munkásaink soraiba és hogy milyen politikai és gazdasági mozgalmaknak lesz ez szülőoka. A negyedik rész a közlekedésnek van szentelve. Hegyeshalmy Lajos a vasutügyet, Kohányi Zoltán a hajózást, Hennyey Vilmos pedig a posta-, telegraph- és telephon-intézményt ismertetik tanulmányaikban. Az ötödik rész a kereskedelmet tárgyalja. Ez a legváltozatosabb része a könyvnek. Bálint Imre a magyar árúpiacszról irt érdekes és kimerítő tanulmányt; Szende Gyula az árútözsdéről és az árúüzlet technikájáról; Dér Ármin a terménykereskedelmet tárgyalja, ismertetvén annak történetét, szervezetét és technikáját. Vágó József a közraktárakról és az auctiókról közöl érdekes dolgot; Trautmann Henrik importunkat és exportunkat ismerteti. Kovács Gyula a kereskedelmi muzeumról, céljáról, berendezéséről és intézményeiről ír; Varjassy Lajos pedig a kereskedelmi és iparkamarákról. Végül ebben a részben van még Kirchner Bélának a tanulmánya kereskedelmi oktatásügyünkről. A negyedik rész a pénz- és hitelviszonyokra vonatkozik. Fellner Frigyes az ország fizetőmérlegéről közöl hosszabb tanulmányt, Schwarz Félix a budapesti értéktözsdéről, Kornis Mihály a biztosításügyről, végül Márki Hugó a pénz- és hitelviszonyokról. Márki Hugó tanulmánya mellett nem mehetünk el szó nélkül. Ez a tanulmány nemcsak, hogy Magyarország pénzügyrendszerét ismerteti, hanem pedagogiai megjegyzéseket is fűz hozzá. Saját eredeti tanítási módszerét mutatta be ugyancsak eredeti rajzaival, a melyeket a felső kereskedelmi iskolában való tanítás céljából készített és a melyek plastikusan domborítják ki a tanuló előtt, szinte kézzelfoghatóvá teszik a

gazdasági élet négy főfázisát a javak termelését, forgalmát, felosztását és fogyasztását. Egyik rajz még a visszatérő tőkét és elfogyasztható javakat, másik pedig a termelést, forgalmat és fogyasztást együtt mutatja be. A legutolsó rajz végül a közgazdasági élet egész folyását teszi könnyen érthetővé. A tanfolyam hallgatói, a kiknek legnagyobb része maga is kereskedelmi iskolai tanár volt, igen nagy érdeklődéssel hallgatták az előadásnak éppen pedagógiai részét, a melyhez ügyesen fűzte hozzá az előadó a megfelelő magyar statisztikai adatokat. Az ország kulturájáról és művészetéről a hetedik részben Alexander Bernát, Kemény Ferencz, Kúnos Ignác, Ferenczi Zoltán, Lyka Károly, Radisics Jenő és Molnár Géza tanulmányai szólnak. A még hátralévő két részben Gárdonyi Albert a fővárost ismertette. Déri Ferencz tanácsnok a főváros tanügyi viszonyairól ír, a melyekre éppen az ő kiváló munkásságának volt nagy fejlesztő hatása. Wildner Ödön tanácsnok a főváros socialis intézményeit ismerteti, a melyeket a tanfolyam hallgatói szakszerű vezetés mellett meg is tekintettek. Végül még egy igen érdekes tanulmányt tartalmaz, a könyv, Balkányi Kálmán tanulmányát Boszniáról és Hercegovináról, a melyet nemcsak a külföldi, hanem még a belföldi hallgatók is nagy figyelemmel kísérték, mert a szerző, a ki Boszniának legalaposabb ismerői közé tartozik, még az ő számukra is sok új és érdekes adatot közölt. A könyv elején Schack Bélának, a tanfolyam és congressus lelkes és fáradhatatlan szervezőjének van egy érdekes bevezetése. Azután benne van a tanfolyam programja, a hallgatók névjegyzéke, a fontosabb adatokkal; a hallgatók és az előadók fényképei. A sok és gyönyörű kiviteli képen kívül még egy Magyarország-térkép is van mellékelve a könyvhöz. Csupán egy nagy fogyatkozása van a könyvnek, a melyről azonban szerkesztői nem tehetnek. Ugyanis nincsen egységes számozás és ennél fogva a tartalomjegyzék is hiányzik, a mi a könyv kezelését nagyon nehézkessé teszi. Ennek a mindenesetre kellemetlen fogyatkozásnak oka abban rejlik, hogy sietni kellett a könyv elkészítésével, hogy a tanfolyam végeztével elutazó hallgatók azonnal megkaphassák azt.

Visszatérve a tanfolyamra, nem mulaszthatjuk el, hogy fel ne vessük a kérdést, vajjon milyen eredményt értek el azzal; nem hoztak-e hiába annyi pénz- és munkaáldozatot. Nyugott lelkiismerettel állithatjuk, hogy a tanfolyam elérte a maga elé tűzött célt. Ha a külföldi résztvevők számát nézzük, igaz, hogy ez nem valami nagy. De ezzel szemben nem szabad elfelejtenünk, hogy az itt volt külföldiek mind tanítóemberek, a kik visszatérve hazájukba az ifjú nemzedékek egész sorát fogják felnevelni és ezeknek mind be fognak számolni arról, a mit itt saját szemekkel láttak és tapasztaltak. Csak ilyen módon lehet a hazánkról részben rosszhiszeműen, részben tévedésből terjesztett ferde nézeteket

kiirtani és helyesekkel pótolni. Mert a mai nemzedék fiatalok óta belénevelt tévhitét nagyon nehéz lesz megváltoztatni. A magyar tanároknak is nagyon hasznos volt a tanfolyam, legalább ők is megismerték a saját hazájukat. Éppen ezért nagy hálával tartozunk azoknak, a kik önfeláldozó munkával szervezték, előkészítették és vezették a tanfolyamot és congressust. Nagy szolgálatot tettek ezzel a kereskedelmi szakoktatás ügyének, de Magyarországnak is. A külföld teljes mértékben méltányolja is ezt a felette értékes munkát. Egymásután jelennek meg a legkülönbözőbb nemzetek szak- és napisajtójában a hosszú ismertetések, a melyek mind a legnagyobb elismerés hangjával emlékeznek meg rólunk. Különösen a francziák irnak elragadtatással és lelkesedéssel. A tanfolyamot egy öt napos congressus követte, a X. nemzetközi kereskedelmi szakoktatási congressus, a melynek körülbelül 900 résztvevője volt és a mely a fontos és érdekes kérdések egész halmazát tárgyalta. Erről a congressusról akkor fogunk részletesebben megemlékezni, ha az előadások és az azokhoz fűződő viták nyomtatásban napvilágot fognak látni.

Pereszlényi Pál.

Szabolcs vármegye közgazdasági leírása. III.

Hitel- és biztosításügy.

Szépen fejlődő iparral és kereskedelemmel bíró vármegyénk pénzügyi és hitelügyi viszonyai élénknek mondhatók s a részvénytőke és tartalékalapok növekedése bizonyoságot szolgáltat a meglevő intézetek életképességéről és helyes irányban való vezetéséről. Azonkívül új alapítások is történnek s bár a régi nagy válságokat megrendülés nélkül keresztül élt pénzügyintézetek forgalmát még el nem érik, de a hiteligények kielégítésében szintén tevékeny részt vesznek.

Ez idő szerint (1913.) 40 bank és takarékpénztár van a vármegye területén; köztük kettő fiókinintézettel. A legtöbb pénzügyintézet van Nyíregyházán (10) és Kisvárdán (6) s élénk forgalmukat mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1909. évhez viszonyítva a betétek Nyíregyházán $3\frac{1}{2}$, Kisvárdán $2\frac{1}{2}$ millió koronával emelkedtek, míg ugyanakkor az egész vármegye betétállománya csak 6·4 millió koronával szaporodott. Az alaptőke 1·9 millióval s a váltótárca 6·4 millió koronával gyarapodott.

Az első pénzügyintézet a vármegyében, a nyíregyházai takarékpénztár egyesület, 1862-ben Lónyay Menyhért kezdeményezésére 60.000 korona alaptőkével létesült; ma már a részvénytőke 1,650.000 korona s a tartalékalapok összege meghaladja szintén a másfél millió koronát. Ugyancsak a hatvanas években még 2 pénzügyintézet alakult Szabolcsban: a „Szabolcsmegyei Takarékpénztár Egylet“ 1865-ben Nagykállóban s 1869-ben a kisvárdai takarékpénztár. Mindkét pénzügyintézet a legjobban situáltak közé tartozik s bár ez utóbbi 120.000 korona alaptőkével létesült, részvénytőkéje ma meghaladja az $1\frac{1}{2}$ millió koronát, tartalék- és nyugdíjalapja pedig a másfélszázszázet. A gazdasági válság dacára, a legutolsó 3 évben a vármegye területén 14 új pénzügyintézet létesült, ezek közül azonban már egy az erejét meghaladó alapítások és hitelmegvonás miatt csődbe jutott. Alaptőkéjük 50 – 600.000 korona s a legtöbb Nyíregyházán keletkezett.

A szabolcsvármegyei pénzüintézetek állapotáról, az alapítás helye, éve, a részvény- és tartaléktőke, valamint a létesített nyugdíjalapokat tekintve, a következő adatok tanuskodnak:

A pénzüintézet czíme	Székhely	Alapítási év	Részvény- tőke k o r o n á k b a n	Tartalék- és nyugdíjalap
Balkányi takarékpénztár r.-t.	Balkány	1897.	60.000	79.000
Büdszentmihályi gazd. és keresk. bank	Büdszentmihály	1906.	120.000	9.500
Büdszentmihályi takarékpénztár r.-t.	»	1884.	120.000	140
Demecseri gazd.- és hitelint. r.-t. .	Demecser	1910.	150.000	3.729
Dombrádi népbank r.-t.	Dombrád	1892.	250.000	100.000
Gávai takarékpénztár r.-t.	Gáva	1907.	150.000	10.313
Kemecsei takarékpénztár r.-t.	Kemecse	1911.	100.000	—
Gazd. és ker. hitelintézet r.-t. . . .	Kisvárdá	1903.	1,250.000	721.500
Kisvárdai ipar- és keresk. bank . .	»	1886.	3,000.000	1,200.000
» takarékpénztár	»	1869.	1,500.000	165.000
Közgazdasági népbank r.-t.	»	1910.	600.000	70.000
Mezőgazdák bankja r.-t.	»	1912.	500.000	—
Szabolcsi takarékpénztár r.-t.	»	1911.	500.000	10.000
Mándoki takarékpénztár r.-t.	Mándok	1907.	200.000	75.000
Szabolcsmegyei takarékpénztár r.-t.	Nagykálló	1865.	200.000	383.000
Ligetaljai takarékpénztár r.-t. . . .	Nyíracsd	1908.	100.000	9.000
Nyírbaktai takarékpénztár r.-t. . . .	Nyírbakta	1907.	—	16.000
Nyírbátori ált. hitelintézet r.-t. . .	Nyírbátor	1907.	150.000	—
Nyírbátori népbank r.-t.	»	1904.	240.000	45.260
Nyírbátori takarékpénztár r.-t. . . .	»	1872.	600.000	29.679
Forgalmi és parcellázó bank r.-t.	Nyíregyháza	1912.	50.000	—
Kereskedelmi takarékpénztár r.-t. .	»	1911.	300.000	12.000
Népbank r.-t.	»	1911.	500.000	35.000
Nyíregyházai ált. hitelintézet r.-t. .	»	1904.	750.000	112.590
Nyíregyházai tkpénztár egyesület .	»	1862.	1,650.000	1 569.385
Nyírvidéki takarékpénztár	»	1908.	750.000	37.000
Szabolcsi agrár tkpénztár (főint.) .	»	1892.	1,500.000	150.000
» » » fiókja .	Rakamaz	1910.	—	—
Szabolcsi hitelbank	Nyíregyháza	1872.	500.000	174.567
» közg. takarékpénztár . .	»	1910.	600.000	120.000
» jegyzők és gazdák bankja	»	1912.	400.000	—
Madai népbank r.-t.	Nyírmada	1908.	250.000	20.000
Nyírmadai takarékpénztár r.-t. . . .	»	1889.	750.000	244.500
Rakamazi takarékpénztár r.-t.	Rakamaz	1910.	100.000	565
Tiszaölki gazdasági bank	Tiszaölök	1907.	200.000	14.064
» takarékpénztár	»	1883.	100.000	156.000
Tiszapolgári gazd. és ker. hitelbank	Polgár	1903.	200.000	74.000
» takarékpénztár főint. .	»	1882.	300.000	319.667
» » fiókja	Egyek	—	—	—
Gazdasági népbank r.-t.	Újfehértó	1912.	250.000	28.000
Újfehértói takarékpénztár r.-t. . . .	»	1894.	600.000	300.000
Sárospataki takarékpénztár fiókja .	Vencsellő	1911.	—	—

1912. évi összesített üzleti eredményeikről az alábbi adatok tanuskodnak :

	Korona
1. Váltótárcaállomány	84,022.304
2. Visszleszámolás	25,734.663
3. Előlegek, kötvénykölsönök, folyószámla adósok	10,422.553
4. Jelzálogkölsönök	79,468.412
5. Takarékbetétek	61,573.876
6. Alaptőke	19,490.000
7. Tartaléktőke	6,294.459
8. Nyugdíjalap	899.191
9. Tiszta nyereség	2,528.218

Az 1912. évben kifizetett osztalékok nagysága 4—20°/_o között változott, 9 pénzintézet nem fizetett osztalékot, egy pedig, a „Nyírbátori Általános Hitelintézet“ csődbe jutott.

Mint a fentebbi adatok bizonyítják, Szabolcs vármegye pénz- és hitelügyi viszonyai kedvezőknek mondhatók s bár az új pénzintézetek alapítására való törekvést egészséges tünetnek nem nevezhetjük, mégis meg kell állapítanunk azt a kétségtelen tényt, hogy e conservatív, az ősi hagyományokhoz és szokásokhoz ragaszkodó népeiséget élénk üzleti szellem hatja át s a mezőgazdasági élet fejlődésével kapcsolatban ipari, kereskedelmi téren is nagy haladásra, fokozottabb mértékben való fejlődésre lehetünk elkészülve, annál is inkább, mert az üzleti szellem a falusi népeiség körében is nagy hódítást tesz s pl. a nagy pénzintézetek mellett a falusi hitelszövetkezetek száma is évről-évre jobban növekszik. Jelenleg 56 hitelszövetkezet működik a vármegyében s valamennyi az „Országos Központi Hitelszövetkezet“ kötelékébe tartozik. 1911. évi betétforgalmuk majdnem 3 millió koronára rugott s az év végén fennálló betétkövetelések összege meghaladta a 2 millió koronát. Hazai hitelintézetek által engedélyezett jelzálogos kölcsönök összege több, mint 105 millió korona s ez összegből 99 millió földbirtokokra, 6 millió házakra nehezedik. Az Osztrák-magyar bank által engedélyezett jelzálogkölsönök összege mintegy 5 millió korona.

A pénzügyi és gazdasági élettal szerves kapcsolatot alkotó biztosításügy általában kedvező fejlődést mutat. Az egyes biztosítási ágazatokat tekintve a tűzkárbiztosítás terjed erősen, de még mindig igen nagy a különbség a tényleges és megtérített károk között, a mi azt bizonyítja, hogy vagy a biztosítás nem volt megfelelő, vagy pedig nem volt biztosítva az elégett ingóság, épület stb. 1911-ben a tűzkár elleni biztosítás összege 206·6 millióra rugott, a melyből épületek, ingóságok és szalmás gabonaneműek biztosítására fordítottak 97·8 millió koronát, gyarak biz-

tosítására 18·5 milliót, mezőgazdasági átalány biztosításra 90·2 milliót. Ezekkel szemben a kifizetett károk összege 981 ezer koronát tett ki; a mi, figyelembe véve azon körülményt, hogy ez évben 574 tüzeset fordult elő s 17 esetben a kár meghaladta a 20.000 koronát, érdemleges kártérítésnek nem nevezhető s a tényleges kár sokkal nagyobb volt (2·3 millió korona), mint a biztosító intézetek által kifizetett összeg. A tüzeseteket tekintve, 1911-ben a vármegye 109 községében volt tűzvész s az előidéző okok között legnagyobb számmal szerepelt a gyújtogatás (82) és hanyagság (100), a mi népünket egy cseppet sem tünteti fel kedvező világításban

Szervezett tűzoltótestület 16 van a vármegyében, szabályrendeletileg kötelezett tűzoltóság pedig 55; az előbbi 418, az utóbbi 9.229 taggal. A tűzoltófelszerelések között van 24 hydrophor, 467 fecskendő, 155 vízszállítókosci és 2.410 tüzlétra. Önkéntes tűzoltóság majdnem minden községben található s így, bár a tüzesetek elég gyakoriak, nagyobb tűzkárok a ritkaságok közé tartoznak.

A jégkár elleni biztosítás, bár Szabolcs östermelő vármegye, nem mutat olyan fejlődést, mint a tűzkár elleni biztosítás. 1911-ben 10·5 millió korona értékű termés volt biztosítva. Legnagyobb tételekkel a rozs (4·8), buza (2·8) és dohány (2·8 millió korona) szerepelt. A kifizetett károk összege 216 ezer koronára rugott.

A biztosítás többi ágazatai Szabolcs vármegyében nem tudnak mélyebb gyökeret verni — s bár a hazai és külföldi biztosító társaságoknak majdnem mindegyike tart fenn a vármegye községeiben ügynökséget — jelentős eredményt felmutatni még nem képesek.

Közlekedésügy.

Szabolcs vármegye, mint a Tisza balparti országrész legfelső vármegyéje, kívül esik azokon a pontokon, melyeken az ország szivéből, Budapestről kiinduló elsőrendű fontossággal bíró közlekedési vonalak keresztül futnak s így vasuti hálózata is, bár a vármegyét keresztül-kasul szeli, másodrendű vonalokból áll s ezek részint a Máv., részint a Máv. kezelése alatt ugyan, de helyi érdekeltég birtokában vannak.

Strategiai szempontból is fontos vasuti vonala kettő van Szabolcs vármegyének, a Debreczen—Nyíregyháza—Sianki-i és Nyíregyháza—Szerencs-i vonal. Az előbbinek Szabolcs vármegye területén átfutó hossza 92 km., az utóbbié 36·8 km.

E két vonalon kívül Nyíregyházáról, mint a vármegye központjából a következő vasuti vonalak ágaznak el:

1.	Nyíregyháza—Mátészalkai	von. Szabolcs vármegyei hossza	40 km.
2.	„ —Vásárosnamény „ „ „ „		56 „
3.	„ —Dombrád „ „ „ „		51 „
4.	„ —Polgár—Ohat—Pusztakócsi v. Szabolcs vármegyei hossza		84 „
5.	„ —Nagykálló—Nyíradonyi vonal. „ „ „ „		37 „

A Nyíregyháza—Polgár-i vonal Tiszalök állomásáról kiágazó a Tiszalök—Debreczen-t összekötő vasuti vonal hossza 66 km., ebből a vármegyén fut keresztül 14 km. Debreczen—Hajdusámson—Nyírbátor-t érintő vonal Szabolcs vármegyei szakasza 25 km. Végre Nagykárolyból kiindulva a Nagykároly—Mátészalka—Vásárosnamény—Csap közötti vonal hasítja a vármegye szélét, ennek Szabolcs vármegyei része 38 km.

A folyó évben a Balsa—Buj (16 km.) és Kisvárda—Nyírbakta közötti (27 km. hosszú) vasuti vonal nyílt meg.

A Nyíregyháza—Dombrádot összekötő vasut Nyíregyháza—Sóstó-i részét 1911-ben villamos üzemre alakították át s ennek kezelését a Nyíregyházavidéki kisvasutak részvénytársaságtól a „Részvénytársaság villamos és közlekedési vállalatok számára“ budapesti cég vette át, a mely egyúttal szerződésileg kötelezettséget is vállalt a Buj—Balsa-i vasut kiépítésére. Az üzemben álló vasutak összes hossza 455·8 km., a melyből államvasut 128·8 km., helyi érdekű vasut 217 km. A helyi érdekű vasutak a Nyíregyháza—Dombrád és Buj—Balsa közötti szakasz kivételével az államvasutak kezelése alatt állanak.

Szabolcs vármegye, mint a közölt adatok mutatják, vasutvonalakkal erősen be van hálózva s a vármegye székhelye, Nyíregyháza, népességi és gazdasági téren való fellendülését jórészen a vasutaknak köszönheti, melyek vele a vármegye minden részét szorosán összefűzik.

A Szabolcs vármegyei vasutak személy- és áruforgalmáról összesített adatokkal nem rendelkezünk, csakis egyes fontosabb helyekről van néhány adatunk. Így Nyíregyházán az 1912. évben az államvasutak vonalaira fölszállott 319.644 egyén, leszállott 319.276. Feladtak ugyanott 66.872, leadtak 25.415 tonna árút. A Szabolcs vármegyei kisvasutak vonalaira felszállott Nyíregyházán 139.375 egyén, leszállott 139.265. Feladtak 15.380 tonna árút, míg a leadott árúk mennyisége 222 tonnára rugott. A feladott árúk között legtöbb volt a dohány, rozs, buza és burgonya, míg a leadott árúk között legnagyobb arányban a nyersolaj, petroleum, szesz stb. szerepelt. Úgy az állami, mint a helyi érdekű vasutak üzleti eredményei, kedvezőknek mondhatók. Anyagi zavarokkal ez idő szerint csak a „Nyíregyházavidéki kisvasutak r.-t.“ küzd. Első két üzleti éve a szakszerű vezetés hiánya miatt nagy veszteséggel zárult, az 1910. évben azonban a társaság vonalait a „Részvénytársaság villamos és közlekedési vállalatok számára“ budapesti cég vette át 30 évre,

s így remélhető, hogy egyébként ez a kedvező auspiciumokkal indult vasuti vonal is kiheveri a szenvedett veszteségeket és élénk üzleti forgalom mellett rövid idő alatt nyereségre tehet szert.

A Szabolcs vármegyei vasutakra nézve jellemző, hogy az elsőbbségi kötvények legnagyobb része közhatóságoknak van birtokában. Így a Szabolcs vármegyei helyi érdekű vasutak r.-t. 1,724.500 koronát kitevő törzsrészeiből 915.000 korona értékű (35·7%) az állam, 400.000 korona (15·6%) a törvényhatóságok és 408.000 korona értékű (15·9%) a városoknak és községeknek van birtokában. A Polgár—Nyíregyháza-i vasut elsőbbségi kötvényeinek 22·2%-a az állam, 45·5%-a a törvényhatóságok és 32·3%-a a városok és községek tulajdona. Ugyanigy áll a dolog a Nyíregyházavidéki kisvasutak r.-t. részvényeivel. Ezeknek 96%-a van hatóságok birtokában és pedig 25% az állam, 38·5% törvényhatóságok és 32·5% városok és községek tulajdonában.

A vasutakon kívül a közutak birnak jelentőséggel a közlekedésügy szolgálatában. 1912-ben a közutak megoszlása a következő volt:

1. Állami utak hossza	140·4 km., ebből kiépített út:	92 km.
2. Törvényhatósági utak hossza . .	423·6 „ „ „ „	235 „
3. Községi „ „ . .	638·7 „ „ „ „	8·5 „

Közlekedési útjait tekintve tehát Szabolcs vármegye különösen rosszul áll s bár a törvényhatóság 10 évre megállapított útépitési programja szerint ez adatok néhány év múlva lényegesen javulni fognak, a mai viszonyokat azonban kedvezőknek éppen nem mondhatjuk.

Az 1912. évre megállapított útépitési program szerint a következő munkák történtek a vármegyében:

1. Kiépült a debreczen—tokaji államosítandó közút büd-szentmihály—rakamazi szelvénye.

2. Elkészült a debreczen—ungvári állami út 109—116. sz. szelvénye.

3. Folytatták a kisvárdai—dombrádi, az újfehértó—hajduböszörményi s a pap—kisvárdai törvényhatósági út, valamint a nyírbogdányi vasuti állomáshoz vezető út kiépítését.

4. Végül teljesen elkészült:

a tokaj-nyírbátori ;

a kállósemjén—nyírbátori ;

a nyíregyháza—gáva—rakamazi ;

a balkány—nyíradonyi ;

a miskolcz—debreczeni törvhat. út 4.946—18.268. sz. szakasza ;

a polgár—hajdunánási törvhat. út szabolcsvármegyei szakasza ;

s végül a tiszadob—tiszabezdédi törvényhatósági út még kiépítetlen része. Mindezeknek kiépítése, részint a 10%-os útdó (1912-ben

312.515 kor.) és vámdíjak (1912-ben 78.135 kor.), részint pedig a beruházási hitel terhére történtek.

A vámdíjszedés a vármegye és közönsége között az állandó összeütközések forrása. A vármegye a díjakat emelni, a közönség töröltetni iparkodik s minden alkalmat megragad, egyik is, másik is, hogy tervét valóra váltsa. Különösen éles volt az összeütközés 1909-ben, midőn a törvényhatóság kérésére a kereskedelemügyi ministerium 1909. évi ápr. hó 3-án kelt 17.946. sz. rendeletével 50%-os vámdíjfelemelésre egy év tartamára engedélyt adott. Mindez a vármegye 10 éves útépítési programjának a megvalósításához kellett. Természetesen a vármegye közönsége ez ellen állást foglalt s a debreczeni kereskedelmi és iparkamara útján a ministeriumnál is interveniált; közbelépésük azonban sikertelen volt s a közönség részéről eredményre nem vezetett. Mindazonáltal az iparkamara a kérdést napirenden tartotta s 1910. évi jelentésében a kövezetvámok eltörlése mellett erélyesen állást is foglalt. A gyakorlati példák egész sorozatával mutatta ki a kövezetvámos helyzet tarthatatlanságát s 1910. évi jelentésében többek között ezeket írta:

„A mellett, hogy a forgalom egyoldalú megadóztatása az útügynek is csak mérsékelt szolgálatokat tesz, a forgalomra nagy mértékben bénítólag hat, különösen az által, hogy ott, a hol kövezetvám már van, a díjtételeket állandóan emelik, s a hol kövezetvám még nincs, ott kövezetvám engedélyezésére törekszenek. Az az igazságtalan eloszlás, hogy egyik helységben kisebb, másikban nagyobb díjtételek vannak érvényben, egyik helyen fel- és leadási, másikon csak leadási kövezetvám van, már is aggodalmas forgalomeltolódásokat von maga után, mert a forgalom ösztönszerűleg vonzódik oly más közeli állomások felé, a hol kis díjtétellel, avagy általában vám nélkül bonyolódhatik le. Ez az emelkedő és terjeszkedő irányzata a kövezetvámnak belátható időn belül azt fogja eredményezni, hogy minden forgalomképes község vasuti állomásának a megfelelő útépítkezéssel kapcsolatos kövezetvám szedési joga meglesz, minden árú annyiszor és annyiféle díjtételt fog viselni, a hány állomáson keresztül az utolsó kézbe, a fogyasztó kezébe jut. . . . A legnagyobb igazságtalanság és az 1890 : I. t.-cz. intézkedéseivel teljes ellentétben álló állapot pedig ott áll elő, a hol a vármegyei törvényhatóságok több állomására egységes vámszedési engedély adatik ki . . . Kisvárda állomásán évente 24 ezer korona kövezetvám folyik be s mindez egy fél km. hosszú vámosút ürügyén, a mely össze-vissza alig valamivel került többé hétezer koronánál. Ha Kisvárda . . . (ezt) a saját útjai és utczái kövezésére használhatná fel, akkor már régen mintaszerű kövezéssel büszkélkedő emporiuma volna vármegyénknek.“ (1910. évi évkönyv 156. s köv. lap.)

Tagadhatatlan, sok igazság rejlik e szavakban, de viszont a törvényhatóságnak is van némi igaza, midőn útjai fenntartásáról úgy gondoskodik, a mint lehet s a mint azt a törvényes szabályok s a nyert concessiók megengedik.

Hajózható viziútja Szabolcs vármegyének, — bár a Tisza jó részét körülhatárolja, — nincsen. Kereskedelmi hajók a Tiszán még magas víz-álláskor sem közlekedhetnek, bár Vásárosnaménytől kezdődőleg már az elmúlt évtizedekben kísérleteztek a tiszai hajózással és árúszállítással. Mindenesetre szerencsés volna vármegyénkre a Tisza felső részének hajózhatóvá tétele, ez nemcsak a miénk, de a szomszédos vármegyék gazdasági fellendülését is igen nagy mértékben előmozdítaná.

Közlekedési intézményeink sorában végül a posta, távirda és távbeszélő bir még nagy jelentőséggel, melyeknek óriási fellendüléséről és különösen a távbeszélő elterjedéséről kell számot adnunk. Gazdasági és kereskedelmi életünk távbeszélő nélkül ma már el sem lehet s általános elterjedettségének inkább drágasága és a bevezetés költségének viselése állja útját. Minden drágasága mellett is azonban úgy magánosok, mint testületek, készségesen bevezetik a telefont s ma már a teljes vármegyei törvényhatósági telefon kiépítése s községi, illetve városi telefonközpontok létesítése csak idő kérdése. 1909-ben a vármegyei telefonhálózat kiépítésére a kereskedelemügyi ministerium 25.000 korona segélyt engedélyezett s a jövőre nézve is kilátásba helyezte a további segélyeket:

Posta-, távirda- és távbeszélő-intézményeink állapotáról és 1912. évi forgalmáról az alábbi adatok tanuskodnak.

A vármegye területén van 2 kincstári posta-, távirda- és távbeszélő-hivatal: Nyíregyházán és Kisvárdán. Nem kincstári postahivatal van 64, ezek közül I. osztályú 10, II. osztályú 8, III. osztályú 41 és IV. osztályú 5 postahivatal. Távirdaállomások száma 89, a távbeszélőké 469.

1912-ben a vármegye községeibe érkezett:

	Darab
1. Levél és zárt levelezőlap	4,069.156
2. Levelezőlap	1,933.672
3. Nyomtatvány	1,851.512
4. Portómentes küldemény	1,255.488
5. Ajánlott levél	268.684
6. Csomag	341.328
7. Pénzes levél	35.776
8. Portómentes pénzeslevél	19.968
9. Utánvételi küldemény	120.172
10. Postai megbízás	6.862
11. Postai megbízásból kiváltottak	3.093
12. Utalvány (17.5 millió korona értékben) .	205.168
13. Távirat	120.315

1912-ben a vármegye postahivatalaiban feladatott:

	Darab
1. Ajánlott levél	252.824
2. Csomag	184.912
3. Pénzes levél	28.600
4. Utlvány (196 millió korona értékben) .	356.631
5. Távirat	117.399

A vármegyei 469 távbeszélő állomáson váltott beszélgetések száma 1912-ben közel egy millió volt s az előző évekhez képest óriási csökkenés történt, a mi csakis a nyomasztó gazdasági viszonyokban lelheti magyarázatát.

1912-ben a m. kir. postatakarékpénztári befizetések összege meghaladta a 27 millió koronát (27,965.787), a kifizetések összege pedig 6,512.497 koronára rugott.

Igazságügy.

Szabolcs vármegye igazságügyi tekintetben a debreczeni kir. ítélőtábla hatáskörébe tartozik. Van a vármegye területén 1 királyi törvényszék: Nyíregyházán, 5 járásbiróság: Kisvárdán, Nyírkállóban, Nyírbátorban, Nyíregyházán és Tiszalökön s valamennyi fel van ruházva telekkönyvi hatáskörrel.

Ügyforgalmukat tekintve, a kir. törvényszéknél jogerősen befejezett ügy volt 1911-ben 811. Ebből ítélet nélkül végződött 238, felmentő ítélettel 96, marasztaló ítélettel 437. A terheltek összes száma 1.574 volt, ítélet nélkül 813, felmentéssel 279, marasztaló végzéssel 662 egyén bűnügye nyert elintézés. Néhány bűncselekményt tekintve: hatóság elleni erőszak miatt elítéltek 40 egyént, szemérem elleni bűncselekmény miatt 6-ot, rágalmozás miatt 2-öt, gyilkosság, emberölés miatt 3-at, súlyos testi sértés miatt 238-at, lopás miatt 217 és orgazdaság miatt 36 egyént.

A mi a kir. járásbiróságok ügyforgalmát illeti, 1911-ben jogerősen befejezett a bíróság 4.412 ügyet. Ítélet nélkül végződött 2.470, felmentő ítélettel 545, marasztaló végzéssel 1.392, büntető parancscsal 5 ügy. E birói eljárásban 5.803 terhelt szerepelt, a kik közül felmentettek 790 egyént, ítélet nélkül végződött 3.330, marasztaló végzéssel 1.677 és büntető parancscsal 6 terhelt ügye. Bűncselekmények szerint részletezve az elítélteket, becsületsértés miatt 759, testi sértés miatt 419, lopás miatt 192, sikkasztás miatt 26, tiltott szerencsejáték miatt 20 és közcsend elleni kihágás miatt 50 egyént ítélték el.

A közigazgatási hatóságok 1911-ben jogerősen 5.027 ügyben 8.053 személy fölött mondtak ítéletet. Büntetés nélkül, illetőleg a büntető

novella 17. §-ának alkalmazásával, a kiszabott büntetés felfüggesztésével végződött 1.638 ügy; elítéltek 4.843 terheltet. A mi a büntetés-nemeket illeti, elzárás és pénzbüntetéssel sujtottak 282-öt, csupán elzárással 190-et, pénzbüntetés ítéletileg lett kimondva 2.893 esetben, büntető parancscsal 1.395 esetben, megdorgáltak 83-at. Az elítéltek közül fiatalok volt 121.

A gazdasági élettel szorosabb kapcsolatban áll a kereskedelmi és váltótörvényszék. 1912-ben a nyíregyházi keresk. és váltótörvényszéknél elintézés nyert 277 rendes és 2.890 sommás váltókereset, valamint 15 csődügy.

* * *

Ügyvéd 1913-ban 99 működött a vármegye területén és pedig Kisvárdán 17, Nagykállóban 6, Nyírbátorban 7, Nyíregyházán 61, Tiszalökön 4, Polgáron 2, Büdszentmihályon és Ujfehértön 1—1.

Kir. közjegyzőség van Nyíregyházán 2 és Kisvárdán 1. Mindkettő a debreczeni közjegyzői kamara hatáskörébe tartozik.

Törvényhatósági és községi élet; adózási viszonyok.

Szabolcs vármegye önkormányzati és közigazgatási története mozgalmas és sok tekintetben viharos multra tekinthet vissza. A Szent István alapította szabolcsi és borsovai várispánság vármegyéje századok folyamán önkormányzati ügyeiben egyre nagyobb befolyásra tett szert. Autonomiája folyton tágult és a XIV. század óta tisztviselőit (a fő- és alispán kivételével) maga választotta. Végezte a törvénykezést, közigazgatást, adóbehajtást, tetemes részt vett a honvédelemben s a megyegyűléseken nemcsak helyi, hanem országos érdekű dolgok is megvitatás alá kerülnek. Mátyás alatt jogot nyert az úgynevezett háziadó kivetésére s a vármegyei törvényszék alakítására. Valóságos hatalommá azonban csak a mohácsi vész után lett s történeti szerepe tulajdonképpen csak ez időponttól kezdődik. A XVI. században autonomiája annyira kifejlődött, hogy Szabolcs vármegye joghatóságát minden lakására, még a főnemességre is kiterjesztette. Szerzett jogai közül a legfontosabbak: a szabályalkotási, (ius statuendi), ellenállási (vis inertiae) s az alispán választás joga. 1571. óta követek útján képviselteti magát az országgyűlésen s a követek a megye utasításához alkalmazkodni tartoztak.

A török hódoltság s a rákövetkező áldatlan politikai állapotok miatt a vármegye élete egy cseppet sem volt zavartalan. A megyei élet nem szünetelt ugyan, de a gyűléseket folyton más-más helyen tartották, mint Karász, Kisvárdá, Gyulaháza, Ajak, Tass, Nagykálló stb. A nemzeti föl-

kelések szervezésében Szabolcs vármegye tevékeny részt vett s állami önállóságunk kivivásához részben ez is hozzájárult.

Szabolcs vármegye s általában a hazafias vármegyék nemzeti szerepe akkor kezdődött, midőn IV. Károly trónraléptével a bécsi udvar nyílt centralistikus politikáját a burkolt és alkotmányos színezetet megtartó absolutistikus törekvés váltotta fel. Ekkor teljesítette igazán hivatását. Nemcsak ellenőrizte a helytartótanács és cancellaria tevékenységét, hanem a vis inertiae jogánál fogva azok ellen sokszor óvást is emelt. Mária Terézia királyi biztosait épp úgy nem respektálta, mint II. József törvénytelen rendeleteit s ezekre passiva resistentiával felelt. Még két ízben forgott élete veszélyben: a negyvenes években, midőn a centralisták a megyei intézményt elavultnak itélték s helyette felelős, parlamentáris középponti kormányzást követeltek s végre a szabadságharcot követő önkényuralom alatt, midőn császári megyefőnökök kormányozták területét. Az 1867. évi kiegyezéssel azonban, sorsa teljesen biztosított s bár területi integritásán a Hajdú városok kiszakítása miatt erős csorba esett, ma már élénk önkormányzati életet él s mintaképe a kötelességteljesítő, hazafias vármegyéknek.

A Hajdú kerületek kiszakításán kívül még az a változás is történt a vármegyében, hogy a vármegye székhelye 1876-ban Nagykállóból Nyíregyházára helyeztetett át s e ténynyel az új székhely jövő sorsa, nagyszerű fejlődése teljesen biztosított.

Szabolcs vármegye közigazgatási és önkormányzati élete bár mintaszerűnek mondható, óriási anyagi áldozattal jár. Így az 1912. évi 2,826.786 koronát kitevő állami egyenes adók után kivetett vármegyei pótdadók összege 376.106 koronára rugott, mely a szükséglet és a fedezet egyes tételei szerint a következőképpen oszlott meg:

A) Szükséglet:

	Korona
1. Tisztviselői fizetések és nyugdíjak	257.925
2. Díjnokok, szolgák és altisztek fizetése	54.221
3. Útiátalány és napidíjak	21.400
4. Hivatalos lap költsége	2.112
5. Egyéb és dologi kiadások	40.448
-	
Összesen	376.106

B) Fedezet:

	Korona
1. Állami javadalmazás	364.186
2. Ingatlanok jövedelme	1.400
3. Útdó alap járuléka	730
4. Egyéb bevételek	9.790
Összesen	376.106

Építkezések és helyiérdekű vasutak segélyezése czímén a vármegye közönségét 2,206 ezer korona kölcsönösszeg terheli, a melyből azonban már körülbelül 700 ezer korona letörlesztetett. A vármegyei alapok összege 3,242.484 koronára rug s ez összegnek nagyobb része részint községeknek, részint magánosoknak van kölcsön adva.

Bár a vármegyei önkormányzat tetemes terheket ró a vármegye közönségére, sokkal nagyobb azonban az a teher, melyet a községi közigazgatás emészt fel. Jelenleg a községi pótadóknak az összes állami adókhöz viszonyított átlagos százaléka majdnem 50⁰/₀ s az 50⁰/₀-ot meghaladó községi pótadó 85 községet sujtott. Ez a szám azonban a közigazgatási költségek és az elkerülhetetlenül szükséges beruházások miatt évről-évre emelkedik. 100⁰/₀-on felül 5 község van megterhelve s ezek közül egynek (Timár) a pótadója 347⁰/₀. Nyíregyháza átlagos városi pótadója 53·5⁰/₀ és pedig részletezve a pótadókat, a városi pótadó városiak földadója után 62⁰/₀, pusztaiak földadója után 38⁰/₀, pusztaiak III. osztályú kereseti adója után 47⁰/₀ s végre a többi adók után 64⁰/₀. A városi jellegű nagyközségek közül Kisvárdá 68¹/₂⁰/₀ (1911.), Nagykálló föld után 69⁰/₀, egyéb: 84⁰/₀, Nyírbátor 29⁰/₀, Polgár 56⁰/₀-os községi adót fizet.

A folyton nagyobb erővel jelentkező kulturális és egyéb szükségletek nagyobb és nagyobb kölcsönök felvételét teszik szükségessé. A vármegye 131 községéből 73 van megterhelve kölcsönnel. A legtöbb kölcsön jelzálogos kölcsön s a törlesztési idő ezeknél 10—50 év között váltakozik. A legtöbb kölcsönt a Magyar Jelzálog Hitelbank, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a rövid lejáratúakat pedig a vármegyei pénzüintézetek folyósították.

Nagyobb kölcsönnel a következő községek szerepelnek:

	Kölcsön	Évi törlesztés
	k o r o n á k b a n	
1. Nyíregyháza	3,544,600	119.802
2. Ibrány	268.000	12.636
3. Polgár	260.000	12.975
4. Nyírbátor	200.000	11.004
5. Kisvárdá	1,305.590	70.332
6. Dombrád	132.800	6.568

Az országgyűlés által megszavazott ujonczjutalék kiállítását a törvényhatóságok eszközlik évről-évre. Az 1912. évi fősorozásra 7.532 ujonczott hívott fel a katonai sorozó-bizottság. Az állításra jelentkezett 5.830 egyén közül ujonczjutaléokra 2.120-at, a póttartalékba 385-öt sorozott be a bizottság. Távol maradt a fősorozástól 1.702, a kiknek legnagyobb része Amerikában keresi kenyerét.

A vármegye közigazgatását a központon kívül 9 szolgabíróság, 85 községi és körjegyzőség végzi, míg az állami anyakönyvvezetést tekintve, 85 anyakönyvi kerületre oszlik.

Közművelődés, közoktatásügy.

Régi irások megsárgult, fakó lapjain olvassuk, hogy vármegyénkben már Árpád-házi királyaink alatt a kereszténységgel egyetemben a nemzeti művelődés is lassan-lassan tért hódított. A borsovai főesperességhez, a zámi és ohati apátságához tartozó egyházak mellett valószínűleg voltak iskolák is, hol a tudományszomjas ifjúság az írás-olvasás, számvetés és hitoktatáson kívül a szükséges ismeretekben is oktatást nyert. A váradi regestrum és a pápai tizedjegyzékek több magisterről tesznek említést, tehát ha tanítók voltak, bizonyára voltak iskolák is, hol tanítottak. A reformatio és ellenreformatio, valamint a XVII. és XVIII. század iskoláiról már jobb értesüléseink vannak. Nemcsak az iskolák helyét tudjuk pontosan, hanem azok jellegéről, fenntartásáról, tanmenetéről, növendékeik számáról, valamint a tanítókról és azok illetményeiről is vannak feljegyzéseink.¹⁾

A reformatio-korabeli iskolákról a legrégebb feljegyzés 1552-ből való (Nagykálló), de már néhány évtizeddel később Kisvárdán, Nyírbátorban, sőt Nyíregyházán is találunk ref. iskolákat. A százados török hódoltság egy cseppet sem volt kedvező a közoktatásügyre s Szabolcs akkori területén — a Hajduságot is beszámítva — 1713-ban csak két rk. plébánia és iskola volt a vármegyében. A többi mind elpusztult, bár egy félszázaddal előbb (1659) magának a ref. hitfelekezetnek több mint 20 rendes iskolája volt a vármegyében.

A tanítás főanyaga mindenütt az írás-olvasás, számoláson kívül a hittan, melyet a heidelbergi káté nyomán adnak elő.

A XVIII. század első felében az iskolák száma egyre szaporodik. A békés idő a kulturának is kedvez s a vármegye 131 községéből már 30-nak iskolája van. Az iskolák nagy részét a ref. egyházak tartják

¹⁾ Így a nagykállói ref. kántortanító javadalmazása 1725-ben a következő volt: készpénz 50 frt, élelmezés az egyes házaktól természetben (napról-napra más háznál), vagy e helyett 20 frt megváltás, 16 köből buza, minden gyerektől 1—1 frt tandíj, sópénz 2 frt 40 kr., 1 pár csizma vagy e helyett 1 frt, egy hizott sertés, vagy e helyett 6 frt, temetésért 24—48 kr., fa, a mennyi szükséges, 15 frt a legátusok eltartásáért s esetről-esetre 12 kr. a nyári szupplikáns diákok ebédjéért. (Magyarország várm. és városai. Szabolcs vm. 190. l.) Természetes, hogy csakis a végvár, a leggazdagabb egyház gondoskodhatott ily bőkezűen rektoráról, mert a természetbeni járandóságokon kívül a szegényebb helyeken alig ment fel a rektor fizetése 18—20 frtra.

fenn s erős hazafias érzésükön Mária Terézia ratio educationis-a, valamint II. József császár rendeletei sem tudnak változtatni. A szabadságharcot megelőző, lázas politikai harcokban eltelt évek a közoktatásügyre egy cseppet sem voltak kedvezők. Nagyobb lendületet csak az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. végrehajtása adott közoktatásunk fejlődésének. Az első állami iskolát 1875-ben Kisvárdán állítják fel; községek, hitfelekezetek, sőt erkölcsi testületek is nemes versenyre kelnek iskolák létesítésében. (Pl. a kisvárdai közbirtokosság.) A népiskolákon kívül a felsőbb oktatásnak is akadnak hívei, habár Sárospatak, Debreczen, Szatmár és Ungvár közelsége miatt (hol igazán fejlett középiskolák voltak), a gymnasiumok fejlesztéséről szó sem lehetett. Az első gymnasiumot Nagykállóban a ref. egyház állította fel 1726-ban, mely 1837-től kezdve 1852-ig 4 osztálylyal működött s akkor is csupán azért szűnt meg, mert az 1849-ben kiadott császári rendeletnek, hogy az egyes tárgyakat németül adják elő, a tanári kar hazafias érzésből nem akart eleget tenni. A nyíregyházai főgymnasium alapját 1806-ban az ág. hitv. ev. egyház vetette meg. 1852–1855-ig szünetelt s 1888 óta nyolcz osztályú államilag segélyezett főgymnasium. 1870-ben létesült Nagykállón a 8 osztályú állami főreáliskola, melynek 4 felső osztályát 1890-ben megszüntették, alsó 4 osztályát pedig Wlassics minister gymnasiummá alakította át s azóta így működik. A vármegyének legújabb gymnasiuma a kisvárdai, melyet az állam 1911-ben nyitott meg s fokozatosan fejleszt 8 osztályúvá.

Ez előzmények után a jelenlegi állapotokat vázolva, közoktatási intézményeink száma jelentősen megszorodott s ma már 23 kisdudóvó, 3 állandó és 2 nyári menedékház, 330 elemi, 240 általános ismétlő, 22 nem szaktanitós és 1 rendes szaktanitós gazdasági ismétlő iskola áll a népoktatás szolgálatában. A rendes óvodát 1951 gyermek, az állandó gyermekmenedékházat 332 s a nyári menhelyet 103 gyermek látogatta az 1910/11. isk. évben. A mindennapi elemi iskolák száma 34.702 volt, az ismétlőké 7362, a szaktanitós gazdasági népiskoláé 167, az egyéb gazd. ismétlő iskoláké pedig 2063. Iskolába be nem irt tan köteles volt 6–11 éves 3478 fiú és 3574 leány, 12 éven felüli 2134 fiú és 2171 leány. A mindennapi elemi népiskolák jellegét tekintve: állami iskola 11, községi 31, róm. kath. 79, görög kath. 44, ref. 117. ág. hitv. ev. 26, izraelita 16, uradalmi 4 és magániskola 2. A tanítók összes száma 502.

Az elemi népoktatáson túlterjedő s inkább ipari és kereskedelmi pályára előkészítő iskolánk volna a polgári iskola. (Ha ugyan ennek a rendeltetésének sok fogyatékosága miatt meg tudna felelni.) A polgári iskoláknak száma vármegyénkben 5 és pedig 2–2 Kisvárdán és Nyíregy-

házán, 1 Nyírbátorban. A nyíregyházai fiú- és leányiskola községi, a kisvárdai polg. fiúiskola állami, a leányiskola, valamint a nyírbátori polg. leányiskola magánjellegű. A tanerők száma 37, a tanulóké 822.

Az 1912/13. tanévben 3 középiskola, 2 fő- és 1 algymnasium működött a vármegyében, a nyíregyházai, kisvárdai és nagykállói. A 3 tanintézetben 30 tanár kb. 1000 növendéket tanított. Bármennyire hangoztatják is a gymnasiumok szükségességét, egy ilyen kis vármegyében 3 egyforma képesítést nyújtó középiskola igazán fölösleges s valóban csak sajnálkozni lehet azon, hogy vármegyénk közönsége gyakorlati célokat szolgáló iskolák iránt oly kevés érdeklődést tanúsít. Egy ipari szakiskola, vagy tekintettel a vármegye agricultur jellegére, középfokú képesítést és gyakorlati ismereteket nyújtó földmives iskola, vagy vinczellérképző tanfolyam felállítása sokkal több gazdasági előnnyel járna, mint új gymnasiumok létesítése, melyek csak az éhező s boldogulni nem tudó proletárok számát szaporítják. Valóban itt volna az idő a megfontolásra.

Még vármegyénk népességének műveltségi viszonyairól néhány szót. 1910-ben az összes népességből irni-olvasni tudott 170.097 = 53·2⁰/₀, a 6 éven felüli népességből 64·3⁰/₀. Az 1900. évi népszámlálás óta javulás az összes népességnél 7·8⁰/₀, a 6 éven felüli népességnél 8·3⁰/₀.

Mindenesetre örvendetes jelenség, hogy vármegyénk, mely a múltban nem egy tekintélyes tudóst, államférfiút, költőt és író adott a magyar közéletnek (hogy csak néhányat említsek: Ábrányi Kornél, Bessenyei György, a két Dessewffy gróf, Emil és József, Görög Demeter, Kállay Béni, Komócsy József, Farbaky István, Korányi Frigyes báró, Kosutány Tamás, Tanhoffer Lajos stb.), nagynevű elődjeinek példáját követve, általánossá igyekszik tenni azt a műveltséget, melynek megalapozásában és kiépítésében vármegyénk szülöttei közül többen együtt fáradoztak a legnagyobbakkal.

A vármegye kulturális fejlettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a nyíregyházai, Bessenyeiről nevezett irodalmi-és művészi egyesület estélyei országos híreik s közéletünk nem egy kitünőségét találjuk azokon az előadói asztalnál, vagy a közönség sorai között.

Kemény György.

Adalék a 40-es évek gazdasági irodalmához.

- A . . . : Almrise einer mögliche Reform in Ungarn. (1—2. füzet. London, 1833.).
- Abauj vármegye által az 1843—1844. évi XII. t.-cz. értelmében viselendő orsz. költségeknek személyenkénti kivetésére szolgáló utasítás (Kassa, 1845.).
- Ábrányi Áajos: Átalakulási vázlatok (6 füzet. 1848.).
- Adamich A. L.: Észrevételek azon módokról, melyek a magyarországi kereskedelemnek, főleg az adriai tenger felé virágzó állapotba való helyezésére nézve szükségesek (1825.).
- Adatok az ausztriai birodalom iparstatistikájához („Athenäum“ 1841. évf. II.).
- Adó tárgyában javaslata az 1841—1843. országgyűlésen kirendelt bizottmálynak (Év nélkül).
- Adressbuch der Kaufleute, Fabrikanten und Gewerbeleute (Magyarország és Erdély-i rész. 1844.).
- Alap- és rendszabályai a kőszegi takarékpénztárnak (1845.).
- A pesti szabadalmazott magyar kereskedelmi banknak (1842.).
- Alaprajza a somogy megyei lótenyésztő társaságnak és jelentés annak munkálkodásáról (1836.).
- Alaprajza a bács megyei lótenyésztő társaságnak és jelentés annak munkálkodásáról (1846.).
- Alapszabályai az aradi takarékpénztárnak (1840. és 1845.).
- Az első magyar Tisza gőzhajózási egylet — (1847.).
- Aradon alapítandó vasárnapi tanoda — (év nélkül).
- Takarékpénztári egylet — (1846.).
- Alapszabályai, az arad megyei gazdasági fiókegylet — (1845.).
- A székesfehérvári méhtenyésztő, gyümölcsfanemesítő és dohánytermesztő gazd. egylet — (1841.).
- A bácsi lóversenytársaság és működése (1848.).
- A bars megyei gazdasági fiókegylet — (1846.).
- A bihari gazd. egylet — (1843.).

- A székesfehérvári első magyar kölcsönös életbiztosító intézet — (1847.)
 - A szatmármegyei gazdasági fiók-, olvasó- és mulatva társalgó egyesület — (1847.).
 - A pozsonyi takarékpénztár — (1843.).
 - A soproni selyemtenyésztő részvénytársaság (1845.).
 - A pesti cukorgyáregylet — (1844.).
 - A pesti cukorgyáregylet 1844. aug. 1-én alkotott alapszabály némely cikkének módosítása (1846.).
 - A nagyvárad takarékpénztár — (1848.).
 - Az 1847. évi aug. 30-án Érsekújvárott alakult takarékpénztár — (8° 27. lap).
 - A közhasznúak barátai számára alakult gyűlde — (1846.).
 - A községi posztó- és gyapjuszövetgyár-egylet — (1845.).
 - A kölcsönös tőke és jövedelembiztosítási közintézet — (1842.).
 - A magyar gazdasági egyesület (1845.).
 - A Gömör—kishonti tűzkármentesítő-intézet — (1844.).
 - A hevesmegyei takarékpénztár tervezett — (1846.).
- Almanach, Magyar kereskedelmi — (1845.).
- Andrássy Károly (gróf): Az utak készítéséről (1837.).
- Anleitung (Kurze —) zur Bienenzucht (Kassa, 1831.).
- Anonymus: Ungarn im Jahre 1841.
- Aufruf an die Bewohner Arad zu gründen eine Kleinkinderbewahranstalt (1840.).
- Ausweis über den Handel von Österreich mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen etc. 1831. 1881. évf.
- Babó: Selyemtenyésztés („Gazdasági tudósítások“ 1840. évfolyam 1. füzet).
- Balázsházy: Politikai és Statusgazdasági nézetek (1848.).
- Debreczen mint van s jövődjöje (1844.).
 - Az adó s még valami (1830.).
 - J.: A honi vízszabályozás tökéletesítéséről földművelési tekintetben (A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei IV. 1840.).
 - Tanácslatok a magyarországi mezei gazdák számára (1829.).
 - Észrevételek a honi gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól (1831.).
 - Az okos gazda (1830.).
 - A nagyobb háziállatok nevezetesebb nyavalyáiról (1830.).
 - Újabb tapasztalások a juhtenyésztés tárgyában (1833.).
 - A juhtenyésztés vagy a merinó-, vagy a selyembirkák (1836.).
 - A háztartás vagy a mezei gazdaság tudománya (1838.).

- Bálint István: A selyemgazdaságról való tanításnak 2 része (1830.).
- Balogh József: Tanakodás az ekéről (1837.).
- Balogh P.: Angol – magyar egyesülésről a gyapjú stb. minél könnyebb eladhatására („Gazdasági Tudósítások“ 1839. évf. II. füzet).
- Ballus P.: Beschreibung, der den Obstbäumen in hiesiger Gegend schädlichsten Raupenarten (1830.).
- Bányatörvény kimunkálására megbízott kerületi választottság javaslala (1844.).
- Bárándy: Ungarns Zustände (1847.).
- Magyarország összes statistikai átnézete (1842.).
- Barmászat tanítóképzők használatára (1846.).
- Baromorvosi könyv (1836.).
- Bartosságh József: Über rationelle Landwirtschaft in Ungarn (1832.).
- Der Schäferei-Verwalter (1842.).
- Gyakorlati javaslatok a birkatenyésztés körében (1840.).
- Baumeister W.: Rövid útmutatás a szarvasmarhatenyésztéshez (1845.).
- Becher S.: Statist. Übersicht des Handels der öst. Monarchie mit dem Auslande 1829—1838. (1841.).
- Becher S.: Beiträge zur öst. Handels u. Zollstat. auf Grundlage der officiellen Ausweise von 1831—42. (1844.).
- Benczédi Zsigmond: Magyarország és Erdély postaintézete (1840.).
- Benedek: A földművelő gazdagsága (1845.).
- Benigni: Handbuch der Statistik (1837.).
- Bertha Á.: A nemeseknek a házi adó terheibeni részesüléséről (1845.)
- Beszédes J.: A Duna világkereskedelmi és mocsárkiszáritási tekintetben („Tudományos Gyűjtemény“ 1831.).
- Gondolatok a kataszteri földmérésről („Tudományos Gyűjtemény“ 5. kötet).
- A Duna világkereskedelmi tekintetben („Tudományos Gyűjtemény“ 1837. évf. 1. köt.).
- Kolozsvártól Grécig hajózható csatorna stb. terve (1839.).
- Duna—Tiszai hajózható csatornáról (1844.).
- Bezerédj (ifjabb): Népesítés („Pesti Hirlap“ 1842. évf. márcz. 24-én).
- Biedermann: Die politische Ökonomie in Ungarn.
- Binder J. F.: Die vorteilhafteste Benützung der Runkelrübe in der Haus- und Landwirtschaft (1845.).
- Verzeichniss der in Siebenbürgen wachsenden Phlanzen (1843.).
- Borosgazda (A tapasztalt—), a bor vegyítése, javítása (1831.).
- Boross M.: Népszerű tolmács az első magyar kölcsönös életbiztosító intézet alapszabályaira vonatkozólag (1847.).
- Borsos M.: A borjavításnak és vegyítésének felfedezett titka stb. (1846.).

- Brassai Sámuel: Bankismeret (1842).
- Briedl F.: A közjólét némely elvéről („Athenäum“ 1841. évf.).
- Bujánovics: Pálinka- és czukorgyártás Magyarországon („Gazdasági Tudósítások“ 1839. évf. 3. füzet).
- Utóbbi félszázad gazdasági tekintetben („Gazdasági Tudósítások“ 1840. évf. 4. füzet).
- Burger I.: Mezei gazdaság kézikönyve (1845.).
- Camera obscura (tartalma: Útak. — Mije van a Magyarnak? — Hitel-egyletek. 1884.).
- Canella Thomas: Vaterländische Gesellschaft für die Seidenerzeugung in Croatien und Slavonien (1845.).
- Chaply J. A.: Mezei rendőrség és úrbéri értekezés az 1836–40. évi országos végzeményekből törvényes folyamatok szerint (1842.).
- Czilhert: A szarvasmarha- és lótenyésztés Vasmegeye és Stiria határjárásában („Gazdasági Tudósítások“ 1841. évf. I. f.).
- Czindery: Mocsarak kiszáritásáról („Gazdasági Tudósítások“ 1837. évf., 2. füzet.)
- László: Mikép gazdálkodhatunk ingyen. (1844.)
- Csaplovics J.: Ungarns Industrie und Kultur. (1843.)
- Császár F.: A fiumei kikötő. (1843.)
- A magyar csődtörvénykezés. (1847.)
- Csorba A.: Érdemes a birkát szaporítani? („Tudományos Gyűjtemény“ 1836. évf., 1. kötet.)
- De Gerandó A.: De l'esprit public en Hongrie. (1848.)
- Dercsényi J.: Tanulmányok a kommunizmusnak egy humánus ellenszéről. („Népgazdaszat“.) (1846.)
- Dessewffy Emil: A magyar vám és kereskedelemügy végelintézési módja. (1847.)
- Dessewffy (gróf): X. Y. Z. könyv. (1841.)
- Nehány szó a közönséghez a hitel, taglalat és világ ügyében. (1832.)
- Ein Paar Worte an das Publikum in Sache des Hitel, Taglalat und des Világ. (1833.)
- Alföldi levelek (1830–40.) és néhány toldalék (1842.).
- Parlagi eszmék és igénytelen nézetek. (1843.)
- Fizessünk: mennyit becsülettel elbirunk magunk magunknak. (1847.)
- Deutsch F. J.: Heilquellenkarte von Ungarn. (1847.)
- Egan: Juhkiállításról. („Gazdasági Tudósítások“ 1840. évf., 1. füzet.)
- Leírása a rohonczi juhászatnak. (Gazdasági Tudósítások“ 1840. évf., 2. füzet).

- Egloffstein Béla: Vélemény, mely a magyarországi erdők benső igazgatását tárgyalja. (1846.)
- Erdélyi Gazdasági Egylet tagjainak névsora és alapszabályai. (1845.)
- Erdélyi János: Nemzeti iparunk. (1846.)
- Érkövy Adolf: Homokkötés. (1846.)
- Haszonbérrendszer és népesítés. (1847.)
- Értekezés (Rövid-) az úrbéri terhek megváltásáról egy rövid tudósítással: miként eszközölte azt Felső-Lő községe. (1843.)
- (—) az utak készítéséről különös tekintettel Gömör vármegye utaira. (1837.)
- Értekezés a vándor sáskáról természetrajzi és statusgazdasági szempontból. (1848.)
- Esztergomi takarékpénztár szabályai. (1844.)
- Farkas Ferencz: Sáfárkodó magyar gazda. (1841.)
- Egy nemzeti magyar hitelbanknak és élelembiztosító intézetnek tervezett szabályai. (1841.)
- Fáy: „Észrevételek“ stb. („Pesti Hirlap“ 1841. évf., február 20.)
- András: Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak. (1839.)
- Fazekas Gy.: A szőlőfajtákról. („Tudományos Gyűjtemény“ 1836. évf., 8. kötet.)
- Felírás, melylyel az úrbéri törvénycikkek Ő felsége elébe terjesztetnek. (1833.)
- Fényes Elek: Magyarország hátramarádása. Válasz Wildnernek. (1844.)
- Magyarország statistikája. (1843.)
- Fogarassy J.: Hitelintézeteink szelleméről és befolyásáról a nemzeti jólétre. („A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei“, VI. kötet. 1845.)
- Az ősiségről („Athenäum“ 1839. évf., II. félév 353—361. lap.)
 - Folyamodása 454 kereskedőnek és hajógazdának az országgyűlés K. K. és R. R.-hez. („Hazánk“ 1847. évf.)
- Forgách Ludwig (Freiherr): Die schiffbare Donau von Ulm bis an das Schwarze Meer. (1849.)
- Frank Ignác: Ősiség és elévülés. (1848.)
- Fürstedler Leopold: Das Dreissigst und Contumazwesen im Königreiche Ungarn. (1845.)
- Galgóczy: Népszerű gazdasági földművelés. (1845.)
- Gáty S.: Vizszabályozás („Athenäum“ 1839. évf.)
- Vizszabályozási elméletek. (1839.) (64 lap.)
 - Erdőművelési értekezés. („Tudományos Gyűjtemény“ 1831. évf., 3. kötet.)
 - Értekezés az úrbáris legelőről. („Tudományos Gyűjtemény“ 1833. évf., 3 kötet.)

- Gerando A. (De-): Die Fortschritte des Gewerbefleißes. (1842.)
- Gorove J.: Linz—gmündeni vasút s a magyar vas- és viziutak. („Athenäum“ 1839. évf., I. félév.)
- L.: A tiszántúli kerti szőlők. („Tudományos Gyűjtemény“ 1838. évf. 7 kötet.)
- Gosztonyi Miklós: Ősiség. (1847.)
- Guenon F.: Tehenek tejelésének küljelei. (1847.)
- Gyurkovics Gy.: A magyar kereskedést illető emlékiratok gyűjteményének közrebocsátásáról. („Tudományos Gyűjtemény“ 1840. évf., 8. köt.)
- H. (dr.): Gegen den ungarischen Schutzverein. (1845.)
- Hegedüs P.: Adó. „Pesti Hirlap“ 1841. évf., 68. szám.)
- Haas M.: Baranya földirati, statisztikai stb. szempontból. (1845.)
- Handerla Gy.: Új méhész. (1845.)
- Heksch M.: Közlések a juhtenyésztés és gyapjuipar köréből. (1839.)
- Holecz A.: Egy érdekes kérdés az úrbéri szabályzat tárgyában. („Athenäum“ 1840. évf.)
- Holeczy: A selyemtenyésztés története s jelen állapota Tolnamegyében. („Tudományos Gyűjtemény“ 1830. évf., 7. kötet.)
- Horváth M.: A kereskedelem és ipar története. (Athenäum« 1840. évf., I. félév.)
- Hubeny J.: Die Wichtigkeit und das Wesen der Forstregelung. (1835.)
- Forstdienstinstruction. (1836.)
- Entwurf einer Waldpolizei für Ungarn. (1843.)
- Hunfalvy Pál: Magyar váltó- és kereskedelmi törvények. (1843.)
- Jánik: Honi erdei gazdaság rajza. („Tudományos Gyűjtemény“ 1831. évf., 5. kötet.)
- Erdészeti észrevételek Gaty úrnak. („Tudományos Gyűjtemény“ 1832. évf., 9. kötet.)
- Jankovich M.: A mesterlegények ingyen oktatásának elsőbbsége Magyarhonban, mint külföldön. („Tudományos Gyűjtemény“ 1834. évf., 1. kötet.)
- Jüraszek J.: Körirat magyar magánerdők silány helyzetéről. (1846.)
- Kacskovics L.: Az alsó magyarországi ércművelésről. („Tudományos Gyűjtemény“ 1832. évf., 4. és 9. kötet.)
- A gazdasági egylet támadása, története s jelene. („Gazdasági Tudósítások“ 1837. évf.)
- Kappel: Észrevételek a pesti vásárokról és azok szabályozásáról. („Gazdasági Tudósítások“ 1837. évf.)
- Karvasy A.: Statusgazdasági és financiai tudományok. (1847.)
- Kassich Ignác: A magyarországi mesterembereket, ezeknek legényeit és tanítványait és a czéheket illető királyi rendeletek kivonatai. (1835.)

- Katona F.: Magyarország éghajlata jó, de még jobbá változtatható. („Athenaeum“ 1840. évf. II. félév.)
- Központi iparműegylet. („Athenaeum“ 1841. évf. I. félév.)
 - Dinyészet. („Gazdasági Tudósítások“ 1840. évf.)
 - Az ekéről. („Gazdasági Tudósítások“ 1837. évf.)
- Kelet népe gazdasági állása. (1842.)
- Kereskedési és azzal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmánynak jelentése. (1843.)
- Klauzál: Nehány tekintet Magyarország földművelésére. („Gazdasági Tudósítások“ 1837. évf.)
- Komáromi gyárvédegyesület évkönyve. (1842.)
- Korizmic L.: A selyemtermelés története hazánkban. („Gazdasági Lapok“ 1849. évf. 225, 257, 305.)
- Levelek a rétöntözés érdekében. (1845.)
- Kossuth L.: Zárszó az iparegyesületi ünnepély alkalmából. („Életképek“ 1844. évf. 2. kötet.)
- Pénz szűke. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 2. szám.)
 - Örökváltság. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 13. szám, 69. sz., 70. sz.)
 - Műipar. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 15. szám.)
 - Ősiség. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 23., 24. számok.)
 - Iparegyesület. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 32. szám, 89. szám. 1842. évf. 114. sz.)
 - Angol-magyar kereskedés. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 37. szám.)
 - Utak. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 46. szám.)
 - Közlekedés. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 64. szám.)
 - Bank. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 71. szám.)
 - Adó. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 75., 76. számok.)
 - Házi adó. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 77–78. sz.)
 - Kamatláb és hitelviszonyaink. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 100. sz.)
 - Börzejáték és jószáglotteria. („Pesti Hirlap“ 1841. évf. 102. sz.)
 - Vámszövetség. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 110. és 111. sz.)
 - Vámszövetkezési érdekek. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 112. sz.)
 - Nemzetgazdasági combinatiók. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 113. sz.)
 - Pótlék a vámszövetségi kérdéshez. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 115. sz.)
 - Nemzetiség és kereskedési szövetkezés. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 120. sz.)
 - Statusgazdasági tájékozódás. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 121. sz.)
 - Eszmebonczolat. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 126. sz.)
 - Birtokolhatatlanság. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 127. sz.)
 - Eszmetársulat. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 130. sz.)

- Kossuth L.: Indirect adó. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 141. sz.)
- Iparműkiállítás. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 150. sz., 174. sz.)
 - Majorátusok. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 172. sz., 186. sz., 187. sz.)
 - Vasút. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 175. sz.)
 - Vámszövetségi kacsintgatások. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 178. sz.)
 - Vámszövetségi kilátások. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 179. sz.)
 - Fiume. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 190. sz.)
 - A már létező majorátusok. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 191. sz.)
 - Elemzés, példa és alkalmazás. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 192. sz.)
 - Duna és Fiume. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 194. sz.)
 - Fiumei vasút. („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 201. sz.)
 - Magyar kereskedelmi társaság („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 215. sz.)
 - Adalék az ösiség kérdéséhez. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 235. sz.)
 - Fiumei javaslatok. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 239. sz.)
 - Útrendszer. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 252. sz., 269. sz.)
 - Fiumei vasút. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 278. sz.)
 - Magyar kereskedelmi társaság. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 282—283. számok.)
 - Még két ellenvetés. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 284. sz.)
 - A műipar akadályai és ellenszerek. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 293. sz.)
 - Visszatekintések és tájékozódás. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 310. sz.)
 - Telek díj. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 311. sz.)
 - Adatok az adó s nemesi díj kivetéséhez. („Pesti Hirlap“ 1843. évf. 315. sz.)
 - Lássunk dologhoz. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 323. sz.)
 - Magyar Gazdasági Egyesület. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 325. sz., 328. sz.)
 - Jutalmazások s gazdaképző-intézet. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 329. sz.)
 - Fiumei vasút. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 347. sz.)
 - Mégis a fiumei vasút. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 351. sz.)
 - Debreczen – pest—pozsonyi vasút. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 359. sz.)
 - Fiumei vasút. („Pesti Hirlap“ 1844. évf. 362. sz.)
 - Bevezetés. („Hetilap“ 1843. évf. 1. sz.)
 - Legújabb iparmozgalmaink. („Hetilap“ 1843. évf. 8., 9., 12. számok.)
 - Tájékozás. („Hetilap“ 1846. évf. 1. sz.)
 - Tiszaszabályozás. („Hetilap“ 1846. évf. 1. sz.)
 - Földművelési érdekek. („Hetilap“ 1846. évf. 2. sz.)

- Kossuth L.: Német vámszövetségi, kereskedelmi társaság az alsó Dunán.
 („Hetilap“ 1846. évf. 3. sz.)
- Védvám vagy szabadkereskedés. („Hetilap“ 1846. évf. 5. sz.)
 - Egy-két komoly szó a Budapesti Hiradó-nak a fiumei vasút iránt.
 („Hetilap“ 1846. évf. 6. sz.)
 - Kamatbiztosítási rendszer. („Hetilap“ 1846. évf. 7. sz.)
 - Tengerhez Magyar! El a tengerhez. („Hetilap“ 1846. évf. 8. sz.)
 - Tájékozás a fiumei vasút rendeltetése iránt. („Hetilap“ 1846. évf.
 11. sz.)
 - Kamatbiztosítási rendszer elemzése. („Hetilap“ 1846. évf. 14. sz.)
 - Taglatat. („Hetilap“ 1846. évf. 19. sz.)
 - Peel s viszhangjai. („Hetilap“ 1846. évf. 20. sz.)
 - Boldogok az együgyűek. („Hetilap“ 1846. évf. 26. sz.)
 - Vámügy. („Hetilap“ 1846. évf. 41. sz.)
 - Budapesti Hiradó a vámkérdésben. („Hetilap“ 1846. évf. 51. sz.)
 - Teendőink legfőbbike. („Hetilap“ 1846. évf. 60. sz.)
 - Adó. („Hetilap“ 1846. évf. 100. sz.)
 - Adózzunk. („Hetilap“ 1846. évf. 103. sz.)
 - Bevezetésül. („Kossuth Hirlapja“ 1848. évf. 1. sz.)
 - Jelentés az első iparműkiállításról. (1843.)
 - Beszéde a védegyelet 1846. évi aug. 20-án tartott nagygyűlésen.
 („Magyar Szózatok“-ban közölve 1847.)
- Kosz Karl: Das Forstwesen in Kroatien. (1847.)
- Kovács L.: A váltóüzlet. („Athenaeum“ 1842. évf. I. félév.)
- Kovács L.: A bankokról (1842.)
- Körösi Szabó F.: Gyapjumasás és usztatók. („Gazdasági Tudósítások“
 1840. évf. I. füzet.)
- Kőváry László: Erdélyország statistikája. (1847.)
- Központi műiparegyelet. („Athenaeum“ 1841. évf. I. félév.)
- Kronstädter Gewerbevereinsstatuten. (1843.)
- Lámm J.: Nehány szó a Tisza szabályozása körül. (1846.)
- Legrády L.: Leírása és lajstroma azon honi és külföldi szőlőfajoknak,
 melyek a Magyar Gazdasági Egylet budai szőlőiskolájában 1844.
 tavaszán eladatni fognak. (1844.)
- Lónyay Menyhért; Hazánk anyagi érdekeiről.
- a) I. füzet: Általános nézetek. Kőutak. (1847.)
 - b) II. füzet: Vizi utak, vasutak. (1848.)
- Modification des ungarischen Zunftwesens. (1844.)
- N. F.: Adatok az erdélyi gyümölcsfatenyésztéshez. („Mentor“ 1842. évf.
 57 – 66 lap.)
- Vásárlajstrom. („Mentor“ 1842. évf. 329—339. lapok.)

- Nagy F.: Statistikai adatok Európa városainak jelen állásáról. (1842.)
 — Pálinka és mérséklési egyletek. (1843.)
- Német J.: A kereskedés története Magyarországon Árpádtól — I. Ferdinándig. („Tudományos Gyűjtemény“ 1839. évf. IV. kötet.)
- Neustadt A.: Die erste Eisenbahn in Königreiche Ungarn von Pressburg nach Tyrnau. (1840.)
- Ösiségről. („Athenaeum“ 1842. évf. I. félév.)
- Paget: Ungarn und Siebenbürgen statistisch, ökonomisch und politisch (1842. és 1845.)
- Paleocapa P.: Vélemény a Tiszavölgy rendezéséről (Tiszaszabolyás). (1846.)
- Peczely J.: A nemzeti gazdagság befolyása a nemzeti művelődésre. („A magyar tudós társaság évkönyvei.“ IV. kötet 1840. évf.)
- Pejacsevics J. (gróf): Státuszgazdasági elmékedések („Pesti Hirlap“ 1842. évf. 126. sz.)
- Pongrácz L.: Fényűzés és egyszerűség. („Életképek“ 1845. évf.)
- Poroszkay J.: A Ferencz-csatorna Pestig hosszabbitásának hasznai. (1847.)
- Pucher J.: Abriss des österreichischen Seehandels, nebst Vorschlägen, die ungarischen rothen Weine in den Welthandel zu bringen. (1830.)
- (Pulszky Ferencz): Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás és keleti kérdés iránt. (1840.)
- Pusztay: Ungarns Industrie, (1845.)
- Régi kereskedő utak a Dunától az Odera-Visztula torkolatáig. („Tudománytár“ II. (1835.))
- Roth S. L.: Die Zünfte. Eine Schutzschrift. (1843.)
- S. (dr.): Ungarn als Quelle der Befürchtungen und Hoffnungen für Österreich.
- Sárváry F.: Uj úrbéri törvényekről. („Athenaeum“ 1839. évf. I. félév.)
 — Örökösödés 1836: XIV. t.-cz. („Athenaeum“ 1839. évf.)
 — Az arányuságról szóló 1836: XII. t.-cz. („Athenaeum“ 1839. évf. II. félév. 193—99 lapok).
- Schönherr F.: Keresk. egyletek. („Tudományos gyűjtemény“ 1834. évf. 4. kötet).
- Schutzverein (Der ungarische —). (1845.)
- Simon Pál: Faültetvények. („Gazdasági Tudósítások“ 1839. évf. 1. füzet).
- Statuten des Hermannstädter Bürger- und Gewerbevereins. (1842.)
 — Des Vereins zur Hebung der praktischen Bienenzucht in Siebenbürgen. (1844.)
 — Des Ödenburger Weinbauvereins. (1846.)

- Szabó Pál (ifjabb): A lisztgyártás és kereskedés. (1846)
 — Kereskedelmi társaság igazgató jelentése. („Pesti Hirlap“ 1845. évf. 559. sz.)
- Szalkay: Handels- und Gewerbecalender für Ungarn. (1848.)
- Székely S.: Bankterv. (1843.)
- Szekrényessy: A pesti lovaregylet 1842-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1843-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1844-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1845-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1846-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1847-iki működése.
 — A pesti lovaregylet 1848-iki működése.
- Szemere B.: Utazás a külföldön. (1845.)
 — Modifikation des ungarischen Zunftwesens. (1844.)
- Szendrey: Javaslat a honi gazdasági egyletekhez intézve. („Gazdasági Tudósítások.“ 1841. évf. 3. füzet).
- Szentkirályi Zs.: Az erdélyi bányászat ismertetése. (1841.)
- Szerémy L.: Az uzsora okai és elhárítása. („Tudományos gyűjtemény“ 1832. évf. 1. kötet).
- Széchenyi István (gróf): Hitel. (1830.)
 — Világ. (1831.)
 — Stadium. (1833.)
 — Über die Donaudampfschiffahrt. (1836.)
 — Néhány szó a lóverseny körül. (1838.)
 — A selyemről. (1840.)
 — Adó és két garas. (1844.)
 — Balatoni gőzhajózás. (1846.)
 — Eszmetöredékek. (1846.)
 — Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. (1848.)
 — Véleményes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről. (1848.)
 — Adó. („Jelenkor“ 1843. évf. jun. 8-tól aug. 17-ig).
 — Két garas. („Jelenkor“ 1843. évf. aug. 20-tól decz. 31-ig.)
 — Czégér. („Jelenkor“ 1844. évf. II. febr. 29. és márcz. 3.)
 — Pesti kikötő. („Jelenkor“ 1845. évf. 12. sz. 15. sz.)
 — Duna-Tisza csatorna. („Jelenkor“ 20. sz., 21. sz.)
 — A magyar gyáripar s a csak most született gyáralapító társaság. („Jelenkor“ 1845. évf. 24. – 26. számok).
 — Szinpadi titkok (védegylet). („Jelenkor“ 1845. évf. 38. sz.)
 — Deák Ferencz az országos védegyletről. („Pesti Hirlap“ 1845. évf. 443. sz.)
 — A szentgróti levél elemzése. („Jelenkor“ 1845. évf. 40 – 66. számok).

- Szkublics: A balázsfalvi gyümölcsfák leírása. („Gazdasági tudósítások“ 1841. évf. 3. és 4. füzet).
- Szokolay S.: A czéhek és az iparszabadság. (1846.)
- Szücs Ábrahám; A kelet népe gazdasági állása a gyakorlati életben. (1842.)
- A pipás nemesek véleménye az adó, házi adó, örök váltság, hitel-
ősiség stb. iránt. (1844.)
- Tasner Antal: Jelentés a magyar gazdasági egylet állattenyésztési szak-
osztályának 1840-iki munkálkodásáról.
- Tasner Antal: Jelentés a magyar gazdasági egylet állattenyésztési szak-
osztályának 1841-iki munkálkodásáról.
- Télly Iván: A mezőgazdaság statistikája. (1845.)
- Tiszaparti: Az amerikai pénzügyi zavar. („Tudományos Gyűjtemény“
1840. évf. 6.)
- Tóth S.: A jobbágyi terhek megváltásáról. („Athenaeum“ 1841. évf. I.
félév).
- Jogsérelem és ősiség. („Athenaeum“ 1841. évf. I. félév).
- Török J.: Gazdasági egyesületek és intézetek. („Gazdasági Tudósítások“
1837. évf.)
- Gyümölcsfatenyésztés. („Gazdasági Tudósítások“ 1841. évf. 1.
füzet).
 - Czeglédi majoros és telkes gazdákat képző intézet tervrajza.
(1845.)
- Török S.: A földmivelés akadályairól. („Athenaeum“ 1840. évf. II.
félév).
- Udvardi J.: Az utakról. („Tudományos gyűjtemény“ 1831. évf. 8. füzet).
- Ujfalussy N. J. Felelet ezen kérdésre: Honnan vette kezdetét törvényeink-
ben az ősi javak elidegenítésének korlátozása. (1839.)
- Ungarn und seine Zollzwischenlinie. (Prága, 1844.)
- Ungarns gegenwärtiger und zukünftiger Nationalreichtum. (1847.)
- Wechselgesetz und die damit in Verbindung stehenden Gesetz-
artikel über Handel, Fabriken etc. (1840.)
 - Wünsche. (1843.)
- Ürményi F.: Előadása, az 1845. VI/7-én egybegyűlt bankválasztmányak
tartott —
- Vaisz József: Elmékedések a hitel és földbirtok viszonyai felett. (1844.)
- Vajda: A néptömeg élete. („Athenaeum“ 1840. évf. I. félév).
- A csatornákról. („Athenaeum“ 1840. évf. II. félév).
- Vajda P.: Van-e pénz Magyarországon? („Életképek“ 1848. évf. 102—6.
lap).
- Ipar. („Életképek“ 1848. évf. 134—5. lap).

- Váltógazdaságról. („Tudományos gyűjtemény“ 1840. évf. 1. kötet).
 Váltótörvény javaslata a kerületi választmánynak. (1840.)
 Váradi S.: Utasítás a selyem- és eperfatenyésztésre. (1842.)
 Vásárhelyi Pál: A Béga hajózhatóvá tétele. („Magyar Tudós Társaság Évkönyvei“ V. kötet, 1842.)
 Vasutak: („Házibarát“ 1845. évf.)
 Vázolat Erdély kereskedéséről általánosan. (1839.)
 Véber: A csatornázásról. („Athenaeum“ 1840. évf. II. félév).
 Védjegyleti tánczvizalom Pesten. („Életképek“ 1845. évf. 97-98. lap).
 Vedres J.: Túl a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetőségéről. („Tudományos gyűjtemény“ 1830. évf. 6. kötet).
 Vizer J.: Hazafiú nézetek a Duna—Tisza csatornáról stb. (1845.)
 Wagner Joh. J.: Der öst. Zoll, und ungarische Dreissigsttarif mit Erläuterungen alphabetisch dargestellt. (1846.)
 — Fortlaufende Ergänzungen zum öst. Zoll. und ungarischen Dreissigsttarif. (1847.)
 Wesselényi M.; Balitéletekről. (1833.)
 Wildner J.: Ein Haupthindernis des Fortschrittes Ungarn. (1842.)
 — Die ungarischen Publizisten über die Broschüre. „Ein Haupthindernis des Fortschrittes Ungarn.“ (1843.)
 Zalay Alajos: Néhány szó az ősiség s a körüle teendőik körül. (1847.)
 Zsoldos: A magyar váltótörvény vázlata. („Athenaeum“ 1841. évf. II. félév).
 Zsoldos J.: Az örökváltság legegyszerűbb módjáról államgazdasági tekintetben. („Akadémiai Értesítő“ 1847. évf.)

• L. Sipos Kamilló.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország kereskedelmi szakoktatásügye.

Dr. Béla Schack: *Das kommerzielle Bildungswesen in Ungarn.* — Eugen Gelsich: *Das kommerzielle Bildungswesen in Kroatien und Slawonien.* Im Auftrage des k. k. österr. Ministeriums für Kultus und Unterricht. Alfred Hölder, Wien, 1913. 8° (261).

Az osztrák vallás- és közoktatásügyi ministerium megbízásából megjelenik egy sorozatos gyűjtemény, a melynek célja az európai és tengerentúli nagyobb államok kereskedelmi szakoktatásügyének ismertetése. Ennek a gyűjteménynek hetedik kötete gyanánt jelent meg dr. Schack Bélának, a magyar felsőkereskedelmi iskolák királyi főigazgatójának és Gelcich Jenő császári udvari tanácsosnak tanulmánya a Magyarbirodalom kereskedelmi szakoktatásáról. Dr. Schack Béla rendkívül érdekes és nagy alaposságra valló tanulmánya nagyjából három részre osztható. Az első rész Magyarország oktatásügyét általánosságban ismerteti, kiterjeszkedve az oktatásügyi törvényhozásunkra, azokra a tanácsi szervekre, melyek a ministeriummal együtt dolgoznak, a népiskolákra, közép- és főiskolákra. A könyv második része, bár röviden, de annál érdekesebben adja elő a kereskedelmi szakoktatás ügyének történetét Magyarországon. Már a középkorban találkozzunk a kolostorok iskoláiban „hasznos tudnivalóknak“ stb. nevezett tárgyakkal, a melyekre az iparosoknak és kereskedőknek szükségük volt. Az első pontos adatunk 1701-ből van, a mikor is gróf Bethlen Miklós egy tervezetet dolgozott ki, a melyben kifejti, hogy hogyan kellene a magyar kereskedelmet fellendíteni. Ebben a tervezetben súlyt vet a kereskedők szakképzésére is. Ettől kezdve elég gyorsan halad tovább a kereskedelmi szakképzés ügye. A piaristák 1763-ban alapítják meg a Collegium Oeconomicumot Szempezenben (Pozsonymegye). Az első igazi kereskedelmi iskolát azonban csak 1830-ban létesítette Bibanco Gyula Emil Pesten „Első szab. kereskedelmi tan- és nevelőintézet“ czímen. Ennek az iskolának részleges programja és oktatási terve is megmaradt, a melyet a szerző bőven ismertet. A felső kereskedelmi oktatás csak 1857-ben kezdődött meg a Budapesti Kereskedelmi Akadémia megalá-

pitásával. Attól kezdve, hogy 1868-ban a véderőtörvény biztosította a felső kereskedelmi iskolát végzett fiatalembereknek az egyéves önkéntességi jogot, a kereskedelmi szakoktatás ügye is gyorsabb tempóban halad előre. Kulturtörténeti szempontból ez a könyv legérdekesebb része. A következő fejezetekben részletesen ismerteti a szerző az egyes kereskedelmi iskolafajokat és azoknak tantervét, a melyre helyszűke miatt nem térhetünk ki bővebben. Az 1911/12. iskolaévben 54 kereskedelmi iskolája volt az országnak, melyeknek fenntartási költsége 2,982.185·21 koronát tett ki. Ugyancsak a 1911/12. iskolaévben 51 felsőkereskedelmi iskolában 935 tanár tanított 9.861 tanulót, a kiknek száma az 1912/13. iskolaévben már 10.497-re emelkedett. Részletesen foglalkozik a könyv még a végzett tanulók pályaválasztásával, a reformmunkákkal. Ismerteti a keleti akadémiát, a budapesti kereskedelmi akadémia kétéves akadémia (főiskolai) tagozatát, ugyancsak a kolozsvári akadémiaét is, azonkívül a fiumei exportakadémiát. Megemlékezik a kereskedelmi iskolai tanárképző intézetről, a kereskedelmi tanoncziskolákról, női kereskedelmi tanfolyamokról és végül a felnőttek részére rendezett tanfolyamokról. A könyv értékét nagyban emeli az, hogy igen sok és érdekes statisztikai táblázattal és kimutatással van ellátva. Körülbelül ugyanilyen sorrendben tárgyalja Horvátország kereskedelmi szakoktatásügyét Gelcich Jenő nyugalmazott osztrák kereskedelmi iskolai főigazgató tanulmányában, azzal a különbséggel, hogy itt a bevezető és a történelmi rész hiányzik. A 261 oldal terjedelmű munka egy újabb bizonyíték lesz a külföld előtt a mellett, hogy ebben a tekintetben sem maradtunk el a nagy művelt államoktól, sőt — bátran mondhatjuk, — hogy a viszonyokhoz képest kereskedelmi szakoktatásunk még magasabb fokon is áll, mint azok között egyik-másiké. Ebben igen nagy érdeme van a könyv egyik kiváló szerzőjének, dr. Schack Béla főigazgatónak.

p. p.

Szeged város házigazdasága.

Magyar városaink háztartása nagy általánosságban még terra incognita közönségünk előtt és még oly kevés történet összehasonlító vizsgálatuk, kritikájuk tekintetében, hogy minden erre vonatkozó kísérletet örömmel kell üdvözölnünk. E szempontból kiváló érdekességgel bír az a tanulmány, a mely a legnagyobb magyar vidéki városnak, Szegednek háztartásáról jelent meg Gál Miksa szegedi bankigazgató tollából. A tanulmány Szegednek 1912. évi és tiz esztendő előtti vagyonmérlegét veszi alapul és nyomról-nyomra vizsgálja a beállított tételek számszerű

és mérlegszerű helyességét. Ezt a mérleget combinálja a városnak ugyanazon két esztendei bevételeivel és kiadásaival és így állapítja meg az egyes vagyontételek jövedelmezőségét. Különösen kritikája az, a mely a figyelmet megérdemli, annál is inkább, mert föltehető, hogy olyan mérlegszerű tévedések, a milyeneket Szegednél megállapít, más városok háztartásában is előfordulnak. A vagyonmérleget, a mely az egész tanulmánynak kiinduló pontja, mi is közöljük, a költségvetés közlésétől azonban, terjedelménél fogva el kell tekintenünk és arra csak utalással élünk. A vagyonmérleg a következő:

Vagyon.

	1902	1912
	koronákban	
a) <i>Fekvő vagyon:</i>		
földek	7,085.143·—	8,750.704·—
épületek	11,664.323·13	15,103.284·74
épitmények	7,811.519·11	7,801.062·57
emlékszobrok	35.722·—	345.254·—
kövezetek, csatornák	4,298.126·13	6,063.799·62
terek, ültetvények, közkutak, lámpák	1,707.382·43	1,788.639·24
védőtöltések	1,876.473·—	2,529.677·65
törvényhatósági utak	1,128.875·84	1,728.083·45
b) <i>Ingó és egyéb javak:</i>		
butorok, szerek, eszközök	1,830.110·76	2,381.369·87
termesztmények, anyagok	11.982·89	7.397·20
haszonvételi jogok	12,116.615·40	19,209.667·80
cselekvő tőkék	7,082.380·67	9,906.655·—
» hátralékok	1,187.095·23	2,777.347·83
készpénz	3,043·83	87,248·37
Összesen	57,838.793·42	78,480.191·34

Teher.

	1902	1912
	koronákban	
Szenvedő tőkék	15,085.883·27	22,881.458·84
» hátralékok	131.909·33	676.112·92
Tiszta vagyon	42,621.000·82	54,922.619·58
Összesen	57,838.793·42	78,480.191·34

A vagyonmérleg első és legfontosabb tétele a földek értéke, a mely 1902-ben 7,085.143, 1912-ben pedig az 1911. évi új kataszteri becslés után 8,750.704 koronával vétetett föl. Jövedelmeztek a földek 1902-ben 1,058.782, 1912-ben pedig 1,591.509 koronát, vagyis kamatozásuk 15, illetőleg 18·2⁰/₀-nak felelt meg. Azt hisszük, teljes joggal utal rá a tanulmány szerzője, hogy magyar viszonyok mellett ekkora tényleges jövedelme egy bérletekkel és legelőrendszerrel gazdálkodó városnak föld-

birtokaiból alig lehet és ezt a jövedelmezőséget csak az magyarázza meg, hogy a város földbirtokainak értéke részint a rossz kataszteri becslés következtében, részint szép mérleg-eredmények produkálása céljából tulságosan alacsonyan van felvéve. Következése ennek a felvételi rendszernek a szerző szerint az, hogy a város idegenkedik a parcellázástól, mert ilyen jövedelmező vagyontételektől nem akarja magát megfosztani, vagyis egy beállítási hiba a szó szoros értelmében socialis tekintetben boszulja meg magát.

Kerekszámban Szeged városának földbirtoka 70.000 hold, melyet a város, az említett 8,750.704 koronát alapul véve, holdankint 125 koronával értékeli. A tényleges forgalmi értéket véve tekintetbe, ennek a tételnek a szerző szerint következőleg kellene alakulnia: 10.000 katasztrális hold fekete föld a város közvetlen környékén 3.000 koronájával megér 30 milliót, 4.000 hold szintén kiváló minőségű föld Tápén 2.000 koronájával megér 8 milliót, 56.000 hold ugynevezett homokföld a tavakkal együtt holdankint 1.500 koronájával megér 84 milliót, vagyis ez összesen 122 millió. Még ha ebből leütünk is 10°/o-ot hasznavehetetlen földek címén és további 10°/o-ot utakra, kijön kereken 100 millió, a mely esetben már lényegesen módosul a jövedelmezőségnek a képe és gazdasági szempontból is indokolttá válik a parcellázásnak a szüksége. E helyen nem hivatásunk és nincs is módunkban ellenőrizni Gál Miksa számításának és becslésének a helyességét, de nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy fejtegetései legalább is komoly megfontolást érdemelnek. Megállapításának conclusiója az, hogy a város inditson nagyszabású parcellázási actiót, melynek eredménye gyanánt növekednék a város birtokában maradó szomszédos földek értéke is, továbbá a birtokok eladási árából kifizethetné adósságait és még jelentékeny készpénzvagyona is maradna, a mely nem nyujtana ugyan fictiv 18°/o-ot, de a valóságban többet jövedelmezne, mint a mai bérleti gazdálkodási rendszer.

A földek értékének ilyen aránytalanul alacsonyan való felvételével éles ellentétben áll, a hogy a város belterületi fekvő vagyonát és egyéb javait értékeli. Eltekintve attól, hogy az értékek igen sok esetben rendkívül magasan vannak megállapítva és a természetes értékcsökkenés nincsen tekintetbe véve, előfordul a kettős tőkemegállapítás esete is. Így például a tiszai rakpart az építmények sorában vagyontételnek van beállítva, de a tiszai rakparton szedett helybérek tőkeösszege is, 5°/o-os kamatozást véve alapul, külön vagyontételként szerepel. Ez az eset a mérlegben még többször is szerepel. Így például 6 millió értékben vagyontételnek van beállítva a kövezetek és csatornák értéke, ezzel szemben a szedett kövezetvám után további 4 milliós vagyontétel van felvéve. A bírálónak az a felfogása, hogy a mérleg valóságossága érdeké-

ben csak azok a javadalmak volnának tőkésítendő, a melyek a szorosán vett haszonvételek sorába tartoznak, de nem azok, a melyek már befektetett tőkék kamatozásának tekintendők.

Kifogásolja a szerző az emlékszobroknak és a köztereknek, a melyek a non valeur jellegével bírnak, vagyontételbe való beállítását is. Még különösebb azonban, hogy e tételeknél, alig számbavehető tényleges szaporodás mellett is nagyarányú értékemelkedés van tíz év alatt feltüntetve, a mi valószínűleg azzal függ össze, hogy a város a beltelkek értékemelkedését a jövedelmi célokra nem használható tereknél, ültetvényeknél és emlékszobroknál is tekintetbe vette.

Indokoltnak láttuk, hogy Gál Miksának ezeket a megjegyzéseit, a melyek kétségtelenül sok igazat tartalmaznak, mi is ismertessük, noha magát a kérdést, hogy a városok teljesen kereskedelmi mérlegeket állítsanak-e fel, e helyen nyitva kell hagynunk. Mindenesetre a magyar városok háztartása van olyan fontos kérdés, hogy megérdemli szélesebb körök figyelmét és a magasabb szempontok szerinti méltatást is.

9.

A balkánállamok pénzügyei.

A „Statist“ összeállítása szerint a következő tabella mutatja a háborúban résztvevő államok pénzügyi helyzetét a háború kitörése előtt:

	Államterület négyzög- mérföldben	Lakosság	Állam- adósság £	Állam- adósság a lakosság egy fejére számítva
Bulgária	38.080	4,337.516	24,407.976	5.62
Szerbia	18.650	2,911.701	26,362.240	9.53
Görögország	25.014	2,666.000	32,493.360	12.48
Montenegro	3.630	250.000	390.000	1.56
Összesen háborúelőtti szövetségesek	85.374	10,165.217	83,653.576	8.22
Törökország	758.960	23,813.600	115,072.727 (99,307.035)	4.83 (4.17)

Törökország államterülete Egyptom nélkül van leírva. Ezért szerepelnek azok az adatok zárójelben, a melyek az egyiptomi tributum által fedezett kölcsönök nélküli török államadóságra vonatkoznak, a melyeket alig lehet inkább a török államadósság részeinek tekinteni mint pl. az 1855-diki kölcsönt, a mely a londoni árfolyamlapon a british funds-ok

között szerepel. A háború az összes érdekelt országokat horribilis költségekbe verte és kétségkívül jelentékenyen szaporítani fogja az összes érdekelt államok adósságait. A háború összes költségeire nézve alig fog-nak valaha biztos adatok rendelkezésre állani. Az eddigelé közzétett adatok kerek számokban csak a hadban álló seregek eltartására vonatkoznak, ezekhez járulnak: a hadiszerek elértéktelenedése — bizonyára nem sokkal kevesebb mint 100% — a tehervonó állatok pusztulása és objectumok tönkremenése járul. Ha a seregfenntartás költségeit félhivatalos szerb és bolgár adatok szerint napi 5 sh-el számítják fejenként, akkor az összes kiadások bizonyosan nyugodtan 10 sh-re tehetők. Törökország kiadásai, a mennyiben a hadsereg ellátásáról van szó, valamivel alacsonyabbak lehettek, de feltehető, hogy ezt a különbséget a magasabb szállítási költségek (tudvalevőleg nagy állományokat ázsiai tartományokból vontak össze) és azok a kiadások, a melyeket a csataldzsai vonalon harczoló csapatok között dúlt kolerajárvány leküzdése tett szükségessé, nagyon is kiegyenlítette. Ehez járul még, hogy Törökország, valamint Görögország hajóhadaikat állandóan mozgósítva tartották, hogy partjaikat védhessék. A hadi költségek, ha napi tiz shillinget veszünk fel egy harczosra, következőképpen alakulnak:

	Seregállomány	Napok	Költségek £
Bulgária	300.000	164 (+ 62)	29,250.000
Szerbia	200.000	164 (+ 62)	17,700.000
Görögország	150.000	226	16,950.000
Montenegro	40.000	173 (+ 62)	4,080.000
Szövetségesek összesen			67.980.000
Törökország	400.000	164 (+ 62) (+ 9)	43,000.000

Mindezek az adatok természetesen a balkánháború első etappe-jára vonatkoznak; a mióta az újabb bonyodalóm folyik (Rumániára is átcsapva), a helyzet lényegesen megváltozott. Tehát a háború első fejezetében Bulgária és Szerbia 164 napi hadiköltséget viselt. A hatvankét napos fegyverszünet alatt nem fogyott lőszer, tulajdon sem semmisített meg, de a seregeket el kellett látni. Erre az időszakra a „Statist“ csak 5 napi shillinget számít harczosonként. Görögország a fegyverszünetbe nem ment bele és ez alatt az idő alatt kemény téli hadjáratot viselt Epirusban; a görög hadiköltségek tehát 226 napos hadjáratidőre vannak számítva. Montenegro kilencz nappal előbb kezdte a háborút mint szövetségesei, de a téli fegyverszünetet aláírta. Törökországra nézve az összes szövetségesekkel viselt háború idejére teljes hadiköltségek

vétettek számításba, a fegyverszünet idejére azoknak 75⁰/₀-a és a Montenegróval folytatott háború kilencz napjára 50⁰/₀ vétetett számításba. Az ilyenformán nyert számok természetesen csak becslések, nem tartanak teljességre számot, de a practikus célnak (a párisi finánconferencia tájékozása) megfelelnek.

Az bizonyos, hogy a balkáni szövetségesek, a kik a háborúban minden várakozást meghaladó sikereket érték el és államterületüket az európai török tartományok elvételével úgyszólván megkészszerítették, miért is feltehető, hogy a török államadósság egy részét átveendik. Mértékadó részről ismételten felhangzott az a vélemény, hogy az volna méltányos, hogy az átvállalandó államadósság arányban állana a török állam elveszített jövedelmével. Más részről méltánytalannak tartják ezt a kombinációt azért, mert a meghódított tartományokért való kiadások évek során át nagyobbak voltak, mint a fiskusnak hajtott jövedelmük, miután a maczedóniai budget deficitjét Törökország a három százalékos vámpótlékban való 75⁰/₀ részesedéséből fedezte. Mivelhogy azonkívül a török kölcsönök csak második helyen garantáltatnak az általános török birodalmi bevételekből, miután minden egyes kölcsön számára meghatározott jövedelmek szolgálnak fedezetül, világos, hogy a mennyiben elismertetik az az elv, hogy Törökország hitelezői és nem a török állam kapjanak kárpótlást az európai provinciák átadásaiból bekövetkező bevételehiányért, a szövetséges Balkánállamoknak csak az adósság ama részét kell vállalniok, a mely a török veszteségből speciálisan az adósság szolgálatot garantáló bevételekből folyik.

Figyelembe veendő, hogy a török kölcsönök nagy része egy nemzetközi administratio ellenőrzése alatt áll, a mely a neki kiutalt jövedelmeket tényleg a kormány támogatása nélkül vonja be és hogy ezek az adósságszabályozás idején (1881) az administratióknak átutalt állambevételek cedált bevételeknek számítanak megkülönböztetésül az új adóktól (tizedek juhadó stb.), a melyek az azóta az administratio felügyelete alatt contrahált adósságok kamataira vannak szánva. Eme kölcsönviszonyokat jelzik a következő számsorok:

Cedált bevételeken való veszteségek:

A d ó k	Teljes összeg	Veszteség	Százalék
Só	1,271.703	220.709	17·36
Szesz	367.146	172.956	48·45
Bélyeg	506.163	112.513	22·24
Halászat	67.653	2.473	3·66
Selyem	90.661	2.401	2·65
3 ⁰ / ₀ vámpótlék	1,151.185	199.497	17·33
Különböző illetékek	13.503	1.817	13·46

A d ó k	Teljes összeg	Veszteség	Százalék
A dohánytizedben való részesedés	230.000	71.241	30·97
A dohányjövedékilletéke	700.000	—	—
A dohányjövedék nyereség részesedése . .	124.000	87.973	70·49
Keletruméliai adózás	114.019	—	—
Tumbeki vámok	50.000	—	—
Büntetéspénzek	6.946	1.317	18·96
A tartalékalap kamatai	81.325	—	—
Összesen	4,765.057	872.897	18·32
Kiadások 773.365 £			
Levonva az új jövedelmekből való részesedést	552.813	101.256	18 32
A kiadások aránya a bevételekhez			11·60
Netto bevételek	4,212.244	771.641	18·32

A dohánytizedből való jövedelmekből legalább kétharmad hiány várható; miután azonban az adósságkezelőségnek csak 230.000 török fontra van igénye a teljes jövedelemből, a mely 1912-ben 496.273 L. tq.-ot tett ki, az administratio valóságos vesztesége mintegy 71.000 L. tq.-ra tehető. A dohányjövedéktársaságilletéke tekintetében nem vettek számításba hiányt, a mely factor csak e társaság engedélyének megújításakor fog szóba kerülni. A dohányeladás jövedelme becslések szerint 15—20⁰/o-os csökkenést fog szenvedni; a 20⁰/o-os részesedés alapján az administratióknak a jövedék nyereségében való részesedése alig fogja elérni e tétel mai activumának egyharmadát. A veszteséget e tételnél 87.973 fontra becsülik.

Engedményezett bevételekkel garantált kölcsönök:

	Tőke L. tq.	Annuitás L. tq.
Egyesített adósság	38,568.354	1,887.375
Sorsjegyek	11,407.500	270.000
A bevételi fölösleg 25 ⁰ /o-a a rendkívüli törlesztési alap számára	—	492.305
1904-diki 4 ⁰ /o-os kölcsön	2,654.476	124.059
Bagdadvasútkölcsön II. sor	4,731.166	200.000
„ III. „	5,236.000	220.000
	62,597.496	3,193.739

Az 1904. évi 4⁰/o-os kölcsönt, valamint a II. és III. bagdadvasútkölcsönt csak a czedált bevételek feleslege fődözi a következőknek levonása után: 1. az unifikált államadósság és sorsjegyek annuitásai, 2. az így maradó felesleg 25⁰/o-a (a rendkívüli törlesztési alap számára) és 3. a kormányrészesedés (75⁰/o) a 3⁰/o-os adópótlék jövedelmében.

Az új jövedelmek által garantált kölcsönök (tizedek, juhadó stb.):

Kölcsön	Tőke L. tq.	Évi szükséglet L. tq.	Elért bevétel L. tq.	Veszteség L. tq.	Vesz- teség ‰-ban
1890-diki 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön (oszmánij)	3,263.700	249.975	366.872	—	—
1896-diki 5 ⁰ / ₀ -os kölcsön	2,920.720	180.000	307.515	41.169	13·39
1903-diki 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön (halászat)	2,498.694	118.800	274.548	100 000	36·43
1901—1905-ig felvett 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön	2,839.798	132.668	186.217	12.493 30.000	22·85
1905-i 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön (Tegyiszat aszkerjé)	2,517.262	118.800	136.441	45.480	33·33
4 ⁰ / ₀ -os bagdadvasútkölcsön (I. sor)	2,353.978	97.120	115.263	—	—
	16,394.152	897.363	1,386.856	229.142	16·52
Ehez az 1908-diki 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön 2/11-e	860.212	40.000			
Levonva az adóbeszedés költsége .			96.633	16.018	
Összesen . . .	17,254.364	937.363	1,290.223	213.124	16·52

A kiadások aránya a bevételekhez: 6·99⁰/₀.

Az 1901/5-diki kölcsönből 5/9 azaz 2,839.798 L. tq. (még künnlevő tőke) vétetett fel fenti táblába, a maradék (4/9) vámbevételekből van garantálva és a következő táblázatban szerepel.

Az 1908-diki kölcsönből, a mely 40.000 L. tq, összegig van garantálva az új bevételek feleslegével, 2/11 állítatott be; a többi ugyancsak a következő tabellában jut kifejezésre.

Vámbevételek útján garantált kölcsönök:

	Tőke	Évi szükséglet L. tq.	Bevétel L. tq.	Veszteség L. tq.	Vesz- teség ‰-ban
1902-diki 4 ⁰ / ₀ -os kölcs. (vámok) . . .	8,108.100	390.000	1,296.600	459.056	38·18
1901—5-ös 4 ⁰ / ₀ -os kölcsön	2,271.836	122.000			
4 ⁰ / ₀ -os 1908-as kölcsön	3,870.956	180.000			
Összesen . . .	14,250.890	6·2.000	1,479.000	463.336	31·38

Az itt felsorolt kölcsönök közül csak az 1902-es 4⁰/₀-os nem tartozik az államkölcsönadminisztratio kezelése alá. Az 1894-diki vasúti kölcsön kivételével ez az egyetlen nem controllált kölcsön, a melynek fedezete Törökország területi vesztesége által befolyásoltatik.

A következő tabella összeállítása a négy előzőnek, vagyis:

Az adójövedelemveszteségek által érintett kölcsönök áttekintése.

	Tőke L. tq.	Adójövedelem L. tq.	Veszteség L. tq.
Engedményezett bevételek	62,597.496	4,212.244	771.641
Új adók	17,254.364	1,290.223	213.144
Vámok által garantált kölcsönök .	14,250.890	1,476.500	463.336
Összesen . . .	94,102.750	6,979.067	1,448.121
Veszteség 20·75 ⁰ / ₀ =	19,526.320	L. tq.	
Ehez 1894-i 4 ⁰ / ₀ -os vasúti kölcsön	1,599.884	„ „	
Summa . . .	21,126.204	L. tq. =	19,205.640 £

A török kormánynek európai tartományaiban levő kb. 954 km.-nyi vasúti vonala van tulajdonában és az üzemet ellátó társaság kilométerenként 1.500 frank minimális illetéket fizet. Miután e vasutak legnagyobb része a szövetséges Balkánállamok tulajdonába megy át, az üzemtársaság a régi szerződési feltételeket a jövőben aligha fogadja el. Még ha a Törökország birtokában maradó rövid vonalat a régi feltételekkel üzemben is tartaná, ennek illetéke megközelítőleg sem volna elegendő az 1894 diki kölcsön szolgálatára, a melyre fenn van tartva. Ezt a kölcsönt a győzelmes államoknak át kellene venniök, mert fedezete tulajdonukba jut. Fenti táblából látható, hogy a török államadósság összesedése, mely a Balkánállamok terhére kellene hogy essék, 21,126.204 török font azaz 19.205.640 £.

A következő összeállítás azt mutatja, hogy ez az adósságátruházás a hadiköltségekkel együtt miként befolyásolja a hadviselő államok pénzügyi helyzetét.

A pénzügyi situatio a háború után:

	Állam- terület négyzög- mértöld	Lakosság	Államadósság egy lakósra £	£
Szövetséges Balkánállamok	85.374	10,165.217	83,653.576	8·22
Ehez: Nyert terület	69.137	5,531.651	—	—
A hadi költségek 75%-a	—	—	50,985.000	—
Vállalt török államadósság	—	—	19,200.000	—
	154.511	15,696.868	153,838.576	9·80
Törökország	758.960	23,813.600	115,072.727 (99,307.035)	4·83 (4·17)
Levonva területvesztés	69.137	5,531.651	—	—
Leadott államadósság	—	—	19,200 000	—
			95,872.727 (80,107.035)	— —
Hozzá a hadiköltségek 75%	—	—	32,250.000	—
	689.823	18,281.949	128,122.727 (112,357.035)	7.01 (6·15)

E tabellában a hadiköltségeknek csak 75%-a jő számításba, mert feltételeztetik, hogy az elpusztult tulajdon pótlása a lakósságnak és nem a kormánynek a terhére esik.

A balkáni szövetségesek azzal érveltek, hogy úgy a cedált, mint pedig az új adók tekintélyes feleslegeket adnak, a melyek eddig a török kormányhoz folytak be és a jövőben arra szolgálhatnak, hogy a területi veszteségből eredő adójövedelem csökkenést részben fedjék.

A mi az engedményezett jövedelmeket illeti, a felesleget tényleg a kormánynak a 3⁰/₀-os vámpótlékban való részesedése képezi. Eltekintve attól, hogy ez a felesleg a jövőben becslés szerint 17·33⁰/₀-al esni fog, figyelembe veendő az is, hogy a török kormány évenként 110.000 török fonttal járul az adósságigazgatás általános költségeihez, a mely összeget ugyancsak le kell vonni a feleslegből. A végső illeték megcsappanása is tekintetbe veendő, valamint más adók hozadékának apadása is a területi veszteséggel való összefüggés nélkül. E tekintetben csak a dohányadóra kell gondolni, a mely régebbi tapasztalatok alapján minden valószínűség szerint mégis kevesebbet fog jövedelmezni. Másként áll a dolog az új adók tekintetében. Minden kölcsönre egy speciális államjövedelem van beosztva és az adósság-igazgatás számadásaiból azt látni, hogy a felesleg kétharmada a vasuti garantiákból származó bevételekből erednek, a melyek jövedelmezőségük folytán az állami garantiát nem veszik oly mértékben igénybe, mint az első üzemi években.

Az utolsó táblázatból, a mely a balkánállamok és Törökországnak állapotát a háború után ábrázolja, az is látni való, hogy a háborúban nem a szövetségesek hozták a nagyobb áldozatot. Mert míg a török államadósság fejenként a háború által 1·28 £-al emelkedett, ez az emelkedés a balkánállamok lakosságára nézve csak 1·58 £-ot jelent.

A Statistnak ezen felette érdekes összeállításait, mint fentebb megjegyeztetett, a legújabb és még egyáltalán át nem látható helyzet lényegesen befolyásolja.

Japán közgazdasága 1912-ben.

A japán közgazdaság 1912-ben a fejlődésnek számos jelét mutatta, noha Mutsuhito császár halála a sajátos keleti viszonyok miatt az egész japán közéletre sok tekintetben bénítólag hatott. Feltűnő mindenekelőtt a vállalkozási kedv élénksége: új vállalatokba összesen 521 millió yent fektettek, 160 millióval többet, mint 1911-ben. A különböző vállalatokba investált és tényleg befizetett tőkék értéke 1912 végén 176 millió yent tett ki, 73 millióval többet, mint az előző évben. 1911. decemberében volt Japánban 14.228 gyár, 793.885 munkással. A munkások közül 48.000 nő és 12.000 gyermek (14 évesnél fiatalabb) volt. Az átlagbérek, a legutóbbi évek emelkedő tendenciája mellett is, európai viszonylatban igen alacsonyok voltak: 14 évesnél idősebb férfimunkások 35—72 sen, nők 19—30 sen napibért kaptak. Az állami gyárakban a bérek sokkal magasabbak. A magánvállalatokat leszámítva, az összes vállalatok száma volt 13.031, tőkeértéke 1¹/₂ milliárd yen és a mintegy 400 millió yenre

rugó tartalékok. Az említett vállalatok közül körülbelül 5.000 részvénytársaság és korlátolt felelősségű társaság, körülbelül 2.500 közkereseti társaság. A kereskedelmi mérleg passivitása fokozódott: a kivitel 447 millió yentről 527 millió yentre emelkedett, a behozatal 514 millió yentről 617 millió yentre. Az importnagyobbodás leginkább nyersanyagokra és félgyártmányokra esik. A hitelviszonyokat a pénz iránti erős kereslet jellemezte, noha a bank az év folyamán háromszor emelte fel a kamatlábat. Az 1913/14. év állami költségvetése 586·8 millió yen egyenleget tüntet föl (1912/13-ban 4·7 millióval kevesebbet). A költségvetésben nagy megtakarításokra törekedtek, többek közt 5000 hivatalnokot bocsátottak el állami szolgálatból, közmunkákat szüntettek be stb., mert az orosz-japán háború óta kivetett hadiadók még mindig érvényben voltak, már pedig úgy a helyes pénzügyi politika, mint pedig a kormány napi népszerűsége a mellett szólott, hogy az adóterhek könnyíttessenek és az így megcsökkenő bevételeket más oldalról egyensúlyozzák. Az államadósságok a folyó év márczius elsején 2.493·9 millió yent tettek ki, egy lakóra tehát esett az állam adósságából átlag 35·4 yen.

— 10. —

Oroszország külkereskedelme 1912-ben.

Az orosz csász. statistikai hivatal most tette közzé a birodalom „nyugati“ külkereskedelmére vonatkozó adatokat. E csoportba tartozik mindaz a külforgalom, a mely a tulajdonképeni nyugati határon, a Fekete-tengeren és a kaukázusi határon át bonyolított le. Az összes forgalom e határokon át 1912-ben 2.461,500.000 rubelre rugott, melyből 1.034,500.000 rubel esett a behozatalra és 1.427,000.000 rubel a kivitelre. Ebben a forgalomban a legfontosabb európai államok a következőleg részesedtek:

	Behozatal	Kivitel
	millió rubel	
Németország	519 1	453 7
Anglia	139 3	327 2
Franciaország	55 2	98 0
Ausztria-Magyarország	31 1	73 4
Hollandia	19 1	154 0

Összehasonlításképpen megemlítjük, hogy az 1907—1912. évek átlagában a behozatal 844,600.000 rubelre, a kivitel pedig 1.239,900.000 rubelre rugott. Ugy a behozatalban, mint a kivitelben állandóan Németország állott az első helyen.

Általában az orosz külkereskedelem az utolsó évek folyamán nem mutat olyan erős fejlődést, mint a többi európai államoké, különösen pedig nem, ha az előző év adataival hasonlítjuk össze az 1912. év adatait. A behozatal ez évben csupán 1·1⁰/₀-kal növekedett, a kivitel ellenben 5·7⁰/₀-kal csökkent. Ez a csökkenés nem annyira a mennyiségre vonatkozik, mint inkább a gabona és cukor árának hanyatlására vezetendő vissza. A többi nyerstermények és félgyártmányok kiviteli értéke ez évben is emelkedett.

9.

A népesség áramlása a városokba az Egyesült-Államokban.

Az európai országokban már régebben megfigyelhető jelenség, hogy a lakosság mindnagyobb mértékben hagyja el a vidéket és költözködik a nagy centrumokba. Különösen azok mutattak rá erre a jelenségre, a kik a mezőgazdasági és az ipari munkapiacok összefüggéseivel, továbbá a kik a drágaság kérdésével foglalkoztak, az utóbbiak azért, mert a városi életmód bizonyos physiologiai elváltozásokat idéz elő, a melyek a hús- és táplálék iránt nagyobb szükségletet támasztanak. Azokat az okokat, a melyek az említett népmozgalmi irányzatot megteremtik, az északamerikai Egyesült-Államokban egy ideig két körülmény némileg ellensúlyozni tudta. Az egyik körülmény az volt, hogy az Egyesült-Államok egyes vidékeinek még szűz területe a mezőgazdasági termelésnek is csábító eredményeket helyezett kilátásba, tehát éppen a városi lakosságra gyakorolt vonzóerőt. Azonkívül a vidék vérveszteségét az állandó bevándorlási folyamat sikeresen pótolta. Az utóbbi időben azonban a könnyű meggazdagodást ígérő mezőgazdasági területek mindig távolabbra tolódnak s a bevándorlók nagyrészt szintén a városokat keresik fel, először azért, mert maguk is városokból jönnek és ipari foglalkozásúak, másodsor azért, mert még a paraszt is, ha idegenbe kerül, jobban érzi magát a nemzetközibb életű városokban, az emberek között, mint a vidéken, a hol a neki teljesen szokatlan környezetben, az ismeretlen nyelvet nem értve, egészen magára van hagyatva.

1880-ban a városokban (2.500 főnél többet számláló közösségekben) lakott az Egyesült-Államok lakósaik közül 14·8 millió ember, a vidéken 35·4 millió; 1890-ben 22·7 millió (+ 54⁰/₀), illetve 40·2 millió (+ 14⁰/₀); 1900-ban 30·8 millió (+ 35⁰/₀), illetve 45·2 millió (+ 12⁰/₀); 1910-ben 42·6 millió (+ 40⁰/₀), illetve 49·3 millió (+ 9⁰/₀). Az összes lakósságból városi volt 1880-ban 29·5⁰/₀ vidéken élő 70·5⁰/₀, 1890-ben,

36·1⁰/₀, illetve 63·9⁰/₀, 1900-ban 40·5⁰/₀, illetve 59·5⁰/₀, 1910-ben 46·3⁰/₀, illetve 53·7⁰/₀.

A városi lakosság tehát a legutóbbi 40 év alatt sokkal nagyobb arányban szaporodott és ennek megfelelően az összes népességnek egyre nagyobb százaléka él városokban. Sőt, tekintettel arra, hogy az 1910. népszámlálás szerint a természetes szaporodás arányszáma az Egyesült-Államokban körülbelül 12 – 15⁰/₀-ra tehető, a mivel szemben az 1900–1910. időszakban a vidéki lakosság csak 9⁰/₀-al szaporodott, meg lehet állapítani, hogy a vidék elnéptelenedése immár az Egyesült-Államokban is aktuális kérdéssé vált, hiszen a vidék nem tudott lépést tartani a szaporodás természetes arányaival.

Öt amerikai állam van a Mississipi mentén, a melyeknek területe termékeny síkság, éghajlata a búzának és a tengerinek kedvező és a melyeknek vidéki népessége mégis állandóan és abszolút számokban is csökken. Ez az öt állam, u. m. Jowa, Missouri, Indiana, Ohio és Illinois a legutóbbi 10 év alatt több mint 300.000 vidéki lakosát vesztette el, ami 1·3 5·1⁰/₀-os csökkenésnek felel meg, holott a városiak száma ugyanakkor 22–31·5⁰/₀-al szaporodott. Jowában a vidéki lakosság olyan nagy mértékben kisebbedett, hogy ezáltal az egész állam népessége csekélyebb lett (1900-ban 2,231.000 lélek, 1910-ben 2,224.000).

New-Hampshire-ben a vidéki lakosság száma csökkent 5·4⁰/₀-kal, a városié nőtt 13⁰/₀-kal, Vermoutban 4⁰/₀-kal, illetőleg 14⁰/₀-kal; Massachusetts-ben és Connecticut-ban a vidéki lakosság alig $\frac{1}{2}$ –2⁰/₀-kal emelkedett, Newyork államban 0·6⁰/₀-al (1,916.000-ről 1,928.000-re), míg a városi népesség 30–40⁰/₀-kal (Newyorkban 5,352.000-ről 7,185.000-re = 34⁰/₀). Ezekben az államokban azonban részint hegységek és erdőségek teszik nehezzé a talaj megművelését, részint pedig természetes okokból hatalmas ipari góczpontok fejlődtek ki.

A Mississippitől keletre fekvő államokban — néhány déli állam és New Jersey kivételével — a vidéki lakosság szaporodott ugyan, de sokkal kisebb mértékben, mint a városi és kisebb százalékkal (2–12⁰/₀), mint a mekkora a természetes szaporodás említett arányszáma.

Néhány fiatal és par excellence még mezőgazdasági államban természetesen egészen kivételes viszonyok uralkodnak; így a Rocky Mountains lejtőjéhez tartozó valamennyi államban, a hol a lakosság szaporodása a vidéken is 46–81⁰/₀. A Csendes óceán mentén néhány állam termékeny területe és szerencsés éghajlata lehetővé teszi a vidéki népesség jelentékenyebb emelkedését, így Californiában (+ 34⁰/₀), Oregonban (+ 35⁰/₀) és Washingtonban (+ 85⁰/₀). Minthogy azonban ezek az államok az európai hajózástól igen távol esnek, ellenben bányákban és petroleumforrásokban bővelkednek és végül lakósaik régtől fogva

hajózással is foglalkoznak, az ipari, tehát a városi népesség szaporodása még intensivebb és 81—166°/_o-ot is kitesz.

A hivatalos amerikai népszámlálási statistika megjegyzi, hogy a mezőgazdasági foglalkozás népszerűtlensége nem árt a termékek minőségének, sőt e tekintetben javulás észlelhető. Tény az, hogy a technika fejlődése a mezőgazdaságban is bizonyos fokig nélkülözhetővé teszi az emberkezeket. Kérdés azonban, hogy a gépek és a jobb termelési módszerek meddig tudják ellensúlyozni a városokba özönlő lakosság után támadó ürt. És végül is kétségtelen, hogy nagyobb népesség mellett ugyanaz a technikai fejlődés még többet tudna produkálni.

—r—ó.

Brazíliai gummivalorisatio.

A Sao Paulo kormánya által oly rendkívül nagy sikerrel keresztülvitt kávévalorisatio arra bírta a brazíliai szövetségi kormányt, hogy engedjen a gummit termelő északi tartományok nyomásának, és tegyen kísérletet a gummi valorisatiójával. Arra nem volt elég erős a termelők nyomása, hogy ezzel az actióval a kormány sao paulói minta szerint kísérletezett volna gummi összevásárlása és raktáron tartása által, hogy ezzel azután a kínálatot csökkentse és az árakat lehető magasra felszorítsa. Ez a kísérlet a gumminál eleve sikertelennek mutatkozott, mert ebből a productumból Brazília már rég nem termeli, úgy mint a kávéból az összes világtermés 75 és 80 százalékát. Nem foglalja el tehát már a gummipiaczon azt a mértékadó positiót, a melyet a kávépiazcon még mindig bir. Az érdekeltség belátásos része igen helyesnek tartja, hogy a kormány nem engedett a fentjelzett nyomásnak, az északi termelők részéről felhangzott óhajoknak, hanem a gummitermelés védelme körül szőtt terveiben abból indult ki, hogy első sorban a productiót olcsóbbá tegye, majd annak minőségét javítsa, továbbá az új ültetvények elősegítésével elejét vegye a fenyegető kimerülésnek és hogy végül a gummiárúk belföldön való előállítását propagálja. A productio olcsóbbá tétele végett szükséges volt megkísérelni mind ama gazdasági kérdések megoldását, a melyeket „az észak problémája“ gyűjtőfogalommal szoktak beavatottak megjelölni. Ezért készítették el azt a nagyszabású tervet, a mely egy nagy földművelésügyi munkálatban van lefektetve. Ezen nagy reform végrehajtásához sok pénz kell, a mely a brazíliai államnak rendelkezésére nem áll. Brazília fölötté zilált pénzügyei az a szikla, a melyen a gummivalorisatio a beavatottak véleménye szerint meg fog fenekleni. Az elmúlt évben ama 8.000 contoból, a melyet a congressus

az egész vállalkozásra engedélyezett, nem kevesebbet mint 4.600 contot fizettek el tervezetekre, tanulmányokra és kísérletekre, a mi azonban édes kevés eredményt jelent. A sajtó tekintélyes része azt kívánja, hogy a gummivalorisatio tervét halaszszák jobb időkre és egyelőre elégedjenek meg azzal, hogy a gumminyerés practikusabb módját, az úgynevezett orientális csapolási módot, honosítsák meg. Még pedig nemcsak azért, mert ezzel bőségesebb eredményeket lehet elérni, hanem mert a nyers gummi minőségileg is jobb, azonkívül pedig a fákat is sokkal inkább kiméli. Beavatott helyen azt is könnyen lehetségesnek tartják, hogy a szövetségi elnök legközelebbi üzenetében előfoga Braziliát készíteni a valorisatio megkezdésére fordított összeg elvesztésére, ama magyarázattal, hogy a kormány terveiben csalatkozott.

Az ausztráliai szakszervezetek.

Az ausztráliai Commonwealth kormánya az idén tett közzé első ízben összefoglaló jelentést a szövetség kötelékébe tartozó államok szakszervezeteiről.¹⁾ Eddig ily jelentés kiadása nagy nehézségekbe ütközött, mert a szakszervezetek vonakodtak a hatóságok rendelkezésére bocsátani a taglétszámukra és különösen a pénzkezelésükre vonatkozó adatokat. A felvételt csak úgy lehetett keresztülvinni, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmával a válaszra kötelezett kérdések közé vették fel a szakszervezetekre vonatkozó adatokat is.

Az így beszerzett adatok alapján sikerült megállapítani, hogy míg 1891-ben csupán 124 szakszervezet és 45.888 szervezett munkás volt az ausztráliai államszövetség területén, 1912-ben már 621 volt a szakszervezetek, 1192 a kötelékükbe tartozó helyi szervezetek és 433.224 a szervezett munkások száma. Ez a szám, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész ausztráliai államszövetség lakossága nyolcz millió lélekre rug, igen nagy, akkora, a minőt egyetlen más állam sem tüntet fel.

A szakszervezeteket a jelentés a szerint osztályozza, a mint helyi jellegűek, egyes államokra terjednek ki, több államot foglalnak működési körökbe, vagy legalább más államok hasonló szervezeteivel szerves kapcsolatban vannak, végül, a melyek működésüket az államszövetség egész területére kiterjesztik.

A legnagyobb taglétszámokat a következő kereseti csoportok tüntetik fel: vasuti és közuti közlekedési alkalmazottak 56.005, mezőgazdasági alkalmazottak 50.726, hajózási alkalmazottak 35.000, bányamunká-

¹⁾ *Trade Unionism, Unemployment, Wages, Prices and Cost of Living in Australia, 1891 to 1912.* Melbourne 1913.

sok 34.112, fém- és gépipar 29.953, élelmezési és élvezeti iparok 28.132, építőipar 25.609.

A szervezett női munkások száma a férfiak mellett rendkívül csekély, mindössze 17.670, vagyis az összes szervezett munkásságnak 4·1⁰/₀-a. Legtöbben vannak közülök a ruházati iparban (6.801), utána házi és személyes szolgálatban (3.910). Az összes alkalmazottakhoz viszonyítva, a szervezettek igen nagy százalékot képviselnek, a mennyiben a husz éven felüli férfi munkásoknak 43·99⁰/₀-a tartozik a szakszervezetek kötelekébe. A női munkásoknak ellenben csak 8·41⁰/₀-a van organizálva.

A mi a munkabéreket illeti, azok a hivatalos jelentés szerint 1891 óta Queenslandban mintegy 10⁰/₀-kal, Victoriában 21·7⁰/₀-kal emelkedtek. Ez a két állam alkotja a végletet, a többiekben a béremelkedés e határok között mozog. Az életfentartási költségekre vonatkozó adatok csak az utolsó évekre szorítkoznak, ezek szerint az élelmiszerárak csupán az utolsó három év alatt 10⁰/₀-kal az összes nagykereskedelmi árak pedig átlagban 17⁰/₀-kal, emelkedtek. Különösen hangsúlyozza a jelentés, hogy 1886 óta az egy főre eső termelés értéke egész Ausztráliában rendkívüli emelkedést tüntet fel, de ezzel szemben a reális munkabér csaknem változatlan maradt.

9.

Tarifaszerveződések Svédországban 1911-ben.

A hivatalos jelentés szerint Svédországban 1911-ben 219 tarifaszerveződést kötöttek, a melyeknél 2.040 vállalkozó és 33.688 munkás volt érdekelve. 2 szerződés esik az erdei üzemekre (800 munkás), 74 az építőiparra (11.127 munkás), 102 a többi iparokra (16.868 munkás), 37 a kereskedelmi és a közlekedési vállalatokra (4.823 munkás), 4 a nyilvános üzemekre (70 munkás). 1911 elején összesen 1.617 collectiv szerződés volt érvényben az országban 8.708 vállalkozó és 251.625 munkás között, az év végén már csak 1.476 szerződés 8.300 vállalkozó és 229.792 munkás között. 166 lejárt szerződést, a melyeknél 23.916 munkás volt érdekelve, nem hosszabbítottak meg. Az egyes iparágak közül a legelterjedtebbek a tarifaszerveződések a gép- és hajóépítőiparban, a hol az összes munkásságnak 98⁰/₀-a ilyen módon van leszerződve; azután következik a grafikai ipar 92⁰/₀-al.

A legtöbb új szerződés (118, összesen 1.032 munkás részére) csak helyi jellegű. Országos jellegű szerződés volt 51, összesen 7.090 munkás részére. A szerződéseket 21 esetben 1 évnél rövidebb időre, 28 esetben 1 évre, 23 esetben 2—3 évre, 9 esetben 3—4 évre, 132 esetben hosszabb időre, 6 esetben pedig határozatlan időtartammal kötötték.

Azonnali munkamegszüntetést tiltó határozmányok 155 szerződésben vannak fölvéve és 28.355 munkásra (84%) kötelezők. 1907-ben a collective szerződő munkások 60%-a fogadott el csak ilyen békepontokat, a békés tendentia azóta állandóan emelkedik. 43 szerződésben (14.681 munkásra) az a megállapodás, hogy vitás esetekben a szerződő felek tárgyalásai, illetve ha ezek eredménytelenek, az érdekelt munkaadó- és munkásszervezetek döntései kötelezők. Választott bíróságokat acceptál 112 szerződés (13.674 munkás részére), igaz, hogy 102 esetben (12.305 munkás részére) csak a szerződésekben érintett kérdések értelmezése céljából.

72 szerződés (6.845 munkásnak) időbért statuál, 4 szerződés (491 munkásnak) darabbért, 1 szerződés nem intézkedik a bér minősége dolgában, a többi egyesíti az idő- és darabbér-rendszert. A munkaidő szabályozását az összes szerződő munkások 83%-ának (28.009 munkásnak) sikerült elérnie; e szerint a szerződők 28%-a 8—9 órai munkaidő mellett, 19%-a azonban heti 58 óránál többet dolgozik. 170 szerződés 28.476 munkásnak külön balesetsegélyt biztosít, 12 szerződés 1.983 munkásnak napi betegségélyt, 42 szerződés 5.646 munkásnak ingyenes orvosi kezelést és 7 szerződés 661 munkásnak a betegpénztárnál való járulékfizetést. A svéd munkaadó-szövetségnek azt a határozatát, hogy a munkaadók munkásaikat egészen szabadon fogadhatják föl és bocsáthatják el, szervezett és nem szervezett munkásokat egyaránt alkalmazhatnak, a munkát tetszés szerint vezethetik és oszthatják ki, 153 szerződésben 27.789 munkás (82,5%) elismerte. Ezzel szemben 142 szerződés 27.509 munkásnak biztosítja az egyesülési jogot és ezen az alapon a fölszólalás jogát.

—r. —ó.

A socialdemokrata párt évi jelentése.

A magyarországi socialdemokrata párt szeptember hó végén tette közzé évi jelentését a pártnak 1912. évi márczius hó 16-tól 1913. évi márczius hó 15-ig kifejtett működéséről. Politikai pártok működéséről nem szoktunk ugyan megemlékezni, de a socialdemokrata párt jelentése sok érdekes adatot tartalmaz a munkásmozgalomról általában és ezuttal tíz évre visszamenőleg összehasonlításokat nyújt az egész szervezet fejlődéséről is. A jelentés első részei — a melyek nem tartoznak e helyre — a párt halottairól, a politikai mozgalomról, a választójogért vívott küzdelemről, a háború elleni agitációról, pártgyűlésekről és a tömegsztrájk kísérletéről emlékeznek meg.

A párt taglétszáma a jelentés szerint a fővárosban 31.628, a vidéken pedig 28.000 személyre rugott. Megemlíti azonban a jelentés, hogy ez inkább alacsonyan, mint magasan van számítva. Beiratkozott tag ugyanis sokkal több van, de a jegyzékbe csak azok vétettek fel, a kik pártadót is fizettek. Ezt a szervezetet az egész országra kiterjedőleg a párttitkárság irányította, a melyen kívül állandó párttitkárságok vannak még Győrött, Pécsen, Pozsonyban, Kassán, Szegeden, Temesvárott, Verseczen, Kolozsvárott és Nagyváradon. Kisebb-nagyobb helyi szervezete van a pártnak összesen 104 városban és községben. Növekedtek a budapesti és budapest-környéki pártszervezetek is, a melyek már a főváros környékén egyes községek életében is jelentős szerepet játszanak. Megjegyzendő, hogy a jelentés szerint az idejü pártgyűlés fog határozni a helyi szervezetek egységesítése és közös vezetése tekintetében.

Folytatta a párt a bányamunkások megszervezésének munkáját is, de, mint a jelentés maga mondja, nem túlságos sok eredménnyel. Több sikerrel folyt az ifjúmunkások és a nőmunkások szervezése. Mindkét csoport részére a párt külön lapokat ad ki. Az év folyamán a párt 22 női gyűlést tartott a fővárosban és tizenkettőt a vidéken.

Érdekes fejezete a jelentésnek az, a mely a földmunkások mozgalmáról számol be. Ezeket a párt még csak nagyon csekély részben tudta kötelékébe vonni; összesen 17 szervezetük van körülbelül 3.450 taggal. Figyelmet érdemlő az, hogy a földmunkások alakították meg a „Munka“ névvel az első socialista jellegű termelőség-egyesületet, a melynek 300 tagja van. A szövetség egyetemlegesen vállalja el a különböző munkákat és a tiszta nyereséget felosztja tagjai között. Az első évben, a melyet még mérvadónak tekinteni nem lehet, 7.000 koronát fizetett ki tagjainak részesedés fejében.

Kiváló figyelmet érdemel a pártnak szövetségi mozgalmaké. Néhány éve a socialdemokrata párt megalapította az Általános Fogyasztási Szövetséget, a melynek forgalma a jelentés évében 3,031.306 korona volt az előző évi 2,245.000 koronával szemben. Ugyanezen év alatt a taglétszám 16.265-ről 22.447-re emelkedett. A befizetett üzletrészek összege 139.506 koronát tesz ki. Sokkal nagyobb szabású volt a takarékbetétek elhelyezése, melyeknek összege 650.968 koronára rugott, szemben az 1911. évi 362.922 koronával és így az emelkedés 288.046 koronára rugott. Ha ehhez hozzávesszük még az 1912-ben kifizetett 602.417 koronát, akkor megállapítható, hogy 1912-ben 890.463 koronát helyeztek el a munkások takarékbetétekben. A szövetség, a mely a fővárosra és környékére terjeszti ki működését, a jelentési évben három új fiókot állított föl, de december végéig még négy új fiók kerül felállításra. A húsdrágaságra való tekintettel ez évben nyitották meg az első két

szövetkezeti mézárszéket és hentesüzletet a Wekerle-telepen és a Széchenyi-telepen és még négynek az előkészítése van folyamatban. A vidéken két szövetkezete van a pártnak, melyek közül legerősebb a székesfehérvári 65.226 korona forgalommal.

A párt az oktatásügyet illetőleg még a múlt esztendőben azt a határozatot hozta, hogy intézését pedagógiai vezetőségre ruházza, magát az oktatást pedig szakérőkkel intézteti. Noha ezt megvalósítani teljes egészében nem sikerült, az oktatás ügye mégis lényegesen javult. A fővárosban szakmák szerint a következő előadások tartottak:

Előadások tárgya	Hány szervezetben	Előadások száma	Hallgatók száma
Társadalomtudomány	24	80	13.978
Történelem	8	21	1.785
Természettudomány	4	10	564
Közgazdaság	5	51	1.349
Szakszervezeti mozgalom	12	28	2.545
Socialpolitika	12	17	1.067
Egészségügy	19	37	3.706
Irodalom és művészet	5	8	910
Összesen	—	216	25.904

Az előadások egy része a kimutatásban, minthogy a központban be sem jelentették, nem szerepel. Vidékről 904 előadás tartását jelentették be a pártvezetőségnek.

Végül még a pártintézmények pénzügyi forgalmát kívánjuk röviden ismertetni. Ebben tételek gyanánt szerepelnek a Népszava, Volkstimme, könyvkereskedés és párttitkárság. Összehasonlítás kedvéért tiz évre visszamenőleg adjuk a jelentés nyomán a kiadások és bevételek főösszegét:

	Kiadás	Bevétel
1903—04	135.203·26	133.989·20
1904—05	193.735·56	176.805·52
1905—06	368.540·95	385.434·28
1906 - 07	445.527·41	432.895·64
1907—08	540.412·90	545.710·79
1908—09	542.880·94	541.558·33
1909—10	524.745·82	536.968·72
1910—11	624.877·90	629.610·41
1911—12	710.361·61	707.641·02
1912—13	907·070·84	891.374·56
Összesen	4,993.357·19	4,981.988·47

Pótlólag közli még a jelentés, hogy márczius hó 16-tól augusztus hó 31-ig, tehát a kezelési év végétől a jelentés megszerkesztéséig a bevételek 387.357 koronára, a kiadások pedig 399.030 koronára rugtak.

Magyarország községeinek háztartása 1908-ban.

A m. kir. Központi Statistikai Hivatal kiadásában, mint a „Magyar Statistikai Közlemények“ 39. kötete, megjelent a magyarországi községek háztartásainak 1908. évi adatait feltüntető, vaskos, mintegy 1200 oldalas munka. Ez az összeállítás a maga teljességében nálunk egyedül áll, mert az előző kiadványok csak a községek adózásával, nem pedig egész háztartásával foglalkoztak. Éppen ezért az eredmények behatóbb vizsgálatába nem is bocsátkozhatunk; a részletes kimutatások elé adott általános jelentés és az összefoglaló táblák terjedelme is 312 oldal; ha tehát a végső tételekre vagyunk is csak kíváncsiak, magát a könyvet kell elővennünk. Ehelyütt csak arról akarunk tájékoztatást adni, hogy mi van a könyvben, mit lehet benne megkeresni.

Ki van mutatva a községek száma, közigazgatási és közegészségügyi beosztása (távolság a köri és orvosi székhelyektől), a községi képviselő-testület és a községi személyzet állománya, a tisztviselők illetménye, a községi adóügy. Az utóbbi címnél a községi adót kivető községek, az adókvetés módjai, az adókulcsok magassága, a községi adóztatás pénzügyi eredményei, a befolyt adók és hátralékok, a fontosabb közterhek, a felekezeti adóteher, a pótdómentességek és a pótdókedvezmények vannak feltüntetve. Ezután következnek a községek bevételeiről és kiadásairól szóló adatok általában, valamint a főbb bevételi és kiadási csoportok: közbizalmi és közigazgatási bevételek, ingatlanokból eredő bevételek, üzemekből és jogokból eredő bevételek, mezőgazdasági bevételek, belrendőri bevételek, rendkívüli bevételek, állami hozzájárulások, közbizalmi és közigazgatási kiadások, közegészségügyi kiadások, közbizalmi kiadások, közművelődési, belrendőri, mezőgazdasági, közlekedési, beruházási kiadások, kölcsönök kamat- és törlesztési terhe. A községek pénzügyeit illetőleg szó van még a községek által kezelt saját és idegen alapokról (az alapok neve, területi megoszlása, vagyona, részletes ismertetése), a községi vagyonról és főbb alkotórészeiről (községi és közbirtokossági vagyon, átlagos vagyon és az egyes vagyonkategóriák, u. m. földbirtok, községi épületek, üzemek, takarékpénztárak, egyéb vagyonalkatrészek), a községi értékek elhelyezéséről és gyümölcsöztetéséről (kölcsönül kiadott tőkék, takarékbetétek, értékpapírok, az összes értékek átlagos kamatozása), a községek adósságairól általában, a főbb adósságcsoportokról, az adósságok nagyságkategóriájáról, a kölcsönök nyújtó hitelforrásokról, a kölcsönök kamatlábáról, hovaforrásáról stb. A közbirtokossági vagyonokról és az „egyéb közszélű vagyonokról“ külön ismertetés, illetve táblázat található. Elsősorban nem a községek anyagi helyzetére, hanem a szűkebb értelemben vett socialis viszonyokra vetnek

fényt a községi közvilágításról, a közlekedésügyről, a szegényügyről és a legelőgazdaságról készült statisztikák.

A községek a nemzeti vagyonnak igen jelentékeny részét kezelik és czélszerűsítik, rendkívül fontos tehát, hogy miként gazdálkodnak. Azonkívül valószínű, hogy a közel jövőre várható közigazgatási reform nem teljesen politikai, hanem a közigazgatás anyagi eredményeit is figyelembe vevő nemzetgazdasági szempontok befolyása alatt is fog állani. A községek háztartásának 1908. évi adatai, ha a fejlődés sok tekintetben már túl is haladta őket, minden esetre nélkülözhetetlen kiindulási alapot szolgáltatnak.

sch—r.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1913. október 23-án Exner Kornél közigazgatási bíró, igazgató-választmányi tag elnöklése mellett ülést tartott.

Az ülésen igazgató jelentést tett folyó ügyekről és bemutatta az 1913—1914-iki időszakra vonatkozó munkaprogrammot; jelentést tett továbbá a Társaság könyvkiadványairól.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. október 23-án Exner Kornél közigazgatási bíró, igazgató-választmányi tag elnöklése mellett felolvasó-ülést rendezett, melyen Buday László dr. min. oszt. tanácsos *A községi alapok* czímen előadást tartott.

Az előadást nagy közönség élénk figyelemmel kísérte. Elnök előadónak a Társaság meleg köszönetét tolmácsolta.

Az előadást egész terjedelmében a *Közgazdasági Szemle* jelen számában közre adjuk.

A bosnyák-hercegovinai kmettelkek megváltása.

A közvélemény néhány esztendő előtt élénk érdeklődést tanusított a bosnyák-hercegovinai agrár viszonyok szabályozását célzó actio iránt. Egyideig nem is szűnt meg az ügy vitatása. Különböző javaslatokban nem volt hiány s a bosnyák-hercegovinai kormányzat által kilátásba vett rendszabályok igen eltérő megítélésben részesültek. Azután, miként ez rendszeren történni szokott, ismét letűntek a felmerült kérdések a nélkül, hogy a végleges döntés a nyilvánosságot nagyobb mértékben foglalkoztatta volna s egyéb ügyek vették igénybe a közönség érdeklődését. Természetes, hogy a bosnyák-hercegovinai kormányzatra nézve az agrár kérdés ezzel nem vesztette el mérvadó fontosságát s hogy ezen kormányzat nem szűnt meg a kérdés megoldásán teljes erejéből munkálkodni. Jelen cikk célja számot adni róla, hogy milyen eredményeket ért el az idevágó kormányzati actio eddigelé s hogy ezen eredmények alapján minő további fejlődésre nyílik biztos kilátás. Talán nem érdektelen, ha bevezetésképen a bosnyák-hercegovinai agrár állapotokra nézve első sorban jellemző intézménynek: az úgynevezett kmetviszonynak természetét röviden vizsgálat alá vesszük:

Kmetnek nevezik Bosznia-Hercegovinában azon család fejét, a mely a földesúr (aga) tulajdonát képező telekre nézve bizonyos módozatok mellett a haszonvétel jogát élvezi. A földesúr, mint tulajdonos, egyébként rendelkezhetik a telek felett, elidegenítheti vagy megterhelheti, a használat módján azonban mitsem változtathat mindaddig, míg a kmetcsalád a telket rendszeren műveli. Értendő ez alatt a teleknek az országban szokásos s a helyi gazdasági fogalmaknak megfelelő megmunkálása. Az évi termésből a kmet köteles a földesúrnak bizonyos hányadot, rendszerint annak harmadát, némely vidéken csak negyedét vagy ötödét az aratás után beszolgáltatni. Egyébként a kmet gazdasági üzemét tetszése szerint rendezheti be, kötelessége azonban, hogy az egész telket mezőgazdaságilag művelje meg, miáltal egyéb, például ipari használat ki van zárva. A kmettelek rendszerint magában foglalja azokat a kulturterületeket, melyek az országos szokásoknak megfelelő parasztgazdasághoz tartoznak. A kmettelekkel jár a lakóház is, melyet rendszerint a földesúrnak

kell felépitenie, illetőleg fenntartania. A kmet kitelepitése hatósági intézkedés tárgyát képezi. Ha a földesúr bebizonyította; hogy a kmet a gazdaságot elhanyagolta s ha ezen elhanyagolás a hatósági megintés és kitelepitéssel való fenyegetés daczára folytatódik, a hatóság a kitelepitést elrendelheti. Ugyanezen rendszabályhoz folyamodnak, ha a kmet a megintés daczára is néhány éven keresztül a bérszolgáltatást a földesúrral szemben nem teljesíti. Minden egyes esetben azonban a kitelepités csakis szabályszerű agrárper során mondható ki. A kmet bérszolgáltatása, melyet eredetileg a termésnek a cséplés alkalmából természetben való felosztása útján eszközölt, későbbben az adókivetés céljából fogantatott tizedösszeírás alapján szedett be. A földesúrra nézve ez azzal a nagy előnnyel járt, hogy kényelmes módon és különösebb költség nélkül nyerhetett pontos tájékoztatást a termés mennyisége felől. A tizednek néhány esztendővel ezelőtt behozott átalányozása folytán a szolgáltatás megállapításának jelzett módja ismét megszűnt.

Az ottomán kormány félszázad előtt (az úgynevezett Széfer-rendelet kibocsátása által 1859. évben) kísérletet tett az összes, akkoriban az agrárviszony terén érvényes szokásjog kodifikálására. Ezen rendeletet a megszállás után a bosnyák-hercegovinai országos kormányzat recipiálta s még 1878. évben újból közzétette. Az országos kormányzat maga azonban eltekintett oly rendeletek kibocsátásától, a melyek hivatva lettek volna az agrárviszonyokra vonatkozó anyagi jogot szabályozni. Óvakodott ugyanis attól, hogy az ezen téren uralkodó szokásjogot többé nem módosítható törvényes formákba öntse s ily módon a jövő fejlődésnek elébe vágjon.

Az országos kormányzat teljes tudatában volt annak, hogy az agrárviszony az ottomán uralom megszűntének, valamint a pénzgazdaság teljes mértékben való meghonosodásának átalakító hatása alól magát kivonhatni nem fogja. Kétségtelennek látszott az is, hogy azon terület, melyen a kmetviszony érvényben állott, idővel okvetlenül jelentékenyen csorbulni fog.

Igaz, hogy az európai közigazgatás behozatala által a (többnyire keresztény) kmetek helyzete már az által is nagy mértékben javult, hogy többé nem kellett attól tartaniok, hogy a (csaknem kizárólag mohammedán) földesurakat a hatóságok bármilyen jogosulatlan előnyben is részesítsék. Mindamelllett a kmetviszony, mint olyan, kétségkívül csak nehezen volt egy új korszak modern intézményeinek keretébe beilleszthető.

Azon körülmény, hogy a kmettelek használata a kmetcsaládot (házközösséget) illeti, arra vezetett, hogy ennek számos, egyébként teljes jogú tagja szabadköltözési jogát csak nagy anyagi áldozat árán érvényesíthette, a mennyiben a kmetbirtok elhagyása arra való minden

igényének megszűnésével járt. Közgazdasági szempontból pedig észszerűbb gazdálkodási módszerek behozatalának nagy akadályát képezte a nyershozadéknak a földesúr s a kmet közötti megosztása. Hiszen ez magában véve is némely, a tiszta hozadék szempontjából teljesen helyes mezőgazdasági rendszabály jövedelmező voltának csorbulását vagy megszűnését eredményezhette. Ettől eltekintve is emberileg megérthető, ha a kmetek sokszor óvakodtak bárminő, újításokkal járó kockázat elvállalásától, a melyek hozadékán siker esetén a földesúrral kellett osztozni. Maga az országos szokásnak és a helyi fogalmaknak megfelelő megmívelés kötelezettsége is a haladásnak s a belterjesebb gazdálkodási módszerek behozatalának bizonyos fokig akadályja volt. Mindez a kmet buzgalmára csak hátrányosan hathatott; végül azon körülmény, hogy némely gazdasági ágak, pl. az állattenyésztésnek hozadéka megosztás tárgyát nem képezte, gyakran összességében nem gazdaságos eljárásra adott okot.

Másrészről nem volt szabad az országos kormányzatnak figyelmen kívül hagyni azon veszélyeket, melyeket a közgazdaság terén minden elhamarkodott eljárás előidézhet. Az agrárkérdés radikális megoldása a földesurak fontos és számszerűleg jelentékeny osztályát teljesen tönkretehette s az ország gazdasági életét a legsúlyosabb rázkódtatásoknak vethette volna alá. Másrészről valamely felülről az országra reáparancsolt tehermentesítési tervnek látszólag csekély szerkezeti hibái a kmetekre nézve végzetes következményekkel járhattak s ugyancsak általános gazdasági válságra vezethettek.

Ehhez képest joggal szoritkozott az országos kormányzat arra, hogy hathatósan támogassa a kmetmegváltást mindazon egyes esetekben, melyekben az a földesúr beleegyezésével észszerű alapon tervezetett. E célból a kmeteknek az országos kormány rendelkezésére álló pénzeszközökből, valamint a szabadalmazott országos bank eszközeiből kedvező feltételek mellett jelzáloghitelek engedélyeztettek. Természetesen előfordult az is, hogy a kmet a telket saját pénzén váltotta meg.

Az 1879-től 1904-ig terjedő 26 év folyamán ezen módon 20.193 kmetbirtok váltatott meg összesen 12,953.959 K-ért; e szerint átlagban évenként 776 birtok 498.000 K-nyi összegért. Különösen az 1904. évben volt az actio jelentékeny fellendülése észlelhető, a mennyiben ez évben 965 birtok 794.095 K-ért váltatott meg.

Továbbá az 1905. évben megváltatott 922 birtok			906.551 K-ért
1906-ban	„	1.001	„ 1,272.920 „
1907-ben	„	1.359	„ 1,554.959 „
1908-ban	„	1.205	„ 1,568.303 „
1909-ben	„	1.539	„ 2,002.932 „
1910-ben	„	2.260	„ 2,870.401 „
1911-ben	„	4.202	„ 6,178.136 „

Az 1905-től 1911-ig bezárólag terjedő hét év alatt összesen 12.488 birtok váltott meg 16,354.202 K-ért, tehát átlag évente 1.784 birtok 2,336.000 K megváltási összegben.

Az 1879-től 1911-ig terjedő 33 évben így 32.681 kmettelek váltott meg egészben vagy részben; a megváltási főösszeg pedig 29,308.161 K-t tett ki.

Az actio sikere tehát korántsem mondható jelentéktelennek; különösen kiemelendő a felhasznált összegek állandó, az utolsó évben rohamos emelkedése. Az eredmény főképp abban is mutatkozott, hogy a földműveléssel foglalkozó lakosság strukturája gyökeres változáson ment keresztül, mi a két utolsó, 1895. és 1910. években megtartott népszámlálás adataiból világosan kitűnik:

A kmetek száma ¹⁾ a szóban forgó 15 év alatt 599.853-ról 524.597-re csökkent, a szabadparasztok száma 524.530-ról 771.643-ra emelkedett; jelentékeny gyarapodást: 176.509-ről 237.160-ra mutat azon szabadparasztok száma, a kik egyúttal kmetek is. Földbirtokost (földesurat) 1895-ben 33.475-öt, 1910-ben 71.386-ot számláltak. Az ország összes népessége ezen idő alatt 1,568.000-ről 1,898.000-re emelkedett. Különösen kitűnik a beállott változás, ha a földbirtokosok és a kmetek lélekszáma közötti viszonyt tekintjük. 1895-ben a földbirtokosok száma a kmetekéhez úgy aránylott, mint 1 : 19-hez, 1910-ben pedig mint 1 : 7-hez; igaz ugyan, hogy itt a két népszámlálás bizonyos fokig eltérő rendszere is némi szerepet játszik.

A kmetek százalékokban kifejezett részesedése az ország összes népességében az 1895-től 1910-ig terjedő időszakban 38·25⁰/₀-ról 27·58⁰/₀-ra csökkent; a szabad parasztoké ellenben 33·45¹/₀-ról 40·61⁰/₀-ra emelkedett. Ha azon szabadparasztok szintén hozzászámítatnak, kik egyszersmind kmetek is, úgy a szabadparasztok részesedése az ország összes népességében 44·71⁰/₀-ról 59·09⁰/₀-ra emelkedik.

Egyrészt a megváltási tevékenységnek az utolsó években észlelt fellendülése, másrészt Bosznia-Hercegovinának 1908. évi annexiója a figyelmet fokozott mérvben az agrárkérdésre terelték, úgy hogy új, hatásosabb actio kifejtése ezen téren időszerűnek mutatkozott. Egyike a legfontosabb javaslatoknak, amelyekkel az akkoriban létesített bosnyák-hercegovinai tartománygyűlésnek foglalkoznia kellett, a kmetbirtokok megváltására vonatkozott. A tartománygyűlés által beható tanácskozás után végül elfogadott s az uralkodó által szentesített törvény teljesen megfelel az országos kormányzat addigi álláspontjának s annak szerves

¹⁾ Valamennyi következő számban a családfők és családtagok együttesen vannak kimutatva.

továbbfejlesztésével egyértelmű. A törvény az önkéntes kmetmegváltást lehetőleg előmozdítani s mindazon akadályokat, melyek addig ebbeli nagyszabású tevékenység útjában állottak, megszüntetni kívánja.

Nehézségek állottak fenn korábban első sorban oly irányban, hogy az országos bank alapszabályszerűleg csakis a kmettelek becsértékének feléig adhatott jelzáloghitelt. A még fennmaradó összeg megszerzése végett a kmet gyakran kénytelen volt marhaállományát elidegeníteni s azonfelül még magas kamat mellett további adósságot csinálni. Az eredmény az volt, hogy az önálló gazdálkodást megfelelő marhaállomány és forgótőke nélkül, nyomasztó adóssággal megterhelve volt kénytelen megkezdeni; természetesen ilyen körülmények között csak nehezen tudott boldogulni. Sok esetben azonban az ezen hátrányoktól való jogos aggodalom arra vezetett, hogy a megváltásra egyáltalán nem került a sor.

A végből, hogy ez irányban javítson a helyzeten, elrendeli az új törvény, hogy azon kmeteknek, kik földesuruk beleegyezésével kívánják kmettelkük megváltását s a megkívánt tőke felett nem, avagy pedig teljes mértékben nem rendelkeznek, a teljes megváltási összeg erejéig országos pénzeszközökből hitelt kell nyújtani. A szükséges pénzeszközök beszerzésére az országos kormány az engedélyezett kölcsönök mérvéhez képest bemutatóra szóló, kisorsolható kmetmegváltási kötvényeket bocsáthat ki. A kölcsönök az összeg telekkönyvi bekebelezése ellenében a tulajdonjognak az eddigi kmetre való átruházásával egyidejűleg fizetnek ki. A kölcsönök kiszolgáltatása készpénzben eszközlendő; a földesúr és a kmet egybehangzó óhajtására a kölcsön névértékű kmetmegváltási kötvényekben is kifizethető. A kölcsön összege nem haladhatja túl a megváltandó telek bizottságilag megállapított becsértékét. Korábban felvett megváltási kölcsönök az adós kérelmére konvertálhatók. A kölcsönök kamatlába a kmetmegváltási kötvényekével azonos magasságban terveztetik. Tekintettel az általános gazdasági viszonyokra, eddigelé ezen kötvények kibocsátására nem került a sor. A kamatláb, melynek alapján a kmetek évi törlesztési részletei kiszámíthatnak, ennél fogva rendeleti úton állapított meg s 1911. évi december hó 1-je óta — a pénzviszonyok azóta beállott kedvezőtlen alakulatának daczára — állandóan négy és fél százalékot tesz ki. Rossz termés vagy elemi csapások esetén a törlesztési részletek lefizetése egy évvel az eredetileg megállapított határidőn túl meghosszabbíthatik. A törlesztési idő megállapítása szabad megegyezés tárgyát képezi, szabály szerint azonban 30 évnél rövidebb és 50 évnél hosszabb nem lehet. Az adós előzetes felmondás után a teljes vagy részleges visszafizetést a megállapított fizetési határidő lefolyása előtt is teljesítheti. Az esedékes kamatok és

törlesztési részletek hasonló módon szedetnek be, mint az országos adók. Az összes kezelési és írásbeli munka költségeit, valamint az összes egyéb kiadást és veszteséget az országos kincstár viseli; minden beadvány, okmány, telekkönyvi bejegyzés bélyeg- és illetékmentes.

A közelebbi végrehajtási módozatokat rendeleti úton állapították meg; a megváltási teendők elátására az országos kormányznál külön ügyosztály szerveztetett, mely működését 1911. évi december hó 1-én kezdte meg.

Az 1911. évi december hó folyamán még nem került a sor kölcsönök kifizetésére, úgy hogy az új törvény alkalmazásának első esztendeje tényleg az 1912. évi naptári évvel összeesik.

A lefolyt évről szóló, immár rendelkezésre álló adatok mutatják, hogy ezen idő alatt 7152 kmetmegváltási kölcsön 13,524.000 K erejéig utaltatott ki. Tényleg kifizettetett 5.821 K kölcsön 11,166.500 K-nyi főösszegben. Legerősebben részesednek ebben az ország következő járásai:

a b.-gradiskai	494	megváltással	1,257.100	koronányi	összegben
a gradacsaci	464	„	908.300	„	„
a derventai	442	„	781.000	„	„
a banjalukai	407	„	641.200	„	„
a bijeljinaei	358	„	1,356.400	„	„
a prijedori	349	„	447.800	„	„
a tesanji	297	„	519.800	„	„
a brcskoi	281	„	919.200	„	„
és a prnjavori	273	„	653.900	„	„

Mindezen járások Bosznia északi részében fekszenek; a legnagyobb részesedés a Poszavinának nevezett, Horvát-Szlavonországgal határos vidékekre esik.

Bizonyos eltérés a megváltási esetek száma és a megváltási összegek szerinti sorrend tekintetében általában véve a földárak különbözőségén alapul, melyek ismét a megváltási összegek magasságára gyakorolnak hatást. Megemlítésre méltó, hogy fenti 9 járásra (az országnak 55 járása között) egyedül 3365 kmetmegváltás, azaz az összes esetek 58⁰/₀-a esik. Még nagyobb ezen járások részesedése az egész megváltási összegben és pedig 7,485.000 K, azaz 76⁰/₀. Ezen feltűnő tény részleges magyarázatául szolgálhat azon körülmény, hogy a viszonyok éppen ezen járásokban általában véve manapság a legtöbb irányban Bosznia egyéb részeinek viszonyaitól eltérnek s leginkább Horvát-Szlavonországokéihoz hasonlíthatók. Itt tehát a körülmények időszerűbb agrárviszonyok kifejlődésének különösen kedveznek s az országos kormányzat actiója ehhez képest a legjobb talajra épp ezen vidékeken talált.

Egészben véve azonban a kmetmegváltási mozgalom kisebb-nagyobb intensivitással az országban mindenütt megindult.

A kölcsönök magasságát illetőleg engedélyeztetett:

100 — 1.000 K-ig . . .	1.970 kölcsön	=	33·84 ‰
1.100 — 2.000 „ . .	1.920 „	=	32·98 „
2.100 — 3.000 „ . .	932 „	=	16·02 „
3.100 — 4.000 „ . . .	455 „	=	7·82 „
4.100 — 5.000 „ . . .	234 „	=	4·02 „
5.100 — 10.000 „ . . .	258 „	=	4·43 „
10.000 — 20.000 „ . . .	52 „	=	0·89 „

20.000 K-n felüli kölcsön egyáltalán nem vétetett igénybe. A magasabb kölcsönök ismét nagy részben az északi járásokra (Bijeljina, Brcsko, Derventa, B.-Dubica, Gradacsac, B.-Gradiska) esnek: 310 5.100—20.000 K-nyi kölcsönből nem kevesebb, mint 223.

A kölcsönök törlesztése a kölcsönkérő kmet választása szerint 30, 40 vagy 50 évi részletben eszközlendő. Az 5.821 megváltott kmet közül 4.950 (85‰) a 30 éves, 536 (9·2‰) a 40 éves és 335 (5·8‰) az 50 éves törlesztésre határozta el magát. A lakosság bizalmát a transactio sikerében, gazdasági boldogulásában a megváltás foganatosítása után, mutatja, hogy a kölcsönvevők túlnyomó része a megfelelőleg magasabb évi törlesztés dacára a legrövidebb törlesztési határidőre alapított kölcsöntervnek adott előnyt.

Az előbbi módozatok melletti kmettelekmegváltási tevékenység az 1912. évben szintén nem szünetelt, bár a jóval kedvezőbb feltételeket nyújtó hivatalos actio versenye folytán természetesen jelentékenyen csökkent. A magántermészetű kmetmegváltási tevékenység 1912. évben 1.327 esetre terjedt ki; a megváltási összeg 1,045.846 koronára rúgott.

Összesen tehát 1912. évben 7.148 kmetbirtok váltatott meg 12,212.346 K-nyi összeg erejéig.

Az országban még fennálló kmetbirtokok száma a népszámlálás eredménye szerint 111.093-ra rúgott, úgy hogy — az actio egyenletes folytatódásának feltétele alatt — az összes kmetbirtokok megváltása körülbelül tizenöt esztendőre igényelne.

A pénzvviszonyok ez irányban fontos szerepet játszanak s az 1912. év második felében máris kedvezőtlen hatást gyakoroltak, mit azon körülmény is igazolni látszik, hogy 7.152 már kiutalt kölcsönből az 1912. évben 1331 nem realizáltatott. Az eredmény kedvezőtlenebb alakulatával 1913. évre mindenesetre kellene számolni. Nincs hiány azonban oly tényezőkben sem, a melyek odahatnak, hogy normális viszonyok beálltával az actio haladása még gyorsabbá váljék. Különösen a földesurak

körében szaporodnak a kmetbirtokmegváltási eszme hívei. Látják a földesurak, hogy a volt kmet a birtokmegváltás után gazdaságilag halad és boldogul; látják, hogy ugyanazon kmet, a ki a kmettelket éppen csak oly jól munkálja meg, hogy annak elhanyagolása miatt kitelepíteni ne lehessen, esetleg szomszédos szabadbirtokán új és jobb mezőgazdasági módszereket buzgalommal és sikerrel alkalmaz látják, mennyire szenved egész gazdasági és társadalmi helyzetük az alatt, hogy a kmetek által megmunkált földek minden észszerűbb megművelési módszer alól kizárva maradnak. Következőleg a megváltásra mindinkább hajlandók lesznek.

Exempla trahunt: ez a mondás, ha valahol, úgy a gazdasági élet terén érvényes. Ahogy Horvátország példája hat északi Boszniára, úgy ez befolyást fog gyakorolni az ország többi részeire.

A jelenlegi rendszer bizonyos módosításai, szorosabb alkalmazása az egyes járások különös viszonyaihoz, a földesurak megvédése a megváltási tőkével való saját nemgazdaságos eljárásukkal szemben, esetleg a megváltási üzlet eltérő pénzügytechnikai megszerkesztése által és egyéb reformok bizonyára megvitatás tárgyát képezhetik. Bátran fel lehet tenni azt is, hogy a mérvadó körök ily indítványok mérlegelése elől adott esetben nem zárkóznának el. Ily módon kétségkívül lehetséges volna az actio előmenetelét még gyorsabbá tenni. Jogosult azonban a feltevés, hogy a mostani rendszer módosítása nélkül is számítani lehet reá, hogy a kmetviszony néhány különös okokból fennmaradó kivételes esettől eltekintve nemsokára el fog tűnni. Ezen eredmény előre láthatólag sokkal hamarabb fog beállni, mint a fentemlített tizenöt év alatt, tehát oly időszakon belül, mely egy nép életében szerepet már alig játszik. Így tehát radikális siker radikális eszközök alkalmazása, a tulajdonjog érintése, gazdasági rázkódtatások legcsekélyebb veszélye nélkül fog eléretni. Egészben véve szép példája a viszonyok beható ismeretén alapuló, következetesen s e mellett bölcs mérséklettel keresztülvitt actiónak, melynek előmenetelére a bosnyák-hercegovinai kormányzatért felelős tényezők jogosult elégtétellel utalhatnak.

Ullmann Jenő.

Érdekképviselési tisztviselők képzése.

A Közgazdasági Szemle ez évi április és május havi számaiban Tonelli Sándor behatóan foglalkozott annak kimutatásával, hogy szemünk láttára új pálya keletkezett, a mely egyre több embernek nyújt megélhetést. Igen érdekesen fejtegette azt is, hogy ez az új pálya olyan speciális közgazdaságpolitikai és jogi ismereteket igényel, a melyeket a maguk egészében semmiféle főiskola nem nyújthat.

Az érdekképviselési tisztviselők kiképzésének az ügye olyan aktuális most nemcsak a külföldön, hanem nálunk is, hogy szabályozásával sürgősen foglalkozni igazán közérdek. Tény az, hogy még a tudományegyetemről teljes jog- és államtudományi képzettséggel kikerülő ifjakkban is túlnyomórészt nélkülözik az érdekképviselések vezetői azokat a speciális szakismereteket, a melyek mintegy előfeltételét teszik annak, hogy ezen a pályán csak megközelítőleg is hasznavehető munkát produkáljanak.

Magukra az érdekképviselésekben régebb ideje működő főtisztviselőkre hárul most az a feladat, hogy az e pályákra kerülő ifjabb nemzedéket továbbképezzék. Mennél több munkát ad ez a szakképzés, annál inkább vonja el ez a nehéz munka a régebb idő óta bevált tisztviselőket igazi munkájuktól. Ezt egyes testületeknél már valóságos anomáliának érzik, a mi igazán nem is csodálható, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági érdekképviselések már ez idő szerint is több száz tisztviselőt alkalmaznak és hogy a fejlődés nálunk is egyre több ilyen pályát nyit meg. Mig más intellektuális pályákon nagy a túltermelés, addig ezen az aránylag új pályán egyre nehezebbé válik alkalmas munkakerőkhöz jutni.

Úgy hisszük, hogy a fent ecsetelt és Tonelli Sándor idézett értekezéseiben részletesen is kimutatott bajokon lényegesen fog segíteni ama nagyszabású és gyakorlati tervnek a megvalósítása, a mely a műegyetem kebelében közgazdasági facultást fog életbe hívni. Meg vagyunk róla győződve, hogy e tervnek mielőbb leendő céltudatos megvalósítása alkalmas lesz egyebek mellett ezt a rég óta és szélesebb körökben is

átérzett szükségletet is kielégíteni. Különösen célszerűnek mutatkozik a megoldásnak az a módja, a mely a technika tanításával kapcsolatosan kívánja a közgazdasági ismereteket intensivebben felkaroltatni. Hiszen közismertek s mindennap tapasztalhatók azok a kapcsolatok és öszszefüggések, a melyek a gazdasági életnek összes ágai: mezőgazdaság, bányászat, ipar, kereskedelem, közlekedés és a technikai tudományok közt fennforognak.

Jelen fejtegetéseknek tulajdonképpeni célja annak a kimutatása, hogy a közgazdasági téren s különösen a gazdasági érdekképviselők kebelében tisztviselői működésre hivatottak szakszerű előképzése miként volna a közgazdasági facultásba legcélszerűbben beleilleszthető.

Jól tudjuk ugyan, hogy semmiféle iskolai oktatás nem alkalmas egymagában a gyakorlati élet pályáira tökéletesen kiképzett oly elemet nevelni, a mely külön betanításra ne szorulna abban a hivatalban, a melyben tevékenységét megkezdi. Ezzel szemben azonban tény az is, hogy a gyakorlati pályákon való beválás és érvényesítés annál gyorsabb tempóban szokott sikerülni, minél hamarább éli magát bele a kezdő tisztviselő abba a hatáskörbe, a melybe belekerült. Ha tehát ügykörében, a melynek megfelelő betöltése céljából állandóan és egyre új materiákat tanulnia ugysis kell, nem kell előbb olyan alapismereteket még elsajátítania, a melyek nélkül a konkrét tanulmányozni való anyag alig érthető meg s különösen szakszerűen nem méltányolható.

Érdekképviselői főtisztviselők körében sűrűn tapasztalt tény, hogy a hivatalaikban működésüket megkezdő jog- és államtudományi tudorok a közgazdasági politika aktuális és égetően sürgős megoldást váró problémáiról sincsenek többnyire tájékozva; mások felpanaszolják, hogy a gazdasági jognak csak a nagy elvi rendelkezéseit ismerik, ellenben a mindennapi élettől felvetett közönséges kérdésekre nem képesek feleletet adni, mert nem ismerik ama forrásokat, a melyekből a felelet merítendő volna, sőt a keresésnek a gyakorlati módjával sincsenek tisztában. Túl-nyomó részük e hivatalokban lát először rendeletekkel és döntvényekkel kiegészített törvénycompendiumokat, áruforgalmi statistikai kiadványt, vámtarifát stb. Elképzeltető, hogy milyen nehézségeket okoz úgy a fiatal tisztviselőknek, mint továbbképző főnökeiknek, a mig hasznavehető hivatalnokot faragnak az ilyen kezdőkből. S még jó, ha ez egyáltalában sikerül. Járhat az ilyen kezdő rosszabbul is. Ha pl. szorosán körülírt mechanikus munkára vagy szűkebb körben való tárgyismeretet igénylő sablonos tevékenységre alkalmaznak ilyen tisztviselőt, az sohasem lesz képes teljes értékű s később vezetésre is alkalmas tisztviselővé kifejlődni, bár hivatalában hamarabb is beválik.

A közgazdasági facultás megszervezése kitűnő alkalom most arra,

hogy az itt ecsetelt szükséglet megfelelő gondossággal kielégíttessék. Tonelli Sándor többször említett dolgozatai elég mélyen hatoltak bele abba a problémába, hogy magán a közgazdasági facultáson hogyan volna a közgazdasági politika a legcélszerűbben tanítandó. Ebbeli javaslataival e helyen nem kívánok közelebbről foglalkozni, hanem azokon túlmenőleg megkísérlem előadni, hogy e facultáson belül hogyan gondolom gyakorlatilag megoldandónak az érdekképviseleti tisztviselők kiképzésének kérdését.

Maga a közgazdasági facultás természetesen többre hivatott, mint pusztán az ily gyakorlati közgazdák nevelésére. De ez nem zárja ki azt, hogy ennek a facultásnak a kebelén belül külön seminarium szerveztessék azzal a speciális céllal, hogy az első sorban gyakorlati működésre alkalmas közgazdákat képezzen ki, a kikből épp oly jól válhatnak érdekképviseleti, mint vasútigazgatási s más gazdaságközigazgatási tisztviselők, sőt pénzügyi s más hivatalnokok is.

Ez a seminarium kiegészítő és gyakorlati tanítást kellene, hogy nyújtson az iparpolitika, belkereskedelmi politika, socialpolitika, agrar-, adó-, vám-, pénzügyi, bank-, közlekedési s különösen a tarifapolitika kérdéseiről. A gazdaságpolitikai kérdéseknek actualis problémái gyakorlati szakemberek bevonásával megvitatás tárgyává is volnának teendők. Az ellentétes felfogások képviselőire ilyenkor a seminarium hallgatói felváltva referensekül volnának kijelölendők. E seminarium hallgatóinak kötelességévé lehetne tenni azt is, hogy járjanak el kamarai ülésekre, egyesületi felolvasásokra, munkásgyűlésekre s más olyan szakértekezletekre is, a melyek gazdasági kérdések megvitatására hivattak össze s a melyekről a nyilvánosság nincsen kizárva.

Különös súly volna azután e seminariumban arra is helyezendő, hogy a gazdasági jog körébe vágó törvények, rendeletek, elvi határozatok és jogdöntvények intensíven taníttassanak és begyakoroltassanak. Hogy tehát az ipar-, kereskedelmi, csőd-, váltó-, üzletátruházási, munkásbiztosítási, iparfelügyeleti, üzletzárási, vasárnapi munkaszüneti, közuti, vám-, statisztikai, közegészségügyi, terményhamisítási, adó-, szabadalmi, védjegy-, mintaoltalmi, megrendelésgyűjtési, mérték-, kiegyezési, mezőrendőrségi stb. törvények, a háztartási, fémjelzési, jövedékügyi, vámkezelési pátensek és rendtartások, a vasuti üzletszabályzat, a nemzetközi jogra, a postai áruforgalomra vonatkozó és a socialis nemzetközi egyezmények alaposan elsajátíttassanak. Ez alatt nem értem éppen az egész ide vonatkozó joganyagok emlézését, hanem azt, hogy e seminarium hallgatói tudjanak az idevágó rendelkezésekről s képesek legyenek azokban úgy eligazodni, hogy concret esetben megtalálhassák a forrásokban azt, a mire éppen szükségük lesz.

A seminarium hallgatóinak be kellene továbbá mutatni gyakorlati működésükben a helyszínén közgazdasági intézményeinket, a melyekről meg kellene tudniok különösen azt, hogy mi célra hivatnak életbe, mi a hatáskörük, milyen eredménnyel működnek, mily esetekben vehető igénybe a szolgálatuk stb. Külön tanulmány tárgyává kellene tenni ott azt is, hogy a fennálló érdekképviseléseknek mi a rendeltetésük, milyen érdekeket milyen eszközökkel karolnak fel s hogy eddigi működésük során milyen kiválóbb munkákat produkáltak stb.

El kellene továbbá ott sajátítani a szakirodalom anyagának a kikeresési módszerét a folyóiratokban, szaklapokban, adattárakban, bibliográfiákban s más forrásművekben. Gyakorlatilag kellene itt elsajátítaniok azt, hogy hogyan lehet eligazodni és adatokat feltárni a statisztikai kiadványokban, kormányjelentésekben, vámtarifákban, vasuti tarifákban, a törvények és rendeletek tárában stb.

Az anyaggyűjtés módszereinek elsajátítására különös gondot kellene e seminariumban helyezni. E célból a seminariumot fel kellene szerelni egy közgazdasági ujság- és szaklapszelvényeket gyűjtő archivummal, a melyet a seminarium hallgatóinak kellene kiszelniök a szak- és napilapokból és dossier-kben egybegyűjtve rendszeresen eltenniök. Ha ez az archivum kutatóknak és szakíróknak is rendelkezésére bocsátatnék, akkor a napilapokat és szakfolyóiratokat bizonyára díjmentesen bocsátanák 2–3 példányban a seminarium rendelkezésére.

Mennél gyakorlatibb kiképzés céljából megfontolást érdemelne az az eszme is, hogy ez a seminarium tán elvállalhatná az összes magyar lapok részére irandó szerkesztői üzenetek ama részét, a mely a közgazdasági élet és gazdasági jog részletkérdéseire vonatkozik. A mindennapos élet kérdései így mintegy maguktól érkeznének be a seminarium falai közé. A lapolvasóktól érkező kérdésekre kidolgozandó válaszadás nézetünk szerint már szinte előiskolája az érdekképviselési gyakorlati működésnek. Akárhány szerkesztői üzenet kidolgozása igényel annyi utánjárást, keresést a rendeletek és adatok tárházában, mint a mennyi munkát hasonló kérdések elintézése a legtöbb érdekképviselésnek ad. Mellékesen bátorodunk még ráutalni az ily berendezésnek ama további előnyére, hogy azzal a sajtónak s olvasóközönségének milyen nagy szolgálat tétetnék.

A seminarium hallgatói a kiképzés minél gyakorlatibb irányba terelése érdekében voluntörökül be volnának osztandók időnkint kamarák s más érdekképviselési irodák, consulatusok, iparfelügyelőségek, a kereskedelmi muzeum, ipariskolák, vasuti szolgálat, postaigazgatóságok, vámhivatalok, pénzügyigazgatóságok, nagyobb cégek, speditőrök, bankok, szövetkezetek stb. mellé.

Mindennek keretül szolgálhatna a seminarium olyan berendezése, mintha az minta-irodája volna valamely érdekképviselőnek, a melyben a facultás valamely megbizottjának, mint főnöknek a vezetése alatt a seminarium résztvevői az iktatás, jegyzőkönyvfelvétel, emlékiratszerkesztés, kérdés-elintézés, expeditio stb. munkáját gyakorlatilag végeznék, s ezzel azokat az ismereteket és készségeket mind elsajátítanák, a melyekre későbbi életpályájuk során biztosan szükségük lesz.

Tartok tőle, hogy túlsok gyakorlati ujitást és merész kezdeményezést várok e seminarium megszervezésétől. De meg vagyok róla győződve, hogy a gyakorlati új pályák újszerű szükségleteit nem lehet a megszokott s kitaposott szakképzési eszközökkel immár kielégíteni. Az új kereseti lehetőségek megragadása mindenesetre megéri az új tanítási módszerekkel való kísérletet. Hogy ez a kísérlet a gyakorlatban miként válik be, azt csak a jövő mutathatja meg. Ennek tapasztalatai alapján lehet majd az itt javasolt seminariumi szervezeten módosítani, de ezidő szerint azt hiszem, számos más érdekképviselő irodájának vezetésével foglalkozó szakember is egy nézetten lesz velem, a mikor a megfelelő succrescentia nevelése érdekében ilyen specialis seminarium létesítését hozom javaslatba.

Vágó József.

Társadalmi biztosítás.

I.

A biztosítás közgazdasági jelentősége.

Az ős ember gondoskodásának tárgyát ösztönszerűleg fellépő, pillanatnyi szükségleteinek kielégítése képezte. Idővel e szükségletek megszorodtak, elfinomodtak és átszellemültek. Mig a primitív emberi csoportok tapasztalataikat csak önmaguknak értékesítették, addig a nyelv és később a sajtó útján minden tapasztalat az egész emberiségnek lett közkinccse. Az ember a tudományok fejlesztésével, előrelátásának fokozásával s ezek útján az előre nem látható véletlenek kiküszöbölésével, mind nagyobb mértékben uralma, akarata alá hajtja a természetet. Az egyén és a faj védekezik a megsemmisülés ellen s igyekszik megkönynyíteni földi boldogulását.

A biztosítás gondolata abból az általános emberi szükségletérzetből fakad, hogy a véletlent előrelátással lehetőleg kiküszöböljük. Ily általános érdekből fakadó gazdasági intézménynek tekinti Hermann, a mikor mindennemű gondoskodást a biztosítás körébe utal.

Azonban, ha a biztosítás alatt csak azon gazdasági intézményeket értjük, melyek a jövőben beállható s felbecsülhető vagyoni szükségletek fedezésére szolgálnak, már ebben az esetben is sok százados multja van a biztosításnak, mint gazdasági intézménynek. Az államiság kifejlődése az emberiség történelmének utolsó pár évszázadában folyt le. Ennek megfelelően az állam a biztosítás körébe is csak consolidálódásának fokozásával nyult bele mélyebben. Az állam maga közvetlenül hosszú ideig nem létesített biztosítási intézményeket. Nagy Frigyes fejlett gazdasági érzékkel tett ugyan már ez irányban is némi kísérletet, de maradandó eredmény nélkül. A mult század hetvenes éveiben indult meg az állami biztosítás mind nagyobb kifejlődése. Az érdekeltség foka és a hasonló veszélyeztetettségnek, illetve szükségletnek kitett népréteg szélessége szerint szűkebb és tágabb körű biztosítási intézmények váltódtak ki a fejlődés során.

A községi biztosítás, p. o. a tűzkárbiztosítás, vagy az úgynevezett népbiztosítás kisebb körben a kölcsönösség elve alapján könnyen megoldható. Már a jégkárbiztosításnál nagyobb az érdekeltség köre. Hogy egy-egy ország mely részén, mikor vonul át e csapás, oly bizonytalan, hogy nagyobb területet kell a biztosítás ez ágának helyes megoldásához összefoglalni. Ugyan e jelenséget látjuk a szarvasmarha- és általában állatbiztosításnál. A legnagyobb körű azonban minden államinak nevezett társadalmi biztosítási intézmények közül természetesen a munkásbiztosítás.

A munkásbiztosításban (a német kényszer-munkásbiztosítást tartva szem előtt) összefolyik az államérdek a társadalom egy rétegének, a munkásosztálynak érdekével. Az állam érdeke itt a termelés zavartalan folyamatának biztosítása, az államot alkotó minden népréteg anyagi szükségleteinek kielégítése, azon feltételek létrehozása, melyek között az állampolgárok békés, nyugodt életet élhetnek. A munkásság érdeke ugyanaz, mint az állampolgároké; de közvetlen érdekeltségük folytán fokozottabb. A biztosítási intézmények megvalósításánál tehát az általános emberi és különleges állami szükségletérzet jelentősége mellé, nem annyira a politikai hatalmat kezükben tartók szükségletérzete, hanem egy más osztály szükségletérzete lép be a fejlődés harmadik tényezőjéül. Természetesen következménye ez annak, hogy az uralkodó osztály saját politikai hatalmának fenntartása érdekében kénytelen más osztályoknak időről-időre bizonyos engedményeket tenni.

A biztosításnak, mint általános emberi jelenségnek, legfontosabb jelentősége az, hogy elsősorban a családnak, mint az állami társadalom egyedének szélesebb erkölcsi alapot teremtsen. Nemcsak az egyén anyagi helyzete s egészségi viszonyai nyernek bizonyos fokú rendezést és biztosítást szükség esetén (különösen annak, a ki az erre való anyagi eszközök egyszeri előteremtésére nem képes), hanem a nagy Struggle of Lifének, legalább egy kis körből való kikapcsolása útján, erkölcsi erőt ad az egyesnek és az összességnek s így mindannyiunk jövőjében való megnyugvásra nyújt alapöt.

Az állami biztosítás és általában a társadalmi biztosítás jelentősége azonban még fokozottabb, mint a magán egyéni biztosításé; mert különösen az anyagilag erőtlenné posztályokra terjed ki. Már minden kölcsönösségen alapuló biztosítási intézmény a közkerkölcs és társadalmi érzék kifejlődésére vall és egymás kölcsönös megbecsülése, ellenőrzése és segélyre sietése folytán rendkívül jótékony hatással bír. A helyesen megalkotott kényszerbiztosítás pedig a munkásság nevelője; mert helyes munkásbiztosítási szervezetekben az előbb említett erkölcsi momentumok mellett tér és alkalom nyílik az állami összesség, a közösség érdekei-

nek mélyebb megismerése, illetve szükségszerű harmoniájának átérzése mellett arra, hogy vezető egyéniségek emelkedjenek ki E mellett kétségtelen, hogy valamint tömegszükséglet keltette életre a kényszerbiztosítást, úgy a gazdasági jelenségek folytonos és épp azért oly nehezen megkapható körforgása következtében, a tömegszükséglet kielégítése mind újabb tömegintézkedéseket s intézményeket vált ki.

Emelkedik a tömeg megélhetésének bizonyossága s ezzel az egész kultúra; emelkedik a kényszerbiztosítottak megtakarított tőkéje, a köz általános vagyonosodásával párhuzamban csökken a vagyon elleni támadás és meghosszabbodik az élet tartama; tehát a kényszerbiztosítás mélyen belenyul az egész társadalom életébe s mintegy automatikusan szabályoz. A biztosítás így a társadalmi politika legszebb fejezetei közé tartozik, jelentősége mind nagyobb lesz. Csúcspontját a kényszerbiztosításban érte el. A socialistikus gazdasági elv hívei, a jövedelemeloszlás jövődől szabályozóját látják benne. E jelentősége túlbecsült ugyan, de a mint a német kényszerbiztosítás fejlődésének átnézetében kimutatni megkíséreljük, a szabad versenyen alapuló mai gazdasági rendünk ily irányban való tovább fejlődése előrelátható lévén, a társadalmi biztosítás szükségessége és jelentősége fokozottabb mértékben van fejlődőben. Az egoistikus emberi ösztönök helyébe, az általános emberi fejlődéssel kapcsolatban, mind nagyobb mértékben fellépő altruistikus ösztönöket látjuk általa felkelteni, mint a harmonia létrehozásának egyik eszközét, a gazdasági életünkben küzdő erők között.

II.

A kényszerbiztosítás és fejlődésiránya.

A társadalom szervezete egészséges, ha a benne élő erők harmoniában állanak. Az egymást keresztező erők közt legyen a surlódás minél kisebb méretű. Jelenlétük azonban szükséges, mert a társadalom belső feszítőerejét, rugékonyságát szolgáltatják.

Ha a társadalmi élet politikai oldalát figyeljük meg, szembeszökő, hogy a radicalis és conservativ elvek egyike sem érvényesül kizárólagosan. Már az egyik vagy másik elv nagy túlsúlya is az államélet egyoldalú fejlődésére mutat. Ez esetben a társadalmi élet kisebb-nagyobb fokú megbetegedésének tünetei is egyidejűleg meg fognak jelenni. A fejlődés iránya inkább az elvek megalkuvására, kölcsönös engedmények adása által létesült megegyezésre vezet.

Hogy melyik elv lesz ezen compromissumban erősebben képviselve, e kérdést már csak esetről-esetre oldhatjuk meg. Mindenesetre ezen erők eredője, az emberiség általános kulturfejlődése irányának s a nemzet

lelkéből fakadó, sajátos fejlődési iránynak összetételéből áll elő. S mi itt a compromissum jelentősége? Az államban megjelenő összes rész-érdekek harmoniába állítása.

Ugyane jelentőséget látjuk a társadalom gazdasági életében is. Philippovich egy individualis liberalisnak és egy socialistikusnak nevezhető elvet állapít meg gazdasági szervezetünkben. Az előbbi a közgazdaságnak, a szabad szerződéskötésen, az önrendelkezés jogán való szervezését, az utóbbi a tekintélyen alapulót jelenti. Amaz ledönteni kíván minden akadályt, mely az egyén szabad érvényesülésének útjában áll; emez a köz érdeke alá kívánja rendelni az egyént. Ott a laissez faire, laissez aller elve, itt Plátó bölcseinek s Oppenheimer F. anyagilag lehetőleg független, érdekiegyenlítő, hivatalnokseregének uralma. Örök kérdés, hogy mely elv alapján szervezett társadalom fejlődése gyorsabb, hol nagyobb a közelégültség? És örök a harcz e kérdés körül. Annyi azonban megállapítást nyert, hogy e két elv mindenkor és minden közgazdasági szervezetben jelen volt. Ez elvek együttesen jelenvén meg gazdaságtörténelmünkben, talán csak gondolkozásunk, elemzésünk megkönnyítésére választottuk el őket mesterségesen, s állítottuk fel e fogalmakat tiszta elvont alakban, mint nem is a valóságban élő, csak gondolati képeket. A jövőben sem juthat egyik elv sem kizárólagos uralomra; mert egyéniségünket sem áldozhatjuk fel teljesen, de szabad, korlátlan érvényesülésének sem engedhetünk teret. Nyilvánvaló, hogy e téren is a megjelenő erőknek harmoniára való törekvésével állunk szemben.

Ismeretlen, távolfekvő a végcélunk. Talán arasznyi léttartamunk az oka annak, hogy előrelátásunk s ennek folytán tudatos célkitűzésünk a végtelen jövőnek csak egy parányáig ér el. Ha egy cél elértünk, avagy elértnek gondolunk, már újat látunk magunk előtt. A célok ez a láncolata a fejlődés útja. A közelebbi cél mindenkor a társadalom s a természetben előállott új viszonyokhoz való alkalmazkodásunkban áll, az új harmonikus érzés megvalósításában.

A mai közgazdasági szervezet alapjellegetnek, a capitalistikus termelési rendnek függvénye a munkásság mai anyagi helyzete s a soraikban előidézett balesetek s ipari betegségek. A vállalkozót kellett tehát kényszeríteni, hogy hozzájárulásával a munkásság anyagi helyzetén javítsunk. A biztosítás gondolata már megérett volt, csak egy lépés kellett, egy nagy elhatározó lépés, hogy az ugyanolyan veszélynek kitett összes munkásságot egy biztosítási szervezetben egyesítsük. E lépést a hatalmas socialis ösztönökkel dicsekedhető német néplélek tette meg.

A mult század hetvenes éveiben indult meg Németországban a munkásvédelmi és biztosítási mozgalom. Wagner Adolf s társai megala-

pitották a „Verein für Sozialpolitik“-ot, mely egyesület feladatává különösen a munkás socialis helyzetének megvilágítását tette. A porosz kereskedelemügyi ministerium a XIX. század közepén azzal kísérletezett, hogy a községeket a betegség elleni kényszerbiztosítás felállítására bírja. Azonban az eredmény nem volt kielégítő. Az 1871:V/7-iki porosz szövetségi törvény elvben kimondotta, hogy a munkásokat érő balesetek okozta kiadások, illetve kártalanítás az üzemi költségekhez tartoznak, s a vállalkozónak kell fedezni. De e törvény is balul ütött ki. A munkás és munkaadó között perlekedésre adott okot, s a köztük levő viszonyt még inkább elmérgesítette. Az elméleti kutatással kapcsolatban a gyakorlat is azt a tapasztalatot szolgáltatotta, hogy csak minél nagyobb tömegek összefoglalása útján biztosítás alakjában lehet a munkást baleset vagy betegség esetére kártalanítani. Önkéntelenül reájöttek tehát a kényszerbiztosítás szükségességére. Az állam alkossa meg a biztosító intézmény szervezetét, s a törvény erejénél fogva minél nagyobb számú hasonló veszélynek kitett tömeget foglaljon benne össze. Állapítsa meg érdekeltisége szerint ő a vállalkozó és saját állami hozzájárulási kötelezettségének mértékét is.

E gondolatra vezetett az időközben nagyranőtt német socialdemokratia is. E veszedelmesnek hitt mozgalmat a kényszerbiztosítás útján óhajtották ellensúlyozni. A társadalmi biztosítás útján adták jelét annak, hogy az állam az alsó néprétegek anyagi szükségleteinek kielégítéséről is örömet gondoskodik.

Céljaikat el is érték. A német socialdemokratia ugyan nagyra nőtt, a birodalmi képviselőház egyik legnagyobb pártjává lett; de a programjában foglalt utópiák megvalósítását felfüggesztette; beleilleszkedett a mai állami rendbe s főtörekvése az individualis-liberalis gazdasági szervezetet elfogadva az, hogy azt socialis tartalommal töltsen meg.

Ily körülmények között indult meg a német munkásbiztosítási törvényhozás. Bismarck előrelátó nagy socialis érzékével az első német birodalmi biztosítási törvény benyújtásakor már a munkásbiztosítás fokozatos kiépítését javasolta. A német birodalom iparának kifejlődésével párhuzamban terjedtek el a socialdemokrata eszmék s rendre tovább építik a munkásbiztosítási törvényhozást, kiterjesztvén azt lehetőleg minden oly szükségletre, mely a munkás munkaerejének csökkentésére vagy megszüntetésére vezetne. S e hatalmas épületet számtalanszor építették részeiben újra, csak az alapokat, a „kényszer“ gondolatát tartották meg. S mikor minden sor téglá fel volt rakva, egy összefoglaló törvényben betetőzték s harmóniába hozták az egészet.

A munkásbiztosítási törvényhozás fejlődésének ezen irányát, hogy a biztosítási ügy új és új ágait vonják be a társadalmi biztosítás körébe, nevezhetjük minőleges fejlődési iránynak.

Németországban 1881-től kezdve a következő alapvető munkásbiztosítási törvényeket hozták: *Balesetbiztosítás*: Alaptörvény 1881. III. 8.; kiterjesztő törvények: a tágabb értelemben vett ipar szolgálatában állókra 1884. VII. 6. meghatározott közlekedési vállalatokban elfoglaltakra 1884. VII. 6, a mezőgazdasági üzemekben elfoglaltakra: 1886. V. 5, az építkezésnél elfoglaltakra: 1887. VII. 11, a tengerészetnél elfoglaltak balesetbiztosítása: 1887. VII. 13, a balesetbiztosítás reformtörvénye: 1900. VI. 30.

Betegség elleni biztosítás: Alaptörvény: 1883. VI. 15. Reformtörvények: 1892. IV., IL.; 1900. VI/30., 1903. V. 25.

Aggkor és öregség elleni biztosítás: Alaptörvény: 1889. VI. 22. Reformja: 1899. VII/13.

Árvák és özvegyek biztosítása: 1907. I. 1.

Összefoglaló törvény: 1911. V. 30—31.

A birodalmi biztosítási törvényeket összefoglaló törvényjavaslat élén a következő sorok állanak: „A német társadalmi biztosítás első évei óta a gazdasági élet nagyot változott. A társadalmi biztosítás sem maradhat erre való tekintet nélkül. Ha a társadalmi törvényhozás a társadalmi élettel való kapcsolatát meg akarja őrizni, úgy a benne történő változásokat is figyelmére kell méltatni.“ És ez az alkalmazkodás meg is történt. A munkásbiztosítás minden egyes ágában mind nagyobb munkástömegeket vont be a biztosítás körébe. Nemcsak a természetes szaporodás s a gyárpar intensivitásának fokozódása okozta a többletet, hanem a törvényhozó inteniója is, mely mind szélesebb körre terjesztette ki a biztosítást.

A fejlődés ezen irányát nevezhetjük a társadalmi biztosítás mennyi-leges fejlődési irányának. Legszebb példája a német balesetbiztosítás.

Az 1884. VIII. 6-iki balesetbiztosítási törvénnyel a vállalkozó szavatossága helyett a kényszerbiztosítást hozták be. Minden munkás biztosításra kötelezett lett, kinek évi bére, jövedelme legfeljebb 2.000 márka. A munkás fogalmát az évi bérmaximum s a törvényben taxative felsorolt üzemben való foglalkozás adta. Az 1885. V. 28-iki kiterjesztő törvény a szállítási vállalatokban dolgozókra is kiterjeszti a kényszerbiztosítást. Az 1886. V. 5-iki a mezőgazdasági munkásokra, az 1887. VIII. 11-iki a mély építés és a hatóságok építkezéseinél, az 1887. VII. 13-iki a tengeri hajókon foglalkoztatott munkásokra is.

Az 1894. VI. 21-iki törvénytervezetet, melyben a balesetbiztosítási kényszert a kereskedelem és kisiparban foglalatoskodó munkásokra is

ki akarták terjeszteni, elvetették ugyan; de a balesetbiztosítási törvények mélyreható kiterjesztését még sem kerülhették ki.

Az 1900. VI. 30-iki törvény a német balesetbiztosítási törvényhozás második mérföldjelzője. A biztosítási kényszert kiterjesztette a kisiparnál, a mezőgazdaságban, az építkezéseknél és a tengerészetnél foglalkoztatott munkásokra. Azonban az évi bér, illetve jövedelem felső határösszegét már 3.000 márkára emelték s a kényszert már nemcsak a munkásokra, hanem kisebb hivatalnokokra is kiterjesztették; végül az 1911. V. 30. és 31-iki törvényben a felső határt 5.000 márkára emelték.

A belesetbiztosítás mennyiségi fejlődés irányát mutatják e számok is:

	A német birodalom népessége	Balesetre biztosítottak száma	A népesség hány %-a volt biztosítva baleset ellen
1885	46,707.000	3,251.000	7·0
1890	49,241.000	13,680.000	27·7
1895	52,001.000	16,889.000	32·3
1900	56,046.000	17,392.000	31·0
1905	60,314.000	18,743.000	31·0
1900	63,879.000	23,767.000	37·7

Igy fejlődtek a többi társadalmi biztosítási ágak is. 1898-ban: 18 millió ember volt ez úton biztosítva, 1908-ban: 27 millió; 1895-től 1910-ig kerekszámban 7 millió személynek összesen körülbelül 8 milliárd kártalanítási összeget fizettek ki. A német kényszerbiztosítási pénztárak vagyona ugyanez év végén 2·37 milliárd márka volt.

Ma minden 2—3-ik német a társadalmi biztosítás útján baleset, betegség stb. ellen biztosítva van.

A fejlődés további irányát mutatják a munkanélküliség elleni biztosítási törekvések s a munkásnőnek a terhesség idejére adott járadék. Így tehát új biztosítási ágak további bevonása van kilátásban. E mellett a munkásbiztosítás valódi társadalmi biztosítássá kezd átfejlődni. A társadalom más rétegeire is kiterjesztik.

Ez irányt mutatja a magánhivatalnokok biztosítása, mely legelőször Ausztriában vált törvénynyé, továbbá a kisiparosok kényszer biztosítási törekvései. Mindjobban átmegy a köztudatba, hogy a hol a magánbiztosítás kielégítő eredményt felmutatni nem tud, ott az államnak kell fellépnie.

Az 1912-iki római nemzetközi munkásbiztosítási congressus is érezte annak szükségességét, hogy a társadalmi biztosítás határait, illetve fejlődési irányait, szemben a magánbiztosítással, megállapítsa. E kérdést

azonban nem sikerült megoldani. A társadalmi biztosítás rövid multját és rohamos fejlődését tekintetbe véve, a távolabbi fejlődés irányait ugyan könnyen megvonhatnák, ha a közgazdaság fejlődésének irányául a mait fogadhatnák el. Ma ugyanis a capitalismus korszakában élünk; azonban úgy az etatismus fejlődésében, mint a községi háztartásokban mindjobban térthódító communistikus irányzatok arra engednek következtetni, hogy közgazdasági szervezetünk alaperőinek egyensúlyi viszonya eltolódóban van. Miután pedig a társadalmi biztosítást épp a mai közgazdasági szervezetünk tette szükségessé, e szervezet változásával ennek szükségessége is csökkenhet.

Egybevetve az elmondottakat, a társadalmi biztosítás is egy harmónia megvalósítására irányul. A socialistikus fő gazdasági elv megjelenését jelenti erősen individualistikus gazdasági szervezetünkben. A gazdasági szervezetekben fellépő erők tehát e téren is harmoniába törekszenek helyezkedni.

III.

A társadalmi biztosítás fogalma.

A társadalmi biztosítás fogalmának meghatározása nem tartozik a könnyebb kérdések közé. Számos kiváló író foglalkozott a biztosítás különböző ágainak fogalmi elhatárolásával és több elmélet keletkezett ezen a téren, a melyek több-kevesebb népszerűségnek örvendenek; de egyik sem olyan, hogy alapos ellenvetésekkel megtámadható ne volna. Azért a biztosítási ágak fogalmi elhatárolása még ma erősen vitatott kérdés s a nemzetgazdaságtan legkiválóbb képviselői sem tudnak erre vonatkozólag megegyezni. Az alábbiakban, az elavult nézetek mellőzésével a kérdés legkiválóbb modern képviselőinek meghatározásaiból kiindulva arra törekszem, hogy a fogalmi megkülönböztetésnél egy új, talán szerencsésebb szempontra tereljem a figyelmet, a melyből kiindulva az elhatárolás élesebb és biztosabb lesz, mint eddig volt.

Hermann állapította meg a biztosítás körét a legtágabban. Szerinte az ember mindennemű gondoskodása a jövőre vonatkozólag — még a koldulás, sőt az adósság törlesztése is — a biztosítás körébe tartozik.

Emminghaus a biztosítás körének e megállapítását megtámadta. A Hermann-féle okadatolás szerint ugyanis a biztosítás alapjában véve, mind a biztosítóra, mind a biztosítottra nézve szerencsejáték. Emminghaus elismeri ugyan, hogy a biztosítás és szerencsejáték között bizonyos fokú hasonlatosság tényleg fennáll, de a lényegben mégis nagy a kettő között a különbség. A szerencsejátéknál a vállalkozó célja, hogy nyereségre tegyen szert s célját annál könnyebben éri el, minél nagyobb

a szerencsejátékban résztvevő közönség s minél kisebbek a nyereség esélyei. A játékos célja pedig az, hogy a betét többszörösét kitevő nyereséget megszerezze. Hogy azonban eléri-e célját, ez teljesen bizonytalan. Ha pedig eléri, úgy az eredmény a vállalkozó veszteségét jelenti. Ezzel szemben megfelelő szervezés és észszerű vezetés mellett a biztosítás úgy a vállalkozónak, mint a biztosítottnak előnyére válik.

Fick a Hermann-féle elmélettel ellentétben a biztosítást azon erkölcsi tartalommal bíró gondolat megvalósításának tekinti, hogy a biztosításnál, a jog védelmet nyújt a biztosítottaknak. A játék erkölcsi szempontból elvetendő, vagy legenyhébb esetben erkölcsileg közömbös. A játékszerződés következtében a meghatározott véletlen esemény beálltával egy érdek keletkezik, a biztosítási szerződésnél a szerződés megkötése után is az érdek be nem következése van feltételezve.

A Hermann-féle elmélet tehát elvetendő, mert hasonlatokon alapszik s a fogalmi meghatározás körvonalai annyira elmosódottak, hogy további vizsgálódások alapjául nem fogadhatjuk el. E helyett a biztosítása körét annyira kiterjeszti, hogy még az óra ingaberendezését is a biztosítás egy nemének tekinti.

Minden esetre bizonyos fokú erőszakot kell alkalmaznunk minden rendszer felállításánál, mert az életben a jelenségek összefolynak, átkapcsolódnak, a fejlődés folyamán közös vonásokat vesznek fel, avagy mind mélyebbre ható tekintetünk közös vonásokat fedez fel bennük. Tudományos megfigyelésre azonban mindig csak élesen körülhatárolt s nem szétfolyó kör alkalmas; hogy észlelésünk egész erejét egy kisebb területre szegezve, az alapokat jobban látva, a lényeg felfogását megközelíthessük.

Ugyancsak Hermann azt állítja, hogy téves azon szinte általános felfogás, mely szerint a biztosítás sok gazdasági alany egyesülésén alapszik. Bizonyítéka, melyhez Elster is csatlakozik, azon félelmen alapszik, hogy ha a biztosításnál az összműködést, az associatiót mint jellemző vonást emlegetjük, úgy a „kölcsonösséget“ túl fogjuk becsülni. Elster még hozzáfűzi, hogy a német közgazdasági írónál úgy is nagy a hajlandóság arra, hogy a gazdasági fogalmak megalkotásánál az összműködést kiemeljük, illetve túl nagy szerepet juttassanak neki. Ha a biztosítás nagyszerű kifejlődése sok gazdasági alany egyesítése s a kárkiegyenlítés felosztása útján jött is létre, mégis óriási tévedés lenne azt hinni, mintha a biztosítás csak az „egyesítés“ útján jöhetne létre. A mennyiben pedig az írók erre gondoltak, annak a hitnek vetették meg alapját, hogy a „kölcsonösség“ a biztosítás lényege.

E felfogással ellentétben Krosta e bizonyítéknak nem tulajdonít jelentőséget. Azt állítja, hogy hasonló mértékben van meg a gazdasági alanyok egyesülése mint criterium a részvénytársasági formánál és a kölcsönösségi társaságoknál.

A Hermann-féle elméletet Krosta úgyesen használja ki saját, úgynevezett „objectiv” elméletének, illetve biztosítási fogalommeghatározásának megerősítésére. Subjectiv elméleteknek nevezi a biztosítási fogalmak körül a kár-, szükséglet (alanyi vagy tárgyi), szolgáltatási és a Hermann-féle szerencsejáték elméletét; a mennyiben ez elméletek az egyes gazdasági alanyok egyesítésére fektetik a biztosítás fogalmánál a súlyt; míg ő a gazdasági tárgyakkal (objectumoknak) egyesítését tekinti döntő fontosságúnak.

Az egyesítés és kölcsönösség fogalmánál, a biztosítás fogalommeghatározásának egyik legfontosabb alkateleméhez jutottunk. Hermann említett művében idézi Eugène Reboul, Edmond About, Horace Say, A. Emminghaus, Max Wirth, L. Stein, W. Roscher, A. E. F. Schäffle véleményeit, kik mind az egyesítésnek mint fő jellemző vonásnak elfogadása mellett érvelnek. W. Gallus és Paul Müller a kölcsönösségi és részvénytársasági üzemforma között a biztosítottak egyesítése szempontjából nem találnak különbséget, csak a kölcsönösségi és részvényelv között. S a jelenleg legelterjedtebb Manes-féle fogalommeghatározás is ugyanezt fejezi ki. Ugyanis ő a biztosítás általános meghatározását következőképpen állította fel: „A biztosítás alatt értjük a kölcsönösségen alapuló gazdasági intézményeket, melyek véletlen, megbecsülhető vagyoni szükséglet fedezésére szolgálnak“. Manes a kölcsönösség fogalma alatt érti azt, hogy számos gazdaság akként van összekapcsolva, hogy az egyik, a másiknak bizonyos meghatározott szükséglet beálltakor segíteni köteles. Így tehát csak akkor lehet biztosításról szó, ha az a bizonyos fedezetre vonatkozó jogigény tényleg érvényesítésre kerül.

Azonban a kölcsönösség és az egyesítés fogalmai között nincs-e különbség? Vajjon a részvénytársasági formánál megjelenő kölcsönösség ugyanaz-e, mint a mely a kölcsönösségi társaságoknál megjelenik? Épp a kölcsönösségi és részvénytársasági elv kétségtelen ellentéte következtében módosulni kell a részvénytársasági formában megjelenő kölcsönösségnek is.

Kétségtelen, hogy a míg a részvénytársaságnál a prämium oly mértékben van megállapítva, hogy az üzem a részvénytársasági elvnek megfelelően minél magasabb osztalékot adjon a részvényeseknek, addig a kölcsönös biztosító társaságoknál a prämium (akármilyen rendszer szerint hajtják is be) a valódi szükségletnek, vagyis az üzemi költségeknek és az esedékessé vált biztosítási összegeknek megfelelően állapít-

tatik meg. Egészen lényegtelen a vizsgálódás keretében az a tény, hogy miután a kölcsönösségen alapuló intézetek üzeme rendszerint kisebb terjedelmű, igazgatási költségeik tehát aránylag rendszerint magasabbak a részvénytársaságok üzemi költségeinél és így gyakorlatban az általuk szedett prámium a biztosítási összegnek magasabb százaléka, mint a fentebbieknél. A kölcsönös biztosító társaságok üzemeinek kiterjeszkedésével kapcsolatban ugyanis a százalék arányosan alászáll.

Manes érvelése nem találó. A kölcsönös biztosító társaságnál az előállott szükséglet fedezéséről csakugyan az összesség felel, de a részvénytársaságoknál — nézetem szerint — ugyanezt csak fictio útján mondhatjuk. A részvénytársaságoknál ugyanis kötelezettként nem a részvényesek összessége, hanem a társaság, mint önálló jogi személy jelentkezik és abban az esetben, ha a részvénytársaság bármely okból kötelezettségeinek nem tud megfelelni, a szükségletet szenvedő jogigényét nem érvényesítheti a részvényesekkel szemben. A részvényesek csak részvényeik erejéig felelősek, míg a kölcsönösségi társaságnál az összesség a valóban előállott szükségletért aránylagosan s egész vagyonával felelős. Különösen annál a tisztán kölcsönösségen alapuló társaságnál találjuk fel ez elv legfontosabb érvényesülését, melynél a kivetés s behajtás — természetesen az üzemi költségek hozzászámításával — utólagosan történik. Természetes, hogy a kölcsönös biztosító társaságok sok fajtája között ez elv bizonyos módosulással is megjelenhetik. Így ha már a társaság tagjain kívüli biztosítás is bevonható a társaság üzletkörébe, miután ezen úgynevezett nem tiszta kölcsönösségi alapon álló társaság üzemformájánál a nyereszkesedési célzat is előtérbe lép. Bár ezeket is a kölcsönösségi társaságok közé kell számitanunk: de azért inkább a részvénytársasági s kölcsönösségen alapuló üzemforma egy átmeneti alakjának tekinthetjük.

Kölcsönösség tehát a Manes-féle értelemben csak a kölcsönös biztosító társaságoknál van meg, mondhatjuk directe; ellenben a részvénytársaságnál csak indirecte, fictio útján. Ennek megfelelően némely író a kölcsönösség helyett az „egyesítés“ kifejezését használja. De talán helyesebb lenne, ha „egyesítés“ alatt általában valamely gazdasági intézményben az alanyok összeköttetését értenők. A kölcsönösséget a Manes-féle értelemben kizárólag a kölcsönösségi s vele rokon társaságok számára kell fenntartanunk. A részvénytársaságokra vonatkozólag pedig, — magunkévá téve Elster fenn hivatkozott véleményének consequentiáit is, — a kölcsönösségnek, mint fő jellemvonásnak fenntartása nem látszik indokoltnak.

B. Krosta tanítása, nem tekintve Elster birálatát, a ki szerint az „egyesítés“ fogalma homályos, már azért sem fogadható el, mert a

biztosítás csak gazdasági alanyok közreműködése útján jöhet létre, s így fogalmi meghatározásban nincs meg a megkivánható kifejezési erő: „koczkázatok egyesítése, kiegyenlítés céljából, díj ellenében.“

A Manes-féle szükségletelméletet teszem további vizsgálatom tárgyává. Blaschke ugyan megtámadta abból a szempontból, hogy a hivatalnokok előlegező egyesületei a Manes-féle fogalommeghatározás alá esnek. Manes ezt be is ismeri egy későbbi művében, azonban eddig senkinek sem sikerült az ő meghatározása helyett jobbat felállítani.

Nyilvánvaló az elmondottakból, hogy a biztosítás fogalmának egyik alapvető kérdése az egyesítés és kölcsönösség fogalmán nyugszik. Az egyesítés a fent adott értelemben minden biztosítási formánál, úgy a kölcsönösségi, mint a részvénytársaságnál feltalálható. Manes fogalmában „a gazdasági intézmény“ kifejezi az egyesítést is. Azonban a kölcsönösség fogalma abban a tiszta s a kölcsönösségi társaságoknál feltalálható formájában a részvénytársasági formánál már nem található fel. Itt már vagy tisztán a részvénytársasági elvvel vagy a részvénytársasági és kölcsönösségi elv egybefonódásával találkozunk. Ennek megfelelően helyesnek találom, hogy a biztosítás egész körét a Manes-féle fogalom bizonyos módosítása útján kettéválasszuk.

Társadalmi biztosításnak nevezzük a Manes-féle fogalom alá eső minden intézményt, megjegyezvén, hogy itt a kölcsönösségi társaságoknál a kölcsönösség fogalmát a Manes-féle értelemben vettük, vagyis a biztosításra egyesült gazdaságok egymás szükségletének kielégítésére vonatkozó kötelezettséget tekintjük kölcsönösségnek. A biztosítás fennmaradt körét pedig magánbiztosításnak nevezve, az úgynevezett részvényelvnél tágabb körű nyereszkedési szándékot ajánlom döntő jellemvonásként feltüntetni. Így tehát: *Magánbiztosításnak* nevezzük mindazon gazdasági intézményeket, melyek véletlen megbecsülhető szükségletek fedezésére szolgálnak és a biztosító nyereszkedési szándékán alapulnak.

Társadalmi biztosításnak nevezzük mindazon gazdasági intézményeket, melyek véletlen, megbecsülhető szükségletek fedezésére szolgálnak és a biztosítottak kölcsönösségén alapulnak.

Ez utóbbi meghatározás a ma általánosan elfogadott Manes-féle társadalmi biztosítási definitiótól abban tér el, hogy ez utóbbiban az intézmények közelebbi rendeltetése meg van határozva. Ugyanis Manes szerint a társadalmi biztosítás a munkások s a munkásokhoz gazdasági tekintetben közelálló népességi körökre (alkalmazottakra, üzemvezetőkre, kisebb önálló vállalkozókra s kisiparosokra) terjed ki s csakis ebben tér el a biztosítás általános fogalmától.

Az itt adott fogalmi meghatározásban azért kellett a közelebbi cél megjelölését elhagynom, mert a magánbiztosítás körében találtunk más

oly jellegzetes vonást, mely a magán és társadalmi biztosítás közti különbséget élesebben tünteti fel.

E meghatározásoknál igazolnunk kell 1. miért nem jelöltük meg a társadalmi biztosítás fogalmánál a biztosítottak körét, 2. a társadalmi biztosításnak (itteni fogalma szerint) a biztosítás nagy köréből való kiszakítása rendszertanilag mivel indokolt? 3. a kölcsönösségnek Manes meghatározásában kiemelt jellemző erejét a magánbiztosításra vonatkozólag miért ejtettük el?

Előre kell bocsátanunk, ha részvénytársaság, avagy egyes vállalkozó biztosít, az a magángazdasági elvnek megfelelően, nyereszkedési szándékból történik. Ezzel ellentétben a társadalmi biztosítás, bármelyik rendszertani beosztást vegyük is tekintetbe, a közgazdasági elvnek megfelelően a kölcsönösség elve alapján van szervezve. (Például a népbiztosítás, de nem az angol Industrial Insurance, hanem a New-Sealandi és a munkások szabad szervezkedésén alapuló pénztáraik; az angol Friendly Societies, továbbá az egész kényszerbiztosítás).

Ad 1. a) A társadalmi biztosítás fogalmánál a közelebbi rendeltetés megjelölését nem fogadhatjuk el, mert a mai kötött forgalmi gazdasági rend alapján való termelésnél a biztosítottak köre állandóan változik, illetve bővül.

A „munkásbiztosítás“ szó használata teljesen elhibázott, a mennyiben a német birodalmi első kényszerbiztosítási törvényben, az 1883-ik év június hó 15-én elfogadott betegség elleni biztosítási törvényben a munkások körét jóval meghaladóan, más alkalmazottak stb. is biztosítva lettek. Ezért kellett a Manes-féle meghatározásban a munkásosztály s „más ezekhez közelálló néprétegek“ kifejezést felvenni. Azonban a további fejlődés során a gazdasági helyzetükben legveszélyeztetettebb, legalsó társadalmi rétegektől felfelé törő irányban bővül a biztosítottak köre. Valamint a nagyipar kifejlődésével kapcsolatban feltételezett s kialakuló munkásosztály társadalmi és gazdasági helyzetének javítására irányuló szellemi mozgalom létrehozta a munkáskérdést s ennek egy részeként a munkásbiztosítás kérdését, úgy a mai termelési rend további fejlődése s azzal kapcsolatban az állami határok közé szorító közgazdasági egységeknek a forgalmi technika fejlődése folytán, folyvást növekvő egymástól való függősége, már-már a középosztály egyes rétegei részére is oly gazdasági helyzetet teremtett (pl. a kisiparosok, magánhivatalnokok etc.), hogy a munkáskérdés és munkásbiztosítás mintájára e társadalmi kérdést, a társadalmi biztosítás kérdését váltotta ki.

Nem fogadhatjuk el tehát a „társadalmi biztosítás“ fogalmának tartalmául a munkásbiztosítást, mint azt Manes teszi. Elméletileg talán

különbséget tehetünk a munkás és társadalmi biztosítás között, az előbbin csak a munkások, az utóbbin a munkások és a munkásokhoz gazdaságilag közelálló biztosítási ügyét értvén. Gyakorlatilag azonban egy lépéssel sem jutunk előbbre; mert mint fentebb kimutattam, e két fogalom határvonalai igen elmosódottak. Annak meghatározását, hogy tulajdonképpen ki a munkás, a biztosítási törvényekben is csak úgy sikerült kifejezni, hogy a foglalkozási ágakat felsorolták és a napi bér vagy évi fizetés, jövedelem maximumát megjelölték.

A társadalmi biztosítás körének állandó bővülését eléggé bizonyítja az, hogy a német birodalom kisiparosai már kényszerbiztosítást követelnek. A magánhivatalnokok biztosítása pedig legelőször Ausztriában már 1906. decz. 16-án törvényerőre emelkedett.

Ad 1. b) Azonban más szempont is vezetett abban, hogy a közelebbi cél megjelölését elhagyjuk. Szükségét látjuk annak, hogy a biztosítás általános köréből néhány alakulatot a fentebbi értelemben vett társadalmi biztosítás fogalma alá vonjunk.

Manes a szűkebb értelemben vett társadalmi biztosításon (munkásbiztosítás) a kényszerbiztosítást érti s tágabb fogalma alá a népbiztosítást (Industrial Insurance) is beosztja. Ha a Manes-féle fogalmat tartjuk szemünk előtt, úgy a beosztás helyes; mert az a döntő, hogy „munkás“, illetve a „munkásokhoz közelálló“ stb. legyen a biztosított; ha azonban a biztosítás szervezését, vagyis azt, hogy e szervezés a magán vagy kögazdasági elv alapján történik-e, vesszük tekintetbe, úgy a magánvállalati, illetve a részvénytársasági formákat a fogalmi körből ki kell rekesztenünk. Az úgynevezett állami biztosítást, vagyis a nem kényszer útján való állami biztosítást, monopoliiummal vagy a nélkül, továbbá a tartományi és községi biztosítást, általában a „biztosítás“ fogalma alá vonták, holott az ily biztosítási ágak, amennyiben nem részvénytársasági, illetve a nyereszkedési elv alapján állítottak fel, nyilvánvalóan a társadalmi biztosítás most felállított fogalma értelmében ebbe tartoznak.

Keresni kellett tehát egy oly fogalmi meghatározást, mely „társadalmi biztosítás“ elnevezése alatt magába foglalja nemcsak a munkáságnak és a hozzá közelálló néprétegeknek, hanem az egész társadalomnak talán csak viszonylagosan, de szükségét szenvedhető s folyton növekvő körét, annak szem előtt tartásával, hogy például a porosz societásokban avagy a badeni ló, illetve szarvasmarha biztosításban épp oly véletlen szükségletek fedezését célozzuk, mint mikor a munkásról betegsége, balesete, rokkantsága avagy öregsége esetére gondoskodunk. Ha a kögazdasági elv alapján történik a biztosítás s a biztosítottat csak annyi prämiumfizetés kötelezettsége terheli, hogy esetleges szükséglete fede-

zetet nyerhet, de mások osztaléknyeresége kizáratik, elvitázhatatlan a biztosítás fokozott társadalmi jellege. Ha részvénytársasági alapon van szervezve a biztosítás, akkor sem vitatható el tőle a socialis jelleg, azonban tiszta társadalmi biztosításnak már nem nevezhető; mert vagy tisztán a magángazdasági vagy a magángazdasági és közgazdasági elv együttesen jelenik meg benne. A nem nyereszkedési szándékon alapuló állami biztosítást e fogalom alá csak akként vonhatjuk, ha a biztosítottak körének megjelölését mellőzzük s ez úton a meghatározás súlypontját a kölcsönösségre helyezzük.

A felvetett első kérdésre vonatkozólag meghatározásunk indoka tehát az, hogy a társadalmi biztosítás fogalmát a biztosítási ügy fejlődése folytán bővíteni kellett s ennek keresztülvitele a fentebbiek alapján a kölcsönösség hangsúlyozásával s a közelebbi rendeltetés megjelölésének mellőzésével vált lehetővé.

Ad 2. Ezzel egyuttal a második felvetett kérdés is megoldást nyert. Az a körülmény, hogy eddig az állami biztosítást teljes egészében a biztosítás általános fogalma alá vonták, abban nyeri magyarázatát, hogy egyrészt a társadalmi biztosítás körét szűkre vonták, mintegy a munkásbiztosításra szorították; másrészt, mert nem vették tekintetbe a részvénytársasági és kölcsönösségi elv között fennálló különbséget. Ez elvek pedig a fentebbiek alapján a magángazdasági és közgazdasági elvnek megfelelően az egész biztosítási ügy körét megosztják; e két elv szemünk előtt tartása mellett a kettéválasztás teljesen indokolt. Ma már időszerű, hogy e fogalomköröket: magán- és társadalmi biztosítás, a közgazdaságtan fölveinek s a kor gondolkozásának megfelelően határozzuk meg.

Ad 3. A harmadik felvetett kérdésre vonatkozólag álljon itt Manes kölcsönösségi fogalommeghatározása: „A kölcsönösség a gazdaságok sokaságát tételezi fel, még pedig olyanokét, melyek oly viszonyban vannak egymással, hogy az egyik a másiknak segíteni köteles. Ebből következik, hogy csak akkor beszélhetünk biztosításról, mikor a fedezetre vonatkozó jogigényről van szó. Lényegtelen, hogy a jogigény magán-szerződésen, avagy közjogi kényszeren alapszik.

Előre kell még bocsátanunk, hogy nem szabad elfelednünk, hogy a társadalmi biztosítás, különösen a kényszer-munkásbiztosítás később fejlődvén ki, mint a biztosítás többi ágai, e fogalmi meghatározások is később keletkeztek és azon szándékkal, hogy a biztosítás általános fogalmába beleillesztessenek; mert volt idő, amikor az is bizonyításra szorult, hogy a társadalmi vagy munkásbiztosítás a biztosítás ügkörébe tartozik általában?

Már fentebb elismertük, hogy a Manes-féle értelemben vett kölcsö-

nösség, úgy a magán, mint a társadalmi biztosításnál kimutatható, bár a részvénytársasági formánál csak fictio útján. A társadalmi biztosításnál azért, mert minden biztosítottnak jogigénye van bizonyos szolgáltatásokra s e szolgáltatások fedezésére a biztosítási szervezetbe foglaltak mindegyikének kölcsönös hozzájárulása képezi az alapot. Ugyan így áll a dolog a részvénytársaságoknál s magánvállalatoknál, a hol már e kölcsönösség mellett a vállalkozó nyerészkedési szándéka is megjelenik. Mindkét fogalmi meghatározásnál a kölcsönösség jogi jelentősége fennáll s egy speciális kétoldalú szerződésben nyer kifejezést. Vajjon közgazdasági szempontból ugyan így áll e kérdés?

A közgazdaság szervezetében a történelem folyamán változó erővel egy közgazdasági s egy magángazdasági elv vonul keresztül. A közgazdasági elv jelenti a társadalmi gazdaságnak socialistikus, vagyis a tekintélyen alapuló szervezését; a magángazdasági pedig, az individualistikus-liberalis, vagyis a szabad szerződéskötés, önrendelkezés jogán alapuló szervezést. A socialistikus irány legfőbb köre tehát, az összesség érdekében megnyilvánuló államakarát, tehát a biztosítási ügyben a kényszerbiztosítás. Az individualistikus-liberalis irány, mely emberi természetünkből kifolyólag mindenhol a mindenkori gazdasági szervezetünk alap- és főjellemvonása, a javak feletti rendelkezési hatalom, vagyis a pénz birtokáért folyó s az egyetemes emberi fejlődésre oly áldásos küzdelmet tartja célravezetőnek, a nyerészkedést, az egyéniség érvényesülését teszi a gazdasági szervezet alapjává.

A társadalmi s magánbiztosítás közgazdasági fogalmának felállításával e két elvet kell szemünk előtt tartanunk.

A társadalmi biztosítás gerinczének a kölcsönösségi társaságokat tekintjük, ezekhez csatlakozik a kényszerbiztosítás s az állami biztosítások, feltéve, hogy nyerészkedési szándék nincs bennük. A magánbiztosításhoz tartozik minden más biztosítási ág, illetve a biztosítási ágban megjelenő azon vállalatok, melyekben a nyerészkedés az irányadó szándék.

Azon formákat, melyekben mindkét elv feltalálható, a társadalmi biztosítás körébe kell sorolnunk; mert a fejlődés-történelem igazolja, hogy a magánbiztosítási vállalatok szervezetükbe lépten-nyomon a közgazdasági elvnek megfelelő elemeket vesznek fel s így társadalmi biztosítássá való átfejlődésük folyamatban van. Ezek az úgynevezett átmeneti formák pl. a biztosítottaknak az osztalékban, az igazgatásban stb. való részeltetése.

E fogalmi elkülönítéseknek megfelelően tehát a társadalmi biztosítás, mint önálló fejlődésnek indult irány s tekintetbe véve az átmeneti alakzatot, mint a biztosítási ügy egyik sarkpontja fogható fel, melylyel

szemben a magánbiztosítás, mint a másik, szintén fejlődő sarkpont áll. Egy tőből, a biztosítás szükségességének érzetéből hajtottak ki, azonban a két fő gazdasági elvnek megfelelően különböző irányban fejlődtek. A magánbiztosítás az individualistikus gazdasági elvre épített s folyton fejlődő irányzat; a társadalmi biztosítás, Schmoller szerint, a mai gazdasági rend okozta veszélyeztetettség eredményes, socialis ellensúlyozója. Ennek a két elvnek folytonos küzdelmét láthatjuk a gazdasági szervezetünknek minden ágában és a biztosítás sem kivétel a szabály alól. A küzdelem folyik változó szerencsével, de soha egyik a másikat le nem győzte és ilyen győzelem a jövőben sem képzelhető el; csupán a két elv érvényesülési ereje változik.

IV.

A társadalmi biztosítás szervezése.

A társadalmi biztosítás szervezésénél azt a kérdést kell vizsgálnunk, hogy a kölcsönösség elvén alapuló biztosítási intézmények közül a biztosítás más-más ágában melyik lesz a legelőnyösebb.

Nem fogadhatjuk el azt a rendszert, mely szerint a társadalmi biztosítás szervezésének kérdése abban áll, hogy a biztosítás a magángazdasági avagy közgazdasági (állami avagy községi) üzemben szervezendő. Nem fogadhatjuk el azért, mert az általunk felállított társadalmi biztosítási fogalom már kizárja, hogy a magángazdasági, a nyereszkedési elven alapuló vállalati formákat ide soroljuk, mert a magánbiztosítás és társadalmi biztosítás határvonalául éppen azt állítottuk fel: vajjon nyereszkedési szándékon alapszik-e a vállalat vagy sem? Vizsgálódásunk tárgya tehát eltér attól, mit e kérdésben mások anyagul használtak.

A szervezeti kérdést régebben a szerint oldották meg, a mint az írónak individualistikus, avagy socialistikus gazdasági hitvallása volt. Így keverték bele a biztosítási ügy tárgyalásába is olyan subjectiv momentumokat, a melyek inkább gazdaságphilosophiai kérdések. A felett vitatkozni, hogy vajjon tisztán az egyik vagy másik, a magángazdasági vagy társadalmi gazdasági berendezkedésnek megfelelő biztosítási szervezet előnyösebb-e, ma már nem időszerű; a közgazdaságban megjelenő erők folytonos egyensúlyi helyzetbe való törekvése úgy sem engedi meg egyik irány kizárólagos érvényesülését sem. A felett lehet vitatkozni, hogy melyik biztosítási ágban, kikre kiterjedőleg, melyik rendszert választunk. Ez a kérdés azonban az állam idevonatkozó jogszabályaival együtt a biztosítás politikáját képezi.

A társadalmi biztosítás szervezésénél abból kell kiindulnunk, hogy

melyek a biztosítási intézmény azon formái, a melyek a kölcsönösség elvén épülnek fel.

Nyilvánvalóan ide tartozik minden kényszer-biztosítás. Ugyancsak kifogás tárgyát nem képezi a munkások szabad segélypénztárainak ide-sorolása. Másképpen van azonban a dolog a népbiztosítással. A népbiztosítás (Markversicherung, kis munkásbiztosítás, néha „magánmunkásbiztosítás“, az angol Industrial Insurance) az életbiztosítás egy faja. Jellemzi 1. a biztosítási összeg alacsonysága; 2. rövid határidejű, mondjuk pl. hónaponkénti prämiumfizetés; 3. a hozzájárulások összegyűjtése, avagy bélyeg útján való befizetés; 4. az orvosi vizsgálat hiánya. Mindenesetre az itt felsorolt általános feltételek már oly társadalmpolitikai hasznosságot árulnak el, hogy a Manes-féle szempontból a társadalmi biztosítás körébe sorozhatók. Azonban ne felejtjük el, hogy bár a népbiztosítási kispénztárak a nagy biztosító társaságok üzelméi ellen 1853-ban az angol parlament elé terjesztett jelentés következtében és a temetkezési egyletek s a Friendly Societies czélszerűletlenségének felismerése folytán fejlődtek ki, mint Dryden mondja, igen rövid életűek voltak. Életük átlagban egy-egy nemzedékre terjedt ki. A bennük megnyilvánuló nyereszkesedési szándék egyáltalában nem sok socialpolitikai jelentőséggel bírt. A szintén Angliából kiinduló nagy népbiztosítási vállalatok, mint az 1848-ban alapított Prudential stb. szintén a nyereszkesedésen épültek fel, így tehát a társadalmi biztosítás körébe nem sorozhatók.

Vannak azonban a népbiztosítás körében olyan vállalatok is, melyek a társadalmi biztosítás körébe tartoznak. Így 1. Az az üzemforma, melyet a berni posta- és vasutdepartement egy ottani magánvállalattal alkotott. 2. A newseelandi, az új-délwalesi és dániai úgynevezett népsegély. 3. A szt.-galleni népbiztosítás. 4. 1861-ben Gladstone javaslatára alapított Office Savigs-Bank. 5. A Kaiser Wilhelms Spende 1878-ban.

A gyermekbiztosítás már nem tartozik a társadalmi biztosítás körébe. Mi sem bizonyítja jobban az eddigi elméleti felosztás tarthatatlanságát, mint éppen a gyermekbiztosítás. Annyira nem volt socialis jellege e biztosítási ágának, hogy egy egész sor törvényhozási intézkedés vált szükségessé, hogy a visszaéléseket megszüntessék. Colorado államban 10 éven alóli gyermekeket nem lehet biztosítani. New-York államban egy 1892-iki törvény szerint a 10 év alatti biztosítottak biztosítási összegmaximumának egy egész scalája van megállapítva. Az angol törvényhozás is külön intézkedéseket tartalmaz. (Mac Call.)

A mig tehát a kényszerbiztosítás, a szabad munkáspénztárak feltétlenül a társadalmi biztosítás körébe tartoznak, addig a népbiztosítás csak részben. S így az eddigi társadalmi biztosítás fogalmi köre szűkebbre vonatott.

Ezek után vizsgáljuk meg közelebbről a régi terminologia szerinti „biztosítás“ körébe tartozó többi biztosítási ágakat. Első sorban az úgynevezett állami biztosítási intézeteket.

Németországban a következő állami biztosító intézetek vannak :

1. életbiztosítás a hadsereg és tengerészet számára Kaiser Wilhelm Spende és Rentenanstalt, Berlinben ;
2. tüzkárbiztosítás Poroszországban ;
3. szavatossági ;
4. jégkár elleni biztosítás (Bajorország) ;
5. szarvasmarha- és lóbiztosítás Bajorországban, Badenben ; szarvasmarhabiztosítás stb. Svájcban, Ausztriában, Oroszországban, s különösen Újzélandban vannak még hasonló intézmények. Itt is találkozunk részben a részvénytársasági formával, mely természetesen csak akkor tartozik s annyiban a társadalmi biztosítás körébe, ha a nyereszkedési szándék benne nem kizárólagos. Természetes, hogy az összes magánbiztosítási formák, ha bennük társadalmi biztosítási elemek is nyernek érvényesülést, mint átmeneti, nem tiszta társadalombiztosítási formák, itt tárgyalhatók. Pl. a württembergi jégkárbiztosítás, a népbiztosítás Svájcban, a szt.-galleni népbiztosítás.

A magánüzemi formák közül a magánvállalati, az alkalmi egyesületi s a részvénytársasági forma, ha csak valami állami biztosítással összeköttetésben nincs, a magánbiztosítás körébe tartozik. Az egyes vállalkozók, s az alkalmi egyesületek a gyakorlatban ilyen összeköttetést nem találván, ezeknél egyedül a részvénytársasági formáról lehet e tekintetben szó.

A kölcsönösségi üzemi formán alapuló minden biztosító társulat a társadalmi biztosítás körébe tartozik. Mintegy mondhatni, a kölcsönösségi társaságok képezik a legkisebb s legtisztább alakját a társadalmi biztosításnak.

Már Manes is azt mondja, hogy míg a részvénytársaság egy jogi alakulat, mely a közgazdaság egész területén feltalálható, addig a kölcsönösségi társaság csakis a biztosítási ügy terén található fel.

Már a XV. században találkozunk kölcsönösségen alapuló társaságokkal, de csak a XIX. században keletkeztek a nagy kölcsönösségi társaságok. A góthai életbiztosítási bank volt az első. Alapította Arnoldi 1828-ban.

A régi és új kölcsönösségi intézetek között az a különbség, hogy a régít emberek szövetkezetének, az újat pedig a tőkék szövetkezetének szokás jellemzőleg nevezni.

A kölcsönösségi vállalatok különféle jogrendszerek szerint másképpen vannak szabályozva. A német jog szerint van kölcsönösségi, kisebb kölcsö-

nösségi társaság, vegyes társaság; vannak azonkívül átmeneti alakok, ez utóbbiak már nemtagokkal is köthetnek biztosítási szerződést. A hozzájárulási összeg megfizetésére jellemző az u. n. Umlageverfahren, vagyis a kivetési eljárás. A szükségessé vált összeget felosztják s időnként kivetik utólagosan. Persze csak primitív gazdasági fejlettség mellett állhat ez fenn, hol a szükséglet nem igen nagy. Egy másik rendszer az előre való fizetés rendszere, vagy egy bizonyos összeget kell fizetni s ha ez az év végén nem mutatkozik elegendőnek, úgy kivetik a különbözetet, avagy ha több volt, visszafizetik az aránylagos többletet. A mások, hogy egy bizonyos összeget bevesznek, mint járulékot, de ez úgy van kiszámítva, hogy többet nem kell kivetni; de viszont visszafizetés sem történik. Vagy a többletfizetést megengedik egy bizonyos magasságig.

A részvénytársasági formával szemben a kölcsönösségiben a tagok részt vesznek a vállalat igazgatásában s a biztosítók befolyást gyakorolnak a vállalat irányítására. Mindenesetre nagy előnye ez a kölcsönösségi társaságnak, azonban meg kell gondolnunk azt, ha jogilag a kölcsönösségen alapuló és a részvénytársaság között fenn áll is ez a különbség, tényleg mennél nagyobb egy kölcsönösségi társaság, annál inkább közeledik a részvénytársasági formához; mert a tagok annál kevesebb befolyással vannak, illetve lehetnek a vezetésre s eltűnik az összetartozandóság érzete.

A kölcsönösségi elv tehát a kölcsönösségen alapuló biztosító társaságoknál található fel legtisztább alakjában. Ezek közül is kisebb kölcsönösségi társaságoknál, hol a tagok az igazgatásban részt vesznek. Nem így már a vegyes formánál. A biztosítás fogalmi meghatározásnál használt kölcsönösség ugyanezt jelenti. Azonban bármennyire tagadhatatlan, hogy úgy a részvénytársaság, mint a kölcsönösségen alapuló társaságnak is meg vannak előnyei s hátrányai, mennyire más az a kölcsönösség, melyet a részvénytársaságnál találunk s milyen más ennél! Az utóbbinál talált kölcsönösség jelenti, hogy a hozzájárulás, bármily formában is legyen behajtvva, az utolsó fillérig az összesség javára szolgál; ellenben a részvénytársaságnál ennek egy része osztalékul szolgál. A jogigény természetesen itt is, ott is meg van. Azonban a kölcsönösséget közgazdasági s nem jogi szempontból kell szemlélnünk. Minden esetre irányadó nemcsak az osztalék jelenléte vagy hiánya lesz, a mennyiben sok kölcsönösségi társaság igazgatási költségei az osztalék hiánya ellenére is kisebbek, hanem maga a szervezet is, a mennyiben itt beleszólhatnak a tagok az üzemvezetésbe. Hiszen az úgynevezett vegyes szervezési formák kialakulásában látjuk is azt a törekvést, hogy a részvénytársasági formát a kölcsönösségihez közelebb hozzuk. A különböz-

tetés ugyanis ma nem az, hogy magán-, vagy állami forma, hanem magán-, vagy társadalmi biztosítás?

Annak megállapítása után, hogy a kölcsönösségi társaság a leg-tisztább társadalmi biztosítási forma, megoldhatjuk azt a kérdést, hogy a társadalmi biztosítás körébe mely biztosítási formák tartoznak. Az előbbieket alapján ide tartoznak:

1. A kényszerbiztosítás,
2. a szabad munkás egyesületek,
3. a népbiztosítás, a mennyiben nem kölcsönösségen alapszik,
4. minden kölcsönösségen alapuló tiszta,

5. minden vegyes forma, vagyis hol a részvénytársasági formában egy kis társadalmi biztosítási forma is megjelenik, mint fejlődési átmeneti alak, pl. az állam biz meg egy részvénytársaságot s biztosít neki előnyöket az összesség érdekében, vagy a részvénytársaság vesz fel saját érdekében ilyen elemeket: a tagok részeltetése. A második kérdésre vonatkozólag, annak a megítélese, hogy a társadalmi biztosítás körének megállapítása után, melyik vállalati forma a leghelyesebb, abban áll, hogy a biztosítás valamely ágának, adott társadalmi fejlődési fokon, mi a leghelyesebb formája?

A kérdés illetően beállítása tehát (a valóságtól eltérően) oly szempontból történik, mintha az volna a kérdés, hogy a socialistikus elveknek megfelelően, miként kellene a biztosítást egy államban szervezni. Mint módszer tehát alkalmaztatása teljesen jogosult.

Vizsgáljuk például a kényszerbiztosítást. Bismarck 1881 november 29-én a következőket írta: „Ha a birodalmi kormány a társadalmi újjászervezés egész terhével egy időben akar előlépni, úgy igen sok társadalmi réteg megijedne a feladatok nagyságától és ellenzékké válnék. A társadalmi reformot tehát lépésről-lépésre kell megvalósítani, a savoyai dinastia azon elve szerint, mely egy meghódítandó területet egy articsókához hasonlított, melyet egy harapással nem, hanem csak levelenként lehet megenni.“ S valóban a kényszerbiztosítás csak lépésről-lépésre nyert megoldást. Legelőbb a vállalkozó felelőssége helyébe akartak az egész birodalmat átfogó szervezetet létesíteni. Technikai akadályok folytán mégis a betegség elleni biztosítás jött legelőbb létre 1883 június 15-én.

A német kényszerbiztosítás nyomán úgy a betegség, mint a balesetbiztosításnál arról van szó, hogy a munkás betegsége avagy baleset folytán megzavart szerzési képességet idejében fenntartsuk, illetve fel-emeljük, illetve ennek időtartamára az elvesztett szerzési képességet pótoljuk. A rokkantság biztosításnál a munkásokat oly esetben akarjuk segíteni, a nélkül, hogy a birodalmi balesetbiztosítás biztosítaná őket, a mikor kimutathatóan szerzésre képtelenek, a nélkül azonban, hogy

arra tekintenénk, mely korunkban állott elő a szerzési képtelenség. E mellett az öregség elleni biztosításnál olyan munkásokat biztosítunk, kik egy bizonyos kort elérték, a nélkül azonban, hogy a keresetképtelenséget igazolnák, mert bizonyos korban a keresetképtelenség úgylis beáll avagy a keresőképesség csökken.

A kényszerbiztosítás a munkások részére van szervezve, de ezzel nem mondjuk azt, hogy a munkásokhoz közelálló néprétegek nincsenek a biztosításba bevonva. Üzemi hivatalnokok, alkalmazottak és kis vállalkozók is ide tartoznak. Állampolgárság avagy a nem, nem bír befolyással. Németek s külföldiek, férfiak és nők egyaránt biztosítva vannak. A kor rendesen nincs elhatározó befolyással. A mi a biztosítottak körét, azaz quantitását illeti, minden biztosítási ágban vannak kényszer útján s önként biztosított személyek. S viszont a kényszer útján biztosítottak között vannak olyanok, kik a birodalmi törvény erejénél fogva s olyanok, kik a községi szabályrendeletek vagy más hivatali rendeletek (kancellár, birodalmi tanács) útján vonhatók be.

A mi tehát a biztosítottak körét illeti, a kényszerbiztosítás egy bizonyos osztályra, a munkásosztályra, mint egyedül a munkaképességre támaszkodókra igen alkalmas, legalább a német példa ezt mutatja. A mikor tehát azonos tömegszükségletekkel állunk szemben, vagyis olyanokkal, melyek egyöntetűsége nyilvánvaló, akkor a kényszerbiztosítás a legalkalmasabb forma. Ezzel szemben csak rá kell mutatnunk arra, hogy a német példát legelőbb Ausztria követte; Franciaország és Olaszország hosszú ideig a balesetbiztosítás terén a vállalkozók felelősségének törvényes szabályozásával kísérletezett, azonban Anglia, a liberalis individualistikus gazdasági rend hazája, már szintén kényszerült a munkásbiztosítás kényszerformájára lépni. Tette pedig ezt azzal, ha a munkás egy bizonyos összeg erejéig biztosítva nincs, úgy államilag kényszer útján biztosítatik. Nem meglepő az angol társadalom egy részének ellenállása a kényszermunkásbiztosítás behozatala ellen, sem az, hogy az angol munkások jó része magánbiztosítással vonta ki magát a kényszerbiztosítás alól, azzal, hogy a minimumra biztosította magát, mert mindezen jelenségek az angol szabad önrendelkezési gondolkodás évszázados traditioin alapulnak. Ezzel ellentétben Németország agyonfegyelmezett lakossága szívesen fogadja el a kényszerbiztosítást.

Az azonban nem sikerült tisztán a munkásosztályra vonatkoztatni a kényszerbiztosítást, bele kellett venni a hozzájuk közel álló népességeket is.

b) A mi a kényszerbiztosítást illeti, melyet a közjogi testületek, szervezetek, ezek vagy olyanok, melyeket maga az állam tart üzemben vagy csak egy törvénnyel életre hiva, tulajdonképpen üzemüket az önkormányzatú közigazgatási hatóság útján maguk a biztosítottak végzik.

Az állami biztosítási formákat végignézve találkozunk:

1. tiszta állami biztosítással,
2. tartományi biztosítással,
3. községi biztosítással.

Elképzelhetők monopóliummal vagy a nélkül.

A kényszer, Conrad szerint csak kiegészítő eszköz. A mikor t. i. a legnagyobb biztosítandó körről van szó.

Ugyanis a munkások egész vagyonát munkaerejük képezvén, itt a kényszerbiztosítási forma a találó. Ott ellenben, hol már más vagyonalkatrész is van, hol tehát a veszélyesség kisebb fokú, ott már nem éppen szükséges a kényszer.

A kényszerbiztosítást tehát semmi esetre sem lehet úgy felfogni, mint a biztosítás, avagy a társadalmi biztosítás legfejlettebb alakját. A történelmi fejlődés során megtalálta a gazdasági életünkben őt megillető helyet, a nélkül azonban, hogy a más biztosítási ágakban kialakult és prosperáló más biztosítási üzemformákat feleslegessé tudta volna tenni.

Kétségtelen, hogy jelen közgazdasági rendszerünkben úgy a magán, mint a társadalmi biztosításra szükség van, mindkettő létjogosultsága elvitázhatatlan. A fejlődés története mutatja, hogy egyensúlyi helyzetbe törekszenek, sőt speciális előnyös vonásaikat kölcsönösen átveszik. Ennek megállapítása után, a társadalmi biztosítás szervezetére nézve, az üzemformák hierarchiájában, (a kényszerbiztosítástól le, a tiszta kölcsönöségi társaságokig) ugyancsak a tömegszükséglethez való alkalmazkodás iránti törekvést, azaz harmónikus elhelyezkedésüket látjuk. A társadalmi biztosítás szervezésekor tehát mindig az lesz irányadó, hogy az egyénre mily fontosságú s a társadalom mely kiterjedésű körét átölelő tömegszükséglettel állunk szemben. A tömegszükséglet intensivitása és extensivitása tehát az irányadó arra nézve, hogy a kényszerbiztosítás által avagy más társadalmi biztosítási üzemforma létrehozásával elégítsük ki a közszükségletet.

*

A társadalmi biztosítás körébe vágó irodalom a legújabb időkben egyre szaporodik s így azok számára, kik ezen kérdések iránt közelebbről is érdeklődnek, hasznos munkát vélek teljesíteni, ha az erre vonatkozó bel- és külföldi irodalom újabb s főbb kútforrásait ide iktatom:

B. Emanuel Hermann: *Theorie der Versicherung*. Wien, 1897., III. kiadás.

Dr. J. Conrad: Dr. J. Elster, Dr. W. Lexis és Dr. Edg. Loening; *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 1911.

Fr. Fick: *Der juristische Charakter des Lebensversicherungsvertrages*. Zürich, 1884.

- Dr. J. Elster: Die Lebensversicherung in Deutschland, ihre volkswirtschaftliche Bedeutung und die Nothwendigkeit ihrer gesetzlichen Regelung. Halle, 1880.
- B. Krosta: Ueber den Begriff „Versicherung“ 1911.
- W. Gallus: Die Grundlagen des gesammten Versicherungswesens. Leipzig, 1898.
- Paul Müller: Das Gegenseitigkeitsprincip im Versicherungswesen. Berlin, 1905.
- Dr. A. Manes: Socialversicherung. Leipzig, 1911.
- Berichte, Denkschriften, etc. des V. Internationalen Congresses für Versicherungswesen. Berlin, 1906.
- Dr. A. Manes: Versicherungs-Lexikon.
- Brunó J.: Die Mutterschaftsversicherung. Berlin, Schwetz 1912.
- Carr, Comyns A. S. W. H. Stuart Garnet & J. H. Taylor. National insurance. London, Macmillan 1912.
- Deutscher Städtetag. Posen, 1911. Zur Frage der Arbeitslosenversicherung. Berlin, Loewenthal.
- Ewans L. Worthington. The National insurance act 1911, London.
- Fischer Alfons: Die socialhygienische Bedeutung der Reichsversicherung. Leipzig, Dietrich 1912.
- Führer durch die Reichsversicherungsordnung. Berlin, Vorwaerts 1911.
- Greulich Herm.: Bundesgesetz über die Kranken- und Unfallversicherung. Zürich, Füssli 1912.
- Lukas Claude: La mutualité et les retraites ouvrière et paysannes, Etude de droit comparé (France, Allemagne, Belgique) Paris, Larose & Tenin 1911.
- National insurance act. London, 1911.
- Verkauf Lev. Die Regierung im Kampfe gegen die Socialversicherung. Wien, Brand 1911.
- Wiessner: Die Knappschaftsvereine und die Reichsversicherungsordnung. Berg. u. Hüttemänn. Abh. 1612.
- Winkler Wilh.: Studien zur österreichischen Socialversicherungsvorlage. Wien, Braumüller 1911.
- Life insurance history 1843—1910. New-York, Spectator 1911.
- Delprat G.: La crise du liberalisme en matière d'assistance. Paris, Giard & Bière 1912.
- Entwurf eines Gesetzes betr. die Aufhebung des Hilfskassengesetzes. Berlin, Heyman 1911.
- Squier Lee Welling: Old age dependency in the United States. New-York, Macmillan 1912.

- Dettoni Gio.: Il monopolio statale dell'industria delle assicurazioni sulla vita in Italia Cagliari Gina Falconi 1911.
- Wehlberg Hans: Das Völkerrecht und das italienische Staatsversicherungsmonopol. Wien, Manz, 1912. Aus: Öst. Ztschr. f. Versicherung.
- Dawson Wm. Harbutt: Social insurance in Germany 1883 – 1911. London, Fischer Unwin 1912.
- Magaldi Vinc.: Les ouvriers étrangers et la législation des assurances ouvriers. Wien, Engel 1905.
- Manes Alfr.: Socialversicherung. Berlin, 1912.
- Weber A.: Versicherung von Häusern gegen Miethverlust. Berlin, Reuschel 1912.
- Zahnbrecher Fr. Navez: Die Lebensversicherung. Kempten, Kösel 1912.
- Biesenberger J.: Invaliden- und Hinterbliebenenversicherung. Stuttgart, Kohlhammer 1911.
- Schall W.: Beziehungen der Versicherungstraeger zu einander und zu anderen Verpflichteten. Stuttgart, Kohlhammer 1911.
- Manes Alf.: Probleme der Socialversicherung. Moderne Versicherungsprobleme. 1913. Berlin, Simon.
- Bossert Jul.: Die Betriebsverlustversicherung. Diss. Nürnberg, Hilz 1911.
- Fons Geo.: Le monopole des assurance. Thèse. Lezignan Loupiac 1912.
- Goldziher Carl & Ernst Sós: Die Aenderung der Sterblichkeitsverhaelltnisse der Versicherten in Ungarn. Amsterdam, 1912.
- Ashley Annie: The social policy of Bismarc. London, Longmans, Green 1912.
- Watts J. H.: The law rel. to national insurance. London, Stevens 1912.
- Leible K.: Das Recht der Versicherungsunternehmungen. Berlin, Göschen 1913.
- Luporini Mario: Il monopolio delle assicurazioni al senato in difesa delle mutue. Milano, 1912.
- Manes Alf.: Versicherungswesen. Leipzig, Teubner 1913.
- Weber A.: Die Miethverlustversicherung. Spandau, 1912.
- Der Entwurf einer Volksversicherung gegen Alter und Individualitaet in Norwegen. Sociale Praxis 1913.
- Jahrbuch der Arbeiterversicherungen Götze. Berlin, Liebel 1913.
- Kimber H.: The future of national insurance Fin. rev. of rev. 1913.
- Luxemburg Max: Russische obligatorische Arbeitsversicherung. Gesetz vom 6. 7. 1912. Gebethner & Wolff, 1912.
- Schmidt Rob: Rentenhysterie. Socialist. Mh., 1913.
- Halász Aladár: A munkásbiztosítás kézikönyve. Az 1907. t.-cz. magyarázata. Munkásügyi Szemle, 1912.

- Magyarország munkásbiztosítási hivatala. Összegyűjtötte Schultz Ágoston.
Budapest, 1912.
- Dóczi Sámuel: Iparosok járadékbiztosítása. Budapest, Benkő 1911.
- Lévai Tibor: A munkásbiztosítási törvény és választott bírósági eljárás.
Budapest, Róth 1912.
- A németbirodalmi biztosítási törvény. Munkásbiztosítási Közlöny, 1912.
- Munkásbiztosítási almanach 1911, Budapest.
- Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesületének szaktanács-
kozása. A munkásbiztosítási törvény reformja. Munkásügyi Szemle,
1913.
- Pach Henrik: A magyar munkásbiztosítás 1911. Társad. munk. sz., 1913.
- Sarkadi Ignác: Jelentés az Országos Pénztár közgyűléséhez. Munkás-
ügyi Szemle, 1913.
- Sasvári József: Nehány szempont az 1907: XIX. t.-cz. 81. és 82. §-hoz.
Munkásügyi Szemle, 1913.
- Törs Tibor: A magyar munkásbiztosítás 1911-ben. Magy. Társ. Tud.
Szemle, 1913.

Pallay Béla.

Az angol földreform.

„A landlordismus a legrosszabb és legkevésbé ellenőrzött faja a monopoliumoknak. Generációkon át csak visszaélést, romlást, elnyomást és igazságtalanságot jelentett a föld igazi munkásaira«. Ezekkel a szavakkal vezette be Lloyd George, a kincstár kancellárja a hadjáratot, a melyet az uralmon levő angol liberal radicalis párt a földreform ügyében indított. A földreform-mozgalom, a melyet az angol kormány megérettnek tart a keresztülvitelre, természetes folytatása az erősen radicalisálódott párt addigi törvényhozási alkotásainak. A párt, a mely már teljesen eltért a manchesterismus elveitől, először áttért a munkásvédelemnek és munkásbiztosításnak continentalis formáira, azután megcsinálta az aggkori biztosítást, majd a munkaviszony szabályozásában eljutott a minimalis munkabéreknek hatósági alapon való megállapításáig, végezetül pedig — legalább egyelőre — reformjainak sorozatát a földmonopoliumnak megtörésével kívánja betetőzni.

Mindezek az alkotások tulajdonképpen egy belső fejlődésnek külsőleg is látható étappejai. A régi liberalismus axiomákat állított fel, hogy mindenkinek egyenlő joga van az élethez és elvileg mindenkinek biztosította az egyforma érvényesülés lehetőségét. A gyakorlatban azonban a doctrina nem vált be. Sem a tőkessel szemben álló munkás, sem a hatalmassal szemben álló kisember nem indul egyenlő feltételekkel a küzdelembe. Míg az egyik oldalon milliók képződnek, a másik oldalon milliók nem tudják az emberi megélhetés feltételeit maguknak biztosítani. A szabadság jelszava alatt kialakuló monopoliumok megcsufolják a szabad érvényesülés elvét. A liberalismusnak tehát — így mondják a párt mai vezetői — a mely az egyén lehető jólétét igyekszik biztosítani, ki kell egyenlíteni ezeket az ellentéteket és positiv irányban kell közreműködni a gyengébb védelmében. Ez az igazi liberalis egyenlőség követelménye. A hogy a régi liberalismus nem tartotta összeférhetőnek a laissez-faire tanával a szabad gyilkolást, úgy az új liberalismus sem engedheti meg a szabad kizsákmányolást. Lehet, hogy ez az új liberalismus az egyén jogainak biztosítása után áttér az egyén jogainak korlátozására, ez azonban a benne levő gondolatnak a természetes fejlődése.

Ez a gondolatmenet azonban még tovább megy és collectivistikus színezetet ölt. Vannak termelő eszközök, így első sorban a föld, a melyek csekélyebb mennyiségben állanak a nemzet rendelkezésére, mint a mennyire tényleg szükség volna az összes földet birni akarók kielégítése céljából. Egyének kezében a korlátolt mennyiségben levő termelő eszközök tulajdona osztály-monopoliumra vezet, a monopolium pedig a liberális elvvel ellentétben áll. Ha tehát ilyen esetek fordulnak elő, nem szabad visszariadni a termelő eszköznek köztulajdonná tételétől sem. Ebben, mint sok egyébben, az új liberalizmus parallel halad a socialismussal és ebben van a most bejelentett földreformnak magasabb szempontból való indokolása is.

Természetesen, a mit egy politikai párt a gyakorlatban meg akar valósítani, sok tekintetben eltér a tisztán elméleti megállapításoktól. Éppen azért sem Lloyd George, ki bedfordi beszédében a földreform közeli parlamenti tárgyalását bejelentette, sem a liberális párt parlamenti bizottsága nem ment el ilyen messzire. Igen radicalis reformokat javasolnak, de a földnek valóságos kisajátítását még egyelőre nem merik érinteni. Javaslataik főként arra irányulnak, hogy az angol mezőgazdaságot, a melytől igen nagy területeket vontak el improductiv, különösen sport célokra, intensivebbé tegyék, hogy az önálló farmer és bérlő helyzetét javítsák és hogy a mezőgazdasági munkást is az ipari munkáséhoz hasonló védelemben részesítsék.

Lloyd George, a ki Bedfordban a liberális pártszervezeteknek négyezer kiküldötte előtt ismertette a kormány terveit, első sorban az okokat adta elő, a melyek a reformot szükségessé teszik és az elveket vázolta, a melyeken a reformnak fel kell épülnie. Angliában a mezőgazdaság visszafejlődőben van, mert a mezőgazdaságilag értékesíthető területek nagy része olyanok kezében van, a kik azt nem akarják termelési célokra használni. A mezőgazdasági munkás úgyszólván kívül áll a törvényes védelmen, munkaideje, erőkihasználása semmiképpen sincs szabályozva. A lakások, a melyeket a tulajdonosok rendelkezésükre bocsátanak „rettenetesek, szűkek, egészségtelenek, emberhez nem méltók“. A mezei élet nélkülözi a kilátásoknak, a jobb jövőnek reményét is. A bérlő nincs biztosítva, hogy amelioratóinak hasznát láthassa. A sport-szenvedély nemcsak óriási területeket von el igazi rendeltetésüktől, de tetemes károkat okoz a farmereknek is, a kik nem tudnak védekezni a vadászczélokra tenyésztett rókák, szarvasok és fácánok ellen. Mindezek a körülmények fokozzák a vidék dyspoulatióját, a városba tódulást és a mezőgazdasági népességnek, az ország egyik legértékesebb és leg-egészségesebb elemének a kivándorlását.

Ezeknek az állapotoknak igazi okozója a landlordismus lévén, a fő-

czél ennek megtörése, hatalmának korlátok közé szorítása. A reform nem irányul „a nagybirtokosok, mint egyének, vagy mint osztály ellen, hanem változtatni akar a végzetes és gazdaságellenes rendszeren.“ A módoszatok, a melyeket a kormány itt alkalmazásba akar venni, szinte magukból a felsorolt tapasztalatokból folynak. A mezőgazdasági munkásnak megélhetésre elegendő minimális munkabért, erejét meg nem haladó napi munkaidőt és tisztességes lakást kell biztosítani, továbbá lehetővé kell tenni reá nézve, hogy idővel önállósítsa magát és szabad kisbirtokos legyen belőle. A bérlőt biztosítani kell, hogy befektetéseinek gyümölcsét élvezhesse. Meg kell akadályozni, hogy a bérleti összegnek jogosulatlan fölemelése őt az általa megmunkált földről elűzze. A nagybirtokos, a ki földjét nem műveli intensíven, vagy egyáltalán nem is műveli, csak szórakozás céljára használja, nem teljesíti az összességgel szemben fennálló kötelezettségét. Semmiféle tulajdon sem lévén absolut, az állam jogosan jár el, ha a termelő területeknek rendeltetésüktől való elvonását törvényhozási intézkedésekkel megakadályozza.

E negatív intézkedések azonban pozitívekkel is kiegészítendők. Az államnak a maga hatalmával és anyagi eszközeivel támogatni kell a kisembert, bérlőt és munkást, mikor önállósodni akar és szabad birtokos akar lenni. Az állam, mint segítő és támogató jelenik meg, mikor a kisember önmagában nem elég erős, hogy épületet emeljen, öntözőművet létesítsen, vagy befektetéseket eszközöljön. Az állam törvényhozási, közigazgatási és anyagi segítséget nyújt a kisembernek, hogy a hanyatló mezőgazdaságot régi jogaiba visszahelyezze.

Ugyanezeket fejtette ki Lloyd George néhány nappal később swindoni beszédében is, a hol azonban már jelezte azt is, hogy a kormány mit és hogyan szándékozik cselekedni. Elsősorban a földművelésügyi hivatal — Board of Agriculture — Ministry of Lands címmel és erősen megnövekedett hatáskörrel valóságos ministeriummá alakítandó át. A ministerium hatásköre túlszárnyalja a hasonló elnevezésű más ministeriumokét is, a mennyiben nemcsak a földművelés általánosságban való előmozdítása a föladata, hanem ellenőrzi a föld kihasználásának mikéntjét is és ki nem használás vagy meg nem felelő művelés esetén jogában van közbe is lépnie. E célból törzskönyvet vezet az összes földbirtokosokról, a mely feltünteteti egyebeken kívül a művelés módját, megállapítja azok értékét és ez alapon gondoskodik a föld megadóztatásáról, nem csupán az esetleges hozadék, hanem a szomszédos birtokok hozadéka alapján is. Ez a föld esetleges parlagon hevertetésének megakadályozására szolgál. Felügyelete alá tartoznak a földvételek és eladások, a nagybirtokos és bérlő közötti viszony, a munkabérek, munkáslakások ügye, stb. E működésében a ministeriumot messzemenő

birói hatáskörrel is, felruházott bizottságok támogatják, a melyeknek jogukban van a nagybirtokost kártérítésre itélni, ha felmondás által megfosztja a bérlőt beruházásainak gyümölcsétől, joguk van a bérösszeg maximumát megállapítani és egyáltalán az összes ilyenmű ügyekben eljárni. Ők terjesztenek javaslatot a ministerium elé, ha közérdekből valamely birtokot ki kell sajátítani, ha a kisember vásárlásában támogatásra szorul és ők állapítják meg a munkaidőt, a minimális munkabért is.

Lloyd George bedfordi beszédével egyidejűleg került a nyilvánosság elé a terjedelmes jelentés is, a melyet a liberális párt parlamenti bizottsága – Land Inquiry Committee — tett közzé a földreform ügyéről. Az A. H. Dyke Acland elnöklete alatt működött nyolcztagú bizottság működésében nem az általános statisztikai adatokra támaszkodott, hanem két éven át 2.292 parish területén a helyszínen végzett vizsgálatokat, tekintetbe vette a mezőgazdasági munkások, kisbérlők és önálló farmerek életének összes körülményeit és ez alapon rajzolta meg az agriculturalis Angolország viszonyait. A felvételek két kérdőív alapján történtek, az egyik a munkaidő, munkabér és lakás, a másik pedig a bérleti viszony, művelés, földvételek stb. kérdéseit tartalmazta. A felvétel alapján kiderült, hogy megvizsgált területeken a húsz éven felüli mezőgazdasági munkások 60 százalékának heti jövedelme nem haladja meg a 20 shillinget, 20 – 30.000 munkásé pedig 16 shillingen alul marad. Csak nagyon kevés olyan grófság van, a hol a heti jövedelem elegendő az emberi megélhetési standard biztosítására. A mezőgazdasági munkás jobban ki van szolgáltatva gazdájának, mint az ipari munkás. Egyrészt nyomott anyagi helyzete, másrészt érdektársaival való csekély kapcsolata meggátolja a trade-unionismnak körükbe való erősebb behatolását és így a szervezkedés előnyeit nem élvezheti. Az egész osztály anyagi és erkölcsi színvonalának emelése érdekében tehát kívánatos a bér-, munkaidő- és lakásviszonyok sürgős törvényhozási szabályozása. Ez a szabályozás közvetlenül, de szükség esetén közvetve is történhetik. A landlorddal szemben egyszerűen a minimális munkabér állapítandó meg. A hol ellenben bérleti viszony van, de a bérlő oly abnormisan magas bérösszeget fizet, hogy ez akadályozza meg munkásainak emberi javadalmazását, a bérösszeg szállítandó le és ez fordítandó a munkabérek emelésére.

A bizottság becslése szerint Angliában és Walesben legalább 120.000 új mezei lakásra van szükség, hogy a mezőgazdasági munkások rettenetes lakásviszonyai megjavittassanak. A lakásügy intézése a Rural District Councilok hatáskörébe volna utalandó. Minthogy a fennálló rendszer mellett a landlordok a természetben adott és legtöbb esetben meg nem felelő lakásokat magasan beszámítják a munkabérbe, vagy ők

szoritandók új lakások építésére, vagy a munkabér felemelése mellett a hatóság épít és bocsát lakásokat mérsékelt díjazás ellenében a mezőgazdasági munkások rendelkezésére.

A bérleti viszony tekintetében a bizottság jelentése körülbelül fedi Lloyd George véleményét. Érdekes azonban az az ellentét, a mely a bérleti viszony megszüntetése tekintetében áll fenn közöttük. Míg Lloyd George szükségesnek látja az önálló kisbirtokos középosztály megteremtését és megerősítését állami támogatás mellett, a bizottság elegendőnek, sőt czélszerűbbnek tartja a mai bérleti viszony megreformálását. Kiindul pedig abból, hogy a földtulajdonnak bizonyos egyének által való megszerzése, — legyenek bár kisemberek — a közösségre nézve nem lehet cél, annak célja csak az, hogy a termelés fokozása biztosíttassék. Már pedig világos, hogy a kisember, mikor földet vesz, a vételárra fordított összeget tulajdonképpen elvonja a földtől, a melybe azt be kellene fektetni. Ha viszont az állam váltja meg számára a birtokot, ezzel igazságtalanságot követ el a többi adózókkal szemben, a kiknek pénzét egyesek feleslegyezésére fordítja. A földtulajdon kisebb birtokosoknál egygyermekrendszerre vezet, a mi a bérleti rendszer mellett kevésbé áll fenn. A cél tehát a bérleti rendszer hibáinak kiküszöbölése, a landlordok tulajdonjogának korlátozása mellett, de magának a rendszernek fenntartása és fejlesztése.

Mint e vázlatos ismertetés is mutatja, Anglia ismét radicalis reformok előtt áll. Míg azonban az előző reformok nagyrészt olyan területeken mozogtak, a melyeket a többi európai államok is ismernek, a földreform egészen új feladatokat tár fel az állami tevékenység számára. E reformok pedig annál nagyobb jelentőségűek, mert a magántulajdont éppen legbiztosabbnak hitt területén, a földnél kezdik ki és a gyakorlatban eddig nem tapasztalt perspektivákat nyitnak meg a socialis fejlődés számára. Más oldalon velük lezárul Anglia történetének egy fontos fejezete, a mely a manchesterismus jegyében állott. A liberalismus végleg áttért az állami beavatkozás politikájára és új alapokon akarja az igazi népállamot megteremteni.

Tonelli Sándor.

Magyarország mezőgazdasági kivitele.

A magyar gazda, a ki búzát, bort, sörárpát, cukorrépát termel, szarvasmarhát tenyészt, sertést hizlal, ma épp úgy bekapcsolódik a világforgalomba, mint a liverpooli posztógyáros, a rio de janeiroi kávéültetvényes vagy az indiai rizstermelő. A nemzetközi áruforgalom ezer szálával köt bennünket idegen országokhoz. Egyes foglalkozási ágak jövedelmezősége, családok jóléte, előhaladása, gyermekeinek nevelése attól függ, hogy a termény, a melyet magyar kéz és magyar vállalkozószellem állított elő, talál-e vevőre idegen ország piacán, függ a konkurrens országok termelési viszonyaitól, a külföldi fogyasztók ízlésétől és fizető képességétől.

Erre a nemzetközi érdekkapcsolatra még senki sem gondolt száz évvel ezelőtt. A magyar anyaország összes kivitele 24—32 millió koronát tett ki a XVIII. század vége felé. Ennek legalább fele Alsó-Ausztriába ment, a többi Stájerországba, Morvaországba, Sziléziába, a hol a szövőipart az olcsón vásárolt magyar gyapjú táplálta.¹⁾ Kivitelünk csupa nyersterményből állott, még pedig csakis olyanokból, a melyekre Ausztriának szüksége volt, míg az osztrák kereskedelmi politika magas vámokkal zárt ki minden olyan terményt, a mi az osztrák termelésnek versenyt csinálhatott. Egyedüli számbajövő kiviteli cikkünk volt a gyapjú. Még a gabonaneműek kivitele csak kivételesen szűk termések idején öltött nagyobb méretet (a mi különben a rossz utak és primitív közlekedési viszonyok mellett könnyen érthető is, hiszen akkortájt még Anglia is csak 20%-át szerezte be gabonaszükségletének külföldről). Lengyelország felé irányuló borkivitelünknek az ország feldarabolása vetett véget. A közlekedési eszközök létesítése, a jobbágyság felszabadítása, a vízszabályozás, az óriási legelők feltörése és a váltógazdaság általános elterjedése után ölt nagyobb méretet Magyarország gabonakivitele. Utazók, a kik a mult század 70-es éveiben és a 80-as évek elején keresték fel Magyarországot, úgy írnak róla, mint Európa éléskamarájáról, a mely nemcsak Ausztriát, hanem egész Közép-Európát ellátja gabonával. Ekközben

¹⁾ Acsádi Ignác, *Gazdaságtörténet*. Közgazdasági lexikon I. 732. oldal.

megerősödik Magyarország malomipara és a gabonaneműeket már legnagyobb részben feldolgozva, liszt alakjában visszük ki a külföldre. A gyapjúkivitel fokozatosan elveszíti jelentőségét, az állatkivitel is még messze mögötte marad jelentőség tekintetében a gabona- és a liszt-kivitelnek, az ipari növények közül egyedül a dohány kivitele számottevő a múlt század utolsó évtizedeiben. A múlt század 90-es évei óta és főképpen a jelen század első évtizedében, a mióta a tengerentúli verseny nagyobb méretet öltött és az európai államok ehhez alkalmazták kereskedelmi politikájukat, újabb nevezetes eltolódások történtek Magyarország mezőgazdasági kivitelében.

Magyarországot földrajzi fekvése és politikai viszonyai, földjének termékenysége, aránylag gyér népessége emberi számítás szerint még hosszú ideig a mezőgazdasági termékeket exportáló ország szerepére fogják utalni. Az ország kiviteli viszonyaiban azonban átalakulások mutatkoznak. Mindig többféle árú kerül kivitelre. A gabonafélék kivitelének nincs többé az a domináló szerepe, a mi néhány évtizeddel ezelőtt.

Ezeket az eltolódásokat ismerni kell a gazdának is, egyrészt azért, mert magángazdasági tevékenységében is befolyásolhatják. Az egyes termelési ágak megválasztásánál döntő szerepe lehet a kiviteli viszonyoknak. (Igy a sörárpa termelésének kiterjesztése ma nem ajánlható a kiviteli viszonyok mostohasága miatt.) De még behatóbban kell ismernie a gazdának, hogy az egyes mezőgazdasági cikkeknel milyenek az exportlehetőségek, mikor aktualis gazdaságpolitikai kérdéseknél kell véleményt nyilvánítani és befolyását érvényesíteni. Olyan gazdaságpolitika, a melyik nem számol a magyar mezőgazdaság exportérdekeivel, még akkor is feltétlenül elvetendő volna, hogyha látszólag alkalmas volna is arra, hogy a magyar ipart erősítse és mezőgazdaságunk számára belső piacon teremtse. Hiszen éppen a magyar ipar megteremtéséhez és mezőgazdaságunk jobb felszereléséhez, termelőképességének fokozásához van szükségünk azokra a száz- és ezermilliókra, a melyeket mezőgazdasági termésfeleslegünkért a külföldtől kapunk. Ha a külföldi tőke beözönlésének az útját elzárjuk, akkor nem lesz módunkban Magyarországot se mezőgazdasági, sem ipari téren önállósítani a külföldtől.

A külkereskedelmi forgalom adatait a magyar központi statisztikai hivatal az 1890-es évek óta gyűjti össze. A statisztikai hivatal osztályozása nem választja el szigorúan a mezőgazdasági kivitelt a bányászati és az ipari kiviteltől. Igy pld. két igen fontos cikk szerepel a gyártmányok közt: a liszt és a cukor, a melyekben igaz, hogy feldolgozott állapotban, de mégis a magyar mezőgazdaságnak a terményeit visszük ki a külföldre. Minthogy ezen termékek értékének talán $\frac{8}{10}$ -ed részét

a nyers anyag értéke adja és legfeljebb $\frac{2}{10}$ -ed rész tekinthető a feldolgozás által keletkező értékfelettelnek, céljainknak jobban megfelelő és helyesebb eljárás, ha mi ezeket a termékeket is a magyar mezőgazdaság productumai közé soroljuk. Csakis ezen az alapon tudjuk mezőgazdasági kivitelünk alakulását mérlegelés tárgyává tenni. Még nagyobb jogosultsággal tekinthetjük ugyanezt a bornál, vajnál, sajtnál, túrónál, szeszes italoknál, elkészített húsnál, halaknál, főzelék- és gyümölcs-konserveknél, a melyeket a statistika a gyártmányok közé sorol, — de mi a megengedhető hibahatáron belül maradunk, ha a mezőgazdasági termékek közé számítjuk őket. Ezért a mezőgazdasági kivitelünk főösszegeinek megállapításánál odaszámítottam mindazokat a czikkeket, a melyek a külkereskedelmi forgalomnak nyersanyag, félgyártmányok és gyártmányok szerint való csoportosításánál:

I. Nyersanyagok.

A) A mező- és erdőgazdaság s a halászat termékei: 1. Élelmezési és élvezeti czikkek. 2. Nyersanyagok a mezőgazdaság és az ipar részére,

továbbá

III. Gyártmányok.

1. Élelmezési és élvezeti czikkek

cím alatt szerepelnek. Az utolsó rovatban a tulajdonképpeni mezőgazdasági termékeken, ú. m.: vaj, sajt és boron kívül a cukor-, malom- és szeszipar termékei, továbbá elkészített húсок, tésztaneműiek, főzelékek és gyümölcs-conservék szerepelnek.

Mezőgazdasági kivitelünk a XX század első évtizedében következőképen alakult a fentebb elsorolt árúczikkekből:

	Millió korona		Millió korona
1901	945	1906	1.079
1902	1.029	1907	1.212
1903	1.047	1908	1.183
1904	1.025	1909	1.300
1905	1.031	1910	1.295

Mialatt mezőgazdasági kivitelünk a jelen század első évtizedében 945 millióról 1 295 millióra emelkedett, a mi mintegy 35% emelkedésnek felel meg, azalatt összes kivitelünk 1.265 millióról 1.716 millió koronára ment fel Ennél is rohamosabb volt azonban bányászati nyersanyag és ipari behozatalunknak a növekedése. (Ideszámítva mindazokat az árúczikkeket, a melyek nem tartoznak a fenti osztályozás alá.) Ez a

behozatalunk 1901-ben 895 millió koronát, 1910-ben már 1 479 millió koronát tett ki. Első szembeötlő tünet tehát, hogy mezőgazdasági kivitelünk nem emelkedett olyan mértékben, mint ipari behozatalunk. Ha egyidejűleg tekintetbe vesszük, hogy 10 év alatt Magyarország ipari népessége is erősen gyarapodott, míg a mezőgazdasági népesség majdnem stationär maradt, így tehát a belföldi ipari productio is igen nagy emelkedést ért el: akkor kétségtelen, hogy az ország ipari szükségletei sokkal nagyobb mértékben emelkedtek, mint a mennyire mezőgazdaságunk expansió-képes. Másik megfigyelésünk, a melyet a külkereskedelmi forgalom országok szerint való eloszlásánál tehetünk, az, hogy mezőgazdasági kivitelünk mindinkább leszorul a vámkülföldön kívül eső országokból és főképpen Ausztria felé irányul. (Így 1901-ben csak 75, 1910-ben már 83^{0/0}-a ment mezőgazdasági kivitelünknek Ausztriába.) Ezzel szemben bányászati, nyersanyag és ipari behozatalunknak 1901-ben 88, 1910-ben már csak 83^{0/0}-a jött Ausztriából, ez viszont a tengerentúli országokból jövő ipari nyersanyagszükséglet emelkedésével függ össze.

Mezőgazdasági kivitelünk egyes árúcsoportjait taglalva azt látjuk, hogy az értékemelkedés a kivitelre kerülő árúczikkek legnagyobb részénél több, mint a mennyiség emelkedése. Így gabonaneműekből, hüvelyesekből és lisztből az 1901-ik évben 24 millió, azt megelőző évek átlagában is 23 millió mm.-át tevő kivitelünk volt, míg 1909-ben csak 22·6, 1910-ben 23·7 millió mm. volt a kivitel. A kivitel értéke azonban 415 millió koronáról 1909-ben 584, 1910-ben 518 millióra emelkedett. A vágó és igás állatok kivitele darabszám szerint is emelkedett, így különösen az igásökor, a tenyésztésén kivitele és a sertés kivitele 1906 óta, de sokkal lényegesebb az emelkedés az értékben. Vágóökor kivitelünk értéke az 1901—05. évek átlagában 100 millió koronát tett ki, 1910-ben 113 millió koronát, a sertés kivitel ugyanezen időben 60 millió koronáról 97 millióra, a leölt szárnyasok kivitelének értéke 10 millióról 22 millióra, az igásökröké 4 ről 9 millióra, a tenyésztésén a század első éveiben 2—4—6—7—9 millióról 1910-re már 15 millióra emelkedett, az igás- és kocsilóé 20 millióról 31 millióra (daczára, hogy darabszám szerint a kivitel 36.000-ről 18.000-re szállott le). A vágó és igás állatok kivitele, a mi a múlt század utolsó éveiben 160—180 millió korona értéket tett ki, 1901-ben pedig 200 millió koronát, 1910-re már 315 millióra emelkedett. Már a gabona és az élő állat kivitele értékeinek összehasonlításából is kitűnik, hogy az állatkivitel sokkal nagyobb arányban emelkedett, mint a gabonaneműeké. Amíg ott az emelkedés kizárólag a magasabb áraknak tudható be, addig az állatkivitel mennyiségi és minőségi emelkedést is mutat.

Az élő állatkivitel emelkedésénél is szembetűnőbb az állati termékeknek és a zsiradékoknak a növekvő exportja. A nyersbőrök kivitele a század első éveiben 60—70—80—100.000 mm.-át tett ki, 1910-ben már 143.000 mm.-át. A kivitel értéke 11 millióról 25 millióra emelkedett. Az ágytollak kivitele 26.000-ról 23.000 mm.-ra apadt, a kivitel értéke ellenben változatlan, mintegy 9 millió korona. A gyapjúkivitel mennyisége csökken, 80—90.000 mm.-ről 75.000 mm.-ra apadt, úgyszintén a kivitel értéke is leszállott 23 millióról 19 millió koronára. Ellenben igen lényeges az emelkedés a tojásnál, a mi 300.000-ról 370.000 mm.-ra, 25 millióról 36 millió koronára növekedett. A friss hús kivitele 100.000-ról 108.000 mm.-ra, 13-ról 16 $\frac{1}{2}$ millió koronára. A zsiradékoké 297.000 mm.-ről 364.000 mm.-ra, 29 millióról 42 millió koronára emelkedett.

A míg a 90-es években még dohánykereskedelmünk erősen passiv volt, a mennyiben a kivitt dohány értéke csak 8—9 millió koronát, ellenben a kincstár által beszerzett nyersdohány értéke 20—22 millió koronát tett ki, addig 1910-ben dohánykivitelünk 21 millió korona, dohánybehozatalunk csak 17 millió korona értékkel szerepelt. Borkivitelünk állandó emelkedést mutat: a század első éveiben 6—8—9 százezer mm. 1910-ben már 1·1 millió mm., a kivitel értéke 28 millió-ról 40 millió koronára emelkedett. A liszt kivitel, a melyről már fentebb gabonanemű, hüvelyes és liszt címen szólottunk, mennyiség tekintetében alig mutat fel emelkedést (1901-ben 7·1, 1910-ben 7·3 millió mm.) ellenben értékben 200-ról 230 millió koronára emelkedett. A cukoripar termékeinek kivitele 1·9 millióról 2 millióra, a kivitel értéke 48 millióról 64 millióra emelkedett. Kisebb emelkedés van az elkészített hús, a vaj, túró és sajt kivitelénél is.

Az értékemelkedés a kedvezőbb mezőgazdasági konjunkturák következménye az egész vonalon. A kivitel mennyiségének nagyobb mérvű emelkedését csakis az állatoknál, az állati termékeknél és az ipari növényeknél látjuk. Az tűnik ki ebből, hogy kereskedelmi mérlegünket csakis a mezőgazdasági termékek magasabb árai folytán tudjuk bizonyos mértékig egyensúlyban tartani, bár kereskedelmi mérlegünk már így is cca 100 millió koronával passiv. A gabonatermelés productumai még a magasabb árak mellett sem teszik ki felerészét sem mezőgazdasági kivitelünknek és ez a kivitel úgy látszik, hogy már egyáltalában nem expansió-képes többé. A gabonaneműek mellett azonban egy sereg más mezőgazdasági cikkből van emelkedő kivitelünk, úgy, hogy mezőgazdasági termelésünk és kivitelünk ma sokkal differenciáltabb, mint tíz évvel ezelőtt.

Az új gazdasági kiegyezés előkészítésénél és az autonóm vámtarifa kidolgozásánál akár az önálló, akár az Ausztriával közös vámterületen,

ennek az 1 200 millió koronát meghaladó értékű mezőgazdasági kivitelnek az érdeke a döntő. Nekünk egy biztos felvevő piacra van szükségünk mezőgazdasági kivitelünk számára, mely a mi terményeinket minden országnál nagyobb kedvezményben részesíti. Minthogy politikai és gazdasági helyzeténél fogva Ausztriánál nagyobb előnyöket emberi számítás szerint egy ország sem nyújthat, ezért kell ragaszkodnunk a magyar mezőgazdasági kivitel érdekében az Ausztriával való vámközösséghez, vagy legalább is „a legnagyobb kedvezmény elvénél“ messze túlmenő szerződéses viszonyhoz.

Ha már most mezőgazdasági kivitelünk biztosítása érdekében elfogadjuk az Ausztriával való vámközösséget, és ipari téren nagy áldozatokat hozunk, a mennyiben lemondunk arról, hogy az osztrák iparcikket elvámoljuk, a mi a magyar ipar előmozdításának legtermészetesebb módja volna: akkor természetesen meg kell követelnünk, hogy a mezőgazdasági cikkek elegendő védelemben is részesüljenek a közös vámterületen. Így más vámpolitika a közös vámterületen nem lehetséges Magyarország érdekeinek feláldozása nélkül, mint a gabonavámok megtartása.

A 6 korona 30 filléres vámtétel 1906 óta érvényesül. A buza ára majdnem teljes 6 korona 30 fillérrel és a szállítási költséggel magasabb nálunk normális körülmények közt, mint a mennyi a gabona exportáló országok kikötőiben. Egy kölcsönhatás folytán, a mi a fiziikából ismeretes közlekedő edények törvényéhez hasonlítható, a gabona ára határozza meg az összes mezőgazdasági nyerstermények árát. Mindaddig, a míg a gabona ára magas, a gazda annyi területet fordít a szemtermelésre, a mennyit a birtok termő erejének veszélyeztetése nélkül tehet. Ez által az összes egyéb mezőgazdasági termény termelése kevesbedik, a míg egy olyan egyensúlyi állapot nem következik be, a mikor a nagyobb termelés folytán a gabonaneműek ára csökken, viszont a megakadt termelés következtében egyéb termények ára emelkedik. Oly országokban, a hol magas gabonaárak vannak, magasabb takarmány-, tej-, hús-, zsír-, cukor- és boráraknak is kell lenni. A gazda erről a kölcsönhatásról oly módon nyer tudomást, hogy a földárak, haszonbérösszegek, és a munkabérek emelkednek a magasabb gabonaárak folytán.

Ennek a kölcsönhatásnak igen messzemenő konzekvenciái vannak, a melyeket idáig még minden tekintetben nem vontak le minálunk és még nem mentek át teljes mértékben a gazdaközönség köztudatába sem. Ha a gabonavámok folytán az ipari növényeknek, az állatoknak és az állati termékeknek az előállításai költsége is emelkedik, akkor ezek számára a belföldön külön vámvédelemről kell gondoskodni, míg a kivitelnél vámvisszatérítésre van szükség. Ha egy állam saját mezőgazdasága, vagy saját bányászata érdekében a nyersanyagok behozatalát

vámokkal megdrágítja, akkor ugyanazon nyersanyagból készült iparcikkkel csakis akkor lehet a vámkülföldön versenyképes, ha a kivitt cikkek után az exportőr vámvisszatérítésben részesül. Ezt egészen természetesnek is találják a vasnál és a vasból készült áruknál. Ha a fiumei gyáros angol aczélból készít Görögország részére torpedót, mindenki természetesnek fogja találni, hogy az aczélnek a vámját a magyar kincstár vissza fogja neki téríteni, mert különben az a magyar gyár, a mely magyar munkásokat foglalkoztat, nem volna versenyképes a konkurrens külföldi gyárral. Ezt az elvet azonban a mezőgazdaságban nem alkalmazzuk. Az állati termékeknek a takarmány a nyersanyaga. Ha a magas gabonavámok folytán a takarmány drágább, akkor a takarmányból előállított állati termék: hús, szalonna, tojás sem lehet versenyképes a dániaival, a melyet szabad piaczon olcsóbb takarmányból állítottak elő. Ha mégis versenyképesé akarjuk tenni, akkor meg kell találni vámvisszatérítés, vagy behozatali jegy alakjában azt az alkalmas gazdaságpolitikai intézkedést, a mi a kincstárra aránylag legkisebb megterheléssel jár.

Hogy mezőgazdasági termelésünk az utolsó tíz évben ily gazdaságpolitikai intézkedések nélkül is erősen fejlődött és differenciálódott, azt egyedül Ausztria piacának növekvő felvevő képességével lehet magyarázni. De nem helyes üzleti politika, ha tisztán egy üzletfélre támaszkodunk. Megfelelő gazdaságpolitikai intézkedésekkel, a melyek a gabonavámok káros hatásait kiküszöbölnék, szereshetnénk piacot állati termékek, ipari növények és feldolgozott mezőgazdasági ipari termények számára a vámkülföldön is. Alkalmas mód erre a vámvisszatérítések és behozatali jegyek rendszerének teljes mértékben való alkalmazása. Ma 12 évvel az őrlési forgalom eltörlése után a malomérdekelteken kívül az egész gazdaközönség belátja, hogy ezt a rendszert alkalmas formában vissza kell állítani. Ha a budapesti malom román búzát vásárol és a román búzából készült lisztet a vámkülföldön eladja, vagy pedig a román búzából készült lisztet belföldön adja el, de a helyett ugyanannyi magyar búzából készült lisztet visz ki a vámkülföldre, ebből a műveletből nincs kára sem a gazdának, sem a kincstárnak, ellenben haszna van az ország közgazdaságának, mert itt marad a malomban alkalmazott munkások munkabére, a malomnak és a szállító vállalatoknak a nyeresége, és a korpa alakjában egy jó takarmányanyag. Ugyanezt az elvet lehet alkalmazni a sörárpánál is, hogy a helyett, hogy kiváló minőségű sörárpánkat állatainkkal etetnénk fel, engedessék meg annak, a ki sörárpát visz ki a vámkülföldre, ugyanolyan mennyiségű takarmányárpának a vámmentes behozatala. De ki lehetne terjeszteni ezt az elvet sertéshús-, szalonna-, baromfi- és tojáskivitelünkre is. Mindegyiknek a magas takarmányárak állják az útját. A hústermelés és a zsirtermelés is éppen úgy feldolgozó

ipar, a mely nyersanyagból, takarmányból, állit elő késztermékeket, mint a gépipar, a melynek viszont fa és vas a nyersanyaga. Ha az, a ki készterményeket (sertéshúst, zsirt, szalonnát, baromfit, vagy tojást) visz ki a vámkülföldre, feljogosittatik, hogy a kivitt mennyiségnek megfelelő tömegű nyersanyagot (takarmányt) vámmentesen behozzon, akkor bel-földi nyersanyagtermelésünk (kapás növények, szálas takarmányok termelése) minden veszélyeztetése nélkül igen nagy mértékben emelhetjük mezőgazdasági kivitelünket a vámkülföldre.

A magas gabonavámok fenntartása eddig akadályta volt annak, hogy a Balkán-államokkal kedvező kereskedelmi szerződéseket kössünk. A behozatali jegyek elvének alkalmazása után azonban nem lesz semmi akadályta, hogy a Balkán-államok és Oroszország nyersanyagai számára is megnyissuk piacunkat (természetesen megfelelő ellenszolgáltatások fejében) oly mennyiségű nyersanyag behozatalával, a mennyit feldolgozott állapotban mi a nyugateurópai piacokon: Németországban, Franciaországban, Svájcban, Olaszországban és Angliában értékesíteni tudunk.

Tőlünk délre és keletre hatalmas új államok képződnek, a melyeknek legközelebbi régi kulturával biró, iparos állam szomszédja: Ausztria-Magyarország. Mi tőlünk függ, hogy ezeknek az államoknak növekvő szükségleteit az osztrák és magyar ipar és kereskedelem számára biztosítsuk, csak nyersanyag termelésükkel szemben kell nagyobb jóakaratot mutatnunk. Tőlünk Nyugatra levő hatalmas szövetségesünk a német birodalom minden erőlködése daczára sem képes növekvő hús-, zsir-, tojás- és baromfiszükségletét maga erejéből kielégíteni. Egy természetes, nagy szállítócsatorna, a Duna folyó medre, a mely ide hozza a dél és kelet nyersanyagait. Rajtunk áll, hogy földrajzi helyzetünket kihasználjuk és azokat a nyersanyagokat, a melyeket a megerősödő fiatal Balkán-államok és Oroszország fekete-tengerparti lakói állítanak elő, a nyugati nagy iparos nemzetek igényeinek megfelelő állati termékekké dolgozzuk fel, viszont a kapott nyersanyagokért iparunk exportcikkeit adjuk cse rébe a Balkán-népeknek.

A különböző tényezők között, a melyek egy nemzet gazdasági előhaladását irányítják, egy sincsen fontosabb, mint a külkereskedelmi politika. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében gyapjút vittünk ki és óriási birkanyájak legeltek a nagy uradalmakban. A XIX. század második felében feltörték a legelőket és gabonaexportáló orszaggá lettünk. Most egy új fejlődési fokra jutottunk, a mikor nem elégszünk meg többé azokkal a nyersanyagokkal, a melyeket magunk állitunk elő, hanem idegen országok nyersanyagait is fel akarjuk dolgozni mintaszerűen berendezett sertéstenyésztő, sertéshizlaló, szarvasmarhahizlaló és baromfitenyésztő farmokban állati termékekké.

Balkányi Béla.

Közlemények és ismertetések.

Az Egyesült-Államok külkereskedelméről.

A hivatalos Bureau of Foreign and Domestic Commerce statistikát közöl az Egyesült-Államok külkereskedelméről 1902-től fogva egészen 1912 június 30-ig (az államháztartási év végéig), illetve a végösszegek tekintetében 1913 májusáig. A statistika szerint az amerikai gyártmányok kivitelének értéke tiz év alatt 71 százalékkal emelkedett, sőt ha nem vesszük számításba a feldolgozott élelmiszerek tételét, amelyeknek az exportja fokozatosan csökken, akkor az emelkedés 124·7 százalék. 1912-ben (államháztartási év) az összes külföldre vitt gyártmányok értéke 1.339 millió dollárt képviselt, ebből a készgyártmányokra esett 672 millió, a tovább feldolgozandó gyártmányokra 348 millió és az élelmiszeripar termékeire 318 millió. Az export emelkedése első sorban a szomszédállamok és Délamerika irányában nyilvánul. 1900 óta a kivitel emelkedett: Európa felé 23·4 százalékkal, a szomszédos államok felé 194 százalékkal, Délamerika felé 243·7 százalékkal, Ázsia felé 61·3 százalékkal, Ausztrália felé 75·1 százalékkal, Afrika felé 63·8 százalékkal.

A következő két táblázat feltünteti a legfontosabb amerikai gyártmányok kivitelének mennyiségét és értékét az utolsó hat év három periódusában.

	M e n n y i s é g		
	1908	1910	1912
Mezőgazdasági gépek		mennyiség ismeretlen	
Automobilok, darab	2,477	6,926	21,757
Órák		mennyiség ismeretlen	
Réz és rézgyártmányok, font	701,876.954	639,374.397	805,286.407
Gyapot és gyapotgyártmányok, yard	205,994.812	309,911.304	476,778.499
Vasuti sinek, tonna	278.867	369.578	417.547
Vaslemezek, font	94,133.746	214,192.504	417,527.979
Aczéllemezek	135,536.753	312,322.699	624,782.763
Varrógépek		mennyiség ismeretlen	
Írógépek		mennyiség ismeretlen	
Talpbőrök, font	31,189.897	38,332.247	45,316.735
Czipők és csizmák, font	6,552.412	7,257.145	9,040.343
Ásványolajok, gallon	1.237,732.171	1.253,108.736	1.417,215.195
Szappan, font	51,108.178	45,716.414	57,855.457

II.

	Millió dollár		
	1908	1910	1912
Mezőgazdasági gépek	24.344	28.124	35.640
Automobilok	4.657	9.549	21.550
Órák	2.849	2.589	3.542
Réz és rézgyártmányok	100.558	83.625	108.875
Gyapot és gyapotgyártmányok	14.268	19.971	31.389
Vasuti sínek	8.803	10.546	12.134
Vaslemezek	2.960	5.861	11.321
Acél lemezek	3.496	6.120	12.328
Varrógépek	7.734	7.514	9.947
Írógépek	6.496	8.240	11.424
Talpbőrök	6.594	8.308	9.948
Czipők és csizmák	11.470	12.409	16.000
Ásványolajok	95.184	89.671	101.254
Szappan	2.165	2.141	2.696

Megjegyzendő, hogy 1912-ben az Egyesült-Államok belföldi piacain kedvezőtlen conjuncturák uralkodtak, a mi az árúk kivitele irányában nyomást gyakorolt és részben magyarázza az exportszámok nagy felzökkenését. Bármilyen szükség szolgáltatta is a bizonyítékot, minden esetre kétségtelen a közölt adatokból, hogy az amerikai termelés nemzetközi viszonylatban is kiválóan versenyképes.

Sch.

Rumániai malomipar.

A rumániai malomipar távolról sem érkezett el arra a fokra, a mint az ember az olyan országról gondolná, a mely nagy gabonamennyiségeket producál és a melynek gabonája bő sikértartalmánál fogva különösen alkalmas a lisztproductióra. A rumán kormány rövid idő előtt ez iparágnak csak kevés fontosságot tulajdonított és kezdetben fejlesztésére csak annyiban gondolt, a mennyiben arra az országos szükséglet fedezésére szükség volt; az idegen lisztre magas vámot vetettek, egyébként pedig a malomipart átengedték a maga sorsának.

A midőn 1887-ben megteremtették a román iparfejlesztési törvényt, a malomipart fel sem vették az e törvényben nagy mértékben pártolt iparágak sorába. A rumán földbirtok, a melynek a malomiparban leginkább érdekelve kellett volna lennie és a melynek minden kormánynál és népképviselőtnél nagy befolyása szokott lenni, igen kevés érdeklődést tanusított a malmok fejlődése iránt, a minek egyik főoka az, hogy csak kevés földbirtokos foglalkozik maga a mezőgazdasággal, a mennyiben a birtokok legnagyobb részben hérbe vannak adva. A nagybir-

tok főfigyelme a gabonakiviteli üzlet felé fordul és így történt, hogy 1897-ben, a midőn a kiviteli forgalom emelésére via Konstanza az idénytarifát bevezették és ezzel három és fél téli hónap tartamára a vasuti díjszabási tételeket nyolczvannégy rumán helyről Konstanzába a gabonaforgalom számára lényegesen mérsékeltek, senki sem gondolt arra, hogy ezt a kedvezményt a lisztszállítmányokra is ki kellene terjeszteni. Ez által természetesen lényeges szállítási díjkülönbözetek származnak a lisztszállítás hátrányára. Így pl. fizetnek:

	Lisztért	Buzáért
Brailából Konstanzába waggonként	99 lei	47 lei
Sloboziából » »	78 »	62 »
Giurgiuból » »	105 »	62 »

Ezek a különbségek a külföldi, jelesen török malmok előnyére vannak, a melyek így olcsóbban szerezhetik be a rumán gabonát, hogy azt aztán felörölve és a lisztet részben saját gyengébb minőségű lisztjükkel keverve hozzák piacra. Így aztán a rumán liszt olcsóbb, mint ha Rumániából közvetlen importálnák és a rumán gabonakivitel versenytényezővé válik a rumán lisztkivitellel szemben.

Egy további körülmény, a mely kellett, hogy a rumán lisztkiviteli üzletet elkedvetlenítse, az volt, hogy 1912 elején a korpakivitel waggonként 200 lei kiviteli vámmal terhelték meg. Igaz, hogy ezt az intézkedést a malomtulajdonosok közbenjárására nyolcz hónap mulva újból megszüntették, de csak visszavonásig, úgy hogy örökösen Damokleskardként függ a román lisztkiviteli üzlet felett.

Hogy mily hátrányos hatással volt ez a korpakiviteli vám az Egyiptomba irányuló rumán lisztkivitelre, a következő statistikai adatokból látható. Kivittek ugyanis Egyiptomba lisztet:

	Rumániából egyptomi font értékben	Bulgáriából
1910-ben	93.095	37.452
1911-ben	228.994	198.177
1912-ben (azaz ama 8 hónapon át, a míg a román korpakiviteli vám fennállott) . .	112.350	147.940

Azzal is erősen megcsappant a rumán lisztkiviteli üzlet, hogy Törökország, mint főfogyasztó terület, a rumán lisztet 1907-ben 11⁰/₁₀-os beviteli illetékkal sújtotta, míg a bulgároknak sikerült a török souverénitas idejéből maradt 8⁰/₁₀-os vámot megtartani. Azonkívül Törökország a rumán lisztet illetőleg kevésbé is van érdekelve, mert az utolsó években legnagyobb részben csak a rosszabb fajtájú és olcsóbb lisztfajtákat fogyasztja és a jobb rumán fajtákat, főleg a saját vagy idegen alacsonyabb rendű minőségekkel való keverésre fordítja. 1893-ig a rumán

liszt körülbelül 700.000 zsákkal (75 kilójával) első helyen szerepelt a konstantinápolyi piacon. Lassanként teljesen kiszorították a Bulgáriából és Franciaországból importált olcsóbb, de inferiorisabb minőségek. Exportált Konstantinápolyba:

	1892	1893	1904	1906	1907	1/2 1908
Bulgária	10.000	20.000	98.000	35.000	88.000	36.500
Franciaország	20.000	50.000	49.000	20.000	36.000	230.000
Rumánia	170.000	400.000	49.000	229.000	206.000	1.444

Ezzel szemben a Konstantinápolyba irányuló rumán gabonakivitel az utolsó években lényegesen szaporodott. Rumánia kivitt:

1905-ben	12 000 tonnát,
1906-ban	75.000 »
1907-ben	65.000 »
fél 1908-ban	42.000 »

Ennek nagy részét a török malmok lisztté dolgozták fel.

Az aránylag magas hajószállítási díjtételek is hozzájárultak a Törökországba irányuló rumán lisztkivitel visszafejlődéséhez.

Tonnánként Konstantinápolyba való szállításnál a következő tételeket fizetik:

Marseilleből	7 és 6 frankot,
Brailából	7 »
Konstanzából	6 »
Varnából	2-85 »
Odessából	6-50 »

Konstantinápolyba és Egyiptomba irányuló lisztszállítmányokra Rumániában combinált tarifa van a vasuti díjszabás lényeges reductiójával, de ez ama feltételhez van kötve, hogy a lisztet rumán gőzhajóval kell tovább szállítani. A konstantinápolyi vonalnak kevesebb haszna van ebből a tarifából, mert a mint fentebb már megjegyeztetett, Törökországban a rumániai lisztet jobb minőségéből folyó magasabb árai miatt kevésbé keresik és a török malomtulajdonosok számára előnyös a rumán gabonát olcsó szállítási feltételek mellett importálni és megörölni.

Magasabbrendű minőségen kívül a rumán liszt eme combinált tarifának is köszönheti, hogy az egyiptomi piacokon, a hol jó minősége folytán igen kedvelik, jól tudja magát tartani és le tudja verni a bolgár versenyt.

Az Egyiptomba való kivitel az utolsó években következőleg alakult:

	1908	1909	1910	1911
	w a g g o n l i s z t e t			
Rumánia exportált Egyiptomba . .	305	378	812	2.214
Bulgária »	132	107	359	1.950

Ily körülmények közt a rumán lisztproductio és különösen a rumán lisztkivitel eddig gyengén fejlődött. Az exportot a bulgáriai lisztkivitel erősen túlszárnyalta. Exportált:

		Buzát waggont	Lisztet	Azaz az exportált buza %-a
1908-ban	Rumánia . .	71.433	1.533	2
	Bulgária . .	21.278	2.551	12
1909-ben	Rumánia . .	85.770	1.890	2
	Bulgária . .	16.091	3.098	19
1910-ben	Rumánia . .	184.139	4.049	2
	Bulgária . .	23.645	5.168	22

Mig a rumán lisztkivitel a gabonakivitelnek csak két százalékát teszi, és az utolsó években állandó volt, a bulgár kivitel mind nagyobb mérvet ölt.

Csak néhány év óta mutatkozik Rumániában komolyabb és cél-tudatos mozgalom a malomtulajdonosok között. Ezek 1907-ben első ízben gyültek össze Konstanzában congressusra és megalapították az összes rumániai malomtulajdonosok egyesületét. Azóta volt még két congressus, az utolsó 1912. decemberében Bukarestben, a melyen behatóan megvitatták a rumán lisztproductio helyzetét és megformulázták követeléseiket. Követelték ezeken a congressusokon mindenekelőtt a rumán iparfejlesztési törvény kedvezményeit a malomipar számára, továbbá a korpakiviteli vám és a községi illetékek beszüntetését, végül vasuti díjszabási kedvezményeket.

A malomtulajdonosok kívánságait a kormány részben honorálta. A korpakiviteli vám 1912-ben visszavonásig eltöröltetett. Az 1912. február 13-iki ipartörvényben a malmok is teljes mértékben figyelembe vétettek. A rumán tengeri hajózási díjszabásokat is reformálni akarják a közel jövőben és új keleti járatok beállításával is fejleszteni kívánják a lisztkivitel. Az ösztönzést erre a Balkánháború által teremtett új gazdasági helyzet adta meg. A háború kitörése óta ugyanis teljesen szünetel a bulgár lisztkivitel és a rumán malomipar felhasználja az alkalmat, hogy a Keleten teret hódítson. A rumán malomipar helyzete és fejlődése 1896-tól egyébként a következő adatokból látható:

	Napi őrlés- mennyiség waggon	A gőz- malmok lóereje	Vizi- malmok lóereje	Diesel- motorok száma	Munkások száma
Oláhország	256	8.130	1.985	3.515	909
Moldva	76	3.335	450	675	352
Dobrudza	10	450	30	—	60
Összesen	342	11.915	2.465	4.190	1.321

A malmok állapota 1912-ben összevetve 1896-al:

	Napi őrlés- mennyiség waggon	A gőz- malmok lőereje	Vizi- malmok lőereje	Diesel- motorok száma	Munkások száma
Oláhország 1896 . . .	125	5.450	1.180	—	1.356
1912 . . .	256	8.130	1.985	3.515	909
	131	2.680	805	3.515	447
%-os szaporodás . . .	104	—	—	—	—
Moldva 1896	56	2.669	455	—	639
1912	76	3.335	450	675	352
	20	666	5	675	287
%-os szaporodás . . .	35	—	—	—	—
Dobrudzsa 1896 . . .	3 ³ / ₄	165	30	—	80
1912	10	450	30	—	60
	6 ¹ / ₄	285	—	—	20
%-os szaporodás . . .	166	—	—	—	—
Összesen 1896	184 ³ / ₄	8.284	1.665	—	2.075
1912	342	11.915	2.465	4.190	1.321
	157 ¹ / ₄	3.631	800	4.190	754
%-os szaporodás . . .	89 ¹ / ₂ ¹⁾ .				

A drágaság kérdéséhez.

Anglia legelőkelőbb tudományos testülete, a British Association, a mely október havában tartotta az évi közgyűlését, közgazdasági szakosztályának napirendjére a drágaság kérdésének tárgyalását tűzte ki. A szakosztály azonban a kérdéssel nem kívánt általánosságban foglalkozni, hanem megelégedett az áralakulás és árstatistika kérdéseinek a megvitatásával. Az első előadást dr. A. L. Bowley tartotta az en gros és detail áruk változásainak viszonyáról. Véleménye szerint ez a kérdés még távolról sincsen elegendő mértékben földelítve és az, a gyakorta hallott felfogás, hogy a detail áraknak arányosan kellene követni a nagykereskedelmi árak emelkedését, vagy hanyatlását, a legnagyobb mértékben téves. A kettő közötti viszonyt csak a közbenső tényezők teljes ismerete alapján lehet megállapítani. Ezek a közbenső tényezők az ügynök és kiskereskedő kiadása és nyeresége, a szállítás költsége, adó, üzletbér, üzleti regie stb. E tényezők közül egyesek az en gros árakkal arányosan emelkednek, mások ellenben állandók, maradnak. Elméletileg

¹⁾ A brailai osztrák-magyar consulates jelentése alapján.

tehát az en gros árák emelkedése még nem indokolja a detail árák hasonló emelkedését, hisz közben vannak olyan tényezők is, a melyek változatlanok maradtak. Más szempont alá esik a gyakorlat, a mely azt bizonyítja, hogy a nagykereskedelmi árák emelkedéséből a kis közvetítés külön hasznot is akar magának biztosítani. A másik szempont, a melyre a detail árák vizsgálatánál tekintettel kell lenni, a kiskereskedelmi árstatistika hiányossága és számos hibája. Köztudomású például, hogy Londonban a legtöbb mészárszéknek kétféle vásárló közönsége van, a délelőtti, a mely jobb minőségű húst nagyobb mennyiségben és az esti, a mely gyengébb minőségű húst egészen kis tételekben vásárol. Számos esetben tapasztalni lehetett, hogy a mészárosok, jobban mondva hús-kereskedők csak esti áraikat emelték, vagyis az egész áremelkedést a szegényebb vásárló közönségre háritottak át. Minthogy a hivatalos árfölvétel délelőtt történik, ez a körülmény egészen elkerülte a statistikát összeállító hatóságok figyelmét, noha kétségtelen, hogy ennek ismerete nélkül az áralakulás számos jelenségét megmagyarázni nem is lehet. Utalt az előadó arra is, hogy a kiskereskedelmi árák az ország különböző városaiban, a nagykereskedelmi árák megegyezése esetén is, milyen nagy eltéréseket mutatnak, a mi ismét arra utal, hogy a detail árakat inkább a localis, mint általános jellegű tényezők irányítják. De hogy az ilyen detail-statistikák máskülönben is milyen óvatossággal kezelendők, azt legjobban a Board of Trade kiadványai mutatják. Az angol kereskedelemügyi hivatal több esetben különböző kiadványaiban is közölte a kenyér árát. Már most előfordult, hogy a kenyér ára ugyanazon piacon, ugyanazon minőségben, ugyanazon időpontra vonatkozólag a különféle kiadványokban aránylag jelentékeny eltéréssel van fölvéve. Hogy hol rejlik a hiba és melyik fölvétel a helyes, nem lehet megállapítani, de már maga az a tény, hogy éppen a legfontosabb cikkek egyikénél ilyen esetek előfordulhatnak, kellően indokolja a tudományos köröknek a statistikákkal szemben táplált bizalmatlanságát és a kritika szükségességét.

Hasonlóan a Board of Trade statistika-fölvételi rendszerét bírálta Francis Wood is, alapul véve a kereskedelemügyi hivatalnak „Abstract of Labour Statistics“ című kiadványát, a mely index-számokban mutatja be a munkásosztály legfontosabb élelmiszereinek árváltozásait. Hibáztatta, hogy a hivatal nem közli, hogy milyen adatokból, milyen módszer szerint vannak ezek az index-számok kiszámítva, a mi lehetetlenné teszi igazi értékelésüket. Minthogy ezek az összeállítások azt sem jelzik, hogy milyen minőségek vétettek alapul, a legnagyobb óvatossággal kell velük szemben eljárni és a legkevésbé sem szabad, mint a hivatal teszi, egész Angolországra általánosítani.

Dr. Leonhard Hill az élelmiszerek árának és tápértékének egymáshoz való viszonyát ismertette és Angolországra vonatkozólag gyakorlati példákkal igazolta azt az általánosan ismert tételt, hogy a legszegényebb fogyasztó éppen a legkisebb tápértékű élelmiszereket vásárolja a legdrágábban. Ehhez a kérdéshez szóltak még hozzá kiegészítőleg C. R. Fay és Miss Matheson.

Végezetül Irving Fisher, a ki mint vendég jelent meg a British Association közgyűlésén, adta elő a nemzetközi drágasági conferentiára vonatkozó tervezetét. A problémák, melyekkel egy ilyen conferentiának foglalkozni kell, öt csoportra oszlanak: a jelenségek, azok okai, az előidézett bajok, a jövő kilátások és az orvoslás eszközei. Az első csoport munkálatainak keretében kellene megállapítani az index-számok lagmegfelelőbb formáját és az index-számoknál tekintetbe veendő cikkek sorozatát. Az ez alapon megejtett kutatások képet nyújtanának az árak magasságáról az egyes államokban. Az okok megállapítása már sokkal nehezebb. Az ő véleménye szerint a drágulás a szükséges cikkek bevásárlására rendelkezésünkre álló eszközök növekedésének és a szükségleti cikkek növekedésének egymáshoz való viszonyában találja magyarázatát. Itt öt fő tényezőre kell tekintettel lenni: a pénz mennyisége és a pénz forgási sebessége, a bankszerű fizetési eszközök és azok forgási sebessége és a kereskedelmi forgalom mennyisége. Az erre vonatkozó statisztikák részben megvannak az Egyesült-Államokban, de másutt hiányzanak.

A conferentia tárgyalásainak nagy ütközőpontja kétségtelenül az lesz, hogy a drágulást a pénz és hitel túltengése okozza-e, vagy az áruoldalon jelentkező hiány. Ha a kutatások az első föltevést igazolnák, hogy t. i. a drágulás alapjában véve pénzügyi természetű jelenség, előtérbe nyomulna a pénzügyi jellegű segítő eszközök, a pénzegységek standardizálásának szüksége, a mi más szóval az árszínvonal stabilizálásával egyértelmű. A mennyiben azonban ilyen nagyon is radicalisnak látszó eszközökhöz nem mernének nyulni, volnának még más palliativ eszközök is, mint a fölösleges közvetítők kikapcsolása, a cooperatio eszméjének minél szélesebb körökben való terjesztése, a bankrendszer reformja, a magas vámok leszállítása stb. Sokak véleménye szerint a következő évekre még az árak tetemes emelkedése várható és a drágulás orvoslása kívül is esik ez idő szerint hatalmunkon. Ez azonban nem ok arra, hogy a kérdést fontosságához illő méltatásban ne részesítsük és hogy lemondjunk a komoly kutatásról, a melynek eredményei esetleg egy későbbi időpontban lesznek felhasználhatók.

A berni nemzetközi munkásvédelmi egyezmény.

A Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének kezdeményezésére a svájci szövetségi kormány konferenciára hívta össze a nagyobb iparral rendelkező államok hivatalos kiküldöttjeit, a fiatalok ipari munkások éjjeli munkájának, valamint az iparban foglalkoztatott női munkások és fiatalok munkások maximális munkaidejének szabályozása céljából. A konferencián, mely a f. év szeptember 15-én kezdte meg tárgyalásait, 15 állam volt képviselve, úgymint Németország, Ausztria, Magyarország, Belgium, Spanyolország, Franciaország, Nagybritannia, az ausztráliai szövetséges államok, Olaszország, Norvégia, Svédország, Hollandia, Portugália, Oroszország és Svájc. A tárgyalások alapjául egy, a nemzetközi egyesület irodája által kidolgozott javaslat szolgált.

Mielőtt az elfogadott egyezményeknek méltatását megkísérelnők, mindenekelőtt közöljük azoknak szövegeit: A fiatalok ipari munkások éjjeli munkáját tilalmazó egyezmény 1. §-a kimondja, hogy a fiatalok ipari munkások éjjeli munkája a 16-ik életév befejezéséig tilos. A tilalom a 14. életév befejezéséig minden körülmények között feltétlen érvényű. Az egyezmény minden ipari vállalatra kiterjed, a mely 10-nél több munkást és munkásnőt foglalkoztat. Semmi esetre sem alkalmazható oly telepekre, a melyekben csak családtagok dolgoznak. Az egyezkedő államok mindegyike tartozik megállapítani az ipari vállalat fogalmát. Minden körülmények között ipari vállalatoknak tekintendők a bányaművek és kőbányák, valamint a tárgyakat fel- és átdolgozó üzemek: az utóbbiak tekintetében a határ egyrészt az ipar, másrészt a kereskedelem és a mezőgazdaság közt a belföldi törvényhozás által állapítandó meg. 2. §. Az első szakaszban megállapított éjszakai szünet legalább 11 egymásután következő órát öleljen fel. Ebbe a 11 órába minden államban bele kell esnie az esti 10 órától reggeli 5 óráig terjedő időköznek. Kőszén és barnaszénbányák részére az itt megállapított szüneti időtől eltéréseknek van helyük, ha két munkaváltás közt általában 15, legalább azonban 13 órai időköz marad. Az esti 10 órától reggeli 5 óráig terjedő időköz azokban az államokban, a melyeknek belföldi törvényhozása az éjjeli munkát a pékiparban foglalkoztatott összes munkásokra nézve eltiltja, ez utóbbiak tekintetében esti 9 órától reggeli 4 óráig is előretolható. 3. §. 14 évesnél idősebb fiatalok ipari munkások éjjeli munkájára vonatkozó tilalom hatályon kívül helyezhető: a) ha az állam érdeke, vagy egyéb közérdek feltétlenül megkívánja, b) előre nem látott, időszakonként nem ismétlődő üzemenzavar esetében, mely vis majorra vezetendő vissza. 4. §. Az egyezmény rendelkezései alá 14 évesnél fiatalabb női munkások csak annyiban tartoznak, a

mennyiben a rendelkezések messzebbmenő oltalmat biztosítanak, mint a milyent az 1906. évi szeptember 26-iki egyezmény megállapított. 5. §. Az Európán kívüli államokban, úgyszintén a gyarmatokban, egyéb birtokokon, vagy protektoratus alatt levő területeken, ha az éghajlati viszonyok, vagy a benszülött lakosság viszonyai megkívánják, a megszakítás nélküli éjjeli szünet tartama a 11 órai minimumnál alacsonyabbra is szabható, azzal a feltétellel, hogy napközben megfelelő pihenőkről gondoskodás történik. 6. §. Az egyezmény a ratifikálások benyújtásától felvett jegyzőkönyv lezárása után két évvel lépjen hatályba. A 14 éven felüli fiatalok munkások ipari éjjeli munkájára vonatkozó tilalom életbelépésének határideje 10 évre meghosszabbítható: a) az üvegiparban, a (hűtő, olvasztó és szárító) kemenczék körül foglalkoztatott munkásokra nézve és b) azokban a henger- és pörölyművekben, a melyek vasat és aczelt folytonos tüzelés mellett dolgoznak fel, a kemenczeüzemmel közvetlen összefüggésben álló munkálatok munkásaira nézve. Mindkét esetben azonban az a feltétel köttetik ki, hogy az éjjeli munka oly műveletekre szorítkozzék, melyek a fiataloknak hivatásukban való kiképzését előmozdítják és a melyek életükre vagy egészségükre különös veszélyvel nem járnak.

A női munkások s a fiatalok maximális munkaidejének megállapításáról szóló egyezmény szövege a következő: 1. §. Az ipari munka tartama nőknél korkülönbség nélkül, fiataloknál 16-ik életévük betöltéséig, az alább felsorolt kivételektől eltekintve, naponta 10 órát nem haladhat meg. A munkaidő maximumát az illető állam úgy is megszabhatja, hogy az a hat hétköznapon együttvéve hatvan óránál több nem lehet, a mely esetben a napi munkaidő legfeljebb 10¹/₂ óra. Az egyezmény kiterjed minden ipari vállalatra, mely 10-nél több munkást vagy munkásnőt foglalkoztat, semmi esetre sem alkalmazható oly telepeken, a melyekben csak családtagok dolgoznak. (Az ipari vállalat fogalmára vonatkozólag az egyezmény szövege megegyezik az előző egyezmény megfelelő passusával). 2. §. A munkaidő egy vagy több pihenési szünettel félbeszakítandó; a szünetek szabályozása minden állam törvényhozását illeti, azzal a fenntartással, hogy ha a napi munka hat órát meg nem halad, akkor a pihenési szünet nem kötelező, ha pedig a munkaidő ezt a tartamot meghaladja, akkor az első hat óra közben, vagy közvetlenül az első hat óra után, legalább félórás szünet engedélyezendő. 3. §. A maximalis munkaidő, a 4. §-ban foglalt fenntartásokkal, meghosszabbítható (különórák): a) ha az állam érdeke, vagy más közérdek okvetlenül megkívánja, b) előre nem látható, nem időszakosan ismétlődő üzemi megszakítások esetében, melyek felsőbb erőhatalomra vezetendők vissza, c) nyersanyagok feldolgozása, vagy tárgyak

megmunkálása végett, a mennyiben ezek nagyon gyors romlásnak vannak kitéve és az elkerülhetetlenül bekövetkező veszteség másképpen el nem hárítható, d) az időjárás befolyásának alávetett iparokban (idényiparok, e) rendkívüli viszonyok közt minden üzemben. 4. §. A tényleges összmunkaidő a túlórák beszámításával napi 12 órát nem haladhat meg, kivéve a hal-, főzelék- és gyümölcsconservgyárakat. A munkaidő-meghosszabbítások összevéve évenként legfeljebb 140 órára rughatnak. Felemelhetők mégis 180 órára a téglagyárakban, a férfi-, női- és gyermekruhakészítő üzemekben, a divatárú, dísztoll, és művirágkészítő üzemekben, végül a hal-, főzelék- és gyümölcsconservgyárakban. Semmi esetre sem engedélyezhetők munkameghosszabbítások 16 évnél fiatalabb munkások részére, tekintet nélkül a nemi különbségre. Ez a szakasz a 3. §. a) és b) pontjaiban körülírt esetekre nem nyer alkalmazást. 5. §. Az egyezmény a becikkelyezések benyújtásáról szóló jegyzőkönyv lezárása után két évvel lép életbe. Az életbelépési határidő 2 év helyett 7 év azokra a gyárakra nézve, a melyek nyers cukrot állítanak elő répából, továbbá a textilipar egyes ágaira, u. m.: siflihimzésre, fonásra és szövésre nézve. Azokban az államokban, a melyekben az iparban foglalkoztatott nők és fiatalok törvényes munkaideje még napi 11 óra, az egyezmény szintén csak 7 év múlva lép hatályba, azonban a munkaidő, az előző szakaszokban megállapított kivételektől eltekintve, naponta 11 órát és hetenként 63 órát meg nem haladhat.

Az elfogadott egyezmények socialis szempontból sok tekintetben elmaradtak a nemzetközi iroda által kidolgozott javaslatok mögött és jellemző rájuk, hogy Schultes svájci szövetségi tanácsos, a conferentia elnöke, záróbeszédében csak szerény sikerről beszélt, a mely 'a remélt nagyszabású fejlődésnek talán nem tesz mindenben eleget. Különösen áll ez a fiatalok éjjeli munkájára vonatkozó egyezményre. A fiatalok fogalmát a 16. életév be nem töltésével határozták meg, holott Franciaországban, Nagybritanniában, a skandináv államokban, Finnországban, Svájcban, sőt Görögországban és Szerbiában is már ma is törvényes intézkedések tiltják a 18 évesnél fiatalabb munkások éjjeli munkáját. A nemzetközi iroda javaslata is a 18. évesnél fiatalabbakat akarta fiatalokként tekinteni. Igaz, hogy Angolországban és Franciaországban eddig számos kivételes intézkedés állott fenn, a melyeknél fogva a 16—18 éves munkások az éjjeli üzemekben mégis foglalkoztathatók voltak, azonban éppen a legutóbbi időben ezeknek a kivételeknek nagy részét ismét felfüggesztették. A berni conferentia inkább a német és az osztrák delegátusok hatása alatt állott, a kik a kormányaiktól kapott megbízásaik értelmében a leghatározottabban állást foglaltak a fiatalok számára a 18. életév betöltéséig való kiterjesztése ellen. Ez

annál sajnálatosabb, mert az egyezmény mai szövegezésének nemcsak népegészségügyi következményei lesznek, hanem az iparosok szakszerű kiképzésére irányuló törekvések is nehézségekre fognak találni. Egy másik hiba, hogy az egyezmény hatálybalépésének idejét éppen azokban az iparágakban tolták ki 10 évvel, a melyekben a fiatalok munkások folytonos tüzelés mellett, olvasztókemenczék izzó hőfokában kénytelenek dolgozni. Ezekre az üzemekre vonatkozólag az éjjeli munka tartamát egyáltalában nem állapították meg és csak azt a nagyon akadémikus értékű kikötést tették, hogy az éjjeli munka a fiatalok kiképzését előmozdítsa, illetőleg egészségükre különösen veszedelmes ne legyen. Ez az intézkedés nemzetközi szempontból egyenetlen állapotokra is fog vezetni, mert egyes államokban a fiataloknak munkaideje az említett üzemekre vonatkozólag már meg van állapítva és pedig igen különbözőképpen, Németországban és Franciaországban például 10 óra, Belgiumban 10 $\frac{1}{2}$ óra, Ausztriában 11, Angolországban 12—14 óra. Nem világos az egyezmény szövege, mikor azt mondja, hogy kőszén- és barnaszénbányák részére a 2. §-ban megállapított szüneti időtől „eltérések“ engedélyezhetők, ha két munkaváltás között szabály szerint 15, legalább azonban 13 órai időköz marad. Mekkora lehetnek ezek az „eltérések“ és milyen szempontok döntenek el a kérdést? Helyes intézkedése az egyezménynek ellenben, hogy a szezoniparokra vonatkozólag nem tesz kivételt. Ez annál fontosabb, mert az első berni nemzetközi munkásvédelmi egyezmény a nők éjjeli munkájáról ennél a pontnál másképpen intézkedett; a mostani egyezmény a fiatalok munkások tekintetében a nők és a férfiak egyenlő megítélésének az elvi álláspontjára helyezkedik.

A maximális munkaidőről szóló egyezmény a napi maximális munkát 10 órában állapította meg, illetve, minthogy Angliában a textilipar kivételével a többi iparokban napi 10 és $\frac{1}{2}$ órás munkaidő áll fenn, kimondotta, hogy heti maximálisan 60 óra munkaidő mellett a napi maximum 10 és $\frac{1}{2}$ órára emelkedhetik. Ez az intézkedés több európai államra, melyekben a 10 órás napi munkaidő már ma is törvényes állapot, úgymint Németországra, Franciaországra, Angliára, Hollandiára, Görögországra és Szerbiára nézve nem tartalmaz semmiféle újítást, a többi államokra vonatkozólag pedig 1922. előtt aligha lép hatályba. Minthogy azonban végeredményben az egyezmény mégis heti 63 órás munkaidőt állapít meg, nem lehet tagadni, hogy bizonyos szempontból haladást jelent, a melyben, sajnos, megint csak a legfeljebb 16 éves fiatalok fognak részesedni, mert a fiatalkorúság határát itt is már a 16. életév betöltésével vonták meg. Egy másik előnye az egyezménynek, hogy a fiatalokra vonatkozólag a túlórákat általában

eltiltja. Csak a nők munkaideje hosszabbítható meg az év 70 napján legfeljebb napi 2 órával, illetve bizonyos üzemekben legfeljebb úgy, hogy az évi munkameghosszabbítások összege 180 órát nem haladhat meg. Ennek a pontnak megítélésénél figyelembe kell venni, hogy Angliában a megengedett munkaidőmeghosszabbítás általában évi 60 óra, Németországban 80 óra, Franciaországban 120 óra, vagyis az egyezmény ismét szigorúbb a létező állapotoknál. Ugyanez az irányzat jellemzi az egyezménynek a pihenési szünetekre vonatkozó intézkedését is. Csaknem az összes államok törvényhozásai úgy rendelkeznek, hogy a 10—11 órás maximális munkaidőt egy vagy két óráig tartó szünettel szakítják meg. Angliában minden öt órai (a textiliparban minden 4 és $\frac{1}{2}$ órai) munka után 1—2 órás szünetnek van helye. Az egyezmény azonban, ámbár munkásnőkre vonatkozólag bizonyos esetekben lehetővé teszi a 12 órás munkanapot is, csak 6 órai munka után tesz kötelezővé egy mindössze félórás pihenőt.

Nagyon valószínű, hogy a svájci szövetségi tanács által 1914-ben összehívandó diplomatai conferentia változtatni fog az egyezmények mostani szövegén. Ha ezt nem tenné, úgy az egyezmények a legtöbb országban csak kevéssel fogják előbbrevinni a munkásvédelem ügyét és ezekben az országokban, ha a törvényhozás az igazi socialis haladás terére akar lépni, a csak most megszületett egyezményeket ismét revisio alá kell majd venni.

Sz.

Oroszországi sztrájk-statisztika.

Mihailoff egy tanulmányt tett közzé az oroszországi sztrájkmozgalmakról. Szerinte 1912-ben 5.000 sztrájk volt Oroszországban, a melyekben 1,463.000 munkás vett részt. Ebből a számból a felügyelet alatt álló gyárokra 3.000 sztrájk esett, 1,248.000 résztvevővel. 1912. év sztrájkmozgalmi meghaladják az előző hat év egész mozgalmát, csak az 1905. évi mögött maradnak el. Politikai sztrájkokban 1905-ben 1,202.000 sztrájkoló vett részt, 1906-ban 5,114.000, 1907-ben 52.600, 1908-ban 91.000, 1909-ben 8.000, 1910-ban 4.000, 1911-ben 40.000 és végül 1912-ben 950.000 munkás sztrájkolt. A forradalmi évet (1905.) megelőzőleg nem is ismerték a politikai sztrájkot Oroszországban, de 1905-ben a politikai sztrájkok igen nagy lendületet vettek. A gazdasági sztrájkok mindig a viszonyoktól függtek. 1905-ben sztrájkolt 1,023.000, 1906-ban 449.000, 1907-ben 172.000, 1908-ban 81.000, 1909-ben 56.000, 1910-ben 43.000, 1911-ben 97.000 és 1912-ben 298.000 munkás. 1912-ben a fémiparban növekedett a sztrájkok száma, míg a textiliparban fogyott.

(-t.)

Munkásvédelem Braziliában.

A „Bolletino dell' Ufficio del lavoro“ (1913. évfolyam, 10. szám) közli, hogy Braziliában nemrég hivatalt szerveztek a munkaügy és a társadalmi politika számára. Az új hivatal feladatai: a munkaviszonyok tanulmányozása az iparban és kereskedelemben, társadalompolitikai intézmények létesítése, munkások és munkaadók között a munkaszerződés kérdéseiben felmerülő nézeteltérések kiegyenlítése, a külföld socialis törvényhozásának tanulmányozása, munkásvédő törvények tervezeteinek kidolgozása. A hivatal gyakorolja a felügyeletet a munkásvédelmi törvények végrehajtása, a szakszervezetek tevékenysége, a biztosító társaságok, szövetkezetek, segélyegyletek szervezetei, rokkantbiztosító pénztárak és jóléti intézmények fölött. A hivatal támogatja működésében egy képviselőkből, főiskolai tanítókból és a munkásszövetkezetek képviselőiből összeállított munkaügyi tanács, melynek feladata a munkaviszony valamennyi kérdésében tanácssal szolgálni a hivatalnak.

Ezen a hivatalon kívül más intézkedések is történtek Braziliában a munkásvédelem ügye érdekében. Törvényben vannak megállapítva a munkaadónak az üzembiztonságra, a tisztaságra és az egészségügyi rendszabályok betartására vonatkozó kötelezettségei. A törvény az előirt rendelkezések be nem tartását pénzbüntetéssel sújtja, a mely visszaesés esetén jelentékeny. A büntetésekből befolyó pénzüsszegek valamely munkásjóléti pénztár céljaira fordíttatnak.

(—t.)

A hágai lakásügyi congressus.

Három évnyi időköz eltelte után ismét összeült a lakásügyi congressus, hogy összefoglalja és megtárgyalja azokat az eredményeket, a melyek a lefolyt idő alatt a lakásügy terén mutatkoztak. A congressus színhelye ezúttal Hága volt és az európai államok többségén kívül résztvettek rajta az Egyesült-Államok is.

A congressus a lakásügy következő négy fontos kérdésével foglalkozott: rossz lakások megjavítása és megszüntetése, a lakásviszonyok megjavítása a vidéken, lakástúlzsúfoltság és városkibővítés.

Az első kérdésre vonatkozó jelentések mind a lakásügy törvényes szabályozását követelik és sürgetik a lakásfelügyelet szervezését, asszonyok közreműködésével és a rendőri beavatkozás lehető mellőzésével. Az erre vonatkozó indítványok többek között javasolják, hogy mielőtt valamely lakás lakhatatlannak nyilváníttatnék, kísérletet kell tenni a bajok orvoslására. A lakást bezárni még abban az esetben is szabad,

ha semmiféle más eszköz nem áll rendelkezésre. A kiutasítottakat szükség esetén közköltségen kell ellátni. A háztulajdonos kártalanítási igényének csak a telek és az építmény anyagának az értékére szabad szorítkoznia. Az értékmegállapítás a kisajátítási eljárás folyamán történik.

Ezekkel az utóbbi indítványokkal szemben a berlini telektulajdonos érdekeltség egynéhány képviselője a ház- és telektulajdon védelmét hangoztatták, de állásfoglalásuk semmiféle oldalról sem nyert támogatást.

A vidéki lakásviszonyok javításának kérdésében a beérkezett összes jelentések szerint a kislakások ügyének rendezése a vidéken már csak azért is sürgősen szükséges, hogy a vidék elnéptelenedésén enyhíteni lehessen. A kérdés előadója lehetőleg nagyszámú lakás építését tartja mindenekelőtt szükségesnek, de azután, ha már elegendő jó lakás áll rendelkezésre, a rossz lakás kibérlőjét büntetni kívánja. A vita során egyes felszólalók kiemelték, hogy az ilyen intézkedések nem alkalmasak a kisparasztság lakásviszonyainak a megjavítására, és e helyett a nagyobb igényekre való nevelést ajánlották orvosló eszközül.

A túlszűfolttság kérdésénél a fogalommeghatározás problémája foglalkoztatta a congressus tagjait. A túlszűfolttság fogalmát még egy állam sem határozta meg pontosan s bizonyos számú köbméter térmennyiség követelése egy lakó számára, sincs szokásban. Annak a megállapításánál, hogy valamely lakás túlszűfolt-e vagy sem, több körülmény jön figyelembe, így a lakás karbantartása, szellőztetése és hogy tartózkodik-e benne beteg személy. Föltétlenül szükség van oly rendelkezésekre, a melyek megállapítják az egy helyiségben alvó egyének számának maximumát. Az előadó ellenezte a túlszűfoltagnak a hatóság által épített olcsó vagy ingyenlakásokkal való csökkentését, egyfelől a jótékonyág túlságos igénybevételének elkerülése végett, másrészt az illető réteg önállóságának a megóvása érdekében. Véleménye szerint a túlszűfoltás büntetőjogi úton való üldözése is helytelen, ezt a rendőrségnek kell átengedni és a rendőrségnek kell gondoskodni a baj megszüntetéséről is. Mindenekelőtt pontos statistikára van szükség, a mely alapjául szolgáljon a megszervezendő egységes lakásfelügyeleti eljárásnak. Az előadóval szemben nagyon sokan azon a nézeten voltak, hogy a hatósági segítségnek ezekben az esetekben föltétlenül helye van, sőt ez az egyetlen eszköz, a mellyel a többgyermekes szegény családok lakással való ellátásáról gondoskodni lehet.

A congressusi napirend utolsó pontja a városok kibővítésének problémája volt. Ennek a kérdésnek a tárgyalásánál az előadó megállapította, hogy minden országban erősen törekednek egészséges lakásviszonyok megteremtésére. Ismertetve az építkezésre alkalmas területek megnyitásának lehetőségeit, közölte, hogy egyes jelentések a község

bányaművelési jogának megszüntetését követelik. Egyhangú volt a vélemény abban a tekintetben, hogy a telektulajdonosoknak részben viselniük kell a szabályozás költségeit és hogy a rendszertelen, önkényes építkezés tilalma fenntartandó. A vita során szóvá tették a telepítés módjának a megváltoztatását, javasolva a bérkaszárnnyák építésének megszüntetését és a kisházak építésére való átmenetelt.

A négy kérdésen kívül a résztvevő országok megjelent képviselői jelentést tettek a lakásügynek a legutóbbi congressus óta történt haladásáról. A magyar lakásviszonyokat és a lakásügy haladását Magyarországon dr. Ferenczi Imre, a főváros socialpolitikai előadója, ismertette.

— *tl.* —

Ausztrália szakszervezetei 1891—1912-ben.

Trade Unionism, Unemployment, Wages, Prices and Cost of Living in Australia 1891-to 1912. Melbourne 1913.

Most jelent meg az első hivatalos jelentés Ausztrália szakszervezeti mozgalmairól. Eddig azért nem történtek hivatalos statisztikai felvételek az ausztráliai szakszervezetekről, mert a szervezetek vonakodtak az adatokat bevallani. Csak az 1905. évi népszámlálási törvény háritotta el ezt az akadályt, mely törvény kötelezővé tette a bevallást. A most megjelent hivatalos jelentés az ausztráliai szövetségnek mind a hat államára kiterjed.

A főbb adatok a következők: 1891 óta (1912-ig) a szakszervezetek száma (egész Ausztráliában) 124-ről 621-re (1.192 mellékegyesülettel) emelkedett, a kötelékükbe tartozott munkások száma pedig 54.888-ról 433 224-re. Ausztráliában többféle szakszervezet van, még pedig a helyi szakszervezeteken kívül, vannak olyanok is, a melyek egy egész országra, vagy több szövetséges államra terjednek ki; továbbá olyanok, melyek valamennyi szövetséges államot magukba foglalják. A legtöbb szakszervezeti munkás (egész Ausztráliát véve alapul) a vasuti (beleértve a városi vasutakat is) munkások között volt (56.005), azután a mezőgazdaságban és állattenyésztésben (50.726), a hajózásban (35.000), a bányászatban (34.192), a gép- és fémiparban (29.953), az élelmiszer- és dohányiparban (28.132) és végül az építőiparban (25.609). A női szakszervezeti munkások száma 17.670 volt. A 20 éven felüli kereső férfiaknak 43·99⁰/₀-a van szervezve, a nőknek csak 8·41⁰/₀-a. A hivatalos jelentés közöl még adatokat a munkabérekre és élelmiszer árakra vonatkozólag. 1891 óta Queenslandban a munkabérek 10⁰/₀-kal emelkedtek, Viktoriában ezzel szemben 21·7⁰/₀-kal, a többi államokban az emelkedés e két

szám között mozog. Az élelmiszer-árak csak a legutolsó években 10⁰/₀-kal emelkedtek, sőt a nagykereskedelem árai átlagban 17⁰/₀-kal. A jelentés hangsúlyozza, hogy a fejenkénti termelés 1886. óta hihetetlen módon, a munkások munkabére azonban csak alig valamivel emelkedett.

— *rt.*

A Gesellschaft für Sociale Reform 6. közgyűlése.

1913. november 21-én és 22-én tartotta meg Düsseldorfban a 6. közgyűlését a Gesellschaft für Sociale Reform. A közgyűlés lefolyásáról legközelebbi számunkban fogunk részletes tudósítást közölni, most csak arra szorítkozunk, hogy a közgyűlés programját és napirendjét ismertessük. A program legfontosabb pontjai a collectiv szerződésekkel kapcsolatos jogi kérdések és az ipari békéltetési ügy kiépítése, tökéletesítése és a birodalmi békéltető hivatal ügye voltak. Ezeknek a kérdéseknek megvitatásával össze akarja kapcsolni a Gesellschaft für Sociale Reform az ipari békéltetési ügy módszerének és a collectiv szerződéssel való érdekszabályozás kérdéseinek megbeszélését is, a melyeket már az 1906. évi berlini nagygyűlésen kezdtek tárgyalni. Az akkor még csak félénken érintett területen hatalmas fejlődés állott be, a mely az érdekelt szövetségeket, törvényszékeket és hatóságokat, valamint a socialis jog tudományát, a gyakorlat és elmélet számos, új és nehéz kérdése elé állította. A Gesellschaft für Sociale Reform Düsseldorfban, a munkásjogi bizottság tudományos előmunkálatai alapján, politikusok és sociológusok, jogászok és kormányférfiak bevonásával hozzá akar járulni ahhoz, hogy a békés collectiv munkaviszony továbbfejlődésének eldöntésre váró kérdései a megvalósításhoz közelebb hozassanak. A munkásjogi bizottság már több iratot adott ki, a melyek a tarifaszerződés szerű kezesség és elszegődés, a munkatarifa-törvény és a békéltetés ügyét világítják meg. Felhívta a társaság minden tagját és a socialis haladás barátjait, hogy minél számosabban jelenjenek meg és gondolataikkal, tapasztalataikkal igyekezzenek e fontos kérdések megoldásán közreműködni. A közgyűlés legérdekesebb előadásai a következők voltak: dr. v. Berlepsch minister előadásai a tarifaszerződés jogi kérdéseiről és azok törvényhozási megoldásáról és arról a problémáról, hogy szükséges-e a birodalmi békéltető hivatal; dr. Zimmermann Waldemár előadása az ipari békéltetési ügy újabb feladatairól. Ezeket az előadásokat vita követte, a melyekről épp úgy, mint a bizottságok tárgyalásairól, a következő számunkban fogunk beszámolni.

(sz.)

A német munkaadószövetségek statistikája

Az 1913. évi január hó elsején felvett hivatalos statistika a németországi munkaadószövetségekről a következő eredményt mutatja: (a tagszámok 1912. év végére vonatkoznak, a munkások száma ellenben az 1912. évi átlagot mutatja.) A hivatásos, az egész birodalomra kiterjedő szövetségek száma 1912. év eleje óta 101-ről 109-re, a kerületi szövetségek száma 443-ról 494-re, a helyi szövetségek száma pedig 2.403-ról 2.692-re emelkedett. Összesen tehát 348-al szaporodott az utolsó évben a munkaadószervezetek száma. A tagokra vonatkozó adatok csak a szövetségek kétharmadáról állnak rendelkezésre; a szövetségek kötelekébe tartozó cégek által foglalkoztatott munkásokra vonatkozó adatok pedig csak 1.712 egyesületről, tehát csak alig valamivel többről, mint az összes egyesületek feléről. 1912. év elején 123.962 munkaadószövetségbe tartozó cég volt, 1913. év elején ezeknek száma 140.000-et tett ki, ha a 10.000 tagot számláló mezőgazdasági birodalmi szövetséget is számításba vesszük, a mely 1912-ben még nem ismertette adatait. A foglalkoztatott munkások száma — beleszámítva az előbb említett 10.000 mezőgazdasági üzem által foglalkoztatott 40.000 munkást is — 3,550.000 volt, szemben a múlt évi 3,286.300-al. Ezenkívül voltak még 1913. év elején úgynevezett vegyes, azaz nemcsak egy iparágra szorító munkaadószövetségek, még pedig: 2 birodalmi szövetség, 17 (1912-ben 18) kerületi szövetség és 117 (1912-ben 118) helyi szövetség. Az egyesületek öthatodának ismeretese a tagsági adatai, négyötödénél pedig a tagok által foglalkoztatott munkások adatai. A statistika csak a direkt csatlakozott cégeket veszi figyelembe, hogy a kétszeres számolást elkerülje, mert körülbelül 60.000 cég $2\frac{1}{4}$ millió munkással a helyi és kerületi szövetségeik útján a birodalmi vagy a vegyes helyi és kerületi szövetségekhez is tartozik. Így tehát a vegyes szövetségek révén a fenti csatlakozott cégek számához csak 15.945 új cég számítandó még hozzá, 1,129.000 munkással. Mindent összevéve 1913. év január elsején — a statistika szerint — 155.207 szervezett cég és 4,681.361 munkás volt azok nélkül a cégek nélkül, melyekről adatokkal nem rendelkezünk és a melyek az összesnek egyharmadát teszik. De ha felteszünk, hogy a szövetségeknek ez az egyharmada sokkal kevesebb taggal rendelkezik és kevesebb munkást foglalkoztat, úgy a szervezett cégek számát 200.000-re, az általuk foglalkoztatott munkások számát pedig 5 és $\frac{1}{2}$ millióra tehetjük.

Ugyanakkor, 1912. év végén, a német munkásszakszervezeteknek a három főcsoportban 3,034.000 tagjuk volt, ezenkívül 815.000 munkás tömörült az úgynevezett „független egyesületekbe“ és kereken 7.000 a

localis szakszervezetekbe. A sárga „békés“ egyesületek 223.717 tagjukkal nem jöhetnek számításba, a vallási alapon álló munkásegyletek 757.418 tagjukkal pedig csak részben, ha csak a három szakszervezeti főcsoportot számítjuk, úgy ezeknek tagszáma 1911. év végétől 1912. év végéig 156.000-el emelkedett, míg a munkaadó szövetségek tagjai által foglalkoztatott munkások száma ugyanezen idő alatt 300.000-el szaporodott.

(szl.)

American statistical association.

Az Egyesült-Államok ezen kitűnő tudományos társasága 1914-ben ünnepli fennállásának 75. esztendejét. Ez alkalomból a világ különböző országainak statisztikai munkásságáról kötetet fog kiadni. A tervbe vett kötet a következő érdekes munkaprogram alapján készül.

I. Történet.

A hivatalos statistika kezdeteinek vázolósa; korábbi statisztikai vizsgálatok, akár magánemberek, akár társulatok kezdeményezésére történtek; a statisztikára vonatkozó legkorábbi törvényhozás; a további haladás vázolósa; új kutatási területek bevonása; a statisztikai hivatalok fejlesztése.

II. A jelenlegi statisztikai szervezet.

A törvényes alap; a különböző statisztikai hivatalok és azok egymásközi viszonya; a hivatalok munkájának iránya a népességi, gazdasági és társadalmi statistika terén. Hogyan kerülnek e hivatalok élére azok vezetői; gyakorlati munkásság, vagy egyetemi szakképzettség alapján. Az állami, községi stb. hivatalok rendes és esetről-esetre való statisztikai kiadványainak felsorolása.

III. A statisztikai szervezetnek fejlesztése.

A jelenlegi hibák felsorolása, a statisztikai vizsgálatoknak, a gyors gazdasági és társadalmi változások következtében szükségesnek mutatózó kiterjesztése; egyre növekedő kívánalmak különböző statisztikák készítésére, melyekre a helyes törvényhozás és a gyakorlati reformok támaszkodnak. A hivatalos statisztikában mutatózó irányzat nemzetközi együttműködés iránt és ennek kívánatossága. A statisztikai szakközégek szakszerű képzése; a statistika, mint hivatásos pálya.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. október hó 30-án Halász Sándor alelnök elnöklése mellett felolvasó ülést rendezett, melyen Cs. Szegh Dezső *Gazdasági feladataink Albániában* címen előadást tartott.

Az előadást nagy közönség élénk figyelemmel kísérte. Elnök előadónak meleg köszönetét tolmácsolta.

Az előadást egész terjedelmében a *Közgazdasági Szemle* egyik későbbi számában közreadjuk.

Vita ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. november hó 20-án Matlekovits Sándor v. b. t. t. igazgatóválasztmányi tag elnöklése mellett folytatta az 1913. május hó 29-én megkezdett vitát a *hajózási vízi-utak* kérdéséről. Felszólalt Havas Mór ny. M. Á. V. főellenőr és felszólalására válaszoltak az elnök és Kvassay Jenő ministeri tanácsos. A vitát 1913. december hó 4-én folytatjuk és arról annak befejezése után a *Közgazdasági Szemle* jelentést fog közölni.

Gazdasági feladataink Albániában.

A dalmát partok végső pontjától 30 kilométernyire egy új ország keletkezett, a melynek gazdasági és politikai jelentőségét a mi számkra, — beállítva abba a kényszerű helyzetbe, a mely bennünket kelet felé utal, — különösen erős szinekkel és különösen erős argumentumálással bizonyítani fölösleges. Ha ugyanis fontos nekünk a Kelet, a miben ma már politikai és gazdasági világunk egyaránt egyetért, akkor nem kis joggal állitható, hogy a Balkán valamennyi állama között már földrajzi fekvésénél és azoknál a nagy politikai és gazdasági kérdéseket érintő relatióknál fogva is, a melyeket az albán nép és az albán föld érintenek, első sorban Albániában kell magunk alatt biztosnak és erősnek érezni a talajt. Az albán-kérdést, Albániához való viszonyunkat, úgy politikai, mint gazdasági szempontokból szélesebb perspectivában is lehet analysálni: én azonban tisztán a gazdasági szempontoknál maradok ezuttal és ha itt-ott nem kerülhetem is el azokra a momentumokra való utalást, a melyek már magasabb gazdaságpolitikai szükségességeket, célokat és terveket fejeznek ki, eredeti célom mégis az, hogy példákban mutassam ki, mit jelent nekünk Albánia a gazdasági jelentőségnek elszigetelt, úgyszólván üzleti formájában? Ha realitások útján, úgyszólván matematikai alapokon igazolható a jelentősége, ez a tény maga is eléggé érthetővé teszi azokat az egyéb fontos szempontjainkat, a melyek az albán földhöz, a fajilag elszigetelt albán államhoz és az albán néphez fűznek.

Albániának és az albánoknak rossz hírük van, de ez az ítélet sok tekintetben igazságtalan. Tény ugyan, hogy főleg az ország belső területe zord, hegyes, szakadékos, sziklás s hogy egyes vidékeken, mint pl. a Drim-mentén a termés a lakósságnak átlag csak nyolcz hónapi szükségletét fedezi, de figyelembe kell venni, hogy még ezeken a vidékeken is gazdag erdőségek, havasi legelők s jelentékeny vízi erők vannak, a hegyekben érczek, a melyek az ország fejlődésével, elsősorban utak építésével, a jólétnek és jelentékeny gazdasági befogadóképességnek vethetik meg az alapját. A part mentén jelentékeny síkságok vannak, a melyek egykor nagy gazdagságnak voltak alapjai; ma is termel

még exportra is s ha csapásától, a mocsaraktól meg lesz szabadítva (például csak a délalbániai Muzakiát hozom fel), akkor újból útnak indulhat a virágzó cultura kifejlődése. Nem szegény, nem fejlődésképtelen ország Albánia, ellenkezőleg okos gazdasági culturumkával a jólét magas fokára is emelkedhetnék a balkáni államok között, hiszen figyelembe veendő, hogy tengerpartjának hosszúsága meghaladja a 350 kilométert, a melynek értékét, fontos és már az ó-korban és középkorban nevezetes kikötőit leszámítva, emeli az is, hogy a tengerpartot több olyan hatalmas folyam köti össze az ország belsejével, a melyek könnyen hajózhatóvá tehetők s a kiépítendő vasuti vonalak mellett ezek is kétségtelenül fontos tényezői lesznek az ország fejlődésének. Hegyei nem értéktelen sziklák, legelői, völgyei, dombos vidékei, lapályai; egy mezőgazdasági culturának értékes objectumai, vízi erői, természeti kincsei, hatalmas őserdei, iparosodásának; kikötőinek kedvező fekvése, a melyek a legalkalmasabb utat mutatják a Balkán-félsziget belseje felé is, kereskedelmi fontosságának jellemző tényezői. És ugyanígy vagyunk a néppel is. Az albán ma még, a mi fogalmaink szerint, a culturának alacsony fokán áll, de ezt tisztán sajátosságos helyzete s a régi uralomnak bűne idézte fel, a mely szinte mesterségesen zárta el az albán népet a fejlődéstől. Tény, hogy egyes törzsei, a geographiailag is zártabb vidékeken, középkorí szokások és életfelfogás között élnek, de a szinte bámulatos természetes intelligentiát sem tagadhatja el tőlük az, a ki valaha érintkezett velük, felkereste őket szűkebb hazájukban. Én magam nem egyszer hallottam albán földön azt a büszke mondást: „Skiptari ka ler per revolver e jo per te punuar dhe“ — az albán harczra termett és nem föld megművelésére, helyesebben a munkára, — de ez csak az úgyszólván rájuk kényszerített harczos állapotnak a folyománya, a melyet a változó életszükségletek és a cultura meg fognak bennük változtatni. De felesleges ezeknél a kérdéseknél elméleti tételeket felállítani, hiszen tudvalevő, hogy az Adria keleti partján már Montenegrótól kezdve az egész kereskedelmet, hajózást a kezükben tartják (pedig a Levantén egyik faj sem szokott a másiktól kereskedelmi érzéket kölcsön kérni). Amerikában, Olaszországban virágzó, vagyonos ipartelepeik vannak; a Balkánon működő mérnökök és vállalkozók pedig megmondhatják, hogy legügyesebb, legmegbízhatóbb és legkitartóbb munkásaik az albánokból kerülnek ki. Ismeretes végül az is, hogy egyes orientális iparművészeti cikkeknek szinte kizárólagos készítői s mint ilyenek híres mesterei ezeknek a gyártmányoknak az egész Keleten. Az albán fajról híresztelt rossz tulajdonságoknak, az elmaradottságukról való mondáknak tehát nem kell okvetlenül minden tekintetben hitelt adni. Nem olyan vigasztalanok a jövő kilátásai, a mi a földet és a népet illeti.

Mindezeket pedig azért szükséges érinteni, mert annak, hogy az albán föld annyira kiesett az érdeklődésből, a gazdasági kiaknázásból s annyira félve és tartózkodva húzódtak vissza az üzletemberek, ahhoz az ország elhanyagoltsága, elszigeteltsége mellett, ezek a balvélemények is hozzájárultak.

A főök azonban mégis csak az elhanyagoltság volt. Ez akadályozta meg azt is, hogy tisztultabb fogalmak keletkezzenek az országról. Albánia úgy, a mint ma van, bizony eléggé kietlen képet mutat. De ennek, mint mondtam, egyedül a török uralom az oka, a mely a legjobban az albánok nacionalista mozgalmaitól és intellektuális erejétől tartva, mesterségesen akadályozta meg, hogy ez a földterület a cultura áldásait élvezze. Ma az a helyzet, hogy hatalmas tengerpartján egyetlen kikötője sincs kiépítve, holott egyik-másik már a görög és római uralom idején, de még inkább Velence imperiuma alatt hatalmas kereskedelmi góczpont volt. A kikötők ma el vannak iszaposodva s egyenesen visszafejlődtek. Nincs egyetlen vasútja sem, sőt nincsen közútja, szekerekkel járható országútja, egyedül Meduától Alessión át Skutariig, Durazzótól Tiranáig és Valonától Beratig. Ezek az országutak is csak bizonyos túlzással nevezhetők közlekedési vonalaknak, a mennyiben az évnék jó részében egyáltalán nem használhatók. Pedig a rómaiak idejében a híres Via Egnatia Durazzóból vezetett Szalonikiba, s hogy még egyet említsek, a középkorban a skutari – prizreni út egyike volt a legfontosabb kereskedelmi vonalaknak. Ez is elpusztult s mindössze egy mesgye mutatja nyomát. Vizei szabályozatlanok, még a Bojana is, a melynek szélessége 100 – 300 méterig terjed, a víz mélysége pedig akkora, hogy kellő szabályozás után 3.000 tonnás hajók egészen Skutariig közlekedhetnének. Ma csak Obottiig vagy Samričig közlekedhetnek a kisebb hajók, olykor azonban kénytelenek a torkolatnál rakodni, a mi a kereskedelemnek mérhetetlen kárára van, mert nem tekintve az átrakodás nehézségeit, ebben az esetben a szállítás annyiba kerül, mint Triesztből Obottiig. Síkságai mocsarasak, víz alatt állanak, erdei kihasználatlanok, holott az ország értékes erdőkben roppant gazdag. Mindjárt San Giovanni di Medua kikötő közelében van egy 25 ezer hektár területű erdő, a melyben 2¹/₂ millió köbméter magas, 150 esztendős tölgyfa és nagy mennyiségű hársfa, diófa van. Mezőgazdaságának fejlesztésére mi sem történt, állattenyésztésének felfrissítésére keresztezésekkel nem is gondoltak; primitív a művelés. Iparáról nem lehet beszélni. Néhány malom Tiranában, Elbasszánban és Beratban szappangyár, egy-két olajsajtoló, Kavajában és Durazzóban sóbányák, Selenicában aszfaltbánya van, a melyben évenként átlag 50—60 ezer métermázsa bitument termelnek. Ez minden. A gazdasági culturát fejlesztő intézményeknek teljesen hiján van, leszá-

mitva azt az egy-két intézetet, a melyeket idegenek tartanak fenn, de a melyeknek látható haszna a dolgok természeténél fogva eddig alig volt. Szépíteni a dolgot nem lehet: Albánia gazdasági viszonyai hihetetlenül el vannak hanyagolva, mintha nem is nagy culturák közelében, hanem elhagyatott világrészben lenne.

Ez ugyan eléggé sötét kép, de még sem annyira sötét, hogy kellőképpen megindokolná azt az érthetetlen húzódozást és a mi érdekeinknek elhanyagolását, a melylyel — sajnos — Albániában találkozunk.

Vizsgáljuk meg azt a gazdasági positiót, a melyet Albániában elfoglalunk. A londoni reunio tudvalevőleg olyan határokat szabott Albániának, a melyek a piacok és góczpontok tekintetében némi eltolódásokat és változtatásokat vonnak maguk után. Ha tehát statistikailag akarjuk megállapítani az egyes államok külkereskedelmének állapotát az új albán területen, fokozott nehézséggel állunk szemben, mert hiszen a török uralom alá tartozott területeken egyébként is nehéz megközelítő statistikát a forgalomról összeállítani. Ez esetben a nehézségeket az növeli, hogy a mai Albánia egyes területeinek némely piacza szerb és görög uralom alá került s ezeknek a piacoknak a forgalmából vajmi bajos megállapítani, hogy mi jut a most már szerb és görög és mi jut az albán területre? Így egyes Drim-vidéki albán területeknek Prizren és Djakova voltak az ellátó piaczaik. Igaz, hogy az egész prizreni körzet importja átlag csak három és fél millió koronára rug s ennek túlnyomó része azokra az északibb termékenyebb és gazdagabb vidékekre esik, a melyek ma nem albán területek. A Drim-vidéki albánok most még éppen a legszegényebb törzsekhez tartoznak, minélfogva ezeknek szükséglete minimális és így ha elejtjük az ő reájuk eső import hányadát, az a számításokat befolyásolni nem fogja. A másik ellátó piacz, a mely szintén kívül esett Albánián, Dibra. Ennek gazdasági hatása és összeköttetése volt egy-két Fekete Drim-menti, szintén szegényebb albán törzs földjével s Dibra Szalonikin át táplálta piaczát. Ez a hányad azonban szintén csekély. Preveza olyan területeket táplált, a melyek itt figyelembe nem jöhetnek, mert Görögországhoz csatoltattak. Fontosabb már S. Quaranta forgalma, a mely Delvino és Argyrokasztro körzeteit táplálta. Ennek a kikötőnek a bevitele eléri néha a két millió korona értéket, de fontossága azért messze elmarad Valona, Durazzo és Skutari kikötői (Medua és Obotti) mögött. Csekélyebb jelentőségű kikötő végül a Durazzo és Valona közötti Semani, mivel ezt csak vitorlás hajók közelíthetik meg. Azt a beviteli összeget, a mely nem a három adriai főútvonalon (Valona, Durazzo, Skutari) illeti Albániát, 7–8 millió koronára lehet ugyan tenni átlagos és hozzávetőleges számítás szerint, de mégis helytáll az állítás, hogy a forgalom zöme ezen a három góczponton, Skutarin,

Durazzon és Valonán át bonyolódik le s minthogy ezenkívül a mi szempontunkból is e három hely a legfontosabb, azért vizsgálódásainkat ezekre koncentráljuk s forgalmuknak némi részletezését is adjuk.

E három fővonalon volt Albánia forgalma (együttal összes forgalmának kb. 70°/o-a).

1910-ben	22.562·844 K
1911-ben	18.357·555 „
1912-ben	19.412·313 „

Ebből volt *bevitele*:

1910-ben	13.018·538 K
1911-ben	14.708·042 „
1912-ben	14.916·206 „

Ebbe azonban nincsen beleszámítva az az átlagos 4—5 millió korona értékű transito forgalom, a mely Montenegro felé Skutariban bonyolódik le.

Már most, mivel a mi befolyásunkról és érdekeltségünkről van szó, vizsgáljuk meg, hogy mennyi ebből a mi részesedésünk s állítsuk e mellé Ausztriát, a mely Albánia kereskedelmében ez idő szerint még az első helyet foglalja el.

A *kivitel* volt Albánia e kereskedelmi góczpontjaira:

1910-ben Magyarországból	307.655 K
Ausztriából	5,978.343 »
1911-ben Magyarországból	1,236.296 »
Ausztriából	5,037.487 »
1912-ben Magyarországból	845.213 »
Ausztriából	6,715.923 »

Magyarország tehát gyengén részesedett Albánia forgalmában. Még tanulságosabb eredményeket kapunk azonban, ha az egyes kikötők, illetőleg piacok forgalmát nézzük.

Akkor azt találjuk, hogy bevíttek *Skutariba*:

1910-ben Magyarországból	164.985 K
Ausztriából	1,459.895 »
1911-ben Magyarországból	971.540 »
Ausztriából	2,095.075 »
1912-ben Magyarországból	741.894 »
Ausztriából	4,063.678 »

értékű árút.

Bevittek *Durazzóba* :

1910-ben Magyarországból	107.420 K
Ausztriából	3,670.000 »
1911-ben Magyarországból	113.770 »
Ausztriából	1,857,760 »
1912-ben Magyarországból	84.780 »
Ausztriából	1.956.300 »

értékű árút.

Bevittek *Valonába* :

1910-ben Magyarországból	41.070 K
Ausztriából	848.448 »
1911-ben Magyarországból	150.986 »
Ausztriából	1,084.652 »
1912-ben Magyarországból	18.539 »
Ausztriából	695.945 »

értékű árút.

Más szóval, — a további részletezést elejtem, csupán utalok rá, — azok között az államok között, a melyek versenyeznek Albániában, Magyarország áll az utolsó helyen. Skutariban Ausztrián kívül Olaszország; Durazzóban Ausztria, Olaszország, Törökország és Anglia; Valonában Ausztria, Olaszország, Törökország és Görögország előznek meg. Olaszországot csak tavaly, a boycott-esztendőben tudtuk Albánia összes piaczaín megelőzni.

Ha az albán piacokat és Albánia gazdasági viszonyait a helyszínen tanulmányozzuk, könnyű ennek a helyzetnek természetellenességére rájönni és megtalálni azokat az okokat, a melyek megakadályozták, hogy Albánia gazdasági életében a természetes viszonyoknak megfelelő helyünket elfoglaljuk. Ezeket az okokat részleteiben nem elemezhetem, mert az messze vezetne, általánosságban csak a legkirivóbb tényekre utalhatok. Az okok között szerepel természetesen a kellő érdeklődésnek a hiánya is, de ez nem minden. Vannak olyan okok is, a melyek a gazdasági körök akarátán és elhatározásán kívül esnek, ám azért nem árt az előbbi kérdésnél is megállani egy pillanatra. Nem feltűnő-e, hogy albániai kivitelnünknek olykor több, mint háromnegyed része Skutariba irányul? El kell ugyan ismerni, hogy hajójárataink is kezünkre jártak a skutarii összeköttetésnél, de viszont tény az is, hogy a skutarii piac iránt némi érdeklődés is mutatkozik, míg más piacokon éveken keresztül nem fordul meg magyar ember, a mint hogy ezeken a helyeken lehet is ilyen panaszokat hallani. Ha nagyobb nehézségek árán is, de lehetett volna más piacokon is gyökeret verni, ma azonban pl. Durazzo bevitelében 4–5, Valona bevitelében meg éppenséggel évek óta két

czikkel, petroleummal és épületfával szerepelünk. Pedig biztató példák lehettek volna előttünk. Hiszen megtörtént nem egy esetben, hogy véletlenül kerestünk összeköttetéseket más piacokon is és az eredmény az volt, hogy nyomban levertük még a meggyökeresedett osztrák árúkat is. Ezek azonban esetről-esetre adott alkalmak voltak, a piacok és összeköttetések állandó megszervezésére vajmi kevés gondot fordítottunk, nem úgy mint az osztrákok és az utóbbi évtizedben különösen az olaszok.

Igazságtalanság volna azonban, ha e visszasságok okát egyedül vagy túlnyomó mértékben a gazdasági körök mulasztásának tudnók be. A fonák helyzetnek sokkal jelentősebb okai a közlekedési miseriák. A mi tengerhajózásunk fejlődése egészen különös irányt mutat. Az 1871. évi XIX. t.-cz. óta lehet tulajdonképpen kereskedelmi tengerészetről, illetőleg annak gondozásáról beszélni, ám a fejlődés olyan irányt vett, hogy a míg nyugat felé nagy intensivitást fejtett ki, addig kelet felé vajmi kevésbé fordult. A múlt század 80-as évei alatt keletkezett Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Társaság kapta meg Fiume és az adriai tenger keleti partjain fekvő kikötők között a járatok lebonyolítását, míg a távolabbi kikötőkbe vezetett járatokról az osztrák-magyar Lloyd-dal szerződünk. Tehát az előbbi feladatai közé tartozik Skutari (Obotti) ellátása. Sajnos, az 1901. évi X., illetve XI. t.-czikkekbe foglalt szerződések intézkedései, bár — az időszaki járatokat leszámítva, — húsz relációban 43 heti járatot irnak elő a társaság számára, Obottiba ebből minden második héten jutott egy járat, míg ezzel szemben az olasz „Puglia“ már korábban hetenként két járatot indított Albániába. Nem volt tehát megfelelő járatunk s az árúinkat a jobbik esetben előbb Triestbe kellett szállítani, hogy a Lloyd azután Albániába vigye. Hogy ez maga már milyen hátráltató és elriasztó módon hat a gazdasági összeköttetésre, azt felesleges bővebben magyarázni. Ma már némileg változtak a viszonyok, Fiuméből már újabban heti járataink vannak, a melyek érintik egészen Görögországig az Adria összes keleti kikötőit s az Ungaro-Croata Gravosából külön még hetenként két járatot vezet Valonáig, bár ez az utóbbi intézkedés ismét nem sok haszonnal jár a magyar-albániai kereskedelemre s legkevésbé az az intézkedés még, a melyet érdekeink megkövetelnek. Mindenekelőtt nem *közvetlen* járatok ezek. Legujabban hallottam, hogy egy gőzhajóstársaságunk közvetlen járatok beállításának a tervével foglalkozik, viszont, ha meggondoljuk, hogy ezt apró másfélezer tonnás hajóval akarja megvalósítani, ismét csak szerény kezdetről beszélhetünk.

A járatok elégtelenségével, az egyenes összeköttetések hiányaival különben sincsenek kimerítve a közlekedési miseriák, mert azok sorába

tartoznak a tarifális intézkedések is. Már a hajózási tarifáink sem versenyképes tarifák az Adrián. Az olasz általában olcsóbb, némely relációban például egyenesen 50⁰/₀-al kedvezőbb s ez a körülmény számos árúnknak, pl. lisztünknek, egyenesen lehetetlenné teszi, hogy Albánia némely piacán gyökeret verjen, holott maguk az albánok mondják, hogy ezt a magyar árút szivesebben látnák minden versenytársa felett. Természetesen ez a hiba megvan mindenképp felett vasuti tarifáinknál.

Könnyű lett volna mindezekben a hátrányokon segíteni, csak fel kellett volna fogni az Adria keleti partjának azt a nagy jelentőségét, a melylyel valóban rendelkezik keleti kereskedelmünkben, úgy a mint fel fogták az olaszok, a kiknek actiója a legbeszédesebb bizonyítéka annak, hogy céltudatos és meg nem torpanó igyekezettel hová lehet eljutni. Ez az olasz actió egyébként szintén egyik buzdítója kell, hogy legyen a mi fokozottabb tevékenységünknek is. A mikor legutóljára a nyáron lent jártam Albániában, kezemben volt di San Giuliano könyve Albániáról, a melyet tizenegy évvel ezelőtt, 1902-ben írt s a mely annál inkább érdekes reflexiókat kelthet az emberben, mivel írója ma Olaszország külügyi tevékenységének irányítója. Ezzel a könyvvel a kezemben tudtam pontról-pontra megállapítani, hogy a mit ott di San Giuliano honfitársainak és hazája kormányának mulasztásaik miatt szemére hányt, azt az olaszok már mind, sőt annál is többet cselekedve, kipótolták, jellemzően dokumentálva, hogy az akkor felvetett kérdéseket programmszerűen váltották be. Di San Giuliano Valonában még azt tapasztalta, hogy az ottani exportőrök panaszkodnak az olasz hajózási vállalatok lassúsága miatt s azért az osztrák vállalathoz pártoltak. Ma Valonában a Puglia járatai teljesen elérik a Lloyd járatait, sőt ez évben egy külön italo-albán hajózási vállalatot is létesítettek Valonában. Fölpanaszolta di San Giuliano, hogy az olasz kereskedők kevés hitellel dolgoznak, ma — közismeretes, — hogy az olaszok adják az albán kereskedelemhez a leghosszabb hitelt s ez egyik tényezője is lett térfoglalásuknak az osztrák és a magyar kereskedelem rovására. Járatokat sürgetett a Boyanán; — megvalósították. Pénzintézet alapítását sürgette Skutariban, — 1905-ben fel is állították az olaszok az első idegen pénzintézetet. És így lehetne tovább haladni a nyomon. Az eredmény meg is lett; Olaszország exportja Albániába ez idő alatt nem egészen fél millió koronáról felszökött 2 - 2¹/₂ millió koronára.

Albánia nyújthatott volna tehát a multban is nagyobb teret a mi érvényesülésünknek is, még több joggal mondható azonban ez a jövőre. Röviden utaltam már az albán föld mezőgazdasági értékeire, ipari fejlődésének tényezőire és kereskedelmi jelentőségére. Ám figyelembe kell venni, hogy itt egy berendezkedni készülő országról van szó, a mely

most fogja igényelni ennek a berendezkedésnek eszközeit; mindazokat az eszközöket, a melyek mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének, közlekedésének, culturája minden szükségletének kifejlődését szolgálják. Itt tehát gazdag tevékenység kínálkozik a mi számunkra minden nagyobb nehézség nélkül, mert hiszen maguk az albánok azok, a kik Magyarországtól és Ausztriától várják első sorban az Albánia gazdasági életében való részvételt. Mezőgazdasága eddig török rendszerű volt, a birtokjogviszonyok rendezése mulhatatlanul szükséges és be is következik. Az ennek nyomába lépő intensivebb gazdálkodás azonban szükségessé tesz olyan beruházásokat, a melyek kézen kínálkoznak nekünk. Vetőmagvak, tenyészállatok, mezőgazdasági gépek és eszközök szállítása jelentékeny fogyasztó területet nyithatnak. Albánia sík földjeinek jó része víz alatt áll, ezeknek lecsapolása, a vizek közül, a mint tudom, a Boyana, Drim Skumbi, Semeni és Vojussa szabályozása a legelső teendők közé fog tartozni. Nemkülönben az utak kiépítése is, a melyekre nézve még a török kormány elkészítette a terveket és a „Regie Generale des Chemins de fer et des Travaux“, valamint a német Byckerhoff és Weidmann r. társaságokkal már részben meg is egyezett, ezek az egyezmények azonban időközben természetesen elvesztették érvényüket. Egy másik sürgős teendőjük lesz a tengerpartnak és az ország belsejének vasuti vonalakkal való összekötése, a kikötők rendbehozása és berendezése. A pénzüntézetek alapítása is megindul. Albániának eddig pl. egyetlen pénzüntézte nincs, a mely jelzálogkölcsonnel foglalkoznék. Az 1905-ik évben megalakult skutarii olasz bank sem vette fel ezt tevékenysége körébe, de újabban megvalósítják, mert érzik, hogy a gazdasági befolyásuknak jelentős emeltyűi lesznek a pénzüntézetek. Sor kerül a természeti kincsek kiaknázására, különféle üzemek életbeléptetésére, az exportnak, közvetítő kereskedelemnek, vállalkozási kedvnek annyi [alkalmat nyujtván, a mennyit a gazdasági tevékenység egész mezeje nyujthat.

Bizonyos azonban, hogy a sikeres tevékenység érdekében ki kell küszöbölnünk mindazokat a hátrányokat, a melyek az eddigi érintkezést nehezítették, tehát rendezni kell első sorban az Adria keleti járatait s ezekben a relatiókban módosítani kell a tarifákat, hogy az olaszokkal legalább is egyenlő eszközökkel léphessünk fel. Mert az olasz actióról meg kell még jegyezmem, hogy ők a sikereiket az intézményeiknek és agilitásuknak köszönhetik inkább, mint népszerűségüknek.

Két év előtt egy füzetet kaptam a postán. *Vlora* Ekrem bej, — a ki ma elnöke az albán senatusnak, — írta és küldötte. A füzetben külön megjelölt egy passust, a mely így hangzik: »Albánia nyugati szélén, a tengerparton néhány év óta egy idegen propaganda hívja fel a figyelmet, a mely merészségével, jogtalan előrenyomulásával, de egyuttal veszedel-

messége révén is rivalisál a göröggel, s ez az idegen propanda az olasz.,

Az olasz actio népszerűtlen a független albán vezető és irányadó körökben, mert tudják, hogy mögötte politikai tendenciák is lappanganak s így ha rátelepedhetett Albániára, az nem annyira a saját erejének, mint inkább az ellenactio hiányának tudható be. S az olaszok agitálásával még most sem veszszük fel a versenyt. A nyáron jó darab területet jártam be Albániából: mindenütt olasz ügynök, olasz propaganda, olasz háló az olasz consuloknak buzgó és fanatikus, a cél megértésétől áthatott tevékenysége mellett. S ott hallottam már, hogy az albániai olasz iskolák mellett albán nyelvű egyetemi tanfolyamot nyitnak Bariban az albán ifjak számára, miután a barii kereskedelmi iskolában — a melyet, Skanderbegről neveztek el — már is tanítanak albán nyelven is. Vajjon nem volna-e meggondolandó: módot nyitni az albán ifjaknak, hogy a mi intézeteinket is felkeressék, mint a bosnyákok és a törökök, nem volna-e helyes, ha mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kiképeztetésükre itt is alkalom nyílnék? Ezt legalább szívesen tennék, a mint hogy kényyszerűségből jobb híjján szolgáltatják ki magukat az olaszoknak. S ezt a körülményt ma még hasznunkra lehetne fordítani.

Ha az albán föld önmagában is, várható gazdasági fejlődése, megerősödése s ennek következtében fokozottabb befogadóképessége által is fontos piac és tevékenységünkre érdemes terület: mindezekon felül földrajzi fekvésénél fogva van olyan tulajdonsága, a mely egyenesen életbe vágó a mi számunkra. S ez az, a miben kulminálódik reánk nézve talán első sorban Albánia jelentősége. Itt érvényesülnek a magasabb szempontok és a szélesebb perspectivák is.

Bizonyos, hogy abban a pillanatban, a mint Albánia kezdetleges gazdasági viszonyaiból kiemelkedik, illetőleg a mikor az albán tengerpartnak megkezdődik vasuti vonalakkal az összeköttetése a belső területekkel, az egész Balkán forgalmi viszonyaiban és eszközeiben jelentős és fontos eltolódás áll be, e mellett azonban a Balkánra irányuló és a Balkánon ütköződő politikai törekvéseknek is egy új fázisa áll elő.

Nézzük meg előbb — elszigetelten — a forgalmi eltolódásokat. Nem akarok visszamenni a régmúlt történelmi időkbe, az ó-korba és középkorba, a mikor a Balkán és a Kelet felé irányuló nyugati vonalaknak természetes útja Albánián keresztül vezetett, mert az azóta kialakult forgalmi viszonyokkal ezeknek az időknek forgalmi igényei kissé nehezen is volnának kapcsolatba hozhatók. Utalok azonban az utóbbi időkre, a legújabb korra is, a mikor pl. Saloniki nem volt összekötve a Balkán belsejével. Ismeretes, hogy addig az időig Skutari egyik legfontosabb kereskedelmi helye volt a Balkánnak, mert kezében tartotta

egész Albánia, Macedonia és Rumili forgalmát. A nis—üsküb—salonikii, valamint a salonikii—monastiri vasutak építése ezt a positióját teljesen megsemmisítette, Skutari még a nyerstermények összevásárlásából származó forgalomtól is elesett azon a vidéken, a melyen ezek a vonalak keresztül haladnak. Éppen ez a körülmény vetette fel már a mult század 70-es éveiben is a transversalis vasut eszméjét. Ez a transversalis vasut most a Duna—Adria vasut alakjában meg is fog valósulni, hiszen az előmunkálatok már folyamatban vannak. Skutarit illetőleg ugyanezzel a vonallal kapcsolatban határozott számításokat tenni még nem lehet, mert az irány pontosan megállapítva még nincsen, nem lehet tudni, hogy a Drim völgyében vagy a Fani mentén, avagy Üsküb—Dibrán keresztül vezetik? De ez alapján véve lényegtelen kérdés is, mert Skutari kétségtelenül fog keresni alkalmat, hogy bármely irányban vagy ehhez a vonalhoz keressen összeköttetést, — a mely különben egyedül az albán parton végződhetik — vagy más módon köttessék össze a belső területtel. A számításoknál egyes helyekhez kötni magunkat minden tekintetben felesleges, a lényeges maga az a tény, hogy az albán partokról több irányban indul vasuti összeköttetés nemcsak az ország belseje, de egyúttal a félsziget belseje, a Vardár-völgy felé is. Ebből a szempontból kifolyólag ezuttal el is tekinthetünk a különféle tervbe vett vonalak ismeretétől, csak utalok arra, hogy az említett duna—adriai vonalon kívül már Nuradunghian Gábriel török minister terveiben benne volt a Durazzóból az ochridai tóhoz vezető vonal, a mely belekapcsolódott volna a saloniki—monastiri vonalba s ez a vasut egyike lesz az elsőeknek, a mely kiépül. Valona szintén kap összeköttetést ehhez a vonalhoz, akár Berat—Elbassanon át, akár Koricán és Florinán keresztül. Tény, hogy nem lehet az albán tengerpartról egyetlen vonalvezetést sem elképzelni, a mely a nyugat felől jövő árúknak kedvezőtlenebb utat nyitna bármely eddig meglévő és használt vonalnál, ellenkezőleg ezeknek az albániai vonalaknak fölényesen kedvezőbb helyzete az első pillanatra nyilvánvaló. És itt van a magyarázata annak, a mit fentebb Skutariról mondtam. Az albániai vonalak kiépítésével, ha esetleg nem is ismét Skutari, — mert hiszen ez a vonalak irányától függ — akkor az albán partnak más pontja viszanyeri azt a jelentőségét a keleti forgalomban, a melyet az előtt birt s a mely Skutari korábbi positiójában testesült meg első-sorban.

Eddig ugyanis az volt a helyzet, hogy a Balkán nyugati részének Szaloniki volt az ellátó piacza, még északon a Koszovón is, még számunkra is, a kiknek pedig egyenes vasuti összeköttetésünk volt ezzel a vidékkel. Hiszen például az egykori Koszovói vilajet bevitelének $\frac{1}{6}$ -od része Szalonikin át és csak $\frac{2}{6}$ -od része került Zibevecsén át a piaczra.

Szalonikit uralták Monasztir, Ochrida, Dibra, Prizren, szóval még a nyugat felé eső belső területek is. És Szalonikinek ezt a posícióját fogják megingatni az albán vonalak és az albán belépő állomások. Lassan az Adriára fog húzódni a nyugati Balkánnak gazdasági forgalma, végig a Vardár völgyéig. Hiszen vegyük csak a koszovói tájakat. Prizrent vasúton, illetőleg tengelyen elérhettük 440 kilométeren, Szalonikin át pedig, a melyen át tulajdonképpen irányult a forgalom, a jóval hosszabb tengeri úton felül 319 km. volt vasúton és 60 km. tengelyen. Az albán partról azonban, nem szólva a sokkal rövidebb tengeri útról, Prizren 180 km.-nyi vasúti vonalon lesz elérhető a legrosszabb esetben is. Durazzóból Ochridáig 112 km., Monasztirig 172 km. lesz a távolság vasúton. Ma a jóval hosszabb tengeri út mellett a szaloniki—monasztiri vonal 220 km. Ezek a területek tehát az Adriához fognak gravitálni s a Dibra-völgyet, a Koszovót, a gazdag Pelagoniát, Monasztir, Prilep síkságait, a Prespa-, Ochrida-tavak vidékeit, a Fekete-Drim völgyeit, szóval a Vardárig terjedő hatalmas területeket az albán kikötők fogják táplálni s ez a jelentőségük már súlyosan latba esik, hiszen ilyenformán, ha Magyarország részéről eddig legalább csekélyebb, ám Ausztria és Magyarország részéről a mostani forgalom szerint 30--35 millió korona beviteli értékről van szó.

De legvégül vessünk egy rövid pillantást a politikai szempontokra is. Az Adria keleti partjának kérdése mindenkor a legfontosabb problémáink egyike volt s egyenesen életkérdéssé tette számunkra, hogy a Valonától felfelé húzódó partnak egyetlen pontja se kerüljön idegen hatalom kezébe, sőt ne vethessen ott soha gyökeret olyan törekvés vagy befolyás, a mely ellenséges célokat tudna érvényesíteni velünk szemben. Ha voltak ellentétek Ausztria-Magyarország és Olaszország között, akkor ezeknek az ellentéteknek ütközőpontja itt volt, de ilyen értelmű veszedelem elhárításának a gondolata volt az is, a mely megakadályozta velünk a balkáni bonyodalom alatt, hogy Szerbia tengerpartot kapjon az Adrián. A politikai birtoklás kérdése most már talán meg van oldva, de maga a partokhoz fűződő gazdaságpolitikai harc mégis ki fog bontakozni. S ha veszedelmes lett volna a politikai birtoklás kérdésének más megoldása, akként veszedelmes lehet az is, ha ezeken a partokon nem a mi befolyásunk az első és döntő. Arra pedig el lehetünk készülve, hogy egy éles verseny középpontjába jutunk és hogy a gazdasági verseny itt némileg politikai célokat is fog szolgálni s politikai törekvéseket is megkísért erősíteni. Mindenek előtt fokozott erővel felléphető versenyt kapunk nemcsak Olaszország, hanem mindama nyugati államok részéről, a melyeknek gazdaságilag van talajuk az elősorolt vidékeken, mert ez utóbbiaknak is kedvezőbb alkalom kínálkozik a behatolásra itt,

mint Szalonikin keresztül. Az északról Zibevcse felől Üszkübön keresztül jövő vonal pedig már nem fog a tenger felől jövő versenyyel szemben bizonyos kizárólagos előnyöket nyújtani, mert észak felől, ugyancsak vasuti vonalon, nyílt útja lesz most már a transversalis vasút vágányain Oroszországnak és Rumániának is.

És ez a transversalis vasút az, a mely minden gondot megérdemel a mi részünkről, mert ennek van politikai vonatkozása is s ennek lesz a vonalvezetése olyan, hogy az nem okvetlenül a szigorúan vett gazdasági kívánságokat szolgálja. Ez a transversalis, máskép Duna-Adria vasút már azért is figyelmet érdemelhet, mert oly szivósan küzdenek érte s mert oly sok beállításban commentálják, csak éppen az igazi indokát kerülik. Mert lássuk be, hogy ha a gazdasági fontosság sem tagadható el tőle, nem ez az egyetlen indoka. És bármilyen szellemes legyen is Jean Brunhes, a nagynevű francia geográfus, megjegyzése, hogy Szerbia mintegy 10 év óta csak a „via pecuariát“ keresi az Adria felé, Brunhes egyébként ezt a marhaszállító utat Bosznián át véli megtalálni, s hiába jegyzi meg, hogy „ezekre az utakra irányított tekintettel kell végigkísérni az utóbbi 15 év balkáni válságait és főleg az egész szerb politikát“, egy-két lényeges momentumot elfelejtett a nagy geographus abban az igyekezetében, hogy földrajzi tételekkel magyarázza a keleti probléma bizonyos jelenségeit. Elfelejté mindenek előtt, hogy a Mokra-Gorától Ragusáig terjedő via pecuariát megkaphatta volna Szerbia s csak rajta mulott, ha nem használta. Felejté, hogy az élőállat szállításnak a tengeri út soha sem olyan kedvező, mint a vasuti s hogy erre nézve Szerbia, a mikor Szalonikin át keresett piacokat, meg is győződhetett. Igaz, hogy a Szalonikin át való szállítás hosszabb, mint az Adrián, az állatok elpusztulásának esélye tehát kisebb ez utóbbi irányban, a lényeges hátrány azonban nem is ez volt, hanem az, hogy a keresett új piacokon nem tudott elfogadható árakat elérni, a min az adriai út sem sokat lendíthet. A kik a balkáni viszonyokba mélyebben belepillantanak, s tegyük hozzá, azok is, a kik intézik, nem szeretik túlságosan ennek a vonalnak ilyen értelemben való commentálását hangoztatni. Nuri bég, a ki 1908-ban a duna—adriai és az ú. n. szandzsák—vonal kérdésében vezette török részről a tárgyalásokat, bizonyos megadással jelentette ki:

— A szultán ő felsége minden pillanatban kész iradét kiadni, a melylyel megengedi, hogy Szerbián át San Giovanni di Meduáig haladó vasút kiépíttessék, úgy hogy ha már meg kell valósítani az osztrák-magyar tervet, Törökország legalább azt mondhassa, hogy *Oroszországnak nyílt kereskedelmi utat nyitott egészen az Adriáig.*

Még világosabban beszélt azonban Pasics miniszterelnök, mondván:

— A Duna—Adria vonal képes csak biztosítani a balkáni és adriai egyensúlyt. *Ez a vonal fogja majd alkotni a gazdasági arteriát a szláv és latin faj között.*

Azt hiszem, ez volt a legőszintébb elszólás s a mi a politikai vonatkozásokat illeti, ez is fejezi ki leghivebben a helyzetet, nekünk azonban megmutatja egyuttal azokat a törekvéseket, a melyekről saját érdekünkben nem vehetjük le tekintetünket. Az Adria keleti partján, az albán tengerparton ime ilyen jelentőségteljes kérdésekről is szó van.

Egy születő ország berendezkedéséből előálló alkalmak, magának az albán földnek gazdasági értéke, az albániai közvetítés felé eitolódnó jelentékeny keleti forgalom s az albániai kikötők fontossága; az olaszok részéről hangoztatott jelszó az Adria olasz jellegéről s az ennek a szolgálatában álló nagyszabású actiójuk, a szláv előretörés az Adria partjáig: mindezek megjelölhetik nem csak a fontosságát azoknak a teendőknak, a melyek fokozott mértékben reánk hárarnak, de megjelölik a módokat és eszközöket is. A gazdasági tevékenység, most már érdekeink védelmének egyetlen útja, valóban historiai feladatokat is teljesít ezentúl az Adrián. Egy erősségünk azonban van, az, hogy Albániának érdekei a legaprólékosabb részletekig megegyeznek a mieinkkel s hogy ők ezt át is érzik és éppen azért várják a mi remélhetőleg nagy arányú tevékenységünket.

Szegh Dezső.

A községi póttadózás és reformja.

Abban a hatalmas munkában, a melyet közéletünk az alkotmányos élet helyreállítása óta az ország belső consolidatiója érdekében kifejtett, mindeddig nem részesült kellő figyelmében községeink gazdasági életének gondozása. Községi törvényeink mindenkor a közigazgatási tekintetekre helyezték a fősúlyt. Talán feledték azt, hogy a kellő anyagi eszközök hiányában a legideálisabb közigazgatási szervezet is csődöt mondhat.

A magyarországi községeket, kapcsolatban a földesuri hatalom megszüntetésével, az 1848-as törvényhozás tette meg a helyi önkormányzat és a közigazgatás önálló szerveivé. Első közigazgatási és háztartási szervezetüket azonban már csak az absolut korszak (1859. évi április 24-iki patense) alapozza meg. Az újból helyreállott alkotmányos élet törvényhozása első ízben az 1871. évi XVIII. törvényczikkben foglalkozik a községi élet rendezésével. Másodszor és eddig utoljára az 1886. évi XXII. törvényczikkben szabályozta a községi jogot. Ez a ma is érvényben levő törvény már 1. §-ában önbeismerésben van arra nézve, hogy helytelen alapon épült, a mikor a közigazgatás elsőfokú szerveivé avatott részben olyan községeket is, a melyek a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni nem képesek. Ennek a helytelen kiindulási pontnak lehet talán tulajdonítanunk azt, hogy a községet valóságos elsőfokú közigazgatási szervezetté tennie, elsőfokú hatósággá fejlesztenie nem sikerült; valamint azt is, hogy ezt az önkormányzati egységet a kellő gazdasági tartalommal kitölteni nem tudta.

Az élet azután ezt a lehetetlen állapotot csak fokozta. A községekben mindinkább háttérbe szorult a valóságos önkormányzati élet s lassankint a községek minden hatósági jogkör nélkül az általános közigazgatás végső fokú végrehajtó szerveivé váltak, úgy hogy ma már a törvényben rájuk bízott minimalis helyi gazdasági érdekek kellő gondozására sincs elegendő idejük és kellő anyagi erejük.

Ennek a helyzetnek a ferdeségét rég tudják mindazok, a kik a községi élet jelenségeivel foglalkoznak. Mégis csodálatos, hogy a leg-

újabb időkhöz még a szakemberek sem méltatták eléggé ennek a kérdésnek gazdasági oldalát. Pedig az orvoslásra szoruló bajok leginkább innen erednek. A kellő anyagi erő hiánya, a közgazdasági tekintetek elhanyagolása az, a mely legégetőbbé teszi a községi jog reformját.

Igaz, mindeddig nem is állottak a kellő adatok rendelkezésre. Azok az adatok, a melyek alkalmasak lettek volna a mai helyzetnek országos vonatkozásában való megvilágítására. Most azonban, hogy megjelent az országos központi statisztikai hivatal korszakos munkája, a községek háztartási statisztikája: csak lapoznunk kell annak számokkal sűrűn teleírott foliansai között, hogy a maga sivár valóságában lássuk a bajt és kiolvassuk onnan a teendők hatalmas tömegét.

És nézetem szerint épp a legjobbkor köszöntött be ez a hatalmas kötet az érdekeltekhez. Ugy halljuk, küszöbön áll a közigazgatás általános reformja. Végrehajtásra várnak az állami egyenesadók reformjáról alkotott 1909. évi törvények. Bármennyire idealisan oldanak is meg azok a maguk körében a részükről felölelt kérdéseket: mindkettőjük érdekkörében oly élesen kapcsolódnak bele a községi háztartás reformjának nagy kérdései, hogy ez utóbbinak egyidejű helyes megoldása nélkül nemcsak félmunka erejével hatnának, hanem hatásukat egyenesen lerontaná a mai rendezetlen állapotok fenntartása.

Nem célom, hogy ez alkalommal a maga egészében felöleljem a községi háztartások reformjának teljes anyagát. Erre a rendelkezésemre álló keretek elégtelenek is lennének. Mindössze a községi pótdózás kérdésével kívánok ezuttal foglalkozni, bemutatva főbb vonásaiban annak mai állapotát az ország kis- és nagyközségeiben és vázolva azt az irányt, a melyben szerény nézetem szerint a reform megoldását keressünk kell.

*

A ma is érvényben álló községi törvényünk 129. §-ában azt mondja: „A mennyiben a község kiadásai a községi törzsvagyon jövedelmeiből nem fedeztethetnének, a község a községi lakósokra és a birtokosokra adót vethet ki.“

A következő 130. §-ában pedig meghatározza, hogy a község minden egyes tagját egyenlően érdeklő közigazgatási költségek a folyó évben kivetett föld-, ház- és keresetadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, bányaadó, tőkekamat- és járadékadó arányában vetendők ki.

Azok a költségek pedig, melyek a földbirtok érdekében tételnek, csak az érdekeltek földadója arányában. Végül azok, a melyek az előbbi két osztály egyikébe sem sorozhatók, milyenek a belrendőrségi és közbiztonsági kiadások: a föld-, bányaadó és a pusztai haszonbérlok kere-

seti adója kivételével, az előbb említett többi egyenes adók után vetendők ki.

Önálló adónem gyanánt állapíthatja meg az állami adó alól mentes napszamosok községi adóját, a mely egy napszamosnál a helyben divó egy napi átlagnapszámot, illetőleg a községben fizetett legkisebb mérvű községi adó felét meg nem haladhatja.

És hogy valamennyi helyi adót egy csoportban lássunk, utalok még az 1883. évi XV. t.-cz. értelmében 5⁰/₀-os mérvig emelhető vármegyei pótdóra; az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében kivethető 5⁰/₀-os népiskolai, az 1884. évi XVII. t.-cz. szerint előírható iparostanoncziskolai és végül az 1891. évi XV. t.-cz. értelmében szedhető 3⁰/₀-os kisdedovodai pótdókra. Mindezek a kisebb adónemek ott, a hol igénybe vétetnek, külön vetendők ki és külön kezeltetnek. Végül megemlítem, hogy a törvény az összes egyenes adók arányában fizetendő pótdóknál, a községhez közigazgatásilag csatolt puszták, havasok és rendszeres üzemterv szerint kezelt erdőttestek adóinak csak felét engedte az adókivetésnél alapul venni. Ez a kedvezmény ma már megszűnt. Ma is érvényben áll azonban az állami hivatalnokoknak, katonatiszteknek, törvényhatósági tisztviselőknak, néptanítóknak és a községi, valamint körjegyzőknek teljes pótdómentessége.

Rövidesen összefoglalva ezek a mai községi, illetőleg vármegyei pótdózás dogmái. Hozzáteszem még csak azt, hogy míg a vármegyei és az utóbb említett apróbb külön községi pótdók maximalis adókulcsa a törvényben meg van szabva: addig a községi törzsadóknak az alapul vett állami egyenes adóhoz való aránya semminemű korlátozásnak alávetve nincs.

Az előadottak szerint tehát a községi törvény feltevése, úgy látszik, az volt, hogy a községi szükségletek contingense kikerül a községi törzsvagyron jövedelméből. Csupán csak kiegészítő eszköz gyanánt lehet majd itt-ott szükség a községi lakosság adózásának igénybevételére.

Ezt a feltevést azonban az élet régen megdöntötte. Hiszen már 1881. évben is csak 1658 olyan községünk volt (az összes községek 13·2⁰/₀-a), a mely nem szorult községi pótdókivetésre. Az 1898. évben az ilyen községek száma 859-re (6·9⁰/₀) apadt, míg végül a most rendelkezésünkre álló háztartási statistika felvétele évében, 1908-ban, számuk 610-re szállott, vagyis az összes községek 4·9⁰/₀-ára. A mit tehát a községi törvény — szövegezéséből ítélve — kivételes állapotnak tekintett, ma általános szabálynak mondható, mert az ország kis- és nagyközségeinek több mint 95⁰/₀-a él az adóztatás jogával.

Ezek az adatok azonban csupán a községi pótdót igénybevevő községek számát tüntetik fel. Még jellegzetesebben domborodik ki a pót-

adók gazdasági súlya akkor, ha az abból eredő bevételeknek az egyéb községi bevételekhez viszonyított arányát figyeljük.

A községeknek 1908. évben kimutatott közel 117 millió koronányi bevételéből mintegy 48 millió korona a különféle címen kivetett községi pótdadókból származott. Ezzel szemben a községi törzsvagyonból eredő bevételek címére — egybefoglalva a községek ingatlanaiból, tőkéiből, üzemeiből és jogositványaiból folyó, valamint a mezőgazdasági természetű, tehát részben kivetés és így adójellegű jövedelmeket is — nem egészen 32 millió korona esett. A mig tehát a vagyonjövedelmek az összes bevételnek csak 27.3⁰/₀-át tették ki: addig annak körülbelül 41⁰/₀-a a pótdadókból folyt be. És ez az arány tulajdonképen még emelkedik, ha a szintén községi adójellegű közmunkák, illetőleg közmunkaváltáság közel 12 milliós, valamint a vármegyei pótdadó 3 és fél, és végül a törvényhatósági útdók közel 18 milliós bevételeit is a pótdók számlájára írjuk — és viszont, ha a vagyon nyers jövedelméből levonjuk annak több mint 11 milliós adóterhét és gazdasági kiadásait.

A községi törvény előbb vázolt adószabályainak egy második kiemelkedő mozzanata az, hogy a helyi adóztatásban az érdekeltség elvét kívánja kidomborítani.

Nem kívánok elvi fejtegetésekbe bocsátkozni a fölött, hogy van-e elméleti jogosultsága általában és a községi adóztatás körében különösen az érdekeltség ily mérvű méltatásának, de feltétlenül rá kell mutatnom arra, a mit a statistikai hivatal kötete is élesen kiemel, hogy az élet úgyszólván az egész vonalon szakít a törvény itt említett intencióival. Bár az egész vonalon ismeretes a ma követett gyakorlatnak törvényellenes volta: mégis az adóztatásnak a törvényben meghatározott hármaskategóriáját adóztató községeinknek csak 13.4⁰/₀-a követi, míg ellenben 86.6⁰/₀-a hat különféle változatban, de határozottan törvényellenesen él az adóztatás jogával. Ebből az utóbbi csoportból 58.2⁰/₀-ra rúg az olyan községek száma, a melyek a községi pótdókat az alapul vehető összes állami adók egységes százalékában vetik ki.

Jól tudjuk, hogy a legfelsőbb fórumok mindannyiszor a törvény rendelkezéseinek a szigorú követésére utasították a községeket, valahányszor e kérdés jogorvoslat útján eléjük tereltetett. Mégis az a körülmény, hogy a vármegyék, mint elsősorban hivatott felügyeleti hatóságok, szemet húnynak e törvénytelen eljárás fölött, sőt maguk az érdekeltek is ilyen nagy általánosságban belenyugszanak a törvénytelen gyakorlatba: csak azt mutatja, hogy az élet közelebb jár az igazságos úthoz, mint a törvény.

Kis- és nagyközségeink abszolút többsége (54.2⁰/₀) 2.000 koronánál kisebb pótdadó-bevételt mutat ki. Ezek közül is több mint fele (az ösz-

szes községek 28·5⁰/₀-a) 1.000 koronás, több mint egyötöde (11·5⁰/₀) 500 koronán aluli pótdót szedett. Ilyen összegek mellett, ha tekintettel is akarnánk lenni az érdekeltségnek amúgy is nehezen megállapítható mérvére: a hármaskivetési categoria szerinti adóztatásnál olyan minimális eltérések mutatkoznának, hogy feltétlenül nagyobb terhet jelentene mindhárom categoriánál a megosztással járó közigazgatási költségszaporulat, mint a mennyi többletet így egyik-másik adóalany elvisel.

Ezt a felfogást indokolja a statisztikai adatokból kitűnő az a tapasztalat is, hogy ott, ahol a hármaskivetést követik, a két utóbbi pótdó-categoriában, legalább országos átlagban még az adókulcsok is teljesen párhuzamosan haladnak. Ha pedig arra is tekintettel vagyunk, hogy a különféle combinációkban az adóalanyok is a legtöbbször azonosak; úgy még inkább eltűnik az indokoltsága annak, hogy az annyira elmosódó különbségekre ily nagy súlyt vessünk.

De a községi terhek viselésénél az érdekeltségnek következetes érvényrejuttatása keresztülvihetetlen. Ugyanis, — mint már előbb jeleztem — az adószükséglet contingensének megállapításánál első sorban a községi vagyon jövedelmét kell levonni a kiadások előirányzatából. Első sorban tehát itt kellene alkalmaznom az érdekeltség mértékét oly formán, hogy a községi vagyon jövedelme azoknak a javára essék, akik annak a vagyonnak a létesítéséhez — legalább jogelődök útján — hozzájárultak. Ezt azonban, a folytonos népmozgalomra való tekintettel, megállapítani sem lehet.

Az érdekeltséget különben a községek, mindazoknál a kiadásoknál, amelyek valóban kifejezetten osztályérdeket szolgálnak, amúgy is érvényre juttatják a törvényben el nem ismert külön kivetésekkel. Hisz községeinknek 49⁰/₀-a élt 1908-ban is ilyen különleges kivetésekkel. Viszont épp azoknál a kiadásoknál, amelyek a községi törvény osztályozni kíván, a legtöbbször meg sem lehet állapítani azt az arányt, amelyben azok az egyenes állami adók alanyainak érdekeit szolgálják.

Áttérve a mai helyhatósági pótdók mérve tekintetében fennálló törvényes rendelkezésekre, meg kell állapítani azt, hogy épp a legfőbb adónemnél, a községi pótdónál, a törvény nem szab korlátokat annak maximális mérve tekintetében. Az a korlátozás pedig, amit a vármegyei pótdó, a külön kivetendő iskolai, tanonciskolai és kisdédóvodai pótdók tekintetében tesz, tulajdonképp illuzóriusak.

Valamennyi itt említett adónemnek az alapjai, a többször említett hármaskategoriában felsorolt összes állami egyenes adók. A vármegyei pótdót, a kifejlődött gyakorlat mellett a községek többségében egyszerűen beillesztik a községi kiadások közé, és az általános községi

jövedelmekből fedezik azt. Külön kivetésük és kezelésük tulajdonkép nem is indokolt, mert contingentált szükségletekkel állunk szemben. Épp ezért, ha az alapkivetés valamely okból nem folynék be, amúgy is pótköltségvetés, illetőleg pótkivetés útján kellene a hiányzó összeget biztosítani. A végeredmény tehát azonos, csak az eljárás egyszerűbb úgy, a mint azt az élet megteremtette. Az iskolai, tanoncziskolai és óvodai pótdából fedezendő szükségletek első sorban a községi pótdából fedezendők. Ha innen nem jutna mindezekre kellő fedezet, akkor volna tulajdonképp helye az itteni külön kivetéseknek. Mintha nem volna terheiben egyenlően súlyos az, ha azok külön 2–5⁰/₀-os kivetése helyett egyszerűen az általános pótdókulcsot emelnők fel ugyanazzal a százalékkal.

Igaz ugyan, hogy bizonyos állami segélyezések előfeltétele gyanánt van megjelölve az, hogy ezeknek a külön kivetéseknek az igénybevétele után is mutatkozzék még hiány a megfelelő szükségleteknél. De talán az állami segély iránti igény az általános pótdószükséglet fokozódása szerint is megállapítható lenne.

Mindezek szerint tehát megállapíthatjuk azt a tényt, hogy a községi pótdók magassága tekintetében a törvény korlátokat nem szab meg. A korlátozásnak ez a hiánya pedig az ország számos községében a pótdóteher tetemes emelkedésére vezetett. Országos átlagban a községi pótdó 1881-ben a kivetésnél alapul vett állami adók 16·8⁰/₀-át tette ki. Ez az átlag 1898-ban már 34·4⁰/₀-ra emelkedett, míg 10 évvel később 1908-ban már 46·4⁰/₀-ra szökött fel. Maga a haladás, mint a statisztikai hivatal közleménye is kiemeli: — úgyszólván nyilegyenes, — csak az 1908. évben mutatkozik nagyobb, hirtelen emelkedés. Rézszebről ezt az ugrást az 1908. évi V. t.-cz. hatásának tulajdonítom, a mely törvény reformálta meg a régi II. oszt. ker. adót és megállapította a 10 koronán aluli adóalap mellett a II. oszt. ker. adómentességet. A létminimum adómentesítésének ilyen szerény keretekben való megvalósítása is helyenként már 20—30⁰/₀-os pótdó emelkedést okozott. Hasonló eredményeket szült az állami földadó kulcsának 1913. évi január hó 1-ével általánosan érvényre jutott leszállítása is. Ez a két eset is mutatja, hogy minő eredmények volnának várhatók az 1909. évi egyenes adóreform végrehajtása esetén. Nézetem szerint a II. oszt. ker. adó és a családtagok adojának általános adózási szempontból annyira helyes megszüntetése, a létminimum adómentességének a reformtörvényekben contemplált szintén igen helyes megvalósítása, a járulékos természetű községi pótdók változatlan fenntartása mellett oly tehereltolódást jelentene, a mely az adózó polgárok egyes osztályait teljesen tönkretenné.

Az előbb említett arányszámok a községi pótdó terhet csak országos arányaiban tüntetik fel. Ezek az arányszámok azonban a legkiáltóbb ellentétekből alakulnak ki. Ha csupán az ország részenként kiszámított arányszámokat vesszük, megállapíthatjuk, hogy az 1908. évi 46·4⁰/₀-os országos átlaggal szemben a községi pótdó terhe a Duna jobbpartján 38·5⁰/₀-ot, a Duna balpartján 50⁰/₀-ot, a Duna—Tisza közén 48·3⁰/₀-ot, a Tisza jobbpartján 42⁰/₀-ot, a Tisza balpartján 55·3⁰/₀-ot, a Tisza—Maros szögén 53·8⁰/₀-ot, a Királyhágón túli részeken 39⁰/₀-ot tett ki. Ha pedig tovább megyünk a részletezésben, vármegyei átlagokban ez a különbség a nagyküüllőmegyei 9·1⁰/₀-os és a máramarosmegyei 83·4⁰/₀-os határok között mozog. Végül a községek közötti aránytalanságokat tünteti fel az a 610 község, a melyben nincs pótdó, a másik szélsőséggel, az ungvármegyei Mezőhuta községgel szemben, a mely 1908-ban 594·5⁰/₀-os pótdót vett igénybe.

A 0⁰/₀—594·5⁰/₀-ig terjedő széles kilengés tehát az a tág mező, a melyben az 1908. évi községi pótdózás mozgott. És még ez sem a végső határ, hisz tíz éven belül példa adódott Zólyomszabadiban a 756⁰/₀-os községi pótdóra is.

De ha nem vesszük is tekintetbe a szélsőségeket, hanem figyelemmel vagyunk arra, hogy községeink 20·5⁰/₀-a 80⁰/₀-on felüli pótdót szedett, hogy ezek közül 1.386 község 100⁰/₀-nál is magasabb pótdót vett igénybe és hogy 23 község — ezek közül is 21 olyan, a melynek a népessége 1.000 lelken alul van — 300⁰/₀-ot meghaladó pótdóval küzdött: így valóban meg kell döbennünk azon az aránytalanságon, hogy ugyanannak az országnak más és más községekben lakó polgárai teljesen hasonló viszonyok között négy-öttszörös adóterhet kénytelenek viselni olyan nyomorult kis községekben, a hol ezzel szemben a köz áldásait a legminimálisabb mértékben élvezhetik.

Fölötte fontos és megszívlelendő momentum ugyanis az, hogy az arány épp a legkisebb községekben a legkedvezőtlenebb. A kisközségeknél már az országos arány is 49·8⁰/₀-ra emelkedik, míg a nagyközségekben 43·9⁰/₀-ra csökken. Az 1.000 lelken aluli községek között 1.061 olyan akad, a melyben a pótdó ⁰/₀-ék a 100⁰/₀-on felül van és köztük 25 olyan, a melynek lakóssága a 100 lelket és 289 olyan, a melyé a 300-at meg nem haladta.

És most talán joggal kérdezhetem, hogy hol van itt az érdekeltség megadóztatása? Hisz a statisztikai kötet egy másik lapja oly szomorúan mutatja ki, hogy 7.607 községben jegyző, 10.884-ben orvos és 11.159-ben gyógyszerész nincs. Hogy körülbelül 4.000 község lakói 10 kilométernél nagyobb utat kénytelenek megtenni, hogy ezeket felkeressék. Egy másik tábla szerint pedig csak 302 olyan község van (nem egészen

3⁰/₀), a mely horribilis pótdózáért valamilyen utcai világitást kap. Elvégre talán az adózásnál figyelembe vett érdekeltségnek! tágabb határai vannak, mint a mennyit egy-egy község határa bezár. Az állam szempontjából tehát még sem lehet közömbös, hogy az állampolgárok az érdekeltséggel szemben ennyire regressiv adóteherrel sújtassanak.

Még ha el fogadjuk is a statisztikai hivatal közleményeinek azt a megállapítását, hogy a legnagyobb szélsőségek nem állandó és aggályos tünetei valamely község abszolút rossz gazdasági viszonyainak, hanem a rendszertelen gazdálkodásra, vagy itt-ott az egyszerre fedezett beruházásokra vezethetők vissza: még akkor is oly nagy kilengések mutatkoznak a községi pótdóteher változásaiban, hogy azt továbbra is állandósítani nem szabad. Pedig a pótdó súlya — eltekintve a valóban feltűnő szélsőségektől is — állandóan és eléggé szabályos vonalban emelkedik. Fokozódásának okai tehát, a rendszertelen gazdálkodás mellett, egyéb körülményekben keresendők.

A pótdóteher szabályos emelkedését a következő adatok is igazolják:

Ha a 30⁰/₀-os pótdókulcsot vesszük határvonalnak, azt látjuk, hogy 1881-ben községeink 71·8⁰/₀-a alkalmazott ennél kisebb és 15⁰/₀-a ennél nagyobb adókulcsot. Viszont 1908-ban már a helyzet ennek teljesen a megfordítottja. Ebben az évben a községeknek már csak 17·4⁰/₀-a van a 30⁰/₀-os kulcson alul és 74·8⁰/₀-a azon felül. Hasonlóan szabályos fejlődést látunk az 50⁰/₀-os határvonal alkalmazásánál is. Az 1881. évben a községek 81⁰/₀-a ennél kisebb adókulcsot vett igénybe és csak 2·8⁰/₀-a vetett ki 50⁰/₀-nál magasabb pótdót. Már 1908-ban az 50⁰/₀-os határvonalon alul és felül álló községek száma majdnem egyenlő, a mennyiben a községek 47·1⁰/₀-a marad azon alul és 45·1⁰/₀-a áll azon felül. És hasonló emelkedést találunk akkor is, ha magasabb határvonalakat jelölünk ki.

Azt pedig, hogy ez a fejlődés nem tulajdonítható a lakosság általános adóképeségében észlelhető javulásnak: a legékesebben bizonyítja az, ha szembeállítjuk az állami és községi adóknak, az adatszolgáltatásunk 32 éve alatt tapasztalt fejlődését. Megjegyezzük, hogy a statisztikai hivatal adatai az állami adóalap fejlődése szempontjából nem adják a teljesen tiszta képet, mert mindössze azoknak a községeknek az állami adóit tüntetik fel, a mely községekben az egyes felvételek idejében községi pótdókiivetéssel éltek. Nagyjában azonban a kép így is megfelel az összehasonlításnak, sőt inkább a kirívó ellentétet tompítja.

Ezek szerint index-számokban kifejezve az adatokat, az állami adónak 1881. évi 1.000-es egysége 1908-ban 1.242·9-nek felel meg, viszont a községi pótdók arányszáma ugyanezen idő alatt a hármas kategóriá-

nak egy alapra történt visszaszámítása mellett 1.000-ról 3.442·5-re emelkedett. Az állami adó évi emelkedése tehát évi átlagban 0·89⁰/₀-os fejlődést mutat, a községi pótdózé ellenben 9·04⁰/₀-os fokozódást.

De ne vegyük az állami adóra nézve ezt az évi 0·89⁰/₀-os emelkedést, hanem azt a kedvezőbb arányt, a melyet például az 1909. évi LIII. t.-cz. 14. §-a az új általános kereseti adó évi contingensének meghatározásánál a természetes fejlődés évi aránymértéke gyanánt megjelöl: a 2⁰/₀-ot. Még akkor is azt látjuk, hogy a községi pótdózók évenkénti emelkedése az adóképességnek az állami adóztatás által mért természetes évi fejlődését 3 és 1/2-szeres mérvben meghaladja. Ez tehát már nem fejlődés, hanem erőszakos fejlesztés, a mely előbb-utóbb keserves csalódásokra, az állami és községi adó alapjainak feltétlen veszélyeztetésére vezet.

Az eddig előadottak után, azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha a községi háztartások effectiv gazdálkodási eredményéből is megemlítek egynehány adatot, a községi pótdózókra való vonatkozásukban.

A statisztikai közlemények adatai szerint kis- és nagyközségeink vagyona 1881-ben kerek számban kifejezve 200 millió koronára rugott, az 1908. évi adatfelvételnél pedig községeink már 692 millió korona vagyonértéket mutattak ki. Ezzel szemben adósságuk az 1881. évben megállapított 15 millió koronáról ugyancsak 1908-ig közel 127 millióra emelkedett.

Mellőzöm azokat a statisztikai hivatal által közölt megjegyzéseket, a melyek a közölt vagyonbecslés megbízhatóságát érintik, csak rámutatok arra, hogy a rendelkezésre álló számadatok szerint a tiszta vagyoni emelkedés ez alatt az időszak alatt 206⁰/₀-nak, az adósságok emelkedése pedig 246·4⁰/₀-nak felel meg.

Szembeállítom ezzel a községek bevételeinek és kiadásainak fokozódását, a melyre nézve adataink feltétlenül megbízhatóbbak, a mennyiben zárszámadási eredményeken alapulnak. Ezek szerint a bevételek index-számokban ugyanazon idő alatt 1.000-ről 3.412·8-ra, a kiadások pedig 3.334-re emelkedtek. A vagyoni erősbödés 206⁰/₀-ával szemben tehát a kiadások 333⁰/₀-os és a bevételek 341⁰/₀-os fokozódását látjuk.

Az előzőkben már röviden rámutattam arra, hogy a helyi igények kielégítésében községeinknél túlhajtás nem tapasztalható. Itt még csak azt kívánom megállapítani, hogy a bevételek emelése eléggé egyenes arányban áll a kiadások emelkedésével. Ebből a két jelenségből tehát okvetlenül az következik, hogy nem a helyi érdekek fokozottabb kielégítése, hanem a közvetlen helyi érdekeltségen kívül álló okok azok, a melyek a községi pótdózóteher állandó és rohamos fokozódását okozzák.

A községi kiadások csoportjában a legnagyobb tételt a közigazgatási költségek foglalják el. Nagyközségekben az összes rendes kiadásoknak 25⁰/₀-a, kisközségekben azok 58⁰/₀-a esik erre a tételre. Az országos átlag 32·4⁰/₀-ot tesz ki. Az ezt követő legnagyobb kiadási tétel az adósságok évi terhe, a mely országos átlagban az összes rendes kiadások 11·6⁰/₀-át tette ki. Közel egyenlő ezzel a közművelődési kiadások czímén kimutatott 10·4⁰/₀-os költség teher, a melynek több, mint $\frac{1}{3}$ -öd része népoktatási célokra fordított. Megemlítem még a községi vagyon után járó közjogi (adó) terhek 7·6⁰/₀-os részesedését, a belrendőrség 6⁰/₀-os és a közegészségügy 5·6⁰/₀-os kiadási terhét.

Egyszóval, ha végig nézünk a községi kiadások valamennyi csoportján, a mezőgazdasági 8·6⁰/₀, a közlekedési 5·5⁰/₀-os és a saját ingatlanok érdekében tett 4·6⁰/₀-os kiadások, vagyis az összes rendes kiadásoknak mindössze 18·7⁰/₀-a mondható olyannak, a mely jelentékenyebb részében a helyi gazdasági érdekek szolgálatára fordított. De nem szabad felednünk, hogy ezek a számok országos arányszámok, a melyeket lényegesen javít a nagyközségek előnyösebb helyzete, mert a kisközségekben az összes rendes kiadásoknak közel $\frac{3}{5}$ részét már az általános közigazgatási költségek felemésztik. Ha már most ismételtlen utalok arra, hogy a községek rendes bevételeiből, a községi pótdadó és egyéb közjogi és közigazgatási bevételek czímén szedett összegekre országos átlagban 61·2⁰/₀ esik s hogy ez az arányszám a kisközségeknél 74·5⁰/₀-ra, a 100 léleknél kisebb községekben pedig 91·2⁰/₀-ra ugrik föl, úgy azt hiszem, ellentmondás nélkül állapíthatom meg azt a tényt, hogy az általános közigazgatás áldásaiból ezek a nyomorult községek világért sem élveznek annyit, a mennyire szenvedik a községi pótdadó terheit.

Lehet talán, hogy egyesek túlsötétnek fogják találni azokat a színeket, a melyekkel én a kisközségek anyagi helyzetét itt ecseteltem, de a mikor azt látom, hogy a községi törvény szerint mindez az érdekelt-ség nevében történik, nem állhatom meg, hogy rá ne mutassak az érdekelt-ségnek teljesen megfordított alkalmazására.

Ez a mai állapot, azok szerint az adatok szerint, a melyek a községek háztartási statistikájában foglalt közlésekből meríthetők. Vessünk rövid pillantást arra a kérdésre, hogy mely irányelvek szerint lehetne a mai állapot kiáltó igazságtalanságain segíteni.

Eddig, a statistikai kötet megjelenése előtt, a következő reformjavaslatokról hallottam, illetőleg olvastam. A községek maguk az állami borítal- és húsfogyasztási adók átengedésében vélték feltalálni azt a gyógyszert, mely a községi háztartásokat mai nehéz helyzetéből kiragadhatná. Egyesek a ma már nem szokatlan állami segélyezéssel kívánnák

orvosolni a helyzetet. Mások ismét az értéknövekedés (betterment) megadóztatásának behozatalától várnának megfelelő eredményt. Végül ismét mások a helyi adóztatás teljes önállósítását javasolják és e tekintetben hivatkoznak a porosz rendszerre, a mely a hozadéki adók közül a föld- és házadót kihasználás czéljából teljesen átengedte a helyhatóságoknak, mint önálló adóforrást.

Nézetem szerint az itt felsorolt javaslatok egyike sem lenne alkalmas a kérdés egészséges megoldására.

A borital- és húsfogyasztási adókból élvezett állami bevétel az 1913. évi (tehát az utolsó biztosítási ciklus utolsó évi) költségvetési előirányzata szerint nem egészen 33 millió korona. Ebből az összegből, — azt hiszem, nem tévedek — ha több mint $\frac{2}{3}$ részt Budapest, valamint az egyes törvényhatósági és rendezett tanácsú városok javára irok. Maradna tehát körülbelül 10 millió korona az az összeg, a mely a kis- és nagyközségekben kerül ma beszédre.

Ha eltekintek attól, hogy ennek a 10 milliónak a nagyobbik része az előnyösebb helyzetben levő nagyközségekre esik; ha nem veszem figyelembe azt sem, hogy ez az összeg országos átlagban a községi bevételek 8·5%-ának felelne meg, tehát lényegesen nem változtatna a helyzeten: akkor sem tartanám megfelelő megoldásnak ezeknek az adóknak az átengedését azért, mert a fogyasztási adóknak ezt a nemét az önkormányzati igazgatásban előnyösen kihasználhatónak nem látom. Mellettem szól az a körülmény, hogy bármennyire támogatta is a multban a pénzügyi kormányzat azt az irányt, hogy ezeknek az adóknak a beszedése — ha kevésbé kedvező eredménnyel is, — a községek útján biztosíttassék: abból községeink, egyes nagyobb központok kivételével, maguknak jelentősebb hasznot nem tudtak szerezni. Sőt olyan helyeken is, a hol a biztosított összegben felül valamelyes haszon mutatkozott, felemésztette a kezelés költsége úgy ezt a többletet, mint a törvényesen kijáró beszédési jutalékot is. De eléggé gyakori az az eset is, hogy a netán elérhető többletet községeink már eleve átengedik az adót kezelő előljárósági tagoknak.

Nézetem az, hogy ennek az adónemnek a községek javára való átengedése lassankint az adónem teljes elsorvadására vezetne, a nélkül, hogy az abból eredő bevétel a községek helyzetén a legkisebb mértékben is segítene.

Hasonlóképp nem tartanám helyesnek azt sem, ha a községi háztartások orvoslását állami segélyezés útján kívánnák megoldani. Az állami segélyezésnek tulajdonképp elég tág tere nyílik a mai községi életben is. Igaz, hogy községeink bevételeik közt 1908. évben ezen a czímen csak 257.743 koronát mutatnak ki, de ezek az összegek csupán a rendkívüli

segélyezések czímén a községek pénztáraiba valóban befolyt összegeket tüntetik fel. Helyesen mutat rá azonban a statisztikai közlemény arra, hogy tulajdonképpen ezen a számlán kellene elkönyvelni a jegyzői fizetés kiegészítése, a községi orvosok fizetése és a községi iskolák segélyezése czímén már 1908-ban közel 11 millió korona összegben adott állami hozzájárulásokat is. Ezek az összegek a legközelebbi 3 év alatt már közel 6 és $\frac{1}{2}$ millió koronával emelkedtek, s a mint az ujabbi törvényhozási lépések is mutatják, fokozódásuk még nem érte el tetőpontját.

Az állami segélyezés tehát nem új dolog. Elég jelentős összeget tesznek ki ma is, a nélkül, hogy a községi háztartások helyzetén észrevehetőleg javítanának, vagy különösen az egyes községek pótdadó terhei közt mutatkozó kirivóbb ellentéteket valamelyest tompítanák.

Különben is meggyőződésem az, hogy állami segélyezés útján a községi háztartások chronikus bajai nem gyógyíthatók. Az egyes községek egyenlőtlen megterhelését pedig egyáltalán nem lehet segélyezésekkel megszüntetni. A legnagyobb veszedelem azonban mindezek mellett abban áll, hogy törvényhozási úton a segélyezés módját, mértékét és irányát nem is lehetne annyira szabatosan körvonalazni, hogy ne lenne a kérdés a változó kormányok mindenkori mérlegelésének alárendelve. Már pedig ilyen fontos közérdeket a változható politikai viszonyok behatásának alárendelni nem szabad.

A harmadik javaslat volna az értéknövekedés megadóztatásának a behozatala. Ennek az angol-szász eredetű adóztatásnak az lenne az alapelve, hogy az ingatlanoknak egyes közmunkák létesítése folytán bekövetkezett értékmelkedése a helyhatóságok javára adó alá vonassék, még akkor is, ha az illető közmunkák célja nem is irányult egyenesen az ingatlanok érdekeinek szolgálatára. Ennél az adónemnél adótárgyról tehát csak ott beszélhetünk, a hol a köz tevékenysége folytán áll elő értékmelkedés. Városaink, sőt nagyobb községeink, a hol ilyen irányú közmunkák előfordulnak, — bár nem egészen ennek az adórendszernek az elvei szerint, — ma is az ingatlanok tulajdonosaira háritják át az utczarendezési, vízvezetési és csatornázási költségek terheit. Hogyan találunk azonban adótárgyat és adóalapot községeinkben, a melyekben ilyen köztevékenységre alig akad példa, a melyekben kiépített gyalogjáró helyeket, csatornát, vízszolgáltatást, sőt utczavilágítást is csak elvéve ismernek. Tudom, hogy az ingatlanoknál az utóbbi évtized alatt lényeges értékmelkedés tapasztalható, de nem ilyen okokból. A rideg kamatszámítás szerint sokszor érthetetlen földárak nálunk a nép föltűnően kifejlődött földszeretetére és a kivándorlás folytán külföldről befolyt pénzeknek legtöbbször ingatlanba való befektetésére vezethetők vissza.

Végül megemlékezem a negyedik javaslatról, a mely egyes állami hozadéki adók, legtöbbször a földadó átengedését látja legalkalmasabbnak az önkormányzati háztartások zavart anyagi helyzetének javítására. Megvallom, a községi háztartási statistika adatainak ismerete előtt magam is ennek az elvnek voltam a híve. Feltevésem az volt, hogy körülbelül az egyes községek földhatára lehet az a leghelyesebb mérték, a mely a legegyszerűsebb arányban áll ugyanannak a községnek a közszükségleteivel. Ennélfogva úgy véltem, hogy az átengedett állami földadó teljesen helyettesítene a mai községi pótdadókat, viszont az állam a jól megkonstruált jövedelmi, esetleg a behozandó mérsékelt vagyoni adókban megtalálná az átengedett összegek pótlását. Föltétlen előnye lenne pedig ennek a megoldásnak az, hogy az adóteher egy csapással az ország minden vidékén arányosíthatnák.

Bármennyire ideális lenne is ennek a célnak az elérése, a statisztikai adatokból és az állam pénzügyi helyzetéből azt látom, hogy ez a megoldás egyrészt nem megfelelő, másrészt ma meg sem valósítható.

Az állam a mai viszonyok közt, az adóreform előre pontosan meg sem határozható eredményének a számlájára, nem könnyen mondhatna le egy ennyire jelentős bevételi forrásról. Más oldalról pedig a statisztikai adatokból azt látom, hogy a földadó nem áll olyan egyenes arányban a községi pótdózószükséglettel, mint azt eddig feltételeztem.

Az 1908. évi községi pótdók összege az ugyanazon évi állami földadónak csak 74·5%-ára rugott, a pótdózószükséglet helyettesítésére tehát országos arányban sok lenne a földadó. A mellett ez az arány már országrészenként is 57% és 87·5% között ingadozik, nem is szólva azokról a szélsőségekről, a melyeket az egyes községek szembeállításánál tapasztalnánk. Ez a módszer tehát szintén nem szüntetné meg a közteherviselés aránytalanságait, csupán más irányba terelné az ellentéteket. Itt-ott talán épp megfelelne az átengedett földadó a mai községi pótdók helyettesítésére, de viszont sok helyen nem volna elegendő arra, számtalan helyen pedig indokolatlan fölöslegeket nyújtana.

*

Az eddigiekből megállapítható az, hogy nincsen olyan egyetlen egységes gyógyszer, a mely alkalmas lehetne mindenütt és minden község háztartási bajainak gyökeres gyógyítására. A mint a bajok is különféle külső és belső okokból származnak: épp úgy a gyógyításnak is a reformok egész lánczolatát kell felölelnie, hogy egészséges alapokra vezethesse vissza községeink gazdálkodását. Nézetem szerint úgy a közigazgatási szervezet, mint főként a községi gazdálkodás és adóztatás is

lényeges reformálásra szorul, s részemről a reform irányát a következőkben keresem.

Első sorban a közigazgatási szervezetet kell olyan irányban reformálni, hogy az igazgatási érdekek sérelme nélkül olcsóbbá és közvetlenebbé tétessék a közigazgatás. Mindenekelőtt szakítani kell azzal az anomáliával, a mely politikai egységnek tekint minden községet. A földrajzi községeket csoportosítsuk olyan közigazgatási, illetőleg politikai egységekké, hogy az így alakult egységek kisebb áldozat árán tudják fenntartani közigazgatási szervezetüket. Viszont azonban az így létesült közigazgatási egységek élére állított szervezet legyen valóban elsőfokú igazgatási és rendőri hatósággá kiépítve. Ez a megoldás, ha a mai községi irodát egyes földrajzi pontoktól távolabbra is vinné, mégis közelebb hozná a népet az elsőfokú közigazgatási hatósághoz. Magukban a geographiai községekben csupán szűkebb körű és valóban önkormányzati jellegű szerveket, kisebb bizottságokat kellene létesíteni, a melyeknek egyetlen feladata a helyi gazdasági érdekek gondozása legyen. Ez által elérjük azt, hogy azok, a kikre a gazdasági vezetést bizzuk, annak valóban meg is felelhetnek.

Természetesen ilyen rendszer mellett fölöslegessé válnának a mai járási szervezetek, mert hiszen részben azok jogkörének decentralisatiójából alakulna ki az új rend. Az újonnan szervezett elsőfokú politikai hatóságok tehát közvetlenül a vármegyéknek volnának alárendelhetők.

A továbbiakban helyesebb distinctiókat kellene felállítani arra nézve, hogy mely közfeladatok tekintessenek országos és melyek szorosabban vett helyi érdekeknek. Az így létesített megállapítás legyen azután irányadó arra nézve, hogy mely közkiadások legyenek a közvetlen helyi érdekelttség terhei és melyek viseltessenek az állam által. Csak példa gyanánt utalok itt a népoktatásnak jelentékeny terhére, valamint arra, hogy a szegényügyi és gyermekvédelmi kiadások viselésénél ma a községi illetőség szempontja az irányadó. Végül pedig, a mit első helyen kellett volna említenem: az általános közigazgatási kiadások többször említett nagy községi terhéből is, azt hiszem, sokkal többet lehetne az állami, mint a közvetlen helyi érdekek számlájára irni. Mindez azonban ne a discretionális természetű segélyezések alakjában történjék, hanem törvényben biztosított módozatok mellett.

Jól tudom, hogy ezzel szemben azt az érvet lehet felhozni, hogy az állami költségvetés keretei már is túl vannak feszítve. Ezzel szemben azonban azt hozom fel, hogy a valódi szükségletek országos mértéke azonos marad. Ennélfogva inkább fejlesztessenek az állam javára szedett közszolgáltatások, mert azoknak terhe az ország adózó pol-

gárai közt egyenletesebben oszlik meg: míg ellenben a községi terhek egyenlőtlen megosztása az igazságos adóztatás elveit teljesen megtagadja.

Törekednünk kell továbbá úgy az általános közigazgatás, mint főképp az adóigazgatás egyszerűsítésére és olcsóbbá tételére. Ennél a pontnál utalok a mai közdó kezelési rendszer bonyolult állapotára. Az állam összetett adórendszere arányaiban egyszerűbb, mint egy kisközség háztartásvitele. Ha törvény szerint végzik egy községben a vármegyei pótdó, a hármas kategóriájú községi pótdó, az iskolai, tanoncziskolai, óvodai, közmunka, törvényhatósági és viczinális útdók, ebadó stb. kivetését és kezelését, úgy a különféle előirányzatoknak, lajstromoknak, naplóknek, jegyzékeknek, pótköltségvetéseknek, nyilvántartásoknak és zárószámadásoknak olyan tömegével találkozunk, hogy a leggyakorlottabb közigazgatási tisztviselő is alig tud köztük eligazodni.

Ha az állam a maga sokkal kiterjedtebb háztartásában operálni tud az egységes költségvetési rendszerrel, vajjon miért ne volna az keresztül vihető az igen gyakran csak pár száz korona évi budget-vel dolgozó községeknél is? Miért ne lehetne egy és ugyanazon előirányzatba befoglalni mindazokat a szükségleteket, a melyek a községek lakóit mind-ezekben a vonatkozásokban terhelik? Arra már előbb rámutattam, hogy az érdekeltségi elvnek amúgy is csak a közvetlen községi pótdó kivetésénél megkívánt érvényesítése gyakorlati értékkel nem bír.

Természetesen javaslatom méltatása esetén feltétlenül meg kellene alkotni az egységes községi számvitel és pénzkezelési rendszert is, mert olyan eltérő számadási rendszerek mellett, mint a milyenek ma divnak, egységes szabályozást keresztülvinni nem lehet.

Fejlesztelnünk kell mindezek mellett a községek gazdasági életét is. Ma a községek gazdálkodása kimerül a tisztí javadalmazásként ki nem osztott községi földbirtokok leggyakrabban alig jövedelmező hasznosításában és a tenyészállatokkal űzött gazdálkodásban. Ezekhez járul még több helyen az italmérési engedélylyel felruházott korcsmaházak értékesítése és ezzel nagy átlagban ki is merül a községek gazdasági tevékenysége. Fejlettebb gazdasági életet, községi üzemekkel való jövedelem-szerzést, már csak szórványosan találunk. Pedig a nyilvános szükségleteknek számos ágazata van még, amelyek alkalmat nyújtanának a községeknek a jövedelmező gazdálkodásra. Sőt nem látok elég intensiv tevékenységet a magángazdaságok érdekeinek istápolásában sem. Elsősorban mégis csak mezőgazdasági állam vagyunk. Ezeknek az érdekeknek a gondozására és általában a belterjesebb gazdálkodásra minden-estre nagyobb súlyt kellene helyeznünk.

A szorosán vett adójellegű bevételek mellett lehetőleg új bevételi

forrásokat is lehetne biztosítanunk községeinknek. Nézetem szerint az igazságos adóztatás elveivel ellenkezik például az, hogy egyes magán-egyéneknél az állam olyan jogosítványokat ad, a melyek az illetőknek, a jogosítvány gyakorlásához megkivánt tőkebefektetés normális kamatozásán és az arra fordított személyes tevékenység ellenértékén felül-emelkedő jövedelmezőséget biztosítanak. Értem ez alatt a különféle licentialis vállalatokat, köztük az italmérési, dohányeladási és gyógyszer-tári jogosítványokat. Miféle jogcímen ad az állam egyes polgárainak másokkal szemben járadékszerű jövedelmeket?

Arra nézve, hogy mindezekben a jogosítványokban az érdekelt engedélyes valóságos külön járadékszerű jövedelmentöbbletet nyer, legeklátásabb bizonyítékul szolgál a községi korcsmaházak jövedelmezősége. Az utóbbi években a pénzügyi kormányzat azt a gyakorlatot honosította meg, hogy a községi korcsmaházak mindenkori bérlőinek, a bérlet tartamára házhoz kötötten megadja az italmérési engedélyt az esetre, ha az illetők személyükre nézve a megkivánt törvényes feltételeknek megfelelnek. Ez a gyakorlat a megfelelő épületek normális bérértékén felül olyan mérvű haszontöbbletet biztosít a községeknek, a mely az ingatlanba fektetett tőke évi kamatozását és amortisatióját jelentékenyen felülhaladja s ez által sok helyen a pótdózsükségletet tetemesen redukálja. Ismerek községet, különösen Királyhágón túli szász nemzetiségi vidékeken, a hol más épületben nem is gyakorolnak italmérést, csak községi épületben. És ezeknek az épületeknek a jövedelme fedezi a község összes közszükségleteit. De tudok oly esetekről is, a melyekben tisztán kölcsönpenzen vett községi épületet hasznosítottak így és pár év alatt nemcsak az épület maradt tehermentesen a község birtokában, hanem már jövedelmet is nyújtott háztartási célokra. Nem mutatja-e ez a körülmény világosan azt az irányt, a melyen haladva, a községi háztartások segítésére siethetnénk.

Nagyobb figyelmet érdemelnek továbbá még a községi takarékpénztárak. A statisztikai adatgyűjtés idejében, 1908-ban, 9 ilyen intézet működött kis- és nagyközségekben, azóta alapítottak még 3-at. A legutóbbi években újabb alapítás nem történt, mert a belügyministerium az egyes folyamodó községek ilyen irányú elhatározását mindeddig nem hagyta jóvá. Indoka ennek az, hogy a községi takarékpénztárak létesítését egységesen szabályozni kívánja, nehogy egyes községeket ebből kifolyólag veszteségek érhessenek.

A működő takarékpénztárak 1908-ban tiszta jövedelmükből 58.000 koronát juttattak községeiknek háztartási költségekre. Eltekintve a tartalékalapok alapszabályszerű növeléséből előálló vagyonszaporulattól, ezzel az összeggel községeik évi kiadásainak több mint 10%-át fedezték.

Ezek a takarékpénztárak nem tőkeerős intézetek. Alaptőkéjük 16 és 240 ezer korona közt váltakozik. A 9 intézet közül azonban 7 intézet alaptőkéje 80.000 koronán alul maradt. Közülük 3 takarékpénztárnak a tartalékalapja már 1908-ban meghaladta az eredeti alaptőkét. Legelőnyösebb helyzetben volt a tiszaszentimrei, a mely eddig 8 éves fennállása alatt 16.000 korona alaptőkéjével szemben 33.000 korona tartalékot gyűjtött. Ha tehát ennek figyelembevételével mérlegeljük azt, hogy a községi takarékpénztárak a községeik kiadásához annak több mint 10⁰/₀-os részével hozzájárultak: úgy feltétlenül meg kell állapítanunk, hogy a községek háztartási viszonyainak rendezése körében jelentékeny szerepet szánhatunk a takarékpénztáraknak. Én a magam részéről ezeknek az intézeteknek a fejlesztését és gondozását a hitelszövetkezeti eszme propagálása elé helyezném.

Az eddig említett közigazgatási és közgazdasági reformok eredménye, — meggyőződésem szerint — máris elegendő lehet arra, hogy községeink háztartási szükségletei az így előállott változásokkal, valamint a keletkező gazdasági és üzemi bevételekkel nagyjában fedeztessenek. Az itt-ott mégis mutatkozó további szükségleteket két részre osztanám. Az első csoportba sorolva azokat, a melyek nem ugyan a mai községi törvényben felállított csoportosítás, hanem a községi életben megnyilatkozó gyakorlati felfogás szerint, valóban és kifejezetten osztályérdekeket szolgálnak. Ezekre nézve fenn lehetne tartani, a szintén nem törvény szerint fejlődött mai külön kivételeket, mint egyetlen képviselőit az érdekelttség szerinti adóztatásnak. Minden más szükséglet fedezésére egy-egy kulcs szerint az összes állami egyenesadók pótlékolásával szedett helyi adók szolgálhatnának. Meggyőződésem szerint ezek oly minimális összegekre rugnának ott is, a hol igénybe vétetnének, hogy nyomukban nagyobb egyenlőtlenségek nem származhatnak. Viszont a fogyasztási adók helyi pótlékolását feltétlenül elítélendőnek találnám azért, mert ezek már az állami adóztatás körében is jobbara regressiv hatást gyakorolnak.

Ezekben foglaltam össze röviden azt, a mit a községi adózás mai állapotának ismertetése és reformjának irányára nézve közölni kívántam. Nem állítom azt, hogy mindezek ezt a hatalmas kérdést kimerítik, hisz köteteket lehetne összeírni annak különféle vonatkozásairól. Azt sem állítom, hogy a reform kérdésében tett javaslataim egyike vagy másika ellen nem lehet ellenérveket sorakoztatni. Sőt célom az, hogy a reform előtt annak minden része lehetőleg kimerítő megvitatásban részesüljön. Magam részéről teljesen elértem célomat már az által, ha sikerült a nagy kérdésre a figyelmet ráterelnem, s ha bekövetkezik az, hogy a hivatottak minél szélesebb körben fognak a felvetett eszmékkel foglalkozni.

Papp Antal.

Magyarország 1912. évi külkereskedelme.¹⁾

Annak, a ki a m. kir. központi statistikai hivatal most megjelent évi közleménye nyomán belemélyed Magyarország 1912. évi külkereskedelmi forgalmának tanulmányozásába, mindenkéül egy — bizonyára meglepő — tanulság ötlük szemébe. A köztudatban ugyanis az 1912. év kétségtelenül mint válságos esztendő vált emlékezetessé; hiszen ennek az évnek őszi hónapjaiban szakadt rá gazdasági életünkre a Balkánháború és még inkább a bennünket fenyegető háborús bonyodalmak nyomán beállott krízis s ezt megelőzőleg már hónapokon keresztül fojtogatta hiteléletünket az egyre nyomasztóbbá váló pénzszüke, a mely leghamarabb az építkezési tevékenység megakadásában vált érezhetővé. Mindennek az 1912. év külkereskedelmi forgalmában semmi nyoma sincs; ellenkezőleg expansió, fejlődés az egész vonalon, minden eddiginél nagyobb behozatal és ugyancsak rekord magasságú kivitel. Az utolsó három esztendő eredményei ugyanis (a nemesfém és érczpenz forgalma nélkül) a következők:

	Behozatal	Kivit. l
	millió koronákban	
1910	1.852·4	1.716·8
1911	2.082·2	1.830·5
1912	2.212·1	1.962·8

De az adatok nemcsak annyiban czáfolnak rá a közkeletű felfogásra, hogy a külkereskedelem éppenséggel nem csökkent, hanem annyiban is, hogy az 1912. évi behozatal emelkedésének legfontosabb forrása az import növekedése gépekből, nyers vasból és más nyers fémekből, vas- és fémfélgyártmányokból, továbbá szénből: tehát oly árukából, melyekből a fokozódó szükséglet éppenséggel nem hanyatló conjuncturának, hanem ellenkezőleg, élénk beruházási tevékenységnek, fejlődő iparnak, erősödő vállalkozási kedvnek a tünete. A behozatal gyarapodásának 130 millió koronát tevő összegéből körülbelül 70 millió korona esik az áruknak ezen csoportjára, melyeknek forgalmát a későbbiek folyamán óhajtjuk részletesebben megvilágítani. Az import növekedésének másik nagy forrása

¹⁾ Ez a közlemény túlnyomó részében kivonata a *Magyar szent korona országainak 1912. évi külkereskedelmi forgalma* című hivatalos kiadványban foglalt bevezető értekezésnek, mely a szerző tollából való.

az 1912. év kivételes arányú kukoricza-behozatala volt. Magyarország kukoriczatermése 1911-ben csak 41 millió métermázsát tett, 13 millió métermázsával maradt tehát alatta az előző év, igaz, páratlan nagyságú termésének. Ez a körülmény már az 1911. év második felében magas takarmányárakra és nagy importra vezetett, mely azonban csak az 1912. évben öltött igazán nagy arányokat. A szerződéses vámterület a tárgyalt esztendőben 7·4 millió métermázsa kukoriczát importált, ebből hozzánk közvetlenül 2·5 millió métermázsát hoztak be és pedig túlnyomóan Romániából (1·6 millió métermázsát), kisebb részt Bulgáriából, Argentínából, Szerbiából, Oroszországból stb., de ezenfelül hoztak be hozzánk — miként más években is — boszniai kukoriczát is, sőt külkereskedelmi statisztikánk Ausztria alatt is mutat ki elég tetemes kukoriczaimportot, mely azokban túlnyomóan a galicziai és bukovinai határszélen elvámolt orosz és román árúból áll. Meg kell különben jegyeznünk, hogy a nagy kukoricza-behozatalt az 1912. évnek mennyiségileg ismét kitűnően sikerült tengeri termése sem szüntette meg; az őszi kedvezőtlen időjárása folytán ugyanis a minőségek igen gyengék voltak, az új árú, mely nem tudott megszáradni, alig volt forgalomba hozható, a takarmányárak változatlanul magasak voltak, úgy, hogy az import is szinte változatlan intenzitással folytatódott az év végéig. Behozatalunk értékösszegét ez a nagy kukoriczaszükséglet az előző évhez képest 35 millió koronával növelte; mérlegünk szempontjából ez annál nagyobb súlylyal esik latba, mert viszont kukoriczakivitelünk abnormálisan kicsiny volt s az előző évhez képest, a mikor az 1910. év rekordterméséből fényes kivitelünk volt, nem kevesebb, mint 39 millió koronával csökkentette követeléseinket a külfölddel szemben.

Kivitelünk értékösszegét is két tényező segítette újabb gyarapodáshoz. A nagyobb fontosságú a szarvasmarha és a sertés kivitelének emelkedése újból arra a színvonalra, a melyen ez a forgalom már 1910-ben volt. Mindkét kivitelünk tekintetében az 1911. év abnormalis lefolyású volt. Marhatenyésztésünket az országszerte fellépett száj- és körömfájás veszélyeztette; a járvány, ha nem volt súlyos is lefolyású, sok kárt okozott azért, mert erélyes és hosszantartó forgalmi korlátozásokkal járt. A vásárok nagy számmal elmaradtak; jellemző adat erre nézve az, hogy az 1910. évi 5.368 vásárral szemben 1911-ben csak 4.959-et tartottak meg s azokon alig 4·3 millió darab szarvasmarhát hajtottak fel, szemben az előző évi 5·7 millió darabbal. Ezért volt az, hogy 1911. évi szarvasmarha-kivitelünk azokból a marhákból mutatta a legnagyobb csökkenést, melyeket az osztrák vásárlók túlnyomóan az országos vásárokon szereznek meg: tehát igás- és beállítani való ökrökből, fejőstehe- nekből és borjúkból, valamint növendékállatokból s viszont legkevésbé

apadt a vágóökrökből, melyeket nagyrészen közvetlenül az uradalmak, mezőgazdasági ipartelepek istállóiból vagy a főváros consumvásárlójából szállítanak Bécsbe és más nagyobb városok vágóhidjaira. Az 1912. évben a járvány tekintetében annyira javult a helyzet, hogy a forgalmi korlátozások túlnyomó része már a tavasz felé visszavonható volt. A marhavásárok ismét élénkültek; ismét megjelentek a stájerországi vásárlók a horvát vásárokon, az alsó-ausztriai és csehországi vevők a Dunántúl és az északnyugati megyék vásárain. Ehhez képest 200—400 0/0-os emelkedés van ismét az előző évhez képest a fejőstehenek és borjúk, valamint a növendékállatok exportjánál, holott a készre hizott marha kivitelénél nagyon kevés az emelkedés. Minthogy azonfelül a marhaárak növekedése 1912-ben is folytatódott, kivitelünk értékösszege számára a szarvasmarhaexportnak ez a visszatérése rendes medrébe körülbelül 44 millió koronás gyarapodást eredményezett. A sertés-forgalom szempontjából pedig kedvezőtlen volt az 1911. év azért, mert a hizóanyag csak nehezen és drágán volt beszerezhető, a takarmányárak egyre jobban emelkedtek s ezzel szemben valóságos invázió formájában lepte el a monarchia piaczeit az amerikai disznózsir és szalonna. Az 1912. évben ezek a nehézségek nagyrészt elmúltak; Amerikában megdrágult a zsir és a szalonna s így az importrendement a monarchia piaczeit számára megszűnt, idehaza pedig a sertésállomány kedvezően gyarapodott. Ezek hatása alatt sertés-kivitelünk visszatért 1910. évi medrébe, a mi 1911-gyel szemben kivitelünk értékösszege számára körülbelül 33 millió koronás gyarapodást jelentett.

Kivitelünk növekedésének második fontos — és az előbbinél kivételesebb jellegű — tényezője az 1912. év nagy cukorexportja. Számban meggyarapodott cukorgyáraink ritka jó conjuncturát élveztek: az esztendőnek az 1911/12. évi campagnera eső részében a nyerscukor exportja számára szinte határ nélküli lehetőség kínálkozott és pedig jó árak mellett, az évnek későbbi folyamán pedig — az 1912/13. évi campagne új árújából — különösen homokcukor számára nyilvánult igen élénk kereslet a Levanteban és Keletázsiban. Cukorgyáraink ezen kedvező constellatio hatása alatt oly kivitt érték el, mint eddig egyetlen esztendőben sem: az export évi összege 112 millió koronát tett, a mi az előző évhez képest 54 milliós többletet jelent. Az 1912. év cukorforgalma egyébként annyi érdekes mozzanatot mutat, hogy annak részleteivel később még tüzetesebben szándékozunk foglalkozni.

Az 1912. évi külkereskedelem főeredményeinek vizsgálatánál azonban azt is látjuk, hogy áruforgalmunk mérlege szempontjából semmi sem változott. Az erőteljes fejlődés, a behozatal és kivitel duzzadó gyarapodásának adatai mellett kérelhetetlenül ott áll ezuttal is a mérleg

passivitása. A számoknak szinte csodálatos játéka folytán a millió és millió adat összetételéből kialakuló főeredmények a behozatal és kivitel gyarapodásánál meglepő egybehangzást mutatnak, úgy hogy behozatalunk többlete 1912-ben körülbelül ugyanakkora, mint volt 1911-ben: 251·7 millió korona volt és most 249·3 millió korona. Ezzel az újabb negyedmilliárdos passivummal együtt a magyar külkereskedelmi mérlegnek 1906 óta, tehát az új vámaera kezdete óta jelentkezett hiánya körülbelül 800 millió korona összegre halmozódik. Ez a szám újból mutatja a külkereskedelmi forgalmunk passivitása mögött rejlő problema komolyságát; ez a nagy horderejű kérdés egy ideig discussio tárgyát képezte is, hallottunk is egy-két igen értékes hozzászólást, annyi azonban bizonyos, hogy bonyodalmas szövevényének egésze távolról sincs még megvilágítva. Mi sem akarunk ennek a cikknek keretében a problema nehézségeivel megbirkózni, annál kevésbé, mert csak a külkereskedelmi adatok nyomán — cikkünk pedig csak ezeknek ismertetését tűzte ki céljául — a kérdésben eligazodni amúgy sem lehet. Csak azt akarjuk kiemelni, hogy az 1912. évi forgalom eredményei különösen alkalmasak arra, hogy közgazdasági életünk berendezései tekintetében gondolkodóba ejtsenek. Oly évről van ugyanis szó, a mikor a kukoriczán kívül valamennyi gabonafajtából és valamennyi őrleményből, hasonlóan szarvasmarhából, sertésekből, borból stb. nemcsak normális, hanem igen nagy kivitelünk volt s a mikor mindezeknek a termékeknek áralakulása termelőink számára igen kedvező volt, oly évről, a mikor a kivételes cukorkiviteli conjunctura révén a külfölddel szemben rendkívül nagy követelések háramlottak az országra: s ennek a szokatlan jó constellatióknak, termelési erőink ezen nagy erő kifejtésének mindössze annyi eredménye volt, hogy a passivitas — nem lett nagyobb az előző évinél. A ki optimistikusabb hajlandóságú, az megnyugvást fog találni abban, hogy az utóbbi évek passivitasát tetemes részben az ipari nyersanyagok, a szén, a gépek behozatalának és más hasonló, investitio jellegével bíró importoknak nagy gyarapodása idézte elő; ezekben a tényekben biztató jelét fogja találni annak, hogy az ország termelése erőteljes fejlődés útján van s hogy a passivitas, productiv jellegű beruházásoknak lévén kísérő jelensége, el fog tűnni akkor, a mikor az ország termelése a beruházások eredményeképpen, fokozott intenzitást fog elérni. A ki inkább pessimistikus felfogásra hajlandó, annak a figyelme inkább a beruházások mögött rejlő újabb terhekre fog irányulni s intő szavát fel fogja emelni azért, mert az utóbbi évek alapításai és fejlesztései, üzembővítései és új vállalkozásai, melyek épp a nagy behozatalban jutnak kifejezésre, túlságosan nagy mértékben hitelre s felette kis mértékben saját tőkére voltak basirozva, a mi — ha csak azt vesszük figyelembe, mily

arányokban fokozódik az állam hiteligénye — oly halmozását jelenti a különböző forrásokból fakadó adósságterheknek, a mely — enyhén szólva — legalább is a kellő előrelátás hiányára mutat. Újból ismételjük, hogy annak birálatába, vajjon a bizakodóbb, vagy pedig a kételkedőbb felfogás a jogosultabb-e, nem akarunk bocsátkozni; annyi azonban bizonyos, hogy a külkereskedelmi forgalom eredményei alkalmasak nagyon is megerősíteni azt az impressiót, hogy az utóbbi évek 800 milliós passivitása és a közgazdasági életünket most már egy esztendőnél is huzamosabban bénító válság között valami szükségszerű összefüggés van.

Az 1912. évi külkereskedelem ismertetésénél foglalkoznunk kell mindenek előtt a különböző származási és rendeltetési országokkal való forgalmunk tekintetében jelentkező érdekesebb mozzanatokkal. Fontos körülmény mindenek előtt az áruforgalom megoszlása a szerint, hogy mekkora része bonyolódik le a szerződéses vámterületen belül s mekkora része lépi át a vámhatárokat. Erre nézve közöljük az utolsó két évről szóló következő adatokat:

		Behozatal	Kivitel	Behozatali (—) vagy kivíteli (+) többlet
ezer koronákban				
Ausztria	{ 1911 . . .	1,528.454	1,392.421	— 136.033
	{ 1912 . . .	1,583.658	1,447.076	— 136.582
Bosznia-Herczegovina	{ 1911 . . .	25.913	48.388	+ 22.475
	{ 1912 . . .	32.887	49.130	+ 16.243
Más országok	{ 1911 . . .	527.833	389.680	— 138.153
	{ 1912 . . .	595.598	466.610	— 128.988

Azt látjuk tehát, hogy az a bámulatos parallelismus, melyet a behozatal és kivitel végösszegei mutatnak, fennáll külön az Ausztriával való forgalomban és — nagyjában — külön a vámhatárokon kívüli külfölddel való forgalmunkban is. A mi többletet a vámkülföldre irányuló kivitelünknek a kivételes czukorexport révén sikerült elérnie, azt majdnem egészen compensálta a kukoricza- és a szénbehozatal növekedése, mely túlnyomóan vámkülföldi importunkat gyarapította. A mivel pedig a gyarapodott marha- és sertéskivitel Ausztriával szemben javította a mérleget, azt — azonfelül, hogy a növekedett állatexport hatását a kukoriczakivitel erős megcsappanása részben amúgy is lerontotta — ellensúlyozta az Ausztriából származó gépek, vas és vasárúk, fémek és fémárúk, bőrök, stb. nagyobbodott importja.

Az Ausztriával lebonyolódó árucseré részleteivel külön nem foglalkozunk. Külkereskedelmünknek évről-évre — csekély ingadozásokkal — 70—75⁰/₀-a illeti Ausztriát. Ha tehát ezt a forgalmat jellemezni akarnók,

ismételniünk kellene úgyszólván mindazt, a mit már korábban az összes forgalmunkról mondtunk s már itt kellene említenünk mindazt, a mit más szempontokból később szándékozunk kifejteni.

Külön figyelmet kell azonban szentelnünk Boszniával való forgalmunk alakulásának. Behozatalunk tetemesen nőtt, mert több fa, búza és vágómarha érkezett az annektált tartományokból. Meg kell jegyeznünk, hogy boszniai származású behozatalunk a valóságban bizonyára nagyobb, mint a mekkorának a fenti adatok kimutatják. Külkereskedelmi statistikánk mostani rendszere ugyanis figyelmen kívül hagyja a magyar-boszniai határvonal mentén lebonyolódó közuti forgalmat, mely pedig élő állatokból egymaga — legalább a boszniai statisztikai adatokból következtetve — néhány millió koronára tehető. Igaz, hogy ez a forgalom hiányzik kiviteli viszonylatunk adataiból is; ott azonban aligha van oly nagy jelentősége, mert tapasztalat szerint ez a forgalom, mely leginkább nyers terményekből és lábon hajtott élő állatokból alakul, nagyobb arányú a kevésbé fejlett gazdasági területről a fejlettebb felé (például tőlünk Ausztriába is), mint az ellenkező viszonylatban. Boszniába irányuló kivitelünk fejlődése éppenséggel nem kielégítő; a mi csekély többlet 1912-ben mutatkozik, az is jóformán csak nagyobbodott kukoricaszállításokkal függ össze. Sajnos, hogy éppen iparcikkek kivitele tekintetében nemcsak hogy nincsen fejlődés, hanem határozott visszaesés, a mennyiben az ipari gyártmányok (az élelmezési ipar termékein kívül) exportja Bosznia felé 1911-ben 16 millió koronát, a tárgyalt évben pedig csak 14·5 millió koronát tett. Annál sajnálatosabb ez a hanyatlás, mert az annektált tartományokat illetőleg aligha állhat meg a háborus bonyodalmakkal összefüggő üzleti pangás magyarázata; hiszen a nagyszabású csapatconcentrációk ez országokban kétségtelenül erősen élesztették az üzleti forgalmat. A boszniai áruforgalmi statistika mai állapota mellett, a mikor az az árúk helyes csoportosítása és részletezése tekintetében nagyon kezdetleges, az árúk származása tekintetében pedig egyáltalán felvilágosítást nem ad, lehetetlen ugyan tiszta képet nyerni Bosznia-Herczegovina importszükségleteiről s arról, hogy az osztrák termelés és kereskedelem mellett mekkora a mienknek szerepe e szükséglet fedezésében, annyi azonban kétségtelen, hogy az annektált tartományok importja nő s annyi — sajnós — a mi adatainkból is bizonyos, hogy ebből a növekedésből a mi közgazdaságunkra alig háramlik valami.

A vámkülfölddel való 1912. évi kereskedelmi forgalmunknak jellegzetes vonása az, hogy ezuttal nemcsak a behozatal, hanem a kivitel is erősen emelkedett. A két viszonylatban mutatkozó emelkedést azonban nem szabad egyenlően megítélnünk. Mig ugyanis minden jel szerint a vámkülföldről származó behozatalunknak növekedő tendenciája állandó,

addig a vámhatárokon túlra irányuló kivitelünk szinte teljesen a cukor-export változó conjuncturáinak van kiszolgáltatva. Tisztában kell ugyanis lennünk azzal, hogy a fennálló termelési és vámpolitikai státusunk mellett a cukron kívül nincs egyetlen árúnk, melyből kivitelünk a vámkülföldre oly mértékben lenne fokozható, hogy az az onnan származó import növekedését ellensúlyozni tudná.

A vámkülföld országainak két csoportjával lebonyolódó forgalommal külön akarunk röviden foglalkozni. Az egyik a nyugati államok csoportja s ezek között első sorban a Németbirodalom, Nagy-Britannia és az Északamerikai Unió. Külforgalmunknak egyik legérdekesebb mozzanata az utolsó években a német eredetű import hatalmas növekedése. Tíz évvel korábban német származású behozatalunk mindössze 72 millió koronát tett és alig 6⁰/₀-át képviselte az egész importunknak; 1912-ben a Németországból behozott árúk értéke már meghaladta valamivel a 200 millió koronát s összes behozatalunknak 9·4⁰/₀-át tette. Ezzel a gyarapodással a kivitel nemcsak, hogy nem képes lépést tartani, hanem esztendőik óta szinte változatlan színvonalon stagnál. Az adatok 1912-ben ugyan elég tekintélyes növekedést mutatnak: 127 millió koronáról 141 millió koronára; ez a növekedés azonban jórészt csak látszólagos, mert a többletből 9·3 millió korona azokra a nyerscukor-szállítmányokra esik, melyek a hamburgi szabad kikötő raktáraiba vitettek s a melyek csak azért szerepelnek a német rendeltetésű kivitelben, mert külkereskedelmi statistikánknak nincs módjában, hogy ennek az árúnak végleges destinációját megállapítsa. Nagy-Britanniából is az utolsó években erősen nőtt a behozatal, bár éppen 1912-ben kevés gyarapodás van az előző évhez képest. Az export ebben a viszonylatban is általában stagnáló jellegű; de éppen az 1912. év hatalmas felszökkenést mutat (38·5 millió koronáról 65 millió koronára), mert nagy cukorkivitelünknek Anglia volt a legfontosabb vevője. Az Unióból származó behozatalunk is öt év alatt kétszeresére nőtt: 27·8 millió koronáról 54 millió koronára; a tárgyalt esztendőben különösen a mezőgazdasági gépek és a pamut nagy importja, továbbá a növekedett mennyiségben érkezett vörösréz áremelkedése okoztak nagy gyarapodást.

Az országok másik csoportja: a Balkán. Az 1912. év külkereskedelmi eredményei ebben a vonatkozásban újabb meglepetéssel szolgálnak. A közkeletű phraseológiával ellentétben balkán kivitelünk a háború kitörésének esztendejében az egész vonalon emelkedést mutat. Romániai kivitelünk közel 34 millió koronát tett az 1911. évi 28 millióval szemben, Szerbiába 13 millióval szemben körülbelül 16 millió korona értékű árút vittünk, Bulgáriába 8 millióról 14 millióra nőtt az export, a Törökbirodalomba (annak európai és ázsiai részébe együttvéve) 21 millióról

28 millióra. Ezt kiegészíthetjük még azzal, hogy görög és montenegrói rendeltetésű kivitelünk is nagyobb volt, mint 1911-ben. Ennek az érdekes ténynek magyarázata az, hogy a háború -- ha az egyik oldalon hátrányosan hatott is a kivitelre — a másik oldalon élesztőleg is hatott a kivitelre. Eltolódásról van szó: a rendes commerciális forgalom természetesen károsult, a hadjáratra való készülődéssel és a hadviseléssel kapcsolatos szállítások pedig növekedtek. Ezt látjuk bizonyos mértékben még Romániánál is, mely pedig az 1912. évben még nem volt hadviselő fél. Román kivitelünkben ugyanis, noha a többlet javarésze a fakivitel nagy élénkülésére vezethető vissza, mely kísérő jelensége volt a mezőgazdaság kedvező viszonyai folytán élesztett építkezési és vállalkozási tevékenységnek, érezhetővé válik már a felszereléseit kiegészítő román hadsereg számára szállított főzöládák, töltényhüvelyek, ólomlövegek stb. értékösszege. Még szembeötlőbb persze ez az összefüggés a hadviselő államokba irányuló kivitelünkénél. Szerbia számára nagy töltényszállítások történtek, azonkívül nagymennyiségű bocskort, kórházi fehérneműt vásároltak nálunk Szerbia számára; a bolgár hadsereg részére ugyancsak töltényeket és töltényhüvelyeket, azonkívül lovakat és lisztet szállítottak tőlünk; a török sereg számára pedig szintén lovakat vásároltak nálunk, készültek azután itt lőszerkocsik, hátizsákok, tölténytáskák stb. Ebben a megvilágításban persze azt látjuk, hogy a Balkán-kivitel 1912. évi emelkedésének nem lehet jelentőséget tulajdonítani, mert az, hogy úgy mondjuk, incidentális szállításokkal függ össze s bizonyos az is, hogy a rendes exportüzletet folytató czégek számára gyenge vigasz az, hogy míg az ő üzletük a háború folytán károsodott, addig másokat a háború tetemes nyereséghez juttatott. Másrésztől azonban bizonyos az is, hogy, ha nálunk a Balkán átalakulásaival kapcsolatban a mi iparunk és kereskedelmünk kiviteli érdekeit fenyegető nagy veszélyekről esik sok szó, abban igen sok a túlzás s iparunk és kereskedelmünk legtöbb ágát illetőleg kissé naiv felkapása azoknak a jelszavaknak, melyeket a tengerentúli gyarmatok híján a Balkánt magának reclamáló osztrák közigazdaság hangoztat. Ennek megvilágítására csak néhány jellemző adatot akarunk említeni. Egyet arról, hogy miképp aránylik a mi Balkán-kivitelünk Ausztria balkán rendeltetésű kiviteléhez. A szerződéses vámterület egész 1912. évi kivitele a Balkánra (a Törökbirodalom ázsiai részét belefoglalva) 411 millió korona értékűnek van kimutatva; a magyar kivitel ez országokba csak 96 millió korona, Ausztriára esik — ha Boszniának minimális részesedését elhanyagoljuk — 315 millió korona, tehát 76⁰/₀-nál több. De még jellemzőbb az, hogy a mi egész Balkán-kivitelünk, melyben pedig sok a nyers termény, az élelmezési cikk (czukor stb.), egy tizedrészét sem teszi annak az összegnek, a melyet

egy évben csupán a szoros értelemben vett ipari gyártmányokért (az élelmezési és élvezeti ipar termékein kívül) Ausztriának fizetünk; világosan látni tehát, hogy egész Balkán kiviteli érdekeink mennyire eltörpülnek annak a belső fogyasztásnak jelentősége mellett, melyet küzdelem nélkül kell átengednünk az osztrák ipar számára. . . . A Balkán-kivitelre vonatkozó fentebbi adatokhoz még csak azt kell magyarázatként hozzáfűznünk, hogy az Európai Törökországra nézve kimutatott adatok a birodalom régi, teljes területére vonatkoznak, tekintet nélkül arra, hogy a háború későbbi folyamán annak túlnyomó részét a győztes hadseregek tartották megszállva. Egyes nagyobb szállítások azonban, melyekről megállapítható volt, hogy a jogilag még török területre, de az occupáló bolgár, szerb stb. hadseregek számára végeztettek, az illető hadviselő állam forgalma alatt vétettek számba.

Részletesebb ismertetését az 1912. évi külkereskedelemnek csak az árúk négy nagy csoportját illetőleg akarjuk adni: és pedig a cukor, a gabonaneműek és a liszt, a textil- és confectionált árúk, végül a vas és vasárúk, fémek és fémárúk és gépek csoportját illetőleg. Az állatforgalom legfontosabb mozzanatairól már volt szó; a gabonaneműek közül is mellőzzük a kukoriczát, melynek forgalmáról nagy vonásokban már beszámoltunk.

Magyarország 1912. évi cukorkivitelére legnagyobb befolyással az a katasztrofális szárazság volt, mely az 1911. év nyarán a continens cukortermelését sújtotta. A Németbirodalomban termelt répa mennyiségét az előző évi 15·7 millió tonnával szemben 9 millió tonnára, a cseh termelés eredményét 3·7 millió tonnával szemben 2·1 millió tonnára becsülték. Ehhez képest alakult a cukortermelés is. A Németbirodalom productiója (nyerscukor-értékben) leszállott 2·5 millió tonnáról 1·4 millió tonnára, Ausztriáé 11·7 millió métermázsáról 7·2 millió métermázsára. Következménye ennek persze az volt, hogy a 88⁰/₀-os első termék aussigi jegyzése, mely az 1911. év januárjában átlag 20·86 koronát tett métermázsánként, az őszi hónapokban 39–40 koronára szökött fel. A nagy aszály csak két országban nem tett kárt: az egyik Oroszország volt, a másik Magyarország. Az orosz répatermés és cukorproductio körülbelül ugyanakkora volt, mint az előző campagneban. Nálunk — igaz, tetemesen megnagyobbodott területen — több répa termelt még, mint az előző évben, s a cukortermelés is nyerscukor-értékben 424 ezer tonnát tett az előző campagne 347 ezer tonnás termelésével szemben. Cukorgyáraink tehát annak a szerencsés constellatióknak örvendtek, hogy igen magas árak idején nagy mértékben megnövekedett termeléssel rendelkeztek. Az első terméknek rendkívül magas árai, a finomitványok fogyasztásának korlátozása azzal a következménnyel járt, hogy a cukorgyárak

a rendesenél jóval nagyobb mértékben szoritkoztak nyerscukor-gyártásra, melyet szinte korlátlan mennyiségekben lehetett elhelyezni. Ennek megfelelően adataink az 1912. év első kilencz hónapjában közel 1·7 millió métermázsa nyerscukor-kivittelt mutatnak; az 1911. év utolsó harmadában kivitt 400 ezer métermázssával együtt tehát az 1911/12. évi campagne nyerscukorexportja körülbelül 2·1 millió métermázására szökött fel. Az 1912. naptári évben pedig a nyerscukorexport 2·2 millió métermázsa, mert az új campagnenak az 1912-ik évre eső részében különösen az angol rendeltetésű szállítások változatlan intenzitása folytán körülbelül fél millió métermázst vittünk ki. A mellett 1912. évi nyerscukorkivittelünk egész szokatlan piacokra is eljutott; a túlnyomó súlylyal bíró Anglián, továbbá — a kisebb méretekben — rendes vevőkként tekinthető Északamerikai Unió, Szerbián és Bosznián kívül exportáltunk Franciaországba, Hollandiába, sőt Japánba is.

Ennek a kivételesen kedvező helyzetnek gyümölcsét azonban teljesen csak azok a cukorgyárak élvezhették, melyek termelésüket már jókor, a campagne elején adták el s nem vártak az áraknak további emelkedésére, melyet a megjósolt „cukorinség“-től remélni lehetett. Az 1911/12. évi cukorcampagne lefolyása ugyanis nagy meglepetés volt a szakkörökre. A megjósolt és várva-várt cukorinség elmaradt. Megint egyszer bebizonyult, hogy a cukorfogyasztás rendkívül elastikus s igen nagy érzékenységgel reagál az árakra. Közép-Európa valamennyi államában a finomítványoknak a fogyasztási adókkal is súlyosbitott magas árai folytán csökkent a consum, Angliában a szénbányamunkások hosszantartó sztrájkja lejjebb szoritotta nagy munkástömegek standardját s azonfelül a cukorfeldolgozó-ipar üremeiben is súlyos zavarokat okozott. Hozzájárult mindezekhez az orosz cukorkiviteli contingens felemelése, a gyarmatcukor fokozott szállításai Angliába és a cubai nádcukortermésnek a várakozásokat felülmuló eredménye. A következmény az volt, hogy oly esztendőben, a mikor cukorinségtől tartottak, a campagne végén fenmaradt készletek nem sokkal voltak kisebbek, mint az előző bő termelésű időszak befejeztével. Mikor azután mindjobban közeledett az új termés, mely mindenütt igen bő hozamot ígért, az árak lemorzsolódása fokozódott, úgy, hogy szeptemberben az aussigi jegyzés ismét 21·75 koronára, tehát oly színvonalra szállt alá, a melyen 1911 eleje óta nem volt. Az új campagne, mely teljesen változott viszonyokat hozott, ismét egy kedvező chance-ot juttatott cukoriparunknak: Oroszország termelése ugyanis nem járt kielégítő eredménnyel és Indiában a jávai nádcukortermelés gyenge hozama növelte ismét a keresletet az európai árú iránt. Ezek hatása alatt ősszel finomítványból — és pedig főleg homokcukorból — igen élénk forgalom indult meg a Levante és

Keletindia felé; ennek köszönhető, hogy fogyasztási cukorból való 1912. évi kivitelünk is 350 ezer métermázsával nagyobb az előző évinél.

Ha kissé soká időztünk az oly mozgalmas cukorforgalom ismeretetésénél, annál rövidebben tárgyalhatjuk kivitelünk legfontosabb csoportjának: a gabonaneműek és a liszt forgalmi jelenségeit. Ebben a tekintetben ugyanis — ha a már tüzetesen tárgyalt kukoriczától eltekin-tünk — az 1912. évi forgalom kiemelkedő, markáns mozzanatokot kevés számmal mutat. A buza-, rozs- és zabkivitel mennyiség szerint körülbelül az előző évi színvonalon volt, árpa- és lisztkivitelünk pedig jóval meghaladta azt. Gabona- és lisztkivitelünkben egy figyelemreméltó körülmény volt számottevő hatással: és ez Ausztriának 1912. évi igen jó termése, a mint egyáltalában a vámvédelem hatása alatt erősen fejlődött és tőkeerejére támaszkodva, erősen intensíválódó osztrák mező-gazdaság oly tényezője a mi gazdasági politikánkknak, a mely a legko-molyabb figyelmet érdemli. Az 1912. évi kitünő termés, mely különösen a szudét tartományokban rekordtermésszámba mehet, azt eredményezte, hogy időnkint az osztrák piac — és pedig nemcsak a távolabbi piacok, hanem Bécs is — függetlenítette magát a magyar gabona ár-alakuló befolyásától s az osztrák búza, a rozs és a zab Bécsben időn-kint olcsóbb volt a magyar árúnál. Ez az őszi hónapokban nemcsak azzal a természetes következménnyel járt, hogy kivitelünk nem igen tudott fejlődni, hanem például a zabnál arra az érdekes jelenségre veze-tett, hogy nálunk a rendes fogyasztás céljaira eladtak több hajórako-mány cseh zabot, melyet Bécsből hoztak le s viszont több hajórako-mány magyar zab, melyet a budapesti tőzsdén hausse-positiókat tartó spekulánsok Bécsbe irányítottak, ott nem volt eladható. Különösen hát-rányos helyzet alakult ki a magyar malmok számára. Igaz, hogy búza-lisztkivitelünk még egyetlen esztendőben sem volt oly nagy, mint 1912-ben (közel 7·6 millió métermázsá 245 millió korona értékben). De jellemző, hogy ez a rekordkivitel, mely az osztrák malomipari érdekelt-séget a rendesnél is nagyobb panaszokra birta, a magyar malomipar körében sem váltott ki megalégedést. A magyar malmok a tárgyalt évben jobban érezték, mint valaha, annak a visszásságát, hogy finomliszt-termelésük számára, melynek felvételére nemcsak a belföldi, de még az osztrák piac is gyenge, nem találhatnak levezető csatornát a vámkül-földi országokba. Ismeretes ugyanis, hogy az 1911. évi buzánk kiváló minőségű volt s így a rendesnél is nagyobb finomliszt-hozadékot adott. Ez minden nagyobb malomnál a készleteknek oly felhalmozására veze-zetett, hogy a legtöbb malom már az 1911. év vége felé folyamodott üzemkorlátozásokhoz; mindamellet szakkörök az 1912. év elején 1·5 millió métermázsára becsülték a malmok finomlisztkészleteit. Ezek a

nagy készletek az üzemeknek szinte állandó korlátozása folytán idővel csökkentek ugyan, azonban egész évben devalválták a finom minőségek árait, a mi különösen őszszel vált érezhetővé, a mikor az olcsóbb osztrák búzákat feldolgozó osztrák malomiparral szemben a verseny nagyon megnehezült. Igaz, hogy malmaink a finomlisztek ki nem elégitő áraiért bizonyos mértékben kárpótlást találtak a magas korpaárakban és a bel-fogyasztásban legkelendőbb durvább lisztfajok aránylag magas áraiban, de a magyar közgazdaság szempontjából éppen nem mondható kedvező alakulásnak az, ha az osztrák fogyasztók olcsón vehetik a finomlisztet, a hazai fogyasztó ellenben a durvább fajtákat, a gazda pedig a takarmányneműeket drágán kénytelen fizetni. Néhány szót kell még szólanunk német rendeltetésű árpakivitelünk újabb fellendüléséről: az 1911. évi 196 ezer métermázsáról 418 ezer métermázsára. Tekintve a német árpa-termelésnek az 1906. évi vámreform óta teljesen változott viszonyainkra, ebből a gyarapodásból nem szabad reményeket táplálni abban az irányban, mintha árpakivitelünk Németország felé visszanyerhetné még korábbi jelentőségét. Az 1912. évi emelkedés minden jel szerint múltó jelenség, mely azzal függ össze, hogy a nyár és az ősz nagy esőzései nagy kárára voltak a német árpa minőségének s erősen késleltették a termés betakarítását, a miért aztán jó minőségű malátaárpánk iránt főleg augusztus és szeptember hónapokban a külföld részére rohamos kereslet jelentkezett. Hogy az időjárás mekkora befolyással volt a német árpaüzlet alakulására, annak jellemző adatát abban találni, hogy noha a Német-birodalom árpa-termése az előző évi 3·2 millió tonnáról 1912-ben 3·5 millió tonnára emelkedett, ugyanakkor sörárpa-bevitele 158 ezer tonnáról 212 ezer tonnára nőtt — mely többletet teljesen Ausztria-Magyarország szolgáltatta —, míg viszont a takarmányárpa bevitele 3·5 millió tonnáról 2·8 millió tonnára hanyatlott.

Az utolsó évek külkereskedelmi forgalmának egy érdekes tünete az, hogy a behozatal árúcserénnek legsúlyosabb tehertételeiből: a textil- és confectionált árúkból körülbelül egy színvonalon marad; 1910-ben összes értéke volt 585 millió korona, 1911-ben 600 millió korona, 1912-ben pedig ismét 595 millió korona. Ennek a stagnálásnak, mely annál feltűnőbb, mert ellentétben van az összes egyéb fontos árúcsoportok behozatalánál mutatkozó állandó növekedéssel, nem könnyű kielégítő magyarázatát adni. Annyi, sajnos, bizonyos, hogy legkevesebb alapja annak a feltevésnek van, mintha a hazai ipar fejlődése emelne gátat az import további növekedésének; hiszen éppen ezek az iparágak erősödnek meg nálunk legkevésbé s ennek a szakmának kereskedelme van talán az árúhitel legerősebb kapcsaival az osztrák iparhoz lánczolva. Talán van alapja annak a magyarázatnak is, hogy az ipari és általában

a városi népesség az elsőrendű szükségleti cikkek állandó drágasága folytán a többé-kevésbé luxuscikket képező textil- és confectionált árúk vásárlását korlátozza. Talán összefügg ez a jelenség részben azzal is, hogy az osztrák gyáripár mindjobban keresi a közvetlen összeköttetést a magyar kisebb vevővel s így csökkennek aránylag a budapesti nagykereskedők raktárkészletei számára végzett szállítások. Bármelyik magyar áru birálatánál mindenesetre szem előtt kell tartanunk azt, hogy éppen ezek az árúk azok, melyeknél úgy a statisztikai bevallások helyességének ellenőrzése, mint pedig a pontos értékmegállapítás a legtöbb nehézségbe ütközik, úgy hogy a statisztikai adatokból levonható tanulságok megállapításánál itt fokozott óvatosságra van szükség.

Egy a confectionált árúk csoportjához igen közel álló árú forgalmával óhajtunk azzal kapcsolatban foglalkozni: s ez az 1912. év czipőbehozatala. Az előző évhez képest a behozott mennyiség alig 35 ezer métermázsáról 40 ezer métermázsára nőtt, az import értékét pedig statisztikánk 30·8 millió koronával szemben 40·9 millió koronának mutatja ki. A behozatal értékösszegének nagyarányú növekedése — az árak emelkedő irányzatán felül — tetemes részben annak tulajdonítható ugyan, hogy az értékmegállapító bizottság, mely korábban az osztrák árúk átlagos értékét kifejező egységértéket a behozatal egészére alkalmazta, ezuttal jóval magasabb egységértékeket vett fel a vámkülföldről származó s inkább divat- és luxuscikkeket tartalmazó importra, mégis a behozatal mennyiségének is hatalmas megduzzadásával állunk szemben. Igen jellemzők ebben a tekintetben a következő adatok: egy évtizeddel korábban behoztak hozzánk Ausztriából 19 ezer métermázsa, Németországból, Angliából és Amerikából együttvéve pedig mindössze 40 métermázsa czipőt, 1912-ben az osztrák importunk közel 36 ezer métermázsát tett, Németországból magából 2.238 métermázsa, Angliából és Amerikából pedig 1.979 métermázsa czipőt hoztak be. Ezek az adatok, melyek beszédes illusztrációjukat nyerik a fővárosban gombamódra szaporodó, fényes berendezésű külföldi czipő-lerakatokban, nagyon is jogosultnak mutatják czipőiparunknak azt a panaszát, hogy a fennálló — 100 netto kg.-kint 70—106 koronáig terjedő — szerződéses vámtételek aláássák az ipar létalapját s kiszolgáltatják egyrészt az olcsón termelő, félelmetes erejű német iparnak, másrészt pedig az osztrák czipőiparnak, mely a saját területén is egyre jobban szorongatva a német versenytől, egyre nagyobb vehemenciával veti magát a magyar piacra. Ezt a helyzetet legjobban az világítja meg, hogy a szerződéses vámterület czipőimportja csupán 1908-tól 1912-ig is 3·3 millió koronáról 21·2 millió koronára nőtt, holott ugyanezen időszakban a vámterület kivitele mindössze 19·6 millió koronáról 22·9 millió koronára tudott gyarapodni. A magyar

czipőipart egyébként, fejlődésének ezen súlyos akadályain felül, melyekhez ujabban még a talpbőrgyárosok kartellje járult, súlyos megrázkódások érték az által, hogy nem egy vállalat, mely pedig biztató fejlődésnek indult, megfelelő vezetés híján összeomlott.

Az árúk utolsó csoportja, melylyel foglalkozni szándékozunk, a gépek, a vas és vasárúk, fémek és fémárúk és a szén csoportja, szóval azok az árúk, melyek — miként közleményünk elején kiemeltük — az 1912. évi behozatal gyarapodásának legfontosabb tényezői s a melyek, ha a kifejezés nem is precíz, a behozatal investitiós jellegű csoportjaként foglalható össze. Közvetlenül és közvetve nagy szerepe van ennek a behozatalnak gyarapodásában az állam fokozott szükségleteinek. Közvetlenül annyiban, hogy a szénimportnál mutatkozó többletnek tetemes része a m. kir. államvasutak nagyobb vásárlásaival függ össze porosz-sziléziai mozdonykőszénből s annyiban, hogy a nyersvas és aczél behozatalánál észlelhető nagy gyarapodásnak (az 1911. évi 1·8 millió métermázsával szemben 2·8 millió métermázsá) legfontosabb forrásai azok a nagy vásárlások, melyeket az erősen foglalkoztatott állami vasművek frissített nyersvasból és folytvasból Ausztriában eszközöltek. Közvetve pedig az állam szükségletei főleg a hadfelszerelési vállalatok és a hadihajókat építő műhelyek fokozott vásárlásai folytán voltak nagy élesztői a behozatalnak, mely ezen a réven, különösen a nyers fémeknél és ezek félgyártmányainál, továbbá fémmegmunkáló gépeknél ért el tetemes gyarapodást. Legjobban köti le figyelmünket a gépek behozatala, mely az 1911. évi 104 millió koronával szemben 1912-ben már 130 millió korona értéket képviselt. Az emelkedésnek egyik legfontosabb tényezője ezuttal a magyar mezőgazdaságnak fokozott gépvásárlása volt; erre a forrásra vezethető vissza a gyarapodásból legalább 7–8 millió korona, ha nem is vesszük figyelembe azt, hogy a benzinmotorok és efféle hőmotorok tételei alatt jelentkező gyarapodásnak tekintélyes része is a motorikus üzemet mind szélesebb körben alkalmazó mezőgazdaságunk vásárlásaiból származik. Legnagyobb a többlet az aratógépek importjánál, mely az előző évnek kétszeresére emelkedett; de cséplőgarnitúrákból, gőzeke-készletekből stb. is tetemesen nőtt a behozatal s első ízben jelentkezett nagy import az amerikai gyártású ú. n. „tractor“-okból. A többlet hátralevő része az ipari gépek, gyárberendezések fokozott importját illeti. Az 1912. évben is — miként már az előző évben is — talán legfontosabb tényező volt e tekintetben az újonnan épült s a reconstruált és bővített régibb cukorgyárak szükséglete. Másodsorban kell említenünk a nagy számban létesült cement- és asbest-cementpalagyárak gépszükségletét. De meg kell emlékeznünk — a fémmegmunkáló gépek behozatalának már említett gyarapodásán kívül — az üzemeiket állandóan bővítő szén-

bányavállalataink investícióiról, egyes nagy közüzemek — pl. a fővárosi új gázgyár, stb. — épüléséről, hogy teljes képe alakuljon ki azoknak a tényezőknek, melyekre az 1912. évi nagy gépbehozatal visszavezethető.

Talán sikerült ennek az ismertetésnek jellegzetes képet ecsetelni Magyarország 1912. évi külkereskedelméről. Teljességre ez a kép nem tarthat igényt s azt is alig remélhetni, hogy az egyes, leginkább kiemelkedő jelenségekről adott magyarázat a gazdasági élet alakulásainak szövevényes szálait mind felderíthette. De talán ösztönzésül szolgálnak ezek a sorok arra, hogy az érdeklődők, vissza nem riadva a számok hatalmas colonnáitól, elmélyedjenek a tanulságok és útmutatások kimeríthetetlen sokaságában, melyet a külkereskedelemről évenként kiadott közlemény magában rejt.

Ferenczi Izsó.

Közlemények és ismertetések.

A német nyersvastermelés.

A folyó év első negyedében a német vámterületen belül felmutatott összes nyersvastermelés 4,730.415 tonnát tesz ki és a múlt év megfelelő időszakának termelését, a mely 4,168.770 tonna volt, 561.645 tonnával, vagyis kerek 13⁰/₀-kal multa felül. Ha a termelés az 1911-ben megkezdett mértékben haladna tovább, akkor az idej nyersvastermelés eléri a husz millió tonnát és 25⁰/₀-át fogja kitenni a világtermelésnek. Semmi esetre sincs messze az az idő, a midőn a Németbirodalom, a mely 1901-ben első ízben érte el az angol nyersvastermelést és 1903 óta állandóan és mindinkább elhagyja, kétszer oly nagy productiót fog felmutatni, mint Nagybritannia.

Ha figyelemmel kísérjük a három főtermelő ország nyersvasproductióját az utolsó négy évtizedben és szembeállítjuk a világtermeléssel, a következő képet nyerjük. A nyersvastermelés kitett millió tonnákban :

Év	Németország	Anglia	Egyesült-Államok	A világtermelés
1870	1·39	6·06	1·69	12·1
1880	2·73	7·88	3·89	18·3
1890	4·56	8·03	9·35	27·5
1900	8·52	9·00	14·01	40·2
1910	14·79	10·38	27·74	65·8

Százalékokban kifejezve pedig :

Év	Németország	Anglia	É. A. Unió	A három ország része a világtermelésben
1870	11·5	50·1	14·0	75·6
1880	14·9	43·1	21·3	79·3
1890	1·6	29·2	34·0	79·8
1900	21·2	22·4	34·9	78·5
1910	22·5	15·8	42·2	80·5

Ez az áttekintés azt mutatja, hogy az 1870-től 1910-ig terjedő időben, oly időszakban, a melyben a termelés az egész világon majdnem ötszörös lett és az Unióban tizenhatszereződött, a német vaster-

melés több mint tizszeresre emelkedett, ellenben az angol nem egészen a régi termelés felével emelkedett. Ez a különböző fejlődés még jobban kifejezésre jut, ha az egyes országok termelését a világtermelés összeségéhez fogjuk. Németország részesedése 40 év alatt 11·5 százalékról 22·5-re emelkedett, tehát megkétszereződött, az Egyesült Államoké pedig 14-ről 42-re ment fel, azaz megháromszorozódott. Anglia termelése, a mely 1870-ben az egész világtermés felét mondta magáénak, úgy visszamaradt, hogy 1910-ben az összes világtermelés egy hatoda sem jutott rá.

Érdekes a következő áttekintés is, a mely szembeállítja az egyes német vastermelő vidékeket 1900 óta. A termelés kitett ezer tonnákban:

Év	Rajnavidék, Westfália, a Saar- vidék és a Sie- gerland nélkül, Lübeckkel egye- temben	Siegerland, Lahnvidék és Hessen- Nassau	Szilézia	Közép- és /Kelet- Németország	Bajorország, Württem- berg, Thüringia	Saar- vidék	Lotha- ringia, Luxem- burg	Összes birodalom
1900 . .	3.270·4	939·9	847·6	369·6	743·8	3.051·5		8.422·8
1904 . .	4.015·8	587·0	824·0	492·2	164·2	752·8	3.267·9	10.103·9
1905 . .	4.376·6	710·7	861·0	526·8	177·5	814·3	3.520·7	10.987·6
1906 . .	5.142·8	856·0	901·3	600·8	188·3	901·2	3.887·6	12.478·0
1907 . .	5.446·1	889·9	938·7	627·8	202·9	950·4	3.989·9	13.045·7
1908 . .	4.946·0	607·5	928·2	616·5	208·6	1.025·5	3.481·2	11.813·5
1909 . .	5.547·5	623·1	850·7	689·7	210·5	1.132·3	3.863·8	12.917·6
1910 . .	6.514·9	773·8	901·0	766·6	245·2	1.197·7	4.394·1	14.793·3
1911 . .	6.830·9	808·5	963·0	799·2	290·5	1.219·7	4.622·4	15.534·2
1912 . .	7.605·0	947·1	1.048·4	923·8	312·7	1.300·6	5.715·0	17.852·6

Az egész német nyersvas-termelés 1900 óta úgyszólván ingadozás nélkül 8·4 millióról 17·8 millióra, azaz több mint duplájára emelkedett. Csak egyszer esett a vastermelés, nevezetesen 1908-ban, a gazdasági depressio évében, a midőn a német nyersvas-syndicatus összeroppant. Akkor a gazdasági helyzet az egész világon oly rossz volt, hogy Anglia is, a melynek pedig sokkal kedvezőbb természetes termelési és kiviteli feltételei vannak, mint Németországnak, kénytelen volt termelését korlátozni, nem is szólva az Egyesült-Államokról, a melyeknek termelését 26 millió tonnáról le kellett szorítani 16 millió tonnára. Ha az 1900. év termelési számait százra teszszük, akkor 1912-re a Rajnavidékre és Westphaliára 232-öt, a Siegerlandra, a Lahnvidékre és Hessen-Nassaura 128, Sziléziára 123, Közép- és Keletnémetországra 250, Bajorországra, Württembergre és Thüringiára 218, a Saarvidékre és Lotharingiára, valamint Luxemburgra összesen 230-at, az egész német vámterületre pedig 212·5-öt nyerünk. A fejlődést procentualis összeállításban világosan látjuk. A részesedés az összes német vasproductióban ugyanis a következő volt:

Év	Rajnavidék Westphalia	Siegerand stb.	Szilézia	Keleti és Közép Né- metország	Bajor- ország stb.	Saarvidék stb.
1900	38·9	8·8	10·0	4·3	1·7	36·3
1912	42·6	5·3	5·9	5·2	1·7	39·3

Világosan látható ebből az áttekintésből, hogy a két fővidék: Rajnavidék – Westphalia és a délnyugoti vidék a Saarvidékkel, Lotharingiával és Luxemburggal az ő részesedésüket növelték és ez idő szerint az egész termelés tömegének $\frac{1}{5}$ részét teszik. Szilézia, Siegerland és Hessen-Nassau az összproductióval nem tudtak lépést tartani.

Nem kevésbé érdekes az érczes vasfajták áttekintése is. Az összes productióból esett 1.000 tonnájával:

Évben	Öntött nyersvas	Bessemer nyersvas	Thomas nyersvas	Aczél- és tükörvas	Kavart nyersvas
1900	1.487·9	495·8	4.826·5	1.612·7	
1904	1.865·6	392·7	6.390·0	636·4	819·2
1905	1.905·7	425·2	7.114·9	714·3	827·5
1906	2.108·7	482·7	8.088·5	943·6	854·5
1907	2.254·4	471·4	8.494·2	1.034·6	786·1
1908	2.254·7	361·5	7.627·2	934·9	635·2
1909	2.491·9	412·1	8.261·5	1.099·8	652·3
1910	2.965·8	471·4	9.339·0	1.372·2	644·9
1911	3.063·5	374·5	9.851·1	1.733·3	511·8
1912	3.338·8	388·8	11.398·0	2.201·5	525·4

Ha az 1900-diki egyes termelési adatokat száznak vesszük, akkor 1912-re nézve kapunk öntött vasra: 224-et, Bessemer-vasra: 79-et, Thomas-vasra: 236-ot, aczélra és tükörvasra, valamint kavatra összesen 169-et, az összes németbirodalmi termelésre végül 212·5-öt. A Bessemer-aczél és kavartvastermelés állandóan visszafejlődik. A kavartaczél és Bessemer-üzemek elhaló ágak az egyébként oly hatalmas törzsön. Pedig ezek a fajták még 1887-ben felét tették az összes német vastermelésnek. És ma annak csak alig 3°/o-át teszik. A többi fajták mind emelkednek. Különösen az electro-aczélgyártást tekintve, még gyorsabb fejlődést tapasztalunk. Az electro-aczéltermelés 1908-tól 1912-ig így fejlődött tonnákban

1908	19.500	1911	60.600
1909	17.700	1912	74.200
1910	36.200		

Ha itt is procentualis szembeállítással élünk, azt látjuk, hogy az össztermelés így tevődik össze:

	Öntött nyersvas	Bessemer nyersvas	Thomas nyersvas	Aczél- és tükörvas	Kavart nyersvas
1900-ban	18·5	3·9	63·2	6·3	8·1
1912-ben	18·7	2·2	63·9	12·3	2·9

A következő procentualis áttekintésből kitűnik, hogy az egyes vidékeken mely vas- és aczélfajták produkáltak kiválképpen:

	Rajnavidék Westphalia	Siegerland stb.	Szilézia	Közép- és Kelet Né- metország	Bajorország stb.	Saar- vidék	Lotharingia Luxem- burg
Öntött nyersvas . .	45·18	10·95	2·83	11·68	2·03	4·06	23·27
Bessemer-nyersvas	92·56	3·35	2·11	1·68	—	—	—
Thomas nyersvas .	39·19	—	3·07	2·68	2·07	10·23	42·76
Aczél- és tükörvas .	53·60	21·13	15·09	10·03	0·15	—	—
Kavart nyersvas . .	16·69	19·67	50·23	0·13	1·09	—	12·19
Összes nyersvaster- melés	42·64	5·30	5·92	5·15	1·74	7·25	32·00

Ezek szerint a rajna—westphaliai vidék a Bessemer-aczél termelését uralja, erős azonkívül az öntött és Thomas-nyersvastermelésben, úgyszintén az aczél- és tükörvasproductióban, kevésbé vesz részt a kavartvastermelésben. A Saarvidék, úgyszintén Lotharingia és Luxemburg mindenekelőtt Thomas- és öntöttvasat termelnek. Szilézia jelentősége a kavartvas, továbbá az aczél- és tükörvastermelésben rejlik.

India ipari fejlődése.

India soha sem volt tisztára agrár birodalom, hanem minden időben volt fejlett kézműipara. Különösen magas fejlettségű volt textilipara, mindenekelőtt a gyapot, gyapjú és különösen a selyem szövése, fonása, festése. A festéshez szükséges anyagokat (indigo, sáfrány stb.) is az országban termelték. Eredeti ősi iparágak voltak még a fémiparok, a vasöntés és kovácsolás, fegyverkészítés, rézművesség, arany-, ezüstművesség, bőrcserzés, bőrczipő és nyeregkészítés, kőcsiszolás, üveggyöngy, és gyűrűkészítés, agyagipar, fafaragás, elefántcsontfaragás, gabonaörlés, rizshántolás, illatszerkészítés, sópárolás, pálmaborerjesztés, opiumkészítés, stb. India ipari termékei még kivitelre is kerültek, különösen világszerte ismeretes gyapotszövevei. Az angol hódítás eleinte nem sokat változtatott az indiai ipari állapotokon. Európában is kezdetleges fokon állott akkor az iparüzés. Csak a tizenharmadik század folyamán kezdett Európában, jelesen Angliában, a modern nagyipar kifejlődni. A legelső angol iparágak egyike, a mely kisipari jellegéből kiemelkedett, épp a gyapotfonás és szövés volt, a mely az indiai iparnak is magvát, legfontosabb részét jelentette. Magas vámok védelme alatt az angol gyapotipar nagyon gyorsan fejlődött és már a 19. század elején fellépett termékeivel az indiai piacon. Az angol politikai hatalom növekedésével lépést tartva, az angol gyapotárúk és egyéb cikkek indiai kivitele is növekedett. Különösen nagy lökést adott a fejlődésnek a vasutak építése

és a Suez-csatorna megnyitása 1869-ben. Ezzel az indiai mezőgazdaság számára is olcsó és kényelmes út nyílt meg a világpiac felé, de viszont az indiai ipar erősen szenvedett és védtelen ki lett szolgáltatva a túlhatalmas angol versenynek. Alapjában véve ez ugyanaz a küzdelem volt kézmű és gyáripari termék közt, mely az egész világon lezajlott és a melynek során amaz mindig a rövidebbet húzta. Így a kézi fonás Indiában idővel teljesen megszűnt és az indiai szöveteket legnagyobb részben kiszorították az importált angol gyapotgyártmányok. Ugyanez volt sorsuk a többi iparoknak, így a vasnak és aczélnek. Angliának ezért szemrehányást tenni, rég elfelejtett badarság. India akkor is így járt volna, ha teljesen önálló birodalom marad. Anglia sokat nyújtott Indiának. A nyugati találmányok és gyártmányok végtelen sorozata került be Indiába, a melyek a szükségleteket a réginél jobban elégítették ki.

Az indiai ipar kiszorítása még nem befejezett történet, hanem állandóan folyik, habár lassabb időmértékben, miközben Indiában magában is látjuk a saját nagyipar kezdeteit kicsirázni. Az indiai kézműiparnak két ellenféllel is kell küzdenie, nemcsak a bevittel, hanem a honi nagyiparral is. Így áll ez pl. ez idő szerint a gyapotszövetek tekintetében. Az indiai gyárak alapítása a 19. század derekáról datálódik. Az első gyapotgyárat Bombayban 1850-ben létesítették, az első jutafonót Calcuttában 1854-ben, az első papirgyárat 1864-ben, az első nagyobb sörfőzőt 1870-ben. A gyárszerű gyapotszövést nagyobb üzemben 1890. óta folytatják és a vas és aczélnagyipar legujabb keletű.

Az indiai ipar eddigi fejlődéséről akkor nyerünk megbízhatóbb képet, ha összevetjük a gyártmányok és nyersanyagok egymáshoz való viszonyát a bevitelnél és kivitelnél. Kiemelve az egyes cikkeket, azt látjuk, hogy pl. 1911-ben ipari nyersanyagból és félggyártmányból importáltak Indiába: nyersgyapotot (rendesen sokkal nagyobb mértékben) 32 millió korona értékben, gyapotfonalat 60, nyersselymet 16·8, nyersvasat 1·2, sárga és vörös rezet 45·6, ónt 8·4, higanyt 0·6, vegyi termékeket 15·6, festő- és cserzőanyagot 20·4, komlót 0·6, papirgyártáshoz szükséges rongyot 2·6, fát 10·8 millió korona értékben. Összesen nem tett ki 210 millió koronánál többet az ipari feldolgozásra szánt árúk bevitel az összes bevétel 2.304 millió korona értéke mellett, tehát nem egészen tíz százalékot. A többi bevétel készgyártmány volt, vagy élelmiszer és egyéb árú. India legfontosabb cikkei 1911-ben a következők voltak: nyersgyapot 472·8 millió korona értékben, rizs 232·4, nyersjuta 360, olajok 444, buza 213·6, tea 206·4, bőrök 223·2, opium 208·8, gyapotárúk 156 és jutaárúk 256·8 millió márka. A gyártmánykivitel értéke 1911-ben mintegy 480 millió koronát tett ki 3.547 millió korona értékű összkivitelnél, úgy hogy az összes kivitel 14⁰/_o-a ipari terméknek volna tekintendő.

A következőkben részletesebben foglalkozván az indiai iparral, kiemelendő, hogy az alantiakban vesszük mindenekelőtt a kézművességet, a mely Indiában, a gyáripari verseny daczára még mindig fontosabb szerepet játszik, mint Európában. Az angol kormány az indiai kézműipart, ellentétben a gyáriparral, támogatásban részesíti. Sok helyen ipari iskolák létesítettek, a melyek a traditiókat fenntartják és a hol szükséges, felélesztik. A kézi szövőszéken dolgozó takácsok, ellentétben a mechanikus szövőszékekkel, a gyapotszövetekre kivetett adók alól mentesek. A kis kézműipart ezen és más kedvezmények daczára sem lehet megmenteni.

A kézműiparhoz tartozik mindenek előtt az erősen elterjedt selyemgyapjú és gyapotszövő takácsmesterség. A kézzel szövött gyapotszövetek termelése évi másfél millió yardra tehető. A festés is kisépítésként, kézművileg történik, ha a festők részben át is tértek a régi növényi festékekről a synthetikus festőanyagok használatára. A szőnyegkészítés is kézművesség, ha egy vállalkozó számára nagyobb telepeken egyesítve történik is. Említést érdemel a kötélverőipar és a bennszülöttek ruházatát készítő ipar, valamint az ékszművesség is. A üveggyöngygyártás erősen teret hódított ugyan, de azért sok Indiában készült gyöngyöt is viselnek még. Említést érdemel az itt-ott még előforduló törpe vasproductio kis kohókban és számtalan apró fém- és fafeldolgozó mesterség.

A régi indiai mesterségek közül elpusztult a fonás, a gyapot-, gyapju- és selyemszövés nagy része és ezzel kapcsolatban a növényi anyagokkal való festés, a kicsiben való vasolvasztás, a fegyverkészítés. A legtöbb létező iparág nemcsak a termelés mennyiségét illetőleg, hanem minősége tekintetében is veszített. A régi jó technika ugyanis majdnem mindenütt feledésbe ment.

Sem a kézművességhez, sem a gyáriparhoz nem számíthatók a mezőgazdasági mellékiparok, úgy mint a nádpréseléssel és befőzéssel nyert czukor, az olajsajtolás, palmaborerjesztés, kézi őrlés stb.

Külön kezelendő csoport az ország termékeinek nagyban való feltárása, különösen azoké, a melyek kivitelre vannak szánva. Ide tartozik a rizshántolás a burmai rizsmalmokban, a teaszárítás Assam ültetvényein és kávékikészítés, ópiumfőzés, lakk- és indigónyerés, jutasajtolás, fafűrészelés, bőrkikészítés stb. Ezek közül az eljárások közül egyesek egészen újak, mint például a gyapotsajtolás, részben ugyan régiek, de csak újabban végeztetnek nagy üzemben. Egyes culturák egészen újak, mint például tea, kávé, juta. Egyeseknél kétséges, vajjon lehet-e egyáltalán iparról szólni, minthogy javarészen géperő alkalmazásáról van szó. Hasonlóképen áll a dolog a bányászat és az ahhoz tartozó munkák terén is. India legfontosabb bányatermékei szén, petroleum, csekély

arany, vas- és mangánércz, kősó. Mindez a só kivételével Indiára nézve viszonylag új üzem.

Külön figyelmet érdemelnek a hadszükségleteket ellátó gyárak. Mindazt, a mire az Indiában állomásozó seregeknek szükségük van, most lehetőség szerint magában Indiában állítják elő, így például corditot Wellingtonban (déli Indiában), lövegeket Dum-Dumban (Calcutta mellett) és Kirkiben (Bombay mellett), fegyvereket Iskapurban és tábori ágyúkat Cossipurban (Calcutta közelében) stb. stb. Csak a várágyúkat importálják. Itt kell említeni a bombayi tengerészeti arzenált is. Ezek azonban nem tulajdonképpeni iparvállalatok, a melyek gazdasági elvek szerint vezettetnek, hanem csakis politikai, katonai principiumok alapján. Ha eltekintünk végre az egyéb állami és nyilvános közüzemekről, a pénzverőktől, a munkáltató, letartóztató intézetektől, azt látjuk, hogy az indiai gyáripár, vagy nagyipár, a következő csoportokra osztható:

Első sorban említendő az élelmiszeripar és az élvezeti cikkek ipara. Ide tartozik 37 gabonamalom, 30 nagyobb cukorgyár, 24 sörgyár. A sörgyárak 1911. évi termelése 190.000 hl. volt, a bevétel ugyanennyi. (A legkisebb budapesti sörgyár maga 273.327 hl. termelt). Kisebb jelentőségűek a műjéggyárak, a tejconservgyárak, dohánygyártás.

A textiliparhoz tartozik az indiai gyárak főtömege és felülmulja fontosságra a többieket. Ide számítandó mindenek előtt a gyapotipar, a melyről képet nyújt a következő kimutatás. Kétszázhatvanegy gyár, kereken 360 millió koronás tőkével, 6·35 millió orsóval, a melyek közül 2·9 millió Bombayre esik. A 85.350 szövőszék közül 42.000 van Bombayben. Dolgozik ezen üzemekben 230.000 munkás, a szénfogyasztás 870.000 tonna. A nyersgyapotfogyasztás 330.000 tonna, a termelés (1910-ben) 390 millió font volt 312 millió korona értékben és kerek ezer millió yard szövet 240 millió márka értékben. A fonalkivitel (1911) 151 millió font, a fonalbevétel 42 millió font, a szövetkivitel 81 millió yard, a szövetbevétel 2.438 millió yard.

Ezután a jutaipar következik. Az ötvennyolcz gyár majdnem mind Calcuttában van. Tőkájük 192 millió korona, orsók száma 682.000, szövőszékek száma 33.000. Foglalkoztatnak 216.000 munkást. Szénfogyasztásuk 754.000. Termelismennyiségük (1910) 955 millió yard zsákszövet és 361 millió zsák.

Igen csekély a gyapjúipar. Összesen öt gyárban, 8·4 millió koronás tőkével 31.000 orsó és 800 szövőszék fut 3.400 munkás keze alatt. A productio mennyisége mintegy négy millió angol font (à 454 gramm) 7·5 millió korona értékben. Ezzel szemben az indiai gyapjúárú-import értéke 48 millió korona.

A textiliparnál kevésbé fejlett eddigelé a fémipar. Ide tartoznak a

nagyobb városokban létező vasöntők és műhelyek, a mely utóbbiak az Angliából importált részeket állítják össze. A függetlenedésre látni egy-némely kísérletet az újabb időben. Első volt e téren az East Indian Railway Jamalpurban (Bengalia), a melynek saját aczélművei vannak. Kohói vannak ezenkívül a Barakar Iron Works-nak Calcutta közelében, évi 40.000 tonna nyersvastermeléssel, 1912-ben nyitak meg Kalimati-ban (Bengal) a Tata Iron & Steel works, a melyeknek kohói évi 120.000 tonna nyersvasat tudnak termelni, szemben az indiai bevittel, a mely évi 700.000 tonna vasat és aczél tesz ki ez idő szerint.

Gyengén van képviselve a kerámiai ipar Indiában. Főképviselei a déli indiai téglagyárak a malabari partokon, 40 - 50,000.000 téglá productióval. Az üvegyártás európai mintára mindenféle kísérlet daczára sem tudott Indiában meghonosodni, úgyhogy az ország tisztán a bevitelre van utalva.

Nagyban való fapiacza Indiának nincs, eltekintve a nagy burmai fafűrésztelepektől. Ezenkívül van némi asztalosság, a mely azonban a kis kézművesség mérvét túl nem haladja. Ugyancsak fejletlen a bőr-
ipar. India 1911-ben 12,300.000 nyersbőrt és 42,000.000 prémet vitt ki 222,000.000 korona értékben. A létező néhány cserző a Madras vidéken van, a bőr-
ipar főleg Cawnporeban. Itt is főleg a kézműipar dominál.

Papirgyár Indiában 1910-ben kilencz volt, 9,000.000 korona tőkével. A termelés összege 60,000.000 font 12.6 millió korona értékben, míg a bevitel értéke ugyanakkor 18,000.000 koronát tett ki.

A többi iparágak alig érdemelnek említést. Nagyobb olajsajtók alig vannak, az olajsajtolás állati erővel kis mértékben történik. A gépipar majdnem semmi; azért kénytelenek összes munkagépeiket Európából hozatni. A belföldi ipar hiánya egyik főokának a vámvédelem hiányát tekintik. A legtöbb áru nem fizet többet, mint 5% értékvámot, vas és aczél 1%-ot, gyapotszövetek 3¹/₂%-ot, számos áru semmi vámot sem fizet. Sok ipar nem tudna egyébként a legmagasabb vámvédelemmel sem megindulni, mert India erre még éretlen, nincs kellő vezetés, műszaki személyzet és jó munkáselem. Sok ipar már azért is elképzelhetetlen Indiában, mert sok más segéd- és mellékipar létezését feltételezi. E két főokon kívül szerepet játszik a nyersanyag hiánya is. India fában szegény és ásványban sem gazdag. Eddig vason, mangánérczen és némi aranyon kívül érczeket nem bányásztak. Ezért ezüstöt, czinket, aluminiumot és czi-
nt be kell vinni az országba. Ezzel szemben tudvalevő, hogy Európában a bányászat volt az alapja a legtöbb iparnak. Egyes iparok azért nem tudnak Indiában kifejlődni, mert nincs piacuk és mert a klíma hátráltatja a termelést.

Az ipar földrajzi elhelyezkedése általában a nyersanyagok forrásai

hoz igazodik, de a legtöbb ipar nem az ország belsejében telepedett meg, hanem a tengerparton. Mert a tengerpart legsűrűbb lakosságú, a legtöbb európai egészségi és egyéb okokból ott lakik és mivel a fő közlekedési ágak a tengertől indulnak ki, meg van könnyítve a nyersanyag- és szénzállítás.

A szorosán vett gyáriparban foglalkoztatott munkások száma nem egészen egy millió. Családjaikkal együtt az összlakosságnak — 320 millió — mintegy egy százalékát teszik ki. Ebből látni, hogy India mennyire agrár birodalom. Az egyes iparágak munkássága így oszlik meg:

Gyapotszövés és fonás	250.000 munkás
Jutagárak	203.000 »
Vasuti műhelyek	100.000 »
Vasöntés	24.000 »
Nyomdák	21.000 »
Fegyvergyártás	12.000 »
Dokkok	10.000 »

Figyelembe kell venni, hogy három indiai munkás munkája ér fel egy jobb európai átlag munkáséval. Tulajdonképeni ipari gyári munkás nincs is Indiában. A legtöbb a mezőgazdaságból ered, rendesen oda tér vissza és afféle ipari alkalmi munkás. Osztálytudata nincs. Ezért nincs is Indiában szakszervezet, nincs cél tudatos bérmozgalom. Az indiai kézműiparos tradíciója sok száz éves, mestersége egy kaszton belül örökölt, technikájával egyetemben. Nyeresége csekély, miért is kénytelen sokat dolgozni. A gyári munkának nincs tradíciója. A munkásság testileg is satnya, rendesen analfabéta. Alacsony bérét kiegyenliti csekély teljesítőképessége. A munkaidő a főiparágakban tizenkét óra, a mely óraszám szükség esetén meg is toldható.

Az indiai ipar jövőbeli fejlődésére nézve különböző prognosticonok állítottak fel, a melyekre itt kiterjeszkedni, túlmessze vezetne.

A szakszervezeti mozgalom Ausztriában.

A szakszervezetek Ausztriában háromfélék, u. m. centralisták, separatisták és keresztények. A centralisták és a separatisták egyformán a socialdemocrata irányt képviselik és csak abban különböznek, hogy az előbbiek a központi vezetés szükségességét elismerik és egy erős központban tömörülnek, a mivel szemben az utóbbiak minden egyes szervezetnek teljes szabadságot követelnek és a központhoz nem csatlakoznak. Ausztriában a különbség gyakorlatilag főleg abban nyilvánul, hogy a separatista szervezetek a nemzeti jelszavaknak hozzáférhetőbbek, a mit mutat az, hogy a legszebb sikereiket Csehországban érték el.

A centralista szervezeteknek 1912 végén 428.363 tagjuk volt, a mi az 1911. évi taglétszámmal szemben (421.905) emelkedés ugyan, de még mindig messze elmarad az 1907. évi legmagasabb fejlődéstől, a mikor — a separatista mozgalom megerősödése előtt — a centralista szervezetek 501.094 tagot számláltak. Az itt szóban levő szervezetek összes bevételei 1912-ben 9,969.832 koronára, a kiadások 9,171.532 koronára rugtak. A sztrájkpénztárak értéke 6,792.594 koronát tett ki, az összes vagyon meghaladta a 15 milliót. A szakszervezeti sajtó 117 tagból állt. A legerősebb szervezetük a fémmunkásoknak volt (60.977 taggal), azután a vasutasoknak, a textil- és a famunkásoknak.

A separatista szervezetek taglétszáma 1912 végén 107.263-ra emelkedett. Ebből Csehországra esik 85.253, Morvaországra 12.701 és Alsó-Ausztriára 4.381. A bevételek összege 2,344.081 koronát tett ki, a kiadásoké 2,069.297 koronát, a vagyonállag 1,608.828 koronát. Munkanélküliek segélyezésére 270.000 koronát adtak ki, különféle más segélyek címén 722.036 koronát. Nem számítandók ide a sztrájksegélyek, a melyek még ezenkívül 536.136 koronát emésztettek föl; a szervezeti administratio 1,074.946 koronába került. A legerősebb szervezet itt is a fémmunkásoké 17.522 taggal.

A keresztény szakszervezetek központja 1912 végén 29 szövetséget és 44.653 tagot mutat ki; a központhoz nem csatlakozott 37.806 szervezett keresztény munkás. Az összes tagszaporodás 2,69⁰/₀. A bevételek összege 824.707 koronát tett ki, a kiadásoké 514.120 koronát. Az utóbbiakból sztrájksegélyekre esett 47.466 korona, munkanélküli-segélyre 59.454 korona, segélyekre általában 269.432 korona, a mivel szemben az összes administratiós és propagandaköltségek 294.688 koronára rugtak.

Az osztrák szakszervezetek a folyó év októberében tartották hetedik országos congressusukat. A tanácskozások során a munkásvédelem és az otthonmunka-szabályozás kérdéseivel foglalkoztak a legtöbbet. Megalakítottak egy munkásvédelmi központot, a mely figyelemmel fogja kísérni a munkásvédelem terén lejátszódó összes belföldi és külföldi jelenségeket, sőt propagandát fog kifejteni általában minden munkásbarát socialpolitika érdekében, első sorban magában a munkásosztályban. Az otthonmunka szabályozását illetőleg egy határozatot hoztak, melyben követelik: minimális bérek megállapítását és a munkaviszonyok pontos körülírását paritásos alapon szervezett bizottságok által, a munkahelyiségek egészségügyi kellékeinek szigorú ellenőrzését, külön otthonmunka-felügyelőségek létesítését, a gyermekmunka eltiltását, az otthonmunka-vállalkozókról és munkásokról állandó jegyzékek vezetését, a bértarifák nyilvános kiszögezését, az otthonmunkások baleseti és beteg-

biztosítását, a vállalkozók megterhelésével. Egy gyakorlati politikai kérdésben kifogásolták, hogy a kormány a közgazdasági törvények előkészítésénél mellőzi a munkaügyi tanácsot, melyben a munkásság képviselői is helyet foglalnak és kizárólag a tőkét képviselő ipartanáccsal dolgozik, a valóságban megsemmisítve egy, a papiroson már megszerzett befolyást.

— 10 —

Ujabb jelenségek a nemzetközi munkásmozgalom terén.

Az elmúlt hónapokban a socialista irányú munkásszervezetek intenzív nemzetközi tevékenységet fejtettek ki, miközben felszínre kerültek mindazok az irányok és eszmék, melyek az internationalis munkásmozgalom ma legjobban jellemzik. A szakszervezetek országos központjainak titkárai Zürichben tartották meg nyolcadik nemzetközi congressusukat, mely mintegy 7 millió munkásnak érdekeit volt hivatva képviselni. A congressuson ismét élesen megnyilvánult a német socialdemokrata párt és a francia syndicalista program közötti ellentét. A syndicalisták napirendre akarták tűzni azt a kérdést, hogy miként lehetne a május elsejének olyan jelleget adni, a mely a munkásosztály egészen sajátos nemzetközi és gazdasági ideológiáját pregnansan kifejezné; indítványozták továbbá egy nemzetközi munkáscongressus összehívását, hogy a munkásmozgalomnak minden irányzata, első sorban természetesen a syndicalismus, egyszer a pártfegyelem korlátozása nélkül szóhoz juthasson. A német álláspont hívei erősen szembeszálltak ezekkel a „destructiv törekvésekkel“ és szemére vetették a syndicalista csoportnak, hogy anyagi kötelezettségeinek az Internationale iránt nem tesz pontosan eleget. Végeredményben a syndicalisták vereséget szenvedtek: a május elsejére vonatkozó javaslatot egyszerűen mellőzték és a nemzetközi munkáscongressus eszméjét nagy többséggel leszavazták. Ez nem is csoda, hiszen az anticalista francia áramlatokkal szemben, melyek egészen addig az érvelésig ragadtatták el magukat, hogy „a román faj természete nem tűri a központi irányítást“ és hogy „a német fegyelem a pártkasszának és a kicsinyes politikai céloknak feláldozza a harcra kész kezdeményezést“, a német álláspont ma úgyszólván egyedüli támasza az egységes nemzetközi mozgalomnak, vele áll és bukik az egész mostani rendszer. Megemlítendő még a congressus határozatai közül, hogy a szakszervezetek nemzetközi irodájának sajtószolgálatát tovább fejlesztik és az egyes országok viszonyainak általánosabb megismerése céljából egy sajtóközlemények fordításával foglalkozó organumot is létesítenek.

Nemzetközi congressusokat tartottak továbbá a szakmaszerinti országos szervezetek titkárai és több szakmának, ú. m. a fémmunkásoknak, a szállítási vállalatok munkásainak, a pékeknek, szabóknak, nyomtatóknak, a nyilvános vállalatok munkásainak stb. szervezetei. Ezekben a congressusokon szintén mint egyik főproblema jelentkezett a syndicalismus, különösen separatista és antimilitarista hajlamaival. Így a nemzetközi bányászcongressuson Smillie angol delegatus kijelentette, hogy háború esetén angol elvtársai sztrájkolni fognak, a francia kiküldöttek pedig élesen bírálták a német eredetű egységes vezetés nehézségét, a mely nevetségessé teszi a forradalmi ideálokat. A tárgyalásokon fölmerült kérdések egy másik csoportja a szakmaszerinti nemzetközi összeműködés kiépítésére vonatkozott. Kimondták, hogy első sorban az országos központokat kell erősekké tenni, a mi, tekintettel a sok élőködő apró szakszervezetre, nem könnyű feladat. A nemzetközi congressusokon minden nemzetből csak egy országos szervezetet ismernek el, nehogy az internationalis munkát az egyes nemzetek szervezeteinek házi vitája akadályozza. Állást foglaltak az igazoló jegyek intézménye mellett, hogy az a munkás, a ki valamely állam területét elhagyja, a másik állam megfelelő szakmabeli szervezetébe tüstént igen tág, vagy teljes jogkörrel felvehető legyen. A szorosabb értelemben vett munkásjog terén a fölmerült kívánalmak a következők voltak: az egyesülési jog biztosítása, a tarifaszerveződések rendszeresítése, az állami üzemek munkásaira vonatkozó különös jogszabályok megszüntetése, bérminimum megállapítása és kötelező választott bíraskodás munkaviszályok alkalmával. Érdekes, hogy ezt az utóbbi programponthoz éppen németországi delegatusok ellenezték igen hevesen, azzal az indokolással, hogy a munkaviszályok békés elintézése a munkásság erejétől féltő capitalismusnak az érdeke. A mint azonban a németek önmagukkal helyezkedtek ellentétbe, le is szavazták őket, mert — Wilson angol munkás szavai szerint — ma a választott bíraskodás gondolatát a munkásságra még kedvezőbb alakban lehet megvalósítani, mint talán néhány év múlva, a mikorra a munkaadók ezt az intézményt is jobban fogják tudni már a maguk hasznára alkalmazni. A munkásvédelem legfőbb kövelelményei voltak: a 8 órai munkanap, a hetenként legföljebb hatszori munkaváltás, legalább 16 órai pihenés két munkaváltás között, a hygienikus berendezések fejlesztése, az iparfelügyelet tökéletesítése, az otthonmunka szabályozása, a munkáslakások kérdésének czélszerűbb rendezése s e tekintetben különösen a munkaszerződések és a lakbérleti szerződések szigorú kettéválasztása. Aránylag keveset foglalkoztak a munkanélküliség és a munkásvándorlás jelenségeivel.

Megemlítendő még a syndicalisták első nemzetközi congressusa, a

melyen 33 delegatus képviselt 10 országból 47 szervezetet. Ez utóbbiak korántsem mind a szó rendes értelmében vett szakszervezetek voltak, hanem nagyrészt művelődési és propaganda-egyesületek. A congressus napirendjén a következő tárgyak szerepeltek: a syndicalismus elmélete és érvényesülése, antimilitarismus, nemzetközi szervezkedés, sajtó és világnyelv, a proletariatus vallása és erkölcse. A congressus elhatározta, hogy az állami politikára, még az ú. n. action directe útján sem kíván befolyást gyakorolni, mert az államot, a melyet éppen úgy, mint a capitalismust, eltörlendőnek tart, teljesen negligálja. s. o.

Sztrájkok és kizárások Németországban 1912-ben.

A nemrégiben megjelent hivatalos adatok szerint 1912-ben a Német-birodalom területén 2.510 sztrájkmozgalom volt, 406.000 sztrájkolóval (1911-ben 2.566 sztrájk és 217.809 sztrájkoló). A sztrájkok számának csökkenése mellett is a mozgalmakban résztvevő munkások száma emelkedett, a minek magyarázata a ruhrvidéki nagy szénbányász-sztrájkban rejlik. Az összes mozgalmak 58⁰/₀-a esik Poroszországra, 10³/₀-a Szászországra, 10¹/₀-a Bajorországra, 3⁶/₀-a Hamburgra stb. A sztrájkoló munkásoknak 64⁷/₀-a (262.740 munkás) a sztrájkbalépéssel szerződéses kikötést tört meg.

A mi a mozgalmak eredményességét illeti, a hivatalos adatok szerint 415 esetben (15⁵/₀) a munkások összes követeléseai teljesültek, 1.001 esetben (39⁹/₀) a mozgalom csak részben volt sikeres, míg 1.094 esetben (43⁶/₀) a sztrájkolók egyáltalán nem érték el céljukat. Még kedvezőtlenebb az arány a munkásságra, ha a sztrájkolók számát nézzük, mert akkor a fönti három eredményességi csoport közül az elsőbe jut 19.633 munkás (4⁸/₀), a másodikba 109.147 munkás (26⁹/₀), a harmadikba 277.534 (68³/₀). A kizárásoknál éppen a megfordított-képet mutatja a hivatalos közlemény. Az év 324 kizárása közül teljesen eredményes volt 97 (30⁰/₀), részben eredményes 212 (65⁴/₀), eredménytelen 15 (4⁶/₀). A mozgalmak hevességére jellemző, hogy a rendőrség beavatkozására a sztrájkok 35⁹⁴/₀-ában volt szükség (1911-ben a sztrájkok 28⁶/₀-ában) és az ügyészség is 100 eset közül 19-szer lépett közbe (1911-ben 22⁴/₀). — ro.

Munkabérek és munkaidő az angol nagyiparban 1912-ben.

A nagyipari munkabérek és munkaidő körüli változásokról kiadott angol hivatalos jelentés szerint 1912-ben 1,818.240 munkás bére szenvedett változást. 1,806.444 esetben béremelésről volt szó, a melynek

összege hetenként 139.410 font sterlinget tett ki, 46 munkás bére heti 6 font sterlinggel csökkent, 11.750 alkalommal pedig a bérek hullámzása az év végén az eredeti bérmagassághoz tért vissza. A béremeléseknek több, mint a fele jut — úgy a munkások száma, mint az emelkedés értéke tekintetében — a szénbányászatra: 927.293 munkás kapott átlag hetenként 76.905 font sterlinggel többet. Aránylag magas számokat tüntet föl a textilipar, a gépipar és a hajógyártás is.

A legutóbbi 20 év alatt az angol munkások összesen heti 467.000 font béremelést értek el, a mi — a munka állandóságát tételezve föl — évente 24 millió font bértöbbletet jelent. Érdekes, hogy ugyanerre a 20 évre visszamenőleg pontosan váltakozó periodusok mutatkoznak, melyek folyamán a munkabérek emelkedtek, majd ismét leszállottak. Emelkedési időszakok voltak: 1896—1900 (heti emelkedés 438.000 font sterling), 1906—1907 (259.000 font sterling), 1910—1912 (188.000 font sterling); viszont csökkenési időszakok: 1893—1895 (heti csökkenés 61.000 font sterling), 1901—1905 (229.000 font sterling), 1908—1909 (128.000 font sterling).

Munkaidő tekintetében 1912-ben 105.315 munkás munkaviszonyai változtak. 1.013 munkás kényszerült hosszabb ideig dolgozni, a többi változás a heti munkaidőnek összesen 210.556 órával való megrövidülését eredményezte. Ez az eredmény a munkásokra a legutóbbi 10 év folyamán egyike a legkedvezőbbeknek; nagyobb mérvű munkaidő-megrövidítést csak 1909-ben (562.891 munkás heti 2,392.322 órát) és 1911-ben (155.407 munkás heti 715.459 órát) értek el. Megjegyzendő azonban, hogy az 1909-iki eredmény törvényhozási intézkedésnek volt a következménye, t. i. annak az 1908. évi törvénynek, a mely a szénbányákban behozta a 8 órás munkaváltást. —er.

Két ausztráliai törvény a munkaviszályokról.

1912-ben két ausztráliai állam — Queensland és Newsudwales — hozott törvényt a munkaviszályok elkerülése, illetőleg elsimitása tárgyában. A két törvény még elhanyagolt jogterületeket dolgozott föl, tehát több eredeti intézkedést is tartalmaz. A szellemi elsőséget a queenslandi törvény vindikálhatja magának. Ez kiterjed a mezőgazdasági üzemek kivételével az összes termelési ágak munkásaira. Leglényegesebb pontja az, hogy munkaviszályok lebonyolítására ú. n. iparbiróságokat (Industrial Court) létesít, jogi képzettségű birákkal. A bíróság döntését a minister, az ipari ellenőrző hatóság és az érdekelt felek provokálhatják, az utóbbiak azonban azzal a megszorítással, hogy csak legalább 20 munkás, illetőleg legalább 20 munkást foglalkoztató egy vagy több munkaadó for-

dulhat a bírósághoz. A bíró a feleket pénzbüntetés terhe alatt egyezkedési tárgyalásra hívja meg, ha pedig az egyezés nem sikerül, ítéletet hoz. Az ítélet a benne megállapított átmeneti idő (legfőlőbb 12 hónap) letelte után kötelező erővel bír a felekre. Az iparbiróságokon kívül bizonyos iparágakban ismer a törvény ipari választott bíróságokat (Industrial Boards), is, a melyeknek 4–12 tagja felerészben a munkaadók, felerészben pedig a munkások sorából kerül ki. A választott bíróságokat az iparbiróság javaslatára úgy a munkaadók, mint a munkások felhívhatják. A választott bíróságok hatásköre abban különbözik az iparbiróságtól, hogy nemcsak a fennálló szerződések értelmezésére szorítkozik, hanem a szerződésekben nem érintett vitás esetek megoldására is kiterjed. A választott bíróságtól felebbezni lehet az iparbirósághoz, a mely ilyenkor egy felsőbb fokú választott bíróság hatáskörét veszi föl. Azokban az iparágakban, a melyeknek nincs választott bíróságuk, a munkaadók és a munkások többsége szabad megállapodásokat létesíthet, a melyek, az iparbiróság jóváhagyása után, a kisebbségeket is kötelezik.

A bíróságokat a törvény több tekintetben előre megköti, így pl. kimondja, hogy az ünnepnapokon végzett munka túlórák munkának tekintendő, a mely után 50⁰/₆-kal fölemelt munkabér jár, vagy, hogy a megszabandó bérminimumokból semmiféle levonásnak nincs helye, nevezetesen biztosítási járulékok címén sem. A törvény előkészítése folyamán oppositio támadt az ellen, hogy a birói döntések sanctióját már maga a törvény állapítsa meg és ebben is szabad kezet akartak hagyni a bírónak. Ez a felfogás azonban vereséget szenvedett, mert a törvényben igenis benne van, hogy a birói döntések organisatiókkal szemben 500 fontig, egyes munkaadókkal szemben 250 fontig, egyes munkásokkal szemben pedig 10 fontig terjedhető pénzbüntetés terhe alatt végrehajthatók, sőt ismétlődő esetekben szabadságvesztés-büntetés is kiroható.

Praeventiv intézkedése a törvénynek, hogy a közhasznú üzemekben úgy a sztrájkot, mint a kizárást 50 fonttól 1.000 fontig terjedhető pénzbüntetéssel bünteti, kivéve, ha a felek előbb az iparbirósághoz fordultak, de az előirt egyezkedési tárgyalások nem vezettek eredményre. Büntetéssel sújtja a törvény azokat az organisatiókat is, a melyek tagjaiknak sztrájk- vagy kizárásmozgalmait kezdeményezték, illetőleg nem fejtették ki befolyásukat abban az irányban, hogy tagjaik az ilyen mozgalmaktól távolmaradjanak. Közhasznú üzemeknek minősíti a törvény a vízműveket, a világítási üzemeket és mindazokat a vállalatokat, melyek a lakósnak tejjel, liszttel, kenyérral, hússal, szénnel és fűtőanyagokkal való ellátását szolgálják, nemkülönben a tűzbiztonsági intézményeket.

Newsudwalesben az Industrial Arbitration Act nevű törvénnyel szabályozták a munkaviszályok jelenségét. Ez a törvény háromféle hatóság közt osztja meg a munkás és a munkaadó vitája fölött való biráskodást, u. m. az egyeztető bizottságok (Conciliation Committees), a tulajdonképpeni ipari bíróság (Court of industrial arbitration) és az utóbbinak javaslatára szakmánként paritásos alapon megalakítható választott bíróságok között. Ezeknek a hatóságoknak a hatásköre körülbelül ugyanúgy van megállapítva, mint a már részletesebben ismertetett queenslandi törvényben, azzal a különbséggel, hogy az iparbiróságok helyett a békés egyeztetési tárgyalásokat az erre a célra külön szervezett említett bizottságok vezetik. Eredeti intézkedés a newsudwalesi törvényben az a felhatalmazás, amely szerint a birói döntések kimondhatják, hogy bizonyos szakszervezetekben tömörült munkások megüresedett munkahelyek betöltésénél előnyben részesülnek a nem szervezett munkások felett. Az illető szakszervezeteknek ez az előjoga azonban megszűnik, ha vagy maga a szervezet, vagy legalább tagjainak nagy része sztrájkmozgalomban vesz részt. Nagyon szigorúan bünteti ez a törvény a kizárást és a sztrájkot akkor is, ha nem közhasznú üzemekről van szó. Azt a munkaadót, a ki munkásait kizárja s azt a munkaadó szervezetet, a mely valamely kizárásban részt vesz, vagy azt előmozdítja, 1.000 fontig terjedhető pénzbüntetéssel lehet sújtani. Viszont a sztrájkoló, vagy sztrájkra buzdító munkás büntetése 50 fontig is emelkedhetik és a munkásszervezet szintén büntethető, ha nem tudja bizonyítani, hogy tagjait a mozgalomtól visszatartani igyekezett. A reactio tehát ebben a törvényben az ausztráliai codificatióknak eddigi közismert modern szelleme ellen igen erős. Kivételt képez a törvénynek az a pontja, mely a munkaadóknak büntetés terhe alatt megtiltja, hogy valamely munkást elbocsássanak azért, mert egyik vagy másik munkásszervezetnek a tagja. A törvény a benne foglalt intézkedések könnyebb végrehajtására és ellenőrzésére külön hatóságokat is állít föl és az iparfelügyelői hatáskörrel megbízott állami tisztviselők vizsgálat tárgyává tehetik, hogy a munkaviszályok körül ítélkező bíróságok által megállapított munkabérek valóban kifizetésre kerülnek-e.

Sch.

Handbuch der Politik.

Handbuch der Politik. Herausgegeben von Laband, Jellinek, Wach, Lamprecht, Wagner, Liszt, Schanz und Berolzheimer. Berlin: W. Rothschild.

Új collectiv munka, a mely korunk politikai és gazdasági erőit, történeti alapjaikat és jövőbeli feladataikat kívánja leírni és kritikailag vizsgálni. A két kötetes munka első fele, „Grundlagen der Politik“, az

államot és társadalmat egymáshoz való vonatkozásaiban mutatja be; a második felében, a melynek czíme: „a politika feladatai“, a politikai pártok és ezek keretében nagy gazdasági érdekkapcsolatok jellemzését találni. A szerkesztők fel kívánják tárni a német gazdasági és társadalmi politika főczéljait és irányelveit, az egymással küzdő gazdasági erők bemutatásával. Egmás mellett találjuk valóban a Bund der Landwirte, a Bauernbund és a Hansabund jellemzését, a leghivatottabb érdekeltek tollából. Ebből a beállításából a politikának látnivaló, hogy itt egy új rendszérű próbálkozással áll szemben az olvasó. Az államháztartás fejezete négy részre oszlik. A német adóügyről általában Julius Wolf (Breslau) ír, következik ezután az adómegosztás igazságáról szóló fejezet. Az adóreformtörekvésekről Eheberg (Erlangen) ír, az utolsó fejezet „Währung“ czímen Lexistől való. A minket közlelről érdeklő és a gazdasági élet politikájára vonatkozó rész nem egészen világos rendszerű. Külön fejezetben van szó Gemeinwirtschaftról és Einzelwirtschaftról, a mely felosztás nem túlságosan indokolt, a minthogy a felosztás az egész munkának sem erős oldala. Például a Gemeinwirtschaft fejezetben szerepelnek az államkölcsonök, holott azoknak helye az államháztartás körül indokoltabb volna, mint a Weltwirtschaft és a közlekedési kérdések fejezetében. Különösen feltünő a rendszertelenség az Einzelwirtschaft című fejezetben, a hol már nyilvánvaló, hogy nem egységes tervből indultak ki az egyes írók (körülbelül százan irták az 1200 oldalas munkát), hanem a sok heterogen tárgyú dolgozat utólag nyert beosztást. Ismertetni tehát nem is igen lehet főfejezeteket, hanem az egyes dolgozatokról, a melyek közt sok remek van, külön-külön kellene szólni. Vannak egyes dolgozatok, a melyek bevallottan kivonatai az egyes szerzők nagyobb munkáinak. Ezeknél feltételeztetik, hogy az olvasó az illető szerző eredeti munkáját ismeri, vagy utólag tanulmányozni fogja (pl. Oppenheimer: Staat und Gesellschaft.) Más szerzők meg egészen elemi módon fogják fel feladatukat és kis bevezetőket adnak. Előismeretekkel, nagy készültséggel nem rendelkező ember nem veheti kezébe e gyűjteményt, mert bajosan tud el is indulni rajta. Viszont a nagyobb előismeretű olvasóra nézve sok a gyűjteményben levő felesleges anyag. Úgy látszik, még nem sikerült megtalálni a közeputat a kisebb-nagyobb iskolai kézikönyv és a monographiagyűjtemény között.

A lakásügy állása Magyarországon.

A nemrég Hágában lefolyt X. nemzetközi lakásügyi congressus számára jelentések készültek az egyes országoknak az utolsó három évben a lakásügy terén tett haladásáról. A Magyarországról szóló jelentés el-

készítésének feladata dr. Ferenczi Imrének, a főváros sociálpolitikai előadójának jutott, a ki „A lakásügy állása és haladása Magyarországon az utolsó három évben“ címmel, most könyvalakban is megjelent tanulmányában számolt be a magyar lakásügy viszonyairól.

Végigolvassván a százhusz nyomtatott oldalra terjedő jelentést, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Ferenczi dicséretet érdemlő módon oldotta meg feladatát. A jelentés az adott lehetőségek határain belül teljes képét adja a magyar lakásviszonyoknak, friss és érdekes adatokat közöl, a melyek még a nem-szakember-olvasó figyelmét is leköthetik. Kutatásai során értékes megállapításokra jut, a melyekkel kijelöli a gyakorlati lakáspolitikai útjait és hasznos szolgálatot tesz a lakásviszonyaink megjavítására irányuló törekvéseknek.

Új pozitív alkotásokról nem számol be a jelentés. A szerző az első oldalon kijelenti, hogy a magyar lakásviszonyok 1910. év óta általában nem javultak. A létrejött lakásügyi alkotások — folytatja — „túlnyomórészt ama törvényes és közigazgatási alapokon épültek fel, a melyeket a törvényhozás és a törvényhatóságok már a megelőző jelentés idejében raktak le. Újabb, számottevő törvényeket e téren a magyar törvényhozás nem alkotott; nevezetesen nem történt a törvényhozás részéről lépés abban a tekintetben, hogy a vasútépítés jogát a modern követelmények szerint megreformálja, a lakásfelügyeletet intézményesen megszervezze és a társadalom érdekelt osztályainak önségítését felbuzdítsa és támogassa. A magyar társadalom tehát e téren — egyes kivételes kísérletektől eltekintve — a maga erejéből, kellő központi irányítás és támogatás híján, valóban nagyszabású alkotásokat létesíteni nem tudott és ma is mindent a hatóságoktól vár.“

Ezek után a kijelentések után akár le is tehetnénk a füzetet. De tovább lapozva a jelentést, az uralkodó lakásviszonyok leírása s a helyenként gondolkodóba ejtő adatok erősen felkeltik az érdeklődést a dolgozat részletei iránt. Külön tárgyalva a főváros és a vidék lakásviszonyait, a jelentés leírja a főváros, az állam és a társadalom lakásépítőactiójának a jelentés idejére eső részleteit és eredményeit, bírálja a lakásügy előmozdítását szolgáló pénzügyi rendelkezéseket és helyhatósági intézkedéseket, megemlékezik a főváros lakásmozgalmáról, ismerteti a magyar gyárak és bányák munkásviszonyait. Röviden és hézagosan összefoglalva ennek az értékes munkának a conclusióit, a következőket mondja a jelentés lakásügyünk legutóbbi három évéről.

Európa nagy városai között Budapesten a legnagyobb a túlszűfolt-ság, a minek az oka a még alig szabályozott, egészségtelen albérleti viszonyban van. A házbérek nagy emelkedése a fővárosban a főbérleti rendszer meghonosításával kezdődik. Az ebből a rendszerből származó

bajok és a vele üzött házbéruszora ellen a főváros népe két új fegyvert talált ki magának: a lakásboycottot és a lakássztrájkot. Ez a két fegyver eredményesnek bizonyult, annyira, hogy a lakósság nemcsak védte magát velük a bérek folytonos emelése ellen, hanem támadásra is felhasználta azokat a követelt bérleszállítások és javítások kikényszerítésére. A harcz befejeztével a békét a collectiv szerződések egyik alakjának, a lakásszabályszerződésnek a formájában kötötték meg. A lakáskérdést azonban nem oldották meg ezek az új fegyverek. A fővárosban állandóan uralkodó, erős lakásínség nem szűnt meg, sőt még fokozódott az 1912. évi építkezési pangás következtében, melynek hatását a főváros és az állam nagyszabású lakásépítő actiója sem bírta csökkenteni.

A vidék lakásviszonyai általában nagyon kedvezőtlenek. A javulást megakadályozza a csatornázás és az egészséges ivóvíz hiánya, az útépités kezdetleges állapota, a hibás építkezés és a lakósság műveletlensége. Az egyes városkategóriák között különösen erős lakáshiány észlelhető az iparosodó középvárosokban. A lakásbérek általában nagyobb mértékben emelkedtek a vidéken, mint a fővárosban, s ma már helyenkint versenyeznek a fővárosi lakásbérekkel. Tizenhat vidéki városban feltűnően magasak az átlagos lakásbérek az egy-kétszobás lakásoknál, a minnek társadalompolitikai szempontból nagy fontossága van, minthogy a lakósság négyötödrésze ilyen lakásokban él. Meglepően drágák a lakások a bányavárosokban.

A munkáslakásokról a kerületi iparfelügyelőségek jelentéseiből megállapítható, hogy azok a legtöbb ipartelepen nem jóléti intézmények, hanem nélkülözhetetlen üzemi berendezések, melyek ha nem lennének, a telep fekvése vagy egyéb viszonyai miatt egyáltalán nem kapna munkást. A jóléti jelleg ott kezdődik, a mikor a gyáros nem kénytelenségből épít munkásházakat, hanem a telephelyen bérelhető lakásoknál olcsóbb és jobb lakásokat bocsát a munkások rendelkezésére, személyes szabadságuk megkötése nélkül. Ilyen indokból azonban még kevés hazai gyár épített munkásházakat és az iparfejlesztési törvényben megállapított húsz évi adómentességnek is alig mutatkozik valami hatása.

A lakásügy előmozdítását szolgáló pénzügyi rendelkezések (adómentesség) az eddigi tapasztalatok szerint egyáltalán nem, vagy csak igen csekély hatást gyakoroltak a lakástermelésre. Inkább csak a ház- és telektulajdonosok látták a hasznukat. A legtöbb városban a termelés elmaradt a szükséglet mögött.

A jelentésnek a lakásrendészetről és városjavításról szóló fejezetében a szerző közli a Budapesten lefolytatott vizsgálat érdekes adatait. A fővárosban constatálható nagy halandóság egyik legfőbb okát a túlszűfoeltságban látja, a vidéken tapasztalható túlszűfoeltságnak és a laká-

sok antihygienikus használatának okát pedig a nép tudatlanságában. Ennek az akadálynak a leküzdése végett szükség van a nép egészségügyi felvilágosítására és az egészségtelen városnegyedek lerombolására. Mindkét intézkedésre a főváros szolgáltatott példát.

Az utolsó három esztendő egyik legjelentősebb eredménye a fővárosban az új építési szabályzat ügyének az előbbrejutása. Ez a szabályzat azonban, — melynek az adja a jelentőséget, hogy a mostani indokolatlanul költséges építkezést olcsóbbá teszi — csak a városszabályozási reformmal együtt indíthatja meg a fővárosi lakásviszonyok gyökeres javulásának a processusát. A főváros lakáskérdésének kulcsa a szerző szerint a város építését megakadályozó határövezetnek a megszüntetésében van, a melynek első feltétele a pályaudvarok kihelyezése. Ezen a határövezeten kívül a drága közlekedés gátolja a főváros terjedését és fejlődését.

A *vidéki* városok lakásügyének fejlesztése érdekében kívánatos volna az építési szabályzat főbb elveit törvényben megállapítani. Szükség van továbbá észszerű községi telekpolitikára, a mely megfelelő intézkedésekkel mérsékelje a telekárak emelkedését és az értéknövekedést az összegnek biztosítsa. Egyes városok azt remélik, hogy az erre az értékemelkedésre kivetett adó jövedelméből szert tehetnek azokra a pénzeszközökre, a melyek a helyesnek felismert telekpolitika folytatásához szükségesek. Hozzátartozik a vidék lakásügyének általános rendezéséhez a városi telkek igazságosabb megadóztatása is, a mi iránt újabban széleskörű mozgalom indult meg.

Legfigyelemreméltóbb jelensége a beszámoló három évének az állam és főváros nagyszabású kislakásépítő actiója. Ez a két actio azonban — melyekről Ferenczi kiemeli, hogy az egész világon nincs hasonló — nem volt intézményes lakásreform, hanem csak hatósági szükségintézkedés, a mely az actualis lakásinségen, lakásdrágaságon és túlzásfolt-ságon akart enyhíteni. Ezen túl nem ment, sőt a lakásviszonyok állandó jellegű, gyökeres orvoslására zavarólag hatott, a mennyiben elterelte az érdeklődést az igazi, magát a bajt és nem a tünetet orvosló építési és lakásreformról. Egyebekben a két actio igazolta azt, hogy még a legnagyobb kedvezményekkel támogatott hatósági építkezés sem tud egyes kétszobás lakásokat építeni annyi bérért, a mennyit a munkástömegek mai kereseti viszonyaik mellett fizethetnek. A főváros is kénytelen volt olyan háztelepeket építeni, a milyeneket magánosoknak még a legkülsőbb területeken sem engedélyezett. A nagyváros lakásviszonyain gyökeresen csak úgy lehet javítani, ha a fejlődés akadályait megszüntetik, vagy ha átugorva a megdrágult telkek övezetét, szűz területen teremtenek új várost. Ezt a tételt igazolja a kiscesti állami munkás-

telep, melynek rendszerét és kedvező eredményeit részletesen ismerteti a jelentés. A főváros lakásépítő actiójából — mely erős lökést adott a lakásreformnak és pillanatnyilag szintén igen jelentős eredménnyel járt — azt a tanulságot vonja le a jelentés, hogy a kislakásépítő actiót folytatni kell (évenként 2.000 egy- és kétszobás lakással kell a meglévőket szaporítani), de nem ad infinitum. Az actio célja csak az lehet, hogy a lakások 10—15%-át a hatóság a kezében tartsa és ezzel szabályozó hatást gyakoroljon a lakáspiacra. E mellett közegészségügyi érdekeket is szolgálhat azzal, hogy bizonyos néprétegeket olcsó és egészséges lakásokhoz juttathat. Az a kívánság utópia, hogy a hatóság monopolizálja a lakásépítést és idővel a lakásbérek hatósági úton való megszüntetésével az összes lakásokat, mert a lakásproblema jövő megoldásának kulcsa a magáncapitalistikus lakástermelésben van. A magántőkét nem szabad elriasztani a lakásépítéstől, ellenkezőleg, minden lehetséges kedvezménnyel meg kell nyerni ennek a vállalkozásnak. Mert a hatósági lakásnak ármérséklő hatása csak akkor lesz — mondja a jelentés, — ha a lakáspiacra a lakások 2—3%-a állandóan üresen fog állni.

A magánvállalkozás hatósági támogatásán kívül az önsegítő lakásépítő mozgalmat kell előmozdítani helyhatósági intézkedésekkel, adókedvezményekkel és esetleg egy általános lakásügyi törvénnyel, mely a lakásépítő szövetkezeteknek és részvénytársaságoknak hitelkedvezményeket biztosítana.

Az elmondottakon kívül a jelentés kimerítően leír minden actiót és eseményt, a mi az utolsó három évben lefolyt és végbement. Ezenkívül nyolcz tabellát közöl a vidéki városok lakásügyi és telekviszonyairól, a főváros telekvásárlásairól és megvásárolt ingatlanairól, kislakásos bérházairól, telepeiről és ezek lakóiról, valamint a főváros kislakásainak az 1910—12. években épített lakásokhoz való arányáról a szobák száma és a bér tekintetében. Az anyagot a hivatalos statistika, az 1910. évi népszámlálás, az 1910. évi budapesti különleges lakásfölvétel és az iparfelügyelők jelentéséből merítette a szerző és kiegészítette azt a Magyar Városok Congressusának közreműködésével végzett saját adatgyűjtésével, a mely az első kísérlet volt a vidék lakásviszonyainak földerítése szempontjából való egységes adatgyűjtésre. Ezért az utóbbi munkáért külön elismerést érdemel a szerző, a ki jelentésével újabb tanúságot tett arról, hogy a gyakorlati társadalompolitikának komolyan dolgozó, szorgalmas és tehetséges munkása.

Szirt Lajos.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége folyó évi november hó 27-én az új kereskedelemügyi ministernél, báró Harkányi Jánosnál tiszteleggetett.

Társaságunk elnöke, dr. Vargha Gyula ministeri tanácsos, hosszabb beszédben vázolta azon nehéz feladatokat, a melyek az új miniszterre várnak és a melyeknek megoldására éppen ő, ki az ipar és kereskedelem terén oly eredményes gyakorlati működést fejtett ki, de azért a magyar föld érdekeit is mindig szeretettel istápolta, különösen hivatva van. Jelezte, hogy Társaságunk majdnem húsz évi fennállása alatt mennyire igyekezett a közgazdasági ismereteket, menten minden önző érdekvépviseleti szemponttól, terjeszteni. Felajánlotta Társaságunk szolgáltatáit a miniszternek, különösen a közeledő nagy gazdasági feladatok megoldására, a kereskedelmi szerződések és a kiegyezés szempontjából.

Báró Harkányi János miniszter meleg szavakkal köszönte meg az üdvözlést; jelezte a jelen gazdasági viszonyok nehézségeit és a legközelebbi években megoldásra váró feladatok nagy fontosságát. A Társaság támogatását kéri és meleg érdeklődést fog mutatni a Társaság további működése iránt.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi november hó 27-én Paikert Alajos főtitkár elnöklése mellett felolvasó ülést tartott, melynek tárgya dr. Papp Antal kolozsvári p. ü. igazgatónak a *Községi pótdózás és reformja* című előadása volt. Az előadást nagy közönség kísérte élénk figyelemmel. Elnök előadónak meleg köszönetet mondott.

Az előadást egész terjedelmében a *Közgazdasági Szemle* jelen számában közöljük.

Vita-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi december hó 4-én és 18-án Matlekovits Sándor v. b. t. t. igazgató-választmányi tag elnöklése mellett folytatta az 1913. évi május hó 29-én és november hó 20-án megkezdett vitát a *hajózható víziutak* kérdéséről. Felszólaltak: Sándor Lajos kir. műszaki tanácsos, Szekula Gyula, a cs. kir. szab. kassa—oderbergi vasút ny. igazgatója, Török Emil dr., a Magyar hajózási egyesület igazgatója, dr. Sugár Ignác kamarai titkár és dr. Weisz Béla. — A vita befejezése után Kvassay Jenő szólalt fel. Majd Matlekovits Sándor elnök válaszolt az egyes felszólalóknak és a vita eredményét összefoglalta.

Az egész vita eredményéről a *Közgazdasági Szemle* értekezést fog közölni.